УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТОМ 1 ТОМ 2 ТОМ 3 ТОМ 4 ТОМ 5 **ТОМ 6**

А - БОГОНА
БОРОНУВАННЯ - ГЕРЦЕЛЬ
ГЕРДАНІ - ЕЛЕКТРОГРАФІЯ
ЕЛЕКТРОД - КАНТАРИДИН
КАНТАТА - КУЛІКИ

КУЛІКІВ - МІКРОКЛІМАТ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

АНТОНОВ О. К.
БАБІЙ Б. М.
БАБИЧЕВ Ф. С
(заступник голови редколегії)
БАГРІЙ П. І.
БАЖАН М. П.
(головний редактор,
голова редколегії)
БІЛОДІД І. К.
БОГДАНОВ Г. О.
ГАВРИЛОВА Т. А.
ГЕРШЕНЗОН С. М.
ГІТАЛОВ О. В.
ГЛУШКОВ В. М.
ГОНЧАР О. Т.
ДЕНИСОВ А. Ф.
(відповідальний секретар,
заступник головного редактора),
ДЗЕВЕРІН І. О.
ЄРШОВ І. Д.
ЄФИМЕНКО Г. Г.
КОНДУФОР Ю. Ю.
КОСТЮК П. Г.
КУДРИЦЬКИЙ А. В.
(заступник головного редактора,
заступник голови редколегії)
КУНДІЄВ Ю. І.
ЛОПУХОВ О. М.
ЛУКІНОВ І. І.
МАЙБОРОДА Г. І.
МАРИНИЧ О. М.
МАРКЕВИЧ О. П.
МАСОЛ В. А.
МОССАКОВСЬКИЙ В. І.
МЯЛОВИЦЬКИЙ А. В.
ПАЛАМАРЧУК М. М.
ПАТОН Б. Є.
ПОГОРЄЛОВ О. В.
ПОДСТРИГАЧ Я. С.
ПРОСКУРІН Є. П.
РЕМЕСЛО В. М.
РОМОДАНОВ А. П.
СИТНИК К. М.
СТРЕЛЬЧЕНКО І. І.
ТРОНЬКО П. Т.
ТРОЯН О. І.
ШАМОТА М. З.
ШИНКАРУК В. І.
ЩЕРБАК М. П.
ЮРЧУК В. І.

УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТОМ

6

КУЛИКІВ — МІКРОКЛІМАТ

ВИДАННЯ ДРУГЕ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
КИЇВ — 1981

О3
У45

Е $\frac{00101—006}{М\ 222\ (04)\ 78}$ 457—80

© ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УРЕ, 1981 р.

К

КУ́ЛИКІВ — селище міського типу Нестеровського р-ну Львів. обл. УРСР, на р. Думному Потоці (бас. Бугу), за 2 км від залізнич. ст. Куликів. 3,4 тис. ж. (1980). На тер. с-ща — взуттєва ф-ка Львів. взуттєвого виробничого об'єднання «Прогрес», з-д по первинній обробці шкіри виробн. об'єднання «Світанок», цех Львів. шкіряно-галантерейної ф-ки, райсільгосптехніка, колгосп. Заг.-осв. школа, лікарня; Будинок культури, кінотеатр, б-ка, краєзнавчий музей. Архітектурна пам'ятка — костьол (1538). К. відомий з кінця 14 ст.

КУЛИКІ́ВКА — селище міського типу Черніг. обл. УРСР, райцентр. Залізнична ст. Дроздівка. 5,1 тис. ж. (1980). К. відома з 2-ї пол. 17 ст. Рад. владу встановлено в січні 1918. В К.— льоно- та маслозаводний з-ди, міжколг. буд. орг-ція, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 2 заг.-осв. та музична школи, лікарня. Будинок культури, клуб, кінотеатр, 5 бібліотек.

КУЛИКІ́ВСЬКИЙ РАЙО́Н — у центр. частині Черніг. обл. УРСР. Утворений 1923. Пл. бл. 1 тис. км². Нас. 31,7 тис. чол. (1980). У районі — 28 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 15 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Куликівка*. Поверхня району рівнинна. Поклади торфу, піску. Гол. річка — *Десна*. Грунти дерново-підзолисті глеюваті, торф'яно-болотні, чорноземно-лучні. Розташований в зоні мішаних лісів. Ліси (осика, береза, дуб, вільха, сосна) займають 8,3 тис. га. Підприємства харч. і легкої пром-сті, найбільші — куликівські льонозавод і маслозавод. Комбінат побутового обслуговування (Куликівка). С. г. спеціалізується на вирощуванні зернових, картоплі, льону, овочів та виробн. молока, м'яса, яєць, вовни. Площа с.-г. угідь 1979 становила 71,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 41,9 тис. га, луки і пасовища — 29,3 тис. га. В К. р.— 17 колгоспів, 2 міжколг. об'єднання (по виробн. свинини, яєць і м'яса птиці), райсільгосптехніка. Залізничні станції: Вересоч, Дроздівка, Муравійка. Автошляхів — 169 км, у т. ч. з твердим покриттям — 155 км.

У К. р. — 18 заг.-осв. та муз. школи; 23 лік. заклади, у т. ч. 8 лікарень. 27 будинків культури та клубів, кінотеатр, 29 кіноустановок, 20 б-к. У с. Ковчині К. р. народилась укр. педагог Л. П. *Деполович*. У районі видається газ. «Поліська правда» (з 1935). *І. Г. Рибалко.*

КУЛИКО́В Віктор Георгійович (н. 5.VII 1921, с. Верхня Лкбовша, тепер Новодеревеньковського р-ну Орлов. обл.) — рад. військ. діяч, Маршал Рад. Союзу (1977). Член КПРС з 1942. В Рад. Армії з 1939. Учасник Великої Вітчизн. війни 1941—45. Закінчив військ. академію ім. М. В. Фрунзе (1953), Академію Генштабу (1959). Після війни командував полком, механізованою д-зією, армією (1964—67), військами Київ. військ. округу (1967—69), Групою рад. військ у Німеччині (1969—71). З вересня 1971 — нач. Генерального штабу Збройних Сил СРСР — перший заст. міністра оборони СРСР У січні 1977 К. призначено головнокоманд. Об'єднаними збройними силами держав — учасниць *Варшавського договору 1955*. З 1971 — член ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 7—10-го скликань. Нагороджений орденом Леніна, 3 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

КУЛИКО́ВСЬКА БИ́ТВА 1380 — битва рус. військ під проводом великого князя владимирського і московського *Дмитрія Донського* проти монголо-татар, очолюваних золотоординським темником (воєначальником) *Мамаєм*. Відбулася 8.IX на Куликовому полі, біля впадіння р. Непрядви в Дон. Мамай вирушив у похід на Русь, щоб зломити зростаючу могутність *Московського великого князівства* і посилити його залежність від *Золотої орди*. Проти монголо-татар виступило військо, до якого входили нар. ополчення більшості рос. земель, а також укр. і білорус. загони. Чисельність обох військ була приблизно однаковою і становила 100—150 тис. чол. Рус. військо випередило ворога і не допустило з'єднання сил Мамая з його союзниками — великим князем литовським *Ягайлом* і (за свідченням деяких літописців) князем рязанським Олегом Івановичем. Битва почалася поєдинком між рос. і тат. богатирями — Пересвєтом і Челубеєм (обидва загинули). В результаті вдалих дій рус. військ, зокрема засадного полку на чолі з кн. Д. М. *Боброком-Волинським* і серпуховським кн. Володимиром Андрійовичем (див. карту), ворога було розгромлено. Перемога рус. військ у К. б. мала велике істор. значення в боротьбі рос. та ін. народів проти *монголо-татарського іга*. Вона завдала могутнього удару Золотій орді, прискорила її занепад і піднесла значення Москви як центру об'єднання всіх російських земель. На місці К. б. відкрито музей «Куликове поле».

А. А. Вовк.

КУЛИКОПОДІ́БНІ, кулики (Charadriiformes) — ряд птахів. Розміри дрібні й середні (довж. тіла 14—62 см, маса від 20 г до 1 кг); дзьоб переважно довгий, тонкий, іноді загнутий донизу або вгору. Нижня частина гомілки і цівки неоперені, передні три пальці розвинені добре, задній редукований. Оперення переважно бурих, сірих, вохристих тонів з білим або жовтим. 181 вид, поширений всесвітньо, в СРСР — 79, у т. ч. в УРСР — 47, з них найвідоміші *турухтан, щиголь, слуква, кроншнеп, гаршнеп, дупель, бекас* та ін. У помірних широтах — перелітні або кочові птахи. Ведуть навколоводне життя, звичайно селяться колоніями. Переважна більшість К. утворює пари (див. *Моногамія* у тварин), окремі — полігами (див. *Полігамія* в біології). Гніздо мостять на землі. У кладці 4 яєць. Живляться К. тваринною їжею: комахами, водяними безхребетними. Великі К. є об'єктами спортивного полювання. Багато видів знищують шкідливих комах. Викопні рештки відомі починаючи з нижнього олігоцену.

О. Б. Кістяківський.

КУЛИ́Й-СОРО́КА (Haematopus) — рід птахів род. *сивкових*. Довж. 42—45 см, маса 385—518 г. Оперення біле з чорним, ноги і дзьоб червоні. 4 види, поширений по всіх материках, крім Антарктиди. В СРСР зустрічається по всій тер. К.-с. звичайний (H. ostralegus). Населяє береги морів, рідше — внутр. водойм. В УРСР гніздиться на узбережжі Чорного і Азовського морів, по берегах Дніпра, Десни, Прип'яті. Гніздо — ямка на землі. Кладка з 3—4 (іноді 2) яєць насиджують 26—28 діб. Живиться К.-с. водяними безхребетними, а також рибою і комахами.

Кулик-сорока звичайний.

КУЛИ́НИЧІ — селище міського типу Харківського р-ну Харків. обл. УРСР, за 3 км від залізнич. ст. Лосеве. 3,0 тис. ж. (1980). На тер. К.— н.-д. ін-т тваринництва Лісостепу й Полісся УРСР з дослідним г-вом «Українка», цех безалкогольних напоїв. Середня школа, лікарня; Будинок культури, 4 б-ки. С-ще засн. 1679.

КУ́ЛІ (тамільське, букв.— заробітки) — низькооплачувані, некваліфіковані робітники (вантажники, рикші тощо) в Китаї (до 1949), Індії та інших країнах Сх. і Пд.-Сх. Азії. К. називали також неква-

Куликовська битва 1380. Пам'ятник руським воїнам на Куликовому полі. Архітектор О. П. Брюллов. 1850.

І. П. Кулібін.

Л. О. Куліджанов.

К. Ш. Кулієв.

М. Кулієва.

ліфікованих робітників, найнятих за контрактом у країни Америки, Пд. Африку і Австралію.

КУЛІБІН Іван Петрович [10 (21). IV 1735, Нижній Новгород, тепер м. Горький — 30.VII (11.VIII) 1818, там же] — рос. механік-самоук. В 1764—67 сконструював годинник у формі яйця, що являв собою складний механізм автом. дії. Керував (з 1769) мех. майстернями Петерб. АН, де створив оптичний телеграф і код для передавання повідомлень, «планетний» кишеньковий годинник, «дзеркальні ліхтарі» (прототип прожекторів), візок-самокат, «механічні ноги» (протези), ліфт тощо. Розробив способи шліфування скла, використовуваного для мікроскопів, телескопів та ін. У 1776 збудував модель одноаркового дерев'яного моста через Неву. Після звільнення з АН (1801) побудував (1804) у Нижньому Новгороді «водохідне судно», яке рухалося проти течії.

КУЛІДЖА́НОВ Лев Олександрович (н. 19.III 1924, Тбілісі) — рос. рад. кінорежисер, нар. арт. СРСР (з 1976). Член КПРС з 1962. В 1955 закінчив ВДІК. Перші фільми «Це починалось так...» (1956) і «Дім, в якому я живу» (1957) створив разом з Я. Сегелем. Поставив фільми: «Отчий дім» (1959), «Коли дерева були великими» (1962), «Синій зошит» (1964), «Злочин і кара» (1970, за Ф. Достоєвським), «Зоряна хвилина» (1974), «Карл Маркс. Молоді роки» (1980, телевізійний, 7 серій). З 1965 — перший секретар правління Спілки кінематографістів СРСР. Кандидат у члени ЦК КПРС з 1967. Депутат Верховної Ради СРСР 7—10-го скликань. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

КУЛІЄВ Кайсин Шувайович (н. 1.XI 1917, с. Верхній Чегем, тепер Чегемського р-ну Каб.-Балк. АРСР) — балкарський рад. поет, нар. поет Каб.-Балк. АРСР (1967). Член КПРС з 1944. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1937. У ліричному циклі «Мої сусіди» (вид. 1957) створив образи рад. людей-трудівників. Вірші років Великої Вітчизн. війни — про патріотизм і мужність рад. людей. Цикл «Пісні ущелин» (1947—51) — про істор. минуле балкар. народу. В «Горянській поемі про Леніна» (1959—60) утверджує безсмертя ленінських ідей. Автор збірок «Поранений камінь» (1964), «Мир дому твоєму» (1966), «Книга землі» (1972; Держ. премія СРСР, 1974) та ін. Перекладач творів Т. Шевченка, присвятив йому вірш «Поет народу» (1939). Депутат Верховної Ради СРСР 5 і 9—10-го скликань. Нагороджений орденом Леніна, орденом Вітчизняної війни II ступеня, ін. орденами, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Поезії. К., 1977; Рос. перекл.— Собрание сочинений, т. 1—3 М., 1976—77.

КУЛІЄВА Мая (Мамаджан; н 1920, аул Безмеїн, Туркм. РСР) — туркм. рад. співачка (ліричне сопрано), нар. арт. СРСР (з 1955). Член КПРС з 1947. В 1938—41 навчалась на туркм. відділенні Моск. консерваторії. З 1941 — солістка Туркм. театру опери та балету імені Махтумкулі. Партії: Шасенем, («Шасенем і Гаріб»), Абадан («Абадан» Мейтуса і Кулієва), Лейлі («Лейлі і Меджнун» Мейтуса і Овезова), Татьяна («Євгеній Онєгін» Чайковського), Маргарита («Фауст» Гуно) та ін. У концертному репертуарі є укр. нар. пісні. Нагороджена орденом «Знак Пошани».

КУЛІК (Kulik) Якуб Філіпп (1.V 1793, Львів — 28.II 1863, Прага) — слов'янський математик. Закінчив Львів. ун-т (1814). З жовтня 1827 до кінця життя виконував обов'язки зав. кафедрою вищої математики Карлового ун-ту у Празі. К.— автор праць з математики, фізики, астрономії та теорії календаря, зокрема творів «Підручник вищого аналізу» (1831), «Основи вищої механіки» (1846) тощо. У 1848 К. подарував понад 1000 томів з свого зібрання бібліотеці Львів. ун-ту.

Я. О. Матвіїшин.

КУЛІНА́РІЯ (від лат. culina — кухня) — мистецтво приготування страв (виробів) з сирих рослинних або тваринних продуктів *харчування*; безпосередньо самі страви (вироби). Одна з рис нац. культури. К. зародилася за первісно-общинного ладу, набула значного розвитку в середні віки, коли певною мірою почали складатися традиційні способи і прийоми приготування страв (виробів) — італійська, французька, китайська, російська, українська та ін. нац. кухні, пов'язані з геогр. положенням і умовами життя народів, їхніми звичаями, наявністю вихідних продуктів тощо. Постійно вдосконалюючись, нац. К. збагатилися новими і міжнац. способами приготування страв (виробів). К. тісно пов'язана з *дієтою, лікувальним харчуванням,* з фізіологією харчування, санітарією і гігієною. В сучас. К. вдаються до обробки продуктів з використанням вакууму, ультразвуку, інфрачервоного проміння, струмів високої частоти тощо. В СРСР проблеми К. досліджують в Ін-ті харчування Академії медичних наук СРСР, *Київському торговельно-економічному інституті, Торгівлі і громадського харчування українському науково-дослідному інституті, Харківському інституті громадського харчування* та ін.

Літ.: Рецептура і технологія приготування страв української кухні. К., 1968; Шалімов С. А., Шадура Е. А. Сучасна українська кухня. К., 1974; Титюнник А. И., Новоженов Ю. М. Советская национальная кухня и зарубежная кухня. М., 1977.

В. І. Шалун.

КУЛІСИ (франц. coulisses, від couler — ковзати), лаштунки — плоскі частини театральної декорації (м'які або напнуті на рами), що розміщуються з боків сцени паралельно або під кутом до *рампи*. Разом з ін. частинами декорації становлять худож. оформлення вистави. Водночас виконують і тех. функції, ховаючи від глядача службові (бокові) частини сцени. К. вперше застосовані 1619 в театрі Фарнезе в Пармі (Італія). К. називають також частину театру, що міститься за завісою.

КУЛІСИ польові (франц. coulisses — виїмки, жолобки) — рядок або смуга з 2—3 рядків кукурудзи, соняшнику, сорго чи ін. високостеблих рослин, висіяних на паровому полі для нагромадження снігу і захисту озимини від *вимерзання рослин,* а також від *пилових бур,* суховіїв, *видування посівів*. На посівах огірків і баштанних культур куліси створюють з кукурудзи або з соняшнику, сорго для захисту рослин від холодних вітрів і суховіїв. Розташовують К. перпендикулярно до напряму панівних вітрів з міжряддям, кратним ширині захвату тракторних агрегатів на сівбі і культивації. Для Лісостепу УРСР науковці рекомендують на посівах озимих снігозатримувальні К. з білої гірчиці, для Полісся — з люпину.

М. Я. Палієнко.

КУЛІСНИЙ МЕХАНІЗМ — механізм, що перетворює обертовий або хитний рух у зворотно-поступальний чи навпаки за допомогою рухомої ланки — куліси (деталі з прорізом, в якому ковзає повзун — кулісний камінь). До найпоширеніших механізмів такого типу належать кулісно-коромислові, кулісно-повзунні, кривошипно-кулісні (див. також *Кривошипний механізм*) та двокулісні. К. м. застосовують у приводах верстатів, у механізмах пароросподілу парових машин, лічильно-розв'язувальних пристроях, приладах тощо. Іл. с. 8.

КУЛІШ Микола Гурович [6 (18). XII 1892, с. Чаплинка, тепер смт Херсон. обл.— 1942] — укр. рад. письменник-драматург. Член Комуністичної партії з 1919. В 1913 закінчив гімназію в м. Олешках (тепер Цюрупинськ). У 1915—17 перебував на фронті. Учасник революц. подій і громадян. війни на Україні, в 1919 був комісаром 519 полку Червоної Армії. Перші вірші надрукував 1917 в армійській газеті. Кращу частину літ. спадщини К. становить драм. трилогія про рад. село періоду 1919—30: п'єси «97» (1924, ост. ред.— 1929), «Комуна в степах» (1924, ост. ред.— 1931), «Прощай, село» (1930, ост. ред.— 1933). В цих творах К. відобразив класову боротьбу на селі, подолання дрібновласницької психології. У комедії «Отак загинув Гуска» (1925) їдко висміяв налякане Великою Жовтн. соціалістич. революцією міщанство. У п'єсі «Маклена Граса» (пост. 1932) розкрив гострі суперечності капіталістичної дійсності. К. деякий час належав до літ. орг-ції *Ваплітe*. Пережита ним духовна криза позначилася на п'єсах «Народний Малахій» (1927) і «Мина Мазайло» (1929), написаних ідейно невиразно. Згодом (п'єса «Вічний бунт», пост. 1932) драматург переглянув свою позицію, засудив ідейно-естетичні помилки, пов'язані з впливом «ваплітянства». «Патетична соната» (пост. 1931) — багатопланова ліро-епічна драма про Жовтн. революцію і громадян. війну на Україні. Один з основоположників укр. рад. драматургії.

Тв.: П'єси. К., 1960; Твори. К., 1968; П'єси.— Листи. К., 1969; Рос. перекл.— 97. М., 1957; Патетическая соната.— Маклена Граса. М., 1964; Пьесы. М., 1980.

Літ.: Острик М. Микола Куліш. В кн.: Українські радянські письменники, вип. 4. К., 1960; Кузякіна Н. Б. П'єси Миколи Куліша. К., 1970.
І. М. Давидова.

КУЛІ́Ш Пантелеймон Олександрович [літ. псевд.— Хуторянин, Панько Казюка, Данило Юс та ін.; 27.VII (8.VIII) 1819, містечко Вороніж, тепер смт Шосткинського р-ну Сум. обл.— 2(14).II 1897, хут. Мотронівка побл. м. Борзни, тепер Черніг. обл.] — український бурж. письменник, історик, фольклорист, етнограф, перекладач. Н. в дрібнопоміщицькій родині. Вчився (1837—39) в Київ. ун-ті як вільний слухач. Літ. діяльність почав оповіданнями рос. мовою 1840. З 1840 вчителював у Луцьку, Києві, Рівному (Ровно), викладав у Петерб. ун-ті. За участь у *Кирило-Мефодіївському товаристві*, в якому посідав ліберально-буржуазні позиції, в 1847 був заарештований і засланий до Вологди (замінено службою в Тулі). Покаявшись, дістав дозвіл 1850 переїхати до Петербурга. Після придушення польс. повстання 1863 був на держ. службі у Варшаві. Останні роки життя провів на Україні. Світогляд, літ. і наук. діяльність К. надзвичайно суперечливі. Виступивши як ліберал, він у 70-х рр. остаточно утвердився на позиціях укр. бурж. націоналізму, реакц. слов'янофільства. У творчості еволюціонував від консервативного *романтизму* до етногр. реалізму. У повісті «Михайло Чарнишенко, або Малоросія вісімдесят років назад» (ч. 1—3, 1843, рос. мовою), в ідилії «Орися» ідеалізував козацьку старшину, патріархальщину. У поемі «Україна» К. намагався в жанрі укр. нар. дум подати історію України (довівши її тільки до Б. Хмельницького). В істор. романі «Чорна рада, хроніка 1663 року» (укр. і рос. мовами, 1845—47) реалістичні картини побуту і соціальної боротьби пройняті ідеалізацією гетьманської верхівки. Зб-ка віршів «Досвітки» (1862) ідейно протистояла революц. поезії Т. Шевченка. Консервативні ідеї виявилися в зб-ках «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893). Видав два томи літ.-наук. зб. «*Записки о Южной Руси*» (1856—57), альманах «*Хата*» (1860), брав участь у виданні журн. «*Основа*». К. перекладав укр. мовою твори багатьох класиків світової л-ри, зокрема О. Пушкіна, А. Міцкевича, У. Шекспіра, Г. Гейне, Дж. Байрона. У працях з історії України К. з бурж.-націоналістичних позицій висвітлював минуле України, заперечував роль нар. мас в історії. К.— автор «Граматки», статей «Викохування дітей», про ремісничі школи та ін. М. Чернишевський, І. Франко, П. Грабовський, Леся Українка та ін. укр. і рос. революц. демократи, відзначаючи певні заслуги К., різко виступали проти його реакційних поглядів.

Тв.: Сочинения и письма, т. 1—5. К., 1908—10; Вибрані твори. К., 1969; Поезії. К., 1970.
Літ.: Історія української літератури, т. 3. К., 1968; Кирилюк Є. П. Панько Куліш. «Радянське літературознавство», 1969. № 8. *Є. П. Кирилюк.*

КУЛІШЕ́НКО Григорій Якимович (1903, с. Черепин, тепер Корсунь-Шевченківського р-ну Черкас. обл. — 14.X 1939) — рад. військ. льотчик, командир ескадрильї загону рад. льотчиків-добровольців у Китаї. Член Комуністичної партії. Трудову діяльність почав робітником на цукровому з-ді в м. Яготині. В 1934 закінчив військ. авіац. уч-ще. З червня 1939 взяв участь у війні проти япон. загарбників у Китаї. Ескадрилья, якою командував К., знищила понад 100 япон. літаків. Загинув у повітр. бою, збивши 6 ворожих машин. Похований у м. Ваньсяні (провінція Сичуань), де йому було встановлено пам'ятник.

КУЛО́Н (Coulomb) Шарль Огюстен (14.VI 1736, Ангулем — 23.VIII 1806, Париж) — франц. фізик і військ. інженер, член франц. Академії наук (з 1781). Наук. праці з електрики, магнетизму і тех. механіки. На основі встановлених ним законів кручення побудував прилад для вимірювання сили — крутильні ваги, за допомогою якого відкрив закон взаємодії електр. зарядів (див. *Кулона закон*).

КУЛО́Н, Кл, *C* — одиниця *електричного заряду* та електричної *індукції* в *Міжнародній системі одиниць* (СІ). 1) К.— електр. заряд, який переноситься через поперечний переріз провідника за 1 с при силі постійного струму 1А. 2) К.— потік електр. індукції крізь замкнуту поверхню, всередині якої міститься вільний заряд 1 Кл. Названа ім'ям франц. фізика Ш. О. *Кулона*.

КУЛО́НА ЗАКО́Н — основний закон *електростатики*; визначає силу взаємодії між точковими нерухомими *електричними зарядами*. Встановив 1785 Ш. О. *Кулон*. За К. з., сила взаємодії F між зарядами q_1 і q_2 прямо пропорційна величині зарядів і обернено пропорційна квадрату віддалі r між ними та *діелектричній проникності* ε середовища, в якому вони перебувають: $F = k \cdot \frac{q_1 \cdot q_2}{\varepsilon \cdot r^2}$, де k — коеф. пропорційності, який залежить від вибору системи одиниць. У *Міжнародній системі одиниць* (СІ) $k = 1/4\pi\varepsilon_0$, де ε_0 — *електрична стала*; в СГС системі $k = 1$. Сила F — вектор, напрямлений вздовж прямої, що з'єднує заряди. Для однойменних зарядів $F < 0$ (відштовхування зарядів), для різнойменних $F > 0$ (притягування зарядів). К. з. наз. також залежність сили взаємодії F_m *магнітних полюсів* m_1 і m_2 від віддалі r між ними та *магнітної проникності* μ середовища: $F_m = f \frac{m_1 \cdot m_2}{\mu \cdot r^2}$, де f — коеф. пропорційності, який залежить від вибору системи одиниць.

Літ.: Тамм И. Е. Основы теории электричества. М., 1966; Курс физики. К., 1978.

КУ́ЛУНДИ́НСЬКЕ О́ЗЕРО — безстічне солоне озеро в межах Алт. краю РРФСР, в *Кулундинському степу*. Площа 728 км², глиб. до 4 м. Пн. та зх. береги урвисті, східні — положисті. Є невеликі острови. До озера впадає кілька річок, найбільша — Кулунда. Взимку не замерзає. Спорадично висихає. Солі, видобуті з дна озера, містять 30% соди, 20% кухонної солі, 10% глауберової солі. Поблизу К. о. — курорт Кулундинські озера.

КУЛУ́НДИНСЬКИЙ СТЕП, Кулунда — рівнина на Півдні Зх. Сибіру, в межах Алт. краю РРФСР і Каз. РСР. Лежить у межиріччі Обі та Іртиша. На Пн. межує з *Барабинським степом*, на Пд. переходить у передгір'я *Алтаю*. Пл. майже 100 тис. км². Являє собою слабо погорбовану рівнину, вис. від 100—120 м у центр. частині до 200—250 м на Пд. та Сх. Характерні окремі витягнуті підвищення (гриви), між якими розташовані невеликі безстічні солоні озера (*Кулундинське озеро*, Кучукське та ін.), в яких є запаси соди, *мірабіліту*, кухонної солі тощо. Переважають степові ландшафти, на Пн.— соснові ліси, березові *колки*, вздовж річок — вузькі смуги соснових лісів. К. с.— важливий район вирощування зернових і тех. культур.

КУ́ЛЯ — *геометричне місце* точок простору, що містяться на віддалі, не більшій за R (радіус) від даної точки (центра). Об'єм К. $V = 4\pi R^3/3 = \pi D^3/6$, площа її поверхні $S = 4\pi R^2 = \pi D^2$, де $\pi = 3{,}14159\ldots$, R — радіус К., D — її *діаметр*. Див. також *Кульовий шар*, *Кульовий сегмент*, *Кульовий сектор*, *Сфера*.

КУ́ЛЯ — у зброї передня частина бойового *патрона* для стріляння з *кулеметів*, стрілецької, спортивної та мисливської зброї. К. закріплюється в *гільзі* патрона. За калібром К. поділяються на малокаліберні (6,5 мм), нормального калібру (7,5—7,69 мм), великокаліберні (12,7—15 мм). У військ. справі застосовують розривні, бронебійні, запалювальні та ін. спец. кулі. Іл. с. 8.

КУЛЯ́Б — місто, центр Куляб. обл. Тадж. РСР, райцентр. Розташований в долині р. Яхсу (бас. Пянджу). Залізнич. станція, автомоб. та повітр. зв'язок з Душанбе. 57 тис. ж. (1980). Відомий з часів середньовіччя. Був центром Кулябського бекства *Бухарського ханства*, значним торг. пунктом. Рад. владу встановлено 15.III 1921. З 1934 — місто. В 1939—55 і з 1973— обл. центр. Бавовноочисний, олійницький, маслоробний, мол. з-ди, м'ясний комбінат. Виробн. буд. матеріалів. У К.— пед. ін-т, мед. та пед. уч-ща, муз.-драм. театр.

КУЛЯ́БА Григорій Васильович (н. 23.XII 1928, Полтава) — укр. рад. диригент, засл. діяч мист. УРСР (з 1972). Член КПРС з 1963. В 1955 закінчив Київ. консерваторію. В 1948—60 — керівник вокального ансамблю та диригент оркестру нар. інструментів Укр. радіо, 1960—65 та 1977—78 — диригент капели «Думка», 1965—67 — військ. ансамблю пісні і танцю; 1968—74 — худож. керівник і гол. диригент хору Укр. телебачення і радіо, 1974—77 — Капели бандуристів УРСР. З 1978 — худож. керівник групи вокалістів Укр. телебачення і радіо.

КУЛЯ́БКО Олексій Олександрович [15 (27).III 1866, м. Омськ — 6.VIII 1930, Москва] — рос. рад. фізіолог. Закінчив Петерб. (1888), Томський (1893), Берлінський і Лейпцігський ун-ти. Учень І. М.

М. Г. Куліш.

П. О. Куліш.

Ш. О. Кулон.

Л. А. Кульський.

КУЛЯБСЬКА ОБЛАСТЬ

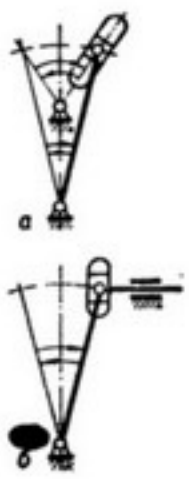

Кулісний механізм (кулісно-коромисловий): *а* — з хитною кулісою; *б* — з кулісою, що рухається поступально.

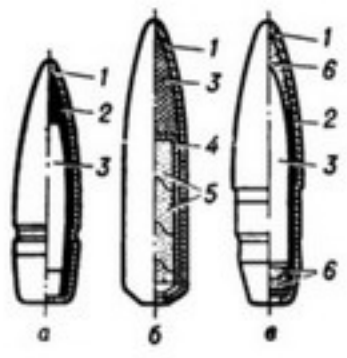

Кулі: *а* — звичайна; *б* — трасуюча; *в* — бронебійно-запалювальна (*1* — оболонка; *2* — свинцева сорочка; *3* — осердя; *4* — стаканчик; *5* — трасуюча речовина; *6* — запалювальна речовина).

Кулястих амфор культура. Глиняні горщики.

Сєченова та П. В. *Овсянникова*. Праці — гол. чин. з проблеми оживлення організму. У своїх дослідах добився відновлення діяльності відокремленого (замороженого) серця тварин через кілька діб після їх загибелі. Вперше (1902) оживив серце людини через 20 год. після смерті. Відновив життєві функції головного мозку на 2 — 3 год. у відокремленій голові риб.

КУЛЯ́БСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі Тадж. РСР. На Пд. межує з Афганістаном. Утворена 29.XII 1973. Площа 12,0 тис. км². Населення 454 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення—таджики, живуть також узбеки, росіяни та ін. Міськ. населення — 26%. У складі області — 8 районів, 2 міста та 6 селищ міського типу. Центр — м. Куляб.

Пн. і сх. частини К. о. зайняті гірськими хребтами — Вахшським (вис. до 3140 м) та Хазратішох (вис. до 2843 м), від них у пд. і пд.-зх. напрямах простягаються відроги — хребти Джилантау, Сарсаряк і Тереклітау. Між хребтами лежать хвилясті й плескаті рівнини — Кулябська, Дангаринська, Припянджська та ін., на яких вирощують осн. с.-г. культури. Корисні копалини: кам. сіль, целестин. Кліматичні умови різноманітні. На Пд. Зх. клімат жаркий, посушливий. Пересічна т-ра січня вище 0°, липня +30°, опадів менше 300 мм на рік. Значної шкоди посівам і деревним насадженням влітку завдає пд.-зх. вітер «афганець» (див. *Вітри місцеві*). У долинах пн. частини К. о. клімат холодніший, пересічна т-ра січня —4,2°, липня +23,1°, опадів 500—700 мм на рік. Вздовж пд. кордону області протікає р. Пяндж, найбільша її притока — Кизилсу. До вис. 1800 м переважає трав'яна рослинність (осока, тонконіг, ефемери, пирій) на сіроземах, що чергується з чагарниками (фісташка, мигдаль, арча). Вище (до 2400 — 2800 м) — деревно-чагарникова рослинність (клен, тополя, арча) на коричневих карбонатних грунтах, яка змінюється субальп. та альп. луками на гірсько-степових та гірсько-лучних грунтах. К. о.— район розвинутого с. г., у т. ч. бавовництва, та пром-сті по переробці с.-г. сировини. Провідні галузі пром-сті: легка (гол. чин. бавовноочисна) та харч. (м'ясна, олійницька, борошномельна). Підприємства цих галузей розміщені в Кулябі та селищі Московському. Електроенергія надходить від *Нурекської ГЕС*. Розвивається виробн. буд. матеріалів; з-д слюсарно-монтажного інструменту в Кулябі. В структурі с. г. переважає землеробство, в осн. поливне (зрошують понад 41% ріллі, 1977). З тех. культур провідне місце посідає бавовник, вирощують також льон-кудряш та кунжут. К. о.— значний постачальник зерна в республіці (пшениця, ячмінь, кукурудза, рис). Вирощують кормові й овоче-баштанні культури. Розвинуте також садівництво, зокрема субтропічне (гранат, хурма), та виноградарство. Тваринництво спеціалізується на розведенні овець (у т. ч. тонкорунних, гіссарських, каракульських; щорічне виробн. шкурок понад 47 тис.). Розводять також велику рогату худобу, свиней. Шовківництво. Гол. види транспорту — автомоб., залізнич. (лінія Душанбе — Курган-Тюбе — Куляб, вузькоколійна), розвивається повітр. транспорт. У К. о.— пед. ін-т, пед. та мед. уч-ща, обл. театр, краєзнавчий музей (Куляб).

М. Ю. Мамаджанова.

КУ́ЛЯ-ЗОНД — наповнена воднем гумова куля з прикріпленим до неї *метеорографом*, що записує на стрічці параметри атмосфери; вид некерованого *аеростата*. На деякій висоті К.-з. лопається або відокремлюється від метеорографа, що опускається на парашуті. Висота підйому К.-з. до 40 км. Досконалішими є К.-з., обладнані радіопередавачами,— *радіозонди*.

КУЛЯ́СТИХ А́МФОР КУЛЬТУ́РА — археологічна культура часів *мідного віку* на території зх. частини УРСР. Поділяється на 2 локальні варіанти — волинський і подільський. Поселень К. а. к. поки ще не виявлено; досліджено поховальні пам'ятки цієї культури. Померлих ховали переважно в прямокутних скринях, складених з кам. плит, у скорченому положенні; трупоспалення трапляються рідко. В похованнях знайдено амфори кулястої форми (звідси назва культури) та ін. посуд, відшліфовані крем'яні сокири й вузькі долота, ножі з пластинок, кістяні пряжки від поясів, янтарні прикраси тощо. Носії К. а. к. були осілими племенами, що займалися скотарством і, можливо, землеробством.

Літ.: Культура кулястих амфор. В кн.: Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971.

В. Г. Збенович.

КУЛЬБА́БА (Taraxacum) — рід багаторічних трав'янистих рослин родини *складноцвітих*. Корінь стрижневий. Стебло безлисте (квітконос), порожнисте, з одним, іноді двома багатоквітковими кошиками на верхівці. Листки в прикореневій розетці, зубчастолопатеві або перистороздільні, зрідка цілокраї. Квітки двостатеві, жовті. Плід — сім'янка. Понад 100 видів, поширених в Європі, Азії, Америці, Австралії та Пн. Африці. В СРСР — 70 видів, в т. ч. УРСР — 12, з них найпоширеніший К. з в и ч а й н а, або л і к а р с ь к а (T. officinale). Росте скрізь на Україні на луках, вигонах, у садах як бур'ян. Екстракт або порошок з коренів (іноді й з листків) застосовують у медицині для поліпшення діяльності органів травлення. Деякі види К., напр. к р и м - с а г и з, або К. о с і н н я (T. hybernum), росте в Криму, та *кок-сагиз*, який раніше вирощували на Україні, містять в коренях 4 — 6% каучуку.

КУЛЬБА́КІН Степан Михайлович [28.VII (9.VIII) 1873, Тбілісі — 22.XII 1941, Бєлград] — російський мовознавець, член-кор. Російської АН (з 1919), з 1925 — член Серб. АН (у Бєлграді). Закінчив Новоросійський (в Одесі) ун-т (1896). Професор Харків. ун-ту (з 1905), з 1920 — професор ун-ту в м. Скоп'є, з 1924 — ун-ту в Бєлграді. Автор праць з славістики: «До історії й діалектології польської мови» (1903), «Давньоцерковнослов'янська мова» (в. 1—3, 1911—13), «Історія слов'ян» (1908), «Сербська мова» (1915), «Українська мова. Короткий нарис історичної фонетики і морфології» (1919), «Старослов'янська мова» (1929).

Ф. П. Медведєв.

КУЛЬЖЕ́НКИ — укр. видавці. 1) Стефан Васильович [24.XII 1836 (5.I 1837), Київ — 16 (29). I 1906, там же]. Навчався в Софійському духовному училищі. З 1848 працював у київ. друкарнях — учнем, робітником, управителем. З 1880 мав власну друкарню — одну з кращих на Україні та в Росії. Друкував книжки, журнали («Земледелие», «Инженер»), газети («Заря», «Киевское слово»), календарі (1880—1904), карти, репродукції. За високе поліграфічне оформлення видання К. не раз здобували золоті й срібні медалі на Всерос. пром. виставках. Відомі видання: М. Захарченка «Киев теперь и прежде» (К., 1888), численні альбоми тощо.

2) Василь Стефанович [29.I(11.II) 1865, Київ — 7.IX 1934, там же]. Син С. В. Кульженка. Вчився в Поліграфічній академії в Лейпцігу. Керував фотолітодрукарнею «С. В. Кульженко». В 1903 засн. Київ. школу друкарської справи, викладав у ній. У 1908—14 видавав і редагував журн. «Искусство и печатное дело». В 1924—34 викладав у Київ. худож. ін-ті.

Літ.: Васильев В. С. [Кульженко В. С.] Полвека у печатного станка. К., 1904.

С. І. Білокінь.

КУ́ЛЬМАН — креслярський прилад, що складається з дошки (стола) і встановленого на ній важільного пристрою — *пантографа*; засіб *креслярсько-конструкторської техніки*. Дає змогу проводити на кресленнях прямі лінії заданої довжини під будь-яким кутом у площині дошки, не застосовуючи *рейсшин, транспортирів*, косинців, масштабних *лінійок* тощо.

КУЛЬМІНА́ЦІЯ [від лат. culmen (culminis) — вершина] — момент найвищого піднесення, напруження, розвитку. В літ. творі — подія або сукупність подій, в яких досягає найвищого напру-

ження розвиток основного *конфлікту*. Після К. сюжетна дія твору спрямовується до розв'язки.

КУЛЬМІНА́ЦІЯ в астрономії — проходження світила через небесний меридіан (див. *Небесна сфера*). Розрізняють верхню і нижню К. В Пн. півкулі у верхній К. (найбільша висота над горизонтом) світило міститься між Пн. *полюсом світу* й точкою Півдня; в нижній — між Пн. полюсом світу й точкою Півночі. Якщо обидві К. світила спостерігаються над горизонтом, світило наз. незахідним.

КУЛЬ-ОБА́ — скіфський курган 4 ст. до н. е. за 6 км на Зх. від м. Керчі Крим. обл. Досліджений 1830. Під курганом виявлено кам'яний склеп, у якому було поховано скіфського вождя, його дружину чи наложницю і слугу-конюха з конем. Одяг вождя прикрашено золотими бляшками, а головний убір — золотою діадемою та пластинками з зображенням скіфів, які братаються, на шиї була золота гривна (вагою 461 г), на руках — золоті браслети. Поруч з похованим було покладено оздоблену золотом зброю, золоту чашу тощо. Серед жіночих прикрас — кількасот золотих бляшок від одягу, золоті діадема з розетками, підвіски, медальйони з зображеннями голови Афіни, гривна з фігурами літаючих левів на кінцях та ін. Найвизначніша знахідка — електрова (з золота і срібла) ваза з зображеннями скіфських воїнів на привалі. У склепі також знайдено кількасот бронзових наконечників стріл і списів та багато ін. предметів. Художні вироби з К.-О. є шедевром давньогрец. ювелірного мистецтва, зберігаються вони в *Ермітажі*.

КУЛЬОВИ́Й СЕГМЕ́НТ — частина *кулі*, відрізана від неї площиною (мал.). Об'єм К. с. $V = \pi h^2 (3R - h)/3$, його бічна поверхня $S = 2\pi Rh$, де R — радіус кулі, h — висота кульового сегмента.

КУЛЬОВИ́Й СЕ́КТОР — геометричне тіло, утворене обертанням кругового *сектора* навколо одного з радіусів, що обмежують його (К. с. першого типу; мал., 1), чи *діаметра*, що не має спільних точок з дугою сектора (К. с. другого типу; мал., 2). Об'єм К. с. $V = 2\pi R^2 h/3$, його повна поверхня $S = \pi R (2h + a + b)$, де R — радіус кулі; h — проекція хорди, що стягує дугу сектора, на вісь обертання; a і b — віддалі кінців хорди від цієї осі (у К. с. першого типу $b = 0$).

КУЛЬОВИ́Й ШАР — частина *кулі* між двома паралельними січними площинами — основами (мал.). Об'єм К. ш. $V = \pi h (3a^2 + 3b^2 + h^2)/6$, його бічна поверхня $S = 2\pi Rh$, де R — радіус кулі, h — віддаль між основами К. ш., a і b — радіуси цих основ. Іл. с. 11.

КУЛЬОВІ́ СКУ́ПЧЕННЯ — *зоряні скупчення*, що характеризуються кульовою формою розподілу *зір*; містять десятки й сотні тисяч зір. Два з найближчих до Землі К. с розташовані в сузір'ях *Геркулеса* й *Центавра*.

КУ́ЛЬСЬКИЙ Леонід Адольфович [н. 28.III (10.IV) 1903, м. Новорадомськ, тепер ПНР] — укр. рад. хімік, акад. АН УРСР (з 1969), засл. діяч науки і техніки УРСР з 1968. Член КПРС з 1965. У 1925 закінчив Київ. ін-т народної освіти, 1928 — Ленінгр. ун-т. З 1934 працює в АН УРСР (з 1938 — в Ін-ті загальної та неорганічної хімії АН УРСР). К.— один з основоположників наук. напряму хім. технології — хімії і технології очищення води та засновник школи укр. вчених, які працюють у цій галузі. Результати досліджень К. набули практичного застосування при реконструкції ряду водопроводів і великих підприємств УРСР і РРФСР. Розробив апаратуру для обробки води. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Держ. премія УРСР, 1976. Портрет с. 7.

КУЛЬТ релігійний (лат. cultus — вшанування, поклоніння) — релігійне вшанування якихось предметів або надприродної істоти, обрядовий бік релігії. У широкому розумінні — всі дії, пов'язані з релігійними уявленнями віруючих (магічні обряди, *жертвоприношення*, молитви, богослужіння, *таїнства*, містерії, реліг. свята), а також предмети, використовувані з метою умилостивлення надприродних сил (священні зображення, фетиші, святилища, храми, предмети релігійних обрядів).

У вузькому розумінні — реліг. обряди, що мають на меті справити бажаний вплив на надприродні істоти. Елементи К. з'явилися з появою ранніх форм реліг. вірувань в епоху ранньородового ладу і виявлялись у вшануванні фетишів, тотемів, духів тощо. Розвиток і ускладнення К. тісно пов'язані з виділенням окремих сусп. прошарків — жерців, *духівництва*. Кожна релігія або реліг. течія має свій К. Реліг. К. відзначається емоційністю і використовується церквою як один із засобів духовного впливу на віруючих.

І. І. Мигович.

КУЛЬТ ПРЕ́ДКІВ — релігійний культ вшанування душ померлих родичів *жертвоприношеннями*, заклинаннями тощо. К. п. виник на ранніх етапах первіснообщинного ладу і є однією з форм *анімізму*. В основі К. п. лежать первісні уявлення про загробне існування душ померлих та їхній вплив на життя людей. З виникненням класової нерівності К. п. став одним із засобів закріплення влади верхівки рабовласницького суспільства. В класовому суспільстві пізнішого часу К. п. витіснено культом богів, проте пережитки його збереглися в сучас. релігіях, зокрема в православ'ї (т. з. проводи, поминки тощо).

КУЛЬТАРМІ́ЇЦІ — добровільні учасники масового руху по *ліквідації неписьменності* й малописьменності в перші роки культурного будівництва в СРСР. В 1925 з ініціативи комсомолу в країні почався Всесоюзний культпохід К. Вони безплатно навчали грамоти, створювали умови для роботи пунктів лікнепу, поширювали л-ру тощо. Навчання грамоти дорослих пов'язувалося з політ. роботою серед населення, з підвищенням його заг. культур. рівня. Роботу К. в УРСР координувала *Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю* і т-во «*Геть неписьменність*». Силами К. навчено грамоти мільйони трудящих. Методику роботи К. взяли на озброєння країни, що стали на шлях побудови соціалізму (Куба, СРВ, ряд країн Африки та ін.).

Т. Л. Пономаренко.

КУЛЬТИВА́ТОР (від франц. cultivateur) — знаряддя для обробітку грунту (без обороту його верхнього шару), боротьби з бур'янами і внесення в грунт добрив. Осн. робочими органами К. є лапи (мал.). За їх типом, а також за призначенням цих знарядь, видом їх тяги та способом з'єднання з трактором К. поділяють на парові, розпушувальні, протиерозійні (штангові і плоскорізи), вогневі, рослинопідживлювачі, підгортачі, садові, фрезерні, овочеві та лісові. Парові К. використовують для передпосівного *обробітку грунту* та догляду за парами. В СРСР, зокрема на Україні, поширений К. паровий КПС-4 в причіпному (мал.) і навісному варіантах. К.-розпушувачі, напр. КРГ-3,6 (мал.), застосовують для обробітку кам'янистих грунтів на гірських схилах до 20°. Ширина захвату 3,6 м. До протиерозійних К. належать: а) штанговий КНШ-3,6 (мал.), призначений для розпушування грунту і знищення бур'янів у районах, де грунти зазнають вітрової ерозії. При *лущенні стерні* цей К. залишає її на поверхні поля непошкодженою. Робочим органом є штанга у вигляді квадратного сталевого вала; б) К.-плоскоріз КПП-2,2 (мал.) — для обробітку грунтів, які зазнають вітрової ерозії. К. вогневі, в т. ч. КО-2,4, призначені для пригнічення полум'ям газових пальників життєдіяльності різних видів однорічних бур'янів на стерні люцерни, кенафу, джуту, а також для знищення бур'янів на узбіччях шляхів та полів, на випасах тощо. К. КО-2,4 (мал.) має два ручні пальники. Працює на зрідженому газі. К.-рослинопідживлювачі (див. на мал. навісний КРН-4,2) використовують для обробітку та підживлення посівів кукурудзи, цукр. буряків, соняшнику, картоплі та ін. просапних культур. Комплектуються К. полільними і розпушувальними лапами та підживлювальними ножами. К.-підгортачі (КОН-2,8ПМ й ін.) комплектують, крім лап і підживлювальних ножів, ще й підгортачами, застосовують для підгортання, *міжрядного обробітку грунту* і підживлення картоплі та ін. просапних культур. До К. садових належить зокрема КСГ-5 (мал.). Його комплектують розпушувальними і полільними лапами, боронками та борознобробами; а для обробітку пристовбурних смуг — поворотною лапою з механізмом гідрокерування. Із фрезерних К. на Україні широко застосовують К. марки КФ-5,4 (мал.), призначений для міжрядного обробітку посівів цукр. буряків та ін. низькостеблих культур. Для міжрядного обробітку овочевих

Кульбаба лікарська: *1* — загальний вигляд рослини; *2* — квітка; *3* — плід.

Куль-Оба. Електрова ваза.

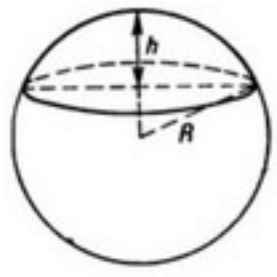

Кульовий сегмент.

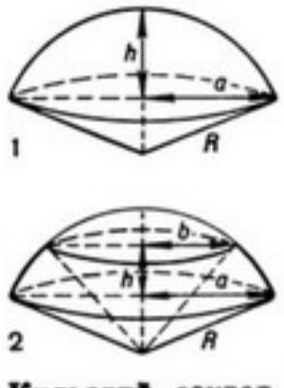

Кульовий сектор першого (1) і другого (2) типів.

культур використовують К. фрезерні КГФ-2,8 і КРН-1,4. Лісові К. застосовують для догляду за лісовими культурами, на розкорчованих вирубках, розсадниках та на плантаціях. Ці К. обладнують лапами і сферичними дисками. Навісний К. лісовий дисковий ДЛКН-6 (мал.) обладнаний дисковими робочими органами, складеними в дві батареї.

Літ.: Гапоненко В. С., Войтюк Д. Г. Сільськогосподарські машини та їх використання. К., 1975; Карпенко А. Н., Зеленев А. А., Халанский В. М. Сельскохозяйственные машины. М., 1976.

В. С. Гапоненко.

КУЛЬТИВА́ЦІЯ (лат cultivatio — обробіток) — обробіток верхнього шару грунту без обороту його. Застосовують для розпушування грунту, боротьби з бур'янами. К. поліпшує водний та повітряний режим грунту, посилює діяльність корисних мікроорганізмів, забезпечує найсприятливіші умови для дружного проростання насіння культурних рослин, їх розвитку і росту. Залежно від умов роботи, погоди, стану поля тощо, а також від завдання для К. використовують *культиватори* з робочими органами різних типів.

Є. Й. Дорошенко.

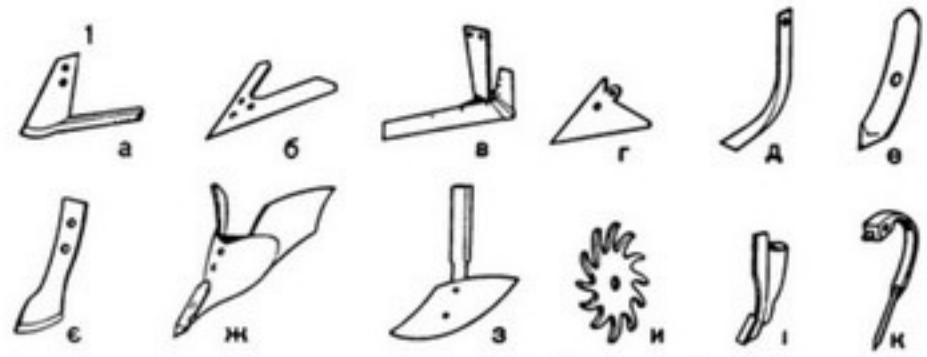

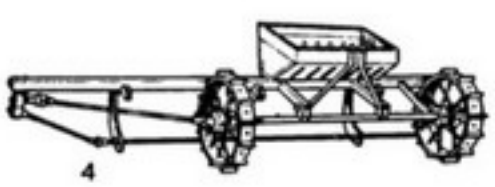

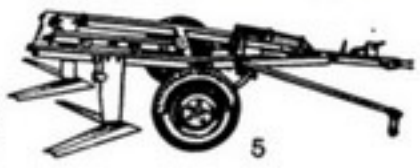

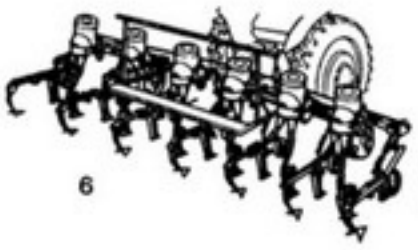

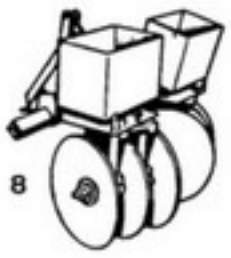

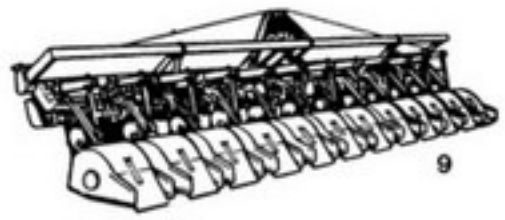

Культиватори.
1 — робочі органи (лапи) культиваторів: а — плоскорізальна однобічна лапа; б — плоскорізальна стрільчаста лапа; в — лапа-плоскоріз; г — універсальна стрільчаста лапа; д — долотоподібна лапа; е — оборотна лапа; є — списоподібна лапа; ж — підгортач; з — лапа-поличка; и — голчастий диск; і — підживлювальний ніж; к — полільний зуб. **2** — паровий культиватор КПС-4; **3** — культиватор-розпушувач КРГ-3,6; **4** — штанговий культиватор КНШ-3,6; **5** — культиватор-плоскоріз КПП-2, **2**; **6** — культиватор-рослинопідживлювач КРН-4,2; **7** — культиватор садовий КСГ-5; **8** — лісовий культиватор ДЛКН-6; **9** — фрезерний культиватор КФ-5,4.

КУЛЬТУ́РА (лат. cultura — виховання, освіта, розвиток) — сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини й втілюються в результатах пролуктивної *діяльності*. У вужчому розумінні К.—це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, т-ва тощо). Водночас під К. розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності (К. виробництва, К. праці, К. мови; правова, моральна, естетична К., К. побуту тощо).

Джерелом К. є суспільна *праця*, здатна практично й духовно перетворювати дійсність (що становить відповідно матеріальну й духовну К. суспільства) і саму людину. К. протилежна «натурі», як доцільний людський витвір — усьому природно даному. Людство являє собою універсальний суб'єкт К., а в конкретно-істор. обставинах суб'єктами культур. творчості виступають окремі людські спільності та їхні асоціації — племена, народи, нації, багатонац. утворення, що здатні виробляти, розвивати і збагачувати всю сукупність практичних і духовних умов свого існування. Істор. розвиток К. визначається сукупністю об'єктивних закономірностей, які вперше відкриті марксизмом. Вони розкривають рушійні сили сусп. прогресу, поступовий характер всесвітньої історії, взаємозв'язок матеріальної і духовної К., підкреслюючи визначальне значення *способу виробництва* в розвитку духовного життя суспільства, взаємозв'язок соціально-класових, нац., расових, етнічних, географічних та ін. особливостей і факторів у його поступальному русі. Принципове значення для наук. розуміння історії К. мають фундаментальні положення *історичного матеріалізму* про співвідношення *суспільного буття і суспільної свідомості, базису і надбудови*, про *суспільно-економічні формації*, про *класи суспільні* і *класову боротьбу*. Виходячи з них, марксистсько-ленінська теорія К. виділила її загальноістор. етапи, встановила зв'язок між соціальним і культур. прогресом, з'ясувала особливості спадкоємності в розвитку К. і накреслила шляхи створення К. комуністичного суспільства. З цих позицій марксистсько-ленінська теорія К. викриває наук. неспроможність і реакційну ідеологічну сутність бурж. культурології, яка в своїх концепціях культур. циклів, культур. «автономії», культури для *еліти*, «*масової культури*» обстоює уявлення про К. як сукупність позаісторичних «вічних» цінностей або «символічних форм», заперечує прогрес К. і можливість культурного єднання народів.

В марксистсько-ленінській теорії К. органічно поєднуються заг.-істор. та локально-геогр підходи до К., що дає змогу розглядати соціально-культур. процес як єдність багатоманітності. В першому випадку К. поділяється на істор. типи відповідно до сусп.-екон. формацій (первіснообщинна, рабовласницька, феод., капіталістична, комуністична К.), в другому йдеться про етнічні (напр., К. слов'ян), регіональні (напр., К. Середземномор'я) або континентальні (К. Європи, Азії, Африки) культурні утворення і спільності.

Заг.- істор. тенденція полягає в тому, що внаслідок розвитку економіки, засобів сполучення і спілкування поступово і неухильно долається замкненість і обмеженість культур. життя окремих народів і регіонів, виникає всесвітня історія, а разом з нею і всесвітня К. В антагоністичному суспільстві цей процес відбувається суперечливо, оскільки класовий поділ суспільства надає К. класового змісту і розшаровує її відповідно до класових інтересів. Бурж. ідеологи намагаються замаскувати класовий характер К., видаючи бурж. К. за загальнонар., загальнонац. К. Зокрема, укр. бурж. націоналісти, заперечуючи поділ укр. нації на антагоністичні класи, пропагують теорію «єдиного потоку» в розвитку укр. К. В. І. Ленін підкреслював, що в кожній нац. К. капіталістичного суспільства є дві К.; поряд з поміщицько-бурж. К. існують також елементи демократично-соціалістичної К. (див. Повне зібр. тв., т. 24, с. 118). Таке розмежування викликає суперечливі тенденції у взаємодії нац. К. і в характері спадкоємності культур. розвитку. З одного боку, капіталістична система породжує різні форми колоніалізму, соціального, нац., расового і культур гноблення народів, з другого,— їм дедалі активніше протистоїть тенденція соціального і нац. визволення, культур. незалежності та інтернац. єднання демократичних і соціалістичних К., які створюються на основі кращих досягнень прогресивної К. Могутніми рушіями культур. прогресу суспільства є *революції соціальні*. Докорінно змінюючи класову структуру, спосіб життя і світогляд суспільства, вони активно сприяють знищенню або знеціненню віджилих форм культур. розвитку і запозиченню з минулого найкращих плідних культур. традицій. Принципово нові істор. умови для розвитку К. створює *соціалістична революція*, яка ліквідує соціальні антагонізми і ставить надбання світової К. на службу найширшим масам трудящих. Тому невід'ємною складовою частиною марксистсько-ленінської теорії соціалістичної революції є теорія і програма соціалістичної *культурної революції*. Соціалістична К. в СРСР розвивалася в боротьбі проти *великодержавного шовінізму*,

бурж. *націоналізму* та ін. проявів ворожої марксизму-ленінізму ідеології. КПРС, відстоюючи чистоту ленінського вчення про завдання і шляхи розвитку рад. К., викрила дрібнобурж. сутність різних течій та угруповань, зокрема «*Пролеткульту*» та ін. Здійснення в СРСР під керівництвом Комуністичної партії ленінської програми культур. будівництва привело до створення багатонац. К. рад. народу (див. відповідні розділи ст. *Союз Радянських Соціалістичних Республік*, про союзні та авт. рад. соціалістичні республіки). Укр. рад. К., як і К. ін. рад. народів, є невід'ємною складовою частиною багатонац. рад. соціалістичної К. Вона досягла високого рівня завдяки вільному розвиткові творчих сил укр. народу та братерській взаємодопомозі й взаємовпливові К. усіх народів СРСР (див. відповідні розділи тому *Українська Радянська Соціалістична Республіка*).

В нашій країні склалася й розвинулася рад. К., соціалістична змістом, багатоманітна своїми нац. формами та інтернаціоналістська своїм духом і характером. Рад. К. являє собою органічний сплав створюваних усіма соціалістичними націями і народностями духовних цінностей. Зближення і взаємозбагачення нац. К. народів СРСР є об'єктивною закономірністю соціалізму і разом з тим важливим напрямом культур. політики КПРС і Рад. д-ви. Важливу функцію рад. соціалістичної К. становить *комуністичне виховання*. В умовах *розвинутого соціалістичного суспільства* К. будується на основі марксистсько-ленінського світогляду, на принципах комуністичної *ідейності* і *партійності*, *народності*, *гуманізму*, пролет. *інтернаціоналізму* і рад. *патріотизму*.

КПРС і Радянська д-ва приділяють постійну увагу питанням К., здійснюють перспективне планування її окремих галузей, створюють сприятливі умови для її прогресивного розвитку. Це знайшло відображення в матеріалах багатьох з'їздів партії, зокрема XXIII—XXV з'їздів, у постановах ЦК КПРС, у т. ч. про літ.-худож. критику (1972), про заходи по дальшому розвитку кінематографії (1972), про нар. худож. промисли (1974), про роботу з творчою молоддю (1976), про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи (1979), в законі про охорону пам'яток історії і культури (1976) та ін. Досягнення рад. К., культури країн соціалістичної співдружності є могутнім імпульсом розвитку демократичних і соціалістичних начал у світовій К., сприяють зміцненню миру і взаєморозуміння між народами. Комуністична К., увібравши в себе і розвиваючи все краще, що створила світова К., буде новим, вищим ступенем культур. розвитку людства. Це буде загальнонар., загальнолюдська К. безкласового суспільства.

Див. також ст. *Мистецтво, Література, Наука, Освіта* та відповідні розділи в статтях про країни світу.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Німецька ідеологія. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3; Ленин В. И. О культуре. М., 1980; Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977; Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1979; Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року. К., 1979; Брежнєв Л. І. Ленінським курсом, т. 1—7. К., 1971—79; Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення партії і Радянського Уряду. Збірник документів, т. 1—2. К., 1960—61; Гончаренко М. В. Ленінізм і філософські питання сучасної культури. К., 1970; Поліщук І. П. Спадкоємність і взаємовплив культур. К., 1972; Иванов В. П. Человеческая деятельность — познание — искусство. К., 1977; Гаврилюк П. И. Эстетическая культура и социальный прогресс. К., 1978; Маноха О. Є. Соціалістична культура як соціальна творчість народних мас. К., 1978.

В. П. Іванов, В. І. Мазепа.

«КУЛЬТУ́РА» — громадсько-політ. журнал, неофіційний орган *Комуністичної партії Західної України*. Виходив з листопада 1924 до 1934 у Львові (42 номери). В «К.» друкувалися твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, статті керівників КПЗУ про завдання революц. руху на Зх. Україні, міжнар. становище, викривалася антинар. діяльність укр. бурж. націоналістів. На сторінках «К.» виступали революц. зх.-укр. письменники С. Тудор, М. Ірчан, В. Бобинський та ін. Журнал висвітлював досягнення соціалістичного будівництва на Рад. Україні, публікував твори рос. та укр. рад. письменників.

«КУЛЬТУ́РА І ЖИТТЯ» — газета, орган М-ва культури УРСР та Респ. к-ту профспілки працівників культури. Публікує статті про мистецьке життя України, про розвиток укр. образотворчого та нар. мистецтва, музики, театру, кіно, худож. самодіяльності, висвітлює роботу музеїв, клубів, бібліотек; водночас інформує про мистецькі новини братніх республік і зарубіжних країн. Виходила в Харкові під назвами: «Література, наука і мистецтво» (1923—24), «Культура і побут» (1924—28, як додаток до газ. «Вісті ВУЦВК»), «Література і мистецтво» (1929—30; в 1941—43 — спочатку в Ворошиловграді, потім в Уфі, Москві, Харкові, а з 1944 — в Києві з назвою «Радянське мистецтво»); в 1955—64 — з назвою «Радянська культура», з 1965 — сучасна назва.

І. Г. Барвінок.

КУЛЬТУ́РА МІКРООРГАНІ́ЗМІВ — сукупність мікробів одного виду, вирощених на поживному субстраті. Найчастіше використовують культури *бактерій* та *грибів*. Для одержання культур *вірусів* і *рикетсій* потрібні спец. складні методи. Мікроорганізми, виділені з їхніх природних умов існування, звичайно неоднорідні й наз. мішаними культурами. З останніх шляхом багаторазового відсіву на рідкі чи тверді поживні середовища одержують чисті К. м. (тобто не забруднені мікроорганізмами інших видів). К. м., вирощувані на незмінному поживному середовищі, наз. стаціонарними, а вирощувані в умовах його постійного оновлення — безперервними (проточними).

В. П. Широбоков.

КУЛЬТУ́РА МОВИ — дотримання усталених норм вимови, слово- та формовживання й побудови *фраз*. К. м. забезпечується наук. розробкою фонетичних, орфоепічних, граматичних і лексичних аспектів мови, створенням праць із відповідних лінгвістичних дисциплін, зокрема граматик і *словників*. У наук. рекомендації з К. м. враховуються критерій території (бо літ. мова грунтується на одному або кількох провідних *діалектах*), відповідність мовних явищ системі мови, традиція вживання їх, зокрема в мові письменників, стилістична доцільність. К. м. виховується школою, а також через л-ру, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, кіно).

Літ.: Про культуру мови. К., 1964; Коваль А. П. Культура української мови. К., 1966; Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. К., 1976.

В. М. Русанівський.

КУЛЬТУ́РА ТКАНИ́Н, експлантація — метод вирощування (культивування) тканин, клітин, органів, зародків, взятих з організму людини, тварин чи рослин Основи методу закладено працями рос. вченого О. Є. Голубєва (1874) та укр.— І. П. Скворцова (1885). Перші досліди за К. т. рослин були проведені франц. вченим П. Г. Рехінзером (1893). Метод К. т. тварин був розроблений американським вченим Р. Гаррісоном (1907) і франц.— А. Каррелем (1911). Для успішного культивування необхідні наявність поживного середовища, стала т-ра, властива тілу *донора*, сталий *осмотичний тиск*, асептичні умови (див. *Асептика*). Як поживне середовище використовують *плазму крові*, ембріональний екстракт, спец. синтетичні середовища тощо. Вирощування проводиться в *термостаті*. Шкідливу дію продуктів обміну речовин, що нагромаджуються, усувають періодичним оновленням поживного середовища. За таких умов вирощувані об'єкти можуть зберегти свої біологічні властивості до кількох років. К. т. широко застосовують при вивченні *поділу* клітин, *росту* та *диференціювання*, характеру взаємозв'язків, *обміну речовин* клітин і тканин, дії на них різних фіз. та хім. факторів, зокрема лікарських речовин, при вивченні злоякісних пухлин тощо. Колонії клітин, одержані в культурі від однієї клітини, наз. клітинними *клонами*; в них виділено багато клітинних *ліній*, використовуваних у генетич. імунобіол., фармакологіч. фізіол. та ін. дослідженнях. Див. також *Ізольовані органи*.

Б. Г. Новиков.

КУЛЬТУРИ́ЗМ (від лат. cultura — розвиток) — система фізичних вправ з різними спорт. приладами (штангою, гантелями, гирями тощо), що сприяє розвиткові мускулатури тіла людини. Відомий ще в Стародавній Греції й Римі. В кін. 19 ст. розроблені сучас. основи К. З 1901 проводяться міжнар. конкурси, а з серед. 20 ст. — щорічні чемпіонати світу з К. В 1946 створено Міжнар. феле-

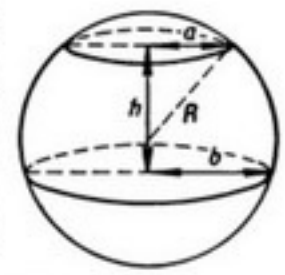

Кульовий шар.

рацію з К. В СРСР в деяких спорт. т-вах виникли секції К., але розвитку К. не набув. Міжнар. спорт. федерації і Міжнар. олімпійський к-т не визнають К. як вид спорту.

КУЛЬТУ́РНА РЕВОЛЮ́ЦІЯ соціалістична — революційні перетворення в *культурі* й усьому духовному житті суспільства, які відбуваються внаслідок перемоги *соціалістичної революції*; невід'ємна складова частина соціалістичного і комуністичного перетворення суспільства. Необхідність К. р. обгрунтована в працях В. І. Леніна, який розробив її теор. засади. К. р. включає створення соціалістич. системи нар. освіти; формування нової, соціалістич. *інтелігенції*; подолання впливу бурж. ідеології; утвердження марксистсько-ленінської ідеології, створення соціалістич. культури, перебудову *побуту*. К. р.— тривалий, складний істор. процес, що відбувається не стихійно, а на науково розробленій Комуністичною партією основі. Проведення К. р.— заг. закономірність соціалістичного будівництва. Конкретні форми К. р.— різноманітні й пов'язані з нац., істор. особливостями соціалістичних країн. Уперше К. р. здійснена в Рад. Союзі, де вона була складовою частиною *ленінського плану побудови соціалізму в СРСР* і проводилася в нерозривному зв'язку з *індустріалізацією* країни і *колективізацією сільського господарства*. Внаслідок перемоги К. р. Рад. Союз перетворився на країну суцільної письменності, високого загальноосвітнього рівня трудящих, всебічного розквіту *науки* і культури (див. *Народна освіта, Ліквідація неписьменності* тощо). В умовах *розвинутого соціалістичного суспільства* в СРСР відбувається завершальний етап К р., осн. завданням якого є створення духовних передумов для перемоги комунізму — виховання всіх трудящих у дусі високої ідейності і відданості соціалістичній Батьківщині, справі комунізму, комуністичного ставлення до праці й сусп. власності; повне подолання пережитків бурж. поглядів і моралі; всебічний, гармонійний розвиток особи, створення справж. багатства духовної культури. Нічого спільного з марксистсько-ленінською теорією і практикою К. р. не має політ. кампанія, яка проводилась в 60-х рр. в Китаї під назвою «великої пролетарської культурної революції» і була спрямована маоїстським керівництвом КНР на розгром парт. кадрів, надбань культури, ліквідацію соціалістичних завоювань кит. народу.

М. Г. Корнєєва.

Т. Демченко. **Кумашці.** Глина, розпис, полива. Смт Опішня Полтавської області. 20 ст.

КУЛЬТУ́РНА СПІ́ЛКА УКРАЇ́НСЬКИХ ТРУДЯ́ЩИХ ЧССР (КСУТ). Засн. 1952. Завданням спілки є проведення політико-виховної і культур.-осв. роботи серед укр. трудящих ЧССР. Спільно з ін. громад. орг-ціями КСУТ організує бесіди, лекції, виставки, наук. конференції, кінофестивалі, присвячені політ., соціально-екон. життю в Чехословаччині, СРСР, і зокрема в УРСР. Видає л-ру укр. мовою, твори письменників Рад. України. Друк. органи КСУТ: «*Нове життя*», журн. «*Дружно вперед*» і літ. альманах «Дукля». КСУТ нагороджено орденом Праці (1972).

І. А. Петерс.

КУЛЬТУ́РНИЙ ЛАНДША́ФТ — географічний ландшафт, змінений цілеспрямованою раціональною діяльністю людини. Виникає на місці первісного природного або зміненого *ландшафту* географічного, в якому під впливом госп. діяльності сталися докорінні зміни морфологічної структури, зовн вигляду, характеру зв'язків між компонентами, геохім. та геофіз. процесів, стоку, грунтового зволоження, з'явилися нові високопродуктивні *фітоценози* тощо. Все разом узяте зумовило формування нової системи взаємозв'язків, відмінної від попередньої (вихідної). Важливою рисою К. л. є те, що напрям госп. діяльності узгоджується з природними властивостями, ця діяльність спрямована на зменшення негативного впливу несприятливих для господарства і життєдіяльності людини фізико-географічних (природних) процесів (ерозії, селів, зсувів, заболочування, засолення, посух та ін.) і макс. відтворення природних ресурсів. У К. л. регулюється стік, водно-тепловий режим, геохім. баланс (внесення добрив, відведення засолених вод), *раціональне природокористування* передбачає охорону ландшафту від руйнування і зберігає його в оптимізованому стані. К. л. формуються в процесі тривалого впливу певного виду госп. діяльності: землеробства (богарного, зрошуваного, осушуваного, польдерного), пасовищного скотарства, лісового, водного та рекреаційного г-ва (див. *Рекреаційна територія*), буд-ва (міськ., шляхового, гідротех.), меліорації, рекультивації земель тощо. Тому до культурних відносять агроландшафти, оазисні, меліоровані, лісогосп., урбанізовані, архіт. ландшафти, лісопарки, дендропарки та ін. Необхідною умовою нормального функціонування, збереження і збагачення К. л. є постійний догляд за ним, раціональне впорядкування його з регульованим і нормованим природокористуванням. Див. також *Антропогенний ландшафт*.

П. Г. Шищенко.

КУЛЬТУ́РНИЙ ШАР в археології — шар землі, що містить органічні рештки, будівельні залишки і предмети матеріальної культури минулих часів. Виникнення К. ш залежить як від часу та інтенсивності людської діяльності на даному місці, так і від природних умов: намивів грунту, напряму вітрів тощо. К. ш. стародав. стоянок, селищ, городищ і міст є об'єктом археол. досліджень. Товща К. ш. може бути від кількох сантиметрів до 20 м і більше. При розкопках К. ш. поділяють на окремі шари, що належать до різних істор. епох.

КУЛЬТУ́РНО - ІСТОРИ́ЧНА ШКО́ЛА — течія в літературознавстві 2-ї пол. 19 ст., яка намагалася з'ясувати закономірності розвитку літератури у зв'язку з умовами суспільного життя. Методологічна основа її — філософія позитивізму (О. Конт), історизм Й. Г. *Гердера* та Г. *Гегеля* і нові досягнення природознавства. Представники К.-і. ш. (І. *Тен* у Франції, Г. Гетнер і В. Шерер у Німеччині, Г. Брандес у Данії, М. *Тихонравов*, О. *Пипін*, С. *Венгеров* у Росії) розглядали худож. твір як вираження сусп. психології народу на певному етапі його розвитку. Так, І. Тен висував три осн. чинники літ. процесу: «расу» (біологічні, психічні й соціально-побутові особливості певного народу), «середовище» (геогр. і суспільні умови) і «момент» (істор. особливості епохи). Рос. вчені — представники цієї школи — наголошували на зв'язку л-ри з суспільним життям, боролися проти теорії «мистецтво для мистецтва». Проте вони обмежено, однобічно трактували історію л-ри як історію ідей, певною мірою недооцінюючи худож. специфіку літ. творів. До безумовних заслуг К.-і. ш. марксистські дослідники відносять нагромадження представниками школи величезного фактичного матеріалу, розвиток принципів текстологічного аналізу і основ наук. джерелознавства. В укр. літературознавстві кращі здобутки К.-і. ш. сприйняв І. Франко. Проте у своїх працях він вийшов далеко за її межі і наблизився до марксист. розуміння л-ри.

Літ.: Культурно-историческая школа. В кн.: Академические школы в русском литературоведении. М., 1975.

П. К. Волинський.

«КУЛЬТУ́РНО - НАЦІОНА́ЛЬНА АВТОНО́МІЯ» — опортуністична теорія з *національного питання*, спрямована на роз'єднання трудящих за нац. ознакою і культивування серед них бурж. *націоналізму*. Зародилася наприкінці 19 ст. в середовищі австр. с.-д. як складова частина *австромарксизму*. Ігноруючи існування *класів суспільних*, «К.-н. а.» розглядала націю як позакласову спільність людей, об'єднаних спільністю долі, проголошувала об'єднання громадян багатонац. д-в в автономні нац. орг-ції для вирішення своїх нац. справ, що на ділі б означало ізоляцію різних загонів пролетаріату за нац. ознакою. Зводячи *право націй на самовизначення* до вільного розвитку нац. культури, вважала можливим розв'язання нац. питання в рамках бурж. д-ви. В Росії ідеї «К.-н. а.» підхопили бурж. і дрібнобурж. націоналістичні партії, зокрема *Українська соціал-демократична робітнича партія, Бунд*, вірм. партія «*Дашнакцутюн*», груз. федералісти та ін. В. І. Ленін довів, що програма «К.-н. а.» «намагається втілити в життя найвитонченіший і найабсолютніший, до кінця доведений, націоналізм» (Повне зібр. тв., т. 24, с. 127), і протиставив «К.-н. а.» право націй на самовизначення і принцип пролет. *інтернаціоналізму*.

КУЛЬТУ́РНО-ОСВІ́ТНЯ РОБО́ТА в СРСР — система заходів, що сприяють *комуністичному вихованню* трудящих, підвищенню їхнього культурного рівня, розвиткові творчих здібностей та ініціативи, організації культур. дозвілля. Є складовою частиною *ідеологічної роботи КПРС*, Рад. держави, профспілок, комсомолу. К.-о. р. включає цілеспрямовану

систему діяльності *клубних закладів, бібліотек, музеїв, кінотеатрів, парків культури й відпочинку* тощо. Тісно пов'язана з ін. сферами культури, з розвитком рад. *преси, телебачення, кіномистецтва, радіо*. Вона посідає значне місце в роботі театр.-концертних орг-цій. Становлення і розвиток К.-о. р. як самостійної галузі ідеологічної роботи почалися після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції. Цей процес безпосередньо пов'язаний із здійсненням в СРСР соціалістичної *культурної революції*. В. І. Ленін визначив гол. завдання і розробив найважливіші принципи К.-о. р., розглядаючи цю роботу як частину парт. справи й разом з тим як здійснення культур.-виховної функції Рад. держави. Принципи К.-о. р.: народність і партійність, тісний зв'язок з життям і практикою комуністич. будівництва, бойовий і наступальний характер, державність її орг-ції, широка творча громадська ініціатива і самодіяльність мас, планомірність і систематичність, послідовне здійснення політики партії, взаємозв'язок з усіма прогресивними й революц. силами світу. Завдання і принципи К.-о. р. одержали дальший розвиток у рішеннях з'їздів КПРС, постановах ЦК партії з ідеологічних питань. Осн. напрями К.-о. р. в СРСР — формування комуністичного світогляду, ідейно-політ., трудове, моральне, атеїстичне і фіз. виховання, пропаганда наук.-тех. і екон. знань, орг-ція *художньої самодіяльності*, дозвілля і відпочинку. Використовуються такі форми і методи К.-о. р.: вечори, бесіди, лекції, концерти, в останні роки набули поширення *народні університети*, усні журнали тощо. Важливе місце в К.-о. р. належить художній самодіяльності, народним театрам. В 1978 на Україні працювало понад 26 тис. клубних закладів, понад 26 тис. масових б-к із заг. фондом бл. 349 млн. одиниць зберігання, 79 профес. театрів, 162 держ. та понад 3 тис. музеїв на громад. засадах, 27,5 тис. кіноустановок, понад 9 тис. нар. ун-тів. В тісній співдружності з культур. закладами працює т-во «*Знання*» УРСР. Значну К.-о. р. проводять профспілки, комсомол, бюро пропаганди спілок письменників, художників, композиторів, кінематографістів; респ. т-ва: хорове, книголюбів, охорони природи, охорони пам'ятників історії і культури.

Кадри культур.-осв. працівників готують в ін-тах культури (на Україні — Київському, Харківському, Ровенському), у вищих профспілкових школах, культур.-осв. і бібліотечних технікумах. У пед. вузах країни, і зокрема в Укр. РСР, з ініціативи комсомолу в 60-х рр. виникли ф-ти громад. професій, які готують керівників К.-о. р. Наук. розробку теорії і методики К.-о. р. проводять н.-д. ін-т культури М-ва культури РРФСР у Москві, в союзних і авт. республіках, краях і областях діють методичні кабінети К.-о. р., *будинки народної творчості* і будинки худож. самодіяльності. Питання К.-о. р. висвітлюються в газ. «Советская культура», в спец. журналах «Культурно-просветительская работа», «Клуб и художественная самодеятельность», «Библиотекарь», в УРСР — у газ. «*Культура і життя*», журналі «*Соціалістична культура*».

І. М. Солдатенко.

КУЛЬТУРТЕХНІ́ЧНІ РОБО́ТИ — комплекс заходів, спрямованих на поліпшення природних кормових угідь і освоєння нових земель (див. *Меліорація, Луківництво, Пасовище* та *Осушення земель*). К. р. поділяють на дві групи: а) заходи по підготовці освоюваних земель до дальшого обробітку — *корчування* пнів і дерев, знищення чагарників, дрібнолісся і купин, збирання каміння, вирівнювання поверхні грунту; б) заходи по окультуренню грунту, докорінному поліпшенню його агрономіч. властивостей — первинна оранка і розробка пласта, первинне удобрення, вапнування, залуження тощо. Всі К. р. механізовано завдяки наявності *болотних фрез, корчувальних машин, кущорізів* та ін. машин.

«КУЛЬТФРО́НТ» — журнал, що висвітлював питання культурно-освітньої роботи на Україні. Орган Ради профспілок України. Виходив 1931—35 в Харкові. Його попередники: «Путь к коммунизму» (1921—24), «Селянський будинок» (1924—30), «Рабочий клуб» (1925—26), «Культработник» (1927), «Культробітник» (1928—30). «К.» сприяв поширенню укр. рад. соціалістичної культури серед трудящих України. З 1936 в УРСР видається журнал «*Соціалістична культура*» (з № 1 по № 9 за 1936 мав назву «Колбуд»).

КУЛЬЧИ́ЦЬКА Олена Львівна (15.IX 1877, Бережани, тепер райцентр Терноп. обл.— 8.III 1967, Львів) — укр. рад. художник, нар. художник УРСР (з 1956). В 1901—03 навчалася в худож. студії Р. Братковського та С. Качора-Батовського у Львові, 1903—08 — в худож.-пром. школі у Відні. Працювала в галузі живопису, естампної графіки, ілюстрації та ужиткового мистецтва. Твори: живописні — «Діти на леваді» (1909); «Жнива», «Бабуся», «Діти з свічками» (всі — 1913); серії акварелей — «Народна архітектура західних областей України», «Народний одяг західних областей УРСР»; офорти — «Бора» (1911), «Берізки» (1912), «За море» (1915); лінограверюри і гравюри на дереві — «Українські письменники» (1920), «Народна архітектура» (1931), «Гуцульщина» (1935), «Легенда гір і лісів» (1936), «Довбуш», «Головач» (обидві — 1940); серії «Краса Радянської України» (1949), «Багатства Радянської України» (1950); ілюстрації до книжок: «Нашим найменшим» (1916—18), «Слово о полку Ігоревім», «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського (1929), «Лис Микита» І. Франка (1951) та ін. В 1945—51 К. викладала у поліграф. ін-ті ім. І. Федорова у Львові; професор (з 1948). В 1971 у Львові відкрито художньо-меморіальний музей Олени Кульчицької. Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани». Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1967. Іл. див. на окремому аркуші, с. 448 — 449, а також на окремих аркушах до статей *Акварель*, т. 1; *Гравюра*, т. 3.

Літ.: Сенів І. В. Творчість Олени Львівни Кульчицької. К., 1961; Художньо-меморіальний музей Олени Кульчицької у Львові. Путівник. Львів, 1978.

Д. В. Степовик.

КУЛЬЧИ́ЦЬКИЙ Юрій Франц (1640, с. Кульчиці, тепер Самбірського р-ну Львів. обл.— 19.II 1692, м. Відень) — герой оборони Відня 1683 під час австро-турецької війни 1683—99. Походив з дрібної укр. шляхти. Під час облоги Відня турками (1683) перебрався через тур. табір, зв'язався з австр. армією і, повернувшись до міста, приніс звістку, що союзник Австрії польс. король *Ян III* Собеський і укр. козаки йдуть на допомогу. 12.IX об'єднані армії завдали удару по тур. війську й зняли облогу Відня. Іменем К. названо у Відні вулицю, кав'ярню, біля якої 1885 скульптор І. Пендль спорудив бронзовий пам'ятник герою.

Р. П. Головін.

О. Л. Кульчицька.

КУМ — місто в Ірані. Вузол з-ць і автошляхів. 246,8 тис. ж. (1976). Розвинута текст. і тютюнова пром-сть. Кустарні промисли (особливо килимарство). Торг. центр. Архіт. пам'ятки 13—16 ст. Другий після Мешхеду реліг. центр мусульман-шиїтів.

КУМА́ — ріка в РРФСР, у межах Ставр. краю та на межі між Калм. АРСР і Даг. АРСР. Довж. 802 км, площа бас. 33,5 тис. км². Бере початок на пн. схилах *Великого Кавказу*. У верхів'ї має гірський характер, виходячи на рівнину, тече широкою долиною. У пониззі розгалужується на рукави, вода яких розбирається на зрошування і майже ніколи не доходить до Каспійського м. Гол. притоки: Підкумок (права), Мокрий Карамик, Томузловка (ліві). Живлення переважно снігове й дощове. Пересічна витрата води у серед. течії 10,9 м³/с. Замерзає у листопаді — грудні, скресає у березні. Має велике іригаційне значення (Терсько-Кумський, Кумо-Маничський та ін. канали). На К.— м. Мінеральні Води.

КУМАМО́ТО — місто в Японії, адм. ц. префектури Кумамото. Розташоване на Зх. о. Кюсю, на р. Сіракаві. Вузол з-ць і автошляхів. 459,7 тис. ж. (1973). Найрозвинутіші машинобудування (електротехнічні вироби, с.-г. знаряддя), хім. (добрива, гумові вироби) і текст. (зокрема, шовкова) пром-сть. Підприємства харчосмакової галузі. Вища мед. школа, пром. ін-т. Феод. замок 16 ст. К. засн. наприкінці 16 ст.

КУМАНА́ — місто на Пн. Сх. Венесуели, адм. ц. штату Сукре. Залізнична станція, мор. порт. 119,8 тис. ж. (1971). Гол. галузь пром-сті — рибоконсервна. Є підприємства текст. і тютюнової промсті. К. засн. 1520 (одне з найдавніших ісп. поселень в Пд. Америці).

КУМАНЕ́ЦЬ — керамічна посудина для води і вина у вигляді бублика («калач») або круга («плескач»). Поширені в укр. гончарстві, оздоблюються мальованим орнаментом, до якого входять зобра-

О. Л. Кульчицька. Портрет Ольги в білому. 1912. Художньо-меморіальний музей Олени Кульчицької у Львові.

П. В. Куманченко.

женння птахів і звірів, та рельєфним (ритованим, ліпленим), іноді є скульптурою на зразок нар. керамічної іграшки, тільки значно більших розмірів. Оригінальні зразки К. створили І. *Гончар*, Д. *Головко*, П. *Цвілих* та ін.

КУМА́НСЬКА МО́ВА — мова *половців*. Див. *Кипчацька мова*.

КУМА́НЧЕНКО Поліна Володимирівна [н. 8 (21).X 1910, с. Музиківка, тепер Білозерського р-ну Херсон. обл.] — укр. рад. актриса, нар. арт. СРСР (з 1960). Після закінчення (1928) театр. студії при Миколаїв. рос. драм. театрі працювала 1929—31 в Миколаїв. укр. робітничо-сел. пересувному театрі, 1932—37 — в Харківському ТРОМі, 1937—61 — в Харків. укр. драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка, з 1961 — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка. Ролі: Харитина («Наймичка» Карпенка-Карого), Галина Романівна («Пам'ять серця» Корнійчука), Єлизавета («Ярослав Мудрий» Кочерги), Вірочка («Жартівники» О. Островського), Настя («Третя патетична» Погодіна), Маріне («Маріне» Бараташвілі), Сільвета («Романтики» Е. Ростана) та ін. Знімалася в кіно. Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, Дружби народів. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971.

Літ.: Мартич Ю. Поліна Володимирівна Куманченко. К., 1964.

І. П. Нестеровська.

КУМАНЬО́К Порфирій Хомич [13 (26).II 1911, с. Юрасівка, тепер у складі м. Дружби Ямпільського р-ну Сум. обл.— 29.VII 1972, Київ] — один з організаторів партизан. руху на Україні під час Великої Вітчизн. війни 1941—45. Член КПРС з 1939. До 1941 служив у Рад. Армії, працював на комсомольській і рад. роботі. В 1941—42 — секретар Червоного підпільного райкому КП(б)У; 1942—43 — комісар з'єднання під командуванням О. М. *Сабурова*, 1-й секретар Сум. підпільного обкому КП(б)У, член нелегальної групи ЦК КП(б)У, 1943—45 — секретар Сум. обкому КП(б)У. З 1947 — на керівній парт., рад. і госп. роботі. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

КУМАРИ́Н, лактон *о*-оксикоричної (кумаринової) кислоти, $C_9H_4O_2$ — органічна сполука рослинного походження. Безбарвні кристали з запахом свіжого сіна, розчинні в спирті й ефірі. Одержують синтетично. Застосовують у парфюмерній та тютюновій пром-сті.

КУМА́СІ — місто в Гані, адм. ц. обл. Ашанті. Вузол з-ць і автошляхів, якими сполучене з портами Такораді та Аккра. 343 тис. ж. (1970). Один з гол. пром. центрів країни. Найрозвинутіша деревообр. пром-сть (виробн. фанери, меблів) і лісопиляння. Підприємства буд. матеріалів, взут і харч. (обробка бобів какао) пром-сті Ун-т природничих наук і технології Н.-д. ін-т буд-ва, лабораторія лісів.

КУМЕ́ЙКІВСЬКЕ СЕЛЯ́НСЬКЕ ЗАВОРУ́ШЕННЯ 1906 — антиурядовий виступ селян с. Кумейок (тепер Черкаського р-ну Черкас. обл.) під час *революції 1905—07 в Росії*. 1 (14).VII в село прибув загін поліції для арешту активних учасників попередніх агр. заворушень. Понад 200 селян, озброєних вилами, косами, напали на поліцаїв, щоб звільнити своїх товаришів. У збройній сутичці одного селянина було вбито, кількох поранено.

КУМЕ́ЙКІВСЬКИЙ БІЙ 1637 — воєнні дії між селянсько-козацьким військом і польсько-шляхет. армією біля с. Кумейок (тепер Черкаського р-ну Черкас. обл.). Весною 1637 на Правобережній Україні вибухнуло *Павлюка повстання 1637*, яке невдовзі охопило й значну частину Лівобережжя. Вирішальний бій проти гол. сил польс. шляхти (бл. 15 тис.) під командуванням польного гетьмана М. *Потоцького* відбувся під с. Кумейками. Сел.-козац. військо на чолі з П. *Павлюком* і К. *Скиданом*, використовуючи для наступу рухомий табір з возів, 6 (16).XII почало штурм ворожих позицій. Але перед розташуванням противника вони натрапили на болото і зупинилися. Павлюк дав наказ відступати. Неподалік повстанці швидко спорудили табір з возів і мужньо відбивали наступи шляхет. кінноти. Запеклий бій тривав цілий день Щоб з'єднатися з іншими загонами повстанців і поповнити запаси пороху, П. Павлюк і К. Скидан з невеликим загоном відійшли на Чигирин. На чолі сел.-козац. війська став Д. *Гуня*, і бій тривав ще до пізньої ночі. На світанку 7 (17).XII повстанці організовано відступили до Мошен (тепер Черкас. р-ну Черкас. обл.), а потім до Боровиці (тепер Чигиринського р-ну Черкас. обл.). Лише 10 (20).XII шляхті вдалося оточити повстанців під Боровицею, куди повернувся і загін Павлюка. Не маючи змоги силою взяти містечко, М. Потоцький запропонував почати переговори. *Козацька старшина* погодилась на це. Під час переговорів П. Павлюк та ін. керівники повстання були віроломно схоплені, відправлені у Варшаву і згодом страчені. Незважаючи на поразку під Кумейками, весною 1638 вибухнуло повстання з ще більшою силою. Очолили його Я. *Остряниця*, Д. Гуня, К. Скидан (див. *Остряниця повстання 1638*).

Літ.: Шутой В. Канун освободительной войны украинского народа 1648—1654 гг. (Крестьянско-казацкое восстание на Украине 1637—1638 гг.). «Исторические записки», 1954, т. 46; Мишко Д. І. Селянсько-козацьке повстання на Україні під проводом Павла Бута. «Український історичний журнал», 1967, № 6.

П. І. Натикач.

П. В. Куманченко в ролях Маріне («Маріне» М. Бараташвілі) та Єлизавети («Ярослав Мудрий» І. Кочерги)

Кумжа.

КУМЕРТА́У — місто респ. підпорядкування Башк. АРСР, райцентр. Залізнична станція. 54 тис. ж. (1980). Видобування вугілля та газу; брикетна фабрика, цегельний завод. У місті — гірничо-механічний технікум, педагогічне училище. К. утворене 1953.

КУМЕ́ТР [від лат. qu(alitas) — якість і грец. μετρέω — вимірюю] — те саме, що й *добротності вимірювач*.

КУ́МЖА, лосось-таймень (Salmo trutta) — риба род. *лососевих*. Тіло (довж. 30—70 см, маса 1—5 кг; зрідка — 1 м, 13 кг) вкрите чорними плямочками. К.— прохідна риба, живе у морі, переважно в передгирлових ділянках річок; для *нересту* (іноді на зимівлю) заходить у верхів'я. Нерест у жовтні — грудні, ікру відкладає в місцях з проточною чистою водою і з піщано-галечниковим грунтом. Молодь до 2—7 років живе в ріках, мігрує в море. Кормом дорослої К. є дрібна риба і ракоподібні. К. пошир. вздовж узбережжя Європи, в СРСР — в бас. Балтійського, Білого і Баренцового морів; у пд. морях СРСР К. представлена чорноморським, каспійським та аральським лососями. В гірських річках Карпат, Криму і Кавказу та в бас. Волги, Дніпра і Дністра зустрічається прісноводна форма К.— *форель*. К.— цінна, але нечисленна промисл. риба.

Ю. В. Мовчан.

КУМИ́КИ — народ, населяє рівнинні й частково передгірські райони в Даг. АРСР. Чисельність в СРСР — 228 тис. чол. (1979, перепис), в Даг. АРСР — 169 тис. чол. (1970, перепис). Мова — кумицька (див. *Кумицька мова*). Віруючі К.— мусульмани. К. сформувались у народність в результаті змішання місц. даг. племен з кочовими тюркомовними племенами, насамперед *кипчаками*, мову яких сприйняли аборигени. За Рад. влади набула розвитку економіка і культура К., л-ра, в якій, зокрема, виявилися багаті фольклорні традиції К. Зросла нац. інтелігенція. Осн. заняття К.— зрошуване землеробство, тваринництво, рибальство; частина К. працює в пром-сті. Про історію економіку, культуру К. див. *Дагестанська АРСР*

КУМИ́С (тюрк.) — кисломолочний пінистий напій з кобилячого *молока*, рідше верблюжого або коров'ячого. При виготовленні К. молоко зброджують закваскою, що складається з *молочнокислих бактерій* і *дріжджів*. Залежно від тривалості дозрівання (1—3 доби) розрізняють слабкий, середній і міцний К. Останній містить (у %): молочної кислоти 0,9—1,1, спирту 1,75—2,5, білка 2,5, жиру 1—2, цукрів 3—4, фосфор. калій, вітаміни С, А, D, Е, РР та ін. К споживають як харчовий продукт Він легко засвоюється, поліпшує *обмін речовин*. Застосовується К. також при лікуванні *туберкульозу* легень і деяких захворювань шлунково-кишкового тракту Виготовляють К. в країнах Азії, Близького і Середнього Сходу, Латинській Америці та ін

В. Ю. Міщик.

КУМИ́ЦЬКА МО́ВА — мова *кумиків*. Належить до кипчацької групи *тюркських мов*. Розмовляють нею бл. 224 тис. чол. (1979, перепис). У К. м. виділяються три діалекти. Літ. К. м. розвинулась за рад. часу. Писемність базувалася спочатку на араб. графічній основі, з 1929 — на латинській, а з 1938 — на основі російського алфавіту.

КУ́МКА, джерелянка (Bombina) — рід *безхвостих земноводних* род. круглоязикових. Довж. тіла до 7 см. Зіниця трикутна, барабанної перетинки немає, паротиди (привушні залози) непомітні, язик не відокремлений від дна рота, шкіра горбкувата, черевце червоне або жовте з чорними плямами. Відомо 5 видів, поширу Європі та Пд.-Сх. Азії. В СРСР — 3 види, у т. ч. на Україні — 2: К. звичайна, або червоночерева (B bombina), і К. гірська, або жовточерева (B. variegata). Обидва види живуть у мілких водоймах Відкладають ікру протягом усього літа; плодючість самок 80—300 ікринок. Зимують в норах гризунів та ін. тварин. іноді у водоймах. Живляться водяними безхребетними. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Земноводні*.

КУ́МОВІ РАКОПОДІ́БНІ (Cumacea) — ряд безхребетних тварин класу *ракоподібних*. Тіло видовжене (від 1 до 35 мм) з розширеним, часто опуклим панциром, що вкриває головогруди, і вузьким, циліндричним черевцем. Пошир. переважно в морях, деякі— у прісних водах. Живуть на різних глибинах (до 3000 м), зарившись у м'який грунт. Живляться *детритом* і дрібними безхребетними. Відомо понад 600 видів К., з них в СРСР — понад 60 видів, у т. ч. в Чорному м.— 12, Азовському — 9. К. р. є кормом для риб. Один з видів К. р.— Pseudocuma cercaroides акліматизований у дніпровських водосховищах.

О. П. Маркевич.

КУМО́Л — органічна сполука; те саме, що й *ізопропілбензол*.

КУ́МО-МАНИ́ЧСЬКА ЗАПА́ДИНА — зниження у рельєфі в межах Ростов. обл. і Ставр. краю РРФСР. Зайнята долинами Зх. Манича, Сх. Манича й Куми. Відокремлює Передкавказзя від Сх.- Європейської рівнини. Шир. 20—30 км, в центр. частині звужується до 1—2 км. Багато озер, переважно солонуватих та солоних (Манич-Гудило, Царик та ін.), і водосховищ (Веселовське, Пролетарське, Чограйське). У сх. частині К.-М. з.— Кумо-Маничський зрошувально-обводнювальний канал. У минулому через К.-М. з. сполучалися Азовське та Каспійське моря. Іноді по К.-М. з. проводять частину межі між Європою й Азією.

КУМРА́НСЬКІ РУКО́ПИСИ — стародавні рукописи, знайдені 1947 в печерах у районі Ваді-Кумран на пн.-зх. узбережжі Мертвого моря. Див. *Мертвого моря рукописи*.

КУМУЛЯТИ́ВНИЙ ЕФЕ́КТ (від лат. cumulo — збільшую, посилюю) — посилення діяння вибуху в певному напрямі. К. е. досягають створенням у заряді вибухової речовини кумулятивної заглибини, поверненої в бік об'єкта, що уражається. В основі К. е. лежить перерозподіл енергії вибуху та її концентрація в заданому напрямі. Поверхню заглибини вкривають металевим облицюванням. Під час вибуху в зоні заглибини створюється тиск у кілька млн. атмосфер і по осі заглибини утворюється тонка металева струмина з швидкістю руху часток до 12—15 км/с. Струмина здатна пробити броню та ін. перешкоди значної товщини. К. е. широко використовують у *боєприпасах* (гранатах, арт. і реактивних снарядах, авіац. бомбах, мінах та ін.). Див. також *Кумуляція*.

КУМУЛЯ́ЦІЯ (лат. cumulatio — посилення, додавання) — 1) У фізиці — те саме, що й *кумулятивний ефект*. 2) В медицині — посилення дії лікар. речовини при повторному введенні її в організм. 3) У міжнародному праві — суміщення дипломатичним представником своїх функцій у двох або кількох державах. Така практика має місце як у відносинах між д-вами, так і між д-вами і міжнар орг-ціями (напр., *Постійне представництво УРСР при ООН* є одночасно представництвом УРСР при ін.міжнар. орг-ціях у Женеві). В усіх випадках К має місце лише за згодою д-в (орг-цій) перебування. У *міжнародному приватному праві* відомі т. з. колізійні (див. *Колізія*) К., коли необхідно дотримувати умов, передбачених законодавством кількох країн. Такі К. виникають, напр., при набутті дитиною громадянства на підставі «*права крові*» *принципу*.

Б. П. Григор'єв.

КУН (Kun) Бела (20.II 1886 — 30.XI 1939) — діяч угор. і міжнар. комуністичного руху. Н. в с. Сіладьчех (тепер м. Чехул-Сільванієй, Румунія) в сім'ї писаря. За фахом — журналіст. З 1902 — член С.-д. партії Угорщини. Мобілізований 1914 в армію, 1916 як військовополонений потрапив у Росію. У 1917 вступив до РСДРП(б), працював у Томському губкомі партії, в журн. «Сибирский рабочий», газ. «Знамя революции». У 1918 заснував угор. групу РКП(б). Був головою *Федерації іноземних груп при ЦК РКП(б)*, одним з організаторів інтернац. загонів Червоної Армії (див., зокрема, *Інтернаціональні формування на Україні в роки громадянської війни*). В кін. 1918 нелегально повернувся до Угорщини. Один із засновників Компартії Угорщини (КПУ, 1918), був її головою. Не раз зазнавав ув'язнення. Один із керівників *Угорської Радянської республіки 1919*. З 1920 — в Рад. Росії. Був членом Реввійськради Пд. фронту, головою Кримського ревкому Брав участь у створенні Комінтерну, з 1921 — член ВККІ. Одночасно керував роботою нелегальної КПУ В 1921—23 — на керівній парт. роботі на Уралі. Був членом Президії ВЦВК. З 1923 — уповноважений ЦК РКП(б) в ЦК комсомолу. Автор праць з історії угор. та міжнар. комуністичного руху. Нагороджений орденом Червоного Прапора

КУН (Kuhn) Ріхард (3.XII 1900, Відень — 31.VII 1967, Гейдельберг) — нім. хімік і біохімік. Освіту здобув у Мюнхені. З 1928 — професор Гейдельберзького ун-ту і керівник хім. відділу в Ін-ті Макса Планка. Встановив будову *рибофлавіну* (вітамін B_2), *піридоксину* (вітамін B_6), *каротиноїдів* та багатьох ін. природних сполук, багато з яких одержав у кристалічному вигляді та синтезував. Нобелівська премія, 1938.

КУН (Kuhn) Томас (н. 18.VII 1922, Цінциннаті, США) — американський філософ. Закінчив Гарвардський ун-т. За фахом — фізик. Представник т. з. істор. напряму в новітній англо-амер. філософії науки. На відміну від логічного позитивізму (див. *Неопозитивізм*) у центрі уваги К.— не аналіз структур наук. знання, що вже склалося, а розкриття законів його розвитку на основі широкого використання фактів з історії науки. В праці «Структура наукових революцій» (1962) К. розглядає розвиток науки як періодичну зміну її «нормальних» станів (наукова діяльність на грунті певної парадигми, тобто панівних у дану епоху заг. уявлень, понять і методів) науковими революціями, в ході яких стара парадигма змінюється новою.

Проте, відобразивши в своїй концепції деякі риси розвитку науки, К. в дусі метафіз. установок бурж. філософії суб'єктивізує процес пізнання, що приводить його до протиставлення старої і нової парадигм, до *конвенціоналізму*, ігнорування діалектики абс. і відносної *істин*.

В. М. Найдиш.

КУ́НА — грошова одиниця Давньої Русі. К. називали і *дирхами*, і зх.-європ. *денарії*, і давньорус. *срібники*. К. рахували на лічильні *гривні*; в 11 ст. на таку гривню йшло 25 К., а в 12 ст.— 50. Вагова гривня срібла (бл. 200 г) у 12 ст. за цінністю металу дорівнювала 4 гривням кун.

КУНА́ВІН Олександр Михайлович (1780 — р. см. невід.) — рос. художник. Навчався в петерб. АМ. У 1800 був відряджений до Москви, де під керівництвом Ф. Воробйова виконував «перспективні» краєвиди міст. У 20-х рр. 19 ст. їздив по Україні й намалював численні пейзажі маєтків, монастирів і сіл на Полтавщині та Чернігівщині. Твори К.— своєрідні документи історії укр. садибної архітектури («Вид на Красногорський монастир з-за річки Псла», «Видок Миргорода», 1809; «Краєвид Лялича — маєтку графа П. Завадовського», «Вид села Кибинців», обидва — поч. 19 ст., ДМУОМ).

Б. Кун.

А. М. Кунавін.

О. М. Кунавін.
Вид на Красногорський монастир з-за річки Псла. Початок 19 ст. ДМУОМ.

Д. А. Кунаєв.

Є. М. Кунгурцев.

О. Л. Кундзіч.

Ю. І. Кундієв.

КУНА́ЄВ Аскар Мінліахмедович (н. 14.VII 1929, Алма-Ата) — рад. вчений у галузі металургії чорних і кольорових металів, чл.-кор. АН СРСР (з 1974), акад. АН Каз. РСР (з 1971), засл. діяч науки Каз. РСР (з 1977), президент АН Каз. РСР (з 1974). Член КПРС з 1951. Закінчив (1951) Моск. ін-т сталі і сплавів, працював на Казах. металург. з-ді (тепер у складі Карагандинського металургійного комбінату). З 1953 — в Інституті металургії і збагачування АН Каз. РСР (з 1970 — директор). На XXV з'їзді КПРС обраний кандилатом у члени ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 9 — 10-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія Каз. РСР 1973 Держ. премія СРСР, 1978. Портрет с. 15.

КУНА́ЄВ Дінмухамед Ахмедович [н. 31.XII 1911 (12.I 1912), Алма-Ата) — рад. парт. і держ. діяч, двічі Герой Соціалістичної Праці (1972, 1976), академік АН Каз. РСР (з 1952). Член КПРС з 1939. В 1936 закінчив Моск. ін-т кольорових металів, працював на Прибалхашбуді машиністом, нач. цеху, гол. інженером рудника. З 1939 — заст. гол. інженера на комбінаті «Алтайполіметал», потім — директор Ріддерського рудоуправління. У 1942—52 — заст. Голови Ради Міністрів Каз. РСР. У 1952—55 — президент АН Каз. РСР. У 1955—60, 1962 — 64 — Голова Ради Міністрів Каз. РСР. У 1960—62 і з грудня 1964 — перший секретар ЦК КП Казахстану. Член ЦК КПРС з 1956. Кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС з 1966, член Політбюро ЦК КПРС з 1971. Депутат Верховної Ради СРСР 3—10-го скликань, член Президії Верховної Ради СРСР з 1962. Держ. і парт. роботу пов'язує з наук. діяльністю; його праці присвячені питанням теорії і практики розробки родовищ руд відкритим способом. Нагороджений 4 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

Тв.: Избранные речи и статьи. М., 1978.

КУНАНБА́ЄВ Абай (1845—1904) — казах поет-просвітитель. Див. *Абай Кунанбаєв*.

КУНГУ́Р — місто обласного підпорядкування Перм обл. РРФСР, райцентр. Розташований на р. Силві (бас. Ками). Залізнич. станція. 83 тис. ж. (1977). Видобування нафти. Маш.-буд. завод (нафт обладнання), взут. та лісопильно-меблевий комбінати; виготовлення керамічних виробів і баянів. 6 серед. спец. навч. закладів, краєзнавчий музей. Поблизу К.— *Кунгурська льодова печера*. Засн. 1648.

КУНГУ́РСЬКА ЛЬОДОВА́ ПЕЧЕ́РА — карстова печера в Пермській обл. РРФСР, поблизу м. *Кунгура*. Розташована на правому крутому березі р. Силви. Має 4 поверхи, сполучені ходами, багато гротів (бл. 60). Заг. довж. всіх гротів і ходів 5,6 км. У печері велика кількість озер, які мають підземне сполучення з р. Силвою. У найближчих до входу гротах (Брильянтовий, Полярний) багато льодових утворень, *сталагмітів, сталактитів*, напливів тощо. Об'єкт туризму. Відвідувана частина К. л. п. електрифікована.

КУНГУ́РЦЕВ Євген Максимович (н. 3.X 1921, м. Іжевськ, тепер Удм. АРСР) — рад. військ. льотчик, генерал-майор авіації (1964), двічі Герой Рад. Союзу (лютий, квітень 1945). Член КПРС з 1943. В Рад. Армії з 1940. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — льотчик, командир ланки, ескадрильї штурмовиків на Ленінгр. і 3-му Білорус. фронтах. Здійснив 210 бойових вильотів на розвідку та штурмування. Після війни — на командних посадах у ВПС. Закінчив Військово-повітр. академію (1952), Академію Генштабу (1957). З 1968 — в запасі.

КУ́НДЗІЧ Олекса Леонардович [9 (22).IV 1904, с. Павлівка, тепер Калинівського р-ну Вінн. обл.— 20.VI 1964, Київ] — укр. рад. письменник. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Харків ін-т нар. освіти (1926). Перша зб. оповідань «Червоною дорогою» вийшла в Харкові 1926. Належав до літ. організацій «*Молодняк*», *ВУСПП*. У збірках оповідань «В ущелинах республіки» (1928), «Партизани» (1931), «Фініш» (1933), «Сила гніву» (1942), «Дорога на Крем'янець» (1946), повісті «Кола йде до Коломиї» (1941), романах «De facto», «Окупант» (обидва — 1930). «Родичі» (1936) відобразив будівництво соціалізму, трудові подвиги робітн. класу, боротьбу з нім.-фашист навалою. Виступав і як перекладач, публіцист, літ. критик, теоретик перекладу (зб. статей «Дієзи в ключі», 1956; «Слово і образ», 1966).

Тв.: Повісті і оповідання. К., 1951; Шум часу. К., 1976; Рос. перекл. — У великих истоков. М., 1951: Слово и образ. М., 1973.

Літ.: Живий Олексій Кундзіч. К., 1977. *Л. М. Коваленко.*

КУНДІЄВ Юрій Ілліч (н. 2.X 1927, с. Трояни Добровеличківського р-ну Кіровогр. обл.) — український рад. гігієніст, акалемік АН УРСР (з 1979), чл.-кор. АМН СРСР (з 1974), заслужений діяч науки УРСР (з 1977). Член КПРС з 1959. В 1951 закінчив Київ. мед. ін-т і з того ж року працює в Київ. НДІ гігієни праці та профзахворювань (з 1964 — директор). Дослідження з питань гігієни та фізіології праці в с.-г. виробн., при високому нервово-емоційному напруженні тощо. Вперше вивчив резорбцію (проникнення) *пестицидів* крізь шкіру, встановив закономірність залежності ступеня резорбції від хім. будови і фізико-хім. властивостей речовини тощо. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

КУНДРЮ́ЧА — річка в межах Ворошиловгр. обл. УРСР та Ростов. обл. РРФСР, права притока *Сіверського Дінця* (бас. Дону). Довж. 244 км, площа бас. 2320 км². Бере початок на Донецькому кряжі. Живлення переважно снігове. Використовують для зрошування, госп. водопостачання та розведення птиці.

КУНДУ́К — річка в УРСР, у межах Одеської обл. Див. *Когильник*.

КУНДУ́К — лиман на пн.-зх. узбережжі Чорного м., у межах Одес. обл. УРСР. Див. *Сасик*.

КУНЖУ́Т, сезам (Sesamum indicum) — однорічна олійна рослина родини кунжутових. Корінь стрижневий. Стебло прямостояче, розгалужене або без гілок, вис. від 65 до 140 см. Листки на довгих черешках, різної форми. Квітки великі, одиночні, на коротких квітконосах, білі і фіолетові. Плід — видовжена коробочка. Насіння дрібне, містить 48—64% олії, яку використовують в харч. пром-сті, медицині і парфюмерії. З насіння виготовляють халву. Макуха — добрий білковий корм для тварин. К. походить з Африки. Вирощують в Індії, Китаї, Пакистані, Туреччині, Судані та ін.; в СРСР — в республіках Серед. Азії, на Пн. Кавказі, на Пд. України.

КУНИ́ЦЕВІ (Mustelidae) — родина ссавців ряду *хижих звірів*. Тіло (довж. 13—320 см, маса від 100 г до 40 кг) переважно приземкувате, видовжене, гнучке, хвіст довгий, пухнастий. Волосяний покрив густий, пухнастий, іноді гладенький, з густим підшерстям, від білого до темно-коричневого і майже чорного кольору. Населяють усі суходоли, крім Австралії і Антарктиди. Відомо 28 родів (понад 100 видів), об'єднаних у 5 підродин: куниці (Mustelinae), зорилові, або строкаті тхори (Zorillinae), медоїди (Mellivorinae), борсуки (Melinae), скунси, або вонючки (Mephitinae), видри (Lutrinae). В СРСР поширено 16 видів, що належать до 8 родів, з них в УРСР — 12 видів (у т. ч. один завезений вид — норка американська, яку розводять на звірофермах). К. — переважно наземні лісові звірі, частина яких спритно лазить по деревах (*куниця, горностай, ласка, соболь*), деякі добре риють (*борсук*), окремі ведуть напівводне життя (*видра звичайна, норка, калан*). Самки народжують 1—10 (іноді до 18) малят. Живляться К. тваринною або рослинною їжею. Більшість К.— цінні хутрові звірі, деякі знищують мишовидних гризунів. Викопні рештки К. відомі починаючи з олігоцену, в УРСР — з міоцену.

В. І. Абелєнцев.

КУНИ́ЦИН Олександр Петрович [1783 — 1 (13).VII 1840] — рос. учений-правознавець, просвітитель, послідовник О. М. *Радищева*. З 1811 викладав у Царськосельському ліцеї, з 1817 — в Гол. пед. ін-ті, перетвореному 1819 на Петерб. ун-т. Автор праць з історії права. В кн. «Право природне» (2 частини, 1818—20), використавши ідеї *суспільного договору теорії*, виступав проти абсолютизму і кріпацтва. К. мав значний вплив на формування поглядів багатьох декабристів і О. С. Пушкіна, який згадує К. у вірші «19 жовтня».

КУНИ́ЦЯ (Martes) — рід хижих звірів род. *куницевих*. Тіло (довж. 35—105 см) стрункe, гнучке, видовжене. Волосяний покрив густий, пухнастий і м'який, переважно бурого і коричневого кольору, на шиї велика біла або вохриста пляма. Відомо 6 видів К., поширених в Європі, Азії і Пн. Америці. В СРСР — 4, з них в УРСР — 2: К. лісова, або жовтодушка (M. martes), з жовтою плямою на шиї та К. кам'яна, або білодушка (M. foina), з білою плямою.

К. водяться у гірських і рівнинних лісах (кам'яна К. поширені в степових р-нах, селиться навіть у будівлях у містах і селах). К. діяльні переважно вночі, спритно лазять по деревах. Живляться дрібними ссавцями, птахами, плазунами, плодами рослин. Паруються К. у червні — серпні. Самка після 236—274-добової вагітності (включаючи *діапаузу*) народжує у квітні — травні 1—8 (найчастіше 3—5) сліпих малят, які прозрівають на 32—45-й день. К., особливо *соболь*,— цінні хутрові звірі. Іл. с. 18.

КУНИ́ЧНИК (Calamagrostis) — рід рослин родини *злакових*. Багаторічні трави з повзучим кореневищем і розлогим волотистим суцвіттям. Колоски одноквіткові з довгими волосками на осях. Понад 150 видів, поширених у помірних та холодних зонах земної кулі (в тропічних країнах — у горах). В СРСР — бл. 60 видів, з них на Україні — бл. 10. По всій УРСР ростуть: К. наземний (C. epigeios) — на луках, лісових галявинах, порубах; К. ланцетний (C. lanceolata) — по болотах, заболочених луках, сирих лісах; К. очеретяний (C. arundinaceae) — в мішаних лісах. Використовують К. на корм до цвітіння, бо після цього його стебла грубішають. Іл. с. 18.

КУНІКІ́ДА ДО́ППО (справж. ім'я — Тецуо; 15.VII 1871, префектура Тіба — 23.VI 1908, префектура Канагава) — япон. письменник. Працював учителем, журналістом. Перша зб. віршів — «Пісні Доппо» (1897). Оповідання «Дядечко Ген» (1897), нарис «Рівнина Мусасі» (1901) та ін. твори написані під впливом романтизму. В оповіданнях «Щоденник п'яниці» (1902), «Жалюгідна смерть» (1905), «Бамбукова хвіртка» (1908) виступив як письменник-реаліст, порушив гострі соціальні проблеми.

Тв.: Рос. перекл.— Избранные рассказы. М., 1958.
Літ.: Григорьева Т. П. Одинокий странник. М., 1967.

Б. П. Яценко.

КУНІ́ЦЬКИЙ (Kunicki) Леон (1829, с. Седліще, тепер ПНР — 8.I 1873, Варшава) — польс. письменник. Автор побутових повістей, зокрема з життя укр. селян: «Данилко Фліс» (1851), «Василева хата» (1852), «Іванко» (1860), «Історія про неробу Семена» (1862) тощо. Окремі з них увійшли до збірок його творів: «Вітчизняні картинки і нариси» (1852), «Надбужні нариси і повісті» (т. 1—3, 1857).

Р. Я. Пилипчук.

КУНІ́ЦЬКИЙ (Kunicki) Станіслав (6.VI 1861, Тбілісі — 28.I 1886, Варшава) — діяч польс. революц. руху. Навчався в Петерб. ін-ті шляхів. У 1881 вступив до «*Народної волі*»; один із засновників Польс.-лит. соціально-революц. партії (Петербург). З 1882 — член партії «*Пролетаріат*» 1-й, 1883—84 — її керівник. З ініціативи К. «Пролетаріат» і «Нар. воля» 1884 уклали угоду про спільну боротьбу проти царизму. В 1884 заарештований і 1885 засуджений до страти. Страчений у Варшавській цитаделі.

КУНСТКА́МЕРА (нім. Kunstkammer — кабінет рідкісних речей, музей) — в минулому — назва різних істор., худож., етнографічних та ін. колекцій рідкісних речей та місця їх зберігання. В Росії К. засн. 1714 в Петербурзі й відкрита для огляду 1719. В ній демонструвалися колекції, зібрані Петром I під час подорожі у Зх. Європу. В 1724 ввійшла до складу АН і перетворилась на комплексний музей. З 1727 розміщена в спеціально

Кунсткамера в Ленінграді.

спорудженому для неї будинку в стилі петровського *барокко* (1718—34, архітектори Г. І. Маттарнові, Н. Гербель, Г. К'явері, М. Земцов; перебудова — 1754—58, арх. С. Чевакінський). У 30-х рр. 19 ст. на базі експонатів К. створено ряд музеїв: анатомічний, етнографічний, ботанічний, зоологічний та ін. У приміщенні К. тепер містяться Ін-т етнографії АН СРСР, Музей антропології й етнографії ім. Петра Великого, Меморіальний музей М. В. Ломоносова.

КУНТУ́Ш — верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного польс. і укр. населення в 16—18 ст. Мав вигляд каптана з рукавами, в яких були прорізи для рук або розрізи до плеча. Одягали К. поверх *жупана* і підперезували барвистим поясом, що зав'язувався спереду. К. шили з дорогих шовкових тканин, парчі або барвистого сукна і оздоблювали хутром або *галуном*.

КУ́НЦЕВИЧ Всеволод Михайлович (н. 15.III 1929, Київ) — укр. рад. вчений у галузі автоматичного керування. Доктор тех. наук (1965), професор (1967). Член КПРС з 1973. Закінчив (1952) Київський політехнічний інститут. З 1966 — зав. відділом дискретних систем керування Інституту кібернетики АН УРСР. Основні праці присвячені питанням аналізу і синтезу нелінійних систем керування, в т. ч. дискретних систем керування. Державна премія УРСР, 1978.

КУНЦЕ́ВИЧ Едвард Михайлович (н. 14.VI 1926, Київ) — укр. рад. скульптор, засл. діяч мист. УРСР (з 1976). У 1945—51 навчався в Київ. худож. ін-ті у К. *Єлеви* та Л. *Муравіна*. Твори: «Юність миру» (1951), «Хліб-сіль» (1958), «Будівельник Київської ГЕС» (1961), скульптура «XX вік» на станції метро «Дніпро» у Києві (1964), «М. Кропивницький» (1968); пам'ятник В. І. Леніну в Донецьку (1967), меморіальний ансамбль «Пагорб Слави» в Черкасах (1977, у співавтор. з Г. Кальченко) та ін.

КУНЦЗИ́ (бл. 551—479 до н. е.) — давньокит. філософ-ідеаліст, засновник *конфуціанства*. Див. *Конфуцій*.

КУНЬЛУ́НЬ, Куень-Лунь — одна з найвищих гірських систем Азії, в межах Китаю. Простягається від *Паміру* на Зх. уздовж пн. краю *Тібету* до Сіно-Тібетських гір на Сх. Довж. бл. 2700 км, шир. від 100—150 км на Зх. до 600 км на Сх. Пересічна вис. 6000—6500 м. Складається з паралельних гірських пасом, відокремлених одне від одного западинами й грабеноподібними долинами. За характером рельєфу К. поділяють на Західний та Східний. Зх. К. має три паралельні хребти з вершинами Конгур (7719 м) і Музтагата (7555 м). У сх. частині розрізняють пн. пасмо (хребти Російський, *Алтинтаг*, Наньшань) та пд. пасмо (хребет Аркатаг, або Пржевальського, та ін.) з найвищою вершиною К. (г. Улугмузтаг, 7723 м); між ними — рівнина Цайдам. Багато хребтів у сх. частині К., крім місцевих, мають ще назви, які їм дав М. М. *Пржевальський* (Гумбольдта, Зюсса, Марко Поло, Семенова та ін.).

Гірські хребти К. складаються з гнейсів, кристалічних сланців, мармуру; трапляються гранітні *інтрузії*, пісковики. Родовища золота, поліметалічних і заліз. руд, кам. вугілля, нафти, кам. солі, дорогоцінного каміння тощо. Снігова лінія лежить на вис. 5000—5800 м, площа зледеніння 14,3 тис. км² (найбільший льодовик Юрункаш, завдовжки 39 км). Ріки, що починаються на К., невеликі, мають переважно льодовикове й снігове живлення. Найбільші озера — на Сх. К. (*Кукунор*, Орін-Нур, Джарін-Нур). Для К. характерні пустельні, сухостепові й лучні ландшафти. По зх. та сх. окраїнах — ліси (ялина, береза, осика, ялівець). З тварин водяться гірські барани (архар, кукуяман), кози, яки, кулани, вовк, лисиця, а також гризуни. Трапляються ведмідь, сніжний барс. Кочове скотарство, місцями — землеробство (посіви ячменю, пшениці). Через К. прокладено два автошляхи до Тібету.

Ю. О. Амброз.

КУНЬМІ́Н — місто на Пд. Китаю, адм. ц. провінції *Юньнань*. Розташований на пн. узбережжі оз. Дяньчі, з яким сполучається р. Паньмунцзян. Вузол з-ць і автошляхів. Бл. 1 млн. ж. Розвинута кольорова металургія. Підприємства електромаш.-буд., хім., текст., шкіряної і харч. пром-сті. ГЕС і ТЕС. Старовинне кустарне виробн. килимів і повстяних виробів. Юньнанський університет. Відомий з 1 ст., сучасна назва — з 13 ст.

КУ́НЬЯ (Cunha) Еуклідіс да (20.I 1866, Кантагалу — 15.VIII 1909, Ріо-де-Жанейро) — браз. письменник. Член Браз. академії л-ри (з 1903). В кн. «Сертани» (1902) змалював образи учасників сел. повстання в Бразілії 1896—97. Твір відіграв велику роль у розвитку критичного реалізму в браз. л-рі 20 ст. В кін. життя зблизився з соціалістичними гуртками в країні, вивчав марксизм. Значну частину зб. статей «Контрасти й зі-

Е. М. Кунцевич. Портрет письменника Ю. І. Яновського. Мармур. 1954.

Полковник українського реєстрового козацького війська в кунтуші. 17—18 ст. Малюнок С. І. Васильківського.

Кунжут. Загальний вигляд наземної частини рослини та частина стебла з плодами.

Куниця лісова.

Куничник наземний. Нижня частина рослини і суцвіття.

Купальниця європейська:
1 — нижня частина рослини;
2 — квітка;
3 — листок;
4 — плід.

ставлення» (1907) присвячено рос. л-рі. Убитий наймацями реакції.
Літ.: Тертерян И. А. Эуклидес да Кунья — национальный герой Бразилии. М., 1959. *В. С. Харитонов.*

КУНЬЯ́Л (Cunhal) Алвару (н. 10.XI 1913, Коїмбра) — діяч португ. і міжнар. комуністичного руху. Н. в сім'ї адвоката. В 1931—35 навчався на юрид. ф-ті Лісабонського ун-ту, де організував нелегальну Лігу друзів СРСР і секцію *Міжнародної організації допомоги борцям революції*. В 1931 вступив до Португальської компартії (ПКП). У 1935 обраний ген. секретарем Федерації комуністичної молоді Португалії. Учасник VI конгресу *Комуністичного Інтернаціоналу Молоді* та VII конгресу Комінтерну. З 1936 — член ЦК ПКП. У 1936—37 брав участь у нац.-революц. війні ісп. народу 1936—39. З 1942 (з перервами) — член Секретаріату ЦК ПКП. У 1937—38, 1940 та 1949 — 60 — в ув'язненні. 3.I 1960 разом з групою керівних діячів ПКП здійснив втечу з фортеці-тюрми Пеніше. З 1961 — ген. секретар ПКП. З 1976 — депутат парламенту.
В. Ф. Квасних.

КУПА́ВКА — рід водяних рослин родини лататтєвих. Те саме, що й *глечики*.

КУПА́Ж (франц. coupage) — змішування у певних співвідношеннях різних виноматеріалів. Грунтується на даних фізико-хім. аналізу і дегустаційній оцінці кожного зразка виноматеріалу (див. *Дегустація*). Дає змогу одержувати однорідне вино певного типу і складу з поліпшеними, порівняно з вихідними виноматеріалами, властивостями. К. наз. також деякі ін. операції харч. виробництва, пов'язані з виготовленням однорідних сумішей (напр., К. чаю).

КУПА́ЛА Янка [справж. прізв., ім'я, по батькові — Луцевич Іван Домінікович; 25.VI (7.VII) 1882, Вязинка, тепер Молодечненського р-ну Мін. обл.— 28.VI 1942, Москва] — білорус. рад. поет, народний поет БРСР (з 1925), акад. АН БРСР (з 1928) та УРСР (з 1929). В 1909—13 навчався в Петербурзі на заг.-осв. курсах, з 1915 — в народному ун-ті ім. А. Л. Шанявського у Москві. У 1919—41 жив і працював у Мінську. Друкуватися почав 1905 (вірш «Мужик»). Один з основоположників нової білорус. л-ри. Зб. поезій «Жалейка» (1908), «Гусляр» (1910), «Дорогою життя» (1913), поеми «Сон на кургані» (1912), «Могила лева» (1913), п'єси «Павлинка» (1913) і «Зруйноване гніздо» (1913) та ін.— про пригноблених трудівників білорус. села, їх революц. боротьбу проти визискувачів. За рад. часу творчість К. відображала докорінні зміни в житті білорус. народу; він оспівував нову Білорусію, дружбу народів, молодих будівників соціалізму (зб. віршів «Спадщина», 1922; «Пісня будівництву», 1936; «Білорусії орденоносній», 1937; «Від серця», 1940; Держ. премія СРСР, 1941; поеми «Над річкою Оресою», 1933; «Місто Борисів», 1934, та ін.). У роки Великої Вітчизн. війни писав патріотичні публіцистичні і ліричні твори. Багато віршів поета, покладених на музику, стали популярними нар. піснями. К. добре знав історію укр. народу, його фольклор і л-ру. У 1928, 1932, 1939 побував на Україні. Оспівав її у вірші «Україні». На тему укр. та білорус. пісень написав поему «Бондарівна» (1913). Т. Шевченкові присвятив статті, два вірші і поему «Тарасова доля» (1939). Переклав білорус. мовою «Слово о полку Ігоревім», ряд творів О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Некрасова, І. Крилова та ін. М. Рильський присвятив К. вірш «Янка Купала». Нагороджений орденом Леніна. У Мінську 1945 відкрито музей Я. Купали, 1949 споруджено пам'ятник.
Тв.: Збор твораў, т. 1—6. Мінск, 1961—63; Укр. перекл.— Вибрані твори. К.— Х., 1937; Вибране. К., 1947; Вибрані творя. К., 1953; Тарасова доля. Пам'яті Тараса Шевченка. К., 1964; Ліряка. К., 1967; [Вірші]. В кн.: З поезії народів СРСР, в. 2. К., 1972; Рос. перекл.—Избранные произведения, т. 1—2. М., 1953; Гусляр. М., 1972; Избранное. М., 1973.
Літ.: Мозольков Є. С. Янка Купала. К., 1952; Рильський М. Поет-рицар. В кн.: Рильський М. Твори, т. 9. К., 1962; Тичина П. Янка Купала. В кн.: Тичина П. Твори. т. 6. К., 1962; Ларчанка М. Г. Тарас Шевченко і Янка Купала. В кн.: Збірник праць першої і другої наукових шевченківських конференцій. К., 1954; Березкин Г. С. Мир Купалы. Пер. с белорус. М., 1973.

КУПА́ЛО, Іван Купало, Іван Купайло, Купайло — одно з найпоширеніших поганських божеств у слов'янській міфології. Жіноча паралель — Купала або Марена. Паралелі К. були в міфології багатьох народів. Давнє поганське свято К. під різними назвами відзначало багато народів Європи й Азії. Святкували його, зокрема на Україні, в ніч з 23 на 24 червня за ст. ст. (з 6 на 7 липня за н. ст.), з іграми, *купальськими піснями*, скаканням через багаття, купанням, обливанням водою. У сх. слов'ян часто робили опудала К. (його називали ще й Костробом), які потім топили, закопували або спалювали. Пізніше під тиском християнської церкви поганський культ К. злився з християнським культом Іоанна Хрестителя (звідси й назва — «Іванів день», «Івана Купала»). У купальських обрядах, пов'язаних з вогнем і водою, відбилися первісні анімістичні вірування. У деяких повір'ях і піснях збереглися рештки найдавнішого поклоніння сонцю й відгомін принесення жертв поганським богам. *О. І. Дей.*

КУПА́ЛЬНИЦЯ, вовча лапа (Trollius) — рід багаторічних трав'янистих рослин родини *жовтецевих*. Листки чергові пальчасторозсічені або лопатеві. Квітки великі, гол. чин. одиночні, жовті або оранжеві. Плід збірний з листянок. Бл. 15 видів, поширених у помірних та арктичних областях Пн. півкулі. В СРСР — 11 видів, з них в УРСР — 1: К. європейська (T. europaeus); росте по вологих лісових луках, лісових галявинах (у середній і пн. частинах УРСР). В культурі відомі садові форми купальниці з великими повними квітками.

КУПА́ЛЬСЬКІ ПІСНІ — різновид календарної обрядової поезії у слов'янських і багатьох неслов'янських народів. Виникли в глибоку давнину. Співали їх на свято Івана *Купала*. На Україні було створено багато К. п., в них народ славив сонце, землю, воду, щедру природу, кохання, щастя і добробут. У багатьох К. п. згадуються міфічні образи Купала, Марени й *Лади*, в деяких зберігся відгомін купальських ігрищ, умикання наречених біля води, поганські звичаї парування на свято Купала та ін. Ряд пісень купальського циклу відображають обряди плетіння вінків і пускання їх на воду в купальську ніч, уквітчування опудал Купала або Марени, скакання через купальський вогонь тощо. К. п. мають багату і яскраву *символіку*. Жартівливі К. п. насичені гумором, іноді й сатирою. Мотивами й поетикою К. п. перегукуються з *веснянками*, русальними та петрівчаними, *весільними піснями*. Образи й мотиви К. п. використано в худож. л-рі (М. Гоголь, С. Писаревський, М. Старицький, М. Стельмах та ін.), музиці й кіно.
Видання: Ігри та пісні. К., 1963; Купальські пісні. К., 1970.
М. М. Пазяк.

КУПЕЛЮВА́ННЯ, купеляція (від франц. coupelle — чашечка) — очищення *благородних металів* від свинцю та ін. домішок окислювальним плавленням у капелях (чашечках з вогнестійких матеріалів) або полуменевих печах. Грунтується на властивості свинцю та ін. неблагородних металів, на відміну від благородних, окислюватися киснем повітря. В капелях (при т-рі 850—900° С) благородні метали залишаються на поверхні, а розплавлені окисли вбираються стінками. В печах (при т-рі бл. 1000° С) розплавлені окисли стікають з поверхні розплаву в посудину, а в нижніх частинах печей нагромаджуються благородні метали. К. застосовують у *пробірному аналізі*, металургії.

КУПЁНКО Борис Іванович (н. 22.VIII 1922, Шахти Ростов. обл.)— укр. рад. театр. художник, засл. діяч мист. УРСР (з 1968). Член КПРС з 1951. В 1937—39 навчався в Ростов. худож. технікумі. З 1939 працював у театрах міст Шахти, Краснодара, Ташкента, в 1944—55 — в Донец. укр. муз.-драм. театрі ім. Артема, з 1955 — Донец. рос. театрі опери та балету (з 1962 — гол. художник). Здійснив оформлення до вистав «Наймичка» Карпенка-Карого, «Севастопольський вальс» Листова, «Десять днів, що потрясли світ» Кармінського, «Сільська честь» Масканьї та ін. Нагороджений орденом Жовтневої Революції, орденом Слави 3-го ступеня, медалями.

КУ́ПЕР (Cooper) Гордон (н. 6.III 1927, Шоні, штат Оклахома) — астронавт США, підполковник ВПС. Закінчив (1949) ун-т на Гавайських о-вах, Технологічний ін-т ВПС (1956) і Школу льотчиків-випробувачів (1957). Працював льотчиком-випробувачем та інженером. З 1959 — в групі астронавтів. Здійснив (15—17.V 1963) політ на косміч. кораблі «*Меркурій*». Разом із Ч. *Конрадом* здійснив (21—29.VIII 1965) політ у космос на кораблі «Джеміні-5».

КУ́ПЕР (Cooper) Джеймс Фенімор (15.IX 1789, м. Берлінгтон, шт. Нью-Йорк — 14.IX 1851, Куперстаун, шт. Нью-Йорк) — амер. письменник-романтик. Перший роман К.— «Обережність» (1820). Роман з історії боротьби США за незалежність «Шпигун» (1821) збагатив всесвітню л-ру жанром авантюрного роману. К. належать 32 романи, більше 10 томів описів подорожей по європ. країнах (1826—33), кілька томів публіцистичних творів. Центр. місце посідають романи «Піонери» (1823), «Останній з могікан» (1826), «Прерія» (1827), «Слідогляд...» (1840), «Звіробій...» (1841), що склали пенталогію «Шкіряна Панчоха», герой якої Натті Бумпо заперечує бурж. уклад життя, засуджує винищення індіанців.

Тв.: Укр. перекл.— Звіробій. Х., 1928; Шпигун. Х., 1928; Останній з могікан. К., 1969; Рос. перекл.— Избранные сочинения, т. 1—6. М., 1961—63; Зверобой, или Первая тропа войны. К., 1954; Следопыт. К., 1955.

Літ.: Боброва М. Н. Джеймс Фенимор Купер. Саратов, 1967.

А. О. Колибанова.

КУ́ПЕР (Cooper) Леон (н. 28.II 1930, Нью-Йорк) — амер. фізик-теоретик, член Нац. АН США. Закінчив Колумбійський ун-т (1951). Осн. праці — з фізики твердого тіла та фізики низьких т-р. У 1956 передбачив явище об'єднання електронів провідності в металі в пари, що приводить до надпровідності (Купера явище). Нобелівська премія, 1972 (разом з Дж. *Бардіном* і Дж. Р. *Шріффером*).

КУ́ПЕР (Cooper) Томас (22.X 1759, Вестмінстер, Англія — 11.V 1839, Колумбія, Пд. Кароліна, США) — англо-амер. філософ-матеріаліст, лікар, хімік, економіст і політ. діяч. За своїми поглядами — послідовник Дж. *Прістлі* та *якобінців*. У 1793 емігрував до США, де був суддею, згодом професором хімії і економіки, 1821—33 — президентом Колумбійського коледжу. В своїх творах («Етичний, теологічний і політичний трактати», 1789, та ін.) обстоював матеріалізм, продовжуючи лінію франц. матеріалістів Ж. *Ламетрі*, П. *Кабаніса*. Критикував ідеалізм Г. В. *Лейбніца* і *дуалізм* Р. *Декарта*. Визнаючи бога лише як певну абстрактну першопричину, К. був пристрасним антиклерикалом, за що зазнав переслідувань церковників.

КУПЕРЕ́Н (Couperin) Франсуа (10.XI 1668, Париж — 12.IX 1733, там же) — франц. композитор, клавесиніст і органіст. Походив з роду, що дав у 17—18 ст. кілька поколінь музикантів. Твори К.— мелодійні й граціозні — вершина франц. клавесинного мистецтва. Серед його численних композицій — 27 сюїт для клавесина (1713—30), концерти, тріо, сонати, п'єси для органа, мотети. К.— автор трактату «Мистецтво гри на клавесині» (1716).

КУ́ПЕРС-КРІК — ріка в Австралії. Довж. бл. 1400 км, площа бас. 285 тис. км². Бере початок на зх. схилах *Великого Вододільного хребта* під назвою Барку, тече напівпустельними й пустельними рівнинами Великого Артезіанського Басейну. Живлення дощове й грунтове. Пересічна витрата води 70 м³/с. Належить до тимчасових водотоків. Лише в період літніх паводків К.-К. досягає озера Ейр.

КУПЕ́ЦТВО — суспільний прошарок, сферою діяльності якого є торгівля. Виникло в період розкладу первіснообщинного ладу, дальшого розвитку набуло за рабовласництва та феодалізму. Вже в перших рабовласницьких д-вах, особливо в Греції та Римі, утворився прошарок торг. посередників між виробниками товарів і їхніми споживачами для одержання прибутку. На Русі К. з'явилося в 10 ст., а в 12 ст. купці вже об'єднувались у купецькі *корпорації*, згодом — у *гільдії*. В Зх. Європі виникають торг.-ремісничі центри — Венеція, Генуя, Гамбург, Антверпен та ін. У 16 ст. була створена англ. *Московська компанія*. В кін. 14 — на поч. 15 ст. склалося укр. купецтво, яке в багатьох містах України користувалося *магдебурзьким правом*. В таких торг. центрах, як Київ, Львів, Ніжин, Кам'янець-Подільський та ін. склалися численні іноземні купецькі колонії (грецькі, *вірменські колонії*, італійські). З розвитком *продуктивних сил, обміну*, зі створенням місц. регіональних та нац. ринків К. розпадається на багатих купців і дрібних торговців. Створюються великі торговельні компанії, зокрема *Ост-Індські компанії*. Вони вели торгівлю з країнами Африки, Азії, Америки, грабували й жорстоко експлуатували народи відкритих земель. Це було одним з джерел *первісного нагромадження капіталу* і створення класу *буржуазії*. Характеризуючи екон. роль купецького *капіталу*, К. Маркс відзначав, що цей капітал лише опосереднює рух товарів, що він історично найдавніша вільна форма існування капіталу, що його існування й розвиток до певної міри є історичною умовою для розвитку капіталістичного виробництва (див. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. I, с. 333, 335). З 18 ст. в Росії й на Україні К. поступово перейшло на методи капіталістичної підприємницької діяльності як у пром-сті, так і в галузі торг. обороту. Купецький капітал відіграв важливу роль у розкладі феодально-кріпосницької системи. В 19 ст. на Україні великих розмірів набула ярмаркова торгівля з центрами на Київщині, Чернігівщині тощо. З вступом Росії, в т. ч. і України, в стадію капіталізму К. втратило свою класову відокремленість від ін. верств буржуазії. К. існувало тут до жовтня 1917. В розвинутому капіталістич. суспільстві К. втрачає самостійне значення, продаж товарів стає справою капіталістів, які мають свої торг. підприємства і вкладають свій капітал у торгівлю. *Торговельний капітал* підпорядковується промисловому.

М. М. Кирієнко.

КУПИНА́ (Polygonatum) — рід рослин родини *лілійних*. Багаторічні трави з м'ясистим горизонтальним кореневищем, на якому лишаються круглі сліди від торішніх стебел. Листки чергові або в кільцях, еліптичні або яйцеподібні. Квітки білі, рідше рожеві, на повислих квітконіжках, розташовані поодиноко в пазухах листків або в небагатоквіткових китицях. Плід — чорна або червона ягода. Понад 30 видів, поширених у лісах помірної зони Пн. півкулі. В СРСР — 17 видів, з них в УССР — 5. Найпоширеніші К. западина, або лікарська (P. odoratum, синонім P. officinale), та К. багатоквіткова (P. multiflorum). Надземні частини К. лікарської містять *глікозиди*, кореневище — *алкалоїди*. Деякі види К.— декоративні. Іл. с. 20.

КУПИ́НОС Войтих (Капинос Войцех; р. н. невід.— п. бл. 1610) — укр. архітектор. Працював у Львові. Вперше згадується в міськ. актах 1582. З цього ж року до 1610 його ім'я значиться серед майстрів цеху будівничих. У 1597 за умовою з львів. братством разом зі своїм тестем П. *Римлянином* будував *Успенську церкву* в стилі Відродження. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Архітектура*, т. 1.

КУПІВЕ́ЛЬНА СПРОМО́ЖНІСТЬ — 1) К. с. населення — наявна сума *грошей*, включаючи заощадження, за які населення може придбати товари й одержати послуги. 2) К. с. грошей — обсяг матеріальних благ або послуг, які можна придбати за певну грошову одиницю в різні періоди часу. Виражається в мінових пропорціях, що складаються між грошима і *товарами*, залежить від змін *вартості* товарів, їхніх цін, а також від змін вартості грош. металу, паперових грошей. К. с. тісно пов'язана з *платоспроможним попитом*. Див. також *Добробут*, *Інфляція*.

КУПІ́ВЛІ-ПРО́ДАЖУ ДО́ГОВІР — угода, за якою одна сторона (продавець) зобов'язується передати майно у власність іншій стороні (покупцеві), який має прийняти його й сплатити певну грошову суму. В СРСР К.-п. д. визначено *Основами цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік* (в УРСР — гл. 20 ЦивК УРСР). Предметом К.-п. д. може бути будь-яке *майно*, не вилучене з цивільного обороту, а також цінні папери (облігації). Щодо деяких речей (напр., зброї) встановлено особливий порядок їх придбання. Право продажу майна належить власникові, крім випадків примусового продажу (напр., в порядку виконання *судового рішення*). Держ., кооп. і громад. орг-ції продають товари за встановленими держ. цінами, крім випадків, передбачених законом. Продаж майна (напр., громадянами своїх речей) провадиться також за цінами, встановленими за погодженням сторін. В разі виявлення недоліків, які не були застережені продавцем, покупець має право пред'явити йому претензію (див. *Претензійний порядок*). В роздрібній торгівлі покупець користується правом обміну, повернення та безплатного ремонту куплених недоброякісних товарів.

Літ.: Цивільний кодекс УРСР. Науково-практичний коментарій. К., 1971.

С. П. Коломацька.

Янка Купала.

Г. Купер.

Дж. Ф. Купер.

Ф. Куперен.

Купина багатоквіткова. *1* — частина пагона з квітками; *2* — кореневище; *3* — квітки.

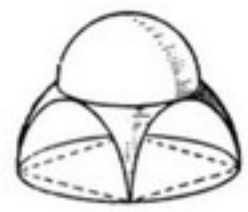

Види стародавніх куполів.

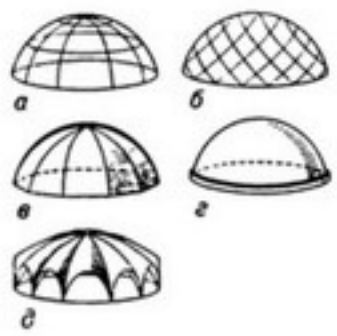

Системи конструкцій куполів: *а* — ребриста; *б* — сітчаста; *в* — багатогранна; *г* — у вигляді тонкостінної оболонки; *д* — з кількох склепінь-оболонок.

КУПІДО́Н (лат. Cupido) — у римській міфології божество кохання. Те саме, що й *Амур* (у греків — *Ерот*). Зображували його крилатим пустотливим хлопчиком з луком і стрілами в руках.

КУПЛЕ́Т (франц. couplet) — строфа пісні, що включає повністю всю мелодію (в наступних К. мелодія повторюється або варіюється) і одну строфу поетичного тексту. Часто завершується приспівом. Куплети — сатирична і жартівлива пісенька, яку виконують в естрадних концертах, в опереті та *водевілі*.

КУ́ПОЛ (італ. cúpola — склепіння), баня — просторова несуча конструкція у вигляді опуклого покриття круглої, еліптичної, квадратної або многокутної в плані споруди. Відомий з давніх часів («гробниця Атрея» в Мікенах, 14 ст. до н. е.). Важливого значення К. набув у архітектурі центричних споруд Стародавнього Риму (К. *Пантеону*). Широко застосовували К. у візантійській архітектурі (*Софії храм* у Константинополі) та архітектурі *Київської Русі* (*Софійський собор* у Києві і Новгороді, 11 ст., та ін.), у хрестово-купольних храмах (храм *Джварі* поблизу *Мцхети* в Грузії), в центричних купольних спорудах у феод. д-вах Серед. Азії і Бл. Сходу. В епоху *Відродження* поширився в архітектурі Зх. Європи (К. собору Санта-Марія дель Фіоре у Флоренції, 1420—36, арх. Ф. Брунеллескі). В 20 ст. збільшилася різноманітність структури і форм К. (ребристі, ребристо-кільцеві, з хвилястою внутр. поверхнею, а також «геодезичні» Б. Фуллера діаметром до 150 м, К. монолітні збірні П. Л. *Нерві* та ін.). Споруджують нові типи К.: із полімерних матеріалів, з подвійною надувною оболонкою та ін.

КУПО́Н (франц. coupon, від couper — зрізати) — відрізна частина цінних паперів (*облігацій* або *акцій*), власник яких має право на одержання певного доходу у формі процента або *дивіденду*. К. пред'являють до оплати *акціонерному товариству* або урядові (як правило, через банк), які випустили дані цінні папери.

КУПОРО́СИ — технічна назва *кристалогідратів* сульфатів деяких важких металів. Напр., мідний К. $CuSO_4 \cdot 5H_2O$, залізний К. $FeSO_4 \cdot 7H_2O$. У воді К. добре розчиняються. Застосовують у пром-сті, с. г., медицині.

КУПРАНЕ́ЦЬ Йосип Олексійович [25.XII 1899 (6.I 1900), с. Золотники, тепер Теребовлянського р-ну Терноп. обл.— 2.X 1953, Львів] — учасник революц. руху на Зх. Україні. Член Комуністичної партії з 1920. В 1921 закінчив Харків. парт. школу. В 1921—28 — на парт. роботі на Поділлі й в Донбасі. З кін. 1928 — на підпільній роботі на Зх. Україні. В 1930 — секретар Львів. окружкому КПЗУ. В 1930 заарештований і за «*Луцьким процесом 57-и*» (1934) засуджений до 8 років ув'язнення. Звільнений під тиском громадськості. В 1937 емігрував у Францію. В 1940 кинутий гітлерівцями в концтабір, де брав участь у підпільних антифашист групах. У 1946 повернувся до Львова, працював в істор. музеї, потім — в Ін-ті сусп. наук АН УРСР. Автор статей з історії революц. руху на Зх. Україні.

КУ́ПРИК — нижня кінцева частина хребта у людини, деяких ссавців і птахів. У людини К. складається з 4 (зрідка 5) рудиментарних *хребців*, що злилися між собою. К. має трикутну форму. Широкою основою з'єднується з *крижами*.

КУ́ПРИКОВА ЗА́ЛОЗА — парна шкірна залоза більшості *птахів*, розташована над останнім хвостовим хребцем. Жировий *секрет* К. з., що його птахи наносять дзьобом на пір'я, захищає рогову речовину пера від пересихання, зберігає його еластичність, запобігає намоканню пір'я. Крім того, К. з. є резервуаром провітаміну Д — ергостерону. Особливо розвинена К. з. у водоплавних птахів.

КУПРИ́Т (від лат. cuprum — мідь), червона мідна руда — мінерал класу оксидів і гідроксидів. Cu_2O. *Сингонія* кубічна. Густ. 6,14. Твердість 3,5—4. Колір червоний. Блиск алмазний. Типовий мінерал зони окислення мідних родовищ. В СРСР є в родовищах Уралу. К. одержують і штучно. Разом з ін. мінералами мідних родовищ використовують як *мідну руду*, штучний К. застосовують у *випрямлячах струму*.

КУПРІ́Н Олександр Іванович [26.VIII (7.IX) 1870, м. Наровчат, тепер Пенз. обл.— 25.VIII 1938, Ленінград] — рос. письменник. Навчався в Москві в Кадетському корпусі та юнкерському училищі (1880—90). У 1890—94 — на військ. службі у Проскурові (тепер Хмельницький), Волочиську. В 1894 вийшов у відставку й присвятив себе літ. діяльності. До 1901 жив на Україні, в основному в Києві та на Донбасі. З 1901 — у Петербурзі. Співробітничав у збірниках «Знание». У 1919 емігрував, жив переважно в Парижі. Повернувся в СРСР 1937. Друкуватися почав 1899. Перші зб. оповідань — «Київські типи» (1896), «Мініатюри» (1897) видані в Києві. У циклі виробничих оповідань — «Юзівський завод», «У вогні», повісті «Молох» (всі — 1896) викривав антилюдську сутність капіталізму. У творах 1904—06 («Поєдинок», «Штабс-капітан Рибников» та ін.) подав реалістич. картини військ.-бюрократичної системи царської Росії. У роки реакції К. пережив творчий спад («Морська хвороба», 1908; «Королівський парк», 1911). В оповіданні «Лістригони» (1907—11) зобразив духовну красу людей праці, в оповіданні «Гранатовий браслет» (1911) — натхненну любов, благородство почуттів. У натуралістичній повісті «Яма» (ч. 1, 1909; ч. 2, 1914—15) показав соціальні вади бурж. суспільства. Оповідання «Лісова глушина», «Олеся» (обидва — 1898), «Срібний вовк» (1901), «Конокради» (1903), «На глухарів» (1906) та ін. написані на укр. матеріалі. В 1895—96 написав нариси пр Донецький басейн. В роки еміграції не створив нічого значного. Деякі твори К. екранізовано.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—9. М., 1970—73; Укр. перекл.— Вибрані твори. К., 1950; Оповідання. К., 1953; Олеся. К., 1965.

В. М. Колос.

КУПРІЯ́НОВ Михайло Васильович (н. 1903) — рос. рад. живописець і графік. Див. *Кукринікси*.

КУПЧА́НКО Григорій Іванович (1849, с. Берегомет, тепер Кіцманського р-ну Чернів. обл.— 10.V 1902) — укр. бурж. етнограф і фольклорист. У 70-х рр. 19 ст. за програмою Пд.-Зх. відділу Рос. геогр. т-ва почав збирати матеріали про природу, з історії, статистики, фольклору й етнографії українців Буковини. Осн. праці: «Деякі історико-географічні відомості про Буковину» та «Пісні буковинського народу» (обидві — 1875).

КУПЧИ́НСЬКИЙ Євген Іванович (19.VI 1867, с. Оглядів, тепер Радехівського р-ну Львів. обл.— 28.VIII 1938 с. Сороцьке, тепер Теребовлянського р-ну Терноп. обл.) — укр. композитор, хоровий диригент, цитрист. Організатор сільс. хорів (с. Ріпнів, Львівщина; с. Сороцьке, Тернопільщина). Учасник шевченківських концертів у Львові, Перемишлі, Стрию, Тернополі, Золочеві та ін., влаштовуваних співацькими т-вами «Академічне братство», «Боян», «Бандурист». Автор зб. «Три пісні» (1889), «Збірки композицій на цитру» (10 випусків, 1902—04), «Музичні картини», сюїти «Весілля», фантазій «У млині» та «Сіромаха», маршів, вальсів, обробок нар. пісень і дум, перекладів для цитри творів Лисенка, Шопена, Шумана.

П. К. Медведик.

КУПЮ́РА (франц. coupure, від couper — різати) — 1) Позначення номінальної вартості *грошей паперових, банківських білетів* або цінних паперів (*акцій* чи *облігацій*). 2) Скорочення в тексті літ., драм. або муз. твору, пропуск окремого розділу, епізоду, кінокадру, репліки тощо.

КУП'Я́НСЬК — місто обласного підпорядкування Харків. обл. УРСР, райцентр, на р. *Осколі* (прит. Сіверського Дінця). Вузол залізнич. і автомоб. шляхів. Засн. 1655 як слобода Куп'янка. В кін. 19 ст. став залізнич. вузлом. Залізничники К. брали участь у *Жовтневому всеросійському політичному страйку 1905*. Рад. владу встановлено в грудні 1917. За роки Рад. влади К. перетворився на великий промисловий центр. Заводи: маш.-буд., господарських

виробів. Підприємства харч. промсті (м'ясний, цукр., молочно-консервний комбінати, пивоварний з-д, харчосмакова ф-ка), виробн. буд. матеріалів (домобуд. та буд. матеріалів комбінати, залізобетонних конструкцій з-д тощо). Меблевий цех Чугуївської меблевої ф-ки, швейна ф-ка, з-д м'ясо-кісткового борошна. Підприємства по обслуговуванню залізнич. транспорту. Райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 13 заг.-осв., музична і спорт. школи, 3 профес.-тех. та медичне уч-ща, автотрансп. технікум; 9 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні. Будинок культури, 3 клуби, кінотеатр, 22 б-ки, істор.-краєзнавчий музей. В К. народилися хімік-органік М. А. *Валяшко,* укр. рад. актор і реж. С. О. *Глазуненко,* навчалися нар. артист СРСР І. О. *Мар'яненко,* укр. рад. актор і реж. М. О. *Петлішенко.*

КУ́П'ЯНСЬК-ВУЗЛОВИ́Й — селище міського типу Харків. обл. УРСР, підпорядковане Куп'янській міськраді, на лівому березі р. *Осколу* (прит. Сіверського Дінця). Залізничний вузол. 13,0 тис. ж. (1980). У селищі — локомотивне й вагонне депо, комбінат буд. матеріалів та ін. підприємства. 3 заг.-осв. школи, лікарня, Будинок культури, клуб, 3 б-ки. Засн. 1895.

КУ́П'ЯНСЬКИЙ РАЙО́Н — у сх. частині Харків. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,3 тис. км². Нас. 35,8 тис. чол. (1980). У районі — 82 населені пункти, підпорядковані 14 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Куп'янськ.* Поверхня К. р. рівнинна. Корисні копалини: піски формувальні, буд. крейда, глина цегляна та черепична. Гол. річка — *Оскіл* (бас. Сіверського Дінця). У межах району — частина *Червоноосківського водосховища.* Грунти в основному чорноземні. Розташований у степовій зоні.

Осн. пром. і культур. центр — місто обл. підпорядкування Куп'янськ. У районі найбільше підприємство — Новоосинівський домобуд. комбінат. Районний комбінат побутового обслуговування (Куп'янськ) та 2 будинки побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зернового і тваринництво м'ясомол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 95,1 тис. га, у т. ч. орні землі — 76,1 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, ячмінь, овес, кукурудза, цукр. буряки, соняшник. Розвинуте садівництво. У К. р.— 11 колгоспів, 7 радгоспів, райсільгосптехніка. Залізнич. вузол Куп'янськ, залізнич. станції: Гусинка, Кислівка, Моначинівка, Сніжна. Автошляхів — 338 км, у т. ч. з твердим покриттям — 213 км. У районі — 31 заг.-осв. школа, сільс. профес.-тех. уч-ще; 39 лік. закладів, у т. ч. 4 лікарні. 13 будинків культури, 21 клуб, 36 кіноустановок, 39 б-к. У с. Іванівці К. р. народився рос. біолог І. І. *Мечников.* У К. р. видається газ. «Червоний прапор» (з 1919).

О. М. М'ясников.

КУ́П'ЯНСЬКИЙ ЦУКРО́ВИЙ КОМБІНА́Т. Розташований у м. *Куп'янську* Харків. обл. Введено в експлуатацію як з-д 1937 (проектна потужність — 25 тис. ц переробки цукр. буряків за добу). На поч. Великої Вітчизн. війни 1941—45 устаткування з-ду було евакуйовано в м. Коканд Узб. РСР. Відбудова підприємства почалась 1946. В 1949 одержано першу післявоєнну продукцію. В 1954 в результаті об'єднання Куп'янського цукр. з-ду та Киселівського радгоспу утворено К. ц. к. Протягом 1954—65 підприємство докорінно реконструйовано. Виробнича потужність (1978) досягла 40 тис. ц переробки цукр. буряків за добу. Обсяг виробн. продукції 1978 становив 122,8 тис. т цукрупіску (1965 — 98,8 тис. т).

С. А. Костенко.

КУ́П'ЯНСЬКІ ЗАВОРУ́ШЕННЯ СЕЛЯ́Н 1869—72 — заворушення *державних селян* Куп'янського пов. Харків. губ. проти непосильних податків і високих викупних платежів (див. *Викупна операція*). Першими виступили держ. селяни слободи Коломийчихи (див. *Коломийчиські заворушення селян 1870—72*), які восени 1869 відмовилися обрати уповноважених для перевірки сел. зем. наділів. Навесні 1872 рух охопив 20 сіл (бл. 16 тис. чол.). На придушення заворушень було кинуто 3 ескадрони кавалерії, які вчинили жорстоку розправу над селянами. Проте їхній опір царській адміністрації не вдалося зломити. Незабаром виступи почалися в ряді сіл Старобільського повіту (див. *Старобільські заворушення селян 1872*).

КУРА́ — ріка в Закавказзі. Бере початок на Вірменському нагір'ї, в межах Туреччини, тече територією Груз. РСР та Аз. РСР. Впадає у Каспійське м., утворюючи *дельту*. Довж. 1364 км, площа бас. 188 тис. км². У верхів'ї типова гірська ріка, нижче виходить на Куро-Араксинську низовину. Гол. притоки: Алгеті, *Аракс* (праві), *Арагві*, Іорі, Алазані, Туріанчай (ліві). Живлення мішане. Пересічна витрата води у гирлі 575 м³/с. Використовують для зрошування та обводнення. На К.— Земо-Авчальська, Мінгечаурська та ін. ГЕС. У нижній течії судноплавна. Рибальство. На К.— міста Боржомі, Горі, Тбілісі, Руставі, Мінгечаур та ін. Іл. с. 23.

КУРА́Й (Salsola) — рід рослин родини лободових. Однорічні трави, напівкущі та кущі з суцільними листками. Квітки двостатеві, зібрані в колосовидні суцвіття. Плід м'ясистий з криловидними придатками. Понад 150 видів, поширених переважно в посушливих зонах Європи, Азії та Пн. Африки. В СРСР — бл. 80 видів, з них в УРСР — 7. У деяких видів — К. Ріхтера (S. richteri), К. Палецького (S. paletzkiana) та ін.— виявлені алкалоїди сальсолін і сальсолідин, які застосовуються в медицині. В УРСР К. руський (S. ruthenica) і К. садовий (S. soda) поширені на Поліссі (пд. частина), в Лісостепу, Степу, Криму, як бур'яни засмічують всі культури. Одна рослина утворює 30—200 тис. насінин. Заходи боротьби: своєчасне збирання врожаю зернових культур, знищення К. лущенням стерні з наступною зябловою оранкою, обробка посівів *гербіцидами* та ін.

КУРА́КО Михайло Костянтинович [11 (23).IX 1872, с. Козелля, тепер Краснопольського р-ну Могильов. обл.— 8.II 1920, Кузнецьк, тепер Новокузнецьк] — рос. і укр. металург. Член РКП(б). З 1890 працював на металург. підприємствах Півдня Росії. З 1902 — нач. доменного цеху Краматорського металург. з-ду. Сконструював і побудував перший у Росії похилий підйомник і домну з автом. розподілом завантажуваної шихти, удосконалив фурмений пристрій, розробив оригінальну конструкцію доменного горна, запропонував 4 стандартні (замість сотень застосовуваних) марки вогнетривкої цегли. Брав участь у революції 1905—07, був на засланні. З 1908 — нач. доменного цеху Юзівського і Єнакіївського металург. з-дів, де створив школи доменщиків, з яких вийшли І. П. *Бардін,* М. В. *Луговцов* та ін. З 1917 працював у Кузбасі.

Літ.: Жестовский М. Ф. Михаил Константинович Курако. В кн.: Люди русской науки. М., 1965.

О. І. Купрін.

КУРА́РЕ (карибське) — отруйна речовина, що являє собою згущений екстракт з рослин родів *чилібуха,* Chondrodendron (Південна Америка) та ін. Містить *алкалоїди* з групи кураринів. К. блокує процеси збудження в нервово-м'язовому *синапсі,* спричинюючи релаксацію (розслаблення) м'язів (релаксація дихальних м'язів призводить до смерті від *асфіксії*). У медицині застосовують курареподібні засоби гол. чин. при нервових захворюваннях, а також при *наркозі*.

М. К. Курако.

КУРА́СІКІ — місто в Японії, на Пд. Зх. о. *Хонсю*. Вузол з-ць. 387,9 тис. ж. (1973). Авіац., хім. і текст. пром-сть. Підприємства чорної металургії, електромаш.-буд., поліграф. і деревообр. галузей. Старовинний центр торгівлі рисом. Поблизу К.— с.-г. н.-д. ін-т Охара, музей, астр. обсерваторія.

КУРА́ТОВ Іван Олексійович [6 (18).VII 1839, с. Кібра, тепер с. Куратово Комі АРСР — 17 (29). XI 1875, м. Вєрний, тепер Алма-Ата] — комі поет, лінгвіст, основоположник комі літератури. За життя поета було опубліковано всього п'ять його віршів (як народні пісні). Твори К. видані повністю лише 1939. У поезії 60-х рр. створив образи селян-трудівників, показав їхнє прагнення до свободи («Моя муза», «У Захара»), викривав чиновників, куркулів, попів («Самсон», «Сни», «Генералу», «Темрява»). Автор сатиричних казок («Мікул»), автобіографічної поеми «Записки сліпого», праць з питань мови, граматики комі народу.

КУРА́ТОР (лат. curator, від curo — піклуюсь) — 1) Попечитель, опікун. 2) Особа, що їй доручено заг. нагляд за якоюсь роботою.

КУРАХІ́ВКА — селище міського типу Донец. обл. УРСР, підпорядковане Селидівській міськраді, на правому березі р. *Вовчої* (прит. Самари). Залізнич. станція. 6,3 тис. ж. (1980). На тер. селища — 2 шахти-дільниці шахтоуправління «Курахівське», центр. збагачувальна

Венера й Купідон. Джуліо Романо. Фрагмент розпису залу Псіхеї в палаццо дель Те. 16 ст. Мантуя.

Л. С. Курбас.

ф-ка, будинок побуту. З заг.-осв. школи, поліклініка, санаторій, клуб, б-ка. К. засн. 1924.

КУРАХІ́ВСЬКА ДРЕС імені 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — теплова електростанція. Розташована поблизу м. Курахового Мар'їнського р-ну Донец. обл. Буд-во почато 1936. Перший турбогенератор потужністю 50 тис. кВт дав струм 6.VII 1941. В 1941 устаткування ДРЕС було демонтовано та евакуйовано на схід країни. В післявоєнні роки електростанцію відбудовано. К. ДРЕС — одна з перших в СРСР теплових електростанцій, що діють при високих параметрах пари; тут введено в експлуатацію перші генератори з водневим охолодженням, потужні повітряні вимикачі тощо. Протягом 1969—75 станцію докорінно реконструйовано, встановлено 7 енергоблоків: один потужністю 200 тис. кВт та шість по 210 тис. кВт кожний. Потужність станції (1979) — 1460 тис. кВт.

М. П. Дяченко.

КУРА́ХОВЕ (до 1943 — Курахівдресбуд, до 1956 — Курахівдрес) — місто Мар'їнського р-ну Донец. обл. УРСР, на лівому березі Курахівського водосховища (на р. Вовчій, притока Самари). Залізнична ст. Роя. Місто виникло в зв'язку з будівництвом 1936 *Курахівської ДРЕС*. З 1956 К.— місто. На тер. К.— Курахівська ДРЕС; з-ди: котельно-мех., консервний. 5 заг.-осв. шкіл, тех. уч-ще, лікарня, поліклініка, 3 клуби, 16 бібліотек.

Л. Курбас у ролях Івана («Осіння буря» І. Войновича; в ролі Олени — К. А. Рубчакова) та Леона («Горе брехунові» Ф. Грільпарцера).

КУРАШКЕ́ВИЧ (Kuraszkiewicz) Владислав (н. 22.II 1905, м. Влодава) — польс. мовознавець, чл.-кор. Польс. АН (з 1948). Закінчив Львів. ун-т (1929). Професор Люблінського (з 1936), Вроцлавського (з 1946), Познанського (з 1950) ун-тів. Осн. праці — з істор. діалектології польс. мови, з історії та діалектології сх.-слов. мов, зокрема української: «Галицько-волинські грамоти 14—15 ст.» (1934), «Нарис східнослов'янської діалектології» (1954), «Група східнослов'янських мов» (1955), «Українські та білоруські дифтонги і їхня редукція» (1978).

Т. Б. Лукінова.

КУ́РБАС Лесь (Олександр Степанович; 25.II 1887, м. Самбір, тепер Львів. обл.— 15.X 1942) — укр. рад. актор, режисер, педагог і теоретик театру, нар. арт. Республіки (з 1925). Син С. *Яновича* і В. *Яновичевої*. В 1907—08 і 1911 навчався на філос. ф-ті Віденського ун-ту, 1908—10 — у Львів. ун-ті, де організував студентський драм. гурток. Профес. діяльність почав 1912 в *Гуцульському театрі*, засн. Г. Хоткевичем. У 1912—14 К.— актор *Театру товариства «Руська бесіда»* у Львові, 1915—16 — засновник і режисер трупи *«Тернопільські театральні вечори»*. Ролі цього періоду: Гірей, Тумрій («Маруся Богуславка», «Циганка Аза» Старицького), Гурман («Украдене щастя» Франка), Іван («Суєта» Карпенка-Карого), Астров («Дядя Ваня» Чехова), Адвокат («Живий труп» Л. Толстого). В 1916 К. вступив до *Театру Миколи Садовського*, в якому грав ролі: Гната («Безталанна» Карпенка-Карого), Михайла («Не так склалось, як жадалось» Старицького), Хлестакова («Ревізор» Гоголя), Збігнєва («Мазепа» Словацького) та ін. Тоді ж заснував у Києві драм. студію, яку 1917 перетворено на *«Молодий театр»*, де поставив спектаклі: «У пущі» Л. Українки, «Едіп цар» Софокла, «Горе брехунові» Грільпарцера (в усіх грав головні ролі), «Іван Гус», «Великий льох» за творами Шевченка, драм. етюди Олеся «Осінь», «Танець життя», «При світлі ватри». В 1919 «Молодий театр» об'єднався з *Першим театром Української Радянської Республіки* ім. Шевченка, в якому К. поставив у власній інсценізації виставу «Гайдамаки» за Шевченком, яка мала бойове агітаційне спрямування. В 1920 К. заснував *«Кийдрамте»*, де здійснив постановки вистав: «Невольник» Кропивницького, «Тихого вечора» Олеся, «Ревізор» Гоголя, «Макбет» Шекспіра (грав гол. роль). У 1922 з акторів «Кийдрамте» і «Молодого театру» заснував Мист. об'єднання *«Березіль»* (з 1935 — Харків. укр. драм. театр ім. Т. Г. Шевченка), художнім керівником якого К. був до 1933. Кращі вистави К. в цьому театрі: «Маклена Граса» М. Куліша, «Диктатура» Микитенка, «Джіммі Хіггінс» за Сінклером (у власній інсценізації), «Газ» Кайзера та ін. К. проводив велику експериментальну і навчальну роботу в театрі, редагував журн. «Барикади театру». Творча практика К. була позначена впливами *експресіонізму* й *конструктивізму*.

Сцена з вистави «Гайдамаки» за Т. Шевченком, поставленої Л. Курбасом. Перший театр Української Радянської Республіки імені Шевченка. Київ. 1920.

Серед учнів К.— нар. артисти СРСР Д. Антонович, Є. Бондаренко, А. Бучма, В. Василько, М. Крушельницький, І. Мар'яненко, Д. Мілютенко, О. Сердюк, Н. Ужвій; народні артисти УРСР Л. Дубовик, Д. Козачковський, В. Скляренко, Б. Тягно, Л. Гаккебуш, Л. Криницька, Ф. Радчук, С. Федорцева, В. Чистякова; засл. артисти УРСР Б. Балабан, П. Самійленко, Н. Титаренко та ін. Викладав у Муз.- драм. ін-тах у Києві (1922—26) та Харкові (1926—33). Поставив фільми: «Шведський сірник» (1922), «Арсенальці», «Вендетта» (обидва — 1923), «Макдональд» (1924).

Літ.: Лесь Курбас. Спогади сучасників. К., 1969; Довбищенко Г., Лабінський М. Поема народного гніву. К., 1972; Смолич Ю. Про театр. К., 1977.

М. Г. Лабінський.

Г. Курбе. Каменярі. 1849.

КУРБЕ́ (Courbet) Жан Дезіре Гюстав (10.VI 1819, Орнан, Франш-Конте — 31.XII 1877, Тур-де-Пейльц, Швейцарія) — франц. живописець. З 1837 відвідував рисувальну школу Ш. А. Флажуло в Безансоні. З 1839 жив у Парижі. Революційні події 1848 багато в чому визначили демократичне спрямування творчості К. Серед творів цього часу: «Післяобідній відпочинок в Орнані» (1849, Музей красних мистецтв, Лілль), «Каменярі» (1849), «Похорон в Орнані» (1849, Лувр), «Віяльниці» (1854, Музей красних мист., Нант); портрети — Ш. Бодлера (1849), Г. Берліоза (1850) та ін. В 1855 К. відкрив виставку своїх творів. Передмова до каталога цієї виставки, по суті, стала декларацією нового, реалістичного мистецтва. В 60-х рр. К. звернувся до пейзажу («Море біля берегів Бретані», 1867, Музей образотворчих мист. ім. О. С. Пушкіна, Москва, та ін.). В 1871 брав діяльну участь у Паризькій комуні. Після її розгрому був заарештований і 1873 змушений емігрувати до Швейцарії.

Літ.: Тихомиров А. Гюстав Курбе. М., 1965; Гюстав Курбе. Письма, документы, воспоминания современников. М., 1970.

КУ́РБСЬКИЙ Андрій Михайлович (1528—1583) — рос. політ. і військ. діяч, письменник-публіцист. Походив з роду яросл. князів. У 40—50-х рр., на поч. правління *Івана IV*, обіймав вищі адм. і військ. посади. На поч. *Лівонської війни 1558—83* був головнокомандуючим рос. військами. Зв'язаний з ворожими Івану IV боярськими угрупованнями, К. 1564 зрадив Росію і перейшов на бік польс. короля, одержавши за це значні зем. володіння в Литві і на Волині, у т. ч. Ковель. У 1564 командував однією з польс. армій, що вели війну проти Росії. В своїх посланнях до Івана IV і памфлеті «Історія про великого князя Московського» (1573) виступав проти централізаторської політики царя, відстоював інтереси удільної знаті. Твори К. відображають ідеологію реакційного боярства, водночас вони є цінним істор. джерелом.

КУРВАТУ́РА (лат. curvatura — кривизна) — незначна кривизна деяких частин будівлі. К. надає спорудам більшої пластичності й тектонічної виразності, ліквідує оптичні викривлення прямолінійних обрисів частин будівлі, що сприймаються на віддалі або в ракурсі. К. характерна гол. чин. для орденої архітектури (див. *Архітектурні ордери*).

КУРВІ́МЕТР (від лат. curvus — кривий і грец. μετρέω — вимірюю) — прилад для вимірювання довжин кривих ліній на картах і планах. На осі К. міститься обвідне колесо (1), яке котять уздовж заданої кривої. Обертання його передається лічильному механізмо-

ві. Відлаль, що вимірюють за одне обертання стрілки (2), відповідає довжині шкали (3) у 100 см. За допомогою К. вимірюють довжину річок, берегової лінії озер, морів тощо. Іл. с. 24.

КУРГАЛЬДЖИ́НСЬКИЙ ЗАПОВІ́ДНИК — у Каз. РСР, в межах Цілиноградської обл. Площа 183,7 тис. га (з них 88 тис. га водойм). Утворений 1968 для охорони і вивчення природи Тенгіз-Кургальджинських озер, степових і пустельних ландшафтів Центр. Казахстану з ковилою, типчаком, чорним полином тощо. Охороняються 244 види птахів, у межах заповідника — колонії фламінго, лебедів-шипунів, з рідкісних птахів — пелікани, дрофи.

О. К. Ющенко.

КУРГА́Н (тюрк.), могила — земляний, рідше кам'яний насип над *похованням*. Найдавніші К. з'явилися за пізнього *неоліту* і *мідного віку* в каспійсько-чорноморських степах, на Передкавказзі та Закавказзі. На тер. України найдавніші К. належать до раннього періоду *ямної культури*. Бувають понад

Курган у Роменському районі Сумської області.

20 м заввишки. Іноді навколо К. внизу споруджували кам'яну обкладку (*кромлех* або крепіду). На деяких К. стояли *баби кам'яні*.

КУРГА́Н — місто, центр Курганської обл. РРФСР. Розташований на лівому березі р. *Тоболу* (бас. Обі). Залізнич. вузол. 310 тис. ж. (1979). Поділяється на 2 міські райони. В 1662 на місці сучас. К. засновано укріплену слободу Цареве Городище. В 1738 укріплення було ліквідовано, 1782 слободу перетворено на місто Курган. К.— значний центр машинобудування (з-ди: машинобудівний, «Кургансільмаш», колесних тягачів, автобусний, шляхових машин, деревообробних верстатів; виробничі об'єднання арматурного та хімічного машинобудування і «Курганприлад») і хім. пром-сті. Харч. пром-сть представлена м'ясо-консервним, маслоробним, млинарським та птахокомбінатами; легка — трикотажною, швейною, взут. ф-ками та ін. У К.— маш.-буд., с.-г. та пед. ін-ти, н.-д. ін-т експериментальної та клінічної ортопедії і травматології, н.-д. ін-т зернового г-ва. 6 серед. спец. навч. закладів. Театри: драм. та ляльок, філармонія, краєзнавчий музей.

КУРГА́Н МЕЧЕ́ТНИЙ — одна з вершин *Донецького кряжа*. Підноситься на Головному вододілі, в межах Ворошиловградської обл. УРСР. Вис. 359 м.

КУРГА́НСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі РРФСР. Утворена 6.II 1943. Розташована на півдні Зх.-Сибірської низовини. Площа 71 тис. км². Нас. 1080 тис. чол. (1979, перепис). Осн. населення — росіяни, живуть також татари, українці, башкири, казахи та ін. Міськ. нас. — 51%. Поділяється на 23 райони, має 9 міст та 6 с-щ міськ. типу. Центр — м. *Курган*. Область нагороджено орденом Леніна (1959). Поверхня К. о. рівнинна. Для сх. частини характерні невисокі (10—20 м) пологі піщано-глинисті гриви й неглибокі плескаті улоговини, зайняті озерами, болотами, солончаками. Корисні копалини: зал. руди, боксити, піски, торф тощо. В озерах — лікувальна ропа та грязі. Клімат різко континентальний. Пересічна т-ра січня —18°, липня +19°. Опадів 400 мм на рік. Гол. річка — *Тобол;* його притока Ісеть (з Міасом). На території К. о. бл. 2000 озер, з них 75% — прісні (найбільше — Чорне оз.). Грунти чорноземні, трапляються солонці та солончаки. Рослинність переважно лісостепова, є невеликі ділянки осико-березових лісів (*колки*), що чергуються з різнотравними степами. На піщаних ділянках на Зх. від р. Тоболу — соснові ліси, на крайньому Пд.— степи. Г-во області характеризується поєднанням високорозвинутої маш.-буд., легкої та харч. пром-сті з с. г. зерново-тваринницького напряму. Енергетика базується на довізному вугіллі та рідкому паливі (найбільша Курганська ТЕЦ). Значного розвитку набуло машинобудування, у т. ч. с.-г., хім., приладобудування, виробн. автобусів та вузлів до автомашин, поліграф. і шляхово-буд. устаткування, телефонної апаратури та ін. Найбільші виробничі об'єднання: «Кургансільмаш» та «Армхіммаш», з-ди: курганські колесних тягачів та автобусний, Шадрінський автоагрегатний. Легка пром-сть представлена швейною, трикотажною і шкіряно-взут. галузями, виробн. килимів. Гол. галузі харч. пром-сті базуються на місц. с.-г. сировині — м'ясна, борошномельна, маслосироробна та молочна. Заготівлі та переробка деревини. Гол. пром. центри — Курган, Шадрінськ, Далматово, Катайськ, Куртамиш, Шумиха. К. о. — значний землеробський район Зх. Сибіру. За 1954—60 освоєно 600 тис. га цілинних та перелогових земель. Проводиться меліорація земель, особливо солонців та солонцюватих чорноземів. Створюються лісові полезахисні смуги. Є кілька зрошуваних лісових розсадників. Гол. зернова культура — яра пшениця. Вирощують також кормові культури, картоплю та овочі. Тваринництво молочно-м'ясного напряму. Розводять велику рогату худобу, овець, кіз та птицю; розвинуті бджільництво, звірівництво, мисливство. Осн. вид транспорту — залізничний. Територією області проходить дільниця Транссибірської магістралі Курган — Петропавловськ, Челябінськ — Курган та її пн. відгалуження — Свердловськ — Шадрінськ — Курган, лінія Утяк — Піски Цілинні. Розвинутий автомоб., а також повітр. транспорт. К. о. перетинають траси магістральних нафтопроводів. У К. о.— 4 вузи (с.-г., маш.-буд., пед. ін-ти у Кургані та пед. ін-т у Шадрінську), 21 серед. спец. навч. заклад, Н.-д. ін-т експериментальної ортопедії і травматології, н.-д. ін-т зернового г-ва. Театри: драм. та ляльок у Кургані, драм. у Шадрінську; музеї — краєзнавчий у Кургані з філіалами у Куртамиші та Далматово, краєзнавчий в Шадрінську.

КУРГА́Н-ТЮБЕ́ — місто, центр Курган-Тюбинської обл. Тадж. РСР. Розташоване в Вахшській долині, за 100 км на Пд. від м. Душанбе. Залізнична станція. З-ди: азотно-туковий, трансформаторний, бавовноочисний, олієекстракційний, плодоконсервний, пивоварний та ін., м'ясо-мол. об'єднання, швейна й шовкоткацька фабрики. Виробн. буд. матеріалів. Енерг. технікум і радгосп-технікум, мед. і пед. уч-ща, Вахшська грунтово-меліоративна станція АН Тадж. РСР. Нар. театр, краєзнавчий музей. Місто засн. в 1-й пол. 17 ст.

КУРГА́Н-ТЮБИ́НСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі Тадж. РСР. На Пд. межує з Афганістаном. Утворена 4.IV 1977. Площа 12,6 тис. км². Нас. 776 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення—таджики, живуть також узбеки, росіяни, татари, киргизи, українці та казахи. Міськ. нас.— 18%. У К.-Т. о.— 8 районів, 2 міста та 13 с-щ міськ. типу. Центр — м. *Курган-Тюбе*. Рельєф області різноманітний. Невисокі гірські хребти (Каратау, Рангтау, Актау, Туюнтау, Бабатаг) чергуються з міжгірними улоговинами (найбільші з них — Нижньовахшська, Нижньокафірніганська, Яванська мають велике с.-г. значення). Корисні копалини: нафта, природний газ, кам. сіль, вапняки, доломіти та ін. Клімат характеризується тривалим жарким, посушливим літом та короткою вологою зимою. Пересічна т-ра січня на рівнинах вища за 0°, липня +30° (максимум до +47°). В горах прохолодніше. Опадів від 140 мм на Пд. до 600—800 мм на Пн. Влітку характерний сухий вітер «афганець» (див. *Вітри місцеві*). Гол. ріка — *Амудар'я,* її витоки Пяндж і Вахш та прит. Кафірніган. На рівнинах пустельна рослинність на світлих сіроземах. У заплавах річок — болотна та тугайна рослинність (туранга, лох). На схилах гір — напівпустельна та напівсаванна рослинність, що змінюється чагарниками (мигдаль, фісташка, глід) й окремими масивами дерев (клен, тополя) на коричневих грунтах. Справжні *тугаї* збереглися у заповіднику *Тигрова Балка*.

Г. Курбе. Автопортрет з люлькою. 1847. Музей у Монпельє.

Ріка **Кура.**

А. Г. Курдіані.

Г. В. Курдюмов.

Курвіметр:
1 — обвідне колесо; *2* — стрілка; *3* — шкала; *4* — корпус.

К.-Т. о. має високорозвинуте с. г. та пром-сть по переробці с.-г. сировини. Провідні галузі пром-сті — легка (зокрема, бавовноочисна) та харч. (олійно-жирова, м'ясна, плодоконсервна та борошномельна). Значні промислові підприємства області: Вахшський азотно-туковий (виробн. карбаміду), трансформаторний заводи у Курган-Тюбе та Яванський електрохім. завод (будується, 1980). Електроенергія надходить від Головної, Перепадної та Центральної ГЕС, а також з каскаду Варзобських ГЕС, Яванської та Душанбинської ГЕС. Область входить до Пд.-Таджицького виробничо-тер. комплексу. Землеробство розвивається на поливних землях (зрошується 86,8% орної землі). Найбільші іригаційні системи Вахшська і Явано-Обікіїкська. Провідна галузь — бавовництво, зокрема тонковолокнисті сорти (87% валового збору республіки). Вирощують зернові (пшениця, ячмінь, кукурудза, рис), кормові, овоче-баштанні культури. Створено великі цитрусові г-ва (у т. ч. дослідні ділянки лимонів). Вирощують також герань та цукр. тростину. К.-Т. о. — основний район у республіці по вирощуванню каракульських овець (понад 135 тис. шкурок на рік). Розводять також велику рогату худобу, свиней та кіз. Територією К.-Т. о. проходить шосейна дорога Душанбе — Курган-Тюбе — Пяндж — Душанбе та вузькоколійна з-ця Душанбе — Курган-Тюбе — Нижній Пяндж. Збудовано залізницю Термез — Курган-Тюбе — Яван (265 км). В області — філіал Душанбинського пед. ін-ту, енерг. технікум і радгосп-технікум, мед. та пед. уч-ща (Курган-Тюбе). Обл. театр, краєзнавчий музей. В області — Вахшський філіал Таджицького н.-д ін-ту землеробства, Вахшська грунтово-меліоративна станція АН Тадж. РСР, Вахшська дослідна станція субтропічних культур та ін. Істор. та архіт. пам'ятка — городище Аджина-Тепе (Буддійський монастир 6—8 ст., де знайдено 12-метрову скульптуру Будди, створену 1300 років тому поблизу Курган-Тюбе) та ін.

М. Ю. Мамаджанова.

КУРГА́ПКІНА Нінелла Олександрівна (н. 13.II 1929, Ленінград) — рос. рад. артистка балету, нар. арт. СРСР (з 1974). Член КПРС з 1975. В 1947 закінчила Ленінгр. хореографічне уч-ще (клас А. *Вагановой*); 1947—69 — солістка балету Ленінгр. театру опери та балету ім. С. М. Кірова. Партії: Аврора («Спляча красуня» Чайковського), Параша («Мідний вершник» Глієра), Жанна («Полум'я Парижа» Асаф'єва), Ширін («Легенда про любов» Мелікова).

КУ́РДИ (самоназва — курд, курмандж) — один з давніх народів Передньої Азії. Живуть переважно в Ірані, Туреччині, Іраку, Сірії (див. *Курдистан*), в СРСР та ін. країнах. Заг. чисельність — 9,3 млн. чол. (1975, оцінка). В СРСР — 116 тис. чол. (1979, перепис). Мова — курдська (див. *Курдська мова*). Віруючі К.— мусульмани-суніти; частина К.— мусульмани-шиїти. Курдська народність склалась у Пн. Месопотамії в 3—4 ст. Осн. заняття К.— землеробство й напівкочове скотарство. Розвинуті ремесла. К. створили багату й своєрідну культуру — фольклор, мистецтво, л-ру (див. *Курдська література*). В СРСР К. живуть переважно на Закавказзі й частково в Серед. Азії і Казахстані. Зайняті в с. г., частина працює в пром-сті; склалася нац. інтелігенція, розвинулася нац. культура. Див. також розд. Історія до ст. *Ірак*, *Іран*, *Сірія*.

КУРДИНО́ВСЬКИЙ Віктор Васильович [псевд.— Соловйов; 14 (26).II 1868, с. Жуки, тепер Полтав. р-ну Полтав. обл.— 24.IV 1937, Кисловодськ] — укр. та рос. рад. співак (баритон). У 1899 закінчив Моск. консерваторію. В 1899—1909 — соліст приватних опер С. Мамонтова та С. Зиміна в Москві. У 1910—37 викладав у Кисловодському муз. уч-щі. Партії: Онєгін («Євгеній Онєгін» Чайковського), Ігор («Князь Ігор» Бородіна), Руслан («Руслан і Людмила» Глинки), Ріголетто (однойменна опера Дж. Верді). Виступав з укр. концертами в Москві й Полтаві.

КУРДИСТА́Н — гірська область у Зх. Азії, заселена гол. чин. *курдами*. Перші згадки про К. належать до 12 ст. У 1514 К. внаслідок воєн поділили між собою *Османська імперія* та Іран. Після розпаду Османської імперії (1918) райони К., які належали їй, відійшли до д-в, що виникли на її території, — Туреччини, Іраку, Сірії. Курди, що живуть у цих країнах, ведуть боротьбу за нац. автономію. В 1970 домоглися автономії курди Іраку.

КУРДІА́НІ Арчил Григорович [н. 13 (26).III 1903, Тбілісі] — груз. рад. архітектор, нар. арх. СРСР (з 1970), лійсний член АМ (з 1979). Член КПРС з 1942. В 1922—29 навчався в Грузин. політех. ін-ті. В 1936 — 44 — гол. архітектор Тбілісі. Серед споруд К.— павільйон Груз. РСР на ВСГВ в Москві (1939), стадіон «Динамо» (1933—37), Дідубійський міст (1954), телецентр (1957), усі — в Тбілісі, та ін. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР. 1941.

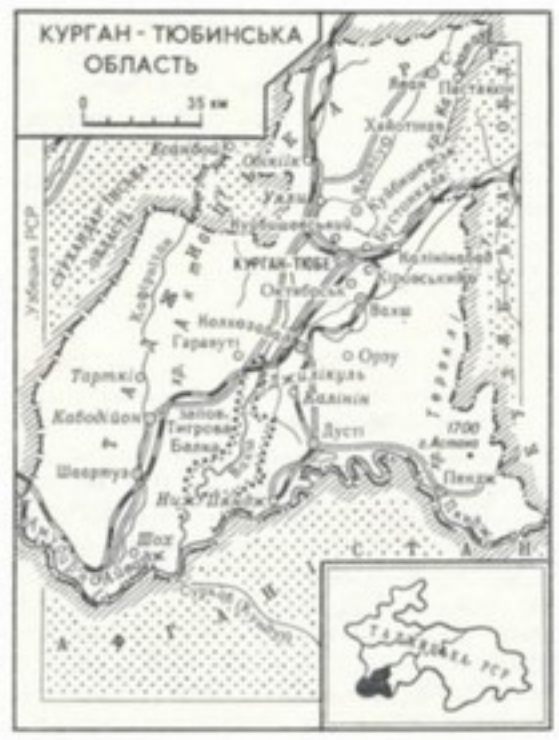

КУРДО́НЕР (франц. cour d'honneur, букв.— почесне подвір'я) — парадне подвір'я палацу (садиби, особняка), що утворюється осн. корпусом будівлі й виступаючими з обох боків крилами — флігелями (зрідка *колонадою* та ін.). Від вулиці, площі, дороги К. переважно відокремлюються наскрізною огорожею з брамою. К. були поширені в європ. палацовій архітектурі 17 — 1-й пол. 19 ст., в Росії та на Україні — з поч. 18 ст. Застосовують і в сучасній архітектурі.

КУ́РДСЬКА ЛІТЕРАТУ́РА — література курдського народу. Найдавнішою писемною пам'яткою К. л. є написана на шкірі поема невідомого автора 7 ст. н. е., фрагменти якої знайдено 1920 в Сулеймаиії (Ірак). Кращі представники поезії 11—17 ст.: Алі Харірі (11 ст.), Мелла Ахмед Джезірі (12 ст.), Мелла Бате (15 ст.), Ахмед Хані (17 ст.). У 19 — на поч. 20 ст. виступали поети Салім, Хаджі Кадир Койї, Налі, Курді, Махур, Шех Раза Талабані та ін. На поч. 20-х рр. формується новітня К. л. У віршах поетів 1-ї пол. 20 ст. Хамді, Піре Мерда, одного з основоположників сучас. курд. поезії Ф. Бекаса звучить заклик до нац.-визв. боротьби. Найбільш відомі поети 2-ї пол 20 ст.: А. Хажар (Іран), Ш. Джегархун, Кадріджан (Сірія), Б. Наріман, А. Горан, прозаїки Ш. Фаттах, І. Ахмед, М. Барзинджі (Ірак), К. Бадирхан (Туреччина) та ін. Осн. теми їхніх творів — життя курд. народу, його боротьба за незалежність, протест проти політики асиміляції бурж. урядів країн, де проживають курди. Курд. радянська л-ра інтенсивно розвивається з 30-х рр. 20 ст. В 1931 вийшла автобіогр. повість А. Шамілова «Курдський пастух». У довоєнний період видано збірки поезій, під час Великої Вітчизн. війни — поеми А. Авдала, В. Надрі та ін. В післявоєнні роки вийшли романи й повісті А. Джінді, А. Шамілова, А. Абдулрахмана, збірки віршів Дж. *Джасме*, А. Авдала, Х. Мурада, У. Бако, О. Шаро, К. Чачана та ін.

О. І. Ганусець.

КУ́РДСЬКА МО́ВА — мова *курдів*. Належить до іранської групи індоєвроп. сім'ї мов. У К. м. виділяються діалекти: курманджі, сорані, гурані та ін. Характерні риси: в системі голосних фонем протиставлення редукованих і нередукованих, а в системі приголосних — у глухих зімкнених фонематичне протиставлення простих і придихових. Наголос силовий. У морфології: іменники мають два роди, 3 відмінки; вживаються *артиклі*; є два типи дієвідмінювання: суб'єктне та об'єктне.

Літ.: Курдоев К. К. Курдский язык. М., 1961.

КУРДЮ́К (тюрк.) — підшкірні жирові відклади у вигляді великих наростів на задній частині тулуба *курдючних овець*. У вгодованих тварин К. досягає до 20 кг і більше. Здатність організму відкладати жир у К. виробилась як пристосування до умов посушливої зони; вівці накопичують жир у період достатку кормів і витрачають його взимку та в період вигоряння пасо-

вищ. Жир К. має високі харч. якості.

КУРДЮ́МОВ Георгій Вячеславович [н. 1 (14).II 1902, м. Рильськ, тепер Курської обл.] — рад. вчений у галузі металофізики, акад. АН СРСР (з 1953) і АН УРСР (з 1939), Герой Соціалістичної Праці (1969). Після закінчення (1926) Ленінгр. політех. ін-ту працював у Фізико-тех. ін-ті АН СРСР (Ленінград), 1932—44 — в Дніпроп. фіз.-тех. ін-ті і Дніпроп. ун-ті. В 1944—78 — директор Ін-ту металознавства і фізики металів Центр. н.-д. ін-ту чорної металургії (Москва). Водночас працював в АН УРСР. В 1962—73 — директор Ін-ту фізики твердого тіла АН СРСР. Осн. праці з теорії фазових перетворень і термічної обробки металів і сплавів. Нагороджений 4 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Державна премія СРСР, 1949.

КУРДЮ́ЧНІ ВІ́ВЦІ — *грубововнні вівці* м'ясо-сального напряму, здатні швидко відгодовуватись і відкладати жир у *курдюці*. К. в. мають міцну конституцію, пристосовані до розведення в посушливих умовах пустель. Жива маса баранів 110—130 кг, вівцематок 70—85 кг. Річний настриг вовни невисокий — 2—3 кг на вівцю. Вовна груба, неоднорідна. М'ясо молодих тварин ніжне, смачне. З молока виготовляють сир, бринзу. К. в. поширені в Зх. Китаї, країнах Аравійського п-ва, Пн. Африці, Ірані, Афганістані. В СРСР їх розводять у Середній Азії, Каз. РСР, Пд. Сибіру. Найкращі породи К. в.: *гіссарська порода овець, джайдара,* едильбаївська. сараджинська та ін.

КУРЕ́ — місто в Японії, на Пд. Зх. о. *Хонсю*. Порт на узбережжі Внутрішнього Японського м. 241,4 тис. ж. (1973). Гол. галузь пром-сті — суднобудування (найбільші в країні судноверфі). Є підприємства металург., металообр., нафтохім., швейної, паперової та харч. пром-сті; моторобудування. Один з осн. центрів військ. пром-сті; військ.-мор. база, арсенал.

КУРЕ́ЛЛА (Kurella) Альфред (літ. псевд.— Б. Ціглер, В. Ребіг, А. Бернард; 2.V 1895, Бжег, Польща — 12.VI 1975, Берлін) — нім. письменник, публіцист, перекладач, громад. діяч (НДР), член Нім. Академії мист. Член Компартії Німеччини з 1918 (з 1946 — член СЄПН; з 1957 — член її ЦК). Діяч Комуністичного Інтернаціоналу Молоді. Зустрічався з В. І. Леніним. У 1935—54 жив і працював у Рад. Союзі. Автор романів «Акти з Гронау» (1954), «Пішак у великій грі» (1961), збірок літературознавчих статей, публіцистичних праць «Димитров проти Герінга» (1964)та ін., кн. «На шляху до Леніна» (1967) тощо. Перекладав твори рос. письменників, вірм. та груз. епосу. Йому належать переклади понад 80 віршів і поем Т. Шевченка у двотомному виданні «Кобзаря» нім. мовою (Москва, 1951), ряд статей і досліджень про українського поета.

Тв.: Рос. перекл.— Пешка в большой игре. М., 1963; На пути к Ленину. М., 1979.

Літ.: Погребенник Я. Альфред Курелла. «Всесвіт», 1972, № 7.

Я. М. Погребенник.

КУР'Є́ (Кур'є де Мере; Courier de Méré) Поль Луї (4.I 1772, Париж — 10. IV 1825, Ла-Шавоньєр, Вере) — франц. письменник і публіцист. Республіканець і демократ, противник режиму *Реставрації*. В політ. памфлетах викривав Бурбонів («Петиція обом палатам», 1816), консервативне дворянство («Проста промова Поля Луї, виноробa з Ла Шавоньєра», 1821), католицьке духівництво, реакційну внутр. й зовн. політику уряду. В памфлетах виступав від імені трудівника-селянина, імітуючи його стиль мислення і мови. Класицистичні традиції франц. прози поєднувалися у К. з елементами й тенденціями критичного реалізму.

Тв.: Рос. перекл.— Памфлеты. М., 1957.

Д. С. Наливайко.

КУРИЛА́С Осип Петрович [26. VII (7.VIII) 1870, ст. Щирець, тепер смт Пустомитівського р-ну Львів. обл.— 25.VI 1951, Львів] — укр. рад. живописець. У 1886—90 навчався у Львів. художньо-пром. школі, в 1898—1900 — Краків. академії красних мистецтв. Поряд з І. *Трушем* та А. *Манастирським* виступав як поборник реалістичних, демократичних традицій укр. живопису. Твори: «Жебраки» (1895), «Сільська дівчинка» (1898), «Бездомні» (1914), «Портрет Т. Шевченка» (1918), «Гуцульська пара» (1937), «Лісоруби» (1947), «Колгосп у Щирецькому районі» (1948); іл. до читанок і букварів, до творів В. Стефаника. Картини і малюнки К. зберігаються в Львів. музеї укр. мист. та ДМУОМ. Іл. див. на окремому аркуші, с. 32—33.

Літ.: В'юник А. Осип Петрович Курилас. К., 1963.

КУРИЛЕ́НКО Онисим Данилович [н. 3 (16).III 1904, с. Борівка Могилів-Подільського району Вінн. обл.] — український радянський хімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1969). Заслужений діяч науки УРСР (1974). Член КПРС з 1945. У 1930 закінчив Київ. політех. ін-т. У 1930—41 і 1951—61 працював у Київ. ін-ті харч. пром-сті, 1962—68 — заст. директора Ін-ту заг. і неорганічної хімії АН УРСР. З 1968 — в Ін-ті колоїдної хімії і хімії води АН УРСР (до 1975 — директор). Наук. праці стосуються стабільності дисперсних систем, електрохімії поліелектролітів, *гідратації* високомол. сполук, хімії поверхневих явищ, а також природи і механізму взаємодії води з гідрофільними сполуками.

КУРИ́ЛИК Василь Дмитрович (1927, пров. Альберта, Вітфорд, недалеко від Едмонтона, Канада — 3.XI 1977, Канада) — канадський живописець. Українець за походженням. Н. в бідній емігрантській сім'ї. Батько його походив з Буковини. Навчався К. у Манітобському ун-ті та Онтарійському худож. коледжі, потім у Великобританії. В своїх творах зображував життя шахтарів, рибалок, лісорубів, перших укр. переселенців у Канаді. Пізніше віддавав перевагу реліг. тематиці (серія «Страсті Христові»). Твори К. зберігаються в музеях Канади, більшість у музеї Ніагара-Фоллс. У 1970 і 1977 побував у Рад. Союзі; подарував Київ. музею Т. Г. Шевченка картину «Дух Шевченка витає над Канадою» (1970).

КУРИ́ЛІВКА — селище міського типу Царичанського р-ну Дніпроп. обл. УРСР, на лівому березі Дніпра, за 10 км від залізнич. ст. Дніпродзержинськ. 3,3 тис. ж. (1980). У селищі — рибоколгосп «Придніпровець», бригада колгоспу «Комуніст», лісництво. Середня школа, лікарня; клуб, 3 б-ки. К. засн. у серед. 18 ст.

КУРИ́ЛІН Іван Авксентійович (н. 6.III 1918, с. Огородня Гом. обл. БРСР) — український рад. отоларинголог, професор (з 1961). Член КПРС з 1945. Закінчив Алма-Атинський мед. ін-т (1941). З 1949 працює на кафедрі отоларингології Київ. мед. ін-ту (з 1963— зав. кафедрою). Праці К. присвячені питанням діагностики і лікування папіломатозу гортані у дітей та дорослих, передракових захворювань і ранніх стадій раку вуха, горла, носа тощо. Нагороджений двома орденами, медалями. Держ. премія УРСР, 1979.

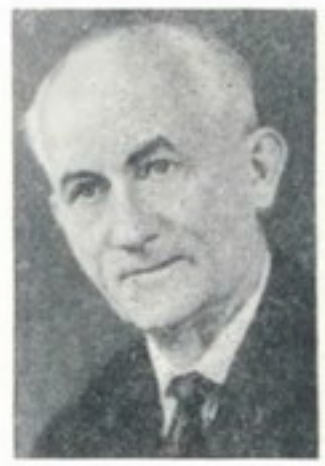

А. Курелла.

КУРИ́ЛО Федір Леонтійович (н. 25.VIII 1934, с. Сінне Богодухівського р-ну Харків. обл.) — передовик і новатор виробництва в галузі тепловозобудування, Герой Соціалістичної Праці (1977). Член КПРС з 1959. Працює з 1953 ковалем на Ворошиловгр. виробничому об'єднанні тепловозобудування. Делегат XXIV і XXV з'їздів КПРС. Депутат Верховної Ради УРСР 9-го скликання. Нагороджений 2 орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, «Знак Пошани».

О. М. Семененко.

КУРИЛО́ВИЧ (Kuryłowicz) Єжи (Юрій; 26. VIII 1895, Станіслав, тепер Івано-Франківськ — 28.I 1978) — польс. мовознавець, член Польс. АН (з 1931). Один з основоположників *структурної лінгвістики*. Вчився в ун-тах Львова Відня, Парижа та ін. Професор ун-тів у Львові (1929—45), Вроцлаві (1946—48) і Кракові (з 1948). Автор праць з заг. та індоєвроп. мовознавства. зокрема з питань *ларингальної теорії*, наголосу та інтонацій тощо. Осн. праці: «Індоєвропейські етюди» (1935), «Акцентуації в індоєвропейських мовах» (1952), «Апофонія в індоєвропейських мозах» (1956), «Дослідження з семітської граматики й метрики» (1972).

Тв.: Рос. перекл.— Очерки по лингвистике. М.. 1962.

А. П. Критенко.

Ф. Л. Курило.

КУРИ́ЛО-КАМЧА́ТСЬКИЙ ЖО́ЛОБ—глибоководна западина Тихого ок., біля сх. берегів Курильських о-вів та пд. частини п-ова *Камчатка*. Довж. бл. 2000 км, шир. до 60 км, найбільша глиб. 9717 м. Досліджена у 50-х рр. 20 ст. рад. експедиціями на судні «Витязь».

КУРИ́ЛЬСЬКА ТЕЧІЯ, Оясіо — холодна течія в пн.-зх. частині Тихого ок. Тече з Пн. на Пд. вздовж сх. берегів Курильських о-вів та о. Хоккайдо. Т-ра води в лютому +2°, у серпні +13°, солоність до 34‰. На 40° пн. шир. води К. т. зустрічаються з теплою течією *Куросіо* і відхиляються на Сх., переходячи у Пн.-Тихоокеанську течію.

О. П. Курилас. Автопортрет. 1948. Львівський музей українського мистецтва.

КУРИ́ЛЬСЬКІ ОСТРОВИ́ — архіпелаг, що відокремлює Охотське м. від Тихого ок., входить до складу Сахал. обл. РРФСР. Включають понад 30 значних островів і багато острівців та скель. Заг. площа майже 15,6 тис. км² (за ін. даними — 10,6 тис. км²). Складаються з двох пасом. Велике Курильське пасмо (завдовжки 1200 км) являє собою низку островів, що є вершинами підводних вулканів, або їхніми фрагментами (160

Курильські острови.

вулканів, 40 з них — діючі). Макс. висота цього пасма 2339 м, вулкан Алаїд (останнє виверження 1972). Мале Курильське пасмо представлене в осн. низовинними островами. Район активної сейсмічності. Родовища сірки, термальні джерела, рудопрояви ртуті, міді, олова, золота. Клімат мусонний, помірно холодний, часті урагани, шторми. Багато річок та озер. На К. о.— бл. 1000 видів рослин (вільха, кедровий сланик, кам'яна береза, бамбук, ліани), з них 26 — *ендеміки*. Поширені луки й болота. З тварин живуть ведмідь бурий, лисиця, горностай, бурундук. На прибережних скелях — «пташині базари». В річках — кета, горбуша, сайра, оселедці. З мор. тварин — нерпа, сивуч, калан. За рад.-япон. конвенцією щодо охорони природи на К. о. створюють (1980) заказник для охорони перелітних птахів і каланів. Найбільші міста — Курильськ, Сєверо-Курильськ. Про г-во К. о. див. *Сахалінська область*.

К. о. відкрили у 17 ст. рос. *землепрохідці*. В 1875—1945 К. о. перебували під управлінням Японії. В 1945 вони звільнені Рад. Армією від япон. військ. *І. Ф. Гелета.*

КУРИ́ШКО Катерина Сергіївна (н. 12.IV 1949, с. Веприк Гадяцького р-ну Полтав. обл.) — укр. рад спортсменка, засл. майстер спорту (з 1972), олімпійська чемпіонка з веслування на двійці (1972; разом з Людмилою Пінаєвою). Чемпіонка світу з веслування на четвірці (1971); чемпіонка СРСР (1970 — 72). Нагороджена орденом «Знак Пошани».

КУРІА́ЛЬНА СИСТЕ́МА у виборчому праві — в бурж. країнах система виборів до представницьких установ, за якою виборці поділяються на курії (розряди) відповідно до станової, нац. належності, віросповідання чи майнового стану. Кожна курія, незалежно від кількості виборців, що входять до неї, обирає через *виборщиків* встановлену для неї кількість депутатів К. с.— знаряддя експлуататорських класів, яке забезпечує їм переважну більшість депутатських місць у парламентах. *І. П. Сафронова.*

КУРІ́ННИЙ ОТАМА́Н — виборна особа, що очолювала *курінь*. У *Запорізькій Січі* (16—18 ст.) обирався на курінних сходках строком на один рік. К. о. відав г-вом, коштами куреня та здійснював управління його справами. В куренях, що були нижчими ланками адм.-тер. системи *Лівобережної України* в 17—18 ст., К. о. відав лише військ. справами. Призначався сотенною і полковою адміністрацією. Призначення К. о. оформлялося гетьманським універсалом.

КУРІ́ННЯ, нікотинізм — один з найбільш поширених видів побутової *наркоманії*, охоплює сотні мільйонів людей на планеті. У світі палять тютюн у серед. половина чоловіків і чверть жінок. В Росію тютюн був завезений на поч. 17 ст.; К. на той час переслідувалось владою і офіц. законодавством. Петро I, який перейняв К. тютюну під час перебування в Голландії, дозволив його продаж, наклавши мито на користь держави. Дим, що його втягує курець тютюну, містить *нікотин*, окис вуглецю, піридин, оцтову, мурашину, масляну і синильну к-ти тощо. Найшкідливішим є нікотин [від прізвища посла Португалії Ж. Ніко, який подарував тютюн (16 ст.) королеві Франції Катерині Медічі], пара якого проникає у верхні дихальні шляхи та легені, а також заковтується зі слиною у шлунок. Внаслідок цього у курців виникають хронічні захворювання гортані та глотки, *бронхіт*, туберкульоз легень, рак легень, порожнини рота, губи. При вдиханні тютюнового диму ушкоджується зубна емаль, у зв'язку з чим можуть розвинутись *карієс, стоматити, гінгівіти.* Під впливом хронічної дії нікотину на *вегетативну нервову систему* виникають заг. вегетативні розлади, підвищуються шлункова секреція, кислотність шлункового соку, розвиваються *гастрити, виразкова хвороба*. У зв'язку з судинозвужувальною дією нікотину у курців можуть виникати трофічні зміни в судинах, *ендартеріїт облітеруючий*. Великої шкоди завдає К. жінкам. Воно ускладнює перебіг вагітності, згубно впливає на розвиток і життєздатність плоду, призводить до *викидня, виродливості* новонароджених тощо. Як показує статистика, курці у віці від 40 до 49 років вмирають в 3 рази частіше, ніж ті, що не палять. К. шкідливе не тільки для тих, хто палить, а й для тих, хто їх оточує, перебуває з ними в одному приміщенні і дихає повітрям, отруєним тютюновим димом. Лікування К.: *психотерапія* і психопрофілактика, а також медикаментозні засоби (табекс, лобесил тощо).

Літ.: Стойко А. Г. Хронический никотинизм (табакокурение) и его лечение. М., 1958; Беляев И. И. Табак — враг здоровья. М., 1979. *І. В. Пінчук.*

КУРІ́НЬ — 1) У 16—18 ст. військ.-адм. одиниця *Запорізької Січі*, що складалася з кількасот козаків. Очолював його *курінний отаман*. Кожен козак входив до певного К. Так, *Нова Січ* поділялась на 38 К. Їхні назви (Батуринський, Полтавський, Уманський та ін.) дають підстави припускати, що вони, принаймні спочатку, формувалися за принципом земляцтва.

2) Нижча ланка адм.-тер. системи Лівобережної України з часів *визвольної війни українського народу 1648—54* до остаточної ліквідації політ. автономії (1781). К. був складовою частиною сотні. Кожний К. складався з 30—40 козаків. 3) Велика довгаста будівля, в якій жили запорізькі козаки. 4) Легка будівля, сторожка (на городах, баштанах, пасіках і т. ін.).

КУРІ́ПКА — 1) Спільна назва кількох видів птахів різних родів ряду *куроподібних*. В СРСР поширено 5 видів К.: *біла куріпка* і тундрова К. (Lagopus mutus) — родини *тетеревових*, кам'яна К., або *кеклик*, К. бородата (Perdix daurica) і *сіра куріпка* — родини *фазанових*. В УРСР поширена сіра К., на Пн. Полісся відомі випадки зальоту і гніздування білої К.; у Криму акліматизовано кам'яну К. Усі К.— мисливські птахи, проте в окремих районах поширення, зокрема на Україні, полювання на них обмежене. 2) Perdix — рід птахів род. фазанових.

КУРІТІ́БА — місто на Пд. Бразилії, адм. ц. штату Парана. Вузол з-ць і автошляхів, аеропорт. 800 тис. ж. (1975, з передмістями). Найрозвинутіша деревообр. (у т. ч. целюлозно-паперова) та чаєобр. пром-сть. Підприємства чорної металургії, хім., меблевої, текст. галузей. Торг. центр чаєм мате. Ун-т. К. засн. 1654.

КУ́РІЯ (лат. curia) — 1) В Старод. *Римі* 8—6 ст. до н. е. об'єднання кількох патриціанських родів. 2) В країнах Зх. Європи за часів середньовіччя рада і суд при феодалі з його найближчих *васалів*. 3) Сукупність установ, через які проводиться управління католицькою церквою (див. *Римська курія*) 4) В деяких бурж. країнах (існували і в дореволюц. Росії)—особливі розряди, на які поділяються виборці за становою, майновою, національною та ін. ознаками (див. *Куріальна система* у виборчому праві).

КУ́РКА СВІЙСЬКА (Gallus) — найпошир. вид с.-г. птахів ряду *куроподібних*. Походить від дикої *банківської курки*. На Україні викопні рештки К. с. знайдено в трипільських поселеннях, давністю 4 тис. років. Від К. с. одержують яйця, м'ясо, пух і пір'я; курячий послід є цінним добривом. Залежно від породи жива маса півнів 2,5—4,5 кг, курок — 1,8—3,5 кг. Статева зрілість — у 5—6 місяців. *Несучість* 200—220 яєць, рекордна 365. Маса яйця 40—65 г. Промислове виведення курей — в *інкубаторах* (див. *Інкубація, Інкубаторно-птахівницька станція*). Утримують К. с. в *птахівниках*, годують переважно сухими *комбікормами*. Для виробн. яєць і м'яса на пром. основі створено *птахофабрики* та спец. г-ва. Залежно від продуктивності К. с. поділяють на несучих, м'ясних і м'ясо-несучих. Див. також *Птахівництво*.

Літ.: Птахівництво. К., 1974; Сметнев С. И. Птицеводство. М., 1978; Иоцюс Г. П., Старчиков Н. И. Птицеводство. М., 1979.

КУРКУ́ЛЬСТВО — сільська буржуазія; капіталістичні підприємці в сільс. господарстві, які одержують прибуток, експлуатуючи найману *робочу силу*; власники землі, с.-г. *знарядь виробництва*, торговельно-пром. підприємств на селі, заможні орендарі, сільські скупники й лихварі. К. виникло в надрах кріпосного г-ва. Воно формувалося як найбільш заможна верхівка *селянства*, що багатіла за рахунок його найбідніших верств. У Російській державі, в т. ч. на Україні, К. остаточно склалося після сел. реформи 1861, на поч. 20 ст. воно становило бл. $^1/_5$ сел. дворів. Після Великого Жовтня К.— складова частина загальнорос. контрреволюції. У Рад. Союзі К. було ліквідоване як клас в результаті суцільної *колективізації сільського господарства*. В ін. соціалістичних країнах воно також ліквідоване як особлива соціальна група на основі та в результаті виробничого кооперування сел. господарств.

КУРЛЯ́НДІЯ, Курземе — істор. область у Прибалтиці на тер. сучас. Латвії, на Зх. і Пд. Зх. від Ризької затоки. З давніх часів її населяли лит. і латис. племена (від імені одного з них — *куршів* — і походить назва «Курляндія»). В 13 ст. К. захопив нім. *Лівонський орден*. З 1561 існувало Курляндське герцогство — васал Польс.-Лит. д-ви. З 1795 К.— у складі Росії.

КУРНАКО́В Георгій Васильович [30.III (11.IV) 1887, Херсон — 20.X 1977, там же] — укр. рад. живописець, засл діяч мист.

Г. В. Курнаков. Дніпро під Херсоном. 1967.

УРСР (з 1967). В 1916 закінчив Київ. худож. уч-ще, де вчився в Ф. *Кричевського* та О. *Мурашка*. Твори: «Київ. Золоті бані» (1916), «Судна на ремонті» (1927), серія «Архітектура старого Херсона» (1930), «Дніпровські простори» (1952), «Хмари над степом» (1956), «Восени в Херсонському гідропарку» (1965), «Дніпро під Херсоном» (1967).

КУРНАКО́В Микола Семенович [24.XI (6.XII) 1860, Нолінськ, тепер Кіров. обл.— 19. III 1941, Барвиха, тепер Одинцовського р-ну Моск. обл.] — рад. фізико-хімік, акад. (з 1913), акад. АН УРСР (з 1926), засл. діяч науки РРФСР (з 1940). Після закінчення Петерб. гірничого ін-ту (1882) працював там же, а також у Петерб. електротех. (1899—1908) і політех. (1902—30) ін-тах. З 1918 керував рядом ін-тів АН СРСР. З 1934 — директор Ін-ту заг. та неорганічної хімії АН СРСР (з 1944 — Ін-т ім. М. С. Курнакова). К.— основоположник *фізико-хімічного аналізу*. Довів існування хім. сполук змінного складу — б е р т о л і д і в. Винайшов самописний *пірометр*, чим значно поліпшив методику *термічного аналізу*. Автор праць в галузі металургії, галургії, з теорії розчинів, сплавів, з хімії комплексних сполук. Заснував велику школу хіміків і металургів. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Велика премія ім. Д. І. Менделєєва, 1924. Премія ім. В. І. Леніна, 1928. Держ. премія СРСР, 1941.

КУРНА́Н (Cournand) Андре Фредерік (н. 24.IX 1895, Париж) — амер. лікар і фізіолог; за походженням француз. У 1930 закінчив мед. ф-т Паризького ун-ту і в тому ж році переїхав до Нью-Йорка. З 1951 — професор мед. ф-ту Колумбійського ун-ту. Праці в галузі клінічної діагностики пороку серця (катетеризація серця). Нобелівська премія, 1956.

КУРНАТО́ВСЬКИЙ Віктор Костянтинович [28.VI (10.VII) 1868, Рига— 19.IX (2.X) 1912, Париж] — діяч революц. руху в Росії, більшовик. Н. у сім'ї військ. лікаря. Був народовольцем (1886—88). Вчився в Петерб. та Моск. ун-тах, з яких був виключений за революц. діяльність, згодом засланий до Арх. губ. У 1892 емігрував за кордон, де ввійшов до *групи «Визволення праці»*. В 1896 закінчив Цюріхський політех. ін-т. У 1897 при поверненні до Росії заарештований і засланий до Сх. Сибіру. В 1898 в м. Мінусінську зустрічався з В. І. Леніним. У 1900 жив у Тбілісі, був агентом ленінської газ. *«Искра»*. В 1901 К. знову заарештований і після дворічного ув'язнення засланий до Якутії. В 1905—06 — один із керівників збройного повстання в Читі. Після поразки повстання К. засуджено до страти. Замінена довічною каторгою. В 1906 втік до Японії, звідти виїхав до Австралії. В 1910 переїхав до Парижа.

КУРНО́ (Cournot) Антуан Огюстен (20.VIII 1801, Гре, деп. Верхня Сона — 2.IV 1877, Париж) — франц. бурж. економіст, математик, філософ, попередник *математичної школи*. Професор математики в Ліоні (з 1834), ректор академій у Греноблі (з 1835) і Діжоні (з 1854). Автор книги «Дослідження математичних принципів теорії багатства» (1838), в якій зроблено спробу дослідження екон. явищ за допомогою матем. методів. Основою теор. побудов К. була розробка закону попиту, за яким попит є функцією *ціни*. Він твердив, нібито рівень монопольних цін і монопольного прибутку визначається виключно характером попиту. Цим затушовувався факт, що єдиним джерелом капіталістичного прибутку є нещадна експлуатація трудящих.

КУРО́ДА Тацуо (н. 20.VII 1902, м. Осака) — япон. літературознавець і перекладач. Професор рос. мови й л-ри ун-ту «Васеда» в Токіо. Автор книг «Історія російської літератури» (1954), «Процес розвитку російського символізму». Перекладав япон. мовою твори С. Аксакова, М. Горького, О. Фадєєва та ін. Популяризатор творчості Т. Шевченка. В 1961 і 1964 виступав на шевченківських вечорах у Токіо, на *Міжнародному форумі діячів культури* в Києві. За успіхи в популяризації творів письменників народів СРСР нагороджений рад. орденом «Знак Пошани».

Б. П. Яценко.

КУРОПОДІ́БНІ, курині, курячі (Galliformes) — ряд птахів. Довж. тіла 12—125 см, маса від 45 г до 10 кг. Дзьоб широкий, конічний; ноги сильні, чотирипалі з міцними кігтями; крила короткі, широкі; оперення щільне, різноманітного забарвлення, у багатьох видів добре виражений статевий *диморфізм*. Характерною є грудна кістка (див. *Груднина*) з двома парами глибоких вирізок на задньому краї; воло чітко відмежоване від стравоходу. К. населяють різноманітні ландшафти: тундру, ліси, степи, гори, напівпустелі. Ведуть наземне або наземно-деревне життя. Осілі, частково кочівні або перелітні птахи. Полігами (див. *Полігамія* в біології), іноді утворюють пари. Гніздо будують на землі, кладку з 5—22 яєць насиджують 12—28 діб. *Виводкові птахи*. Живляться взимку рослинною (хвоя, насіння, бруньки), влітку також і тваринною їжею (комахи та ін. безхребетні). 253 сучас. види К. (8 родин), поширені в усіх частинах світу, в СРСР — 21 вид, в УРСР — 7: *тетерев, глухар, рябчик, перепілка, сіра куріпка, кеклик, фазан*. Усі представники К.— мисливські птахи. У тайговій смузі та деяких ін. р-нах РРФСР вони є об'єктом спортивного і промисл. полювання. В УРСР більшість К. охороняється законом, і полювати на них заборонено. Викопні рештки К. відомі з еоцену.

О. Б. Кістяківський.

М. С. Курнаков.

В. К. Курнатовський.

КУРО́РТИ (нім. Kurort — лікувальна місцевість) — місцевості, що мають науково досліджені природні лікувальні фактори (джерела *мінеральних вод*, лікувальні грязі, сприятливий клімат, морські купання тощо) та умови для використання їх з лікувально-профілактичною метою. Санаторно-курортна допомога є однією з найважливіших ланок в системі рад. *охорони здоров'я*. Осн. принципи організації та напрям розвитку курортної справи в СРСР були визначені декретом «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення», підписаним В. І. Леніним 1919. За характером природних лік. факторів К. поділяють на 3 групи: бальнеологічні (див. *Бальнеотерапія*), грязьові (див. *Грязелікування*) та кліматичні (див. *Кліматотерапія*). Більшість К. мають кілька лік. факторів. Найвідоміші курорти СРСР: б а л ь н е о л о г і ч н і — *Арзні, Боржомі*, Горячинськ, *Джермук, Кавказькі Мінеральні Води, Цхалтубо*, зокрема на Україні — *Любінь Великий, Миргород, Моршин, Немирів, Поляна, Синяк, Трускавець, Хмільник* та ін.; г р я з ь о в і — Варзі-Ятчі.

А. Куросава.

Карачі, Садгород, Тінакі, у т. ч. на Україні — *Гола Пристань, Євпаторія, Саки, Слов'янськ* та ін.; кліматичні — *Абастумані, Байрам-Алі, Бакуріані,* Чорноморське узбережжя Кавказу (*Гагра, Геленджицька група курортів,* Кобулеті та ін.), *Ризьке узмор'я,* у т. ч. на Україні — *Ворохта, Закарпатська група курортів, Південний берег Криму, Яремча* та ін.; К. з кількома лікувальними факторами: бальнеокліматичні — Аршан, Джермук, *Друскінінкай,* Іссик-Кульський курортний р-н, *Кисловодськ, Сочі* та ін.; бальнеогрязьові — Бірштанас, Ключі, Криниця, *П'ятигорськ,* Гірська Тиса та ін; кліматогрязьові — *Анапа,* Аркадія, *Бердянськ,* Кирилівка та ін.; бальнеокліматогрязьові — *Паланга,* Сестрорєцьк та ін.

Курортне лікування доступне всьому населенню Рад. Союзу; путівки на К. дають трудящим гол. чин. за рахунок коштів соціального страхування безплатно або на пільгових умовах (з оплатою 30% вартості); дітям, підліткам, а також хворим на туберкульоз, інвалідам Великої Вітчизн. війни та інвалідам деяких ін. категорій — безплатно (за рахунок держави). Лікування на курортах провадиться в санаторіях та по курсівках (амбулаторно). Тих, хто лікується по курсівках, також забезпечують усіма видами санаторно-курортного лікування, дієтичним харчуванням, житлом. На К. хворих направляють лікарі *поліклінік, диспансерів* та ін. лік. закладів за погодженням з органами профспілок. В УРСР в 1977 було 487 санаторіїв і пансіонатів з лікуванням, 348 санаторіїв-профілакторіїв, 271 будинок і пансіонат відпочинку (без одно- і дводенних). Див. також *Курортологія.* Іл. д в. на окремому аркуші, с. 448—449.

Г. О. Горчакова.

КУРОРТОЛО́ГІЇ ОДЕ́СЬКИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т — установа М-ва охорони здоров'я УРСР. Засн. 1928 на базі Всеукр. бальнеологічного ін-ту (Лермонтовський курорт). В ін-ті (1980) 4 відділи — експериментальний, клінічний, вивчення лікувальних ресурсів мінеральних вод і лікувальних грязей, науково-організаційний, філіал в Ужгороді, клінічні бази на курортах *Трускавець* і *Бердянськ.* Ін-т є головним в УРСР з проблем *курортології.* Осн. напрями наук. досліджень — вивчення природних лік. факторів, механізму їх діяння на організм, розробка нових методів застосування цих факторів з лік. і профілактичною метою, питання організації санаторно-курортної справи, курортологічне дослідження територій різних областей України та їх мед. зонування. При ін-ті працюють постійно діючі курси по підвищенню кваліфікації лікарів курортологів. При ін-ті видається міжвідомчий збірник з питань курортології і фізіотерапії.

Г. О. Горчакова.

Курсограф.

КУРОРТОЛО́ГІЯ (від *курорти* і грец. λόγος — вчення)— наука, що вивчає природні лікувальні фактори (мінеральні води, лікувальні грязі, особливості клімату), механізм їх діяння на організм (див. *Бальнеологія, Кліматотерапія, Бальнеотерапія, Грязелікування*) та розробляє методи їх використання з лік. і профілактичною метою. К. включає також вивчення питань організації санаторно-курортної справи, масового відпочинку, мед. зонування перспективних в курортному відношенні місцевостей. Завданням К. є створення штучних аналогів природних фіз. факторів (напр., вуглекислі, сірководневі, радонові ванни на морській воді, збагачені сірководнем мулові грязі тощо), застосування преформованих фіз. факторів (фізіотерапія). Початком цілеспрямованого вивчення і дослідження курортних ресурсів у Росії вважають першу половину 18 ст. На поч. 60-х років 19 ст. стали виникати бальнеологічні т-ва, а наприкінці ст. почали скликати з'їзди курортологів. Проте К. як наука почала розвиватися лише після Великої Жовтн. соціалістич. революції. В СРСР наук. дослідження в галузі К. здійснюються Центр. і респ. н.-д. ін-тами курортології, зокрема в УРСР — *Курортології одеським науково-дослідним інститутом* і його Ужгородським філіалом та *Фізичних методів лікування і медичної кліматології ялтинським науково-дослідним інститутом* ім. І. М. Сеченова. На Україні видається щорічний збірник наук. праць «Курортология и физиотерапия».

Літ.: Многотомное руководство «Основы курортологии», т. 1—3. М., 1956—59; Вопросы курортологии и физиотерапии. К., 1967.

Г. О. Горчакова.

КУРОСА́ВА Акіра (н. 23.III 1910, Токіо) — япон. кінорежисер. У 1928—35 навчався в Академії мистецтв (Токіо). В кіно — з 1936. Популярність К. приніс фільм «Расьомон» (1950, за оповіданням Р. Акутагави). Поставив фільми: «Ідіот» (1951, за Ф. Достоєвським), «Жити» (1952), «Сім самураїв» (1954), «Замок інтриг» (1957, за «Макбетом» Шекспіра), «На дні» (1957, за М. Горьким), «Червона борода» (1965), «Під стукіт трамвайних коліс» (1970, обидва — за творами С. Ямамото), «Дерсу Узала» (1975, на студії «Мосфільм», за твором В. Арсеньєва. Золотий приз IX Моск. міжнар. кінофестивалю). Творчість К. утверджує високі моральні ідеали.

Літ.: Акира Куросава. Пер. с япон. М., 1977.

КУ́РОСІ́О, Куро-Сіво, Японська течія — тепла течія у Тихому ок., біля пд. і сх. берегів Японії. Є ланкою заг. субтропіч. кругообігу водних мас в пн. частині океану. Утворюється у Сх.-Китайському м. Осн. частиною К. вважають відрізок течії від виходу її в океан до 35° пн. ш., де вона переходить у Пн.-Тихоокеанську течію. Шир. біля о. Хонсю бл. 170 км, глиб. проникнення до 700 м (на Пн.— 200 м). Швидкість — від 1—2 до 7 км/год. Т-ра води у серпні від 25° на Пн. до 28° на Пд., у лютому — відповідно від 12 до 18°. Солоність води на поверхні 34,5‰. Від узбережжя Японії К. відтісняє холодна *Курильська течія.* За спостереженнями рад. і япон. учених (1972) теплі води К. проникають в Охотське м. У 1977 в районі К. працювала рад. експедиція на судні «Дмитро Менделєєв», яка досліджувала фіз. характеристики вод. мас. К. значно впливає на клімат і гідрологіч. умови пн. частини Тихого океану.

І. Ф. Гелетта.

КУ́РОЧКІН Василь Степанович [28.VII (9.VIII) 1831, Петербург — 15 (27).VIII 1875, там же] — рос. поет, журналіст, громадський діяч. Син кріпака, відпущеного «на волю». Брат М. С. *Курочкіна.* Учасник революц. руху 60—70-х рр., один з ініціаторів і керівників таємного товариства «*Земля і воля*». В 1859—73— редактор-видавець журн. «*Искра*». Друкувався з поч. 50-х рр. як поет, прозаїк, драматург. У поезіях, політ. піснях К. оспівував високі почуття трудової людини, закликав до сел. революції. В сатиричних віршах висміював кріпосницьку реакцію та бурж. лібералізм. Набули популярності його переклади з П. Ж. Беранже. Т. Шевченко високо цінив ці переклади, деякі з них переписав у свій «Щоденник».

КУ́РОЧКІН Микола Степанович [2 (14).VI 1830, Петербург — 2 (14).XII 1884, там же] — рос. поет, журналіст, громадський діяч. Брат В. С. *Курочкіна.* Активний діяч т-ва «*Земля і воля*». Допомагав братові у виданні журн. «*Искра*». В 1865—67 — редактор «Книжного вестника», який був у ті роки журналом революц.-демократичного напряму. Співробітничав в «*Отечественных записках*». Виступав у пресі з сатиричними віршами та фейлетонами, спрямованими проти реакції і ліберальних реформ 60-х рр., статтями, критичними оглядами, рецензіями. К.— один із перших перекладачів рос. мовою поезій Т. Шевченка. Виступав з промовою на похороні Шевченка в Петербурзі. Поезії К. перекладав П. Грабовський.

КУ́РОЧКІН Павло Олексійович [н. 6 (19).XI 1900, с. Горнєво, тепер Вяземського р-ну Смол. обл.] — рад. військ. діяч, генерал армії (з 1959), Герой Рад. Союзу (1945). Член КПРС з 1920. Учасник громадян. війни. В 1932 закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе, 1940 — Академію Генштабу. Учасник визволення Зх. України (1939) і рад.-фінл. війни 1939—40. Під час Великої Вітчизн. війни — команд. арміями, заст. команд. і команд. Пн.-Зх. фронтом, заст. команд. 1-м Укр. фронтом, команд. 2-м Білорус. фронтом. У 1954—68 — нач. Військ. академії ім. М. В. Фрунзе. З 1970 — інспектор-радник М-ва оборони СРСР. Брав участь у створенні кіноепопеї «Велика Вітчизняна» (Ленінська премія, 1980). Нагороджений 4 орденами Леніна, 4 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

КУРС (від лат. cursus — біг, рух) — 1) Періодичний ступінь навчання у вищих і серед. спец. навч. закладах (технікумах): перший К., другий К. і т. д. 2) Закінчений у певних межах виклад будь-якої наук. дисципліни, галузі знання (див. *Курсова систе-*

ма навчання). 3) Шлях проходження морського і повітряного транспорту, напр., *курс літака, курс судна*. 4) Напрям політики, сусп. та ін. діяльності. 5) Курс в економіці. Ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях ін. країни (див. *Валютний курс*); в капіталістичних країнах — ціна, по якій на біржі купують і продають акції, облігації, векселі та ін. *цінні папери*. 6) Закінчений ряд дій, процедур (К. лікування).

КУРС ЛІТАКА́ — напрям, за яким літак переміщується в повітрі. Є кутом між *проекцією* поздовжньої осі літака на горизонтальну площину та пн. напрямом меридіана. К. л. відлічують у градусах (за годинниковою стрілкою) від напряму *меридіана географічного* (справжній К. л.) або *меридіана магнітного* (магнітний К. л.). Визначають К. л. магн. або астр. *компасом, радіокомпасом* та ін. приладами.

КУРС СУДНА́ — напрям, за яким рухається судно. Являє собою кут у горизонтальній площині між діаметральною (тобто поздовжньою) площиною судна та площиною меридіана. К. с. відлічують у градусах (від 0 до 360°) за годинниковою стрілкою від пн. частини компасного (компасний К. с.) або геогр. (справжній К. с.) меридіана. Компасний курс (на ньому удержують судно) та курс справжній (його прокладають на навігаційній карті вручну або користуючись *автопрокладачем*) через похибки приладів не завжди збігаються. Визначають К. с. за допомогою *гірокомпаса* або магн. *компаса*.

КУРСА́НОВ Андрій Львович [н. 26.X (8.XI) 1902, Москва] — рос. рад. фізіолог і біохімік рослин, акад. АН СРСР (з 1953), Герой Соціалістичної Праці (1969). Закінчив Моск. ун-т (1926). Працював у н.-д. ін-ті цукрової пром-сті (1929—44) та Моск. с.-г. академії ім. К. А. Тімірязєва (1929—38), Ін-ті біохімії АН СРСР (1935—53); з 1944 — професор Моск. ун-ту, з 1952 — директор Ін-ту фізіології рослин ім. К. А. Тімірязєва АН СРСР. Праці К. присвячені вивченню обміну речовин у рослин. Розробив вчення про пересування органічних речовин в рослинах та відкладання їх в запас. Вивчав дію *ферментів* у живій рослинній клітині, шляхи утворення в рослинах речовин фенольного характеру, фізіологію хворих рослин тощо. Нагороджений 3 орденами Леніна, 2 ін. орденами, медалями.

КУ́РСИ — одна з форм підготовки й *підвищення кваліфікації* робітників для різних галузей нар. господарства, працівників держ. апарату, культури, освіти та охорони здоров'я. Підготовка на К. здійснюється гол. чин. з *професій*, які не потребують тривалого навчання (робітники масових професій). Організуються К. також для набуття проф. знань, умінь і навичок (з стенографії, машинопису, крою та шиття, плетіння, іноз. мов, по підготовці до вступу у навч. заклади та ін.). Найбільш поширені К. підвищення кваліфікації спеціалістів у різних галузях нар. г-ва. Є постійні й тимчасові К. Строки навчання залежать від змісту й мети навчання. Як правило, навчання безплатне; ті, хто навчається на денних К., одержують стипендію або їм зберігається зарплата за місцем роботи. Після закінчення К. спеціаліст отримує свідоцтво й забезпечується роботою.

КУРСИ́В (лат. cursivus, від cursus — біг) — 1) Скорописний почерк латинської, грец. та ін. систем письма. Характерні особливості К.— написання кількох літер одним безперервним рухом пера, значний нахил управо, пов'язання кількох знаків в один (див. *Лігатура*). Найдавніший античний К. відомий з 1—2 ст. н. е. У візант.-грецькому письмі поширився з 9 ст. у канцелярському, дипломатичному і торг. листуванні. Про К. у рос. та укр. письмі див. ст. *Скоропис*. 2) Друкарський похилий *шрифт*, подібний до рукописного. Використовується для виділення частини тексту, складеного прямим шрифтом.

Г. Т. Солонська.

КУРСО́ВА СИСТЕ́МА НАВЧА́ННЯ — система, за якою навчальні плани і графіки занять у вищих і середніх спец. навч. закладах СРСР будуються з урахуванням комплексного взаємозв'язку між окремими навч. предметами і циклами наук — суспільними, загальнонауковими, профілюючими. Цим забезпечується структурна єдність лекційних та практичних занять, виробничої практики, послідовність у набутті знань і практичній підготовці спеціаліста. За К. с. н. навч. процес будується за курсами, роками навчання і семестрами. Кожний семестр завершується заліково-екзаменаційною сесією. Відвідування занять і своєчасне виконання курсових та ін. робіт, передбачених навч. планами, є обов'язковим для студентів і учнів, за винятком студентів, переведених на індивідуальні графіки навчання. К. с. н. прийнята в усіх денних і вечірніх вищих і серед. спец. навч. закладах (ф-тах, відділеннях). Вона дає змогу створити у навч. закладі й на ф-ті чіткий режим навч. процесу й самостійної роботи студентів, перспективно планувати роботу гуртків, ф-тів громад. професій тощо. Студентам заочного навчання дозволяється виконувати завдання і складати заліки та екзамени протягом усього навч. року за принципом *предметно-курсової системи навчання*.

І. І. Кобиляцький.

КУРСО́ГРАФ (від *курс* і грец. γράφω — пишу) — навігаційний прилад, що автоматично записує (в градусах) *курс судна* у часі на паперову стрічку — курсограму. К. (мал.) діє разом з *гірокомпасом*.

КУРСЬК — місто, центр Курської області РРФСР, райцентр. Розташований на р. Тускарі при її впадінні в Сейм (бас. Дніпра), на автомагістралі Москва — Сімферополь. Залізнич. вузол. 383 тис. ж. (1980). В літописах згадується з 1032. Був фортецею *Київської Русі*. В 14 ст. К. захопила феод. Литва. Повернуто Росії 1508. З кін. 16 до 18 ст. Курська фортеця відігравала важливу роль у захисті Рос. д-ви від наскоків крим. татар. Велике антифеод. повстання відбулося в К. 1648. З 1780 К.— центр намісництва, з 1797 — губернії. Перші с.-д. гуртки виникли 1894—95, більшовицька орг-ція — 1903. Трудящі К. брали активну участь у революції 1905—07. Рад. владу проголошено 26.XI (9.XII) 1917. З 1934 К.— обл. центр. Під час Великої Вітчизн. війни поблизу міста відбулася *Курська битва 1943*. Місто нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня (1980). Провідне місце в пром-сті К. належить машинобудуванню, в т. ч. електротех. та приладобудуванню (заводи: електроапаратний, «Акумулятор», лічильних машин — найбільший в країні, пересувних агрегатів, підшипників та ін.). К.— важливий центр хім. пром-сті (виробн. синтетичного волокна, гумотех. виробів, мед. препаратів). Розвивається легка (шкіряно-взут., швейна, трикотажна) та харч. (виробн. м'ясо-мол. продуктів, борошна, крупи, консервів, кондитерських та тютюнових виробів тощо) пром-сть. Підприємства буд. матеріалів, ТЕЦ.

У К.— політех., с.-г., мед., пед. ін-ти, філіал Всесоюзного заочного фінанс.-екон. ін-ту, 12 серед. спец. навч. закладів. Всесоюзний н.-д. ін-т захисту грунтів від ерозії та ін. Театри — драм. ім. О. С. Пушкіна, ляльок, філармонія, цирк. Краєзнавчий та воєнно-істор. Курської битви музеї, картинна галерея ім. О. О. Дейнеки.

КУ́РСЬКА АЕС — атомна електростанція поблизу м. Курська. Проектна потужність 4 млн. кВт. Перша черга К. АЕС складається з двох енергоблоків потужністю по 1 млн. кВт кожний. В 1976 введено в експлуатацію перший блок станції, 1978 — другий. Кожний блок має 2 турбогенератори по 500 тис. кВт. Будується (1979) друга черга станції. На К. АЕС встановлено найпотужніші в країні багатоканальні уран-графітові реактори.

О. С. Бурлака.

КУ́РСЬКА БИ́ТВА 1943 — одна з найбільших операцій *Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—45* по розгрому стратегіч. угруповання нім.-фашист. військ; проходила з 5 по 23.VII в оборонних, а з 12.VII по 23.VIII — в наступальних боях Рад. Армії. Навесні 1943 нім.-фашист. командування розраховувало взяти реванш за поразку своїх військ під Сталінградом і повернути хід війни на свою користь. Прагнучи використати вигідне стратегіч. положення своїх військ у районі Курського виступу, ворог вирішив збіжними ударами з Пн. та Пд. в напрямі на Курськ оточити й знищити рад. війська, які тримали оборону. Після цього передбачалось розвинути наступ на Москву і провести операцію проти Ленінграда, для чого ворог створив велике військ. угруповання: 900 тис. чол., 10 тис. гармат і мінометів, до 2700 танків і штурмових гармат, понад 2 тис. літаків. Рад. командування намічало на літо 1943 почати кампанію широкими наступальними діями.

В. С. Курочкін.

М. С. Курочкін.

А. Л. Курсанов.

КУРСЬКА МАГНІТНА АНОМАЛІЯ

Проте внаслідок аналізу обстановки було прийнято рішення перейти до оборони. Курський виступ обороняли на Пн. війська Центр. фронту (команд.— генерал армії К. К. *Рокоссовський*), на Пд.— війська Ворон. фронту (команд.— генерал армії М. Ф. *Ватутін*), у тилу було зосереджено резерв — Степовий фронт (команд.— генерал-полковник І. С. *Конєв*). 5.VII нім.-фашист. війська, зосереджені на Пн. і Пд. від Курська, перейшли в наступ, але зустріли стійку оборону рад. військ. Нім.-фашист. військам не вдалося досягти поставленої мети: просування їхніх військ на Пн. Курської дуги становило 10 км, а на Пд.— 35 км. 12.VII настав переломний момент битви: рад. війська в районі Прохоровки виграли найбільшу зустрічну танк. битву часів 2-ї світової війни і перейшли в контрнаступ. На Орловському напрямі внаслідок дій військ Брян. і лівого крила Зх. фронтів 5.VIII було визволено Орел; 8.VIII рад. війська підійшли до Брянська. На Бєлгородсько-Харківському напрямі війська Ворон. і Степового фронтів 3.VIII перейшли в контрнаступ і 5.VIII визволили м. Бєлгород, 23.VIII — Харків. Під час К. б. ворог втратив понад 500 тис. чол., 1500 танків, 3 тис. гармат, понад 3700 літаків. В результаті перемоги рад. військ у К. б. 1943 створилися сприятливі умови для визволення Лівобережної України і виходу до Дніпра. Стратегічна ініціатива остаточно перейшла до рад. командування. Перемогою під Курськом завершився корінний перелом у ході війни. В 1980 міста Бєлгород, Курськ, Орел нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня.

І. Д. Єршов.

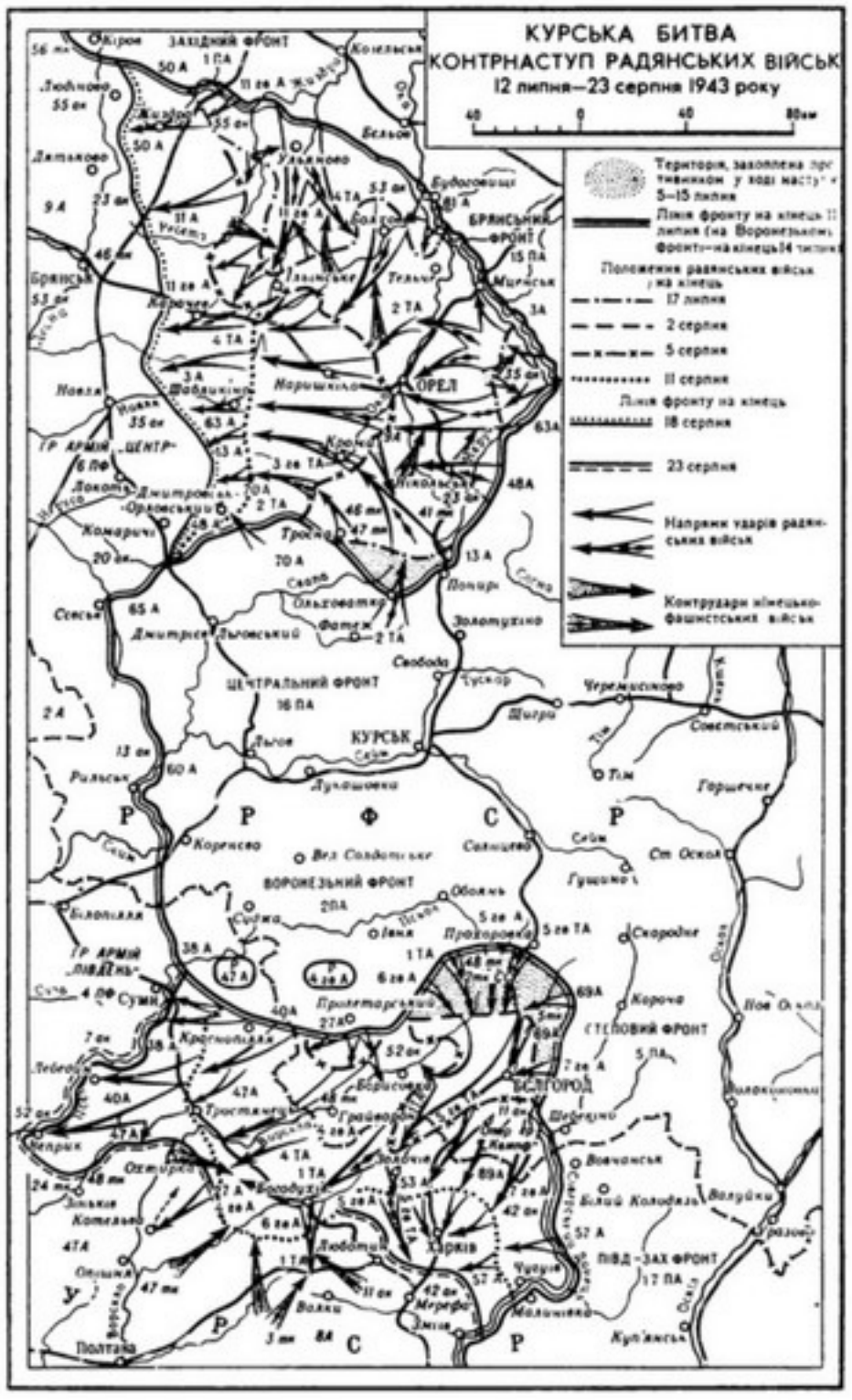

КУ́РСЬКА МАГНІ́ТНА АНОМА́ЛІЯ — один з найбільших в СРСР басейнів з покладами багатих залізних руд. Розміщена на тер. Курської, Бєлг., Орлов. і частково Ворон. та Брян. областей РРФСР. Пл. 80 000 км². У геоструктурному відношенні К. м. а. пов'язана з пд.-зх. схилом Ворон. антеклізи *Східно-Європейської платформи*. В геол. будові беруть участь дислоковані породи *докембрію*, представлені гнейсами, амфіболітами, сланцями, кварцитами, вапняками з *інтрузіями* гранітоїдів та ін. магматичних порід. На денудованій поверхні (див. *Денудація*) докембрійських порід розвинута потужна *кора вивітрювання*, з якою пов'язані багаті залізні руди; вона перекрита осадочними відкладами верхньодевонського, нижньокам.-вуг., юрського, крейдового, палеогенового й антропогенового віку, заг. потужністю від 100 м до 750 м. В осадочних відкладах — від 4 до 7 водоносних горизонтів. У межах К. м. а. виявлено 2 типи заліз. руд: первинні руди й багаті руди. Первинні руди представлені докембрійськими *залізистими кварцитами*; осн. рудні мінерали — *магнетит* і *гематит*. Потужність пластів залізистих кварцитів архейського віку (див. *Архейська ера і група*) 10—15 м, протерозойського (див. *Протерозойська ера і група*) — 80—350 м, вміст заліза відповідно 22—44% та 29—39%. Багаті руди являють собою залишкову кору вивітрювання залізистих кварцитів. Їхня потужність від 10—25 м до 300 м. Вміст заліза пересічно від 55 до 62%.

Магнітні аномалії в межах К. м. а. відомі з 1783. З 1920 почала працювати Особлива комісія по дослідженню К. м. а., яку очолював І. М. *Губкін*. У 1923 було виявлено свердловинами залізисті кварцити, 1932 — багаті руди. Пром. освоєння К. м. а. розпочато 1952. Добувають заліз. руди відкритим і підземним способами, розробляють Михайлівське, Коробковське, Лебединське, Стойленське родовища. На базі унікальної високоякісної сировини для металург. пром-сті в районі К. м. а. формується тер.-виробничий комплекс загальносоюзного значення.

Літ.: Геология, гидрогеология и железные руды бассейна Курской магнитной аномалии, т. 3. М., 1969.

І. М. Леоненко.

КУ́РСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі РРФСР. Утворена 13.VI 1934. Розташована в центрі Європ. частини СРСР. Площа 29,8 тис. км². Нас. 1385 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення — росіяни, живуть також українці. Міськ. населення — 49%. Поділяється на 28 районів, має 9 міст і 21 с-ще міськ. типу. Центр — м. *Курськ*. К. о. нагороджено орденами Леніна (1957, 1968). К. о. займає пд.-зх. частину *Середньоросійської височини* (заввишки до 275 м). Поверхня області дуже порізана долинами річок, ярами та балками. Ведеться боротьба з ерозією грунтів. Корисні копалини: залізна руда (пн.-зх. крило *Курської магнітної аномалії*, найбільше родовище — Михайлівське), фосфорити, крейда, мергель, глини, піски тощо. Клімат помірно континентальний. Пересічна т-ра січня від —7,7° на Зх. до — 9,4° на Пн., липня відповідно +19,4 і +18,8°. Опадів 550—600 мм на рік. Гол. ріки— Сейм з притоками Свапою і Тускарем та Оскол. Грунти переважно чорноземні, на Пн. Сх.—сірі лісові. К. о. розташована гол. чин. у лісостеп. зоні. Ліси займають 9% її тер. (дуб, в'яз, липа, клен). Природна степова рослинність збереглася лише на заповідних ділянках Центральночорноземного заповідника імені В. В. Альохіна.

В г-ві К. о. провідне місце посідає залізорудна, маш.-буд. і металообр. та хім. пром-сть. Енергетика області базується на довізному паливі — донец. вугіллі та природному газі з Шебелинки. Стала до ладу *Курська АЕС*. На базі родовищ Курської магнітної аномалії розвивається залізорудна пром-сть (Михайлівський гірничозбагачув. комбінат). Руди розробляють відкритим і підземним способами. Машинобудування і металообробка представлені виробн. приладів, с.-г. машин, устаткування для харч. пром-сті, шарикопідшипників, електротех. виробів, мех., рем.-мех. підприємствами. Розвивається хім. (капрон, мелан, поліпропілен, гумотех. вироби, мінеральні добрива, фарм. препарати) та буд. матеріалів пром-сть. Значного розвитку набули легка (швейна, трикотажна, шкіряно-взут., коноплеобр. галузі) та харч. (зокрема, цукр., борошномельна, маслосироробна, консервна, м'ясна, спирто-горілчана) пром-сть. Провідна галузь с. г.— землеробство. Вирощують зернові (жито, пшеницю, ячмінь та ін.— переважно ярі), тех. (коноплі, цукр. буряки — 3-є місце в РРФСР за посівами), кормові культури, картоплю, овочі. Садівництво. Розводять велику рогату худобу, свиней, овець і кіз. Птахівництво, звірівництво (песець, норка), у штучних водоймах — розведення риби. Тер. області проходять залізничні магістралі: Москва — Курськ — Харків (електрифікована), Брянськ — Льгов — Харків, Київ — Воронеж та ін. Розвивається автомоб. (автомагістралі: Москва — Курськ — Сімферополь, Курськ — Тім — Воронеж, Курськ — Льгов — Рильськ) та повітр. транспорт. У К. о.— 4 вузи (політех., с.-г., пед., мед. у Курську), 27 серед. спец. навч. закладів, 5 музеїв, у т. ч. воєнно-істор. музей Курської битви в Курську; театри — драматичний та ляльок; картинна галерея ім. О. О. Дейнеки в Курську.

КУ́РСЬКИЙ Дмитро Іванович [22.X (3.XI) 1874, Київ — 20.XII 1932, Москва] — рад. державний і парт. діяч. Член Комуністичної партії з 1904. Н. в сім'ї інженера. В 1900 закінчив юрид. ф-т Моск. ун-ту. Учасник *Грудневого збройного повстання 1905* в Москві. У 1907—09 — член Моск. обл. бюро ЦК РСДРП(б). З 1914 — в армії, де вів революц. діяльність. У травні — серпні 1917 — голова Ради солдат. депутатів 4-ї армії Рум. фронту. В жовтні 1917 — член Одес. ревкому. В 1918—28 — нарком юстиції РРФСР, перший рад. генеральний прокурор. У 1928—32 — посол СРСР в Італії. В 1924—27 — голова Центр. ревізійної комісії ВКП(б). На XV з'їзді партії обраний членом ЦКК ВКП(б). З 1921 — член Президії ВЦВК, з 1923 — Президії ЦВК СРСР.

КУРТА́Д (Courtade) П'єр (3.I 1915, Баньєр-де-Бігор, деп. Верхні Піренеї — 14.V 1963, Париж) — франц. письменник і журналіст. Член Франц. компартії з 1942, з 1954 — член її ЦК. Учасник *Руху Опору*. З 1960 — кореспондент «*Юманіте*» у Москві. Автор публіцистичних книг «Нотатки про антикомунізм» (1946), «Вбивство в Афінах» (1952, у співавт.), зб-к оповідань «Епізоди» (1946) і «Вищі тварини» (1956), філос. роману «Ельсенор» (1949), антивоєнних романів «Джіммі» (1951), «Чорна ріка» (1953). В романі «Красна площа» (1961) змальовано долю франц. інтелігента-комуніста на фоні істор. подій у Франції і СРСР протягом чверті століття, починаючи з 30-х рр.

Тв.: Рос. перекл.— Джимми. М., 1953; Красная площадь. М., 1963.

В. І. Пащенко.

КУРТУА́ЗНА ЛІТЕРАТУ́РА (від франц. courtois — ввічливий, люб'язний) — придворно-лицарський, світський напрям л-ри 12—14 ст. Розвинувся у Франції, Англії, Німеччині, пізніше — в Іспанії, Італії та на Бл. Сході. Осн. жанри К. л.— лірика, роман, новела. Провідні теми — уславлення особистих чеснот, мужності та кохання, служіння дамі. У романах і новелах розроблялись античні, візантійські та бретонські (Артурівський цикл, роман про св. Грааля) сюжети, трактовані в авантюрно-фантастичному плані. В кращих зразках К. л. (романи про Тристана й Ізольду та ін.) змальовано зіткнення особистих почуттів людини з феод. звичаями і законами релігії. Найвідоміші представники К. л.: Бертран де Борн, Бернарт де Вентадорн (Прованс), Кретьєн де Труа, Марія Французька (Франція), Вальтер фон дер Фогельвейде, *Готфрід Страсбурзький* і Вольфрам фон Ешенбах (Німеччина). Див. *Трубадури, Трувери, Мінезінгери.*

Н. О. Модестова.

КУРУ́КІВСЬКА УГО́ДА 1625 — угода між польс. гетьманом С. *Конецпольським* і *козацькою старшиною*, яку очолював гетьман М. *Дорошенко*, підписана 26.X (5.XI) в урочищі Медвежих Лозах біля Курукового озера (недалеко від сучас. Кременчука) під час *Жмайла повстання 1625*. Перегорвори почав С. Конецпольський, бо його війську, яке зазнало великих втрат, дальша боротьба проти повстанців загрожувала поразкою. За К. у. всім учасникам повстання надавалася амністія, козац. реєстр збільшувався до 6 тис. чол., *реєстровим козакам* встановлювалася щорічна плата за службу 60 тис. злотих (крім додаткової плати старшині), за реєстровцями зберігалося право обирати старшого, якого мав затверджувати король або коронний гетьман від імені короля. Реєстрові козаки виселялися з маєтків шляхти і духівництва і могли користуватися козац. привілеями лише на держ. землях. Їм заборонялося робити походи на тур.-тат. володіння і вступати в зносини з іноз. урядами. Старшина зобов'язалася всіх, виключених з козац. війська (бл. 40 тис. чол.), повернути під владу панів, поставити на Запоріжжі залогу (1 тис. чол.) для боротьби з *нереєстровими козаками*. Певною мірою захищаючи станові привілеї козац. старшини, К. у. суперечила життєвим інтересам широких мас укр. селянства та нереєстрового козацтва, які її не визнавали і добивалися в повстанській боротьбі визволення від тяжкого соціального, нац. та реліг. гніту польс. магнатів і шляхти.

А. З. Барабой.

КУРУЛТА́Й (тюрк.) — 1) У монг. і тюрк. народів — збори, конференція, з'їзд, а також свято, бенкет. 2) В *Бухарській Народній Радянській Республіці* та *Хорезмській Народній Радянській Республіці* — найвищий орган держ. влади.

КУРУ́ЦІВ ПОВСТА́ННЯ — визвольна антигабсбурзька війна в Угорському королівстві. Осн. рушійною силою її були озброєні селяни — куруци (угор. kurucok — хрестоносці; так називали в Угорщині після антифеод. *Дожі Дєрдя повстання 1514* учасників антигабсбурзького визвольного руху). Див. *Ракоці Ференца II рух 1703—11*.

КУРУ́Ш — 1) Розмінна монета Туреччини, дорівнює $^1/_{100}$ турецької *ліри* або 40 *пара* 2) Див. *Керш*.

КУРФЮ́РСТИ (нім. Kurfürsten, від Kur — обрання і Fürst — князь) — у «*Священній Римській імперії*» князі, за якими з 13 ст. було закріплено право обирати короля (імператора). Права та привілеї К. було оформлено *Золотою буллою Карла IV 1356*. К. були архієпископи трірський, кельнський і майнцський, світські князі Саксонії, Бранденбургу і Пфальцу, король Чехії. Пізніше курфюрствами стали Ганновер (1692, закріплено 1708), Вюртемберг, Баден, Гессен-Кассель, Зальцбург (1803). З ліквідацією імперії (1806) титул К. зберігався лише за правителями Гессен-Касселю (до 1866).

КУРЧА́ТОВ Ігор Васильович [30.XII 1902 (12.I 1903), м. Сім, тепер Ашинського р-ну Челяб. обл.— 7.II 1960, Москва] — рос. рад. фізик, один з організаторів рад. атомної науки і техніки, акад. АН СРСР (з 1943), тричі Герой Соціалістичної Праці (1949, 1951, 1954). Член КПРС з 1948. Закінчив Кримський ун-т (1923). З 1925 працював у Ленінгр. фіз.-тех. ін-ті. В 1943 організував і очолив лабораторію, яку згодом перетворено на Ін-т атомної енергії АН СРСР. Перші наук. праці К., зокрема дослідження електр. властивостей сегнетової солі, лягли в основу вчення про *сегнетоелектрики*. З 1933 працював у галузі фізики атомного ядра. Разом зі співробітниками відкрив явище ядерної ізомерії штучно-радіоактивних ізотопів (1935). Під його керівництвом Г. М. *Фльоров* і К. А. Петржак відкрили спонтанний поділ урану-235 (1940). Під керівництвом К. споруджено перший в Європі атомний реактор (1946), створено першу рад. атомну (1949) і першу в світі термоядерну (1953) бомби, побудовано першу в світі атомну електростанцію (1954), розпочато дослідження з проблеми керованого термоядерного синтезу. Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1942, 1949, 1951, 1954. Ленінська премія, 1957. Похований на Красній площі біля Кремлівської стіни. Ім'я К. присвоєно Ін-ту атомної енергії АН СРСР та Бєлоярській атомній електростанції. АН СРСР встановила медаль ім. Курчатова, яку присуджує за видатні праці в галузі ядерної фізики.

Літ.: Головин И. Н. И. В. Курчатов. М., 1967; Асташенков П. Т. Академик И. В. Курчатов. М., 1971.

КУРЧАТО́ВІЙ (Kurchatovium; за ім'ям рад. фізика І. В. *Курчатова*). Ku — штучно одержаний радіоактивний хім. елемент IV групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 104. Одержано ізотопи К. з масовими числами 255—261, серед яких найбільш довгоживучий ^{261}Ku з періодом піврозпаду бл. 65 с. Вперше К. (^{260}Ku) був одержаний 1964 у Дубні (СРСР) групою рад. фізиків на чолі з Г. М. *Фльоровим*. У 1969 амер. учені А. Гіорсо та ін. сповістили про одержання у Берклі (США) ізотопів 104-го елемента з масовими числами 257, 258, 261 і запропонували назвати його резерфордієм (Rf). К.— перший «трансактиноїдний» елемент, за хім. властивостями є аналогом *гафнію*.

В. Л. Павлов.

КУ́РЧЕНКО Василь Єрофійович [н. 9 (22).VIII 1902, м. Глобине, тепер Полтав. обл.] — ветеран колгоспного руху на Україні, з 1932 до квітня 1976 — голова кол-

І. В. Курчатов.

В. Є. Курченко.

О. Я. Кусенко.

Кусково. Палац. Архітектор К. І. Бланк. 1769—75.

Куряча сліпота російська:
1 — загальний вигляд рослини;
2 — квітка;
3 — плід.

госпу ім. Мічуріна Глобинського р-ну Полтав. обл. (з квітня 1976 пенсіонер союзного значення). Герой Соціалістичної Праці (1958), засл. працівник сільс. г-ва УРСР (з 1972). Член КПРС з 1939. Колгосп, очолюваний К., в 1967 нагороджений орденом Леніна. К.— делегат XXII з'їзду КПРС та XX з'їзду Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 5-го скликання та депутат Верховної Ради УРСР 6—8-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

Т. Г. Ляховенко.

КУ́РШІ (в руських літописах — корсь, латинізована назва — курони) — давньолатиське плем'я, яке жило на пд.-зх. узбережжі Балтійського м., переважно на території сучас. Зх. Латвії. В писемних джерелах уперше згадується в кін. 9 ст. Заняття К.— землеробство, тваринництво, рибальство, мисливство, ремесла і торгівля. До поч. 17 ст. К. злилися з ін. латис. племенами (земгалами і *латгалами*) в єдину латиську народність.

КУ́РЯЧА СЛІПОТА́ — 1) Нонея (Nonea) — рід рослин родини шорстколистих. Одно- або багаторічні шерстисто-залозисто-волосисті трави з прямостоячими розгалуженими стеблами і цілісними листками. Квітки зібрані в прості облистнені завійки; віночок трубчасто-лійковидний, темно-пурпуровий або жовтий. Плід — горішок. Відомо 35 видів, поширених в Європі, Пн. Африці і Зх. Азії. В СРСР — 16 видів, з них в УРСР — 6. Найпоширеніші К. с. звичайна (N. pulla), К. с. російська (N. rossica). 2) Народна назва деяких видів з роду *жовтець*, зокрема жовтецю їдкого.

КУ́РЯЧА СЛІПОТА́ — втрата здатності бачити при слабкому освітленні (присмерком, вночі). Те саме, що й *гемералопія*.

КУСЕ́НКО Ольга Яківна (н. 11.XI 1919, Канів, тепер Черкас. обл.) — укр. рад. актриса, нар. арт. СРСР (з 1967). Член КПРС з 1953. В 1937—41 навчалася в Київ. театр. ін-ті. З 1942 — артистка Сталінгр. фронтов. театру, потім — театру 4-го Укр. фронту. З 1944 — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка. Ролі: Галя («Циганка Аза» Старицького), Ольга, Василина («Макар Діброва», «Калиновий гай» Корнійчука), Меланка («Свіччине весілля» Кочерги), Варка («Дума про Британку» Яновського), Одарка («Фараони» Коломійця), Варя («Вишневий сад» Чехова), Софія Марківна («Старик» Горького), Василуца («Каса маре» Друце), Беатріче, Регана («Багато галасу даремно», «Король Лір» Шекспіра) та ін. З 1973 К.— голова Президії Правління Укр. театр. т-ва. Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями. Держ премія СРСР, 1951.

Л. М. Дворниченко.

КУ́СКО — місто на Пд. Перу, адм. ц. департаменту Куско. Розташований на вис. понад 3400 м над р. м. в долині р. Уатанай (бас. Амазонки). Залізнична станція. 120 тис. ж. (1972). Торг. центр землеробсько-скотарського району. Невеликі підприємства текст., шкіряної, харч. (виробн. цукру, пива, шоколаду) пром-сті. Кустарні промисли. Ун-т (засн. 1692). 2 музеї (у т. ч. Ін-ту археології). Центр туризму. Засн. бл. 1100. Старовинна столиця д-ви *інків*. Залишки давніх інкських споруд. Поблизу К.— давні інкські поселення (у т. ч. місто-святилище і фортеця *Мачу-Пікчу*).

КУСКО́ВО — палацово-парковий ансамбль (кол. заміська резиденція графів Шереметєвих), пам'ятка рос. архітектури 18 ст. З 1960 — в складі Москви (Перовський р-н). Включає дерев'яний в стилі рос. *класицизму* палац (1769—75), кухонний флігель (1775) і церкву (1737—39), регулярний парк з скульптурами і павільйонами тощо. Інтер'єри палацу оздоблено розписом, ліпленням, позолотою, декоративними тканинами. Ансамбль споруджено архітекторами-кріпаками Ф. Аргуновим, О. Мироновим та ін. З 1918 К.— музей-садиба. З 1938 в К. розміщено Музей кераміки та музей «Садиба Кусково 18 століття».

КУ́СКУСОВІ, лазячі сумчасті (Phalangeridae) — родина хребетних тварин ряду *сумчастих*. Довж. тіла 6—82 см. Хвіст довгий, хватальний, іноді (*коала*) редукований. Лапи хватальні, перший палець протиставлений іншим. Волосяний покрив м'який, щільний, переваж. короткий, однотонний, від чорного, бурого й сірого до жовтого й білого кольорів, деякі — строкаті. Поширення К. в *Австралійській біогеографічній області*. В родині 14 родів (43 види), зокрема кускус (Phalanger), кузу (Trichosurus), сумчаста летяга (Petaurus) та ін. Живуть в лісових районах. Деревні тварини. Активні вночі, вдень ховаються в дуплах, покинутих гніздах птахів тощо. Живляться К. переважно рослинною їжею, окремі — комахоїдні або всеїдні. Раз (або двічі) на рік самка народжує 1—4 малят. Деякі К.— об'єкти промислу заради хутра і м'яса. Тепер К. нечисленні і перебувають під охороною закону.

КУСКУ́ТА — рід паразитних рослин родини повитицевих. Те саме, що й *повитиця*.

КУСНЕ́ВИЧ (Kuśniewicz) Анджей (н. 30.XI 1904, с. Ковиничі, тепер Самбірського р-ну Львів. обл.) — польс. письменник. Після закінчення Ягеллонського ун-ту (1935) — на дипломатичній службі. На поч. 2-ї світової війни перебував у Франції, брав участь у Русі Опору. В 1943—45 — в'язень фашист. концтаборів. Повернувся до Польщі 1950. Почав друкуватися 1955 як поет. У зб. «Слова про ненависть» (1956) закликав до зміцнення дружби між польс. і укр. народами. Серед перших романів: «Корупція...» (1961) — про Рух Опору на Пд. Франції, «Еройка» (1963). Автор зб. поезій «Чортові недогарок» (1959) і «Особистий час» (1962); романів «В дорозі до Коринфу» (1964), «Стан невагомості» (1973), повістей «Король обох Сіцілій» (1970), «Третє царство» (1975). У романі «Зони» (1971) змалював життя, настрої і діяльність укр. молоді пд. Львівщини в 30-х рр. 20 ст. У повісті «Урок мертвої мови» (1977) відтворив епізоди істор. та політ. ситуації на Україні напередодні розпаду Австро-Угорщини, життя і побут гірських районів Львівщини.

Тв.: Укр. перекл.— Третє царство. «Всесвіт», 1978, №8—10; [Вірші]. В кн.: Антологія польської поезії, т. 2. К., 1979; Рос. перекл.— Состояние невесомости. М., 1979.

І. М. Лозинський.

О. Я. Кусенко в ролях Меланки («Свіччине весілля» Кочерги) і Регани («Король Лір» Шекспіра).

КУСТАНА́Й — місто, центр Кустанайської обл. Каз. РСР. Розташований на р. *Тоболі* (бас. Обі). Залізнич. вузол. 169 тис. ж. (1980). Засн. 1883. З 1893 — місто. В 1912—13 прокладено залізницю, що з'єднала К. з Челябінськом. Рад. владу встановлено 25.XII 1917 (7.I 1918). З 1936 — обл. центр. Швидке зростання К. пов'язане з освоєнням цілинних земель Пн. Казахстану. У пром. комплексі міста переважає харч. (м'ясний, молочний та млинарський комбінати) та легка (камвольно-суконний комбінат, швейна ф-ка «Більшовичка», взут. ф-ка) пром-сть. Завод хім. волокна, підприємства машинобудування, металообр. (ремонт автомобілів, с.-г. техніки, виробн. запасних частин). У К.— педагогічний та сільськогосподарський інститути, 9 середніх спеціальних навчальних закладів. Драматичний театр, краєзнавчий музей, філармонія. У К. жив і працював казахський просвітитель І. *Алтинсарін*.

КУСТАНА́ЙСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі Каз. РСР. Розташована на Пн. республіки. Утворена 29. VII 1936. Площа 114,5 тис. км². Нас. 950 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення — казахи, живуть і росіяни, українці, татари та ін. Міськ. нас.— 48%. В К. о.— 13 районів, 4 міста та 13 с-щ міськ. типу. Центр — м. *Кустанай*. Поверхня області переважно рівнинна. На Пн. Зх.— передгірні рівнини та відроги *Уралу* (вис. 200—250 м), на Пн. Сх.— Передтургайська рівнина (пд.-зх. частина *Західно-Сибірської рівнини*) — на Пд.— Тургайське плато (вис. до 310 м). Корисні копалини: залізна руда (Соколовське, Сарбайське, Качарське, Лисаковське та ін. родовища), боксити, азбест, буре вугілля, буд. матеріали. Клімат різко континентальний. Пересічна т-ра січня —17, —18°, липня +19, +20° на Пн. та +21, +22° на Пд. Характерні сильні вітри. Опадів 300—350 мм на рік на Пн. і 190—240 мм на Пд. Гол. ріка — Тобол з притоками Ает, Уй, Убаган. Багато невеликих озер (Сариколь.

До ст. **Курилас О. П.**
1. На Гуцульщині. 1942. **2.** Гуцульська пара. 1937. Обидві — Львівський музей українського мистецтва. **3.** Гуцули читають газету. Акварель. 1945. Державний музей українського образотворчого мистецтва в Києві.

До ст. **Матейко Я.** 1. Рейтан у сеймі. 1866. Національний музей. Варшава. 2. Портрет дітей художника. 1879. Львівська картинна галерея.

Койбагар, Теніз та ін.— прісні; Кушмурун, Саримойин, Карасор та ін.— солоні). У пн. частині — чорноземні ґрунти, на незайманих ділянках — різнотравно-ковилова рослинність. Трапляються березово-осикові колки та соснові бори. На півдні — типчаково-ковилова рослинність на каштанових ґрунтах

У нар.-госп. комплексі республіки К. о. виділяється гірничорудною пром-стю та розвинутим с г Провідне значення має добування та збагачення заліз. руди (Соколовсько-Сарбайський комбінат). Є азбестовий комбінат (Джетигара). Розвинуті металообр. (авторем., моторорем., мех. з-ди), легка (текст., взут., швейна), харч. (борошномельна, м'ясна, пивоварна, маслоробна, кондитерська) промисловість, буд. індустрія (з-ди: залізобетонних виробів та конструкцій, силікатної цегли, стінових матеріалів тощо); завод хімічного волокна.

Енергетика базується на довізному вугіллі, мазуті та газі. Формується Кустанайський тер.-виробничий комплекс. Гол. пром. центри: Кустанай, *Рудний*, Джетигара, Лисаковськ, Комсомолець. Внаслідок освоєння цілинних та перелогових земель посівні площі зросли більше ніж у 5 раз. Провідна галузь с. г.— землеробство зернового напряму. Осн. зернові культури: яра пшениця, ячмінь, овес. Крім зернових, вирощують кормові (кукурудза на силос і зелений корм, багаторічні та однорічні трави), овоче-баштанні, картоплю. Розвинуті молочно-м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, тонкорунне вівчарство. Розводять також коней, в озерах — рибальство. Гол. з-ці: Троїцьк — Кустанай — Кокчетав, Магнітогорськ — Картали — Тобол — Кушмурун — Цілиноград, Кустанай — Тобол — Джетигара. У внутр. перевезеннях важливу роль відіграє автомоб. транспорт. Розвивається повітр. транспорт. У К. о.— пед., індустріальний та с.-г. ін-ти, 17 серед. спец. навч. закладів, н.-д. ін-т механізації та електрифікації с. г. Драм. театр, філармонія, обл. краєзнавчий музей.

М. Ш. Ярмухаметов.

КУСТА́РНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — дрібне домашнє товарне виробництво на ринок; початкова, рання стадія розвитку і нижча форма капіталізму в пром-сті. К. п. базується на приватній власності на засоби виробн. і особистій праці кустаря. Заснована на експлуатації працівника-кустаря торг. і пром. капіталом, як правило, підкорена капіталістичній *мануфактурі*. В дореволюц. Росії К. п. інтенсивно розвивалася після скасування кріпацтва 1861. Проте з дальшим прогресом фаб.-зав. пром-сті К. п., не витримуючи конкуренції, почала скорочуватися. В 1913 налічувалося 3706 тис. зайнятих у К. п., в т. ч. на Україні — 415 тис. чол., питома вага її продукції в заг. пром. виробн. становила 33%. Кустарний промисел, за оцінкою В. І. Леніна, найгірший вид капіталістичної експлуатації (див. Повне зібр. тв., т. 3, с. 8). Найрозвинутішою К. п. була в районах агр. перенаселення, дешевої робочої сили і в місцевостях, куди завезення товарів машинної промсті утруднювалося через відсутність зручних шляхів. На Україні понад 70% усіх кустарів зосереджувалося в Подільській, Волин., Черніг. і Полтав. губерніях. Найпоширенішими кустарними промислами на Україні були виготовлення волокна та виробів з нього, виробів з дерева, шкіри, одягу, металовиробів, гончарних виробів, килимів, худож. кераміки тощо. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції в СРСР, а пізніше і в ін. країнах соціалістичної співдружності соціально-екон. природа К. п. зазнала докорінних змін. В кустарному виробн. було ліквідовано відносини експлуатації. Кустарі й ремісники об'єдналися в підприємства соціалістичного типу — пром. *кооперацію*. В 1960 в СРСР підприємства промислової кооперації ввійшли до системи соціалістичної (державної) місцевої промисловості.

Т. І. Дерев'янкін.

КУСТЕ́НКО Костянтин Іванович (н. 18.VIII 1919, Севастополь) — укр. рад. театр. художник, засл. діяч мист. УРСР (з 1968). В 1938 закінчив декоративне відділення Одес. худож. технікуму. Працював у театрах Новосибірська, Севастополя, Норильська, з 1974 — гол. художник Рос. драм. театру Червонопрапорного Чорноморського флоту (Севастополь). Оформив вистави: «Маскарад» Лермонтова (1947), «Ревізор» Гоголя (1950), «Старик» Горького (1960), «За тих, хто в морі» Лавреньова (1971), «Під золотим орлом» Галана (1951), «Потомки запорожців» Довженка (1966), «Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського (1975), «Отелло» Шекспіра (1968) та ін.

КУСТО́ДІЄВ Борис Михайлович [23.II (7.III) 1878, Астрахань — 26.V 1927, Ленінград] — рос. рад. живописець і графік. У 1896—1903 навчався в петерб. АМ у І. *Рєпіна*; її академік—з 1909. Чл. Союзу рос. художників (з 1907), худож. об'єднання «*Мир искусства*» (з 1911), *АХРР* (з 1923). В ранній період творчості малював портрети й сцени з провінційного купецького життя («Купчихи», 1912, Київ. музей рос. мист.; «Красуня», 1915; «Масляна», 1916; «Купчиха за чаєм», 1918, та ін.). Після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції один з перших написав тематичні полотна про рад. дійсність («Більшовик», 1920; «Свято на честь II конгресу Комінтерну на площі Урицького», 1921, та ін.). К. ілюстрував твори М. Гоголя, М. Некрасова, М. Лєскова. Відомий і як театр. художник. Картини К. зберігаються в ДТГ і ДРМ. У 1979 виставка творів К. відбулася в Києві. Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Гоголь* М. В., т. 3.

Літ.: Лебедева В. Е. Борис Михайлович Кустодиев. М., 1966.

КУТ плоский — фігура, утворена двома променями (сторонами), що виходять з однієї точки (вершини). Звичайно К. вимірюють у *градусах* або *радіанах*. Якщо сторони одного К. є продовженнями сторін другого, то такі К. наз. вертикальними; всі вони рівні між собою. Якщо одна з сторін двох К. спільна, а дві інші — продовження одна одної, К. наз. суміжними; заг. сума таких К. дорівнює 180°. К., менший за 90°, наз. гострим, рівний 90° — прямим, більший за 90°, але менший за 180° — тупим, рівний 180° — розгорнутим, рівний 360° — повним. К. можна розглядати як фігуру, утворену обертанням променя навколо точки, з якої він виходить, до заданого положення. При обертанні променя проти годинникової стрілки К. вважають додатним, за годинниковою стрілкою — від'ємним. Такий розгляд К. дає змогу вивчати *тригонометричні функції* будь-якого *аргумента*. К. між двома кривими наз. К. між *дотичними прямими* до кривих в точці їх перетину. Див. також *Двогранний кут*, *Тілесний кут*, *Центральний кут*, *Транспортир*.

КУТАЇСІ — місто респ. підпорядкування Груз. РСР. Розташоване на р. *Ріоні*. Вузол залізнич. та автомоб. шляхів, аеропорт. 197 тис. ж. (1980). Поділяється на 2 міські райони. К.— давнє місто

Б. М. Кустодієв. Автопортрет. 1904.

С. С. Кутателадзе.

Б. М. Кустодієв. Купчихи. 1912. Київський музей російського мистецтва.

Кутова швидкість.

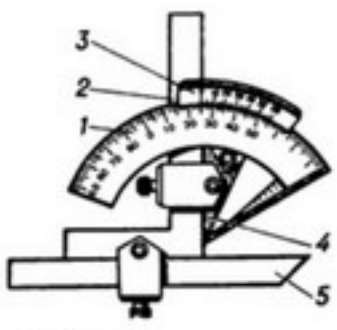

Кутомір.
1 — градусна дуга,
2 — знімний косинець;
3 — коніус;
4 — вимірювальна пластинка;
5 — знімна лінійка.

Кутора звичайна.

Куузнку.

зх.-груз. (Колхідського) царства (6—3 ст. до н. е.). З 80-х рр. 8 ст.— центр Зх. Грузії. З 10 ст. і до визволення Тбілісі (1122) від турків-сельджуків К. був столицею Грузії. З 15 ст.— центр *Імеретії*. В 1810 у складі Зх. Грузії К. приєднано до Росії. З 1846 — центр губернії. В 1903 створено к-т РСДРП ленінсько-іскрівського напряму. Рад. владу встановлено 10.III 1921. К. — другий за пром. значенням (після Тбілісі) пром. центр республіки. Розвинуте машинобудування (Кутаїський автомобільний завод, тракторний, електромех., літопонний з-ди), хім., легка та харч. пром-сть. Виробн. буд. матеріалів (видобування і переробка вапняку) В К.— Ріонська, Гуматі та Ладжанурська ГЕС. Політех. та пед. ін-ти, 7 серед. спец. навч. закладів. Театри: драм., оперний та ляльок; істор.-етногр. музей з філіалами: *Гелатський монастир* (поблизу К.), музей бойової слави; Будинок-музей З. П. *Паліашвілі;* Будинок-музей О. Г. *Цулукідзе,* картинна галерея. Поблизу міста — Сатаплійська карстова печера.

В К. збереглися руїни храму Баграта III (закінчено в 1003, зруйнований 1691). Пам'ятники: В. І. Леніну (1958), О. Цулукідзе (1923), письменнику А. Церетелі (1958). Поблизу К.— палацові споруди Гегуті (12 ст.).

В К. **народилися** В. С. *Кіквідзе,* М. Я. *Марр,* Я. І. *Ніколадзе*. З. П. Паліашвілі.

КУТАТЕЛА́ДЗЕ Аполлон Караманович [25.XII 1899 (6.I 1900), Хоні, тепер Цулукідзе Груз. РСР — 25.VI 1972, Тбілісі] — груз. рад. живописець, нар. художник СРСР (з 1970), чл.-кор. АМ СРСР (з 1967). В 1926 закінчив Тбіліську АМ, де вчився у Г. *Габашвілі* й Є. *Лансере*, з 1943 — її викладач, з 1959 — директор. Твори: «Серго Орджонікідзе закликає горців стати на захист міста Грозного» (1938), «Радісний врожай» (1953), «Полювання цариці Тамари» (1970), пейзажі й портрети. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», медалями.

Літ.: Гудиашвили Н. Аполлон Кутателадзе. Тбилиси, 1958.

КУТАТЕЛА́ДЗЕ Самсон Семенович [н. 18 (31).VII 1914, Петербург] — рад. вчений у галузі теплофізики, академік АН СРСР (з 1979). Член КПРС з 1943. Закінчив (1950) Ленінгр. заочний індустріальний ін-т. В 1932—58 працював у Центр. н.-д. і проектно-конструкторському котлотурбінному ін-ті ім. І. І. Ползунова (Ленінград). З 1958 — в Сибірському відділенні АН СРСР. Один з організаторів Ін-ту теплофізики АН СРСР (з 1964 — директор). Осн. праці — з теорії теплообміну, теорії турбулентного пограничного шару, гідродинаміки газорідинних систем. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Портрет с. 33.

КУТАТЕ́ЛІ Олександр Миколайович [справж. прізв.— Кутателадзе; н. 25.VIII (6.IX) 1897, м. Кутаїсі] — груз. рад. письменник. Друкуватися почав 1924 (драма «Змій Хірсе»). Автор двох збірок віршів (1937, 1941), зб. оповідань «Бійці» (1942). Осн. твір К.— роман-тетралогія «Віч-на-віч» (кн. 1—4, 1933—52) — про боротьбу груз. народу під керівництвом Комуністичної партії проти меншовиків-контрреволюціонерів за встановлення Рад. влади в Грузії. Перекладач творів Й. В. Гете, Есхіла. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, Дружби народів, медалями.

Р. Ш. Чилачава.

КУТА́ХОВ Павло Степанович [н. 3 (16).VIII 1914, с. Малокірсановка, тепер Матвєєво-Курганського р-ну Ростов. обл.] — рад. військ. діяч, Гол. маршал авіації (з 1972), Герой Рад. Союзу (1943). Член КПРС з 1942. В Рад. Армії з 1935. Учасник рад.-фінл. війни 1939—40 і Великої Вітчизн. війни 1941—45. Здійснив 367 бойових вильотів, особисто збив 14 ворожих літаків, у групових боях — 28. У 1957 закінчив Академію Генштабу. З 1967 — перший заст. головнокоманд., з 1969 — головнокоманд. ВПС — заст. міністра оборони СРСР. З 1971 — член ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 8—10-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, 5 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

КУТЕ́ЙНИКОВЕ — селище міського типу Амвросіївського р-ну Донец. обл. УРСР. Залізнич. станція. 2,8 тис. ж. (1980). У селищі — комбінат хлібопродуктів, комбікормовий з-д, середня школа, мед. амбулаторія. Будинок культури, б-ка. К. засн. 1878.

КУ́ТИ — селище міського типу Косівського р-ну Івано-Фр. обл. УРСР, на лівому березі р. Черемошу (прит. Пруту), за 3 км від залізнич. ст. Вижниця. 4,4 тис. ж. (1980). Перша писемна згадка про К. належить до 1448. У 30—40-х рр. 18 ст. в районі К. діяли загони *опришків* О. В. *Довбуша*. В 1772—1918 К. перебували під владою Австрії (з 1867 — Австро-Угорщина). В 1919 К. загарбала бурж.-поміщицька Польща. В 1939 К. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР. На тер. селища — лісокомбінат (2 меблеві, лозоплетіння й сувенірний цехи), виробництво крейди та кераміки, килимарська філія виробничо-худож. об'єднання «Гуцульщина». 3 заг.-осв. школи, сільс. професс.-тех. уч-ще; 3 лікарні. Будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки. В 1901 К. відвідали Леся Українка та І. Я. Франко (побував тут і 1905).

КУТИ́КУЛА (лат. cuticula — шкірка) — 1) У т в а р и н і л ю д и н и — шар щільної речовини, що вкриває поверхню клітин *епітелію*. Складається з *ліпідів, хітину,* мінеральних речовин та *білків*. Виконує переважно захисну функцію. Найбільш розвинена К. у безхребетних тварин (крім захисної, виконує ще й опірну функцію; напр., хітиновий панцир у членистоногих). У хребетних тварин і людини К. знаходиться переважно на поверхні епітеліальних клітин певних ділянок дихальної, травної та сечовидільної систем. 2) У р о с л и н — тонка плівка, що вкриває *епідерміс* листків і молодих стебел; зустрічається також на квітках, нектарниках, плодах. Складається з *кутину*. К. захищає рослину від несприятливих зовн. факторів (надмірної інсоляції, бактерій тощо). Найбільш розвинена у рослин пустельної зони. У *водяних рослин* на органах, занурених у воду, К. не утворюється.

КУТИ́Н (від лат. cutis — шкіра) — суміш воскоподібних речовин рослинного походження, що є продуктом виділення *епідермісу*. Відкладається у вигляді *кутикули*. К. складається гол. чин. з органічних кислот, стійкий до дії несприятливих зовн. факторів, що й зумовлює його захисну роль в житті рослин. Вміст К. в епідермісі становить 0,8% (береза) — 15% (агава).

КУ́ТКІН Володимир Сергійович (н. 12.XI 1926, Житомир) — укр. рад. графік, засл. діяч мист. УРСР (з 1967). В 1947—59 (з перервами) навчався в Київ. худож. ін-ті в О. *Пащенка*. Твори: «Крим» (1956), «Лісовичок» (1962); серії — «За мотивами творчості Т. Г. Шевченка» (1959—65), «Земле моя» (1966—67), «Донбас» (1972), «День Перемоги» (1977—78), ілюстрації до творів Т. Шевченка, О. Гончара, Г. Косинки та ін. К.— автор мозаїчного панно «Великий Кобзар» (1969—71, Ташкент). Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1966. Іл. с. 36.

КУТОВА́ ШВИ́ДКІСТЬ — векторна величина $\vec{\omega}$, яка характеризує швидкість обертання твердого тіла. Чисельно дорівнює границі відношення приросту кута повороту $\Delta\varphi$ до проміжку часу Δt, за який цей приріст відбувається, якщо $\Delta t \to 0$, тобто $\omega = \lim\limits_{\Delta t \to 0} \frac{\Delta\varphi}{\Delta t} = \frac{d\varphi}{dt}$. Вектор $\vec{\omega}$ напрямлений вздовж осі обертання так, що з його кінця спостерігач бачить обертання тіла у напрямі, протилежному рухові годинникової стрілки (мал.). У *Міжнародній системі одиниць* К. ш. вимірюється у радіанах за секунду (рад/с).

КУТОВИ́Й КОЕФІЦІЄ́НТ — число k в рівнянні прямої на площині $y = kx + b$. В прямокутній декартовій системі *координат* $k = \operatorname{tg}\varphi$, де φ — додатний *кут* між прямою і додатним напрямом осі абсцис. К. к. прямої, перпендикулярної до осі абсцис (її рівняння $x = a$), вважають рівним нескінченності. Кут α між двома прямими з К. к. k_1 і k_2 обчислюють за формулою $\operatorname{tg}\alpha = (k_2 - k_1)/(1 + k_1k_2)$ Іл. див. до статті *Лінійна функція*

А. К. Кутателадзе. Радісний врожай. 1953.

КУТОМІР — 1) Прилад, яким вимірюють кути деталей машин та ін. виробів, порівнюючи ці кути з шкалою приладу; засіб *вимірювальної техніки*. Розрізняють К. (мал.) ноніусні (з допоміжною шкалою — ноніусом) й оптичні. 2) Прилад, яким вимірюють горизонтальні або вертикальні кути і віддалі при маркшейдерському зніманні (див. *Маркшейдерія*). До осн. його частин належать горизонтальний круг, вертикальний півкруг з поділками (штрихами), зорова труба і *далекомір*. Конструкція К. менш складна, ніж *теодоліта*, точність вимірювання ним нижча.

КУТО́Н (Couthon) Жорж Огюст (22.XII 1755, Орсе — 28.VII 1794, Париж) — діяч *Великої французької революції, якобінець*. Адвокат. З 1791 — член Законодавчих зборів, з 1792 — *Конвенту*. З 1793 — член *Комітету громадського порятунку*. Разом з М. М. І. *Робесп'єром* і Л. А. *Сен-Жюстом* очолив уряд *якобінської диктатури;* в серпні — жовтні 1793 брав участь у придушенні контрреволюційного заколоту в Ліоні. Після *термідоріанського перевороту* гільйотинований.

КУТО́РА, водяна землерийка (Neomys) — рід ссавців род. *землерийкових* Довж. тіла 62—103 мм, хвоста — 45—77 мм. Волосяний покрив густий, м'який, зверху темний, знизу білий. На ступнях і пальцях—волосяні плавальні оторочки, на хвості знизу—волосяний кіль. 2 види: К. звичайна, або велика (N. fodiens) і К. мала (N. anomalus), поширені в Євразії. Обидва види є в СРСР, у т. ч. й УРСР. Живуть по берегах невеликих прісних водойм. Ведуть напівводний спосіб життя. Самка 1—2 рази на рік приводить 2—10 малят. Живиться К. земноводними, комахами, дрібною рибою та ін. Іноді може завдавати шкоди рибному г-ву, знищуючи молодь риб. Викопні рештки К. відомі починаючи з раннього антропогену.

КУ́ТСЬКИЙ МОГИ́ЛЬНИК — курганний могильник (32 кургани) *бронзового віку* і скіфського часу поблизу кол. с. Кута Апостолівського р-ну Дніпроп. обл. (тепер затоплене водами Каховського водосховища). Досліджувався 1951—52. Розкопано 205 поховань. Поховання бронзового віку належать до ямної, катакомбної і зрубної культур. У них знайдено кам'яні сокири, крем'яні ножі та наконечники стріл, глиняний посуд, прикраси тощо. Скіфські поховання датуються 4—3 ст. до н. е. Поблизу могильника досліджено поселення *черняхівської культури*.

КУТУ́ЗОВ Михайло Іларіонович [Голенищев-Кутузов; 5 (16).IX 1745, Петербург — 16 (28).IV 1813, Бунцлау, тепер Болеславець, ПНР, поховано в Петербурзі] — рос. полководець, генерал-фельдмаршал (з 1812). Учасник рос.-тур. воєн 1768—74, 1787—91, 1806—12. Бл. 6 років служив у Криму під командуванням О. В. Суворова. В 1790 відзначився при штурмі *Ізмаїла*. В 1792—94 — надзвичайний посол у Туреччині; лит. (1799—1801) і петерб. (1801—02) військ. губернатор. В 1805, під час рос.-австро-франц. війни, призначений командуючим рос.-австр. армією. В 1806—07 — київ. військ. губернатор. У 1811 К.— головнокомандуючий рос. армією в Молдавії. Домігся укладення вигідного для Росії *Бухарестського мирного договору 1812*. На поч. *Вітчизняної війни 1812* перебував у своєму маєтку в с. Горошках (тепер смт Володарськ-Волинський Житомир. обл.). 8 (20).VIII призначений головнокомандуючим рос. армією (див. *Бородінська битва 1812*). Видатним зразком полководницького мистецтва К. став контрнаступ рос. військ проти армії Наполеона I, внаслідок якого за короткий час було визволено всю тер. країни від загарбників. Помер під час визвольного походу рос. військ у Зх. Європу. 29.VII 1942 встановлено *Кутузова орден*. Полководцю споруджено пам'ятники в Москві, Ленінграді, Володарську-Волинському.

Літ.: Жилин П. А. Михаил Илларионович Кутузов. М., 1978.

В. Н. Котов.

КУТУ́ЗОВА О́РДЕН — орден СРСР, встановлений Указом Президії Верховної Ради СРСР 29.VII 1942 на честь видатного рос. полководця М. І. *Кутузова*. Згідно з статутом ордена ним нагороджують командирів Рад. Армії за добре розроблений і здійснений план операції — фронтової, армійської або окремого з'єднання (частини), внаслідок якої противнику завдано тяжкої поразки, а рад. війська зберегли свою боєздатність. К. о. має три ступені (третій встановлено Указом від 8.II 1943). Орден 1-го ступеня (найвищий) виготовляється з золота, 2-го і 3-го — з срібла. К. о. всіх ступенів нагороджено бл. 7000 чоловік (1979).

КУТУ́Й Адель [справж. прізв.— Кутуєв Адельша Нурмухамедович; 15 (28).XI 1903, с. Татарський Канадей, тепер Кузнецького р-ну Пенз. обл.— 16.VI 1945, м. Згеш, Польща] — тат. рад. письменник. Член Комуністичної партії з 1943. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1923. У п'єсі «Відповідь» (1929) став на позиції соціалістичного реалізму. Автор оповідань «День Султана» (1938), «Муки совісті» (1939) та ін. і повісті «Невідправлені листи» (1936). Твори періоду Великої Вітчизн. війни пройняті вірою в перемогу рад. народу над нім.-фашист. загарбниками. Нагороджений орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки, медалями.

Тв.: Рос. перекл.— Неотосланные письма. М., 1956.

КУТЯКО́В Іван Семенович [6 (18). I 1897 — 23.IX 1942] — рад. військ. діяч, комкор (1935). Член Комуністичної партії з 1917. Н. в с. Красній Рєчці (тепер Куйб. обл.) в сел. сім'ї. В Рад. Армії з 1918. З жовтня 1918 — командир бригади 25-ї стрілецької д-зії В. І. Чапаєва, з вересня 1919 — нач. цієї д-зії. На чолі її брав участь у боях проти білокозачих банд на Уралі, військ бурж.-поміщицької Польщі на тер. України, зокрема у визволенні Києва. Після закінчення Військ. академії (1923) — командир д-зії, корпусу та на ін. відповідальних посадах у Рад. Армії. В 1936—37 — заст. команд. військами Приволзького військ. округу. Нагороджений 3 орденами Червоного Прапора.

КУ́УЗИКУ — дворічна кормова культура, гібрид *брукви*. Першого року К. дає коренеплід, а другого— насіння. Виведена на експериментальній базі «Куузіку» Естонського н.-д. ін-ту землеробства і меліорації шляхом добору з гібридного матеріалу невідомого походження. Коренеплід круглоовальний, маса якого 3—4, іноді до 20 кг. Листки овально-яйцевидні, до 50—70 см завдовжки. Коренеплоди містять 10—14% сухої речовини, в т. ч. 0,9—1,4% сирого протеїну. Поширений К. в прибалтійських республіках. На Україні вирощують у поліських та зх. р-нах. Врожай коренів 760—780 (іноді до 1000) ц/га.

КУ́УЗІК Тійт [Дітріх Янович; н. 29 VIII (11.IX) 1911, Пярну Естонської РСР] — ест. рад. співак (баритон), нар. арт. СРСР (з 1954). В 1938 закінчив Таллінську консерваторію (з 1947 — її професор). У 1940—41 і з 1944 — соліст театру опери та балету «Естонія». Партії: Раю і Вамбо («Співець свободи», «Вогні помсти» Е. Каппа), Євгеній Онєгін, Борис Годунов, Ріголетто (однойменні опери Чайковського, Мусоргського, Верді) та ін. Концертна діяльність. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1950, 1952.

КУ́УСБЕРГ Пауль (н. 30.IV 1916, Таллін) — ест. рад. письменник, нар. письменник Ест. РСР (з 1972). Член КПРС з 1940. Учасник Великої Вітчизн. війни. Перший роман — «Стіни» (1957). Романи «Два „я" Енна Кальма» (1961), «В розпалі літа» (1966), «Одна ніч» (1972) — про події часів Великої Вітчизн. війни. Важливі морально-етичні проблеми порушив у романах «Пригода з Андресом Лапетеусом» (1963), «Краплі дощу» (1976). Автор літ.-критичних статей, оповідань, новел. Депутат Верховної Ради 10-го скликання. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни 2-го ступеня, ін. орденами, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Пригода з Андресом Лапетеусом. К., 1967; Одна ніч. К., 1975; Два «я» Енна Кальма. К., 1978; Рос. перекл. — Избранное. М., 1978.

С. Г. Ісаков.

КУ́УСІНЕН Отто Вільгельмович (4.X 1881, с. Лаука, Фінляндія — 17.V 1964, Москва) — діяч Комуністичної партії і Радянської держави, міжнар. комуністичного і робітн. руху, Герой Соціалістичної Праці (1961), акад. АН СРСР (з 1958). Член КПРС з 1904. Н. в сім'ї кравця. В 1905 закінчив Гельсінгфорський університет. У 1904 вступив до с.-д. партії Фінляндії, очолював її ліве крило. В 1909—10 — член, 1911—17 — голова виконкому с.-д. партії Фінляндії. В 1908—17 — депутат фінл. сейму. Був одним із керівників робітн. революції 1918 у Фінляндії, членом революц. уряду. К.— один із засновників *Комуністичної партії Фінляндії* (1918). Делегат I та III—VII конгресів Комінтерну. В 1921—39 — член Президії, секре-

А. К. Кутателадзе.

М. І. Кутузов.

Орден Кутузова 1-го ступеня.

Т. Куузік.

О. В. Куусінен.

Я. Г. Кухаренко.

О. І. Кухтенко.

В. С. Куткін. «Думи мої, думи...». З серії «За мотивами творчості Т. Г. Шевченка». Лінограюра. 1961.

тар Виконкому Комінтерну. В 1940—56 — Голова Президії Верховної Ради Карело-Фінської РСР; 1956 — 58 — Карельської АРСР; заст. Голови Президії Верховної Ради СРСР. З 1957 — секретар ЦК КПРС. З 1941 — член ЦК КПРС. В 1952—53 і з 1957 — член Президії ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 1—6-го скликань. Нагороджений 5 орденами Леніна. Похований у Москві біля Кремлівської стіни.

КУ́УСІНЕН (Kuusinen) Хертта (14.II 1904, комуна Луханка, губ. Кескі-Суомі, Фінляндія — 18.III 1974, Москва) — громад. і політ. діяч Фінляндії та міжнар. демократичного руху. Дочка О. В. *Куусінена*. З 1930 — член Компартії Фінляндії (КПФ). У 1934—39, 1941—44—в ув'язненні. З 1945 — член ЦК, 1945—70 — член Політбюро ЦК КПФ, з 1972 — почесний голова КПФ. З 1944 — член Виконкому *Демократичного союзу народу Фінляндії* (ДСНФ), з 1952 — ген. секретар, 1958—67 — віце-голова ДСНФ. З 1944 — член керівництва Т-ва Фінляндія — СРСР. У 1945—71—депутат парламенту, 1945—66 — голова парламентської фракції ДСНФ. У 1948 як міністр без портфеля входила до уряду. З 1952 — член Виконкому Демократич. союзу жінок Фінляндії. З 1969 — президент Міжнар. демократичної федерації жінок і член президії Всесвітньої Ради Миру. Нагороджена орденом Дружби народів. За заповітом К. прах її розвіяно в Хельсінкі.

КУ́ХАР Валерій Павлович (н. 26.I 1942, Київ) — укр. рад. хімік, член-кор. АН УРСР з 1978. Член КПРС з 1969. У 1963 закінчив Дніпроп. хіміко-технологіч. ін-т. З 1963 працює в Ін-ті органічної хімії АН УРСР (з 1975 — зав. відділом). З 1978 — акад.-секретар Відділення хімії та хім. технології АН УРСР. Осн. наук. дослідження присвячені хімії полігалогенорганічних і фосфорорганічних сполук.

КУХАРЕ́НКО Лідія Іванівна [21.II (3 III) 1906, Ленінград — 10.III 1971, Київ] — укр. рад. економіст і громадський діяч, доктор екон. наук, професор, засл. діяч науки УРСР (з 1966). Член КПРС з 1939. Учасниця Великої Вітчизн. війни. У 1930 закінчила Ленінгр. ін-т нар. освіти. З 1931 працювала в Київ. ун-ті. З 1953 — зав. кафедрою політ. економії цього ун-ту, голова правління Укр. респ. т-ва «Знання». Автор праць з питань політ. економії соціалізму. Делегат XVI—XXII з'їздів Компартії України, на всіх цих з'їздах обиралася членом ЦК Компартії. Депутат Верховної Ради УРСР 4—6-го скликань. Нагороджена орденами Леніна, Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, медалями.

А. А. Чухно.

КУХАРЕ́НКО Яків Герасимович [1800, м. Катеринодар, тепер м. Краснодар — 26.IX (8.X) 1862, там же] — укр. письменник, етнограф. Навчався у військ. Катеринодарській гімназії. Був наказним отаманом Чорноморського козацького війська. Відомий як автор п'єси «Чорноморський побит на Кубані» (1836), яку схвально оцінював Т. Шевченко. Перероблена М. Старицьким з музикою М. Лисенка, вона під назвою «Чорноморці» йшла на сцені укр. театрів. Автор етнографічних нарисів «Пластуни», «Вівці й чабани в Чорноморії», бурлескного віршованого твору «Харько, запорозький кошовий» та ін. Листувався з Т. Шевченком, який присвятив йому поему «Москалева криниця». Всі твори К. надруковані в журн. «*Основа*», а 1880 видані окремою книжкою.

Тв.: Чорноморський побит. В кн.: Українська драматургія першої половини XIX століття. К., 1958.

КУХО́ННИЙ КОМБА́ЙН, кухонна універсальна машина — агрегат для механізації обробки харчових продуктів у домашніх умовах. Осн. частинами К. к. є електропривод з *редуктором* і насадки (м'ясорубка, *міксер,* тістозмішувач-збивалка, розмелювач кави, соковижималка, овочерізка, хліборізка тощо). Середня споживна потужність агрегатів 350 Вт. В УРСР К. к. «Мрія» (мал.) виготовляє Пд. маш.-буд. з-д (Дніпропетровськ).

Кухонний комбайн «Мрія»: 1 — міксер; 2 — м'ясорубка; 3 — овочерізка; 4 — електропривод; 5 — редуктор; 6 — розмелювач кави; 7 — соковижималка.

КУХТЕ́НКО Олександр Іванович (н. 26.II (11.III) 1914, Городня, тепер Чернігів. обл.) — укр. рад. учений в галузі технічної кібернетики, академік АН УРСР (з 1972), засл. діяч науки УРСР (1974). Закінчив (1936) Донецький індустріальний ін-т і до 1941 викладав у ньому. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1945—55 працював в Інституті гірничої справи АН УРСР, 1955—63 — зав. кафедрою Київ. ін-ту інженерів цивільної авіації. З 1963 — зав. відділом Ін-ту кібернетики АН УРСР. Наук. праці з динаміки неголономних систем, теорії *автоматичного керування,* аксіоматичної теорії динамічних керованих систем, побудови складних тех. систем керування. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, медалями. Держ. премія УРСР, 1978.

КУЦ Володимир Петрович (7.II 1927, с. Олексине Сум. обл.— 16.VIII 1975, Москва) — рад. легкоатлет, засл. майстер спорту СРСР (з 1954). Член КПРС з 1955. Олімпійський чемпіон (1956) з бігу на 5 (13 хв 39,6 сек) і 10 (28 хв 45,6 сек) км. Чемпіон Європи (1954, на 5 км). В 1953—57 К. 10 разів був чемпіоном СРСР, встановив 13 всесоюзних і 7 світових рекордів з бігу на різні дистанції. Нагороджений орденом Леніна, медалями.

КУЦЕ́НКО Володимир Ілліч (н. 18.II 1921, с. Благодатне, тепер Павлоградського р-ну Дніпроп. обл.) — укр. рад. філософ, член-кор. АН УРСР (з 1976). Член КПРС з 1943. Закінчив Київ. ун-т (1948), Академію сусп. наук при ЦК КПРС (1953). У 1939—46 — в Рад. Армії. Працював зав. відділом газети «Молодь України» (1948—50), викладачем, зав. кафедрою Вищої парт. школи при ЦК Компартії України (1953—70). З 1970 — зав. відділом Ін-ту філософії АН УРСР, з 1975 — заступник академіка-секретаря Відділення історії, філософії та права АН УРСР. У 1972—78 — гол. редактор журн. «Філософська думка». Наук. праці — в галузі соціального детермінізму, передбачення, управління, сусп. способу життя. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Передбачення і життя. К., 1966; Про наукове управління творчим процесом. К., 1971; Социальная задача как категория исторического материализма. К., 1972.

КУЦЕ́НКО Павло Якович [н. 1 (14).XI 1908, Кам'янка, тепер Черкас. обл.] — укр. рад. графік, засл. художник УРСР (з 1973). Член КПРС з 1958. В 1931—37 навчався в Київ. худож. ін-гі в С. *Налепинської-Бойчук* та Ф. *Кричевського*. Твори: «Початок весни» (1937), «Весна» (1939), серія «Донбас» (1944), «В'їзд до села Великі Сорочинці» (1952), «Осінь на Дніпрі» (1963), «Київські кручі» (1970), «Зелені шати» (1972), «Старі яблуні» (1974), «Розлилися води» (1978).

КУЦЕ́НКО Яків Григорович [н. 7 (20).XI 1915, Київ] — укр. рад. важкоатлет, засл. майстер спорту СРСР (з 1940), засл. тренер СРСР (з 1956). Член КПРС з 1944. В 1934—52 був 12 разів чемпіоном УРСР, 14 разів — чемпіоном СРСР (1937—52), двічі — чемпіоном Європи (1947, 1950). Встановив 58 рекордів СРСР (з них 10 світових). Автор кількох книжок з спорту. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

КУЧА́К Наапет (р. н. невід.— п., можливо, 1592) — вірм. поет. Один з перших у вірм. поезії звернувся до світської тематики. Писав вірші філос.-повчального і любовного характеру. Найзначніші серед них «Сонети Сходу», пройняті гуманістичними мотива-

П.Я. Кущенко. Зима. Резерваж. 1977.

мя. Поет оспівував радість буття, кохання, право людини на щастя («Мені б ластівкою летіти...», «Я вуличкою йшов»), засуджував фальшиву християнську смиренність («З того часу...»).

КУ́ЧЕР Василь Степанович [7 (20). VII 1911, с. Вербів, тепер с. Любимівка Андрушівського р-ну Житомир. обл.— 18.IV 1967, Київ] — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1940. Учасник Великої Вітчизн. війни. Навчався в Харків. ун-ті (1930—34). Друкуватися почав з 1930. В довоєнні роки видав кілька зб. оповідань і нарисів про людей праці та істор. роман «Устим Кармалюк» (1940, нова ред. — 1954). Романи «Чорноморці» (1948, нова ред. 1952) і «Голод» (1961) присвячені рад. морякам — оборонцям Севастополя й Одеси. Романи «Прощай, море» (1957), «Трудна любов» (1960) та ін.— про життя колг. села. Посмертно видано роман К. про видатного більшовика Артема (Ф. А. Сергєєва) — «Ми не спимо на трояндах» (1967). Нагороджений орденами Червоної Зірки, «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Твори, т. 1—5. К., 1970—71; Рос. перекл.— Черноморцы. М., 1976; Плещут холодные волны. М., 1977.

Літ.: Про Василя Кучера. К., 1971.

В. Х. Косян.

КУ́ЧЕР Роман Володимирович (н. 12.III 1925, Львів) — укр. рад. хімік, акад. АН УРСР (з 1972). Член КПРС з 1973. У 1947 закінчив Львів. ун-т, в якому працював (з перервою) до 1965. З 1966— зав. відділом Донец. відділення Ін-ту фіз. хімії АН УРСР (з 1975— Ін-ту фізико-органічної хімії та вуглехімії АН УРСР). Осн. праці присвячені вивченню кінетики рідиннофазного гомолітичного та емульсійного окислення органічних речовин та природного вугілля, кінетики реакції *полімеризації*, хімії органічних пероксидів і зв'язку хім. будови з реакційною здатністю органічних молекул та вільних радикалів у гомолітичних реакціях. Премія ім. Л. В. Писаржевського АН УРСР, 1975.

Л. М. Литвиненко.

КУЧЕРЕ́НКО Володимир Олексійович [5 (18).VII 1909, селище Лозова, тепер місто Харків. обл.— 26.XI 1963, Москва] — рад. держ. діяч, учений в галузі будівництва. Член КПРС з 1942. Закінчив (1933) Харків. інженерно-буд. ін-т. Працював у буд. організаціях Донецька, Дніпропетровська, Харкова та ін. міст. У 1951—54 — заст. міністра буд-ва підприємств машинобудування СРСР і нач. Головмосбуду. З 1955 — заст. голови Ради Міністрів СРСР і голова Держбуду СРСР. Президент Академії будівництва й архітектури СРСР (з 1961). На XX і XXII з'їздах КПРС обирався членом ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 5-го і 6-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1951. Похований на Красній площі біля Кремлівської стіни. Ім'я К. присвоєно Центр. н.-д. ін-ту буд. конструкцій (Москва).

КУЧЕРЕ́НКО Євгенія Маркіянівна (н. 27.XII 1922, с. Качанівка, тепер Хмельниц. р-ну Вінн. обл.) — укр. рад. педагог, Герой Соціалістичної Праці (1968). Член КПРС з 1970. Закінчила Вінницький пед. ін-т (1946). З 1946 працює вчителем укр. мови і л-ри в серед. школі № 74 м. Львова. Кандидат пед. наук. Автор методичних посібників для вчителів — «Розвиток мови на уроках літератури у 5 класі» (1965), «Розвиток мови на уроках літератури в 4—5 класах» (1976), співавтор підручника «Українська література» для 5 класу (1967; за 8-е вид.— Держ. премія УРСР, 1977).

О. К. Боброва.

КУЧЕРЕ́НКО Павло Олександрович [15 (27).X 1882, Ростов-на-Дону — 28.V 1936, Київ] — укр. рад. патологоанатом. Закінчив Військ.- мед. академію в Петербурзі (1908). З 1910 працював у Київ. ун-ті під керівництвом В. К. *Високовича,* з 1921 — професор Київ. мед. ін-ту, згодом одночасно — професор Київ. ін-ту вдосконалення лікарів. Праці К. присвячені вивченню змін нирок при цукровому діабеті, виникненню ендемічного *зоба* на Україні, *лімфогранулематозу,* проблемам онкології тощо. Автор підручника «Патологічна анатомія» (1936).

КУЧЕ́РІН Михайло Омелянович [13 (1).X 1912, с. Плутовко, тепер Добрушського р-ну Гом. обл.— 12.X 1960 м. Жданов] — сталевар, ініціатор стахановського руху в сталеварінні. Член КПРС з 1947. В 1932—58 працював на Ждановському металург. з-ді ім. Ілліча. В квітні 1946 встановив всесоюзний рекорд швидкісного сталеваріння — провів плавку за 7 год 55 хв замість планових 10 год, при цьому було одержано з 1 м² поду печі 10,1 т сталі замість 6,3 т за нормою. Нагороджений 2 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора.

О. В. Грушко.

КУ́ЧЕРОВ Михайло Григорович [22.V (3.VI) 1850, Полтав. губ.— 13 (26). VI 1911, Петербург] — рос. хімік-органік. У 1871 закінчив Петерб. землеробський (з 1877 — лісовий) ін-т. У цьому ж ін-ті працював до 1910. Осн. дослідження—з хімії ненасичених вуглеводнів. У 1881 відкрив метод *гідратації* ацетилену та його гомологів при наявності солей ртуті. Див. *Кучерова реакція.*

КУ́ЧЕРОВ Пантелеймон Степанович [28.VII (9.VIII) 1902, станиця Казанська, тепер Верхньодонського р-ну Ростов. обл.— 25.VI 1973, Київ] — укр. рад. вчений у галузі гірничої механіки, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). Член КПРС з 1926. Закінчив (1928) Донецький гірничий (тепер політех.) ін-т, викладав у ньому. В 1939—40, 1945—58 — директор Ін-ту гірничої справи АН УРСР (тепер Ін-т гірничої механіки імені М. М. Федорова). З 1958 — в Ін-ті історії АН УРСР. Осн. праці з теорії різання вугілля, розрахунку електромех. і електропневматичних відбійних молотків, з питань літії вугільних стругів тощо. К. керував роботами по створенню вуглевидобувних комбайнів. Провів дослідження з історії гірничої справи на Україні.

КУ́ЧЕРОВА РЕА́КЦІЯ — реакція *гідратації* (при наявності солей ртуті) ацетилену та його похідних з перетворенням ацетилену в ацетальдегід, а його похідних — у *кетони*:

$$CH \equiv CH \xrightarrow{H_2O} [CH_2 = CH(OH)] \rightarrow CH_3CHO,$$

$$C_6H_5 - C \equiv CH \xrightarrow{H_2O} [C_6H_5C(OH) = CH_2] \rightarrow C_6H_5 - CO - CH_3.$$

Відкрив 1881 М. Г. *Кучеров.* Лежить в основі пром. одержання *ацетальдегіду.*

КУЧИ́НСЬКИЙ (Kuczynski) Юрген (н. 17.IX 1904, Ельберфельд) — нім. економіст, історик, громадський діяч НДР, член Нім. АН в Берліні (1955). Член СЄПН з 1946. Професор політ. економії Берлін. ун-ту ім. Гумбольдтів (з 1946). Праці з питань критики бурж. статистики, фінансів, становища робітничого класу та умов праці в капіталістичних країнах, історії світового г-ва та екон. історії Німеччини тощо. Нац. премія НДР, 1949.

КУ́ЧИНСЬКІ ЮВІЛЕ́ЙНІ КУ́РИ — породна група курей м'ясо-несучого напряму продуктивності. Виведена у племзаводі «Кучинский» Моск. обл. *схрещуванням* курей порід *плімутрок, род-айланд, нью-гемпшір, австралорп, леггорн* та лівенської. Кури міцної будови, витривалі і плодючі. Гребінь листовидний, шия коротка і товста, груди широкі й глибокі, ноги невисокі. Оперення курок жовтувате з темними цяточками на голові, кінець хвоста чорний, у півнів тулуб червоний, хвіст чорний, грива золотиста. Жива маса півнів 3,8 кг, курок — 3 кг. Середньорічна *несучість* 180 яєць, масою 60—65 г кожне. Молодняк швидко росте і добре оплачує *корми.* Кури майже не насиджують. Використовують для виробн. м'ясних курчат — *бройлерів.* Розводять в різних р-нах СРСР.

КУ́ЧІНГ — місто в Малайзії, адм. ц. штату Саравак. Розташований на Пн. Зх. о. *Калімантан,* на р. Кучінг поблизу її впадіння в Пд.-Китайське м. Порт, доступний для мор. суден. 63,5 тис. ж. (1970). Первинна обробка каучуку, перцю, копри. Судноверфі. Вивіз с.-г. продукції.

КУЧІЯ́К Павло Васильович [5 (17).III 1897, Куюмська долина на Алтаї — 2.VII 1943] — алтайський рад. письменник. Зачинатель алтайської рад. л-ри. Літ. діяльність почав на поч. 30-х рр. В 1932 вийшла перша на Алтаї п'єса «Боротьба», 1933 — перше опові-

В. С. Кучер.

Р. В. Кучер.

І. Й. Кучугура-Кучеренко.

Кушир занурений. Гілка та плід.

Кучинські ювілейні кури.

дання «Залізний кінь», 1934 — реалістична поема «Арбачі» — про тяжку долю алтайської жінки. Поема-легенда «Запалала золота зоря» (1934; у співавт.) — про В. І. Леніна, про долю алтайського народу. Автор п'єс («Чейнеш», 1938, «Вороги у капкані» та ін.), повісті «Аза Ялан» (1940), оповідань, віршів, автобіографічного роману «Адийок» (1943; незакінч.). К.— перший збирач і дослідник усної нар. поезії алтайців.

КУ́ЧМАНСЬКИЙ ШЛЯХ — одне з відгалужень *Чорного шляху*, яким у 16—1-й пол. 18 ст. користувалися крим. і ногайські татари для розбійницьких нападів на Поділля і Зх. Україну. Починався від верхів'їв Інгулу, поблизу сучас. м. Вознесенська Миколаїв. обл. перетинав Пд. Буг і йшов у зх. напрямі на м. Бар (тепер Вінн. обл.). Біля м.Тернополя з'єднувався з Чорним шляхом.

Є. І. Кушаков.

Л. С. Кушко.

Л. С. Кушнір-Шевченко.

А. М. Кушніренко.

КУ́ЧУГУРА-КУЧЕРЕ́НКО Іван Йович (1878, с. Мурафа, тепер Краснокутського р-ну Харків. обл. — 1943) — укр. рад. кобзар, нар. артист Республіки (з 1925). Учень П. Гашенка. В репертуарі К.-К. були нар. думи й пісні, а також власні твори й пісні на слова Шевченка. Брав участь у шевченківських вечорах у Москві (1911), Петербурзі, Варшаві, виступав на могилі поета в Каневі, зокрема, з власною піснею «На високій дуже кручі» — про похорон Шевченка. У 1908—10 на запрошення М. В. Лисенка працював викладачем по класу кобзи в *Музично-драматичній школі Миколи Лисенка* в Києві. За рад. часу проводив активну громад., концертну й лекторську діяльність. Чимало дум з репертуару К.-К. записав Ф. *Колесса*. Портрет с. 37.

Літ.: Омельченко А. Ф. Кобзарська діяльність І. І. Кучугури-Кучеренка. «Народна творчість та етнографія», 1978, № 4. *А. Ф. Омельченко.*

КУЧУ́К-ЯЦЕ́НКО Сергій Іванович (н. 2.VIII 1930, Житомир) — укр. рад. вчений у галузі електрозварювання, член-кор. АН УРСР (з 1978). Член КПРС з 1954. Після закінчення (1953) Київ. політех. ін-ту почав працювати в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. Осн. праці в галузі контактного зварювання. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями Ленінська премія, 1966. Держ. премія УРСР, 1976.

КУЧУРГА́Н — річка в Укр. РСР, у межах Одес. обл., ліва притока рукава *Дністра* — Турунчука. Довж. 109 км, площа бас. 2090 км². Бере початок на Пд. Подільської височини, тече Причорномор. низовиною. Влітку пересихає. На К. побудовано греблю, є водосховище. Використовують для зрошування.

КУЧУРГА́НСЬКИЙ ЛИМА́Н, Кучурганське озеро — розширене гирло р. *Кучургану*, в Одеській обл. УРСР, на її межі з Молд. РСР. Довж. 15 км, шир. до 3 км, глиб. до 5 м. Живиться за рахунок води з р. Кучургану та Дністра (під час весняної повені). На берегах — поховання 9—12 ст.

КУШ (Kusch) Полікарп (н. 26.I 1911, Бланкенбург, Німеччина) — амер. фізик. Закінчив Технологічний ін-т у Клівленді (1931). Осн. праці з ядерної фізики та фізики елементарних частинок. Методом магн. резонансу в атомних пучках визначив значення власного магнітного моменту електрона, яке збігається з теоретичним значенням, обчисленим на основі сучасної квантової електродинаміки. Нобелівська премія, 1955 (разом з У. *Лембом*).

КУШАКО́В Євген Іванович (н. 15.III 1929, Київ) — укр. рад. режисер, засл. діяч мист. Татарської АРСР (з 1968), нар. арт. УРСР (з 1976). Член КПРС з 1975. Закінчив Київ. консерваторію (1956) та Київ. ін-т театрального мист. (1960). Працював у театрах опери та балету Одеси (1960—63, режисер), Казані (1963—68, гол. режисер). З 1968 — гол. режисер Донец. театру опери та балету. Вистави: «Крізь полум'я» В. Губаренка, «Андре Шеньє» У. Джордано (обидві — Донецьк), «10 днів, що потрясли світ» М. Кармінського (Донецьк, Прага), «Катерина Ізмайлова» Д. Шостаковича (Казань), «Борис Годунов» М. Мусоргського (Прага), «Князь Ігор» О. Бородіна (Магдебург), «Джоконда» А. Понкіелллі, «Тангейзер» Р. Вагнера (Львів). *Т. І. Бірченко.*

КУША́НСЬКЕ ЦА́РСТВО — стародавня держава. Точну хронологію К. ц. ще не встановлено. Ядром його стало одне з князівств, що утворилося після розгрому *Греко-Бактрійського царства* кочовиками. На чолі князівства стояло плем'я чи рід кушанів. Розквіт К. ц. припадає на 1—1-у пол. 3 ст. н. е. У ті часи К. ц. включало значну тер. сучас. Серед. Азії, Афганістану, Пакистану, Пн. Індії і, можливо, Сіньцзяну. В К. ц. розвивалися поливне землеробство, ремесла і торгівля, велися будівельні роботи. Значного розвитку набуло мистецтво. Релігія — *буддизм*. У 4 ст. К. ц. розпалося на дрібні князівства.

КУШЕ́ВИЧ (Kuszewicz) Самуель Казімеж (26.XII 1607, м. Хелмно, тепер ПНР — 1666) — польс. хроніст. Від імені львів. магістрату, членом якого він був, вів переговори з Б. Хмельницьким 1648 і 1655. Автор циклу листів про події 1648 і щоденника про облогу Львова укр. і рос. військом 1655, істор. нарисів (лат. мовою) про визвольну війну укр. народу 1648—54 і похід трансільванського кн. Дєрдя II *Ракоці* на зх.-укр. землі та в Польщу 1657. В своїх працях відобразив інтереси католицького патриціату.

Тв.: Укр. перекл.— Листи зі Львова. «Жовтень», 1980, № 1—4.
Я. Д. Ісаєвич.

КУШИ́Р, роголисник (Ceratophyllum) — єдиний рід багаторічних трав'янистих водяних рослин родини куширових. Листки зібрані в кільця, вилчасто-розділені на нитковидні або лінійні жорсткі шипувато-зубчасті частки. Квітки дрібні, одностатеві, поодинокі, у пазухах листків. Запилення відбувається під водою. Плід — горішок. Бл. 10 видів, поширених в прісних стоячих та повільно текучих водах всієї земної кулі. В СРСР — 7 видів, з них в УРСР — 4. Найпоширеніший К. занурений (C. demersum); К. донський (C. tanaiticum) — реліктовий *ендемік* Пд.-Сх. Європи. Види роду К. служать кормом водоплавним птахам та рибам. Іл. с. 37.

КУШИ́ТСЬКІ МО́ВИ — група мов семіто-хамітської сім'ї. Поширення на Пн.-Сх. і Сх. Африки. До К. м. належать мови бедауйє, агавські, афар-сахо, *сомалі мова*, сидамо, кафа, іраквські та ін. Для К. м. характерний розвинений консонантизм; у більшості мов розрізняють чоловічий і жіночий роди імен. Багате дієвідмінювання і відмінювання імен відбувається за допомогою суфіксів, рідше — префіксів та *внутрішньої флексії*.

КУ́ШІНГ (Cushing) Гарві Уільямс (8.IV 1869, Клівленд — 7.X 1939, Нью-Гейвен) — амер. нейрохірург, член Амер. АН (з 1914) і Нью-Йоркської мед. академії (з 1926). Закінчив мед. коледж Єльського ун-ту (1891), а 1910 — Гарвардський (Бостон) ун-т; з 1912 — проф. цього ун-ту. З 1933 — проф. Єльського ун-ту. Праці К. з питань нейрохірургії, неврології, нейрогістології, ендокринології, рентгенології; широко опрацьовував проблеми хірургії головного мозку, запропонував ряд нейрохірургічних методів діагностики та лікування тощо.

КУШКО́ Леонтій Семенович (н. 25.VII 1920, м. Овідіополь Одес. обл.) — новатор с.-г. виробництва. Герой Соціалістич. Праці (1958). Член КПРС з 1948. З 1938 — механізатор колгоспу ім. Дзержинського Овідіопольського р-ну Одес. обл. Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1944—74 — бригадир тракторної бригади, з 1974 — начальник комплексного механізованого загону в тому ж колгоспі. К.—делегат XXII з'їзду КПРС, XVIII і XX з'їздів Компартії України. Нагороджений орденом Леніна, 2 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями.
О. Г. Білоус.

КУШКО́ВА-ШЕВЧЕ́НКО Лідія Степанівна (н. 14. VI 1939, м. Чита) — укр. рад. актриса, нар. арт. УРСР (з 1979). Після закінчення 1962 Київ. ін-ту театр. мист. ім. І. Карпенка-Карого працює в Дніпроп. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Шевченка. Ролі: Мотря («Шельменко-денщик» Квітки-Основ'яненка), Наталка («Лимерівна» П. Мирного), Ілонка («Голубі олені» Коломійця), Джульєтта («Ромео і Джульєтта» Шекспіра), Доріна («Тартюф» Мольєра). Нагороджена орденом «Знак Пошани».

КУШНЕ́РИК Федір Данилович [19.XI (1.XII) 1875, с. Багачка, тепер смт Велика Багачка, райцентр Полтав. обл.— 23.VII 1941, там же] — укр. рад. кобзар. У дитинстві осліп. Грати на кобзі навчився в М. *Кравченка*. В репертуарі К. були нар. пісні й думи, пісні на слова Шевченка. За рад. часу створив пісні «Розмова комсомольця з дідусем», «Про революцію», «Про селян незаможних», думу «Батько Ленін», варіант думи-пісні про Леніна — «Хто ж той сокіл, товариші».

Літ.: Грінченко М., Лавров Ф. Кобзар Федір Кушнерик. К., 1940; Тичи-

ва П. Ф. Д. Кушнерик. В кн.: Тичина П. Твори, т. 5. К., 1962.

М. П. Полотай.

КУШНІ́Р Іван Миколайович (р.н. невід., Дрогобич — 14.IV 1919, там же) — учасник революц. руху на Зх. Україні. Н. в сел. сім'ї. До 1-ї світової війни — робітник на нафтових підприємствах у Дрогобичі, учасник робітн. руху. З 1915 працював у Харкові, де 1917 брав участь у боротьбі за Рад. владу. З 1918 — у Дрогобичі, один із засновників місцевої орг-ції «соціалістів-комуністів». Один з керівників *Дрогобицького збройного повстання 1919*, під час якого загинув.

КУШНІРЕ́НКО Андрій Миколайович (н. 17.X 1933, с. Великі Загайці, тепер Шумського р-ну Тернопол. обл.) — укр. рад. хоровий диригент, нар. арт. УРСР (з 1973). Член КПРС з 1969. В 1962 закінчив Львів. консерваторію, відтоді — худож. керівник і гол. диригент *Буковинського ансамблю пісні і танцю*. К.— автор одноактної нар. опери «Буковинська весна» (1968), вокально-хореографічних композицій, хорових творів, обробок нар. пісень. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Л. З. Мазепа.

КУ́ШНІРОВ Арон Давидович (7.I 1890, м. Боярка, тепер Київ. обл.— 7.IX 1949, Москва) — євр. радянський поет. Член Комуністичної партії з 1942. Учасник першої світової і Великої Вітчизн. воєн. Друкуватися почав 1920. Перша зб. «Стіни» (1921) пройнята революц. пафосом. Автор збірок віршів «Шумування» (1927), «Схід та Захід» (1940) і оповідань «Діти єдиного народу» (1928), віршованої драми «Гірш Леккерт» (1929). Зб. поезій «Батько-командир» (1948) — про події Великої Вітчизняної війни. Переклав євр. мовою «Слово о полку Ігоревім». Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Мертва сопуха. Х., 1930; Тверда земля. Х., 1930; Рос. перекл.— Стихи. М., 1964.

КУШТАНОВИ́ЦЬКА КУЛЬТУ́РА — археологічна культура початку *залізного віку* (6—3 ст. до н. е.), поширена на тер. Закарпаття. Назва походить від с. Куштановиці Мукачівського р-ну Закарп. обл., поблизу якого виявлено курганний могильник. Найширше досліджені залишки поселень у селах Петровому і Малих Геївцях, курганні могильники з трупоспаленнями в урнах — у селах Білках, Осії, Колодному. Під час розкопок знайдено ліпний посуд, залізні ножі, бронзові та кістяні прикраси тощо. Основою г-ва носіїв К. к. були землеробство і скотарство. Вони жили первіснообщинним ладом, що перебував на стадії розкладу. К. к. виникла на місц. основі під значним впливом і, можливо, за участю племен лісостепу скіфського часу, зокрема Зх. Поділля. В 3 ст. до н. е. її заступає *латенська культура*.

Літ.: Куштановицька культура. В кн.: Археологія Української РСР, т. 2. К., 1971; Крушельницька Л. І. Племена куштановицької культури. В кн.: Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. К., 1974.

Л. І. Крушельницька.

КУШУГУ́М — селище міського типу Запорізького р-ну Запоріз. обл. УРСР. Залізнична станція. 9,3 тис. ж. (1980). У селищі — вапняний з-д, хлібозавод, радгосп. Середня школа, лікарня, 3 б-ки. К. засн. 1770.

КУЩ Анатолій Васильович (н. 30.XI 1945, Київ) — укр. рад. скульптор, засл. художник УРСР (з 1979). В 1966—72 навчався в Київ. худож. ін-ті у В. З. *Бородая*. Твори: «Юність», портрет А. Ейнштейна (обидва — 1973), «Рік 1941. Матері» (1974), «Світлана» (1975), «Хлопчик з дельфіном» (1975); «50 років Радянській Армії», «Літо» (обидва — 1976), «Цирк» (1979) та ін. Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1980.

КУЩ — Життєва форма дерев'янистих рослин. Те саме, що й *чагарник*. 2) Одно- та багаторічні рослини, у т. ч. трав'янисті, що не мають чітко виявленого гол. стебла і галузяться біля самої землі (напр., К. картоплі).

КУЩІ́ННЯ — 1) Утворення численних бічних надземних пагонів у злаків та деяких інших рослин з *бруньок*, розташованих у *вузлі кущіння*. У однорічників і багаторічників кущіння відбувається у різних фазах життя рослин; темп утворення бічних пагонів залежить від виду рослин, умов вирощування, строків сівби, норм висіву, рівня агротехніки, а у багаторічних рослин ще й від віку та забезпеченості рослин запасними поживними речовинами. В рослинництві розрізняють кущистість загальну (заг. кількість пагонів у кущі) та продуктивну (кількість плодоносних пагонів). Надмірне К. іноді призводить до зниження врожаїв зернових культур. Тому велике значення має правильна регуляція К. 2) Фаза індивідуального розвитку деяких рослин.

КУЩОРІ́З — знаряддя для розчищання земель від чагарника і дрібнолісся. К. поділяють на спеціальні (кілька типів), що виконують лише одну операцію (зрізування кущів чагарника та дрібнолісся) і універсальні — начіпна на болотний трактор універсальна рама МК-11, до якої кріпляться необхідні для виконання певних операцій спеціальні робочі органи, в т. ч. і кущорізи. Найбільше застосовують К. КБ-4А (мал. 1) для зрізування куща діаметром до 160 мм на болотах і торфових грунтах — ширина захвату 3,9 м, продуктивність до 0,72 га/г; універсальну раму МК-11 для виконання *культуртехнічних робіт* — ширина захвату 2,92 м, продуктивність 1,15 га/г.

С. О. Карпенко.

КУЯ́ВІЯ, Куябія, Куяба — раньофеод. держ. утворення сх. слов'ян у 8—9 ст. Згадується в працях араб. і перс. географів 9—10 ст. поряд з *Артанією* і *Славією*. Більшість рад. істориків вважає К. політ. об'єднанням сх. слов'ян у Серед. Придніпров'ї, центром якого була Куяба (Київ).

КУЯ́ЛЬНИЦЬКИЙ ВІК І ЯРУС (від назви *Куяльницького лиману*) — пізній вік пліоценової епохи неогенового періоду та відклади, що утворилися в той час. На Україні відклади К. я. (глини, піски та алеврити) поширені в межах *Причорноморської западини*. Їхня потужність — до 35—40 м. Див. також *Неогеновий період і неогенова система*.

КУЯ́ЛЬНИЦЬКИЙ ЛИМА́Н, Куяльник — лиман у пн.-зх. частині Одеської затоки Чорного м. Довж. 28 км, шир. до 3 км, глиб. до 3 м. Від моря відокремлений піщаним пересипом завширшки бл. 3 км. У лиман впадає р. Великий Куяльник. Т-ра води влітку бл. 30°, солоність до 74,3‰. Використовують для грязелікування (курорт Куяльник).

КХАДЖУРА́ХО — комплекс храмів у центр. частині Індії (штат Мадх'я-Прадеш). Споруджений між 954 і 1050. Із 85 брахманських і джайнських храмів збереглося бл. 20 (в т. ч. Кандар'я Махадео, бл. 1000). Храми відзначаються пластичними архіт. формами, що органічно поєднуються з настінною скульптурою еротичного характеру. Збереглися також залишки буддійського монастиря (перші ст. н. е.), величезна статуя Будди.

КХМЕ́РИ — нація, основне населення Кампучії. Живуть також у В'єтнамі й Таїланді. Заг. чисельність за оцінками 1975 — 8,1 млн. чол. Говорять *кхмерською мовою*. Релігія — *буддизм*. Кхмерська народність склалася на поч. н. е. в процесі консолідації численних кхмерських племен, можливо корінних жителів Пд. Індокитаю, і сусідніх індонезійських племен. Культура К. зазнала впливу культури сусідніх країн, особливо Індії. Осн. заняття К.— землеробство, тваринництво, рибальство, ремесла. Про історію, господарство, культуру кхмерів див. *Кампучія*.

КХМЕ́РСЬКА МО́ВА — мова *кхмерів*. Належить до *австроазіатських мов*. У К. м. розрізняють дві осн. групи діалектів — пн.-зх. і пд.-східну. Характерні риси К. м.: у фонетиці — багатий вокалізм і порівняно бідний консонантизм. Для давнього словотвору характерне використання *префіксів, інфіксів*, повторів, для сучасного — словоскладання й напівафіксація. Типологічно К. м. належить до *ізолюючих мов*. Зв'язки між словами здійснюються за допомогою порядку слів і службових слів.

Літ.: Горгониев Ю. А. Грамматика кхмерского языка. М., 1966.

КХО, чітральці — народ, основне населення території колишнього князівства Чітрал на Пн. Пакистану. Чисельність — понад 100 тис. чол. (1970, оцінка). Мова — кховар, належить до *дардських мов*. За релігією більшість К.— мусульмани-ісмаїліти. Осн. заняття — землеробство і скотарство, розвинуті також ремесла, зокрема ковальство.

КХУ́ЛНА — місто у пд.-зх. частині *Бангладеш*. Розташована на одному з рукавів дельти *Гангу*. Залізнична станція. 436 тис. ж. (1974). Значний центр джутової пром-сті; виробн. паперу, рибоконсервний з-д. Річкова судноверф.

Ж. Кюв'є.

Ц. А. Кюї.

А. В. Кущ. Юність. Гіпс. 1973.

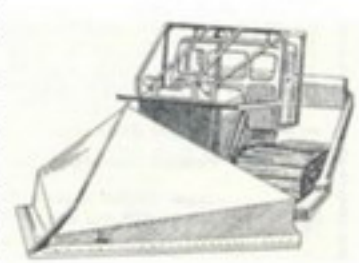

Кущоріз КБ-4А.

П. Кюрі.

В. К. Кюхельбекер.

КЮВ'Є (Cuvier) Жорж (23.VIII 1769, Монбельяр, Ельзас — 13.V 1832, Париж) — франц. природознавець, член Паризької академії наук (з 1796), член Франц. академії (з 1818); державний діяч. 1788 закінчив Каролінську академію в Штутгарті. З 1795 працював у Парижі. Обіймав ряд держ. посад при Наполеоні I, а також в періоди *Реставрації* та *Липневої монархії*. Праці К. стосуються порівняльної анатомії, палеонтології і систематики тваринного світу. На основі подібності будови тіла тварин, зокрема нервової системи, К. сформулював (1812) вчення про «парості» (типи) тваринного світу. Застосував порівняльно-анатомічний принцип у вивченні будови органів, відкрив явище *кореляції*, описав багато вимерлих тварин. К. розвинув метафізичне вчення про провідну роль катастроф в історії Землі (див. *Катастрофізм*), виступав проти вчення Ж. *Ламарка* про змінність живої природи та положення Е. *Жоффруа Сент-Ілера* про єдність організації тварин. Проте заслугою К. є запровадження точних методів дослідження в зоології, нагромадження величезного цінного фактичного матеріалу, який об'єктивно сприяв розвиткові *еволюційного вчення*. Портрет с. 39.

Літ.: Гремяцький М. Ж. Кюв'є. Х., 1934.

К'ЮЗЕК (К'юсек, К'юсак; Cusack) Елен Дімфна (н. 22.IX 1902, Уалонг, шт. Новий Південний Уельс) — австрал. письменниця. Друкується з 1935. Роман «Скажи смерті „ні!"» (1951) спрямований проти капіталістичної системи, романи «Сонце в засланні» (1955), «Чорна блискавка» (1964), «Обгоріле дерево» (1969) — проти расової дискримінації. Автор драм «Комети пролітають швидко» (1943), «Тихоокеанський рай» (1956), антифашист. романів «Жарке літо в Берліні» (1961), «Самого сонця замало» (1967), роману про тяжку жіночу долю в капіталістичному суспільстві «Сук у пеклі» (1971). У 1975 вийшла автобіогр. книга К. «Дімфна» (у співавт.).

Тв.: Укр. перекл.— Самого сонця замало. К., 1971; Рос. перекл. — Скажи смерти «нет!» М., 1963; Жаркое лето в Берлине. М., 1964; Солнце — это ещё не всё. М., 1970; Чёрная молния. М., 1976.

О. В. Зернецька.

КЮЇ Цезар Антонович [6 (18).I 1835, Вільно — 26.III 1918, Петроград]— рос. композитор і муз. критик, учасник «*Могучої кучки*»; військ. інженер і вчений, інженер-генерал. У 1849 брав уроки з теорії музики і композиції в С. *Монюшка*. Після закінчення Військ.-інженерної академії в Петербурзі (1857) працював у ній викладачем (з 1878 — професор). Автор 14 опер (у т. ч. «Вільям Ратклiф», 1869, «Анджело», 1875, «Бенкет під час чуми», 1901, 4 дитячі опери — зокрема, «Кіт у чоботях», 1913); творів для оркестру, камерно-інструм. ансамблів, фп., скрипки, віолончелі; вокальної музики, зокрема романсів (бл. 250). Завершив опери «Кам'яний гість» О. Даргомижського та «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського. Серед теоретичних праць — про «Збірники українських пісень» О. Рубця (1870, 1872), про виконання творів М. Лисенка в Петербурзі (1875). В 1905 приїздив до Києва на прем'єру своєї опери «Кавказький бранець». Портрет с. 39.

КЮЛЯВКОВ Крум Павлов (25.II 1893, Кюстендил — 18.XII 1955, Софія)— болг. письменник, засл. діяч культури (з 1953). Член Болг. компартії з 1918. В 1921 був делегатом III конгресу Комінтерну в Москві. За революц. діяльність зазнав переслідувань. У 1928—40 жив в СРСР, зокрема на Україні (переважно в Харкові). Видав зб-ки віршів «Занесені сокири» (1931), поеми «Атака» (1931), «Сашо» (1932), роман «Перелом» (1935). Повернувшись до Болгарії, брав участь у нелегальній антифашист. боротьбі. Осн. твори — зб. віршів «Розпал» (1945), п'єси «Боротьба продовжується» (1945). «Борсанови» (1948), «Перший удар» (1952, про Г. Димитрова; поставлено на сцені Київ. театру ім. Лесі Українки), повість «Хліб та ще дещо» (вид 1956). Автор нарисів про Рад Союз. Перекладав твори Т. Шевченка (зокрема, 1939 в Києві видано болг. мовою повість «Художник» і збірку поетичних «Вибраних творів», яку 1950 перевидано в Софії в доповненому вигляді), П. Тичини, В. Маяковського.

Тв.: Укр. перекл.— Боротьба продовжується. К., 1946; Перший удар. К., 1959; [Вірші]. В кн.: Антологія болгарської поезії, т. 2. К., 1974.

О. Д. Кетков.

КЮНЗЕГЕ́Ш Юрій Шойдакович (н. 17.XI 1927, містечко Арбик, тепер Тоджинського р-ну Тув. АРСР) — тувин. рад. поет. Член КПРС з 1956. Друкується з 1944. Автор збірок тувин. мовою — «Степові мотиви» (1953), «Прапор дружби» (1956), «Пісня молодшого брата» (1963), «Щоб поділитися радістю» (1970), «Орел. Любов. Праця» (1972), «Вибране» (1977); російською — «Вірші» (1954), «Серце Саян» (1968), «Меч Багіра» (1976), в яких оспівав любов до Батьківщини, віру в дружбу, у світле майбутнє. Ряд віршів присвятив Україні («Україна» та ін.), Т. Шевченкові — статтю «Вірші, написані в неволі» (1964). Перекладач творів Т. Шевченка, І. Франка, С. Олійника та ін.

Д. С. Куулар.

КЮРАСА́О — острів у Карибському м., біля узбережжя Пд. Америки, в архіпелазі Малих Антільських о-вів (група *Підвітряних островів*). Належить Нідерландам. Пл. 462 км². Поверхня погорбована, заввишки до 372 м. Вздовж зх. та пд. берегів — коралові рифи. Рослинність чагарникова. Гол. місто — *Віллемстад*

КЮРЕ́ (франц. curé, від лат. curo — піклуюсь) —католицький парафіяльний священик у Франції, Бельгії та деяких ін. країнах.

КЮРІ́ (Curie) Ірен (1897—1956) — франц. фізик; див. *Жоліо-Кюрі* I.

КЮРІ́ (Curie) П'єр (15.V 1859, Париж — 19.IV 1906, там же) — франц. фізик, член Французької АН (з 1905). Закінчив Паризький ун-т (1877). Дослідження з фізики кристалів, магнетизму й радіоактивності. Разом з братом мінералогом Полем Жаном Кюрі відкрив явище п'єзоелектрики (1880). У 1895 встановив залежність магн. сприйнятливості парамагн. тіл від т-ри (див. *Кюрі закон*) і виявив існування для заліза т-ри, вище якої воно втрачає свої феромагн. властивості (див. *Кюрі точка*). Разом з дружиною М. *Склодовською-Кюрі* відкрив радіоактивні елементи радій і полоній (1898), виявив складний характер радіоактивного випромінювання радію (1899), встановив незалежність радіоактивного розпаду від зовн. умов (1903). Нобелівська премія, 1903.

КЮРІ́ — позасистемна одиниця *радіоактивності* речовини. Дорівнює активності такого джерела радіоактивного випромінювання, в якому за 1 с відбувається $3{,}7 \times 10^{10}$ розпадів. Названо ім'ям

франц. фізиків П. *Кюрі* та М. *Склодовської-Кюрі*.

КЮРІ́ ЗАКО́Н — залежність питомої *магнітної сприйнятливості* χ деяких парамагнетиків (див. *Парамагнетизм*) від абсолютної температури T, що має вигляд: $\chi = C/T$, де C — стала речовини. Встановив 1895 П. *Кюрі*. К. з. справджується для кисню O_2, оксиду азоту NO, пари рідкісноземельних елементів та розчинів солей цих елементів. Для *феромагнетиків* при т-рі, вищій за *Кюрі точку* θ, $\chi = C'/(T - \theta)$, де C' — стала речовини. Цю залежність встановив 1907 франц. фізик П. Е. Вейс (1864—1940); її названо законом Кюрі — Вейса.

КЮРІ́ ТО́ЧКА, температура Кюрі — температура фазового переходу 1-го або 2-го роду (див. *Фазовий перехід*), пов'язаного зі стрибкоподібною зміною симетрії магнітних або електричних властивостей речовини. При т-рі, вищій за К. т., *феромагнетики* та *сегнетоелектрики* втрачають свої специфічні властивості й перетворюються відповідно на парамагнетики (див. *Парамагнетизм*) та звичайні *діелектрики*. Названо за ім'ям франц. фізика П. *Кюрі*.

КЮ́РІЙ (Curium; за ім'ям франц. фізиків П. Кюрі та М. Склодовської-Кюрі), Cm — штучно одержаний радіоактивний хім. елемент, ат. н. 96, належить до *актиноїдів*. Стабільних ізотопів не має. Відомо 13 ізотопів К. з масовими числами від 238 до 250. Вперше одержали 1944 амер. учені Г. Сіборг, Р. Джеймс та А. Гіорсо. К.— блискучий сріблястий метал, густина 19 200 кг/м³, $t_{пл}$ 1340 ± 40° С. Сильне виділення тепла у препаратах К. (внаслідок радіоактивного розпаду) дає можливість використовувати його для створення малогабаритних джерел струму.

КЮРІ́-СКЛОДО́ВСЬКА (Curie-Skłodowska) Марія (1867—1934) — франц. фізик і хімік; див. *Склодовська-Кюрі* М.

КЮРІТЕРАПІ́Я — лікування деяких захворювань за допомогою природних або штучних радіоактивних речовин, різновид так званої *променевої терапії*. Назва походить від імені франц. вчених П. *Кюрі* і М. *Склодовської-Кюрі*, які відкрили *радій* та явище *радіоактивності*.

КЮСТЕНДИ́Л — місто на Зх. Болгарії, адм. ц. Кюстендилського округу. Залізнична станція. 48 тис. ж. (1975). Найрозвинутіша харчосмакова, особливо плодоконсервна, виноробна і тютюнова, пром-сть. Підприємства електротех., деревообр., меблевої, взут., текст. галузей. Н.-д. ін-т плодівництва. Музей, художня галерея. Театр. Бальнеологічний і кліматичний курорт. Відомий з 1 ст.

КЮ́СЮ, Кіу-Сіу, Кіу-Шіу — острів на Пд. Японії. Омивається водами Тихого ок., Внутр. Японського і Сх.-Китайського морів та Корейської прот. Площа бл. 42 тис. км². У рельєфі переважають середньовисокі гори, багато вулканів, вис. до 1788 м (вулканічний конус Кудзю). Поклади кам. вугілля, міді, золота, срібла, буд. каміння, є термальні джерела. Часто бувають землетруси, *тайфуни*. Річки короткі, багаті на гідроенергію. Рослинність переважно субтропічна (вічнозелені дуби, камелії, бамбук), у горах — хвойні ліси, на Пд.— пальми, деревоподібні папороті. Центр. й пд. частини К.— важливий с.-г. район країни (рис, пшениця, ячмінь, батат, цукр. тростина, тютюн, чай, цитрусові). К. зв'язаний з о. Хонсю тунелем, прокладеним під прот. Каммон (Сімоносекською). Густо населений. Найбільші міста: *Нагасакі, Фукуока, Кагосіма, Кумамото*. Нац. парки — Асо, Кірісіма. *В. С. Гаврилюк.*

КЮХЕЛЬБЕ́КЕР Вільгельм Карлович [10 (21).VI 1797, Петербург — 11 (23) VIII 1846, Тобольськ] — рос. письменник, декабрист. Був у дружніх стосунках з О. Пушкіним, А. Дельвігом. Член таємного Північного т-ва декабристів (з 1825). За участь у повстанні 14 грудня 1825 засуджений до страти, яку замінено каторгою та довічним поселенням у Сибіру. Друкуватися почав 1815. У віршах «Грецька пісня», «До друзів на Рейні» (1821), трагедії «Аргів'яни» (1822—25) славив свободу, закликав до боротьби проти деспотизму. Найзначніший твір — роман «Останній Колонна» (1832—42). Виступав також як літ. критик. К. виявляв інтерес до укр. мови та нар. поезії. Переклав нім. мовою укр. пісню «Їхав козак за Дунай». *Тв.:* Избранные произведения, т. 1—2. М.—Л., 1967; Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Поети-декабристи. К., 1950.

КЮЧУ́К - КАЙНАРДЖІ́ЙСЬКИЙ МИР 1774 — договір, укладений між Росією і Туреччиною 10(21).VII в с. Кючук-Кайнарджі поблизу м. Сілістри (тепер НРБ) після переможної для Росії рос.-тур. війни 1768—74 (див. *Російсько-турецькі війни 17—19 століть*). За К.-К. м. до Росії відійшли пд.-укр. землі між Дніпром і Пд. Бугом, фортеці Кінбурн, Керч, Єнікале, а також Азов з прилеглою тер., визнано незалежним *Кримське ханство* (1783 тер. його приєднано до Росії), закріплено за Росією Велику і Малу Кабарду (добровільно ввійшли до Росії 1557). Договір встановлював автономію *Молдови* і *Валахії* і рос. протекторат над ними. Туреччина сплачувала Росії контрибуцію; Росія діставала право вільного мореплавства на Чорному м. і вихід через Чорноморські протоки. К.-К. м. зміцнював пд. кордони Рос. д-ви, сприяв екон. освоєнню Пд. України і розвиткові чорномор. торгівлі, об'єктивно створював сприятливі умови для національно-визвольного руху народів Балкан і Кавказу. *А. Д. Бачинський.*

КЯ́РНЕР Яан [15 (27).V 1891, волость Кірепі, тепер Тартуського р-ну — 3.IV 1958, Тарту] — ест. рад. письменник, засл. письменник Ест. РСР (з 1946). Друкуватися почав 1908. Перша зб. віршів — «Тіні зірок» (1913). Збірки поезій «Пісні часу» (1921), «Місяць жнив» (1925), віршований роман «Біанка і Руф» (1923) пройняті вірою в краще майбутнє трудового народу. В 30-і рр. виступав як поет-антифашист. К. вітав встановлення Рад. влади в Естонії. У роки Великої Вітчизн. війни написав патріотичні вірші (зб. «Наказ Батьківщини», 1943; «Ненависть, тільки ненависть», 1944). Автор роману «Жінка з бідного світу» (1930, вид. 2, 1954). Нагороджений орденом «Знак Пошани».

К'ЯТ — грошова одиниця Бірми, поділяється на 100 *п'я*. Запроваджений 1952 замість бірм. *рупії*. За курсом Держбанку СРСР на серпень 1980 100 К. дорівнюють 9,56 крб.

Л

Л — п'ятнадцята буква укр. алфавіту. Є в усіх ін. алфавітах, створених на слов'яно-кириличній графічній основі. За формою накреслення — видозмінена кирилична буква, що походить з грец. λ. У сучас. укр. мові буквою «л» позначають сонорний щілинний плавний передньоязиковий боковий приголосний звук, який може бути твердим і м'яким (лук, сіль).

СИСТЕМИ ПИСЬМА	РОЗВИТОК ФОРМ БУКВИ Л
Сінайська	
Фінікійська	
Давньогрецька	
Візантійська	
Латинська	
Романська	
Готична	
Кирилиця	
Глаголиця	
Російська й українська	

ЛАБА́ЗНИК, гадючник (Filipendula) — рід рослин родини *розових*. Багаторічні кореневищні трави з перисторозсіченими, іноді суцільними листками. Квітки двостатеві, жовтувато-білі, рожеві або червоні, зібрані в багатоквіткове щитковидно-волотеве суцвіття. Плід збірний з сім'янок. 12 видів, поширених у помірній зоні Пн. півкулі. В СРСР — 10 видів, з них в УРСР — 3. Найпоширеніші Л. голий (F. denudata), Л. в'язолистий (F. ulmaria) — по болотистих луках, берегах річок, вологих лісах і Л. шестипелюстковий (F. hexapetala) — по степах, узліссях, серед чагарників. Усі види Л.— добрі медоноси, деякі — декоративні рослини. Іл. с. 42.

ЛАБЕНО́К Леонід Васильович (н. 24.V 1927, Ленінград) — укр. рад. живописець, засл. художник УРСР (з 1973). Член КПРС з 1953. В 1956 закінчив Ленінгр. худож. уч-ще ім. В. Г. Мухіної. Твори: «Батьківщини простори» (1960), «В Севастополі» (1961), мозаїчне панно «Чорномор'я» на будинку в Ялті (1965, в співавт.). «В Горках» (1970), «Тато» (1971), «Батько» (1974), «Земля» (1975), «Летять журавлі» (1976), «Венеція» (1977).

Л. В. Лабенок. Батько. 1974.

ЛАБЕО́Н Марк Антістій (Marcus Antistius Labeo; бл. 50 до н. е. — 18 н. е.) — римський юрист, засновник т. з. прокуліанської школи юристів (за ім'ям учня Л.— Прокула). Л.— послідовник *Арістотеля*. Противник імператорського режиму, прибічник республіки. До складу *дигест* та ін. частин кодифікації Юстініана ввійшли уривки з творів учнів Л., де викладено його погляди.

ЛАБІ́ЛЬНІСТЬ (від лат. labilis — швидкоплинний, перебіжний) — 1) У фізіології Л., функціональна рухомість — швидкість перебігу елементарних реакцій, що

Лавр благородний

А. Лабріола.

Лабазник голий. Нижня та верхня частини рослини.

Лаванда колоскова: *1* — загальний вигляд рослини; *2* — суцвіття; *3* — плоди.

лежать в основі *збудження*, в нервовій і м'язовій тканинах. Мірою Л. вважають ту найбільшу кількість подразнень, на яку в тканині виникає така сама кількість збуджень. Найвищу Л. має нервова тканина. Л. не є сталою; вона залежить від сили й частоти подразнень, від нейро-гуморальних впливів (див. *Нейро-гуморальна регуляція*) та ін. факторів. Л. є важливим фактором, що визначає функціональний стан тканини. Термін «лабільність» запровадив М. Є. Введенський (1892). 2) В біології та медицині Л.— нестійкість організму до змін зовн. і внутр. середовища.

ЛАБІ́НСЬК (до 1947 — станиця Лабінська) — місто крайового підпорядкування Краснодар. краю РРФСР, райцентр. Розташований на р. Лабі (прит. Кубані). Залізнична ст. 55 тис. ж. (1980). Підприємства харч. (консервний, олієекстракційний та цукр. з-ди, мол. і харч. комбінати) пром-сті. Дослідний з-д. спеціального технологічного устаткування і штампів і хім. з-д, взут. та швейна ф-ки. Комбінати: «Лабінськводбудіндустрія», обозний, обозно-тарний, деревообр. та ін. У Л.— технікум механізації с. г., мед уч-ще. Засн. 1841.

ЛАБІРИ́НТ (грец. λαβύρινθος) — стародавня споруда з складним і заплутаним планом. За античними літ. джерелами відомо кілька Л.: кріт. збудований *Дедалом* для Мінотавра (з ним ототожнюють палац у Кносі); єгипетський поблизу Файюма (19 ст. до н. е.); самоський (6 ст. до н. е.) та ін. В *садово-парковій архітектурі* 18—19 ст. Л. являє собою огороджені чагарниками алеї з численними тупиками, заплутаними переходами (т. з. Кріт. лабіринт у «*Софіївці*», 1796—1800). В переносному значенні Л.— складне заплутане розташування вулиць у місті, кімнат у будинку, а також заплутані відносини, становища, з яких важко знайти вихід.

ЛАБІРИНТИ́Т (від грец. λαβύρινθος — лабіринт) — запалення внутрішнього *вуха*. Залежно від шляхів проникнення мікроорганізмів або *токсинів* у внутрішнє вухо розрізняють тимпаногенний (з середнього вуха), менінгогенний (з мозкових оболонок — при менінгіті) і гематогенний Л.; за поширенням процесу — обмежену та дифузну форми; за характером запального процесу — серозний та гнійний Л. Ознаки Л.: запаморочення, нудота, блювання, шум у вухах, порушення рівноваги, сіпання очних яблук (*ністагм*) тощо. Лікування — залежно від форми захворювання.

ЛАБІРИ́НТОВІ РИ́БИ — підряд риб ряду *окунеподібних*. Те саме, що й *повзуноподібні*.

ЛАБІРИНТОДО́НТИ (Labyrinthodontia) — надряд (за деякими авторами, підклас) вимерлих *земноводних*. Відомі з відкладів Пн. і Пд. Америки, Європи та Азії з пізнього девону до верхнього тріасу. Мали ознаки наземних (п'ятипалі кінцівки) та водяних (зовн. зябра у личинок або й у дорослих форм) тварин. Найпізніші Л. досягали значних розмірів (напр., мастодонзавр — до 5 м довж.). Емаль на розрізі зуба Л. дуже пофалдована [звідси назва «лабіринтодонти»: від грец. λαβύρινθος — лабіринт і ὀδούς(ὀδόντος)— зуб]. На Україні рештки Л. знайдено в кам'яновугільних відкладах Донбасу.

ЛАБОРАТО́РІЯ (лат. laboratorium, від laboro — працюю) — 1) Спеціалізована установа або відділ установи будь-якого підприємства, навч. закладу, н.-д. ін-ту, де провадиться експериментальна н.-д. та навч. робота, здійснюються контрольні випробування, аналізи тощо. 2) Спеціально обладнане приміщення для проведення н.-д. роботи, наук. або навч. експериментів, контрольних випробувань.

ЛАБРАДО́Р — півострів на Пн. Сх. Північної Америки, в межах Канади. Омивається Атлантичним ок., затоками Святого Лаврентія і Гудзоновою, а також Гудзоновою протокою. Пл. понад 1,6 млн. км². Береги високі й стрімкі на Сх. та низовинні на Пн. і Зх. Поверхня погорбована, переважні висоти 200—800 м, на Пн. Сх.— до 1676 м (гори Торнгат). Значні поклади заліз. руди, є титанові та нікелеві руди. Клімат суворий, субарктичний, поширена *багаторічна мерзлота*. Річки короткі, порожисті, багаті на гідроенергію; значна кількість озер, боліт. На Пн. Л.— тундра і лісотундра, на Пд.—хвойні ліси. Населення займається мисливством і рибальством.

ЛАБРАДО́Р — мінерал класу *силікатів*. Належить до групи *плагіоклазів*. Є проміжним членом ізоморфного ряду альбіт—анортит. *Сингонія* триклінна. Густ. 2,69. Твердість 6,6—6,75. Колір білий або сірий. На площинах спайності при певних кутах повороту іризує (див. *Іризація*). Важливий породоутворюючий мінерал багатьох виверженних гірських порід (лабрадориту, габро, діабазів, базальтів тощо).

ЛАБРАДОРИ́Т — магматична гірська порода, різновид габро. Складається гол. чин. з *лабрадору*, з незначною домішкою (не більше 5—7%) *піроксенів* і рудних мінералів (ільменіт, титаномагнетит). Колір Л. зеленувато-сірий і темно-сірий з гарною *іризацією*. Залягає у вигляді великих масивів. Поширений у межах давніх кристалічних щитів: *Українського щита*, *Балтійського щита*, Канадського та ін. Найбільші родовища — у Канаді, США, Норвегії та СРСР, зокрема на Україні (*Головинське родовище лабрадоритів* у Житомир. обл., Городищенське у Черкас. обл. та ін.). Використовують як облицьовувальний матеріал. Українським Л. облицьовано Мавзолей В. І. Леніна, цоколі будинків Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і ЦК Компартії України в Києві, п'єдестали пам'ятників В. І. Леніну в Єревані, Т. Г. Шевченку в Харкові й Каневі тощо.

ЛАБРІО́ЛА (Labriola) Антоніо (2.VII 1843, Кассіно — 2.II 1904, Рим) — італ. філософ, теоретик і пропагандист марксизму, діяч соціалістичного руху, публіцист. Закінчив ун-т в Неаполі. З 1874 — професор філософії Рим. ун-ту. Був під впливом філософії Г. В. Ф. *Гегеля*. На поч. 90-х рр. перейшов на позиції марксизму, став активним учасником італ. і міжнар. робітн. руху. Л. сприяв створенню Італ. соціалістичної партії (1892). Обстоював матеріалістичне розуміння історії. Відкидаючи *факторів теорію*, розкривав вирішальну роль екон. відносин у житті суспільства. Розвивав думку про нерозривний зв'язок соціалістичного руху з марксист. теорією. Проте Л. допускав окремі теор. помилки, зокрема, недооцінював значення диктатури пролетаріату, помилково розумів нац. питання (поділяв нації на «активні» і «пасивні»). Твори Л. справили значний вплив на формування поглядів А. *Граміші*, П. *Тольятті* та ін.

ЛАБРЮЙЄ́Р (La Bruyère) Жан де (16.VIII 1645, Париж — 10.V 1696, там же) — франц. письменник, сатирик-мораліст, член Французької академії (з 1693). За своїми літ. поглядами — класицист. Автор кн. «Характери, або Звичаї цього віку» (1688). Взявши за зразок «Характери» давньогрец. мораліста Теофраста, Л. подав картину сусп. життя Франції кін. 17 ст., створив галерею сатиричних образів вельмож, дворян, буржуа, чиновників, показав тяжке життя селян. Л.— один із попередників франц. просвітительської л-ри 18 ст.

Тв.: Рос. перекл.— Характеры, или Нравы нынешнего века. М.—Л., 1964.

Т. Т. Духовний.

ЛА́ВА (італ. lava) в геології — природний вогняно-рідкий розплав, що виливається на земну поверхню під час вивержень вулканів. Т-ра Л. досягає 1500—2000° і більше. Від *магми* відрізняється відсутністю газів. За вмістом кремнезему розрізняють основну, середню та кислу Л. Основна (базальтова) Л. звичайно буває більш рідка і має більшу т-ру, ніж кисла. Внаслідок застигання Л. утворюються *ефузивні гірські породи*. При застиганні рідкої (основної та середньої) Л. утворюються покриви й потоки з відносно рівною поверхнею, при застиганні кислої Л.— хаотичні нагромадження.

ЛА́ВА в гірничій справі — довга очисна підземна *гірнича виробка* із суцільним *вибоєм*, де видобувають корисні копалини. Довж. Л. залежно від гірничо-геол. умов і системи розробки родовища становить 25—350 м, іноді більше. Вперше термін «лава» почали вживати на шахтах Донбасу.

ЛА́ВА у військовій справі — особливе бойове шикування в козачих військах і кавалерії, що застосовувалося під час наступу. Л. являла собою шикування кінноти у вигляді розсипного строю, розгорнуте для атаки.

ЛАВА́ЛЬ (Laval) Карл Густав Патрік де (9.V 1845, Орса, Швеція — 2.II 1913, Стокгольм) — шведський інженер і винахідник. За національністю француз. Закінчив технологіч. ін-т (1866) в Стокгольмі і ун-т (1872) в Упсалі. Сконструював відцентровий сепаратор безперервної дії для молока (1878), винайшов і збудував паро-

ву турбіну активного типу (1889), запропонував одну з перших конструкцій доїльних машин (1896). Уперше впровадив розширне сопло, гнучкий вал, диск рівного опору та ін. елементи, частину яких застосовують і в сучасних турбінах; розробив теорію сопла. Турбіни Л. не набули поширення, але відіграли велику роль у розвитку турбобудування.

ЛАВА́ЛЬ (Laval) П'єр (28.VI 1883, Шательдон — 15.X 1945, Париж) — франц. держ. діяч. Адвокат. У 1931—32, 1935—36 — прем'єр-міністр, 1934—35 — міністр закорд. справ. 2.V 1935 під тиском прогресивної громадськості підписав франко-рад. пакт про взаємодопомогу, підготовлений Л. *Барту*. Був прихильником заохочення фашист. агресії проти СРСР. Після поразки Франції 1940 — прем'єр-міністр (1942—44) колабораціоністського уряду А. Ф. *Петена* (див. *«Віші»*). За вироком Верховного суду Франції розстріляний як зрадник батьківщини.

ЛАВА́НДА (Lavandula) — рід рослин родини *губоцвітих*. Трави, напівкущі або кущі. Листки супротивні, лінійні або лінійно-ланцетні, з загорнутими краями, опушені. Квітки двостатеві, блакитно-фіолетові або сині, зібрані на кінцях пагонів у колосовидні суцвіття. Плід — еліпсовидний темно-бурий горішок. Понад 25 видів, поширених здебільшого в Середземномор'ї. В СРСР вирощують як ефіроолійні рослини (в Криму, Молдавії і на Кубані) гол. чин. Л. колоскову (L. spica, синонім L. vera). Лавандову олію одержують з квіток, використовують у парфюмерії та медицині. На Україні вирощують сорти: Рекорд, Степова. Урожай свіжих суцвіть — 25 ц/га (вміст ефірної олії 0,8—0,9%). Деякі види Л. вирощують як декоративні.

ЛАВЕРА́Н (Laveran) Шарль Луї Альфонс (18.VI 1845, Париж — 18.V 1922, там же) — франц. епідеміолог і мікробіолог, член Паризької АН (з 1901) і Франц. мед. академії (з 1893). Закінчив Страсбурзький ун-т (1867). З 1897 — співробітник Пастерівського ін-ту в Парижі, де організував (1907) лабораторію тропічних хвороб, яку і очолював. Праці Л. присвячені вивченню малярії (збудника якої він відкрив 1880), а також дослідженню *трипаносомозів, лейшманіозів* тощо. Л. було обрано почесним чл. багатьох мед. наукових т-в, зокрема Петербурзького і Батумського. Нобелівська премія, 1907.

ЛАВИ́НА (лат. labina — обвал, зсув) — раптовий зсув великих мас снігу вниз по схилу. Спостерігаються в гірських районах.

ЛАВІ́С (франц. lavis — розтушовка) — вид *гравюри* на металі. Зображення наносять пензлем, змоченим у кислоті; при друкуванні фарба набивається у витравлені заглиблення. Гравюри Л. нагадують малюнок пензлем з розмивкою. Техніку Л. винайшов у 18 ст. франц. художник Ж. Б. Лепренс.

ЛАВІ́СС (Lavisse) Ернест (17.XII 1842, Нувйон-ан-Тьєраш — 18.VIII 1922, Париж) — франц. історик бурж.-ліберального напряму, позитивіст (див. *Позитивізм*). Член Франц. академії (з 1892). В 1865 закінчив Вищу нормальну школу (ВНШ) при Сорбонні. З 1888 — професор Сорбонни. В 1904—19 — директор ВНШ. Редактор і співавтор «Історії сучасної Франції від революції до миру 1919 р.» (10 тт., 1920—22). Під ред. Л. і А. *Рамбо* вийшло колективне видання «Всесвітня історія з IV століття до нашого часу» (12 тт., 1893—1901).

Тв.: Рос. перекл.— История XIX века, т. 1—8. М., 1938—39.

ЛА́ВНІ СУДИ́ (від польс. ławnik — засідатель) — суди феод. Польщі, які виникли в 13 ст. В 17 — 2-й пол. 19 ст. діяли на Україні в містах, що користувалися *магдебурзьким правом*. Л. с. на Україні очолював *війт*, що за участю лавників — членів Л. с. (звідси й назва) розглядав цивільні й кримінальні справи міщан, а також населення т. з. міських сіл, підпорядкованих місту. Л. с. були знаряддям соціального і нац. гноблення незаможних верств населення міським патриціатом.

ЛА́ВОЧКІН Семен Олексійович [29.VIII (11.IX) 1900, Смоленськ — 9.VI 1960, Москва] — рад. авіаконструктор, генерал-майор інженерно-тех. служби (1944), чл.-кор АН СРСР (з 1958), двічі Герой Соціалістичної Праці (1943, 1956). Член КПРС з 1953. В Рад. Армії з 1918. В 1927 закінчив Моск. вище тех. уч-ще. З 1935 — гол. конструктор з літакобудування. Під керівництвом Л. було створено винищувачі ЛаГГ-3 (1940), Ла-5 (1942), Ла-7 (1944), які відіграли велику роль у розгромі нім.-фашист. авіації 1941—45. В післявоєнний час Л. створив надзвуковий винищувач Ла-190 і всепогодний Ла-200. Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР 1941, 1943, 1946, 1948.

ЛАВР (Laurus) — рід вічнозелених рослин родини лаврових. Дволомні дерева або кущі до 15 м заввишки. Листки чергові, суцільні шкірясті ланцетні, на коротких черешках. Квітки дрібні, зеленувато-жовті, зібрані у невеликі зонтики. Плід — синьо-чорна кістянка. 2 види. Найвідоміший Л. благородний (L. nobilis) — росте в Середземномор'ї, Зх. Закавказзі і на Пд. Криму. Культивують як ефіроолійну, пряну і декоративну рослину. Листки містять ефірну олію; використовують їх як приправу до страв. З плодів добувають жирну олію (т. з. бобкову мазь), яку в нар. медицині використовують для лікування ревматизму, паралічів, простудних захворювань і корости. В СРСР Л. благородний вирощують головним чином в Грузії. Л. канарський (L. canariensis) росте на Канарських о-вах і о. Мадейра. Іл. с. 41.

ЛА́ВРА (грец. λαύρα — вулиця або провулок) — назва великих і найвпливовіших чоловічих *монастирів*, підпорядкованих безпосередньо вищій церковній владі (в Росії — патріарху, з 1721 — *Синоду*). Відомі з 4—6 ст. (Палестина, Греція). Див., зокрема, статті *Києво-Печерська лавра, Троїце-Сергієва лавра, Олександро-Невська лавра, Почаївська лавра.*

ЛАВРА́ЗІЯ — давній материк, що існував за мезозойської ери (за іншими даними — у палеозойській і на початку мезозойської ери) у Північній півкулі. Охоплювала тер. сучасних Пн. Америки, Гренландії, пн. частину Атлантичного ок., а також Європу й Азію. Від *Гондвани* відділялася *Тетісом*. Л. була одним з найбільших материків в історії Землі.

ЛАВРЕ́НКО Євген Михайлович [н. 11 (23).II 1900, м. Чугуїв, тепер Харків. обл.] — рад. геоботанік та ботаніко-географ, акад. АН СРСР (з 1968). Навчався (до 1922) у Харків. ін-ті народної освіти. В 1921—28 працював у Харків. бот. саду; 1926—29 — у Харків. ін-ті охорони природи; 1929—34 — у Харків. с.-г. ін-ті; з 1934 — в Бот. ін-ті ім. В. Л. Комарова АН СРСР (Ленінград). Осн. праці присвячені вивченню степової рослинності СРСР (запропонував нову класифікацію), районуванню та картуванню рослинності, питанням історії *флори* і *рослинності*. Запровадив поняття про фітогеосферу як частину *біосфери*. Нагороджений 2 орденами Леніна, орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, медалями. Премія АН СРСР ім. В. Л. Комарова, 1950, 1963.

С. О. Лавочкін.

Є. М. Лавренко.

М. О. Лаврентьєв.

Б. А. Лавреньов.

ЛАВРЕ́НТІЇВСЬКИЙ ЛІТО́ПИС — пергаментний рукопис. Містить копію літописного зведення 1305, складену 1377 невідомим переписувачем під керівництвом ченця Нижегородського Печерського монастиря Лаврентія за списком поч. 14 ст. Починається *«Повістю временних літ»* і закінчується зведенням, відомим під назвою великокнязівського Володимирського зведення 1305. У рукописі немає відомостей за 898—922, 1263—83, 1288—94. У складі Л. л. до нас дійшло *«Повчання Володимира Мономаха»* своїм дітям. Л. л. уперше повністю надруковано 1846. Зберігається в *Бібліотеці публічній* імені М. Є. Салтикова-Щедріна.

ЛАВРЕ́НТЬЄВ Михайло Олексійович [6 (19).XI 1900, Казань — 15.X 1980, Москва] — радянський математик і механік, академік АН УРСР (з 1939) і АН СРСР (з 1946), Герой Соціалістичної Праці (1967). Член КПРС з 1952. Закінчив (1922) Моск. ун-т. У 1939—41 та 1944— 49 — директор Ін-ту математики АН УРСР, 1945—49 — віце-президент АН УРСР. У 1950—53 — директор Інституту точної механіки і обчислювальної техніки АН СРСР, 1957—75 — віце-президент АН СРСР, голова *Сибірського відділення АН СРСР*, директор Ін-ту гідродинаміки АН СРСР (Новосибірськ), з 1975 — в Моск. фіз.-тех. ін-ті. Праці Л. з математики присвячені теорії множин, заг. теорії функцій, теорії конформних і квазіконформних відображень, теорії диференціальних рівнянь; поклав початок низці нових досліджень в цих галузях. У механіці суцільного середовища та прикладній фізиці Л. також створив ряд нових напрямів; вніс значний вклад у теорії крила, довгих хвиль, струменів. Розробив струн-

В. Д. Лавриненков.

К. Ю. Лавров.

П. Л. Лавров.

П. О. Лавров.

ку гідродинамічну теорію кумуляції, з якої розвинулись такі прикладні напрями, як теорія спрямованого вибуху, зварювання вибухом тощо. Для праць Л. характерний органічний зв'язок матем. теорій з потребами практики. Нагороджений 5 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946, 1949. Ленінська премія, 1958. Премія ім. С.О. Лебедєва АН УРСР, 1977. Золота медаль ім. М. В. Ломоносова АН СРСР, 1978.

ЛАВРЕ́НТЬЄВ Михайло Тихонович (1834, с. Берьозовка Тамб. губ.— 1907, Харків) — один з перших вітчизняних повітроплавців, популяризатор ідей повітроплавання. В 1861 звільнений від кріпацтва. Жив у Харкові, де власноручно збудував кілька аеростатів (повітр. куль). Вперше на Україні здійснив (28.IV 1874) політ на апараті такого типу. Пізніше літав на аеростатах над Москвою, Ростовом-на-Дону, Одесою та ін. містами.

ЛАВРЕНЬО́В Борис Андрійович [5 (17).VII 1891, Херсон — 7.I 1959, Москва] — рос. рад. письменник. Закінчив Моск. ун-т (1915). В 1918 добровільно вступив до лав Червоної Армії, воював на Україні, в Криму. Друкуватися почав 1911. Повісті «Вітер» (1924), «Сорок перший» (1924; однойм. фільм, 1927 і 1956), «Оповідання про просту річ» (1927), драма «Розлом» (1927) — про події Великої Жовтн. соціалістич. революції і громадян. війни. Героїзм рад. людей в роки Великої Вітчизн. війни відтворено в оповіданнях і публіцистиці Л. (зб. «Люди простого серця», 1943), в п'єсах «Пісня про чорноморців» (1943) та «За тих, хто в морі!» (1945; Держ. премія СРСР, 1946). Автор політ. п'єси «Голос Америки» (1949; Держ. премія СРСР, 1950), памфлетів, фейлетонів. Нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, медалями. Портрет с. 43.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—6. М., 1963—65; Избранные произведения, т. 1—2. М., 1972; Укр. перекл.— Вітер. Х., 1930; Зоряний цвіт. Х., 1930; Вибране. К.—Х., 1936; Голос Америки. Х., 1950; Розлом. К., 1953; Сорок перший. К., 1960. *Ю. І. Корзов.*

ЛА́ВРИК Семен Семенович [н. 20.X (2.XI) 1915, с. Велика Слобідка, тепер Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.) — український радянський лікар-гематолог, член-кореспондент АН УРСР (з 1979), засл. діяч науки УРСР (з 1975). Член КПРС з 1939. Закінчив Вінницький мед. ін-т (1940). У 1946—50 — директор Львів. н.-д. ін-ту переливання крові, 1960—70 — Київ. н.-д. ін-ту гематології та переливання крові. 1954—60 — перший заступник міністра охорони здоров'я УРСР. З 1970 — ректор Київ. мед. ін-ту. Праці Л. присвячені питанням переливання крові при травмах, гемотрансфузійному *шоці* та гострій крововтраті, фракціонуванню крові, розробці методів кріоконсервування крові тощо. Нагороджений орденами Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Премія ім. О. О. Богомольця АН УРСР, 1977.

ЛАВРИНЕ́НКОВ Володимир Дмитрович (н. 17.V 1919, с. Птахіно, тепер Починковського р-ну Смол. обл.) — рад. військ. діяч, генерал-полковник авіації (1971), двічі Герой Рад. Союзу (1943, 1944). Член КПРС з 1942. В Рад. Армії з 1940. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — командир ланки, ескадрильї, гвард. винищувального авіац. полку. Здійснив 448 бойових вильотів. Особисто збив 35 ворожих літаків і в складі групи — 11. В 1948 закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе, 1954 — Академію Генштабу З 1954 — на відповідальних посадах у військах ППО країни. Нагороджений орденом Леніна, Жовтневої Революції, ін. орднами, медалями.

ЛАВРІ́ВСЬКИЙ Іван Андрійович (1822, с. Люпінка, поблизу Балигорода, тепер ПНР — 13.X 1873, Холм, тепер ПНР) — укр. композитор і муз. діяч. У 1854—63 жив у Кракові, 1863—66 — у Львові, з 1866 — у Холмі. Автор хорових творів (у т. ч. «Осінь», «Заспівай ми, соловію», «Козак до торбана», «Руська річка», «До зорі»), музики до вистав «Обман очей» І. Гушалевича, «Пан Довгонос» К. Меруновича, «Роксолана» Г. Якимовича.

Р. Я. Пилипчук.

ЛА́ВРІВСЬКИЙ Іван Васильович (1773, с. Терка Ліського пов., тепер ПНР — 1846, м. Перемишль, тепер Пшемисль, ПНР) —укр. педагог і осв. діяч. Закінчив Львів. ун-т (1798), професор цього ун-ту (1798—1804). Пізніше — ректор Львів. духовної семінарії, професор богослов. ін-ту у Перемишлі. Л. викладав укр. мовою, склав підручник укр. граматики, буквар (Перемишль, 1838), метод. посібники. Організував у Перемишлі друкарню, зібрав наук. б-ку (15 тис. книг), яку передав для заг. користування. Заснував грошовий фонд для допомоги укр. школам.

ЛАВРО́В Кирило Юрійович (н. 15.IX 1925, Ленінград) — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з 1972). Член КПРС з 1946. Син Ю. С. *Лаврова*. В 1950—55 працював у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки, з 1955 — в Ленінгр. Великому драм. театрі ім. М. Горького. Ролі: Молчалін («Лихо з розуму» Грибоєдова), Солоний («Три сестри» Чехова), Ніл («Міщани» Горького), Петро Мелехов («Тихий Дон» за Шолоховим). Створив образ В. І. Леніна («Захисник Ульянов» Виноградової та Єрьоміної). З 1956 знімається в кіно. Ролі: Лапшин («Вірте мені, люди», 1965), Синцов («Живі і мертві», 1964; «Відплата», 1969), Іван Карамазов («Брати Карамазови», 1969), Башкирцев («Приборкання вогню», 1972), створив образ В. І. Леніна у фільмі «Довір'я» (1978). Депутат Верховної Ради СРСР 10-го скликання. Держ. премія СРСР, 1978

ЛАВРО́В Павло Арсентійович [29.VI (12.VII) 1903, с. Радівці, тепер Дераженського р-ну Хмельн. обл.— 1.VI 1973, Київ] — укр. рад. історик, доктор істор. наук і професор (з 1958). Член КПРС з 1928. У 1933 закінчив Київ. ін-т професс. освіти. З 1939 — зав. кафедрою історії УРСР Київ. ун-ту. Учасник Великої Вітчизн. війни 1941—45. Автор праць з історії робітн. класу і селянства України, історії Компартії України та історії боротьби укр. народу за владу Рад. Нагороджений 2 орденами «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Рабочее движение на Украине в 1913—1914 гг. К., 1957; Украинская советская историография о рабочем движении на Украине в 1912—1914 гг. М., 1962.

ЛАВРО́В Петро Лаврович [2(14).VI 1823, Мелехово, тепер Псковського р-ну Псков. обл.— 25.I (6.II) 1900, Париж] — теоретик рос. революц. *народництва*, філософ, публіцист, дрібнобурж. соціолог. Н. в поміщицькій сім'ї. В 1842 закінчив арт. уч-ще в Петербурзі. З 1862 — член «*Землі і волі*». В 1866 Л. заарештовано і 1867 заслано до Вологодської губ. В 1870 таємно виїхав за кордон, у Париж. Став членом *Російської секції 1-го Інтернаціоналу*, брав участь у *Паризькій комуні 1871*. В 1871 Л. виїхав у Лондон, де зблизився з К. Марксом і Ф. Енгельсом. У 1873—77 видавав журн. «Вперёд!», 1875—76 — газ. «Вперёд!», які нелегально розповсюджувалися серед революц. молоді Росії, в т. ч. на Україні. В 1877 переїхав з Лондона в Париж. У 1882 примкнув до «*Народної волі*», представляв її за кордоном. Л.— послідовник *суб'єктивної школи* в соціології твердив, що рушійною силою історії є «критично мислячі особи» Ф. Енгельс не раз вказував на еклектизм його філос. поглядів. В. І. Ленін, поважаючи Л. як ветерана революційної теорії, критикував його за ідеалістичне розуміння історії (див. Повне зібр. тв., т. 2, с. 441). *А. М. Катренко.*

ЛАВРО́В Петро Олексійович [6 (18).IX 1856, Ярославль — 24.XI 1929, Ленінград] — рос. рад. філолог-славіст, акад. АН СРСР (з 1923). Закінчив Моск. ун-т (1879) Професор Новоросійського (в Одесі) ун-ту (1898—1900), потім Петерб. ун-ту (з 1900). Автор праць з слов'ян. палеографії, мовознавства, фольклору й л-р: «Петро II Петрович Негош, владика Чорногорський і його літературна діяльність» (1887), «Огляд звукових і формальних особливостей болгарської мови» (1893), «Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві» (1928), «Матеріали з історії виникнення найдавнішої слов'янської писемності» (опубл. 1930). Розшукав, видав і дослідив ряд пам'яток слов'ян. писемності. *А. П. Могила.*

ЛАВРО́В Юрій Сергійович [1 (14).III 1905, Петербург — 20.VIII 1980, Ленінград, похований у Києві] — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з 1960). Акторську діяльність почав у Петроградському Великому драм. театрі. Працював у театрі В. *Мейєрхольда*, 1929—34 — в Ленінгр. театрі драми (тепер — ім. О. Пушкіна), в 1938 — 68 — в Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки. Ролі: дон Жуан, Годвінсон («Кам'яний господар», «У пущі» Лесі Українки), Абрєзков («Живий труп» Л Толстого), Федір («Навала» Леонова), Рощин («Хоління по муках» за О. М. Толстим), Іван Коломійцев («Останні» Горького), Гордій

(«Шануй батька свого» Лавреньова), Ріварес («Овод» за Войнич). Знявся у фільмах (вперше — 1929): «Волочаєвські дні», «Велике життя», «Спокута чужих гріхів» та ін. Нагороджений орденами Леніна, «Знак Пошани», медалями. *Літ.:* Зюков Б. Юрий Лавров. К., 1971. *І. П. Нестеровська.*

ЛАВРОВИ́ШНЯ (Laurocerasus) — рід вічнозелених дерев або кущів родини *розових*. Листки видовжено-овальні, шкірясті. Квітки дрібні, білі, двостатеві, в довгих китицях. Плід — соковита кістянка, у деяких видів їстівна. Бл. 25 видів, поширених у Пд.-Зх. Азії, Малій Азії, на Балканах та ін. В СРСР дико росте 1 вид, у культурі 3 види. Господарське значення має Л. з в и ч а й н а, або лікарська (L. officinalis) та її різновидність — культурна форма—L. macrocarpa — декоративна плодова рослина до 12 м заввишки. Плоди споживають свіжими і перероблеными. З листя добувають олію і виготовляють лавровишневу воду (болезаспокійливий засіб).

ЛАВРО́ВСЬКИЙ Леонід Михайлович [справж. прізв.— Іванов; 5 (18).VI 1905, Петербург — 26.XI 1967, Париж, похований в Москві] — рос. рад. балетмейстер, педагог, нар. арт. СРСР (з 1965). Член КПРС з 1944. Після закінчення в Петрограді хореографічного технікуму з 1922 — соліст театру опери та балету (тепер. Ленінгр. театру опери та балету ім. С. М. Кірова), 1938—44 — худож. керівник його балетної трупи. В 1944—62 (з перервами) — гол. балетмейстер Великого театру СРСР. Вистави: «Ромео і Джульєтта» (1940), «Оповідь про кам'яну квітку» (1954) С. Прокоф'єва, «Червона квітка» Р. Глієра (1949) та ін. В 1958—62 — худож. керівник Моск. балету на льоду, з 1964 — Моск. хореографічного уч-ща. Нагороджений 2 орденами Леніна, медалями. Держ. премія СРСР, 1946, 1947, 1950.

ЛАВРО́ВСЬКИЙ Микола Олексійович [21.XI (3.XII) 1825, с. Видропужськ, тепер Спіровського р-ну Калінін. обл.— 18 (30).IX 1899, с. Кочеток, тепер смт Чугуївського р-ну Харків. обл.] — рос. філолог, акад. Петерб. АН (з 1890). Закінчив Гол. пед. ін-т у Петербурзі (1851). Професор Харків. ун-ту (1855—75), директор Ніжинського істор.-філологічного ін-ту (1875—82), ректор Варшав. ун-ту (1883—90). Праці: «Про візантійський елемент у мові договорів руських із греками» (1853), «Про давньоруські училища» (1854), «Пам'ятки старовинного руського виховання» (1861), «Гімназія вищих наук князя Безбородька в Ніжині» (1879); статті про М. Ломоносова, М. Карамзіна, І. Крилова, М. Гоголя та ін.

ЛАВРО́ВСЬКИЙ Михайло Леонідович (н. 29.X 1941, Тбілісі) — рос. рад. артист балету, нар. арт. СРСР (з 1976). Син Л. М. *Лавровського*. В 1961 закінчив Моск. хореографічне уч-ще, відтоді — у Великому театрі СРСР. Партії: Принц («Лебедине озеро» Чайковського), Альберт («Жізель» Адана), Спартак (однойменний балет Хачатуряна), Віктор («Ангара» Ешпая). Ленінська премія, 1970. Держ. премія СРСР, 1977.

ЛАВРО́ВСЬКИЙ Петро Олексійович [13 (25).III 1827, с. Видропужськ, тепер Спіровського р-ну Калінін. обл.— 28.II (12.III) 1886, Петербург] — рос. філолог-славіст, чл.-кор Петерб. АН (з 1856). Брат М. О. *Лавровського*. Закінчив Гол. пед. ін-т у Петербурзі (1851). Професор Харків. ун-ту (1855—69), ректор Варшавського ун-ту (1869—72). Праці: «Про мову північних руських літописів» (1852), «Корінне значення в назвах спорідненості в слов'ян» (1867) тощо. Укр. мові присвятив статті: «Огляд визначних особливостей наріччя малоруського порівняно з великоруським та іншими слов'янськими наріччями» (1859), «Критичні замітки про малоруське наріччя» (1861) та ін.

ЛА́ВРСЬКА ІКОНОПИ́СНА МАЙСТЕ́РНЯ — осередок давньоруського та укр. малярства, належала *Києво-Печерській лаврі*. За існуючими літ. джерелами, виникла в останній чверті 11 ст. в зв'язку з оздобленням *Успенського собору* (1073—89) грецькими майстрами за участю *Алімпія*. На тер. Лаври виявлено майстерню по виготовленню смальти для *мозаїки*. Про стиль мистецтва 11—15 ст. дають уявлення: ікони «Свенсько-Печерської богоматері з Антонієм і Феодосієм» (1288, ДТГ); мініатюри до «Київського псалтиря» (1397, Держ. публічна б-ка ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Ленінграді); рельєф «Богоматері з Антонієм і Феодосієм» (триптих, 1470, Києво-Печерський історико-культурний заповідник) та ін. З кінця 16 ст. в Л. і. м. збирали «куншти» (естампи зх.-європ. і місц. граверів), що служили зразками для навчання. В 1724—44 Л. і. м. керували майстри Іван та Феоктист; в 1744—55 — А. *Галик*; з 1755 — італ. художник В. Фредеріче. Видатними пам'ятками живопису 18 ст. в стилі *барокко* були розписи Успенського собору (1724—31) і *Троїцької надбрамної церкви* (1734—44), виконані С. Лубенченком, І. *Максимовичем*, Ф. *Павловським*, А. Галиком, М. Якубовським, І. Кодельським, З. *Голубовським*, М. Григор'євим. У 1752 невідомий художник Л. і. м. написав портрет отамана Війська Донського Данила Єфремовича, в 1769 *Самуїл* виконав портрет Д. Долгорукого (обидва — в ДМУОМ). У 18 ст. з Л. і. м., крім згаданих, вийшли такі художники, як Г. Сердюченко, К. Сабатович, Ф. Білозерський, І. Попович, Є. Федоров, М. Тавров, А. Пишецький, Д. Красовський, Я. Рачковський, С. Малий, І. Триліський, Й. Сербин, П. і С. Неділки, С. Данилевич, Л. *Тарасевич*, С. Паламаренко, К. Попович, Г. Ктитаренко, О. Трилівський, О. Перехрестенко, Ф. Уманський, А. Попович, Дорофей, Пантелимон, Г. Тесленко та П. Федорів. Наприкінці 18 ст. Л. і. м. поступово втрачає своє провідне значення в історії укр. мистецтва. Остання спроба піднести рівень Л. і. м. була в 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. В цей час І. *Їжакевич* з учнями розписав у Києво-Печерській лаврі церкву Всіх святих над Економічною брамою і трапезну (1905—07). Іл. с. 46.

Г. Н. Логвин.

ЛА́ВРСЬКА ШКО́ЛА — навчальний заклад, відкритий П. *Могилою* 1631 у Троїцькому монастирі *Києво-Печерської лаври*. Була школою нового типу, організованою за зх.-європ. зразком; давала повнішу освіту, ніж *братські школи*. В 1632 Л. ш. було злито з *Київською братською школою* і створено Колегію. Згодом на честь її протектора П. Могили Колегія стала називатися Києво-Могилянською. Практично це був перший вищий навч. заклад на Україні. Див. *Київська академія*.

ЛАВРУ́ШИН Володимир Федорович [н. 15 (28).V 1912, Харків] — укр. рад. хімік, доктор хім. наук (з 1956), засл. діяч науки УРСР (з 1979). Закінчив (1935) Харків. ун-т. В 1945—53 працював у вузах Харкова, з 1953 — у Харків. ун-ті (1960—66 — ректор). Наук. праці в галузі фізико-органічної хімії, зокрема дослідження будови та реакційної здатності, а також реактивності органічних сполук. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

ЛАВСА́Н — торговельна назва волокна в СРСР, що його виробляють з *поліетилентерефталату*

ЛАВСО́НІЯ (Lawsonia) — рід рослин родини плакунових. Вічнозелені кущі або невеликі дерева 1,5—6 м заввишки. Листки ланцетовидні, супротивні. Квітки дрібні, правильні, 4-членні, запашні, зібрані у волотисті суцвіття. 6 видів, поширених у Тропіч. Азії, Африці та Пн. Австралії. Л. г л а д е н ь к у (L. inermis) культивують на середземноморському узбережжі Європи та Африки, в Тропіч. Азії і Пн. Австралії як декоративну, лікарську і фарбувальну рослину: з листків Л. добувають косметичну фарбу *хну* (хену), із квіток — ефірну олію. В СРСР Л. гладеньку вирощують в Азербайджані.

ЛАВУАЗЬЄ́ (Lavoisier) Антуан Лоран (26.VIII 1743, Париж — 8.V 1794, там же) — франц. хімік, член Паризької АН (з 1772). Закінчив 1763 юрид. ф-т Паризького ун-ту. Реформатор хімії: його праці сприяли перетворенню хімії в науку, яка грунтується на точних вимірюваннях. У дослідженнях хім. перетворень Л. почав використовувати кількісні методи, зокрема зважування. На підставі закону збереження маси при хім.

Ю. С. Лавров.

Л. М. Лавровський.

М. Л. Лавровський.

А. Л. Лавуазьє.

Ю. С. Лавров у ролях Рощина («Ходіння по муках» за О. М. Толстим) та Дон Жуана («Камінний господар» Лесі Українки).

Лаврська іконописна майстерня.
Ікона «Свенсько-Печерська богоматір з Антонієм і Феодосієм». Фрагмент. 1288. Державна Третьяковська галерея в Москві.

Релігійна сцена. Учівський малюнок. Туш. 60-і рр. 18 ст. Центральна наукова бібліотека АН УРСР. Київ.

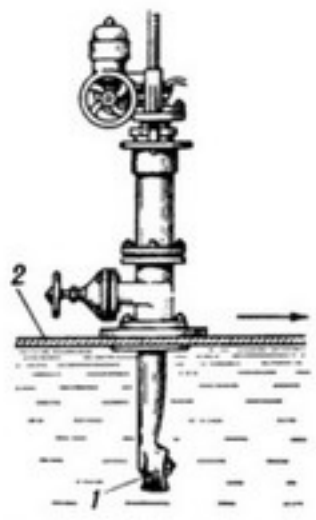

Лаг:
1 — крилатка;
2 — днище судна.

реакціях (див. *Збереження закони*) пояснив явище *горіння* як процес сполучення речовин з киснем, спростувавши (1783) помилкову гіпотезу *флогістону*, що панувала в тогочасній хімії. Довів, що процес *дихання* подібний до горіння, що вода є сполукою водню з киснем. Разом з ін. ученими розробив хім. номенклатуру, заснував (1789) один з перших хім. журналів — «Аннали хімії». Опублікував (1789) «Початковий підручник хімії», в якому визначив поняття «хімічний елемент». Л.— один із засновників *термохімії*. *Літ.:* Дорфман Я. Г. Лавуазье. М., 1962.

ЛАГ (голл., англ. log) — 1) Прилад для визначення швидкості руху судна та пройденого ним шляху. Давачами Л. є крилатка, що обертається у воді під час руху судна, або занурена у воду напірна трубка. 2) Таке положення судна, коли його борти перебувають у напрямі, паралельному вітру, хвилям, а також причалу або ін. судну.

ЛАГА́Ш — давня держава в *Шумері* на тер. сучас. Іраку. В писемних пам'ятках згадується починаючи з 26 ст. до н. е. Найбільшого розквіту досяг у 26—24 ст. до н. е. за правління династії, засновником якої був Ур-Нанше. Наступники Ур-Нанше підкорили значну частину Шумеру. В 24 ст. до н. е. Л. був завойований *Аккадом*. Нове піднесення Л. відбувалося в 22 ст. до н. е. за правителя Гудеа. З 21 ст. до н. е. Л. втратив значення.

ЛА́ГЕРКВІСТ (Lagerkvist) Пер Фабіан (23.V 1891, Векше — 11. VII 1974, Стокгольм) — швед. письменник, член Швед. академії (з 1940). У зб. новел «Залізо й люди» (1915), зб. віршів «Страх» (1916) та кн. «Хаос» (1919) відчутний вплив символізму. Зб. оповідань «Лихі казки» (1924) та автобіограф. повість «У цьому світі гість» (1925) пройняті критикою бурж. суспільства. Повісті «Кат» (1933), «Карлик» (1944), зб-ки віршів «Дух» (1937), «Поезія і битва» (1940) спрямовані проти фашизму. Автор морально-філос. повістей «Варавва» (1950), «Сивілла» (1956), «Смерть Агасфера» (1960), «Свята земля» (1964), «Маріамна» (1967). П'єси Л. й теор. праці з драматургії мали значний вплив на розвиток швед. театру. Нобелівська премія, 1951.
Тв.: Рос. перекл.— В мире гость. М., 1972. *О. Д. Сенюк.*

ЛА́ГЕРЛЕ́Ф (Lagerlöf) Сельма (20.XI 1858, Марбакка, провінція Вермланд — 16.III 1940, там же) — швед. письменниця. Член Шведської академії (з 1914). Перший і найзначніший твір Л.— роман «Сага про Єсту Берлінга» (1891), в якому напівказкова романтична історія поета, мрійника і шукача, подана на фоні реально зображеного життя швед. селянства. Автор популярного твору для дітей «Нільсова мандрівка» (1906—07), а також зб. «Казки й саги» (1899), романів «Єрусалим» (1902), «Імператор португальський» (1914), антивоєнного роману «Вигнанець» (1918). Відстоювала рівноправність жінок. Виступала проти фашизму. Нобелівська премія, 1909.
Тв.: Укр. перекл.— Сага про Єсту Берлінга. К., 1971; Чудесна мандрівка Нільса Гольгерсона з дикими гусьми. К., 1978; Рос. перекл.— Сага о Йёсте Берлинге. М.,1959; Перстень Лёвеншёльдов. — Шарлотта Лёвеншёльд.—Анна Сверд. М.,1972; Полёт Нильса. М., 1975. *К. О. Шахова.*

ЛАГО́ВСЬКИЙ Микола Михайлович [25.XII 1862 (6.I 1863), с. Одоєвське, тепер Шар'їнського р-ну Костром. обл.— 3.V 1933, Москва] — рос. рад. сурдопедагог. Навчався в Петерб. ун-ті. Бл. 50 років працював в уч-щах для глухонімих: 1884—1910 — в Петербурзькому, 1910—13 — в Олександрівському (поблизу тепер. Запоріжжя), 1913—18 — в Маріїнському (поблизу Петрограда). За рад. часу працював у ряді ін-тів для глухонімих, а також у Моск. ун-ті й пед. ін-ті. Л.— теоретик, методист та історик у галузі *сурдопедагогіки*. В 1929 ВЦВК СРСР присвоїв Л. звання Героя Праці. Ім'ям Л. названо школи для глухих у Києві та В'язниках (Владимир. обл. РРФСР). Автор «Основ сурдопедагогики» (М., 1931)

ЛА́ГОДА Алла Вячеславівна (н. 6.II 1937, Київ)— укр. рад. артистка балету, нар. арт. УРСР (з 1974). Після закінчення Київ. хореографічного уч-ща (1955) — солістка Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Партії: Килина («Лісова пісня» М. Скорульського), Марина («Поема про Марину» Б. Яровинського), Зарема («Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва), Егіна («Спартак» А. Хачатуряна), Мехмене Бану («Легенда про любов» А. Мелікова), Кармен («Кармен-сюїта» Бізе — Щедріна), Анна Кареніна (однойменний балет Щедріна).
Т. П. Булат.

ЛА́ГОДА Валентин Костянтинович [справж. прізв.— Лагодзинський; н. 14 (27).V 1913, с. Степанці, тепер Канівського р-ну Черкас. обл.] — укр. рад. поет. Учасник Великої Вітчизн. війни. Перші вірші надрукував 1930. Видав збірки ліричних і гумористичних віршів «Квітень» (1953), «Натхнення» (1960), «Гаряча завивка» (1968), «Спасибі за увагу» (1976) та ін. Автор текстів пісень (зб. «Над широким Дніпром», 1978), книжок для дітей. Переклади з літератур народів СРСР.
Тв.: Кому чолом, кого помелом. К., 1973; Рос. перекл.— Кукольная комедия. М., 1959. *Г. П. Донець.*

ЛА́ГО-МАДЖО́РЕ — озеро в Альпах, у межах Італії і Швейцарії. Лежить на вис. 194 м над р. м. Довж. 62,5 км, шир. до 4,5 км, площа 212 км². Глиб. до 374 м. Через Л.-М. протікає р. Тічіно (ліва прит. По). Не замерзає. Судноплавство, рибальство. Розвинутий туризм, водний спорт. По берегах озера — численні курорти.

ЛАГО́РІО Лев Феліксович [16 (28).VI або 17 (29).XI 1827, Феодосія — 9 (22).XII 1905, Петербург] — рос. живописець і акваре-ліст. У 1843—50 навчався в петерб. АМ у М. *Воробйова*. Почесний член цієї академії (з 1900). Твори: «Фонтан Аннібала в Рокка-ді-Папа поблизу Рима» (1860), «Відбиття штурму фортеці Баязет 8 червня 1877 року» (1891) та ін. В 1853 подорожував по Україні. В 1883—92 виконав серію батальних полотен на сюжети рос.-турецької війни 1877—78.

ЛА́ГОС — столиця Нігерії. Осн. політ., пром. і культур. центр країни. Розташований на островах та узбережжі зат. Бенін у Гвінейській зат. Атлантичного ок. Гол. порт країни, початковий пункт з-ці Л.— Кано. Поблизу міста — міжнар. аеропорт. 1,1 млн. ж. (1975). Час заснування Л. (назву дали португ. колонізатори в 15 ст.) невідомий. У 1861 Л. захопили англ. колонізатори. З 1960 — столиця незалежної д-ви Нігерія. В 1978 столицю країни вирішено перенести протягом ряду років до м. Абуджі. В Л. переважає харч. пром-сть — олійницька (виробн. пальмової олії), пивоварна, борошномельна, по обробці бобів какао. Автоскладальний, авторем., по виробн. радіоапаратури, цементу, мастил, миловарний та лісопильний з-ди, текст. ф-ки, судноверфі, залізничні майстерні. Л.— значний торг. центр. Ун-т, Нац. б-ка, Нац. музей.

ЛАГРА́НЖ (Lagrange) Жозеф Луї (25.I 1736, Турін — 10.IV 1813, Париж) — франц. математик і механік. Член Берлін. АН (з 1759), її президент (1766—87), член Паризької АН (з 1772), почесний член Петерб. АН (з 1776). Закінчив Турінську арт. школу. З 1787 жив і працював у Парижі. Праці з *варіаційного числення, чисел теорії, алгебри, диференціальних рівнянь*, матем. аналізу, *диференціальної геометрії*, аналітичної та теоретичної *механіки, небесної механіки* та астрономії. Л.— один з основоположників заг. аналітичних методів у варіаційному численні. У творі «Аналітична механіка» подав аналітичний вираз *можливих переміщень принципу*, на базі якого розв'язав осн. задачі *статики*. В *динаміці*, використовуючи один з II осн. принципів (див. *Д'Аламбера — Лагранжа принцип*), вивів рівняння руху будь-якої системи; запровадив узагальнені координати. Праці Л. з астрономії стосуються рефракції, теорії збурень (див. *Збурення руху небесних тіл*), *лібрації Місяця*.
Портрет с. 48.

ЛАГРА́НЖА РІВНЯ́ННЯ — 1) У математиці — звичайне *диференціальне рівняння* вигляду $y = x\varphi(y') + f(y')$, де φ та f — задані диференційовні функції свого аргументу. Названо за ім'ям Ж. Л. *Лагранжа*, хоча вперше дослідив і запропонував це рівняння Ж. Л. *Д'Аламбер* (1748). Якщо $\varphi(y') = y'$, то Л. р. наз. рівнянням Клеро. 2) У механіці — рівняння руху вигляду $\frac{d}{dt}\left(\frac{\partial L}{\partial \dot{q}_i}\right) - \frac{\partial L}{\partial q_i} = Q_i$, де $L = T(q, \dot{q}) - \Pi(q)$ — функція Лагранжа (різниця між кінетичною й потенціальною енергіями системи), q_i — узагальнені координати системи, Q_i — узагальнені сили. Вперше запропонував 1760 Ж. Л. Лагранж. Такі рівняння (їх ще наз. Л. р. 2-го роду) застосовують для дослідження мех. руху та ін. процесів у фізиці, електротехніці, автоматиці тощо. Диференціальні рівняння руху в декартових *координатах* з невизначени-

ми множниками (Л. р. 1-го роду), які можна використати в аналогічних дослідженнях, через їхню громіздкість застосовують рідко.
Літ.: Кильчевский Н. А. Курс теоретической механики, т. 1—2. М., 1977.
О. О. Горошко (Л. р. у механіці).

ЛА́ГТИНГ (норв. lagting) — 1) Верхня палата *стортингу* (парламенту) Норвегії. Обирається стортингом у складі $^1/_4$ його депутатів. 2) Виборний законодавчий орган місц. самоврядування на Фарерських островах.

ЛА ГУ́МА (La Guma) Алекс (н. 20.II 1925, Кейптаун) — південноафр. письменник і громад. діяч. Член Компартії ПАР. За політ. діяльність одинадцять років провів у в'язниці. З 1966 в еміграції. Пише англ. мовою. У кращих творах змалював образ афр. революціонера, гол. змістом життя якого стала політ. боротьба. Автор повістей «Нічні блукання» (1962), «І нитка, втроє зсукана» (1964), «Кам'яна країна» (1967), «Наприкінці сезону туманів» (1972), роману «Час сорокопуда» (1980). Деякі новели Ла Г. перекладено укр. мовою.
Тв.: Укр. перекл.— Засланець. «Всесвіт», 1975, № 10; Рос. перекл.— Скитания в ночи.— И нитка, втрое скрученная.— Каменная страна.— В конце сезона туманов. М., 1975; Я пришёл сюда, чтобы жить. М., 1978; Время сорокопута. «Иностранная литература», 1980, № 4.
Літ.: Картузов С. П. Алекс Ла Гума. М., 1978. *В. К. Кухалашвілі.*

ЛАГУ́НА (італ. laguna) — 1) Неглибокий, невеликий за площею природний водний басейн, що є частиною моря, від якого відокремлений наносним піщано-глинистим валом. Нерідко Л. сполучається з морем однією або кількома протоками. 2) Внутрішня водойма кільцеподібного коралового острова (*атола*).

ЛАД у музиці — упорядковане, стале об'єднання звуків різної висоти, які тяжіють один до одного і об'єднані центральним звуком — *тонікою* або *акордом* (переважно тонічним); організація *півтонів, тонів,* півторатонів, що чергуються один за одним у певному порядку і мають різну ступінь тяжіння як один до одного, так і до тоніки. Звуки Л. *(ступені)* нумеруються від тоніки вгору. Від тяжіння ступенів до певного звуку та від побудови *звукоряду* залежить визначення ладотональності. Часто терміном «лад» визначають вид мажоромінорної системи, звукоряду. В різні істор. епохи у різних народів склалися види Л.: діатонічні (з 3—4 звуків, пентатонічні — з 5 звуків, античні — старогрецькі, натуральні, середньовічні, мажоромінорні) та хроматичні, в яких є 2 і більше півтонів підряд. *Л. З. Мазепа.*

ЛА́ДА (Lada) Йосеф (17.XII 1887, Грусіце, Чехія — 14.XII 1957, Прага) — чес. графік і живописець, нар. художник ЧССР (з 1947). З 1905 навчався в Художньо-пром. школі в Празі. Автор ілюстрацій до книжок («Пригоди бравого вояки Швейка» Я. Гашека, 1924), карикатур, пейзажів і жанрових картин, оформлень до театр. вистав та кінофільмів.

ЛА́ДА, Рада — у міфології східних, південних і колишніх балтійських слов'ян — богиня Сонця, злагоди, любові й достатку. Згадки про Л. збереглися в укр., рос. і білорус. фольклорі, в творах польс. хроністів 15—16 ст. (Д. Бєльського, Кромера), в працях укр. освітнього діяча І. *Гізеля*. Л. була одним з найдавніших поганських божеств, її прославляли в обрядових весняних і весільних піснях. Чоловічою паралеллю Л. був *Ладо*.

ЛА́ДАН Павло Степанович (29.II 1892—27.IV 1933) — активний учасник революц. руху на зх.-укр. землях. Н. в с. Улашківцях (тепер Чортківського р-ну Терноп. обл.) в сел. сім'ї. В 1910 в пошуках роботи емігрував до Канади. В 1915 переїхав до США . Був секретарем бюро Укр. федерації Соціалістичної партії Америки (УФСПА). Учасник І з'їзду Комуністичної партії Америки (1919). Після з'їзду — секретар Укр. федерації Комуністичної партії Америки (УФКПА). В 1921—23 працював у Закордонному бюро допомоги Комуністичній партії Сх. Галичини у Празі, Відні й Берліні. З кін. 1923 — член редколегії журн. КПЗУ «Наша правда». З 1924 — член ЦК КПЗУ і кандидат у члени Виконкому Комінтерну, представник КПЗУ в польс. секції Комінтерну. В 1926—29 — член Бюро УФКПА. З 1930 працював у редакції журн. «Наша правда» і в апараті секретаріату ЦК КПЗУ.

ЛА́ДАН — селище міського типу Прилуцького р-ну Черніг. обл. УРСР, на правому березі р. Удаю (прит. Сули), за 18 км від залізнич. ст. Прилуки. 7,4 тис. ж. (1980). На території Л. — завод протипожежного устаткування. Середня школа. Прилуцький вечірній маш.-буд. технікум, тех. уч-ще; лікарня, поліклініка. Будинок культури, 2 клуби, 5 б-к. Перша писемна згадка про Л. 1619.

ЛА́ДАН (грец. λάδανον, з араб.) — ароматична смола. Добувається з тропічного дерева босвелії (Boswellia carteri), що росте у Сх. Африці і в Азії (на Аравійському п-ові). Містить *камеді,* ефірні олії тощо. При спалюванні дає приємний запах. Застосовується при релігійних відправах.

ЛАДА́НІ Ганна Михайлівна (н. 14.XII 1914, с. Великі Лучки, тепер Мукачівського р-ну Закарп. обл.) — новатор с.-г. виробництва, ланкова колгоспу ім. В. І. Леніна Мукачівського р-ну Закарп. обл. (з 1947), двічі Герой Соціалістичної Праці (1949, 1956). Член КПРС з 1950. Очолювана Л. ланка прославилась високими сталими врожаями соняшнику й кукурудзи. Л.— делегат XXII з'їзду КПРС та XXI, XXIII і XXIV з'їздів Компартії України. Член Ревізійної комісії ЦК Компартії України (1960—71). Депутат Верховної Ради УРСР 3—8-го скликань. Нагороджена 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Портрет с. 48.
А. В. Кузьма.

ЛАДЗА́РІ (Лаццарі; Lazzari) Костантіно (1857, Мантуя — 1927, Рим) — діяч італ. робітн. руху. Журналіст. У 1882 — один із засновників Італ. робітн. партії, 1892 — Італ. соціалістичної партії (ІСП). На поч. 20 ст.— один з лідерів лівого крила ІСП, 1912—19 — її секретар. Боровся проти опортунізму, однак, запобігаючи розколові, займав центристські позиції. Під час 1-ї світової війни висунув пацифістські (див. *Пацифізм*) гасла, що стали платформою ІСП. Учасник Ціммервальдської (1915) і Кінтальської (1916) конференцій. Виступав за приєднання ІСП до Комінтерну. Депутат парламенту 1919—26. Боровся проти фашизму.

ЛАДИ́ЖЕНСЬКИЙ Геннадій Олександрович [22.I (3.II) 1853, Кологрив, тепер Костром. обл.— 15.IX 1916, там же] — укр. і рос. живописець. У 1870—79 навчався в петерб. АМ у М. *Клодта,* академік якої з 1910. У 1882—1914 жив в Одесі, де викладав малювання в реальному та худож. уч-щах. Твори: «В Петербурзі» (70-і рр. 19 ст.), «Орач» і «Отара в степу» (1885), «Бандурист» (1891), «Вивантаження граніту в Одеському порту» (1898), «Україна» (80-і рр. 19 ст.), «Хаджибей» (1899). Картини Л. зберігаються в Одес. худож. музеї та ін. Портрет та іл. с. 48.
Літ.: Афанасьєв В. Геннадій Ладиженський. К., 1966.

ЛАДИ́ЖЕНСЬКИЙ Микола Романович [15 (28).III 1906, с. Літиня, тепер Дрогобицького р-ну Львів. обл.— 11.V 1975, Львів] — укр. рад. геолог, чл.-кор. АН УРСР (з 1972). У 1936 закінчив Краківську гірничу академію. В 1937—40 працював геологом Акціонерного нафт. т-ва «Піонер» у Львові, 1945—51 — викладачем Львів. політех. ін-ту, 1951—75 — заст. директора і зав. відділом Ін-ту геології і геохімії горючих копалин АН УРСР. Осн. праці присвячені дослідженню геол. будови та корисних копалин (гол. чин. нафти й газу) Карпат і Криму. Вивчав також менілітові сланці Карпат з метою комплексного використання їх в народному господарстві.
М. І. Павлюк.

ЛАДИ́ЖЕЦЬ Володимир Іванович (н. 17.VI 1924, с. Харківці, тепер Старосинявського району Хмельн. обл.) — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1945. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Вищу партійну школу при ЦК Компартії України (1949). Друкуватися почав 1948. Автор поетичних збірок («Славлю труд», 1950, «Лірика», 1959, «Між берегами», 1963, та ін.), збірок опові-

С. Лагерлеф.

А. В. Лагода.

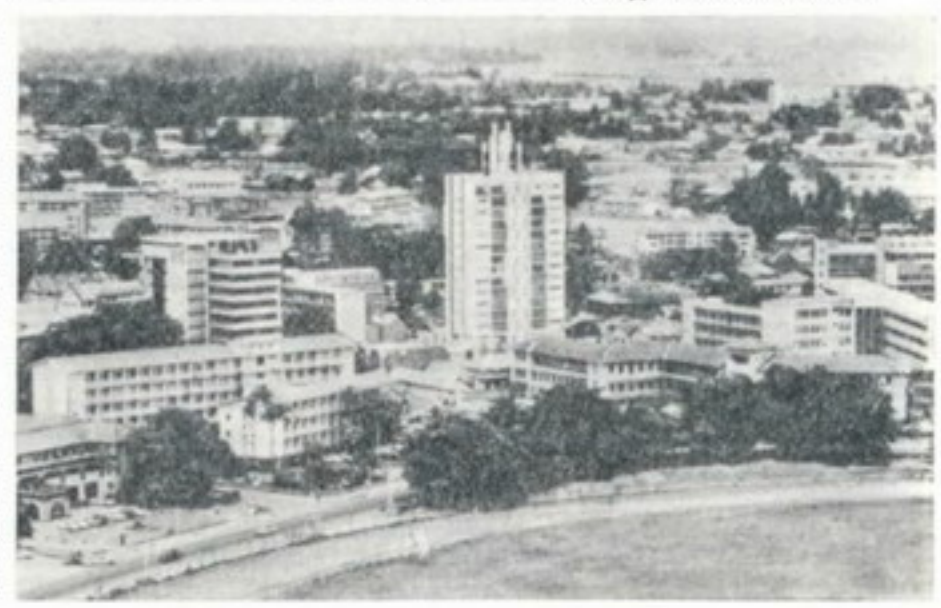
Лагос.
Вид частини міста.

Ж. Л. Лагранж.

Г. М. Ладані.

Г. О. Ладиженський.

Г. О. Ладиженський. Бандурист. Акварель. 1891.

дань («Ясновид», 1974, та ін.), романів («Перехрестя», 1967, «За бруствером — світанок», 1976, та ін.), книжок для дітей. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Вічне коло. Поезії. Ужгород, 1978.

Г. П. Донець.

ЛАДИ́ЖИН — місто Тростянецького р-ну Вінн. обл. УРСР, на правому березі Пд. Бугу при впадінні в нього р. Сільниці. За 6 км від залізничної ст. Ладижин. Перша літописна згадка належить до 1362, коли Л. загарбала феод. Литва. Після *Люблінської унії 1569* його захопила шляхет. Польща. Після 2-го поділу Польщі (1793) Л. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в грудні 1917. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації Л. (26.VII 1941—13.III 1944) в районі міста діяв партизанський загін. У Л. — *Ладижинська ДРЕС*, Ладижинська сільська гідроелектростанція, заводи: залізобетонних виробів, силікатної цегли, щебеневий, біохім., хлібопекарний; гранітний кар'єр, олійня, птахофабрика, колгосп. 4 заг.-осв. школи, технікум механізації с. г., лікарня. 2 будинки культури, 4 бібліотеки.

ЛАДИ́ЖИНСЬКА ДРЕС імені 50-річчя СРСР — потужна теплова електростанція. Розташована на правому березі р. Пд. Бугу, поблизу м. Ладижина Вінн. обл. Буд-во ДРЕС почато 1968. Перший енергоблок введено в експлуатацію 1970. В 1971 на станції вперше в практиці енерг. буд-ва протягом року змонтовано ще 5 блоків. Потужність ДРЕС — 1,8 млн. кВт (6 енергоблоків по 300 тис. кВт кожний); річне виробн. електроенергії — 12 млрд. кВт · год. На Л. ДРЕС впроваджено автоматизовану систему управління технологічними процесами. Входить до Об'єднаної енергосистеми Півдня СРСР.

М. В. Русанов.

ЛАДИ́НІНА Марина Олексіївна [н. 11 (24).VI 1908, Ачинськ, тепер Краснояр. кр.] — рос. рад. кіноактриса, нар. арт. СРСР (з 1950). В 1933 закінчила Держ. ін-т театр. мист. (Москва). Працювала в МХАТі (1933—35). З 1935 знімається в кіно. Ролі у фільмах І. *Пир'єва*: Маринка («Багата наречена», 1938), Мар'яна («Трактористи», 1939), обидва — на Київ. кіностудії худож. фільмів; Глаша («Свинарка і пастух», 1941), Варя («О шостій годині вечора після війни», 1944), Пересвєтова («Кубанські козаки», 1950). Держ. премія СРСР, 1941, 1942, 1946, 1948, 1951. Нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛА́ДНИЙ Вадим Євстафійович (н. 27.XII 1918, Харків) — укр. рад. архітектор, засл. арх. УРСР (з 1970). Член КПРС з 1946. В 1946 закінчив Харків. інженерно-буд. ін-т. Основні споруди в Києві: будинок відділення сусп. наук АН УРСР (1954), річковий вокзал (1961), Русанівський житл. масив (1964—71; іл. див. на окремому аркуші до ст. *Архітектура*, т. І, с. 224—225), житлові будинки на Брест-Литовському проспекті (1961—72), готель «Славутич» (1972), фізичний корпус ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (1973), всі — в співавторстві.

ЛА́ДО, Лад, Рад — у міфології слов'ян бог Сонця, злагоди, любові й достатку, а в деяких зх.-слов'янських племен — і бог війни. Одне з давніх поганських божеств. Згадки про Л. збереглись у фольклорі всіх слов'ян, зокрема в укр. та російському. Зображення Л. у вигляді дерев'яного ідола (діда), за істор. даними, було предметом поклоніння й шанування, особливо у жінок і дівчат. Як синонім коханого чоловіка слово «ладо» вжито в «Слові о полку Ігоревім».

ЛА́ДОЗЬКЕ О́ЗЕРО — озеро на Пн. Зх. СРСР, у межах Кар. АРСР і Ленінградської обл. РРФСР. Довж. 219 км, площа 17,7 тис. км² (найбільше в Європі). Глиб. до 230 м (у пн. частині). Об'єм води 908 км³. Розташоване у тектонічній улоговині. Пн. береги високі, скелясті, глибоко розчленовані затоками, вкриті лісом. Пд. береги переважно низовинні, слабо розчленовані, багато пляжів. Численні острови (бл. 660, заг. площа 435 км²). В озеро впадають ріки Волхов, Свір, Вуокса та ін., витікає Нева. Пересічна т-ра води на поверхні у серпні +16, +25°. Біля берегів озеро замерзає у грудні, у центр. частині — у січні — лютому, скресає у березні — травні. На озері спостерігаються згінно-нагінні явища, *сейші*, восени — шторми. Л. о. входить до системи *Волго-Балтійського водного шляху* імені В. І. Леніна. Вздовж пд. узбережжя прокладено обвідний канал. Рибальство (лосось, сиг, форель, лящ, окунь та ін.). З вересня 1941 по березень 1943 у пд.-зх. частині Л. о. проходила «*Дорога життя*», що сполучала блокований Ленінград з тиловими районами країни. На берегах Л. о.— міста Приозьорськ, Петрокрєпость, Нова Ладога, Сортавала.

ЛАДУ́НКА Наум Іванович [1 (12). XII 1730, Україна — 21.VII (1.VIII) 1782, Петербург] — вітчизн. співак (бас) і композитор. За походженням українець. Муз. освіту здобув у Придворній співацькій капелі (в 60-х рр.— соліст). Грав на багатьох муз. інструментах. Автор аранжировок рос. пісень для оркестру. Син Л.— Федір, був відомим кларнетистом.

ЛАЕННЕ́К (Laennec) Рене Теофіль Гіацінт (17.II 1781, Кемпер, деп. Фіністер — 13.VIII 1826, Керлуанек, деп. Фіністер) — франц. лікар і анатом, член Мед. акад. Франції (з 1823). З 1799 працював військовим лікарем, з 1801 — в одній з паризьких клінік. Першим пов'язав анатомію з клінікою, дав морфологічний опис багатьох хвороботворних процесів. Дав опис і рекомендації щодо лікування туберкульозу легень, що мають значення і тепер. Довів можливість вилікування цього захворювання. Л. винайшов і запровадив у практику *стетоскоп* та розробив методику *аускультації* тощо.

ЛАЄК Сулейман (н. 1931, Катаваза, Газнинської пров.) — афган. поет, президент Акалемії наук Демократичної Республіки Афганістан. Член Нар.-демократичної партії Афганістану, канд. у члени її ЦК. Член Революц. Ради Демократичної Республіки Афганістан. У 60-х рр. редагував центр. орган партії — газ. «Парчам» («Прапор»). В уряді Н. М. *Таракі* — міністр радіо і телебачення. Пише мовами *пушту* і *дарі*. Автор збірок поезій «Чунгар» (1962), «Намет кочовика» (1976), «Спогади й поля» (1978). Учасник конференцій письменників Азії і Африки. Бував у Києві. Переклав мовою пушту «Заповіт» Т. Шевченка (факсимільний переклад вміщено в журн. «Всесвіт», 1974, № 3). Окремі вірші Л. перекладено укр. й рос. мовами.

А. Ф. Хижняк.

ЛАЖ (італ. l'aggio) — 1) В капіталістичних країнах підвищення ринкової «ціни» золота, вираженої у *грошах паперових*, порівняно з кількістю паперовогрошових одиниць, яка за номіналом містить дану кількість золота. Обчислюють звичайно в процентах. 2) Те саме, що й *ажіо*.

ЛАЖЕ́ЧНИКОВ Іван Іванович [14 (26).IX 1792, Коломна — 26.VI (8.VII) 1869, Москва] — рос. письменник. Учасник Вітчизн. війни 1812, події якої відтворив у «Походних записках російського офіцера» (1820). Істор. романи «Останній Новик» (1831—33), «Басурман» (1838). Кращий твір — роман «Крижаний дім» (1835), в якому викривав деспотизм часів *біронівщини*. Автор драм «Матері-суперниці» (1868) та «Опричник» (1867; на сюжет її П. Чайковський написав однойменну оперу).

Тв.: Сочинения, т. 1—2. М., 1963; Укр. перекл.— Крижаний дім. К., 1965.

ЛА́ЗАР (Lázár) Дєрдь (н. 15.IX 1924, Ішасег) — угор. держ. діяч. Член Угор. соціалістичної робітн. партії (УСРП) з 1945. У 1948—70 працював на керівних посадах у Держплані УНР; 1963—68 — член Центр. комісії нар. контролю; 1970—73 — міністр праці. В 1973—75 — заст. голови Ради Міністрів, голова Держ. планової комісії і Держплану, постійний представник УНР у РЕВ. З травня 1975 — голова Ради Міністрів УНР. З 1970 — член ЦК, з 1975 — член Політбюро ЦК УСРП.

ЛАЗАРЄ́ВИЧ Іван Павлович [17 (29).III 1829, м. Могилів-на-Дністрі, тепер Могилів-Подільський — 26.II (10.III) 1902] — укр. акушер-гінеколог. Закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту (1853). В 1862—87 — проф. Харків. ун-ту. Праці Л. присвячені еклампсії, знеболюванню родів. Один з перших висловив думку про те, що роди є рефлекторним актом (див. *Рефлекси*) і залежать від стану центр. нервової системи породіллі. Л. створив ряд інструментів, які ввійшли в акушерську практику

ЛАЗАРЄ́ВСЬКИЙ Олександр Матвійович [8 (20).VI 1834, с. Гирівка, тепер с. Шевченкове Конотопського р-ну Сум. обл.— 31.III (13.IV) 1902, с. Підлипне, тепер Конотопського р-ну Сум. обл.] — укр. історик, що еволюціонував від демократичного просвітительства в бік бурж. лібералізму. Походив з дрібномаєтних дворян. У 1858 закінчив істор.-філол. ф-т Петер-

бурзького ун-ту. В 60—70-х рр. служив здебільшого в судових установах на Чернігівщині, Полтавщині, Курщині, з 1880 — в Києві. Автор праць переважно з історії Лівобережної України 2-ї пол. 17—18 ст. Брав участь у роботі ряду наук. орг-цій і закладів Петербурга, Чернігова, Києва (найбільше — в *Історичному товаристві Нестора-літописця*), один із засновників журн. «*Киевская старина*», запровадив у наук. обіг знайдене ним в архівосховищах першоджерело з історії України — «Генеральний опис Малоросії» (див. *Генеральний опис Лівобережної України 1765—69*). Істор. концепція Л., об'єктивно спрямована на викриття укр. *козацької старшини* як визискувача і гнобителя трудящих мас, вироблялася під впливом антикріпосниц. творів Т. Г. Шевченка, з яким Л. підтримував дружні зв'язки. На основі документів Л. першим в історіографії довів, що кріпосницькі відносини на Лівобережній Україні запровадила місц. козац. старшина, а царське законодавство лише закріпило їх юридично. В деяких працях («Павло Полуботок», 1880; «Замітки про Мазепу», 1898) виступив з критикою бурж.-націоналістичних концепцій історії України. Л. видав цінні документальні збірники «Сулимівський архів» (1884), «Мотижинський архів» (1890), «Щоденник генерального підскарбія Якова Марковича» (1893, 1895, 1897) та інші. Багатий фактичний матеріал праць Л., які об'єктивно спростовують бурж.-націоналістичну теорію «безкласовості» укр. нації, використовують рад. історики, разом з тим відкидаючи бурж.-ліберальні трактування, недооцінку автором ролі нар. мас, нерозуміння соціального змісту класової боротьби селянства проти поміщиків, ідеалізацію діяльності на Україні деяких царських урядовців, прояви непослідовності у висвітленні істор. процесу закріпачення селянства і козац. бідноти на Лівобережній Україні в 17—18 ст.

Тв.: Малороссийские посполитые крестьяне (1648—1783 гг.). К., 1908; Описание старой Малороссии, т. 1—3. К., 1888—1902; Очерки, заметки и документы по истории Малороссии, в. 1—5. К., 1891—99.
Літ.: Марченко М. І., Полухін Л. К. Видатний історик України О. М. Лазаревський. К., 1958; Сарбей В. Г. Історичні погляди О. М. Лазаревського. К., 1961.

В. Г. Сарбей.

ЛАЗАРЕ́НКИ — родина рос. рад. акторів цирку. **Віталій Юхимович Л.** [27.IV (9.V) 1890, с-ще Олександрівськ-Грушевський, тепер м. Шахти Ростовської обл.— 18.V 1939, Москва] — клоун-сатирик і акробат, засл. арт. РРФСР (з 1929). В 1914 поставив світовий рекорд, зробивши сальто через трьох слонів. Стрибок було знято на кіноплівку, яка демонструвалась на всіх екранах світу. В рад. цирку творчість Л. мала політично загострений агітац. характер. Знімався в кіно. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. **Віталій Віталійович Л.** [5 (18).III 1914, Москва — 14.III 1948, там же] — клоун-сатирик. Син Віталія Юхимовича Л. В цирку — з 1928. Розвивав традиції публіцистичної клонади.

ЛАЗАРЕ́НКО Андрій Созонтович [14 (27).XI 1901, Київ — 13.X 1979, Львів] — укр. рад. ботанік, член-кореспондент АН УРСР (з 1951). Закінчив Київський інститут народної освіти (1924). Праці Л. присвячені питанням *систематики*, флористики, географії, морфології та філогенії справжніх мохів України, Білорусії, Казахстану, Серед. Азії й Далекого Сходу, а також експериментального *морфогенезу* в моховидних, каріосистематики мохів Рад. Союзу тощо. Л. розробив загальновизнану зональну концепцію геогр. елементів флори.

ЛАЗАРЕ́НКО Євген Костянтинович [13 (26).XII 1912, Харків — 1.I. 1979, Київ] — укр. рад. геолог-мінералог, академік АН УРСР (з 1969). Засл. діяч науки УРСР (з 1961). Член КПРС з 1952. У 1934 закінчив Харківський ун-т. З 1938 — доцент Ворон. ун-ту. В 1942—44 — наук. співробітник Уральського філіалу АН СРСР. З 1944 — доцент, з 1948 — професор, 1951—63 — ректор Львів. ун-ту. В 1969—71 — директор Ін-ту геол. наук АН УРСР. З 1972 — зав. відділом Ін-ту геохімії і фізики мінералів АН УРСР. З 1970 — президент Укр. мінералогічного т-ва; з 1971 — віце-президент Всесоюзного мінералогічного т-ва. Осн. роботи присвячені питанням заг. мінералогії та мінералогії й родовищам корисних копалин України та Уралу. Л.— автор кількох підручників з мінералогії; один з авторів «Мінералогічного словника». Нагороджений двома орденами «Знак Пошани».

В. І. Павлишин.

ЛАЗАРЕ́Т — в СРСР лікувальний заклад при військових частинах для стаціонарного лікування хворих, якщо вони не потребують спеціалізованого лікування в *госпіталі*. За часів середньовіччя чернечий орден св. Лазаря створював притулки для хворих на проказу — т. з. лазарети (в деяких країнах проказу називали тоді хворобою св. Лазаря), звідки й назва. На території Росії до 19 ст. Л. і госпіталем наз. один і той самий лікувальний заклад.

ЛА́ЗАРЄВ Борис Георгійович [н. 24.VII (6.VIII) 1906, с. Миропілля, тепер Краснопільського р-ну Сум. обл.] — укр. рад. фізик, акад. АН УРСР (з 1951), засл. діяч науки УРСР (з 1966). Закінчив Ленінгр. політех. ін-т (1930). З 1937 працює в Фіз.-тех. ін-ті АН УРСР (Харків). Осн. наук. праці з фізики і техніки низьких т-р. Разом з укр. фізиком Л. В. *Шубниковим* відкрив ядерний парамагнетизм (1936). З ім'ям Л. пов'язані відкриття і вивчення надтекучої плівки гелію-II, квантових осциляцій магнітоопору і магн. сприйнятливості великої кількості металів, дослідження властивостей ізотопів гелію та їхньої суміші, відкриття фазових переходів 2,5-го роду тощо. Л. зі співробітниками розробив оригінальну методику розділення ізотопів гелію. Під його керівництвом створено надпровідні матеріали з високими критичними параметрами та надпровідні соленоїди з потужними магн. полями. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1951. Портрет с. 50.

ЛА́ЗАРЄВ Василь Григорович (н. 23.II 1928, с. Порошино Китмановського р-ну Алт. краю) — льотчик-космонавт СРСР, полковник, Герой Радянського Союзу (1973). Член КПРС з 1956. Закінчив Саратов. мед. ін-т (1952) і Чугуївське військ.-авіац. уч-ще (1954). Служив у частинах ВПС. В загоні космонавтів — з 1966. Разом з О. Г. *Макаровим* як командир корабля здійснив політ (27—29.IX 1973) на косміч. кораблі «Союз-12». В ході виконання програми польоту проведено наук.-тех. дослідження й випробування систем корабля і скафандрів. Нагороджений 2 орденами Леніна. Портрет с. 50.

ЛА́ЗАРЄВ Віктор Микитович [22.VIII (3.IX) 1897, Москва — 1.II 1976, там же] — рос. рад. мистецтвознавець, член-кор. АН СРСР (з 1943). Навчався в Моск. ун-ті (1917—20). В 1924—36 працював у Музеї образотворч. мист. в Москві. Професор Моск. ун-ту. Осн. праці з історії давньоруського, візантійського мист. і мист. доби Відродження. Багато статей присвятив вивченню живопису і мозаїк київ. (Софійського та Михайлівського) соборів. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, Дружби народів, медалями. Держ. премія СРСР, 1976 (посмертно).

Тв.: Андрей Рублев и его школа. М., 1966; Русская средневековая живопись. М., 1970; Византийская живопись. М., 1971; Византийское и древнерусское искусство. М., 1978.

ЛА́ЗАРЄВ Григорій Митрофанович [н. 7 (20).IV 1907, Таганрог] — укр. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1960). Член КПРС з 1946. Профес. акторську діяльність почав у Макіївському театрі робітн. молоді (1931—34). В 1935—57 працював у театрах Барнаула, Миколаєва, Чернігова, Херсона. З 1957 — актор Полтав. укр. муз.-драм. театру ім. Гоголя. Ролі: Степан («Маруся Богуславка» Старицького), Лавро Мамай («Дума про Британку» Яновського), Стрижень («Загибель ескадри» Корнійчука), Сердюк («Іркутська історія» Арбузова), Франц Моор («Розбійники» Шіллера). Створив образ В. І. Леніна («Незабутній 1919-й» Вс. Вишневського, «Кремлівські куранти» Погодіна). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Портрет с. 50.

ЛА́ЗАРЄВ Михайло Петрович [3 (14).XI 1788, м. Владимир — 11 (23). IV 1851, Відень, похований у Севастополі] — рос. флотоводець, вчений-географ і гідрограф, адмірал (1843). Закінчив Мор. кадетський корпус. Здійснив три плавання навколо світу: 1813—16, під час якого було відкрито коралові о-ви Суворова у Тихому ок., 1819—21 — як командир шлюпа «Мирний» у складі експедиції Ф. Ф. *Беллінсгаузена*, коли було відкрито Антарктиду (1820), і 1822—25 — на фрегаті «Крейсер». У 1827 — учасник На-

М. О. Лазаревська.

О. М. Лазаревський.

Є. К. Лазаренко.

Б. Г. Лазарєв.

В. Г. Лазарєв.

Г. М. Лазарєв.

М. П. Лазарєв.

варінського бою з тур. флотом. У 1832—33 — нач. штабу, з 1833 — гол. командир Чорномор. флоту і військ. губернатор Севастополя та Миколаєва. Під час подорожей провадив дослідження з метеорології, етнографії, океанографії. Видав лоції (описи) Чорного та Азовського морів. Під керівництвом Л. у Миколаєві було складено й надруковано карти Чорного, Егейського та Середземного морів. Ім'ям Л. названо море біля Антарктиди, льодовик в Антарктиді, острови у Тихому ок. і Аральському м., бухта і порт в Японському м. та ін. геогр. об'єкти.

ЛА́ЗАРЄВ Олександр Захарович [3 (15).VII 1870, м. Миргород, тепер Полтав. обл.— 30.XI 1951] — український рад. педіатр, засл. діяч науки УРСР (з 1941). Закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту (1893). З 1921 — професор Київ. клінічного ін-ту (з 1930 — Київ. ін-т удосконалення лікарів), 1941—44 — професор Том. мед. ін-ту. Праці Л. присвячені вивченню туберкульозу та нервових захворювань у дітей, дитячих інфекцій тощо.

ЛА́ЗАРЄВ Петро Петрович [1 (13). IV 1878, Москва — 23.IV 1942, Алма-Ата] — рос. рад. вчений, акад. АН СРСР (з 1917). Закінчив мед. (1901) та фіз.-мат. (1903) факультети Моск. ун-ту. В 1912—25 — професор Моск. вищого тех. училища. З 1920 — директор організованого ним Держ. біофіз. ін-ту, з 1931 — зав. відділом Всесоюзного ін-ту експериментальної медицини, з 1938 — директор Біофіз. лабораторії АН СРСР. Наук. праці з фізики, фіз. хімії, біофізики та геофізики. Виконав класичні дослідження з теплопровідності розріджених газів, вивчав закони хім. дії світла. Створив *іонну теорію збудження*, вивів заг. закон подразнення, досліджував процес фізіол. *адаптації*, розробляв проблему застосовності законів термодинаміки до біол. процесів. Керував дослідженнями Курської магн. аномалії.

ЛА́ЗАРОВ Іван (2.X 1890, Карлово — 4.XI 1952, Софія) — болг. скульптор, засл. художник НРБ (з 1952), член Болг. АН (з 1941). В 1907—12 навчався в Художньо-індустріальному училищі в Софії, 1917—19 — в мюнхен. АМ. Твори: «Знову на війну» (1915), «Селянки розмовляють» (20-і рр. 20 ст.), «Робітник» (1937), «Хліб» (1946). Автор ряду пам'ятників. Викладав в АМ у Софії (1919 — 52 — професор, 1932—45 — директор, з перервами).

ЛАЗАРЧУ́К Андроник Григорович [3 (15).I 1870, с. Уховецьк, тепер Ковельського р-ну Волин. обл.— 6.IX 1934, м. Борзна Черніг. обл.) — укр. рад. живописець. У 1889—95 навчався в петерб. АМ. До 1915 викладав малювання в гімназіях і уч-щах у Ковелі, Конотопі, Кременці. З 1915 жив і працював у Борзні. Малював невеликі жанрові картини: «За читанням листа» (бл. 1888), «Родинна група», «В селянській хаті», «Портрет Т. Шевченка» (всі — у ДМУОМ).

ЛАЗАРЧУ́К Іполит Андроникович [13 (26).VIII 1903, с. Почаїв, тепер смт Кременецького р-ну Тернопол. обл.—21.II 1979, Київ] — український радянський художник кіно, засл. діяч мист. УРСР (з 1967). Член КПРС з 1943. Син А. *Лазарчука*. В 1930 закінчив Київ. худож. ін-т. Роботи в галузі мультиплікаційного фільму: «Зарозуміле курча» (1936), «Лісова угода» (1937), «Папанінці» (1938), «Пригоди Перця» (1961), «П'яні вовки» (1962), «Чому в півня короткі штанці» (1966), всі — на київ. кіностудіях. Нагороджений орденами Червоної Зірки, Вітчизн. війни 2-го ступеня, «Знак Пошани», медалями.

ЛАЗАРЯ́Н Всеволод Арутюнович [3 (16).X 1909, м. Оріхів, тепер Запоріз. обл.— 24.XII 1978, Дніпропетровськ] — укр. рад. вчений у галузі механіки, акад. АН УРСР (з 1972), засл. діяч науки УРСР (з 1969). Член КПРС з 1939. Закінчив (1931) Дніпроп. гірничий ін-т, викладав у Дніпроп. ін-ті інженерів залізнич. транспорту (1941—58 — директор ін-ту). В 1968—78 — керівник Дніпроп. відділення Ін-ту механіки АН УРСР. Осн. праці з заг. механіки, прикладної теорії пружності, теорії коливань, динаміки залізнич. рухомого складу, зокрема з питань перехідних режимів руху поїздів, стійкості рейкових екіпажів, взаємодії рухомого складу і суцільного пружного середовища тощо. Нагороджений орденом Леніна, 4 орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», медалями. Держ. премія УРСР, 1971. Премія ім. О. М. Динника АН УРСР, 1978. Портрет с. 52.

В. В. Пилипенко.

ЛАЗДІ́НУ ПЕЛЕ́ДА — спільний псевдонім лит. письменниць-сестер: Софії Іванаускайте-Пшибиляускене [4 (16).IX 1867, Парагяй, тепер Акмянського р-ну Лит. РСР — 15.III 1926, там же] і Марії Іванаускайте-Ластаускене [3 (15). V 1872, Шяуляй — 19.VII 1957, Каунас]. Перше оповідання — «Сирота» (1898). Осн. тема їхніх творів, що належать до критичного реалізму,— класові суперечності між селянами і поміщиками («Зникло, немов сон», 1908), моральний розклад лит. поміщиків і буржуазії («Мандрівник», 1902; «Пан Драмблявічюс», 1921). Оповідання «Біля самого маєтку» (1907), «Матінка покликала» (1908), «Перша служба» (1922) — з життя тогочасного села.

Тв.: Рос. перекл.— Исчезло, как сон. М., 1960.

ЛА́ЗЕР (англ. laser, скор. від light amplification by stimulated emission of radiation — підсилення світла за допомогою індукованого випромінювання), оптичний квантовий генератор — прилад для генерування проміння видимого, ультрафіолетового та інфрачервоного діапазонів, дія якого грунтується на явищі *вимушеного випромінювання* (див. також *Квантові генератори і підсилювачі*). Лазери — генератори монохроматичного, вузьконапрямленого, потужного і когерентного проміння Залежно від використовуваної робочої речовини розрізняють твердотілі, напівпровідникові, рідинні та газові Л. Створено різноманітні Л. з перестроюваними, а також стабілізованими частотами випромінювання. Л. широко застосовують для обробки матеріалів, локації і зв'язку, запису і відтворення голограм, нагріву плазми до високих т-р, спектроскопії тощо. Див. *Голографія, Лазерна обробка, Лазерна спектроскопія, Лазерне зварювання, Лазерні методи лікування.*

М. С. Соскін.

ЛА́ЗЕРНА ОБРО́БКА — обробка матеріалів концентрованим переривчастим або безперервним електромагнітним випромінюванням, що його генерує *лазер*. Залежно від інтенсивності цього випромінювання оброблюваний матеріал нагрівається, плавиться або випаровується, набуваючи потрібної форми, належних фіз.-мех. властивостей. В процесі Л. о. матеріал не зазнає мех. дії інструмента. Обробку зручно проводити у важкодоступних (для звичайних інструментів) місцях і крізь прозорі середовища, її легко автоматизувати, вона забезпечує стерильність. Вдаючись до Л. о., свердлять вузькі отвори у виробах, розкроюють листові матеріали, видаляють зайвий матеріал при *балансуванні* деталей машин, зміцнюють (напр., внаслідок надшвидкісного гартування, пластичного деформування) поверхню виробів тощо. Див. також *Лазерне зварювання*.

В. С. Коваленко.

ЛА́ЗЕРНА СПЕКТРОСКОПІ́Я — галузь фізики, в якій досліджують спектри атомів і молекул у газоподібному, рідкому і кристалічному станах речовини, застосовуючи випромінювання *лазерів*. Виникла на стику квантової *електроніки* й оптичної *спектроскопії*. Визначальним етапом на шляху становлення Л. с. як науки було застосування потужних лазерів, що працюють у видимому діапазоні випромінювань, для збудження *комбінаційного розсіяння світла*. Бурхливий розвиток Л. с. почався після створення лазерів з перестроюваною частотою, випромінювання яких характеризується надзвичайною монохроматичністю когерентністю, незначною просторовою розбіжністю та великою потужністю. Використання таких лазерів дало можливість досягнути *роздільної здатності*, яка набагато перевищила можливості класичних *спектральних приладів*, усунути г. з. доплерівське розширення в спектроскопії атомів і молекул у газовій фазі, дослідити кінетику збуджених станів окремих атомів і молекул, здійснити багатофотонні переходи тощо. Використовуючи селективність поглинання світла речовиною, за допомогою лазерного

І. А. Лазарчук. Кадр з мультфільму «Пригоди Перця» 1961.

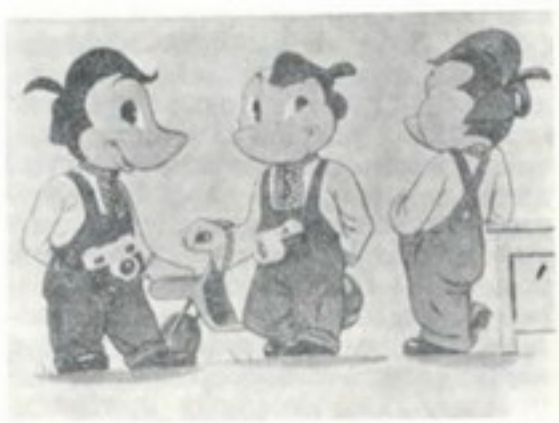

випромінювання можна цілеспрямовано змінювати склад і властивості речовини, напр. збагачувати її певним *ізотопом* або здійснювати в ній потрібну фотохім. реакцію. Л. с. широко застосовується при розв'язуванні як теоретичних, так і практичних питань фізики, хімії, біології, метрології тощо.
Літ.: Летохов В. С., Чеботаев В. П. Принципы нелинейной лазерной спектроскопии. М., 1975; Лазерная спектроскопия атомов и молекул. Пер. с англ. М., 1979.
І. І. Конділенко.

ЛА́ЗЕРНЕ ЗВА́РЮВАННЯ — зварювання металів, при якому з'єднувані місця деталей розплавляють теплом, джерелом якого є сфокусоване електромагнітне випромінювання, що його генерує *лазер*; вид *зварювання* плавленням. Найпоширенішим є імпульсне Л. з., пов'язане зі створенням точкових з'єднань. Впроваджується у виробн. безперервне Л. з., в процесі якого створюють суцільні зварні шви. Л. з. дає змогу з'єднувати метали, які добре зварюються (напр., мідь), та деякі різнорідні метали (напр., вольфрам і алюміній), що їх важко зварювати іншими способами. Воно зручне при зварюванні деталей у важкодоступних місцях. Л. з. застосовують у виробн. малогабаритних і точних приладів — електровакуумних та напівпровідникових, інтегральних схем тощо; безперервне Л. з., крім того,— в машинобудуванні. Важливі дослідження в галузі Л. з. проведено в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР.
В. П. Гаращук.

ЛА́ЗЕРНИЙ ТЕРМОЯ́ДЕРНИЙ СИ́НТЕЗ — див. *Термоядерні реакції*.

ЛА́ЗЕРНІ МЕ́ТОДИ ЛІКУВА́ННЯ — методи лікування, засновані на використанні особливостей біологічної дії випромінювання *лазерів*. За допомогою сфокусованого світлового пучка лазера на дуже малій площі створюється велика потужність, що дає змогу коагулювати (див. *Коагуляція*) і навіть розтинати певні ділянки тканин. З цією метою застосовують випромінювання CO_2-лазера (λ = = 10,6 мкм), неодимового (λ = 1,06 мкм), рубінового (λ = 0,694 мкм) та аргонового (λ = 0,52 і 0,42 мкм) лазерів, можливе використання лазера на алюмо-ітрієвому гранаті (λ = 1,06 мкм) та ін. Лазери застосовують в офтальмології для «приварювання» відшарованої сітківки, лікування *глаукоми* і *катаракти* тощо. В онкології лазери використовують для коагуляції або видалення доброякісних та злоякісних пухлин. Використання лазерного променя в хірургії (т. з. світловий скальпель) забезпечує стерильність і зменшення кровотечі. Лазери використовують також в гінекології, нейрохірургії, стоматології, отоларингології тощо. Біол. активність низькоінтенсивного випромінювання гелій-неонових лазерів використовують для стимуляції гоєння ран, трофічних виразок тощо, а також для впливу на біол. активні точки
Літ.: Лазеры в биологии и медицине. К., 1969; Гамалея Н. Ф. Лазеры в эксперименте и клинике. М., 1972.
Є. І. Поліщук.

ЛА́ЗИ, чани — етнографічна група *грузинів*, які живуть переважно в Туреччині, частина — в Адж. АРСР. Говорять лазьким (чанським) діалектом занської мови картвельської групи. Л.— корінне населення пд.-сх. узбережжя Чорного м. і частково бас. р. Чорох. У Туреччині Л. змушені були прийняти *іслам* (до того були християнами). Незважаючи на примусове отуречування, вони зберегли свою мову і почасти культуру.

ЛАЗИМИ́Р Павло Євгенович (21.I 1891—20.V 1920) — рад. військ. діяч, учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції. В 1917 — лівий есер, з 1918 — член Комуністичної партії. Військ. фельдшер. Після Лютневої революції 1917 — член Петроградської Ради та її Виконкому, голова солдатської секції і заст. голови Військ. відділу Ради. Був автором проекту «Положення про ВРК», член бюро і перший голова Петроградського ВРК. У листопаді 1917 — член колегії НКВС і Наркомату у військ. справах. У 1918—20 — член Реввійськради Пд. фронту, керував постачанням рад. військ на Україні, організацією сан. справи. Помер від тифу. Похований у Кременчуку.

ЛА́ЗІКА, Лазьке царство (місц. назва Егрісі) — держава, що існувала в Зх. Грузії з 2 ст. (за ін. джерелами — з 4 ст.). Столиця — м. Археополіс (тепер Накалакеві). Осн. населення — *лази*. Спочатку Л. була залежною від Риму. Протягом 3—4 ст. лазькі царі підкорили нас. Пд. Колхіди. З 4 ст. відбувався процес розкладу рабовласницьких і формування феод. відносин. У 6 ст. тер. Л. стала ареною воєн між Візантією і Персією. За договором 562 залишилася залежною від Візантії, імператор якої ліквідував у Л. царську владу. В 8 ст. Л. увійшла до Абхазького царства.

ЛА́ЗНЯ — приміщення, призначене для миття тіла, підтримання тим самим чистоти шкіри та її нормального фізіологічного стану, а також поліпшення функціонального стану організму при деяких захворюваннях (ревматизм, подагра, хвороби нирок, неврози та ін.). Оздоровчий вплив Л. широко використовувався старод. народами (Китай, Індія, Єгипет, Греція, Рим); за свідченням *Геродота* (5 ст. до н. е.) — також племенами, що жили на території сучас. УРСР (скіфи). Перші відомості про Л. в Старод. Русі належать до 10 ст. (Київ). За характером обладнання розрізняють Л. р о с і й с ь к і (з чашковою системою), д у ш о в і т а м і ш а н і (з чашковим і ванно-душовим відділеннями); за умовами експлуатації — т у а л е т н і (гігієнічного призначення) й п р о п у с к н і (гігієнічного та протиепідемічного призначення). В мильному відділенні Л. т-ра повітря повинна бути 27—29°, відносна вологість — 71—78%. Особливістю сучас. Л. є наявність парильні: російського (з вологим повітрям), фінського типу — сауни (з сухим гарячим повітрям) та ін. Миття в парильні стимулює жировий та вуглеводний обмін і сприяє виробленню стійкості до діяння зовн. факторів навколишнього середовища. Парильні можуть використовуватись як лікувальний фактор (при атеросклерозі, невралгії, ішіасі, бронхіті, катарах верхніх дихальних шляхів, астмі, ожирінні, перевтомі тощо). Гострі запальні захворювання вух, очей, декомпенсовані пороки серця, туберкульоз легень, вагітність та ін. є протипоказанням для відвідування парильні.
Х. А. Заривайська.

ЛАЗО́ Сергій Георгійович [23.II (7.III) 1894, Пятри, тепер с. Лазо Оргєєвського р-ну Молд. РСР — травень 1920, ст. Муравйово-Амурська, тепер ст. Лазо, Далекосхідної з-ці] — герой громадянської війни 1918—20. Член Комуністичної партії з 1918. Навчався в Петерб. технологічному ін-ті, потім — на фізико-матем. ф-ті Моск. ун-ту. Брав участь у роботі революц. студентських гуртків. З 1916 — в армії, у чині прапорщика служив у Красноярську. Після Лютневої революції 1917 — член полкового к-ту, голова солдатської секції Красноярської Ради. Активний учасник боротьби за встановлення Рад. влади в Красноярську та Іркутську. В 1918 — член *Центросибіру*, команд. Забайкальським фронтом член підпільного Далекосх. обласного к-ту РКП(б). З весни 1919 — команд. партизан. загонами Примор'я. Після повалення білогвард. влади (31.I 1920) Л. було призначено членом Реввійськради і Далекосх. бюро ЦК РКП(б). 4—5. IV 1920 япон. інтервенти захопили владу у Владивостоці, заарештували Л. та ін. членів Реввійськради і після жорстоких тортур спалили їх у паровозній топці. Портрет с. 52.
Літ.: Лазо О. Сергей Лазо. М., 1965; Этих дней не смолкнет слава. Владивосток, 1966.

ЛАЗО́РИК Федір Семенович (літ. псевд.— Федь Маковичанин, Дальнозір та ін.; 1.IV 1913, с. Бехерів Бардіївського округу, Сх. Словаччина — 4.VII 1969, Братіслава) — укр. письменник в ЧССР. Учителював в укр. селах Сх. Словаччини і Закарпаття. У першій зб. віршів «Слово гнаних і голодних» (1949) відобразив боротьбу укр. населення проти нім.-фашист. окупантів. Автор збірок поезій «Велика сила» (1955), «Сніжні хризантеми» (1968), «Карпатська замана» (1971), повістей «Світанок над селами» (1953), «Вік наш фестивальний» (1958), творів для дітей. Записував нар. пісні («Співаночки мої», 1956), уклав буквар, читанку та підручник укр. мови для укр. населення Сх. Словаччини.
О. В. Мишанич.

ЛАЗУРЕ́НКО Данило Семенович [11 (24).XII 1902, с. Вільшана, тепер смт Дергачівського р-ну Харків. обл.] — укр. рад. режисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1948). Член КПРС з 1946. В 1929 закінчив Харків. муз.-драм. ін-т. З 1930 — режисер Харків. укр. драм. театру (з 1933 — Донец. укр. драм. театр ім. Артема; 1938—48 — худож. керівник цього театру), 1949—59 — Дніпроп. укр. драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. В 1959—61 — гол. режисер Миколаїв. укр. муз.-драм. театру. Вистави: «Наймич-

П. П. Лазарєв.

І. Лазаров. Смуток. Граніт. 1926.

А. Г. Лазарчук.

А. Г. Лазарчук. За читанням листа. Близько 1888. Державний музей українського образотворчого мистецтва в Києві.

В. А. Лазарян.

С. Г. Лазо.

Ч. Лайєль.

Лаколіт.

ка» Карпенка-Карого, «Свіччине весілля» Кочерги, «Загибель ескадри» Корнійчука, «Міщани» Горького. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани».

ЛАЗУРИ́Т — мінерал класу *силікатів*. (Na, Ca)$_8$ [SO$_4$, S, Cl (AlSiO$_4$)$_6$]. *Сингонія* кубічна. Густ. 2,42. Твердість 6. Колір синій, блакитний, фіолетовий, зеленувато-сірий. Блиск скляний. Найбільші родовища Л. в Афганістані і в СРСР (Забайкалля і Памір). Використовують як *виробне каміння* та для виготовлення синьої фарби.

ЛАЗУ́РНЕ (до 1975 — Новоолексіївка) — селище міського типу Скадовського р-ну Херсон. обл. УРСР, на березі Чорного м., за 35 км від м. Скадовська. Аеропорт. 2,7 тис. ж. (1980). На тер. с-ща — відділення Скадовського лісгоспу та райсільгосптехніки, радгосп, комбінат побутових послуг. Середня школа, поліклініка; клуб, б-ка. Л.— кліматологічний курорт. Уперше згадується 1803.

ЛАЗУ́РОВИЙ БЕ́РЕГ, Французька Рів'єра — вузька смуга узбережжя Середземного м. на Пд. Сх. Франції, від кордону з Італією до м. Тулона. З Пн. облямований Приморськими Альпами. Узбережжя розчленоване мальовничими бухтами, багато пляжів. Пересічна т-ра влітку +23°, взимку +7°. Вічнозелена середземномор. рослинність. Відомий курорт. район Зх. Європи. Гол. курорти: *Ніцца, Канн*, Ментона. В межах Л.б — держава-князівство *Монако*.

ЛАЗУ́РСЬКИЙ Олександр Федорович [31.III (12.IV) 1874, Переяслав, тепер Переяслав-Хмельницький Київ. обл.— 27.II (12.III) 1917] — рос. психолог. Закінчив Петерб. військово-мед. академію (1897). Працював у різних н.-д. і вищих навч. закладах Петербурга. Один з основоположників *експериментальної психології*, автор оригінальних методів наук. дослідження психіки — клінічного спостереження і *природного експерименту*. Розробляв переважно питання психології особистості. Боровся проти суб'єктивно-ідеалістич. напряму в психології. Поряд з цим погляди Л. хибували на механіцизм.

Літ.: Садчикова В. І. Психологічна спадщина О. Ф. Лазурського. В кн.: Нариси з історії вітчизняної психології кінця XIX і початку XX століття. К., 1959.

ЛА́ЗЯЧИЙ ПО́ЛОЗ (Elaphe) — рід змій род. *вужевих* Довж. тіла понад 2 м. Від *полозів* відрізняється наявністю у верх. щелепі безперервного ряду зубів більш-менш однакового розміру. Понад 50 видів, поширений у Пд. і Серед. Європі, Азії, Пн. та Центр. Америці. В СРСР — 11 видів, з них в УРСР — 4: леопардовий полоз (E. situla), що зустрічається в Криму, чотирисмугий (E. quatuorlineata) та візерунковий (E. dione) полози — в окремих місцях степової зони, лісовий полоз, або ескулапова змія (E. longissima) — у зх. частині Лісостепу. Більшість видів добре лазить по деревах і кущах. Розмножуються відкладаючи яйця. Живляться переважно дрібними хребетними та яйцями птахів. Не отруйні. Іл. с. 54. *В. І. Таращук.*

ЛА́ЗЯЧІ РОСЛИ́НИ — дерев'янисті і трав'янисті рослини, стебла яких піднімаються вгору, чіпляючись за допомогою придаткових *коренів* (напр., ваніль, плющ), *вусиків* (напр., виноград. бріонія), гачечковидних щетинок або *колючок* (напр., підмаренник) за іншу рослину чи якусь опору, але не обвиваючись навколо них. Л. р. разом з *виткими рослинами* відносять до *ліан*.

ЛА́ЗЯЧІ СУМЧАТІ — родина сумчатих ссавців. Те саме, що й *кускусові*.

ЛАЙ (Lay, Вільгельм Август (30.VII 1862—29.V 1926) — нім. педагог, представник *експериментальної педагогіки*. Словесному навчанню, яке панувало в 19 ст., протиставив свою т. з. педагогіку дії. Виходячи з даних біології, зводив роль виховання до вироблення у дітей реакцій в основному рухових. Гол. увага в школах Л. («школи дії») відводилася моделюванню, драматизації, малюванню, ліпленню тощо. Такі школи не давали систематичних теор. знань, їх назвали «люстративними». Теорія Л. відіграла деяку позитивну роль у боротьбі з вербалізмом у навчанні (відірваним від життя, догматич. викладанням і засвоєнням навч. матеріалу). Гол. твори: «Експериментальна дидактика» (1903), «Експериментальна педагогіка» (1908), «Школа дії» (1911)

ЛА́ЙВСЕЙ (Livesay) Дороті (н. 12.X 1909, Вінніпег, Манітоба) — канад. поетеса й літературознавець. Дочка Ф. Г. Р. *Лайвсей*. Пише англ. мовою. Перша зб. віршів інтимної лірики — «Зелений глечик» (1928). Навчаючись в 30-х рр. у Сорбонні (Париж), слухала виступи А. *Барбюса*. Під впливом їх звернулася до соціальної тематики. У збірках «День і ніч» (1944), «Вірші для народу» (1947), «Документальні поеми» (1968), «Дві пори року» (1972) викриває тяжкі умови праці робітників, злиденне становище нац. меншостей у Канаді, закликає до боротьби за мир, за соціальний прогрес. В автобіогр. повісті «Дитинство в Вінніпезі» (1973) розповіла про свою няню-українку, яка познайомила її матір з укр. нар. піснями, про працю матері над перекладами з укр. мови. Автор збірок «Льодовий вік» (1975), «Права рука, ліва рука» (1977), «Жінка, якою я є» (1977). Досліджує творчість Ф. Г. Р. Лайвсей та англомовних поетес Канади. Видала антологію «Сорок поетес Канади» (1972).

Тв.: Укр. перекл. — [Вірші]. «Всесвіт». 1976. № 9

Р. П. Зорівчак.

ЛА́ЙВСЕЙ (Livesay) Флоренс Гамілтон Рендел (3.XI 1874, Комптон, Квебек — 28.VII 1953, Торонто, Онтаріо) — канад. англомовна письменниця й перекладачка. Володіла укр. мовою. В 1916 в її перекладі англ. мовою видано зб. «Пісні України...», де вміщено понад 100 нар. пісень, поезії Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Руданського, С. Воробкевича. Автор повістей «Пастухова торбина» (1923), «Присмак солі» (1927). Перекладала твори І. Франка. В 1940 в США в її перекладі видано повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся». Л. належать також доповіді й статті про укр. культуру, зокрема «Пісні й танці українців» (1927).

Літ.: Кравчук П. Пропагандист української літератури. «Всесвіт». 1964. № 11 *Р. П. Зорівчак.*

ЛА́ЙДА [від фін. laito (laidon) — мілкий, неглибокий] — узбережна низовинна рівнина, що періодично затоплюється морськими водами під час високих припливів. Поширені Л. на Пн. Європи й Азії.

ЛА́ЙЄЛЬ (Лайелл; Lyell) Чарлз (14.XI 1797, Кіннорді, Шотландія — 22.II 1875, Лондон) — англ. геолог, чл.-кор. Петерб. АН (з 1871). Закінчив Оксфордський ун-т (1819). В 1836—37 і 1850—51 — президент Лондонського геол. т-ва. Геол. явища Л. пояснював з позицій *актуалізму*. В своїй осн. праці «Основи геології» (1830—33) Л. рішуче виступив проти *катастрофізму*. В перших працях ще обстоював незмінність видів рослин і тварин. Під впливом Ч. Дарвіна став прихильником еволюційного вчення. В галузі *стратиграфії* Л. виділив еоцен, міоцен, пліоцен і плейстоцен. Гірські породи поділяв на осадочні, вулканічні, плутонічні й метаморфічні

ЛА́ЙКА — шкіра, вичинена мінеральним (алюмінієвим) *дубленням* з шкури овець, кіз, лошат або собак Відзначається значною тягучістю і пластичністю. Не стійка до дії води. З Л. виготовляють галантерейні вироби тощо.

ЛА́ЙКМАА Антс [до 1935 — Лайпман Ганс; 23.IV (5.V) 1866, Вігала, тепер Рапласького р-ну — 19.XI 1942, Таебла Хаапсалуського р-ну] — ест. художник і громадський діяч. Один із засновників нац. художньої школи. В 1891—97 (з перервами) навчався в дюссельдорфській АМ. В 1905—07 брав участь у революц. русі в Прибалтиці Організатор і керівник худож. школи-студії в Талліні. Автор реалістич. портретів («Старий Айтсам», 1940, та ін.) і пейзажів.

ЛА́ЙНЕР (англ. liner, від line — лінія) — велике морське, переважно пасажирське, судно, що регулярно курсує між віддаленими *портами* по певній лінії. Належить до найшвидкохідніших та найкомфортабельніших трансп. суден. Л. повітряними часто наз. швидкісні багатомісні літаки далекого сполучення.

ЛА́ЙЦЕН (Лайценс) Лінард Петрович [3 (15).XI 1883, хутір Метуми, тепер Алуксненський р-н Латв. РСР — 14. XII 1938] — латис. письменник. Член Компартії з 1929. Учасник революції 1905—07. В 1909—11 був ув'язнений. Організатор легальної робітничої преси в бурж. Латвії. У 1932 виїхав до СРСР. Друкуватися почав 1902. Твори Л. пройняті ідеями революц. боротьби, ненавистю до капіталізму. Автор романів «Волаючі корпуси» (1930), «Лімітрофія» (1935), збірок віршів «Караван» (1920), «Семафор», «Берлін» (обидві — 1924), «Азіат» (1929); оповідань.

Тв.: Укр. перекл.— На алжірській каторзі. Х., 1931; Батьківщина.

Х., 1932; Високі збори. Х., 1934; Рос. перекл.— *Собрание сочинений*, т. 1—5. М.—Л., 1931—34; Эмигрант. М., 1967.

ЛАКЕДЕМО́Н — давньогрец. місто і держава в пд. частині Пелопоннесу (в джерелах частіше називаються *Спартою*).

ЛА́КИ, лакці, казикумухці — народ, який живе в гірській частині Даг. АРСР. Чисельність там — 72,2 тис. чол. (1970, перепис), в СРСР — 100 тис. чол. (1979, перепис). Мова — лакська нахсько-дагестанської групи кавказької сім'ї. Віруючі Л.— мусульмани-суніти. Л.— один з корінних народів Дагестану. Осн. заняття в горах — тваринництво, на рівнині — землеробство. Розвинуті ремесла — гончарне, ювелірне та ін. За роки Рад. влади розвинулася культура Л. Про їхню історію, економіку і культуру див. *Дагестанська АРСР*.

ЛА́КИ (нім. Lack, одн.; першоджерело — санскр. лакша) — розчини синтетичних або природних *плівкоутворюючих речовин* в органічних розчинниках, які після нанесення тонким шаром на поверхню й висихання утворюють достатньо міцні й монолітні покриття, що утримуються на поверхні за рахунок міжмолекулярних сил *адгезії*. Л. відомі з давніх часів. Так, ще в 2-му тис. до н. е. у Китаї виготовляли Л. на основі соку *лакового дерева*. Осн. складовою частиною Л. є плівкоутворюючі речовини. Крім них та розчинника, до складу лаків входять також спец. добавки: *сикативи, пластифікатори, стабілізатори, антипірени,* отверджувачі тощо, які надають Л. ті чи інші властивості. Більшість плівкоутворюючих речовин — *олігомери,* що переходять у процесі формування плівок (внаслідок хім. реакцій) у неплавкі нерозчинні полімери. Рідше — це *високомолекулярні сполуки,* що утворюють плівку за рахунок фіз. процесу *випаровування* розчинника. Залежно від типу плівкоутворюючої речовини Л. бувають масляні, смоляні, ефіроцелюлозні та ін. Л. застосовують для захисних, декоративних та електроізоляційних покриттів на дереві, пластмасах, металах та ін. матеріалах. Додаючи пігменти та наповнювачі, з Л. одержують *емалі* та *фарби,* широко застосовувані у пром-сті для антикорозійного захисту металів. Див. також *Лакофарбова промисловість, Лакофарбові матеріали*.

Літ.: Дринберг А. Я. Технология пленкообразующих веществ. Л., 1955; Гольдберг М. М. Материалы для лакокрасочных покрытий. М., 1972; Лакокрасочные покрытия. Пер. с англ. М., 1968. *С. І. Омельченко.*

ЛА́КИ ХУДО́ЖНІ — вид *декоративно-ужиткового мистецтва,* в якому вироби з дерева, пап'є-маше, металу обробляються спец. лаком і нерідко прикрашаються розписом, різьбленням та інкрустацією. Л. х. відомі з 2-го тис. до н. е. в Китаї, Японії, Кореї (як матеріал для покриття використовувався сік лакового дерева). У Європі східні Л. х. відомі з 15 ст., а власне виробн. Л. х. (прикрашання палацових інтер'єрів, меблів, побутових предметів) почало розвиватися в 17—18 ст. В Росії Л. х. поширені з 19 ст. (Федоскінська мініатюра). В рад. час поряд з старими промислами виникло мист. темперного живопису на лакових виробах (*Палехська мініатюра, Мстьорська мініатюра, Холуйська мініатюра*). На Україні Л. х. (підлаковий розпис) виробляються в смт *Петриківці* Дніпропетровської області.

ЛАККАДІ́ВСЬКІ ОСТРОВИ́ — група островів у Аравійському м. Індійського ок. Входять до складу Індії. Являють собою коралові *атоли* заввишки до 4,5 м. Клімат тропічний, мусонний, опадів бл. 1700 мм на рік. Культивують кокосову пальму. Плантації просяних культур, батату, хлібного дерева; рибальство.

ЛА́КМУС (нім. Lackmus, голл. lakmoes) — *барвник,* що його добувають з деяких лишайників. У кислому середовищі набуває червоного кольору, в лужному — синього. Застосовують як індикатор — гол. чин. у вигляді лакмусового паперу (фільтрувального паперу, просоченого розчином лакмусу).

ЛА́КОВЕ ДЕ́РЕВО, сумах лаконосний (Rhus vernicifera) — дерево родини сумахових заввишки до 20 м. Листки складні, непарноперисті. Квітки дрібні, жовтувато-білі, зібрані в пониклі волоті. Плоди — кістянки, містять до 25% жирної олії. На батьківщині (Японія, Китай) з Л. д. шляхом *підсочки* кори добувають отруйну лаконосну смолу — сировину для одержання т. з. японського лаку. З плодів одержують т. з. японський віск. Деревина Л. д. лимонно-жовтого кольору, має гарний малюнок, тривка проти гниття. В СРСР вирощується на Пд. березі Криму і Чорноморському узбережжі Кавказу. Іл. с. 54.

ЛАКОЛІ́Т (від грец. λάκκος — яма і λίθος — камінь) — форма залягання *магматичних гірських порід*. Утворюються Л. внаслідок *інтрузії,* коли *магма,* що проникла в товщу осадочних гірських порід, не прорвала верств порід, які залягають вище, а склепіннеподібно підняла їх. У разі розмиву покрівлі Л. виступають на поверхню землі у вигляді куполоподібних гір. В СРСР Л. відомі на Кавказі (гори Машук, Бештау та ін.) і в Криму (*Аюдаг*).

ЛАКО́НІКА, Лаконія — область у Стародавній Греції на Пд. Сх. Пелопоннесу. До 12 ст. до н. е. на тер. Л. був ряд центрів *егейської культури*. У 12 ст. до н. е. Л. завоювали *дорійці*. В 10 або 9 ст. до н. е. на тер. Л. виникла *Спарта* (відома і як *Лакедемон*). Тепер назву «Лаконіка» має один з *номів* Греції.

ЛАКОНО́С (Phytolacca) — рід рослин родини лаконосових. Кущі, зрідка дерева або багаторічні трав'янисті рослини заввишки 1—3 м. Листки яйцевидні. Квітки правильні, переважно двостатеві, з оцвітиною з п'яти білуватих листочків. Плід — ягодоподібний. 35 видів, у тропіч. і субтропіч. областях Африки, Америки та Європи. В СРСР, у т. ч. в УРСР, 1 вид—Л. американський (Ph. americana). Місцями культивують. Сік ягід використовують для забарвлення вин, фарбування шовкових тканин, як лікувальний засіб. Здичавілі форми Л.— бур'яни. Іл. с. 54.

ЛАКОФА́РБОВА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь *хімічної промисловості*, підприємства якої виробляють різноманітні декоративно-захисні покриття, сикативи, отверджувачі, прискорювачі, синтетичні лакові смоли, деякі види пігментів та ін. Асортимент продукції Л. п. становить бл. 2000 найменувань. Для виробн. продукції Л. п. використовують бл. 350 різних видів сировини і напівфабрикатів. В Росії формування Л. п. почалося в 19 ст. До Великої Жовтн. соціалістич. революції діяло лише кілька дрібних підприємств, що працювали здебільшого на імпортній сировині. В 1913 в Росії було вироблено 48 тис. т лаків, фарб і пігментів.

В СРСР 1978 вироблено 3,1 млн. т продукції Л. п. На Україні першими підприємствами Л. п. були Одеський (засн. 1856) і Львівський (1858) лакофарбові з-ди. В 1913 на тер. України було вироблено 9 тис. т лакофарбових матеріалів. У 1978 в УРСР вироблено 605 тис. т лакофарбових матеріалів. Найбільші спеціалізовані підприємства республіки: Дніпропетровський, Одеський, Львівський та Київський лакофарбові з-ди, Бориславський (Львів. обл.) та Чернівецький хім. з-ди, Криворізький суриковий з-д, харків. з-д «Червоний хімік». Підприємства Л. п. оснащено новим реакторним, фільтруючим та диспергуючим устаткуванням. В галузі лакофарбової пром-сті діють Держ. н.-д. і проектний ін-ти у Москві. На Україні дослідну роботу проводять центр. заводські лабораторії лакофарбових з-дів за участю н.-д. установ та ін-тів АН УРСР.

В. В. Калечиць.

ЛАКОФА́РБОВІ МАТЕРІА́ЛИ — загальна назва рідких або пасто- і порошкоподібних матеріалів: *лаків, фарб,* а також *шпаклівок* і грунтовок (антикорозійних матеріалів, що їх наносять безпосередньо на поверхню виробу). Осн. компонентами Л. м. є *плівкоутворюючі речовини*. Крім того, більшість Л. м. містить *пігменти, наповнювачі, розчинники* і спец. добавки. Л. м. наносять (спец. валками, фарборозпилювачами, лаконаливними машинами, пензлями, шпателями тощо) на оброблювану поверхню тонким шаром. Висихаючи, вони утворюють тверду плівку — лакофарбове покриття, яке захищає вироби від руйнівного діяння зовн. середовища, надає їм декоративного вигляду, деяких специфічних властивостей.

Лаки художні.
Ваза з червоного різьбленого лаку. Китай. 20 ст. Київський музей західного та східного мистецтва.
Декоративна тарілка. «Танцівниця». Нірмальський лак. Індія. 20 ст.

Лаки художні.
І. Балакін. «Кам'яна квітка». Мініатюрний живопис темперою на лаку. Мстьора. РРФСР. 1951.
Ф. Панко. Ваза, миска й ложка. Підлаковий розпис. Селище міського типу Петриківка Дніпропетровської області. 1975.

Лазячий полоз. Лісовий полоз, або ескулапова змія.

Лакове дерево. Гілка з листками й плодами.

Лаконос американський. Гілка з квітками і плід.

Ламантин флоридський.

ЛАКРИМА́ТОРИ (від лат. lacrima — сльоза) — сльозоточиві *отруйні речовини* (хлорацетофенон, хлорпікрин тощо). Від діяння Л. захищає *протигаз* з протидимним фільтром.

ЛА́КСНЕСС (Laxness) Гальдоур Кільян (справж. прізв.— Гудйоунссон; н. 23.IV 1902, Рейк'явік) — ісланд. письменник. Освіту здобув самотужки. У кін. 20—30-х рр. прийшов до ідей соціалізму. В книгах «Шлях на Схід» (1933) і «Російська казка» (1938) — враження Л. про відвідання СРСР. У романі «Салка Валка» (т. 1—2, 1931—32) відобразив зародження робітн. руху в Ісландії. Роман «Самостійні люди» (т. 1—2, 1934—35) — про життя ісланд. селянства. В тетралогії «Світло світу» (1937—40) показав долю вбогого нар. поета серед ворожого йому середовища. Істор. трилогію «Ісландський дзвін» (1943—46) присвятив боротьбі ісланд. народу проти дат. феодалів. Пародія на ісланд. епос «Сага про героїв» (1952) і сатиричний роман «Атомна база» (1948) мають антивоєнне спрямування. Автор романів «Брехкукотський літопис» (1957), «Віднайдений рай» (1960), «Дарунок божий» (1972), драм, кн. спогадів «Приховані місця» (1971), збірок есе, оповідань. Член Всесвітньої Ради Миру. Міжнар. премія Миру, 1953. Нобелівська премія, 1955.

Тв.: Укр. перекл.— Самостійні люди. К., 1959; Дім скальда. «Всесвіт», 1967, № 10; Рос. перекл.— Салка Валка. М., 1959; Свет мира. М., 1969; Атомная база.— Брехкукотская летопись.—.Возвращённый рай. М., 1977.

Літ.: Крымова Н. И., Погодин А. С. Халлдор Лакснесс. М., 1970; Переслегина Э. В. Халлдор Кильян Лакснесс. Биобиблиографический указатель. М., 1963. *О. Д. Сенюк*

ЛАКТА́ЗА [від лат. lac (lactis) — молоко], β-галактозидаза — *фермент*, що каталізує гідролітичне розщеплення молочного цукру — *лактози*. Міститься в кишковому соку, молочній залозі та в деяких ін. органах ссавців, а також у насінні гіркого мигдалю, в плісеневих грибах, дріжджах, бактеріях.

ЛАКТА́МИ — органічні сполуки, циклічні аміди амінокарбонових кислот (див. *Аміди кислот*). Залежно від положення групи NH_2 у вуглецевому ланцюгу молекули *амінокислоти* розрізняють β-, γ-, δ-, ε-лактами тощо. Деякі Л. (напр., *капролактам*) застосовують для виробн. поліамідного *волокна*.

ЛАКТАТДЕГІДРОГЕНА́ЗА (ЛДГ) — *фермент* з класу *оксидоредуктаз*. Каталізує останній етап гліколітичного (див. *Гліколіз*) розщеплення *вуглеводів* — зворотне перетворення *піровиноградної кислоти* в молочну. Міститься в тваринних і рослинних організмах. В тканинах тварин і людини Л. знаходиться у вигляді п'яти ізоферментних форм (див. *Ізоферменти*), що розрізняються за рядом каталітичних, фіз.-хім. та імунологічних властивостей. Ізоферменти Л-1 і Л-2 характерні для тканин з аеробним (за участю вільного кисню) обміном — серцевого м'яза, нирки; ізоформи Л-4 і Л-5 переважають у тканинах з анаеробним (без участі кисню) типом обміну — печінки, скелетних м'язів, а також тканинах, що інтенсивно розвиваються — в тканинах злоякісних пухлин та ембріональній. Дослідження активності Л. та її ізоферментних форм має діагностичне значення при захворюваннях серця, печінки, крові, злоякісних процесах.

К. М. Веремієнко.

ЛАКТА́ЦІЯ (від лат. lacto — годую молоком) — процес утворення, нагромадження й періодичного виділення *молока* у ссавців, у т. ч. й людини. Молоко утворюється в *молочних залозах* з поживних речовин, що надходять з кров'ю. Л.— складний нейро-гуморальний процес (див. *Нейро-гуморальна регуляція*). У людини в перший день після *пологів* виділяється *молозиво*. Остаточний склад грудне молоко має з 2—3-го тижня. Максимуму Л. досягає між 10-м і 20-м тижнями. Тривалість Л. залежить від індивідуальних особливостей молочної залози, харчування матері і від того, як довго мати годує дитину груддю (див. *Вигодовування дитини*). Л. у тварин починається після родів, найбільше молока утворюється в перші місяці. Кілька днів виділяється молозиво, а потім — молоко звичайного складу. Найкраще вивчена Л. у *великої рогатої худоби*. Для утворення 1 л молока через молочну залозу має пройти бл. 500 л крові. Кількість виділюваного молока залежить від породи, годівлі, віку та спадковості. Кількість молока від корови за Л. перевищує її живу масу в 8—10 раз. Час від початку Л. до припинення молоковиділення наз. лактаційним періодом. У корів він становить 10 міс., кобил — бл. 9, кіз — 8—10, овець — 4—5, свиней — 2 міс. Щоб одержати в наступний лактаційний період високі надої, маток перестають доїти за певний час до родів (див. *Сухостійний період, Роздоювання корів, Доїння*).

Літ.: Скотоводство. М., 1978: Скотарство. К., 1979.

ЛАКТІО́НОВ Олександр Іванович [16 (29).V 1910, Ростов-на-Дону — 14.III 1972, Москва] — рос. рад. живописець, нар. художник РРФСР (з 1969), дійсний член АМ СРСР (з 1958), професор (з 1968). В 1932—38 навчався в ленінградській АМ у І. *Бродського*. Твори: портрет І. І. Бродського, «Герой Радянського Союзу М. В. Юдін в гостях у танкістів» (обидва — 1938), «Лист з фронту» (1947), «Подвиг вченого» («Після операції», 1962—65), «Портрет двічі Героя Радянського Союзу, льотчика-космонавта СРСР В. М. Комарова», «Тиша» (обидва — 1967) та ін. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Державна премія СРСР. 1948.

ЛАКТОГЕ́ННИЙ ГОРМО́Н [від лат. lac (lactis) — молоко і грец. γεννάω — породжую, створюю]— *гормон* передньої частки *гіпофіза*. Те саме, що й *пролактин*.

ЛАКТО́ЗА [від лат. lac (lactis) — молоко], молочний цукор, $C_{12}H_{22}O_{11}$ — *вуглевод* з групи *дисахаридів*. Побудована з залишків D-глюкози и D-галактози. Оптично активна. Мол. м. 342,3. Входить до складу молока ссавців, у т. ч. людини (в жіночому — 5—8%, в коров'ячому — 4—5%). Біла кристалічна речовина, солодка на смак, розчинна у воді. При гідролізі к-тами та під впливом ферменту *лактази* розщеплюється на *глюкозу* і *галактозу*; має відновні властивості, піддається *бродінню* з утворенням молочної к-ти. На зброджуванні Л. засновано виготовлення молочнокислих продуктів. Одержують з молочної сироватки. Використовують у харчовій промисловості, медицині й бактеріології.

ЛАКТО́НИ — органічні сполуки, циклічні складні ефіри *оксикислот*. Залежно від типу оксикислот розрізняють β-, γ-, δ-, ε-лактони тощо. Л. являють собою рідини або легкоплавкі тверді речовини. Осн. метод синтезу Л. є циклізація галогено- або оксикислот. Використовують Л. в органічному синтезі, у виробн. запашних і лікарських речовин, як біологічно активні речовини.

ЛАКУ́НИ (лат. lacuna — заглиблення) — 1) У тварин і людини — проміжки між елементами тканин, а також деякі щілини між органами; не мають власної стінки. У тварин з незамкненою кровоносною системою (членистоногі, молюски, напівхордові та ін.) Л. заповнені *гемолімфою*, з замкненою — *лімфою* й зберігаються лише в деяких органах (напр., у кишковому каналі червів та селезінці хребетних тварин і людини). Великі Л. наз. синусами. У людини Л., або криптами, наз. також заглибини на поверхні окремих органів, напр. піднебінних мигдаликів. 2) У рослин — те саме, що й листкова щілина, прорив у центр. циліндрі стебла на місці входження в листок провідних пучків. 3) У лінгвістиці та літературознавстві — пропуск у тексті.

ЛАКФІО́ЛЬ (Cheiranthus cheiri)— багаторічна трав'яниста рослина родини *хрестоцвітих*. Листки ланцетні, цілокраї. Квітки жовті, запашні, зібрані в китицевидні суцвіття. Плід — стручок. Дико росте в Середземномор'ї, здичавіло — в Криму. В країнах з помірним кліматом, в т. ч. в СРСР, культивується як декоративна кімнатна рослина. Розмножується насінням, живцями. Іл. с. 56.

ЛАКХНА́У — місто на Пн. Індії, адм. ц. штату Уттар-Прадеш. Розташоване на р. Гоматі — лівій притоці Гангу. Вузол з-ць і автошляхів. 826,2 тис. ж. (1971). Значний пром. центр країни. Найрозвинутіші текст. (переважно бавовняна), паперова, металообр. пром-сть. Підприємства шкіряно-взут., поліграф., харч. галузей. Традиційні кустарні промисли. Ун-т. Художня школа. Центр. н.-д. фарм. ін-т. Архіт. пам'ятки 18—19 ст. Л. був одним з основних центрів *Індійського народного повстання 1857—59*.

ЛА́КШМІ, Шрі (Прекрасна) — в індійській міфології богиня вроди, щастя, кохання, дружина *Вішну*, мати *Ками*. Народилася з морської піни і була надзвичайно вроД-

ливою. Свято на честь Лакшмі відзначали під час збирання врожаю.

ЛА́КШМІ-БА́Ї (1835—17.VI 1858, біля Гваліора) — нац. героїня Індії. Була княгинею (рані) князівства Джхансі (1854 анексовано англ. колонізаторами). Під час *Індійського народного повстання 1857—59* стала одним з його керівників. Мужньо очолювала оборону князівства від англ. військ, командувала кавалерійським загоном у військах *Тантіа Топі*. Загинула в бою.

ЛАЛАЯ́НЦ Ісак Христофорович [24.VII (5.VIII) 1870, м. Кізляр, тепер Даг. АРСР — 14.VII 1933, Москва] — діяч рос. революц. руху. Член Комуністичної партії з 1895. В 1888—89 — член марксистського гуртка М. Є. *Федосєєва*. В 1893 увійшов до марксистського гуртка, організованого В. І. Леніним у Самарі. В 1895 за революц. діяльність висланий до Катеринослава; 1897 — один із засновників *катеринославського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»*. Брав участь у підготовці I з'їзду РСДРП. У 1900 редагував с.-д. газету *«Южный рабочий»*, 1902 висланий до Сх. Сибіру, звідки втік за кордон. Завідував друкарнею *«Искры»* в Женеві. Після II з'їзду РСДРП (1903) — більшовик, агент ЦК РСДРП в Росії. В 1904 — один з організаторів Пд. бюро к-тів більшості в Одесі. В 1905 входив до складу об'єднаного ЦК РСДРП від більшовиків. Учасник *Першої конференції військових і бойових організацій РСДРП* (1906). В 1906 заарештований і засуджений на 6 років каторги. В 1913 засланий на довічне поселення до Сх. Сибіру. В 1914 відійшов від політ. діяльності. З 1923 працював у Головполітосвіті Наркомосу РРФСР. З 1929 — пенсіонер.

ЛА́ЛИЧ (Лалић) Михайло (н. 7.X 1914, с. Трепча, Чорногорія) — югослав. письменник, член Сербської АН і мистецтв (з 1967). Член Союзу комуністів Югославії з 1936. Під час 2-ї світової війни — учасник нар.-визвольної боротьби народів Югославії й Греції. Домінуюча тема творчості Л.— героїзм, революц. гуманізм борців за свободу народу. Автор зб. віршів «Стежки свободи» (1948), збірок новел «Розвідка» (1948), «Остання висота» (1967), романів «Весілля» (1950), «Лиха весна» (1953), «Розрив» (1955), «Лелейська гора» (1957, 2-а редакція — 1962), «Облава» (1960), «Клапті темряви» (1970). За романом «Весілля» Київська кіностудія ім. О. Довженка і чорногорська «Студіо Тітоград» створили худож. фільм (1974).

Тв.: Укр. перекл.— Пустошня земля. «Всесвіт», 1975, № 11; Раде Башич. В кн.: Перемога. К., 1975; Рос. перекл.— Свадьба. М., 1964; Лелейская гора. М., 1968; Облава. М., 1976; Разрыв — Рассказы. М., 1980.

Літ.: Непорожня Н. Чорногорський цикл Михайла Лалича. «Всесвіт», 1975, № 11. *В. Г. Гримич.*

ЛАЛО́ (Lalo) Едуар (27.I 1823, Лілль — 22.IV 1892, Париж) — франц. композитор і скрипаль. За походженням іспанець. Навчався в Паризькій консерваторії. Серед творів Л.— опери «Фієско» (1866) та «Король міста Іс» (1888), балет «Намуна» (1882), «Іспанська симфонія» (1873), віолончельний концерт, камерні інструм. ансамблі, романси.

ЛА́МА (тібетське, букв.— найвищий) — буддійський чернець у Тібеті, Монголії, Бурятії та інших країнах. де поширений *ламаїзм*.

ЛА́МА (Lama) — рід ссавців род. верблюдових. Від *верблюдів* Л. відрізняються меншими розмірами (вис. в холці 70—115 см, маса до 75 кг) та відсутністю горба. Тіло стрункe, голова маленька, шия довга. Забарвлення бурувате або рудувате; у свійських видів дуже мінливе. Л. населяють безлісні плоскогір'я, передгір'я, рівнини. Живуть стадами. Весною або на початку літа самка народжує 1—2 малят. Живляться Л. трав'янистими рослинами. Дикі Л. представлені 2 видами: *гуанако* і *вікунья*, пошир. в зх. і пд. районах Пд. Америки. Одомашнені форми — ламу (L. guanicoe glama) і *альпаку* розводять як в'ючних тварин та заради вовни. Іл. с. 56.

ЛАМАЇ́ЗМ — одна з течій махаяністського (див. *Махаяна*) *буддизму*. Склався в 12—15 ст. у Тібеті як феод. ідеологія на базі віровчення і культу буддійської секти Гелуг-ба («жовтошапочників»). Гол. теологічними джерелами Л. є Канджур («переклад одкровень» будди Шак'ямуні) і Танджур («переклад тлумачень» буддистських догматів до 10 ст.). В основі теор. побудов Л. лежать ідеї *йогачарів*, а також містика *тантризму*. Для Л., як і для всього буддизму, характерні догми про тотожність буття і страждання, про необхідність спасіння від буття шляхом подолання «вічного перероджения». Гол. місце в культі належить шануванню *лам* і хубілганів (тобто «живих богів», якими вважаються *далай-лама* і *панчен-лама*), що оголошується найважливішим фактором спасіння. Традиційна соціально-політ. доктрина Л. являє собою апологетику феод.-теократичного ладу. Нині Л. існує в Тібеті, Внутр. Монголії (Китай), МНР, Непалі, Індії. В СРСР деяка частина послідовників Л. є в Бурятській, Калмицькій і Тувинській АРСР.

Літ.: Пубаев Р. Е., Семичов Б. В. Происхождение и сущность буддизма-ламаизма. Улан-Удэ, 1960; Кочетов А. Н. Ламаизм. М., 1973.

О. С. Онищенко.

ЛАМА́НСЬКИЙ Володимир Іванович [26.VI (8.VII) 1833, Петербург — 19.XI (2.XII) 1914, там же] — рос. історик і філолог, акад. Петерб. АН (з 1900). Закінчив Петерб. ун-т (1854), професор цього ун-ту (з 1871). Учень І. І. *Срезневського*. Один з представників консервативного напряму в *слов'янознавстві*. Автор праць з історії, філології, палеографії й етнографії слов'ян: «Про історичне вивчення греко-слов'янського світу в Європі» (1871) та ін.

ЛАМАНТИ́Н (Trichechus) — рід водяних ссавців род. ламантинових ряду сирен. Тіло (довж. до 5 м, маса до 600 кг) веретеноподібне. темно-буре. Голова порівняно невелика, притуплена, без вушних раковин, верх. губа роздвоєна, з численними *вібрисами*. Живуть Л. поодиноко або невеликими групами (до 20 особин). Активні переважно у вечірні і вранішні часи доби. Живляться водоростями. Після 152-денної вагітності самка народжує 1 маля. 4 види: Л. американський (T. manatus), Л. флорідський (T. latirostris), Л. амазонський (T. inunguis) і Л. африканський (T. senegalensis); пошир. вздовж узбережжя і в ріках Центр. і Пд. Америки та екваторіальної Зх. Африки. Були об'єктом полювання заради м'яса й жиру; у зв'язку з різким зменшенням чисельності промисел Л. в деяких місцях *ареалу* заборонений.

О. П. Корнєєв.

ЛА-МА́НШ, Англійський канал — протока, що відокремлює о. Великобританія від материка Європи. Разом з прот. *Па-де-Кале* сполучає Північне м. з Атлантичним ок. Довж. бл. 520 км, шир. від 32 км на Сх. до 180 км на Зх. Глиб. на фарватері 35 м, найбільша — 172 м. Береги слабо розчленовані, є острови, багато обмілин і *банок*, особливо у сх. частині. Восени часто бувають тумани. Має велике трансп. значення. Гол. порти: Портсмут, Саутгемптон, Плімут (Великобританія), Гавр, Шербур (Франція).

ЛАМА́Р [справж. ім'я та прізв.— Лальо Маринов Пончев; 1 (13).I 1898, с. Калейця, тепер Ловецького округу —21.II 1974, Софія] — болг. письменник, Герой Соціалістичної Праці НРБ (1968), нар. діяч культури (з 1970). Член БКП з 1944. Пройшов шлях від модернізму до соціалістичного реалізму. Поема «Мирно-тривожні роки» (1928) спрямована проти імперіалістичної війни. Дружбу рад. і болг. воїнів оспівав у поемах «Захід — Схід» (1944) і «Горан Горинов» (1946), зб. віршів «Бойові пісні» (1949). Будівництву нового життя в Болгарії присвятив збірки «Ранок над батьківщиною» (1951), «Ліс віковий» (1954), «Перетворення» (1968), «Береги думки» (1971), «Знайдені листи» (1973). Писав і для дітей. Перекладав твори рад. поетів.

Тв.: Укр. перекл.— Атака. В кн.: Світло над Болгарією. К., 1954; [Вірші]. В кн.: Антологія болгарської поезії, т. 2. К., 1974; Рос. перекл.— Стихи. М., 1961.

О. Д. Кетков.

ЛАМА́РК (Lamarck) Жан Батіст П'єр Антуан де Моне (1.VIII 1744, Базантен, Пікардія — 18.XII 1829, Париж) — франц. природознавець; основоположник першої цілісної теорії *еволюції* (див. *Ламаркізм*), член Паризької АН (з 1783). Після навчання в семінарії — на військовій службі (1761); 1768 вийшов у відставку; 1772—76 вивчав медицину в Парижі, захоплювався ботанікою. В 1778 Л. у праці «Французька флора» (т. 1—3) виклав осн. принципи систематики рослин та описав численні їх види. Після Великої франц. революції, що її Л. зустрів співчутливо, відбулася реорганізація Королівського бот. саду в Музей природничої історії, де Л. став професором кафедри зоології (1793); керував нею протягом 24 років. У праці

Г. К. Лакснесс.

О. І. Лактіонов. Лист з фронту. 1947. Державна Третьяковська галерея в Москві.

Лакшмі. Південноіндійська бронза. Музей Гіме. Париж.

Лакфіоль
1 — верхня частина рослини; *2* — квітка; *3* — насінина

Лама.

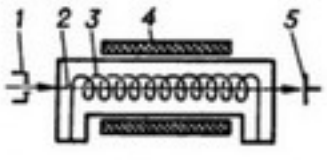

Лампа біжучої хвилі:
1 — електронна гармата; *2* — потік електронів; *3* — металева спіраль; *4* — фокусуюча система; *5* — колектор.

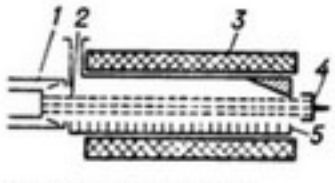

Лампа зворотної хвилі:
1 — електронна гармата; *2* — потік електронів; *3* — фокусуюча система; *4* — колектор; *5* — сповільнююча система.

«Природнича історія рослин» (1803) Л. з еволюційних позицій розробив основи систематики і вчення про градацію в рослинному світі. Свою теорію еволюційного розвитку тваринного світу Л. виклав у книзі «Філософія зоології» (1809, т. 1—2). У «Природничій історії безхребетних» (1815—22, т. 1—7) подав систематичний опис і класифікацію тварин, що відображає поступове ускладнення організації живих істот — від найпростіших до людини. Л. вперше поділив усіх тварин на хребетних і безхребетних, запровадив терміни «безхребетні» і (одночасно з нім. вченим Г. Р. Тревіранусом, але незалежно від нього) «біологія» (1802). Л. поклав початок *зоопсихології*. Йому належать також праці з фізики, хімії, метеорології, геології, палеонтології. Л. був деїстом: хоч осн. його наук. погляди мали матеріалістичне спрямування, однак у його працях трапляються ідеалістичні, телеологічні (див. *Телеологія*) положення.

Тв.: Рос. перекл.— Избранные произведения, т. 1—2. М., 1955—59: Философия зоологии, т. 1—2. М.—Л., 1935—37.

Літ.: Пузанов И. И. Жан Батист Ламарк. М., 1959.

ЛАМАРКІ́ЗМ — вчення Ж. Б. П. А. *Ламарка*, перша цілісна теорія *еволюції* органічного світу. Ламарк визнавав, що розвиток органіч. світу відбувається за природними законами, на основі об'єктивних причинних зв'язків і залежностей, але, будучи деїстом (див. *Деїзм*), вважав, що ці закони підпорядковані постійним законам, нібито створеним «верховним творцем» (богом) для досягнення поставленої ним перед собою мети. «Верховного творця» Ламарк визнавав також першопричиною виникнення інертної матерії, руху та законів, що ними управляють, як і розвитку та гармонії Всесвіту. Найпростіші форми життя, за Ламарком, виникли і продовжують виникати шляхом самозародження з речовин неживої природи (див. *Походження життя на Землі*). Дальший розвиток органіч. світу, за його уявленням, відбувався шляхом «градацій» — ступінчастого підвищення організації живих тіл. Будучи неспроможним розкрити природні причини еволюційного процесу, Ламарк вбачав його рушійну і спрямовуючу силу в трансцендентному (непізнаванному) внутр. прагненні природи до прогресу. Проте вважав, що під постійним впливом умов зовн. середовища організми зазнають адекватно-пристосовних змін, які супроводяться видоутворенням і порушенням правильності градацій. Реакція живих тіл на вплив умов зовн. середовища та її наслідки залежать від рівня їх організації. Зокрема, пристосовні зміни рослин і нижчих тварин виникають під безпосереднім діянням факторів навколишнього середовища. У вищих тварин ця залежність значно складніша. За Л., помітна зміна умов життя спричиняється у них до зміни життєвих потреб, а зміна потреб зумовлює зміну дій і вироблення нових звичок; зміна звичок тягне за собою інтенсивне вправляння одних органів і невправляння інших; тривале вправляння має наслідком посилення і розвиток органів, а невправляння — ослаблення і зникнення. Еволюційні зміни, на думку Ламарка, мають пристосовний характер, оскільки живим істотам притаманна споконвічна *доцільність*. Аналіз осн. положень Л. свідчить, що вони побудовані на механістичних (див. *Механіцизм*) і телеологічних (див. *Телеологія*) засадах. Його висновки про адекватно-пристосовну *мінливість* і успадковування набутих ознак мають умоглядний характер і не підтверджені сучас. наукою. Погляди Ламарка стали джерелом для виникнення антидарвіністських напрямів в еволюційній теорії, зокрема *неоламаркізму* і його різновидів — *механоламаркізму*, орто- і *психоламаркізму*. Проте він вперше проголосив принцип еволюції заг. законом живої природи, кинувши сміливий виклик уявленням, що панували в той час, про постійність видів, чим заслужив високу оцінку класиків марксизму.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20. Див. також літ. до ст. *Ламарк Ж. Б. П. А.* *О. П. Маркевич.*

ЛАМАРТІ́Н (Lamartine) Альфонс Марі Луї де (21.X 1790, Макон — 28.II 1869, Париж) — франц. поет, історик, політ. діяч, член Франц. академії (з 1829). Відіграв значну роль у розвитку франц. романтизму. Збіркам лірики «Поетичні роздуми» (1820), «Нові поетичні роздуми» (1823), «Поетичні й релігійні гармонії» (1830) притаманні мотиви смутку й меланхолії. Поеми «Жослен» (1836) і «Падіння ангела» (1838) пройняті реліг.-містичними настроями. В 40-х рр. перейшов на позиції бурж. лібералізму, що виявилось у праці «Історія жірондистів» (1847) і публіцистиці. Належав до впливових діячів *революції 1848 у Франції*. За словами К. Маркса, він був «уособленням самої лютневої революції, загального повстання з його ілюзіями, з його поезією, з його уявним змістом і з його фразами» (Маркс К. і Енгельс Ф. Тв., т. 7, с. 13). Окремі вірші Л. переклав М. Терещенко. *Д. С. Наливайко.*

ЛА́МБЕРТ (Lambert) Йоганн Генріх (26.VIII 1728, Мюльгаузен, тепер Мюлуз, Ельзас— 25.IX 1777, Берлін) — нім. математик, фізик, астроном і філософ, член АН в Берліні (з 1765) та Мюнхені (з 1771). За походженням француз. Л. довів ірраціональність числа π, розробляв питання теорій *паралельних прямих*, перспективи, сферичної *тригонометрії*, *алгебраїчних рівнянь*. Вперше застосував *гіперболічні функції*. Передбачив багато які ідеї *алгебри логіки* Дж. *Буля*. У фізиці Л. досліджував *рефракцію світла* в атмосфері, опублікував фундаментальні дослідження з *фотометрії*, дав теорію *відбиття світла* матовими поверхнями, запровадив термін *альбедо* тощо. В астрономії досліджував кометні орбіти, особливості руху Юпітера і Сатурна тощо. Запровадив поняття *подвійних зір*. Як філософ належав до школи *об'єктивного ідеалізму*.

ЛАМБРА́КІС (Λαμπράχης) Григоріс (3.IV 1912, с. Керасіца, Аркадія — 27.V 1963, Салоніки) — грец. громад. діяч. Лікар. У період нім.-фашист. окупації Греції 1941—44 — учасник *Руху Опору*, 1943 вступив до *ЕАМ*. З 1961 — депутат парламенту від Єдиної демократичної лівої партії. Діяч грец. і всесвітнього *Руху прихильників миру*, делегат Всесвітнього конгресу за заг. роззброєння і мир (Москва, 1962). 22.V 1963 смертельно поранений неофашистами. *Всесвітня Рада Миру* встановила Міжнар. премію миру ім. Г. Ламбракіса і срібну медаль ім. Г. Ламбракіса (1963).

ЛАМЕ́ (Lamé) Габрієль (22.VII 1795. Тур — 1.V 1870, Париж) — франц. математик, фізик та інженер, член франц. АН (з 1843), чл.-кор. Петерб. АН (з 1829). У 1820—32 працював у Петерб. ін-ті інженерів шляхів, з 1832 — в Парижі. Л. розробив заг. теорію криволінійних *координат*, ввів спец. функції (т. з. функції Л.); працював також над питаннями матем. фізики й теорії *пружності*.

ЛАМЕННЕ́ (Lamennais) Фелісите Робер де (19.VI 1782, Сен-Мало — 27.II 1854, Париж) — франц. публіцист і філософ, абат, один із засновників *християнського соціалізму*. В ранніх працях засуджував ідеї *Великої французької революції*, ліберальні реформи, виступав проти матеріалістичної філософії 18 ст., проповідував католицизм. Після *Липневої революції 1830* перейшов на позиції *лібералізму*, намагаючись поєднати католицизм з програмою бурж.-демократичних реформ (відокремлення церкви від д-ви, заг. виборче право тощо). В 1834 у праці «Слова віруючого» піддав критиці капіталізм як такий, що суперечить вимогам «істинної релігії». Реліг.-філос. система Л. знайшла завершення в його 4-томному «Ескізі філософії» (1840—46), де він намагався поєднати релігію і філософію, спираючись на ідеї *неоплатонізму* і Г. В. *Лейбніца*.

ЛАМЕТРІ́ (Lamettrie, La Mettrie) Жюльєн Офре де (25.XII 1709, Сен-Мало, Бретань — 11.XI 1751, Берлін) — франц. філософ-матеріаліст. За фахом — лікар. Був членом АН в Берліні. Помер внаслідок проведеного на собі мед. експерименту.

Розвиваючи матеріалістичні ідеї фізики Р. *Декарта*, першим у Франції послідовно виклав систему *механістичного матеріалізму*. Обгрунтовував існування єдиної матеріальної субстанції, яка в процесі руху виступає в трьох формах — неорганічній, рослинній і тваринній; до останньої належить і людина. Визначальними атрибутами матерії Л. вважав протяжність, здатність до руху і чутливість. Осн. ідеєю всіх праць Л. є пояснення психічних явищ суто фізіологічними процесами в живому організмі. Л. не бачив якісної відмінності між різними формами існування матерії, через що прирівнював людину до машини. В останніх працях Л. підійшов до ідеї *еволюції* рослинного і тваринного світу. Виступаючи проти *агностицизму*, Л. відстоював принцип

матеріалістичного *сенсуалізму* Дж. *Локка*. В галузі соціології Л. пов'язував сусп. прогрес із розвитком освіти, діяльністю видатних осіб. Осн. праці: «Людина — машина» (1747), «Система Епікура» (1751) та ін.

ЛАМІНА́РІЄВІ ВО́ДОРОСТІ (Laminariales) — порядок *бурих водоростей*. *Спорофіт* великий (до 60 м), багаторічний, поділяється на листкоподібну, стеблоподібну і кореневидну частини; має досить складну анатомічну будову. *Гаметофіт* мікроскопічний, нитчастий. Бл. 30 родів (100 видів). Л. в. поширені в прибережній зоні переважно холодних морів (в СРСР — в Баренцовому, Білому та в далекосхідних морях); біля берегів, особливо в затишних місцях, часто утворюють зарості. Л. в. використовують для удобрення полів, як корм для с.-г. тварин; з них одержують йод, деякі види (напр., т. з. *морська капуста*) їстівні.

ЛАМІНА́РНА ТЕ́ЧІЯ (від лат. lamina — пластинка, смужка) — упорядкована течія рідини (газу), при якій рідина (газ) переміщується шарами, паралельними напряму течії. Спостерігається в дуже в'язких рідин, при малих швидкостях течії, а також при обтіканні тіл малих розмірів. Із збільшенням швидкості руху рідини (газу) Л. т. у деякий момент часу переходить у невпорядковану *турбулентну течію*.

ЛА́МПА БІЖУ́ЧОЇ ХВИ́ЛІ, лампа з біжучою хвилею — електровакуумний прилад, що підсилює електромагнітні коливання надвисокої частоти в процесі взаємодії поздовжньої складової біжучої електромагнітної хвилі й електронного потоку, які рухаються в одному напрямі. Осн. частинами Л. б. х. (мал.) є: електронна гармата, що створює потік електронів; металева спіраль, в якій цей потік збуджує біжучу електромагн. хвилю; колектор, що уловлює електрони, і фокусуюча система. Електронний потік, що рухається всередині спіралі, взаємодіє з електромагн. хвилею, уповільнюється або прискорюється, внаслідок чого утворюються згустки електронів, які віддають свою кінетичну енергію біжучій хвилі, підсилюючи тим самим надвисокочастотні коливання. Магн. поле фокусуючої системи зберігає потік електронів у заданих межах. Робочий діапазон частот Л. б. х. від 300 МГц до 300 ГГц, коеф. підсилення 20—60 дБ, ккд не перевищує звичайно 0,3. Л. б. х.— складова частина приймальних і перетворювальних (малопотужні лампи), а також передавальних (лампи середньої та значної потужності) пристроїв, що їх використовують у радіолокації, радіоастрономії тощо. Див. також *Біжучі хвилі*, *Електровакуумні прилади*.

В. К. Качан, В. В. Сокол.

ЛА́МПА ДЕ́ННОГО СВІ́ТЛА — лампа з близьким до денного світла *спектром оптичним*; різновид *люмінесцентної лампи*. Розрізняють Л. д. с., що не змінюють колір освітлюваних об'єктів (такі лампи використовують у виробничих приміщеннях) або дещо змінюють його (ними користуються для заг. освітлення).

ЛА́МПА ЕЛЕКТРО́ННА — електровакуумний прилад, в якому вільні електрони, що утворюються внаслідок *емісії електронної*, спричинюють проходження електричного струму між електродами; один з електронних *електровакуумних приладів*. До найпоширеніших належать лампи з двома електродами (*діоди*), трьома (*тріоди*), чотирма (*тетроди*), п'ятьма (*пентоди*) та сімома (*гептоди*). Л. е. є частиною приладів або пристроїв, що перетворюють високочастотні електр. коливання (див. *Детектор*), підсилюють відеосигнали (див. *Відеопідсилювач*), перетворюють частоту електр. коливань (див. *Гетеродин*), вимірюють деякі електр. величини (див. *Електронний прилад* вимірювальний) тощо. Деякі Л. е. (напр., *клістрони, лампи біжучої хвилі, магнетрони, лампи зворотної хвилі*) генерують, підсилюють або помножують надвисокочастотні електр. коливання; вони відрізняються конструкцією і (або) впливом на потік електронів магн. поля. Л. е. застосовують у радіоелектроніці, автоматиці, телемеханіці, вимірювальній та обчислювальній техніці тощо.

В. К. Качан, В. В. Сокол.

ЛА́МПА ЗВОРО́ТНОЇ ХВИ́ЛІ, лампа із зворотною хвилею — електровакуумний прилад, що генерує електромагнітні коливання надвисокої частоти в процесі взаємодії електронного потоку й електромагнітної хвилі, яка рухається вздовж цього потоку у зворотному напрямі — назустріч йому. Осн. частинами Л. з. х. (мал.) є електронна гармата, що створює потік електронів, і сповільнююча система (сукупність пластин), в якій цей потік збуджує електромагн. хвилю. При проходженні між пластинами згустки електронів гальмуються електр. полем зворотної хвилі і віддають їй свою кінетичну енергію, генеруючи тим самим надвисокочастотні коливання. Магн. поле фокусуючої системи зберігає потік електронів у заданих межах, а колектор уловлює електрони. Робочий діапазон частот Л. з. х. від 1 до 1500 ГГц, ккд — близько 0,01. Л. з. х. використовують у *гетеродинах* радіоприймальних пристроїв, *задавальних генераторах* радіопередавальних пристроїв, генераторах пристроїв для радіовимірювань тощо. Див. також *Електровакуумні прилади*.

ЛА́МПА РОЗЖА́РЕННЯ — лампа, де випромінювачем світла є розжарювана електричним струмом спіраль або нитка з тугоплавких металів; теплове *джерело світла*. В перших Л. р., створених у 70-х рр. 19 ст., випромінювачем світла був переважно вугільний стрижень. Л. р. сучас. типу являє собою герметичний скляний балон, в якому закріплено спіраль або нитку (переважно вольфрамову), що нагрівається до т-ри 2200—3000 К. В балонах деяких Л. р. немає повітря (вакуумні лампи), балони інших Л. р. (щоб сповільнити випаровування металу) заповнено азотом і (або) *інертними газами* (газонаповнені лампи), іноді з домішками *галогенів* (див. *Йодна лампа*). Л. р. розрізняють за потужністю (від часток до десятків тисяч ват), напругою (від одиниць до сотень вольт), розмірами, за особливостями конструкції (напр., формою балона) і світлотехнічними властивостями (з дзеркальним або розсіювальним покриттям тощо). Є лампи короткочасної і тривалої (до кількох тисяч годин) дії. Л. р. використовують для загального та спеціального освітлення (напр., в кіноапаратах, прожекторах, літаках, автомобілях), як джерело інфрачервоних променів в *інфрачервоній техніці* тощо. В деяких галузях техніки Л. р. замінюють складнішими, але економічнішими *люмінесцентними лампами, натрієвими лампами*, лампами ксеноновими та ін. газорозрядними джерелами світла. Див. також *Електротехнічна промисловість*. Іл. с. 58.

В. В. Платонов.

ЛА́МПА-СПА́ЛАХ, фотоспалах — пристрій, який миттєво (спалахом) освітлює об'єкти при фотографуванні. Найпоширеніші електронні Л.-с. (мал.) — багаторазової (практично необмеженої) дії. Їхні осн. частини: джерело енергії (сухий *гальванічний елемент* або *випрямляч струму*) та *імпульсна лампа* з *рефлектором*. Є також теплові Л.-с. (одноразової дії), у кисневому середовищі яких згоряє алюмінієва *фольга*. Тривалість спалаху електронних Л.-с. 0,0025—0,0005, теплових — 0,04 с. Включення Л.-с. при повному розкритті *затвора* фотоапаратів забезпечується вбудованим в них пристроєм — синхроконтактом. Л.-с. дає змогу знімати в умовах недостатнього освітлення об'єктів.

ЛАМУ́ТИ — застаріла назва народу *евенів*.

ЛАН О. (справж. прізв., ім'я та по батькові — Коршак Кирило Юхимович; 1897, Дурдин хутір поблизу м. Городища, тепер Черкас. обл.— 1943) — укр. рад. поет і археолог. Закінчив Київ. ін-т нар. освіти (1928). З 1924 виступав з віршами в журналах «*Життя й революція*», «*Червоний шлях*», «*Глобус*» та ін. Окремими виданнями вийшли збірки віршів «Отави косять» (1928), «Назустріч сонцю», «Долоні площ» (обидві — 1930). Публікував статті з археології в журналах «Хроніка археології та мистецтва» (1930—31), «Наука и жизнь» (1935), в «Наукових записках Інституту історії матеріальної культури» (1934—35).

Ю. В. П'ядик.

ЛАН (польс. łan) — поземельна міра в Польщі і Литві в 14—18 ст. та на загарбаних ними укр. землях. Існувало два види: малий Л., що дорівнював 30 *моргам* (бл. 16,8 га), і великий Л.— 43,5 морга (бл. 25 га). Л. був одиницею оподаткування залежного селянства. Після запровадження «*Устави на волоки*» *1557* Л. почали називати *волокою*.

ЛАНГ Георгій Федорович [16 (28). VII 1875, Петербург — 24.VII 1948, Ленінград] — рос. рад. терапевт, акад. АМН СРСР (з 1945). Закінчив Петерб. військово-мед. академію (1899); 1905—19 — співробітник цієї ж академії; з 1919 — професор Петрогр. (згодом 1-го

Ж. Б. П. А. Ламарк.

Г. Ламбракіс.

Ж. Ламетрі.

Електронна **лампа-спалах** разом з фотоапаратом.

Лангуст звичайний.

Ленінгр.) мед. ін-ту (1928—30 — ректор). Праці Л. охоплюють майже всі розділи клініки внутр. хвороб. Основні праці Л. присвячені питанням *кардіології, гематології,* вивченню *гіпертонічної хвороби,* хворобам печінки тощо. Створив школу терапевтів. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами. Держ. премія СРСР, 1951.

ЛАНГ (Lang) Фріц (н. 5.XII 1890, Відень —2.VIII 1976, Лос-Анджелес) — нім. кінорежисер (ФРН). Навчався в Академії мист. (Відень). У 1918 дебютував як режисер. Фільми: «Доктор Мабузе, гравець» (1922), «Нібелунги» (1924), «Метрополіс» (1926), «М» (1931, від нім. Mörder — вбивця). Після встановлення фашист. режиму емігрував у Францію (1933), потім у США, де поставив кінострічки: «Лють» (1936), «Кати також умирають» (1942). З 1958 — у ФРН («Індійська гробниця», 1958; «Тисяча очей доктора Мабузе», 1960).

ЛА́НГЕ Микола Миколайович [12 (24).III 1858, Петербург — 15.II 1921, Одеса] — рос. та укр. психолог. Один з основоположників *експериментальної психології* в Росії. Закінчив Петерб. ун-т (1882). Працював в психологічній лабораторії В. *Вундта* в Лейпцігу (з 1883). Професор філософії Одес. ун-ту (1888—1921), де 1895 організував одну з перших у Росії психологічних лабораторій. Був засновником *Вищих жіночих курсів* в Одесі (1903). Відомий своїми експериментальними працями в галузі *сприймання* та *уваги.* Осн. праці «Психологические исследования» (Одесса, 1893), «Психология» (М., 1922).

ЛА́НГЕ (Lange) Оскар (27.VII 1904, Томашув-Мазовецький — 2.X 1965, Лондон) — польс. економіст, політ. і громад. діяч, акад. Польс. АН (з 1952). Член Польс. соціалістич. партії (1928—47), член ПОРП з 1948. Закінчив Краківський ун-т 1928. У 1934—36 навчався у США і Великобританії. У 1938—45 — професор економіки і статистики Чікагського ун-ту. В 1945 повернувся на батьківщину. В 1952—55 — ректор Гол. школи планування й статистики, професор Варшавського ун-ту (1956), голова екон. ради при Раді Міністрів ПНР (1957—62). Праці з питань капіталістичного відтворення, світового г-ва, статистики, планування й управління, застосування кібернетики та обчислювальної техніки в економіці. Держ. премія ПНР, 1955, 1964.

ЛА́НГЕ (Lange) Тор (Георгій Іванович; 9.IV 1851, Копенгаген — 22.II 1915, с. Нападівка, тепер Липовецького р-ну Вінн. обл.) — дат. поет і перекладач. З 1876 жив у Москві, викладав класичні мови в Лазаревському ін-ті східних мов. Вніс значний вклад у справу популяризації слов'ян. л-р у сканд. країнах. У збірках «З далеких країн» (1876), «Кілька народних пісень» (1878), «Ноктюрни» (1879), «Далекі мелодії» (1902) розвивав мотиви рос., серб., хорват. лірики, нар. пісень. Автор зб. дорожніх нарисів «З Росії» (1882), «Місяць на Сході» (1887), нарисів про О. К. Толстого та ін. рос. письменників (перекладав і їхні твори). Переклав «Слово о полку Ігоревім» (1888). Останні роки життя провів на Україні. *І. М. Лисенко.*

ЛАНГЕДО́К — історична область на Пд. Франції. Назва «Лангедок» з'явилася в 13 ст. для позначення Тулузького графства, приєднаного до Франції (повністю 1271) на правах самоврядної провінції. В період *релігійних воєн* 16 ст. значною частиною Л. заволоділи *гугеноти.* В 17 ст. самоуправління Л. було обмежено. В 17 — на поч. 18 ст. у Л. відбулося ряд повстань (*кроканів* 1636—37 і 1643, *камізарів* 1702—05 та ін.). Під час *Великої французької революції* тер. Л. було поділено на департаменти.

ЛА́НГЕР Йоганн (1825 — р. і місце см. невід.) — нім. композитор і диригент. У 50-х рр. 19 ст. служив капельмейстером оркестру в маєтку Потоцького в Немирові. Автор музики до «Наталки Полтавки» Котляревського (була пост. на аматорській сцені в Немирові). *І. М. Лисенко.*

ЛАНГЕРГА́НСА ОСТРІВЦІ́ — групи клітин; розташовані у вигляді скупчень (острівців) у *підшлунковій залозі* людини і майже всіх хребетних тварин; утворюють її внутрішньосекреторну частину (див. *Внутрішня секреція*). Виділяють у кров гормони *інсулін* і *глюкагон.* Розмір Л. о.— 50—500 мкм; на 1 мг тканини залози припадає 10—20 Л. о. Розвиваються вони з трубчастих виростів передньої кишки і складаються з кількох типів клітин. Вперше описав Л. о. нім. вчений П. Лангерганс (1869).

ЛАНГОБА́РДИ — плем'я *германців.* У 1 ст. н. е. заселяли лівий берег нижньої течії Ельби. В 4—5 ст. просунулися до бас. серед. Дунаю. В 568 під натиском *аварів* Л. на чолі великого союзу племен вдерлися на тер. Пн. Італії. У боротьбі проти Візантії завоювали Ломбардію і Тусцію (Тоскану), утворивши своє королівство. Пізніше захопили Сполето і Беневенто, які стали самостійними герцогствами. У 8 ст. у Л. відбувався інтенсивний процес феодалізації. В 773—774 королівство Л. завоював *Карл Великий.*

ЛАНГУ́СТ, лангуста (Palinurus) — рід тварин ряду *десятиногих ракоподібних.* Довж. тіла до 70 см, маса до 8 кг. Головогруди і антени з міцними шипами, хвостовий плавець шкірястий, черевце довге, клешень немає. Рід об'єднує бл. 10 видів, поширений у морях тропіч. і помір. зон басейнів Атлантичного (до берегів Англії) і Тихого (до Китаю) океанів; у морях СРСР немає. Л. (напр. Л. звичайний) їстівні, є об'єктом промислу.

«ЛАНД ОГ ФОЛЬК» («Land og Folk» — «Країна і народ») — щоденна газета, ЦО Комуністичної партії Данії (з 1920). Засн. 1911 під назвою «Арбейдербладет» («Робітнича газета»). З 5.X 1941 має сучас. назву. Видається в Копенгагені.

ЛАНДА́У Лев Давидович [9 (22).I 1908, Баку — 1.IV 1968, Москва] — рад. фізик-теоретик, акад. АН СРСР (з 1946), Герой Соціалістичної Праці (1954). Після закінчення 1927 Ленінгр. ун-ту перебував у закордонному відрядженні в Данії, Англії, Швейцарії (до 1931). В 1932—37 очолював теор. відділ Укр. фіз.-тех. ін-ту, а з 1935 — і кафедру заг. фізики Харків. ун-ту. З 1937 — в ін-ті фіз. проблем АН СРСР, одночасно професор Моск. ун-ту (1943—47 і з 1955). Зробив значний внесок майже в усі розділи теор. фізики. Зокрема, створив теорію електронного *діамагнетизму* (1930), перший запровадив поняття *антиферомагнетизму* (1933), розробив теорію доменної структури феромагнетиків та *феромагнітного резонансу* (спільно з Є. М. *Ліфшицем*; 1935), побудував теорію фазових переходів 2-го роду (1937), теорію *надплинності* рідкого гелію (1941) та феноменологічну теорію *надпровідності* (спільно з В. Л. *Гінзбургом*; 1950), запровадив поняття комбінованої парності (1956). Л. є автором теорії двокомпонентного нейтрино (1957) і теорії фермі-рідини (1956—58). Опублікував спільно з Є. М. Ліфшицем фундаментальний курс теор. фізики. Л. створив відому школу фізиків-теоретиків.

Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946, 1949, 1953; Ленінська премія, 1962. Нобелівська премія, 1962. Ім'я Л. Ландау присвоєно Інституту теоретичної фізики АН СРСР.

ЛА́НДЛЕР (Landler) Єне (23.XI 1875, Гелше, обл. Зала — 25.II 1928, Канн, Франція) — діяч угор. робітн. руху. Член Компартії Угорщини (КПУ) з 1919. За фахом — юрист. З 1906 — член с.-д. партії Угорщини, з 1908 — активний діяч її лівого крила. Організатор ряду робітн. страйків. У червні 1918 заарештований за антивоєн. діяльність. Один з керівників *Угорської Радянської республіки 1919* (наркомторг, наркомвнусправ, головком). Після її падіння — в еміграції. З 1919 — член ЦК КПУ. Учасник III—V конгресів Комінтерну. Похований у Москві біля Кремлівської стіни.

ЛАНДМІЛІ́ЦЬКІ ПОЛКИ́, ландміліція (від нім. Land — країна і лат. militia — військо) — поселенське військо (див. *Військові поселення*) у Рос. державі 18 ст., створене для оборони держ. кордонів. На Лівобережній Україні за царським указом 1713 *з служилих людей* було сформовано 5 Л. п., що становили залоги укріплень *Бєлгородської лінії.* В зв'язку з будівництвом 1731 *Української лінії* кількість Л. п. збільшено до 20 (14 кінних і 6 піхотних), укомплектованих з *однодворців.* У 1736 всі Л. п. (бл. 22 тис. чол.) перетворено на кінні і включено до складу т. з. Укр. д-зії — царських військ, розміщених на Лівобережній Україні. На утримання Л. п. стягувався подушний податок з населення Київ. і Ворон. губ. У 1769 Л. п. було злито з регулярними військами.

Літ.: Багалей Д. И. Очерки по истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. М., 1887. *А. Г. Слюсарський.*

ЛАНДРА́С (дат. Landrace, від land — країна, сільська місцевість і race — порода) — спеціалізована порода свиней беконного типу. Виведена на поч. 20 ст. в Данії *схре-*

Лампа розжарення:
1 — балон;
2 — спіраль;
3 — цоколь

щуванням місцевих свиней з англ. породами м'ясного типу. Л. відзначаються високими відгодівельними і м'ясними якостями. В СРСР завезені 1948. Масть біла. Тварини міцної будови, тулуб довгий торпедоподібний, з прямою спиною, голова легка, вуха звисають на очі, окістя широкі, шкіра тонка, біла. У плем. г-вах України жива маса кнурів досягає 310 кг, свиноматок — 280 кг. Плодючість 10—12 поросят в опоросі, молочність — 60—80 кг. Молодняк Л. у 6—7-місячному віці досягає 100 кг. Якість *бекону* висока. Забійний вихід 76%. Л. мають підвищений *білковий обмін*, інтенсивно нарощують *м'язову тканину*, а тому вибагливі до умов годівлі та утримання. Розводять Л. у скандінавських країнах, США, Канаді, в країнах Зх. Європи, Австралії, Бразилії, а також в СРСР, зокрема на Україні.

Кнур породи ландрас.

ЛА́НДСБЕРГ Григорій Самуїлович [10 (22).I 1890, Вологда — 2.II 1957, Москва] — рос. рад. фізик, акад. АН СРСР (з 1946). В 1913 закінчив Моск. ун-т, в якому викладав 1913—15, 1923—45 і 1947—51. У 1951—57 — професор Моск. фіз.-тех. ін-ту. З 1934 працював також у Фіз. ін-ті АН СРСР. Осн. наук. праці з оптики і спектроскопії. В 1928 спільно з Л. І. *Мандельштамом* відкрив явище *комбінаційного розсіяння світла* (незалежно й одночасно з Ч. В. *Раманом* і К. С. Крішнаном). Розробив методи спектрального аналізу металів і сплавів, а також складних органічних сумішей, зокрема моторного палива. Автор відомого навч. посібника «Оптика». Нагороджений 2 орденами Леніна та медалями. Держ. премія СРСР, 1941.

ЛАНДСКНЕ́ХТИ (нім. Landsknecht, одн., від Land — країна і Knecht — найманець) — 1) Наймані солдати. Формування з Л. з'явилися вперше в 15 ст. в Німеччині, з 16 ст.— в ін. зх.-європ. країнах. Існували до кін. 17 ст. 2) Переносно — жорстокий, продажний військовий найманець.

ЛАНДТА́Г (нім. Landtag, від Land — країна і Tag — збори) — 1) За середньовіччя у нім. д-вах — органи (збори, з'їзди) станового представництва. В д-вах, що входили до Нім. союзу (ств. 1815), пізніше — Пн.-нім. союзу (ств. 1867) і Нім. імперії (ств. 1871) — виборні представницькі органи. 2) Парламент Ліхтенштейну. Найвищий законодавчий орган. Складається з однієї палати (15 членів, обираних на 4 роки). 3) В Австрії, ФРН — парламент землі (федеральної адм.-тер. одиниці).

ЛАНДША́ФТ географічний — природний територіальний чи акваторіальний комплекс, що є генетично однорідною ділянкою з однотипними геол. будовою, рельєфом, гідрокліматичним режимом, поєднанням грунтів і *біоценозів* та характерною морфологічною структурою. Остання визначається особливостями взаємодії та взаємозв'язків між речовинними компонентами ландшафту і факторами його утворення, просторового поєднання його морфологічних одиниць (ландшафтних *місцевостей, урочищ, фацій*), їхньою динамікою та розвитком у часі. Компонентами ландшафту є гірські породи, вода, лід, сніг, грунт, повітр. маси, рослини і тварини. Внутріландшафтні зв'язки між компонентами здійснюються шляхом обміну речовини і енергії. Л. г. функціонує і розвивається під впливом процесів, зумовлених променевою сонячною енергією та внутр. енергією Землі. Сучасні Л. г. формуються на основі розвитку давніх (палеоландшафтів), вони зазнають значних змін у процесі діяльності людини (див. *Антропогенний ландшафт, Культурний ландшафт*). Л. г. поділяють на в і д д і л и (наземні, водні), с и с т е м и (за поясно-зональними відмінностями водно-теплового балансу), к л а с и (за гіпсометричним положенням — рівнинні й гірські; за характером зональності — горизонтальні й вертикальні), г р у п и (за типом водно-геохім. режиму), т и п и (за спільністю зональних грунтово-біокліматичних ознак), в и д и (за відмінностями у прояві місц. фізико-геогр. процесів). Рівнинні ландшафти поділяють на підкласи низовинних і височинних, гірські — на підкласи середньо- та низькогірних, передгірних і міжгірних. Рівнинні ландшафти УРСР об'єднують такі типи їх: мішанолісові, лісостепові, степові з підтипами північно- та південностепових. Вивчення Л. г. та картографування їх має велике наук. і практичне значення для пізнання і розв'язання питань *раціонального природокористування* та *охорони природи*.

Літ.: Арманд Д. Л. Наука о ландшафте. М., 1975; Геренчук К. І., Раковська Е. М., Топчієв О. Г. Польові географічні дослідження. К., 1975; Исаченко А. Г. География сегодня. М., 1979. *П. Г. Шищенко.*

ЛАНДША́ФТ (нім. Landschaft — краєвид) у м и с т е ц т в і — те саме, що й *пейзаж*.

ЛАНДША́ФТНА АРХІТЕКТУ́РА — галузь архітектурної діяльності, спрямована на створення гармонійних і доцільних ландшафтів. Л. а. використовує матеріальні природні фактори й засоби (*рельєф*, вода, рослинність тощо) для формування середовища людини. Л. а. передбачає збереження природних ландшафтів, перетворення існуючих і створення штучних ландшафтів; проектує системи озеленення міст, рекреаційних зон і окремі їхні елементи — *парки, бульвари*, захисні смуги, в поєднанні з архіт. спорудами, шляхами, водоймищами, елементами *благоустрою населених місць* та інженерного обладнання (див. також *Садово-паркова архітектура*). Прикладами Л. а. на Україні є парки: «*Софіївка*» (Черкас. обл.), «*Олександрія*» (Київ. обл.), *Сокиринський парк* (Черніг. обл.), Алупкинський (Кримська обл., 18—19 ст.); Л. а. центру Донецька (1970-і рр., арх. П. Відергауз, В. Кішкань, І. Седак, Д. Циміданов та ін.; Держ. премія СРСР, 1978).

Літ.: Залесская Л. С., Микулина Е. М. Ландшафтная архитектура. М., 1979. *В. Є. Ясієвич.*

ЛАНДША́ФТНА ОБОЛО́НКА — те саме, що й *географічна оболонка*.

ЛАНДША́ФТНЕ ЗНІМА́ННЯ, ландшафтне картографування — комплекс польових і камеральних робіт, які проводять з метою складання ландшафтних карт. У процесі Л. з. виявляють будову *ландшафтів* географічних та їхні межі. Осн. методами Л. з. є маршрутний і площинний (суцільний). Велике значення для Л. з. має використання аерофотоматеріалів (див. *Аерофотознімання*) і космічних знімків. Розрізняють дрібно-, середньо-, великомасштабне і детальне знімання. На дрібномасштабних ландшафтних картах (менше 1 : 1 000 000) зображують геогр. ландшафти в цілому, на середньо- та великомасштабних (1 : 10 000—1 : 1 000 000) — окремі *урочища* й *місцевості*, на детальних (1 : 10 000 і більше) — *фації*. Л. з. супроводжується збором зразків гірських порід, грунтів, гербаріїв, фотографуванням та складанням текстових характеристик досліджуваних ландшафтів.

К. І. Геренчук.

ЛАНДШАФТОЗНА́ВСТВО — галузь фізичної географії, що вивчає наземні (територіальні)й водні (акваторіальні) природні комплекси. Осн. об'єктом дослідження Л. є *ландшафт* географічний як провідна ланка природної диференціації *географічної оболонки* Землі Л. вивчає походження, структуру, динаміку і поширення геогр. ландшафтів на земній кулі, закони їхнього розвитку і перетворення внаслідок госп. діяльності людини. Л. спирається на польові роботи — *ландшафтне знімання* і стаціонарні спостереження. Важливе значення мають порівняльний та історичний методи досліджень. В результаті ландшафтного знімання створюють ландшафтні карти. Стаціонарні спостереження проводять з метою вивчення процесів обміну теплом, вологою, органічною речовиною, хім. елементами тощо, які відбуваються в ландшафтах. Ці процеси досліджують *геохімія ландшафтів* та геофізика ландшафтів. Серед наук. завдань Л. провідне місце належить вивченню структури ландшафтів, тобто виявленню взаємозв'язків між їхніми окремими компонентами та морфологічними частинами. Практичні завдання Л. полягають у створенні ландшафтних карт для потреб меліорації, районного планування, розв'язання агровиробничих і медико-геогр. питань, а також розроблення наук. основ оптимізації природних ландшафтів, створення *культурних ландшафтів*.

Літ.: Исаченко А. Г. Основы ландшафтоведения и физико-географичес-

Л. Д. Ландау.

Є. Ландлер.

Г. С. Ландсберг.

Є. О. Лансере. Запорожець після бою. Бронза. 1873. Державна Третьяковська галерея в Москві.

кое районирование. М., 1965; Геренчук К. І. Основні проблеми фізичної географії. К., 1969; Николаев В. А. Проблемы регионального ландшафтоведения. М., 1979. *К. І. Геренчук.*

ЛА́НДШТЕЙНЕР (Ландштайнер; Landsteiner) Карл (14.VI 1868, Баден, поблизу Відня — 26.VI 1943, Нью-Йорк) — австр. імунолог, засновник імуногематології. В 1891 закінчив мед. ф-т Віденського ун-ту. В 1911—19 — професор Віденського, з 1922 — Рокфеллерівського (Нью-Йорк) ун-тів. Відкрив групи крові у людини (1900, поряд з Я. Янським), разом з П. Левіним виявив два антигени в еритроцитах людини (1927), з А. Вінером відкрив *резус-фактор* (1940); зробив значний внесок у розвиток діагностики сифілісу, разом Е. Поппером (1909) довів інфекційну природу поліомієліту. Його праці по вивченню комплексних антигенів мали велике значення для розвитку *імунології* Нобелівська премія, 1930.

ЛАНЖЕВЕ́Н (Langevin) Поль (23.I 1872, Париж — 19.XII 1946, там же, прах перенесено в *Пантеон*) — франц. фізик і громадський діяч, член французької АН (з 1934), почесний член АН СРСР (з 1929). Член Франц. компартії з 1944. Закінчив Школу фізики й хімії (1891) і Нормальну школу (1897) в Парижі. З 1902 викладав у Коллеж де Франс, з 1905—одночасно в Школі фізики й хімії (з 1925 — директор). Наук. роботу розпочав у студентські роки під керівництвом П. *Кюрі*. Виконав фундаментальні теор. дослідження іонізації газів, розробив термодинамічну й статистичну теорію діа- і парамагнетизму, створив основи гідролокації з використанням п'єзокварцових генераторів ультразвуку, зробив значний внесок у розвиток окремих питань теорії відносності і квантової електродинаміки. Л. був активним членом Ліги прав людини, одним із засновників Гуртка друзів нової Росії (1919), виступав за розвиток культурних зв'язків з Рад. Росією. В 30-х рр. активно підтримував Нар. фронт Франції. В 1946 Л. був обраний головою т-ва «Франція — СРСР».

ЛАНЖЕРО́Н Олександр Федорович [13.I 1763, Париж — 4 (16).VI 1831, Одеса] — рос. військ. діяч, генерал від інфантерії, граф. На поч. *Великої французької революції* емігрував (1790) з Франції до Росії. В 1794 вступив до рос. армії і прийняв рос. підданство. В 1815—23 — генерал-губернатор Новоросійського краю, головнокомандуючий Бузьким і Чорноморським козац. військами. Проводив великодержавницьку політику. Переведення ним бузьких козаків на становище військ. поселенців привело до *бузьких козаків повстання 1817*.

ЛА́НІ (Lányi) Шаролта (6.VI 1891, м. Секешфегервар — листопад 1975) — угор. письменниця і перекладачка. Учасниця угор. робітн. руху. В 1922 емігрувала до Рад. Союзу. На батьківщину повернулася 1945. Перша зб. віршів — «Подарунок» (1912). Перекладала твори рос. класичної і рад.л-ри. У 1939 опублікувала в своєму перекладі кілька віршів Т. Шевченка (1961 ввійшли до кн. «Кобзар», що вийшла в Будапешті). Їй належить ряд статей про українського поета.

ЛАНІВЦІ́ — селище міського типу Терноп. обл. УРСР, райцентр, на р. Жираку (притока Горині). Залізнична станція 7,6 тис. ж. (1980). Л. вперше згадуються в писемних джерелах 1444. Після 3-го поділу Польщі (1795) Л. в складі Зх. Волині возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено на поч. січня 1918. У 1919 Л. захопили війська бурж.-поміщицької Польщі. В 1939 Л. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР. З 1956 Л.— с-ще міськ. типу.

В Л.— цукр., хлібний, маслоробний, комбікормовий, залізобетонних конструкцій, асфальтовий і цегельні з-ди, ф-ка гумових виробів, лісництво, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв. та музична школи, лікарня, 2 будинки культури, кінотеатр, 3 бібліотеки.

ЛА́НКА (військ.) — 1) Первинний тактичний і вогневий підрозділ (3—4 літаки) різних родів авіації. У винищувальній і винищувально-бомбардувальній авіації вона поділяється на пари літаків. Кілька Л. становлять *ескадрилью*. Бойові завдання Л. виконує в складі ескадрильї або самостійно. 2) Підрозділ катерів (2—3 катери) у ВМФ.

«ЛА́НКА» — літературне об'єднання письменників правопопутницького характеру. Заснована 1924 письменниками, що відокремилися від «*Аспису*». Творчість окремих членів «Л.» (М. Івченко, Т. Осьмачка) була пройнята мотивами розчарування, позначена впливом бурж.-націоналістичної ідеології Наприкінці 20-х рр. М. Івченко і Т. Осьмачка перейшли на бік ворожих класових сил, інші члени «Л.» (Г. Косинка, Є. Плужник), переборюючи ідейні хитання, утверджувалися на позиціях соціалістичного реалізму. В 1926 «Ланка» перейменувалась на «*Марс*».

В. І. Півторадні.

ЛА́НКА ВИРОБНИ́ЧА — невеликий за чисельністю первинний трудовий колектив у складі *бригади виробничої*, цеху, дільниці чи загону. За членами Л. в. колективно закріплюються засоби виробництва. В рослинництві ланка виконує ряд робіт, що мають істотне значення для врожаю одної або кількох культур. Л. в. в тваринництві створюються для обслуговування окремих виробничих об'єктів, певних груп тварин або ж визначених робіт. У механізованих загонах Л. в. спеціалізується на виконанні окремих польових операцій чи допоміжних робіт. *В. С. Дієсперов.*

ЛА́НКА ПІОНЕ́РСЬКА — складова частина, основа *загону піонерського*. Формується з 5—8 піонерів за принципом добровільного об'єднання з урахуванням інтересів дітей, іхніх відносин між собою тощо. Роботу в ланці організує ланковий, якого обирають піонери на зборі ланки. План роботи Л. п. складається на основі плану роботи загону й побажань піонерів, відповідно до їхнього віку, знань та інтересів. Кілька разів на місяць Л. п. проводить збори Форми зборів різні: походи, екскурсії, бесіди. Л. п. реалізує завдання, що їх ставить загін і *дружина піонерська*, включаючи кожного піонера в активну діяльність колективу. В Л. п. піонери оволодівають практичними уміннями й навичками, набувають досвіду колективної роботи, в процесі якої формується особистість кожного з них.

Літ.: Иванова Л. П. Учителю о пионерском звене. М., 1977.

Т. Л. Пономаренко.

ЛАНКА́СТЕР (Lancaster) Джозеф (25.XI 1778 — 24.X 1838) — англ. педагог, один із засновників системи *взаємного навчання*. В 1798 відкрив свою школу й почав пед. діяльність. Вважав, що дітям трудящих треба давати не лише реліг. виховання, а й вчити їх читати, писати й лічити, мріяв поєднати навчання з виробничою працею. В книзі «Вдосконалення освіти трудящих класів суспільства...» (1803) виклав методику взаємного навчання. В 1818 виїхав до Америки, де створював школи взаємного навчання. Згодом вони поширилися і в ін. країнах, але були піддані критиці за механіцизм у навчанні, за недостатність знань, які вони давали.

ЛАНКА́СТЕРИ — династія англ. королів 1399—1461, відгалуження *Плантагенетів*. Під час правління Л. у країні зміцніла влада великих феодалів, зросли податки, було запроваджено закони про спалення єретиків, спрямовані проти *лолардів*. Л. жорстоко придушували нар. повстання (*Кеда Джека повстання 1450* та ін.). Англ. війська зазнали поразок у *Столітній війні 1337—1453*. В ході міжусобної боротьби Л. з *Йорками* (див. *Червоної і Білої троянд війна*) влада перейшла до останніх. Представниками Л. (у гербі була червона троянда) були Генріх IV (1399—1413), Генріх V (1413—22), Генріх VI (1422—61).

ЛАНКРЕ́ (Lancret) Нікола́ (22.I 1690, Париж — 14.IX 1743, там же) — франц. живописець, представник мист. *рококо*. На творчості Л. позначився вплив А. *Ватто*. З 1719 — член Королівської академії живопису і скульптури. Твори: «Танцівниця Камарго» (бл. 1730, ДЕ), «Концерт у парку» (Музей образотворчих мист. ім. О. С. Пушкіна в Москві), «Урок музики» (Лувр), пейзажі, портрети.

Н. Ланкре. Танцівниця Камарго. Близько 1730. Державний Ермітаж у Ленінграді.

Ланцетник європейський.

ЛАНОВЕ́ — держ. грошовий поземельний податок у 14—18 ст. в Польщі й Литві та на загарбаних ними укр. землях. Розмір Л. визначався постановою сейму й обчислювався з одиниці оподаткування — *лану*. На *Лівобережній Україні* Л. було скасовано 1648, на *Правобережній Україні* — 1793, в *Галичині* — 1772.

ЛАНОВЕ́ЦЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-сх. частині Терноп. обл. УРСР. Утворений 1940. Площа 0,6 тис.

км². Нас. 38,0 тис. чол. (1980). У районі — 41 населений пункт, підпорядкований селищній та 18 сільс Радам нар. депутатів. Центр — смт *Ланівці*.

Л. р. розташований у межах *Подільської височини*. Корисні копалини: торф, пісок, крейда, вапняки. Річки — *Горинь* з прит. Жирак (бас. Дніпра). Грунти в осн. чорноземні. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (граб, дуб, береза, бук, сосна) займають 2,1 тис. га. Переважає пром-сть по переробці с.-г. сировини. Найбільші підприємства — лановецькі цукр., маслороб-ний та комбікормовий з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Ланівці) та 4 будинки побуту.

Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого та тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 49,8 тис. га, у т. ч. орні землі — 44,3 тис. га, луки і пасовища — 5,4 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, ячмінь, горох, цукр. буряки, картопля, овочеві, кормові. Розвинуті скотарство, свинарство, птахівництво. У Л. р.— 20 колгоспів, 2 міжгосп. підприємства (по виробн. яловичини та свинини), птахофабрика, райсільгосптехніка. Залізничні станції — Ланівці та Карначівка. Автошляхів — 275 км, у т. ч. з твердим покриттям — 189 км.

У районі — 41 заг.-осв. та музична школи; 42 лік. заклади, у т. ч. 2 лікарні. 15 будинків культури, 36 клубів, кінотеатр, 44 кіноустановки, 45 б-к. У Л. р. видається газ. «Будівник комунізму» (з 1944).

А. О. Токарчук.

ЛАНОВИ́Й Василь Семенович (н. 16.I 1934, Москва) — рос. рад. актор, нар. артист РРФСР (з 1978). Член КПРС з 1968. В 1954—57 навчався в Театральному уч-щі ім. Б. Щукіна в Ц. *Мансурової*. В 1957 був прийнятий до трупи Театру ім. Євг. Вахтангова. Ролі: в театрі — Цезар («Антоній і Клеопатра» Шекспіра), Протасов («Діти сонця» Горького), Огнєв («Фронт» Корнійчука), Сагадеєв («Тринадцятий голова» А. Абдулліна); в кіно — Павло Корчагін («Павло Корчагін», Київ. кіностудія ім. Довженка), капітан Артур Грей («Червоні вітрила»), лікар Олексій Максимов («Колеги»), Вронський («Анна Кареніна»), Іван Варава («Офіцери»), Андріанов («Дивна жінка»), Командор («Анна і Командор», Київ. кіностудія ім. Довженка), кіноепопея «Велика Вітчизняна» (текст від автора). Ленінська премія, 1980.

ЛАНОЛІ́Н (від лат. lana — вовна і oleum — олія), вовняний віск — тваринний *віск*, що його одержують з овечої вовни. Є сумішшю жирнокислотних ефірів двох *стеринів* — ланостерину й аргостерину. В медицині й косметиці використовують як основу при виготовленні мазей.

ЛАНСЕРЕ́ Євген Олександрович [12 (24).VIII 1848, Моршанськ, тепер Тамб. обл.— 23.III (4.IV) 1886, с. Нескучне, тепер Харків. р-ну Харків. обл.] — рос. скульптор. Автор жанрових композицій невеликого розміру: «Богатир» (1885), «Святослав» (1886), «Киргизький косяк на відпочинку» (1879) та ін. Багато творів Л. присвятив Україні, зокрема зображенню укр. селян: «Запорожець після бою» (1873), «Українець-плугатар» (1877), «Селянський віз», «Прощання козака з козачкою». Твори Л. зберігаються в ДТГ, ДРМ, Київ. музеї рос. мистецтва та ін.

ЛАНТА́Н (Lanthanum; від грец. λανθάνω — ховаюсь, криюсь), La — хімічний елемент III групи періодич. системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 57, ат. м. 138,9055; належить до *рідкісноземельних елементів*. У природі існують один стабільний ізотоп ^{139}La (99,91%) та один радіоактивний ^{138}La (0,09%). Відкрив Л. 1839 швед. хімік К. Г. Мосандер. Вміст Л у земній корі $3 \cdot 10^{-3}$%. Буває разом з *лантаноїдами* у рідкісноземельних мінералах. Пластичний метал сріблясто-білого кольору, густ. 6180 кг/м³, $t_{пл}$ 920° С, $t_{кип}$ бл. 3450° С. Хімічно активний, при звичайній т-рі окислюється (з поверхні) на повітрі, тонкоспорошкований проявляє піроформність, поглинає водень, взаємодіє з водою, розчиняється в мінеральних к-тах. З лугами не взаємодіє. При нагріванні енергійно реагує з більшістю простих речовин, сплавляється з металами. Одержують Л. *електролізом* безводного розплавленого хлориду $LaCl_3$. Використовують для модифікації сталі, легких сплавів (див. *Модифікування металів*), для металотермії. Оксид La_2O_3 входить до складу оптичного скла.

Літ. див. до ст. *Лантаноїди*.

В. Л. Павлов.

ЛАНТАНО́ЇДИ, лантаніди (від *лантан* і грец. εἶδος — вигляд) — родина 14 хімічних елементів III групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва з ат. н. 58—71. До Л. належать: церій Ce, празеодим Pr, неодим Nd, прометій Pm, самарій Sm, європій Eu, гадоліній Gd, тербій Tb, диспрозій Dy, гольмій Ho, ербій Er, тулій Tm, ітербій Yb та лютецій Lu. Разом з лантаном та *ітрієм* утворюють групу *рідкісноземельних елементів*. Схожість багатьох фіз. та хім. властивостей Л. зумовлена будовою електронних оболонок їхніх атомів: в міру збільшення заряду ядра послідовно заповнюється підрівень 4*f*, на якому розташовуються від 2 до 14 електронів, а кількість їх у 5-й та 6-й оболонках залишається сталою. В результаті цього спостерігається зменшення атомних та іонних радіусів Л. («лантаноїдне стискування»), закономірне збільшення густини, т-ри плавлення. Близькість *іонних радіусів* приводить до *ізоморфізму* сполук Л. й ускладнює розділення та одержання їх у чистому вигляді. На основі різної будови атомів і періодичності деяких властивостей Л. їх поділяють на дві підгрупи: церієву (Ce, Pr, Nd, Pm, Sm, Eu, Gd) та ітрієву (Tb, Dy, Ho, Er, Tm, Yb, Lu). У природі Л., крім прометію, зустрічаються в багатьох мінералах завжди в суміші один з одним, причому в одних мінералах переважають Л. церієвої підгрупи, в інших — ітрієвої. Земна кора містить у сумі $1,1 \cdot 10^{-2}$% церієвих та $9,2 \cdot 10^{-4}$% ітрієвих лантаноїдів. Добувають Л. при переробці *монациту*, лопариту, бастнезиту, ловчориту та ін. мінералів. Для розділення й очищення Л. застосовують методи дробного осадження, дробної кристалізації, *екстрагування*, іонного обміну та ін. Метали Л. одержують в осн. *електролізом* безводних розплавлених хлоридів або кальційтермічним способом. Л.— пластичні метали, проявляють поліморфізм, хімічно дуже активні: реагують при нагріванні з киснем, галогенами, сіркою, азотом, вуглецем, бором; утворюють *гідриди*, сплавляються з більшістю металів; реагують з водою, розчиняються у мінер. к-тах. Оксиди й гідроксиди мають основні властивості і нерозчинні у воді та лугах. Відомо багато подвійних солей Л. та *координаційних сполук*. Л. використовують у чорній і кольоровій металургії, у виробн. керамічних матеріалів, спец. сортів скла, *люмінофорів*, *каталізаторів*, лазерних матеріалів тощо; гадолінію, самарію, європію — у ядерній техніці.

Літ.: Яцимирский К. Б. [та ін.]. Химия комплексных соединений редкоземельных элементов. К., 1966; Савицкий Е. М., Терехова В. Ф. Металловедение редкоземельных металлов. М., 1975; Химия и технология редких и рассеянных элементов, ч. 2. М., 1976.

В. Л. Павлов.

ЛАНУ́ (Lanoux) Арман (н. 24.X 1913, Париж) — франц. письменник і літературознавець. Літ. діяльність почав детективними романами. З 50-х рр. виступив з реалістичними творами — антивоєнна й антифашист. трилогія «Божевільна Марго» (романи «Майор Ватрен», 1956; «Побачення в Брюгге», 1958; «Коли море відступає», 1963), дилогія «Історія Паризької комуни» (романи «Полька гармат», 1971; «Червоний півень», 1972). Рухові Опору й викриттю повоєнної бурж. дійсності присвячено роман «Бджолиний пастух» (1974). 1-у світову

П. Ланжевен.

В. С. Лановий.

М. Ланца.

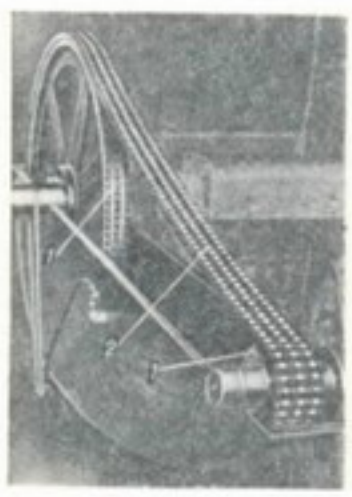

Ланцюгова передача: *1* — зубчасте колесо; *2* — ланцюг.

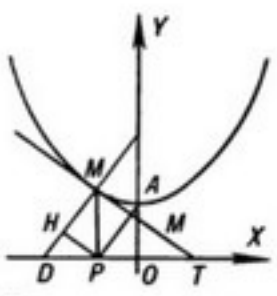

Ланцюгова лінія.

Лань звичайна (самець).

війну засуджує в документальному романі «Прощай, життя, прощай, кохання» (1977). Автор літературознавчих праць, антибурж. нарисів.

Тв.: Укр. перекл.— Майор Ватрен. К., 1960; Любий друг Мопассан. К., 1971; Рос. перекл.— Здравствуйте, Эмиль Золя! М., 1966; Когда море отступает. М., 1965; Свидание в Брюгге. М., 1977.

В. І. Пащенко.

ЛА́НЦА (Lanza) Маріо (справж. ім'я та прізв.— Альфредо Арнольд Кокоцца; 31.I 1921, Філадельфія — 7.X 1959, Рим) — амер. співак (тенор). За походженням італієць. Творчу діяльність почав 1942, з 1946 концертував у містах США. Виступав в оперній трупі Нового Орлеана в партіях Пінкертона, Каварадоссі («Чіо-Чіо-сан», «Тоска» Пуччіні), Альфреда, Герцога («Травіата», «Ріголетто» Верді) та ін. Знімався в кіно («Великий Карузо», «Серенада», «Улюбленець Нью-Орлеана»).

ЛАНЦЕ́ТНИКИ (Amphioxi) — група (за іншою класифікацією — клас) тварин підтипу *безчерепних*. Тіло (довж. до 8 см) напівпрозоре, веретеноподібне, хвостовий плавець має вигляд ланцета (звідси й назва). Будова тіла досить проста, але всі осн. ознаки *хребетних* виявлені чітко: двобічна симетрія, осьовий скелет представлений *хордою*, що зберігається протягом усього життя, над нею — центральна нервова система: травний тракт у вигляді малодиференційованої трубки міститься під хордою; *зародковий розвиток* відбувається за типом розвитку хордових тварин тощо. Живуть Л. в піску морського дна на невеликих глибинах (30—40 м). Живляться мікроорганізмами. 26 видів, пошир. в теплих, помірних і тропіч. морях Тихого, Атлантичного та Індійського океанів. В СРСР (у Чорному та Японському морях) — 2 види: Л. європейський (Branchiostoma lanceolatum). Л. азіатський (B. belcheri). У деяких місцевостях Л. споживають, вони є об'єктом спец. промислу. Вперше Л. був описаний як молюск П. С. *Палласом*; дослідженнями О. О. *Ковалевського* (1865) було доведено належність Л. до особливої групи тварин, що є проміжною між безхребетними і хребетними Іл. с. 60.

К. О. Виноградов.

ЛАНЦЮГИ́ ЖИ́ВЛЕННЯ, харчові, або трофічні, ланцюги — групи видів рослин, тварин, грибів та мікроорганізмів, пов'язаних один з одним харчовими відносинами, внаслідок чого створюється певна послідовність у передачі речовин і енергії від одних груп організмів до інших. Л. ж. формувались у процесі істор. розвитку органіч. світу і є однією з характеристик взаємопристосованості організмів у природі. Основою кожного Л. ж. є види-продуценти, або *автотрофи* (переважно зелені рослини та хемосинтезуючі мікроорганізми; див. *Хемосинтез*). Наступні ланки Л. ж. становлять *гетеротрофи*, або *консументи*, які поділяють на первинні і вторинні. Первинними консументами є тварини, які живляться переважно або виключно (рідше) рослинами, вторинними — які живляться їжею первинного походження. Так, у Л. ж., видом-продуцентом якого є капуста, первинні консументи — капустяний білан, капустяна совка, зайці та ін., а вторинні консументи — паразити названих видів. Ланки третього трофічного рівня в Л. ж. становлять *сапрофіти* (переважно гриби та бактерії), що одержують необхідну енергію шляхом розкладання мертвої органічної речовини. Кількість ланок у Л. ж. здебільшого не перевищує 4—5. В угрупованні організмів (*біоценозі*) звичайно буває ряд паралельних Л. ж., між якими можуть існувати зв'язки. Складна структура Л. ж. забезпечує цілісність та динамічність біоценозу. Л. ж. відбивають осн. етапи біогенного *кругообігу речовин* у природі, лежать в основі т. з. *піраміди чисел*, що відображує чисельність окремих організмів в угрупованнях, і разом з нею виявляють характерні особливості біоценозів.

О. П. Криталь.

ЛАНЦЮГО́ВА ЛІ́НІЯ — плоска крива, форма якої збігається з формою однорідної нерастяжної довгої важкої нитки (або ланцюга), закріпленої на кінцях. Рівняння Л. л. у прямокутній декартовій системі координат має вигляд:

$$= a \operatorname{ch} \frac{x}{a} = \frac{a}{2}\left(e^{\frac{x}{a}} + e^{-\frac{x}{a}}\right).$$

Геометрично Л. л. є еволютою (див. *Еволюта і евольвента*) *трактриси*. Довжина дуги AM дорівнює проекції MM' ординати PM на дотичну MT (мал.) і виражається формулою $s = a\operatorname{sh}\frac{x}{a} = \frac{a}{2}\left(e^{\frac{x}{a}} - e^{-\frac{x}{a}}\right)$. Проекція MH ординати MP на нормаль MD має постійну довжину a, радіус *кривини* Л. л. $R = a\operatorname{ch}^2\frac{x}{a}$, натуральне рівняння Л. л. $k = a/(s^2 + a^2)$. При обертанні Л. л. навколо осі OX одержуємо *катеноїд*.

Ю. С. Слободян.

ЛАНЦЮГО́ВА ПЕРЕДА́ЧА — механізм у вигляді нескінченного ланцюга, що рухається по зубчастих колесах (зірочках), закріплених на паралельних валах, передаючи обертовий рух між цими валами; вид механічної *передачі*. Л. п. (мал.) розрізняють за типом ланцюга (напр., роликовий, пластинчастий) та кількістю зубчастих коліс. Вони передають рух віддаленим (до 8 м) валам, менш чутливі до неточностей у розташуванні (паралельності) валів, не проковзують, їхній ккд прибл. 0,96—0,97. Л. п. використовують у багатьох транспортних, с.-г. та інших машинах.

ЛАНЦЮГО́ВА ЯДЕРНА РЕА́КЦІЯ — див. *Ядерні реакції*.

ЛАНЦЮГО́ВИЙ МІСТ, Миколаївський міст, міст ім. Є. Бош — перший капітальний міст у Києві через Дніпро (поблизу теперішнього моста метро). Споруджений 1853 за проектом і під керівництвом англ. інж. Ч. да Віньйоля. Міст (довж. 776 м) мав п'ять підпор, продовженням його були тимчасові дерев'яні мости через лівобережну заплаву і протоку. В 1920 Л. м. висадили білополяки, 1925 (за участю Є. О. *Патона*) його відбудовано. На поч. Великої Вітчизн. війни міст зруйнували нім.-фашист. окупанти.

ЛАНЦЮГО́ВІ ДРО́БИ, неперервні дроби — вирази вигляду

$$a_0 + \cfrac{1}{a_1 + \cfrac{1}{a_2 + \cfrac{1}{a_3 + \cdots}}} = [a_0;\ a_1,\ a_2,\ a_3,\ \ldots],$$

де a_0 — ціле, a_1, a_2, a_3 ... — натуральні числа.

Числа

$$a_0 = \frac{P_0}{Q_0},\quad a_0 + \frac{1}{a_1} = \frac{P_1}{Q_1},\quad a_0 + \cfrac{1}{a_1 + \cfrac{1}{a_2}} = \frac{P_2}{Q_2},\ \ldots$$

наз. підхідними дробами даного Л. д. Обчислюють їх, користуючись рекурентними формулами: $P_k = a_kP_{k-1} + P_{k-2}$, $Q_k = a_kQ_{k-1} + Q_{k-2}$. Між множинами *раціональних чисел* і скінченних Л. д. існує *взаємно однозначна відповідність*. Для кожного нескінченного Л. д. існує *границя* $\lim\limits_{k\to\infty}(P_k/Q_k) = \alpha$ — його значення. При будь-якому натуральному k $|\alpha - P_k/Q_k| < 1/Q_kQ_{k+1}$.

Л. д. використовують у теорії наближень, при розв'язуванні *діофантових рівнянь*, в *обчислювальній математиці*. Розглядають також Л. д. з нечисловими елементами (напр., *многочленами*). Л. д. зустрічались у працях італ. математиків Р. Бомбеллі (1526—72), П. Катальді (1552—1626) та інших. Теорію Л. д. розробили Л. *Ейлер* та Ж. *Лагранж*.

Літ.: Бородін О. І. Теорія чисел. К., 1970; Хинчин А. Я. Цепные дроби. М., 1978.

Г. П. Бевз.

ЛАНЦЮГО́ВІ РЕА́КЦІЇ — хімічні і ядерні реакції, в яких утворення в речовині або в суміші речовин проміжних активних частинок (атомів, вільних радикалів, нейтронів) спричинює велику кількість (ланцюг) послідовних перетворень в результаті взаємодії частинки з речовиною. Внаслідок Л. р. утворюється кінцевий продукт реакції і нова активна частинка, здатна до дальшої взаємодії. Л. р. включає стадії: зародження ланцюгів — при розриві одного із зв'язків у молекулі відбувається утворення активних частинок; розвитку ланцюгів — активна частинка взаємодіє з мо-

Ланцюговий міст у Києві. Інженер Ч. да Віньйоль. 1848—53. Не зберігся.

лекулою, в результаті чого утворюється нова активна частинка; о б р и в у л а н ц ю г і в — на цій стадії припиняється розвиток ланцюгів за рахунок рекомбінації активних частинок у неактивні молекули. Бувають нерозгалужені, розгалужені та вироджено-розгалужені. У н е р о з г а л у ж е н и х Л. р. при взаємодії активної частинки з молекулою відроджується одна активна частинка. Р о з г а л у ж е н і Л. р. характеризуються можливістю виникнення більш ніж однієї частинки, що приводить до розгалуження ланцюга. В и р о д ж е н о - р о з г а л у ж е н і Л. р. включають також стадію розпаду деяких молекул проміжних речовин (що утворюються при реакції) на додаткові вільні радикали. Теорію Л. р. розробив М. М. *Семенов*. У хім. та нафтохім. пром-сті широко використовують Л. р. окислення, крекінгу, полімеризації, хлорування тощо. Див. також *Ядерні реакції*.

Літ.: Семенов Н. Н. Цепные реакции. Л., 1934; Эмануэль Н. М., Денисов Е. Т., Майзус З. К. Цепные реакции окисления углеводородов в жидкой фазе. М., 1965. *В. Д. Походенко.*

ЛА́НЧИН — селище міського типу Надвірнянського р-ну Івано-Фр. обл. УРСР, на лівому березі р. Пруту. Залізнична станція. 6,3 тис. ж. (1980). У с-щі — райсільгосптехніка, щебеневий з-д. колгосп; 3 заг.-осв. школи, лікарня, поліклініка. Будинок культури. 2 бібліотеки.

ЛАНЬ (Dama) — підрід ссавців род. оленевих. Включає 1 вид: Л. звичайна, або даніель [Cervus (Dama) dama]. Довж. тіла бл. 140 см, вис. в плечах 85—100 см, маса бл. 90 кг. Забарвлення взимку сіро- або рудувато-буре, влітку — сірувато-руде з світлими плямами; часто зустрічаються альбіноси і меланісти. Роги з лопатоподібно сплощеною верх. частиною є лише у самців. Гін у кінці вересня — жовтні. Після 8-місячної вагітності самка народжує 1—2 телят. Живиться Л. корою дерев, травою, гілками тощо. Батьківщина Л.— Середземномор'я та Мала Азія. У дикому стані збереглися лише на невеликій території Малої Азії. Розводять як декоративну тварину парків у багатьох країнах Європи. В СРСР акліматизована в прибалтійських республіках, Білорусії та на Україні.

ЛАНЬЧЖО́У, Гаолань — місто на Пн. Китаю, адм. ц. провінції Ганьсу. Розташоване в серед. течії р. Хуанхе. Вузол з-ць. 1,5 млн. ж. (1970). Найрозвинутіші нафтохім. і нафтопереробна пром-сть та машинобудування (транспортне, виробн. нафт. устаткування, електроприладів). Підприємства цем., скляної, шкіряної, вовнообр., суконної, харчосмакової (борошномельної, тютюнової) галузей. У Л.— Пн.-Зх. ун-т, кілька ін. вузів, філіал АН Китаю.

ЛА́О, лаосці — народ, основне населення Лаосу. Живуть також у Таїланді. Етногр. групи Л. є ще в Китаї, СРВ, Кампучії, Бірмі. Заг. чисельність — 12 млн. чол. (1975, оцінка). Говорять *лаоською мовою*. Релігія — *буддизм*. Предки Л. прийшли на тер. Індокитаю з пд. районів Сх. Азії на рубежі н. е., а на тер. сучас. проживання— в 6—13 століттях н. е. Осн. заняття — землеробство (вирощують рис, кукурудзу тощо), тваринництво, рибальство, ремесла (прядіння, шовкоткацтво). Про історію, економіку, культуру Л. див. *Лаос*

ЛАОКОО́Н (Λαοκόων) — у грец. міфології троянський жрець. За міфами й Вергілієвою «Енеїдою», Л. і його синів задушили велетенські змії, послані розгніваними богами. Л. зазнав кари за те, що пішов проти волі богів і радив троянцям не затягати в місто велетенського дерев'яного коня, що був залишений греками під мурами обложеної Трої (див. *Троянський кінь*). Сцену загибелі Л. зображено в скульптурній групі «Лаокоон», створеній родоськими скульпторами Агесандром, Полідором і Атенодором. Глибокий аналіз цієї скульптурної групи дав Г. Е. Лессінг у трактаті «Лаокоон...». Міф про Л. відображено і в європ. живопису (Дж. Романо, Ель Греко). Іл. див. на окремому аркуші. т. 4; с. 192—193.

ЛАО́С, Лаоська Народно-Демократична Республіка — держава в Пд.-Сх. Азії, у внутр. частині п-ова Індокитай.

В адм. відношенні поділяється на 13 провінцій.

Державний лад. Л.— соціалістична д-ва. Глава д-ви — президент, який одночасно є головою ЦК Фронту нац. будівництва Л. Тимчасовий найвищий законодавчий орган — Верховні нар збори (ВНЗ), які очолює президент. Глава уряду — прем'єр-міністр.

Природа. Більшу частину тер. Л. займають гори і плоскогір'я, розчленовані численними річковими долинами. Найвища вершина — г. Біа (заввишки 2820 м) на нагір'ї Траннінь у центр. частині країни. На Пд.— плато Боловен. На Зх. і Пд. Зх. країни — алювіальні низовини. Поширені карстові форми рельєфу. Поклади заліз., олов'яної, свинцево-цинкових руд та ін. кольорових і рідкісноземельних металів, вугілля, калійної солі. Клімат субекваторіальний, мусонний. Пересічна т-ра січня від +15° на Пн. до +23° на Пд., липня +29°. Пересічна річна кількість опадів у горах до 3000 мм, на плато — 1600 мм. Виділяють два сезони: сухий (листопад — квітень) і вологий (травень — жовтень). Гол. ріка — *Меконг* (на окремих ділянках судноплавна). Його численні притоки мають гірський характер, порожисті, повноводні. Часто бувають катастрофічні повені. Найпоширеніші гірські латеритні грунти. Бл. 60% тер. Л. вкрито тропічними лісами, переважно сухими листопадними, на Сх.— вічнозеленими вологими з цінними породами дерев. Вище 1000 м ростуть вічнозелені широколистяні ліси.

Населення. Осн. населення — *лао* (понад 70%). Живуть також кхму, мео, яо та багато ін. народів — китайці, в'єтнамці, індійці, бірманці та ін. Офіц. мова — лаоська. Пересічна густота нас.— 14,8 чол. на 1 км² (1978). Міськ. населення — 15%. Найбільші міста: *В'єнтьян*, Саваннакхет.

Історія. Найдавніші поселення на тер. Л. виникли в період пізнього *палеоліту*. Протягом 1-ї пол. 1-го тис. н. е. тер. Л. входила до складу кхмерської д-ви Фунань, 7—8 ст. — д-ви Ченла Землі, 9—13 ст. — д-ви Камбуджадеша. В 6—13 ст. на тер. Л. розселилися предки сучас. лаосців. У 1353 виникла централізована лаоська д-ва Лансанг. З 1893 Л.— королівство під протекторатом Франції (з 1898 входив до Франц. Індокитаю). Народ Л. не раз виступав проти франц. панування (сел. повстання 1918—22, масові страйки робітників 1932—34). Під час 2-ї світової війни тер. Л. окупували япон. війська. Після капітуляції Японії Л. в

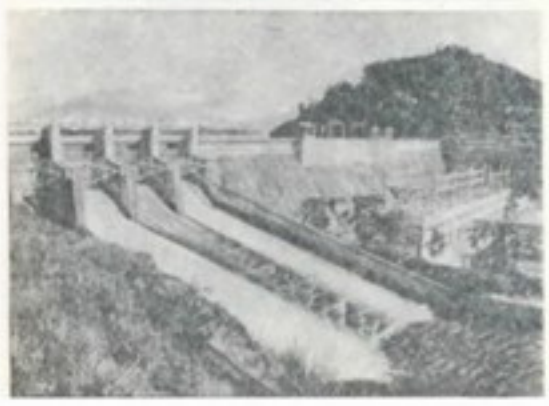

Лаос.
Ріка Меконг поблизу міста Луангпхабанга.
Гідроелектростанція на ріці Нгум.

Герб Лаосу

ЛАОС

Площа — 236.8 тис км²

Населення — 3,5 млн. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. В'єнтьян

ЛАОС
ХАНОЙ
ХАЙФОН
В'єнтьян
Луангпхабанг
Саваннакхет
Пакса
Аттапу
Сайнябулі
Сам Нуа
Фонгсалі
Муонг Сінг
Бокео
Хуайсай
Пхонгсалі
Муонг Хіем
Сам Тай
Муонг Хуа
Сіангхуанг
Муонг Сой
Муонг Нонг
Муонг Ксе Бангфай
Муонг Пхін
Муонг Пхалан
Муонг Ксе Бангхієнг
Муонг Ксе Кхам
Муонг Ксе Кхонг
Муонг Ксе Намнуан
Муонг Ксе Лон
Муонг Ксе Кхаман

Лаос. Фронтон бота у ваті Мі-Сай у В'єнтьяні.

результаті нар. повстання 12.X 1945 був проголошений незалежною д-вою Патет-Лао (Країна Лао). Король відмовився від влади. На поч. 1946 тер. Л. знову окупували франц. війська. В Л. було відновлено королів. владу. Нац.-визвольний рух набув форми партизанської боротьби. 22.X 1953 Франція була змушена визнати королівство Л. незалежною д-вою. На Женевській нараді міністрів закордонних справ 1954 незалежність Л. дістала міжнар. визнання (див. *Женевські угоди 1954*). В 1960 Л. встановив дипломатичні відносини з СРСР. Після держ. перевороту 9.VIII 1960 до влади прийшов уряд Суванни Фуми, який проголосив політику миру, нейтралітету і внутр згоди. Внутр. реакція, підтримана імперіалістами США, організувала збройний заколот, а потім розв'язала в Л. громадян. війну В травні 1961 під тиском вимог миролюбних сил світу воєнні дії було припинено. В Женеві відкрилася міжнар. нарада 14 країн по Л., учасники якої 23.VII 1962 підписали Декларацію і Протокол до Декларації про нейтралітет Л. В 1962 було сформовано уряд нац. єдності. Але в квітні 1963 праві при активній підтримці США відновили воєнні дії в країні. Л. фактично був поділений на дві зони: одна перебувала під контролем патріотичних сил, інша — реакціонерів. У 1974 створено коаліційні органи влади. 2.XII 1975 Нац конгрес нар. представників проголосив скасування монархії і утворення Лаоської Народно-Демократичної Республіки. В Л. мирним шляхом завершилася нац.-демократична революція. Було встановлено нар.-демократичний лад. Країна приступила до будівництва основ соціалістич. суспільства. У зовн. політиці Л. дотримується політики співробітництва з соціалістич. країнами, розвитку відносин з усіма країнами, захисту миру в Пд.-Сх. Азії та в усьому світі. Між СРСР і Л. 1976 підписано договір про торгівлю, угоду про культур. і наук. співробітництво, 1977 — угоду про екон. і тех. співробітництво, 1978 — угоду про екон. співробітництво. З 1955 Л.— член ООН.

Ю. І. Патлажан.

Політичні партії, профспілки. *Народно-революційна партія Лаосу* (НРПЛ), утворена 1955. Фронт національного будівництва Лаосу (до 1979 — Патріотичний фронт Лаосу). засн. 1956. Федерація лаоських профспілок, засн. 1964. Входить до ВФП.

На рисовій плантації в одному з кооперативів у провінції В'єнтьян.

Господарство. Л.— агр. країна. Багаторічне панування колонізаторів, громадян. війна і поділ країни на зони, бомбардування окремих районів амер. авіацією призвели до значного занепаду економіки. Після перемоги нац.-демократичної революції Л. став на шлях відбудови нар. г-ва. Всі землі, лісові, мінеральні й водні ресурси, банки, зовн.-торг. фірми перейшли у власність д-ви, націоналізовано ряд пром. підприємств,

майно великих феодалів, прийнято рішення про кооперування с. г. на основі створення держ. г в, виробничих кооперативів і г-в взаємодопомоги (на кін 1978 налічувалося понад 700 таких г-в). Розвиваються екон. зв'язки з соціалістич. країнами. Планом екон. розвитку 1978—80 в першу чергу передбачено розширення с.-г. виробн., розвиток лісового г-ва та створення держ. сектора в пром-сті. В 1978 освоєно понад 24 тис. га цілинних земель, став до ладу діючих ряд зруйнованих війною підприємств.

Сільське господарство — основа економіки Л., в ньому зайнято бл. 80% економічно активного населення. Гол. с.-г. культура — рис, під яким бл. 75% посівних площ. Виробництво рису (1979 — 900 тис. т). Вирощують також кукурудзу, сою, банани, ананаси, цитрусові, картоплю, овочі; з тех. культур — цукр. тростину, бавовник, тютюн. Експортне значення має вирощування кави й пряноцій (на Пд.) та опійного маку (на Пн.). Розвинуте тваринництво. Поголів'я (тис., 1979): великої рогатої худоби — 550, свиней — 1640, розводять буйволів (1370). Щорічний вилов риби у річках бл. 5,5 тис. т. У лісах — заготівлі деревини цінних порід дерев — сандалового, чорного, розового, палісандрового, тикового та ін. (пересічно від 50 до 112 тис. м³ ділової деревини щорічно). Одержують цінні смоли й лісопродукти — бензой, гумілак та ін.

Промисловість. Для промсті характерні чотири сектори — держ., кооп., держ.-приватний і приватний, в яких зосереджено бл. 750 підприємств (1978). На базі значних ресурсів мінеральної сировини розвивається гірничодобувна галузь (видобувають олов'яну руду). Обробна пром-сть представлена переважно невеликими підприємствами по переробці с.-г. продукції (гол. чин. рису). Є ф-ка металовиробів, рем. майстерні, деревообр. і текст. підприємства. Розвинуті кустарні промисли (гол. чин. ткацтво). На р. Нгум — перша в країні ГЕС. За допомогою СРСР споруджено 2-у чергу Нгумської ГЕС, міст через р. Нен, госпіталь та ін. об'єкти. З-ць у країні немає. Довж. автошляхів — 7841 км (у т. ч. 1320 км з твердим покриттям). Осн. трансп. артерія — р. Меконг. Для зовн.- торг. операцій використовують в'єтнам. мор. порти Хайфон і Дананг. Бл. 80% експорту Л. припадає на ліс і продукти лісових промислів, вивозять також концентрат олова і каву. Довозять пром. устаткування й трансп. засоби, метали, нафтопродукти, цемент, рис. Осн. торг. партнери — соціалістич. країни, зокрема СРСР, країни Пд.-Сх. Азії, Японія. Грош. одиниця — кіп визволення.

Б. П. Яценко.

Медичне обслуговування. В 1976 в Л. було 3232 лікарняні ліжка (9,8 ліжка на 10 тис. ж.), більшість яких належить д-ві; мед. допомогу подавали 46 лікарів (1 лікар на 20 тис. ж.). Лікарів готують у мед. ін-ті (В'єнтьян) і за кордоном.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. До перемоги нар. революції 1975 понад 70% дорослого населення було неписьменне. В 1978 процент неписьменних знизився до 40. З 1976 в країні відбувається реформа освіти, навчання в поч. і серед. школах проводиться лаоською мовою, створено нову держ. систему безплатної освіти. Строк навчання в поч. школі 5, у серед.— 6 (3 + 3) років. Майже всі діти охоплені поч. школою. В 1978/79 навч. р. у поч. і серед. загальноосв. школах налічувалося бл. 585 тис. учнів. Набула розвитку серед. профес.-тех. і пед. освіта. Після 1975 створено ряд нових вищих навч. закладів, у В'єнтьяні реорганізовано ун-т (засн. 1958), мед. і пед. ін-ти; у країні — 6 пед. ін-тів. Багато лаосців здобувають вищу освіту в СРСР та ін. соціалістич. країнах. Поблизу м. Луангпхабанг — держ. селекційна с.-г станція. У В'єнтьяні — Нац б-ка, міська б-ка, б-ка ун-ту; музей нац. мистецтва та ін

В. З. Клепиков.

Преса, радіомовлення. В 1977 в Л. виходило 2 щоденні газети: «Сіенги

Радянський культурний центр у В'єнтьяні

пасасон» («Голос народу», з 1975) — офіц. орган та «В'єнчан мей» («Новий В'єнтьян», з 1975). Інформ. агентство Каосан Патет-Лао — орган М-ва інформації. З 1951 функціонує урядова радіостанція Радіодіффюзьйон насьйональ Лао. Передачі ведуться лао, франц., англ., таї, кхмерською та в'єтнам. мовами.

Література. Зародження л-ри припадає на кін. 14 ст. Розвиток її проходив під впливом буддистської

Храм у монастирському комплексі Фра-Кео у В'єнтьяні. 1565. Відбудовано 1938.

л-ри й усної нар. творчості, що визначила нац. зміст л-ри. Класична л-ра мала етично-реліг. і повчальний характер. Героїчна поема Панкхама «Сінсай» — вершина л-ри 17 ст. З 18 ст. л-ра переживала період застою. Відродження почалося в серед. 20 ст. Твори сучас. л-ри присвячені гол. чин. історії боротьби за незалежність країни і побудові нового життя. Найвідоміші поети — Сомсі (Со Деса), Сісана Сісан, Кхамма Пхомконг, прозаїки — Тьянтхі Дианса-ван, Сувантхон, Кхамліанг Фолсена, Кхампхай Пхілавонг.

Л. М. Морев.

Архітектура. На тер. Л. збереглися від 1 — поч. 2-го тис. н. е. святилища поблизу Саваннакхета (Інг-Ранг та ін.), численні монастирські комплекси — вати (Сієнг-Тхонг у м. Луангпрабаг, 1561; Фра-Кео, 1565, відбудований 1938; Сісакет, 1820, Тхат Луанг, 1586; всі — у В'єнтьяні, та ін.), в які входили різні за розмірами й формами храми-боти, б-ки, житла монахів та святилища-«тхати». Після проголошення незалежності в архітектурі використовують як сучас., так і традиційні нац. форми (готель «Лансанг», 1963, арх. Кхамфет; будинок М-ва внутр. справ, 1960-і рр., арх. Серг, обидва — у В'єнтьяні).

Образотворче мистецтво. Найдавніші пам'ятки мист.— величезні «посудини» з граніту, що датуються поч. н. е., містяться на нагір'ї Траннінь. В серед. 1-го тис. н. е. в Л. поширився вплив культури *кхмерів*, з 14 ст.— *буддизму*. Серед пам'яток часів середньовіччя — кам. та бронзові статуї Будди (відомі з 14 ст.), пластика малих форм (статуетки танцівниць), орнаментальне різьблення з позолотою. Інтер'єри будинків оздоблювалися розписами. В сучас. Л. розвивається станковий живопис (Нуараонг, Вілівонг), графіка (Самнан), скульптура. Поширені різні види декор.-ужиткового мистецтва (різьблення, декоративний живопис, ткацтво, обробка металу тощо).

Музика Л. імпровізаційна, не має нотації. Розвинута культура вокального (балади мандрівних співаків, ліричні дуети закоханих) та хорового співу. До складу нац. оркестру входять інструменти: хен (складається з кількох бамбукових тростин), флейти, 2-струнна скрипка, барабани, гонги, ксилофони, кон вон (16 гонгів, змонтованих на підковоподібній рамі). З кін. 60 — поч. 70-х рр. 20 ст. до нього включають скрипки, акордеони, кларнети, великі барабани тощо. В Л. існує балет (кілька століть), малий лаоський та Нац. оркестри.

Театр. Лаоський театр об'єднує танець, музику, пантоміму й драму. Його джерела — в нар. трудових і ритуальних видовищах (деякі збереглися до наших днів). На формування театру вплинув буддизм. Осн. драматургічним матеріалом для вистав були сцени з інд. епосу «*Рамаяна*», «*Махабхарата*», а також драматизація казок, легенд, реліг. історій, деякі з них кхмерського, сіамського й бірм. походження. Пересувні акторські трупи виступають просто неба. Здавна в Л. популярні тіньовий і ляльковий театри.

Літ.: Мхитарян С. А. Борьба народов Вьетнама, Лаоса и Камбоджи за национальную независимость, демократию и мир. М., 1954; Михеев Ю. Я. Американцы в Индокитае. М., 1972; Кобелев Е. В., Коваленко И. И. Торжество правого дела народов Индокитая. М., 1975; Кожевников В. А. Очерки новейшей истории Лаоса. М., 1979; Иоанесян С. И. Проблемы социально-экономического развития Лаосской Народно-Демократической Республики. «Народы Азии и Африки», 1978, № 2; Кобелев Е. В. Лаосская Народно-Демократическая Республика. М., 1978; Михеев Ю. Я. Лаос на пути строительства социализма. М., 1978; Современная Азия. Справочник. М., 1977.

ЛАО́СЬКА МО́ВА, лаотянська мова — мова народу *лао*. Належить до китайсько-тібетської сім'ї мов. Діалекти й говори Л. м. об'єднуються в пн., центр. і пд. групи. За типологією — *ізолююча мова*. Порядок слів у реченні сталий. Найдавніші писемні пам'ятки на тер. Лаосу відносять до 13 ст.

Літ.: Морев Л. Н., Москалев А. А., Плам Ю. Я. Лаосский язык. М., 1972.

ЛАОЦЗИ́ (Лі Ер) — напівлегендарний давньокит. мислитель, що жив приблизно в 6—5 ст. до н. е. Йому приписують авторство трактату «Лао-цзи» («Дао-де-цзін»). Деякі вчені вважають, що його написали послідовники Л. в 4—3 ст. до н. е. В своєму вченні, яке лягло в основу *даосизму*, Л. висунув поняття про підпорядкування всього існуючого невидимому природному законові — *дао*. Вважав, що всі нещастя в суспільстві трапляються через порушення дао. Щоб запобігти цьому, люди повинні навчитися знаходити задоволення в «недіянні» (покірливість, відмова від бажань, боротьби, активних дій). Звідси проповідь фаталістичної теорії «недіяння», що нібито лежить в основі життя суспільства.

Літ.: История философии, т. 1. М., 1957; Древнекитайская философия, т. 1. М., 1972.

ЛА́О ШЕ (справж. прізв.— Шу Шеюй; 3.II 1899, Пекін — 24.VIII 1966) — кит. письменник, літературознавець і громад. діяч, нар. письменник КНР. Маньчжур за національністю. В 1924—29 викладав кит. мову в Лондон. ун-ті. Романи «Філософія шановного Чжана» (1926), «Двоє Ма» (1928)— про розвиток бурж. відносин у феод. Китаї, проникнення іноз. капіталу. Роман «Записки про котяче місто» (1933) — гостра сатира на гоміндановський режим. Злиденне життя міської бідноти зобразив у романах «Розлучення» (1933), «Сянцзи верблюд» (1935). Періоду антияпон. війни (1937—45) присвятив драми «Питання честі» (1940), «Держава над усе» (1943). В п'єсах «Фан Чженьчжу», «Лунсюйгоу» (обидві — 1950), «Чайна» (1957) показав зростання самосвідомості трудящих після 1949. В історичній драмі «Кулак в ім'я справедливості» (1961) відобразив епізоди повстання 1899—1901 в Китаї.

Тв.: Укр. перекл.— Оповідання. К., 1955; Серп місяця. К., 1974; Сянцзи верблюд. К., 1978; Рос. перекл.— Сочинения, т. 1—2. М., 1957; Рикша. М., 1970; Записки о кошачьем городе. М., 1977.

Літ.: Антиповский А. А. Раннее творчество Лао Шэ. М., 1967; Шнейдер М. Памяти друга. «Иностранная литература», 1979, № 2.

І. К. Чирко.

ЛАПАРОТОМІ́Я (від грец. λαπάρα — пах, черево і τομή — розсікання), череворозтин — хірургічна операція розтину стінки черевної порожнини. Виконується при операціях на органах черевної порожнини. Діагностична, або пробна, лапаротомія провадиться для уточнення характеру захворювання.

ЛА-ПАС — місто в Болівії, фактична столиця країни (офіційна — м. *Сукре*), адм. ц. департаменту Ла-Пас. Розташований в Андах на вис. 3660 м над р. м. Вузол з-ць і автошляхів. Аеропорт міжнар. значення Ель-Альто. 654,7 тис. ж. (1976). Значний торг. центр на шляхах з внутр. районів країни до узбережжя Тихого ок. З галузей обробної пром-сті розвинуті текст., харчосмакова (зокрема, тютюнова), паперова, цем., скляна, хімікофарм., взут., меблева. Кустарні промисли (різьблення на дереві, виготовлення виробів із золота і срібла, кераміки тощо). В Л.-П.— резиденція президента і уряду Болівії. Ун-т, пед. ін-т, Нац. консерваторія, Нац. АН, Нац. академія історії, Геофіз. ін-т. Б-ка департаменту культури і Муніципальна б-ка. Муніципальний театр. Національний музей «Тіауанако». Архітектурні пам'ятки 16—18 ст. Місто засноване 1548.

Лос. Адміністративний динок у В'єнтьяні. хітектор Серг. 1965.

Ла-Пас. Панорама частини міста.

Лаос. Будда. Бронза. 15—17 ст. Музей. Ханой.

Ж. Ф. Лаперуз.

В. В. Лапін. Ваза «30 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні». Фарфор. Розпис. 1975.

Лапина крилоплода.

Ларга.

ЛАПЕРУ́З (La Pérouse) Жан Франсуа де Гало [22.VIII 1741, Ле-Гюа, поблизу м. Альбі — 1788] — франц. мореплавець. З 1756 — на військ. флоті. В 1785—88 очолював експедицію на фрегатах «Буссоль» та «Астролябія», яка уточнила обриси пн.-зх. узбережжя Пн. Америки і сх. узбережжя Азії, дослідила пд. частину Татарської прот. У 1787 Л. відвідав Петропавловськ-Камчатський, звідки надіслав наук. матеріали і карти експедиції до Парижа. В 1788 було проведено дослідження пд.-зх. частини Тихого ок., після чого експедиція пропала без вісті. Лише через 40 років було знайдено окремі предмети експедиції Л. на о. Ванікоро (група о-вів Санта-Крус) у зх. частині Тихого ок., а 1964 франц. експедиція знайшла останки затонулого фрегата. Ім'ям Л. названо протоку між островами Сахалін та Хоккайдо.

ЛАПЕРУ́ЗА ПРОТО́КА — протока між островами Сахалін (СРСР) і Хоккайдо (Японія). Сполучає Охотське і Японське моря. Найменша шир. 43 км, глиб. до 118 м. Взимку замерзає. Має велике трансп. значення. Названа ім'ям франц. мореплавця Ж. Ф. *Лаперуза*.

ЛАПИ́НА (Pterocarya) — рід деревних рослин родини горіхових. Листки чергові, здебільшого непарноперисті. Квітки різностатеві, однодомні, зібрані у звислі сережки. Плід — двокрила шкіряста кістянка, ядро їстівне. 10 видів, поширений у країнах Пд.-Сх Азії. В СРСР — 1 вид (Закавказзя) В УРСР у дикому стані немає; культивують у ботанічних садах і парках 4 види, з яких найчастіше зустрічається Л. крилоплода, або горіх кавказький (P. pterocarpa, син. P. caucasica) — дерево до 30 м заввишки і діаметром стовбура до 1,5 м. Живе до 200 років. Л. використовують як декоративні рослини. З м'якої легкої деревини виготовляють оболонки для олівців, довбані вироби (корита, кадібці) тощо, з лубу — плетені вироби. Кору, листя та тичинкові сережки, що цвітуть, використовують у нар. медицині як потогінне. Рослина містить антибіотик юглон і коричневий барвник, кора — танін. *А. П. Лебеда.*

ЛАПІДА́РНІСТЬ (від лат. lapidarius — каменяр, каменеріз) — гранична стисліcть, короткість, виразність складу, стилю. Походження слова пов'язане зі стислим характером написів на давньорим. кам'яних пам'ятках.

ЛАПІ́ЛІ (від лат. lapillus — камінець) — невеликі (розміром від горошини до волоського горіха) камінці, викинуті в повітря разом з вулканічними бомбами і попелом під час виверження вулканів. Являють собою застиглі у повітрі бризки *лави* або шматочки застиглої лави попередніх виверженъ, яка заповнювала жерло чи кратер вулкана.

ЛА́ПІН Володимир Васильович [н. 10 (23).VII 1915, с. Воротинськ, тепер Перемишльського р-ну Калуз. обл.] — укр. рад. художник декоративного мистецтва (фарфор), засл. діяч мист. УРСР (з 1974). Член КПРС з 1942. В 1948 закінчив Одес. худож. уч-ще, де вчився в М. *Жука* та Л. *Мучника*. З 1948 — художник на керамічних підприємствах, з 1958 — на Київ. експериментальному кераміко-худож. заводі (1962—75 — гол. художник). Автор фарфорових ваз, розписи яких присвячені видатним істор. датам — 300-річчю возз'єднання України з Росією (1954), 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (1967), 100-річчю з дня народження В. І. Леніна (1970), 30-річчю Перемоги у Великій Вітчизн. війні (1975). Твори зберігаються в ДМУНДМ, Історичному музеї (Москва) та ін. музеях країни. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

ЛАПЛА́НДЦІ — застаріла назва народу *саамі*.

ЛАПЛА́С (Laplace) П'єр Сімон (23.III 1749, Бомон-ан-Ож, Нормандія — 5.III 1827, Париж) — франц. астроном, математик і фізик, член Паризької АН (з 1785), член Франц. академії (з 1816). Навчався в школі бенедиктинців, але вийшов з неї атеїстом. Професор Паризької військ. школи (з 1766). Брав участь у реорганізації системи вищої освіти у Франції, у створенні Нормальної й Політех. шкіл. Як голова Палати мір і ваги (з 1790) керував запровадженням у життя *метричної системи мір*. Праці Л. з астрономії присвячені *небесній механіці* та *космогонії*. Він пояснив майже всі особливості руху *планет*, прискорення руху *Місяця*, запропонував (1780) спосіб обчислювання *орбіт* небесних тіл, довів стійкість *Сонячної системи* протягом тривалого часу, встановив ряд законів руху супутників *Юпітера*, передбачив відкриття стиснення *Сатурна* біля полюсів, розробив динамічну теорію припливів, визначив величину стиснення *Землі* біля полюсів, сформулював гіпотезу про походження небесних тіл. Праці Л. з математики присвячені *диференціальним рівнянням*, зокрема інтегруванню *рівнянь математичної фізики* методом «каскадів»; *алгебрі*, в якій він представив *визначники* сумою добутків доповняльних мінорів; *імовірностей теорії*, в якій він привів у систему висновки Б. *Паскаля*, П. *Ферма*, Я. *Бернуллі* та ін. Л. розвинув теорію похибок, систематично застосовував перетворення, що має його ім'я (див. *Лапласа перетворення*); його іменем названо також одне з важливих рівнянь матем. фізики (див. *Лапласа рівняння*). У фізиці Л. досліджував питання теплоти, мол. фізики та акустики. Опублікував (1806) ряд праць з теорії капілярності, вивів формулу для обчислення зміни густини повітря із зміною висоти, був противником гіпотези про *флогістон*. Філос. погляди Л. близькі до поглядів франц матеріалістів.

ЛАПЛА́СА ПЕРЕТВО́РЕННЯ — перетворення, яке функції $f(t)$ дійсної змінної t ставить у відповідність функцію $F(p)$ комплексної змінної p, визначену формулою

$$F(p) = L[f(t)] = \int_0^\infty e^{-pt} f(t)\,dt. \quad (1)$$

Функція $f(t)$ наз. оригіналом, а $F(p)$ — зображенням. При деяких обмеженнях на функцію $F(p)$ функція $f(t)$ відновлюється однозначно за допомогою т. з. формул обертання. Найпростіша з них

$$f(t) = \frac{1}{2\pi i} \int_{\gamma-i\infty}^{\gamma+i\infty} e^{pt} F(p)\,dp.$$

Осн. властивості Л. п.:

$$L[f(at)] = \frac{1}{a}\,\Gamma\left(\frac{p}{a}\right);$$

$$L[\alpha f_1(t) + \beta f_2(t)] = \alpha L[f_1(t)] + \beta L[f_2(t)];$$

$$L[f'(t)] = pF(p) - f(0).$$

Сукупність властивостей Л. п. та формул відповідності між оригіналами і зображеннями наз. *операційним численням*. Л. п. використовують при розв'язуванні диференціальних, інтегральних та різницевих рівнянь, в теорії автом. регулювання, електротехніці тощо. Інтеграл у правій частині формули (1) розглянув П. *Лаплас* у ряді праць, які об'єднані у його книзі «Аналітична теорія імовірностей», що вийшла 1812. Ще раніше (1737) такі інтеграли застосовував Л. *Ейлер*.

Літ.: Диткин В. А., Прудников А. П. Операционное исчисление. М., 1966; Макаров И. М., Менский Б. М. Таблица обратных преобразований Лапласа и обратных L-преобразований. М., 1978; Деч Г. Руководство к практическому применению преобразования Лапласа. Пер. с нем. М., 1965.

М. Й. Ядренко.

ЛАПЛА́СА РІВНЯ́ННЯ — *рівняння математичної фізики* вигляду

$$\Delta u = \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial z^2} = 0,$$

де $u = u(x, y, z)$ — шукана функція. Л. р. є найпростішим рівнянням еліптичного типу. *Функції*, які задовольняють Л. р., наз. *гармонічними функціями* Л. р. названо ім'ям П. С. *Лапласа*, що застосовував його у працях з теорії тяжіння, хоча воно зустрічалось вже у Л. *Ейлера*.

ЛА-ПЛА́ТА — місто на Сх. Аргентіни, адм. ц. провінції Буенос-Айрес. Вузол з-ць, важливий мор. порт на пд. березі зат. Ла-Плата Атлантичного ок. 408,3 тис. ж. (1970). Провідні галузі пром-сті — нафтопереробна і нафтохім. Розвинута харч. (гол. чин. м'ясохолодобійна) пром-сть. Текст., цем. і лісопильні підприємства; судноверф. Університет. Музеї: природничої історії «Ла-Плата» і красних мистецтв. Місто засн. 1882.

ЛАПЛА́ТСЬКА НИЗОВИНА́ — низовинна рівнина у Пд. Америці, в басейні Парани та її притоки Парагваю. Протяжність з Пн. на Пд. 2400 км, з Зх. на Сх.— 900 км. Поверхня розчленована річками, поширені болота. Рослинність від ксерофітних чагарників, листопадних та галерейних лісів на Пн. до степів і прерій на півдні.

ЛАПОНО́ГОВ Олег Олександрович (н. 15.IX 1930, Київ) — український рад. нейрохірург. Доктор мед. наук (з 1969), професор (з

1977). У 1954 закінчив Київ. мед. ін-т і з того часу працює в Київ. н.-д. ін-ті нейрохірургії (з 1969 — керівник відділу функціональної нейрохірургії). Праці Л. присвячені розробці оперативних втручань при різних функціональних порушеннях головного і спинного мозку, впровадженню комплексу кріохірургічних операцій (див. *Кріомедицина*) при захворюваннях центральної нервової системи. Держ. премія СРСР, 1977.

ЛА́ППО-ДАНИЛЕ́ВСЬКИЙ Олександр Сергійович [15 (27).I 1863, с. Удачне, тепер Криничанського р-ну Дніпроп. обл.— 7.II 1919, Петроград] — рос. бурж. історик, акад. Петерб. АН (з 1899). За політ. поглядами близький до *кадетів*. Закінчив істор.-філологічний ф-т Петерб. ун-ту (1886). З 1890 — приват-доцент цього ун-ту, з 1891 — професор Петерб. істор.-філологічного ін-ту, з 1918 — професор Петрогр. ун-ту. Автор праць з історії Росії періоду феодалізму, з археографії; значним є внесок Л.-Д. і його школи в джерелознавство, історіографію, дипломатику, сфрагістику. Спочатку був прихильником *юридичної школи* в історіографії, з поч. 20 ст. поділяв ідеалістичні погляди *неокантіанства*, з позицій якого виступав проти марксистського розуміння історії.

ЛА́ПТЄВ Дмитро Якович (рр. н. і см. невід.) — рос. дослідник Арктики, віце-адмірал (з 1762). Учасник Великої Пн. експедиції. З 1736 очолював загін експедиції. Досліджував пн.-сх. узбережжя Сибіру. Здійснив знімання мор. берега від гирла Лени до гирла Великого Анюю й далі на Сх., де 1741—42 дослідив і зняв на карту річки Анадир та Великий Анюй. Ім'ям Л. названо мис у дельті Лени, протоку між о. Великий Ляховський та материком Азія. На честь Д. Я. та Х. П. Лаптєвих названо одне з морів Пн. Льодовитого океану.

ЛА́ПТЄВ Костянтин Антонович [н. 21.X (3.XI) 1904, Київ] — укр. та рос. рад. співак (баритон), нар. арт. СРСР (з 1957). Член КПРС з 1931. В 1929 закінчив Київ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка. В 1930—41 — соліст Одес., 1941—52 — Київ., 1952—65 — Ленінгр. театрів опери та балету. З 1973 — викладач Ленінгр консерваторії. Партії: Остап, Микола («Тарас Бульба», «Наталка Полтавка» Лисенка), Султан («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Щорс (однойменна опера Лятошинського), Олег Кошовий («Молода гвардія» Мейтуса), Мазепа, Роберт, Онєгін («Мазепа», «Іоланта», «Євгеній Онєгін» Чайковського), Демон (однойменна опера А. Рубінштейна), Ріголетто (однойменна опера Верді). Концертна діяльність. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами.

І. М. Лисенко.

ЛА́ПТЄВ Харитон Прокопович (р. н. невід.— п. 1763) — рос. дослідник Арктики, морський офіцер. Учасник Великої Пн. експедиції. У 1739—42 очолював загін експедиції. Склав за участю С. І. *Челюскіна* та ін. опис п-ова Таймир від гирла Хатанги до гирла Пясіни, відкрив та описав прилеглі острови. Ім'ям Л. названо частину зх. узбережжя Таймиру та два миси в Арктиці. На честь Х. П. та Д. Я. Лаптєвих названо одне з морів Пн. Льодовитого океану.

ЛА́ПТЄВА ДМИТРА́ ПРОТО́КА — протока між пн. узбережжям Азії (Якутська АРСР) та о. Великий Ляховський. Сполучає моря Лаптєвих та Сх.-Сибірське. Шир. до 63 км, переважні глибини 10—14 м. Більшу частину року вкрита кригою. Названа на честь Д. Я. *Лаптєва*.

ЛА́ПТЄВИХ МО́РЕ — окраїнне море Пн. Льодовитого ок. біля берегів Азії. Розташоване між п-овом Таймир та островами Пн. Земля і Новосибірськими. Пл. 672 тис. км², переважні глибини 30—80 м, найбільша глиб. до 3385 м. Материкові береги низовинні, розчленовані затоками (Хатангська, Оленьокська та ін.). Острови, розташовані переважно у зх. частині моря, мають високі, урвисті береги, з прошарками льоду. В Л. м. впадають ріки Хатанга, Анабар, *Лена* та ін. Т-ра води взимку (під кригою) —0,8, —1,8°, влітку +8, +10° (у прибережній частині) і +2, +3° (у центр. частині). Солоність води взимку від 20—25‰ (на Пд. Сх.) до 34‰ (на Пн.), влітку — 5—10‰. Більшу частину року вкрите кригою. У Л. м. водяться голець, ряпушка, нельма, омуль, сиг, а також нерпа, морж, білуха, на узбережжі — білий ведмідь, песець. На островах — «пташині базари». Через Л. м. проходить траса *Північного морського шляху*. Гол. порт — Тіксі. Назване на честь рос. дослідників Арктики Д. Я. *Лаптєва* та Х. П. *Лаптєва*.

ЛАПУ́Ж (Lapouge) Жорж Ваше (Vacher) де (12.XII 1854, Невіль, деп. В'єнна — 20.II 1936, Пуатьє) — франц. бурж. соціолог, послідовник *соціального дарвінізму*, один з ідеологів *расизму*. Вважаючи *раси* осн. фактором історії, Л. поділяв людство на вищі раси (зокрема арійці) та нижчі. Пропагував *євгеніку* як засіб збереження вищої раси. Розвиток цивілізації народу, за Л., починається тільки тоді, коли на чолі цього розвитку стають арійці. Вчення Л., як і Ж. А. *Гобіно*, сприяло формуванню расової теорії *фашизму*.

ЛА́ПЧЕНКО (Лапа, Лабченко) Григорій Гнатович (1801, с. Валява, тепер Городищенського р-ну Черкас. обл.— 1876) — укр. і рос. живописець. Був кріпаком графа М. Воронцова. Навчався в Корсуні в маляра С. Превлоцького, пізніше в Білій Церкві в художника Я. Нікітіна, згодом у А. *Іванова* в петерб. АМ, академіком якої став з 1842. Твори: «Киянин сповіщає Претича про наближення до Києва печенігів» (1829), «Купальниця» (1840, ДТГ), «Сусанна» (1842), «Овеча купіль», «Воскресіння Христове»; портрети Кайданова і Звєрєва.

ЛА́РА (Lara) Хесус (н. 1904, селище Вілья-Ріверо, поблизу м. Кочабамби) — болівійський письменник і вчений. Член Компартії Болівії. Твори *кечуа мовою* та іспанською. Один із зачинателів латиноамер. індіаністського роману. В повісті «Репете» (1937) розповів про долю солдатів-індіанців під час болівійсько-парагв. війни 1932—35, безпосереднім учасником якої був сам. Тяжке життя і соціальну боротьбу індіанців-кечуа показав у романах «Сурумі» (1948), «Янакуна» («Невільниця», 1952) та «Наша кров» (1959), у якому, зокрема, змалював образи комуністів. Дослідження «Поезія кечуа» (1947) з додатком однієї з перших добірок поезії кечуа в оригіналі та в перекладі ісп. мовою.

Тв.: Укр. перекл.— Невільниця. К., 1975; Ньято Мендес. «Всесвіт», 1976, № 2; Рос. перекл.— Янакуна. М., 1958; Наша кровь. М., 1962; Мужество. М., 1966.

В. С. Харитонов.

ЛА́РГА, плямистий тюлень (Phoca vitulina largha)— ссавець род. справжніх *тюленів*, тихоокеанська форма звичайного тюленя. Деякі зоологи вважають Л. окремим видом— Ph. largha. Довж. тіла до 190 см, маса бл. 65 кг. Забарвлення сріблясто-сірувате або жовтувате з дрібними темними плямами. Новонароджені Л.— т. з. більки — мають біле густе хутро. Л. поширена в пн. частині Тихого ок. (від кромки льоду на Пн. до Кореї і Каліфорнії на Пд.). Переслідуючи рибу, яка є осн. поживою, Л. може заходити в річки. Промисл. тварина (використовують жир, шкіру і м'ясо).

ЛА́РГА — річка, ліва притока р. Пруту; поблизу її гирла 7 (18).VII 1770 під час рос.-тур. війни 1768—74 відбулася битва між 1-ю рос. армією (38 тис. чол. і 115 гармат) під командуванням П. О. *Румянцева* і авангардом тур.-тат. військ (65 тис. тат. кінноти і 15 тис. тур. піхоти). Правильний вибір напряму гол. удару на фланг позицій ворога, чітка взаємодія військ. частин і артилерії, вдалий маневр забезпечили рос. військам перемогу. Тур.-тат. військо безладно відступило на Пд., втративши понад 1 тис. чол. і всі (33) гармати. Перемога під Л. створила сприятливі умови для розгрому гол. тур. сил на *Кагулі*. Див. *Російсько-турецькі війни 17—19 століть*.

ЛА́РГО (італ. largo, букв.— широкий, тут — повільно) — найповільніший темп у музиці. Застосовується в творах величного, урочисто-скорботного характеру.

ЛА́РИ (lares) — 1) У римській міфології божества — покровителі жител, домашнього вогнища. Зображення домашніх Л. зберігали здебільшого в особливій шафі поблизу домашнього вогнища, недалеко від зображень *пенат*. Римляни вшановували й громадських Л.— покровителів міста й держави. 2) Переносно Л.— дім, домашнє вогнище.

ЛА́РИКОВ Леонід Никандрович (н. 22.X 1926, м. Русе, Болгарія) — укр. рад. вчений-металофізик, доктор тех. наук (з 1967), професор (з 1968), засл. діяч науки УРСР (з 1979). Член КПРС з 1973. Закінчив (1951) Софійський політех. ін-т. У 1955—56 викладав у Софійському ун-ті. З 1956 — в Ін-ті металофізики АН УРСР. Осн. праці в галузі фізики міцності і пластичності металів. Встановив нові види часткового відновлення структури і властивостей криста-

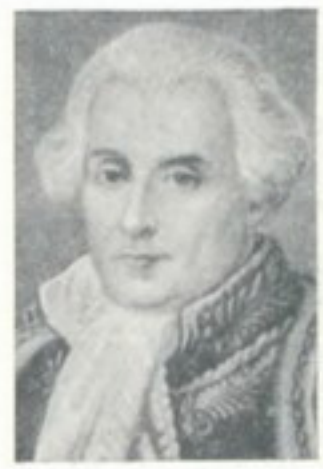

П. С. Лаплас.

К. А. Лаптєв.

Г. Г. Лапченко. Сусанна. 1842.

Е. Ларманс. Емігранти. Частина триптиха. 1896. Королівський музей красних мистецтв. Антверпен.

лів при нагріванні нижче т-ри рекристалізації, вплив типу кристалічної гратки на полігонізацію і рекристалізацію при знеміцненні металів. Виконав важливі дослідження щодо переносу маси в процесі динамічного *відпочинку кристалів*.

ЛА́РИКОВ Олександр Йосипович [29.VIII (10.IX) 1890, Петербург — 13.V 1960, Ленінград] — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з 1956). Член КПРС з 1945. Творчу діяльність почав 1910. З 1925 — в Ленінград. Великому драм. театрі ім. М. Горького. Ролі: Тетерев, Левшин («Міщани», «Вороги» М. Горького), Лагута («Після балу» Погодіна), Потьомкін («Прапор адмірала» Штейна) та ін. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1951.

ЛАРИНГА́ЛЬНА ТЕО́РІЯ — концепція в сучасному *порівняльно-історичному мовознавстві*, що пояснює деякі фонетичні риси індоєвроп. мов (довгі голосні, «протетичні» голосні грец., вірм., алб. мов та ін. риси) впливом ларингальних або задньоязикових фрикативних звуків, які колись у них існували. Кількість цих звуків та їхню природу точно не встановлено. Заснував цю теорію Ф. де *Соссюр*, розвинули зарубіжні вчені Ю. *Курилович*, Х. Педерсен, Е. Стертевант та ін., а також радянські — М. Д. Андрєєв, Т. В. Гамкрелідзе, О. С. Мельничук, Вяч. Вс. Іванов та ін. *Ф. О. Нікітіна.*

ЛАРИНГІ́Т [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) — гортань] — запалення слизової оболонки гортані. Розрізняють гострий і хронічний Л. Гострий Л. можуть спричинити *катар* верхніх дихальних шляхів простудного або інфекційного характеру (грип, кір, скарлатина тощо), перенапруження *голосу* та ін. Гострий Л. буває катаральним, дифузним (розлитим), геморагічним (з крововиливом у слизову оболонку), флегмонозним (коли у процес втягується підслизова тканина). Нерідко у дітей зустрічається підскладковий Л. (несправжній круп). Гострий катаральний Л. має легкий перебіг, а дифузно-геморагічний — тяжкий і тривалий. При флегмонозному Л. заг. стан тяжкий, т-ра тіла висока, сильні болі в ділянці гортані, ковтання утруднене тощо. Виникнення хронічного Л. пов'язане з невилікуваним гострим Л., перенапруженням голосу (у педагогів, лекторів), зловживанням тютюном, алкоголем, з *професійними шкідливостями*. При хронічному Л. уражаються здебільшого *голосові зв'язки*, що призводить до слабкості голосу, хрипоти. Лікування: фізіотерапевтичні засоби, інгаляція аерозолями з лікарських речовин, усунення професійних шкідливостей тощо.

Літ.: Пальчун В. Т., Преображенский Н. А. Болезни уха, горла, носа. М., 1978. *Л. А. Зарицький.*

ЛАРИНГОЛО́ГІЯ [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) — гортань і λόγος — вчення] — розділ *оториноларингології*, що вивчає будову, фізіологію і патологію *гортані*, а також методи лікування і *профілактики* її захворювань.

Ласка.

ЛАРИНГОСКОПІ́Я [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) — гортань і σκοπέω — розглядаю] — інструментальний метод дослідження *гортані* через порожнину рота. Розрізняють Л. непряму і пряму. Непряма (дзеркальна) Л. провадиться за допомогою круглих гортанних дзеркал (діаметром 15—30 мм) у металевій оправі, які прикріплюються під кутом 120° до металевого стрижня. Дзеркало вводять у порожнину рота так, щоб промінь світла, відбившись від лобного *рефлектора*, впав на дзеркало. В дзеркалі видно відображення гортані. Пряму Л. проводять за допомогою спец. приладів — ларингоскопів для безпосереднього огляду гортані та верхнього відділу *трахеї* або для здійснення хірургічного втручання.

ЛАРИНГОСПА́ЗМ [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) — гортань і *спазм*] — судорожне зімкнення голосової щілини (див. *Голосовий апарат*) внаслідок конвульсивного скорочення відповідних м'язів. Трапляється у дітей та дорослих. Виникає Л. раптово, швидко минає, але може повторюватись з явищами ядухи та загрозою для життя хворого. Супроводжується гучним вдихом повітря, оскільки голосова щілина звужена. Спричинюється Л. подразненням рефлексогенних зон *гортані*, яке виникає при вдиханні різних хім. речовин та їхньої пари, під час введення в гортань лікар. речовин, як ускладнення *ларингіту*, *інфекції*, *інтоксикації*, *алергії* тощо. Найчастіше Л. спостерігається у людей з підвищеною нервовою збудливістю. Лікування: протиспастичні та протиалергічні засоби, іноді — *інтубація* або *трахеотомія*.

Л. А. Зарицький.

ЛАРИНГОТРАХЕЇ́Т [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) — гортань і *трахея*] — одночасне запалення слизової оболонки *гортані* й трахеї. Спричинюється вірусною інфекцією. Виявляється сильним кашлем, звичайно з великою кількістю мокротиння. Лікування: тепло на ділянку шиї, гірчичники на ділянку *грудини*, лужне питво, інгаляції, медикаменти за призначенням лікаря. Див. також *Ларингіт*, *Трахеїт*.

ЛАРИНГОТРАХЕЇ́Т КУРЕ́Й — гостра вірусна інфекційна хвороба, при якій уражаються органи дихання курей. Сприйнятливі також фазани, індики. Джерело інфекції — хвора птиця. Л. к. поширений на всіх континентах. Ознаки хвороби: пригнічений стан, посиніння гребеня, утворення на слизових оболонках гортані і трахеї дифтеритних плівок, хрипи, при диханні дзьоб розкритий. Смертність до 60%. Розрізняють ще хронічну форму Л. к. з набряком повік. Заходи боротьби провадять згідно з діючою інструкцією. За гострої форми лікування малоефективне; умовно-здорову птицю вакцинують.

Літ.: Основы ветеринарии. М., 1978.

ЛА́РИНЕ — селище міського типу Донец. обл. УРСР, підпорядковане Пролетарській райраді м. Донецька, на лівому березі р. Кальміусу. Залізнична станція. 2,7 тис. ж. (1980). У с-щі — вапняна ділянниця Макіївського металург. з-ду, радгосп «Тепличний» з цегельним цехом. Середня школа, 3 мед. пункти, 3 клуби, 2 б-ки. Л. засн. 1872.

ЛА́РІ — розмінна монета Мальдівської Республіки, дорівнює 1/100 мальдівської *рупії*.

ЛА́РІН Борис Олександрович [5 (17).I 1893, Полтава — 26.III 1964, Ленінград] — рос. і укр. рад. мовознавець, акад. АН Лит. РСР (з 1949), чл.-кор. АН УРСР (з 1945), засл. діяч науки РРФСР (з 1957). Закінчив Київ. ун-т (1914), Професор Ленінгр. ун-ту (з 1931), Автор праць з порівняльно-істор. і заг. мовознавства, слов'ян., балтійських та інд. мов. Питанням укр. мови й л-ри присвячено праці: «Про сонячні кларнети П. Тичини» (1920), «Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови» (1948), «Про народну фразеологію» (1961) та ін. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Эстетика слова и язык писателя. Л., 1974; Лекции по истории русского литературного языка (X — середина XVIII в.). Л., 1975; История русского языка и общее языкознание. М., 1977.

А. П. Могила.

ЛА́РІН Олександр Анатолійович (н. 7.IV 1933, Новочеркаськ, тепер Ростов. обл.) — укр. рад. вчений у галузі тех. кібернетики, доктор тех. наук (з 1968), професор (з 1969), засл. діяч науки УРСР (з 1980). Член КПРС з 1954. Після закінчення (1957) Харків. вищого військ. авіаційно-інженерного уч-ща — на пед. роботі в Харків. вищому військ. командному уч-щі. Осн. праці — з проблем стохастичних цифрових автоматів і теорії інформації. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

ЛА́РІСА — місто на Сх. Греції, на р. Піньйос, адм. ц. ному Ларіса. Вузол з-ць і автошляхів. Поблизу Л.— великий аеропорт. 72,3 тис. ж. (1971). Підприємства шовкоткацької, бавовняної, харчосмакової (зокрема, тютюнової), буд. матеріалів пром-сті. Одне з найдавніших міст Греції.

ЛАРМА́НС (Laermans) Ежен (21. X 1864, Моланбек-Сен-Жан, на території Брюсселя — 22.II 1940, Брюссель) — бельг. живописець. У 1887—89 навчався в АМ у Брюсселі. Картини Л. присвячено сільській та міській бідноті. Твори: «Вечір страйку» (1894), «Дорога» (1898), «Смерть» (1904), «Відпочинок на пагорбі» (1923), триптих «Емігранти» (1896), «Сліпий» (1898), «Гроза» (1899) та ін.

ЛА́РНІ (Larni; літ. псевд.— Аслак Нуорті, Дан Астер) Мартті Йоганнес (н. 22.IX 1909, Пакіла, поблизу Хельсінкі) — фін. письменник і журналіст. Літ. діяльність почав як поет. В романах «Нетерпляча пристрасть» (1945), «Близько до гріха» (1946) відобразив життя робітників. Істор. роман «Небо спустилося на землю» (1948) — про повстання селян у Франції в 15 ст. Роман-памфлет «Четвертий хребець, або Шахрай мимоволі...» (1957) — гостра сатира на амер. спосіб життя. Автор збірок новел, романів «Прекрасна свинарка...» («Пані радниця», 1959), «Про це

вголос не говорять» (1964), «Первісток» (1968). Не раз бував в СРСР, виступав у рад. пресі.
Тв.: Укр. перекл.— Сократ у Хельсінкі. К., 1975; Рос. перекл.— Четвёртый позвонок, или Мошенник поневоле... М., 1960; Прекрасная свинарка... М., 1961; Памфлеты.— Фельетоны.— Рассказы. М., 1973.
Е. А. Лисецька.

ЛА-РОШЕ́ЛЬ— місто на Зх. Франції, адм. ц. департ. Приморська Шаранта. Порт на узбережжі Біскайської зат. Атлантичного ок. 75,4 тис. ж. (1975). Розвинуте трансп. машинобудування, особливо судно-, авіа- та автомобілебудування. Текст., керамічні, рибоконсервні підприємства. Арсенал. Музей образотворчих мистецтв у кол. єпископському палаці. Архіт. пам'ятки: вежі Лантерн (серед. 15 ст.) і Грос-Орлож (13—14 ст., добудована в 17—18 ст.), собор Сен-Луї (перебудований в 17—18 ст., арх. Ж. та Ж. А. Габрієль); будівлі 18 ст.; готелі — де ла Бурс, д'Орбіньї та ін. Л.-Р. уперше згадується в 11 ст.

ЛАРОШФУКО́ (La Rochefoucauld) Франсуа де (15.IX 1613, Париж — 17.III 1680, там же) — франц. письменник, герцог. Учасник *Фронди*. Значну пізнавальну й художню цінність становлять його «Мемуари» (1662, повністю вид. 1817). Осн. твір — «Максими» (1665) — збірка афоризмів, у яких виражено спостереження й роздуми над життям аристократичного суспільства Франції. Гол. предмет роздумів — моральна природа людини. «Максими» відзначаються гостротою психологічного аналізу й довершеністю стилю, за що їх високо оцінював К. Маркс.
Тв.: Рос. перекл.— Мемуары.— Максимы. Л., 1971.
Літ.: Разумовская М. В. Ларошфуко, автор «Максим». Л., 1971.
Д. С. Наливайко.

ЛА́РРА (Ларра-і-Санчес де Кастро; Larra y Sánchez de Castro) Мар'яно Хосе де (24.III 1809, Мадрід — 13.II 1837, там же) — ісп. письменник, публіцист і критик. За освітою юрист. П'єса «Масіас» (1834) та істор. роман «Паж короля Енріке Слабого» (1834) відіграли значну роль у формуванні ісп. прогресивного романтизму. В сатиричній публіцистиці гостро критикував соціальні пороки Іспанії. У статтях «Про літературу», «Літературна полеміка» закликав до створення л-ри, що має служити народові. Творчість Л. сприяла становленню критичного реалізму в іспанській літературі.
Тв.: Рос. перекл.— Сатирические очерки. М., 1956.
Літ.: Плавскин З. И. Мариано Хосе де Ларра и его время. Л., 1977.
Р. Ф. Естрела-Льопіс.

ЛА́РРА (Larra; справж. прізв.— Ларагіоне) Рауль (н. 10.X 1913, Буенос-Айрес) — аргент. письменник. Один із перших в аргент. л-рі змалював образ комуніста. Роман «Гран-Чако» (1947) присвятив боротьбі робітників бавовняних плантацій за свої права. Повість «Його звали Чубатий...» (1956), романи «Зустріч серед ночі» (1949), «Без перепочинку» (1953) — про життя аргент. робітників. Автор романізованих біографій: «Пайро — людина і письменник» (1938), «Роберто Арльт під тортурами» (1951), «Москоні — генерал нафти» (1957).
Тв.: Укр. перекл.— Гран-Чако. К., 1958; Без перепочинку. К., 1959; Його звали Чубатий... К., 1961; Рос. перекл.— Гран-Чако. М., 1949.
Ю. В. Покальчук.

ЛА́РСЕНА ШЕ́ЛЬФОВИЙ ЛЬОДОВИ́К — великий береговий льодовик в Антарктиді. Простягається більш як на 800 км у сх. частині Антарктичного п-ова, вздовж узбережжя моря Уедделла. Найбільша шир. бл. 200 км. Площа майже 86 тис. км². Протягом всього року оточений дрейфуючою кригою. У пн. частині льодовика з 1961 діє аргент. наук. станція Теньєнте-Матьєнсо. Названий на честь норв. мореплавця К. Ларсена (1860 — 1924).

ЛАРУ́ССА ЕНЦИКЛОПЕ́ДІЇ — франц. енциклопедичні видання фірми Ларусс, заснованої 1852 у Парижі педагогом і лексикографом П'єром Ларуссом (1817—75). Протягом 1865—76 видано 15-томний «Великий універсальний словник XIX століття» («Grand dictionnaire universel du XIXe siècle») й два додаткові томи (1878 і 1888). У 1897—1904 виходить «Новий ілюстрований Ларусс у 7 томах» («Nouveau Larousse illustré») з додатковим томом 1906; 1927—33 — «Ларусс XX ст. у 6 томах» («Larousse du XXe siècle»), перероблене й доповнене видання якого здійснено 1948—50 (додатковий том 1953); у 1960—64 — «Великий енциклопедичний Ларусс у 10 томах» («Grand Larousse encyclopèdique») і додатковий том — 1968. У 1971 вид-во Ларусс почало випуск «Великої енциклопедії» («La grande encyclopèdie») у 60 тт. Крім того, фірма видала ряд малих енциклопедій, енциклопедичних словників і довідників для дітей і молоді та з різних галузей (медицини, географії, с. г. та ін.). З 1906 щороку виходить однотомний «Малий Ларусс» («Petit Larousse»). Матеріали про СРСР, у т. ч. УРСР, неповні й нерідко подаються з об'єктивістських буржуазних позицій.
Н. Ф. Королевич.

ЛАСК (Lask) Берта (17.XI 1878, Вадовіце, біля Кракова — 28.III 1967, Берлін) — нім. письменниця (НДР). Член КПН з 1923 (з 1953 — член СЄПН). Представниця пролет. революц. л-ри. П'єси «Томас Мюнцер» (1925), «Лейна 1921 року» (1927), присвячені масовим нар. рухам, «Хмара отруйного газу над Радянською Росією» (1927) були заборонені поліцією. В 1933 зазнала арешту. Того ж року емігрувала до СРСР. З 1953 жила в НДР. У трилогії «Затишшя і буря» (1955) на автобіографічному матеріалі відобразила життя Німеччини кін. 19 — перших десятиліть 20 ст.
Тв.: Рос. перекл.— Пролетарки Германии. М.—Л., 1931; Батрак. М., 1936; [Вірші]. В кн.: Немецкая демократическая поэзия. М., 1955.
А. Г. Баканов.

ЛА́СКА (Mustela nivalis) — ссавець род. *куницевих* ряду *хижих звірів*. Довж. тіла 13—28 см. Дуже схожа на *горностая*, але на відміну від нього у Л. зимове хутро в пд. р-нах часто не набуває білого забарвлення, а лишається рудим або каштановим. Л. поширений в Європі, Азії, Пн. Америці й Пн. Африці. Живе в найрізноманітніших місцевостях. Гнізда влаштовує в норах гризунів, серед каміння, під коренями дерев, навіть у господарських будівлях. Після 54-добової вагітності самка наприкінці весни народжує 3—9 малят. Живиться гол. чин. мишовидними гризунами, іноді птахами, земноводними та ін. дрібними тваринами. Л.— малоцінний хутровий звір; на Україні охороняється законом як винищувач мишовидних гризунів.

«ЛА СКА́ЛА» (La Scala, повна назва Teatro alla Scala) — оперний театр у Мілані, один з центрів світової оперної культури. Відкритий 1778. Будинок театру споруджено 1776—78 (арх. Дж. П'єрмаріні) на місці церкви «Санта Марія делла Скала» (звідси й назва). В 1955 відкрито філіал театру «Пікколо Скала». Основу репертуару «Ла С.» становлять класичні опери італ. та ін. зх.-європ. композиторів.

О. Й. Ларіков.

На сцені «Ла С.» йшли опери російських (М. Глинки, П. Чайковського, М. Римського-Корсакова, О. Бородіна, М. Мусоргського, І. Стравинського) та радянських (С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича) композиторів. «Ла С.» не має постійної трупи солістів; відносно стабільні тільки хор і оркестр. Історія театру пов'язана з творчістю вокалістів Дж. Б. Рубіні, А. Патті, Дж. Пасти, Ф. Таманьйо, М. Баттістіні, Е. Карузо, Тітта Руффо, Т. Скіпи, Б. Джільї, М. Дель Монако, Р. Тебальді, Т. Гоббі, Дж. Сіміонато, Р. Скотто, М. Френі, Л. Паваротті й ін.; диригентів — Ф. Фаччо, Л. Муньоне, Ф. Феррарі, А. Тосканіні, В. де Сабати, Г. Караяна, А. Клюїтенса, К. Аббадо. В «Ла С.» в різний час співали найвидатніші вокалісти світу — румунка Х. Даркле, гречанка М. Каллас, австралійка Дж. Сазерленд, шведка Б. Нільссон, американка Л. Прайс, болгари Б. Христов, Н. Гяуров, німка Е. Шварцкопф, чешка Л. Дворжакова, поляк Я. Кепура, іспанці — М. Кабалле й П. Домінго та ін. Тут виступали співаки — рос. М. *Іванов*, Ф. Литвин, Ф. *Шаляпін*, Л. *Собінов*, укр. С. *Крушельницька*, В. *Качмар*, лит. К. *Петраускас*.

Багато вистав художньо оформили росіяни О. та М. Бенуа. Солісти «Ла С.» виступали в Росії, зокрема на Україні — А. Каталані, Дж. Паста, М. Баттістіні, Е. Карузо, Тітта Руффо. В СРСР гастролювали М. Піраццініта М. Дель Монако (1959) Р. Тебальді (зокрема в Києві — 1975). В «Ла С.» співали рад. вокалісти І. Архипова, Т. Милашкіна,

Будинок театру «Ла Скала»

Ластівкові:
1 — сільська ластівка;
2 — міська ластівка;
3 — берегова ластівка.

Ластовень лікарський. Верхня і нижня частини квітучої рослини.

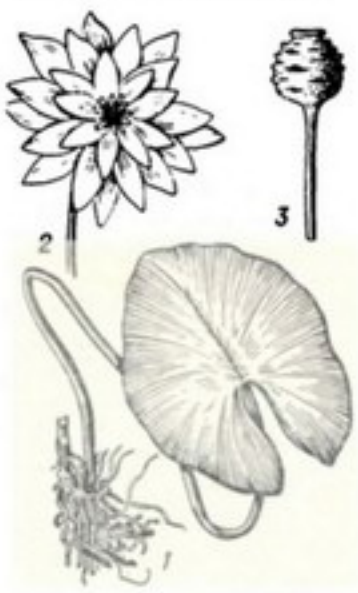

Латаття сніжно-біле:
1 — кореневище з листком; *2* — квітка;
3 — плід.

Ласт спортивний.

В. Норейка, І. Богачова, М. Решетін, Л. Нікітіна, В. Атлантов, О. Образцова, Є. Нестеренко; постановки здійснювали реж. Й. Туманов, хореограф О. Лапаурі та ін. З 60-х рр. у «Ла С.» стажуються молоді рад. співаки, серед них були, зокрема, укр.— М. Кондратюк, Є. Мірошниченко, А. Солов'яненко, М. Огренич, В. Федотов, Р. Майборода та ін. У 1964 і 1974 відбулися гастролі «Ла С.» в Москві. В 1964 і 1970 Великий театр гастролював у Мілані.

Літ.: Театр Ла Скала (Милан). М., 1964; Константинова И. Г., Тарасов Л. М. Ла Скала. Л., 1977.

Л. Б. Архімович.

ЛА́СКЕР (Lasker) Емануель (24. XII 1868, Берлінгхен, тепер Барлінек, Польща — 13.I 1941, Нью-Йорк) — нім. шахіст, чемпіон світу (1894—1921), доктор філософії й математики. В 1894 виграв матч на першість світу у В. Стейніца, а 1921 програв матч Х. Р. *Капабланці*. Після приходу в Німеччині до влади фашистів жив у СРСР (1934—36), потім у США. Автор книг з теорії і практики шахової гри.

ЛАСКИ́Р — риба род. спарових. Те саме, що й *морський карась*.

ЛА́СКІВСЬКИЙ СКАРБ — скарб 5 ст. н. е., знайдений 1610 під час оранки поблизу с. Ласкова (тепер Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.). Скарб складався з 18 золотих і срібних речей, заг. вагою бл. 800 г. До нього входили: чарка, дві двощиткові фібули (застібки), кожна з яких прикрашена 24 гранатовими каменями, 7 пізньоримських медальйонів, золота римська монета та ін. речі.

ЛАСКО́РІН Борис Миколайович [н. 11 (24).VI 1915, Брест] — рад. хімік-технолог, акад. АН СРСР з 1976. Член КПРС з 1945. Закінчив 1938 Київ. ун-т. У 1938—52 працював у Н.-д. ін-ті хімічної пром-сті, з 1952 — у Всесоюзному н.-д. ін-ті хімічної технології. Спеціаліст у галузі хімії й технології неорганічних матеріалів. Осн. праці присвячені гідрометалургії, вивченню фізико-хімії сорбційних та екстракційних процесів. Розробив методи й апаратуру для пром. одержання радіоактивних, кольорових та рідкісних металів. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями. Ленінська премія. 1958.

ЛА́СЛО-КУЦЮ́К (Laszlo-Kuţiuk) Магдалена (н. 30.VIII 1928, м. Тімішоара) — рум. літературознавець-україніст. Викладач Бухарест. ун-ту. Освіту здобувала в Клузькому, Бухарест. (західноєвроп. філологія) і Харків. (закінчила 1954, укр. філологія) ун-тах. Досліджує укр. л-ру в зв'язках з рум. і світовою л-рами. Автор книги рум. мовою «Румунсько-українські літературні взаємини XIX — початку XX ст.» (1974, 2-е доп. вид. 1977) та книг укр. мовою «Питання української поетики» (1974), «Українська радянська література» (1975), «Велика традиція» (1979). Л.-К. належать праці про Б. П. *Хашдеу* і укр. фольклор; про Г. Сковороду, Т. Шевченка, Лесю Українку, О. Кобилянську, Ю. Яновського; про рум. письменників, які пишуть укр. мовою. В упорядкуванні Л.-К., з її передмовами і коментарями в СРР видано «Антологію української класичної поезії (1970), «З книги життя. Антологія українського класичного оповідання» (1973), твори С. *Яричевського* (т. 1—2, 1977—78), останні роки життя якого пройшли в Румунії.

О. С. Романець.

ЛАС-НА́ВАС-ДЕ-ТОЛО́СА — селище в Іспанії (Андалусія), поблизу якого 16.VII 1212 об'єднані війська іспанських королівств *Кастилії, Леону, Арагону* та *Наварри* на чолі з кастільським королем Альфонсом VIII розгромили війська *Альмохадів*. Ця битва стала переломним моментом в історії *Реконкісти*: після неї почався розпад д-ви Альмохадів та швидке тер. розширення ісп. королівства.

ЛА́СО (франц. lasso, від ісп. lazo — зашморг) — довга (15—30 м) мотузка з петлею на кінці для лову тварин. Л. плели з ременів, кінського волосу або вовни. Під різними назвами було поширене в багатьох народів Європи, Азії, Африки, Америки.

ЛАССА́ЛЬ (Lassalle) Фердінанд (11.IV 1825, Бреслау, тепер Вроцлав, ПНР — 31.VIII 1864, Женева) — діяч нім. робітн. руху, дрібнобурж. соціаліст, філософ, публіцист, засновник *лассальянства*. Н. в сім'ї купця. У 1843—46 навчався в ун-тах Бреслау і Берліна. Адвокат. Брав участь у *революції 1848—49 в Німеччині*, під час якої готував повстання в Дюссельдорфі, співробітничав у «*Новій Рейнській газеті*». У листопаді 1848 заарештований, засуджений до 6-міс. ув'язнення. У 1849—62 листувався з К. Марксом і Ф. Енгельсом, називав себе їхнім прихильником, але в осн. питаннях робітн. руху стояв на опортуністич. позиціях. Один із засновників першої робітн. партії Німеччини — Заг. нім. робітн. союзу (ЗНРС, 1863—75), його президент. Автор праць з теорії робітн. руху, філософії, права. Вбитий на дуелі.

О. В. Долинський.

ЛАССАЛЬЯ́НСТВО — опортуністична течія в нім. робітн. русі, одна з форм дрібнобурж. соціалізму. Дістало назву від імені Ф. *Лассаля*. Виникло на поч. 60-х рр. 19 ст. Базувалося на висунутих Ф Лассалем догмах про заг. виборче право як універсальний політ. засіб визволення робітників, про створення з держ. допомогою виробничих асоціацій як шляху «запровадження соціалізму» і мирного перетворення капіталістичної д-ви в «народну», а також на «*залізному законі*» *заробітної плати*. Прибічники Л. вважали д-ву вічною, надкласовою категорією, заперечували класову боротьбу і революцію, вважали всі класи, крім пролетаріату, «суцільною реакційною масою». Лассальянці ігнорували боротьбу за створення профспілок, інтернац. характер робітн. руху, підтримували контрреволюц. шлях об'єднання Німеччини «зверху». В період *Інтернаціоналу 1-го* Л. перешкоджало поширенню марксизму в нім. робітн. русі і створенню пролет. партії в Німеччині, шкідливо впливало на робітн. рух в ін. країнах. Ряд своїх положень лассальянцям вдалося включити в *Готську програму*. К. Маркс одним з головних завдань німецького пролетаріату вважав подолання впливу лассальянства. Л. було одним з ідейних джерел правого *опортунізму*. Окремі положення Л. використовують сучас. праві с.-д. лідери в боротьбі проти марксизму. Критику Л. подано в працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна.

Літ.: Маркс К. і Енгельс Ф. Твори: т. 19. Маркс К. Критика Готської програми.— Енгельс Ф. Лист до А. Бебеля; т. 31. Маркс К. Лист Людвігу Кугельману від 23.II 1865; т. 38. Енгельс Ф. Лист Августу Бебелю 1—2.V 1891; Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 23. Август Бебель; т. 26. Під чужим прапором; т. 33. Держава і революція; Виноградская П. С. Фердинанд Лассаль. М.—Л., 1926.

О. В. Долинський.

ЛАССА́Н Валентин Володимирович (н. 17.VI 1923, Миколаїв) — укр. рад. театральний художник, засл. художник УРСР (з 1973). В 1943 закінчив Батумське художнє уч-ще. В 1946—47 працював у Львів. театрі опери та балету, з 1947 (з перервою) — в Чернів. укр. муз.-драм. театрі ім. О. Кобилянської (з 1964 — гол. художник). Оформив вистави: «Підступність і кохання» Ф. Шіллера (1942), «Свої люди — поквитаємось» О. Островського (1958), «Вій» М. Кропивницького (за М. Гоголем, 1959), «Зачарований вітряк» М. Стельмаха (1969), «Алмазне жорно» І. Кочерги (1970), «Одруження Бєлугіна» О. Островського і М. Соловйова (1970) та ін.

ЛА́ССІЛА (Lassila) Майю (справж. ім'я та прізв.— Алгот Унтола Тієтявяйнен; 28.XI 1868, Тохмаярві — 21.V 1918, Хельсінкі) — фін. письменник. Один із зачинателів пролет. л-ри Фінляндії. Літ. діяльність почав автобіограф. романами «Хархама» і «Мартва» (обидва — 1909). Популярність Л. принесли гумористичні й сатиричні повісті «По сірники» (1910), «Надто розумний» (1915), «Воскреслий із мертвих» (1916), романи «Безпорадні» (1913) і «Будинок загибелі» (1917). Автор п'єс «Коли закохуються вдівці» (1911), «Молодий мельник», «Коли цвітуть троянди» (обидві — 1912) та ін. Розстріляний фін. білогвардійцями.

Тв.: Укр. перекл.— По сірники.— Воскреслий із мертвих. К., 1969; Рос. перекл.— Пирттипохья и её обитатели.— Сверхумный.— Воскресший из мёртвых. М., 1978.

Е. А. Лисецька.

ЛА́ССО (Лассус; Lasso, Lassus) Орландо (справж. ім'я та прізв. — Ролан де Лассю; бл. 1532, Монс — 14.VI 1594, Мюнхен) — франко-фламандський композитор. Найвидатніший представник нідерландської школи, майстер *поліфонії*. Як співак і капельмейстер виступав у багатьох європ. країнах. З 1556 жив у Мюнхені, де співав у придворній капелі, 1563—94 керував нею. Л.— автор понад 2000 церковних (меси, мотети) та світських (мадригали, віланелли, пісні) творів. Серед них «Покаянні псалми» (1565), зб. мотетів «Велике музичне творіння» (видано посмертно, 1604), хор «Луна».

ЛА́СТИ — 1) В біології — видозмінені *кінцівки* у плазунів, птахів та ссавців, які вторинно перейшли до життя у воді. Виконують плавальну функцію. З сучас. плазунів Л. є у морських черепах; дві пари Л. мають пінгвіни. З ссавців 2 пари Л. у *ластоногих* і одна — у *китоподібних* та *сиреноподібних*. 2) В спорті Л.—спец. форми гумові вироби, що надягаються на ступні плавця для прискорення плавання. Застосовуються в підводному плаванні.

ЛА́СТІВКА — спільна назва кількох видів птахів родини *ластівкових*, що належать до різних родів.

«ЛА́СТІВКА» — укр. альманах, виданий 1841 Є. Гребінкою в Петербурзі. В редагуванні «Л.» брав участь Т. Шевченко. В «Л.» надруковано уривки з п'єси І. Котляревського «Москаль-чарівник», повість Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана», байки Л. Боровиковського, ліричні вірші В. Забіли, Є. Гребінки, О. Афанасьєва-Чужбинського та ін., поетичні обробки, добірка нар. пісень і приказок. У «Л.» вперше з'явилися п'ять творів Шевченка — «Причинна», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний!» і розділ з поеми «Гайдамаки». У «Л.» було надруковано й твори консервативного характеру — П. і С. Писаревських, П. Кореницького, П. Куліша та ін.

«ЛА́СТІВКА», «Ластôвка» — укр. ілюстрований журнал для дітей і молоді. Виходив 1869—81 у Львові спочатку як щотижневий додаток до газети «Учитель»; з 1875 — як самостійний орган. Видавець М. Клемертович, прихильник галицьких «*москвофілів*», пропагував у журналі їхні ідеї. В «Л.» друкувалися вірші, оповідання, казки, статті істор., природознавчого та реліг. змісту, госп. поради тощо. В різний час було вміщено твори Т. *Шевченка*, С. *Руданського*, О. *Духновича*, Ю. *Федьковича*, М. *Шашкевича* та ін. Популяризувалися твори К. Д. *Ушинського*.

ЛА́СТІВКОВІ (Hirundinidae) — родина птахів ряду *горобцеподібних*. Довж. тіла 9—23 см, маса 10—60 г, оперення на спині темне, на череві — світле. Крила і хвіст довгі, загострені. Дзьоб сплющений, розріз рота дуже великий, мають добре розвинені слинні залози. Поширення по всій земній кулі, крім Антарктиди, Арктики і Нової Зеландії. У тропіч. широтах — мандрівні, у помірних — перелітні птахи. Зимують в Африці та Пд. Азії. Живуть переважно у відкритих місцевостях, багато видів — синантропи (див. *Синантропні організми*). Добре літають. Гніздяться на скелях, будівлях тощо, деякі у норах, дуплах. Гніздо роблять з землі, скріплюючи їх слиною. У кладці 3—7 білих або білих з рожевими плямочками яєць; насиджують 13—20 діб. *Нагніздні птахи*. Живляться комахами, у т. ч кровосисними, яких схоплюють нальоту. Відомо 79 видів (19 родів) Л., з них в СРСР — 7 видів, у т. ч. в УРСР — 3: сільська (Hirundo rustica), міська (Delichon urbica), берегова (Riparia riparia). *Л. О. Смогоржевський.*

ЛАСТІВНЕ́ВІ (Asclepiadaceae) — родина дводольних *зрослопелюсткових* рослин. Трави, рідше кущі або напівкущі, часто з виткими стеблами. Листки здебільшого супротивні, прості. Квітки правильні, двостатеві, зібрані в зонтики або напівзонтики. Плід — листянка; насінини з чубком. Бл. 1800 видів (256 родів), поширених переважно в тропіках і субтропіках земної кулі. В СРСР — бл. 40 видів (9 родів), з них в УРСР 13 видів (4 роди: *ваточник, ластовень*, обвійник, цинанхум). Ряд видів Л.— *лікарські рослини* (застосовуються при серцевих, жіночих та ін. захворюваннях). Деякі Л. вирощують як витки *декоративні рослини*.

ЛА́СТОВЕНЬ (Vincetoxicum) — рід багаторічних трав'янистих рослин або напівкущів родини ластівневих. Листки прості, супротивні, яйцевидні або яйцевидно-ланцетні. Квітки дрібні, двостатеві, зібрані в пазушні зонтиковидні або китицевидні суцвіття. Плід із двох багатонасінних листянок. Понад 200 видів, поширених в Європі, Азії, Австралії, Африці і Америці. В СРСР — понад 25 видів, з них в УРСР — 8 (за ін. джерелами, 12) Найпоширеніший Л. лікарський (V. officinale, синонім Cynanchum vincetoxicum) — зустрічається по всій УРСР (у степах, на узліссях, у лісах, на степових схилах, крейдяних відслоненнях, по чагарниках). Відвар і настойку або порошок з кореневища з коренями й насіння в нар. медицині використовують при лікуванні діабету, серцевих, ниркових, гінекологічних та ін. захворювань. Отруйна рослина. Медонос. *А. П. Лебеда.*

ЛАСТОВИ́ННЯ — пігментні плями у людини, невеликі, округлої або неправильної форми, коричневого або жовтуватого кольору. Л. не випинається над рівнем шкіри, не лущиться, не викликає суб'єктивних відчуттів. Розташовується найчастіше на обличчі, а також на плечах, кистях та ін. частинах тіла; поява Л. зумовлена розладами пігментоутворення. З'являється Л. в дитинстві або юнацькому віці, частіше у світловолосих людей. Навесні під впливом сонця, іонізуючої радіації інтенсивність пігментації зростає. Профілактика — навесні та влітку — світлозахисні креми. Лікування — місцеве, ефект тимчасовий.

ЛАСТОНО́ГІ (Pinnipedia) — ряд водяних *ссавців*. Тіло (довж. до 6 м, маса до 3,5 т) обтічної форми, шия коротка, товста голова відносно маленька, вушних раковин немає або вони недорозвинені (вухаті тюлені) кінцівки вкорочені, видозмінені в *ласти*; у всіх Л. задні ласти є органом руху у воді, а у *моржів* і *котиків* допомагають також пересуватися й на суходолі. Волосяний покрив у дорослих Л. жорсткий, складається переважно з остьового волосся бурого або рудого кольору, у мальків (більків) білий, м'який і пухнастий. Функцію ізоляції виконує товстий (до 6—8 см) шар підшкірного жиру. Зуби пристосовані до схоплювання і утримання здобичі, кутні з гострими вершинами, різці більш-менш редуковані, ікла добре розвинені. Л. мають добрий слух, нюх, здатні до ехолокації, зір відносно слабий. Більшу частину життя проводять у воді, під водою можуть перебувати від 5—6 до 20—40 хв; здійснюють далекі кормові міграції (див. *Міграція тварин*), іноді заходять у річки. Живляться перев. ракоподібними, молюсками, рибою. На суходіл або на кригу виходять для розмноження та линяння. Статевозрілими стають не раніше 3-річного віку. Самка після 9—12-місячної вагітності раз на рік народжує 1 маля. Більшість Л. стадні тварини, на суходолі утворюють лежбища. Полігами (див. *Полігамія в біології*). Пошир. майже в усіх морях планети, особливо в холодних та помірних широтах, є озерні форми. 35 сучас. видів, об'єднаних у 3 родини: тюленеві, або *справжні тюлені* (Phocidae), *вухаті тюлені*, або сивучеві (Otariidae), та моржеві (Odobaenidae) з одним сучас. видом—морж. В СРСР — 12 видів, в УРСР (в Чорному м.) — 1 вид: тюлень-монах (Monachus monachus), зрідка зустрічається в прибережних р-нах між гирлом Дунаю та о. Зміїним. Більшість Л.— пром. тварини, здобувають заради м'яса, жиру, шкури та хутра, особливо цінується хутро котиків. Промисел деяких Л. нормований. Окремі ластоногі (напр., лаптєвський підвид моржа, ладозька нерпа) занесені до *Червоної книги* СРСР. Філогенетично Л. близькі до наземних хижаків, від яких вони відокремились на поч. неогенового періоду. На тер. України (в Криму) відомі викопні рештки кількох видів тюленів. *О. П. Корнєєв.*

ЛАТА́КІЯ — місто на Зх. Сірії, адм. ц. мухафази (губернаторства) Латакія. Важливий порт на Середземному морі. Початковий пункт з-ці Л. — Халеб — Ель-Камишли, збудованої за допомогою СРСР. 126 тис. ж. (1970). З-д електродвигунів, невеликі бавовноочисні, текст. (виробн. шовкових тканин), борошномельні, олійницькі (оливкова олія), консервні, тютюнові підприємства. Поблизу Л.— добування бітуму. Університет.

ЛАТА́ТТЯ, водяна лілея (Nymphaea) — рід рослин родини лататтєвих. Багаторічні безстеблі трави з товстим горизонтальним кореневищем. Листки на довгих черешках із суцільною цілокраєю глибокосерцевидною пластинкою, що плаває на поверхні води. Квітки поодинокі, на довгих квітконіжках, плаваючі, з численними пелюстками і тичинками. Плід м'ясистий, нерозкривний, багатонасінний. Бл. 50 видів, пошир. по всій земній кулі. В СРСР — 4 види, з них в УРСР — 3. Найчастіше зустрічаються Л. біле (N. alba) і Л. сніжнобіле (N. candida). До роду Л. належать поширені в Пн. Африці єгипетський лотос (N. lotos) та блакитний лотос (N. coerulea) — т. з. лотос.

ЛА́ТАШ Юрій Вадимович (н. 18. IV 1930, Харків) — укр. рад. вчений у галузі електрометалургії, доктор тех. наук (з 1969). Член КПРС з 1979. Після закінчення (1953) Київ. політех. ін-ту пра-

Б. М. Ласкорін.

Ф. Лассаль.

О. Лассо.

Герб Латвійської РСР.

ЛАТВІЙСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА

Площа — 63,7 тис. км²

Населення — 2529 тис. чол. (на 1.I 1980)

Столиця — м. Рига

щює в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. Осн. галузь наук. діяльності — дослідження і розробка способів одержання особливо якісних металів та їхніх сплавів на основі електрошлакової і плазмової технології. Ленінська премія, 1963.

ЛАТВІ́ЙСЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА, Латвія.

Загальні відомості. Латв. РСР утворена 21.VII 1940; у складі СРСР з 5.VIII 1940. Розташована на Пн. Зх. СРСР. На Зх. омивається водами Балтійського м. і Ризької зат. На Пн. межує з Ест. РСР, на Сх.— з РРФСР, на Пд. Сх.— з БРСР, на Пд.— з Лит. РСР. Поділяється на 26 районів, має 56 міст і 36 с-щ міськ. типу. Карти див. на окремому аркуші, с. 144—145.

Державний лад. Латв. РСР — суверенна рад. соціалістична д-ва, що входить до складу СРСР. Діючу Конституцію Латв. РСР прийнято 18.IV 1978 позачерговою 8-ю сесією Верховної Ради Латв. РСР 9-го скликання. Найвищий орган держ. влади і єдиний законодавчий орган Латв. РСР — однопалатна Верховна Рада Латв. РСР, що обирається строком на 5 років. Верховній Раді Латв. РСР підзвітна обирана нею Президія Верховної Ради Латв. РСР — постійно діючий орган Верховної Ради республіки, який здійснює в межах, передбачених Конституцією Латв. РСР, функції найвищого органу держ. влади республіки в період між її сесіями. Верховна Рада Латв. РСР утворює Уряд Латв. РСР — Раду Міністрів Латв. РСР — найвищий виконавчий та розпорядчий орган держ. влади республіки. Місцевими органами держ. влади в районах, містах, селищах і селах Латв. РСР є відповідні Ради нар. депутатів, що обираються строком на 2,5 року. Всі Ради нар. депутатів Латв. РСР обираються громадянами, які досягли 18 років, на основі заг., рівного й прямого виборчого права при таємному голосуванні. Найвищий суд. орган республіки — Верховний Суд Латв. РСР, обираний Верховною Радою Латв. РСР строком на 5 років.

Природа. Береги Л. низовинні, мало розчленовані. На Пн. Зх., між Балтійським м. і Ризькою зат.— Курземський п-ів, відокремлений від о. Сааремаа (Ест. РСР) Ірбенською протокою. Поверхня республіки — низовинна погорбована рівнина. Вздовж узбережжя Балтійського м. простягається Приморська низовина шир. від 2—3 до 50 км з пасмами дюн, місцями до 20—40 м заввишки. В зх. частині Л. розташована Курземська височина (вис. до 184 м), розчленована долиною р. Венти на Зх.-Курземську і Сх.-Курземську; в центр. частині — Середньолатвійська низовина, в східній — Відземська (з найвищою точкою Л.— г. Гайзінькалнс, 311 м) та Латгальська (вис. до 289 м) височини. Корисні копалини: нафта, торф, буре вугілля, кварцові піски, глини, пісковики, доломіти, вапняки. Джерела мінеральних вод. По берегах Балтійського м. і Ризької зат. зрідка трапляється янтар.

Клімат перехідний від морського до континентального. Зима м'яка, часті відлиги. Пересічна т-ра січня від —2, —3° (на Зх.) до —7° (на Сх.), липня — від +16 до +18°. Опадів 550—800 мм на рік. Вегетаційний період 175—195 днів. Велика хмарність (150—180 похмурих днів на рік).

На території республіки густа сітка річок (777 річок довж. понад 10 км), які належать до бас. Балтійського м., найбільші: Даугава (*Західна Двіна*), Лієлупе, Вента, Гауя. Судноплавні на окремих ділянках Даугава, Лієлупе й Вента (в нижній течії). В республіці — понад 3 тис. озер, найбільші з них — Лубанас, Резнас, Буртнієку, Усмас, Лієпаяс. Найглибше озеро — Дрідза (65,1 м). Озера використовують для рибного г-ва. Грунти переважно дерново-підзолисті, на Пд. Зх.— дерново-карбонатні. Л. лежить в зоні мішаних лісів (бл. 40% тер. вкрито лісом, осн. породи — сосна, ялина, береза); 4,7% тер. зайнято болотами, 4% — луками. Осн. представники тваринного світу — зайці (русак і біляк), білка, козуля, лось, олень, лисиця, борсук, куниця, єнотовидний собака. Реакліматизовано дику свиню і бобра. Пром. риби — салака, кілька, лосось, таймень, рибець, бельдюга, вугор, а також мінога. Для охорони природи в Л. створено 4 заповідники (Слітере, Круcткални, Гріні та *Моріцсала*), 148 заказників, нац. парк «Гауя». *З. Спуріс.*

Населення. Осн. населення — *латиші* (1344 тис. чол.; 1979, перепис). В республіці живуть також росіяни (821 тис. чол.), білоруси, поляки, українці (67 тис. чол.), литовці, євреї та ін. Пересічна густота населення — 39,6 чол. на 1 км² (1980). Міськ. населення — 68%. Найбільші міста: *Рига, Даугавпілс, Лієпая, Єлгава, Юрмала.*

Історія. Людина заселила тер. Л. за часів мезоліту (9—4-е тис. до н. е.). Вважають, що населення цієї території епохи *неоліту* належало до фінно-угорських племен; у 2-му тис. до н. е. тут з'явилися предки балтійських чи латис.-лит. племен. У перших століттях н. е. сформувалися гол. етнічні спільності — *латгали, земгали, курші,* які згодом стали компонентами латис. народності. В 10—12 ст. на тер. Л. формувалися феод. відносини, виникали укріплені міста, з'явилися перші держ. утворення. Торг., політ. і культур. зв'язки з сусідньою *Київською Руссю* позитивно впливали на розвиток економіки, сусп. відносин і культури населення Л. З Давньої Русі почало проникати сюди християнство. Агресія німецьких феодалів і католицької церкви, що почалася в кін. 12 ст., перервала дальший розвиток держ. утворень на тер. Л. Незважаючи на мужню боротьбу населення проти загарбників та підтримку її з боку руських і литовців, нім. феодалам до кін. 13 ст. вдалося підкорити латис. та ест. землі, які було об'єднано під заг. назвою *Лівонія* (див. також *Лівонський орден*). Панування нім. феодалів затримало процес консолідації латис. народності, який завершився в 16 — на поч. 17 ст. Під час *Лівонської війни 1558—83* та польс.-швед. війни 1600—29 різні частини Л. опинилися в залежності від Польщі та Швеції. Під час *Північної війни 1700—21* рос. війська 1710 здобули Ригу, за *Ніштадтським мирним договором 1721* Швеція відмовилася від своїх володінь у Сх. Прибалтиці (на тер. Л.— область Відземе з Ригою) на користь Росії. Почалося об'єднання роздробленої тер. Л. у складі Рос. імперії. За 1-м поділом Польщі 1772 до Росії було приєднано Латгалію (сх. частина Л.), 1795 — Курляндське герцогство (див. *Курляндія*), Пілтенську обл. (пн.-зх. частина Л.). Ці території увійшли до складу Курляндської, Ліфляндської і частково Вітебської губ. Об'єднання тер. Л. створило передумови для складання латис. бурж. нації. В кін. 18 — 1-й пол. 19 ст. в Л. відбувався розклад феод.-кріпосницького ладу і зародження капіталістичних відносин. Загострення класової боротьби змусило царський уряд провести агр. реформу в Курляндській (1817) й Ліфляндській (1819) губерніях. Селянам надали особисту волю, але вся земля залишилася у власності поміщиків. У 2-й пол. 19 ст. в Л. широко розвивалися капіталістичні відносини, почалося формування робітн. класу. Під впливом виступів робітників у 70—80-х рр. розвивався рух демократичної інтелігенції, який з 1893 дістав назву «Яуна страва» («Нова течія»). Ідейним центром руху стала газ. «Дієнас лапа» («Денний листок»), що виходила ще з 1886. Редакто-

рами її з кін. 80-х рр. були П. І. *Стучка* та Я. *Райніс*. В газеті поряд з перекладами творів рос. письменників публікувалися твори І. Я. Франка. На поч. 20 ст. українці, які жили в Л., створили в Ризі укр. т-во «Громада», що популяризувало тут укр. культуру. В 90-х рр. 19 ст. в Л. виникли перші марксистські гуртки (в м. Ліепаї). В 1899 створено с.-д. орг-цію в Ризі; протягом 1900—02 с.-д. орг-ції виникли в ін. містах і сільс. місцевостях Л. Навесні 1900 в Ригу приїздив В. І. Ленін, щоб встановити зв'язки з місцевими соціал-демократами. Великий вплив на розвиток революц. робітн. руху в Л. мала ленінська газ. «*Искра*». В червні 1904 на І з'їзді латис. с.-д. орг-цій створено Латис. с.-д. робітн. партію (ЛСДРП), її друкованим органом стала газ. «Циня» («Боротьба»; виходить з березня 1904). ЛСДРП керувала революц. виступами трудящих у роки революції 1905—07. В 1906 ЛСДРП ввійшла до РСДРП і стала автономною тер. орг-цією в її складі — Соціал-демократією Латис. краю (СДЛК; з 1917—Соціал-демократія Латвії, СДЛ). У 1911—14 під керівництвом більшовиків у Л. розгорнувся страйковий рух, що мав переважно політ. характер. У роки 1-ї світової війни 1914—18 з весни 1915 Л. стала ареною воєнних дій. Нім. війська в кін. року окупували Курляндську губ. Рос. командування створило латис. військ. формування (згодом *латиські стрільці* разом з укр. робітниками й селянами брали активну участь у розгромі військ інтервентів і внутр. контрреволюції на Україні). У внутр. губернії Росії з Л. було евакуйовано понад 400 підприємств з робітниками, частина з них стала до ладу на Україні, зокрема в Харкові та ін. містах. Латис. робітники активно включилися в революц. боротьбу. СДЛК з перших днів війни зайняла інтернаціоналістські позиції, виступивши проти війни, за повалення самодержавства. Після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції в неокупованих районах в листопаді — грудні 1917 було встановлено Рад. владу. 16—18 (29—31).XII 2-й з'їзд Рад робітн., сел. і беззем. депутатів у м. Валмієрі створив Рад. уряд Л. на чолі з Ф. Розінем. Центром Рад. Л. стало м. Валка. В лютому 1918 нім. війська захопили всю тер. Л., встановивши тут режим терору й гноблення. Після поразки Німеччини у 1-й світовій війні її війська за згодою *Антанти* залишилися в Л. 18.XI було створено бурж. тимчасовий уряд Л. на чолі з К. Ульманісом. Протягом листопада — грудня 1918 в Л. відбувалися масові виступи проти інтервентів і бурж. тимчасового уряду. На місцях почали виникати *військово-революційні комітети*, у великих містах — Ради. 4.XII 1918 ЦК СДЛ за участю представників Ризької і Валкської Рад прийняв рішення про створення Рад. уряду Л. на чолі з П. І. Стучкою. До кін. січня 1919 Рад. владу було встановлено майже на всій тер. Л. 13—15.I 1919 в Ризі відбувся 1-й Вселатв. з'їзд Рад, який оголосив Л. соціалістич. рад. республікою, прийняв конституцію, обрав ЦВК Латвії і затвердив уряд.

В 1920 Рад. владу в Л. було повалено і встановлено бурж. диктатуру. В серпні 1920 уряд бурж. Л. уклав з РРФСР мирний договір. У 1934 в Л. встановлено фашист. диктатуру. В умовах 2-ї світової війни 5.X 1939 між СРСР і Л. було укладено пакт про взаємодопомогу. Але реакційна верхівка саботувала його. Дворушницька політика бурж. правителів Л. викликала масові протести трудящих. 17.VI 1940 для забезпечення виконання договору рад. війська за згодою латв. уряду вступили в Л. Трудящі Л. під керівництвом Компартії Л. 20.VI 1940 повалили фашист. режим і створили нар. уряд. Це стало початком соціалістич. революції 1940 в Л. 5.VIII 1940 Верховна Рада СРСР прийняла Л. до складу Рад. Союзу на правах союзної республіки. В 1940 — 1-й пол. 1941 в Л. проводилися соціалістич. перетворення. З перших днів Великої Вітчизн. війни 1941—45 тер. Л. стала ареною воєнних дій. До 8.VII всю тер. республіки окупували нім.-фашист. війська. Тут діяли партизани (понад 20 тис. чол.) і підпільники. Визволення Л. від загарбників завершилося в травні 1945. Понад 150 тис. рад. воїнів загинуло за визволення Л. В цих боях брали участь представники багатьох народів СРСР, у т. ч. українці. Понад 20 тис. воїнів латис. корпусу і партизанів нагороджено орденами і медалями, звання Героя Рад. Союзу удостоєно 28 уродженців Л. За 1945—50 трудящі Л., спираючись на допомогу братніх республік, і зокрема УРСР, відбудували нар. г-во. Проведено соціалістичну реконструкцію промсті, колективізацію с. г., культур. революцію. В ході соціалістичного будівництва змінилася класова структура суспільства в республіці. Латис. народ консолідувався в соціалістичну націю. В умовах розвинутого соціалістичного суспільства трудящі Л. разом з усіма народами Рад. Союзу працюють над створенням матеріально-тех. бази комунізму. Республіку нагороджено орденами Леніна (1965), Дружби народів (1972), Жовтневої Революції (1980).

Т. Зейд, Е. Жагар.

Комуністична партія Латвії створена в червні 1904 на І з'їзді латис. с.-д. орг-цій під назвою Латиська соціал-демократична робітнича партія (ЛСДРП). Поряд з ЛСДРП у Латвії працювали орг-ції РСДРП. У 1906 ЛСДРП ввійшла до РСДРП як авт. тер. орг-ція під назвою Соціал-демократія Латиського краю (СДЛК). У 1917 перейменована на Соціал-демократію Латвії (СДЛ), 1919 — на Комуністичну партію Латвії (КПЛ). З 1920 до створення Латв. РСР (1940) діяла нелегально. В 1940 під назвою Комуністична партія (більшовиків) Латвії — КП(б)Л — ввійшла до складу КПРС.

З жовтня 1952 має сучас. назву. На 1.I 1979 налічувала 154 789 членів і кандидатів у члени партії. Черговий, XXII з'їзд відбувся 22—23.I 1976. Перший секретар ЦК Компартії Латвії (з 1966) — А. Е. *Восс*. ЛКСМ Латвії засн. в лютому 1919. На 1.I 1979 в її лавах було 302 902 комсомольці. Профспілки Латвії на 1.I 1979 налічували 1 394 089 чол.

Народне господарство. Латв. РСР — республіка високорозвинутої пром-сті та інтенсивного механізованого с. г. Нар. г-во Л. є складовою частиною *єдиного народногосподарського комплексу СРСР*. Виділяється розвинутими електронною, електротех. і радіотех. промстю та приладобудуванням. Великого розвитку набули трансп. і с.-г. машинобудування, хім., хім.-фарм. і мікробіологічна пром-сть. Виникла сучас. рибодобувна й переробна пром-сть. С. г. спеціалізується гол. чин. на виробн. м'ясомол. продукції. В 1978 у валовому сусп. продукті Л. на пром-сть припадало 66%, с. г. — 16%, буд-во — 7%, транспорт і зв'язок — 4%. Капіталовкладення в нар. г-во Л. 1978 становили 1195 млн. крб. (1940 — 11 млн. крб., 1965 — 605 млн. крб.). Продуктивність праці 1978 зросла проти 1965: в пром-сті — в 2 рази, в буд-ві — в 1,6 раза, в с. г.— в 1,8 раза. Нац. доход Л. збільшився за 1971 — 78 в 1,46 раза. Виплати й пільги з сусп. фондів споживання зросли за 1971—78 на 60%, роздрібний товарооборот — на 47%. За цей же час введено в дію 8738 тис. м² заг. (корисної) житл. площі. Латв. РСР входить до Прибалтійського екон. району СРСР.

Промисловість Л. являє собою в основному комплекс обробних галузей. Гол. енерг. ресурси республіки — торф та гідроенергія. Електроенергетика представлена гідроелектростанціями (Плявінська, Кегумська й Ризька ГЕС) і тепловими електростанціями (Ризька ТЕЦ-1, Ризька ТЕЦ-2). Енергосистема Л. входить до Пн.-Зх. об'єднаної енергосистеми. Важка індустрія республіки значною мірою розвивається на довізних сировині й паливі. Провідними

ЗРОСТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ОБСЯГУ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ (1940=1)

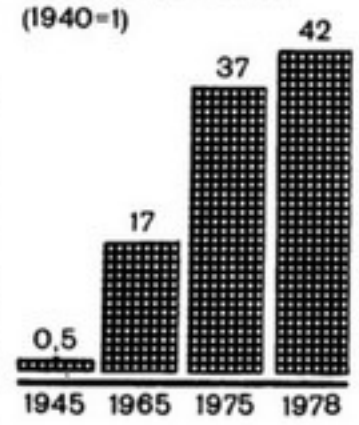

Виробництво основних видів промислової продукції

Продукція	Одиниця виміру	1940	1965	1975	1978
Електроенергія	млрд. кВт·год	0,25	1,5	2,9	4,7
Хімічні волокна і нитки	тис. т	—	10,1	25,7	36
Вагони пасажирські магістральні	шт.	—	578	660	685
Вагони трамвайні	»	—	202	250	241
Мікроавтобуси	тис. шт.	—	1,7	7,1	12,0
Дизелі і дизельгенератори	тис. к. с.	—	183	283	298
Папір	тис. т	24,4	98,4	174	162
Лінолеум	млн. м²	—	4,3	5,5	6,4
Радіоприймачі, радіоли	тис. шт.	21,5	1188	2390	2420
Панчішно-шкарпеткові вироби	млн. пар	3,3	37,3	64,7	67,1
Білизняний трикотаж	млн. шт.	3,2	25,3	25,1	25,3
Верхній трикотаж	»	0,2	6,5	19,1	17,9
Взуття шкіряне	млн. пар	1,0	9,3	10,3	10,1
Масло тваринне *	тис. т	23	34,3	34,6	36
М'ясо *	»	53,8	86,7	193,2	197,5
Консерви *	млн. ум. банок	8,8	167,6	339,2	381
Цукор-пісок	тис. т	41,0	186,3	256,1	262,6

* Дані належать до промислового виробництва.

Замок у Цесісі. 13—16 ст.

в пром-сті Л. є машинобудування й металообробка (1/4 заг. обсягу продукції пром-сті). Заново створено ряд галузей: приладобудування, трансп., автомоб. і енерг. машинобудування та електронну пром-сть. Осн. маш.-буд. підприємства розміщені в Ризі, Лієпаї, Вентспілсі, Резекне, Даугавпілсі. Хім. пром-сть виробляє мінеральні добрива, хім. волокна, лаки, фарби, мед. препарати та ін. (Даугавпілс, Олайне, Рига, Добеле). Підприємства лісової, паперової та деревообр. пром-сті зосереджено в Ризі, Даугавпілсі, Лієпаї, Валмієрі, Кулдізі. На Пд. Зх. Риги збудовано Болдерайський комбінат комплексної переробки деревини. Л. виробляє понад 75% союзного експорту сірників і сірникової соломки (Рига, Лієпая). В Юрмалі збудовано ф-ку перфокарт для лічильно-обчислювальних машин. Розвинута пром-сть буд. матеріалів (цемент і шифер — в Ризі і с-щі Броцени, скловолокно — у Валмієрі, лінолеум — у Лієпаї). З галузей легкої пром-сті особливо розвинуті текст. (Рига, Єлгава), трикотажна (Рига, Огре), швейна (Рига, Даугавпілс) і взуттєва (Рига, Лієпая). В Лієпаї збудовано комбінат галантерейних виробів. Гол. галузі харч. пром-сті — м'ясомолочна (Рига, Валмієра, Лієпая, Резекне, Даугавпілс) і рибна (Рига, Вентспілс, Лієпая). Розвинута також плодоовочеконсервна, борошномельно-круп'яна та комбікормова пром-сть. Широко відома продукція ризького парфюмерно-косметичного з-ду «Дзінтарс». Поширене худож. ткацтво, вишивання, плетіння, худож. обробка шкіри, металу, янтарю, дерева.

Посівні площі сільськогосподарських культур (тис. га)

Посівна площа	1950	1978
Вся посівна площа	1413	1655
Зернові культури	805	740
в т. ч. пшениця	134	102,1
жито	229	111
ячмінь	111	404
Технічні культури	60	30
в т. ч. льон-довгунець	33	18
цукрові буряки (фабричні)	17	11
Картопля	149	107
Овочі	16	14
Кормові культури	383	764

Валовий збір найважливіших сільськогосподарських культур (тис. т)

С.-г. культури	1950	1978
Зернові культури	732	1119
в т. ч. пшениця	124	254
жито	212	194
ячмінь	98	564
Льоноволокно	11	2
Цукрові буряки (фабричні)	247	293
Картопля	1934	1206
Овочі	241	185
Фрукти і ягоди	9	165

А. Цірюліс. Гобелен. 1936—37.

Сільське господарство Л. спеціалізується на молочному й племінному тваринництві та свинарстві беконного напряму. Заг. обсяг валової продукції с. г. республіки 1978 збільшився проти 1913 в 2,5 раза, а порівняно з 1965 — на 19%. На кін. 1979 в Л. було 347 колгоспів, у т. ч. 11 риболовецьких, та 243 радгоспи. У с. г. працювало 32,2 тис. тракторів (фіз. одиниць), 6,5 тис. зернозбиральних комбайнів, 19,6 тис. вантажних автомобілів. С.-г. угіддя Л. 1978 становили понад 39% заг. площі республіки (2,5 млн. га), з них орні землі — 68,6%, сіножаті — 8,3%, пасовища — 21,6%. Площа осушених земель 1978 становила 1758,5 тис. га. Осн. галуззю с. г. Л. є тваринництво. Поголів'я (тис., 1.I 1979): великої рогатої худоби — 1389 (в т. ч. корів — 567), свиней — 1413, овець і кіз — 217, птиці — 10,1. Розвинуті також конярство, птахівництво. Поширене бджільництво, рибництво, звірівництво (норка, сріблясті лисиці, песці). В 1978 в Л. вироблено: м'яса (в забійній вазі) — 267 тис. т, молока — 1744 тис. т, яєць — 747 млн. шт., вовни — 0,5 тис. т. У землеробстві значне місце посідають посіви кормових культур, а також цукр. буряків (на Зх.) і льону (на Сх.). Вирощують також жито, пшеницю, ячмінь, овес, картоплю, овочі.

Садівництво розвинуте здебільшого на Зх. і Пд. республіки. В 1978 площа плодово-ягідних насаджень у плодоносному віці становила 30 тис. га (1940 — 9 тис. га). Поширене квітництво.

В республіці широко здійснюється спеціалізація і концентрація с.-г. виробн. на основі *міжгосподарського кооперування* і *агропромислової інтеграції*. На кін. 1978 в Л. створено 47 міжгосп. підприємств і орг-цій, в т. ч. будівельних — 25.

Транспорт. Осн. вид транспорту — залізничний (96% вантажообороту республіки) і морський. Довжина з-ць заг. користування 1978 становила 2,45 тис. км. Осн. залізничні лінії: Рига — Москва з відгалуженням Даугавпілс — Орел, Рига — Псков — Ленінград, Рига — Вільнюс, Рига — Калінінград. Автошляхів — 24,3 тис. км, у т. ч. з твердим покриттям — 14,9 тис. км. Гол. мор. порти: Рига і Вентспілс. Велике значення мають мор. порти у зовнішньоторг. операціях СРСР. Судноплавні на окремих ділянках рр. Лієлупе, Даугава й Вента. Авіалінії сполучають Ригу з великими містами країни та окремими райцентрами республіки. Трубопровідний транспорт представлений газопроводами з Дашави (УРСР) і Вуктила (Комі АРСР), нафтопроводом Полоцьк (БССР) — Вентспілс. *Г. Ю. Берклавс.*

Охорона здоров'я. В 1978 в Л. налічувалося 33,4 тис. лікарняних ліжок — 132,3 ліжка на 10 тис. ж. (1940 було 12 тис. ліжок — 63 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 10,8 тис. лікарів — 42,6 лікаря на 10 тис. ж. (1940 було 2,5 тис. лікарів — 13,3 лікаря на 10 тис. ж.) та 27,4 тис. осіб серед. мед. персоналу. Лікарів готують у Ризькому мед. ін-ті. Відомі кліматичні курорти Сігулда, *Лієпая* та кліматичні (Булдурі та ін.) і бальнеологічні (*Кемері*, Яункемері) курорти *Юрмали*.

Народна освіта, наукові та культурно-освітні заклади. Після відновлення в Л. Рад. влади 1940 було закладено основу для розвитку рад. системи нар. освіти. Навч. заклади стали державними, школу відокремлено від церкви, проголошено безплатне навчання. За післявоєнні роки в Л. здійснено заг. обов'язкову неповну серед. освіту, запроваджено заг. серед. освіту. В 1978/79 навч. р. в 1 тис. загальноосв. шкіл налічувалося 300 тис. учнів, у 54 серед. спец. навч. закладах — 43,6 тис., у 10 вищих навч. закладах — 47 тис. студентів. Найбільші вузи: *Латвійський університет* імені П. Стучки, політех. ін-т, мед. та ін-т інженерів цивільної авіації, консерваторія, всі — у Ризі, Латв. с.-г. академія в Єлгаві та ін. У 1977 профес.-тех. уч-щами підготовлено 19,1 тис. кваліфікованих робітників. У республіці діють *Академія наук Латвійської РСР* (14 наук. установ; 57 академіків і членів-кореспондентів), Латв. н.-д. ін-т лісогосп. проблем, Центр. н.-д. ін-т автоматизованих систем управління цивільної авіації, Всесоюзний ін-т мор. геології і геофізики, Латв. н.-д ін-т легкої пром-сті та ін. Всього в республіці працює 12,1 тис. наук. працівників, зокрема 300 докторів і 4 тис. канд. наук (1978). В Л.— 1,4 тис. масових б-к (23,3 млн. одиниць зберігання), 10 театрів, цирк, філармонія, 1,3 тис. кіноустановок з платним показом, 900 клубних закладів, 67 музеїв: Музей історії Латв. РСР, Музей революції Латв. РСР, Музей історії м. Риги й мореплавства, Худож. музей Латв. РСР, Музей історії л-ри й мистецтва ім. Я. Райніса, Музей історії медицини ім. П. Страдиня, Музей природи Латв. РСР, усі — в Ризі, Латв. етногр. музей просто неба (Ризький р-н), Музей історії і мор. рибальства просто неба у Вентспілсі та ін. Серед позашкільних закладів — палаци і будинки піонерів, станції юних техніків, натуралістів, екскурсійно-туристська станція, дит. спорт. школи тощо.

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1978 в Л. видано 2305 назв книг (тиражем 16,5 млн. прим.), з них 1114 — латис. мовою (12,7 млн. прим.). Виходять 92 газети (річний тираж 315 млн. прим.), 94 журнали та ін. періодич. видання заг. річним тиражем 56,1 млн. прим. (1978). Друкований орган ЦК Компартії Латвії — журн. «Падом'ю Латвіяс комуністс» («Комуніст Радянської Латвії», латис. і рос. мовами). Друк. органи ЦК Компартії Латвії, Верховної Ради і Ради Міністрів Латв. РСР — газети «Циня» («Боротьба», латис. мовою) і «Советская Латвия». Працює Латв. телеграфне агентство (ЛТА; з 1973 — ЛАТІНФОРМ — Інформаційне агентство при Раді Міністрів Латв. РСР). Перші радіопередачі почалися в Ризі 1925. З 1954 діє Ризька телестудія. Респ. радіомовлення й телебачення ведуть передачі латис. і рос. мовами

по чотирьох радіо- і двох телепрограмах

Література. Розвиток нац. латис. л-ри почався в 19 ст. і пов'язаний з формуванням латис. бурж. нації і нац.-визвольним рухом. В основу писемної л-ри лягла усна нар. творчість—пісні, казки, прислів'я. Перше найповніше видання латис. нар. пісень «Латиські дайни» (т. 1—6, 1894—1915) підготував латис. фольклорист Кр. Барон. Перша зб. нац. писемної поезії — «Пісеньки» (1856) Ю. *Алунана*. Ідеї нац.-визвольного руху відображено в творах *Аусекліса*, А. *Пумпура*. В 70-х рр. виникла драматургія, першим драматургом був А. Алунан. В останній чверті 19 ст. в латис. л-рі поширювався реалістичний напрям (брати Матіс і Рейніс *Каудзіт*, Р. *Блауманіс* та ін.). З 90-х рр. почався новий період латис. л-ри, пов'язаний із зростанням в Л. робітн. руху, з течією «Яуна страва» — рухом прогресивної інтелігенції (поети Е. Вейденбаум, Аспазія, Я. Янсон-Браун). Напередодні революції 1905—07 в л-ру прийшов Я. *Райніс*. Майстром латис. балади був В. Плудон. Розвивалася реалістична творчість А. *Упіта*, Е. *Бірзніека-Упіта*, Я. Яунсудрабіня. Латис. рад. л-ра зародилася після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції і встановлення 1919 Рад. влади в Латвії (твори А. Упіта, А. Арайса-Берце, Е. Еферта-Клусайса). В роки бурж. диктатури, в 20—30-х рр. проти бурж. ладу за відновлення Рад. влади виступали революц. письменники (Л. *Лайцен*, Л. Паегле, Я. Райніс, А. Упіт, Я. *Судрабкалн*, А. Чак, Я. Грот та ін.). Латис. рад. л-ра існувала в 20-х і 30-х рр. за межами Л. в Рад. Союзі (*Судрабу Еджус*, Р. *Ейдеманіс* та ін.). З відновленням Рад. влади в Латвії (1940) почався новий період розвитку латис. рад. л-ри. В роки Великої Вітчизняної війни з патріотичними творами виступали В. Лукс, А. *Грігуліс*, Ю. *Ванаг*, Я. Судрабкалн. У повоєнний час в л-рі активно працювали В. *Лаціс*, А. *Саксе*, М. *Кемпе*, Ж. *Гріва*, Я. Грант, Я. Нієдре та ін. В 50—60-х рр. в л-ру прийшли й плідно працюють поети О. *Вацієтіс*, І. *Зіедоніс*, А. *Веян*, І. Аузінь, М. Чаклайс, Я. Петерс та ін.; прозаїки З. Скуїнь, І. Індране, Е. Лівс, В. Еглон, Р. Езера, Д. Зігмонте та ін.; драматурги А. Грігуліс, Г. Прієде, П. Путнінь та ін. В галузі літературознавства й літ. критики опублікували праці А. Упіт, К. Краулінь, Е. Сокол, Я. Калнінь, В. Хаусман, В. Валейніс, В. Мелніс, І. Берсон та ін. Латис. прогресивна л-ра має постійний взаємозв'язок з укр. літературою. В кін. 19 ст. окремі твори Т. Шевченка, І. Франка та ін. укр. письменників перекладено латис. мовою. Незважаючи на заборону царського уряду, в Л. 1914 було відзначено 100-річчя з дня народження Т. Шевченка. На поч. 20 ст. укр. мовою перекладено ряд творів латис. письменників. У 30-х рр. видано окремими книжками оповідання Л. Лайцена.

Після Великої Вітчизн. війни латис. мовою вийшли твори Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Тичини, М. Рильського, О. Корнійчука, Я. Галана та ін. На Україні видано твори Р. Блауманіса, Я. Райніса, А. Упіта, В. Лаціса, А. Саксе, Р. Ейдеманіса, М. Кемпе та ін. Спілка письменників — з 1940.

Б. К. Звайгзне.

Архітектура. На тер. Л. від 1-го тис. до н. е. збереглися овальні та прямокутні в плані будівлі з каркасом із дерев'яних стовпів.

І. А. Зарінь. Промова. Центральна частина триптиха «Солдати революції». 1965.

За доби феодалізму споруджували садиби-замки та поселення міського типу, забудовані курними хатами. З кін. 12 ст. архітектура Л. розвивалася в руслі зх.-європ. архітектури. В 13—14 ст. склалися різні типи замків лицарів-хрестоносців: житл. башта (Турайдський замок у Сігулді, 1214; замок у Лієлстраупе, серед. 14 ст.); конвентський будинок (замки: у Вентспілсі, буд-во закінчено 1290; в Ризі, 1330 — 1515); замок т. з. нерегулярного типу (у Кокнесі, закладений на поч. 13 ст.). Розвивалася культова — зальні храми (церква в Ікшкілі, 1185 — 13 ст.) й тринефні базиліки з баштою на зх. фасаді (церква Яня в Цесісі, 1283—87; Домська церква в Ризі, 13 ст.) і цивільна (ратуші, будинки гільдій) архітектура. В 2-й пол. 16 — 1-й пол. 17 ст. архітектура Л. перебувала під впливом пн.-європ архітектури; традиції *готики* своєрідно поєднувалися з впливом архітектури Пізнього *Відродження*. В 2-й пол. 17 ст. поширювалися форми *барокко* (фасад церкви Петера в Ризі, 1689—94, арх. Р. Бінденшу та ін.). В період розквіту барокко

Е. Ф. Калнинь. Нові вітрила. 1945. Державний художній музей Латвійської РСР. Рига.

(1700—1770-і рр.) та в епоху *класицизму* (4-а чверть 18 — 1-а пол. 19 ст.) споруджували великі палацово-паркові ансамблі (палаци в Рундалі, 1736—40 і 1763—70, та в Єлгаві, 1738—40 і 1763—72, обидва — арх. В. Растреллі), світські будівлі (т. з. Академія Петріна в Єлгаві, 1773—75, арх. С. Енсен), католицькі храми (церква в Пасієні, 1761). З поч. 19 ст. архітектура Л. розвивалася під впливом рос. класицизму (палацові комплекси в Казданзі й Дурбі, арх. І. Берліц). У 2-й пол. 19 ст. поширюється *еклектизм* (будівлі Я. Ф. А. Бауманіса), на рубежі 19—20 ст.— нац.-романтичний напрям (церква в Аллажах, 1927). За рад. часу відбудовано зруйновані під час війни міста і с-ща. Серед споруд — житл. комплекси (Агенскалнські сосни, 1958—62, арх. Н. Рендель; Велика Югла, 1962—70-і рр., арх. О. Краукліс, Д. Даннеберг, Г. Мелберг та ін.); залізничний вокзал (1957—60, арх. В. Кузнецов та В. Ципулін), всі — у Ризі; літній концертний зал у Дзінтарі (1959—60, арх. М. Гелзіс, А. Вецсіліс) та ін. В 1945 засн. Спілку архітекторів Латвійської РСР.

Образотворче мистецтво. На тер. Латв. РСР під час археологічних розкопок знайдено предмети з кістки й рогу: кинджали, гарпуни, сокири та ін. (8 — серед. 4-го тис. до н. е.), поверхню яких прикрашено геом. візерунками. До того ж часу належать і перші зображення тварин. Починаючи з 3-го тис. до н. е. зустрічається анімалістична скульптура з дерева, глини, янтарю; знайдено також фігурки людини з глини. З кін. 12 ст. мист. Латвії почало розвиватися в зх.-європ. руслі. Поширені були переважно декоративна й меморіальна скульптура, рельєф, декоративне різьблення, частково монументальний і станковий живопис (вівтарні картини, портрети). У 2-й пол. 19 ст. з'явилося латис. нац. профес. мистецтво. Велике значення в його формуванні мали традиції рос. реалістичного демократичного мист., з яким латис. художники познайомилися, навчаючись у Петербурзі. Цими майстрами було закладено основи портретного, побутового, істор. й пейзажного живопису (художники О. Бертінь, Я. Розе, К. *Гун*, який написав портрет Марка Вовчка, Ю. Федер, що багато років прожив на Україні й відтворив у своїх пейзажах красу укр. природи). У формуванні школи латис. мист. важливу роль відігравала також творчість художників, які входили до гуртка «Рукіс» («Трудівник»),— живописців А. Алксніса, Я. *Розенталя*, В. *Пурвіта*, Я. Валтера; графіка Р. Заріня; скульпторів І. Шкільтера, Т. *Залькална* та ін. У перші десятиліття 20 ст. реалістична школа латис. мист. збагатилася творчістю Я. *Тільберга* (зокрема, створив пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Петрограді, 1918), А. Романа, Р. Перле, В. Зелтіня та ін. Почав розвиватися театр.-декораційний живопис (Я. Куга), вітраж (К. Бренцен) тощо. Події 1905—07 в графіці й живописі відтворювали Т. Удер, Ф. Рож-

Л. М. Давидова-Медене. Портрет артистки Лілії Ерікі. Мармур 1968. Державний художній музей Латвійської РСР. Рига.

Т. Е. Залькалн. Студентка Малда. Бронза. 1956. Ліепайський історичний музей.

дарз та ін. Після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції розвинувся революц. плакат (А. Апсітіс), художники брали участь у здійсненні ленінського плану *монументальної пропаганди* (Т. Залькалн, К. Зале, Я. Тільберг). В 20—30-х рр. мист. Л. розвивалося у важких умовах кризи бурж. культури, однак, незважаючи на це, передові його представники продовжували відстоювати демократичні та реалістичні традиції (графіки Е. Каліс, С. Хаскін, Я. Лієпінь, скульптор К. Зале — автор ансамблю Ризького Братського кладовища та ін.). Продовжував розвиватися станковий живопис: пейзаж (В. Пурвіт, К. Убан), натюрморт (Л. *Свемп*), портрет (Я. Тільберг, В. Тоне), тематична картина (К. Міеснієк, Г. Еліас, О. *Скулме*, Я. Лієпінь та ін.). В рад. час, у 1-му повоєнному десятилітті, провідна роль належала тематичним композиціям (Е. *Калнинь*, О. Скулме, А. Скріде та ін.). Наприкінці 50-х рр. прийшли молоді майстри: Е. *Ілтнер*, І. Зарінь, Дж. Скулме, Б. Берзінь та ін. В 60-х рр. поширюється жанровий та історико-революц. живопис, портрет (Л. Кокле, У. Земзаріс), пейзаж (К. Убан, Л. Свемп, В. Калнрозе), натюрморт (Ю. Вілюмайніс, Л. Ендзеліна). Значне місце в латис. живописі належить акварелі (К. Сунінь, Н. Петрашкевич, Е. Юркеліс та ін.). Широке визнання здобув *вітраж* (Г. Вілк, Е. Цеснієк, А. Муценієк, К. Фрейманіс та ін.). В театр.-декораційний живопис вагомий внесок зробили А. Лапінь, Г. Вілк, Е. Вардауніс та ін. В повоєнні роки провідними графічними техніками були *ксилографія* (П. Упітіс, О. Юнкер, О. Абеліте) та *офорт* (А. Апініс): з 2-ї пол. 50-х рр. з'явився інтерес до *лінограв'юри* (Г. Кролліс, Д. Рожкалн, Р. Скрубіс, З. Зузе); в 60—70-х рр. відродилися традиції офорта (І. Хелмут, Й. Муйжуле, О. Дембо) і *літографія* (А. Нікітін, М. Рікмане, М. Драгуне). В той час розвивалася й скульптура (Т. Залькалн, К. Земдега, Е. Мелдеріс, О. *Брієде*). В 60-х рр. створено ансамблі: Саласпілський меморіальний ансамбль (1967, скульптори Л. *Буковський*, Я. *Зарінь*, О. Скарайніс), латис. червоним стрільцям у Ризі (1971, скульптор В. Алберг). У станковій скульптурі вагомих успіхів досягнуто в портретному жанрі (А. Маурінь, Л. Давидова-Медене, М. Ланге, Е. Лемане, І. Васильєв та ін.). В галузі декор.-прикладного мист. працюють Р. Хеймрат, Е. Вігнере (шпалери), Г. Круглов, М. Мелналксне, С. Озоліня (кераміка). У 1951 організовано Спілку художників Латв. РСР. *С. Я. Цієлава.*

Музика. Латис. нар. пісні переважно одноголосі, мелодії речитативні (в обрядових піснях) або засн. на кантилені (в ліричних піснях). Муз. інструменти: струнні — кокле (рід гусел), скрипка, дига; духові — стабуле (сопілка), тауре, ажарагс; ударні — тридексніс та ін. Нар. танці: тудалінь-тагадинь, руцавієтіс, судмаліняс, ачкупс та ін. З серед. 19 ст. розвивається професіональна музика, переважно хорова, створюються співацькі т-ва (композитори Я. Цімзе, К. Бауманіс, Е. Вігнер). З 1873 традиційними стали латис. свята пісні. З 80-х рр. 19 ст. на сценах нац. драм. театрів ставились опери, зингшпілі, оперети латис. мовою. З кін. 19 ст. встановилися тісні зв'язки з рос. муз. культурою. В консерваторіях Петербурга і Москви здобули муз. освіту класики латис. музики А. Юр'ян, Я. *Вітол*, А. Калнінь, Е. *Мелнгайліс*, Е. Дарзінь. Серед латис. композиторів, які працювали на Україні,— А. та Я. Юр'ян (у Харкові), Л. Бетінь (у Києві). В 1913 в Ризі відкрито театр Латиська опера. Формувався латис. балет (балетмейстер М. Каулінь). У 1919 з встановленням у Л. Рад. влади було організовано симф. оркестри латис. стрілецьких частин та реорганізовано Латиську оперу в держ. театр Опера Радянської Латвії. Тоді ж написано перші нац. опери «Банюта» А. Калніня, «Вогонь і ніч» Я. Медіня. В 1919 засн. Латв. консерваторію. У 20—30-х рр. досягнення латис. музики пов'язані з творчістю Язепа, Екаба та Яніса Медінів, Я. Залітіса, Е. Граубіня, П. Ліціте, А. Жилінського, Я. *Іванова*, А. Скулте, М. Заріня, які дотримувалися реалістичних демократичних традицій. Якісно новий етап розвитку латис. муз. культури почався 1940 з відновленням Рад. влади в Л. В 1941 засн. Латв. філармонію. Значними творами латис. рад. музики стали балет «Стабурадзе» Калніня (пост. 1943) та симфонія «Атлантида» Іванова (1941). У 1942 в м. Іваново почав діяти Держ. худож. ансамбль Латв. РСР. У післявоєнні роки розвивається симф. (Е. Медінь, Я. Іванов, А. Скулте), камерна (А. Жилінський, М. Зарінь. Я. Ліцітіс, А. Калнінь), хорова (Л. Гарута, Я. Кепітіс, Я. Озолінь, О. Гравітіс) музика; створюються опери (А. Жилінський, М. Зарінь, О. Гравітіс), балети (Я. Кепітіс, А. Скулте), оперети (А. Жилінський, Е. Ігенберг, Я. Кайякс). У галузі естрадної музики популярні твори Р. Паулса. Серед виконавців: диригенти — нар. артисти Лат. РСР Л. Вігнер, І. Кокарс, Р. Ванаг, Т. Калнінь, Я. Озолінь; співаки — нар. арт. СРСР Ж. Гейне-Вагнер, А. Фрінберг; солісти балету — нар. арт. СРСР В. Вілціньш, нар. артисти Латв. РСР Х. Рітенберг, А. Прієде; балетмейстер — нар. арт. Латв. РСР Е. Тангієва-Бірзніек; піаністи — засл. арт. Латв. РСР І. Граубіня, В. Яніс; скрипалі — Я. Шволковський, В. Зарінь; віолончеліст — нар. арт. Латв. РСР Е. Бертовський; органіст — нар. арт. Латв РСР Н. Ванадзінь. У республіці працюють: Театр опери та балету Латв. РСР, Ризький театр оперети (з латис. та рос. трупами, 1945), філармонія, Держ. акад. хор Латв. РСР (з 1942; хор Держ. худож. ансамблю Латв. РСР), хор латв. телебачення і радіо ім. Калніня (1940), Латв. держ. симф. оркестр, Ризький естрадний оркестр, ансамбль танцю Латв. РСР «Дайле», консерваторія ім. Я. Вітола, хореографічне уч-ще, 8 муз. уч-щ, мережа муз. шкіл. Спілка композиторів Латв. РСР — з 1944.

Театр. Елементи латис. театр. мист. простежуються в нар. ігрищах та обрядах. Перші вистави латис. мовою здійснено на поч. 19 ст. (першу аматорську трупу створено 1868, на основі якої виник перший профес. Ризький латис. театр (1870—1918; керівник — А. *Алунан* — засновник нац. драматургії). У 1902 засн. Новий ризький театр (закритий 1905), на сцені якого ставилися п'єси Я. Райніса. У дожовтневий час працювали такі актори, як Д. Акментінь, Б. Румнієце, Ю. Скайдріте, Р. Вейц, Г. Жібалт та ін., актори і режисери Є. Дубур та А. *Мієрлаук*. Глибокий вплив на розвиток латис. театру справила Велика Жовтн. соціалістич. революція. В 1919 засн. Робітничий театр Рад. Л. (тепер театр драми ім. А. Упіта). За часів бурж. Латвії прогресивні демократич. тенденції в театр. мист. Л. були пов'язані з іменами Е. *Смільгіса*, який 1920 заснував у Ризі Худож. театр (тепер ім. Я. Райніса), Я. Заріня — одного з худож. керівників прогресивного ризького Національного Робітничого театру. Після відновлення Рад. влади 1940 почався новий етап у розвитку театр. мистецтва. На сцені ставляться п'єси А. *Упіта*, В. *Лациса*, Х. Гулбіса та ін. Серед відомих режисерів — А. *Амтман-Брієдіт*, В. Балюнай, Я. Яунушан, Е. Смільгіс, А. Лінінь. Тепер в Л. — 7 драм. театрів, серед них, крім згаданих,— Театр юного глядача ім. Ленінського комсомолу, Ліепайський театр, Валмієрський театр ім. Л. Паегле. Відомі актори: Я. Осіс, А. Клінтс, Л. Ерікі, Ж. Катлапа, Л. Берзінь, Е. Радзінь, Л. Фрейманс, В. Ліне, Г. *Цілінський*, В. *Артмане*, Х. Лієпінь, Е. Павул, Г. Яковлєв, Ю. Стренга та ін. *Г. Сауліте.*

Кіно. Випуск фільмів (хронікальних та видових) почався 1910. Перший значний худож. фільм — «Син рибалки» (1939, за романом В. Лациса). Після відновлення Рад. влади засн. Ризьку кіностудію, 1941 вийшов перший латис. рад. фільм «Каугурське повстання». Розвиткові латис. кіно сприяла творчість рос. режисерів (В. Масс, І. Масс, М. Шнейдеров, Г. Шуляпін). У 1948 Ризьку кіностудію худож. фільмів було об'єднано із студією документальних фільмів. Серед картин 50—60-х рр.— «Весняні заморозки» (1955, реж. П. Арманд, Л. Лейманіс), «Син рибалки» (1957, реж. В. Крумінь), «Ноктюрн» (1966, реж. Р. Горяєв), «Едгар і Крістіна» (1967, реж. Л. Лейманіс), «Часи землемірів» (1969, реж. В. Пуце). В 70-х рр. вийшли фільми: «Вій, вітерець!» (1973, реж. Г. Пієсіс), «Соната над озером» (1976, реж. Г. Цілінський, В. Брасла), «Ці небезпечні двері на балкон» (1978, реж. Д. Рітенберг), «Відблиск у воді» (1979, реж. О. Розенберг) та ін. Широко відоме документальне кіно Латв. РСР (режисери: У. Браун, А. Фрейманіс, А. Бренч, І. Брілс, Г. Франк, І. Селецкіс). Виходять кіножурнали: «Радянська Латвія», «Спортивний огляд», «Піонер», «Воїн», «Мистецтво». Серед акторів латис. кіно: В. Артмане, Я. Осіс, Е. Павулс, У. Пуцітіс, Е.

Радзінь, Д. Рітенберг, Г. Цілінський, Г. Яковлєв, К. Себріс, І. Калнінь. За виконання гол. ролі у фільмі «Мальва» (Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка) Д. Рітенберг здобула премію на 18-му Міжнар. кінофестивалі у Венеції. В 1962 засн. Спілку кінематографістів Латв. РСР. Іл. див. на окремому арк., с. 448—449.

В. К. Кайнайзіс.

Літ.: Ленин В. И. О революционном движении в Латвии. Сборник избранных произведений. Рига, 1969; История Латвийской ССР, т. 1—3. Рига, 1952—58; История Латвийской ССР. Рига, 1971; Очерки Коммунистической партии Латвии, ч. 1—2. Рига, 1962—66; 75 лет Коммунистической партии Латвии. Рига, 1979; 60 лет Советской Латвии. Рига, 1979; Упит А. Вопросы социалистического реализма в литературе. Рига, 1959; История латышской литературы, т. 1—2. Рига, 1971; Звайгзне Б. З латисько-українських літературних зв'язків. В кн.: Сузір'я, в. 5. К., 1971; Иванова Г. С., Цауне Ц. К., Якобсоне Г. А. Латышская литература. Рекомендательный указатель. М., 1974; Карклінь Г. Художники Латвії. К., 1977; Циелава С. Искусство Латвии. Л., 1979; Архитектура Советской Латвии. М., 1973; Музыкальная культура Латвийской ССР. М., 1976; Сосновский И. Л. Кино Советской Латвии. М., 1965.

ЛАТВІ́ЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т імені Петра Стучки — вищий навч. заклад М-ва вищої і середньої спеціальної освіти Латв. РСР. Засн. 1919 у Ризі на базі політех. ін-ту, відкритого 1861. Після відновлення Рад. влади (1940) став великим навч. і наук. центром республіки. В 1958 ун-ту присвоєно ім'я одного з організаторів Компартії Латвії — Петра Стучки. В ун-ті 10 ф-тів: історико-філос., філол., іноз. мов, екон., фінансів і торгівлі, юрид., фізико-матем., хім., біол. і географічний (1979). Діють вечірнє, підготовче й заочне відділення; аспірантура. При ун-ті працюють 9 н.-д. установ наук. б-ка (фонд — 1,9 млн. одиниць зберігання), музей історії вузу. В 1978/79 навч. р. налічувалося 11,2 тис. студентів, зокрема понад 5 тис. на денному відділенні. Виходить газ. «Падом'ю студентас» («Радянський студент»). За 1945—78 у вузі підготовлено 26 372 спеціалісти. В 1967 ун-т нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

А. Варславан.

ЛАТГА́ЛИ (латис. latgali, в рос. джерелах 11 ст.— летьгола і лотигола) — давньолатис. народність, від найменування якої походить назва latvieši (укр. латиші). Л. населяли сх. частину сучас. Латвії по правому берегу Даугави.

ЛАТГА́ЛЬЦІ (латис. latgalieši) — населення історико-культурної області Латв. РСР — Латгалії. Мова — верхньолатис діалект латис. мови. Л.— нащадки *латгалів*.

ЛА́ТЕКС (лат. latex — рідина, сік), молочний сік рослин — рідка речовина, що міститься в молочних судинах (*молочниках*) рослин. Характерний для представників складноцвітих, макових, дзвоникових, молочайних, барвінкових тощо. Л. складається здебільшого з води, вуглеводів, білків, *глікозидів*, солей, ефірних олій, *бальзамів*, каучуку (див. *Каучуконосні рослини*), гутаперчі (див. *Гутаперчоносні рослини*) та деяких ін. речовин. Склад Л. у різних рослин неоднаковий і залежить від їхнього *виду* та умов вирощування. Л. деяких каучуконосних рослин застосовують для виготовлення гумових виробів, мікропористого ебоніту, безшовних виробів тощо. Існує також синтетичний латекс.

ЛАТЕ́НСЬКА КУЛЬТУ́РА — археологічна культура 5—1 ст. до н. е., поширена на тер. теперішніх Франції, Швейцарії, Чехословаччини, Югославії, Австрії, Пн. Італії, Британських о-вів. Заступила

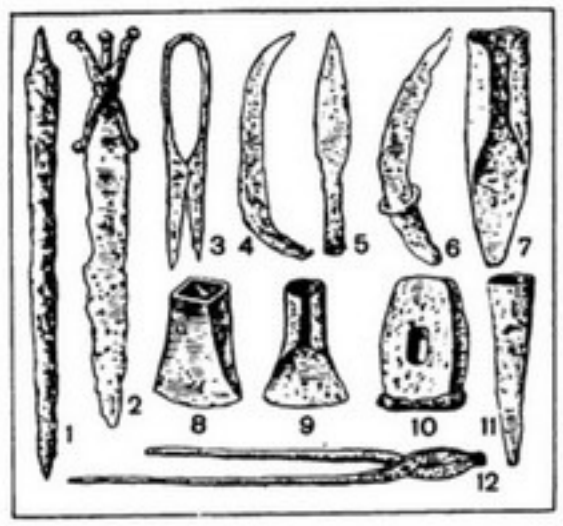

Залізні предмети з давнього поселення на горах Галіш і Ловачка, біля теперішнього міста Мукачевого Закарпатської області: 1 — меч; 2 — кинджал; 3 — ножиці; 4 — серп; 5 — наконечник списа; 6 — бритва; 7 — наральник; 8 — сокира; 9 — тесло; 10 — молот; 11 — пробійник; 12 — щипці.

гальштатську культуру. Носіями Л. к. були *кельти* і племена, які перебували під їхнім впливом. Назва походить від місцевості Латен у Зх. Швейцарії, де виявлено перші знахідки цієї культури. Серед пам'яток Л. к.— залишки поселень (на пізньому етапі — городища) і поховання з обрядом трупопокладення і трупоспалення. Інтерес становлять бронзові й залізні вироби, знайдені при дослідженні пам'яток Л. к., своєрідні риси яких (форма і орнаментація мечів, антропоморфні і зооморфні оздоблення фібул-застібок, форма браслетів тощо) є хронологічним еталоном при класифікації матеріалів латенського періоду. Знайдено також глиняний ліпний і гончарний посуд. На тер. України окремі речі Л. к. поширилися в 3—2 ст. до н. е. В кінці 3 ст. до н. е. групи кельтського або кельтизованого населення проникли в Закарпаття, залишили ряд пам'яток, у т. ч. виробниче поселення на горах Галіш і Ловачка поблизу Мукачевого — один з найбільших металоробних центрів Л. к. в Європі. З 2 ст. до н. е. на кельтів почали наступати римляни, германці та фракійці, що призвело до занепаду латенської культури.

Літ.: Кухаренко Ю. В. Распространение латенских вещей на территории Восточной Европы. «Советская археология», 1959, № 1; Бідзіля В. І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери. К., 1971; Крушельницька Л. І. Племена латенської культури. В кн.: Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. К., 1974.

Л. І. Крушельницька.

ЛАТЕ́НТНА ЗЛОЧИ́ННІСТЬ [від лат. latens (latentis) — прихований] — частина злочинності, яка з тих або інших причин не знайшла відображення в офіційному обліку і прихована від держ. органів, покликаних боротися зі злочинністю. Л. з. негативно впливає на точність *судової статистики*, утруднює аналіз стану злочинності, її структури і динаміки. Оскільки Л. з. утворюють злочини, які залишилися невідомими органам, що мають право порушувати кримінальну справу, це утруднює заходи *запобігання злочинності*. Зменшення Л. з. сприяє глибшому вивченню причин і супутніх умов злочинів, розробці ефективнішої системи заходів запобігання злочинності. Теор. розробкою шляхів і методів викорінювання Л. з. займається *кримінологія*.

І. П. Лановенко.

ЛАТЕ́НТНЕ ЗОБРА́ЖЕННЯ — те саме, що й *приховане фотографічне зображення*.

ЛАТЕ́НТНИЙ ПЕРІО́Д, прихований період — 1) У фізіології — час від моменту діяння подразника на організм (орган, тканину, клітину тощо) до появи реакції у відповідь на цю дію. 2) Л. п. вагітності — тимчасова затримка у розвитку заплідненої яйцеклітини у деяких ссавців. 3) В медицині — те саме, що й *інкубаційний період*.

ЛАТЕРА́ЛЬНИЙ (лат. lateralis, від latus — бік), бічний — термін в анатомії, що вказує на розташування будь-якої частини тіла збоку від його серединної площини. Див. також *Медіальний*.

ЛАТЕРА́НСЬКІ УГО́ДИ. Підписані 11.II 1929 в Латеранському палаці (Рим) між італ. фашистським урядом і папою *Пієм* XI; врегулювали взаємні претензії між Італ. королівством і папським престолом, що існували після ліквідації 1870 *Папської області*; передбачали створення папської д-ви — *Ватікану*. Складаються з договору (визнає католицизм єдиною держ. релігією Італії, гарантує суверенітет папської д-ви), фінанс. конвенції і конкордату (визначає права і привілеї католицької церкви в Італії, участь католицької ієрархії в громад.-політ. житті країни). В період фашист. диктатури в Італії 1922 — 43 Л. у. забезпечили їй підтримку Ватікану. Правовий статус Л. у. закріплено в респ. конституції Італії 1947. Демократичні сили країни борються за перегляд угод.

ЛАТЕРИ́Т (від лат. later — цегла) — тверда глиниста або кам'яниста гірська порода червоного чи бурого кольору, що складається переважно з оксидів заліза й алюмінію. Утворюється внаслідок вивітрювання гірських порід, багатих на *алюмосилікати*, в умовах жаркого і вологого тропічного і субтропічного клімату. На Л. утворюються родючі *латеритні ґрунти*. В СРСР Л. є на Україні (на Кримському п-ові), в Казахстані, на Уралі, в Серед. Азії. З Л. пов'язані родовища *бокситів*, заліз., марганцевих, нікелевих та ін. руд. Глинисті Л. використовують як буд. матеріал.

ЛАТЕРИ́ТНІ ҐРУНТИ́ — ґрунти екваторіальних і вологих тропічних і субтропічних лісів, бідні на кремнезем, з високим вмістом алюмінію і заліза. З кінця 50-х рр.

Лати з шоломом. Західна Європа. 16 ст.

20 ст. Л. г. частіше називають *фералітними ґрунтами*, а терміном «латеритні» позначають ґрунти, що мають в профілі горизонт *латериту*.

ЛА́ТИ — старовинне військ. спорядження (обладунок) для захисту тіла від ураження холодною, а в середні віки і вогнепальною зброєю. Відомі з глибокої давнини. Спочатку Л. являли собою міцний текстильний або шкіряний одяг, до якого прикріплювали металеві пластинки. Суцільні металеві Л. поширилися в греків і римлян. З розвитком вогнепальної зброї Л. вийшли з ужитку. В рус. війську замість Л. найчастіше використовували *кольчугу*.

ЛАТИМЕ́РІЯ — див. *Лятимерія*.

ЛАТИ́НИ (лат. Latinae) — племена Стародавньої Італії, відгалуження *італіків*. Заселяли Лацій (область Серед. Італії). Разом з сабінськими племенами були засновниками Риму. На поч. 1-го тис. до н. е. міста Л. об'єдналися в *Латинський союз*. Після знищення його Римом 338 до н. е. Л. наз. жителів підлеглих Риму міст, які не мали прав рим. громадянства.

ЛАТИ́НІНА Лариса Семенівна (н. 27.XII 1934, м. Херсон) — укр. рад. гімнастка, засл. майстер спорту (з 1956), олімпійська чемпіонка (1956, 1960, 1964), суддя міжнар. категорії (з 1968). Член КПРС з 1963. Абсолютна чемпіонка з *спортивної гімнастики* Олімпійських ігор (1956, 1960), світу (1958, 1962), Європи (1957, 1961), СРСР (1961—62). Неодноразова чемпіонка світу (3 рази в 1958, 1962), Європи (5 разів у 1957, 1961), СРСР (11 разів у 1956—64) в окремих видах багатоборства і в командних змаганнях. З 1966 — на тренерській роботі. Нагороджена орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

ЛАТИНОАМЕРИКА́НСЬКА АСОЦІА́ЦІЯ ВІ́ЛЬНОЇ ТОРГІ́ВЛІ (ЛАВТ) — торговельно-екон угруповання латиноамер. країн. Договір про створення ЛАВТ був підписаний у Монтевідео 18.II 1960, набув чинності 2.VI 1961. Країни-учасниці: Аргентіна, Бразілія, Мексіка, Парагвай, Перу, Уругвай, Чілі; Колумбія, Еквадор приєдналися до ЛАВТ з 1961. Венесуела — з 1966, Болівія — з 1967. Гол. завдання, визначені Статутом ЛАВТ: проведення поетапної лібералізації взаємної торгівлі через поступове скасування митних, торг., валютних та ін. обмежень; координація планів індустріалізації та укладення угод про розвиток окремих галузей пром-сті; об'єднання ресурсів і розвиток регіональної *інфраструктури*. Найвищий орган ЛАВТ — Рада міністрів закорд. справ і Конференція у складі представників країн-учасниць. Робочий орган — Постійний виконавчий комітет. Штаб-квартира — в м. Монтевідео (Уругвай).

С. І. Соколенко.

ЛАТИНОАМЕРИКА́НСЬКА ЕКОНОМІ́ЧНА СИСТЕ́МА (ЛАЕС) — економічна організація, до якої входять 25 країн Латинської Америки, в т. ч. Куба. Договір про створення ЛАЕС («Панамський договір») підписано 17.X 1975 у Панамі. Осн. завдання згідно з прийнятим статутом ЛАЕС: координація дій, співробітництво і відстоювання інтересів країн-членів в екон. та соціальній сферах. Найвищий керівний орган — Латиноамериканська рада у складі одного представника від кожної країни-члена. Місцеперебування Секретаріату — м. Каракас (Венесуела).

М. Й. Лозюк.

ЛАТИ́НСЬКА АМЕ́РИКА — загальна назва частини американського континенту, що охоплює *Мексіку*, країни *Центральної Америки*, *Південної Америки* та *Вест-Індії*. Площа — бл. 21 млн. км². Населення — 338 млн. чол. (1977, оцінка).

Корінне населення — *індіанці* — пройшло довгий шлях істор. розвитку. В 3—9 ст. н. е. індіан. племена сформували ранньокласові д-ви і високорозвинені цивілізації (див., зокрема, *Кечуа*, *Майя*, *Тольтеки*), але на межі 15—16 ст. самостійний розвиток давніх народів регіону перервала європ. колонізація. Відкриті в кін. 15 ст. Х. *Колумбом* землі стали з поч. 16 ст. об'єктом колоніальної експансії ряду європ. країн (див., зокрема, *Конкістадори*, Е. *Кортес*). У ході колонізації індіанців було значною мірою винищено. Сучас. населення Л. А. за етнічним складом дуже строкате. Більша його частина складається з європейських переселенців, переважно з іспанців і португальців та їхніх нащадків, метисів, мулатів, індіанців і негрів (нащадків вивезених з Африки рабів). У країнах Л. А. живуть також китайці, вихідці з Індії та ін. У 18 країнах Л. А. (бл. 2/3 нас.) офіц. мовою є іспанська, в Бразілії (понад 1/3 нас. Л. А.) — португальська, і в 10 країнах (бл. 3% нас.) офіц. мовами є французька (Гаїті), англійська (Багамські Острови, Домініка, Барбадос, Трінідад і Тобаго, Ямайка, Гайана, Сент-Люсія) і голландська (Сурінам). Понад 10% жителів, в основному континентальної частини Л. А., говорять різними *індіанськими мовами*. Від латинської основи найпоширеніших в Л. А. романських мов і походить її назва.

За природними ресурсами Л. А. посідає важливе місце в світі. Тут зосереджені великі поклади мідних та олов'яних руд, срібла, бокситів, нафти, алмазів, селітри та ін. Ґрунтово-кліматичні умови сприяють вирощуванню цінних тропічних культур, зокрема какао, цукр. тростини, кави, цитрусових, бананів. Частково збереглися масиви тропічних і субтропічних лісів. За часів колонізації в Л. А. 16—17 ст. було поширене плантаційне рабство, у 18 ст.— боргове (див. *Пеонаж*). На поч. 19 ст. після багаторічної нац.-визвольної боротьби більшість ісп. колоній скинула колоніальне ярмо і проголосила незалежність (див. *Війна за незалежність іспанських колоній в Америці 1810—26*). В 1-й пол. 19 ст. в більшості країн Л. А. було скасовано рабство. Протягом 19 ст. лат.-амер. країни не раз зазнавали збройної інтервенції з боку США (див., зокрема, *Американо-мексіканська війна 1846—48*); 1895—98, скориставшися з нац.-визвольної боротьби кубинського народу, США, спираючись на *Монро доктрину* і *Панамериканський союз*, розв'язали війну проти Іспанії (див. *Іспано-американська війна 1898*) з метою загарбання її колоніальних володінь у Л. А. *Міжамериканські конференції*, що почали скликатися з 1899, вирішували осн. питання внутр. і зовн. політики лат.-амер. країн, їхні відносини з США. В роки 2-ї світової війни більшість д-в Л. А. приєдналася до антигітлерівської коаліції. Після створення 1948 *Організації американських держав* лат.-амер. країни потрапили в політ. залежність від США. З перемогою *Кубинської революції* 1959 почався новий етап боротьби лат.-амер. народів за справжній суверенітет і екон. незалежність. В Л. А. створені екон. орг-ції — Андська група (1969), *Латиноамериканська економічна система* (1975) та ін. В 1967 рядом лат.-амер. країн підписано Договір про заборону ядерної зброї в Л. А., який встановив режим *без'ядерної зони* на континенті. 28 держав Л. А. (на 1.I 1979) — члени ООН. На 1.I 1979 СРСР мав дипломатичні відносини з 18 лат.-амер. д-вами. У *міжнародному капіталістичному поділі праці* країни Л. А. лишаються важливими поставщиками продовольчо-сировинних товарів у пром. розвинуті країни та ринками збуту значної частини їхньої готової продукції. Для 60—70-х рр. 20 ст. характерне значне прискорення розвитку капіталізму в регіоні. В багатьох країнах проведено часткові аграрні перетворення, заходи щодо націоналізації окремих галузей пром-сті, по розширенню і зміцненню держ. сектора в найважливіших галузях г-ва (зокрема, нафтовій та гірничорудній). Але за рівнем розвитку сусп. виробн., продуктивністю праці, сумою валового продукту на душу населення латиноамер. країни ще значно відстають від економічно розвинутих капіталістич. держав. Певні зміни сталися й у структурі пром. виробн., зросло значення чорної металургії, деяких видів машинобудування, електротех., радіоелектронної, нафтопереробної та нафтохім. пром-сті. Значної тех. реконструкції зазнали традиційні галузі — харчосмакова, текст., швейна, шкіряно-взуттєва, деревообробна та ін. Найбільш промислово розвинутими країнами району є *Бразілія*, *Аргентіна* і Мексіка. Індустріалізація латиноамер. країн відбувається за рахунок гол. чин. іноз. капіталовкладень, що ставить їх у ще більшу економ. залежність від імперіалістичних держав та їхніх монополій. С. г. залишається основною сферою матеріального виробн. і джерелом валютних надходжень більшості латиноамер. країн, особливо Центральної Америки та Вест-Індії. Воно не задовольняє внутр. потреб у продуктах харчування, що пов'язано з відсталою системою землеволодіння та землекористування (висока концентрація землі та ін. засобів виробн. в руках поміщиків-латифундистів і малозе-

мелля чи безземелля більшості сільського населення). В експорті країн Л. А. переважають сировинні товари (бл. 80% у 1975); в імпорті — засоби виробн. Розширюються зовнішньоторг. зв'язки з соціалістичними країнами та країнами, що розвиваються. Див. також статті про окремі країни Латинської Америки.

ЛАТИ́НСЬКА ІМПЕ́РІЯ, Романія — феод. держава (1204—61), створена *хрестоносцями* на частині тер. *Візантії* після розгрому останньої внаслідок 4-го хрестового походу. Включала значну частину Балкан. п-ова, Пн. Зх. Малої Азії, о-ви Егейського та Іонічного морів.

Опір нар. мас іноз. загарбникам, внутр. феод. чвари ослабили Л. і. З 1222 правителі сусідніх з Л. і. грец. д-в почали відвойовувати загарбані хрестоносцями землі. В 1261 війська Нікейської імперії захопили Константинополь, що означало ліквідацію Латинської імперії.

ЛАТИ́НСЬКА МО́ВА — одна з найдавніших мов індоєвропейської сім'ї. Належить до групи *італьських мов*. Тепер мертва. За походженням є мовою племені *латинів*. Розвинулась як писемна з 6 ст. до н. е. на основі говору м. Рима. Зі зростанням Римської д-ви поширилася на весь Апеннінський, згодом на Піренейський п-в, Пн. Африку, Галлію та ін. В історії літ. Л. м. виділяють кілька періодів. Найдавнішим є давньоліт. період, або «архаїчна латинь» (від 240 — прибл. до поч. 1 ст. до н. е.), представники — Плавт, Теренцій. Найвищого розвитку досягла літ. Л. м. у період класичної «золотої латині» (прибл. поч. 1 ст. до н. е.— поч. 1 ст. н. е.), коли були написані твори *Цезаря, Ціцерона, Вергілія, Овідія* та ін. Наступний період — «срібна латинь» (поч. 1 ст.— поч. 3 ст.), найвидатніший представник — П. К. *Тацít*. «Пізня латинь» (3—7 ст. н. е.) відзначається розвитком народнорозмовної мови (народна латинь), на базі якої згодом виникли *романські мови*. В період середньовіччя (7—14 ст.) Л. м. в Зх. Європі була мовою науки та католицької церкви. В епоху *гуманізму* (14—16 ст.) відроджуються мовні норми «золотої» та «срібної» латині (твори Т *Мора, Еразма Роттердамського,* Т. *Кампанелли,* Дж. *Бруно,* М. *Коперника*). До 16 ст. Л. м. існувала як писемна і розмовна мова духівництва, лікарів, учених, як *дипломатична мова*. До 20 століття її використовували в багатьох галузях науки й культури. Л. м. написані, зокрема, твори Р. Декарта, Ф. Бекона, Б. Спінози, І. Ньютона, Л. Ейлера та ін., частина творів М. Ломоносова; на Україні — ряд творів Г. Сковороди, Ф. Прокоповича, С. Косова, М. Довгалевського та ін. У 16—18 ст. на сх.-слов'ян. землях, у т. ч. на Україні, Л. м. викладалася в навч. закладах (Київській академії, Львівському ун-ті та ін.), використовувалася в діловодстві, дипломат. листуванні (зокрема Б. Хмельницького) тощо.

Л. м. відіграла велику роль у розвитку науки й культури. Багато слів з Л. м. стали *інтернаціоналізмами,* збагатили міжнар. *термінологію*. У 20 ст. існує як офіц. мова католицької церкви. Характерні риси Л. м.: протиставлення довгих і коротких голосних; наголос був спочатку музичний, потім став динамічний; за типологією — *флективна мова*. Про л-ру Л. м. див. *Рим* Стародавній, розділ Література.

Літ.: Соболевский С. И. Грамматика латинского языка, т. 1—2. М., 1947—50; Латинский язык. Л., 1974; Маслюк В. П., Оленич Р. М. Латинська мова. Львів, 1975; Филиппович З. М. Латинский язык. К., 1978.

Ф. О. Нікітіна.

ЛАТИ́НСЬКИЙ АЛФА́ВІТ — один з найдавніших алфавітів; створений для *латинської мови*. Л. а. є відгалуженням етруського алфавіту, що походить від грецького. Виник у 7 ст. до н. е. (найдавн. напис на пряжці з м. Преneste). Назви букв здебільшого оригінальні або запозичені в етрусків. Форма букв усталилася в 1—5 ст. н. е. У Л. а. було спочатку 20 букв, потім введено ще три. Вживалося лише *маюскульне письмо,* а з 8 ст. поширилося й *мінускульне письмо*. У середні віки на базі Л. а. виникло *готичне письмо*. Л. а. став основою алфавітів багатьох мов Європи, а також ряду мов Африки, Америки й Азії. В СРСР алфавітами на базі Л. а. користуються латис., лит., естон. й карельська мови.

Ф. О. Нікітіна.

ЛАТИ́НСЬКИЙ СОЮ́З — федерація латинських (див. *Латини*) міст Лацію (область у Середній Італії), що існувала з поч. 1-го тис. до н. е. до 338 до н. е. Спочатку на чолі Л. с. стояло лат. місто Альба-Лонга, а з 6 ст. до н. е.— Рим. Члени Л. с. мали спільні реліг. свята, союзні збори, що вирішували загальні та спірні питання. Спроби лат. міст визволитися від гегемонії Риму викликали дві лат. війни (496 до н. е. і 340—338 до н. е.). Наслідком 2-ї війни була ліквідація союзу.

ЛАТИ́СЬКА МО́ВА — мова *латишів*. Належить до балтійської групи індоєвроп. сім'ї. Розмовляють нею в СРСР понад 1,3 млн. чол. (1979, перепис). У Л. м. виділяють три діалекти: середньолатиський, лівський і верхньолатиський. Для Л. м. характерною є давня система трьох складових інтонацій, наголос на першому складі Типологічно Л. м. є *флективною мовою*. Іменник має 6 відмін, 7 відмінків, 2 роди, 2 числа, в дієслівній системі — 3 дієвідміни, 3 стани, 2 види, 5 способів, 6 часових форм, 3 особи й 2 числа. Писемність Л. м.— з 16 ст. Алфавіт — на лат. графічній основі. Зв'язки між мовознавцями України й Латвії встановилися з поч. 20 ст., з часу, коли Я. *Ендзелін* працював у Харків ун-ті. Зміцненню цих зв'язків сприяла діяльність Л. А. *Булаховського*. Про л-ру Л. м. див. *Латвійська РСР*, розділ Література.

Літ.: Endzelīns Ǔ Latviešu valodas gramatika. Rīga, 1951; Грабис Р. Латышский язык. В кн.: Языки народов СССР, т. 1. М., 1966; Непокупный А. П. Балто-северносла вянские языковые связи. К., 1976.

А. Я. Блинкена.

ЛАТИ́СЬКІ СТРІЛЬЦІ́ — військовослужбовці латис. формувань, створених 1915 у ході 1-ї світової війни. Після повалення самодержавства осн. частина Л. с. в травні 1917 перейшла на бік соціалістичної революції. В дні Жовтневого збройного повстання Л. с. не допустили просування контрреволюц. частин на Петроград. Л. с. несли караульну службу в Смольному в Петрограді, потім у Моск. Кремлі, охороняли Рад. уряд під час переїзду з Петрограда до Москви. 13.IV 1918 з Л. с. було сформовано Латис. рад. д-зію під командуванням Й. Й. *Вацетіса*. Л. с. брали участь у розгромі *лівоесерівського заколоту 1918, ярославського контрреволюційного заколоту 1918, чехословацького корпусу заколоту 1918* та ін., відзначилися в боях проти військ Юденича під Петроградом. На Україні Л. с. допомагали робітникам Донбасу в боротьбі проти *каледінщини* і *денікінщини*. 12.XII 1919 вони разом з червоними кінотниками визволили Харків. Л. с. боролися проти *махновщини,* а також *врангелівщини,* зокрема брали участь у створенні *Каховського плацдарму* (серпень 1920), у *Перекопсько-Чонгарській операції 1920*. В боях за визволення України відзначилися Р. П. Ейдеман, Ф. Калнинь та багато ін. командирів з латис. д-зії. 28.IX 1920 д-зію було розформовано. Під час Великої Вітчизняної війни 1941—45 у вересні 1941 було створено латис. стрілецьку д-зію, 1944 сформовано латис. стрілецький корпус. У Ризі 1971 відкрито меморіальний музей-пам'ятник латис. червоним стрільцям. На братській могилі Л. с., загиблих у боях проти врангелівців, поблизу с. Чорнянки Каховського р-ну Херсон. обл. встановлено пам'ятник.

Літ.: Раєвський В. Р., Курпнек Г. І. Революційні латиські стрільці на Україні в роки громадянської війни. «Український історичний журнал», 1960, № 3; История латышских стрелков (1915—1920). Пер. с латыш. Рига, 1972.

ЛАТИФУ́НДІЇ (лат. latifundia, від latus — великий і fundus — помістя, земельне володіння) — великі приватні земельні володіння. Виникли в Стародавньому Римі у 2 ст. до н. е. внаслідок загарбання селянських, а також вільних держ. земель правлячою верхівкою суспільства. Л. існували за феодалізму, зберігаються й за капіталізму Великі поміщицькі Л. були в Німеччині, царській Росії, у т. ч. на Україні, в Угорщині та ін. країнах. На тер. України 1905 існувало 97 найбільших поміщицьких Л., що об'єднували бл. 2 млн. дес. землі. Внаслідок Великої Жовтн. соціалістич. революції в Росії, а згодом революц. перетворень в ін. країнах, що стали на шлях соціалістич. будівництва, Л. було ліквідовано (див. *Аграрні реформи*). В сучас. епоху Л. ще існують у деяких країнах Лат. Америки.

ЛА́ТИШЕВ Василь Васильович [29.VII (10.VIII) 1855, с. Дієво, тепер Рамешковського р-ну Калінін. обл.— 2.V 1921, Петроград] — рос. філолог та історик, акад. Петерб. АН (з 1893). В 1876 закінчив

Давні знаки	Сучасні знаки	Давні знаки	Сучасні знаки
A	Aa	N	Nn
B	Bb	O	Oo
C(K)	Cc	Γ	Pp
D	Dd	Q	Qq
E	Ee	R	Rr
F	Ff	S	Ss
	Gg	T	Tt
B	Hh	V	Uu
I	Ii		Vv
	Jj	X	Xx
K	Kk		Yy
L	Ll		Zz
M	Mm		

Латинський алфавіт.

А. М. Лаутер.

Латук посівний. Верхня частина квітучої рослини і плід.

Лафет гармати.

Лахтак.

Петерб. істор.-філологічний ін-т. У 1903—18 — директор цього ін-ту. Осн. праці: «Давні написи, грецькі і латинські, північного узбережжя Чорного моря» (в. 1, 2, 4, 1885—1901; в. 1. Вид. 2, 1916; лат. мовою), «Дослідження про історію і державний лад міста Ольвії»(1887), «Короткий нарис історії Боспорського царства» (1893), «Відомості давніх письменників, грецьких і латинських, про Скіфію і Кавказ» (т. 1—2, 1893—1906).

ЛА́ТИШЕВ Георгій Дмитрович [22.I (4.II) 1907, Бєжиця, тепер у межах Брянська — 3.IV 1973, Київ] — рад. фізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1945), акад. АН Каз. РСР (з 1958). Член КПРС з 1939. Закінчив Ленінгр. політех. ін-т (1929). У 1930—41 працював у Фіз.-тех. ін-ті АН УРСР, 1958—65 — директор Ін-ту ядерної фізики АН Каз. РСР, 1965—70 — зав. відділом Ін-ту фізики АН УРСР, з 1970 — Ін-ту ядерних досліджень АН УРСР. Наук. праці з ядерної фізики. В 1932 разом з А. К. *Вальтером*, О. І. *Лейпунським*, К. Д. *Синельниковим* уперше в СРСР здійснив розщеплення атомного ядра штучно прискореними частинками. Державна премія СРСР, 1949.

ЛАТИШІ́ (самоназва — латвієші) — нація, основне населення Латв. РСР. Заг. чисельність — 1,5 млн. чол. (1975, оцінка); в СРСР — 1439 тис. (1979, перепис). Живуть і в ін. республіках СРСР, а також у країнах Зх. Європи, Америки (переважно в США, Канаді та Аргентині), Австралії. Мова — латиська (див. *Латиська мова*).

Віруючі Л.— переважно лютерани, в Латгалії — католики; є також православні. В етногенезі Л. брали участь балт. племена (земгали, сели, *латгали, курші*) та фінно-угор. племена (ліви). В кін. 1 — на поч. 2-го тис. н. е. почалося формування латис. народності, яке було перерване вторгненням нім. загарбників. Консолідація Л. у народність завершилась у 16 — на поч. 17 ст. В 19 ст. Л. сформувалися у бурж. націю. За роки Рад. влади (з 1940) в житті латис. народу відбулися докорінні зміни. В процесі соціалістичних перетворень Л. сформувалися в соціалістичну націю і разом з ін. соціалістичними націями і народностями СРСР утворили нову істор. спільність — *радянський народ*. Досягли розквіту економіка і культура Л. Більшість їх живе в містах і працює в соціалістичній пром-сті. У процесі колективізації с. г. відбулося переселення Л.-селян з хуторів у впорядковані села з кам'яними житл. будинками, які замінили зрубні. Осн. заняття сільс. населення Латвії — землеробство, тваринництво, рибальство, а також кустарні промисли (худож. обробка дерева, металу, шкіри, янтарю, гончарство, вишивання, в'язання, плетіння, худож. ткацтво). За роки Рад. влади зріс добробут трудящих Латв. РСР, зміцніли зв'язки з ін. народами СРСР, у т. ч. з укр. народом. Про історію, г-во і культуру Л. див. *Латвійська РСР*.

Літ.: Народы Европейской части СССР, т. 2. М., 1964. *Х. П. Стродс.*

ЛА́ТОРИЦЯ — річка в Українській РСР, у межах Закарпатської обл., ліва притока Бодрогу (бас. Тиси), в яку впадає на тер. Чехословаччини. Довж. 144 км, площа бас. 2735 км². Живлення переважно дощове й снігове. Гол. притоки: Стара (права), Віча, Керепець (ліві). Використовують для пром. і побутового водопостачання та зрошування. На Л.— місто Мукачеве.

ЛА́ТТА Василь Петрович (29.XII 1921, с. Пчолине, Словаччина — 27.VI 1965, Братіслава) — словацький лінгвіст. Учився в Братіславському (1945—48) й Ленінгр. (1948—50) ун-тах. Працював у Братіславському ун-ті (1954—65). Автор досліджень з укр. діалектології: «Повноголосся в українських говорах Східної Словаччини» (1958), «Словацько-українська мовна межа» (1962), «Система наголосу українських говірок Східної Словаччини» (1964).

А. М. Залеський.

ЛАТУ́К (Lactuca) — рід одно-, дво-, рідше багаторічних рослин родини *складноцвітих*. Листки цілісні або вирізано-перистороздільні, чергові. Кошики дрібні, небагатоквіткові, численні, зібрані в волотевидне суцвіття. Плід — сім'янка з чубком. Бл. 100 видів, поширених переважно в Пн. півкулі. В СРСР — бл. 30 видів, з них в УРСР — 8. Як бур'ян дуже поширений Л. компасний, або Л. дикий (L. serriola, синонім L. scariola). Л. посівний, або *салат* (L. sativa), часто вирощують як овочеву рослину (споживають листки); відомо кілька сортів.

ЛАТУНУВА́ННЯ — нанесення на поверхню металевих виробів шару *латуні*. Латунь наносять (завтовшки 1—10 мкм), вдаючись до *електролізу* (осадження з ціанистих *електролітів*) або до продуктивнішого — металургійного способу, пов'язаного з її розплавленням і спец. обробкою (прокаткою, волочінням та ін.) виробів. Латунуванням захищають вироби від *корозії металів*, підвищують *адгезію* сталевих і алюмінієвих виробів з гумою. Крім того, Л. дає змогу створювати проміжний зміцнюючий підшар при *нікелюванні* й *лудінні* сталевих виробів, поліпшувати антифрикційні властивості виробів з титану, його сплавів тощо.

ЛАТУ́НЬ (нім. Latun) — мідноцинковий сплав, що містить до 50% Zn. Є найпоширенішим *міді сплавом*. Розрізняють Л.: подвійні, або прості (складаються тільки з міді й цинку), і багатокомпонентні, або спеціальні (містять, крім міді й цинку, *легуючі елементи* — алюміній, кремній, марганець, нікель, олово або свинець); деформівні (їх можна обробляти тиском) і ливарні. Л. відзначаються добрими мех. й антифрикційними властивостями, високими *корозійною стійкістю* в повітрі й морській воді, пластичністю при достатній міцності, *рідкотекучістю*, незначною схильністю до *ліквації*. Вони мало окислюються, діамагнітні (див. *Діамагнетизм*). Л. використовують у машино-, судно- і приладобудуванні, для *плакування*, з неї виготовляють знаки і художні вироби тощо. Див. також *Автоматна латунь, Латунування*.

Г. К. Львов.

ЛАТУ́Р (Ла Тур; La Tour) Жорж де (19.III 1593, Вік-сюр-Сей, Лотарінгія — 30.I 1652, Люневіль, там же) — французький живописець. Творчість Л. сформувалася під впливом *Караваджо*. Твори: «Шулери» (бл. 1625), «Ловля бліх» (20-і рр. 17 ст.), «Новонароджений», або «Різдво» (бл. 1630), «Йосиф-тесля» (40-і рр. 17 ст.).

Ж. де Латур. У лихваря. Львівська картинна галерея.

Картини Л. зберігаються в різних музеях Франції, а також у Львів. картинній галереї

Літ.: Золотов Ю. К. Латур. М., 1960.

ЛА́УБ (Laub) Фердінанд (19.I 1832, Прага — 18.III 1875, Гріс, Тіроль) — чес. скрипаль, педагог і композитор. У 1846 закінчив Празьку консерваторію. В 1866—74 — професор Моск. консерваторії. Був у творчій дружбі з М. *Рубінштейном*, П. *Чайковським* (присвятив Л. 3-й струнний квартет). Очолював квартет Рос. муз. т-ва. Відомий як інтерпретатор творів Й. С. Баха, Л. Бетховена, Ф. Мендельсона. Автор скрипкових п'єс, пісень. Л. виступав на Україні (зокрема в Києві, 1869).

ЛА́УЕ (Laue) Макс Фелікс Теодор фон (9.X 1879, Пфаффендорф, поблизу Кобленца — 24.IV 1960, Берлін) — нім. фізик (ФРН), іноземний член АН СРСР (з 1930). Закінчив Берлінський ун-т (1904). Наук. праці з оптики, кристалофізики, надпровідності, теорії відносності, квантової теорії, атомної фізики тощо. Запропонував використання кристалів як дифракційних граток для рентгенівських променів і розробив теорію дифракції цих променів на кристалічній гратці (1912). Нобелівська премія, 1914.

ЛАУРЕА́Т (від лат. laureatus — увінчаний лавром) — 1) У давніх греків і римлян особа, що перемогла в змаганнях музикантів, ораторів, гімнастів тощо, яку вшановували лавровим вінком — символом перемоги, тріумфу. 2) Звання, яке присвоюється за заслуги в певній галузі діяльності (див. зокрема, *Ленінські премії, Державні премії УРСР*). 3) Переможець на фестивалі, конкурсі майстрів мистецтв та ін.

ЛА́УТЕР Антс Міхкельович [23. VI (5.VII) 1894, с. Валга, тепер Рапласького району Ест. РСР — 30.X 1973, Таллін]—естонський радянський актор, режисер, нар. арт. СРСР (з 1948). Сценічну діяльність почав 1913 в театрі «Естонія» (Таллін). У 1917—18 грав у рос. театрі в Новгороді. Працював у

1

2

До ст. **Левицький Д. Г.**

1. Портрет невідомої в блакитній сукні. 1784.

2. Портрет О. А. Васильєвої. Початок 19 ст. Харківський художній музей.

3. Портрет письменника князя І. М. Долгорукого. 1782.

4. Портрет К. М. Хованської та К. М. Хрущової. 1773. Державний Російський музей у Ленінграді.

1 і **3** — Київський музей російського мистецтва.

3

4

До ст. **Левітан І. І.**

1. Літній вечір. 1900.
2. Над вічним супокоєм. 1894. Обидва — Державна Третьяковська галерея в Москві.

театрах «Естонія» (Таллін; 1918—41; в 1944—49 — гол. режисер), «Ванемуйне» (Тарту; 1951—58, в 1953—55 — гол. режисер). Ролі: Ільвес, Хейнман («Зв'язок», «Невловиме чудо» Е. Вільде), Хлестаков, Городничий («Ревізор» Гоголя), Гамлет, Отелло (однойменні трагедії Шекспіра). Поставив спектаклі: «Два табори» Якобсона, «Домовик» Вільде, «Вороги» Горького, «Три сестри» Чехова та ін. Знімався в кіно. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1952.

ЛАФАЙЄ́Т (La Fayette) Марі Жозеф Поль Ів Рок Жільбер Мотьє, маркіз де (6.IX 1757, Шаваньяк — 20.V 1834, Париж) — франц. політ. діяч. З 1777 на чолі загону добровольців брав участь у *війні за незалежність у Північній Америці 1775—83*, генерал-майор. У 1789 обраний до Генеральних штатів Франції від дворянства, підтримав проголошення їх Нац. зборами. Після падіння *Бастилії* 14.VII 1789 призначений команд. Нац. гвардією (до листопада 1791). Виступав з позицій ліберально-конституційного монархізму, учасник клубу *фельянів*. Керував придушенням демонстрації 17.VII 1791 проти монархії. У війні проти 1-ї антифранц. коаліції (1792) командував однією з армій на Пн. Виступав проти *якобінців*. Після втечі з Франції 1792—97 — в австр. полоні. З 1800 — у Франції. В період *Реставрації* — один з лідерів ліберально-бурж. опозиції. Під час *Липневої революції 1830* — командував Національною гвардією, прибічник *Луї-Філіппа* Орлеанського.

ЛАФА́РГ (Lafargue) Лаура (1845—1911) — діячка франц. робітн. руху. Друга дочка К. *Маркса*. Див. *Маркс* Лаура.

ЛАФА́РГ (Lafargue) Поль (15.I 1842, Сантьяго-де-Куба — 26.XI 1911, Париж) — діяч франц. і міжнар. робітн. руху. Н. в сім'ї франц. торговця. З 1851 жив у Франції, 1866—68 — в Англії. Учасник соціалістичного руху з 1864. З 1866 — член Ген. ради *Інтернаціоналу 1-го*. Був близько знайомий з К. Марксом і Ф. Енгельсом, 1868 одружився з дочкою К. Маркса — Лаурою *Маркс*. Після падіння *Паризької комуни 1871* емігрував, 1882 повернувся до Франції. Спільно з Ж. *Гедом* за допомогою К. Маркса і Ф. Енгельса розробив *Гаврську програму 1880* франц. Робітн. партії, 1882 разом з Гелом очолив цю партію, співробітничав у її органі — газ. «Егаліте» («Рівність»). Один з організаторів *Інтернаціоналу 2-го* (1889). В 1891—93 — деп. франц. парламенту. В 70-х рр 19 ст. встановив зв'язки з рос. революціонерами, друкувався в рос. прогресивній пресі. Не раз зазнавав арештів. Незважаючи на окремі помилки, Л. вніс вагомий вклад у розробку і пропаганду марксистської теорії. Автор численних праць з марксистської філософії, політ. економії, наук. соціалізму, історії релігії, літ. критики, філології. В. І. Ленін особисто знав Л. і характеризував його як одного з найталановитіших і найглибших поширювачів ідей марксизму (див. Повне зібр. тв., т. 20, с. 366). Разом з дружиною покінчив життя самогубством.

Літ.: Момджян Х. Н. Поль Лафарг и философия марксизма. М., 1978.

А. Г. Слюсаренко.

ЛАФЕ́Т (нім. Lafette, від франц. l'affût) — станок, на якому закріплюється ствол артилерійської гармати. Призначений для надання стволові вертикальних і горизонтальних кутів (за допомогою механізмів наводки), поглинання енергії віддачі при пострілі, а також для пересування гармати. Л. бувають рухомі (на колісному або гусеничному ходу), напівстаціонарні (на рухомій основі в танкових, самохідних, корабельних, авіац. та ін. гармат) і стаціонарні (на нерухомій основі в берегових, фортечних та ін. гармат). Іл. с. 80.

ЛАФОНТЕ́Н (La Fontaine) Жан де (8.VII 1621, Шато-Тьєррі, Шампань — 13.IV 1695, Париж) — франц. письменник, член Франц. академії (з 1684). Літ. діяльність почав з наслідування античних зразків (комедія «Євнух», 1654; ідилія «Адоніс», 1658; роман «Любов Псіхеї й Купідона», 1669). Вільнодумець і прихильник матеріалістичної філософії П. *Гассенді*, Л. звернувся до реалістичних традицій Відродження. У віршованих «Казках...» (кн. 1—5, 1665—85) виступав проти лицемірства католицького духівництва, феод. самоуправства, продажництва чиновників. Сатира Л. досягла довершеності в «Байках» (кн. 1—12, 1668—94), сюжети яких запозичені у Езопа і Федра або взяті з нар. джерел. Байки Л. насичені гострим життєвим матеріалом і нар. гумором, спрямовані проти панівних класів франц. суспільства. Вони вплинули на розвиток жанру байки в європ. л-рі, зокрема на творчість І. Крилова та Л. Глібова.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Сузір'я французької поезії, т. 1. К., 1971; [Байки]. В кн.: Байки зарубіжних байкарів. К., 1973; Рос. перекл.— Любовь Психеи и Купидона. М., 1964.

Н. О. Модестова.

ЛАХЕМАА́СЬКИЙ НАЦІОНА́ЛЬНИЙ ПАРК, Лахемаа — національний парк в Ест. РСР. Площа 64,9 тис. га. Утворений 1971 для охорони типових ландшафтів узбережжя Фінської зат. Багато річок, боліт, невеликих заток, озер, є водоспади. Болота Хара і Лаука, праліс на п-ові Верги, де водяться ведмеді, мають статус заповідників. На тер. парку — істор. та етногр. пам'ятки. Туризм.

О. К. Ющенко.

ЛАХО́Р — місто на Пн. Сх. Пакистану, адм. ц. провінції Пенджаб. Розташований на р. Раві. Вузол залізнич. і автомоб. шляхів. 2,2 млн. ж. (1972). Л. засн. на поч. нашої ери. В 1099—1114 і 1153—86 — столиця д-ви Газневідів. Був тимчасовою резиденцією правителів з дин. *Великих Моголів*. У 1799—1849 — столиця Сікхської д-ви. В період англ. панування (1849—1947) — центр Лахорської області та однойменного округу Брит. Індії. З 1947 — адм. ц. провінції Пенджаб, з 1955 — області Лахор і провінції Зх. Пакистан, з 1970 — провінції Пенджаб. Л.— значний центр текст. (особливо бавовняної), швейної, гумової, шкіряно-взут. та харч. пром-сті. Невеликі маш.-буд. і металообр. (с.-г. машини, трансп. устаткування, електротех. вироби, насоси), металург. та хім. підприємства, залізничні майстерні, ТЕС. Розвинуті кустарні ремесла (вишивка, орнамент, золоті й срібні вироби тощо). Пенджабський ун-т (засн. 1882), Інженерний ін-т. Музей Л., музеї зброї, образотворчого і прикладного мистецтва. Серед архіт. пам'яток: форт з стінами й вежами (70-і рр. 16 ст.), палацовими комплексами (палац Джахангіра, 1617, арх. Абдул Карім), мечеті — Везір Хана (1634), Золота (1753); еклектичні будівлі 19 ст. За 8 км від Л.— сади Шалімара (1637, арх. Алі Мардан Хан), поблизу Л.— мавзолей Джахангіра (1626).

ЛАХТА́К, морський заєць (Erignathus barbatus) — ссавець род. *справжніх тюленів*. Довж. тіла до 240 см, маса до 300 кг. Волосяний покрив грубий, порівняно негустий, сірувато-бурого кольору, іноді з білуватими і жовтуватими малопомітними плямами. Населяють мілководні узбережні р-ни. Живуть поодиноко або групами. Живиться Л. донними молюсками, крабами, креветками, рідше — рибою. Статевозрілими стають у 4—7-річному віці. Самка у березні — травні після майже 1-річної вагітності народжує 1 маля, вкрите м'яким темно-бурим хутром. Пошир. у Пн. Льодовитому ок. та пн. частині Атлантичного і Тихого океанів. Л.— об'єкт промислу (використовують жир, шкіру, м'ясо вживають перев. для годівлі хутрових звірів).

О. П. Корнєєв.

ЛАХУТІ́ Абулькасім Ахмедзаде (4.XII 1887, м. Керманшах, Зх. Іран — 16.III 1957, Москва) — тадж. рад. поет. Член КПРС з 1924. В 1922 емігрував до Рад. Союзу. Друкуватися почав 1907. У зб. віршів «Червона поезія» (1927), поемах «Кремль» (1923), «Ленін живий» (1924), «Корона та прапор» (1935) оспівував рад. дійсність, колгоспне будівництво. В 30-і рр. писав твори про героїку праці рад. людей («Батьківщина радості», 1935). Вірші періоду Великої Вітчизн. війни («Мардистан», 1941; «Витязь Мир», «Перемога Тані», обидва — 1942) — про героїзм рад. воїнів і партизанів. Драм. поема «Коваль Кава» (1941) послужила лібретто для однойменної опери. Неодноразово бував на Україні, присвятив їй поезії «Відповідь на „Заповіт" Шевченка» (1933), «На березі Дніпра» (1936), «Дім Тараса буде вільний», «Народові України» (обидва — 1942). Перекладач творів Т. Шевченка. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами.

Тв.: Укр. перекл.— Поезії. Х., 1932; Вибрані поезії. Х., 1934; Тарасу Шевченкові. В кн.: Народи-брати К., 1954; [Вірші]. «Вітчизна», 1977 № 12; Рос. перекл.— Ветер утра. М., 1967; Лирика. М., 1970.

М. Ж. Лафайєт.

П. Лафарг.

Ж. де Лафонтен.

А. Лахуті.

І. В. Лацанич.

В. Т. Лаціс.

В. Є. Лашкарьов.

Іван Ле.

ЛАЦА́НИЧ Ігор Васильович (н. 11.VII 1935, Ужгород) — укр. рад. диригент, нар. арт. УРСР (з 1979). Член КПРС з 1979 У 1961 закінчив Львів. консерваторію. В 1956—68 — диригент Львів. театру опери та балету ім. І. Франка (з 1975 — гол. диригент); 1970—75 — гол. диригент Донец. театру опери та балету. Під диригуванням Л. поставлено вистави «10 днів, що потрясли світ» М. Кармінського, «Ярослав Мудрий» Ю. Мейтуса (обидві — Донецьк), «Тангейзер» Р. Вагнера, «Джоконда» А. Понк'єллі (Львів).

ЛА́ЦІС Віліс Тенісович [29.IV (12.V) 1904, с. Рінужі, тепер у складі Риги — 6.II 1966, Рига] — латис. рад. письменник, держ. діяч, нар. письменник Латв. РСР (з 1947). Член КПРС з 1928. Н. в сім'ї портового робітника. Працював рибалкою, вантажником у порту, лісорубом, матросом. Після встановлення Рад. влади в Латвії (1940) був членом нар. уряду і ЦК Компартії Латвії. На XIX, XX і XXII з'їздах КПРС обирався кандидатом у члени ЦК КПРС. Друкуватися почав 1921 (фейлетони, кореспонденції, вірші). Перший літ. твір — новела «Жінка» (1930). Романи Л. пройняті гострою критикою бурж. ладу і пошуками вольових героїв, носіїв кращих якостей трудового народу: трилогія «Безкрилі птахи» (1931—33), «Син рибалки» (т. 1—2, 1933—34), «Земля і море» (1938), «Втрачена батьківщина» (1940—52) та ін. Роман-епопея «Буря» (1945—48; Держ. премія СРСР, 1949), роман «До нового берега» (1950—51; Держ. премія СРСР, 1952) — про боротьбу латис. народу за встановлення Рад. влади в Латвії, захист соціалістичних завоювань в роки Великої Вітчизн. війни і побудову соціалізму. Автор романів «Селище біля моря» (1954), «Після грози» (1962), оповідань, п'єс. Романи Л. інсценізовані і поставлені на сцені рад. театрів, в т. ч. і укр.; за мотивами деяких з них створено кінофільми. Нагороджений 7 орденами Леніна, орденом Вітчизн. війни 1-го ступеня, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Буря, ч. 1—3. К., 1952; Втрачена Батьківщина. К., 1956; Безкрилі птахи. К., 1957; Родина Зітарів. К., 1958; Капітан Сіліс. К., 1965; До нового берега. К., 1971; Син рибалки. К., 1971; Рос. перекл.— Собрание сочинений, т. 1—10. М., 1959—60.

Б. К. Звайгзне.

ЛА́ЦІС Мартин Іванович [справж. прізв., ім'я та по батькові — Судрабс Ян Фрідріхович; 16 (28). XII 1888—20.III 1938] — рад. держ. і парт. діяч. Член Комуністичної партії з 1905. Н. у Вецпієбалзькій волості (тепер Цесіський р-н Латв. РСР) у сім'ї наймита. Учасник революції 1905—07 в Латвії. В 1917 — член Петрогр. військ.-революц. к-ту, активний учасник Жовтн. збройного повстання 1917 в Петрограді. Після Великої Жовтн. соціалістичної революції 1917 — член колегії Наркомату внутр. справ, 1918 — член колегії ВЧК, голова ЧК і Військ. трибуналу 5-ї армії Сх. фронту. В 1919—21 — голова Всеукр. ЧК. З 1921— на керівній парт. і госп. роботі. Нагороджений орденами Червоного Прапора і Трудового Червоного Прапора.

ЛА́ЦЦІ (італ. lazzi — жарти, витівки, від лат. actio — дія) — короткі сцени буфонадного (див. *Буфонада*) характеру, різноманітні трюки, жарти, дотепи; один з важливих елементів італ. *комедії дель арте*. Л. вводили в свої комедії К. Гольдоні, К. Гоцці. В 20 ст. Л. використовують т. з. діалектальні (на місцевих наріччях) театри (зокрема, театр Е. *Де Філіппо*), циркові клоуни.

ЛАЧИ́НОВ Дмитро Олександрович [10 (22).V 1842, с. Лісне Конобєєво, тепер Шацького р-ну Рязан. обл.— 15 (28).X 1902, Петербург] — рос. фізик і електротехнік. Закінчив (1864) Петерб. ун-т. Досліджував дію електр. машин, уперше математично довів можливість передавати електроенергію, підвищуючи напругу, на значну віддаль без великих втрат. Вивчав властивості електр. дуги, розробив оригінальний тип гальванічного елемента, винайшов дуговий діафаноскоп, регулятор напруги, оптичний динамометр, удосконалив фотометр тощо.

Літ.: Ржонсницкий Б. Н. Дмитрий Александрович Лачинов. В кн.: Люди русской науки. М., 1965.

ЛА-ШАПЕ́ЛЬ-О-СЕН — село на Пд. Франції, за 40 км на Пд. Сх. від м. Брів (деп. Коррез), поблизу якого в одному з гротів на схилі височини 1908 виявлено залишки палеолітичної стоянки, де знайдено кістки волохатого носорога, пн. оленя, бізона і численні крем'яні *скребла* й *гостроконечники*. Відкрито також поховання (добре збереглося) чоловіка з підігнутими ногами, що належав до групи зх.-європ., або класичних, *неандертальців* (т. з. шапельці). Іл. с. 85.

ЛАШЕ́ВИЧ Михайло Михайлович (1884, Одеса — 30.VIII 1928, Харбін) — рад. держ. і військ. діяч. Член Комуністичної партії з 1901. Проводив парт. роботу в Одесі, Миколаєві, Єкатеринбурзі, Петербурзі. В 1917 — секретар, потім голова фракції більшовиків Петрогр. Ради робітн. і солдатських депутатів, член Петрогр. ревкому. В 1918—19 — командуючий 3-ю армією, член Реввійськради Сх. і Пд. фронтів. У 1920—25 — командуючий військами Сиб. військ. округу, голова Сибревкому. В 1925 — заст. наркома військ. і мор. справ і заст. голови Реввійськради. Брав участь у *«новій опозиції»*, *троцькістсько-зінов'євському антипартійному блоці*. В 1926—28 — на госп. роботі. На VII, XII і XIII з'їздах партії обирався членом ЦК РКП(б), на XIV з'їзді — кандидатом у члени ЦК. Був членом ВЦВК. Нагороджений 2 орденами Червоного Прапора.

ЛАШКАРЬО́В Вадим Євгенович [24.IX (7.X) 1903, Київ — 1.XII 1974, там же] — укр. рад. фізик, акад. АН УРСР (з 1945). Закінчив Київ. ін-т нар. освіти (1924). У 1939—60 працював в Ін-ті фізики АН УРСР і водночас викладав у Київ. ун-ті (1939—57), з 1960 — в Ін-ті напівпровідників АН УРСР (1960 — 70 — директор). Наук. праці з оптики, фізики рентгенівських променів, дифракції електронів, фізики і техніки напівпровідників. Створив теорію внутр. фотоефекту в напівпровідниках, експериментально виявив невентильний внутр. фотоефект, розробив методи дослідження фотопровідності в складних напівпровідниках з широкою забороненою зоною. Нагороджений орденом «Знак Пошани».

ЛАЩЕ́ВСЬКИЙ Варлаам [світське ім'я — Василь; бл. 1704 — 28. VII (8.VIII) 1774, Москва] — укр. письменник, педагог, церковний діяч. Закінчив Київ. академію (1737). У 1738 постригся в ченці. В 1739—47 викладав у Київ. академії піітику, риторику, богослов'я, грец. та давньоєвр. мови. В 1753 Л. призначено спочатку архімандритом Донського монастиря в Москві, потім — ректором Моск. академії. В 1754—58 був членом синоду. Автор шкільної драми-мораліте «Трагелокомедія о мздѣ в будущей жизні...» (бл. 1742), що містила сатиричні елементи, грец. граматики лат. мовою, промов та ін. творів.

ЛАЩУ́К Юрій Пилипович (н. 2.III 1922, с. Липки, тепер Гощанського р-ну Ровен. обл.) — укр. рад. мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства (з 1974). В 1953 закінчив Львів. ін-т прикладного та декоративного мист. Автор наук. праць з питань укр. нар. і декор.-ужиткового мистецтва «Закарпатська наролна кераміка» (1960), «Косівська кераміка» (1966), «Українські гончарі» (1968), «Олекса Бахматюк» (1976). Брав участь у колективних працях «Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва» (1969), «Історія українського мистецтва» (т. 2, 4. 1967—70). Викладав (1962—75) у Львівському інституті прикладного та декоративного мистецтва.

ЛЕ Іван Леонтійович [справж. прізв.— Мойся; 9 (21).III 1895, с. Мойсинці, тепер с. Придніпровське Чорнобаївського р-ну Черкас. обл.— 9.X 1978, Київ] — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1925. Брав участь в революц. подіях 1917 в Петрограді і громадян. війні на Україні. В 1923 закінчив робітфак при Київ. політех. ін-ті, вчився в цьому ін-ті. Перші вірші й нариси друкував ще до революції. Був членом літ. орг-ції «*Гарт*», працював на журналістській і видавничій роботі. Під час Великої Вітчизн. війни — військ. кореспондент. Тематика творів 20-х рр.— громадян. війна (повість «Юхим Кудря», 1926), соціалістичне будівництво на селі (зб. оповідань «Танець живота», 1928, та ін.). Значну роль у становленні соціалістич. реалізму в укр. рад. л-рі відіграв «Роман міжгір'я» (1929—33, нові редакції — 1935, 1953), де показано будівництво нового життя в Узбекистані, дружбу рад. народів. Героїку п'ятирічок відобразив у повісті «Інтеграл» (1932), романі «Історія радості» (1938, друга ред.— 1947). Подіям Великої Вітчизн. війни присвячено роман «Південний захід» (1948—50, у співавт. з О. Левадою). Роман «Наливайко» (1940) — своєрідний пролог до широкого худож.-істор. полотна в трьох

книгах — роману «Хмельницький» (1957—65; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1967) — про *визвольну війну українського народу 1648—54*. Тему героїчної праці рад. людей продовжував розробляти в книгах «Право молодості» (1953), «Кленовий лист» (1960) та ін. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями.

Тв.: Твори, т. 1—7. К., 1968—70; Рос. перекл.— Наливайко. М., 1975; Хмельницкий, кн. 1—3. М., 1974; Роман межгорья. М., 1975; Листья весны. М., 1978.

Літ.: Лакиза М. П. Іван Ле. К., 1965; Мисник П. Д. Іван Ле. К., 1975.

В. П. Лета.

ЛЕ́ББОК (Lubbock) Джон (30.IV 1834, Лондон — 28.V 1913, замок Кінгсгейт, Кент) — англ. археолог і етнограф. Вперше поділив кам'яний вік на *палеоліт* і *неоліт*. Л. досліджував питання історії культури, особливо історії шлюбу і сім'ї, а також реліг. вірувань. Вперше застосував комплексне використання археол. та етногр. матеріалів для вивчення первісної історії.

ЛЕБЕ́Г (Lebesgue) Анрі Леон (28.VI 1875, Бове, деп. Уаза — 26.VII 1941, Париж) — франц. математик, член франц. АН (з 1922), інозем. чл.-кор. АН СРСР (з 1929). Один із засновників сучас. теорії функцій дійсної змінної. Розробив теорію міри, запровадив поняття вимірної функції (див. *Міра множини*) і нове визначення інтеграла (т. з. *Лебега інтеграла*). Його дослідження сприяли створенню дескриптивної *функцій теорії*. Л. одержав також важливі результати геом. й топологічного характеру.

ЛЕБЕ́ГА ІНТЕГРА́Л — узагальнення поняття визначеного інтеграла (див. *Інтегральне числення*) на клас всіх обмежених вимірних функцій (див. *Міра множини*). Запровадив 1902 А. *Лебег*. Для *функції* однієї змінної Л. і. вводять так. Припустимо, що на відрізку $[a; b]$ задана функція $y = f(x)$. Розбивають множину значень функції точками $\ldots < y_{-2} < y_{-1} < y_0 < y_1 < \ldots < y_i < \ldots$ і позначають через M_i множину тих точок x з відрізка $[a; b]$, для яких $y_{i-1} < f(x) < y_i$. Складають суму

$$S = \Sigma \eta_i \mu(M_i),$$

де $y_{i-1} < \eta_i < y_i$, а $\mu(M_i)$ — міра множини M_i.

Границя цих сум при $\max(y_i - y_{i-1}) \to 0$ наз. Л. і. Застосування Л. і. дало змогу остаточно розв'язати ряд проблем матем. аналізу (зокрема, в теорії *тригонометричних рядів*) і *функціонального аналізу*.

ЛЕ́БЕДЄВ Анатолій Олексійович (н. 1.II 1931, с. Сущево, тепер Гагарінського р-ну Смол. обл.) — укр. рад. вчений у галузі механіки, чл.-кор. АН УРСР (з 1978). Член КПРС з 1959. Після закінчення (1954) Київ. політех. ін-ту викладав у ньому. З 1960 працював в Ін-ті металокераміки і спеціальних сплавів (тепер Ін-т проблем матеріалознавства) АН УРСР. З 1966 — в Ін-ті проблем міцності АН УРСР. Осн. праці з механіки матеріалів і міцності конструкцій. Виконав дослідження законів зміцнення і критеріїв міцності матеріалів в умовах складного напруженого стану при високих і низьких т-рах. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

ЛЕ́БЕДЄВ Борис Федорович (н. 11.III 1923, Київ) — укр. рад. вчений у галузі зварних будівельних металоконструкцій, доктор тех. наук (з 1970). Член КПРС з 1943. Учасник Великої Вітчизн. війни. Після закінчення (1951) Київ. інженерно-буд. ін-ту почав працювати в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. Осн. напрями наук. діяльності: раціоналізація конструктивних форм пром. споруд, удосконалення технології механізованого зварювання економічних сталей, розробка індустріальних методів виготовлення металоконструкцій, створення зварювальної апаратури тощо. Нагороджений орденом Червоної Зірки, Держ. премія УРСР, 1976.

ЛЕ́БЕДЄВ Валентин Віталійович (н. 14.IV 1942, Москва) — льотчик-космонавт СРСР, Герой Радянського Союзу (1973), кандидат технічних наук (1975). Член КПРС з 1971. Закінчив (1966) Моск. авіац. ін-т. Працював у констр. бюро. З 1972 — у загоні космонавтів. Разом з П. І. *Климуком* здійснив (18—26.XII 1973) як бортінженер політ на косміч. кораблі «Союз-13». В цьому польоті проводились астрофіз. спостереження за допомогою системи телескопів «Оріон-2», випробування бортових систем та ін.

ЛЕ́БЕДЄВ Володимир Костянтинович (н. 6.VI 1922, м. Данков, тепер Липец. обл.) — укр. рад. вчений у галузі зварювальної електротермії, акад. АН УРСР (з 1972). Член КПРС з 1950. Закінчив (1944) Моск. енергетичний ін-т. З 1945 — в Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР (з 1970 — заст. директора). Осн. праці з проблем живлення й керування стосовно до різних видів зварювання та деяких електрометалург. процесів, розробки електрозварювальної техніки. Ленінська премія, 1966. Держ. премія УРСР, 1976.

ЛЕ́БЕДЄВ Гарасим Степанович [1749, Ярославль — 15 (27).VII 1817, Петербург] — рос. мандрівник, учений, основоположник рос. *індології*. В 1785—97 жив у Індії, де вивчав мови, знайомився з історією і культурою країни. Створив перший інд. театр європ. типу (1795—96). В 1801 видав у Лондоні граматику мови гінді. В 1802 повернувся до Росії. В 1805 в Петербурзі заснував першу в Європі друкарню з наборним бенгальським шрифтом. Того самого року видав першу рос. працю про Індію, її економіку, історію й культуру: «Безсторонні спостереження систем Східної Індії брамгенів, священних обрядів їхніх і народних звичаїв». Л. першим з росіян вивчив основи санскриту.

Літ.: Очерки по истории русского востоковедения, сб. 2. М., 1956.

ЛЕ́БЕДЄВ Євген Олексійович [н. 2 (15).I 1917, м. Балаково, тепер Сарат. обл.] — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з 1968). Після закінчення 1940 театр. уч-ща в Москві працював у театрах Тбілісі, Ленінграда, з 1956 — в Ленінград. Великому драм. театрі ім. М. Горького. Ролі: Рогожин («Ідіот» за Достоєвським), Холстомір («Історія коняки», за твором Л. Толстого «Холстомір»), Безсеменов («Міщани» Горького), боцман Кобза («Загибель ескадри» Корнійчука), Артуро Уї («Кар'єра Артуро Уї» Брехта) та ін. Знімається в кіно. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Держ. премія СРСР, 1968.

ЛЕ́БЕДЄВ Максим Абрамович (січень 1887, с. Коровіно кол. Костромської губернії — грудень 1959) — учасник боротьби за владу Рад на Україні. Член КПРС з 1905. Учасник революційних подій 1905 в Москві. З 1908 — на парт. роботі в Петербурзі. Після Лютневої бурж.-демократичної революції 1917 — один з керівників більшовицької орг-ції Третього авіапарку в Києві, член Київ. к-ту РСДРП(б), член Київ. Ради солдат. депутатів. Учасник громадян. війни. Пізніше — на рад. і парт. роботі в Ярославлі і Смоленську. З 1935 — персональний пенсіонер. На XIV з'їзді ВКП(б) обраний членом ЦКК. Нагороджений орденом Леніна.

ЛЕ́БЕДЄВ Микола Миколайович (1887 — квітень 1919) — учасник революц. руху в Росії, журналіст. Член Комуністичної партії з 1911. Вів парт. роботу в Петербурзі, з 1913 — член Петерб. к-ту РСДРП. В 1912—14 та 1917 співробітничав у газ. «*Правда*». Після Лютневої революції 1917 — член Київ. к-ту РСДРП(б), член редколегії газ. «*Голос социал-демократа*» і «*Пролетарская мысль*». В 1918 — редактор газ. «*Коммунист*» — органу ЦК КП(б)У, потім працював у Харкові секретарем газ. «Известия ЦИК Советов Украины». Був членом редколегії газ. «*Беднота*», очолював Бюро української преси (БУП).

ЛЕ́БЕДЄВ Михайло Іванович [4 (16).XI 1811, Тарту, тепер Ест. РСР — між 6 (18) і 13 (25).VII 1837, Неаполь] — рос. живописець-пейзажист. Син кріпака. В 1829—33 навчався в петерб. АМ у М. *Воробйова*, з 1834 — пенсіонер АМ в Італії. Твори: «Арічча поблизу Рима» (1835), «Вид Кастель-Гандольфо поблизу Рима» (1836), «Вид околиць Альбано поблизу Рима» (1836) та «Алея в Альбано», «У парку Гіджі» (обидва — 1837). З картини Л. «Вечір в Альбано поблизу Рима (Ліс)» (1836) Т. Шевченко виконав малюнок та офорт. Іл. с. 86.

Літ.: Юрова Т. В. Михаил Иванович Лебедев. М., 1971.

ЛЕ́БЕДЄВ Михайло Миколайович [10 (22).X 1877, с. Межадор, тепер Сисольського р-ну Комі АРСР — 5.III 1951, с. Корткерос Комі АРСР] — комі рад. поет, один із зачинателів комі рад. л-ри. Друкуватися почав 1900. До Великої Жовтн. соціалістич. революції опублікував кілька прозових творів рос. мовою і віршів *комі мовою*, в яких показав побут, звичаї дореволюц. комі села. Захоплено зустрів перемогу Великої Жовтн. соціалістич. революції. Автор першого драм. твору мовою комі — «Чарівник» (1920), лібретто опе-

В. В. Лебедєв.

В. К. Лебедєв.

Є. О. Лебедєв.

М. І. Лебедєв. Алея в Альбано. 1837. ДТГ в Москві.

О. О. Лебедєв.

П. М. Лебедєв.

С. В. Лебедєв.

С. О. Лебедєв.

рети «Настук» (1928). Цикл оповідань «Під богом і царем» (1927), «Два куркулі» (1929), «Хто не робить, той не їсть» (1931) — про соціалістичне перетворення Комі краю. Багато віршів Л. стали нар. піснями. Писав і байки. Нагороджений орденом «Знак Пошани».

ЛЕ́БЕДЄВ Олександр Георгійович (1874, Казань — 27.I 1936, Київ) — укр. рад. ентомолог. Закінчив фіз.-матем. факультет Казан. ун-гу (1899). З 1900 — викладач с.-г. відділу Київ. політехнічного ін-ту, згодом — професор Київ. с.-г. та лісотехнічного ін-тів. Праці Л. присвячені питанням захисту рослин. При Київ. с.-г. ін-ті організував ентомолог. станцію, що готувала кадри для перших укр. установ по захисту врожаю (Київ, Полтава, Харків). Редактор перших в країні ентомолог. журн.— «Энтомологический вестник» (1912—14) та «Журнал прикладной энтомологии» (1916), що видавались у Києві.

ЛЕ́БЕДЄВ Олександр Олексійович [14 (26).XI 1893, Паневежіс, тепер Лит. РСР — 15.III 1969, Ленінград] — рос. рад. фізик, акад. АН СРСР (з 1943), Герой Соціалістичної Праці (1957). Після закінчення Петроградського ун-ту (1916) працював там же, з 1919 — одночасно в Держ. оптичному ін-ті. Осн. праці — з тех., прикладної та електронної оптики. Розробив теорію відпалу оптичного скла. Разом зі співробітниками створив перший зразок вітчизн. електронного мікроскопа. Під його керівництвом розроблено конструкцію знімальної камери для фотографування швидкоплинних процесів. Нагороджений 4 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1947, 1949; Ленінська премія, 1959.

ЛЕ́БЕДЄВ Павло Павлович [21. IV (3.V) 1872, Чебоксари — 2.VII 1933, Харків] — рад. військ. діяч. На військ. службі з 1890. В 1900 закінчив Академію Генштабу. Учасник 1-ї світової війни, генерал-майор. У квітні 1918 добровільно вступив у Рад. Армію. Учасник громадян. війни; був нач. Мобілізаційного управління Всерос. гол. штабу (1918—19), нач. штабу (квітень — липень 1919) та команд. (липень) Сх. фронтом, нач. Польового штабу Республіки і Штабу РСЧА (1919—24). Член Реввійськради СРСР (1923—24). З 1925 — нач. штабу та пом. команд. військами Укр. військового округу. Нагороджений орденами Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора.

ЛЕ́БЕДЄВ Петро Іванович [11 (23).VIII 1885, м. Пирятин, тепер Полтав. обл. УРСР — 3.V 1948, Москва] — рад. геолог і петрограф, чл.-кор. АН СРСР (з 1939). Закінчив Петерб. політех. ін-т (1909) і Петерб. ун-т (1912). З 1915 — професор ун-ту в Ростові-на-Дону, пізніше — Ленінгр. політех. і Ленінгр. гірничого ін-тів та ін. вузів. З 1926 — наук. співробітник АН СРСР. Провадив геол. дослідження в Карелії, на Кавказі й Закавказзі, Алтаї, Далекому Сході, в Кузнецькому Алатау, на Україні, зокрема на Ма-ріупольщині й Волині. Осн. праці з питань петрографії, мінералогії, геохімії, вчення про корисні копалини. Разом з В. І. *Лучицьким* створив працю «Петрографія України» (1934). Нагороджений орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора.

ЛЕ́БЕДЄВ Петро Миколайович [24.II (8.III) 1866, Москва — 1 (14). III 1912, там же] — рос. фізик-експериментатор. У 1887—91 працював у Страсбурзі й Берліні в лабораторіях А. Кундта, Ф. Кольрауша і Г. Л. Ф. Гельмгольца. З 1891 — у Моск. ун-ті (асистент О. Г. *Столєтова,* з 1900 — професор), який залишив 1911 на знак протесту проти реакційних заходів міністра освіти Кассо. Після відставки організував на приватні кошти фіз. лабораторію в Моск. міському нар. ун-ті ім. А. Л. Шанявського. Дослідження в галузі експериментального підтвердження електромагн. теорії світла. Першим одержав міліметрові електромагн. хвилі (1895) і показав, що вони здатні зазнавати подвійного променезаломлення. Виявив і виміряв тиск світла на тверді тіла (1901) та гази (1907). Ім'я Л. присвоєно Фіз. ін-тові АН СРСР.

ЛЕ́БЕДЄВ Сергій Васильович [13 (25).VII 1874, Люблін, тепер ПНР — 2.V 1934, Ленінград] — рос. рад. хімік, акад. АН СРСР (з 1932). Учень О. Є. *Фаворського*. Закінчив (1900) Петерб. ун-т, з 1902 працював там же. Праці Л. стосуються *полімеризації* ненасичених вуглеводнів (аленів, дивінілу, *ацетилену* тощо), кінетики високо- і низькотемпературної полімеризації дієнових вуглеводнів (зокрема, бутадієну), одержання толуолу з нафти, *гідрогенізації* ненасичених сполук і *піролізу* нафти тощо. Спільно з іншими 1926—28 розробив спосіб одержання натрій-дивінілового каучуку із спирту. У 1931—32 у Рад. Союзі вперше в світі створено пром. виробн. синтетичного каучуку за методом Лебедєва. АН СРСР встановлено премію ім. С. В. Лебедєва. Нагороджений орденом Леніна.

ЛЕ́БЕДЄВ Сергій Іванович [н. 21.II (6.III) 1902, с. Ганнівка, тепер Верхньодніпровського р-ну Дніпроп. обл.] — український рад. фізіолог рослин, засл. діяч науки УРСР (з 1973). Член КПРС з 1946. В 1926 закінчив Полтавський с.-г. ін-т. Працював (до 1932) на с.-г. дослідних станціях України, у Всесоюзному н.-д. ін-ті конопель (1932—37), в Глухівському с.-г. ін-ті (1937—41), Ін-ті ботаніки і Ботанічному саду АН УРСР (1943—53) та ін. З 1953 — проф. і ректор Одеського ун-ту, 1959—62—проф. і ректор Української с.-г. академії (з 1962 там же зав. кафедрою і керівник н.-д. лабораторії).

Праці присвячені вивченню пігментів рослин, їх мінерального живлення, фотосинтезу, ін. питанням біології. Делегат XVIII і XX з'їздів Компартії України. Нагороджений орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

ЛЕ́БЕДЄВ Сергій Олексійович [20.X (2.XI) 1902, Нижній Новгород, тепер Горький — 3.VII 1974, Москва] — рад. учений в галузі електротехніки й *обчислювальної техніки,* акад. АН СРСР (з 1953), акад. АН УРСР (з 1945), Герой Соціалістичної Праці (1956). Член КПРС з 1946. Закінчив (1928) Моск. вище тех. уч-ще. Працював у Всесоюзному електротех. ін-ті, в 1946—51 — директор Ін-ту електротехніки АН УРСР, 1953—73— директор Ін-ту точної механіки і обчислювальної техніки АН СРСР. Праці Л. присвячені проблемам стійкості й автоматизації енерг. систем, обчислювальної техніки, теорії лічильних пристроїв. Під його керівництвом у Києві створено (1950) першу в Рад. Союзі *електронну обчислювальну машину* «МЭСМ», в Москві — ряд швидкодіючих ЕОМ. Нагороджений 4 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1950, 1969. Ленінська премія, 1966. В 1977 встановлено премію ім. С. О. Лебедєва АН УРСР.

ЛЕ́БЕДЄВА Сара Дмитрівна [11 (23).XII 1892, Петербург — 7.III 1967, Москва] — рос. рад. скульптор, чл.-кор. АМ СРСР (з 1958), засл. діяч мист. РРФСР (з 1945). В 1910—15 навчалася в худож. майстернях М. Бернштейна, Л. *Шервуда* та В. Кузнецова. Брала участь у здійсненні ленінського плану *монументальної пропаганди*. На творчості Л. позначився *імпресіонізм*. Автор портретів: Ф. Е. Дзержинського (1925), О. Цюрупи (1927), В. Чкалова (1936), О. Твардовського (1943), Б. Пастернака (1961—63). Працювала також у галузі декоративно-ужиткового мистецтва.

Літ.: Сарра Лебедева. М., 1973.

ЛЕ́БЕДЄВ-КУМА́Ч Василь Іванович [справж. прізв.— Лебедєв; 24.VII (5.VIII) 1898, Москва — 20.II 1949, там же] — рос. рад. поет. Член Комуністичної партії з 1939. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1916. Писав пісні для естради і кінокомедій («Веселі хлоп'ята», 1934; «Цирк», 1936; «Волга-Волга», 1937). Автор патріотичних пісень, кращі з яких поклали на музику І. Дунаєвський, О. Александров, М. Блантер та ін. («Пісня про Батьківщину», 1936; «Священна війна», 1941; «Комсомольці-моряки», 1943, та ін.). У зб. «Фронтові пісні та вірші» (1939) є вірші, присвячені визволенню Зх. України, пройняті любов'ю до Рад. України, її народу. Автор віршованої промови «Народ не забув свого Тараса» (1939). Писав і для дітей. Нагороджений орденом Червоної Зірки, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1941.

ЛЕ́БЕДЄВ-ПОЛЯ́НСЬКИЙ Павло Іванович [справж. прізв.— Лебедєв; псевд.— Валеріан Полянський; 21.XII 1881 (2.I 1882), м. Меленки, тепер Владимир. обл.— 4.IV 1948, Москва] — рос. рад. критик, літературознавець, акад. АН СРСР (з 1946). Член Комуністичної партії з 1902. Учасник революц. руху в Нижньому Новгороді, Миколаєві. В 1918—20 — один з керівників «*Пролеткульту*». Автор теор. праць («Ленін і література», 1924, та ін.), праць з історії рос. критики («М. О. Доб-

ролюбов», 1933; «В. Г. Бєлінський», 1945), статей про рад. л-ру («На літературному фронті», 1924, та ін.). Нагороджений орденом Леніна.

ЛЕБЕДИ́Н — місто Сум. обл. УРСР, райцентр, на р. Вільшанці (притока Псла). Залізнична ст. Лебединська. Засн. 1654. Під час війни зі шведами (1708—09) в Л. була штаб-квартира рос. військ. У 1905 і 1906 у Лебединському пов. відбувалися збройні сутички селян з поліцією і військами. Про них згадував В. І. Ленін у статті «Боротьба пролетаріату і холопство буржуазії» (див. Повне зібр. тв., т. 10, с. 294). Рад. владу встановлено в листопаді 1917. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації Л. (11.X 1941 — 19.VIII 1943) в районі діяли партизанські загони.

В місті — з-ди: верстатних вузлів, поршневих кілець, ліжковий, плодоконсервний, прод. товарів, маслоробний, комбікормовий, калібрувальний, буд. матеріалів; м'ясокомбінат, швейна та пластмасової фурнітури ф-ки, пром. комбінат, райсільгосптехніка. 7 заг.-осв., музична, спортивна, бухгалтерська і автомобільна школи, пед., мед. та профес.-тех. уч-ща; лікарня, 2 будинки культури, 4 клуби, кінотеатр, 9 б-к, 4 музеї (художній, краєзнавчий, В. І. Леніна та трудової слави). Пам'ятка *дерев'яної архітектури* — Воскресенська церква (1748). В Л. народилися нар. арт. СРСР Б. Р. *Гмиря*, рад. парт. і держ. ліяч М. Н. *Демченко*, укр. історик медицини В. Я. *Джуньковський*, укр. рад. ботанік і поет М. В. *Клоков*, укр. мінералог Ф. П. *Мойсеєнко*. В червні 1859 Л. відвідав Т. Г. Шевченко.

ЛЕБЕДИ́НЕЦЬ Антон Дмитрович [Бас-Лебединець; 26.XII 1894 (7.I 1895), с. Скибинці, тепер Тетіївського р-ну Київ. обл.— 17.III 1979, Харків] — укр. рад. композитор і хоровий диригент, засл. ліяч мист. Узб. РСР (з 1943) та УРСР (з 1949). Член КПРС з 1952. Муз. освіту здобув у Київ. муз.-драм. ін-ті ім. М. В. Лисенка (1921), закінчив аспірантуру при Харків. муз.-драм. ін-ті (1933). З 1944 — викладач, 1951—62 — ректор Харків. консерваторії. Керівник групи композиторів, що створили музику до Держ. гімну УРСР. Автор пісень і хорів («Тракторист», «Дніпрельстан», «Партія веде», «Слався, наш великий Ленін», «Наша слава»). Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями.

ЛЕБЕДИ́НСЬКА ПОРО́ДА великої рогатої худоби — порода молочно-м'ясного напряму продуктивності. Виведена в Сумській обл. УРСР (назва — від м. Лебедина) схрещуванням корів місцевих порід (переважно *сірої української породи*) з бугаями *швіцької породи* та наступним розведенням кращих *помісей* «в собі». Як породу затверджено 1950. Масть здебільшого сіро-бура. Тварини великі, з пропорціональною, міцною будовою тіла і добре розвиненими м'язами. Жива маса

корів 500—550 кг, бугаїв 850—1000 кг. Середньорічний надій молока 3500—4600 кг (рекорд 12 900 кг) жирністю 3,8—4% і більше. Худоба Л. п. характеризується також добрими м'ясними якостями. Забійний вихід 60—62%. Розводять Л. п. в Сум., Харків., Черніг. областях, а також в окремих р-нах Вірм. РСР, Аз. РСР та Кирг. РСР. Племінних бугаїв Л. п. використовують також для поліпшення бурої карпатської худоби.

ЛЕБЕДИ́НСЬКЕ СЕЛЯ́НСЬКЕ ЗАВОРУ́ШЕННЯ 1906 — виступ селян с. Лебедина (тепер Шполянського р-ну Черкас. обл.) під час *революції 1905—07 в Росії*. 18 і 19.VI (1 і 2.VII) в селі проходили мітинги. 19.VI (2.VII) селяни вирушили до економії місц. поміщика з вимогами збільшити їм поденну платню. 23.VI (6.VII) в село прибуло півескадрона драгунів, які 27.VI (10.VII) жорстоко побили при арешті кількох селян. У відповідь на це лебединці закликали на допомогу жителів навколишніх сіл. В Лебедині зібралося бл. 1 тис. селян. Між селянами і карателями відбулася збройна сутичка. Драгуни змушені були відступити. Нові війська, що прибули в село, жорстоко придушили заворушення. 40 учасників його було засуджено до тюремного ув'язнення та каторжних робіт. Організаторів руху повішено.

ЛЕБЕДИ́НСЬКИЙ РАЙО́Н — на Пд. Сумської обл УРСР. Утворений 1923. Площа 1,7 тис. км². Нас. 72,5 тис. чол. (1980). У районі— 160 населених пунктів, підпорядкованих міськ. та 22 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Лебедин*. Поверхня району рівнинна. Корисні копалини: природний газ, торф, глина, пісок. З Пн. Сх. на Пд. Зх. район перетинає р. *Псел* (прит. Дніпра). Грунти чорноземні та дерново-підзолисті. Розташований у лісостеповій зоні. Ліси (сосна, дуб, клен, липа, осика) займають 34,9 тис. га. В межах району — філіал *Українського степового заповідника* — Михайлівська цілина. Підприємства маш.-буд., легкої, харч. та місц. пром-сті. Найбільші з них: лебединські верстатних вузлів і поршневих кілець з-ди, швейна та пластмасової фурнітури ф-ки. Комбінат побутового обслуговування (Лебедин) і 7 будинків побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого і тваринництво мол.-м'ясного напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 110,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 88,4 тис. га, луки і пасовища — 19,9 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, кукурудза, цукр. буряки. Садівництво. Скотарство, свинарство, птахівництво. В Л. р.— 15 колгоспів, 5 радгоспів, 2 держ. племзаводи, райсільгосптехніка. Залізничні станції: Лебединська, Рябушки. Автошляхів — 530 км, у т. ч. з твердим покриттям — 235 км.

У районі — 42 заг.-осв., музична, спортивна, бухгалтерська та автомоб. школи, радгосп-технікум, мед., пед. та 2 профес.-тех. уч-ща; 52 лік. заклади, у т. ч. 9 лікарень. 17 будинків культури, 43 клуби, кінотеатр, 79 кіноустановок, 48 б-к, будинок відпочинку. У с. Малому Висторопі Л. р. народився двічі Герой Рад. Союзу П. С. *Рибалко*, у с. Токарях — двічі Герой Соціалістичної Праці М. Х. *Савченко*, в с. Червленому — укр. рад. анатом Ф. А. *Волинський*, в с. Штепівці — укр. рад. письменник І. В. *Росковшенко*, держ. і громад. діяч УРСР Г. Ф. *Гринько*. У Л. р. видається газ. «Будівник комунізму» (з 1919).

Л. О. Яковенко.

ЛЕБЕДИ́НЦЕВ Костянтин Феофанович [13 (25).X 1878, м. Радом, тепер ПНР — 25.IX 1925, Київ] — укр. рад. математик-методист. Закінчив Київ. ун-т (1900). Пед. діяльність почав у 1-му Київ. комерційному уч-щі та на Вищих жіночих курсах. Редагував журн. «Педагогическая неделя». Після 1917 активно включився в будівництво рад. школи. Працював консультантом Наркомосвіти УРСР, проректором Київ. ін-ту нар. освіти. Праці: «Основы алгебры» (К., 1911); «Введение в современную методику математики» (К. 1925) та ін.

ЛЕБЕДИ́НЦЕВ Феофан Гаврилович [12 (24).III 1828, с. Зелена Діброва, тепер Городищенського р-ну Черкас. обл.— 12 (24).III 1888, Київ] — укр. історик бурж.-ліберального напряму. В 1882—87 видавав і релагував журн. «*Киевская старина*». Досліджуючи переважно історію православної церкви і братств на Україні, Л. перебільшував їхню роль у визвольній боротьбі укр. народу. Пізнавальне значення зберігають спогади Л. про Т. Г. Шевченка, опубліковані в «Киевской старине».

ЛЕБЕДІ́ВКА — приморський грязьовий курорт у Татарбунарському районі Одеської області, з групи *Одеського курортного району*; за 40 км від Білгорода-Дністровського. Ропа і грязь Тузлівського лиману. Показання: за-

С. Д. Лебедєва. Портрет О. Т. Твардовського. Гіпс. 1943. Державна Третьяковська галерея в Москві.

В. І. Лебедєв-Кумач.

Корова лебединської породи.

Неандерталець з стоянки **Ла-Шапель-о-Сен.** Реконструкція М. М. Герасимова.

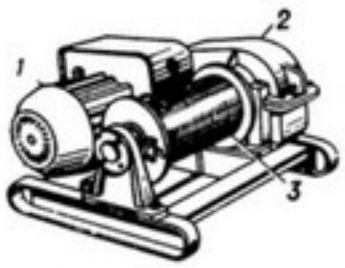

Лебідка з електричним приводом:
1 — електродвигун; *2* — редуктор; *3* — барабан з канатом.

Лебідь-шипун.

Лев:
1 — самець;
2 —самка.

хворювання органів руху, периферичної нервової системи, гінекологічні захворювання.

ЛЕБЕ́ДІЯ, Леведія — давня історична область, яка охоплювала пониззя Дону і пд.-сх. частину території тепер. України на Сх., а за деякими даними, і на Зх. від Дніпра.

ЛЕБЕДЯ́ЧІ ОСТРОВИ́ — острови у Каркінітській затоці Чорного м., поблизу пн.-зх. берегів Кримського п-ова. Входять до складу *Кримського заповідно-мисливського господарства*. Пл. 52 га. Охороняються як місця гніздування багатьох видів птахів (бл. 30 тис. великих мартинів, качок, куликів, а також лебедів-шипунів, гусей, чапель та ін.).

ЛЕ́БЕРЕХТ Ганс Фрідріхович [18.XI (1.XII) 1910, Петербург — 10.XI 1960, Таллін] — ест. рад. письменник. Член КПРС з 1945. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1935. Писав ест. і рос. мовами. Повість «Світло в Коорді» (1948; Держ. премія СРСР, 1949) — про перехід ест. селянства на шлях колг. життя. Автор романів «Капітани» (1954), «Солдати повертаються додому» (1956), «Палаци Вассарів» (1960). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, медалями.

Тв.: Дворцы Вассаров. М., 1965; Солдаты идут домой. Таллин, 1969; Укр. перекл.— Світло в Коорді. К., 1952.

ЛЕБІ́ДКА — машина з тяговим канатом або ланцюгом, якою підіймають, опускають чи підтягують вантажі. Розрізняють Л. (мал.): стаціонарні (наземні, настінні, на стелі) та пересувні (на рейкових або безрейкових візках); з ручним і машинним *приводом*. В них тягове зусилля (від 2,5 до 200 кН) передається канатові (ланцюгові) від барабана або зірочки, що приводяться у рух переважно через *зубчасту передачу, черв'ячну передачу* (звичайно в *редукторах*), *пасову передачу* або *фрикційну передачу*. В разі потреби Л. поєднують з системою блоків (*поліспастом*), вона є також частиною *таля*. Л. застосовують як самостійну машину або як частину землерийних і дорожніх машин, підйомних кранів, скреперних і бурових установок тощо.

ЛЕ́БІДЬ Дмитро Захарович [9(21).II 1893—30.X 1937]—парт. і рад. діяч УРСР. Член Комуністич. партії з 1909. Н. в с. Лоцманська Кам'янка (тепер у складі м. Дніпропетровська) в сім'ї селянина-бідняка. В революц. русі з 1908. Після Лютневої революції 1917 — член Катеринославської Ради робітн. депутатів, згодом — голова к-ту більшовицької орг-ції Катеринінської з-ці. В 1918—20 — на відповідальній роботі в Наркоматі внутр. справ України, Катеринославському губкомі КП(б)У та губвиконкомі, на Катеринінській з-ці. В 1920—24 — другий секретар ЦК КП(б)У. В 1924—25 — голова ЦКК КП(б)У і нарком РСІ УРСР. У 1926—29 — заст. голови ЦКК КП(б)У і наркома РСІ УРСР. З 1930 — заст. Голови Раднаркому РРФСР. На XI і XII з'їздах РКП(б) обирався кандидатом, на XVI і XVII з'їздах партії— членом ЦК ВКП(б), на XIII — XV з'їздах — членом ЦКК ВКП(б). На V—VII конференціях КП(б)У обирався членом ЦК партії, на VIII конференції КП(б)У — членом ЦКК. В 1920—22 — кандидат у члени Політбюро, 1922—24 — член Політбюро ЦК КП(б)У, 1920—24 — член Оргбюро ЦК КП(б)У. Член ЦВК СРСР та ВУЦВК.

ЛЕ́БІДЬ (Cygnus) — рід птахів родини *качачих*. Довж. тіла 110—170 см, маса 5—12 кг. Забарвлення біле, чорне або чорне з білим. 5 видів, поширений в Європі, Азії, Америці. В СРСР 3 види, у т. ч. в УРСР — Л.-шипун (C. olor), гніздиться на Пд. республіки, Л.-клікун (C. cygnus) буває на прольоті та зимує на узбережжі Чорного м.; Л. малий (C. bewickii) — рідкісний пролітний птах. Л. живуть поблизу водойм, гнізда мостять у заростях очерету. Кладку з 5—7 яєць насиджує самка протягом 40 діб. Пташенят водять і охороняють обидва птахи пари. Живляться Л. водними рослинами, рідше — тваринною їжею. Л. часто утримують у свійському стані як декоративних у містах на ставках у парках. Усі види Л. занесені у *Червону книгу* СРСР. Викопні рештки відомі з верх. міоцену.

О. Б. Кістяківський.

ЛЕ́БІДЬ — сузір'я Пн. півкулі неба. Розташоване у смузі *Молочного Шляху*. Найяскравіша зоря — *Денеб*. Укр. нар. назва Л.— «Хрест» (яскраві зорі Л. утворюють фігуру, що має форму хреста). В СРСР видно навесні, влітку й восени (найкраще — в липні і серпні). Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

ЛЕВ (Panthera leo, синонім Felis leo) — хижий ссавець роду *пантера*. Тіло (довж. понад 2 м, маса до 250 кг) масивне, порівняно довгі кінцівки озброєні втяжними кігтями. Забарвлення жовто-буре, хвіст закінчується китицею з довгого волосся. На відміну від ін. *котячих* у Л. яскраво виявлений статевий *диморфізм*: шия та передня частина тіла у самців вкриті довгим волоссям. Л. поширений в Африці та Пд. Азії; населяють савани, напівпустелі й пустелі. Живуть поодиноко або невеликими групами (прайдами). Живиться дикими копитними (антилопи, зебри, буйволи та ін.), іноді нападає на свійську худобу. Раз на рік самка після 103—112-добової вагітності народжує 2—3 (іноді до 6) зрячих плямистих левенят. Статевої зрілості Л. досягає у 3 роки; живе до 35 років. Л. у зоопарках регулярно розмножуються. Викопні рештки Л. на Україні відомі з середньо- і пізньоантропогенових відкладів.

ЛЕВ — одне з сузір'їв *зодіаку*. Найяскравіша зоря Л.— *Регул*. В СРСР видно взимку й навесні (найкраще — в лютому й березні). Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

ЛЕВ — грошова одиниця Народної Республіки Болгарії, поділяється на 100 *стотинок*. За курсом Держбанку СРСР на вересень 1980 100 Л. дорівнюють 76,92 крб.

ЛЕВ XIII (Leo XIII; світські імена і прізв.— Вінченцо Джоаккіно Печчі; 2.III 1810, Карпінетс-Романо — 20.VII 1903, Рим) — римський папа з 1878. Намагався пристосувати діяльність католицької церкви до умов бурж. суспільства. Сприяв співробітництву верхівки католицької церкви з правлячими класами капіталістичних д-в. Видав ряд *енциклік* (у т. ч. «Рерум новарум»), в яких сформулював антисоціалістичну доктрину католиц. церкви. Виправдовував соціальну нерівність, закликав до примирення класів і створення організацій трудящих під контролем церкви.

ЛЕВ ДАНИ́ЛОВИЧ (бл. 1228 — бл. 1301) — галицький князь. Після смерті свого батька *Данила Галицького* (1264) успадкував Перемишльське князівство і Львів, після смерті Шварна Даниловича (бл. 1269) — Галич, Белзьке, Холмське і Дорогичинське князівства. Підтримував дружні зв'язки з Угорщиною і Чехією. Приєднав до Галицького князівства частину Закарпаття з Мукачевим (бл. 1280) і Люблінську землю (бл. 1292). За ім'ям Л. Д. названо м. Львів.

ЛЕВ ДІА́КОН (Λέων Διάκονος; н. до 950, Калоя, Мала Азія — п. бл. 1000) — візант. історик. Належав до придворних кіл. Бл. 990 написав «Історію в X кн.», що охоплює події з історії Візантії 959—976. Твір Л. Д. містить значний матеріал про війни Візантії проти болгар та сх. слов'ян, про походи київ. князя *Святослава Ігоровича* на Балкани.

ЛЕВА́ДА Олександр Степанович [повне прізв.— Косяк-Левада; н. 13 (26).XI 1909, с. Кривчунка, тепер Жашківського р-ну Черкас. обл.] — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1943. Вчився у Вінн. пед. ін-ті (1930—32). В роки Великої Вітчизняної війни був військ. кореспондентом. Друкуватися почав 1928. Автор поеми «Микола Чернишевський» (1939), збірок віршів «Поезії» (1941), «Березень—Жовтень» (1975), книг нарисів і памфлетів «Плач полонянок» (1943), «Балканський щоденник» (1946), роману «Південний захід» (1948— 50, у співавт. з Іваном Ле). Відомий гол. чин. як драматург: комедії «Ой у полі нивка» (1941, у співавторстві з Л. Грохою), «Марія» (1951), «Серця і долари» (1956); драми «Камо» (1941), «Шлях на Україну» (1946), «Під зорями Балканськими» (1947), «Здрастуй, Прип'ять!» (1973), «Перстень з діамантом» (1976); трагедії «Фауст і смерть» (1960), «Гроза над Гавайями» (1963); лібретто опери «Арсенал» (1960, у співавт. з А. Малишком). За сценаріями Л. поставлені кінофільми «Правда» (за однойменною п'єсою О. Корнійчука), «Українська рапсодія», «Берег надії», «Родина Коцюбинських» та ін. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями. Державна премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971.

Тв.: Твори. т. 1—4. К., 1979—80; Кіноповісті. К., 1977; Повість про ранній ранок. К., 1979; Рос. перекл. — Пьесы. М., 1971: Фауст и смерть. М., 1978.

Літ.: Давидова І. Позиція митця. К., 1979.

І. М. Довидова.

ЛЕВА́ДА (від грец. λιβάδιον — вода, водоймище) — 1) Ділянка річкової долини, обсаджена деревами, яку використовують як сіножать, пасовище і частково під городи. 2) Береговий ліс з дуба, в'яза, вільхи, гополі, верби, який у повінь заливається водою.

ЛЕВАКО́ВСЬКИЙ Іван Федорович [1828, Петербург — 15 (27). III 1893) — вітчизняний геолог. Закінчив Харків. ун-т (1852), в якому з 1860 викладав геолсгію (з 1864 — перший професор геології цього ун-ту). Л. був одним з організаторів і беззмінним головою Харків. т-ва дослідників природи (1870—93). Вивчав геологію України, зокрема Криму (встановив асиметричну будову *Кримських гір*) та пд.-зх. частини Донбасу, де остаточно довів пермський вік соленосних відкладів. Досліджував питання гідрогеології України, геоморфології й тектоніки правобережжя Дніпра; автор оригінального вітчизн. підручника з геології (1861—64).

ЛЕВАКО́ВСЬКИЙ Микола Федорович [28.IV (10.V) 1833, Петербург — 26.IV (8.V) 1898] — вітчизняний ботанік. Закінчив фіз.-матем. ф-т Харків. ун-ту (1857); вчителював у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ). З 1865 — викладач Харків., а з 1868 — Казан. ун-ту (з 1868 — професор). Праці Л. присвячені вивченню т-ри й руху рослин, дослідженню впливу умов навколишнього середовища на форму коренів у рослин (ця праця дістала високу оцінку К. А. Тімірязєва) тощо. Заклав основи експериментальної *морфології рослин*. З 1888 жив у Харкові, де брав активну участь у роботі місц. Т-ва дослідників природи.

ЛЕВА́НДА Іван Іванович (рр. н. і см. невід.) — вітчизн. мовознавець 19 ст., член Російської АН (з 1811). Проводив порівняльне дослідження санскритської та слов'ян. мов, вивчав походження слов'ян (розвідка «Про родовід склавонів, або слов'ян, і походження їхньої назви», 1811).

ЛЕВА́НДА Іоанн [справж. прізв., ім'я та по батькові — Сікачка Іван Васильович; березень 1734, Київ — 25.VI (6.VII) 1814, там же] — укр. письменник. Н. в сім'ї бідного шевця. Закінчив *Київську академію* (1760), протягом двох років був тут викладачем. З 1763 — священик київоподольського Успенського собору. В 1786 був призначений кафедральним протоієреєм. Автор численних «слів», поучень і листів. Похований у Софійському соборі. *І. М. Лисенко.*

ЛЕВАНДО́ВСЬКИЙ Вячеслав Вячеславович [11 (23).II 1897, Київ — 18.IV 1962, Москва] — укр. рад. кінорежисер і художник. Один із зачинателів рад. мультиплікації. В 1918 навчався в Київ. театр. академії, 1920—22 — в Укр. Академії мистецтв. Послідовник Г. *Нарбута*. Автор обкладинки до збірника «*Гроно*» (К., 1920). З 1920 працював художником в театрах Києва, з 1925 — на кінофабриці ВУФКУ, де створив перші укр. мультиплікаційні фільми: «Казка про солом'яного бичка» (1927, Одеса), «Казка про Білку-господиню та Мишку-злодійку» (1928, Київ), перший укр. звуковий мультфільм «Тук-Тук та його приятель Жук» (1932, Одеса, завершений 1935 його учнями Є. Горбачем та С. Гуєцьким). З 1933 — на кіностудії «Мосфільм» («Лисиця і виноград», 1937; «Срібний дощ», 1938). Брав участь у постановці фільмів «Золотий ключик» (1939), «Небесне створіння» (1956) *С. І. Білокінь.*

ЛЕВАНДО́ВСЬКИЙ Прокіп (1782—1849) — укр. композитор і художник. Закінчив *Київську академію;* учень А. *Веделя*. З 1820 жив і працював у м. Новомосковську (тепер Дніпроп. обл.). Автор духовних концертів, літургій, перекладів церк. співів для фортепіано та літургії Д. Бортнянського для органа, а також обробок укр. нар. пісень. *І. М. Лисенко.*

ЛЕВАНЄ́ВСЬКИЙ Сигізмунд Олександрович (1902, Петербург — 13.VIII 1937, район Пн. полюса) — рад. льотчик, Герой Рад. Союзу (1934). Член Комуністичної партії з 1934. В Рад. Армії з 1918. Учасник громадян. війни. В квітні 1934 брав участь у рятуванні *челюскінців*. 5.VIII — 13.IX 1936 з метою вивчення Пн. повітр. шляху між СРСР і США здійснив переліт заг. протяжністю 19 тис. км. 12. VIII 1937 на літаку Н-209 з екіпажем з 6 чол. стартував з завданням перелетіти через Пн. полюс у США. Потрапивши в тяжкі метеорологічні умови, екіпаж літака загинув. Л. нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки.

ЛЕВА́НТ (франц. Levant — Схід) — вживана в літературі назва країн, розташованих біля сх. берегів Середземного м. Після 1-ї світової війни Л. називали територію Сірії та Лівану.

ЛЕВЕ́К (Lévesque) П'єр Шарль (1736, Париж — 1812) — франц. історик, член франц. Академії написів і красного письменства (з 1789). За рекомендацією Д. *Дідро* був запрошений до Петербурга, де він 1773—80 викладав у кадетському корпусі. Автор «Історії Росії» (1782—83; рос. переклад — т. 1—2,1787), в якій вміщено відомості і про Україну.

ЛЕВЕ́ЛЕРИ (англ. levellers, букв. — урівнювачі) — радикальна дрібнобуржуазна демократична партія під час *Англійської буржуазної революції 17 століття*. Виникла 1647 з лівого крила *індепендентів*. На чолі Л. стояли Дж. *Лілберн*, Р. Овертон та ін. Соціальну базу Л. становили гол. чин. дрібнобурж. верстви міськ. населення. Л. виступали за встановлення республіки, ліквідацію палати лордів, запровадження широких виборчих прав. У галузі економіки вимагали ліквідації монополій, зниження податків, заборони *огороджування*. Були рішучими противниками ліквідації приватної власності та знищення дворянського землеволодіння. В 1649 Л. підняли солдатські повстання, які були придушені урядом О *Кромвеля*. Після цього рух Л. пішов на спад.

ЛЕВЕНГУ́К (Leeuwenhoek) Антоні ван (24.X 1632, Делфт — 26.VIII 1723, там же) — голл. природознавець, основоположник наукової мікроскопії, член Лондонського королівського т-ва (з 1680). Опанував мистецтво шліфування оптичних скелець (виготовляв лінзи, що збільшували майже в 300 раз). За допомогою цих лінз вперше спостерігав мікроскопічні організми (зокрема, бактерії), рух крові у капілярах, еритроцити, окремі рослинні і тваринні клітини, яйця і зародки; описав будову м'язової тканини та ін. частин і органів рослин і тварин. Вперше описав *партеногенез* у попелиці. Разом з Л. Гамом відкрив *сперматозоїди* людини й тварин (1677).

ЛЕВЕНЄ́ЦЬ Анатолій Варфоломійович (н. 24.V 1933, м. Свободний, тепер Амур. обл.) — укр. рад. театральний художник, засл. діяч мист. УРСР (з 1979). Член КПРС з 1957. Після закінчення Львів. поліграфічного ін-ту ім. І. Федорова працював у театрах Куйбишева, Дрогобича та ін., з 1974 — у Волинському укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. Оформив вистави «Безприданниця» (1960) і «Без вини винуваті» (1963) О. Островського, «Захар Беркут» за І. Франком, «Їх четверо» О. Запольської, «Отелло» У. Шекспіра (всі — 1967), «Василь Тьоркін» за О. Твардовським (1974), «Юстина» Х. Вуолійокі (1978), «Де тирса шуміла» А. Шияна (1979) та ін.

ЛЕВЕР'Є́ (Le Verrier) Урбен Жан Жозеф (11.III 1811, Сен-Ло — 23.IX 1877, Париж) — франц. астроном, член франц. АН (з 1846), чл.-кор. Петерб. АН (з 1848). Директор Паризької астр. обсерваторії (з 1854). Праці Л. присвячені *небесній механіці*. Досліджував вікові зміни орбіт *планет* і питання стійкості *Сонячної системи*. На базі вивчення неправильностей у русі планети *Уран* Л. (незалежно від Дж. К. *Адамса*) обчислив положення планети *Нептун*, яку за його даними відкрив 1846 нім. астроном Й. Г. Галле (1812—1910). Л. склав точні таблиці руху планет і відкрив віковий рух перигелію орбіти *Меркурія*.

ЛЕВИ́НСЬКИЙ Іван Іванович (6.VII 1851, м. Долина, тепер Івано-Фр. обл.— 4.VII 1919, Львів) — укр. архітектор. У 1875 закінчив Тех. академію у Львові. В 80-х рр. заснував тут власну архіт.-проектну майстерню і майстерню по виробн. худож. майоліки (за нар. зразками). В майстернях Л. в різний час працювали архітектори О. *Лушпинський*, Л. *Левинський*, Т. *Обмінський*, Є. *Червинський*. Тут велися пошуки стилю в дусі укр. *модерну*, які виявлялися в застосуванні прийомів укр. нар. буд-ва і декоративних керамічних вставок з нар. орнаментальними мотивами. Серед будівель, споруджених під керівництвом Л. у Львові: будинок т-ва «Дністер» (тепер 7-а поліклініка, у співавт., 1905), Академічний дім (тепер гуртожиток поліграф. ін-ту ім. І. Федорова), будинок бурси Укр. пед. т-ва (тепер гол. корпус Львів. лісотех. ін-ту, у співавт., 1906—08), будинок муз. ін-ту (тепер муз. уч-ще, 1916).

ЛЕВИ́НСЬКИЙ Л. (рр. н. і см. невід.) — укр. архітектор 2-ї половини 19 — початку 20 ст. Працював у Львові в архіт.-проектній майстерні І. *Левинського*. Разом з ним та О. *Лушпинським* і Т. *Об-*

О. С. Левада.

У. Ж. Ж. Левер'є.

І. Левинський, О. Лушпинський, Л. Левинський, Т. Обмінський. Будинок бурси Українського педагогічного товариства у Львові (тепер головний корпус Лісотехнічного інституту). 1906—08.

В. Ф. Левитський.

А. З. Левицька.

Т. В. Левицька. Портрет внучки Олі. Вишивка. Суми. 1979.

мінським брав участь у спорудженні будинків т-ва «Дністер» (тепер 7-а поліклініка, 1905), бурси Укр. пед. т-ва (тепер корпус Львів. лісотех. ін-ту, 1906 — 08), муз. ін-ту (тепер муз. уч-ще, 1916) у Львові. Дотримуючись принципів *модерну*, в своїй творчості використовував прийоми і форми укр. нар. архітектури.

ЛЕВИ́ТСЬКИЙ Борис Григорович [27.IV (9.V) 1890, м. Умань, тепер Черкас. обл.— 2.V 1953, Полтава] — укр. рад. вчений у галузі ветеринарії і зоотехнії, засл. діяч науки УРСР (з 1946). Член КПРС з 1949. У 1914 закінчив Харків. вет. ін-т. Працював у Дергачівському училищі землеробства (1914—19), на Полтав. протичумній (1922—23) і зоотех. (1923—30) станціях та ін. В 1931—41 і з 1944 — викладач (з 1950 професор) Полтав. с.-г. ін-ту. Праці з питань боротьби з хворобами тварин, технології кормів та ін. Л. запропонував метод дріжджування кормів. Нагороджений орденом Леніна.

ЛЕВИ́ТСЬКИЙ Володимир Фавстович (6.VI 1854 — 26.X 1939) — укр. економіст, акад. АН УРСР (з 1925). Н. в с. Старостинцях (тепер Погребищен. р-ну Вінн. обл.). Закінчив Новоросійський ун-т в Одесі (1878). Викладав політ. економію і поліцейське право у Харків. ун-ті (1893—1917). Професор Харків. с.-г. ін-ту (1919—30). Автор праць з політичної економії, історії нар. г-ва Росії, Франції та ін. країн, а також з агр. питання в Росії, на яких позначився вплив дрібнобурж. *«стійкості дрібного селянського господарства теорії»* та *«спадної родючості грунту закону»*. В роки Рад. влади досліджував питання історії нар. г-ва Старод. світу тощо.

ЛЕВИ́ТСЬКИЙ Микола Васильович (25.III 1859—1.XII 1936) — укр. громадський діяч, ліберальний народник. Н. в с. Хмільній (тепер Канівського р-ну Черкас. обл.). Закінчив Харків. ун-т (1885). Висував проекти створення ремісничих, землеробських та ін. артілей, взаємного заг. страхування селян тощо. В 90-х рр. 19 ст. організував серед селян Херсон. губернії землеробські кооперативи-артілі, які швидко розпалися. Прожектерські народницькі погляди Л. піддав критиці В. І. Ленін у праці «З приводу однієї газетної замітки» (див. Повне зібр. творів, т. 2, с. 406—412). Брав участь у діяльності бурж.-націоналістичної *Центральної ради*. В роки Рад. влади займався пед. діяльністю, працював у різних кооп. установах України.

ЛЕВИ́ЦЬКА Анастасія Зіновіївна [справж. прізв.— Кашко; 4 (16). II 1898, с. Куликівка, тепер Черніг. обл.— 6.XI 1955, Харків] — укр. рад. співачка (меццо-сопрано), нар. арт. УРСР (з 1947). Член КПРС з 1942. В 1927 закінчила Київ. муз.-драм. ін-т. В 1927—30 — солістка Київ., 1930—49 — Харків. театрів опери та балету; 1950—55 — професор Харків. консерваторії. Партії: Одарка («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Настя («Тарас Бульба» Лисенка), Любаша («Царева наречена» Римського-Корсакова), Любов («Мазепа» Чайковського»), Солоха («Сорочинський ярмарок» Мусоргського), Кармен (однойменна опера Бізе), Даліла («Самсон і Даліла» Сен-Санса), Аксинья («Тихий Дон» Дзержинського).

ЛЕВИ́ЦЬКА Галина Львівна (Крушельницька; 23.I 1901, с. Порохник, тепер ПНР — 13.VII 1949, Львів) — укр. рад. піаністка і педагог. У 1920 закінчила Держ. академію музики та образотворчого мист. у Відні. В 1921—39 — педагог по класу фортепіано у Вищому муз. ін-ті імені М. В. Лисенка у Львові. В 1940—41, 1944—49 — професор Львів. держ. консерваторії імені М. В. Лисенка і директор муз. школи-десятирічки. Виступала з концертами у Львові, Києві, Варшаві, Кракові, Празі, Відні та ін., пропагуючи твори укр., зокрема укр. рад., композиторів. *Р. Я. Пилипчук.*

ЛЕВИ́ЦЬКА Ольга Максиміліанівна [15.XII 1879, Пустомити, тепер смт Львів. обл. — 19.III 1925, Станіслав, тепер Івано-Франківськ] —укр. актриса, співачка (сопрано). Сестра А. М. *Бучми*. Грала в *Театрі товариства «Руська бесіда»* (1898 — 1912), в трупах Й. *Стадника* (1913—14), К. *Рубчакової* (1916—18). Ролі: Аза («Циганка Аза» Старицького), Варка («Безталанна» Карпенка-Карого), Аніся («Влада темряви» Л. Толстого), Естера («Уріель Акоста» Гуцкова) та ін. Партії: Наталка, Кулина («Наталка Полтавка», «Чорноморці» Лисенка), Сантуцца («Сільська честь» Масканьї) та ін. *П. К. Медведик.*

ЛЕВИ́ЦЬКА Тамара Василівна [н. 31.I (12.II) 1916, м. Білопілля, тепер Сум. обл.] — укр. рад. вишивальниця, засл. майстер нар. творчості УРСР (з 1977). Закінчила Київ. худож. ін-т. Вишивкою займається з 1939, розробила власну техніку. Вишила понад 30 картин на ленінську тему, численні портрети (Л. Толстого, О. Пушкіна, Т. Шевченка, Д. Гурамішвілі, С. Ковпака) й картини за творами відомих художників. Роботи Л. зберігаються в Центральному музеї В. І. Леніна, Держ. музеї Л. М. Толстого (обидва — Москва), Музеї Т. Г. Шевченка (Київ) та ін.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Володимир Йосипович [19 (31).XII 1872, Тернопіль — 13.VII 1956, Львів] — укр. рад. математик. Закінчив (1895) Львів. ун-т. У 1894—1918 викладав у галицьких гімназіях. У 1901 здобув ступінь доктора філософії, але його, як українця, уряд бурж.-поміщицької Польщі не допускав до роботи в ун-ті. В 1920—25 Л. викладав математику в таємному укр. ун-ті. З 1939 — професор Львівського ун-ту. У 1893 надрук. першу працю з вищої математики укр. мовою. Праці з теорії *аналітичних функцій*, диференціальних та інтегральних рівнянь, алгебри, геометрії, теор. фізики й астрономії. Збирав і впорядковував укр. матем. термінологію.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Володимир Софронович (16.VIII, 1888, с. Кричка, тепер Богородчанського р-ну Івано-Фр. обл.— 14.II 1980, Нью-Йорк) — діяч укр. еміграції в США. З 1941 — редактор укр. газети *«Громадський голос»*.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Григорій Васильович [15 (27).X 1852, Харків — 1918] — вітчизняний астроном. Закінчив (1874) Петерб. ун-т, працював на Пулковській обсерваторії. З 1879 — доцент Харків. ун-ту, сприяв створенню Харків. астр. обсерваторії. З 1894 — професор Юр'євського (тепер Тартуський) ун-ту (1898 — 1908 — директор астр. обсерваторії). Л. спостерігав сонячні плями, вивчав способи визначення орбіт *подвійних зір*, досліджував мікроколивання земної поверхні за допомогою горизонтальних маятників. У 1915—18 Л. — голова Рос. астр. товариства.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ (Левицький-Ніс) Григорій Кирилович (бл. 1697, с. Маячка, тепер Новосанжарського р-ну Полтав. обл.— 19.V 1769, там же) — укр. гравер, представник *барокко*, походив із козацької родини Носів. Батько Д. *Левицького*. Навчався в Польщі — у Вроцлаві, та, можливо, у Київській академії. На початку 30-х рр. діяльність Л. була пов'язана з Київ. академією.

В 1737 виконав серію гравюр для кишенькових видань Києво-Печерської лаври «Євангелія» та «Апостола». В 1752 і 1757 оздобив гравюрами велике видання «Апостола». Оформив розкішні подарункові гравюри на честь лаврських архімандритів Романа Копи (не пізніше 1730) та Іларіона Негребецького (1738), київ. митрополита Рафаїла Заборовського (1739), в яких Л. виявив себе майстром портрета й архіт. зарисовок. Л. створив цикл гравюр для подарункового видання М. Козачинського «Філософія Арістотелева» на честь Олексія Розумовського (1745, Львів). З 1741 оселився в с. Маячці, де став священиком місцевої церкви і продовжував працювати як художник

Літ.: Фоменко В. М. Григорій Левицький і українська гравюра. К., 1976. *Д. В. Степовик.*

Г. К. Левицький. Подарункова гравюра на честь Романа Копи. Гравюра на міді. Не пізніше 1730.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Дмитро Григорович [бл. 1735, Київ (?) — 4 (16). IV 1822, Петербург] — рос. та укр. живописець-портретист, академік петерб. АМ (з 1770). Навчався у батька — гравера Г. *Левицького* (Носа) та в О. *Антропова* (з 1758). Бл. 1758 переїхав до Петербурга. Автор багатьох парадних та інтимних портретів, які відзначаються виразною композицією й вишуканим колоритом, умінням передати індивідуальні риси людини. Твори: портрети — арх. О. Кокорінова (1769—70), Н. Сезьомова (1770), П. Демидова (1773); Д. Дідро (1773—74), серія портретів вихованок Смольного ін-ту (бл. 1773—76), М. Дьякової (1778); Д. Долгорукого (1782), невідомої в блакитній сукні (1784), обидва— Київ. музей рос. мист., дочки Агаші в нар. костюмі (1785), М. Рєпніна (1792, ДМУОМ) та ін. Після 1800 хворів і майже не працював. Твори Л. зберігаються в ДТГ, ДРМ та ін. музеях. Іл. див. на окремому арк., с. 80—81.

Літ.: Чукін І. Д. Левицький. К., 1930; Молева Н. М. Дмитрий Григорьевич Левицкий. М., 1980.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Іван [16.XI 1875, с. Мала Лука, тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл.— 8.IV 1938, Львів] — укр. композитор, хоровий диригент і педагог. У 1910—37 викладав в укр. вчительській семінарії та у Вищому муз. ін-ті ім. М. В. Лисенка у Львові. Автор творів для скрипки, хорів, зокрема на слова Т. Г. Шевченка («За байраком байрак», «І небо невмите, і заспані хвилі», «По улиці вітер віє», всі — 1914; «Тече вода в синє море», вид. 1923), солоспівів; підручників з гармонії, теорії й історії музики.

Л. З. Мазепа.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Іван Омелянович (18.I 1850, с. Берлоги, тепер Рожнятівського р-ну Івано-Фр. обл.— 30.I 1913, Львів) — укр. бібліограф. Закінчив філос. ф-т Віденського ун-ту. Деякий час поділяв погляди *«москвофілів»*, брав участь у їхніх виданнях. Співробітничав і в ін. укр. виданнях. Бібліографічною роботою займався з 1877. З 1909 очолював Бібліографічну комісію *Наукового товариства імені Шевченка*. Осн. праці Л.: «Галицко-русская библиография XIX столетия» (т. 1—2, Львів, 1888—95), «Галицько-руська бібліографія за рр. 1772—1800» (1903), «Українська бібліографія Австро-Угорщини» (т. 1—3. Львів, 1909—11). Незакінчена праця «Прикарпатская Русь в XIX веке. В биографиях и портретах её деятелей» (т. 1, в. 1—4. Львів, 1898). Бібліографічні праці Л. відзначаються повнотою і точністю опису.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Іван Семенович (1838—1918) — укр. письменник. Див. *Нечуй-Левицький* І. С.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Йосип (1801, Галичина — 24.V 1860, с. Нагуєвичі, тепер с. Івана Франка Дрогобицького р-ну Львів. обл.) — укр. письменник, педагог, культурний діяч. Закінчив Віденську духовну семінарію (1825). Викладав церк.-слов'ян. мову в Перемишльській семінарії (1832—34, 1848—53), був священиком у селах Шклі, Грушеві, Нагуєвичах. Автор праць «Приручний словар славено-польський...» (1830), «Граматика руської, або малоросійської мови в Галичині» (нім. мовою. 1834), підручників для поч. шкіл — букваря, арифметики тощо, статей з питань літератури, мови, муз. мистецтва. «Язичієм» писав оди, перекладав твори Й. Ф. Шіллера та Й. В. Гете.

Р. Я. Пилипчук.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Йосип Петрович (літ. псевд.— Йосип з Болшова, Йосиф з Покуття; 1810, с. Тлумачик, тепер с. Товмачик Коломийського р-ну Івано-Фр. обл.—1863, с. Заболотів, тепер Снятинського р-ну тієї ж обл.) — укр. письменник і музикант. Закінчив Львів. духовну семінарію (1835). Брав участь у рукописній зб. «Син Русі», підготовленій *«Руською трійцею»* (вірш «Радість весни», 1833). У 1851—54 надрукував ряд статей у газетах «Зоря галицька» і «Вісник русинів» з питань історії мови та муз. мистецтва.

Р. Я. Пилипчук.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Леонід Миколайович [26.X (8.XI) 1917, с. Миньківка, тепер Меньківка Радомишльського р-ну Житомир. обл.— 25. XII 1943] — укр. рад. поет. Вчився в Київ. ун-ті (1937—41). Перші вірші надрукував 1938 в журн. «Радянська література». Під час Великої Вітчизн. війни добровольцем пішов на фронт, загинув у бою в с. Забілоччя на Житомирщині. Поезії Л. ввійшли до книги «Недоспівана пісня» (1959, посмертно).

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Леопольд Іванович (7.VIII 1906, с. Бурдяківці, тепер Борщівського р-ну Терноп. обл.— 14.V 1973, Львів) — укр. рад. художник, засл. діяч мист. УРСР (з 1970). В 1928—33 навчався в Краків. академії красних мистецтв у Ю. Мегоффера і К. *Дуніковського*. В 1932 за цикл гравюр на гостро соціальні й антиклерикальні теми був виключений з академії. З 1946 жив у Львові. Твори: графічні серії — «З оповідань мого батька» (1947), «З моїх спогадів» (1947—48), «Слідами великого перелому» (1949), «Старе і нове» (1957), «Як ми жили за океаном» (1960), «Дівчата» (1961); картини — «Переяславська рада» (1948), «Малий І. Франко в ковальні батька» (1952), «Дума про Возз'єднання» (1953—54). Л.— автор ілюстрацій до творів Я. Галана, С. Тудора, П. Козланюка. Нагороджений орденами Леніна, «Знак Пошани», медалями.

Літ.: Якушенко Г. Леопольд Іванович Левицький. К., 1969.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ (Lewicki) Микола (1870, Сх. Галичина — 1.VIII 1944, Варшава) — укр. і польс. співак (тенор), режисер і педагог. У 1893 закінчив Львів. консерваторію (клас В. *Висоцького*). В 1898—1915 — соліст (з 1908 — режисер) варшавської опери, 1915—23 — режисер рос. опери в Тбілісі, 1923—27 — польс. опери у Львові. На оперній сцені та в укр. концертах виступав разом з О. *Мишугою* і С. *Крушельницькою*. Партії: Йонтек («Галька» Монюшка), Ленський, Герман («Євгеній Онєгін», «Пікова дама» Чайковського), Хозе («Кармен» Бізе), Альфред («Травіата» Верді). В концертах пропагував твори укр. композиторів М. Лисенка, О. Нижанківського, Г. Топольницького та ін.

Р. Я. Пилипчук.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Микола Феодосійович [27.V (8.VI) 1819, Чернігівщина — 2 (14). II 1885, Київ] — укр. педагог. Закінчив Київ. духовну семінарію (1841), проте священиком бути відмовився. Вчився в Київ. ун-ті (не закінчив через матеріальні нестатки). З 1846 вчителював у школах Київщини, Чернігівщини, з 1858 — в училищах і гімназіях Києва. Працював над питаннями змісту й методики поч. навчання. Висунув ідею нової поч. школи, здатної розвивати розум дитини, будити прагнення до корисної діяльності, здійснювати фіз., естетичне й моральне виховання. В навчанні використовував «Рідне слово» К. Д. *Ушинського*, його дидактичні принципи народності, наочності та ін. Опублікував ряд науково-методичних та ін. педагогічних статей.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Михайло Васильович (9.II 1891 — 1933) — активний учасник революц. руху на Зх. Україні. Член Комуністичної партії з 1918. Н. в с. Явчому (тепер Рогатин. р-ну Івано-Фр. обл.) в сел. сім'ї. Під час 1-ї світової війни був мобілізований в австр. армію і потрапив у рос. полон. Брав участь у встановленні Рад. влади в Ташкенті. В 1918 — редактор укр. газ. «Туркестанська рада» (Ташкент). З 1919 — на Україні, член Тимчасового к-ту КПСГ, а згодом — підпільного ЦК КПСГ. У 1920 — член *Галицького організаційного комітету КП(б)У*. Влітку 1920 був обраний членом Політбюро ЦК КПСГ і *Галицького революційного комітету*. З кін. 1921 — на дипломатичній роботі, з 1924 — на парт. і рад. роботі на Україні. На IX з'їзді КП(б)У обраний членом ЦКК КП(б)У, на X і XI з'їздах — кандидатом у члени ЦК КП(б)У.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Модест Олександрович (1873, Скала-Подільська, тепер Борщівського р-ну Терноп. обл.— 1927) — укр. музичний діяч, диригент. Засновник і керівник хорового т-ва «Буковинський боян» (1899—1916) та першої на Буковині укр. муз. школи ім. М. Лисенка в Чернівцях (1904—16).

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Модест Пилипович [літ. псевд.— М. Пилипович, Виборний, Макогоненко; 13 (25).VII 1866, с. Вихилівка, тепер Ярмолинецького р-ну Хмельн. обл.— 16.VI 1932, Луцьк] — укр. письменник і публіцист ліберально-бурж. напряму. Закінчив Київ. ун-т (істор.-філологічний ф-т — 1888, медичний — 1893), працював лікарем. У 1917—27 жив у Греції та Чехословаччині, з 1927 — у Луцьку. Друкуватися почав 1901. У 1907 вийшла його збірка «Оповідання», де змальовано нужденне життя селян та міської бідноти, викрито сваволю урядовців. У деяких творах 1925—27 Л. тенденційно висвітлював події громадян. війни на Україні, а в ряді моментів — у бурж.-націоналістичному дусі (оповідання «Gloria victis» та ін.). Л.— автор граматики укр. мови,

Д. Г. Левицький. Портрет роботи В. Л. Боровиковського. Фрагмент.

Л. І. Левицький. Гуцул сидить. Лінограв'юра. 70-і роки 20 ст.

Ф. В. Левицький.

наук.- популярних творів з медицини. Перекладав твори зх.-європ. л-ри.

Тв.: Перша «льгота». Львів, 1966.

Ф. П. Погребенник.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Орест Іванович [13 (25).XII 1848, с. Маячка, тепер Новосанжарського р-ну Полтав. обл.— 9.V 1922, Київ] — укр. історик, правознавець, археограф, архівіст, етнограф і белетрист, акад. АН УРСР (з 1919). У 1874 закінчив Київ. ун-т. Був секретарем *Тимчасової комісії для розгляду давніх актів* (1874—1921), членом *Історичного товариства Нестора-літописця, Наукового товариства імені Шевченка*. Співробітничав у журн. «*Киевская старина*». В 1919—21 — заст. президента АН УРСР. Автор праць з історії України 16—19 ст. («Нарис внутрішньої історії Малоросії в другій половині XVII ст.», в. 1, 1875; «Спроба дослідження про літопис Самовидця», 1878, «Про становище селян Південно-Західного краю в другій чверті XIX ст.», 1906). Як історик народницького напряму Л. в оцінці істор. подій стояв на бурж.-демократичних позиціях. Його праці, написані на фактичному матеріалі, мають довідкове значення. Л.— автор ряду істор. оповідань і повістей.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Остап Михайлович (літ. псевд.— Остап Ковбасюк; 2.X 1839, с. Раковець, тепер Городенківського р-ну Івано-Фр. обл.— 12.VI 1903, Станіслав, тепер Івано-Франківськ) — укр. письменник. Закінчив Львів. ун-т (1869). Друкувався з 1862. Писав польською (сатирична поема «Біженці») та українською (поезії «Під вечір», «Любов» та ін.) мовами. Перекладав твори Г. Гейне, п'єси Й. В. Гете і Г. Лессінга, переробив на мелодраму оперу С. *Монюшка* «Галька».

В. І. Хома.

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Федір Васильович [2 (14).V 1858, Новоукраїнка, тепер Кіровогр. обл.— 19.II 1933, Чернігів] — укр. рад. актор, режисер, театральний діяч, засл. арт. Республіки (з 1926). Після закінчення духовної семінарії (1877) вчителював у Новоукраїнці (1877—87), де заснував аматорський театр. гурток. У 1888—92 — актор у трупі М. *Кропивницького*, потім у трупах О. *Суслова*, М. *Садовського*. В 1905—08 керував власною трупою, 1909—17 — в *Театрі Миколи Садовського*; 1917—19 — в Нац. зразковому театрі та Укр. держдрамі (Київ), 1919 і 1925—29 — в Укр. драм. театрі імені Т. Г. Шевченка (з 1927 — в Дніпропетровську), 1930—31 — в укр. *Театрі «Жовтень»* (Ленінград). Ролі: Черевик («Сорочинський ярмарок» Старицького за Гоголем), Писар («Бурлака» Карпенка-Карого), Кукса («Пошились у дурні» Кропивницького), Копистка («97» М. Куліша), Осип і Земляника («Ревізор» Гоголя), Юсов («Тепленьке місце» О. Островського), Пікалов («Любов Ярова» Треньова), Кобус («Загибель „Надії"» Гейєрманса). Був перекладачем і драматургом.

Літ.: Василько В. С. Ф. В. Левицький. К., 1958. *Л. М. Дворниченко.*

ЛЕВИ́ЦЬКИЙ Федір Петрович (бл. 1850, м. Богуслав, тепер Київ. обл.— 1899, Київ) — укр. співак (бас.). У 1883 закінчив Петерб. консерваторію. Працював у Тифлісі, Казані, Саратові; в 1891—92 — соліст Харків., 1893—94 — Київ. опер. Партії: Мельник («Русалка» Даргомижського), Кочубей («Мазепа» Чайковського), Каленик («Майська ніч» Римського-Корсакова), Марсель («Гугеноти» Мейєрбера). В камерному репертуарі — укр. муз. твори.

І. М. Лисенко.

ЛЕ́ВІ (Levi) Карло (29.XI 1902, Турін — 4.I 1975, Рим) — італ. письменник, живописець і громад. діяч. За освітою лікар. У 30-і рр. за антифашист. діяльність зазнав репресій. Учасник Руху Опору. В книзі, що являє собою синтез оповідання і нарису, есе й дорожніх нотаток, — «Христос зупинився в Еболі» (1945, екранізовано 1979) змалював тяжке соціальне становище і своєрідний духовний світ селянства італ. Півдня. В 50—60-х рр. все більше зближувався з Італ. компартією. Життя трудящих Сіцілії і зрушення в їхній свідомості відобразив у кн. нарисів «Слова-камені» (1955). З симпатією розповів про Рад. Союз, який він відвідав (і, зокрема, Україну), у кн. «Майбутнє має давню добру душу» (1956). Живопис Л. відзначається пластичністю відтворення предметно-чуттєвого світу, багатством колориту.

Тв.: Рос. перекл.— Христос остановился в Эболи. М., 1955; Слова-камни. М., 1957.

Д. С. Наливайко.

ЛЕ́ВІ (Loewi) Отто (3.VI 1873, Франкфурт-на-Майні — 25.XII 1961, Нью-Йорк) — австр. фізіолог і фармаколог, доктор медицини (з 1896). В 1909—38 — проф. ун-ту в Граці, з 1940 — проф. мед. коледжу Нью-Йоркського ун-ту. Один з творців теорії хім. передачі нервового збудження. Показав, що регуляція діяльності серця здійснюється за допомогою фізіологічно активних речовин — *медіаторів*, що виділяються нервовими закінченнями. Своїми працями Л. довів, що *ацетилхолін* бере участь у передачі *імпульсів нервових*. Нобелівська премія, 1936.

ЛЕВІ́ (Levi) Ріну (н. 31. XII 1901, Ріо-де-Жанейро) — браз. архітектор. Навчався в Римі. Твори: кінотеатри Арт Паласіу (1936) та Іпіранга (1944), готель Ексельйор (1944); у співавт. з Р. Серкейрою Сезаром — госпіталь, театр Т-ва худож. культури (40—50-і рр.), Раковий ін-т (1954), лікарня А. Ейнштейна і комерційний центр (1958, в співавт. з Р. Серкейрою Сезаром і Л. Франку), усі — в Сан-Паулу, та ін.

Ф. В. Левицький в ролях Солопія Черевика («Сорочинський ярмарок» М. Старицького за М. Гоголем) та Писаря («Дві сім'ї» М. Кропивницького).

ЛЕВІАФА́Н (давньоєвр. Лів'ятан) — 1) За біблійною міфологією, велика морська потвора, схожа на величезного крокодила. Переносно — щось величезне, страхітливе. 2) Назва гол. твору англ. філософа-матеріаліста 17 ст. Т. *Гоббса*.

ЛЕВІ́-БРЮ́ЛЬ (Lévy-Bruhl) Люсьєн (10.IV 1857, Париж — 13.III 1939, там же) — франц. психолог і філософ-позитивіст, близький до соціологічної школи Е. *Дюркгейма*. Відомий гол. чин. своїми дослідженнями *мислення* первісної людини. В книзі «Мислительні функції в нижчих суспільствах» (1910) та в ін. працях обгрунтував хибну теорію «дологічного» мислення, яке нібито властиве первісним людям. Незважаючи на деякий схематизм й однобічність погляди Л.-Б. становлять інтерес як спроба дослідити істор. зміни в психології мислення.

Тв.: Рос. перекл.— Первобытное мышление. М., 1930; Сверхъестественное в первобытном мышлении. М., 1937.

ЛЕ́ВІН (Lewin) Курт (9.IX 1890, Познань — 12.II 1947, Ньютон, шт. Массачусетс, США) — нім. і амер. психолог. У 1926—33 — проф. Берлінського ун-ту. З 1932 викладав у ряді ун-тів США. Один з найвідоміших представників берлінської школи *гештальтпсихології*, засновник *топологічної психології*. Брав участь у групі Н. *Вінера*, що обгрунтувала *кібернетику*. З позицій «психологічного поля» досліджував мотиви поведінки індивіда й соціальних груп. Вважав, що його теорія допоможе запобігти антагонізмам в капіталістичному суспільстві. В цьому ідеологічна неприйнятність і наук. неспроможність його концепції.

О. Т. Губко.

ЛЕ́ВІНА Цецілія Олександрівна [15 (28).III 1904, м. Одеса — 13.III 1979, там же] — укр. рад. терапевт, професор (з 1943), засл. діяч науки УРСР (з 1964). Член КПРС з 1939. Закінчила Одеський мед. ін-т (1925), де й працювала. Праці Л. присвячені проблемам серцево-судинної патології, масового систематичного лікування хворих на гіпертонічну хворобу і стенокардію навесні і восени з метою профілактики гіпертонічних *криз* тощо. Нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами і медалями.

ЛЕВІНЕ́ (Levіné) Ойген (23.V 1883, Петербург — 5.VI 1919, Мюнхен) — діяч нім. робітничого руху. До 1-ї світової війни входив до лівого крила С.-д. партії Німеччини. В 1914—18 — член «*Спартака союзу*»; учасник *Листопадової революції 1918* в Німеччині та Січневого повстання 1919 в Берліні. Делегат Установчого з'їзду Компартії Німеччини (30.XII 1918 — 1.I 1919). Був головою Виконавчої ради *Баварської Радянської республіки*. Після розгрому республіки розстріляний за вироком військ.-польового суду.

ЛЕВІНСО́Н-ЛЕ́ССІНГ Франц Юлійович [25.II (9.III) 1861, Пе-

тербург — 25.X 1939, Ленінград] — рад. геолог, акад. АН СРСР (з 1925). Закінчив Петерб. ун-т (1883). 1892—1902 — професор Юр'ївського (тепер Тартуський) ун-ту, 1902—30 — Петерб. (Ленінгр.) політех. ін-ту, в якому створив першу в країні лабораторію експериментальної *петрографії*. Л.-Л. — організатор і перший директор (1930—38) Петрографічного ін-ту АН СРСР; засновник і перший директор Вулканологічної станції на Камчатці, голова Комісії по комплексному вивченню Каспійського м. (1934—39). Осн. праці з питань теоретичної петрографії, мінералогії, кристалографії, вулканології, заг. геології. АН СРСР встановила премію ім. Ф. Ю. Левінсона-Лессінга.

ЛЕВІРА́Т (від лат. levir — дівер) — шлюбний звичай, за яким вдова була зобов'язана або мала право одружитися з братом свого померлого чоловіка. Існував у багатьох народів на стадії патріархально-родового ладу. Як пережиток тривалий час зберігався у деяких народів (на Кавказі, в Серед. Азії, у євреїв та ін.).

ЛЕВІ́-СТРОС (Lévi-Strauss) Клод (н. 28.XI 1908, Брюссель) — франц. бурж. етнограф і соціолог, один з гол. представників *структуралізму*; розробив принципи структурної антропології. Осн. об'єкт наук. інтересів Л.-С.— аналіз малих первісних громад зі стійкою соціальною структурою. Найрізноманітніші явища — правила шлюбу, родинні стосунки, тотемічні позначення (див. *Тотемізм*), міфологічні уявлення — Л.-С. розглядає як знакові моделюючі системи (див. *Моделювання*). На цій основі розробив оригінальну теорію первісного мислення («Міфологіку») як конкретного метафоричного мислення на чуттєвому рівні. Осн. недоліком теорії Л.-С. є ідеалізація архаїчних первісних колективів.

В. Г. Табачковський.

ЛЕВІТА́Н Борис Мойсейович [н. 25.V (7.VI) 1914, Бердянськ, тепер Запоріз. обл.] — рад. математик, доктор фіз.-матем. наук (з 1940). Закінчив (1936) Харків. ун-т. У 1938—41 працював там же, 1944—61 — в Арт. Академії ім. Ф. Е. Дзержинського, з 1961— в Моск. ун-ті. Наук. праці Л. присвячені *функціональному аналізу*. Він відкрив узагальнені майже періодичні функції, багато його праць стосуються спектрального аналізу диференціальних *операторів*, теорії операторів узагальненого зсуву тощо. Ленінська премія, 1962.

ЛЕВІТА́Н Ісак Ілліч [18 (30).VIII 1860, Кібартай, тепер Вілкавішкського р-ну Лит. РСР — 22.VII (4.VIII) 1900, Москва] — рос. живописець-пейзажист, академік петерб. АМ (з 1898). В 1873—85 навчався в Моск. уч-щі живопису, скульптури та архітектури в О. *Саврасова* і В. *Полєнова*, де з 1898 викладав. З 1884 — експонент, з 1891 — член Т-ва *передвижників*. Л. у своїх картинах створив узагальнені, глибоко національні образи рос. природи: «Осінній день. Сокольники» (1879), «Місток. Савинська слобода» (1884), «Березовий гай» (1885—89), «Вечір на Волзі» (1888), «Вечірній дзвін» (1892), «Над вічним супокоєм» (1894), «Золота осінь» (1895), «Тиша» (1898), «Хати» (1899), «Літній вечір» (1900) та ін. Деякі з його творів насичені глибоким соціальним змістом («Владимирка», 1892). Більшість полотен Л. зберігаються в ДТГ, ДРМ, в худож. музеях Києва, Харкова, Одеси, Львова та ін. Іл. див. на окремому арк., с. 80—81, а також до ст. «*Владимирка*», т. 2.

Літ.: Федоров-Давыдов А. А. Исаак Ильич Левитан. М., 1976.

ЛЕВІ́ТИ (давньоєвр.) — служителі храму, жерці в стародавній іудейській релігії.

ЛЕВІ́ТОВ Олександр Іванович [20.VII (1.VIII) 1835, с. Добре, тепер Добровського р-ну Липец. обл.— 4 (16).I 1877, Москва] — рос. письменник. Вчився в Петерб. медико-хірургічній академії. За участь у студентському політ. гуртку був засланий на Північ (1855—58). Друкуватися почав 1861— в журн. «Время» опубл. «Ярмаркові сцени (Нариси з простонародного побуту)». У кращих творах, написаних під впливом ідей рос. революц. демократів, виступав на захист знедолених і скривджених. Писав про зубожіння селянства, експлуатацію його поміщиками і куркулями («Розправа», «Насупроти», обидва — 1862; «Моя родина», 1863) та про життя міської бідноти («Звичаї московських незайманих вулиць», 1864). Автор зб. «Горе сіл, доріг і міст» (1874).

ЛЕВКА́С (від грец. λευκός — білий) — назва грунту (основа в технології живопису) в рос. середньовічному живописі. Після 17 ст. назва «левкас» збереглася в *іконописі* за традиційним для рос. ікони грунтом у вигляді порошковидної крейди, розмішаної на тваринному або рибному клеї. Л. наз. також грунт під забарвлення або позолоту на виробах з дерева.

ЛЕВКІ́ПП (Λεύκιππος; 5 ст. до н. е.) — давньогрец. філософ-матеріаліст, засновник античної *атомістики*. Вірогідні біографічні відомості і твори Л. не збереглися. Л. висунув вчення про те, що в основі світу лежать два начала: атоми («буття») — неподільні, щільні й повні матеріальні частинки та порожнеча («небуття»), в якій вічно рухаються атоми, створюючи нескінченну кількість світів, що постійно виникають і руйнуються. Сформулював також принцип детермінізму (причинної зумовленості всіх явищ). Вчення Л. розвинуте у філософії *Демокріта*.

ЛЕВКО́Й (Matthiola) — рід одно-, дво- та багаторічних рослин і напівкущів родини *хрестоцвітих*. Листки чергові, ланцетні, суцільні, цілокраї або глибокоперистонадрізані. Квітки запашні, різних кольорів, зібрані в китиці. Плід — стручок. Понад 50 видів, поширених в Європі, Азії та Австралії. В СРСР — 15 видів, у т. ч. в УРСР — 5, з них 3 культивують як декоративні. Л. однорічний (M. annua) — однорічна, опушена, сірувата рослина. Існує понад 400 сортів. Вирощують Л. для квітників, букетів, як горщикову культуру. Л. сивий, або Л. зимовий (M. incana), використовують для *вигонки рослин* у теплицях та культивують у садах. Л. гостророгий, або матіола (M. oxyceras), — однорічна рослина з дрібними, дуже ароматними фіалковими квітками, що відкриваються на ніч. Іл. с. 92.

Л. М. Яременко.

ЛЕВКО́Н I (Λεύκων) — цар *Боспорської держави* (389 або 388—349 або 348 до н. е.). За правління Л. I було приєднано до Боспорської д-ви Феодосію (бл. 380 до н. е.), весь Сх. Крим, Таманський п-ів, пониззя Кубані і Сх. Приазов'я, що їх населяли меотські племена (синди, торети, дандарії і псеси). За Л. I збільшився експорт боспорського хліба, особливо в Афіни. Боспор вперше бл. 375 до н. е. почав карбувати золоту монету.

ЛЕ́ВКТРИ — місто в Беотії (Центральна Греція), поблизу *Фів*. Біля Л. 5.VIII 371 до н. е. військо Фів на чолі з Епамінондом (бл. 6 тис. *гоплітів*, 1,5 тис. вершників) здобуло перемогу над військом *Спарти* під командуванням царя Клеомброта (10 тис. гоплітів і 1 тис. вершників). Внаслідок поразки під Л. Спарта втратила гегемонію в Греції, *Пелопоннеський союз* розпався. Фіви до 362 до н. е. перетворилися на гегемона грец. *полісів*.

ЛЕ́ВЛІЄН (Løvlien) Еміль (22.IX 1899, с-ще Летен, обл. Хедмарк — 4.VI 1973, Осло) — діяч норв. комуністичного і робітн. руху. Член Компартії Норвегії (КПН) з часу її заснування (1923). Н. в сел. сім'ї. В 1911—24 працював лісорубом. Один з організаторів профспілкового руху лісорубів у Хедмарку. В 1918—23 — член Норв. робітн. партії. В 1933—34 — ред. **ЦО КПН газ.** «Арбейдерен» («Робітник»). У 1934—40, 1945—46 — політ. секретар ЦК КПН, 1946—65 — голова КПН. Депутат парламенту 1945—49, 1953—61.

ЛЕВО́ (Ле Во; Leveau, Le Vau) Луї (бл. 1612, Париж — 11.X 1670, там же) — франц. архітектор, представник *класицизму*. З 1654 — «перший архітектор короля». Серед споруд Л.— готель Ламбер (з 1640), будівлі навколо квадратного подвір'я *Лувру* (1654—63), Колеж чотирьох націй (з 1661), всі — в Парижі; палац у *Версалі* (1661—68), замок-палац Во-ле-Віконт (Іль-де-Франс; у співавт. з А. Ленотром, 1656—61).

ЛЕ́ВСТИК (Levstik) Фран (28.IX 1831, с. Сподне Ретьє, поблизу Любляни — 16.XI 1887, Любляна) — словен. письменник. Перша зб-ка — «Поезії» (1854). В л-ру увійшов як лірик (цикли «Тонині пісні», 1855—59; «Франині пісні», 1869—72; балада «Король-вигнанець», 1858, тощо). Автор сатиричних віршованих творів «Мандрівка на Парнас» (1854), «Суперникам» (1870). Повістю «Мартин Крпан...» (1858) започаткував класичну словен. прозу. Вірш Л. «Дівчинонька брала воду» укр. мовою переклав П. Грабовський.

Тв.: Рос. перекл.— Мартин Крпан из деревни Врх. В кн.: Повести и рассказы югославских писателей, т. 1. М., 1959.

В. Г. Гримич.

Ф. Ю. Левінсон-Лессінг.

І. І. Левітан. Портрет роботи В. О. Сєрова. Фрагмент. 1893. ДТГ у Москві.

Л. Лево, А. Ленотр. Замок-палац Во-ле-Віконт. 1656 — 61. Загальний вигляд з боку парку.

В. Левський.

П. О. Левченко. Автопортрет. 1915. ДМУОМ.

Левкой сріблясто-бузковий.

Левурда.

ЛЕ́ВСЬКИЙ Васил (справж. прізв. — Іванов; 6.VII 1837, Карлово — 6.II 1873, Софія) — болг. революц. демократ. З 1862 брав участь у боях проти турків у складі болг. військ. загонів, що формувалися на тер. Сербії та Румунії. Внаслідок нац.-революц. діяльності Л. 1868—69 в Болгарії виникла мережа місц. підпільних к-тів, якими керував *Болгарський революційний центральний комітет* (БРЦК). У 1870—71 Л. розробив його статут. З ініціативи Л. у квітні — травні 1872 в Бухаресті на нараді болг. революціонерів було об'єднано внутр. та емігрантський центри нац.-визвольного руху в єдиний Бухарестський БРЦК. Заарештований (грудень 1872) і повішений тур. владою.

ЛЕВУЛЬО́ЗА (від лат. laevus — лівий) — *вуглевод*, моносахарид. Те саме, що й *фруктоза*.

ЛЕВУРДА́, цибуля ведмежа, черемша (Allium ursinum) — багаторічна дикорослa трав'яниста рослина з роду *цибуля*. Стебло прямостояче, угорі 3-гранне, від 14 до 40 см заввишки. Листки прикореневі, еліптично-ланцетні, довгочерешкові, плоскі, цілокраї. Квітки білі в зонтиках. Плід — коробочка. Цибулина видовжена, до 5 см завдовжки зі смаком часнику, їстівна. Л. поширена у вологих, тінистих лісах Європи і Малої Азії. В СРСР —в зх. районах Європ. частини, зокрема на Україні і Кавказі. Має антицинготну, глистогінну, фітонцидну дію; використовується у нар. медицині для лікування трофічних виразок, пролежнів, при порушенні травлення, гіпертонії, атеросклерозі, ревматизмі тощо. Медонос. Потребує охорони. *А. П. Лебеда.*

ЛЕ́ВЧЕНКО Гордій Іванович [н. 7 (19). I 1897, с. Дібрівка, тепер Баранівського р-ну Житомир. обл.] — рад. військ. діяч, адмірал (1944). Член КПРС з 1919. Н. в сел. сім'ї. В Рад. ВМФ з 1918. Учасник 1-ї світової та громадян. воєн. У 1930 закінчив курси при Військ.-мор. академії. В 1938 — команд. *Балтійським флотом*. У 1939—42 — заст. наркома ВМФ. Під час Великої Вітчизн. війни — учасник оборони Одеси, Миколаєва, Севастополя, Ленінграда. Після війни — на командній роботі в Рад. ВМФ. У 1956—58 — заст. головнокоманд. ВМФ. З 1960 — у відставці. Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, 4 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

ЛЕ́ВЧЕНКО Григорій Андріанович (30.XI 1901, с. Новоселиця, тепер Попільнянського р-ну Житомир. обл.— 19.II 1944) — укр. рад. мовознавець. Закінчив Київський ін-т нар. освіти (1926). Працював у Херсон. пед. ін-ті, Харків. та Київ. (з 1934) ун-тах. У 30-х рр. брав участь у впорядкуванні укр. правопису. Осн. праці: «Місце Шевченка в історії української літературної мови» (1939) і «Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX століття» (опубл. 1946).

Літ.: Кирилюк Є. Григорій Андріанович Левченко. «Мовознавство», 1976, № 6. *М. А. Жовтобрюх.*

ЛЕ́ВЧЕНКО Микита Васильович (1858, м. Севастополь — 1921) — укр. революційний народник. Працював складачем у друкарнях Києва, Харкова, Одеси. В 1876 зблизився з революц. народниками. Після розгрому народницької групи в Одесі перевіз до с. Пирогова (тепер у складі Києва) уціліле друкарське устаткування для підпільної друкарні. Восени 1879 заарештований при спробі вивезти друкарню. В 1880 засуджений на 15 років каторги, яку відбував на Карі (Сх. Сибір). У 1905 повернувся до Європ. Росії, оселився в Саратові, де примкнув до партії есерів.

ЛЕ́ВЧЕНКО Петро Олексійович [29.VI (11.VII) 1856, Харків — 14 (27). I 1917, там же] — укр. живописець-пейзажист і рисувальник. Початкову худож. освіту здобув у Д. *Безперчого*, 1878 — 83 навчався в петерб. АМ у М. *Клодта* та В. *Орловського*. За характером творчості близький до *передвижників*. Був чл. Т-ва пд.-рос. художників. У своїх невеличких картинах створив пройняті демократичним настроєм образи мальовничої укр. природи. Твори: «Село» (1891), «За работою. Увечері» (1906), «На Україні» (1907), «Задвірки Софійського собору. Київ» (1900-і рр.), «Глухомань» (1903), «На Харківщині», «Селянське подвір'я» та ін. Картини Л. зберігаються в ДМУОМ, Харків. худож. музеї та ін. зібраннях. З 1886 викладав у Харків. рисувальній школі М. Д. Раєвської-Іванової. Іл. див. на окремому аркуші, с. 96 — 97, а також на окремому аркуші до ст. *Живопис*, т. 4.

Літ.: Дюженко Ю. Петро Олексійович Левченко. К., 1958.

М. М. Безхутрий.

ЛЕ́ВЧЕНКО Федір Іванович [8 (20).VI 1876, с. Кононівка, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл.— 24.IV 1937, Житомир] — укр. рад. грунтознавець. У 1904 закінчив с.-г. відділ Київського політехнічного ін-ту. З 1922 — доцент, згодом професор, зав. кафедрою Київ. с.-г. ін-ту (тепер Укр. с.-г. академія), з 1931— професор, зав. кафедрою Київ. агроінженерного ін-ту цукр. пром-сті і Житомирського с.-г. ін-ту. В 1908—11 вивчав грунти в Тургайських степах, на Алтаї, в Каракумах, а з 1912 — і на Україні. Праці Л. і його грунтові карти використані при складанні карти грунтів УРСР.

ЛЕ́ВЧИК Валентина Миколаївна (н. 20.X 1924, с. Сибереж, тепер Ріпкинського р-ну Черніг. обл.) — новатор с.-г. виробництва, Герой Соціалістичної Праці (1958), засл. працівник с. г. УРСР (з 1974). Член КПРС з 1958. З 1953 працює дояркою в колгоспі «Більшовик» Золотоніського р-ну Черкаської обл. і щорічно одержує понад 5000 кг молока від корови. Делегат XXII, XXIII, XXV з'їздів КПРС і XX, XXIV з'їздів Компартії України. Депутат Верховної Ради УРСР 6— 10-го скликань. Нагороджена двома орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

О. Г. Слюсаренко.

ЛЕВЧУ́К Тимофій Васильович [н. 6 (19).I 1912, с. Бистріївка, тепер Ружинського р-ну Житомир. обл.] — укр. рад. кінорежисер, нар. арт. СРСР (з 1972). Член КПРС з 1942. Закінчив Київ. кіноінститут (1934). З 1934 — режисер Київ. кіностудії худож. фільмів (з перервою, 1941 — 45 — учасник Великої Вітчизн. війни). Поставив фільми: «В степах України» (1952), «Калиновий гай» (1953), «Полум'я гніву» (1955), «Іван Франко» (1956), «Киянка» (1-а і 2-а серії — 1958, 1959, 3-я серія — «Нащадки», 1960), «Закон Антарктиди» (1963), «Два роки над прірвою» (1967), «Помилка Оноре де Бальзака» (1968), «Родина Коцюбинських» (1971), «Довга дорога в короткий день» (1973), «Дума про Ковпака» (1975—78; 3 серії). З 1963—перший секретар правління Спілки кінематографістів УРСР. З 1976—кандидат у члени ЦК КП України. Депутат Верховної Ради УРСР 6—10-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971.

ЛЕГАЛІЗА́ЦІЯ (від лат. legalis — законний) — 1) Узаконення, надання законної сили документові або дії. 2) В міжнародному праві — засвідчення *консулом* підписів на документах, що призначені діяти на тер. зарубіжної держави.

ЛЕ ГАЛЬЄ́ННН (Le Gallienne) Єва (н. 11.I 1899, Лондон) — амер. актриса. В 1914 дебютувала в Лондоні, 1915 вперше — у США. Виступала проти комерційного мистецтва. Організувала в Нью-Йорку театри: Громадянський репертуарний (1926—33), Американський репертуарний (1946—47), Національний репертуарний (1961—64). Працювала в цих театрах режисером, була провідною актрисою. Ролі: Маша, Ранєвська, Аркадіна («Три сестри», «Вишневий сад», «Чайка» Чехова), Гедда Габлер, Фру Альвінг («Гедда Габлер» та «Привиди» Ібсена), Єлизавета («Марія Стюарт» Шіллера).

«ЛЕГА́ЛЬНИЙ МАРКСИ́ЗМ» — рос. різновид *ревізіонізму*, ліберально-бурж. течія. Виник у серед. 90-х рр. 19 ст. За оцінкою В. І. Леніна — «відображення марксизму в буржуазній літературі» (Повне зібр. тв., т. 1, с. 323). Ідеологи «Л. м.» — П. Б. *Струве*, С. М. *Булгаков*, М. І. *Туган-Барановський*, М. О. *Бердяєв*. «Легальні марксисти» видавали журнали «Новое слово», «Начало», «Жизнь». Називаючи себе послідовниками К. Маркса, вони намагалися використати марксизм і робітн. рух в інтересах буржуазії. Виступаючи в легальній пресі (звідси назва) з бурж.-ліберальною критикою *народництва*, яке захищало дрібне виробництво, представники «Л. м.» використовували окремі положення екон. вчення К. Маркса для обгрунтовування розвитку капіталізму, вихваляння його як найвищої стадії розвитку суспільства, маскування експлуататорської суті капіталістичної системи. «Л. м.» формувався під впливом різних бурж. шкіл і течій, а також *бернштейніанства*. «Легальні марксисти» заперечували соціалізм як науку, виступали проти філос. основ марксизму, проповідували ідеї соціального ми-

ру між робітниками й капіталістами, відкидали марксистське вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату, фальсифікували філос. та екон. основи марксизму, підміняли істор. матеріалізм *економічним матеріалізмом*. Рішуче викриваючи «Л. м.» як ворожий вченню Маркса, В. І. Ленін, революц. марксисти вважали можливим у боротьбі проти ліберального народництва піти на тимчасову угоду з «Л. м.». Завдяки цьому революц. марксисти дістали змогу друкуватися в легальних журналах. В. І. Ленін викрив спорідненість «Л. м.» з зх.-європ. ревізіонізмом, рос. «*економізмом*» і *меншовизмом*. Боротьба В. І. Леніна проти «Л. м.» була водночас боротьбою проти міжнар. ревізіонізму та реформізму. На Україні один з найбільших осередків «легальних марксистів» був у Києві (Б. Кістяківський, М. Бердяєв, М. Водовозов). Як ідейна течія «Л. м.» припинив існування на початку 20 ст. Згодом лідери «Л. м.» стали ядром бурж. партії *кадетів*.

Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 1. Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве; т. 6. Що робити?; т. 16. Передмова до збірника «За 12 років»; т. 26. Крах II Інтернаціоналу; Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977.

А. Ф. Вовчик.

ЛЕГА́Р (Lehár) Ференц (Франц; 30.IV 1870, Комаром, Угорщина— 24.X 1948, Бад-Ішль, Австрія) — угор. композитор і диригент. Навчався в Празькій консерваторії (1882—88). З 1888 працював скрипалем, з 1890 —капельмейстером військ. оркестрів у містах Австро-Угорщини. З 1902 — 2-й диригент «Театру ан дер Він» (Відень). Л.— видатний представник т. з. нової віденської оперети. Написав понад 30 оперет, серед яких: «Весела вдова» (1905), «Граф Люксембург» (1909), «Циганське кохання» (1910), «Блакитна мазурка» (1920). Використовував угор., слов'ян., рум. народні мелодії й танц. ритми.

ЛЕГА́Т (лат. legatus, від lego — доручаю, посилаю) — 1) У Стародавньому Римі посол, призначуваний *сенатом*, чи уповноважений, що виконував політ. доручення; в період пізньої республіки — помічник полководця або правителя провінції; в період *принципату* — намісник в імператорських провінціях 2) Л. папський — титул вищого рангу дипломатичних представників *папи римського*.

ЛЕГА́ТО (італ. legato, букв.— зв'язаний) — у музиці перехід від одного звука до другого без перерви, плавно, непомітно. Позначається дугоподібною рискою (лігою), яка охоплює необхідну кількість нот.

ЛЕГГО́РН — порода курей несучого напряму. Походять з Італії (м. Ліворно, звідки й назва) і поліпшені в США. Найбільш поширені білі Л., менше—бурі, чорні та ін. У білих Л. гребінь листовидний, червоний, в півнів прямостоячий, у курок звисає набік; дзьоб і ноги жовті. Тулуб довгий, глибокий, груди і спина широкі. Л. добре акліматизуються, високопродуктивні й скороспілі. Починають нестися у 4—5-місячному віці. Жива маса півнів 2,3—2,7 кг, курок—1,5 кг. *Несучість* 180—270 яєць на рік. Маса яйця 52—62 г. Поширені майже в усіх країнах світу. В СРСР, в т. ч. на Україну, завезені 1925 для *схрещування* з місцевими курми. *Помісі* Л. стали основою для виведення *російської білої породи курей*. В СРСР поширені скрізь.

М. Ф. Мезенцев.

ЛЕГЕЗА́ Григорій Васильович (н. 12.IV 1921, с. Софіївка, тепер Компаніївського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. рад. офтальмолог, доктор мед. наук (з 1972). В 1950 закінчив Одес. мед. ін-т. З 1956 — співробітник *Очних хвороб і тканинної терапії одеського науково-дослідного інституту*. Праці Л. присвячені питанням *патогенезу* і лікуванню опіків очей та їх наслідків, а також авто- і гомотрансплантації тканин при їх оперативному лікуванні. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Держ. премія УРСР, 1978.

ЛЕГЕ́НДА (лат. legenda — те, що слід прочитати) — жанр (чи твір) народної прози. В Л., крім естетичної функції, важливу роль відіграє інформативно-практична: передача наступним поколінням і закріплення в традиції певних знань, пояснення визначних подій, вчинків окремих осіб, явищ природи. Реальне в Л. органічно злите з фантастичним. Термін «легенда» означав пояснювальний напис, розрахований на обов'язкове прочитання (тексти над брамами, на монетах, пам'ятниках, малюнках, геогр. картах тощо). В середньовіччя Л. стали наз. твори, які розробляли біблійно-реліг. мотиви, теми з життя «святих» і т. п. У фольклористиці під цим терміном одні вчені розуміють лише нар. оповідання християнсько-апокрифічного характеру (див. *Апокрифи*), інші — неказкові твори різного змісту, з елементом неймовірності. Нар. Л. поділяють на міфологічні, апокрифічні, героїко-історичні, соціально-утопічні та ін. За сусп. функцією Л. поєднують пізнавальний і педагогічно-дидактичний моменти.

В укр. народних Л. відобразилася боротьба запорізьких козаків проти тур.-тат. нападників (Л. про Свірговського, І. Сірка та ін.), нар.-визвольна війна 1648—54 (Л. про Б. Хмельницького, І. Богуна, М. Кривоноса), спільна боротьба укр. і рос. народів проти зовн. ворогів (Л. про взяття тур. фортець, про С. Палія і Полтавський бій та ін.). Антикріпосницький рух відтворюють Л. про опришків на чолі з О. Довбушем, Л. про гайдамацький рух під керівництвом І. Гонти та М. Залізняка, Л. про У. Кармалюка, про Т. Шевченка та ін.

О. І. Дей.

ЛЕГЕ́НДА в картографії — система картографічних знаків, за допомогою яких на карті позначають певні явища і процеси відповідно до її призначення. Для Л. характерні: системний принцип побудови, відображення усіх знаків, що позначені на карті, та точна відповідність їм, простота побудови, компактність і зручність у користуванні. За допомогою Л. визначають гол. зміст карти, осн. картографічні форми його відображення, принципи, закладені при проектуванні карти, тощо. Найпростішими є Л. аналітичних карт, найскладнішими — комплексних та синтетичних карт. Див. також *Карти тематичні*.

Л. Г. Руденко.

ЛЕГЕ́НІ — парний орган повітряного *дихання* у деяких риб (*дводишних, кистеперих, багатоперів*), наземних хребетних тварин і людини, що здійснює газообмін між кров'ю і вдихуваним повітрям. У дводишних Л.— це мішки з комірчастими стінками, у багатоперів — гладкостінні. Л. наземних хребетних виникли від Л. стародавніх кистеперих риб як парні випини черевної стінки глотки. У земноводних вони мають вигляд тонкостінних мішків з складчастими стінками (відходять безпосередньо від гортані або трахеї); у плазунів Л. також мішкоподібні, але з численними перегородками і складками всередині; у птахів мають губчасту будову. У ссавців кінцеві розгалуження бронхів закінчуються в Л. найдрібнішими пухирцями — *альвеолами*. Стінки всіх видів Л. пронизані сіткою кровоносних *капілярів*. Л. містяться в передньому відділі порожнини тіла, у ссавців, у т. ч. людини,— в *грудній порожнині*. Повітря в Л. надходить дихальними шляхами (*гортань, трахея, бронхи*), які вистелені *миготливим епітелієм*. Легені людини містяться в правій і лівій половинах грудної порожнини. Кожна Л. має форму напівконуса з заскругленою верхівкою, що проникає в ділянку надключичної ямки; своєю широкою основою Л. лежать на куполі *грудочеревної перепони* (діафрагми). Права Л. коротша внаслідок більш високого стояння діафрагми, але ширша і за об'ємом більша за ліву. В кожній легені розрізняють такі поверхні: випуклу реберну, угнуту діафрагмальну, неправильно ввігнуту медіальну (внутрішню) і прилеглі одна до одної міжчасткові поверхні та передній і нижній краї. Глибокими щілинами Л. поділені на частки: права — на 3 (верхню, середню і нижню), а ліва — на 2 (верхню і нижню). Медіальна поверхня Л. повернута до серця; на ній знаходяться т. з. ворота Л., через які в Л. входять головний бронх, легенева артерія (несе в Л. венозну кров від правої половини серця), ви-

В. М. Левчик.

Т. В. Левчук.

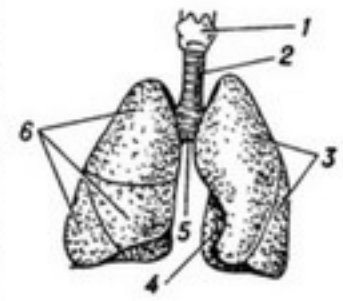

Легені та дихальні шляхи людини:
1 — гортань; *2* — трахея; *3* — верхня й нижня частки лівої легені; *4* — серцева вирізка; *5* — місце розділення трахеї на бронхи; *6* — нижня, середня й верхня частки правої легені.

Кури породи леггорн.

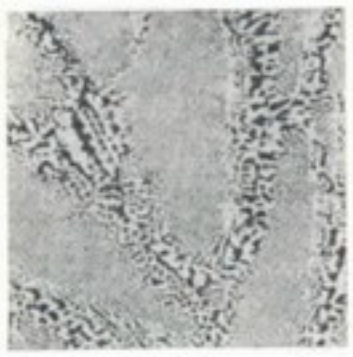

Ледебурит. Світла основа — цементит, темні включення — перліт. Мікроструктура. Збільшено в 300 раз.

ходять легеневі вени (несуть артеріальну кров від Л. до лівої половини серця), розташовані *лімфатичні вузли,* що збирають лімфу з Л., нервове сплетіння, бронхіальні артерії та вени. Зазначені утвори становлять «корінь легень». Догори і назад від воріт до лівої Л. прилягає *аорта.* Зовні Л. (крім воріт Л.) вкриті вісцеральним листком *плеври.* В плевральній порожнині міститься незначна кількість рідини, що забезпечує ковзання Л. в грудній порожнині. В кожній Л. виділяють до 10 бронхолегеневих сегментів, які діляться на частки (в кожній Л. їх бл. 1000). Внутрішньочасткові бронхи розгалужуються на бронхіоли, які переходять в альвеолярні ходи Л. Групи зв'язаних між собою альвеолярних ходів вважають структурними одиницями Л.— ацинусами. З ацинусів складаються легеневі частки. Дихальна поверхня Л. змінюється від 30 м² до 100 м² (при вдиху). Кровопостачання Л. і бронхів здійснюється бронхіальними гілочками грудної аорти, венозний відтік відбувається у легеневі вени, іннервація — симпатичними (проводять *імпульси нервові,* розширюють бронхи, звужують судини) і парасимпатичними (звужують бронхи, розширюють судини, посилюють секреторну діяльність бронхіальних залоз) нервовими волокнами. Через Л. виділяється також рідина і деякі газоподібні продукти. Л. беруть участь у регулюванні зсідання крові, обміну речовин (жирів, білків, вуглеводів), у захисних реакціях організму тощо. Найпоширенішими захворюваннями Л. є запалення легень (*пневмонія*), *туберкульоз, емфізема легень,* злоякісні пухлини тощо. Хвороби Л. вивчає *пульмонологія.*

О. С. Мамолат.

ЛЕГІО́Н [лат. legio (legionis), від lego — збираю, набираю] — 1) Основне організаційне і тактичне загальновійськ. з'єднання в армії Стародавнього *Риму* (3—10 тис. воїнів). 2) У 17—20 ст. у багатьох капіталістичних країнах Л. називали різні військ. формування, здебільшого з несталим складом (комплектувалися з добровольців). У більшості країн світу (Франції, Великобританії, Німеччині, Іспанії та ін.) це були з'єднання найманців-іноземців, декласованих елементів; використовувалися переважно для ведення воєнних дій і придушення нац.-визвольного руху в колоніях (див. *Іноземний легіон*). 3) Назва деяких реакційних організацій фашистського типу (напр., *Американський легіон* у США).

ЛЕГІСЛАТУ́РА (від лат. legislator — той, що пропонує законопроект) — 1) В бурж. держ. праві строк повноважень представницького органу (*парламенту*) або виборної службової особи (напр., мера, *президента*). 2) У деяких федеративних д-вах назва членів *федерації* (напр., Л. окремих штатів Індії).

ЛЕГІ́СТИ [від лат. lex (legis) — закон] — 1) Середньовічні юристи, що сприяли впровадженню *римського права* у Зх. Європі. Виступали за обмеження церковного права та феод. звичаїв. 2) Китайські мислителі 5—3 ст. до н. е.

ЛЕГІТИМА́ЦІЯ (від лат. legitimus — законний, правомірний) — 1) Визначення або підтвердження будь-якого права, повноваження. 2) В бурж. цивільному праві — документ, що посвідчує це право, повноваження. 3) В буржуазних країнах, де немає паспортної системи, форма засвідчення особи (пред'явленням певного документа).

ЛЕГІТИМІ́ЗМ (від лат. legitimus — законний) — політ. принцип, висунутий Ш. М. *Талейраном* на *Віденському конгресі 1814—15* для захисту територіальних інтересів Франції (збереження кордонів, що існували на 1.I 1792) і протидії тер. домаганням Пруссії. Полягає у поверненні «законним» володарям втрачених ними територій і неприпустимості розпоряджатися ними, якщо легітимний володар формально від них не відмовився. Принцип Л. був відхилений через анексіоністські плани цар. Росії та Пруссії. Термін «легітимізм» вживався в ін. значенні: у Франції після *Липневої революції 1830* Л. був гаслом політ. течії, що виступала за повернення до влади «законної» дин. *Бурбонів.*

ЛЕГКА́ АТЛЕ́ТИКА — один з найбільш поширених і популярних видів спорту, що об'єднує вправи з стрибків (у висоту, довжину, потрійний, з жердиною), метання (диска, списа, молота), штовхання ядра, бігу і спортивної ходьби (на різні дистанції), а також легкоатлетичні *багатоборства* (десятиборство, п'ятиборство та ін.). Загалом сучас. Л. а. включає понад 40 вправ, з яких 38 входять до програми *Олімпійських ігор* (24 — для чоловіків, 14 — для жінок). Легкоатлетичні вправи включаються в програму *фізичного виховання* в учбових закладах, армії, групах здоров'я; є складовою частиною всіх ступенів всесоюзного комплексу «*Готовий до праці й оборони СРСР*». Змагання проводяться за міжнар. правилами. Реєструються рекорди світу, Олімпійських ігор, континентів (Європи), країн. Л. а. існує з давніх часів. Згадки про легкоатлетичні змагання зустрічаються в «Іліаді» та описі Олімпійських ігор Старод. Греції (776 до н. е.— 394 н. е.). Розвиток сучас. Л. а. належить до поч. 19 ст. (Англія, 1837). Поширення Л. а. пов'язане з відродженням Олімпійських ігор (1896). В 1912 створено Міжнар. аматорську федерацію Л. а. (ІААФ), 1968 — Європейську асоціацію Л. а. (ЕАА). З 1934 проводиться першість Європи (з 1966—і в закритих приміщеннях); з 1955 — змагання на Кубок Європи, а з 1977 — на Кубок світу. В Росії Л. а. культивується з моменту створення першого спорт. гуртка в Тярлеві, поблизу Петербурга (1888). В 1911 засновано Всеросійський союз аматорів Л. а., що об'єднував спорт. ліги Петербурга, Москви, Києва та ін. З 1912 рос. легкоатлети вперше брали участь у Олімпійських іграх. У 1924 створено Всесоюзну секцію (з 1959 — федерація) Л. а., яка з 1948 — член ІААФ. З 1946 рад. спортсмени беруть участь у чемпіонатах Європи, з 1952 — в Олімпійських іграх. З 1958 проводяться легкоатлетичні матчі між легкоатлетами СРСР та ін. країн (США, НДР, Болгарії, Великобританії тощо). Л. а. включається в програму Азіатських, Балканських, Панамериканських ігор та ін. В СРСР (1980) Л. а. займається понад 6 млн. чол. З 1952 по 1980 рад. легкоатлети завоювали на Олімпійських іграх 54 золоті, 49 срібних, 63 бронзові медалі. Серед олімпійських чемпіонів — П. Болотников (біг на 1000 м), Л. Брагіна (біг на 1500 м), В. *Куц,* В. *Брумель,* Н. Пономарьова (метання диска), І. Пресс (бар'єрний біг і п'ятиборство), Т. Пресс (штовхання ядра й метання диска), В. *Санєєв,* Т. Казанкіна (біг на 1500 м) та ін., в т. ч. укр.— М. Авілов, А. *Бондарчук,* В. *Борзов,* В. *Голубничий,* В. Крєпкіна (стрибки в довжину), Л. *Лисенко,* В. *Цибуленко,* Ю. *Сєдих,* В. Кисельов (метання диска), Н. Олізаренко (біг на 400 м), Н. *Ткаченко,* П. *Леднєв* (п'ятиборство). За кордоном Л. а. розвинута в США, НДР, ФРН, Польщі, Англії.

В. В. Петровський.

ЛЕГКА́ МУ́ЗИКА — умовне визначення музики (*оперета, музична комедія, мюзикл, джаз,* естрадна пісня) переважно розважального плану, нескладної змістом і формою, легко доступної для сприймання.

ЛЕГКА́ ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — сукупність спеціалізованих галузей промисловості, підприємства яких виробляють головним чином предмети нар. споживання. В 1978 питома вага Л. п. в заг. обсязі продукції пром-сті СРСР становила 16,0%. Осн. галузі Л. п.: *текстильна промисловість, швейна промисловість, шкіряно-взуттєва промисловість, хутрова промисловість, дубильноекстрактова промисловість,* виробн. галузиків. Крім товарів нар. споживання (тканини, трикотажні й швей-

Виробництво основних видів продукції легкої промисловості СРСР

Продукція	1940	1965	1978
Бавовняні тканини, млн. м²	2715	5499	6967
Вовняні тканини, млн. м²	155	466	781
Лляні тканини, млн. м²	272	548	830
Шовкові тканини, млн. м²	67	801	1695
Швейні вироби, млрд. крб.	...	9,0	21,4
Панчішно-шкарпеткові вироби, млн. пар	489	1350	1596
Білизняний трикотаж, млн. шт.	127	715	1080
Верхній трикотаж, млн. шт.	58,9	188	474
Шкіряне взуття, млн. пар	212	486	740

Виробництво основних видів продукції легкої промисловості УРСР

Продукція	1940	1965	1970	1978
Панчішно-шкарпеткові вироби, млн. пар	79,4	270,5	282,7	341,1
Білизняний трикотаж, млн. шт.	30,3	147,2	147,0	206,5
Верхній трикотаж, млн. шт.	12,0	32,6	71,0	78,2
Взуття шкіряне, млн. пар	40,8	95,3	148,9	174,0

ні, хутряні, текст.-галантерейні вироби, взуття тощо), Л. п. випускає предмети праці (бавовну-волокно, льоноволокно, шовк-сирець, шкіру та ін.). Підприємства Л. п. виробляють продукцію з рослинної (бавовна, льон, коноплі, кенаф тощо), тваринної (вовна і шкіра) та хім. (капрон, лавсан, нітрон, анід, штучні волокна й шкіра тощо) сировини. Продукцію Л. п. використовують також у меблевій. авіац., автомобільній, харч. та ін. галузях пром-сті, в с. г., на транспорті, в охороні здоров'я тощо. Виробн. предметів особистого споживання є найдавнішою галуззю ремісницького й кустарного промислів. Ручне виготовлення пряжі й тканин з бавовни, примітивна обробка шкіри та пошиття взуття з неї виникли в Індії, Китаї та Єгипті задовго до н. е. В Київській Русі вже в 10—12 ст. були ремісники, які займалися ткацтвом, виробн. шкіри, пошиттям одягу та взуття тощо. Л. п. як галузь великої фабричної індустрії було створено в 2-й пол. 18 ст. Перші підприємства Л. п. в Росії відомі з 17 ст. Особливо швидко Л. п. розвинулася у 19 ст. після скасування кріпацтва; вона стала однією з осн. галузей обробної пром-сті Росії. В 1913 в країні було вироблено 68 млн. пар шкіряного взуття, 1817 млн. м² бавовняних, 121 млн. м² лляних, 35 млн. м² шовкових, 138 млн. м² вовняних тканин. Випуск бавовняних тканин був у 3,1 раза, вовняних — у 3,4 раза, продукції шкіряної пром-сті — в 7 раз менший, ніж у США.

За роки Рад. влади в СРСР Л. п. перетворено на галузь великої соціалістичної індустрії, оснащену сучас. технікою. Високі темпи її зростання стали можливі внаслідок переважаючого розвитку *важкої промисловості*. Тех. прогрес зумовив переворот в усіх галузях Л. п. Збудовано великі високомеханізовані підприємства з потоковою організацією виробн., автом. верстатами і лініями. Розширився асортимент тканин, одягу, трикотажних виробів, освоєно випуск нових видів продукції.

СРСР за виробн. вовняних тканин та шкіряного взуття (1978) посідає 1-е місце в світі.

На тер. України з кін. 15 ст. існували цехи кравців, шевців, ткачів та ін. Л. п. як галузь фаб.-зав. виробн. почала розвиватися в 19 ст. В 1855—65 виникли шкіряні з-ди в Бердичеві, Києві, Василькові, 1885 — джутова ф-ка в Одесі, 1896 — канатний з-д у Харкові та ін. Майже все устаткування, барвники, бл. 50% бавовни, 80% шовку, 85% тонкорунної і напівтонкорунної вовни, 40% шкіряної сировини ввозились з-за кордону. В Л. п. переважали підприємства кустарного типу. В довоєнні п'ятирічки реконструйовано й технічно переоснащено діючі підприємства, введено в дію бл. 30 конопле- і льонозаводів, ряд взут. та швейних ф-к. Серед збудованих підприємств найбільші: Київська 4-а, Харківська 5-а, Дніпропетровська взут. ф-ки, трикотажні ф-ки в Києві, Одесі, Харкові, швейна ім. М. Горького та суконний комбінат у Києві, Полтав. бавовнопрядильна та ін. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 більшу частину підприємств Л. п. України зруйнували нім.-фашист. загарбники. Завдяки могутній індустрії СРСР та братній допомозі укр. народові всіх союзних республік Л. п. України швидко відбудовано. За післявоєнні роки введено в дію найбільший в СРСР *Херсонський бавовняний комбінат, Тернопільський бавовняний комбінат, Чернігівський камвольно-суконний комбінат* імені 50-річчя Радянської України, *Дарницький шовковий комбінат, Житомирський льонокомбінат* імені 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, *Ровенський льонокомбінат* імені Комсомолу України, Лубенську взуттєву ф-ку, бавовнопрядильні ф-ки в Києві і Львові, швейні ф-ки в Переяславі-Хмельницькому, Артемівську, Миколаєві, Дрогобичі, Кіровограді. За 1959—75 на Україні було збудовано 79 великих підприємств Л. п., 208 розширено й реконструйовано. Найважливіші новобудови: *Донецький бавовняний комбінат* імені XXV з'їзду КПРС, ф-ки білизняного трикотажу в Мукачевому, трикотажного полотна в Горлівці, шкіргалантерейна в Сімферополі, стрічкоткацька в Марганці, швейні ф-ки у Ворошиловграді, Жовтих Водах, Долині, Кіровську. У Л. п. все повніше використовуються інтенсивні методи господарювання, вдосконалюються форми управління і планування, посилюється концентрація матеріальних, трудових та фінанс. ресурсів; темпи розвитку все більше поєднуються з ін. показниками, особливо з якістю вироблюваної продукції, розширенням її асортименту відповідно до потреб населення. В 1978 на Україні виготовлено 28,4% швейних виробів, 17.5% білизняного та верхнього трикотажу, 23.5% шкіряного взуття загальносоюзного виробництва.

Створено нові галузі Л. п., зокрема виробн. штучних шкіри й хутра, льонопереробну пром-сть, виробн. нетканих матеріалів тощо. Широко впроваджуються у виробн. високопродуктивні машини та устаткування з автом. регулюванням, телемеханіка й обчислювальна техніка, застосовуються досконаліші методи технології, освоюються нові види сировини й матеріалів, здійснюються комплексна механізація і автоматизація осн. виробн., допоміжних і трансп. робіт, хімізація виробн. Однією з особливостей розвитку тех. бази Л. п. УРСР є поступовий перехід на безперервно-потокову форму організації виробн. Щороку на підприємствах Л. п. впроваджується 9—10 тис. моделей та зразків нових виробів, розширюються зони багатоверстатного обслуговування. Підвищився рівень концентрації, спеціалізації та кооперування підприємств. В 1978 в Л. п. республіки функціонувало 110 об'єднань. У швейній пром-сті вони виробили 82% продукції, у взуттєвій і трикотажній — по 60%, у шкіряній — 91%. В Л. п. республіки відбувається дальша раціоналізація розміщення підприємств, в основу якої покладено принцип макс. наближення виробн. до місць споживання та сировинних ресурсів. Вперше збудовано трикотажні підприємства в Одеській, Кіровоградській та Миколаївській областях; швейні — в Черкаській, Хмельницькій, Сумській, Полтавській та Ворошиловгр. областях; взуттєві — в Житомирській, Хмельницькій, Ворошиловгр. та Запорізькій областях. Наукові дослідження з проблем розвитку Л. п. на Україні ведуть *Економічний науково-дослідний інститут Держплану УРСР*, н.-д. ін-ти: текстильної пром-сті, швейної, шкіряно-взут., по переробці хім. волокон. технологічний ін-т легкої пром-сті, всі — в Києві.

Літ.: Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977: Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1977: Легка промисловість Української РСР за 50 років Радянської влади. К., 1967; Экономика промышленности СССР. К., 1977; Экономика Советской Украины. 1945—1975 гг. К., 1975; Народное хозяйство СССР в 1978 году. Статистический ежегодник. М., 1979; Народне господарство Української РСР у 1978 році. Статистичний щорічник. К., 1979.

Т. Ф. Безручко.

Виробництво тканин та взуття в деяких країнах світу в 1978 році

Країни	Бавовняні тканини, млрд. м²	Вовняні тканини, млн. м²	Шовкові тканини, млн. м²	Шкіряне взуття, млн. пар
СРСР	7,0	781	1695	740
Болгарія	0,3	50	36	24
НДР	0,5	106	120	79
Польща	1,0	196	183	135
Румунія	0,7	103	126	86
Угорщина	0,4	39	62	46
Чехословаччина	0,5	92	104	120
Югославія	0,4	73	41	58
Великобританія	0,4	170	380	140
Італія	0,9	480	200 •	270 •
США	4,0	160	7400	450
ФРН	0,9	100	400 •	120
Франція	0,9	180	350	220
Японія	2,1	330	2800	110

• 1977.

ЛЕГКИ́Й БЕТО́Н — бетон, об'ємна маса якого у сухому стані становить 500—1800 кг/м³. Розрізняють Л. б.: на пористих заповнювачах природних (напр., *пемзобетон*, туфобетон) і штучних (*аглопоритобетон, вермікулітобетон, керамзитобетон, перлітобетон, шлакобетон, шлакопемзобетон* та ін.); злитний, великопористий (безпіщаний), поризований та *ніздрюватий бетон*. За призначенням Л. б. поділяють на теплоізоляційний, конструкційно-теплоізоляційний і конструкційний. Марки бетону за міцністю на стиск — М10—М400 і більше, за *морозостійкістю* — не менше Мрз15 (конструкційний і конструкційно-теплоізоляційний). Л. б. застосовують гол. чин. для огороджувальних конструкцій бу-

Рекорди світу з легкої атлетики (на 1.VII 1980)

Вид	Показники
У чоловіків	
Біг, м	
100	9,95
200	19,72
400	43,86
800	1.42,40
1500	3.32,10
5000	13.08,40
10 000	27.22,50
марафонський	2:08.33,60
4×100	38,03
4×400	2.56,10
110 •	13,00
400 •	47,45
3000 •	8.05,40
Ходьба, км	
20	1:16.31,2
50	3:37.36,0
Стрибки, м	
у висоту	2,35
у довжину	8,90
з жердиною	5,75
потрійний	17,89
Метання, м	
диска	71,16
молота	81,66
списа	96,72
Штовхання ядра, м	22,15
Десятиборство	8649 очок
У жінок	
Біг, м	
100	10,87
200	21,71
400	48,60
800	1.54,90
1500	3.56,00
4×100	42,09
4×400	3.19,20
100 •	12,36
Стрибки, м	
у висоту	2,01
у довжину	7,09
Метання, м	
списа	69,96
диска	71,50
Штовхання ядра, м	22,45
П'ятиборство	4856 очок

• З бар'єрами.

Лежень.

Леда і лебідь. Картина Леонардо да Вінчі.

К. Н. Леду. Застава Етуаль у Парижі. 1785—89.

Ф. Леже. Шахтар. Літографія. 1955.

динків і споруд. Див. також *Арболіт*.

ЛЕГКІ́ СПЛА́ВИ — конструкційні сплави на основі легких металів — алюмінію, берилію, магнію або титану. Відзначаються високою питомою *міцністю*, добрими мех. і технологічними властивостями. Розрізняють Л. с. деформівні (в т. ч. спечені з порошків) і ливарні. Найпоширенішими Л. с. є *алюмінію сплави*. Л. с. застосовують у авіа-, ракето-, судно- і машинобудуванні, хім. і нафтовій пром-сті, буд-ві, атомній енергетиці тощо. Див. також *Берилію сплави, Магнію сплави, Титану сплави*.

ЛЕГКОВИ́Й АВТОМОБІ́ЛЬ — автомобіль, яким перевозять пасажирів (від 2 до 8 разом з водієм) і багаж. В СРСР за робочим об'ємом циліндрів *автомобільного двигуна* Л. а. поділяють на класи: особливо малий (до 1,2 л), малий (1,2—1,8), середній (1,8—3,5) і великий (понад 3,5 л). Крім того, розрізняють Л. а. із звичайною і підвищеною прохідністю; з кузовом найчастіше типу *седан*, рідше — *кабріолет, лімузин, пікап, фаетон* або «універсал» (в якому, крім бокових дверцят, є задні). Л. а. класифікують також за компонувальною схемою: двигун розміщений у передній частині, ведучі колеса — задні; двигун — у передній частині, ведучі колеса — передні; двигун — в задній частині, ведучі колеса — задні. Щоб запобігти травмам або зменшити травматизм водіїв, пасажирів і пішоходів, створюють Л. а. з травмобезпечним *рульовим керуванням*, підвищеною стійкістю й ефективністю *гальм*, збільшеною оглядовістю, м'якою конструкцією бампера (буфера), що поглинає енергію удару, тощо. Є спеціалізовані Л. а.: *таксі*, санітарні, пошгові, спортивні та ін. Максимальна швидкість Л. а. 115—200 км/год, витрата палива 5,9—19 л на 100 км шляху, потужність двигунів 40—300 к. с. (29—220,6 кВт). Л. а. випускають *Волзьке об'єднання по виробництву легкових автомобілів, Горьковський автомобільний завод, запорізький автомобільний завод «Комунар»*, з-ди Москви, Іжевська. Див. також *Автомобільна промисловість*. Іл. див. у ст. *Автомобіль* і на окремому аркуші, т. 1, с. 224—225.

М. І. Шагомяло.

ЛЕГКОПЛА́ВКІ СПЛА́ВИ — металеві сплави з температурою *плавлення* не вище 300° С. Осн. компонентами Л. с. є легкоплавкі метали: ртуть, цезій, галій, рубідій, калій, натрій, індій, літій, олово, вісмут, талій, кадмій і свинець. Розрізняють Л. с. подвійні (*бінарні сплави*), напр. вісмут — свинець, індій—олово; потрійні, напр. свинець—вісмут—олово, і багатокомпонентні. Сплави відзначаються недостатніми мех. міцністю і твердістю, але деякі з них — добрими ливарними й адгезійними (див. *Адгезія*) властивостями. Їх використовують як легкоплавкі *припої*, у виробн. автом. вимикачів газових і електр. систем нагрівання води. З Л. с. виготовляють матриці, моделі, шаблони тощо.

С. Й. Стельмах.

ЛЕГНИ́ЦЯ — місто на Пд. Зх. Польщі, адм. ц. Легницького воєводства. Розташована на р. Качаві. Вузол з-ць. 82,1 тис. ж. (1975). Розвинута кольорова металургія (великий мідеплавильний з-д). Виробн. гірничого устаткування, роялів та піаніно. Підприємства бавовняної, швейної, паперової, харч. пром-сті. Музей. Архіт. пам'ятки 14—18 ст.

ЛЕГО́ВАНА СТАЛЬ — сталь з штучно введеними домішками *легуючих елементів* (переважно хрому, нікелю, молібдену, вольфраму, ванадію, марганцю, кремнію, титану, бору), що надають їй певних властивостей. Буває мікролегована (з мікродозами введених елементів), низьколегована (легуючих елементів до 2,5%), середньо- (від 2,5 до 10%) і високолегована (понад 10%). Крім того, її поділяють на конструкційну (див. *Конструкційні матеріали*), інструментальну (див. *Інструментальна сталь*) і на сталь з особливими фіз.-хім. властивостями (наприклад, *жароміцна сталь, жаростійка сталь, нержавіюча сталь, немагнітна сталь, магнітна сталь*). З Л. с. виготовляють деталі машин, механізмів і конструкцій, інструменти та ін.

ЛЕГО́ВАНИЙ ЧАВУ́Н — чавун з штучно введеними домішками *легуючих елементів* (хрому, алюмінію, нікелю, ванадію, титану та ін.), що надають йому певних властивостей. Буває мікролегований (з мікродозами введених елементів), низьколегований (легуючих елементів до 3%), середньо- (від 3 до 10%) і високолегований (понад 10%). Крім того, розрізняють Л. ч. хромистий, алюмінієвий (див. *Алюмінієвий чавун*), нікелевий та ін.; конструкційний (див. *Конструкційні матеріали*), антифрикційний (див. *Антифрикційні матеріали*), корозійностійкий (див. *Корозійностійкі матеріали*), жароміцний (див. *Жароміцний чавун*), жаростійкий (див. *Жаростійкий чавун*), немагнітний (див. *Немагнітний чавун*), стійкий проти зношування тощо. Чавун, в який легуючі елементи переходять з руди, називають природнолегованим. З Л. ч. виготовляють блоки циліндрів, поршні, колінчасті вали, підшипники, деталі вузлів тертя тощо.

ЛЕГУВА́ННЯ (нім. legieren — сплавляти, від лат. ligo — зв'язую, з'єдную) — введення в металеві сплави *легуючих елементів*, які сприяють одержанню сплавів заданого хім. складу і структури з потрібними властивостями. Легуванню піддають звичайно розплавлені сплави, рідше — тверді. Легуванням змінюють міцність і пластичність сплавів, підвищують їхню стійкість проти зношування, жароміцність, корозійну стійкість, магн. властивості тощо. Розрізняють Л. об'ємне і поверхневе. Є також комплексне Л (одночасно кількома легуючими елементами) і Л. іонне, що полягає у введенні атомів всередину твердого сплаву під час бомбардування його поверхні *іонами* (внаслідок цього підвищується електропровідність напівпровідників).

ЛЕГУНО́В Григорій Андрійович [н. 6 (19).VIII 1910, с. Рождественське Мелітопольського повіту Катеринославської губ., тепер смт Сиваське Новотроїцького р-ну Херсон. обл.] — новатор с.-г. виробництва. Учасник Великої Вітчизн. війни 1941—45. З 1947 — голова ордена Леніна колгоспу «Грузія» Генічеського р-ну Херсон. обл., Герой Соціалістичної Праці (1958). Член КПРС з 1937. Колгосп, очолюваний Л.,— велике (17 тис. га с.-г. угідь) високорентабельне г-во. Л.— делегат XXII — XXV з'їздів Компартії України, обирався членом ЦК Компартії України (1961—76). Депутат Верховної Ради УРСР 7—9-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

М. С. Авраменко.

ЛЕГУ́ЮЧІ ЕЛЕМЕ́НТИ — хімічні елементи, що їх вводять при *легуванні* в металеві сплави. У сталі і чавуни додають переважно хром, нікель, марганець, кремній, молібден, магній, вольфрам, ванадій, титан, алюміній, ніобій, кобальт і мідь, в *алюмінію сплави* — кремній, мідь, магній, нікель, титан, хром, кобальт, цинк, цирконій та ін. Л. е. у *магнію сплавах* є цинк, алюміній, марганець, кремній, цирконій і літій, в *міді сплавах* — цинк, олово, свинець, алюміній, марганець, залізо, нікель, берилій, кремній і фосфор. Для *нікелю сплавів* використовують хром, залізо, титан і алюміній, для *свинцю сплавів*—в осн. олово, цинк і сурму; для *титану сплавів*— алюміній, ванадій, молібден, кремній та ін. Вводять легуючі елементи звичайно у вигляді сплавів (див. *Лігатура* в металургії, *Феросплави*).

ЛЕ́ДА (Λήδα) — в грец. міфології дружина спартанського царя Тіндарея. Зачарований вродою Л., *Зевс* відвідував її в образі лебедя. Л. знесла двоє яєць, з яких з'явилися на світ *Діоскури* (Кастор і Полідевк) і *Єлена* та *Клітемнестра* (за деякими міфами, Кастор і Клітемнестра — діти Тіндарея). Міф про Л. популярний у мистецтві античності і пізнішого часу (Леонардо да Вінчі, Корреджо, Веронезе, Тінторетто та ін.).

ЛЕДЕБУРИ́Т — структурна складова *залізовуглецевих сплавів* (гол. чин. чавунів), що є евтектичною сумішшю *аустеніту* і *цементиту*. Утворюється при т-рі 1145° С (вміст вуглецю 4,3%) і нижче. Твердий і крихкий. При кімнатній темп-рі Л. складається з цементиту і *перліту* (продукту розпаду аустеніту при т-рі нижче 723° С). В сталях, що їх піддано *легуванню* хромом, вольфрамом та ін. карбідоутворюючими елементами, Л. виникає при невеликому вмісті вуглецю (0,7—1%) і являє собою евтектичну (див. *Евтектика*) суміш легованого аустеніту і *карбідів* легуючих елементів. Іл. с. 94.

ЛЕ́ДЕРБЕРГ (Lederberg) Джошуа (н. 23.V 1925, Монтклер, шт. Нью-Джерсі, США) — амер. генетик та біохімік. Закінчив Колумбійський ун-т (1944), продовжив освіту в Єльському ун-ті. Праці присвячені *генетиці мікроорганізмів;* відкрив механізм генетичної *рекомбінації* у бактерій (1947). Нобелівська премія, 1958 (разом з Дж. *Бідлом* і Е. *Тейтемом*).

1

2

3

До ст. **Левченко П. О.**

1. Глухомань. 1903. Державний музей українського образотворчого мистецтва в Києві.
2. За книгою.
3. На Харківщині.

2 і 3 – Харківський художній музей.

До ст. **Маковський В. Є.**
1. Ярмарок на Україні. 1882.
2. Дівич-вечір. 1882. Обидва твори — Київський музей російського мистецтва.

ЛЕДЕРИ́Н (від нім. Leder — шкіра) — бавовняна тканина (звичайно *мітка́ль*) або міцний папір з вітроцелюлозним покриттям на одвому боці, що імітує шкіру. У Л. глянсова поверхня, яка буває гладенькою або з чітко виявленим малюнком тиснення. Л. бавовняний міцніший, ніж *коленкор*. З Л. виготовляють книжкові палітурки.

ЛЕДРЮ-РОЛЛЕ́Н (Ledru-Rollin) Александр Огюст (2.II 1807, Париж — 31.XII 1874, Фонтене-о-Роз) — франц. політ. діяч, дрібнобурж. демократ. Адвокат. Діяч *революції 1848 у Франції*; міністр внутр. справ Тимчасового уряду; з травня 1848 — член Виконавчої комісії (уряду). Наляканий розмахом робітн. руху, брав участь у придушенні *Червневого повстання 1848*. У травні 1849 обраний до Законодавчих зборів, очолив Нову *Гору*. Після розгону демонстрації (червень), проведеної Горою проти реакц. зовн. політики Луї Бонапарта, емігрував у Лондон. Разом з Дж. *Мадзіні* і Л. *Кошутом* заснував т. з. Європ. демократичний к-т. З 1870 — у Франції. В 1871 обраний депутатом нац. зборів. Виступав проти *Паризької комуни 1871*.

ЛЕДУ́ (Ле Ду; Ledoux, Le Doux) Клод Нікола (1736, Дорман, Шампань — 19.XI 1806, Париж) — франц. архітектор класицистичного напряму. Серед споруд Л.— театр у Безансоні (1778—80), митні застави, т. з. пропілеї Парижа (1784—89; із 80 запроектованих побудовано 6, збереглося 4), в яких намічалися риси *ампіру*. Л. розробив проект м. Шо біля сольових копалень (Франш-Конте, з 1771, здійснений частково), в якому розвинув ренесансні ідеї «ідеального» міста — єдиного комплексу житл., виробн. та адм. будівель. У деяких своїх творах і проектах Л. прагнув втілити ідеали Великої франц. революції.

ЛЕДЯ́НКО Микола Панасович [27. X (8.XI) 1898, с. Башарівка, тепер Червоноармійського р-ну Ровен. обл.— 6.VIII 1963, Харків] — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1943. Учасник Великої Вітчизн. війни. Перше оповідання надрукував 1925 в журн. «Червоний шлях». Був членом літ. орг-ції ВУСПП. П'єса «Запалахкотіло» (1926) присвячена революції 1905—07. Автор романів «На-гора» (1929—33) — про повстання горлівських шахтарів 1905, «Крюйспеленг» (1934) — про потоплення чорноморської ескадри 1918, збірок оповідань («Любов», 1956, та ін.). Нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня.

ЛЕЖА́НДР (Legendre) Адрієн Марі (18.IX 1752, Париж — 10.I 1833, там же) — франц. математик, член Паризької АН (з 1785). Розвинув теорію геодезичних вимірювань; Л., незалежно від К. Ф. *Гаусса*, відкрив і застосував *найменших квадратів метод*. У матем. аналізі запровадив т. з. поліноми Л.; досліджував ейлерові інтеграли I і II родів та *еліптичні функції*. У *варіаційному численні* Л. встановив ознаку існування *екстремуму* функціоналу. Дав перший послідовний і повний виклад сучас. йому *чисел теорії*.

ЛЕЖЕ́ (Léger) Луї Поль Марія (13.I 1843. Тулуза — 30.IV 1923, Париж) — франц. філолог-славіст, член Академії написів і красного письменства (з 1900), чл.-кор. Петерб АН (з 1884) та ін. академій. Професор слов'ян. мов і л-р Колеж де Франс (з 1885). Осн. праці: «Кирило й Мефодій» (1868), «Слов'янські етюди» (1875), «Граматика російської мови» (1878), «Російська література» (1892), «Слов'янська міфологія» (1901), «Микола Гоголь» (1914) та ін. Під впливом статей М. *Драгоманова*, з яким підтримував наук. контакти, зацікавився укр. нар. творчістю й л-рою, зокрема творчістю Т. Шевченка. У 1904—06 читав у Колеж де Франс курс укр. мови й л-ри. Дав високу оцінку творчості Т. Шевченка у наук. розвідках «Національний поет Малоросії Тарас Шевченко» (1906), статтях про укр. поета в франц. енциклопедіях. Йому належать і переклади деяких творів Т. Шевченка франц. мовою.

Л. Л. Гумецька.

ЛЕЖЕ́ (Léger) Фернан (4.II 1881, Аржантан, Нормандія — 17.VIII 1955, Жіф-сюр-Івет, Нормандія) — франц. художник. Член Франц. компартії з 1945. В 1903—05 навчався в Школі красних мист. у Парижі. В 1940—45 жив у США. З 1909 примикав до *кубізму* («Оголені в лісі», 1909—10; «Дама в блакитному», 1912). В картинах 20-х рр. прагнув передати індустр. дух епохи, зображуючи предмети і людей у вигляді умовних деталей машин з чітко виявленими геометричними формами («Місто», 1919; «Джоконда і ключі», 1930, та ін.). В творах 30—50-х рр. намітилося прагнення до реального відтворення сучасного йому життя (серія картин «Будівництво», 1951). Л. відомий і як монументаліст (панно для будинку ООН в Нью-Йорку, 1952; за ескізами Л. виконано вітражі в ін-ті М. Тореза в Парижі, 1966, та Будинку кіно в Москві, 1968; мозаїки в Будинку культури в Корбей-Ессонне (1965—66). Л. відомий також як майстер кераміки, ілюстратор книжок, художник театру і кіно. Багато творів Л. зібрано в будинку-музеї Л. в м. Бйо (на Пд. Франції), зберігаються вони й у музеях Рад. Союзу.

Літ.: Жадова Л. Фернан Леже. М., 1970; Дубенская Л. Рассказывает Надя Леже. М., 1978.

ЛЕ́ЖЕНЬ (Burhinus oedicnemus) — птах род. лежневих. Довж. бл. 45 см, маса бл. 500 г. Оперення пісочно-сірого кольору, шия спереду і груди рожевувато-вохристі, черевце білувате. Л. поширений в Серед. і Пд. Європі, Пн. Африці, Серед. і Пд.-Сх. Азії. Живе в сухих степах, напівпустелях, звичайно поблизу води. В СРСР гніздиться в Європ. частині та Серед. Азії. В УРСР — на піщаних косах по берегах річок і на піщаних горбах вздовж узбережжя Чорного, Азовського морів та Сиваша. Кладку з двох (рідше — трьох) яєць (в умовах УРСР — у травні) насиджує бл. 26 днів. Л. живляться перев. комахами. Іл. с. 95.

ЛЕЗГИ́НИ (самоназва — лезгіяр) — народ, який живе переважно в пд.-сх. частині Дагестанської АРСР і суміжних районах Азербайджанської РСР. Заг. чисельність Л. в СРСР — 383 тис. чол. (1979, перепис). В Даг. АРСР — 162,7 тис. чол. (1970, перепис), в Аз. РСР — 158 тис. чол. (1979, перепис). Мова — лезгинська (див. *Лезгинська мова*). Віруючі Л.— мусульмани-суніти. Л.— один з корінних народів Дагестану. Осн. заняття сучас. Л.— землеробство, садівництво і тваринництво; частина Л. працює в пром-сті. За роки Рад. влади виросла нац. інтелігенція, розвивається нац. культура.

ЛЕЗГИ́НКА — народний танець *лезгинів*. Засн. на змаганні танцюристів, демонструє їхню спритність, віртуозність. Темп швидкий, муз. розмір $^{6}/_{8}$. Виконується чоловіком (соло) або в парі з жінкою. Поширений і серед ін. народів Кавказу (кабардинців, осетинів, аварців, чеченців та ін.).

ЛЕЗГИ́НСЬКА МО́ВА — мова *лезгинів*. Належить до лезгинської підгрупи дагестанської групи *кавказьких (іберійсько-кавказьких) мов*. Розмовляють нею понад 348 тис. чол. (1979, перепис). Для Л. м. характерні багатство приголосних і відносна бідність голосних, *сингармонізм*. Іменник має категорії відмінка (18 відмінків) і числа, дієслово — розвинуту систему часів і способів. Вживається *ергативна конструкція* речення. Зачатки писемності Л. м. на араб. графічній основі існували ще в дожовтневий час, 1928—38 — алфавіт на основі латинського, з 1938 — на рос. графічній основі.

ЛЕЗНИКІ́ВСЬКЕ РОДО́ВИЩЕ ГРАНІ́ТУ — в Володарсько-Волинському р-ні Житомир. обл. УРСР. Пром. запаси становлять 64 864 м³ (1978). Розвідане в середньому на глибину до 55 м. Граніт рожево-червоний, рівномірно-середньозернистий. З поверхні він перекритий пісками і суглинками, середня потужність яких до 2,8 м. Родовище детально розвідане 1950. Граніт використовувався як високоякісний облицьовувальний матеріал (ним облицьовано Мавзолей В. І. Леніна, деякі пам'ятники в Ялті, Кишиневі та ін. містах СРСР). Використовують для олержання бутового щебеню.

К. О. Суходольський.

ЛЕ ЗУА́Н (Lê Duân; н. 7.IV 1907, пров. Куангчі, Центр. В'єтнам) — діяч в'єтн. і міжнар. комуністичного руху. Н. в робітн. сім'ї. В 1928 вступив до Т-ва революц. молоді В'єтнаму, засн. *Хо Ші Міном*. З 1930 — член КП В'єтнаму (КПВ; 1930—51 — КП Індокитаю, 1951—76 — Партія трудящих В'єтнаму). Не раз зазнавав арештів. У 1936—39 — секретар к-ту КПВ в Центр. В'єтнамі. З 1939 — член Постійного к-ту ЦК КПВ. З 1945 — представник ЦК КПВ у Пд. В'єтнамі; один з організаторів нац.-визвольної боротьби проти іноземної інтервенції. З 1951 — член Політбюро і Секретаріату ЦК КПВ. З 1960 — перший, з 1976 — ген. секретар ЦК КПВ. З 1960 — деп. Нац. зборів ДРВ, з 1976 — Нац. зборів СРВ. Міжнар. Ленінська премія «За зміцнення миру між народами», 1979.

ЛЕЙ, лея (рум. leu) — грошова одиниця Соціалістичної Республіки Румунії, поділяється на 100

А. М. Лежандр.

Ле Зуан.

Г. А. Легунов.

бані. За курсом Держбанку СРСР на липень 1980 100 Л. дорівнюють 15,00 крб.

ЛЕЙБЕНЗО́Н Леонід Самуїлович [14 (26).VI 1879, Харків — 15.III 1951, Москва] — радянський вчений у галузі механіки, нафтової справи і геофізики, акад. АН СРСР (з 1943). Закінчив Моск. ун-т (1901) і Моск. вище тех. уч-ще (1906). Наук. діяльність почав (1904) під керівництвом М. Є. *Жуковського*. В 1908—11 і 1922—51 викладав у Моск. ун-ті, де організував (1925) першу в СРСР нафтопром. лабораторію; 1911—21 — в Тбіліс. та Бакин. політех. ін-тах. Л.— один із засновників підземної гідравліки. Розвинув теорію в'язкої рідини; вперше оцінив вплив неоднорідності Землі на величину модуля твердості земної кулі; розробив динамічну теорію глибинних насосів; запропонував методи розрахунку нафтопроводів; створив теорію руху газу в пористому середовищі.

Л. С. Лейбензов.

Автор праці «Варіаційні методи розв'язування задач теорії пружності». Нагороджений 2 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями Держ. премія СРСР, 1943.

Г. В. Лейбніц.

ЛЕ́ЙБНІЦ (Leibniz) Готфрід Вільгельм (1.VII 1646, Лейпціг — 14.XI 1716, Ганновер) — нім. філософ-ідеаліст, математик, фізик, винахідник, юрист, історик, мовознавець. Навчався в Лейпцігському та Ієнському ун-тах. У 1700 став першим президентом створеного за його ініціативою Берлінського наук. т-ва (згодом — Академія наук). У 1711, 1712, 1716 зустрічався з Петром I, брав участь у розробці проектів розвитку освіти в Росії. У своїх філос. працях («Монадологія», 1714; «Теодицея», 1710, та ін.) розробив систему *об'єктивного ідеалізму*, в основі якої лежить вчення про самосущі духовні субстанції — *монади*, що нібито є первоначалами всього існуючого. Л. виходив з наявності безлічі самостійних, відособлених монад. Узгодженість і єдність Всесвіту Л. пояснював наперед встановленою гармонією (див. «*Наперед встановленої гармонії теорія*»). В монаді він розрізняв душу і тіло (матерію). За Л., матерія — зовн. прояв монади, а не основа буття. Стверджуючи, що монади самодіяльні і саморухливі, Л., за висловом В. І. Леніна, «через теологію підходив до принципу нерозривного (і універсального, абсолютного) зв'язку матерії і руху» (Повне зібр. творів, т. 29, с. 63). Л. висунув принцип неперервності, за яким все у Всесвіті перебуває в такому зв'язку, що сучасне містить у своїх надрах майбутнє і кожний існуючий стан можна пояснити тільки з стану, який передував йому. Виходячи з цього, Л. зробив висновок про зв'язок усіх живих істот та їх спорідненість з неорганічною природою. В теорії пізнання Л. розвивав *раціоналізм* Р. *Декарта* і виступав з критикою матеріалістичного *сенсуалізму* Дж. *Локка*. Метафізично протиставляючи теор. мислення (розум) досвідові як два самостійні джерела знань, він намагався відшукати в кожному з них особливі логічні засоби встановлення істини. «Істинами розуму» Л. вважав знання, яким притаманна строга логічна загальність та необхідність і які встановлюються аналітично за допомогою закону суперечності. До них Л. залічував основні засади логіки і математики. Емпіричними істинами («істинами факту») визнавав знання, які виводяться з досвіду на основі *індукції*, а логічним засобом їх встановлення — сформульований ним *достатньої підстави закон*. Деякі ідеї Л. в 19 ст. були використані в *математичній логіці*.

У математиці Л. незалежно від І. *Ньютона* завершив створення *диференціального численння* та *інтегрального числення*, вказав формулу для багатократного диференціювання добутку (див. *Лейбніца формула*), запровадив багато матем. символів та понять (див. *Знаки математичні*). Інші математичні твори Л. присвячені теорії *рядів*, теорії *диференціальних рівнянь*, *чисел теорії* тощо. У фізиці Л. розвивав учення про відносність простору, часу та руху. Запровадив поняття т. з. живої сили, розуміючи під нею *кінетичну енергію*. Відкрив закон збереження «живої сили», а також висловив ідею про перетворення одних видів енергії на інші. Він сформулював один з найважливіших варіаційних принципів фізики — найменшої дії принцип. Л. був талановитим винахідником: проектував оптичні прилади й гідравлічні машини, працював над створенням пневматичного двигуна, винайшов унікальну для свого часу лічильну машину та інтегруючий механізм.

Послідовником філософії Л. на Україні був, зокрема, проф. Київ. ун-ту Г. І. *Челпанов*.

ЛЕ́ЙБНІЦА ФО́РМУЛА — формула для знаходження похідної n-го порядку від добутку двох функцій:

$$\frac{d^n}{dx^n}(uv) = \frac{d^n u}{dx^n}\cdot v + C_n^1 \cdot \frac{d^{n-1}u}{dx^{n-1}} \times$$

$$\times \frac{dv}{dx} + \cdots + C_n^{n-k} \cdot \frac{d^k u}{dx^k} \cdot \frac{d^{n-k}v}{dx^{n-k}} +$$

$$+ \cdots + C_n^{n-1} \cdot \frac{du}{dx} \cdot \frac{d^{n-1}v}{dx^{n-1}} +$$

$$+ u \frac{d^n v}{dx^n},$$

де C_i^j ($i = 1, 2 \ldots, n$; $j = 1, 2, \ldots n$) — число комбінацій з i елементів по j елементів (див. *Комбінаторний аналіз*). Одержав Г. В. *Лейбніц* у 1695.

ЛЕЙБОРИ́СТИ (англ. labourists, від labour— праця) — члени лейбористських (робітничих) партій Великобританії, Австралії, Нової Зеландії, Ірландії, Мальти та деяких інших країн.

ЛЕЙБОРИ́СТСЬКА ПА́РТІЯ Великобританії (Labour Party) — масова робітнича соціал-реформістська партія, входить до *Соціалістичного інтернаціоналу*. Л. п. очолюють праві реформісти, які виступають за «класовий мир» і компроміс з буржуазією. Засн. 1900 як К-т робітн. представництва в парламенті (з 1906 — Лейбористська партія). Програма 1934 містила деякі соціалістичні принципи. На практиці Л. п відійшла від неї. Л. п. формувала уряди 1924, 1929—31 (прем'єр-міністр Дж. Р. *Макдональд*), 1945—51 (К. Р. *Еттлі*), 1964—70, 1974—76 (Дж. Г. *Вільсон*), 1976—79 (Л. Дж. *Каллаген*). Під час 1-ї та 2-ї світових воєн Л. п. входила до коаліційних урядів (праві — Націонал-лейбористи — також 1931—40). Напередодні 2-ї світової війни Л. п. підтримувала політику «вмиротворення» фашист. агресорів; під час «*холодної війни*» проводила політику, ворожу щодо СРСР та ін. соціалістичних країн. Праве керівництво Л. п., як правило, відмовлялося від єдності дій з Компартією Великобританії. Найвищий орган Л. п.— щорічна Нац. конференція, що обирає Виконком. Велику роль у керівництві Л. п. відіграє парламентська фракція, що обирає лідера Л. п. (1976 — 80 — Л. Дж. *Каллаген*), який, у разі парламент. більшості, стає прем'єр-міністром. Л. п. налічує 6,46 млн. чол., у т. ч. 5,8 на правах колективних членів (переважно профспілки; 1977). Л. п. видає газ. «Лейбор уїклі» («Робітничий щотижневик»), ліві лейбористи—журн. «Трібюн» («Трибуна»).

А. К. Мартиненко.

ЛЕ́ЙДЕН — місто на Зх. Нідерландів, у провінції Пд. Голландія. Порт на одному з рукавів Рейну поблизу його впадіння в Північне м. 96,8 тис. ж. (1973). Один з центрів вовняної пром-сті країни. Підприємства металообр., електротех., суднобуд., хім. і швейної галузей. Ун-т (засн 1575). Б-ка ун-ту. Музей історії природознавства та ін. Будинок *Рембрандта* (в якому народився художник). Архіт. пам'ятки: готична церква Сінт-Пітерскерк (14—16 ст.) і будинок кол. в'язниці Гравенстен (13—17 ст.); ратуша (1595—97, арх. Л. де Кей); класицистичні суконні ряди (тепер міськ. музей «Лакенхал». 1639—40, арх. А. ван'с Гравесанде) та ін. Л. уперше згадується в 9 ст.

ЛЕЙКО́З, лейкемія (від грец. λευκός — білий та αἷμα — кров), білокрів'я — пухлинної природи захворювання людини і тварин. Джерелом пухлинного росту є найближче потомство родоначальної (т. з. стовбурної) кровотворної клітини (див. *Кровотворення*). За клоновою теорією походження Л., всі пухлинні (лейкозні) клітини є клоном (потомством) однієї клітини, що мутувала (див *Мутації*), який поширюється шляхом метастазування по всій кровотворній тканині та за її межі (див. *Метастаз*); проте осн місцем пухлинного росту є кістковий мозок. *Етіологія* Л. остаточно не з'ясована. Існує кілька теорій: вірусна, ендогенна, хім і радіаційна. Розрізняють Л. гострі (гострий лімфобластний Л., мієлобластний, монобластний, мієломонобластний та ін.) і хронічні (мієлогенного — мієлолейкоз, моноцитарний лейкоз, еритремія тощо — та лімфогенного походження — лімфолейкоз, мієломна хвороба, макроглобулінемія Вальденстрема та

ін.). Для гострих Л. характерні *інтоксикація*, підвищення т-ри, виразково-некротичні процеси в порожнині рота і зіва, кровоточивість, можливе також ураження нервової системи. Субстратом пухлин при гострих Л. є бласти (нормо-, еритро- і мегалобласти; див. вклейку до ст. *Кровотворення*). В периферичній крові спостерігаються *анемія*, тромбоцитопенія, зміни лейкограми, раптове припинення кровотворення тощо. Хронічні Л. розвиваються спочатку непомітно: з'являються заг. кволість, запаморочення, пітливість, апатія, незначно підвищується т-ра, хворий скаржиться на біль в кістках, розлади функції шлунково-кишкового тракту. Спостерігається збільшення розмірів печінки, селезінки, усіх груп *лімфатичних вузлів*. В тяжкій стадії (термінальній) виникає анемія, тромбоцитопенія. Зростає кількість *лейкоцитів* (зрушення лейкограми в бік незрілих елементів), зокрема *базофілів* і *еозинофілів*. В крові і в кістковому пунктаті (див. *Пункція*) наявні у великій кількості бласти (мієлобласти, монобласти, еритробласти, недиференційовані бласти), в кістковомозковому пунктаті — *гіперплазія* лімфоїдних елементів крові. В периферичній крові кількість лейкоцитів теж зростає за рахунок зрілих лімфоцитів і наявності лімфоїдних елементів. Іноді спостерігається гемолітичний синдром (див. *Гемоліз*). Лікування при гострих, а також при загостренні хронічних Л. провадять у спеціалізованих стаціонарах або відділеннях (медикаментозне, *променева терапія*, переливання крові, певний режим тощо). Л. у тварин буває радіаційного, хім., гормонального і вірусогенетичного походження. Перебіг хвороби хронічний, без чітко виявлених ознак. Діагноз встановлюють дослідженням крові. Лікування не ефективне. Клінічно хворих тварин ізолюють і направляють на забій, умовно здорових досліджують додатково. Уражені органи утилізують, м'ясо піддають пром. термічній переробці. Молоко знищують, а від підозрілих на захворювання тварин — пастеризують. Ферму оголошують неблагополучною і здійснюють вет.-сан. заходи згідно з діючою інструкцією.

Літ.: Бутенко З. А. Стволовые кроветворные клетки и лейкоз. К., 1978; Волкова М. А. Амбулаторное лечение и диспансеризация больных хроническими лейкозами. М., 1979.

С. С. Лаврик (лейкоз у людини).

ЛЕЙКО́МА (від грец. λεύκωμα — біле забарвлення), більмо — стійке помутніння *рогівки* внаслідок розвитку сполучнотканинного рубця після запальних процесів або травми ока. Іноді Л. буває природженою (коли запальні процеси мали місце під час внутрішньоутробного розвитку). Рогівка при Л. набуває характерного білястого кольору. Л. може займати всю рогівку або її частину. Гострота зору при Л. знижується. Л., яка зростається з райдужною оболонкою, може призвести до вторинної *глаукоми*. Лікування в основному хірургічне — кератопластика.

ЛЕЙКОПЕНІ́Я (від грец. λευκός — білий і πενία — бідність, нестача), лейкоцитопенія — зменшення кількості *лейкоцитів* у периферичній крові. Може спостерігатися при деяких фізіол. станах (підвищеному тонусі блукаючого нерва, зниженому тонусі симпатичної нервової системи тощо; див. *Вегетативна нервова система*), при певних патологічних станах (після перенесення інфекційних захворювань — *черевного тифу, бруцельозу, грипу, малярії* тощо, після *променевої хвороби*, алейкії, *анемії* та ін.). Іноді Л. виникає внаслідок приймання деяких ліків (амідопірину, бутадіону, сульфаніламідних препаратів тощо), під впливом тяжких *інтоксикацій* (бензол, деякі ліки), при жировому переродженні кісткового мозку — аплазії.

ЛЕЙКОПЛАКІ́Я [від грец. λευκος — білий і πλάξ (πλακός) — площина, пластинка] — захворювання слизової оболонки з ороговінням *епітелію* у вигляді білих плям, що спостерігаються на слизовій оболонці порожнини рота або шийки матки, піхви, сечового міхура, статевого члена та ін. Л.— передракове захворювання (див. *Передрак*). Спричинюється *курінням*, алкоголем та ін. хім. подразниками, невдалими протезами, коронками (Л. порожнини рота), хронічним запаленням слизової оболонки шийки матки, *авітамінозом* (Л. шийки матки) тощо. Найчастіше зустрічаються Л. проста (слизова оболонка згладжена, її поверхня нагадує мозаїку або паркет, ускладнюється тріщинами, *ерозіями*) та бородавчаста (рівень слизової оболонки підвищений, колір білувато-рожевий або сірувато-білий з перламутровим відтінком). Хворі скаржаться на відчуття окам'яніння, печію, болісність тощо. Лікування: хірургічне видалення плям, *електрокоагуляція, променева терапія*.

ЛЕЙКОПЛА́СТИ (від грец. λευκός — білий і πλαστός — виліплений) — безбарвні *пластиди* більшості рослин. Мають кулясту, рідше веретеноподібну або нитковидну форму; часто містять крохмаль (*амілопласти*) або білки (протеїнопласти); можуть перетворюватись на ін. пластиди (напр., на *хлоропласти*). Найбагатші на Л. підземні органи, насіння і твірні тканини рослин (див. *Меристема*).

ЛЕЙКОЦИ́ТИ (від грец. λευκός — білий і κύτος — вмістище, клітина), білокрівці — одна з форм клітин *крові* й *лімфи* людини та хребетних тварин. Л. здатні до самостійного пересування; виконують переважно захисну функцію (див. *Фагоцитоз, Імунітет*). Л.— безбарвні клітини з ядрами різної форми. Будова і кількість Л. залежать від виду організму і його фізіол. стану. За характером будови цитоплазми Л. поділяють на зернисті (*гранулоцити*) і незернисті (*агранулоцити*). Відповідно до властивостей зернистості гранулоцити, в свою чергу, поділяють на *нейтрофіли, еозинофіли* і *базофіли;* серед агранулоцитів розрізняють *лімфоцити* й *моноцити*. Л. людини — округлої форми (у спокої), їхній діаметр — від 7 до 15 мкм. В 1 мм³ крові здорової людини міститься 5—8 тис. Л. Див. також *Кровотворення, Амебоцити*.

ЛЕЙКОЦИТО́З — понаднормове збільшення кількості *лейкоцитів* у периферичній крові. Фізіологічний Л. спостерігається після прийняття їжі, особливо білкової, при напруженій м'язовій роботі, під час вагітності, при *стресі* та ін. В основі патологічного Л., що супроводить ряд захворювань (деякі інфекц. хвороби, гнійно-запальні процеси, отруєння тощо), лежить гол. чин. посилення лейкопоезу (див. *Кровотворення*). Л. може бути пов'язаний з пухлинним розростанням кровотворної тканини (при *лейкозі*).

О. І. Лейпунський.

ЛЕ́ЙНИК Михайло Володимирович [11 (24).VI 1908, с. Пилипи, тепер Пилипки Чуднівського р-ну Житомир. обл.— 2.V 1960, Київ] — укр. рад. фізіолог, доктор мед. наук (з 1951), професор (з 1952). Член КПРС з 1931. Учень В. Ю. *Чаговця*. В 1936 закінчив Київ. мед. ін-т, з цього ж року — співробітник Київського науково-дослідного інституту гігієни праці і профзахворювань (з 1944 — керівник лабораторії, з 1954 — заст. директора по наук. роботі). В роки Великої Вітчизн. війни — лікар у партизанських підрозділах. Праці в галузі фізіології праці. Основоположник вчення про типи м'язової працездатності людини.

Ю. І. Кундієв.

ЛЕ́ЙНО (Leino; справж. прізв.— Ленбум) Армас Ейно Леопольд (6.VII 1878, Палтамо — 10.I 1926, Тусула) — фін. письменник. На ранніх збірках ліричних віршів «Березневі пісні», «Балада про великий дуб» (обидві — 1896), «Сто й одна пісня» (1898) позначився вплив нар. поезії. Суспільно-політ. й філос. теми притаманні поетичним зб-кам «З хвиль часу» (1899), «Священна весна» (1901), «Марево» (1902), «Зимова ніч» (1905), «Заморозки» (1908), «Зоряний сад» (1912). П'єса «Пентті Пяккенен» (1905) і роман «Туомас Вітікка» (1906) спрямовані проти соціальних верхів суспільства, у драмі «Сіль землі» (1911) критикував фін. бурж. інтелігенцію. Автор шести серій п'єс «Маски» (1905—11) і циклу «Калевала на сцені» (1911), тетралогії «Раб» (1911—13), роману «Ілюстрована книга мого життя» (1925).

Тв.: Рос. перекл.— Избранное. М., 1959.

Е. А. Лисецька.

ЛЕ́ЙНО (Leino; справж. прізв.— Ленбум) Касімір Агатон (17.II 1866, Палтамо — 8.III 1919, Хельсінкі) — фін. письменник. Брат А. Е. Л. *Лейно*. В зб-ках новел «Еллі з Еммала» (1886), «З життя» (1889), зб-ках віршів «Поетичні спроби» (1888), «Серед перехресних хвиль» (1890), «На водних просторах» (1893) реалістично змалював життя трудящих, виступав проти пануючих верхів. Істор. драма у віршах «Яакко Ілкка і Клаус Флемінг» (1901) — про сел. повстання 16 ст. у Фінляндії.

Е. А. Лисецька.

ЛЕЙПУ́НСЬКИЙ Олександр Ілліч [24.XI (7.XII) 1903, с. Драглі,

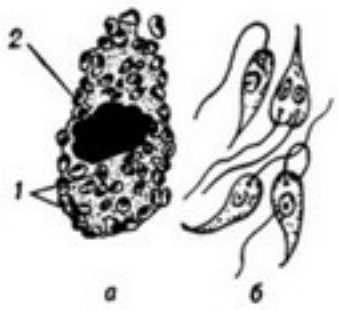

Лейшманія Донована: *а* — паразити в клітині крові людини (*1* — лейшманії; *2* — ядро клітини); *б* — джгутикові форми лейшманії в культурі.

Креслярське лекало.

Лелека білий.

тепер ПНР — 14.VIII 1972, Москва] — рад. фізик, акад. АН УРСР (з 1934), Герой Соціалістичної Праці (1963). Член КПРС з 1930. Закінчив Ленінгр. політех. ін-т (1926). У 1929—41 працював в Укр фіз.-тех. ін-ті (1932—37 — директор), 1941—52 — в Ін-ті фізики АН УРСР (1944—49 — директор), з 1952 — в Фіз.-енерг. ін-ті (Обнінськ). Наук. праці з атомної та ядерної фізики, ядерної техніки. Спільно з А. К. *Вальтером*, К. Д. *Синельниковим* та Г. Д. *Латишевим* уперше в СРСР здійснив розщеплення атомного ядра штучно прискореними частинками (1932). Теоретично довів можливість розширеного відтворення ядерного пального в ядерних реакторах на швидких нейтронах. Очолював роботи по створенню таких реакторів в СРСР. Ленінська премія, 1960.

ЛЕ́ЙПЦІГ — місто на Пд. НДР, адм. ц. округу Лейпціг. Розташований на р. Вайсе-Ельстер при впадінні в неї р. Плайсе. Один з найбільших пром. і культур. центрів країни. Вузол з-ць і автошляхів, аеропорт (Моккау). 565,4 тис. ж. (1978). Л. вперше згадується як укріплений пункт 1015. Виник на місці старод. слов'ян. поселення Ліпськ (від «липа», звідси й назва Л.) та поселення нім. колоністів. У 12 ст. Л. надано міське право. В середні віки — одне з найбільших міст Саксонії. Поблизу Л. відбулася т. з. Битва народів (див. *Лейпцігська битва 1813*). У Л. не раз бував В. І. Ленін (грудень 1900, січень і червень 1912, квітень 1913, січень 1914). Тут вийшов 1-й номер ленінської газ. «*Искра*». В Л. проходив організований гітлерівцями суд. процес над комуністами (див. *Лейпцігський процес 1933*). Розвинуте важке машинобудування (устаткування для гірничої, металург. і хім. пром-сті), транспортне (вантажне і трансп. устаткування), верстатобудування, сільськогосподарське, текст. маш.-будування, виробн. устаткування для поліграф. і харч. пром-сті. Важливу роль відіграє також поліграф., хутрова й текст. пром-сть. Підприємства буд. матеріалів, скляної, керамічної, тютюнової та харч. галузей. Л.— один з найбільших видавничих центрів (видавництва «Брокгауз», «Бібліографішес інститут» та ін.). Значний торг. центр, місце проведення традиційних (навесні та восени) міжнар. ярмарків. *Лейпцігський університет*; вищі школи театрального і музичного мистецтва, л-ри, графіки та мистецтва книги, фіз. культури, педагогіки. Саксонська АН. Нім. і університетська б-ки. Музеї — В. І. Леніна, К. Лібкнехта, Г. Димитрова, друкарня газ. «Искра», образотворчих мистецтв та ін. Оперний театр, драм. театр «Шаушпільгауз». У Л. щороку проводяться Міжнар. кінофестивалі документ. фільмів. Архіт. пам'ятки 13—16 ст.: церкви — романсько-готична Ніколайкірхе, готична Томаскірхе, ренесансна Стара ратуша; житл. будинки в стилі *барокко* 16—18 ст. Серед будівель 20 ст.— вокзал (1915—17, архітектори В. Лоссов, М. Кюне). Великий зал ярмарку (1927—30, арх. Х. Ріттер), Оперний театр (1956—60, арх. К. Геммерлінг, К. Нієраде), готель «Штадт Лейпціг» (1963—65, архітектори М. Беме, Х. Геніг, З. Курт), ун-т ім. К. Маркса (1969—73, архітектори Р. Гензельман, Х. Зігель та ін.). Пам'ятник Битви народів 1813 (збуд. 1898 — 1913). У Л. в консерваторії навчалися укр. композитори М. *Лисенко* та М. *Калачевський*.

ЛЕ́ЙПЦІГСЬКА БИ́ТВА 1813, Битва народів — вирішальна битва кампанії 1813 у війні Росії, Австрії, Пруссії та Швеції (6-а антифранц. коаліція) проти наполеонівської Франції. Відбулася 4 (16) — 7 (19).X поблизу м. Лейпціга (тепер НДР). Союзники мали понад 300 тис. чол. (у т. ч. 127 тис. росіян) і 1385 гармат, армія *Наполеона I* (французи, поляки, саксонці, італійці, бельгійці, голландці) — бл. 200 тис. чол. і понад 700 гармат. 4.X Наполеон атакував Богемську армію союзників (133 тис.), яка перейшла в контрнаступ. Втративши по 30 тис. чол., жодна з сторін не досягла успіху. 5.X Наполеон запропонував мирні переговори на умовах поступок Франції (союзники не відповіли). 6.X союзники завдали удару по військах Наполеона, які втратили 80 тис. чол. (союзники — 54 тис., в т. ч. росіяни — 22 тис.). Франція внаслідок поразки в Л. б. була позбавлена всіх завоювань у Європі. *Рейнський союз* розпався.

О. В. Долинський.

ЛЕ́ЙПЦІГСЬКИЙ ПРОЦЕ́С 1933 — організований гітлерівцями судовий процес, що відбувся 21.IX—23.XII у Лейпцігу, по провокац. звинуваченню Г. *Димитрова* та ряду ін. комуністів у підпалі *рейхстагу*. Прийшовши до влади в січні 1933, фашисти вночі проти 27.II підпалили рейхстаг і почали терор проти лівих сил. На суд. процесі Г. Димитров у своїй промові спростував звинувачення, викрив справжнє обличчя *фашизму*. В Лондоні найвизначніші юристи Європи на чолі з Д. Н. *Прітгом* здійснили «контрпроцес» і довели, що рейхстаг підпалили гітлерівці. Під тиском світової прогрес. громадськості суд був змушений виправдати Г. Димитрова та ін. обвинувачених комуністів. Нім. фашизм зазнав значної морально-політ. поразки

Лейпціг. Вид частини міста.

Літ.: Димитров Г. Лейпцигский процесс. М., 1961.

Г. С. Бабичев.

ЛЕ́ЙПЦІГСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т імені Карла Маркса. Заснований 1409. Відомий як один з провідних і найстаріших наукових і навчальних центрів Німеччини. В ун-ті вчилися Ульріх фон Гуттен і Томас Мюнцер, Г. Лейбніц, Г. Лессінг, Й. В. Гете, Р. Вагнер, Р. Шуман, Ф. Мерінг, К. Лібкнехт, О. М. Радищев. У лабораторії фізіолога К. Людвіга проводив досліди І. П. Павлов. У роки фашист. диктатури (1939—45) ун-т було закрито. В 1946 нар. влада відновила діяльність Л. у., в 1953 вузу присвоєно ім'я Карла Маркса. В ун-ті 6 ф-тів: економіки та права; філософії й історії; культури, мов та педагогіки; математики і природничих наук; с. г. та ветеринарії; фіз. культури. В 1977/78 навч. р. налічувалося 14 818 студентів. У б-ці (засн. 1543) — понад 3 млн. тт. (1978). З 1963 Л. у. підтримує дружні зв'язки з Київ. ун-том.

А. В. Санцевич.

ЛЕЙТЕНА́НТ (франц. lieutenant, букв.— який тримає місце, за зразком лат. locum tenens — намісник) — військове звання молодшого офіцерського складу. В Росії існувало з 1701 тільки на флоті. В Рад. Збройних Силах звання Л. запроваджено 1935. Присвоюється військовослужбовцям, які закінчили військ. уч-ще, військовозобов'язаним, які пройшли військ. підготовку в цивільних вузах. Молодшим лейтенантам звання Л. присвоюється після закінчення встановленого строку.

ЛЕЙТМОТИ́В (нім. Leitmotiv — провідний мотив) — музична тема або зворот (мелодія, гармонічна послідовність, ритмічна фігура), що неодноразово повторюється як наскрізний образ муз. твору. Характеризує певні персонажі, ідеї, ситуації в опері, балеті, програмному інструм. творі. Л. звучить беззмінно або в різних варіаціях і взаємосполученнях у процесі розгортання дії. Переносно — осн. думка, тема, що проходить через увесь твір або наукову працю і підкреслює гол. ідею.

ЛЕЙЦИ́Н (від грец. λευκός — білий), α-аміноізокапронова кислота $(CH_3)_2CHCH_2CH(NH_2)COOH$ — моноаміномонокарбонова *амінокислота*. Мол. м. 131,18. Безбарвні кристали Л. розчинні у воді. Л. є *незамінною амінокислотою*. У вигляді L-ізомеру в значній кількості (10—20%) входить до складу всіх тваринних і рослинних білків (особливо багаті на Л. *гемоглобін* і *міоглобін*). Відсутність лейцину в їжі призводить до затримування росту організмів. Л. у суміші з ін. амінокислотами застосовують у медицині для лікування хвороб, пов'язаних з порушенням *обміну речовин*, деяких психічних захворювань тощо.

ЛЕЙЦИ́Т (від грец. λευκός — білий) — мінерал класу *силікатів*. $K[AlSi_2O_6]$. *Сингонія* тетрагональна. Густ. 2,47. Твердість 6—6,5. Колір сірувато-білий, сірий, іноді безбарвний. Блиск скляний. Поширений у *лавах* Італії і о. Ява; в СРСР є у Вірменії, Центр. Казахстані, Сх. Сибіру тощо. Вико-

ристовують як руду алюмінію, для одержання *поташу* і *калійних добрив*.

ЛЕЙШМАНІО́ЗИ— інфекційні захворювання людини і деяких тварин (верблюдів, собак, котів, диких гризунів та ін.), збудниками яких є *лейшманії*, їх переносниками — *москіти*. У людини за клінічними ознаками розрізняють захворювання — шкірний і вісцеральний Л. Ш к і р н и й Л., або хвороба Боровського, пендинська виразка, характеризується виразками шкіри і слизових оболонок (збудника та механізм його передачі вперше відкрив і описав 1898 рос. лікар П. Ф. Боровський, який виявив і переносників). Шкірний Л. буває міський (хворий повільно вкривається виразками; поширений у містах; носії інфекції — хвора людина і собаки) та сільський (хворий швидко вкривається виразками; носії інфекції — хвора людина, дикі гризуни). В і с ц е р а л ь н и й Л., або кала-азар, характеризується хронічним перебігом, тяжким ураженням внутр. органів. Хворіють переважно діти (збудника вперше описав 1900 англ. лікар У. Лейшман). Носіями збудника є собаки. Л. в СРСР реєструється гол. чин. у Серед. Азії та на Кавказі. П р о ф і л а к т и к а: знищення москітів і диких гризунів, профілактична вакцинація, виявлення хворих тощо. Л і к у в а н н я: мономіцин, солюсурмін, симптоматична терапія тощо.
Літ.: Потоцкий И. И., Торусев Н. А. Кожные и венерические болезни. К., 1978.
В. Г. Коляденко.

ЛЕЙШМА́НІЯ (Leishmania) — рід *джгутикових* типу найпростіших. Внутрішньоклітинні паразити людини і багатьох хребетних тварин, збудники *лейшманіозів*. Паразитують у крові та лімфі. Л.— нерухомі, округлі або овальні клітини (довж. 2—4 мкм). Джгутикові форми утворюються в період розвитку в шлунково-кишковому тракті *москітів* з роду флеботомус (Phlebotomus), що є переносниками Л., та в культурі (вирощування на штучних живильних середовищах). Відомо 3 види, поширені в Пд. Європі, Пн. Африці, Центр. та Пд. Америці та Пд.-Сх. Азії. В СРСР в окремих місцях Серед. Азії та на Закавказзі відомі Л. Донована (L. donovani) та Л. тропічна (L. tropica).

ЛЕК (алб. lek) — грошова одиниця Народної Соціалістичної Республіки Албанії, поділяється на 100 *кіндарків*. Запроваджений 1947. За курсом Держбанку СРСР на липень 1980 100 Л. дорівнюють 18,00 крб.

ЛЕКА́ЙН (Єремєєв) Никандр Сергійович [19.V (1.VI) 1907, с. Кучко-Памаш, тепер Моркінського р-ну Мар. АРСР — 15.II 1960, Йошкар-Ола] — марійський рад. письменник, нар. письменник Мар. АРСР (з 1957). Член КПРС з 1943. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1927. Автор оповідань, нарисів, романів «Сталева воля» (1939—41), «В огні великої війни» (кн. 1—3, 1948), «Земля предків» (кн. 1—2, 1955—60) — про життя марійського народу з 1910 по 1945. Писав і твори для дітей.

ЛЕКА́ЛО — 1) Креслярський інструмент, користуючись яким проводять і перевіряють на кресленнях криві лінії. Буває з кривиною постійною (дерев'яна, пластмасова, іноді металева пластинка з криволінійним ребром; мал.) і змінною (сталева лінійка з пристроєм, що змінює її конфігурацію). 2) Безшкальний вимірювальний інструмент (сталева пластина з робочим ребром, профіль якого зворотний профілю виробу), яким перевіряють криволінійні контури фасонних деталей (частин); те саме, що й *шаблон*. Застосовується гол. чин. у машинобудуванні. 3) Картонна, паперова, бляшана або фанерна пластина, за якою розмічають і вирізують деталі виробу при розкроюванні. Використовується у швейному виробництві.

ЛЕКІ́Ф (грец. λήκυθος) — давньогрец. посудина для олії на низькій ніжці з вузькою шийкою, що переходить у розтруб, і вертикальною ручкою. Л. були оздоблені розписом. Л. з розписом по білому фону пов'язані з заупокійним культом.

ЛЕКО́К (Lecocq) Шарль (3.VI 1832, Париж — 24.X 1918, там же) — франц. композитор. Навчався в Паризькій консерваторії (1849—54). Представник франц. класичної оперети. Написав понад 50 оперет, серед яких — «Чайна квітка» (1868), «Дочка мадам Анго» (1872), «Жірофле-Жірофля» (1874). Л. є також автором комічної опери, балетів, хорів, фортепіанних п'єс, романсів.

ЛЕКО́НТ ДЕ ЛІЛЬ (Leconte de Lisle) Шарль Марі Рене (22.X 1818, Сен-Поль, о. Бурбон, тепер Реюньйон — 18.VII 1894, Лувесьєнн, поблизу Версаля) — франц. поет і громад. діяч-республіканець. Член Франц. академії (з 1886). Учасник революції 1848, поразка якої викликала у нього глибокий песимізм. У 50—60-х рр. очолював т. з. парнаську школу (див. «*Парнас*»). Автор збірок «Античні вірші» (1852), «Варварські вірші» (1862), «Трагічні вірші» (1884), «Останні вірші» (вид. 1895), драм «Еринії» (1873), «Аполлоніда» (1888), кількох книг перекладів. Памфлети «Народний республіканський катехізис» і «Популярна історія християнства» (обидва — 1871) спрямовані проти версальського терору 1871. Укр. мовою поезії Л. де Л. перекладали П. Грабовський, В. Щурат, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Терещенко, Д. Паламарчук.
Тв.: У к р. п е р е к л.— [Вірші]. В кн.: Сузір'я французької поезії, т. 2. К., 1971; [Вірші]. В кн.: Передчуття. К., 1979; Р о с. п е р е к л.— Из четырёх книг. М., 1960.
Т. Т. Духовний.

ЛЕ КОРБЮЗЬЄ́ [Le Corbusier; справж. прізв.— Жаннере (Jeanneret)] Шарль Едуар (6.X 1887, Ла-Шо-де-Фон, Швейцарія — 27.VIII 1965, Рокбрюйн-Кап-Мартен, Лазурний берег, Франція) — франц. архітектор і теоретик архітектури. Навчався в Школі мист. Ла-Шо-де-Фона. Вчився і працював у арх. Й. Гофмана у Відні (1907), О. *Перре* в Парижі (1908—10) і П. *Беренса* в Берліні (1910—11). З 1917 жив у Парижі. Один із засновників *раціоналізму* в архітектурі. Йому належить ідея індустріалізації буд-ва. Використовував нові матеріали і конструкції, ввів у архіт. практику стрічкові вікна, плоскі дахи, вільне планування будинку, оголені опори в нижніх поверхах, великі озеленені ділянки тощо. Головне в його теор. працях — новий підхід до проблеми архіт. орг-ції простору. Осн. роботи: павільйон «Еспрі нуво» для міжнар. виставки декоративного мист. (1925) та гуртожиток швейцарських студентів (1930—32) у Парижі, адм. будинок у Москві (1929—36), будинок М-ва освіти в Ріо-де-Жанейро (в співавт., 1936), житл. буд. у Марселі (1952), павільйон фірми «Філіпс» на міжнар. виставці в Брюсселі (1958), музей в Токіо (1957—59) та ін. Ле К.— представник *урбанізму*. Серед його містобудівних робіт — проект міста на 3 млн. жителів (1922), план реконструкції Парижа («план Вуазен», 1925), місто Чандигарх в шт. Пенджаб в Індії, плани міст Буенос-Айреса, Алжіра, Антверпена та ін. Працював і як художник. Творчість Ле К. мала значний вплив на архітектуру 20 ст. В 1967 в Цюріху (Швейцарія) відкрито музей «Центр Ле Корбюзьє».
Тв.: Р о с. п е р е к л.— Архитектура XX века. М., 1970.
Літ.: Ле Корбюзье. Творческий путь. Пер. с франц. М., 1970.

Лейпціг. Пам'ятник Битви народів 1813. Збуд. 1898—1913.

Ле Корбюзьє. Адміністративний будинок на вулиці С. М. Кірова в Москві. 1929—36.

ЛЕ́КСИКА (від грец. λεξικός — належний до слова) — *словниковий склад мови* або діалекту. Термін Л. вживається також для назви сукупності слів певного автора чи твору (лексика П. Тичини, роману А. Головка «Мати»). Л. становить складну систему, одиниці якої — *лексеми* взаємопов'язані засобами *словотвору* (слова спільнокореневі, мотивовані спільною основою, утворені тими самими афіксами тощо), звуковим складом (*омоніми, пароніми*), значенням (слова спільного семантичного поля, *синоніми, антоніми*). З стилістичного погляду в Л. розрізняються слова нейтральні, стилістично забарвлені, просторічні, професійні, *терміни*. Л. будь-якої живої мови постійно поповнюється шляхом словотворення на основі власного матеріалу й іншомовними *запозиченнями*, зокрема *інтернаціоналізмами*. З істор. погляду виділяють сучасну Л. й лексичні *архаїзми*.
Літ.: Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. К., 1973.
М. А. Жовтобрюх.

ЛЕКСИКОГРА́ФІЯ (від грец. λεξικόν — словник і γράφω — пи-

Лекіф.

Лелекоподібні:
1, 2 — бугайчик (Ixobrychus minutus), самець і самка; 3, 4 — квак (Nycticorax nycticorax), самець і самка; 5 — колпиця (Platalea leucorodia); 6 — велика біла чапля (Egretta alba).

Лемінги:
1 — норвезький лемінг (Lemmus lemmus); 2 — копитний лемінг (Dicrostonyx torquatus) в літньому і зимовому хутрі; 3 — сибірський лемінг (Lemmus sibiricus).

шу) — галузь *мовознавства*, що займається укладанням словників різного типу й призначення і розв'язує теоретичні проблеми словникової роботи. Існує тісний зв'язок між Л та ін. галузями мовознавства, передусім *лексикологією*. Початки Л. у сх. слов'ян пов'язують з виникненням глосаріїв — рукописних словничків (13 ст.). У кін. 16 — на поч. 17 ст. з'явилися перші друковані словники: «Лексисъ...» *Л. Зизанія* (1596) і «Лексіконь славеноросскій» П. *Беринди* (1627). Цінними лексикографічними працями 17 ст. є рукописні словники *Єпіфанія Славинецького* та А. *Корецького-Сатановського* (надрук. 1973). З кін. 18 ст. у Л. на Україні осн. місце посідають перекладні укр.-рос. лексичні збірки й словники (Ф. Туманського, 1793; І. Котляревського, 1798; О. Павловського, 1818; О. Афанасьєва-Чужбинського, 1855; М. Закревського, 1861; К. Шейковського, 1861; Ф. Піскунова, 1873 і 1882, та ін.), а з 2-ї пол. 19 ст.— рос.-укр. словники (М. Левченка, 1874; М. Уманця та А. Спілки, 1893—98; Є. Тимченка, 1897—99, та ін.). Визначним досягненням дожовтн. укр Л. був «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907—09). Великих успіхів досягла укр. рад. Л., зокрема у створенні перекладних словників. Укр. лексикографи в повоєнний період створили «Українсько-російський словник» (т. 1—6, 1953—63), «Словник мови Шевченка» (т. 1—2, 1964), «Російсько-український словник» (т. 1—3, 1968, Держ. премія УРСР, 1971), «Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.» (т. 1—2, 1977—78), «Словник української мови» (т. 1—11, 1970—80) та інші, рял термінологічних і спец. словників. Опубліковано багато досліджень з теор. питань лексикографії.

Літ.: Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії. К., 1961; Горецький П. Й. Історія української лексикографії. К., 1963; Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии. В кн.: Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974; Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія. К., 1978; Лексикографічний бюлетень, в. 1—9. К., 1951—63. *Л. С. Паламарчук.*

ЛЕКСИКОЛО́ГІЯ (від *лексика* і грец. λόγος — вчення) — розділ *мовознавства*, об'єктом дослідження якого є *словниковий склад мови*, її лексика. Л. вивчає слово як найважливішу структурно-семантичну одиницю мови, а також його зв'язки з ін. словами, які створюють систему лексичних одиниць даної мови. З Л. тісно пов'язані *семасіологія*, семантика, *етимологія*, вчення про *словотвір* і *стилістика*. Всередині Л. виділяється *фразеологія*. Серед осн проблем сучас. Л.— проблема окремого слова як самостійної одиниці лексико-фразеологічного складу мови, а також розрізнення і розмежування *омонімів* та багатозначних слів, стилістичне використання слова тощо. Спираючись на поняття корелюючих, або взаємопов'язаних, категорій, Л. досліджує моносемію і полісемію, синонімію й антонімію, вільне і зв'язане значення слів тощо. Залежно від завдань і аспекту дослідження Л. розглядає словниковий склад у діахронічному плані (див. *Діахронія*) або в синхронічному (див. *Синхронія*). Л. є наук. основою для створення словників різних типів (див. *Лексикографія*).

Літ.: Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 1957; Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. К., 1959; Сучасна українська літературна мова, кн. 4. Лексика і фразеологія. К., 1973.

Л. С. Паламарчук.

ЛЕКТО́РІЙ (від лат. lector — читач, lego — читаю) — 1) Державний або громадський заклад, який відає організацією публічних *лекцій*. 2) Приміщення для лекцій.

ЛЕКУВРЕ́Р (Lecouvreur) Адрієнна (5.IV 1692, Дамері — 20.III 1730, Париж) — франц. актриса. З 1717 працювала в театрі «*Комеді Франсез*» (Париж). Ролі: в трагедіях П. Корнеля — Емілія («Цінна»), Роксана («Іфігенія»), Ж. Расіна — Федра («Федра»), в комедіях Ж. Б. Мольєра — Анжеліка («Жорж Данден») та ін. Л.— перша з франц. актрис, яка відмовилась від зовнішньо ефектної, наспівної класицистичної манери виконання, прагнула глибоко розкрити внутрішнє життя своїх героїнь.

ЛЕ́КЦІЯ (лат. lectio — читання) — систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмету, методів науки. Л. бувають навчальними (одна з осн. форм навч. процесу й один з осн. методів викладання у вузі) і публічними (одна з осн. форм пропаганди й поширення політ. і наук. знань). Гол. вимоги до Л.: науковість, ідейність, доступність, єдність форми й змісту, емоційність викладу, органічний зв'язок з ін. видами навч. занять — семінарами, виробничою практикою тощо. З 50-х рр. Л. транслюють по радіо й телебаченню. Вузами видаються курси Л. з різних дисциплін.

ЛЕЛЕ́ВЕЛЬ (Lelewel) Йоахім (22. III 1786, Варшава — 29.V 1861, Париж) — польс. історик, бурж. демократ. У 1808 закінчив Віленський ун-т; вчителював у м. Кременці (тепер Терноп. обл.); 1815—24 — професор Віленського і Варшав. ун-тів. За участь у таємних патріотичних орг-ціях позбавлений цар. урядом права на викладання. В 1828 обраний до сейму. Під час *польського повстання 1830—31* — голова «*Патріотичного товариства*», член Тимчасового уряду. Після поразки повстання емігрував до Франції, один з ідеологів польс. демократичної еміграції. В 1834 в Брюсселі приєднався до «*Молодої Польщі*». Виступив за спільну боротьбу польс. і рос. революціонерів проти царизму, за об'єднання польс. таємних орг-цій. У 1846 Л. вступив до *Польського демократичного товариства*, 1847 — до міжнар. Демократичної асоціації, що ставила за мету єднання і братерство народів. Зблизився з К. Марксом і Ф. Енгельсом. Л.— основоположник романтичної школи в польс. історіографії. Автор праць з історії Польщі й Литви. Розумів істор. процес як боротьбу класів, засуджував нац. поневолення польс. феодалами білорус. і укр. трудящих.

ЛЕЛЕ́КА, бусол (Ciconia) — рід птахів ряду *лелекоподібних*. Довж. тіла до 110 см, маса до 4,5 кг. Оперення чорне з білим. Гніздиться на деревах та будівлях. В кладці 2—4, зрідка 1—7 білих яєць. Насиджують кладку самець і самка протягом 32—34 діб. 3 види: Л. чорний, Л. білий, Л. далекосхідний, поширені в Європі, Азії й Африці. В УРСР Л. чорний (C. nigra), поширений в Карпатах і на Поліссі, Л. білий, або чорногуз (C. ciconia), — майже по всій території республіки. Живляться Л. комахами, земноводними, зрідка плазунами. Л.— перелітні птахи. Охороняються законом. Іл. с. 100.

Л. О. Смогоржевський.

ЛЕЛЕКОПОДІ́БНІ, голінасті (Pressores, синонім Ciconiiformes) — ряд птахів. Довж. тіла 50—160 см, маса 130—5500 г. Нижня частина гомілки здебільшого не оперена. Дзьоб, шия і ноги у більшості видів довгі. У деяких Л. на потилиці, в ділянці вола або на плечах є неоперені частини шкіри або видовжені пера. Більшість Л. селяться колоніями на болотах, поблизу водойм. Гнізда будують на деревах, в кущах, на землі, дахах будівель тощо. Кладку з 1—9 яєць насиджують протягом 17—34 діб. Живляться дрібними земноводними, рибами, іноді гризунами. Пошир. по всій земній кулі, переважно у тропіках і субтропіках. В місцевостях з помірним кліматом Л.— перелітні птахи, а з теплим і жарким кліматом — осілі. В ряді 112 видів, що їх об'єднують у 5 родин. В СРСР — 24, в т. ч. в УРСР — 13 видів, що належать до трьох родин: *ібісові*, лелекові і *чаплеві*. Деякі види (напр., *лелеки* білий, чорний, далекосхідний, біла чапля та ін.) охороняються законом. Викопні Л. відомі починаючи з еоцену (Англія), викопні рештки сучасних видів — з плейстоцену.

Л. О. Смогоржевський.

ЛЕЛУА́Р (Leloir) Луїс Федеріко (н. 6.IX 1906, Париж) — аргент. біохімік, член Нац. АН США (з 1960), Амер. академії мистецтв (з 1961), Лондонського королівського т-ва (з 1972). Закінчив ун-т в Буенос-Айресі (1932). Професор фізіології (з 1941), зав. біохім. лабораторією (з 1946) Ін-ту фізіології при цьому ун-ті. Осн. праці присвячені вивченню перетворень *вуглеводів* у живих клітинах за участю нуклеозиддифосфатсахарів, установив шляхи *біосинтезу* і хім. структуру останніх, виділив і вивчив багато які *ферменти* вуглеводного обміну. Нобелівська премія, 1970.

ЛЕЛЮШЕ́НКО Дмитро Данилович [н. 20.X (2.XI) 1901, хутір Новокузнецький, тепер Зерноградського р-ну Ростов. обл.] — рад. військ. діяч, генерал армії (1959), двічі Герой Рад. Союзу (1940, 1945), Герой ЧССР (1970). Член КПРС з 1924. Н. в сел. сім'ї. В Рад. Армії — з 1919. Учасник громадян. і рад.-фінл. (1939—40) воєн. У 1933 закінчив Військ. академію ім. М. В. Фрунзе, 1949 — Академію

Генштабу. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45, командуючи стрілецькими й танковою арміями, брав участь у боях, зокрема на Пд.-Зх., 3-му, 4-му та 1-му Укр. фронтах. Після війни Л.— команд. армією, бронетанк. і механізованими військами Групи рад. окупаційних військ. З 1956 — команд. військами Забайкальського, Уральського військ. округів. У 1960—64 — голова ЦК ДТСААФ З 1964 — на керівній роботі в М-ві оборони СРСР. Автор книги «Москва — Сталінград — Берлін — Прага Записки командарма» (1970). Нагороджений 4 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями.

ЛЕЛЯ́ВСЬКИЙ Микола Семенович [1853 — 19.II (4.III) 1905, Петербург, похований у Києві] — рос. вчений-гідротехнік. Закінчив (1875) Петерб. ін-т інженерів шляхів, працював у комісії по вивченню й опису судноплавних річок Росії. Під керівництвом Л. 1875—84 виконано значні дослідні і виправні роботи на рр. Прип'яті та Дніпрі біля Києва. З 1894 Л.— нач. Катеринослав. відділення Київ. округу шляхів, з 1898 — нач. цього округу. Осн. праці — з питань руслової гідротехніки.

Літ.: Проскуряков А. К. В. М. Лохтин и Н. С. Лелявский — основатели учения о формировании русла. Л., 1951.

ЛЕЛЯКІ́ВСЬКЕ РОДО́ВИЩЕ НА́ФТИ — в Прилуцькому р-ні Черніг. обл. УРСР. Пов'язане з Леляківською брахіантиклінальною складкою (див. *Брахіантикліналь*) завдовжки 12 км і завширшки 6,5 км. У геол. будові родовища беруть участь палеозойські, мезозойські та кайнозойські відклади. Нафта — у відкладах нижньопермського і верхньокам.-вуг. віку; осн. запаси — у вапняках, доломітах і пісковиках верхньокам.-вуг. та нижньопермського віку. Глиб. залягання нафт. покладів 1830—1910 м. Густ. нафти 805,6 кг/м³. Вміст парафіну 1,85%, смол — 5,4%, сірки — 0,26%. Родовище відкрито 1962, експлуатують з 1967. Нафта родовища надходить на Кременчуцький нафтопереробний завод. *В. В. Крот.*

ЛЕЛЬ, Полель — у міфології зх. і сх. слов'ян бог шлюбу й любові, син Лади. Одно з дуже давніх, але другорядних поганських божеств. Згадки про Л. збереглися в слов'янському фольклорі.

ЛЕ́ЛЬЧИЦЬКА НАРА́ДА ПАРТИЗА́НІВ УКРАЇ́НИ 1943 — розширена нарада нелегального ЦК КП(б)У і командно-політ. складу партизанських з'єднань України під час Великої Вітчизняної війни 1941—45. Відбулася 23—29.V 1943 на тер. Лельчицького р-ну Поліської (тепер Гомельської) обл. в розташуванні партизанського з'єднання під командуванням О. М. *Сабурова*. Нарада заслухала і обговорила повідомлення командирів і комісарів з'єднань про підсумки бойової і політ. діяльності партизанів восени — взимку 1942—43 і накреслила заходи щодо виконання весняно-літнього плану бойових дій. Роботою наради керував секретар ЦК КП(б)У Д. С. *Коротченко*.

ЛЕМ (Lem) Станіслав (н. 12.IX 1921, Львів) — польс. письменник. У 1939—41 вчився у Львів. мед. ін-ті. Широку популярність здобув наук.-фантастичними романами «Астронавти» (1951), «Магелланова хмара» (1955), «Едем» (1959), «Соляріс» (1961, однойменний рад. фільм, 1972), «Голос Неба» та ін. Нерідко звертається до гротеску. сатири («Зоряні щоденники Ійона Тихого», 1957; «Вторгнення з Альдебарана», 1959; «Кіберіада», 1965). Багато творів К. належить до жанру «роману-попередження» («Повернення з зірок», 1961, тощо). Автор детективних та автобіограф. («Високий замок», 1966) романів, філос. («Сума технології», 1964; «Абсолютний вакуум», 1971), літературознавчих («Філософія випадку», 1968) праць.

Тв.: Укр. перекл.— Кіберіада. К., 1968; Зоряні щоденники Ійона Тихого. «Всесвіт», 1961, № 9; Конгрес футурологів. «Всесвіт», 1971, № 6; Повернення з зірок. Львів, 1976; Рос. перекл.— Навигатор Пиркс.— Голос Неба. М., 1971; Солярис.— Эдем. М., 1973; Избранное. М., 1976.

Г. Ф. Федосєєв.

ЛЕ́МА (грец λῆμμα) в математиці — допоміжне твердження, яке використовується при доведенні однієї або кількох *теорем*. Термін ввели давньогрец. геометри; особливо часто зустрічається у *Архімеда*.

ЛЕМБ (Lamb) Уїлліс Юджін (н. 12. VII 1913, Лос-Анджелес) — амер. фізик, член Національної АН США (з 1954). Закінчив Каліфорнійський ун-т (1934). З 1948 — професор Колумбійського та ін. ун-тів США. Осн. наук. праці—з атомної і ядерної фізики, квантової електроніки та прискорювальної техніки. Зокрема, експериментально визначив (1947) зсув енерг. рівнів у атома водню (див. *Лембівський зсув рівнів*), розробив (1962) теорію газового лазера. Нобелівська премія, 1955.

ЛЕ́МБІВСЬКИЙ ЗСУВ РІ́ВНІВ — розщеплення пар енергетичних рівнів воднеподібних *атомів*, які за релятивістською квантовою механікою, основаною на *Дірака рівнянні*, мають збігатися. Відбувається внаслідок взаємодії електрона з його власним електромагн. полем. Л. з. р., передбачений і розрахований *квантовою електродинамікою*, служить одним з найважливіших її експериментальних обгрунтувань. Вперше розщеплення найближчого енерг. рівня атома водню виміряли методом *радіоспектроскопії* в 1947 амер. фізики У. Ю. *Лемб* та Р. Різерфорд. Зсув осн. енерг. рівня найбільш точно визначено т. з. методом двофотонного поглинання.

Літ.: Ельяшевич М. А. Атомная и молекулярная спектроскопия. М., 1962; Ландау Л. Д., Лифшиц Е. М. Квантовая механика. Краткий курс теоретической физики, кн. 2. М., 1972.

І. І. Конділенко.

ЛЕМЕРСЬЄ (Ле Мерсьє; Lemercier, Le Mercier) Жак (бл. 1585, Понтуаз, Іль-де-Франс —4.VI 1654, Париж) — франц. архітектор. У 1607—13 навчався в Римі. В своїх спорудах традиції *Відродження* поєднував з характерними рисами *класицизму* та італ. *бароко* (зх. корпус з «Павільйоном годинників» і частина пн. корпусу *Лувру*, з 1624; палац Рішельє, т. з. Пале-Руайяль, 1629—36; будинок Сорбонни, з 1629, з церквою, 1635—54; всі — в Парижі). Створив проект м. Рішельє (Пуату, з 1627) з симетричним плануванням вулиць і парку.

ЛЕ́МЕШЕВ Сергій Якович [27.VI (10.VII) 1902, с. Старе Князєво, тепер Калінін. обл.— 26.VI 1977, Москва] — рос. рад. співак (ліричний тенор), нар. арт. СРСР (з 1950). Член КПРС з 1948. В 1925 закінчив Моск. консерваторію. В 1926—31 працював у театрах Свердловська і Тбілісі. В 1931—65 — соліст Великого театру СРСР, 1959—61 — худож. керівник оперної студії при Моск. консерваторії. Серед кращих партій: Ленський («Євгеній Онєгін» Чайковського), Володимир («Дубровський» Направника), Берендей, Левко («Снігуронька», «Майська ніч» Римського-Корсакова), Герцог («Ріголетто» Верді), Фауст, Вертер (однойменні опери Гуно і Массне). В камерному репертуарі Л. була рос. класична і рад. музика, рос. та укр. нар. пісні. Виконував також романси на тексти Т. Шевченка, твори К. Стеценка, М. Лисенка й ін. укр. композиторів. Знімався у фільмі «Музична історія» (1940). Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом «Знак Пошани», медалями. Держ. премія СРСР, 1941.

Тв.: Путь к искусству. М., 1974.

Літ.: Грошева Е. Сергей Яковлевич Лемешев. М., 1960.

Й. Лелевель.

Д. Д. Лелюшенко.

С. Я. Лемешев.

ЛЕ́МІНГИ — збірна назва тварин род. хом'якових підродини полівкових ряду *гризунів*. Тіло (довж. 9—15 см) кремезне, кінцівки короткі з видовженими кігтями, які взимку дуже розростаються, у деяких видів набувають форми копит. Волосяний покрив високий, густий, м'який, сірувато-коричнюватого кольору, на зиму стає білим. Рослиноїдні. У сплячку не впадають. Розмножуються кілька разів на рік, у кожному приплоді по 4—9 малят. Бл. 20 видів, поширені у пн. районах Європи, Азії та Пн. Америки; в СРСР — 4 види, в УРСР відсутні. Виділяють 2 *триби* Л.— справжні Л. (Lemmini) та копитні Л. (Dicrostonyxini), що включають 3 сучас. роди: лісовий Л. (Myopus), справжній Л. (Lemmus) та копитний Л. (Dicrostonyx). Л. є осн. кормом тундрових і лісотундрових хутрових звірів. Викопні Л. відомі починаючи з пліоцену Пн. Америки. Рештки копитних Л. знайдено в плейстоценових відкладах України. *В. О. Топачевський.*

ЛЕ́МКИ — етнографічна група українців, які здавна жили в Карпатах на схилах Низьких Бескидів. Відмінності в г-ві, побуті, культурі, мові Л. були зумовлені відірваністю від осн. укр. земель, складними природними умовами та взаємовпливами між Л. і сусідніми народами (поляками, словаками, угорцями). Л. протягом століть перебували під гнітом угор., австр., польс. феодалів та місц. укр. експлуататорів. Це зумовило госп. відсталість Л. Осн. заняттями їх були землеробство і скотарство (на полонинах). Розвивалися домашні

Ріка Лена.

промисли: ткацтво, гончарство, різьбярство та ін. Постійні злидні змушували Л. наймитувати або емігрувати до США, Канади, Аргентіни. За роки Рад. влади внаслідок соціалістичних перетворень у житті Л. сталися докорінні зміни. Л. працюють у колгоспах і в промсті. Ліквідовано неписьменність, зросла інтелігенція. Розквітли худож. промисли, зокрема фігурне різьблення на дереві. В зв'язку з обміном населення між Польщею і СРСР після створення ПНР багато Л. переселилося з Лемківщини на тер. Львівської, Тернопільської та Миколаївської областей. Тепер межі лемківського етногр. району виразно не окреслюються.

Ю. Г. Гошко.

ЛЕ́МКІВСЬКІ ГОВІРКИ́ — говірки укр. мови, які належать до її південно-західного наріччя. Розмовляють цими говірками *лемки*. Характерні риси: ствердіння давніх м'яких приголосних у кінці слів (день, па́лец), **в** у функції прийменника й префікса переходить у **г**, **х** (г во́д'і, х комо́р'і, гдо́ва, хчи́ти), закінчення **-ом** в орудному відмінку іменників жіночого роду й узгоджених з ними прикметниках та займенниках (до́бром жо́ном, мо́йом ру́ком), закінчення **-ы** у називному відмінку множини прикметників і займенників (чо́рны, тве́рды) тощо. Одномісний постійний наголос (на передостанньому складі слова).

М. М. Онишкевич.

«ЛЕ́МКО-СОЮЗ» — етнічна культурно-освітня організація в США (м. Монро, штат Нью-Йорк, має відділи в Канаді). Засн. у січні 1929. Об'єднує представників трудової еміграції лемківського походження (див. *Лемки*), які виїхали до Америки в кін. 19—на поч. 20 ст., та їхніх нащадків. Видає газ. «Карпатська Русь» (лемківським діалектом і англ. мовою) і журн. «Карпати» (англ. мовою). Підтримує культур. зв'язки з респ. громад. орг-ціями УРСР, виступає за мир і дружбу між народами, за зміцнення добросусідських відносин між США і СРСР.

В. Л. Чорний.

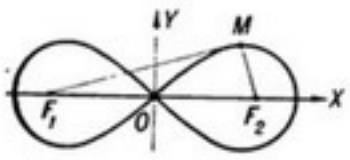

Лемніската Бернуллі.

ЛЕМНІСКА́ТА (лат. lemniscata — прикрашена стрічками, від грец. λημνίσκος — стрічка чи пов'язка з вовни) — плоска крива, що є *геометричним місцем* точок M, добуток віддалей кожної з яких до заданих точок (фокусів) F_1, F_2, ..., F_n дорівнює даному числу. Якщо $n = 2$ і дане число дорівнює квадратові половини міжфокусної віддалі a, то крива наз. лемніскатою Бернуллі (мал.). Коли F_1 $(-a; 0)$ і F_2 $(a; 0)$, то її рівняння у прямокутних декартових *координатах* має вигляд: $(x^2 + y^2)^2 - 2a^2 (x^2 - y^2) = 0$, у полярних — $\rho^2 = 2a^2 \cos 2\varphi$; площа, обмежена нею, дорівнює $2a^2$. Лемніската Бернуллі — окремий випадок *Кассіні овала*. Вперше дослідив її Я. *Бернуллі* 1694.

Лемурові: 1 — лемур звичайний, або ката; 2 — мишачий лемур.

ЛЕМОНЬЄ (Lemonnier) Каміль (24.III 1844, Іксель, поблизу Брюсселя — 13.VI 1913, там же) — бельг. письменник і мистецтвознавець. Писав франц. мовою. Один з організаторів *«Молодої Бельгії»*. Роман «Кровопивця» (1886) — про стихійний виступ бельг. робітників-металургів проти визискувачів. Належав до натуралістів (див. *Натуралізм*), але в його творах є сильні реалістичні й романтичні елементи. В останніх романах заперечував капіталістичну цивілізацію і протиставляв їй життя в органічній єдності з природою («Адам і Єва», 1899, та ін.). Автор мистецтвознавчої книги про П. П. Рубенса «Наші фламандці» (1869).

Тв.: Укр. перекл.— Весела проща. К., 1959; Рос. перекл.— Завод. М., 1929; Конец буржуа. М.—Л., 1963.

Д. С. Наливайко.

ЛЕМПІ́РА (icп. lempira) — грошова одиниця Республіки Гондурас, поділяється на 100 *сентаво*. Запроваджена 1926. За офіц. курсом 1 Л. дорівнює 0,5 дол. США (1979).

ЛЕМУ́РОВІ, лемуриди, лемури (Lemuridae) — родина ссавців підряду півмавп ряду *приматів*. Довж. тіла 13—90 см, хвоста 16—55 см, задні кінцівки довші від передніх, п'ятипалі, з нігтями (крім другого пальця стопи). Волосяний покрив яскраво забарвлений.

Переважно стадні, нічні або присмеркові тварини, добре лазять по деревах, живляться рослинами або їхніми плодами, комахами. Самка раз на рік народжує 1—2 малят.

Понад 6 родів з 14 видами, поширу тропічних лісах Мадагаскару та сусідніх островів. Найвідоміші представники Л.: лемур звичайний, або ката (Lemur catta), витончений лемур, або півмак сірий (Hapalemus griceu), мишачий лемур, або мікроцебус мишачий (Microcebus murinus). Викопні рештки Л. відомі з третинних відкладів Зх. Європи та Пн. Америки.

Г. П. Зіневич.

ЛЕН (нім. Lehn), феод — у Німеччині та ін. країнах Зх. Європи за часів феодалізму володіння (з 12 ст. спадкове), що його надавав *сеньйор* своєму *васалові* (ленникові) на умовах виконання ним військ. або адм. служби. Найчастіше Л. була земля разом з кріпаками, рідше — рухоме майно або ін. джерела прибутків.

ЛЕ́НА — одна з найбільших рік СРСР і земної кулі, основна водна магістраль Сх. Сибіру. Тече територією Ірк. обл. РРФСР та Якут. АРСР. Довж. 4400 км, площа бас. 2490 тис. км². Бере початок на зх. схилах Байкальського хр., впадає в море Лаптєвих. Від витоку до впадіння Вітіму Л. тече гірською місцевістю у вузькій долині з урвистими схилами, які подекуди наближаються до річища, утворюючи т. з. щоки. Багато перекатів, порогів. На середній ділянці, до впадіння Алдану, долина розширюється, лише подекуди береги круті, мають вигляд стовпів химерної форми («Ленські стовпи» та ін.). Ріка стає повноводною, шир. її 1—2,5 км, глиб. 16—20 м. У нижній течії шир. долини досягає 30 км, річище розгалужується на протоки, заг. шир. його до 5 км. Л. має велику *дельту* (пл. майже 30 тис. км², найбільша в СРСР), розчленовану на численні рукави, що утворюють понад 1600 островів. Найбільші протоки дельти: Биковська (сполучає Л. з бухтою Тіксі, завдовжки бл. 110 км), Трофимовська, Оленьокська. Гол. притоки: Кіренга, *Вітім, Ольокма, Алдан* (праві), Нюя, *Вілюй* (ліві). Живлення переважно снігове й дощове. Характерні весняне водопілля й літньо-осінні дощові паводки. Пересічна витрата води біля м. Кіренська 1100 м³/с, у гирлі — бл. 17 000 м³/с. За сумарним річним стоком (540 км³) Л. займає друге місце в СРСР після Єнісею. Замерзає Л. у жовтні, скресає у травні — червні. Під час льодоходу бувають великі *затори*, що викликають значні підняття рівня води, характерні полії. Л. судноплавна майже на всьому протязі (від гирла до с. Качуга). Регулярне судноплавство від Усть-Кута до бухти Тіксі. Навігація триває від 130 днів у пониззі до 160 днів у верхів'ї. Гол. вантажі: ліс, хутро, золото, смола, прод. товари. Осн. порти: Качуг, Жигалово, Осетрово (сучас. порт в Усть-Куті), Кіренськ, Ленськ, Ольокмінськ, Якутськ, Жиганськ, Булун. У верх. течії Л. перетинає траса *Байкало-Амурської магістралі*. Л. і ріки її басейну мають великі запаси гідроенергії; споруджено Вілюйську ГЕС. Басейн ріки багатий на корисні копалини: золото, алмази, вугілля та ін. Рибний промисел розвинутий гол. чин. у нижній течії (муксун, нельма, омуль, таймень, налим).

Літ.: Ресурсы поверхностных вод СССР, т. 17. Ленско-Индигирский район. Л., 1972; Река Лена. Фотоальбом. М., 1979.

Г. В. Бачурин.

ЛЕ́НАРД (Lenard) Леопольд (1879, Свибне, поблизу Радечів, тепер Югославія — 1962, Белград) — словен. літературознавець, публіцист і перекладач. З 1921 жив у Белграді. В 1941 зазнав переслідувань з боку фашистів. Автор праць про літ. і культур. життя слов'ян. народів. Переклав деякі твори М. Лермонтова, оповідання «Добрий заробок» І. Франка, повість «Земля» й окремі новели О. Кобилянської тощо. В 1903 відвідав Україну, зустрічався з О. Кобилянською.

Тв.: Укр. перекл.— Ольга Кобилянська. В кн.: Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. К., 1963.

Літ.: Погребенник Ф. Леопольд Ленард і українська література. «Всесвіт». 1978. № 2.

Ф. П. Погребенник.

ЛЕ́НАРТ (Lenart) Йозеф (н. 3.IV 1923, Ліптовська Порубка) — держ. і парт. діяч ЧССР. Член Компартії Чехословаччини з 1943. Учасник *Словацького національного повстання 1944*. З 1945 — на парт. та госп. роботі. В 1953—56 навчався у ВПШ при ЦК КПРС у Москві. В 1956—58 — 1-й секретар Братіславського обкому КП Словаччини, 1958—62 — секретар ЦК КПС, 1960—63 — член Президії ЦК КПС; 1962—63 — голова Словацької нац. ради. В 1963—68 — голова уряду ЧССР; 1968—70 — секретар ЦК КПЧ, з 1970 — 1-й секретар ЦК КПС. З 1971 — голова Нац. фронту Словаччини. З 1958 — член ЦК, 1962—68 і з 1970 — член Президії ЦК, 1968—69 — кандидат у члени Президії ЦК КПЧ. У 1960—68 — депутат Нац. зборів, з 1969 — Федеральних зборів ЧССР.

Володимир Ілліч Ленін.

До ст. **Ленін В. І.**

1. Сім'я Ульянових. 1879.
2. В. І. Ленін серед членів петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Петербург. Лютий 1897.
3. В. І. Ленін обходить фронт військ Всевобучу на Красній площі. Москва. 25 травня 1919.

1
2
3

До ст. **Ленін В. І.**

1. В. І. Ленін керує засіданням Раднаркому. 3 жовтня 1922.

2. В. І. Ленін і Н. К. Крупська на урочистому мітингу, присвяченому відкриттю електростанції в селі Кашині (тепер Волоколамського р-ну Московської обл.). 14 листопада 1920.

3. В. І. Ленін виступає з доповіддю про Квітневі тези. Петроград. 4(17) квітня 1917.

4. В. І. Ленін виступає на засіданні II конгресу Комінтерну. Петроград. 19 липня 1920.

5. В. І. Ленін виголошує промову на відкритті тимчасового пам'ятника К. Марксу і Ф. Енгельсу. Москва. 7 листопада 1918.

До ст. **Ленінград.**

1. Ленінград. Панорама міста з Ісаакіївського собору.
2. Арка будинку Головного штабу. Арх. К. І. Россі. 1819–29. Вид з Двірцевої площі.
3. Смольний інститут. Арх. Дж. Кваренгі. 1806–08. Головний фасад.
4. Аничков палац і Аничков міст через річку Фонтанку.
5. Вид на Двірцеву набережну.
6. Перспектива набережних Зимової канавки.
7. Новий Ермітаж. Арх. Л. Кленце, за участю В. П. Стасова і М. Є. Єфімова. 1839–52.
8. Єлагін палац Архітектор К І. Россі. 1818–22.
9. Будинок Біржі Арх. Ж. Тома де Томон 1805–10.
10. Площа Перемоги. Пам'ятник героїчним захисникам Ленінграда в роки Великої Вітчизняної війни 1941–45 і розгрому німецько-фашистських військ під Ленінградом 1944. Скульптор М. К. Анікушин, арх. С. Б. Сперанський і В. О. Каменський. 1975

ЛЕНАРТО́ВИЧ (Lenartowicz) Теофіль (27.II 1822, Варшава — 3.II 1893, Флоренція, похований у Кракові) — польс. поет. Перші збірки поезій — «Польська земля...» і «Чотири малюнки» (обидві — 1848). На революційні події 1848 відгукнувся кількома патріотичними віршами. З 1851 — в еміграції (Бельгія, Франція, Італія). Збірки «Ліронька» (1855), «Нова ліронька» (1859), «Луни надвіслянські» (1868) пройняті глибоким патріотизмом. Автор збірок «Поезії» (1863), «Вибрані поезії» (1876), «Народні ритми» (1881). Центр. місце в творах Л. займали теми польс. села, життя і звичаїв народу. Перекладав і переспівував польс. мовою укр. нар. пісні. В 1842—43 подорожував по Галичині. Літ. спадщину Л. високо оцінив І. Франко.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Антологія польської поезії, т. 1. К., 1979. *С. В. Далавурак.*

ЛЕ́НАУ (Lenau) Ніколаус (справж. ім'я та прізв.— Ніколаус Франц Німбш Едлер фон Штреленау; 13.VIII 1802, Чатад, Угорщина — 22.VIII 1850, Обердеблінг, поблизу Відня) — австр. поет. Хоча Л. були властиві і соціальний песимізм, і «світова скорбота», його романтичні твори — зб. «Польські пісні» (1832), соціально-філос. поеми «Фауст» (1836), «Савонарола» (1837), «Ян Жижка» (1837—42), «Альбігойці» (1842) та ін.— пройняті ненавистю до бурж. дійсності, ідеями демократизму, співчуттям до нац.-визвольних рухів. Укр. мовою вірші Л. перекладали І. Франко, П. Грабовський.

Тв.: Рос. перекл.— Стихотворения.— Ян Жижка. М., 1956.

Н. М. Матузова.

ЛЕ́НГЛЕНД (Langland) Уїльям (близько 1332, Клебері-Мортімер, графство Шропшір — бл. 1400) — англ. поет. В алегоричній поемі «Видіння Уїльяма про Петра Орача» (1362) викривав соціальні й моральні пороки феод. суспільства, відтворив настрої англ. селянства напередодні сел. повстання 1381. Ідеї та образи поеми набули великої популярності в часи Реформації та англ. бурж. революції 17 ст., вплинули на дальший розвиток англ. філос. сатири (Дж. Беньян, Дж. Свіфт).

Тв.: Рос. перекл.— Видение Уильяма о Петре Пахаре. М.—Л., 1941. *Н. Ю. Жлуктенко.*

ЛЕ́НГМЮР (Langmuir) Ірвінг (31.I 1881, Бруклін, алм. р-н Нью-Йорка — 16.VIII 1957, Фалмут, шт. Массачусетс) — амер. фізик і фізико-хімік, член Національної АН США. Закінчив Колумбійський гірничий ін-т (1903) та Геттінгенський ун-т (1906). Осн. наук. дослідження стосуються електр. розрядів у газах та *адсорбції* газів на твердих поверхнях. Зокрема, запропонував формулу для густини емісійного струму (1913), встановив існування границі адсорбції і подав рівняння ізотерми адсорбції (1916), перший увів поняття плазми та плазмових коливань (1929). Нобелівська премія, 1932.

ЛЕ́НГНІК Фрідріх Вільгельмович [12 (24).I 1873, м. Гробіня, тепер Лієпайського р-ну Латв. РСР — 29.XI 1936, Москва] — рад. парт. і держ. діяч. Член Комуністичної партії з 1893. Н. в сім'ї вчителя. В с.-д. русі з 1893. В 1896 закінчив Петерб. технологічний ін-т. Того самого року вступив до *петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»*. В жовтні 1896 заарештований, 1898 засланий на 3 роки до Сх. Сибіру. В 1899 в числі 17 засланих соціал-демократів підписав «Протест російських соціал-демократів» проти «економістів», складений В. І. Леніним. Після повернення з заслання (1901) був агентом *«Искры»* в Катеринославі, Самарі, Києві. У 1902 обраний до Орг. к-ту по скликанню II з'їзду РСДРП. На II з'їзді заочно обраний членом ЦК, членом Ради партії від ЦК РСДРП. Член «Північного бюро» ЦК у Москві. В 1905—17 вів парт. роботу в Ревелі, Катеринославі, Олександрівську, Новочеркаську, Москві, Петрограді. Учасник Великої Жовтн. соціалістич. революції 1917 в Петрограді. В 1917 — 23 працював у Наркомосі РРФСР, ВРНГ, Наркоматі РСІ, Наркоматі зовн. торгівлі. З 1932 — заступник голови Всесоюзного т-ва старих більшовиків. На XII—XV з'їздах партії обирався членом ЦКК ВКП(б).

Т. Т. Гриценко.

«ЛЕНД-АРТ» (англ. land art), земляне мистецтво — різновид *авангардизму* в мистецтві країн Зх. Європи і, особливо, США в 60-х рр. 20 ст., пов'язаний з різного роду переоформленнями реально існуючих природних об'єктів або цілих ландшафтів. Представники «Л.-а.» (Р. Морріс, Д. Оппенгейм, М. Хейзер та ін.), демагогічно виправдовуючи свою творчість як «реакцію на сучас. екологічну кризу», проводили «акти естетичного вторгнення» в навколишнє середовище: проривали в землі траншеї, канали, ями, обтесували скелі або брили льоду, надавали нової конфігурації берегам тощо.

Літ.: Модернизм. Анализ и критика основных направлений. М., 1973.

М. М. Соколов.

ЛЕНД-ЛІЗ (англ. lend-lease, від lend — позичати і lease — здавати в оренду) — система передачі Сполученими Штатами Америки у формі позики, оренди, обміну бойової техніки, боєприпасів та інших товарів і послуг союзникам по антигітлерівській коаліції в період другої світової війни 1939—45. Закон про Л.-л. схвалив конгрес США 11.III 1941, заяву про припинення поставок зроблено 21. VIII 1945. Країни, яким США подавали допомогу, укладали з ними відповідні двосторонні угоди. Угоду між США і СРСР про Л.-л. підписано 11.VII 1942. Поставки по Л.-л. одержали 42 країни, на заг. суму 46 млрд. дол., у т. ч. поставки країнам Брит. імперії становили понад 30 млрд. дол., СРСР — 9,8, Франції — 1,4, Китаю — 0,6, ін. країнам — 0,8 млрд. дол. У свою чергу, США одержали від своїх союзників матеріалів і послуг на 7,3 млрд. дол. Після закінчення війни розрахунки США по Л.-л. з капіталістич. країнами було врегульовано. З СРСР вони значно ускладнювалися внаслідок дискримінаційних вимог з боку США, відмови від урахування величезних втрат СРСР у війні. Протягом 1947—48, 1951—52, 1960 та 1972 між СРСР і США велись переговори про розрахунки по Л.-л., в результаті яких СРСР повернув США частину майна, в т. ч. мор. судна. США 1972 погодились, як це передбачено осн. угодою, вважати розрахунки по Л.-л. складовою частиною нормалізації торг.-екон. відносин між двома країнами, включаючи надання СРСР режиму найбільшого сприяння в торгівлі та кредитів. На цій основі було досягнуто угоди про остаточні розрахунки по Л.-л., але вона не набула чинності у зв'язку з дискримінаційними щодо СРСР вимогами США.

Поставки по Л.-л. сприяли розширенню виробн. США в роки війни і збагаченню монополій за рахунок урядових замовлень. Після війни урядові кола США використали систему Л.-л. для проникнення амер. капіталу в країни Європи й Азії, посилення залежності їх від США.

М. Й. Лозюк.

ЛЕНДЛО́РД (англ. landlord — поміщик, земельний лорд) — у середньовічній Англії великий феод. землевласник, *лорд;* у Великобританії — великий капіталістичний земельний власник, що одержує *земельну ренту*.

ЛЕНДЮК Юстина Володимирівна (н. 13.IV 1950, с. Саджівка, тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл.) — новатор с.-г. виробництва, ланкова колгоспу ім. 60-річчя Радянської України Гусятинського р-ну Тернопільської обл., Герой Соціалістичної Праці (1973). Член КПРС з 1975. Ланка, яку очолює Л., відома сталими високими врожаями цукр. буряків (600—700 ц/га на рік). Депутат Верховної Ради СРСР 9 і 10-го скликань. Нагороджена орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора. Держ. премія УРСР, 1975.

М. С. Федик.

ЛЕНЕ́Н (Ле Нен; Le Nain) — родина франц. живописців, брати Антуан Л. (бл. 1588, Лан, Пікардія — 25.V 1648, Париж), Луї Л. (бл. 1593, Лан — 23.V 1648, Париж), Матьє Л. [бл. 1607, Лан — 20.IV 1677, Париж (?)]. Працювали в одній майстерні, часто разом. Вважають, що Антуан Л. є майстром групових портретів («Сімейний портрет», 1642, Лувр, Париж). Луї Л., учень Антуана, виконував свої твори під впливом *караваджизму;* автор сцен з сел. життя («Повернення з сінокосу», 1641; «Кузня», обидві — Лувр; «Родина молочниці», 40-і рр. 17 ст., ДЕ). Матьє Л. малював картини на сел. теми, пізніше — з життя дворян («Гравці в трик-трак», Лувр).

ЛЕ́НІН (Ульянов) Володимир Ілліч [10 (22).IV 1870—21.I 1924] — найвидатніший пролетарський революціонер і мислитель, геніальний продовжувач революційного вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, засновник *Комуністичної партії Радянського Союзу,* вождь *Великої Жовтневої соціалістичної революції,* творець першої в світі соціалістичної д-ви, великий стратег і тактик світового пролетаріату. Н. у м. Симбірську (тепер м. Ульяновськ). Батьки Л.— І. М. *Улья-*

Ф. В. Лемгнік.

Ю. В. Лендюк.

«Ленд-арт». М. Хейзер. Гнучкі кола. 1968. США.

Л. Ленен. Родина молочниці. 40-і рр. 17 ст. Державний Ермітаж у Ленінграді.

нов і М. О. *Ульянова* належали до різночинної демократичної інтелігенції. З сім'ї Ульянових вийшли відомі революціонери: старший брат Л.— О. І. *Ульянов*, який уперше познайомив його з марксист. л-рою, сестри А. І. *Єлізарова-Ульянова*, М. І. *Ульянова*, молодший брат Д. І. *Ульянов*. Світогляд Л. розвивався під благотворним впливом передової рос. л-ри, творів рос. революц. демократів. Після закінчення 1887 симбір. гімназії Л. вступив на юрид. ф-т Казанського ун-ту, де став членом нелегального революц. студентського гуртка. В грудні 1887 за участь у студент. сходці Л. заарештували, виключили з ун-ту і вислали в с. Кокушкіно Казанської губ. Повернувшись у жовтні 1888 в Казань, Л. вступив до марксист. гуртка М. Є. *Федосєєва*. Праці К. Маркса і Ф. Енгельса відіграли вирішальну роль у формуванні світогляду Л. як переконаного марксиста. У 1891 Л. здав екстерном в Петерб. ун-ті іспити за юрид. ф-т, після чого деякий час працював помічником присяжного повіреного в Самарі. Тут він створив марксист. гурток, налагоджував зв'язки з соціал-демократами ін. міст. До самарського періоду належить перша з праць Л., що дійшла до нас,— стаття «Нові господарські рухи в селянському житті» (1893). У 1893 Л. переїхав до Петербурга, де вступив до марксистського гуртка, в який входили С. І. *Радченко*, П. К. *Запорожець*, Г. М. *Кржижановський* та ін. Незабаром Л. очолив петерб. соціал-демократів; організував ряд робітн. гуртків, встановив зв'язок з робітниками-революціонерами столиці (І. В. *Бабушкіним*, В. А. *Шелгуновим* та ін.). Вся теор. і практична діяльність Л. спрямовувалася на об'єднання розрізнених марксист. груп і гуртків у єдину с.-д. орг-цію. В творах «*Що таке „друзі народу" і як вони воюють проти соціал-демократів?*» (1894) та «Економічний зміст народництва і критика його в книзі п. Струве (Відображення марксизму в буржуазній літературі)» (1895) Л. завершив ідейний розгром ліберального *народництва* й піддав нищівній критиці «*легальний марксизм*». У цих працях він з марксистських позицій проаналізував хід екон. розвитку Росії, дав оцінку рос. робітн. рухові, висунув положення про *гегемонію пролетаріату*, ідею революц. *союзу робітничого класу і селянства*, обгрунтував необхідність створення революц. пролет. партії. 25.IV (7.V) 1895 Л. за дорученням петерб. марксистів виїхав у Швейцарію для встановлення зв'язків з *групою «Визволення праці»*, засн. Г. В. *Плехановим* та ін. З ініціативи Л. марксист. гуртки Петербурга 1895 об'єднались у нелегальну с.-д. орг-цію — *петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу»*. Під керівництвом Л. «Союз боротьби», що став зародком революц. партії, почав поєднання теорії соціалізму з практичним робітн. рухом. За прикладом петерб. с.-д. орг-ції такі союзи було створено в Москві, Києві, Катеринославі, Івановo-Вознесенську та ін. містах (див. *Катеринославський «Союз боротьби за визволення робітничого класу»*, *Київський «Союз боротьби за визволення робітничого класу»*). 9 (21).XII 1895 Л. разом з групою активних членів петерб. «Союзу боротьби» заарештували, а в лютому 1897 його відправили на три роки заслання в с. Шушенське Єнісейської губ. Через рік туди приїхала Н. К. *Крупська*, яка стала його дружиною, вірним другом і соратником на все життя. І в тюрмі, і на засланні Л. не припиняв напруженої теор. діяльності. Долаючи численні труднощі, він встановив зв'язки з марксистами Петербурга, Москви, Ниж. Новгорода, Воронежа та ін. міст. На засланні Л. написав понад 30 творів, у т. ч. брошуру «Завдання російських соціал-демократів» (1897), фундаментальну працю «Розвиток капіталізму в Росії» (1899). Л. вів непримиренну боротьбу проти міжнар. опортунізму *(бернштейніанства)* і його різновидності в Росії *(«економізму»)*. В 1899 він написав «Протест російських соціал-демократів», спрямований проти «економістів». У 1898 в Мінську відбувся *Перший з'їзд РСДРП*, який проголосив утворення партії, що мало велике політ. і революційно-пропагандистське значення. Проте партія фактично не була створена; не було вироблено програми і статуту, єдиної тактики. До того ж незабаром після з'їзду весь склад ЦК заарештували. Діяльність Л. у 90-х рр., його аналіз нових явищ у сусп. житті, в розвитку капіталізму, висунуті ним положення про створення партії, непримиренна боротьба проти фальсифікації марксизму, виховання соратників і робітн. мас у революц. дусі — все це поклало початок ленінському етапові розвитку марксизму. Л. розробив конкретний план створення пролет. партії, основою якого повинна була стати нелегальна політ. загальнорос. газета. Після закінчення строку заслання Л. виїхав з Шушенського й на шляху до м. Пскова, де він мав оселитися, зупинявся в Уфі, Москві та ін. містах, зустрічався з місц. соціал-демократами, провів велику орг. роботу по підготовці видання революц. друк. органу. В липні 1900 Л. виїхав до Швейцарії, де зустрівся з членами групи «Визволення праці» й домовився про видання газети. В грудні 1900 в Лейпцігу вийшов перший номер газ. «*Искра*», справжнім організатором і керівником якої був Л. «Искра» відіграла важливу роль у створенні марксистської партії в Росії. Газету транспортували й через ряд пунктів України (див. *Іскрівські організації на Україні*). В боротьбі за партію нового типу визначна роль, поряд з «Искрой», належала праці Л. «*Що робити?*» (1902). Внаслідок титанічних зусиль Л. і його соратників *Другий з'їзд РСДРП* в гострій боротьбі з опортуністами створив пролет. партію нового типу, партію більшовиків на ідейно-політ. і орг. принципах, розроблених Л., виробив програму партії. **«Величезною історичною заслугою Леніна є створення ним пролетарської партії нового типу — живого втілення нерозривної єдності наукової теорії і революційної практики, натхненника, вождя соціалістичної революції та будівництва нового суспільства»** (Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС. К., 1979, с. 4). Л. вів непримиренну боротьбу проти *меншовизму*. Його праця «*Крок вперед, два кроки назад*» (1904) викривала опортунізм меншовиків в орг. питаннях; у ній Л. продовжував розробку орг. принципів партії нового типу. В період *революції 1905—07 в Росії* Л. спрямовував діяльність партії на організацію і згуртування трудящих мас на розв'язання корінних завдань революції. У промові на *Третьому з'їзді РСДРП* (1905), у книзі «*Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції*» (1905), ряді статей він обгрунтував стратегію і тактику партії більшовиків у ході бурж.-демократичної революції, положення про перерастання цієї революції в соціалістичну. В листопаді 1905 Л. приїхав з-за кордону в Петербург для безпосереднього керівництва роботою ЦК і Петерб. к-ту більшовиків, парт. пресою. Під керівництвом Л. більшовики наполегливо готували збройне повстання. Влітку 1906 Л. змушений був переїхати до Фінляндії (Куоккала), а потім емігрувати в Швейцарію і в кін. 1908 — в Париж. У роки реакції (1907—10) Л. вів напружену боротьбу за збереження і зміцнення нелегальної пролет. партії, проти *ліквідаторства*, *одзовістів* і *троцькізму*. Л. захищав і розвивав філософію марксизму, дав відсіч нападкам реакції на ідеологічні основи партії, спробам бурж. і ренегатствуючих філософів перекрутити філос. основи марксизму. Цим питанням присвячена праця Л. «*Матеріалізм і емпіріокритицизм*» (1909) та ін. Боротьба Л. всередині РСДРП зливалася з боротьбою проти опортунізму і *центризму* в міжнар. робітн. русі. На засіданнях *Міжнародного соціалістичного бюро* (1908, 1909, 1911) *Інтернаціоналу 2-го* він відстоював революц. лінію, викривав центризм К. *Каутського*. Л. брав активну участь у роботі Штутгартського (1907) і Копенгагенського (1910) конгресів 2-го Інтернаціоналу, де виступав проти опортуністів. У кін. 1910 в Росії почалося нове революц. піднесення. З ініціативи Л. відновилося видання газ. «*Пролетарий*», почали виходити в Петербурзі легальна робітн. газ. «*Звезда*» і журн. «*Мысль*». Багато уваги він приділяв підготовці парт. кадрів з робітників. Улітку 1911 Л. організував *партійну школу в Лонжюмо*, поблизу Парижа, де прочитав 56 лекцій. В січні 1912 Л. керував роботою *Шостої (Празької) Всеросійської конференції РСДРП*, яка виключила меншовиків-ліквідаторів з партії. Щоб бути ближче до Росії, Л. у червні 1912 переїхав з Парижа до Кракова. Звідси він керував газ. «*Правда*», створеною в травні 1912, писав для газети статті. Під керівництвом Л. діяла

більшовицька фракція 4-і Державної думи. В грудні 1912 в Кракові та у вересні 1913 в Пороніні Л. провів наради ЦК РСДРП з парт. працівниками з насущних завдань революц. руху. В ці роки багато уваги Л. приділяв розробці теорії й політики партії з *національного питання*. В праці «*Критичні замітки з національного питання*» (1913) і «*Про право націй на самовизначення*» (1914) він піддав нищівній критиці бурж.-націоналістичні погляди, висунув науково обгрунтовану нац програму пролет. партії.

В період *першої світової війни 1914—18* Л. розробив теорію і тактику більшовицької партії з питань війни, миру і революції. В обстановці розгулу шовінізму, зрадництва лідерів 2-го Інтернаціоналу керована Л. партія більшовиків високо підняла прапор пролет. *інтернаціоналізму*. В маніфесті ЦК РСДРП «*Війна і російська соціал-демократія*» (1914), у статтях «Про національну гордість великоросів» (1915), «Крах II Інтернаціоналу» (1915), «Соціалізм і війна» (1915), «*Про лозунг Сполучених Штатів Європи*» (1915), «*Воєнна програма пролетарської революції*» (1916) та ін., у фундаментальній праці «*Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму*» (1916) він розробив стосовно умов імперіалізму марксист. теорію соціалістичної революції. Л. згуртовував ліві елементи соціалістичних партій, готував грунт для створення *Комуністичного Інтернаціоналу*. Беручи активну участь у роботі Циммервальдської (1915) і Кінтальської (1916) конференцій інтернаціоналістів, Л. допоміг лівим соціал-демократам зайняти правильні марксистські позиції. Одержавши звістку про *Лютневу буржуазно-демократичну революцію 1917* і повалення царизму, Л. в «Листах з далека», направлених у ЦК і Петербурзький к-т РСДРП(б), дав аналіз революції в Росії, визначив завдання партії, намітив курс на перехід від демократичного етапу революції до соціалістичного, закликав ні в якому разі не підтримувати бурж. *Тимчасовий уряд*. 27.III (9.IV) Л. виїхав з Швейцарії і 3 (16).IV прибув до Петрограда. 4 (17).IV він виступив на зборах більшовиків з доповіддю. Це були *Квітневі тези В. І. Леніна* («Про завдання пролетаріату в даній революції»). В них, а також у листах «Про тактику», в доповідях на *Сьомій (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б)* про поточний момент, про агр. питання, про перегляд парт. програми він дав відповідь на всі осн. питання революції, обгрунтував план переходу від бурж.-демократичної революції до соціалістичної, визначив тактичну лінію партії на мирний розвиток революції в умовах *двовладдя*, зробив висновок, що найкращою політ. формою диктатури пролетаріату є республіка Рад, проголосив лозунг «Вся влада Радам!». З часу приїзду в Росію до *липневих днів 1917* він написав десятки статей і брошур, майже щодня виступав на сторінках «Правды». На 1-му Всерос. з'їзді сел. депутатів (травень 1917), на 1-му Всерос. з'їзді Рад робітн. і солдат. депутатів (червень 1917) Л. виклав платформу більшовиків з осн. питань революції. На поч. липня 1917 в Росії закінчилося двовладдя, влада перейшла до рук буржуазії, яка стала на шлях репресій проти більшовиків. Партія фактично перейшла на нелегальне становище. 7 (20).VII Тимчасовий уряд видав наказ про арешт Леніна.

Спочатку Л. переховувався в Петрограді, а потім до 8 (21).VIII —поблизу оз. Розлив, а згодом (до жовтня) — у Фінляндії. Перебуваючи в підпіллі, він підтримував постійний зв'язок з ЦК партії, з липня по вересень написав понад 60 брошур, статей і листів. У таких важливих творах, як «*Держава і революція*», «*Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися*», «Чи вдержать більшовики державну владу?» Л. розвинув марксистську теорію д-ви, накреслив основи політики і перші практичні заходи *диктатури пролетаріату*. Для вироблення нової тактики після закінчення періоду мирного розвитку революції 26.VII (8.VIII) в Петрограді напівлегально зібрався *Шостий з'їзд РСДРП(б)*. Керуючись ленінськими вказівками, з'їзд прийняв рішення про підготовку збройного повстання, націлив партію на соціалістичну революцію. 12—14 (25—27).IX 1917 Л. написав істор. листи до ЦК, Петрогр. і Моск. к-тів РСДРП(б) «Більшовики повинні взяти владу» і до ЦК РСДРП(б) «Марксизм і повстання» й статтю «Поради стороннього», в яких показав, що склалися об'єктивні умови для переможного збройного повстання, розробив його план. 7 (20).X 1917 Л. нелегально повернувся в Петроград. 10 (23).X на засіданні ЦК РСДРП(б) було прийнято запропоновану Л. резолюцію про збройне повстання. Рішення про повстання підтвердило розширене засідання ЦК партії 16 (29).X. Вночі проти 25.X (7.XI) Л. нелегально прибув у Смольний, щоб безпосередньо керувати повстанням, спрямовувати діяльність військово-революц. парт. центру (А. С. Бубнов, Ф. Е. Дзержинський, Я. М. Свердлов, Й. В. Сталін, М. С. Урицький), який став ядром військ.-революц. к-ту (ВРК; В. О. Антонов-Овсієнко, М. І. Подвойський, М. О. Скрипник, М. Ю. Коцюбинський, М. В. Криленко та ін.). Розроблений Л. план взяття влади озброєними робітниками і революц. солдатами було здійснено 25.X (7.XI). В результаті перемоги Великого Жовтня бурж. Тимчасовий уряд було повалено. В написаному Л. зверненні ВРК «До громадян Росії!» повідомлялося, що вся влада перейшла до рук Рад. На *Другому Всеросійському з'їзді Рад*, який відкрився 25.X (7.XI) і проголосив встановлення Рад. влади, Л. виступив з доповідями про мир і про землю. Л. був обраний головою першого Рад. уряду — Ради Нар. Комісарів. Ставши на чолі Рад. д-ви, Л. безпосередньо керував першими соціалістич. перетвореннями. Було створено новий держ. апарат, проведено конфіскацію поміщицьких земель і націоналізацію всієї землі, банків, транспорту, великої пром-сті, запроваджено монополію зовн. торгівлі. В лютому 1918 створено Червону Армію. 3-й Всерос. з'їзд Рад (січень 1918) затвердив запропоновану Л. *Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу*. Завдяки наполегливості Л., всупереч опорові «*лівих комуністів*» і троцькістів було укладено *Брестський мир 1918* з Німеччиною.

Вже в ці роки Л. у статті «Як організувати змагання?» висунув *соціалістичне змагання* як найважливіший метод соціалістичного будівництва. Під керівництвом Л. створювалася 1-а Радянська Конституція. З березня 1918 Л. жив і працював у Москві, куди з Петрограда переїхали ЦК партії і Рад. уряд. Весною 1918 в праці «*Чергові завдання Радянської влади*» Л. накреслив план будівництва основ соціалістичної економіки. Незабаром після Жовтня він висунув ідею єдиного держ. госп. плану. Перші соціалістичні перетворення викликали запеклий опір повалених експлуататорських класів. Підтримувані зх. імперіалізмом, вони організовували змови проти Рад. д-ви, терористичні акти проти Л. і його соратників. 30.VIII 1918 Л. тяжко поранила есерка-терористка. Навесні 1918 почалася *громадянська війна і воєнна інтервенція 1918—20* в Росії. Мобілізацією всіх зусиль для боротьби з силами внутр. і зовн. контрреволюції керувала *Рада робітничої і селянської оборони* на чолі з Л. Усю країну було оголошено воєнним табором, госп. і культур.-політ. діяльність перебудовано на воєн. лад. Усі засоби виробн. було зосереджено в руках д-ви. Склалася екон. політика, відома під назвою «*воєнний комунізм*». Керуючи обороною країни, Л. продовжував напружену теор. діяльність. У жовтні — листопаді 1918 він написав книгу «*Пролетарська революція і ренегат Каутський*», у якій показав докорінну протилежність бурж. і пролет. демократії, розробив питання теорії, програми і тактики *міжнародного комуністичного руху*. 2.III 1919 в Москві відкрився I конгрес Комінтерну, роботою якого керував Л. Конгрес схвалив тези Л. про бурж. демократію і диктатуру пролетаріату, затвердив платформу Комінтерну. В березні 1919 зібрався *Восьмий з'їзд РКП(б)*, який прийняв вироблену під керівництвом Л. нову, другу Програму партії, яка визначила курс на побудову соціалізму. На доповідь Л. про роботу на селі з'їзд ухвалив рішення про здійснення політики міцного союзу з серед. селянством при опорі на бідноту для боротьби з куркульством. На з'їзді Л. різко виступив проти «*військової опозиції*», вимагаючи здійснювати у військ. будівництві принципи суворої централізації і дисципліни. Л. безпосередньо керував організацією оборони рад. республік на всіх фронтах громадян. війни. Він склав найважливіші парт. документи, спрямовані на мобілізацію сил партії і народу: «Тези ЦК РКП(б) у зв'язку

з становищем Східного фронту» (квітень 1919), лист ЦК РКП(б) до всіх орг-цій партії «Всі на боротьбу з Денікіним!» (липень 1919), «Лист до робітників і селян з приводу перемоги над Колчаком» (серпень 1919), резолюцію ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні» (грудень 1919), «*Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним*» (грудень 1919) та ін. Мобілізуючи трудящих на боротьбу з зовн. і внутр. контрреволюцією, ЦК партії звернувся до них із закликом примножити зусилля для забезпечення фронту всім необхідним. На цей заклик робітн. клас відповів масовим трудовим героїзмом. Зародилася нова форма сусп. праці — *комуністичні суботники*. Перший суботник було проведено 12.IV 1919 в депо Москва-Сортувальна. Л. у статті «*Великий почин*» (1919) оцінив його як подію всесвітньо-істор. значення, вияв нового, комуністичного ставлення до праці.

Л. приділяв багато уваги організації спільної боротьби російського, українського, білоруського та інших народів країни проти спільного класового ворога, за побудову нового суспільства, давав рішучу відсіч всіляким націоналістичним, шовіністичним спробам розколоти єдиний фронт укр. і рос. пролетаріату. Під безпосереднім керівництвом Л. проходила діяльність Катеринославської, Київської, Луганської, Одеської (Л. був делегатом від одес. більшовиків на III з'їзді партії), Харківської, Херсонської та ін. організацій РСДРП(б) (див. окремі статті). Л. постійно листувався з більшовиками України, подавав їм всебічну допомогу в питаннях парт. життя. Революц. виступи трудящих, в т. ч. трудящих України, постійно перебували в центрі уваги Л., зокрема *Харківська політична демонстрація 1900, Полтавсько-Харківське селянське повстання 1902, загальний страйк на Півдні Росії 1903*. Л. підкреслював значення робітн. виступів у пром. центрах України, зокрема на броненосці «*Потьомкін*», відгукнувся на *саперів повстання 1905* у Києві, високо оцінив *Горлівське збройне повстання 1905* у Донбасі тощо. В 1900—04 значну роботу на Україні проводили за завданням Л. агенти «Искры», визн. парт. працівники, зокрема А. І. Єлізарова-Ульянова, М. І. Ульянова, Д. І. Ульянов. У пром. центрах України розповсюджувалися праці Л., у т. ч. написані спеціально для місц. видань (напр., 1906 ст. «Напередодні» для київ. с.-д. газ. «*Работник*»). Величезне значення для правильної орієнтації більшовиків України мали праці Л. з нац. питання, особливо присвячені визвольній боротьбі укр. народу [«Кадети про українське питання» (1913), «Як єпископ Никон захищає українців» (1913), «Ще про ,,націоналізм''» (1914) та ін.], в яких він нещадно викривав як великодержавну шовіністичну політику самодержавства, так і антинар. сутність укр. бурж. націоналізму. Дороговказом для трудящих України стали слова Л.: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна м о ж л и в а, без такої єдності про неї не може бути й мови» (Повне зібр. тв., т. 24, с. 125). У статтях «Не демократично, громадянине Керенський!», «Україна», «Україна і поразка правлячих партій Росії», опублікованих у червні 1917, Л. виступив на захист нац. інтересів укр. народу, проти шовіністичних дій бурж. Тимчасового уряду. Важливу роль у боротьбі трудящих України за встановлення і зміцнення Рад. влади відіграв ленінський «*Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради*». Л. стояв біля колиски Укр. рад. д-ви, безпосередньо керував створенням *Комуністичної партії України*. Він спрямовував її діяльність по керівництву боротьбою трудящих республіки проти білогвардійців і інтервентів у роки громадян. війни, уважно стежив за ходом воєн. дій на Україні, очолював розгром *денікінщини, врангелівщини*, вигнання військ бурж.-поміщицької Польщі. Л. різко виступав проти укр. бурж. націоналістів, які намагалися в ці тяжкі роки роз'єднати трудящих України і Росії. Л. писав: «Хто порушує єдність і найтіснішій союз великоруських і українських робітників і селян, той допомагає Колчакам, Денікіним, капіталістам-хижакам усіх країн» (Повне зібр. тв., т. 40, с. 44). На Україні під керівництвом Л. і ЦК РКП(б) виросли кадри визначних парт. працівників. Л. керував ходом соціалістичних перетворень на Україні, надавав дійову допомогу у відновленні вуг. і металург. промсті, машинобудування, в здійсненні агр. політики і розвитку с. г.

Після закінчення громадянської війни Комуністична партія і рад. народ, виконуючи вказівки Л., перейшли до мирного соціалістичного будівництва. В 1920 Раднарком затвердив розроблений під керівництвом Л. план *ГОЕЛРО*, який Л. назвав другою програмою партії. *Дев'ятий з'їзд РКП(б)* (1920) за звітом ЦК, з яким виступив Л., прийняв резолюцію «Про чергові завдання господарського будівництва», підкресливши в ній необхідність послідовного втілення в життя єдиного нар.-госп. плану.

Л. продовжував приділяти неослабну увагу міжнар. робітн. рухові, становленню молодих комуністичних партій. Велику роль у цьому відіграла книга Л. «*Дитяча хвороба ,,лівизни'' в комунізмі*» (1920). В березні 1921 відбувся *Десятий з'їзд РКП(б)*. Напередодні з'їзду опозиційні елементи нав'язали партії *дискусію про профспілки*. Л. виступив проти фракційних груп, показав значення профспілок як наймасовішої орг-ції робітн. класу, як школи комунізму. З'їзд підбив підсумки дискусії, схваливши ленінську платформу. На з'їзді Л. зробив доповіді про політ. діяльність ЦК, про заміну продрозверстки *продподатком*, про єдність партії та про анархо-синдикалістський ухил. З'їзд затвердив перехід до *нової економічної політики* (непу). В праці «*Про продовольчий податок*» (1921) Л. глибоко розкрив суть непу, який забезпечував дальше зміцнення союзу робітн. класу і селянства в перехідний період від капіталізму до соціалізму. Величезне значення Л. надавав ідейно-виховній діяльності партії. В промові «*Завдання спілок молоді*» на 3-му з'їзді РКСМ (1920), яка стала програмою діяльності *Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді*, у начерку й проекті резолюції «Про пролетарську культуру» (1920), в статті «Про значення войовничого матеріалізму» (1922) та ін. Л. визначив шляхи розвитку соціалістич. культури, гол. напрями ідеологічної роботи партії, необхідність марксист. виховання парт. кадрів і пропаганди марксизму в усіх верствах населення; відповідальні завдання Л. ставив перед наукою. В березні 1922 на *Одинадцятому з'їзді РКП (б)* Л., підбиваючи підсумки першого року непу, висунув завдання перегрупувати сили для наступу на капіталістичні елементи в країні. Керуючись вказівками Л., партія добилася зміцнення союзу робітн. класу і селянства, перелому на госп. фронті на користь соціалізму. Це був останній парт. з'їзд, на якому був присутній Л. У доповіді на IV конгресі Комінтерну (листопад 1922) Л., відзначаючи героїчну працю робітників, висловив упевненість у кінцевій перемозі соціалізму. Через тиждень, 20.XI 1922 Л. виступив на пленумі Моск. Ради. Свою промову він закінчив висловленням твердої впевненості, що «з Росії непівської буде Росія соціалістична» (Повне зібр. тв., т. 45, с. 295). Це був останній публічний виступ Л. В ці роки Л. продовжував розробку нац. політики, спрямованої на ліквідацію фактичної нерівності колишніх нац. окраїн Росії. Шляхи соціалістичних перетворень у нац. районах він висвітлив у доповіді про Програму партії на VIII з'їзді РКП(б), у «Первісному начерку тез з національного і колоніального питань» (1920), у листі «Про утворення СРСР» та ін. Під керівництвом Л. було розроблено схвалені всіма трудящими принципи об'єднання рад. республік. 30.XII 1922 на 1-му Всесоюзному з'їзді Рад прийнято істор. рішення про організацію на добровільних засадах багатонац. соціалістичної д-ви — *Союзу Радянських Соціалістичних Республік*.

У кін. грудня 1922 — на поч. 1923 Л. продовжував роботу, вже будучи тяжко хворим. Він продиктував свої останні статті: «Сторінки з щоденника», «*Про кооперацію*», «Про нашу революцію», «*Як нам реорганізувати Робселькорінспекцію*», «*Краще менше, та краще*», «Лист до з'їзду», «Про надання законодавчих функцій Держплану», «До питання про національності або про ,,автономізацію''». Ці статті й листи стали політ. заповітом Л. В них завершено розробку *ленінського плану побудови соціалізму в СРСР*, складовими частинами якого були *індустріалізація* країни, *колективізація сільського*

господарства, культурна революція. Знаряддям побудови соціалістичного суспільства, підкреслював Л., є *держава*; її необхідно постійно вдосконалювати і зміцнювати. Особливу увагу Л. приділяв збереженню єдності партії як керівної і спрямовуючої сили у побудові соціалізму. Л. сформулював гол. напрями зовн. політики партії і Рад. д-ви — неухильна боротьба за мир, за *мирне співіснування* держав з різним суспільним ладом, екон. змагання соціалізму з капіталізмом. Л. висловив непохитну впевненість у кінцевій перемозі соціалізму над капіталізмом, у тому, що «соціалізм таїть у собі гігантські сили і що людство перейшло тепер до нової стадії розвитку» (Повне зібр. тв., т. 45, с. 380). У травні 1923 у зв'язку з погіршанням стану здоров'я Л. переїхав у Горки (див. *Горки Ленінські*). 21.I 1924 о 6 год. 50 хв. вечора Л. помер.

Того ж дня на терміновому пленумі ЦК було прийнято звернення «До партії. До всіх трудящих», у якому говорилося: «Усе, що є в пролетаріаті дійсно великого і героїчного — безстрашний розум, залізна, незламна, наполеглива, всеперемагаюча воля, священна ненависть, смертельна ненависть до рабства і гноблення, революційна пристрасть, що рухає горами, безмежна віра у творчі сили мас, величезний організаційний геній,— усе це знайшло своє чудове втілення в Леніні, ім'я якого стало символом нового світу від заходу до сходу, від півдня до півночі» (КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 2, с. 512). Поховано Л. у спеціально спорудженому *Мавзолеї В. І. Леніна*. З Л. прощався пролетаріат усього світу, все прогресивне людство. Робітн. клас СРСР на знак своєї відданості Л. і його справі провів *ленінський призов у партію*. Ім'я Л. безсмертне, як безсмертні його ідеї і справи. Ленінізм — це марксизм епохи імперіалізму і пролетарських революцій, епохи краху колоніалізму і перемоги нац.-визвольного руху, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму і будівництва комуністичного суспільства. **«Ленінізм — це марксизм сучасної епохи, єдине, цілісне вчення міжнародного робітничого класу, яке безперервно розвивається»** (Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС, с. 4). З ім'ям Л. пов'язані істор. революц. переломи сучас. епохи — Велика Жовтнева соціалістична революція, утворення *світової системи соціалізму*, крах колоніалізму, побудова *розвинутого соціалістичного суспільства* в СРСР, успіхи будівництва соціалізму в ін. країнах соціалістичної співдружності. В боротьбі за перемогу комунізму народ постійно черпає сили й натхнення в невмирущих ленінських ідеях.

Л. присвятив усе своє життя справі визволення робітничого класу, справі соціалістич. революції і будівництва комуністич. суспільства. Вся діяльність Л. є втіленням нерозривної єдності теорії і практики. Стосовно нових істор. умов він розвинув велику теор. спадщину К. Маркса і Ф. Енгельса. Л. завжди стояв на базі творчого розвитку марксизму. «Ми зовсім не дивимось на теорію Маркса як на щось закінчене і недоторканне; ми, навпаки, переконані, що вона поклала тільки наріжні камені тієї науки, яку соціалісти п о в и н н і рухати далі в усіх напрямах, коли вони не хочуть відстати від життя»,— писав він (Повне зібр. тв., т. 4, с. 175—176). Розробку теорії й політики партії Л. нерозривно пов'язував з досвідом революц. боротьби трудящих мас, знаходив у цьому досвіді відповіді на пекучі питання розвитку революц. руху, спираючись на нього, виробляв стратегію і тактику партії на різних етапах істор. розвитку.

Л. у своїх працях збагатив усі складові частини марксизму: філософію, політ. економію, наук. соціалізм, захистив і розвинув осн. принципи світогляду і методу марксизму, здійснив дальшу розробку *діалектичного матеріалізму*. «Ленін — перший мислитель віку, який в досягненнях сучасного йому природознавства побачив початок грандіозної наукової революції, зумів розкрити і по-філософському узагальнити революційний смисл фундаментальних відкриттів великих дослідників природи» (До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. К., 1970, с. 13). Заг. принципом природничонаук. пізнання стало сформульоване Л. положення про невичерпність *матерії*. Великий вклад вніс Л. у розробку проблем *історичного матеріалізму*. Всебічне дослідження ним діалектики сусп. розвитку, *суспільно-економічних формацій*, теорії та історії *класів суспільних* і *класової боротьби*, д-ви, взаємодії економіки і політики, *суспільного буття і суспільної свідомості* та багатьох ін. питань збагатило сусп. думку новими висновками. Розробку проблем сусп. розвитку Л. якнайтісніше пов'язував з потребами революц. практики. Слідом за К. Марксом, який написав «Капітал» і вивчив капіталістичну формацію, наук. подвиг звершив Л., створивши теорію імперіалізму як найвищого і останнього етапу капіталізму, передодня соціалістичної революції. Використовуючи закон нерівномірності розвитку капіталізму в умовах імперіалізму, Л. дійшов висновку про стрибкоподібність цього процесу, про можливість і неминучість у зв'язку з цим прориву ланцюга імперіалізму в найслабкішому місці — перемоги соціалістичної революції спочатку в кількох або навіть в одній країні. Цей геніальний висновок підтверджений розвитком *світового революційного процесу*. Велика Жовтн. соціалістична революція, істор. завоювання соціалізму в світі — найвеличніша перемога теорії, стратегії і тактики ленінізму.

Л. увійшов в історію як засновник і керівник першої в світі соціалістичної д-ви. Розвинувши вчення Маркса і Енгельса про д-ву, про диктатуру пролетаріату, Л. глибоко розкрив значення Республіки Рад — д-ви нового типу, незмірно демократичнішої, ніж будь-яка бурж. парламентська республіка. Л. вчив, що перехід від капіталізму до соціалізму не може не дати різноманітності політ. форм, але сутність їх повинна бути одна — диктатура пролетаріату. Л. глибоко розробив національне питання, зокрема вчення про *нації*, про *національно-визвольний рух*, визначив головні напрями нац. політики Комуністичної партії на весь період соціалістичного і комуністичного будівництва.

Л. належить величезна істор. заслуга як творцю більшовицької партії — партії нового типу, авангарду робітн. класу, партії соціалістичної революції і диктатури пролетаріату, будівництва соціалізму і комунізму. Життя й діяльність Л. нерозривно пов'язані з Комуністичною партією. Ленінські ідеї про партію втілились у діяльності КПРС, яка озброєна передовою, марксистсько-ленінською теорією, загартована в боротьбі, користується безмежним довір'ям і любов'ю трудящих мас. Л. виявляв невтомне піклування про становлення і розвиток міжнар. комуністичного руху. Він сформулював найважливіші принципи діяльності марксист. партій, високо підняв прапор пролетарського інтернаціоналізму, виховуючи комуністів, усіх трудящих у дусі міжнар. солідарності і дружби народів. Діяльність Л., його вчення справили і продовжують справляти величезний вплив на міжнар. революц. рух. «Весь досвід світового соціалізму, робітничого і національно-визвольного руху,— відзначено у зверненні міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій «Про 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна»,— підтвердив міжнародне значення марксистсько-ленінського вчення. Перемога соціалістичної революції в групі країн, виникнення світової системи соціалізму, завоювання робітничого руху в країнах капіталу, вихід на арену самостійної суспільно-політичної діяльності народів колишніх колоній і напівколоній, небачене піднесення антиімперіалістичної боротьби — все це доводить історичну правоту ленінізму, який виражає корінні потреби сучасної епохи» (Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., 1969, с. 299).

КПРС приділяє величезну увагу вивченню, збереженню і виданню як ленінських праць, так і документів, пов'язаних з життям і діяльністю Л. Цим займається *Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС* і його філіали (на Україні — *Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС*). Опубліковано 5 видань Творів В. І. Леніна, 39 томів «*Ленинских сборников*», тематичні збірники, окремі твори Л. (див. *Видання Творів В. І. Леніна*). Рад. народ, трудящі всього світу свято шанують пам'ять Л. Його ім'ям названо міста (Ленінград, Ульяновськ, Леніна-

Орден Леніна.

Ленінград.
Пам'ятник В. І. Леніну перед Фінляндським вокзалом. Скульптор С. О. Євсєєв, архітектори В. О. Щуко і В. Г. Гельфрейх. 1926.

бад та ін.), нас. пункти, р-ни, вулиці, великі пром. підприємства, колгоспи, радгоспи, судна і т. п. Найвищою нагородою в СРСР є *Леніна орден*. Засновано *Ленінські премії* в галузі науки і техніки, л-ри і мистецтва, *Міжнародні Ленінські премії «За зміцнення миру між народами»*. Створено *Центральний музей В. І. Леніна* в Москві і музеї В. І. Леніна в багатьох містах СРСР (на Україні — *Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна, Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна*) і зарубіжних країн. Мільйони трудящих СРСР і прогресивних людей з усього світу відвідують Мавзолей В. І. Леніна в Москві. В 1970 і 1980 КПРС, рад. народ, комуністи і трудящі всього світу, все прогресивне людство урочисто відзначили 100- і 110-річчя з дня народження В. І. Леніна. Ці події стали новим свідченням всеперемагаючої життєвої сили ленінізму. Ідеї Л. втілюються в діяльності комуністів, у боротьбі робітн. класу і всіх трудящих, у поступальному розвитку соціалізму і комунізму, нездоланному соціальному прогресі людства (див. *Марксизм-ленінізм*).

Тв.: Полное собрание сочинений, т. 1—55. М., 1958—65; Ленинский сборник, т. 1—39. М.—Л., 1924—80; У к р. п е р е к л.— Повне зібрання творів. т. 1—55. К., 1969—78; В. І. Ленін про Україну, ч. 1—2. К., 1977.
Літ.: До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС. К., 1970; К 100-летию со дня рождения Владимира Ильича Ленина. Сборник документов и материалов М., 1970; Про 110-у річницю з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова ЦК КПРС від 13 грудня 1979 р. К., 1979; Володимир Ілліч Ленін. Біографія. К., 1970; Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. 1870—1924. т. 1—11. М., 1970—80; Спогади про Володимира Ілліча Леніна, т. 1—5. К., 1969—72; Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1—5. К., 1965—74; История Коммунистической партии Советского Союза. М., 1980; Нариси історії Комуністичної партії України К., 1977; Крупська Н. К. Про Леніна. Збірник статей і виступів. К., 1980; Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901—1905 гг.). Сборник документов и материалов. К., 1964; В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970; Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960; Ленін і Україна, кн. 1—4. К., 1969—70; Горький М. В. И. Ленин. М., 1980; Лениниана. Библиография произведений В. И. Ленина и литературы о нём. 1956—1967 гг., т. 1—3. М., 1971—76; Павлова Л. [и др.]. Ленин и теперь живее всех живых. Рекомендательный указатель мемуарной и биографической литературы о В. И. Ленине. М., 1968; Воспоминания о В. И. Ленине. Аннотированный указатель книг и журнальных статей 1954—1961. М., 1963; Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970). Бібліографічний покажчик. Х., 1971; Твори В. І. Леніна на Україні (1898 — лютий 1917 р.). Покажчик архівних документів. К., 1977 *О. Д. Педосов.*

ЛЕ́НІНА О́РДЕН — найвища нагорода СРСР. Встановлений Президією ЦВК СРСР 6.IV 1930 на честь організатора і вождя КПРС, засновника першої в світі соціалістич. д-ви В. І. Леніна. За статутом ордена, затвердженим 28.III 1980, нагородження ним провадиться за особливо великі заслуги в революційному русі, трудовій діяльності, захисті соціалістич. Вітчизни, розвитку дружби і співробітництва між народами, зміцненні миру та за ін. особливо видатні заслуги перед Радянською д-вою і суспільством. Л. о. нагороджуються громадяни СРСР, підприємства, об'єднання, установи, орг-ції, військ. частини, військ. кораблі, з'єднання та об'єднання, союзні і авт республіки, краї, області, авт. області, авт. округи, р-ни, міста та ін. населені пункти. Л. о. можуть бути нагороджені і особи, які не є громадянами СРСР, а також підприємства, установи, орг-ції, населені пункти іноземних д-в. Орден Леніна вручається особам, удостоєним звання *Героя Радянського Союзу*, звання *Героя Соціалістичної Праці*, а також містам і фортецям, яким присвоєно відповідно звання «Місто-Герой», «Фортеця-Герой». Вперше Л. о. нагороджено 23.V 1930 газету «Комсомольская правда» з нагоди її 5-річчя. Одними з перших орденом Леніна було відзначено В. К. *Блюхера*, С. М. *Будьонного*, К. Є. *Ворошилова*, М. М. *Тухачевського*, О. Г. *Стаханова*, П. Ф. *Кривоноса*, М. О. *Озерного*. Цим орденом нагороджено (1979) понад 365 тис. робітників, колгоспників, діячів науки і культури, представників Збройних Сил, видатних діячів міжнародного комуністичного і робітн. руху, понад 12,5 тис. Героїв Рад. Союзу і 18,7 тис. Героїв Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджено бл. 900 колективів трудящих і громад. організацій, підприємств, мистецьких колективів, ряд міст (зокрема, *міста-герої*, а також Ульяновськ, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг, Самарканд, Дніпропетровськ, Баку), всі союзні та авт. республіки, краї, більшість областей (у т. ч. всі області УРСР).

ЛЕ́НІНА ПІК — одна з найвищих вершин в СРСР, на межі Кирг. РСР і Тадж. РСР. Знаходиться у Заалайському хр. Вис. 7134 м. Вкритий льодовиками. Відкрив рос. мандрівник О. П. Федченко 1871. Перше сходження на Л. п. здійснили 1934 рад. альпіністи (В. Абалаков, К. Чернуха, І. Лукін).

ЛЕНІНАБА́Д (до 1936 — Ходжент) — центр Ленінабадської обл. Тадж. РСР. Розташований на берегах р. Сирдар'ї біля входу у Ферганську долину. Залізнична станція, аеропорт, вузол автомоб. шляхів. 132 тис. ж. (1930). Місто засн. в 5 ст. до н. е. З 2-ї пол. 7 ст. називається Ходжент. В 13 ст. жителі міста чинили героїчний опір ордам *Чінгісхана*. В 1866 Ходжент увійшов до складу Росії. В місті 4 (17). VII почалося *Середньоазіатське повстання 1916*. Рад. владу встановлено на поч. 1918. Л.— значний центр по переробці с.-г. сировини; один з найбільших в СРСР шовковий та консервний комбінати, гренажний, емальованого посуду заводи, кондитерська фабрика, молочний комбінат. Серед ін. підприємств: з-ди склотарний, взут., швейна, меблева ф-ки. Педагогічний інститут, 6 середніх спеціальних навчальних закладів. Муз.-драм. театр, істор.-краєзнавчий музей, бот. сад АН Тадж. РСР.
Архіт. пам'ятки: середньовічна цитадель (8 ст.), руїни мавзолею Туба-хана (14 ст.), мечеть-мавзолей шейха Міслехеддіна (17—18 ст.), Соборна мечеть (1912—13). За рад. часу споруджено муз.-драм. театр (1961 — 64), міст через р. Сирдар'ю (1965), пам'ятник В. І. Леніну (1974), монумент на честь воїнів-земляків, які загинули в роки Великої Вітчизн. війни (1970).

ЛЕНІНАБА́ДСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі Тадж. РСР. Розташована у пн. частині республіки. Утворена 23.XII 1970 (також існувала 1939—62). Площа 26,1 тис. км². Населення 1223 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення — таджики, живуть також узбеки, росіяни, татари, киргизи, українці та ін. Міськ. населення — 36%. В області — 12 районів, 9 міст та 20 с-щ міськ. типу. Центр — м. *Ленінабад*. Рельєф області переважно гірський. На Пн.— Курамінський хр. і гори Моголтау, на Пд.— Туркестанський (вис. до 5509 м), Зеравшанський та Гіссарський хребти. Найбільші міжгірні долини — Зеравшанська та Ферганська (в межах області — зх. її частина). Корисні копалини: вугілля, нафта, газ, поліметалеві руди тощо. Клімат континентальний, посушливий. Пересічна т-ра січня на рівнині — 2°, липня +25, +28°. У горах т-ра поступово знижується відповідно до —9° та +15°. Опадів від 100—200 мм на рік на рівнині, до 400 — 800 мм у горах. Характерні *селі*. Найбільші ріки — *Сирдар'я*, Зеравшан; озера —

Леніна пік.

Іскандеркуль та Оксукон. На рівнинних незайманих ділянках — пустельна й степова рослинність, на схилах— степова, вище — субальп. та альп. луки. По долинах річок — *тугаї*.

У нар.-госп. комплексі республіки Л. о. виділяється пром-стю, що базується на переробці с.-г. і мінеральної сировини, а також інтенсивним зрошуваним землеробством. Електроенергія надходить від Кайраккумської ГЕС (на Сирдар'ї). Добування вугілля (Шураб), нафти (Кім і Нефтеабад), добування й збагачування руд кольорових металів, вольфраму, молібдену, сурми, ртуті (Чорух-Дайрон, Анзоб та ін.). Маш.-буд. з-ди: канібадамський «Автозапчастина», Ісфаринський світлотех. та Адрасманський низьковольтної апаратури. Підприємства легкої пром-сті — шовковий комбінат (Ленінабад), ф-ка верхнього трикотажу (Ура-Тюбе), килимовий комбінат (Кайраккум), бавовноочисні з-ди (Канібадам, Пролетарськ). Розвинута харчова промисловість: фруктоконсервна, м'ясна, кондитерська, борошномельна, виноробна. Виробн. буд. матеріалів. У 1979 зрошувалося 66,2% площі всіх посівів. Діють канали: Великий Ферганський, Пн.-Ферганський та «Маргідар». Провідна тех. культура — бавовник (понад 26% валового збору республіки), гол. чин. у Ферганській долині), а також тютюн (80%, у Зеравшанській долині). Серед ін. культур — зернові (рис, пшениця, ячмінь), овочебаштанні. В Л. о.— понад 50% площ садів (переважно абрикоси) та виноградників Тадж. РСР. Розводять велику рогату худобу, свиней, овець і кіз. Розвинуті птахівництво та шовківництво (50% коконів, що їх заготовляють у республіці). На тер. області — залізнич. магістраль Хаваст — Коканд), автомоб. магістралі з Ленінабада в Душанбе, Ташкент, Самарканд та ін. В Л. о.— пед. ін-т (Ленінабад), 13 серед. спец. навч. закладів, зональний н.-д. ін-т садівництва та виноградарства; 5 театрів (Ленінабад, Канібадам, Нау, Чкаловськ); музеї: істор.-краєзнавчі в Ленінабаді та Ісфарі, республіканський істор.-краєзнавчий ім. А. А. Рудакі в Пенджікенті.

М. Ю. Мамаджанова.

ЛЕНІНАКА́Н (до 1924 — Александрополь) — місто республіканського підпорядкування Вірм. РСР. Розташований на Ленінаканському плато, на вис. бл. 1500 м над р. м. Вузол залізнич. та автомоб. шляхів. 210 тис. ж. (1980). На тер. сучас. Л. поселення існувало з 5 ст. до н. е. За часів середньовіччя тут був населений пункт Кумайрі (Гюмрі), на місці якого 1837 закладено рос. фортецю. Робітники міста брали участь у революції 1905—07 в Росії. Рад. владу встановлено 10.V 1920, відновлено її в кін. 1920 після розгрому дашнаків, які на деякий час захопили місто. За роки Рад. влади Л. перетворився на значний пром., культур. та наук. центр республіки. Провідні галузі г-ва — легка пром-сть (текст. комбінат, прядильна, панчішна, трикотажна, швейні, взут. ф-ки) та машинобудування (з-ди: «Мікроелектродвигун», шліфувальних верстатів, ковальсько-пресового устаткування, «Строммашина», холодильних компресорів та ін.). Розвинута харч. (м'ясокомбінат, кондитерська ф-ка, мол. і пивоварний з-ди) та буд. матеріалів пром-сть. Меблева ф-ка. Підприємства залізнич. транспорту. В Л.— пед. ін-т, філіал Єреванського політех. ін-ту, 7 серед. спец. навч. закладів, відділ гірського плодівництва і виноградарства Ін-ту виноградарства, виноробства і плодівництва Вірм. РСР, Ін-т геофізики і інженерної сейсмології АН Вірм. РСР та ін. Театри — драм. та ляльок; краєзнавчий музей, картинна галерея. Архіт. пам'ятки: руїни церкви (6 ст.), купольна базиліка Аствацацін (17 ст.). Пам'ятник В. І. Леніну (1954, скульптор С. Меркуров). У Казарапаті біля Александрополя народився А. С. *Іса-акян*.

ЛЕНІНГРА́Д (1703—1914 — Санкт-Петербург, 1914—24 — Петроград) — другий за величиною і значенням після Москви пром., культурний та наук. центр СРСР. Поділяється на 17 районів. Територія — 1350 км² (606 км² без міських поселень, підпорядкованих Ленінградській міській Раді).

Природа. Л. розташований на берегах р. Неви при її впадінні у Фінську зат. Балтійського м., на островах дельти (42 острови, у т. ч. Васильєвський, Хрестовський, Декабристів, Єлагін та ін.). 10% площі міста займає водна поверхня. В межах Л.— понад 40 невеликих річок, рукавів і проток Неви. Значна частина тер. Л. (острови дельти Неви, примор. смуга між Фінською зат. і лінією Балтійської з-ці та ін.) лежить на висотах, які не перевищують 1,2—3 м над рівнем моря і при сильних зх. вітрах затоплюється (катастрофічні повені були 1824, вода піднялася на 3,75 м вище ординара, 1924 — на 3,69 м, 1978 — на 1,93 м). Всього місто затоплювалося 241 раз. У 1979 ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про будівництво споруд захисту м. Ленінграда від повеней». Протягом 1979—90 передбачено спорудити захисну дамбу завдовжки 25,4 км. Клімат морський, з м'якою зимою і прохолодним літом. Пересічна т-ра січня— 7,9°.

Населення

Рік	Кількість жителів, тис.
1926	1614
1939	3015
1959	3367
1970	4027
1980	4638

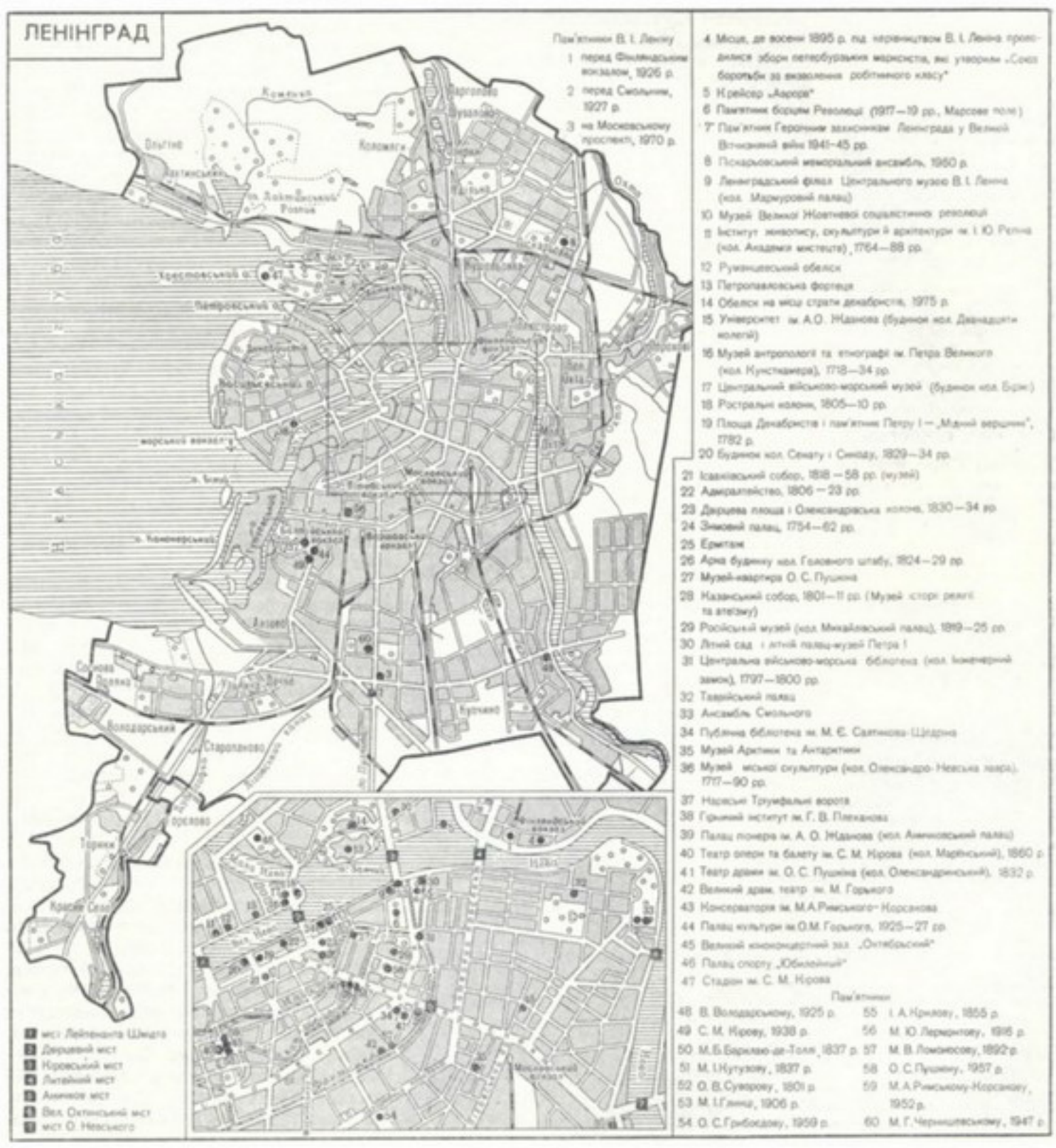

Пам'ятник М. І. Кутузову. Скульптор Б. І. Орловський, архітектор В. П. Стасов. 1837.

липня + 17,7°. Пересічна кількість опадів 585 мм на рік. На поч. літа в Л.—*білі ночі*. *С. Б. Лавров.*

Історія. Л. розташований на споконвічних руських землях, де у 2-й пол. 1-го тис. н. е. жили *ільменські слов'яни*. В 13—15 ст. ця територія входила до *Новгородської феодальної республіки*. Після вигнання швед. загарбників (див. *Північна війна 1700—21*) в гирлі Неви на о. Заячому за наказом Петра I в травні 1703 було закладено Санкт-Петербурзьку фортецю (див. *Петропавловська фортеця*), під захистом якої невдовзі розгорнулося будівництво міста Санкт-Петербурга. Споруджувалося воно силами тисяч солдатів і селян, яких зігнали з усієї д-ви, зокрема з України. Після заснування Петербурга завершилася віковічна боротьба Росії за вихід до Балт. моря, що диктувалася інтересами екон. і політ. розвитку країни. В 1712 до Петербурга з Москви було перенесено столицю Росії. У 18 ст. в Петербурзі виник ряд значних пром. підприємств (Адміралтейська верф, фарфоровий з-д, Ливарний та Монетний двори, порохові з-ди тощо). В 19 ст. внаслідок інтенсивного індустр. розвитку — відкриття Путіловського (тепер Кіровський), Балт. суднобудівного та ін. з-дів Петербург перетворився на великий пром. центр. У кін. 18 ст. Петербург став центром передової науки і культури, суспільно-політ. думки і революц. руху. 14 (26).XII 1825 тут відбулося повстання *декабристів*, під впливом якого на Україні вибухнуло *Чернігівського полку повстання*. У Петербурзі зародився революційно-демократичний рух (див., зокрема, *Петрашевці*), діяли народницькі орг-ції «*Земля і воля*», «*Народна воля*», «*Чорний переділ*». Висока концентрація виробн., велика кількість робітників-металістів (40%), найбільш свідомої й організованої частини робітн. класу, забезпечили петерб. пролетаріатові авангардну роль у рос. революц. русі. В 1878 в Петербурзі створено «*Північний союз російських робітників*». У 80-х рр. виникли перші марксистські гуртки (*Благоєва група, Бруснєва група* та ін.). В 1895 В. І. Ленін створив *петербурзький «Союз боротьби за визволення робітничого класу»*. Місто було колискою трьох рос. революцій. Після розстрілу мирної демонстрації петерб. робітників *Дев'ятого січня 1905* почалася революція 1905—07. Під час *Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917* повсталі петрогр. робітники й солдати повалили самодержавство. В результаті збройного повстання робітників і солдатів, керованих партією більшовиків, 25.X (7.XI) 1917 в Петрограді перемогла *Велика Жовтнева соціалістична революція*. 26.X (8.XI) 1917 *Другий Всеросійський з'їзд Рад* проголосив перехід влади до рук Рад і сформував перший Рад. уряд — Раду Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним. 2 (15).XI 1917 в Петрограді було прийнято *Декларацію прав народів Росії*, яка узаконила рівноправність усіх (у т. ч. українського) народів.

Ряд членів Петрогр. військ.-революц. к-ту, які керували повалянням бурж. *Тимчасового уряду*, відіграли значну роль у боротьбі за встановлення Рад. влади на Україні (В. О. *Антонов-Овсієнко*, А. С. *Бубнов*, П. Ю. *Дибенко*, Ю. М. *Коцюбинський*, М. І. *Подвойський*, М. О. *Скрипник* та ін.). До березня 1918 Петроград був столицею РРФСР. Під час громадян. війни 1918—20 робітники Петрограда брали участь у збройній боротьбі проти внутр. і зовн. контрреволюції, зокрема в боях за визволення України. В 1919 двічі було відбито наступ на Петроград білогвард. військ ген. Юденича (див. *Петроградська оборона 1919*). За видатні заслуги в розгромі інтервентів і білогвардійців пролетаріат Петрограда 1919 нагороджено орденом Червоного Прапора РРФСР.

Після смерті В. І. Леніна на прохання трудящих міста 26.I 1924 Петроград був перейменований на Ленінград. Пром-сть Л. відіграла велику роль у соціалістич. будівництві й тех. реконструкції нар. г-ва СРСР, зокрема нар. г-ва України. Під час Великої Вітчизн. війни Л. витримав 900-денну блокаду фашист. армій. Заслуги учасників героїчної оборони Л. (див. *Ленінградська битва 1941—44*) відзначені встановленою 1942 медаллю «За оборону Ленінграда». Л. нагороджено 2 орденами Леніна (1945, 1957), орденом Жовтневої Революції (1965) і як місто-герой — медаллю «Золота Зірка» (1965). *З. В. Степанов.*

Народне господарство. Сучас. пром. комплекс Л. відзначається поєднанням різних галузей важкої індустрії, легкої та харч. пром-сті. Л. (разом з Ленінгр. обл.) виробляє 3% пром. продукції країни. Діє бл. 800 наук.-виробничих орг-цій. Провідне місце посідає важка пром-сть, насамперед машинобудування й металообробка, що спеціалізуються на виробн. складної, дрібносерійної та індивідуальної машино- та приладобудівної продукції для нар. г-ва країни. На Л. припадає бл. 52% загальносоюзного виробн. турбін і генераторів, 26% — поліграф. устаткування, 12% — ковальсько-пресових машин, 11% — приладів і засобів автоматизації, понад 7% — електрозварювального устаткування та ін. Л.— один з гол. центрів суднобудування в країні. На Адміралтейському, Балтійському та ін. з-дах виробляють судна різних типів — рефрижератори, танкери, науково-дослідні, атомні криголами («Ленін», «Арктика», «Сибір», «Дніпро»). Далеко за межами нашої країни відома продукція об'єднань: *ленінградське виробниче об'єднання «Кіровський завод»*, *ленінградське виробниче електромашинобудівне об'єднання «Електросила»* ім. С. М. Кірова, *Невський машинобудівний завод* ім. В. І. Леніна, Іжорський завод, *ленінградське виробниче об'єднання турбобудування «Ленінградський металічний завод»*, «Світлана», «Поліграфмаш» та ін. Великого розвитку набуло в Л. енерг. машинобудування, налагоджено виробн. унікальних енергоагрегатів для Братської, Красноярської та Саяно-Шушенської гідроелектростанцій, устаткування для атомної енергетики. Л.—важливий район радіоелектротех., електронної пром-сті, приладо- та верстатобудування, виробн. устаткування для трикотажної, взуттєвої, тютюнової, поліграф. та ін. галузей пром-сті. Виділяється також виробн. товарів культурно-побутового призначення, зокрема фотоапаратів (50% загальносоюзного), пилососів (20%), годинників (7%). Бл. 7% пром. продукції міста припадає на підприємства хім. пром-сті (шини, мінеральні добрива, синтетичні матеріали, парфюмерні та хім.-

Площа Декабристів з пам'ятником Петру I («Мідний вершник»). Скульптор Е. М. Фальконе (за участю М. А. Колло і Ф. Г. Гордєєва). 1768—82.

Невський проспект.

Будинки Сенату й Синоду (тепер — Центральний державний історичний архів СРСР). Архітектори К. І. Россі та О. Є. Штауберт. 1829—34.

фарм. вироби). Розвинуті також поліграф. пром-сть, виробн. клавішних інструментів (найбільша в СРСР ф-ка «Красный Октябрь»), народ. муз. інструментів (ф-ка ім. А. В. Луначарського), худож. фарфору й скла (з-д ім. М. В. Ломоносова). Значне місце посідає лісова, деревообробна, паперова пром-сть, а також виробн. буд. матеріалів. Легка та харчова пром-сть представлена найбільшими підприємствами: «Красный треугольник», «Красная нить», «Рабочий», «Комсомолка», «Большевичка», *ленінградське виробниче взуттєве об'єднання «Скороход»* імені Я. А. Калініна. За роки Радянської влади в Л. створено велике енергетичне г-во. Всі електростанції області об'єднано в єдину високовольтну мережу «Лененерго», енергетичне господарство міста посилено з введенням в дію *Ленінградської АЕС* ім. В. І. Леніна та Південної ТЕЦ,що будується. Л. одержує природний та штучний газ по газопроводах Серпухово — Ленінград, Білоусово — Ленінград, Кохтла-Ярве — Ленінград, по новому газопроводу Грязовець — Череповець — Ленінград в місто надійде газ з родовищ Комі АРСР та Тюмен. обл. РРФСР. Л.— значний трансп. вузол (5 залізничних вокзалів, 12 залізничних колій та 11 автомоб. магістралей), є річковий та мор. порти, сполучені внутр. водними шляхами з Балтійським, Білим, Каспійським морями та Азово-Чорноморським басейном (*Волго-Балтійський водний шлях* імені В. І. Леніна). Ленінградський морський торговий порт — один з найбільших в СРСР. У 70-х рр. введено в дію новий аеропорт «Пулково».

С. Б. Лавров.

Охорона здоров'я. В Петербурзі було організовано перші в Росії госпіталі — сухопутний (1715) і адміралтейський (1717). В 1773 при них виникли школи по підготовці лікарів. На базі Мед.-хірургічного уч-ща 1778 було створено Мед.-хірургічну академію. В 1-й пол. 19 ст. в Петербурзі виникли нові мед. заклади, в т. ч. перша в Росії дит. лікарня (1834). Після Великої Жовтн. соціалістич. революції в Петрограді зародилася рад. охорона здоров'я. В 1978 в Л. було 34 195 лікарів (76,5 лікаря на 10 тис. ж.), 53,5 тис. лікарняних ліжок (118 ліжок на 10 тис. ж.) і 116 жіночих консультацій, дит. поліклінік і амбулаторій. Поблизу Л. розташований *Ленінградський курортний район* (Зеленогорськ, Комарово, Сестрорецьк та ін.), на території якого — санаторії (для дітей і дорослих), будинки відпочинку, пансіонати тощо.

Народна освіта, наукові та культурно-освітні заклади. Із заснуванням Петербурга створено такі заклади, як Морська академія (1715), Інженерна школа (1719), Артилерійська школа (1721), згодом — Сухопутний шляхет. корпус (1731), ін-ти шляхетних дівчат (Смольний, засн. 1764) та ін. У 1811 засн. Царськосельський ліцей, 1819 — Петерб. ун-т (див. *Ленінградський державний університет* імені А. О. Жданова), перші вищі тех. заклади: Ін-т корпусу інженерів шляхів (1809), Технологічний ін-т (1828), Гірничий ін-т (1866) та ін. В 1978/79 навч. р. в Л. було 549 загальноосв. шкіл (398,8 тис. учнів), 105 серед. профес.-тех. уч-щ (65,6 тис. учнів), 88 серед. спец. навч. закладів (114,4 тис. учнів), 41 вищий навч. заклад (280,6 тис. студентів). Найбільші вузи: Ленінградський ун-т імені А. О. Жданова, ін-ти — політех., гірничий, кораблебудівний, авіац. приладобудування, кіноінженерів, Вище інженерне мор. уч-ще та ін. У Л. є установи *Академії наук СРСР:* Фізико-технічний ін-т ім. А. Ф. Йоффе, Ботанічний ін-т ім. В. Л. Комарова, Зоологічний ін-т, ін-ти фізіології ім. І. П. Павлова, високомолекулярних сполук, цитології, Ін-т рос. літератури («Пушкінський дім»), у Пулкові під Л.— астр. обсерваторія. В Л. працюють: Ін-т історії партії при Ленінгр. обкомі КПРС (філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС), ін-ти метрології ім. Д. І. Менделєєва, арктичний і антарктичний, котлотурбінний, експериментальної медицини, радіаційної гігієни, онкології тощо; наук.-виробн. об'єднання «Електросила», «Позитрон», Оптико-механіч., «ЛОМО», «Ленелектронмаш» та ін. В Л.— 900 масових б-к (фонд— 29 996 тис. одиниць зберігання), серед яких одна з найбільших універсальних б-к світу—*Бібліотека публічна* імені М. Є. Салтикова-Щедріна (фонд — бл. 21 млн. одиниць зберігання; 1977). Крім того, в Л.— найстаріше наук. книгосховище країни — *Бібліотека АН СРСР* (фонд — 15,3 млн. одиниць зберігання; 1977). В місті функціонує 384 клубні заклади, 310 кіноустановок, 15 театрів; філармонія, концертний зал «Октябрьский», цирк та ін.

У Л.— бл. 50 музеїв, серед яких Музей Великої Жовтн. соціалістич. революції, Ленінгр. філіал Центр. музею В. І. Леніна, 10 меморіальних музеїв В. І. Леніна, Музей історії Л. (з філіалами: *Петропавловська фортеця,* фортеця «Орешек» та експозиція, присвячена періодові блокади Л. нім.-фашист. загарбниками), всесвітньо відомі *Ермітаж* і *Російський музей,* Центр. військ.-мор. музей, Музей Арктики й Антарктики, Літ. музей при Ін-ті рос. л-ри АН СРСР, у м. Пушкіні під Л.— Всесоюзний музей О. С. Пушкіна, в Л. на набережній р. Мойки — музей-квартира О. С. Пушкіна, меморіальна майстерня-музей Т. Г. Шевченка в Академії мистецтв тощо. Див. також розділи: «Архітектура», «Мистецтво».

П. В. Жур.

Преса, радіомовлення, телебачення. В місті працює 30 вид-в, зокрема центральні — «Аврора», «Гидрометеоиздат», «Судостроение», республіканські — «Художник РСФСР», «Лениздат», відділення союзних вид-в — «Наука», «Художественная литература», «Советский писатель», «Детская литература» та ін. Виходять газети: «Ленинградская правда» (з 1918), «Смена» (з 1919), «Ленинские искры» (з 1924), «Ленинградский рабочий» (з 1951), «Вечерний Ленинград» (з 1945), десятки багатотиражок. Видаються журнали: «Звезда» (з 1924), «Нева» (з 1955), «Аврора» (з 1969), «Костёр» (з 1936). Ленінгр. радіомовлення працює за трьома програмами, телебачення, у т. ч. кольорове (з 1972),— за двома програмами.

П. В. Жур.

Література. З Л. пов'язані життя і творчість багатьох рос. письменників. У 18 ст. в Петербурзі жили й працювали А. Кантемір, В. Тредіаковський, М. Ломоносов, Г. Державін, О. Сумароков, Д. Фонвізін, О. Радищев, В. Капніст, М. Новиков. У 19 ст. тут творили М. Карамзін, В. Жуковський, О. Пушкін, О. Грибоєдов, М. Гоголь, К. Рилєєв, М. Лермонтов, М. Некрасов, І. Гончаров, І. Тургенєв, Ф. Тютчев, М. Салтиков-Щедрін, Ф. Достоєвський, М. Лєсков, працювали відомі критики В. Бєлінський, М. Чернишевський, М. Добролюбов, Д. Писарєв. Кін. 19 — поч. 20 ст. ознаменувалися творчістю основоположників л-ри соціалістич. реалізму М. Горького і В. Маяковського. З Л. тісно пов'язані життя й літ. діяльність О. Блока, рад. письменників Д. Бєдного, С. Єсеніна, М. Пришвіна, А. Ахматової, О. Форш, В. Шишкова, О. Чапигіна, О. Толстого, Ю. Тинянова, К. Чуковського, С. Маршака, В. Панової, К. Федіна, М. Тихонова, В. Саянова, О. Прокоф'єва та ін. Значну роль відіграв Л. в рос.-укр. літ. зв'язках. Ще на поч. 18 ст. у Петербурзі жив і працював укр. і рос. письменник і культур.-осв. діяч Ф. Прокопович. У місті жив і творив протягом 17 років Т. Шевченко, в 60-х рр. перебувала Марко Вовчок. Тут уперше вийшли в світ «Енеїда» І. Котляревського (1798), «Кобзар» Т. Шевченка (1840), друкувалися твори Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, укр. поетів-романтиків. У Петербурзі видано твори Марка Вовчка («Народні оповідання», 1858, та збірки, 1865, 1870—74); фольклор. збірки: «Опис весільних українських простонародних обрядів» (1777), книгу М. Цертелєва «Спроба зібрання старовинних малоросійських пісень» (1819), «Малоросійські і червоноруські народні думи і пісні» (1836), «Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західний край» (1877), літ. альманахи «*Ластівка*» (1841), «*Хата*», (1860), перший укр. журн. «*Основа*» (1861—62). Тут, починаючи з 1856, кілька років працювала перша приватна укр. друкарня, засн. П. Кулішем. У 1897—1901 в журн. «Жизнь» публікувалися російські переклади творів

Собор Петропавловської фортеці. Архітектор Д. Трезіні. 1712—33.

Собор Смольного монастиря. Архітектор В. В. Растреллі. 1764.

Таврійський палац (тепер — облпартшкола). Архітектор І. Є. Старов. 1789.

Пам'ятник О. С. Пушкіну. Скульптор М. К. Анікушин, архітектор В. Петров. 1957.

І.Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника та ін., їхні твори виходили й у видавництві «Знання».

Ще пліднішою стала творча співдружність ленінгр. і укр. літераторів за рад. часу. В 30-х рр. за ініціативою О. Прокоф'єва, Вс. Рождественського, В. Саянова, М. Брауна, М. Комісарової було створено антологію укр. поезії рос. мовою. Письменники Л. разом з письменниками України широко відзначали ювілеї «Слова о полку Ігоревім» та О. Пушкіна (1937), 125-річчя і 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, 300-річчя і 325 -річчя возз'єднання України з Росією. Літератори і мистецтвознавці Л. взяли активну участь у підготовці «Шевченківського словника» (т. 1—2. К., 1976—77), удостоєного Держ. премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1980). Образ Л. втілено у творах О. Корнійчука, М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана, А. Малишка, О. Полторацького, О. Ільченка та ін.

П. В. Жур.

Архітектура. Архітектурі Л. властиві гармонійне планування, монументальність, ансамблевість забудови. Організуючим началом міста став ансамбль Петропавловської фортеці. Центр. частина Л. склалася на Пд. Сх. від Неви вздовж гол. магістралей (Невського проспекту та ін.), які променями розходяться від *Адміралтейства*. На Васильєвському о-ві було споруджено будинки 12 колегій (тепер ун-т; 1722—34, арх. Д. Трезіні, Т. Швертфегер), *Кунсткамеру* (1718—34, арх. Г. Маттарнові та ін.; перебудова 1754—58, арх. С. Чевакінський), палац О. Меншикова (1710—16, арх. Дж. М. Фонтана, Г. *Шедель*). На поч. 18 ст. будували палаци й садиби знаті в стилі *барокко* — палац Петра I в *Літньому саду* (1710—14, арх. Трезіні та ін.), С. Строганова (1752— 54, арх. В. Растреллі, перебудовувався А. Вороніхіним), П. Шереметєва на Фонтанці (1750—55, арх. Чевакінський, Ф. Аргунов). У 1769 затверджено новий план міста (арх. О. *Квасов*). У 2-й пол. 18 — на поч. 19 ст. створювалися грандіозні архіт. ансамблі: стрілка Васильєвського о-ва з будинком Біржі (1805—10, відкрита 1816, арх. Ж. *Тома де Томон*, з 1940 — Центр. військ.-мор. музей); *Двірцева площа* з *Зимовим палацом*, Олександрівською колоною (1830—34, арх. А. *Монферран*) та аркою Гол. штабу (тепер адм. установи; 1819—29, арх. К. *Россі*); пл. Декабристів з пам'ятником Петру I (1768—82, скульптор Е. М. Фальконе, за участю М. Колло та Ф. Гордєєва), будинками Сенату й Синоду (тепер Центр. держ. істор. архів СРСР; 1829—34, арх. Россі, О. Штауберт) та *Ісаакіївським собором;* ансамблі Невського проспекту з *Казанським собором;* ансамбль пл. Мистецтв (1819—40, за проектом арх. Россі) з Михайлівським палацом; ансамбль Марсового поля з Мармуровим палацом (тепер філіал Центр. музею В. І. Леніна; 1768—85, арх. А. *Ріналь*ді, перебудований 1844—51, арх. О. Брюллов) і казармами Павловського полку (1817—20, арх. Стасов), у центрі площі —пам'ятник борцям Революції (1917—19, скульптор Л. Руднєв); ансамбль Літнього саду й Інженерного замку, *Таврійського палацу*. Створено заміські ансамблі (тепер — у складі міста): *Олександро-Невську лавру, Смольний*. Серед ін. пам'яток Л.: в стилі *класицизму* — Академія мистецтв (1764—88, арх. О. *Кокорінов* та Ж. Валлен-Деламот), Гостиний двір (1761—85, арх. В. Растреллі та Валлен-Деламот), Гірничий ін-т (1806, арх. Вороніхін), Нарвські ворота (1833, арх. В. Стасов); еклектичні будівлі (напр., Маріїнський оперний театр); в стилі *модерн* — готель «Асторія» (1910—14, арх. Ф. *Лідваль*). У 19 — на поч. 20 ст. споруджено численні мости; серед них— Аничков міст (1839—41, інж. А. Готман; бронзові скульптурні композиції — приборкувачі коней встановлено 1849—50, скульптор П. *Клодт*). В 19 — на поч. 20 ст. споруджено гранітні набережні Неви. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції відновлено планомірну забудову Л. Створено перші житл. комплекси для робітників: на Тракторній вул. й проспекті Страйків (1925—27, арх. О. Нікольський, О. Гегелло, Г. Симонов), Палевський житловий масив у Володарському районі (1925— 27, арх. О. Зазерський, М. Рибін).

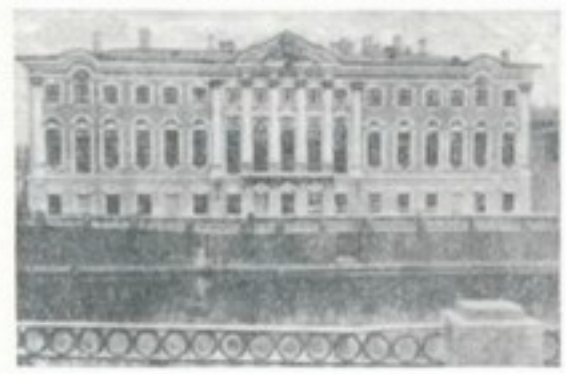

Колишній палац С. Г. Строганова. Архітектор В. В. Растреллі. 1752—54.

В 30-х рр. створено нові райони на вільних територіях: Мала Охта (1936—41, арх. Г. Симонов, Б. Рубаненко та ін.), Щеміловка (1937—40, арх. Є. Левінсон, І. Фомін та ін.), споруджено великі громад. будівлі. В ген. планах Л. (1945—48, арх. М. *Баранов* та ін.; 1966, арх. В. *Каменський*, О. Наумов, Г. Буддаков та ін.) комплексно вирішувалися завдання післявоєнної відбудови, реконструкції і нового буд-ва з урахуванням розвитку істор. центру вздовж Неви та на узбережжі Фінської зат. Забудовано проспекти Приморський, Енгельса, Страйків, Автово, Новоізмайловський, всі — в 60-х рр.; зведено житл. масиви: Дачний, Полюстрово, Купчино та ін.; створено ансамбль пл. В. І. Леніна, споруджено стадіон ім. С. М. Кірова, станції метрополітену ім. В. І. Леніна, телецентр (1962, арх. С. *Сперанський* та ін.), Великий кіноконцерт. зал «Октябрьский» (1967, арх. Каменський та ін.), Палац спорту «Юбилейный» (1967, арх. Г. Морозов, І. Сусликов та ін.), Палац молоді (1978, арх. П. Прохоров, В. Тропін, О. Ізоїтко). Створено меморіальні комплекси на Піскарьовському кладовищі (1960) і Серафимовському кладовищі (1965, арх. Я. Лукін, скульптори Тауріт та ін.). Пам'ятники: Румянцевський обеліск (1798—99, арх. В. Бренна), О. В. Суворову (1799—1801, скульптор М. Козловський), М. І. Кутузову й М. Б. Барклаю-де-Толлі (1837, скульптор Б. Орловський, арх. Стасов), В. Володарському (1925, скульптори М. Манізер, Л. Блезе-Манізер), В. І. Леніну перед Фінляндським вокзалом (1926, скульптор С. Євсєєв), В. І. Леніну перед Смольним (1927, скульптор В. Козлов), С. М. Кірову (1938, скульптор М. Томський), О. С. Пушкіну (1957, скульптор М. Анікушин), пам'ятник Героїчним захисникам Ленінграда у Великій Вітчизн. війні 1941— 45 (1975, скульптор Анікушин, арх. Сперанський) та ін. В пам'ять про героїчну оборону Л. та розгром нім.-фашист. військ у Ленінгр. битві 1941—44 на околицях Л. створено Зелений пояс Слави, до якого входять численні меморіальні споруди.

Мистецтво. На поч. 18 ст. в Петербурзі працювали художники І. Нікітін, А. Матвєєв, О. Зубов, О. Антропов, І. Аргунов, скульптор К. Растреллі та ін. Засн. 1757 петерб. АМ була єдиним в ті часи вищим худож. навч. закладом. У 2-й пол. 18 ст. з Петербургом пов'язані зародження рос. історичного (А. Лосенко, Г. Угрюмов) і пейзажного (С. Щедрін, І. Алексєєв) живопису, розквіт скульптури (Ф. Шубін, М. Козловський), портрета (Ф. Рокотов), гравюри (Є. Чемесов, Г. Скородумов). У 18 — на поч. 19 ст. в мистецькому житті Петербурга діяльну участь взяли митці — українці за походженням: живописці А. *Лосенко*, К. Головачевський, Д. *Левицький*, В. *Боровиковський*, скульптор І. *Мартос* та ін. У 1-й пол. 19 ст. високого рівня досягла монументальна скульптура (Ф. Щедрін, С. Пименов, В. Демут-Малиновський). У Петербурзі розквітла гворчість О. Кіпренського, К. Брюллова, О. Венеціанова, П. Федотова, О. Агіна та ін. В той час в АМ вчилися укр. художники (Т. Шевченко, І. *Сошенко*, А. *Мокрицький*) і митці ін. народів Росії. В 1870 в Петербурзі засн. Т-во пересувних худож. виставок (І. Крамської, І. Рєпін, В. Сури-

Житловий масив Автово.

ков, А. Куїнджі та ін.; див. *Передвижники*). В кін. 19 — на поч. 20 ст. в петерб. АМ вчилися укр. художники В. *Орловський*, Г. *Світлицький*, М. *Пимоненко*, М. *Мурашко*, М. *Самокиш*, Ф. *Красицький*, К. *Костанді*, К. *Кричицький*, І. *Їжакевич*, К. *Трохименко*, О. *Шовкуненко*. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції митці Петрограда взяли діяльну участь у буд-ві рад. культури, зокрема в спорудженні перших пам'ятників за ленінським планом *монументальної пропаганди*. В Л. працювали відомі рад. художники І. Бродський, М. Авілов, А. Матвєєв, М. Манізер, Й. Серебряний, Б. Йогансон, В. Сєров та ін. В Інституті живопису, скульптури й архітектури імені І. Ю. Рєпіна вчилися українські радянські художники С. Подерв'янський, М. Тодоров, В. Токарєв та ін. Муз. життя Петербурга розвивалося з перших років існування міста (духові оркестри, інструм. капели, придворний хор: з 1763 — Придворна співацька капела, кадри для якої готувала *Глухівська співацька школа*). В 1723 в Петербурзі поширилася рукописна (укр. мовою) «Мусикійська граматика» М. *Ділецького*. З 1736 діяла придворна італ. опера, в якій брали участь рос. і укр. (М. Полторацький) співаки та музиканти; в 1738 відкрито першу в Росії балетну школу. В 2-й пол. 18 ст. були популярними твори вітчизняних композиторів М. *Березовського*, Д. *Бортнянського* (українців за походженням), В. *Пашкевича*. Є. Фоміна.

В 1783 збудовано Кам'яний (Великий) театр, в якому після реконструкції споруди (1836) було поставлено «Аскольдову могилу» О. Верстовського, «Івана Сусаніна» й «Руслана і Людмилу» М. Глинки. З 1802 Петерб. філармонічне т-во влаштовувало симф. й ораторіальні концерти. В 1860 відкрито Маріїнський театр (див. *Ленінградський театр опери та балету* імені С. М. Кірова). Серед його уславлених майстрів — вихідці з України Й. *Петров* та С. *Гулак-Артемовський*, чия опера «Запорожець за Дунаєм» вперше поставлена (1863) в Маріїнському театрі. В 1859 А. Рубінштейн засн. Російське музичне товариство, 1862 відкрито консерваторію (див. *Ленінградська консерваторія* імені М. А. Римського-Корсакова).

В 19 — на початку 20 ст. в Петербурзі жили і працювали композитори М. Глинка, О. Даргомижський, учасники гуртка «*Могуча кучка*» М. Балакірєв, О. Бородін, Ц. Кюї, М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков, критик В. Стасов, О. Сєров, О. Глазунов, часто бував П. Чайковський; співаки Ф. Шаляпін, І. Єршов, Л. Собінов, А. Нежданова; артисти балету Т. Карсавіна, В. Ніжинський, А. Павлова; диригенти та композитори К. Лядов, Е. Направник, Ф. Блуменфельд. У Петербурзі з великим успіхом виступали солісти Київ. рос. опери І. Кравцов, В. Фабіан-Біанкі, О. Раппорт, О. Ляров, М. Андреєв, Ф. Стравинський, О. Меньшикова та ін., укр. співаки О. *Мишуги*, С. *Крушельницька*, І. *Алчевський*, М. *Литвиненко-Вольгемут*. В рад. час з Л. пов'язана творчість композиторів І. Дзержинського, В. Соловйова-Сєдого, Д. Шостаковича; диригентів А. Пазовського, В. Дранишникова, О. Мелік-Пашаєва; піаністів В. Софроницького, П. Серебрякова; співачки С. Преображенської та ін. В місті працюють Ленінгр. театр опери та балету ім. С. М. Кірова, Малий театр опери та балету (кол. Михайлівський), Театр муз. комедії (з 1924), консерваторія з оперною студією, Державна академічна капела імені М. І. Глинки, філармонія, Ленконцерт, Ін-т театру, музики і кінематографії, Хореографічне училище імені А. Я. Ваганової, Ін-т культури імені Н. К. Крупської; відділення видавництв «Музыка» і «Советский композитор».

Театр. життя Л. відоме з першого десятиліття існування міста. В 1723 поблизу Адміралтейства було споруджено театр. будинок, в якому гастролювали іноземні трупи В 1756 створено постійний рос. публічний театр, керівниками якого стали О. Сумароков, потім Ф. Волков. В репертуарі театру були твори О. Сумарокова, П. Плавильщикова, В. Лукіна та ін. рос. авторів, а також п'єси, перекладені з іноз. мов. У 2-й пол. 18 ст. широкого розповсюдження набули *Кріпацькі театри*. В 1832 було збудовано нове театр. приміщення — Олександринський театр, на сцені якого поряд з розважальними водевілями йшли «Лихо з розуму» О. Грибоєдова, «Ревізор» М. Гоголя, пізніше — п'єси О. Островського та ін. твори рос. класиків. Серед акторів театру в 19 і на поч. 20 ст. відзначалися: В. Каратигін, О. Мартинов, М. Савіна, В. Самойлов, П. Стрепетова, К. Варламов, В. Давидов, В. Коміссаржевська, К. Корчагіна-Александровська. У 80—90-х рр. 19 ст. в Петербурзі не раз гастролювала українська трупа М. *Кропивницького* за участю М. *Заньковецької*, М. *Садовського*, П. *Саксаганського*, Г. *Затиркевич-Карпинської* та трупа М. *Старицького*. В перші ж роки Рад. влади в Петрограді організовуються нові театри. В 20-х рр. тут працював *Петроградський український драматичний театр* імені Т. Г. Шевченка, 1930—32 — укр. драм. *Театр «Жовтень»*, у складі якого були О. *Загаров*, Є. *Коханенко*, Ф. *Левицький*, Д. *Ровинський* та ін. Поряд з рос. рад. п'єсами та вітчизн. і зарубіжною класикою в репертуарі театрів Л.— твори укр. рад. драматургів — І. Микитенка, О. Корнійчука, О. Довженка, Я. Галана, О. Коломійця, М. Зарудного та ін. Серед драм. театрів Л. відомі *Ленінградський академічний театр драми* ім. О. С. Пушкіна (кол. Олександринський), *Ленінградський Великий драматичний театр* імені М. Горького, Театр комедії, театри ім. Ленради та ім. Ленінського комсомолу, Театр юного глядача. У Л. працювали народні артисти СРСР М. Акимов, Л. Вів'єн, В. Меркур'єв, М. Симонов, Ю. Толубєєв, М. Черкасов та ін.

В дожовтневі роки в Петербурзі існували приватні кінематографічні фірми (О. Дранкова та ін.), в яких працювали режисери В. Гардін, Я. Протазанов, В. Гончаров, П. Чарлинін. У 1918 створено держ. кіностудію, яка мала різні назви: «Севзапкино» (1922—25), «Ленинградкино» (1925—26) та ін. У 1936 цю кіностудію було перейменовано на «*Ленфільм*».

Іл. див. на окремому аркуші, с. 104—105.

Літ.: Очерки истории Ленинграда, т. 1—6. М.—Л., 1955—70; Очерки истории ленинградской организации КПСС. 1883 — октябрь 1917 гг., ч. 1. Л., 1962; Ленинград. Краткий исторический очерк. Л., 1964; История рабочих Ленинграда, 1703—1965 т. 1—2. Л., 1972; Бондаревская Т. П., Великанова А. Я., Суслова Ф. М. Ленин в Петербурге — Петрограде. Л., 1977; Ленинград. (Историко-географический атлас). Л., 1977; Волков А. А., Клименко Е. Д., Мелещенко В. И. Ленинградский социально-экономический комплекс. Л., 1979; Михайлов В. Ленинград. Героическая оборона города в 1941 — 1944 гг. М., 1980; Памятники архитектуры Ленинграда. Л., 1975; Иогансен М., Лисовский В. Ленинград. Л., 1979; Ленинград. Энциклопедический справочник. М.—Л., 1957.

ЛЕНІНГРА́ДСЬКА АЕС імені В. І. Леніна — атомна електростанція поблизу Ленінграда. Проектна потужність 4 млн. кВт (4 енергоблоки по 1 млн. кВт кожний). Перший енергоблок введено в експлуатацію 1973, другий — 1975, третій — 1980. Будується (1980) четвертий блок станції. На Л. АЕС встановлено потужні уран-графітові реактори високої надійності використання. Л. АЕС входить до Об'єднаної енергосистеми Північного Заходу СРСР.

О. С. Бурлака.

ЛЕНІНГРА́ДСЬКА БИ́ТВА 1941—44 — оборонні і наступальні операції під час Великої Вітчизняної війни, проведені рад. військами з 10.VII 1941 по 9.VIII 1944 на Пн.-Зх. стратегічному напрямі з метою оборони Ленінграда та розгрому угруповання нім.-фашистських військ. У Л. б. брали участь війська Пн., Пн.-Зх., Ленінгр., Волховського, Карельського та 2-го Прибалт. фронтів, Балтійський флот, Ладозька і Онезька військ. флотилії. Активними учасниками Л. б. були трудящі Ленінграда та області, партизани. Для управління військами фронтів 10.VII 1941 Держ. Комітет Оборони утворив Гол. командування Пн.-Зх. напряму (головнокоманд.— Маршал Рад. Союзу К. Є. *Ворошилов*, член Військ. ради — секретар ЦК ВКП(б) А. О. *Жданов*), підпорядкувавши йому війська Пн. та Пн.-Зх. фронтів, Пн. і Балт. флоти. Ціною великих втрат групі нім.-фашист. ар-

Ленінград. Аеропорт Пулково. Архітектори О. Жук, Г. Вланін, Ж. Вержбицький; інженер М. Максимов.

мій «Північ» у взаємодії з фін. військами у вересні 1941 вдалося оточити Ленінград.

В Ленінграді вичерпувалися запаси боєприпасів, продовольства, палива і пром. сировини. Ворог чинив повітр. нальоти, обстрілював його важкою артилерією. В місті почався голод. Але всі ці труднощі не зламали бойового духу захисників. Бл. 200 тис. ленінградців вступили в нар. ополчення. Майже 70 тис. комуністів і 90 тис. комсомольців пішли на фронт. Сотні тисяч людей брали участь у спорудженні укріплень. Автомоб. дорога по льоду Ладозького оз.— «*дорога життя*» — стала осн. шляхом постачання міста. Значно полегшили оборону контрнаступи рад. військ під Тіхвіном (листопад — грудень 1941), активні дії військ Волховського фронту та партизанів у тилу ворога. 18.I 1943 спільними зусиллями військ Ленінгр. та Волховського фронтів кільце блокади, яка тривала 900 днів, було розірвано. Ворога було відкинуто від Ладозького оз. на Пд. Внаслідок здійснення в січні — березні 1944 Ленінгр.-Новгор. наступальної операції загрозу Ленінградові остаточно ліквідовано. Внаслідок проведення в червні — серпні 1944 Виборзької та Свірсько-Петрозаводської операцій були визволені Виборг і Петрозаводськ. Л. б. мала велике політ. і стратегічне значення. Вона скувала 15—20% нім. збройних сил на Сх. фронті і всю фін. армію. За час Л. б. розгромлено бл. 50 нім.-фашист. дивізій.

Є. В. Савченко.

Ленінградська консерваторія імені М. А. Римського-Корсакова.

ЛЕНІНГРА́ДСЬКА КОНСЕРВАТО́РІЯ імені М. А. Римського-Корсакова — один з перших вітчизняних вищих музичних навчальних закладів (тепер у системі М-ва культури СРСР). Засн. 1862 Рос. муз. т-вом з ініціативи А. *Рубінштейна* (її директор 1862—67, 1887—91). В консерваторії склалися всесвітньовідомі музично-пед. школи: композиції — М. Римського-Корсакова, піанізму — Ф. Лешетицького та А. Єсипової, скрипки — Л. Ауера, віолончелі — К. Давидова та О. Вержбиловича, співу — Г. Ніссен-Саломан і Р. Еверарді та ін. Значну роль в житті консерваторії відіграв О. *Глазунов* (директор у 1905—28). Серед вихованців Л. к. композитори — П. Чайковський, О. Лядов, М. Іполитов-Іванов, А. Аренський, М. Мясковський, Б. Асаф'єв, С. Прокоф'єв, Ю. Шапорін, Д. Шостакович, В. Соловйов-Сєдой, Г. Свиридов, Я. Вітол, А. Юр'ян, Е. Мелнгайліс, М. Баланчивадзе, А. Баланчивадзе, У. Гаджибеков; піаністи — В. Сафонов, Г. Нейгауз, Ф. Блуменфельд, В. Софроницький; диригенти — Є. Мравінський, О. Мелік-Пашаєв, вокалісти — Ф. Стравинський, Є. Лавровська, С Преображенська, В. Давидова, Г. Нелепп. У Римського-Корсакова вдосконалювався класик укр. музики М. Лисенко, випускниками консерваторії були укр. композитори О. Рубець, Ф. Акименко, Я. *Степовий*, В. *Косенко*, М. *Скорульський*, С. Богатирьов, О. Чишко, П. Глушков та ін Чимало випускників Л. к. працювало на Україні. В складі Л. к. (1980) — 6 ф-тів: теоретико-композиторський, диригентський, фп.-органний, оркестровий, вокально-режисерський, підвищення кваліфікації; аспірантура, асистентура — стажування, оперна студія (з 1923), муз. уч-ще, спец. школа-десятирічка (з 1934). Л. к. нагороджена орденом Леніна (1938); з 1944 — імені М. А. Римського-Корсакова.

А. М. Дмитрієв.

ЛЕНІНГРА́ДСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі РРФСР. Утворена 1.VIII 1927. Розташована на Пн. Зх. Європ. частини СРСР, частково омивається водами Фінської зат. Балтійського м., Ладозького та Онезького озер. На Пн. Зх. межує з Фінляндією.

Площа 85,9 тис. км². Нас. 1536 тис. чол. (на 1.I 1980 — без м. Ленінграда). Осн. населення — росіяни, живуть також естонці, українці та ін. Міськ. нас.— 65%. Поділяється на 17 районів, має 35 міст і 57 с-щ міськ. типу. Л. о. нагороджено орденом Леніна (1966). Л. о. розташована в пн.-зх. частині Сх.-Європ. рівнини. Поверхня рівнинна: Прибалтійська низовина, Приневська, Вуоксинська, Свірська та ін. низини. На тер. області — частина Лузької височини, Вепсовська (до 291 м) і Лемболовська височини, Тіхвінське пасмо та невеликі височини поблизу Ленінграда (Пулковська, Можайська, Колтушська, Парголовська). Корисні копалини: боксити, горючі сланці, фосфорити, буд. матеріали, значні запаси торфу. Клімат помірний. Пересічна т-ра січня — 8,5°, липня +17,5°. Опадів бл. 500 мм на узбережжі Фінської зат. і 800—850 мм на Сх. області. Ріки — *Нева*, Свір, Волхов, Луга та ін. Багато озер: Ладозьке, Онезьке й численні невеликі озера на Карельському перешийку. Грунти переважно підзолисті, поширені також болотні. В місцях виходу вапняків — дерново-карбонатні та перегнійно-карбонатні. Під лісом (гол. чин. ялина і сосна) — бл. половини тер. області. Понад 11,9% площі зайнято болотами, 3,2% — луками. Спеціалізація, галузева структура й розміщення г-ва Л. о. тісно пов'язані з великим пром. центром — *Ленінградом* та високим рівнем використання місц. природних ресурсів. Одна з провідних галузей — паливно-енергетична, яка базується на гідроенерг. ресурсах, горючих сланцях та довізних вугіллі й нафті. Збудовано ряд ГЕС (Волховська, Свірські, Нарвська та Вуоксинська), Кіровська (Дубровська) та Киришська ДРЕС, кілька потужних ТЕЦ на торфі, діють *Ленінградська АЕС* імені В. І. Леніна та Південна ТЕЦ. Розвинута лісова пром-сть; лісозаготівлі (у пн.-сх. районах). Хім. пром-сть представлена сланцехімією (виробн. хім. добрив, сірчаної к-ти, штучного волокна та ін.). Киришський нафтопереробний з-д. На базі місц. ресурсів сформувалася кольорова металургія — Волховський алюм. з-д, глиноземний з-д у Бокситогорську та комбінат у Пікальово. Розвивається машинобудування та металообробка (устаткування для целюлозно-паперової пром-сті, електроінструменти, рибопром. обладнання, абразивні вироби, судноремонт). У Тіхвіні — з-д лиття та металоконструкцій. Пром-сть буд. матеріалів. Місц. значення має легка пром-сть (гол. чин. філіали ленінград. текст., швейних, взут. та ін. фірм). Крім того, є ф-ки: трикотажна (Луга), сітков'язальна (Виборг) та взут. (Гатчина, Луга). З галузей харч. пром-сті виділяються рибоконсервна, м'ясна, молочна тощо. Гол. пром. центри: Волхов, *Виборг*, *Гатчина*, Бокситогорськ, Пікальово, Сланці. С.-г. виробн. має приміський характер. Провідні галузі — тваринництво мол.-м'ясного напряму, овочівництво та картоплярство. Створено великі комплекси по виробн. молока, відгодівлі молодня-

ка великої рогатої худоби, свиновідгодівельні, птахофабрики. В структурі посівних площ переважають кормові культури, вирощують також зернові (яру пшеницю, жито, овес, ячмінь), картоплю, овочі (теплично-парникові г-ва). В області проводять значні меліоративні роботи (осушення земель). Осн. роль у внутр. і зовн. перевезеннях відіграють залізнич. (понад 30% з-ць електрифіковано) та автомоб. транспорт. Для трансп. перевезень Л. о. велике значення має *Волго-Балтійський водний шлях, Біломорсько-Балтійський канал,* Сайменський канал. Судноплавство на Ладозькому й Онезькому озерах, по Неві, Свірі, Волхову та ін. Діють газопроводи: Серпухов — Новгород — Чудово — Ленінград, Бєлоусово — Ленінград, Кохтла-Ярве — Ленінград, Сланці — Ленінград; нафтопровід Ярославль — Кириші, нафтопродуктопровід Кириші — Ленінград. У Л. о. (без Ленінграда) — с.-г. ін-т (Пушкін), 13 серед. спец. навч. закладів, обл. театр драми і комедії, обл. малий драм. театр. 14 музеїв, серед яких будинки-музеї В. І. Леніна у Виборзі та с-щі Ільїчово, музей-садиба І. Ю. Рєпіна «Пенати» в с-щі Рєпіно, будинок-музей М. А. Римського-Корсакова та ін. На тер. області відомі своїми архітектурно-парковими ансамблями міста *Гатчина, Ломоносов, Пушкін, Петродворець, Павловськ,* а також *Ленінградський курортний район.* Карту див. на с. 118.

Літ.: Даринский А. В. Ленинградская область. Л., 1975. *М. Т. Агафонов.*

ЛЕНІНГРА́ДСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ВЗУТТЄ́ВЕ ОБ'Є́ДНАННЯ «СКОРОХО́Д» імені Я. А. Калініна — одне з найбільших об'єднань у взуттєвій пром-сті СРСР. Утв. 1962. До його складу входять взуттєві ф-ки: «Скороход» (гол. підприємство), «Пролетарская победа», 1-а і 2-а, «Восход», «Заря», ф-ка спортивного взуття, Ленінградська, Виборзька, Гатчинська, Лузська, Невельська, Череповецька взуттєві ф-ки та фірмовий магазин у Ленінграді. Ф-ка «Скороход» засн. 1882. Робітники ф-ки брали активну участь у революц. русі. В 1922 ф-ці присвоєно ім'я Я. А. Калініна — керівника комуністів ф-ки, вбитого есерами 1919.

На об'єднанні «Скорохол» уперше в світовій практиці було застосовано метод гарячої вулканізації, здійснено лиття гуми під тиском, впроваджено напівавтоматичні лінії для виробн. взуття та ін. Л. в. в. о. «С.» виготовляє бл. 800 моделей взуття на рік. Нагороджено орденом Леніна (1940) і орденом Трудового Червоного Прапора (1947). *І. Ф. Большешальський.*

ЛЕНІНГРА́ДСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ЕЛЕКТРОМАШИНОБУДІВНЕ́ ОБ'Є́ДНАННЯ «ЕЛЕКТРОСИ́ЛА» імені С. М. Кірова — одне з найбільших об'єднань в електротехнічній пром-сті СРСР. Утворене 1962. До складу об'єднання входять: ленінгр. з-д «Електросила» (гол. підприємство, виникло 1898 з невеликого електротех. підприємства фірми «Сіменс — Гальське»; з 1923 має назву «Електросила»), електромашинобуд. з-д «ЛЕЗ», великолуцький з-д «Реостат», цех по виробн. нормалізованих деталей (м. Дно, Псков. обл.), науково-дослідний інститут. Продукція: турбогенератори (потужністю 50—1200 тис. кВт), гідрогенератори (20—640 тис. кВт), машини постійного й змінного струму, низьковольтні апарати, електрофізичні установки, товари нар. споживання.

Нагороджено 2 орденами Леніна (1939, 1948), орденами Жовтневої Революції (1971), Трудового Червоного Прапора (1945), болг. орденом «Червоний Прапор Праці» (1964). *Б. І. Фомін.*

ЛЕНІНГРА́ДСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'Є́ДНАННЯ «КІ́РОВСЬКИЙ ЗАВО́Д» — одне з найбільших машинобудівних і металургійних об'єднань СРСР. Утворене 1973 на базі Кіровського з-ду (гол. підприємство), засн. 1801. До 1868 мав назву Санкт-Петербурзький чавуноливарний з-д, 1868—1922 — Путіловський, 1922—34 — «Червоний путіловець». З часу утворення підприємство стало важливим центром вітчизняного машинобудування. Робітники з-ду мають славні революційні традиції. Путіловці брали активну участь у підготовці та проведенні першої революц. маївки в Росії, боротьбі проти царського самодержавства, не раз страйкували, відіграли визначну роль в поваленні царизму в лютому 1917 і були оплотом боротьби проти Тимчасового уряду, в жовтні організували червоногвардійські дружини, які штурмували Зимовий палац; 1919—20 активно боролися з контрреволюцією та іноз. інтервентами. Колектив з-ду вніс вклад у розвиток багатьох галузей пром-сті країни. В 1924 з-д випустив перший вітчизн. трактор. З цього часу осн. видом виробн. стало тракторобудування. В роки Великої Вітчизняної війни колектив підприємства в тяжких умовах блокади, бомбардувань і постійних арт. обстрілів забезпечував Ленінгр. фронт бойовою технікою і брав активну участь в обороні міста. В післявоєнні роки на підприємстві налагоджено виробн. трелювальних тракторів для лісової пром-сті, потужних тракторів для с. г., турбозубчастих агрегатів для різного типу океанських суден, газотурбінних установок та ін. З-д є також великим металург. підприємством. Він випускає високоякісні сталі, сталеве і чавунне литво, прокат тощо.

Нагороджений 2 орденами Леніна (1939, 1951), орденами Трудового Червоного Прапора (1926), Червоного Прапора (1940), Жовтневої Революції (1970), Дружби народів (1976). *Ю. А. Соболєв.*

ЛЕНІНГРА́ДСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'Є́ДНАННЯ ТУРБОБУДУВА́ННЯ «ЛЕНІНГРА́ДСЬКИЙ МЕТАЛІ́ЧНИЙ ЗАВО́Д» — одне з найбільших об'єднань СРСР по виробництву парових, газових та гідравліч. турбін великої потужності. Утворене 1975 на базі Металічного заводу ім. XXII з'їзду КПРС (гол. підприємство); засн. 1857. Випускав різні металеві конструкції, парові котли, парові машини та ін. В 1907 на з-ді випущено першу парову турбіну потужністю 200 кВт. Робітники підприємства — активні учасники революції 1905—07 та Великої Жовтн. соціалістич. революції. За роки Рад. влади з-д став найбільшим підприємством турбобудування. В 1924 тут виготовлені перші рад. парова (на 2000 кВт) і гідравлічна (370 кВт) турбіни. З-д зробив великий внесок у виконання ленінського плану *ГОЕЛРО*. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 колектив з-ду виконував оборонні замовлення. В повоєнні роки збудовано нові цехи з унікальним спеціалізованим устаткуванням. В 1958 почато виробн. газотурбінних установок. На заводі вперше в СРСР сконструйовано й виготовлено унікальні парові турбіни потужністю 200, 300, 500, 800 та 1200 тис. кВт, найбільші в світі гідравлічні турбіни потужністю 508 тис. кВт для Красноярської ГЕС та потужністю 650 тис. кВт для Саяно-Шушенської ГЕС. У 1967 на підприємстві виготовлено першу в країні газотурбінну установку потужністю 100 тис. кВт. Завод нагороджено 2 орденами Леніна (1945, 1957), орденом Жовтневої Революції (1971). *Г. А. Шишов*

ЛЕНІНГРА́ДСЬКИЙ АКАДЕМІ́ЧНИЙ ТЕА́ТР ДРА́МИ імені О. С. Пушкіна — один з найстаріших рос. театрів СРСР. Формування трупи почалося 1756.

Ленінградський Великий драматичний театр імені М. Горького.

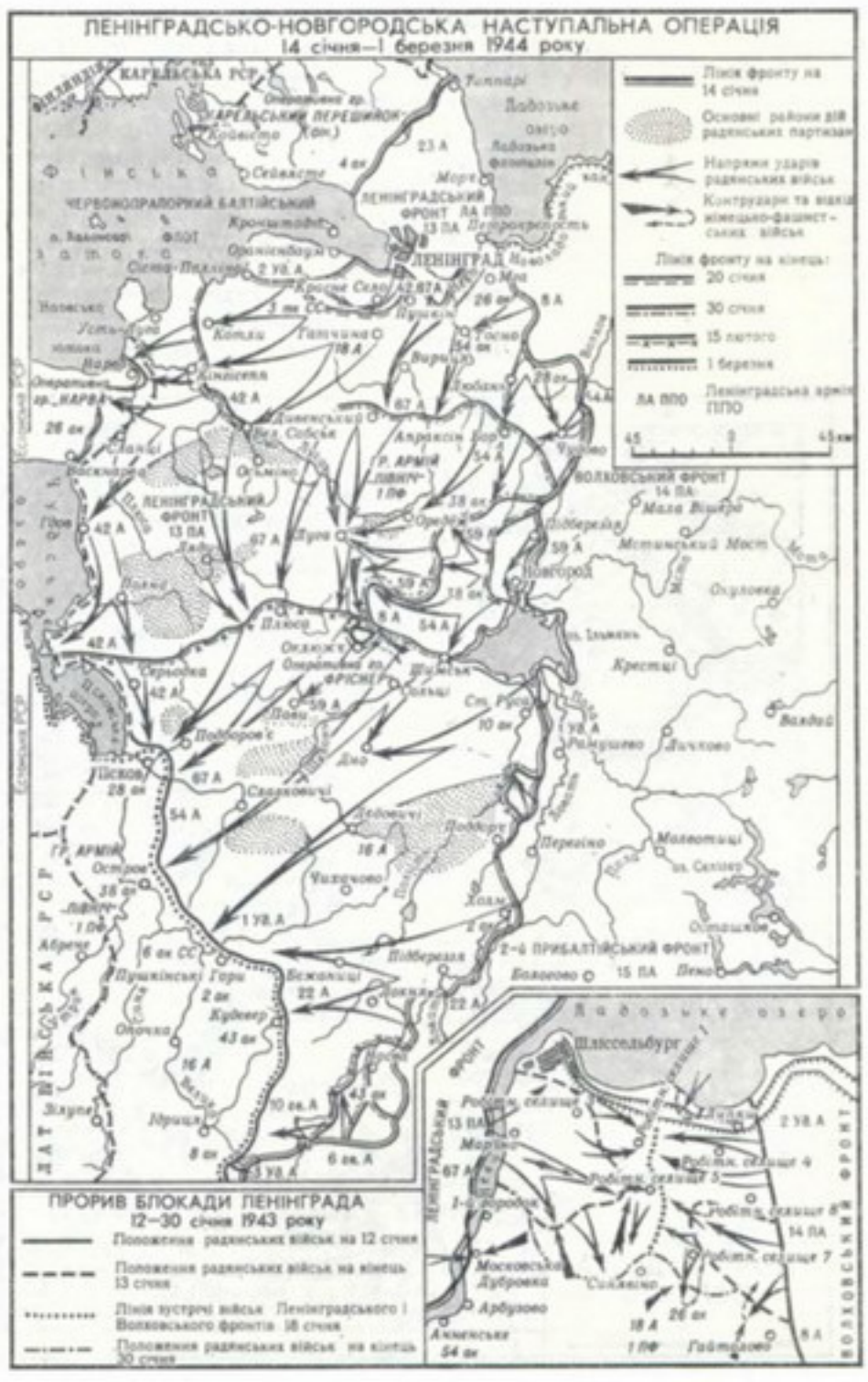

ЛЕНІНГРАДСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР

коли був створений перший рос. постійний публічний театр (директор О. Сумароков, з 1761 — Ф. Волков), в репертуарі якого були трагедії О. Сумарокова, Я. Княжніна, В. Капніста, Д. Фонвізіна, П. Корнеля, Ж. Расіна, Вольтера, Мольєра. В 1832—1920 називався Олександринським. В дожовтневий час основу репертуару театру складали твори Грибоєдова, Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Островського, Сухово-Кобиліна,

Тургенєва, Салтикова-Щедріна, Л. Толстого, які сприяли формуванню реалістичного мистецтва видатних акторів — О. Мартинова, П. Стрепетової, К. Варламова та ін.; М. Савіна, В. Давидов підтримували дружні стосунки з М. *Кропивницьким*, М. *Заньковецькою*, П. *Саксаганським*, допомагали укр. театр. діячам у подоланні цензурних перешкод. У 19 ст. на сцені театру ставились «Москаль-чарівник» Котляревського (1844), «Шельменко-денщик» (1841), «Бой-жінка» (1847) Квітки-Основ'яненка та ін. За рад. часу колектив не раз гастролював на Україні. В його репертуарі — п'єси рад. драматургії («Бронепоїзд 14-69» Вс. Іванова, «Навала» Леонова, «Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського, удостоєна 1955 Ленінської премії; «Все залишається людям» Альошина, «Кремлівські куранти» Погодіна, класичні твори («Борис Годунов» Пушкіна, «Живий труп» Л. Толстого, «На дні» Горького, «Гамлет» Шекспіра, укр. авторів — І. Микитенка, Л. Первомайського, О. Довженка, О. Корнійчука. В театрі працювали: В. Мічурін-Самойлова, Л Вів'єн, М. Симонов, К. Скоробогатов, Ю. Толубєєв, М. Черкасов, В. Чесноков, В. Меркур'єв та ін. В трупі (1980): нар. арт. СРСР І. Горбачов (з 1975—художній керівник), О. Борисов, Б. Фрейндліх. Будинок споруджено 1832, архітектор К. І. Россі. Театр нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1939).

ЛЕНІНГРА́ДСЬКИЙ ВЕЛИ́КИЙ ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР імені М. Горького — один з провідних рос. драматичних театрів, створених після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Засн. 1919 з ініціативи М. Горького, А. Луначарського, О. Блока та М. *Андрєєвої*. З 1932 — ім. М. Горького, з 1964 — академічний. В перші роки свого існування здійснив вистави за творами У. Шекспіра, Ф. Шіллера, В. Гюго, К. Гольдоні, однак основу репертуару становили п'єси рад. драматургів: М. Горького, В. Маяковського, Б. Лавреньова, В. Білль-Білоцерковського, М. Погодіна, в т. ч. укр.— І. Микитенка («Справа честі»), М. Куліша («Патетична соната»), Ю. Яновського («Дума про Британку»), О. Корнійчука («Фронт», «Загибель ескадри»). Найзначніші вистави театру 50—70-х рр.: «Ідіот» за Достоєвським, «Лисиця і виноград» Фігейреду, «Варвари» і «Міщани» Горького (Держ. премія СРСР, 1970), «Король Генріх IV» Шекспіра, «Історія коняки» за повістю Л. Толстого «Холстомір», «Тихий Дон» за М. Шолоховим (Держ. премія СРСР, 1978) та ін. В театрі працювали: нар. артисти СРСР Б. Бабочкін, Ю. Копелян, В. Софронов, К. Скоробогатов, О. Лариков, В. Поліцеймако, К. Хохлов, Ю. Юр'єв; нар. артисти РРФСР О. Козіко, М. Монахов та ін. В трупі (1980): нар. артисти СРСР А. Борисов, К. Лавров, Є. Лебедєв, Л. Макарова, В. Стржельчик та ін.; гол. режисер — нар. артист СРСР Г. Товстоногов. Театр нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1971), орденом Жовтневої Революції (1979). *Г. О. Товстоногов.*

ЛЕНІНГРА́ДСЬКИЙ ДЕРЖА́ВНИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т імені А. О. Жданова (ЛДУ) — вищий навч. заклад М-ва вищої і середньої спец. освіти РРФСР, один з найстаріших і найбільших вузів СРСР. Засн. 1819 у Петербурзі на базі Гол. пед. ін-ту (1804—16 — Петерб. пед. ін-т; 1816—19 — Гол. пед. ін-т). Як один з провідних наук. і культур. центрів Росії відіграв велику роль у розвитку сусп. і революц. руху в країні. В 19 — на поч. 20 ст. в ун-ті працювали відомі вчені: П. Л. Чебишов, А. А. Марков, О. М. Ляпунов, В. А. Стеклов (математика), Е. Х. Ленц, О. Д. Хвольсон, О. С. Попов (фізика), О. А. Воскресенський, Д. І. Менделєєв, О. М. Бутлеров, М. О. Меншуткін (хімія), О. О. Ковалевський, І. М. Сєченов, М. Є. Введенський, А. М. Бекетов (біологія), В. В. Докучаєв (грунтознавство), О. О. Шахматов (філологія), В. Р. Розен, С. Ф. Ольденбург, П. К. Коковцов, В. В. Бартольд (орієнталістика), М. І. Карєєв, В. І. Сергеєвич (історія, право) та ін. В університеті навчалися відомі діячі вітчизн. науки й культури: М. Г. Чернишевський, Д. І. Писарєв, І. П. Павлов, К. А. Тімірязєв, І. І. Мечников, М. М. Миклухо-Маклай, І. С. Тургенєв, М. Г. Помяловський, Г. І. Успенський, Д. Н. Мамін-Сибіряк, Г. П. Данилевський, Ян Райніс, В. В. Вересаєв, О. О. Блок, Д. Бєдний, О. С. Серафимович, О. М. Бенуа, І. Я. Білібін, М. М. Ге, М. О. Врубель, В. Д. Полєнов, І. Е. Грабар, М. І. Глинка, О. К. Глазунов, В. І. Качалов, О. І. Сумбатов-Южин та ін. Студентами ун-ту були М. В. Буташевич-Петрашевський, білорус. революціонер К. Калиновський, народоволець О. І. Ульянов, болг. революціонер Д. Благоєв, рад. парт. і держ. діячі М. С. Ольмінський, М. В. Криленко, Д. З. Мануїльський, В. Р. Менжинський, П. П. Стучка. В 1891 склав екстерном іспити за курс юрид. ф-ту В. І. Ленін. За роки Рад. влади в Л. д. у. склалися відомі наук. школи з багатьох напрямів сучас. науки: В. А. Амбарцумян (астрономія), І. М. Виноградов, В. І. Смирнов, С. Л. Соболєв, О. Д. Александров, Ю. В. Лінник (математика), Д. С. Рождественський, А. А. Лебедєв, В. О. Фок, О. М. Теренін (фізика), С. В. Лебедєв, В. Є. Тищенко, О. Є. Фаворський, Б. П. Нікольський (хімія), О. О. Ухтомський, В. Л. Комаров (біологія), О. О. Іностранцев, В. І. Вернадський, О. Є. Ферсман (хімія), О. П.

Баранников, Ф. І. Щербатської, В. М. Алексєєв, В. В. Струве, І. Ю. Крачковський (орієнталістика), А. В. Венедиктов (право), Б. Д. Греков, Є. В. Тарле (історія), В. Ф. Шишмарьов, В. М. Жирмунський (філологія). В 1948 ун-ту присвоєно ім'я А. О. Жданова. В складі ЛДУ 15 ф-тів: мат.-мех., прикладної математики — процесів управління, фіз., хім., біолого-ґрунтовий, геол., геогр., філос., екон., істор., юрид., філол., психології, журналістики, східний. Є вечірнє, заочне й підготовче відділення, аспірантура. Працюють 9 н.-д. ін-тів (математики й механіки, земної кори, комплексних соціальних досліджень тощо), астр. обсерваторія, обчислювальний центр, бот. сад, два музеї, наук. б-ка (понад 4 млн. одиниць зберігання), вид-во. При ун-ті функціонують ін-т підвищення кваліфікації викладачів сусп. наук, ф-ти підвищення кваліфікації викладачів сусп. дисциплін серед. спец. навч. закладів і профес.-тех. уч-щ, заг.-наук. дисциплін вузів, вищі пед. курси тощо. В 1978/79 навч. р. в ун-ті навчалося понад 20 тис. студентів, зокрема 12,5 тис. на денному відділенні. За роки Рад. влади підготовлено понад 110 тис. спеціалістів. Ун-т видає «Вестник» (з 1946; з 1956 в кількох серіях), журн. «Правоведение» (з 1957). Нагороджений орденом Леніна (1944) і орденом Трудового Червоного Прапора (1969).

Головний корпус Ленінградського університету імені А. О. Жданова.

Літ.: Мавродин В. В., Сладкевич Н. Г., Шилов Л. А. Ленинградский университет. Л., 1957; История Ленинградского университета. 1819—1969. Л., 1969. *В. О. Зубков.*

ЛЕНІНГРА́ДСЬКИЙ КУРО́РТНИЙ РАЙО́Н — кліматичні курорти на приморській смузі *Карельського перешийка* на березі *Фінської затоки,* на території від Сестрорєцька до р. Іонінйоки. До Л. к. р., крім Сестрорєцька, входять селища Сонячне, Рєпіно, Комарово, Зеленогорськ, Ушково, Сєрово, Молодіжне, Смолячково, Чорна Річка *Ленінградської області.* Сосновий ліс, морські купання; в Сестрорєцьку — слабомінералізовані води і лікувальна грязь р. Сестри. Показання: захворювання серцево-судинної системи, функціональні захворювання нервової системи, органів дихання (нетуберкульозного походження), порушення обміну речовин.

ЛЕ́НІНГРА́ДСЬКИЙ ТЕА́ТР О́ПЕРИ ТА БАЛЕ́ТУ імені С. М. Кірова, Держ. ордена Леніна академічний театр опери та балету ім. С. М. Кірова — один з найстаріших музичних театрів СРСР. Діяльність почав 1783, коли в Петербурзі було відкрито Кам'яний (Великий) театр. Тут ставились опери рос. композиторів Є. Фоміна, М. Соколовського, С. Давидова, «Аскольдова могила» О. Верстовського, «Іван Сусанін» (1836) та «Руслан і Людмила» (1842) М. Глинки. В цих виставах розкрився талант Й. *Петрова* — першого Сусаніна та С. *Гулака-Артемовського* — першого Руслана (обидва — українці). В 1860 театр дістав назву Маріїнський. На його сцені йшли опери О. Сєрова, О. Даргомижського, М. Мусоргського, М. Римського-Корсакова, О. Бородіна, П. Чайковського, А. Рубінштейна, Дж. Верді, К. М. Вебера, В. А. Моцарта, Дж. Пуччіні, балети — Чайковського, О. Глазунова та ін. Тут було поставлено вокально-хореографічний дивертисмент «Українське весілля» (1851) та оперу «Запорожець за Дунаєм» (1863) Гулака-Артемовського, в якій автор виконував роль Карася. Співали І. *Алчевський,* І. *Єршов,* Л. *Собінов,* Ф. Стравинський, виступали Ф. *Шаляпін,* С. *Крушельницька.* О. *Мишуга;* працювали диригенти К. *Лядов,* Е. *Направник,* Ф. *Блуменфельд;* балетмейстери М. *Петіпа,* Л. Іванов, М. Фокін, артисти балету Т. Карсавіна, М. Кшесинська, В. *Ніжинський,* А. *Павлова,* художники — О. *Бенуа,* О. Головін, К. *Коровін,* Б. *Кустодієв.* З 1920 театр дістав назву Держ. акад. театр опери та балету, з 1935 — імені С. М. Кірова; в 1939 — нагороджений орденом Леніна. Поряд з класичними операми та балетами в його репертуарі з'явилися твори рад. композиторів А. Пащенка, О. Чишка, Т. Хрєнникова, С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, Р. Глієра, Б. Асаф'єва, А. Баланчивадзе, А. Хачатуряна, І. Дзержинського, Д. Клебанова, А. Петрова та ін. В різний час у театрі працювали: співаки — М. *Рейзен,* К. *Лаптєв,* С. *Преображенська;* артисти балету — М. *Семенова,* Г. *Уланова,* Н. *Дудинська,* К. *Сергєєв,* В. *Чабукіані;* балетмейстери — Ф. Лопухов, Р. *Захаров,* В. *Вайнонен,* Л. *Лавровський,* диригенти — Є. *Мравінський,* В. *Дранишников,* А. *Пазовський,* Б. *Хайкін.* У театрі працюють нар. артисти СРСР — співаки Г. Ковальова та Б. *Штоколов,* артисти балету — І. *Колпакова,* Н. *Кургапкіна,* Ю. Соловйов. Гол. режисер — нар. арт. РРФСР та Кирг. РСР Р. Тихомиров. Будинок театру (1859; арх. А. Кавос) перебудований 1883—96 арх. В. Шретером; частково зруйнований обстрілами німецько-фашист. артилерії, 1944 був відбудований.

А. Н. Дмитрієв.

ЛЕ́НІНЕ (до 1957 — Сім Колодязів) — селище міського типу Кримської обл. УРСР, райцентр. Залізнична ст. Сім Колодязів. 8,2 тис. ж. (1980). Виникло в кін. 19 ст. Радянську владу встановлено в січні 1918. З 1957 — с-ще міського типу.

У Л. — винобродний, хлібний і комбікормовий з-ди, лісгоспзаг, райсільгосптехніка, міжколг. буд. орг-ція, комбінат побутового обслуговування. 2 середні, музична та спортивна школи; лікарня, поліклініка. Будинок культури, кінотеатр, 3 б-ки, істор. музей.

ЛЕНІНІ́ЗМ — марксизм сучасної епохи, єдине, цілісне вчення міжнародного робітничого класу, яке безперервно розвивається. «Немає і не може бути марксизму без того нового, що вніс у його розвиток Ленін»,— підкреслюється в Постанові ЦК КПРС «Про 110-у річницю з дня народження В. І. Леніна» (К., 1979, с. 4).

Творчо застосовуючи діалектико-матеріалістичний метод до аналізу нових істор. умов, В. І. Ленін збагатив принципово важливими положеннями всі складові частини марксизму, відкрив новий етап у його розвитку. Неоціненною ідейно-теор. і методологічною зброєю революціонерів усіх країн стало ленінське вчення про *імперіалізм,* про *соціалістичну революцію* і *диктатуру пролетаріату,* про партію, про класових союзників пролетаріату в боротьбі за демократію і соціалізм, про нерозривний зв'язок соціального і нац. визволення, про принцип мирного співіснування д-в з різним сусп. ладом. Вінцем теор. творчості В. І. Леніна стала створена ним наука про шляхи будівництва соціалізму і комунізму. Л. став символом соціального оновлення світу, революційним прапором сучас. епохи. Глибоко аналізуючи процеси сусп. життя, КПРС, братні партії творчо розвивають марксистсько-ленінське вчення. Див. *Марксизм-ленінізм.*

ЛЕ́НІНО — село Горецького р-ну Могильов. обл. БРСР. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 біля Л. 12—13.X 1943 д-зія ім. Т. Косцюшка і танкова частина ім. Героїв Вестерплатте, сформовані в СРСР польс. патріотами (в складі 33-ї армії), вперше вступили в бій проти нім.-фашист. загарбників. У Польській Народній Республіці день 12.X відзначається як День Війська Польського.

ЛЕНІНОГО́РСЬК (до 1941 — Ріддер) — місто обласного підпорядкування Сх.-Казахстанської обл. Каз. РСР. Розташований у Рудному Алтаї, в верхній течії р. Ульби (прит. Іртишу). Залізнична станція. 68 тис. ж. (1980). У Л.— видобування та переробка поліметалевої руди (поліметалевий комбінат). Трикотажна та швейна ф-ки. Підприємства харч. пром-сті. Гірничометалург. і лісовий технікуми, мед. уч-ще. Краєзнавчий музей. За 3 км на Пд. від міста, на схилах Івановського хр.— Алтайський бот. сад АН Каз. РСР. Засн. 1794.

З'ЇЗДИ ЛКСМУ

1-й	26.VI — 1.VII 1919
2-й	11 — 16.V 1920
3-й	11 — 16.V 1921
4-й	7 — 12.V 1922
5-а конференція на правах з'їзду	2 — 7.VII 1924
6-й	1 — 6.III 1926
7-й	25.IV—2.V 1928
8-й	6—12.I 1931
9-й	2—3.IV 1936
10-й	15—23.XI 1937
11-й	7—12.II 1939
12-й	28—30.IX 1940
13-й	10—14.XII 1946
14-й	19—21.II 1949
15-й	27—29.I 1953
16-й	25—27.II 1954
17-й	22—24.XII 1955
18-й	20—22.II 1958
19-й	22—24.III 1962
20-й	25—27.IV 1966
21-й	25—27.III 1970
22-й	5—7.III 1974
23-й	14—16.III 1978

Кількісний склад ЛКСМУ (на 1 січня)

Рік	Кількість комсомольців
1919 (червень)	9 000
1929	439 050
1939	1 521 319
1941	1 626 082
1945	394 308
1950	1 499 269
1955	2 956 819
1960	3 057 110
1965	3 858 539
1970	4 306 499
1975	5 670 533
1979	6 340 053
1980	6 468 368

ЛЕНІНОГО́РСЬК (до 1955 — селище Нова Письмянка) — місто республіканського підпорядкування Тат. АРСР, райцентр. 54 тис. ж. (1980). Залізнична станція. Видобування нафти і газу. Спеціалізований машинорем. з-д, виробництво будівельних матеріалів. Нафтовий технікум, педагогічне уч-ще. Музей нафти.

«ЛЕ́НИНСКИЕ СБО́РНИКИ» — видання, в якому вперше публікуються виявлені матеріали й документи В. І. Леніна: твори, листи, телеграми, розпорядження й резолюції, проекти постанов, чернетки, виписки з книг і газет та ін. «Л. с.» містять багатий матеріал з марксистсько-ленінської теорії, історії більшовицької партії й Рад. держави та міжнар. комуністичного руху, відображають багатогранну діяльність В. І. Леніна по будівництву партії й д-ви, його непримиренну боротьбу проти ворогів революції й Країни Рад, розкривають творчу лабораторію Володимира Ілліча, методи його роботи. Видання «Л. с.» здійснює *Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС*.

Підготовка й видання «Л. с.» почалися 1924, одночасно з виданням Творів В. І. Леніна. В 1924—41 вийшли I—XXXIII «Л. с.». У роки війни було підготовлено XXXIV і XXXV тт., в яких уперше опубліковано матеріали рад. періоду (1917—22). У повоєнні роки видано XXXVI—XXXVIII «Л. с.», у 1980—XXXIX «Л. с.». «Л. с.» мають науково-довідковий апарат: покажчики імен, примітки тощо. Всього в «Л. с.» опубліковано понад 7 тис. документів. «Л. с.» становлять важливе доповнення до зібрання Творів В. І. Леніна, є джерелом для вивчення ленінської ідейно-теоретичної спадщини.

Літ.: Указатель к Ленинским сборникам, т. 1—7. М.—Л., 1928; Указатель к Ленинским сборникам, т. 1—20. М., 1933; Ленин в печати. Издание произведений В. И. Ленина, книг и брошюр о нем. Статистический сборник. М., 1969.

М. Я. Варшавчик.

«ЛЕ́НІНСЬКА ІСКРА» — підпільна антифашистська комсомольсько-молодіжна орг-ція, що діяла в м. Дружківці (тепер Донец. обл.) під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 з листопада 1941 до лютого 1942. Орг-цію очолював П. І. Гребенюк. Підпільники (30 чол.) організовували втечі рад. військовополонених з конц. табору, перешкоджали вивезенню молоді до Німеччини, здійснювали диверсійні акти, розповсюджували листівки. Внаслідок зради 19.II 1942 фашисти заарештували 13 підпільників і 28.II розстріляли їх. Решта підпільників 1943, після визволення міста, вступила до лав Рад. Армії.

ЛЕ́НІНСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА СПІ́ЛКА МО́ЛОДІ УКРАЇ́НИ (ЛКСМУ) — один з бойових загонів *Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді*. ЛКСМУ — молодіжна за віком, комуністична за своєю метою, політ. за характером, самодіяльна за методом роботи, єдина, централізована організація, яка працює під керівництвом Комуністичної партії. Вона об'єднує передову частину молоді Радянської України. Створенню ЛКСМУ передували *спілки робітничої молоді*, які почали утворюватися навесні 1917. Об'єднання спілок молоді на Україні відбулося на 1-му з'їзді Комуністичної Спілки робітничої молоді України (КСРМУ), який відбувся 26.VI—1.VII 1919 в Києві. З'їзд заявив, що КСРМУ поділяє програму і тактику Комуністичної партії і працює під її керівництвом, що КСРМУ є частиною Російської Комуністичної Спілки

Загін комсомольців-добровольців перед відправкою на фронт. Миколаїв. 1920.

Молоді. Утворення КСРМУ відповідало завданням нового етапу комсомольського будівництва, зумовленого утворенням рад. республік і комуністичних партій нац. районів. З перших днів свого існування комсомол України зосередив осн. увагу на мобілізації молоді республіки на допомогу партії в боротьбі проти внутр. і зовн. контрреволюції. Мужньо боролися комсомольці України проти австро-німецьких окупантів, контрреволюційної *Директорії*, англо-франц. інтервентів, *петлюрівщини денікінщини*, різних банд, *врангелівщини* (тільки в серпні 1920 на боротьбу проти Врангеля було мобілізовано понад 2 тис. комсомольців республіки). Комсомол України брав активну участь у трьох всерос. комсомольських мобілізаціях на фронти громадян. війни (травень, жовтень 1919, травень 1920). В боях проти білогвардійців та інтервентів комсомольці показали зразки самовідданості і відваги. Після переможного завершення громадян. війни партія спрямувала зусилля народу на будівництво соціалізму. Завдання комсомолу в соціалістич. будівництві після

Комсомольці Києва на суботнику. 1920.

закінчення громадян. війни визначив В. І. Ленін у програмній промові «*Завдання спілок молоді*» на 3-му з'їзді РКСМ (1920). Комсомольці брали активну участь у відбудові зруйнованої пром-сті, боролися за високу продуктивність праці, були серед учасників *комуністичних суботників* і недільників, боролися проти куркульських банд, брали участь у продзагонах, в організації шкіл ФЗН, гуртків по ліквідації неписьменності, залучали молодь до навчання на робітфаках, у технікумах, ін-тах. У центрі уваги спілки була ідейно-виховна робота. Комсомол, зокрема КСМ України, рішуче виступив проти «лівих» і правих опортуністів, націоналухильників, які намагалися протиставити його партії. Бурхливо зростали ряди комсомолу. Тільки за ленінським призовом у комсомол 1924 до КСМУ вступило 44 780 юнаків і дівчат. В липні 1924 комсомол прийняв ім'я Леніна. РКСМ була перейменована на Російську Ленінську Комуністичну Спілку Молоді — РЛКСМ. Одночасно КСМУ перейменовано на ЛКСМУ.

Виконуючи ленінські заповіти, комсомол активно боровся за здійснення соціалістичної *індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурної революції*. Комсомольці були в перших лавах застрільників масового *соціалістичного змагання* і *ударництва*. Сотні тисяч юнаків і дівчат працювали на новобудовах п'ятирічок, зокрема на будівництві Дніпрогесу, Харків. трактор. з-ду, шахт Донбасу, Сталінградського тракторного з-ду, Магнітки, Комсомольська-на-Амурі, брали активну участь в орг.-госп. і політ. зміцненні колгоспів, у підвищенні культур. і професійного рівня молоді. Лише 1930 ЦК ЛКСМУ направив на новобудови 10 тис. комсомольців. У роки першої п'ятирічки на роботу в Донбас з ін. районів країни приїхало понад 45 тис. юнаків і дівчат. Комсомол України виховав у своїх рядах таких новаторів виробн., як Є. М. Романько, Д. М. Концедалов, О. Г. Степаненко, М. М. *Мазай*, П. Ф. *Кривонос*, М. С. *Демченко*, М. В. *Гнатенко*, П. М. *Ангеліна* та багато ін.

Значний вклад внесла ЛКСМУ у зміцнення Рад. Збройних Сил, у *воєнно-патріотичне виховання молоді*. ЛКСМУ шефствує над Чорноморським флотом, як і весь комсомол — над прикордонними військами і Радянськими Військово-Повітряними Силами, 1922—41 шефствував над 1-м кінним корпусом Червоного Козацтва України. Під час Великої Вітчизняної війни 1941—45 радянська молодь піднялася на захист Батьківщини. В перші дні війни сотні тисяч комсомольців республіки добровільно вступили до лав Червоної Армії (97 тис. комсомольців Донеччини, 86 тис. з Харківщини, 73 тис. з Одещини, 40 тис. з Києва пішли на фронт). У ворожому тилу, в підпіллі працювало понад 10 тис. комсомольців, діяли підпільні обкоми, міськкоми і райкоми ЛКСМУ. Навіки уславилися під-

пільні комсомольські орг-ції «*Молода гвардія*» (Краснодон), «*Патріот Батьківщини*» (Херсон), «*Партизанська іскра*» (Миколаїв. обл.), «*Ленінська іскра*» (Дружківка, тепер Донец. обл.), *Добровільна організація патріотів* (с. Олексіївка Запоріз. обл.), «*Нескорена полтавчанка*» (Полтава), «*Спартак*» (Кіровоград. обл.), «*Так починалось життя*» (Чернігів. обл.), *Ніжинська підпільна комсомольсько-молодіжна організація, Сімферопольська підпільна комсомольська організація, Хотинська підпільна комсомольська організація* та ін. Комуністична партія і Рад. уряд високо оцінили діяльність молодих партизанів і підпільників, нагородивши бл. 9 тис. комсомольців України орденами і медалями. Звання Героя Рад. Союзу було посмертно присвоєно керівникам і активним діячам підпільних комсомольських орг-цій Я. П. Батюку, І. Ф. Бугайченку, К. І. Галкіну, П. К. Гречаному, У. М. Громовій, Д. Г. Дяченко, І. О. Земнухову, О. Г. Зубарєву, О. В. Кошовому, І. О. Кулику, Н. І. Сосніній, С. Г. Тюленіну, О. К. Убийвовк, Л. Г. Шевцовій. За відвагу в боях проти гітлерівців звання тричі Героя Рад. Союзу присвоєно вихованцеві ЛКСМУ льотчику І. М. Кожедубу, звання двічі Героя Рад. Союзу — льотчикам О. Г. Молодчому, Д. Б. Глинці та ін. За заслуги в організації молоді на активну боротьбу проти нім.-фашист. загарбників і на відзначення 25-х роковин ЛКСМУ нагороджено орденом Червоного Прапора (1944). Після закінчення Великої Вітчизн. війни комсомол України організаційно й ідейно зміцнювався. Внаслідок *возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі* його ряди поповнилися молоддю Зх. України (див. *Комуністична спілка молоді Західної України*), Північної Буковини і Закарпатської України. Комсомольці і молодь по-ударному працювали на відбудові Дніпрогесу, шахт Донбасу, всієї пром-сті республіки, брали активну участь у відродженні колгоспів, радгоспів і МТС, установ науки і культури. У 1943—46 на пром. підприємства і на транспорт республіки прийшло понад 600 тис. юнаків і дівчат. На відбудову Донбасу за комсомольськими путівками приїхало 44 тис. юнаків і дівчат, у т. ч. 11 тис. комсомольців. Комсомольці виступили ініціаторами багатьох патріотичних починань, що сприяли підвищенню продуктивності праці в пром-сті і с. г. ЛКСМУ виявила велику турботу про дітей і підлітків, які лишилися без батьків, про розширення мережі дитячих установ, будівництво шкіл, стадіонів тощо.

Ударники-вибійники 1-ї дільниці шахти № 25 (Донбас) перед спуском у шахту. 1931.

Одним з ударних фронтів боротьби за піднесення с. г. було освоєння цілинних і перелогових земель. Разом з молоддю братніх республік 1954—56 бл. 80 тис. юнаків і дівчат з УРСР взяли активну участь у цій справі. На заклик партії 32 тис. комсомольців республіки 1957, достроково, менш як за рік, збудували 37 шахт у Донбасі. За цей трудовий подвиг комсомол України нагороджено орденом Леніна (1958). В кінці 1958 комсомольці разом з комуністами стали ініціаторами масового руху за комуністичне ставлення до праці. За активну участь у соціалістичному й комуністичному будівництві, за велику роботу по вихованню молоді і в зв'язку з 50-річчям ЛКСМУ комсомол республіки було нагороджено орденом Жовтневої Революції (1969).

За ратні і трудові подвиги, за велику виховну роботу відзначено нагородами окремі комсомольські орг-ції республіки: орденом Леніна — Дніпровську (Дніпробуд) комсомольську первинну організацію (1932), Донецьку (1935) та Луганську (1968) обл. орг-ції; орденом Червоного Прапора — Одеську і Севастопольську (1948), Краснодонську і Шепетівську (1968), Київську (1974) міські організації; орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня — Первомайську районну (1968) та Керченську міську (1974) орг-ції; орденом Трудового Червоного Прапора — Ждановську і Криворізьку міські орг-ції (1966), Кагарлицьку (1968) і Новоукраїнську (1974) районні організації; орденом «Знак Пошани» — Новокаховську міську організацію (1968).

Величезне значення для розвитку внутрікомсомольського життя і творчої ініціативи молоді республіки мали рішення XXIII—XXV з'їздів КПРС. В умовах розвинутого соціалізму роль комсомолу на різних ділянках в комуністичному будівництві неухильно зростає. Він виступає активним помічником партії у створенні матеріально-тех. бази комунізму, формуванні комуністичних сусп. відносин, вихованні нової людини. В центрі уваги комсомолу — *комуністичне виховання* молоді. Для цього він використовує різноманітні засоби ідейно-політ. загартування — Ленінський залік, ленінські читання, систему *партійної освіти* і комсомольської політ. освіти, лекційну пропаганду. В 1978/79 навч. році в системі комсомольської політосвіти УРСР було 1,7 млн. слухачів. У республіці створено всі умови для всебічного і гармонійного розвитку молоді, її нахилів і талантів. Юнаки й дівчата беруть активну участь у худож. самодіяльності, спорт. роботі, вільний час присвячують тех. творчості, мистецтву туризмові тощо.

В період десятої п'ятирічки висока трудова активність молоді знайшла яскравий вияв у патріотичному русі «П'ятирічці ефективності і якості — ентузіазм і творчість молодих!». Розвиткові його сприяли соціалістичні зобов'язання, трудові вахти на честь знаменних дат, змагання за право підписати Рапорт Ленінського комсомолу XXV з'їздові КПРС і Рапорт до 60-річчя Великого Жовтня та ін. Комсомол України шефствує над ударними комсомольськими будовами, бере активну участь у прокладанні БАМу, є активним помічником парт. орг-цій у здійсненні *аграрної політики КПРС*. Зростає роль комсомолу в житті рад. суспільства. Конституція СРСР (ст. 7 і 113) та конституції союзних республік (в УРСР — ст. 7 і 101 Конституції УРСР) надають комсомолу (поряд з ін. громад. орг-ціями в особі його загальносоюзних і республіканських органів) право законодавчої ініціативи, участі в управлінні держ. і громад. справами, у вирішенні політ., госп. і соціально-культур. питань. Традицією комсомольців вузів стало створення студентських будівельних загонів. Протягом 1962—79 в них працювали понад 1 млн. 700 тис. юнаків і дівчат України,

Комсомольці—будівники доменної печі на заводі «Азовсталь». 1957

Комсомольські збори в партизанському з'єднанні С. А. Ковпака. 1943.

Третій фестиваль молоді України. Марш героїв п'ятирічки на Центральному стадіоні Києва. Вересень 1977.

заг. внесок яких у нар. г-во становить 2 млрд. 405 тис. крб. З кожним роком міцніє дружба ЛКСМУ з прогресивною молоддю зарубіжних країн. Молодь республіки входить у *Всесвітню федерацію демократичної молоді* та *Міжнародний союз студентів*.

У січні 1979 в складі ЛКСМУ працювало 25 обласних, 1 міський, підпорядкований безпосередньо ЦК ЛКСМУ, 128 міських, 566 районних к-тів, 70 309 первинних орг-цій. В рядах ЛКСМУ на 1.I 1980 — 6 468 368 комсомольців (див. також ст. про обл. партійні орг-ції України).

За дорученням партії комсомол займається повсякденною діяльністю *піонерської організації України*. У республіці видається 29 молодіжних і дитячих газет, у т. ч. 4 республіканські: «Молодь України», «Комсомольское знамя» (обидві — органи ЦК ЛКСМУ), «Зірка», «Юный ленинец»; 6 журн.— «Дніпро», «Знання та праця», «Ранок», «Піонерія», «Малятко» «Барвінок». Вид-во ЦК ЛКСМУ «*Молодь*» випускає л-ру для юнацтва.

В різні роки першими секретарями ЦК ЛКСМУ працювали П. І. Воробйов-Семенов, В П. Васютін, О. І. Мільчаков, О. М. *Бойченко*, С. І. Андреєв, Я. О. Хоменко, В. Ю. *Семичастний*, Г. Г. Шевель, В. І. Дрозденко, Ю. Н. Єльченко, О. *С. Капто*, А. М. Гіренко та ін. З 1975 перший секретар ЦК ЛКСМУ — А. І. Корнієнко.

Літ.: В. І. Ленін, КПРС про партійне керівництво комсомолом. К., 1978; Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України. К., 1979; ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. К., 1969; ЛКСМ України в цифрах і фактах. К., 1978; Брежнєв Л. І. Молодим — будувати комунізм. К., 1974; Брежнєв Л. І. Промова на XVIII з'їзді Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді. 25 квітня 1978 р. К., 1978; Щербицкий В. В. Воспитывать сознательных, активных строителей коммунизма. М., 1974; Щербицкий В. В. Учить и воспитывать молодых строителей коммунизма. К., 1977; Капто О. С. Молоді — комуністичну ідейність. К., 1972; Єльченко Ю. Н. Крила нашої епохи. К., 1962; Корнієнко А. І. Молодим усі шляхи відкриті. К., 1979.

Ю. В. Бабко.

«ЛЕ́НІНСЬКА ПРА́ВДА» — газета, орган Сумського обкому Компартії України і обл. Ради народних депутатів. Виходить у Сумах 5 разів на тиждень укр. мовою. Попередницею «Л. п.» була газ. «Известия Сумского Совета рабочих и солдатских депутатов» (IV—VIII 1917). З 17.VIII 1917 вона друкувалася під назвою «Наш голос» (орган Сумської Ради робітн. і солдат. депутатів). З 1918 видавалась під назвами «Коммуна», «Власть Советам», «Стяг праці», «Знамя труда», «Плуг и молот», «Плуг і молот», «Більшовицька зброя». В 1941—43 виходила під різними назвами як орган Сумського підпільного обкому партії. З 15.XI 1952 — «Ленінська правда». В 1967 «Л. п.» нагороджено орденом «Знак Пошани».

ЛЕ́НІНСЬКЕ (до 1936 — селище шахти № 9) — селище міського типу Ворошиловгр. обл. УРСР, підпорядковане Свердловській міськраді, за 6 км від м. Свердловська. Залізнич. ст. Вальянівський. 12,0 тис. ж. (1980). На тер. с-ща — 3 кам.-вуг. шахти, радгосп. 6 заг.-осв. шкіл. лікарня, поліклініка; 5 клубів, б-ка. Л. виникло 1900.

ЛЕ́НІНСЬКИЙ МЕМОРІА́Л в Ульяновську—громадська споруда, збудована 1967—70 на ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна (архітектори Б. Мезенцев, М. Константинов, Г. Ісакович). Споруда оздоблена білим мармуром, відзначається лаконізмом форм та урочистістю. В Л. м. знаходиться будинок, де народився В. І. Ленін, а також пам'ятник М. О. Ульяновій з сином Володею (скульптор П. Бондаренко та ін.). В будинку Л. м. розміщуються: філіал Центр. музею В. І. Леніна з Ленінським залом, б-ка, кінозал, Будинок політосвіти, універсальний зал на 1400 місць. На площі перед Л. м.— скульптурна композиція «Жовтень» (скульптор О. Іконников) та басейн з мозаїкою (художник З. Церетелі). За створення Л. м. автори були удостоєні Ленінської премії, 1972.

Ленінський меморіал в Ульяновську. Архітектори Б. С. Мезенцев, М. П. Константинов, Г. Г. Ісакович. 1967—70

ЛЕ́НІНСЬКИЙ ПЛАН ПОБУДО́ВИ СОЦІАЛІ́ЗМУ В СРСР — науково обгрунтована програма побудови *соціалізму* в СРСР, що її розробив В. І. Ленін на основі врахування відкритих основоположниками марксизму заг. закономірностей сусп. розвитку, особливостей соціально-екон. розвитку дореволюц. Росії і теор. узагальнення першого досвіду соціалістичних перетворень у Рад. країні. Розроблений В. І. Леніним план грунтувався на його теорії про можливість перемоги *соціалістичної революції* в кількох або в одній, окремо взятій, країні. Питання соціалістичного буд-ва науково обгрунтовано і викладено в працях В. І. Леніна «*Чергові завдання Радянської влади*», «Про „ліве" хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність», «*Великий почин*», «*Економіка і політика в епоху диктатури пролетаріату*», «Про нашу революцію», «*Як нам реорганізувати Робсельінспекцію*», «*Краще менше, та краще*», «*Про продовольчий податок*» та ін. Л. п. п. с. охоплює корінні питання, пов'язані з практичним здійсненням завдань *перехідного періоду від капіталізму до соціалізму*.

В. І. Ленін розробляв план побудови соціалізму в гострій боротьбі проти опортуністів — лідерів *Інтернаціоналу 2-го*, меншовиків, троцькістів, «*лівих комуністів*» та інших, які твердили, що в Росії неможливо побудувати соціалізм. В. І. Ленін вказував, що наявність д-ви *диктатури пролетаріату*, керівна роль Комуністичної партії, *союз робітничого класу і селянства* є гол. умовами побудови соціалізму. Величезне значення для соціалістичного будівництва мали розроблені В. І. Леніним осн. принципи зовнішньополіт. діяльності Рад. д-ви — принципи пролет. *інтернаціоналізму* і *мирного співіснування* д-в з різним суспільним ладом. Він підкреслював необхідність всемірно зміцнювати першу в світі д-ву робітників і селян, її міжнар. авторитет, оборонну могутність. Складовими частинами ленінського плану були соціалістична *індустріалізація* країни на базі переважного розвитку важкої пром-сті і здійснення *електрифікації*, соціалістичне перетворення с. г. на основі добровільного кооперування селянства (див. *Кооперативний план В. І. Леніна*), здійснення *культурної революції*, мета якої— утвердити в рад. суспільстві соціалістичну культуру, марксистський світогляд.

Необхідною умовою успішної побудови соціалізму В. І. Ленін вважав *дружбу народів* СРСР, екон. і політ. зміцнення союзу рад. республік.

На основі Л. п. п. с. рад. народ під керівництвом Комуністичної партії в найкоротші строки побудував соціалізм. Л. п. п. с. має величезне міжнар. значення.

Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів. [Про соціалістичне будівництво див. предметний покажчик Довідкового тому до Повного зібрання творів В. І. Леніна]; Брежнєв Л. І. Ленінським курсом. т. 1—7. К., 1971—79; Кукин Д. М. Ленинский план построения социализма в СССР и его осуществление. М., 1972.

Ф. А. Ярмиш.

ЛЕ́НІНСЬКИЙ ПРИ́ЗОВ У ПА́РТІЮ — масовий прийом у Комуністичну партію передових робітників у зв'язку зі смертю В. І. Леніна. Звістка про смерть В. І. Леніна викликала в нар. масах прагнення до ще тіснішого згуртування навколо створеної ним Комуністичної партії. В траурні дні в парт. орг-ції почали надходити заяви від робітників про бажання вступити до лав партії. Враховуючи розмах цього руху, пленум ЦК РКП(б) (29—31.I 1924) оголосив Л. п. у п., прийняв звернення «До робітників і робітниць» та постанову «Про прийом робітників від верстата в партію». Особлива увага приділялася залученню до РКП(б) робітників-комсомольців. ЦК РКП(б) прийняв рішення про прийом у партію 20 тис. селян — бідняків і середняків. Одночасно був оголошений ленінський призов у комсомол. Рішення ЦК РКП(б) були спрямовані на забезпечення прийому в партію кращих робітників. Прийом проводився індивідуально на відкритих парт. зборах. З 22.I по 15.V 1924 подано понад 350 тис. заяв, затверджено кандидатами РКП(б) 241 591 чол., у т. ч. на Україні 31 544 чол. Особливо зросла Донецька губ. парт. орг-ція, яка прийняла 16 740 чол. (третє місце в країні після Моск. і Ленінгр. орг-цій). Л. п. у п. знач-

но поліпшив соціальний склад РКП(6). Питома вага робітників у КП(6)У зросла з 56% до 72%. Л. п. у п. був яскравим свідченням нерозривної єдності робітн. класу і його партії, зростаючої ролі партії в буд-ві соціалізму, сприяв зміцненню диктатури пролетаріату, союзу робітничого класу і селянства.

ЛЕ́НІНСЬКИЙ РАЙО́Н — на Сх. Кримської обл. УРСР. Утворений 1930. Площа 2,9 тис. км². Нас. 63,4 тис. чол. (1980). У районі — 79 населених пунктів, підпорядкованих 2 селищним і 23 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Леніне*. Л. р. розташований на *Керченському півострові*. На Пн. омивається Азовським м., на Сх.— Керченською прот., на Пд.— Чорним м. Берегова лінія розчленована слабо (*Арабатська Стрілка*, Арабатська, Казантіпська та Феодосійська затоки). Більша частина району має горбистий рельєф (кільцеподібні пасма, що чергуються з улоговинами і кількома групами грязьових вулканів). Корисні копалини: залізна руда (*Керченський залізорудний басейн*), вапняки, нафта, природ. газ, сірка, гіпс, кварцові піски, кам. сіль тощо. Є мінеральні джерела, лік. грязі. Озера: Узунларське, Акташське, Чокрацьке, Тобечикське та ін. Грунти чорноземні та каштанові. Лежить у степовій зоні. В межах району — 2 заказники (Арабатський та Астанінські заплави). Найбільші підприємства: виноробний, хлібний, комбікормовий (смт Леніне) та Багеровський виноробний з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Леніне) та 9 будинків побуту. С. г. району спеціалізується на вирощуванні зернових (в осн. озимої пшениці), виноградарстві, виробн. м'яса, молока, яєць та вовни. Площа с.-г. угідь 1979 становила 184,3 тис. га, у т. ч. орні землі — 109,7 тис. га, сади і виноградники — 5,0 тис. га. Зрошується 4,2 тис. га (*Північно-Кримський канал* імені Комсомолу України). У Л. р.— 16 колгоспів, у т. ч. 1 риболовецький, 6 радгоспів, 2 птахофабрики, райсільгосптехніка з 2 виробничими відділеннями. Залізничні станції: Сім Колодязів, Багерове, Петрове, Чистопілля, Астаніне. Автошляхів — 700 км, у т. ч. з твердим покриттям — 495 км. У районі — 30 заг.-осв., 2 муз. та спортивна школи; 57 лік. закладів, у т. ч. 6 лікарень. На берегах Азовського та Чорного морів — численні піонерські табори, бази відпочинку та пансіонати. 24 будинки культури, 21 клуб, кінотеатр, 82 кіноустановки, 35 б-к, істор. музей (Леніне). У Л. р. видається газ. «Під прапором Леніна» (з 1933).

С. К. Столярчук.

ЛЕ́НІНСЬКИЙ СТИЛЬ РОБО́ТИ — творчий, чужий суб'єктивізмові, пройнятий наук. підходом до всіх суспільних процесів стиль партійного і держ. керівництва, притаманний В. І. Леніну і створеній ним *Комуністичній партії Радянського Союзу*. Л. с. р. базується на непорушних принципах ленінського вчення про партію як керівну силу робітн. класу в боротьбі за диктатуру пролетаріату, по-будову соціалізму і комунізму, на *ленінських нормах партійного життя*. Найважливіші риси Л. с. р.: єдність теорії і практики, політ. і орг. діяльності, наук. підхід до питань партійної роботи і управління, ідейна переконаність, парт. принциповість, поєднання революц. розмаху з діловитістю і практичністю, колективність керівництва у поєднанні з персональною відповідальністю за доручену справу, критичний підхід до всіх справ, нетерпимість до недоліків, тісний зв'язок з масами, ленінське піклування про людей. Л. с. р. є важливою умовою успіху парт. керівництва. У звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії підкреслено, що Л. с. р. «передбачає високу вимогливість до себе та інших, виключає самовдоволення, протистоїть будь-яким проявам бюрократизму і формалізму» (Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 76). З Л. с. р. тісно пов'язані питання *кадрової політики КПРС, критики і самокритики, контролю і перевірки виконання прийнятих рішень*.

А. В. Мяловицький.

ЛЕ́НІНСЬКІ НО́РМИ ПАРТІ́ЙНОГО ЖИТТЯ, ленінські принципи і норми партійного життя — розроблені В. І. Леніним, творчо розвинуті й збагачені КПРС науково обгрунтовані положення про закономірності розвитку і правила внутрішнього життя марксистсько-ленінської партії. Принципи парт. життя — ленінські теор. положення, що випливають з ідейних та організаційних основ пролетарської партії нового типу, відображають закономірності внутріпартійного життя; мають інтернац. характер. Вони визначають норми і форми внутріпарт. роботи, згідно з якими діють всі парт. орг-ції і комуністи. Норми парт. життя — правила, що регулюють внутр. життя партії, визначають форми її організації, зв'язки й відносини між різними її ланками, методи роботи, поведінку комуністів. Через норми реалізуються на практиці ідейні та орг. основи партії й принципи парт. життя. Закріплені в *Статуті Комуністичної партії Радянського Союзу* норми парт. життя набувають характеру парт. закону, обов'язкового для всіх комуністів. На основі норм, що зумовлені принципом *демократичного централізму*, регулюються внутріпарт. відносини, в партії розвивається внутріпарт. демократія і зміцнюється *дисципліна партійна*, забезпечується єдність дій усіх парт. орг-цій і комуністів. Група норм парт. життя визначає орг. будову партії, порядок створення і функції *первинних партійних організацій* і місцевих парт. орг-цій та їх керівних органів тощо. Між ідейними і орг. основами партії, принципами і нормами парт. життя та принципами парт. керівництва існує тісний взаємозв'язок. Разом з розвитком партії принципи і норми парт. життя розвиваються, збагачуються новим досвідом, що знаходить своє відображення в змінах і доповненнях до Статуту КПРС. Безумовне дотримання ленінських принципів і норм парт. життя — необхідна і важлива умова сили і боєздатності партії, зростання її керівної ролі в суспільстві.

В. Ф. Шевченко.

ЛЕ́НІНСЬКІ ПРЕ́МІЇ — найвищі почесні державні нагороди, що їх присуджують до дня народження В. І. Леніна (22.IV) за найвидатніші досягнення в галузі науки, техніки, літератури, мистецтва та архітектури. Премії ім. В. І. Леніна засновано постановою Раднаркому СРСР 23.VI 1925. Спочатку їх присуджували тільки за наук. праці. Після 1935 Л. п. не нагороджували. У вересні 1956 ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР прийняли постанову про відновлення присудження Л. п. в галузі науки і техніки й встановлення Л. п. за найвидатніші твори л-ри і мистецтва; 26.III 1969 запроваджено одну (додатково до існуючих) Л. п. за особливо видатні й найталановитіші високоідейні твори л-ри та мистецтва для дітей. За положенням, затвердженим постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 17.II 1967, один раз на 2 роки присуджують 31 Л. п., у т. ч. 25 — у галузі науки і техніки, 6 — у галузі л-ри, мистецтва й архітектури. Розмір премії — 10 тис. крб. кожна. Особам, яким присуджено Л. п., присвоюють звання «Лауреат Ленінської премії», вручають диплом, почесний знак та посвідчення. Л. п. присуджують К-т по Ленінських і Держ. преміях у галузі науки і техніки при Раді Міністрів СРСР та К-т по Ленінських і Держ. преміях у галузі л-ри, мистецтва й архітектури при Раді Міністрів СРСР. Рішення К-тів про присудження Л. п. набувають чинності після затвердження їх ЦК КПРС і Радою Міністрів СРСР. Див. також *Міжнародні Ленінські премії «За зміцнення миру між народами»*.

Нагрудний знак лауреата **Ленінської премії.**

ЛЕ́НІНСЬК-КУЗНЕ́ЦЬКИЙ (до 1925 — Кольчугіно) — місто обласного підпорядкування Кемеровської обл. РРФСР, райцентр. Розташований на р. Іні (прит. Обі). Залізнична станція. 133 тис. ж. (1980). Один з центрів вугледобувної пром-сті *Кузнецького вугільного басейну*. З-ди: «Кузбаселемент», електроламповий, по ремонту гірничого устаткування, напівкоксування, клейовий. Камвольно-суконний комбінат, підприємства харч. та буд. матеріалів пром-сті. Гірничий технікум, мед. уч-ще. Засн. 1864.

О. П. Ленський.

Ю. Ленський.

Е. Х. Ленц.

М. М. Ленчовська.

ЛЕНКОВЕ́ЦЬКЕ ПОСЕ́ЛЕННЯ — поселення раннього періоду *трипільської культури* в урочищі Гамарія біля с. Ленківців Кельменецького р-ну Чернівецької обл. Відкрите 1947, досліджувалося 1950—53. Виявлено залишки наземних глинобитних жител і напівземлянок. Знайдено глиняний посуд, стилізовані культові статуетки (зображають сидячу жінку), прикраси, знаряддя праці з каменю, кременю і кістки, а також численні кістки тварин.

ЛЕНКОРА́НСЬКА НИЗОВИНА́ — низовина на півдні Аз. РСР, між Талишськими горами Каспійським м. Шир. від 5—6 км на Пд. до 25—30 км на Пн. Поверхня рівнинна, на Сх. заболочена. Клімат вологий, субтропічний, опадів до 1700 мм на рік. У пд. частині — ліси (каштанолистий дуб, залізне дерево, самшит та ін.). Район субтропічного землеробства (чай, цитрусові, рис, тунг, тютюн) і шовківництва. На тер. Л. н. та акваторії Каспійського м., що прилягає до неї.— *Кизилагацький заповідник*.

ЛЕНО́ТР (Ле Нотр; Lenôtre, Le Nôtre, Le Nostre) Андре (12.III 1613, Париж — 15.IX 1700, там же) — франц. архітектор, майстер садово-паркової архітектури. Поєднуючи раціоналізм *класицизму* з рисами *барокко*. Л. створив систему побудови великого регулярного («французького») парку. З 1653 керував роботами в парку Воле-Віконт, у 60-х рр. 17 ст.— в королівських парках Сен-Жермен, Фонтенбло, Шантійї, Сен-Клу, Тюїльрі (Париж) У 1662 в Англії склав проекти Сент-Джеймс-парку в Лондоні та Грінвіцького парку. Автор парків *Версаля*.

ЛЕ́НСЬКИЙ Олександр Павлович [справж. прізв.— Вервіціотті; 1 (13). 1847, Кишинів—13 (26).X 1908, Москва, похований в Каневі, тепер Черкас. обл.] — рос. актор, режисер, педагог і теоретик театру. За походженням італієць. У 1865—76 грав на провінційній сцені (Самара, Казань, Одеса). З 1876 (з перервою) — актор, а з 1895 —режисер (з 1907 — гол. режисер) *Малого театру* (Москва). Ролі: Чацький, Фамусов («Лихо з розуму» Грибоєдова), Глумов, Паратов («На всякого мудреця доволі простоти», «Безприданниця» О. Островського), Гамлет, Отелло (однойменні трагедії Шекспіра). Поставив спектаклі: «Снігуронька» О. Островського, «Коріолан», «Буря» Шекспіра. Гастролював на Україні, зокрема 1877—79 в Києві. Один із засновників київ. Рос. драматичного т-ва (1879) в Києві. З 1888 викладав у Моск. театр. уч-щі. Серед учнів Л. В. Пашенна, В. Рижова, Є. Турчанінова, О. Остужев, П. Садовський.

Тв.: Статьи. Письма. Записки. М., 1950.

Літ.: Зограф Н. Г. Александр Павлович Ленский. М., 1955.

ЛЕ́НСЬКИЙ [Леньський (Leński), справжнє. прізв.— Лещиньський (Leszczyński)] Юліан (8.I 1889—21.IX 1937) — діяч польс. і міжнар. комуністичного руху, публіцист. Н. в м. Плоцьку (тепер ПНР) у робітн. сім'ї. З 1905 — член *Соціал-демократії Королівства Польського і Литви* (СДКПіЛ). У 1909—11 навчався в Ягеллонському ун-ті (Краків). З 1913 — член Варшав. к-ту СДКПіЛ. Один з лідерів розламівців (група польс. с.-д., що тісно співробітничала за більшовиками). Учасник *Поронінської наради ЦК РСДРП 1913* з партійними працівниками. Не раз зазнавав ув'язнення. В 1917—18 — член ЦВК груп СДКПіЛ в Росії і редактор газ. «Трибуна». Брав участь у революц. боях у жовтні 1917 в Петрограді. З листопада 1917 — комісар у польс. справах Наркомнацу РРФСР. У 1918 — член ВЦВК. В 1919 — нарком освіти Лит.-Білорус. РСР. В 1920 — представник Польс. бюро при ЦК РКП(б) на Україні, редактор газ. *«Глос комуністи»*, уповноважений Польс. ревкому в районі дій Пд.-Зх. фронту; 1921—23 — член Польс бюро при ЦК РКП(б). У 1924 працював у Французькій КП. З 1925 — член ЦК і Політбюро ЦК Компартії Польщі (КПП) з 1929 — ген. секретар ЦК КПП. Учасник V—VII конгресів Комінтерну, з 1928 — член ВККІ, з 1929 — Президії ВККІ. Автор праць з питань робітн. руху Польщі.

П. М. Калениченко.

ЛЕ́НСЬКИЙ ВУ́ГІЛЬНИЙ БАСЕ́ЙН — один з найбільших в СРСР за запасами вугільний басейн. Розташований на Зх. Якут. АРСР і в пн.-сх. частині Краснояр. краю РРФСР. Пл. 600 тис. км². Заг.-геол. запаси вугілля — 1647 млрд. т (1980). У геоструктурному відношенні пов'язаний з Вілюйським прогином *Сибірської платформи* та Передверхоянським і Передтаймирським прогинами. Вугленосна товща представлена осадочними відкладами юрського, крейдового і неогенового віку, вміщує понад 150 вуг. пластів, з яких понад 50 мають робочу потужність більше ніж 1 м. Потужність вуг. пластів юрського віку — до 30 м, крейдового — до 5,6 м, неогенового — до 11 м. Глибина залягання вуг. пластів від 0 до 1800 м (гранична глибина підрахунку). Вугілля буре і кам'яне. Осн. родовища бурого вугілля — Усть-Мархінське, Кемпендяйське, Сого-Хайське, Кангаласке, Кільдямське, Таймирлирське; кам'яного — Джебарики-Хайське, Сонгинське, Сангарське й Чечумське. Кам. вугілля має зольність 10—25%, теплоту згоряння 7400—8600 ккал/кг; буре вугілля—відповідно 10—25% (іноді до 30%) і 6600 ккал/кг. Перші відомості про наявність вугілля на тер. Л. в. б. належать до поч. 19 ст. Планомірні геологорозвідувальні роботи розпочато 1925. Добувати вугілля почали 1930. Розробляють його шахтним і відкритим способами.

В. Х. Череповський.

ЛЕ́НСЬКИЙ РО́ЗСТРІЛ — розправа царських військ 4 (17).IV 1912 над страйкуючими робітниками золоторозробок, розташованих на р. Лені та її притоках Ольокмі й Вітіму. Власниками золоторозробок були англ. та рос. капіталісти і члени царської родини. Умови праці на копальнях були надзвичайно тяжкі: тривалий робочий день гірників, відсутність охорони праці. Частина й без того низької заробітної плати йшла на штрафи, поганим було харчування. Страйк почався стихійно 29.II (13.III) на Андрєєвській копальні. Осн. вимоги страйкарів — 8-годинний робочий день, збільшення заробітної плати на 30%, скасування штрафів, поліпшення постачання. На серед. березня страйк охопив усі копальні (понад 6 тис. робітників). Керували ним Центр. страйковий к-т (голова — більшовик П. Н. Баташев) і Центр. бюро. Вночі проти 4 (17).IV було заарештовано майже всіх членів страйкового к-ту. Мирний похід робітників, які вирушили вранці наступного дня до Надєждинських копалень, щоб оскаржити незаконні дії поліції, військ. команда зустріла залпами. Було вбито 270 і поранено 250 чол. Страйк тривав до 12 (25).VIII. Л. р. викликав обурення пролетаріату всієї країни (див. *Квітнево-травневі політичні страйки 1912*). «Ленський розстріл,— писав В. І. Ленін,— став приводом для переходу революційного настрою мас у революційне піднесення мас» (Повне зібр. тв., т. 21, с. 323).

О. Ф. Овсієнко.

ЛЕ́НТО (італ. lènto — повільний) в музиці — повільний темп. швидший за *ларго*.

«ЛЕНФІ́ЛЬМ», Ленінградська ордена Леніна кіностудія «Ленфільм» — одна з найбільших рад. кіностудій. Створена 1918 в Петрограді. За час існування назва змінювалась, з 1936 має сучасну назву. Перший звуковий фільм студії — «Одна» (1931), перший кольоровий — «Мусоргський» (1950). На студії в різні роки працювали режисери: Г. і С. *Васильєви, С. Герасимов,* Ф. *Ермлер,* О. *Зархі,* Г. *Козінцев,* О. Іванов, В. Петров, Л. *Трауберг,* Й. *Хейфіц,* С. *Юткевич;* оператори: А. *Москвін,* С. Бєляєв; художники Є. *Єней* та ін. На «Л.» були створені видатні твори рад. кіномистецтва: «Уламок імперії», «Зустрічний», «Чапаєв», трилогія про Максима, «Депутат Балтики», «Петро I», «Великий громадянин», «Комсомольськ», «Гамлет», «Початок», «Монолог», «Премія» та ін. В 1935 студія нагороджена орденом Леніна, 1976 — Трудового Червоного Прапора.

ЛЕ́НЦ Емілій Християнович [12 (24). II 1804, Дерпт, тепер Тарту — 29.I (10.II) 1865, Рим] — рос. фізик, член Петербурзької АН (з 1830). Навчався в Дерптському ун-ті (1820—23). В 1823—26 був фізиком під час кругосвітньої подорожі на шлюпі «Предприятие». З 1836 очолив кафедру фізики і фіз. географії Петерб. ун-ту (з 1863 — ректор). Осн. наук. праці — в галузі електромагнетизму. Встановив (1833) правило визначення напряму індукційного струму (див. *Ленца правило*). Незалежно від Дж. П. *Джоуля* відкрив (1842) закон теплової дії електр. струму (див. *Джоуля — Ленца закон*).

ЛЕ́НЦА ПРА́ВИЛО, Ленца закон — основне правило, за яким визначають напрям електричного струму, що виникає внаслідок *електромагнітної індукції*. Встановив 1833 Е. Х. *Ленц*. За Л. п., індукційний струм напрямлений

так, що створений ним *магнітний потік* намагається перешкодити зміні магн. потоку, який викликав цей струм. Л. п. є наслідком *енергії збереження і перетворення закону*.

ЛЕНЧО́ВСЬКА Меланія Михайлівна (н. 14.I 1939, с. Раковець, тепер Городенківського р-ну Івано-Фр. обл.) — новатор с.-г. виробництва, Герой Соціалістичної Праці (1976). Член КПРС з 1968. З 1956 — ланкова колгоспу «Прогрес» Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. Ланка, яку очолює Л., прославилась високими (понад 700 ц коренів з кожного га) сталими врожаями цукр. буряків. Л. на XXV з'їзді Компартії України обрана кандидатом у члени ЦК. Депутат Верховної Ради СРСР 7 —8-го скликань. Нагороджена 2 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. *І. К. Григоренко.*

ЛЕО́ (Léo) Андре (справж. ім'я та прізвище — Леоні Шансе; 1829, Лузіньян — 1900, Париж) — франц. письменниця й публіцист, діячка Паризької комуни. Після поразки Комуни — в еміграції. На батьківщину повернулася 1880. Світогляд Л. формувався під впливом *утопічного соціалізму*, тяжіла до *бакунізму*. В романах «Стара діва» (1864), «Скандальний шлюб» (1862), «Розлучення» (1866) тощо виступала з критикою бурж. сім'ї і шлюбу, викривала мораль пануючих класів і обстоювала ідею жіночої емансипації. Багато уваги приділяла проблемам виховання (роман «Дві дочки мосьє Плішона», 1865, та ін.). Першим перекладачем творів Л. рос. мовою була Марко Вовчок.

ЛЕО́Н (León) Карлос Аугусто (н. 20.X 1914, Каракас)—венесуел. поет, публіцист, громад. діяч. Член Компартії Венесуели з 1937. В 1937—39, 1953—58 — в еміграції (Мексіка). Перша книга — зб. віршів «Живі кроки» (1940). Центр. тема поезії Л.— боротьба народів Лат. Америки за незалежність, героїка нац.-революц. війни в Іспанії 1936—39, актуальні соціальні проблеми після закінчення 2-ї світової війни. Автор збірок «З життям наодинці» (1948), «Три поеми» (1951), поеми «Я Леніна співаю» (в перекл. укр. мовою надруковано фрагменти в журн. «Всесвіт», 1962, № 4; 1967, № 11), публіцистичних книг «Москва — місто Людини» (1949) та «Смерть у Голлівуді» (1950). З 1953 — член Всесвітньої Ради Миру. Золота Медаль Миру, 1952. Окремі вірші Л. перекладено укр. мовою.
Тв.: Рос. перекл.— Избранное. М., 1959. *Ю. В. Покальчук.*

ЛЕО́Н (León) Марія Тереса (н. 1905, Логроньйо, провінція Бургос) — icп. письменниця. Член Компартії Іспанії. В 1930—34 разом з чоловіком Р. *Альберті* та С. М. *Арконадою* видавала прогресивні літ. журнали. В роки нац.-революц. війни в Іспанії 1936—39 писала нариси про бійців нар. армії, статті про революц. театр, п'єси для фронту, солдатські пісні. В 1939 разом з чоловіком емігрувала (Франція, Аргентіна, Італія). В 1975 повернулася на батьківщину. Автор збірок новел «Злощасна в коханні», «Ти помреш на чужині...» (1942), зб. «Чарівні казки», істор. повістей «Сід Войовник» (1957), «Хімена». Роман «Чесна гра» (1959) — про події в Іспанії 1937. В 1964 була в Києві на святкуванні 150-річчя з дня народження Т. Шевченка.
Тв.: Рос. перекл.— Сид Воитель. М., 1958; Химена. Верность и долг. М., 1971. *Р. Ф. Естрела-Льопіс.*

ЛЕО́Н — історична область у Центр. Іспанії. В 10—13 ст. на тер. Л. існувало королівство Леон, яке 1037—65, 1072—1157 і з 1230 утворювало з *Кастілією* єдине Леоно-Кастільське королівство. З 1479 Л.— в складі об'єднаної Іспанії. В адм. відношенні тер. Л. поділяється на провінції Леон, Самору, Саламанку. Гол. місто — *Леон*.

ЛЕО́Н — місто на Пн. Іспанії, в істор. обл. Леон, адм. ц. однойменної провінції. Вузол з-ць, аеропорт. 105,2 тис. ж. (1971). Підприємства металообр., хім., фарм., текст., шкіряної, керамічної, харч. пром-сті. Археол. музей. Архіт. пам'ятники: романська церква Сан-Ісідоро (11—12 ст; «Пантеон королів», 11 ст.), ранньоготичний собор (1205—88, добудовувався в 14—15 ст.), монастир Сан-Маркос (16—18 ст., арх. Хуан де Бадахос та ін.; тепер археол. музей). Л. засн. як рим. військ. табір.

ЛЕО́Н — місто в центр. частині Мексіки. Вузол автошляхів. 454 тис. ж. (1970). Гол. центр шкіряно-взут. пром-сті країни. Численні підприємства по переробці с.-г. продукції. Розвинуті також металообр., хім. і текст. пром-сть. Торг. центр. с.-г. району Поблизу Л.— видобування руд кольорових металів, золота й срібла. Засн. 1576.

ЛЕО́Н — місто на Зх. Нікарагуа, адм. ц. департаменту Леон. Вузол з-ць. Понад 62 тис. ж. (1972). Підприємства харч. пром-сті (переробка продукції с. г.). Меблева ф-ка. Торг. центр с.-г. району (бавовна, цукр. тростина, продукти тваринництва). Нац. ун-т (засн. 1812). Л. засн. 1524, 1609 зруйнований землетрусом (руїни в 30 км від сучас. міста). До 1857 був столицею країни. Архіт. пам'ятки icп. колоніального періоду.

ЛЕОНА́РДО ДА ВІ́НЧІ (Leonardo da Vinci; 5.IV 1452, Вінчі, поблизу Флоренції — 2.V 1519, замок Клу, поблизу Амбуаза, Турень, Франція) — італ. живописець, скульптор, архітектор, вчений та інженер, представник доби Високого *Відродження*. В 1467—72 навчався в майстерні А. дель *Верроккйо*. В ранній період творчості Л. да В. багато уваги приділяв скульптурі (роботи не збереглися); з живописних творів цього часу відомі: голова ангела на картині Верроккйо «Хрещення» (після 1470), «Благовіщення» (бл. 1474), обидва — в Галереї Уффіці у Флоренції; т. з. «Мадонна Бенуа» (бл. 1478, ДЕ). В 1481 або 1482 Л. да В. переїхав до Мілана, де працював при дворі правителя Л. Моро. В т. зв. міланський період (1482—99) створив картини «Мадонна в скелях» (1483—94, Лувр), «Мадонна Літта» (близько 1485 — 90, ДЕ), а також настінний розпис у трапезній монастиря Санта-Марія делле Граціє в Мілані «Таємна вечеря» (1495—97). В Мілані Л. да В. розробляє різні варіанти «ідеального міста» й центрально-купольного храму. Наприкінці 1499, у зв'язку з взяттям Мілана французами, Л. да В. повернувся до Флоренції, де створив картон «Битва при Анг'ярі» (1503—06, не зберігся, відомий за копіями) для розпису в Палаццо Веккйо. Одним з найвідоміших творів Л. да В. є портрет Мони Лізи (т. з. «Джоконди», бл. 1503, Лувр), в якому художник передав жіночність молодої флорентійки, складність її психологічного стану. Збереглися також картини «Св. Анна з Марією і немовлям Христом» (1500—07), «Іоанн Хреститель» (бл. 1513—17, обидві — Лувр). Значне місце в творчій спадщині Л. да В. належить малюнкам, в яких відтворено постаті людей в різних ракурсах, міміку та анатомію людини, будову рослин тощо. Збереглися записні книжки й рукописи Л. да В. (бл. 7 тис. аркушів з малюнками, які його учень Ф. Мельці зібрав і видав під назвою «Трактат про живопис»). У своїх творах Л. да В. виступав проти умовного реліг. мистецтва; як художник відтворював реальний світ, базуючись на наукових знаннях і підводячи під свій реалістичний метод науково-теоретичну основу. Творчість Л. да В. була найвищим досягненням доби Відродження.
Наукова і художня творчість Л. да В. пройнята передовими для свого часу філос. ідеями. Він визнавав об'єктивність, матеріальність, пізнаванність зовн. світу, сформулював деякі принципи *механістичного матеріалізму*, висловив ряд глибоких діалектич. здогадок про єдність можливості і дійсності, виникнення і зникнення, про переходи матерії з одного стану в інший. Заперечуючи церк. одкровення як джерело знань, Л. да В. доводив, що істина є продуктом дослідного, експериментального вивчення природи. Вважаючи основою пізнання дослід, експеримент, Л. да В. водночас великого значення надавав теорії. Погляди Л. да В. значно вплинули на розвиток філософії епохи Відродження. Як архітектор та інженер Л. да В. розв'язував важливі проблеми будівництва, військ.-інженерної справи, гідротехніки; винайшов ряд приладів, механізмів і машин; працював над конструкціями літальних апаратів, важчих за повітря; подав ідею *парашута* тощо. Праці з фізики стосувались гол. чин. *механіки*, й особливо *оптики*, з математики — перетворення рівновеликих площ і об'ємів, дослідження серпків, обчислення площі еліпса *«неподільних» методом*. В астрономії Л. да В. належали передові космологічні ідеї. Він вважав *Всесвіт* безмежним, фізично однорідним, заперечував *геоцентричну систему світу*. Іл. див. на окремому аркуші, с. 336—337, а також на окремих аркушах до статей *Батальний жанр*, т. 1, с 368—369; *Відродження*, т. 2, с. 272—273; *Графіка*, т. 3, с. 144- 145.

Леонардо да Вінчі. Автопортрет. Сангіна. Близько 1510—13. Бібліотека. Турін.

Г. М. Леонідзе.

Л. М. Леонідов.

Р. Леонкавалло.

В. М. Леонов.

Є. П. Леонов.

Л. М. Леонов.

О. А. Леонов.

Літ.: Гуковский М. А. Леонардо да Винчи. Л.—М., 1967; Дживелегов А. К. Леонардо да Винчи. М., 1974. *Л. М. Сак* (образотворче мистецтво).

ЛЕОНА́РДО ПІЗА́НСЬКИЙ [Leonardo Pisano; Фібоначчі (Fibonacci), бл. 1170, Піза — після 1228] — італ. математик. Під час мандрівок по Сходу ознайомився з досягненнями араб. математиків; здобуті знання поширював на Заході. Осн. праці «Liber Abaci» (1202) — трактат з арифметики (інд. цифри, *Фібоначчі числа*), алгебри (до квадратних рівнянь включно) та «Practica Geometriae» (1220) є першими творами, що містять задачі на застосування алгебри до геометрії.

ЛЕО́НЕ — грошова одиниця Республіки Сьєрра-Леоне, поділяється на 100 *центів*. За офіц. курсом 1 Л. дорівнює 1,1 дол. США (вересень 1979).

ЛЕОНІ́Д (Λεωνίδας; 508 або 507 до н. е., Спарта — 480 до н. е., Фермопіли) — цар *Спарти* 488—480 до н. е. Під час *греко-перських воєн* разом з Еврібіадом 481 до н. е. очолив об'єднане військо грец. полісів. Загинув у битві біля *Фермопіл*, прикриваючи з невеликим загоном відступ осн. частини грец. війська. В античній л-рі ім'я Л.— символ патріотизму.

ЛЕОНІ́ДЗЕ Георгій Миколайович [15 (27).XII 1899, с. Патардзеулі, Кахетія, тепер Сагареджойського р-ну Груз. РСР — 9.VIII 1966, Тбілісі] — груз. рад. письменник, нар. поет Грузії (з 1959), акад. АН Груз. РСР (з 1944). Член КПРС з 1945. Друкуватися почав 1911. З 1918 — член групи груз. символістів «Голубі роги»; згодом відійшов від символізму. Перша зб. віршів вийшла 1939. Створив шедеври груз. лірики: «Побачення кипчака», «Ніноцмінда ська ніч», «Ніно Чавчавадзе», «Пісня першого снігу», «Цесарка», «Оле» та ін. Автор епічної поеми «Дитинство і юність» (1939; Держ. премія СРСР, 1941), поем «Портохала» (1951; Держ. премія СРСР, 1952), «Самгорі» (1950) та ін., зб. оповідань «Чарівне дерево» (1962), кіносценаріїв. Досліджував історію груз. л-ри. Україні присвятив вірші «Тарасові Шевченку», «Радянська Україна», цикл «У Миргороді». Перекладач груз. мовою творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, окремих розділів «Слова о полку Ігоревім». Нагороджений 2 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Портрет с. 125.

Тв.: Укр. перекл.— Вибране. К., 1949; [Вірші]. В кн.: Поезія грузинського народу, т. 2. К., 1961; Олень помирав у горах. В кн.: Сузір'я, в. 2. К., 1968; Рос. перекл.— Стихи. Тбилиси, 1969; Волшебное дерево. М., 1977. *Р. Ш. Чилачава.*

ЛЕОНІ́ДИ — *метеорний потік* з *радіантом* у сузір'ї Лева. Спостерігаються в серед. листопада. Пов'язані з *кометою* 1866 I, що має період обертання 33 роки. У 1766, 1799, 1833, 1866 і 1966 Л. спричинили густий зоряний дощ. В ін. роки видно незначну кількість метеорів цього потоку.

ЛЕОНІ́ДОВ Леонід Миронович [справж. прізв.— Вольфензон; 22.V (3.VI) 1873, Одеса — 6.VIII 1941, Москва] — рос. рад. актор, режисер і педагог, нар. артист СРСР (з 1936). Акторську діяльність почав 1896 в Києві. *Театрі «Соловцов»*. З 1903 — актор МХТ (з 1920 — МХАТ). Ролі: Лопахін («Вишневий сад» Чехова), Дмитро Карамазов («Брати Карамазови» за Достоєвським), Плюшкін («Мертві душі» за Гоголем), Бородін «Страх» Афіногенова), Отелло («Отелло» Шекспіра). З 1918 знімався в кіно. З 1935 — викладач, 1939—41 — худож. керівник Держ. ін-ту театр. мист. ім. А. Луначарського. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора. Портрет с. 125.

Тв.: Воспоминания, статьи, беседы, переписка, записные книжки. М., 1960.

ЛЕО́НІНСЬКИЙ ВІРШ (за ім'ям лат. поета 12 ст. Лео) — вірш з внутрішнім римуванням. Леонінська рима зустрічається вже в античній л-рі (Вергілій, Овідій), але поширення набула в середньовічній поезії. В укр. поезії 17—18 ст. різновидом Л. в. був чотирнадцятискладовий вірш з повторенням складів перед великою та малою *цезурами* і в кінці суміжних рядків. Наприклад: «Чиста пти́ца/голуби́ца//та́ков нра́в имѣет:// Бу́де мѣсто,/ гдѣ́ нечи́сто,// та́мо не почі́ет» (Г. Кониський). Л. в. був перехідною формою від силабічного до силабо-тонічного *віршування*. *Г. К. Сидоренко.*

ЛЕОНКАВА́ЛЛО (Leoncavallo) Руджеро (25.IV 1857 Неаполь — 9.VIII 1919, Монтекатіні, поблизу Флоренції) — італ. композитор. Один із засновників оперного *веризму*. Навчався в консерваторії в Неаполі. В 1878 закінчив Болонський ун-т. Написав бл. 20 опер, серед яких найвідоміші — «Паяци» (1892), «Богема» (1897), «Заза» (1900). Л.— автор балету «Життя маріонетки», оперети «Королева троянд» (1912), фп. п'єс, романсів (зокрема романсу «Світанок»). Л. підтримував стосунки з укр. співаками С. *Крушельницькою*, І. *Алчевським*, О. *Мишугою*, якому подарував клавір опери «Паяци». Портрет с. 125.

ЛЕО́НОВ Віктор Миколайович [н. 8 (21).XI 1916, м. Зарайськ, тепер Моск. обл.] — капітан 2-го рангу, двічі Герой Рад. Союзу (1944, 1945). Член КПРС з 1942. У ВМФ з 1937. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — командир загону мор. розвідників, брав участь у боях на Півночі, за визволення від нім.-фашист. загарбників м. Петсамо (тепер Печенга) та пн.-сх. районів Норвегії. В серпні 1945 Л. відзначився при висадці мор. десанту в Пн. Кореї. В 1950 закінчив вище військ.-мор. уч-ще ім. С. М. Кірова. З 1956 — у запасі. Нагороджений орденом Леніна, 2 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

ЛЕО́НОВ Євген Павлович (н. 2.IX 1926, Москва) — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з 1978). Член КПРС з 1955. Закінчив Моск. драм. студію (1947). З 1948 — актор в Моск. драм. театрі ім. К. Станіславського, з 1968 — в Театрі ім. В. Маяковського, з 1972 — в Театрі ім. Ленінського комсомолу. Ролі: в театрі — Ларіосик («Дні Турбіних» Булгакова), Креон («Антігона» Ануя), Ванюшин («Діти Ванюшина» Найдьонова), Іванов («Іванов» Чехова) та ін.; в кіно — Шулейкін («Смугастий рейс»), Шибалок («Донська повість»), Іван Приходько («Білоруський вокзал»), бригадир Потапов («Премія»), Ламме Гудзак («Легенда про Тіля»). Держ. премія СРСР, 1976.

ЛЕО́НОВ Леонід Максимович [н. 19 (31).V 1899, Москва] — рос. рад. письменник, акад. АН СРСР (з 1972), засл. діяч мист. РРФСР (з 1949), Герой Соціалістичної Праці (1967). Друкуватися почав 1915. У ранніх прозових творах порушував соціально-філос. і моральні проблеми. Роман «Борсуки» (1924) — про класову боротьбу на селі, побут передреволюц. моск. міщанства, шлях труд. селянства до нового життя. Антиміщанські мотиви продовжив у філос. романі «Злодій» (1927, нова ред. — 1959), повістях «Провінційні історії», «Біла ніч» (обидві — 1928), п'єсах «Унтиловськ» (1928), «Приборкування Бададошкіна» (1928). Автор романів «Соть» (1930) — про соціалістичне будівництво, героїку творчої праці на засадах колективізму; «Скутаревський» (1932), «Дорога на океан» (1935), п'єс Половчанські сади» (1938), «Вовк» (1939), «Звичайна людина» (1941), «Золота карета» (1946, 2-а ред.— 1955, 3-я — 1964). П'єси «Навала» (1942, Держ. премія СРСР, 1943, нова ред.— 1964), «Льонушка» (1943), повість «Здобуття Великошумська» (1944), роман «Російський ліс» (1953, Ленінська премія, 1957)— про мужність і героїзм рад. людей у роки Великої Вітчизн. війни і моральні проблеми сучасності. Публіцистичні твори, літ.-критичні праці; сатиричний кінопамфлет «Втеча містера Мак-Кінлі» (1961; однойм. фільм, 1975; Держ. премія СРСР, 1977). Деякі п'єси Л. поставлені на сцені укр. театрів. Нагороджений 5 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, ін. орденами, медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—10. М., 1969—1972; Публицистика. М., 1976; Укр. перекл.— Звичайна людина. К., 1953; Російський ліс. К., 1979; Борсуки. К., 1971;

Літ.: Крук І. Т. Леонід Леонов. К., 1979; Малиновська М. Ю. Древо дружби. Леонід Леонов і Україна. К., 1979; Власов Ф. Х. Эпос мужества. М., 1979. *Н. І. Чорна.*

ЛЕО́НОВ Олексій Архипович (н. 30.V 1934, с. Листвянка Тісульського р-ну Кемер. обл.) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу (1965, 1975), генерал-майор авіації. Член КПРС з 1957. Закінчив Чугуївське військ.-авіац. училище (1957) і Військ.-пов. інж. академію ім. М. Є. Жуковського (1968). З 1960 — в загоні космонавтів. 18.III 1965 разом з П. І. *Бєляєвим* як другий пілот здійснив політ на космічному кораблі «Восход-2». В польоті Л. уперше в світі вийшов у космічний простір і провів там 12 хв. Разом з В. М. *Кубасовим* як командир корабля «Союз-19» брав участь (15—21.VII 1975) у першому в історії космонавтики спільному рад.-амер. польоті за програмою *ЕПАС*. У цьому польоті вперше здійсне-

но стикування косміч. кораблів «*Союз*» і «*Аполлон*» (Т. *Стаффорд*, В. *Бранд* і Д. *Слейтон*), випробувано на практиці нові засоби стикування, проведено астрофізичні, медико-біологічні, технологічні та генфізичні дослідження.

ЛЕО́НОВА Дар'я Михайлівна [9. (21).III 1829, за ін. даними, 4 (16). III 1834, Вишній Волочок, тепер Калінін. обл.— 25.I (6.II) 1896, Петербург] — рос. співачка (контральто), драм. актриса і педагог. Навчалась у Петерб. театр. уч-щі, вдосконалювала майстерність у Берліні й Парижі в Дж. *Мейєрбера* та Д. *Обера*. В 1851—73 виступала на сценах петерб. театрів та у Великому театрі в Москві. Партії: Ваня («Іван Сусанін»), Ратмир («Руслан і Людмила») Глинки, Рогнеда («Рогнеда» Сєрова). Концертувала в Росії (зокрема, на Україні разом з М. *Мусоргським*, 1879), за кордоном. Л. шанобливо ставилась до укр. культури: виконавиця ролей Тетяни («Москаль-чарівник» Котляревського), Оксани («Запорожець за Дунаєм», С. Гулака-Артемовського, Петербург, 1863), укр. нар. пісень в обробці Сєрова (зокрема, в концерті на користь родичів Шевченка, Петербург, 1861), романсів Мусоргського на слова Шевченка «Гопак» та «На Дніпрі».

Р. Я. Пилипчук.

ЛЕОНТО́ВИЧ Володимир Григорович [15 (27).VII 1881, м. Гадяч, тепер Полтав. обл.— 29.IV 1968, Київ] — укр. рад. інженер-будівельник і вчений, професор (з 1940). Після закінчення (1906) Київ. політех. ін-ту проводив інженерно-геодезичні дослідження на Волині, займався відбудовою архітект. пам'яток у м. Житомирі, реставрував замок в м. Острозі, спорудив (за проектом арх. В. М. Максимова) храм-пам'ятник на *козацьких могилах* під м. Берестечком. З 1914 працював у Києві на інженерних посадах, викладав у київських вузах (політехнічному, інженерно-будівельному, художньому та ін. ін-тах). Осн. праці — з питань, пов'язаних із застосуванням геодезії в буд. справі.

І. Є. Ландишев.

ЛЕОНТО́ВИЧ Микола Дмитрович [1 (13).XII 1877, Селевинці, присілок Монастирок, тепер село Немирівського р-ну Вінн. обл.— 23.I 1921, с. Марківка, тепер Теплицького р-ну Вінн. обл.] — укр. рад. композитор, хоровий диригент, муз.-громадський діяч, педагог, збирач муз. фольклору. В 1898 закінчив духовну семінарію в Кам'янці-Подільському. В 1899—1902 працював учителем у с. Чукові на Поділлі (створив учнівський симф. ансамбль, інструментував для нього укр. нар. мелодії). В 1901 Л. уклав свою першу збірку обробок нар. пісень для хору а капела. В 1902 — викладач співів у церковно-учительській школі в Вінниці. В 1903 видав «Другу збірку пісень з Поділля». В 1903—04 відвідував лекції та консультації навч. класів Петерб. придворної співацької капели й склав іспит на звання регента. З 1904 — учитель залізнич. школи на ст. Гришине (тепер Красноармійське Донец. обл.), де організував хор робітників-залізничників (вперше на Україні). Л. був зв'язаний з революц. рухом 1905, брав участь у розповсюдженні нелегальної л-ри. Переслідуваний поліцією, оселився в Тульчині, де став учителем у єпархіальному жіночому уч-щі. В 1909—14 брав уроки з теорії композиції в Москві (у проф. Б. *Яворського*), згодом — у Києві. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції переїхав до Києва, працював у рад. держ. апараті, був комісаром першої укр. держ. капели, викладачем Муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка. Тут Л. написав багато хорів на основі нар. пісень, 4 хорові поеми на тексти укр. поетів («Легенда», «Моя пісня», «Літні тони», «Льодолом»). У 1919 в зв'язку з окупацією Києва денікінцями повернувся до Тульчина, де керував червоноармійською самодіяльністю і створив обробки революц. пісень («Інтернаціонал», «Варшав'янка», «Ми ковалі» та ін.). Почав працювати також над фантастичною оперою «На русалчин великдень», але закінчити не встиг. Зберігся 1-й акт, який закінчив, відредагував та оркестрував М. *Скорик*. Під назвою «Русалчині луки» оперу 1977 поставив Київ. театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Л.— один з видатних майстрів класичних обробок укр. нар. пісень (понад 150). Серед них «Пряля», «Козака несуть», «Женчичок-бренчичок», «Дударик», «Зашуміла ліщинонька», «Ой з-за гори кам'яної», «Піють півні», «Щедрик». Цей жанр він збагатив новими формами, розвиваючи принцип варіаційності. Леонтович є творцем хорової мініатюри на основі текстів і мелодій народних пісень. Мистецькі принципи Л. знайшли свій розвиток у творчості укр. рад. композиторів П. *Козицького*, М. *Вериківського*, Л. *Ревуцького*, Є. *Козака* та ін. Композитор загинув від руки бандита в хаті свого батька в с. Марківці.

Літ.: М. Д. Леонтович. Збірка статей та матеріалів. К., 1947; Гордійчук М. М. Микола Леонтович. К., 1974; Творчість М. Леонтовича. К., 1977; Гордійчук Н. Николай Леонтович. К., 1977.

М. М. Гордійчук.

ЛЕОНТО́ВИЧ Михайло Олександрович [н. 22.II (7.III) 1903, Петербург] — рос. рад. фізик, акад. АН СРСР (з 1946). Син О. В. *Леонтовича*. Закінчив Моск. ун-т (1923). В 1929—34 працював у Фіз. ін-ті Моск. ун-ту, 1934—41 і 1946—52 — в Фіз. ін-ті АН СРСР, з 1951 — в Ін-ті атомної енергії. Осн. наук. праці — з електродинаміки, фіз. оптики, статистичної фізики, термодинаміки, квантової механіки, теорії коливань, акустики, радіофізики. В 1951 очолив в СРСР теор. дослідження з фізики плазми і термоядерного синтезу. Розробив інерційну теорію плазми. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Ленінська премія, 1958

ЛЕОНТО́ВИЧ Олександр Васильович [20.X (1.XI) 1869, Київ — 15.XII 1943, Москва] — укр. рад. фізіолог та гістолог, акад. АН УРСР (з 1929), засл. діяч науки УРСР (з 1939). Батько М. О. *Леонтовича*. Закінчив Київ. ун-т (1893). З 1898 — викладач с.-г. відділення Київ. політех. ін-ту; з 1913 — професор Моск. с.-г. ін-ту (з 1923 — Моск. с.-г. академія ім. К. А. Тімірязєва); з 1936 — зав. відділом Ін-ту клінічної фізіології АН УРСР. Праці гол. чин. з питань фізіології та гістології *вегетативної нервової системи*. Експериментально встановив подвійну *іннервацію* шкіри (1900), запропонував теорію про *нейрон* як апарат змінного струму (1928—39), опрацьовував питання фізіол. *регенерації* нервової системи тощо. Удосконалив методику фарбування нервової тканини.

Літ.: Бодрова Н. В., Краюхін Б. В. Видатний радянський фізіолог О. В. Леонтович. К., 1950.

ЛЕОНТО́ВИЧ Павло Іванович (літ. псевд.— Павло з Шуткова; 9.III 1825, с. Шутків, тепер ПНР — 19.V 1880, с. Руда, тепер Нестеровського р-ну Львів. обл.) — укр. письменник. Закінчив Перемишльську духовну семінарію (1852). Літ. діяльність почав 1849. Один з видавців зб. «Лірвак з-над Сяна» (Перемишль, 1852). Автор віршів, байок, оповідань і статей, опублікованих у журналах «Новини», «*Вечерниці*», газ. «Слово», збірниках «Зоря галицька яко альбум» (1860) і «Галичанин».

Р. Я. Пилипчук.

ЛЕОНТО́ВИЧ Теодор (Богдан) Іванович (1812, с. Шутків, тепер ПНР — 30.XI 1886, с. Новосілка. тепер Бучацького району Терноп. обл.) — укр. письменник, композитор і музичний критик. Один із засновників газ. «Зоря галицька» (1848). Працював у газ. «Основа» (Львів; 1870 — 71). Автор популярних пісень. У ст. «Сьомі роковини смерті Тараса Шевченка у Львові» (1868) перший оцінив муз. твори М. *Вербицького* і М. *Лисенка* на текст «Заповіту».

Р. Я. Пилипчук

ЛЕО́НТЬЄВ (Leontief) Василь (н. 5.VIII 1906, Петербург) — амер. економіст. У 1925 закінчив Ленінгр. ун-т, навчався в Берліні (1925—28). В 1931 емігрував у США, викладав у Гарвардському ун-ті. Дослідження Л. стосуються процесів заміщення одних частин сусп. продукту іншими (за вартістю й натуральною формою) в галузях капіталістичної економіки. Автор методу екон. аналізу «витрати—випуск».

Розроблені Л. принципи бурж. економісти намагаються застосовувати у практиці прогнозування й програмування капіталістичної економіки. Гол. вадою праць Л. є підміна наук. теорій вартості й додаткової вартості вульгарними концепціями «факторів виробництва» та «витрат виробництва», які ігнорують антагоністичну основу капіталістичного виробн. Нобелівська премія, 1973.

ЛЕО́НТЬЄВ Олексій Миколайович [5 (18).II 1903, Москва — 21.I 1979, там же] — рос. рад. психолог, дійсний член АПН РРФСР (з 1950), АПН СРСР (з 1968). Член КПРС з 1948. Закінчив Моск. ун-т (1924) і з 1926 викладав у вузах. У 1931—35 працював на Україні. З 1941 — професор Моск. ун-ту. Почесний член багатьох зарубіж. академій. Досліджував гол. чин. проблеми розвитку

М. Д. Леонтович.

М. Д. Леонтович. Титульна сторінка книги «Хорові твори». Київ 1961.

М. О. Леонтович.

О. В. Леонтович.

Леопард.

Лепеха звичайна: *1* — кореневище; *2* — квітка; *3* — суцвіття.

Лепідодендрон типу Lepidodendron obovatum.

психіки, вивчав питання *інженерної психології*. Автор книги «Проблеми розвитку психіки» (1959, 3-є вид., 1972; Ленінська премія, 1963), монографії «Діяльність. Свідомість. Особистість» (1975; 2-е вид.) та ін. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

О. Т. Губко.

ЛЕОПА́РД, барс, пантера (Panthera pardus, синонім Felis pardus) — хижий ссавець роду *пантера*. Довж. тіла до 160 см, маса до 75 кг. Волосяний покрив густий, пухнастий, найчастіше жовтувато-рудого кольору, з чорними плямами, іноді чорний (чорна пантера). Л. поширений в Африці (крім Сахари), Пд.-Сх. Азії й Пд.-Сх. Європі. В СРСР — у Туркменії, Уссурійському краї та на Кавказі (дуже рідко). Населяє рівнинні та гірські ліси. Живиться Л. переважно дикими (косулями, вівцями, оленями та ін.), іноді свійськими тваринами. Самка в січні — лютому після майже 3-місячної вагітності народжує 2—5 малят. Л.— хутровий звір. Необмежене полювання призвело до зменшення чисельності його. У зв'язку з цим в СРСР леопард взятий під охорону закону і включений до *Червоної книги*. Викопні рештки Л. відомі з плейстоцену. На тер. України рештки Л. відомі з розкопок в районі Ольвії (с. Парутине Миколаїв. області).

О. П. Корнєєв.

ЛЕОПА́РДІ (Leopardi) Джакомо (29.VI 1798, Реканаті, провінція Марке — 14.VI 1837, Неаполь) — італ. письменник. У віршах «До Італії» (1818), «На пам'ятник Данте...» (1819) та ін. ідеалізував античність, протиставляючи їй сучасну йому дійсність. Атеїст і матеріаліст у поглядах на природу, Л. песимістично дивився на сусп. життя тогочасної Італії та Європи в цілому. Ненависть до деспотизму, гуманізм і порив до свободи поєднувалися в його поезії з ідеєю всесилля світового зла, що прирікає людину на страждання. Автор збірок «Вірші» (1824), «Пісні» (1831), «Діалоги й думки» (1827). Значною мірою ще класицистична за формою, поезія Л.— романтична за змістом. Укр. мовою вірші Л. перекладав П. Грабовський, прозові діалоги — П. Карманський.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Співець. К., 1972; Рос. перекл.— Лирика. М., 1967: Этика и эстетика. М., 1978.

Д. С. Наливайко.

ЛЕОХА́Р (Λεωχάρης) — давньогрец. скульптор доби пізньої *класики*. Працював в серед. 4 ст. до н. е. у Афінах, Олімпії, Дельфах, Галікарнасі (разом із *Скопасом*), а також при дворі *Александра Македонського*. Твори: група «Александр на полюванні на левів», статуї царів Македонської династії для будинку Філіппейона (Олімпія). До нашого часу дійшли статуї в мармурових рим. копіях, які вважають роботами Л.: «Аполлон Бельведерський» і «Викрадення Ганімеда» (обидві — музей Піо-Клементіно, Ватікан), «Артеміда Версальська» (Лувр). Іл. див. до статей *Аполлон*, т. 1, с. 223; *Артеміда*, т. 1, с. 256.

ЛЕП — скорочена назва *лінії електропередачі*.

ЛЕПЕЛЕТЬЄ ДЕ СЕН-ФАРЖО́ (Lepeletier de Saint-Fargeau) Луї Мішель (29.V 1760, Париж — 20.I 1793, там же) — діяч *Великої французької революції, якобінець*. Депутат *Генеральних штатів*. Під впливом революц. подій став на бік демократичних елементів. Згодом приєднався до якобінців, був обраний до *Конвенту*. Склав «План національного виховання», яким передбачав запровадження єдиної заг. безплатної освіти дітей, організацію т. з. будинків нац. виховання (з інтернатами) на утриманні держави, де б діти всіх станів здобували однакову освіту й одержували революц.-громад. виховання. Навчання мало бути світським, велика увага приділялася фіз. праці. «План національного виховання» схвалив Робесп'єр, який і доповів цей план Конвенту (13.VII 1793). Однак його не було запроваджено в життя. Під час революції голосував за страту короля. Вбитий роялістами.

ЛЕПЕТЕ́НКО Семен Михайлович (1899—1938) — учасник боротьби за владу Рад на Україні. Член Комуністичної партії з 1917. З 1916— матрос Чорноморського флоту. Брав участь у встановленні Рад. влади в Севастополі. З лютого 1918 — член Севастопольської Ради військ. і робітн. депутатів. З липня 1918 — комендант Волзької військ. флотилії, потім — нач. оперативного відділу штабу флотилії. В кін. 1918 очолив загін моряків-українців, які вирушили на Укр. фронт. У 1919 — командир Задніпровської бригади бронепоїздів (пізніше д-зії), що вела бойові дії на Україні проти петлюрівців і білогвардійців. У 1924—31 — на дипломатичній роботі. Нагороджений орденом Червоного Прапора.

ЛЕПЕХА́, аїр (Acorus) — рід рослин родини ароїдних. Багаторічні трави з повзучим кореневищем і довгими (1 м) мечовидними дворядно розташованими листками. Квітки дрібні, двостатеві, зеленувато-жовтуваті, зібрані в початок. 2 види. Л. звичайна (A. calamus) має характерний пряний запах, поширена в Європі, Азії, Пн. Америці. Росте на болотах, болотистих луках, по берегах річок і озер. Плоди (багатонасінна ягода) утворює лише на батьківщині, оскільки там є відповідні комахи-запилювачі; в ін. місцях розмножується вегетативно (див. *Вегетативне розмноження*). Кореневище містить ефірну олію; застосовується в медицині як тонізуючі і шлункові засоби, парфюмерії та лікерному виробництві. Л. злаковидна (A. gramineus) росте у Сх. Азії. Кореневище використовують в кондитерській пром-сті. Культивують у багатьох країнах, у т. ч. в СРСР, як бордюрну і кімнатну рослину.

ЛЕПЕШИ́НСЬКА Ольга Василівна [н. 15 (28).IX 1916, Київ] — рос. рад. артистка балету, педагог, нар. арт. СРСР (з 1951). Член КПРС з 1943. Після закінчення Моск. хореографічного уч-ща в 1933—63 — солістка балету Великого театру СРСР. Партії: Попелюшка (однойменний балет Прокоф'єва), Жанна («Полум'я Парижа» Асаф'єва), Тао Хоа («Червона квітка» Глієра), Сванільда («Коппелія» Деліба), Мірандоліна («Мірандоліна» Василенка). В період 40—60-х рр. неодноразово гастролювала на Україні. З 1963—на пед. роботі. Чл.-кор. Академії мистецтв НДР. Нагороджена орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1941, 1946, 1947, 1950. Портрет с. 129.

Літ.: Ольга Васильевна Лепешинская. М., 1953.

ЛЕПЕШИ́НСЬКИЙ Пантелеймон Миколайович [29.II (12.III) 1868, с. Студенець, тепер Костюковицького р-ну Могильов. обл.— 29.IX 1944, Москва] — діяч рос. революційного руху, доктор істор. наук, публіцист. Член Комуністичної партії з 1898. Н. в сім'ї священика. В революц. русі з 1886. Не раз зазнавав репресій. У 1899 в числі 17 засланих соціал-демократів підписав «Протест російських соціал-демократів» проти «економістів». З 1900 — агент «*Искры*» в Пскові. В 1902 — член Орг. к-ту по скликанню II з'їзду РСДРП. Брав участь у підготовці III з'їзду РСДРП (1905). Вів революц. роботу в Катеринославі, Петербурзі. Учасник боротьби за владу Рад в Орші. З 1918 — на парт. і рад. роботі, один з організаторів *Істпарту* і Міжнар. орг-ції допомоги борцям революції. В 1927—30 — директор Істор. музею, 1935—36 — директор Музею Революції в Москві. Автор ряду праць з історії партії, питань рад. освіти. Написав спогади про В. І. Леніна. Нагороджений орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора.

Т. Т. Гриценко.

ЛЕПЕШНЯ́К (Glyceria) — рід рослин родини *злакових*. Багаторічні або однорічні трави з повзучими кореневищами. Піхви листків замкнені. Суцвіття волотевидне. Бл. 40 видів, поширених гол. чин. у Пн. півкулі, а також в Пд. Америці і Австралії. В СРСР — бл. 15 видів, з них в УРСР — 6. Найпоширеніші на Україні Л. плавучий (G. fluitans), Л. дібровний (G. nemoralis), Л. великий (G. maxima). Ростуть на дуже зволожених грунтах — на річкових терасах, по берегах, луках, тінистих лісах тощо. Деякі види Л. у молодому віці — добрі кормові трави.

ЛЕПІДОДЕНДРО́Н [від грец. λεπίς (λεπίδος) — луска і δένδρον — дерево], лускодерев (Lepidodendron) — рід вимерлих різноспорових рослин родини лепідодендрових (Lepidodendraceae). Л. були деревами заввишки до 40 м і до 2 м у діаметрі. Стовбур прямий. Пишна крона, утворена вилчасто розгалуженими гілками. Мали вторинний ріст, розвинену серцевину. Спірально розміщені на стовбурі ромбічні листкові подушечки зумовлювали рисунок кори. Листки у Л. були голчасті, ланцетні або лінійні. Споролистки (*спорофіли*) зібрані у шишки (стробіли). Для закріплення в грунті Л. мали кореневидні утвори (стигмарії), від яких відходили корені. Існували з кінця девонського до кінця кам'яновугільного періоду. В СРСР найчастіше трапляються у карбонових відкладах Донбасу.

Н. О. Щекіна.

ЛЕПІДОЛІ́Т [від грец. λεπίς (λεπίδος) — луска і λίθος — камінь] — мінерал класу *силікатів*. $KLi_{1,5}Al_{1,5}$ $(F, OH)_2$ $[AlSi_3O_{10}]$. *Сингонія* моноклінна. Густ. 2,80—2,90. Твердість 2,5—3,0. Колір білий, рожевий, фіолетовий. Блиск перламутровий. Великі родовища — в НДР, Чехословаччині й США. В СРСР є в РРФСР (Кольський п-ів, Урал, Забайкалля) і на Україні. Руда *літію*. Застосовують і у виробн. скла та *емалей*.

ЛЕ́ПКИЙ Богдан Сильвестрович (4.XI 1872, с. Крогулець, тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл.— 21.VII 1941, Краків) — укр. письменник буржуазно-націоналістич. напряму. Навчався у Віденському, потім у Львівському та Краківському ун-тах. Перші вірші надрукував 1895 у журн. «*Зоря*». Один із членів «*Молодої музи*». Автор збірок поезій «Стрічки» (1901), «Осінь» (1902), «Книжка горя» (1903), «З глибин душі» (1905), «Доля» (1917), «Під тихий вечір» (1923) та ін. У ранній творчості Л., незважаючи на вплив декадансу, переважають реалістичні тенденції. Л. належить текст пісні «Видиш, брате мій». Писав оповідання, повісті. У романі «Мазепа» (1926) в націоналістичному дусі висвітлював історію України. З цих же позицій написані його істор.-літ. праці («Начерк історії української літератури» та ін.). Перекладав польською мовою твори Т. Шевченка, М. Коцюбинського. *Ф. П. Погребенник.*

ЛЕПЛЕ́ (Le Play) Фредерік (11. IV 1806. Париж — 5.IV 1882) — франц. економіст. У 1829—54 досліджував соціальні проблеми в країнах Європи та Сх. Азії; 8 раз відвідав Росію. Автор «Подорожі по Росії і Криму» (1839—49; в рос. перекладі видано частину праці: «Дослідження кам'яновугільного Донецького басейну, зроблене в 1837—39 рр.»), де використано матеріали 3-річної рос. гірничої експедиції, метою якої були опис географії, топографії, клімату, метеорології, рослинності, виявлення родовищ кам. вугілля і залізної руди Донецького краю. В праці є опис Одеси, Херсона, Маріуполя та деяких ін. міст України.

ЛЕ́ПРА (грец. λέπρα) — інфекційне захворювання. Те саме, що й *проказа*.

ЛЕПРОЗО́РІЙ (від грец. λέπρα — проказа) — лікувально-профілактичний заклад для ізоляції і лікування хворих на *проказу*. Крім специфічного лікування, в Л. звичайно організовують працю хворих (на підсобних земельних ділянках, у різних майстернях).

ЛЕ́ПСЕ Іван Іванович [2 (14).VII 1889, Рига — 6.X 1929, Москва] — рад. парт і профспілковий діяч. Член Комуністичної партії з 1904. Н. в робітн. сім'ї. В 1905—07, працюючи ливарником, очолював парт. орг-цію на з-ді в Ризі. З 1915 — на парт. і профспілковій роботі в Ризі та Петрограді. В 1917 — голова районного к-ту більшовиків Петроград. сторони. З квітня 1917 — член Центр. правління Спілки металістів. Учасник Жовтн. збройного повстання в Петрограді. У 1918 — секретар Петрогр. к-ту Спілки металістів. У 1919—21 — на політ. роботі в Червоній Армії. В 1921—29 — голова ЦК Всесоюзної Спілки робітників-металістів. З 1924 — член Президії ВЦРПС. Входив до складу Виконавчого бюро Профінтерну. На XIII—XV з'їздах партії обирався членом ЦК ВКП(б). Був членом ВЦВК і ЦВК СРСР Нагороджений орденом Червоного Прапора. Похований у Москві біля Кремлівської стіни.

ЛЕ́ПТА (грец. λεπτόν) — 1) Дрібна давньогрецька мідна монета. 2) Розмінна монета Греції, дорівнює 1/100 *драхми*. 3) Переносно — внесок у будь-яку спільну справу.

ЛЕПТО́НИ (від грец. λεπτός — легкий, слабкий) — клас *елементарних частинок*, які на відміну від *адронів* не мають сильних взаємодій і беруть участь лише в слабких, електромагнітних та гравітаційних взаємодіях. *Спін* усіх Л. дорівнює $^1/_2$, тобто вони є *ферміонами*. До 1975 були відомі лише Л., маси яких менші за 0,12 маси *протона*: *електрон, мюон*, електронне і мюонне *нейтрино*, а також їхні *античастинки*. Новіші дані вказують на можливість існування Л., важчих за протон. У всіх перетвореннях елементарних частинок з участю Л. різниця кількості Л. і антилептонів залишається сталою величиною. Див. також *Лептонний заряд*.

ЛЕПТО́ННИЙ ЗАРЯ́Д, лептонне число — одне з *квантових чисел*, яке характеризує *елементарні частинки*. Л. з. відмінний від нуля для *лептонів* і рівний нулеві для всіх ін. частинок. Звичайно Л. з. лептонів беруть за рівний одиниці, а антилептонів — мінус одиниці. Л. з. системи частинок дорівнює алгебр. сумі Л. з. усіх частинок системи При перетвореннях елементарних частинок справджується закон збереження Л. з.: сумарний Л. з. до і після перетворення залишається незмінним.

ЛЕПТОСПІРО́ЗИ — група гострих інфекційних хвороб людини і тварин, спричинюваних *спірохетами* з роду лептоспіра (Leptospira). Відомо більш як 10 серологічних типів лептоспір, здатних спричинювати захворювання людини. Людина заражується Л. від тварин, які є осн. джерелом інфекції. Зараження відбувається переважно влітку під час с.-г. робіт або купання у водоймах, забруднених виділеннями хворих тварин, або при вживанні такої води для пиття. Умовно Л. поділяють на жовтяничні (напр., хвороба Вейля — Васильєва — за ім'ям нім. вченого А. Вейля і рос. вченого М. П. Васильєва, які описали її 1886 і 1888) — перебіг хвороби тяжкий, починається гостро, з остуди, кволості, т-ри до 40°, болю у м'язах; на 4-у добу з'являється *жовтяниця*, уражуються печінка, кровоносні судини, нирки та безжовтяничні (напр., водяна гарячка) — перебіг легший, ознаки ті самі, ускладнень менше (епідемія однієї з цих форм уперше була описана рад. вченим В. Л. Башеніним 1928, а збудник відкритий 1928 рад. вченим С. І. Тарасовим). Профілактика: знищення диких тварин — носіїв лептоспір, заборона купання в місцях водопою худоби, запобіжні *щеплення* тваринам у вогнищах захворювання. Лікування: обов'язкова госпіталізація, медикаментозне. До Л. сприйнятливі майже всі свійські і дикі тварини. Джерело інфекції — хворі та перехворілі на Л. тварини, особливо *гризуни*. Хворих тварин ізолюють та лікують. В господарствах, неблагополучних на Л., щороку тваринам роблять запобіжні щеплення. Знищують гризунів, провадять *дезинфекцію*.

Літ.: Лептоспирозы. К., 1978.

В. Г. Коляденко (Л. у людини).

ЛЕПЬО́ХІН Іван Іванович [10 (21).IX 1740, Петербург — 6 (18). IV 1802, там же] — рос. мандрівник і природознавець, акад. Петербурзької АН (з 1771). У 1760—62 навчався в ун-ті при АН, 1762—67 — у Страсбурзькому ун-ті. В 1768—72 керував академічною експедицією, яка досліджувала райони Поволжя, Уралу, Пн. Європ. частини Росії; 1773 подорожував по Прибалтиці й Білорусії. Висловлював прогресивні ідеї про зміни земної поверхні, властивостей рослин і тварин під впливом навколишнього середовища. Осн. наук. праця — «Денні записки подорожі ... по різних провінціях Російської держави», де висвітлено багато питань з географії та етнографії Росії.

ЛЕРЕ́ (Leray) Жан (н. 7.XI 1906, Шантене) — франц. математик, член франц. АН (з 1953), іноз. член АН СРСР (з 1966). Навчався у Вищій нормальній школі, з 1947 — професор Колеж де Франс. Осн. праці — в галузі *функціонального аналізу* (метод нерухомої точки Лере — Шаудера), алгебраїчної *топології* і *диференціальних рівнянь* з частинними похідними гіперболічного типу.

ЛЕ́РМОНТОВ Михайло Юрійович [3 (15).X 1814, Москва — 15 (27).VII 1841, П'ятигорськ, похований у Тарханах, тепер с. Лермонтово Бєлінського р-ну Пенз. обл.] — рос. поет. У 1828—30 вчився у Москві в Благородному пансіоні, 1830—32 — в Моск. ун-ті. Літ. діяльність почав 1828. Славу йому приніс вірш «Смерть поета» (1837), яким Л. відгукнувся на смерть О. Пушкіна. Тоді ж Л. урядом Миколи I був засланий в діючу армію на Кавказ (вдруге 1840). Убитий на дуелі. Творчість Л. розвивалася на традиціях романтичної лірики декабристів, йому була близька бунтівна поезія Дж. *Байрона*. Вже в ранніх творах Л. виступав проти соціального гніту та клерикалізму («Нарікання турка», 1829; драми «Іспанці», 1830; «Дивна людина», 1831), оспівував героїв боротьби за свободу (поема «Останній син вольності», 1831), закликав до активних дій («1831-го червня 11 дня», «Вітрило», 1832). Істотне місце у творах Л. посідають роздуми про повстання проти абсолютизму і кріпосництва («10 липня 1830», «Пророцтво», 1830; незакінчений роман «Вадим», 1832—34). У драмі «Маскарад» (1835—36) реалістично показав вище аристократич. середовище. У незавершеній повісті

Дж. Леопарді.

О. В. Лепешинська.

П. М. Лепешинський.

І. І. Лепсе.

М. Ю. Лермонтов.

Пам'ятник М. Ю. Лермонтову в П'ятигорську. Скульптор О. М. Опекушин. Бронза. 1889.

«Тамбовська казначейша». Ілюстрація художника К. Трутовського. 1891.

«Утікач». Ілюстрація художника В. Одайкіна. 1954.

«Мцирі». Ілюстрація художника О. Довгаля. 1952.

«Княгиня Ліговська» (1836) торкається теми «маленької людини». У лірициі 1837—41 мотиви туги і скорботи, зумовлені соціально-істор. обставинами («Подяка», «На дорогу йду я в самотині»), поєднуються з гнівним обуренням і безкомпромісним засудженням пануючого ладу («Смерть поета», «1 січня», «Прощай, немитая Росіє...»), поетизується громадянська мужність («Кинджал», «Дума», «Поет»), народний патріотизм («Бородіно», 1837), моральна краса людини з народу («Козача колискова пісня», «Валерик»), душевна велич поета-декабриста («Пам'яті О. І. Одоєвського», 1839). У поемах «Пісня про царя Івана Васильовича...», «Утікач» (1838) виражена ідея людської гідності і громадян. мужності. Поряд з реалістичними («Тамбовська казначейша», «Сашка», «Казка для дітей») Л. створив романтичні поеми («Мцирі», 1839; «Демон», 1829—41). У романі «Герой нашого часу» (1839—40) Л. розкрив складний образ молодої людини з її високими інтелектуальними якостями і душевною спустошеністю, жадобою корисної діяльності і суспільною байдужістю. Тонкий психологізм, виразна мова, нові худож. засоби зробили цей роман високим досягненням рос. худож. прози. Л. використовував мотиви рос., дагестанського, груз., азерб. фольклору, майстерно втілюючи їх як у творах реалістичних за осн. спрямуванням, так і в романтичних віршах і поемах. Творчість Л. відіграла значну роль в ідейному формуванні рос. демократичної л-ри. Л. виявив себе також талановитим художником. Написав чимало картин, акварелей та бл. 300 малюнків.

З любов'ю ставився рос. поет до України, її народу (вірш «На світські окови»), називав Україну «сумною вітчизною». Л.— один з найулюбленіших поетів Т. Шевченка (неодноразові згадки у листах, «Щоденнику», вірш «Мені здається, я не знаю»). І. Франко вважав Л. «великим корифеєм російської поезії». Перші укр. переклади поезій Л. з'явилися в 60-і рр. 19 ст. Його твори перекладали М. Старицький, І. Франко, Олена Пчілка, Дніпрова Чайка, П. Грабовський, М. Рильський, М. Терещенко, В. Сосюра, Л. Первомайський, А. Малишко та ін. Лермонтовські теми і образи знайшли втілення в музиці (романси, симфонії, опери). Укр. композитори Ф. Надененко, Б. Лятошинський, Ю. Мейтус, В. Косенко створили ряд романсів і хорів на тексти творів поета і на лермонтовські теми. В театрах України поставлено оперу «Демон» та п'єси «Маскарад», «Дивна людина».

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—4. М., 1975—76; Укр. перекл.— Вибрані поезії. К., 1946; Вибрані твори. К., 1951; Вірші про Батьківщину. К., 1954; Герой нашого часу. К., 1964; Лірика. К., 1966.

Літ.: Белинский В. Г. Избранные статьи. Пушкин Лермонтов. Гоголь. М., 1970; Кирилюк Є. Шевченко і Лермонтов. «Молодий більшовик», 1939, № 3; Бродский Н. Л. М. Ю. Лермонтов. Биография, т. 1. М., 1945; Іофанов Д. М. М. Ю. Лермонтов. Нові матеріали про життя і творчість. К., 1947; Іофанов Д. М. Лермонтов і Шевченко. К., 1962; Вырыпаев П. А. Лермонтов. Новые материалы к биографии. Воронеж, 1972; М. Ю. Лермонтов в воспоминаниях современников. М., 1972; Андроников И. Лермонтов. М., 1977; Заславский И. Я. М. Ю. Лермонтов и украинская поэзия. К., 1977; Заславский И. Я. Поэтическое наследие М. Ю. Лермонтова в украинских переводах. К., 1973; Миллер О. В. Библиография литературы о М. Ю. Лермонтове (1917—1977 гг.). Л., 1980.

І. Я. Заславський.

ЛЕР-СПЛАВІ́НСЬКИЙ (Lehr-Spławiński) Тадеуш (20.IX 1891, Краків — 17.II 1965, там же) — польс. мовознавець-славіст, акад. Польс. АН (з 1952). Закінчив Краків. ун-т (1913). Професор Познанського (1919—21), Львівського (1922—29) і Краків. (1929—62) ун-тів; одночасно 1945—62 — директор Ін-ту мовознавства в Кракові. В 1939 перебував у фашистському концтаборі Заксенгаузен. Автор праць з заг. питань славістики та слов'ян. акцентології, з польс., чеської, російської, української та інших мов: «Із спостережень над слов'янським наголосом» (1917), «Полабська граматика» (1929), «Про походження і прабатьківщину слов'ян» (1946), «Нарис історії української мови» (1956, у співавторстві).

Тв.: Рос. перекл.— Польский язык. М., 1954.

Т. Б. Лукінова.

ЛЕРУ́ (Leroux) П'єр (17.IV 1797, Берсі, побл. Парижа — 11.IV 1871, Париж) — франц. філософ і соціаліст-утопіст, один із засновників *християнського соціалізму*. Під час революції 1848—49 — депутат Установчих і Законодавчих зборів. Л. був спочатку прихильником *утопічного соціалізму* А. К. *Сен-Сімона* (Л. ввів термін «соціалізм»), згодом виступив з власною соціальною теорією. Кінцеву мету прогресу людства, що, на думку Л., здійснюється шляхом зміни реліг. учень, вбачав у рівності. Виступав проти католицької церкви. Л. вважав, що *християнство* і його догмати має замінити «релігія людства», основна ідея якої — здійснення щастя на землі. Займався й питаннями *естетики*.

ЛЕС (нім. Löss) — континентальна однорідна пухка осадочна гірська порода. Суглинок палево-жовтого кольору, пилуватий, пористий (пористість 40—55%), неверствуватий, із значним вмістом карбонатів кальцію (до 15—30%). Складається Л. в основному (до 60%) з пилуватих частинок (розміром від 0,05 до 0,005 мм), глинистих частинок (менше ніж 0,005 мм) — до 10—20% і піщаних частинок (0,1—0,25 мм) — до 7%. У мінералогічному складі Л. переважають *кварц*, менше — *польових шпатів, слюд* і глинистих мінералів (*каолініту* та *монтморилоніту*). В лесовій товщі трапляються черепашки наземних молюсків і карбонатні конкреції значних розмірів (до 2—5 см). У лесовій товщі є кілька горизонтів викопних грунтів. Потужність Л.— від кількох десятків сантиметрів до кількох десятків метрів. Л. має стовпчасту структуру і в природних умовах утворює вертикальні урвища. При надмірному зволоженні нерівномірно ущільнюється, просідає.

Походження лесу остаточно не з'ясовано. Існує кілька гіпотез: еолова, делювіальна, водно-льодовикова, грунтова та ін.; серед них найпоширеніша еолова гіпотеза (вважають, що Л. утворюється внаслідок нагромадження пилу в сухих степах, куди його переносить вітер). Л. поширений майже на всіх материках у теплих посушливих районах, в СРСР — на значних площах України, Казахстану, Зх. Сибіру, Пн. Кавказу. На Україні Л. поширений переважно в степовій та лісостеповій зонах, де він є *материнською породою* родючих грунтів — чорноземів. Л. використовують для виготовлення цегли і цементу, при будівництві дамб тощо.

Літ.: Тутковский П. А. К вопросу о способе образования лесса. «Землеведение», 1899, кн. 1—2; Берг Л. С. О почвенной теории происхождения лесса. Известия Географического Института, в. 6. Л., 1926; Бондарчук В. Г. О физико-географических условиях образования лёсса и гумусовых горизонтов юга СССР В кн.: Труды Института географии АН СССР, в. 37. М. — Л., 1946.

В. М. Шовкопляс.

ЛЕСА́Ж (Lesage) Ален Рене (8.V 1668, Сарзо — 17.XI 1747, Булонь-сюр-Мер) — франц. письменник, попередник франц. просвітительської л-ри. Виступав у жанрі «шахрайського» роману. В комедіях «Кріспен — суперник свого пана» (1707), «Тюркаре» (1709) висміював моральну деградацію пануючих верхів суспільства. В романі «Кривий чорт» (1707) викривав всевладдя грошей. Найвизначніший твір — роман «Історія Жіль Блаза із Сантільяни» (1715—35), в якому таврував пануючі класи Франції. Автор сатиричних комедій для ярмаркового театру, комічних опер. Портрет с. 133.

Тв.: Укр. перекл.— Історія Жіль Блаза із Сантільяни, т. 1—2. К.— Х., 1935; Рос. перекл.— Тюркаре. М., 1955; Кріспен — соперник своего гос-

подина. М., 1957; Похождение Жиль Бласа из Сантильяны. Л., 1958.
Т. Т. Духовний.

ЛЕ́СБОС, Мітіліні — острів в Егейському м., поблизу зх. узбережжя п-ова Мала Азія. Належить *Греції*. Пл. 1636 км². Має розчленовану берегову лінію. Поверхня гориста, заввишки до 967 м (г. Олімбос). Родовища марганцевих, свинцевих і хромових руд, бариту, мармуру, є мінеральні джерела. Рослинність середземномор. типу, в горах — соснові ліси. Плантації оливкового дерева; вирощують також виноград, цитрусові, інжир тощо. Рибальство. Гол. місто і порт — Мітіліні. Л.— батьківщина давньогрец. поетеси *Сапфо*.

ЛЕ́СГАФТ Петро Францович [21.IX (3.X) 1837, Петербург — 28.XI (11.XII) 1909, поблизу Каїра, похований у Петербурзі] — рос. педагог, анатом, лікар і громадський діяч. Основоположник вітчизн. наук. системи фіз. виховання. Закінчив петерб. Медико-хірургічну академію (1861). Працював професором Казанського ун-ту (1868—71). У 1884—97 — доцент Петерб. ун-ту. В 1893 організував Біол. лабораторію, яку 1918 реорганізовано в Природничонаук. ін-т ім. Лесгафта. У 1896 створив Курси вихователькок і керівниць фіз. виховання, на базі яких 1919 відкрито Держ. ін-т фіз. освіти ім. Лесгафта (тепер Ленінгр. ін-т фіз. культури ім. Лесгафта). У 1905—06 заснував Вільну вищу школу і при ній вечірні курси для робітників. Автор «Посібника з фізичної освіти дітей шкільного віку» (ч. 1—2, 1888—1901), праць «Сімейне виховання дитини та його значення» (ч. 1—2, 1890—1900), «Основи теоретичної анатомії» (ч. 1—2, 1905—1922). Портрет с. 133.
Тв.: Собрание педагогических сочинений, т. 1—5. М., 1951—56; Избранные труды по анатомии. М., 1968.

ЛЕСЄ́ВИЧ Володимир Вікторович (15.I 1837, с. Денисівка, тепер Полтав. обл.— 13.XI 1905, Петербург) — вітчизняний філософ-позитивіст. Навчався в Київ. гімназії та військ. академії в Петербурзі. В 1879 засланий до Сибіру, потім перебував під наглядом поліції в Полтаві, Твері та ін. містах. У 1888 повернувся до Петербурга, де примкнув до гуртка М. К. *Михайловського*. Філос. погляди Л. зазнали еволюції від *позитивізму* О. *Конта* до позитивістських концепцій *неокантіанства* й від них — до *емпіріокритицизму*, який він вважав вершиною розвитку філос. думки. В. І. Ленін характеризував Л. як «першого і найвидатнішого російського емпіріокритика» (Повне зібр. тв., т. 18, с. 46).

ЛЕСЕЛІ́ДЗЕ Костянтин Миколайович [2 (15).X 1903, м. Озургети, тепер м. Махарадзе Груз. РСР — 21.II 1944, Москва] — рад. військ. діяч, генерал-полковник (1943), Герой Рад. Союзу (1971). Член Комуністичної партії з 1925. В Рад. Армії з 1921. Закінчив Грузинську об'єднану військ. школу (1922), акад. курси комскладу (1929). Учасник визволення Зх. України і Зх. Білорусії (1939). Під час Великої Вітчизн. війни командував арт. і стрілецьким корпусами, 46, 47 і 18-ю арміями на Закавказ., Пн.-Кавказ. і 1-му Укр. фронтах. Помер від ран. Похований у Тбілісі. Нагороджений орденами Леніна, Суворова 1-го ступеня, Кутузова 1-го ступеня, Богдана Хмельницького 1-го ступеня, ін. орденами, медаллю.

ЛЕСЄ́ЧКО Михайло Авксентійович [н. 3 (16).X 1909, м. Олександрівськ, тепер Запоріжжя] — рад. держ. і парт. діяч. Член КПРС з 1940. Н. в робітн. сім'ї. В 1924—29 — токар на Херсонському з-ді ім. Г. І. Петровського. З 1934 після закінчення Моск. авіац. ін-ту працював на авіац. з-дах. В 1942—46 — в апараті Наркомату авіац. пром-сті, 1946—48 — в Тех. раді по механізації при Раді Міністрів СРСР. В 1948—54 — директор Моск. з-ду лічильно-аналітичних машин і нач. СКБ. В 1954—56 — перший заст. міністра, 1956—57 — міністр приладобудування і засобів автоматизації СРСР. В 1957—58 — заст. голови Держплану УРСР, міністр УРСР, 1958—60 — перший заст. голови Держплану СРСР, міністр СРСР, 1960—62 — голова комісії Президії Ради Міністрів СРСР з зовнішньоекон. питань, міністр СРСР. У 1962—80 — заст. Голови Ради Міністрів СРСР, одночасно 1968—77 — представник СРСР у РЕВ. З жовтня 1980 — на пенсії. З 1961 — член ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 6—10-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1954.

ЛЕ́СИН Василь Максимович [н. 8 (21).III 1914, с. Хотіївка, тепер Корюківського р-ну Черніг. обл.] — укр. рад. літературознавець. Член КПРС з 1945. Учасник Великої Вітчизн. війни. Закінчив Харків. пед. ін-т (1940). Друкується з 1936. З 1940 — на пед. роботі. Досліджує питання теорії та історії укр. л-ри. Окремими книгами вийшли праці: «Композиція і сюжет літературного твору» (1960), «Короткий словник літературознавчих термінів» (1961) і «Словник літературознавчих термінів» (1965 і 1971, у співавт. з О. Пулинцем), «Лесь Мартович» (1964), «Творчість Василя Стефаника» (1965). Нагороджений орденом «Знак Пошани».
Тв.: Василь Стефаник — майстер новели. К., 1970; Марко Черемшина. К., 1974; Реалістичний образ у художньому творі. К., 1976.

ЛЕСИРУВА́ННЯ (від нім. Lasierung) — технічний прийом багатошарового живопису олійними фарбами. Полягає в накладанні дуже тонкого шару прозорих або напівпрозорих (т. з. лесирувальних) фарб на просохлі або просихаючі фарби. Л. дає можливість досягти легкості, гармонійної злагодженості тонів картини, багатства колориту, а також робити тонкі колірні корективи в деталях живопису. Лесирувальні фарби виробляються з барвників (пігментів), що мають такий же коефіцієнт заломлення світла, як і сполучна речовина фарби (олії, лаки тощо), тому здаються прозорими. Л. широко застосовують у живописі з 16 ст.

ЛЕСКО́ (Lescot) П'єр [бл. 1500—15, Париж (?) — 10.IX 1578, Париж] — франц. архітектор, представник франц. *Відродження*. Працював у Парижі в співавт. зі скульптором Ж. *Гужоном*. Твори: амвон церкви Сен-Жермен л'Оксерруа (бл. 1542—44), королівський палац *Лувр* (до 1574 виконано лише частину квадратного подвір'я). Л. приписують також готель Ліньєрі (тепер Карнавале, з 1544), участь у спорудженні «Фонтана невинних» (1547—49).

ЛЕ́СНИК Андрій Герасимович [н. 6 (19).VIII 1916, с. Гальжбіївка, тепер Ямпільського р-ну Вінн. обл.] — укр. рад. фізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1976). Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1940 закінчив Київ. ун-т. З 1947 працює в ін-ті металофізики АН УРСР (до 1955 — Лабораторія). Осн. дослідження — з термодинаміки сплавів (теорія фазових рівноваг) та фізики магн. явищ у плівках (доменна структура і процеси перемагнічування, наведена магн. анізотропія тощо). Премія ім. К. Д. Синельникова АН УРСР, 1978.

ЛЕСО́ТО, Королівство Лесото — держава на Пд. Африки, *анклав* на території Пд.-Африканської Республіки (ПАР).
В адм. відношенні поділяється на 9 округів.

Державний лад. Л.— конституційна монархія. Входить до складу *Співдружності*, очолюваної Великобританією. Після держ. перевороту 1970 дію конституції припинено, парламент розпущено. В 1973 створено тимчасову Нац. асамблею, що здійснює законодавчі функції. Уряд — Раду міністрів очолює прем'єр-міністр.

Природа. Л.— гірська країна, розташована на плато Басуто (вис. 2000—3000 м). На Сх. і Пд. воно оточене *Драконовими горами*. Надра вивчені мало, виявлено поклади алмазів. Клімат тропічний, сухий, континентальний. Пересічна т-ра січня +25, +26°, липня +10°. Однак часто бувають і заморозки, в горах випадає сніг. Опадів 750—1000 мм на рік. Найбільша ріка — *Оранжева*. На Зх. поширені піщані, на Сх.— вулканічні родючі грунти. В природному рослинному покриві переважають злакові степи.

Населення. Осн. населення — африканці (переважно *суто*, а також *зулу*, всього 99,5%; 1978, оцінка). У країні живуть також англійці, *африканери*. Офіц. мови — сесуто й англійська. Пересічна густота нас.— понад 36 чол. на 1 км² (1978). Найбільші міста: *Масеру*, Лерібе.

Історія. Корінним населенням тер. Л. були *бушмени*. В 17—18 ст. їх витіснили басуто, які прийшли з Пн. В 1868 тер. Л. стала брит. протекторатом під назвою Басутоленд (офіційно оголошено про це 1884). В 1871 тер. Л. було приєднано до Капської колонії. Населення країни вело боротьбу за нац. незалежність. У період між 1 і 2-ю світовими війнами рух за нац. визволення очолила Ліга бідноти, з 1952 — Африканський конгрес Басутоленду (перейменований 1959 на Партію конгресу Басутоленду). В 1962 було створено Компартію Л. 4.X 1966 Басутоленд здобув незалежність, залишившись у складі

Герб Лесото.

ЛЕСОТО

Площа — 30,3 тис. км²

Населення — 1,1 млн. чол. (1978)

Столиця — м. Масеру

Співдружності, очолюваної Великобританією. Країна почала називатися Королівством Лесото. Влада перейшла до уряду Нац. партії Басутоленду на чолі з Л. Джонатаном, який проводив реакційну внутр. і зовн. політику, став на шлях співробітництва з ПАР. На парламентських виборах 1970 до влади прийшла Партія конгресу Басутоленду. Проте уряд анулював результати виборів, припинив дію конституції 1965, розв'язав кампанію терору проти прогресивних сил. В кін. 70-х років уряд Л. дещо ослабив надзвичайні заходи, почав налагоджувати зв'язки з незалежними д-вами Африки, а також відносини з соціалістич. країнами. В 1980 Л. встановило дипломатичні відносини з СРСР. З 1966 Л.— член ООН. Л.— член *Організації африканської єдності*.

М. Д. Несук.

Політичні партії, профспілки. Національна партія, засн. 1959. Правляча. Представляє інтереси реакц. вождів племен і католицької церкви. Партія конгресу Басутоленду, заснована 1952. Опозиційна. Оголошена поза законом. Партія свободи Мареематлу, засн. 1962. Об'єднує прихильників короля Мошеша II. *Комуністична партія Лесото*, засн. 1962. Діє нелегально. Спілка некваліфікованих робітників Лесото, Спілка робітників промисловості й торгівлі.

М. Д. Несук.

Господарство. Л.— агр. країна, в екон. відношенні — одна з найвідсталіших в Африці. Значна частина самодіяльного населення змушена працювати в ПАР (1977 — понад 40 тис. чол.). Осн. галузі г-ва контролює іноз. капітал (гол. чин. ПАР). Уряд країни здійснює деякі заходи щодо послаблення екон. залежності. Д-ва контролює енергетику, внутр. авіатранспорт, комерційний автотранспорт, туризм; закупівлі у селян с.-г. продукції тощо. Основа економіки — с. г., в якому створюється бл. 70% валового нац. продукту і зайнято понад 90% самодіяльного населення. Рівень розвитку с.-г. виробн. низький. Земля перебуває гол. чин. у руках вождів племен. Бл. 85% посівних площ — під зерновими культурами (пшениця, кукурудза, ячмінь, овес), вирощують також соняшник, картоплю, овочі. Розвинуте екстенсивне відгінно-пасовищне тваринництво. Розводять (поголів'я, тис., 1977): велику рогату худобу — 600, овець — 1680, кіз, у т. ч. ангорської породи,— 920 (1-е місце в Африці), з вовни яких виробляють мохер, коней. Пром. виробн. практично відсутнє. Працюють кілька підприємств по видобуванню алмазів (бл. 50 тис. каратів, 1978), виробн. свічок, добрив, цегли й килимів, з-д по складанню телевізорів, ф-ка по обробці овечих шкур. Розвиваються кустарні промисли (гончарство, ткацтво тощо). Виробн. електроенергії — бл. 30 млн. кВт · год. Осн. пром. підприємства — в містах Масеру й Мапутсое Транспорт розвинутий слабо. Довж. автошляхів — 3500 км, з них 900 км з твердим покриттям. У Масеру — міжнар. аеропорт. Розвинутий туризм. Понад 80% зовн. торгівлі Л. припадає на ПАР. Вивозять вовну, мохер, алмази, довозять прод. товари, машини й трансп. засоби, готові вироби, паливо, хімікати тощо. Грошова одиниця — *малоті*.

В. Ф. Терещенко.

Медичне обслуговування. В 1978 в країні було 2198 лікарняних ліжок (2 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 59 лікарів (1 лікар приблизно на 20 тис. ж.). Лікарів готують за кордоном.

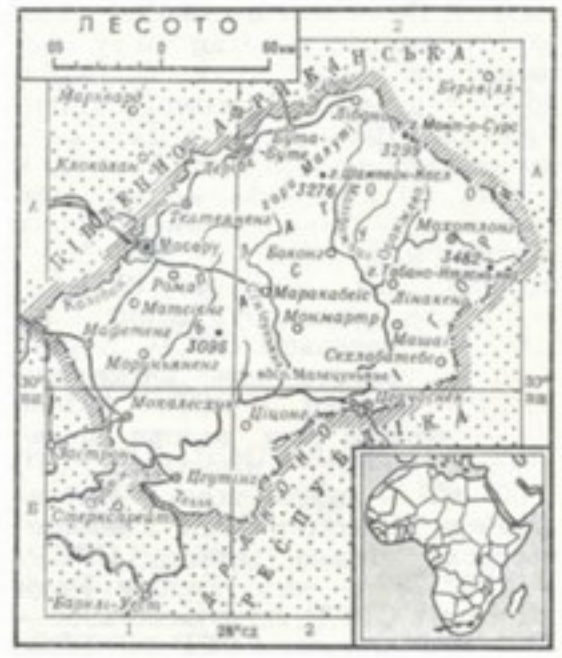

Освіта. У 1976 в країні було 30% неписьменних. Діти віком від 6 до 14 років формально підлягають обов'язковому навчанню. Поч. освіта безплатна, серед. і вища — платна. Строк навчання в поч. школі 7—8, у серед.— 5 (3 + 2) років. У 1975/76 навч. р. у поч. школах налічувалося 222 тис., у серед навч. закладах — 16,4 тис. учнів. У м. Рома є Нац. ун-т Л. (засн. 1945, перетворено на ун-т 1964—66, до 1975 був ун-том Ботсвани, Лесото й Свазіленду; 1976/77 навч. р.— 900 студ.), у м. Масеру — с.-г. коледж (засн. 1955); тут працюють геол. служба й дослідна с.-г. станція; б-ка ун-ту, держ. б-ка з архівом (засн. 1958).

В. З. Клепиков

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1977 в Л. виходили 3 газети заг. тиражем 40 тис. примірників: сесуто та англ. мовами — «Леселініана ла Лесото» («Світло Лесото», з 1863) — протестантська та «Мочочононо» («Комета», з 1974), на сесуто — «Моелетсі оа басото» («Радник басуто», з 1933). Урядова служба Радіо Лесото засн. 1966, контролює роботу двох радіостанцій. Передачі ведуться сесуто й англ. мовами. Телебачення — з 1971 (трансляція з ПАР).

Народне мистецтво. На території країни збереглися наскельні розписи, створені, ймовірно, бушменами. Народні житла, різні за формою, збудовані з каменю чи невипаленої цегли, з двосхилими або чотирисхилими дахами з соломи. Стіни будівель оздоблюють кольоровими геом. візерунками (різьбленими або викладеними з каменю), хатнє начиння — різьбленим орнаментом. Виготовляють невеликі статуетки з дерева, кераміку, вироби з бісеру.

Літ.: Сванидзе И. А. Лесото. Свазиленд. М., 1978.

ЛЕ́ССІНГ (Lessing) Готгольд Ефраїм (22.I 1729, Каменц, Саксонія — 15.II 1781, Брауншвейг) — нім. драматург і теоретик мистецтва. Очолюючи радикально-демократичний напрям нім. Просвітительства, Л. був непримиренним ворогом феодалізму, борцем проти ідеології абсолютизму за створення прогресивної нац. культури. В естетиці виступав проти придворно-аристократичного класицизму, за реалістичне зображення життя в боротьбі й розвитку (трактат «Лаокоон...», 1766). У збірці статей і рецензій «Гамбурзька драматургія» (т. 1—2, 1767—69) обгрунтував теорію нової реалістичної драми. Художню творчість почав комедіями («Молодий учений», 1747), епіграмами (1753) та байками (зб. «Байки», 1759). У міщанській драмі «Міс Сара Сампсон» (1755) розбещеності аристократії протиставив бурж. чесноти. В комедії «Мінна фон Барнгельм» (1767) звучить заклик до мирного трудового життя, протест проти мілітаризму. Вершина творчості Л.— трагедія «Емілія Галотті» (1772), спрямована проти князівського деспотизму і самоуправства. В драмі «Натан Мудрий» (1779, укр. мовою уривок з неї під назвою «Притча про три перстені» переклав І. Франко) виступав проти церковної реакції, на захист гуманізму, закликав до братерства між народами. Творчість Л. високо оцінювали К. Маркс, Ф. Енгельс, Ф. Мерінг, М. Чернишевський, І. Франко.

Тв.: Укр. перекл.— Лаокоон. К., 1968; Мінна фон Барнгельм.— Емілія Галотті.— Лаокоон. К., 1976; [Байки]. «Всесвіт», 1973, № 4; [Листи до Ф. Ніколаї та М. Мендельсона]. «Всесвіт», 1980, № 8. Рос. перекл.— Избранные произведения. М., 1953; Лаокоон, или О границах живописи и поэзии. М., 1957.

Літ.: Чернышевский Н. Г. Лессинг, его время, его жизнь и деятельность. В кн.: Чернышевский Н. Г. Полное собрание сочинений, т. 4. М., 1948; Фридлендер Г. М. Готхольд-Ефраим Лессинг Л.—М., 1958.

Н. О. Модестова.

ЛЕ́ССНЕР (Leßner) Христіан Фрідріх Едуард (27.II 1825, Бланкенгайн, поблизу Веймара — 1.II 1910, Лондон) — діяч нім. і міжнар. робітн. руху, друг К. Маркса і Ф. Енгельса. За фахом — кравець. Член *Союзу комуністів* з часу його заснування. Учасник *революції 1848—49 в Німеччині*. Під час *Кельнського процесу комуністів 1852* засуджений до 3 років ув'язнення. В 1856 емігрував у Лондон. У 1864—72 — член Ген. Ради *Інтернаціоналу 1-го*, де послідовно відстоював лінію К. Маркса і Ф. Енгельса. Учасник робітн. руху в Англії.

ЛЕСТРИГО́НИ (грец. Λαιστρύγονες) — давнє плем'я, згадуване в «Одіссеї» *Гомера*. Бухту Л., куди потрапив Одіссей під час своїх мандрів, деякі вчені (зокрема, франц. вчений Ф. Дюбуа де Монпере) ототожнюють з Балаклавською бухтою Кримського півострова.

ЛЕ́СЯ УКРАЇ́НКА [справж. прізв., ім'я та по батькові — Косач (Косач-Квітка) Лариса Петрівна: 1871 — 1913] — укр. письменниця і громадська діячка. Див. *Українка* Леся.

ЛЕ́ТА (Λήθη) — 1) У грец. міфології підземна річка забуття, яка відокремлювала потойбічний світ від земного. Коли душі померлих по дорозі в *Аїд* перепливали на човні *Харона* через Л. і випивали з неї ковток води, то забували про все минуле. 2) Переносно — «канути в лету» — бути забутим, зникнути без сліду.

ЛЕТА́ЛЬНІ ГЕ́НИ (лат. letalis — смертельний) — *гени,* що зумовлюють сильне зниження життєздатності організму, яке спричиняє його загибель. Відомі рецесивні Л. г. (див. *Рецесивність*), що спричиняють загибель особини лише в гомозиготному стані (див. *Гомозиготність*), і домінантні Л. г. (див. *Домінантність*), що діють смертельно і в гетерозиготі (див. *Гетерозиготність*). Л. г. вивчені у представників різних видів рослинних і тваринних організмів (включаючи людину), але особливо добре — у *дрозофіл*. У потомстві деяких *ліній* дрозофіл з покоління в покоління нема певних класів особин. Це — результат виникнення Л. г., які, подібно до ін. генів, що зазнали мутування (див. *Мутації*), підлягають менделівському закону розщеплення (див. *Менделя закони*). Л. г. можуть діяти на різних стадіях розвитку організму — від найраніших (ембріональна смертність) до дуже пізніх (загибель плоду, що спричинює мимовільний аборт, народження виродків у ссавців). Крім Л. г., існують ще т. з. напівлетальні (сублетальні) гени, що не спричинюють швидкої загибелі організму, але істотно знижують його життєздатність і плодючість. *Ю. М. Александров.*

ЛЕТА́ЛЬНІСТЬ (від лат. letalis — смертельний), смертельність — показник смертельних випадків серед хворих, поранених та ін. Визначається процентним відношенням числа померлих до тих, що перехворіли на цю хворобу за певний період часу. Л. є одним з показників ефективності лікування і якості мед. обслуговування населення. Л. відрізняють від терміна *смертність*.

ЛЕТАРГІ́Я (від грец. λήθη — забуття і ἀργία — бездіяльність) — стан патологічного *сну;* зовні схожий на глибокий сон. Л. характеризується значним зниженням осн. функцій організму. При тяжкій формі Л. дихання різко ослаблене, пульс ледве відчутний, реакцій на різні подразнення немає. Виникає раптово, триває від кількох годин до багатьох днів (іноді місяців), зникає також раптово. Свідомість при Л. частково зберігається. Причинами Л. можуть стати заг. виснаження організму, недокрів'я, істерія, сильні хвилювання тощо. В основі Л. лежить позамежове *гальмування* в корі головного мозку і підкоркових утворах. Загрози для життя Л. не становить.

ЛЕТИЧЕ́ВСЬКИЙ Олександр Алольфович (н. 3.V 1935, Київ) — укр. рад. математик, доктор фіз.-матем. наук (з 1971). Член КПРС з 1967. Закінчив (1957) Київ. ун-т. З 1957 працює в Ін-ті кібернетики (до 1962 — Обчислювальний центр) АН УРСР. Осн. праці — з теорії автоматів, формальних мов, прикладної теорії алгоритмів і штучного інтелекту. Л.— один з творців методу формалізованих тех. завдань проектування дискретних систем. Держ. премія СРСР, 1968.

ЛЕТИ́ЧІВ — селище міського типу Хмельн. обл. УРСР, райцентр. Розташований при впадінні р. Вовк у Пд. Буг, за 33 км від залізнич. ст. Деражня. 10,1 тис. ж. (1980). Перші писемні згадки про Л. як фортецю, збудовану лит. феодалами, належать до 1411. В 1434 місто загарбала шляхет. Польща. В 1466 Л. надано *магдебурзьке право*. Після 2-го поділу Польщі (1793) Л. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. В 1-й третині 19 ст. в районі Л. відбулися антифеод. виступи селян під проводом У. Я. *Кармалюка*. Рад. владу встановлено 10 (23).XI 1917. В місті і повіті вибухнуло *Летичівське повстання 1918* проти австро-нім. окупантів, *гетьманщини* і петлюрівської *Директорії*. З 1924 Л.— селище міського типу. В Л. — ремонтний, пресових вузлів, цегельний, комбікормовий, буд. матеріалів, харч. продуктів, хлібний і маслоробний з-ди, швейна, бройлерна й меблева ф-ки, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 4 заг.-осв. та музична школи, лікарня. Будинок культури, 2 б-ки, музей історії селища. Архіт. пам'ятки: залишки замку (стіни з вежею, 15—16 ст.), костьол (1561); пам'ятник У. Я. Кармалюку, якого поховано в селищі. Іл. с. 135.

ЛЕТИ́ЧІВСЬКЕ ПОВСТА́ННЯ 1918 — збройний виступ трудящих Летичівського пов. Подільської губ. проти австро-нім. окупантів (див. *Австро-німецька окупація України 1918*), *гетьманщини* і петлюрівської *Директорії*. Почалося в листопаді 1918, коли сформовані під керівництвом більшовиків повстанські загони визволили Деражню. Тут було створено Раду робітн. і сел. депутатів. У 2-й пол. листопада повстання охопило весь повіт. Створювалися волосні й сільс. Ради. На поч. грудня повстанці визволили Летичів. На скликаному в місті сел. з'їзді Летичівський повіт було проголошено Летичівською Рад. Республікою. Для керівництва боротьбою трудящих проти збройних сил петлюрівців було створено ревком. У січні 1919 петлюрівцям вдалося оволодіти повітом. Однак боротьба тривала до визволення цієї території рад. військами в березні 1919.

ЛЕТИ́ЧІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у сх. частині Хмельн. обл. УРСР. Утворений 1925. Площа бл. 1 тис. км². Нас. 45,9 тис. чол. (1980). У районі — 58 населених пунктів, підпорядкованих 2 селищним і 18 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Летичів*.

Л. р. розташований у межах *Подільської височини*. Корисні копалини: торф, граніти, вапняки, глина, пісок. Річки — *Південний Буг* з прит. *Бужок* і *Вовк*. Грунти переважно чорноземні. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, граб, береза, вільха, сосна) займають 21 тис. га. Підприємства харч., легкої, буд. матеріалів пром-сті: найбільші: Меджибізький консервний, летичівські маслоробний, харч. продуктів, буд. матеріалів і хлібний з-ди, швейна ф-ка. Є летичівські ремонтний та пресових вузлів заводи, а також комбінат побутового обслуговування. Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 57,9 тис. га, у т. ч. орні землі — 50,9 тис. га. Гол. культури: цукрові буряки, пшениця, ячмінь, горох, картопля, овочеві. Скотарство, свинарство, птахівництво. У Л. р.— 18 колгоспів, радгосп, бройлерна ф-ка, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Автошляхів — 526 км, у т. ч. з твердим покриттям — 295 км.

У районі — 38 заг.-осв., 2 муз. школи, сільс. профес.-тех. уч-ще; 42 лік. заклади, у т. ч. 3 лікарні. 17 будинків культури, 42 клуби, 38 кіноустановок, 49 б-к; фортеця-музей (смт Меджибіж) та музей історії Летичева. У Л. р. видається газ. «Колгоспна правда» (з 1931).

А. Л. Баранов.

ЛЕ́ТО (Λητώ) — в грец. міфології титаніда, одна з дружин *Зевса*. Ревнива *Гера* переслідувала Л. і заборонила Землі дати їй пристановище під час пологів. Тільки крихітний плавучий острів Делос прийняв Л., і там вона народила близнят — *Аполлона* й *Артеміду*. В рим. міфології їй відповідала Латона. Іл. с. 135.

ЛЕТЮ́ЧА ЛИСИ́ЦЯ — рід кажанів род. криланових. Те саме, що й *калонг*.

ЛЕТЮ́ЧИЙ СОБА́КА, нічний крилан (Rousettus) — рід кажанів род. криланових. Довж. тіла бл. 13 см. Волосяний покрив тулуба короткий, буруватого кольору. 13 видів, поширений в Африці, Пд. Азії, Малайзії, на архіпелагах Індійського океану на Сх. до Соломонових о-вів у Тихому океані.

Активні Л. с. в осн. в сутінках. Самка раз на рік після 15-тижневої вагітності народжує 1 маля. Живляться Л. с. соком плодів і нектаром. Сприяють перенесенню пилку з однієї квітки на іншу. Іноді Л. с. називають і *калонга*.

ЛЕТЮ́ЧІ РИ́БИ (Exocoetidae) — родина риб ряду сарганоподібних. Довж. тіла до 50 см. Грудні плавці довгі й широкі, розташовані високо. Спина темно-синя, боки і черево сріблясті, грудні плавці синього, зеленого, коричневого або

А. Р. Лесаж.

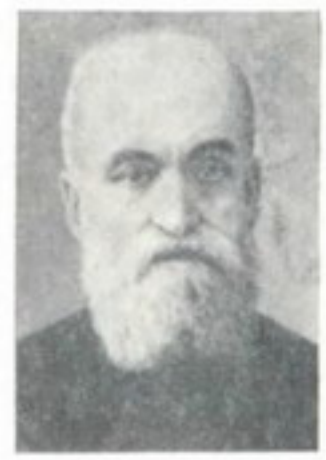

П. Ф. Лесгафт.

Г. Е. Лессінг.

Летичів. Наріжна вежа замку. 15—16 ст.

Летяга звичайна.

Лещиця волотиста. Квітуча частина рослини.

Летюча риба двокрила.

ін. кольорів. Характерною особливістю Л. р. є їхня здатність до планеруючого польоту над водою на віддаль до 100 (іноді 500) м, що розвинулась як засіб порятунку від хижих риб. Живуть у поверхневих шарах моря, ведуть зграйний спосіб життя. Живляться дрібними планктонними (див. *Планктон*) організмами. Понад 60 видів (7 родів). поширених у тропіч. і субтропіч. водах Атлантичного, Індійського і Тихого океанів. В СРСР, у далекосхідних морях, зустрічаються довгокрил різнохвостий (Cheilopogon heterurus) та летюча риба двокрила (Exocoetus volitans). Л р. пром. значення майже не мають. *Ю. В. Мовчан.*

ЛЕТЮ́ЧКА — криловидний або великий волосовидний виріст на плодах і насінні багатьох рослин. Сукупність невеликих волосків на плодах і насінні наз. ч у б к о м. Л. характерні для анемохорних (див. *Анемохорія*) рослин.

ЛЕТЯ́ГА, азіатська летяга (Pteromys) — рід гризунів родини летягових. Довж. тіла до 21 см, хвоста до 14 см. За зовн. виглядом нагадує *білку*. Між передніми і задніми лапами Л. є шкірна складка, що править за «парашут» при планеруючих польотах на віддаль до 50 м з одного дерева на ін. Включає 2 види, поширений в лісах Євразії та Японії. В СРСР — 1: Л. звичайна (P. volans). В межах України існувала на ш.-сх. Поліссі до 18 ст. включно. Л.— присмеркова й нічна тварина, день проводить у дуплах. Живиться молодими пагонами та бруньками. Раз на рік самка народжує до 4 малят. Л.— малоцінний хутровий звір.

ЛЕУ́ТСЬКИЙ Корній Матвійович [н. 20.IX (3.X) 1901, с. Олександродар, тепер с. Малахів Доманівського р-ну Миколаїв. обл.] — укр. рад. біохімік, доктор біол. наук (з 1943), засл. діяч науки УРСР (з 1965). Член КПРС з 1943. В 1929 закінчив Одес. ін-т народної освіти. З 1949 — зав. кафедрою Чернівецького ун-ту (1949—68 — ректор). Осн. праці — з мінерального обміну і впливу вітамінів на обмін речовин у тваринному організмі. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

ЛЕФЕ́ВР (Lefebvre) Раймон (24. IV 1891, Вір — імовірно, 1.X 1920) — франц. громад. діяч, письменник. Юрист. З 1916 — член Франц. соціалістичної партії (СФІО). Учасник 1-ї світ. війни 1914—18. Разом з П. *Вайяном-Кутюр'є* і А. *Барбюсом* 1917 заснував Респ. асоціацію кол. учасників війни. Виступав проти антирад. інтервенції. Лівий соціаліст. Боровся за вступ СФІО до Комінтерну, делегат його 2-го конгресу (1920). Повертаючись до Франції, загинув у Баренцовому м. Автор творів про 1-у світову війну. Один із засновників антиімперіалістич. напряму у франц. літературі.

ЛЕ́ФЛЕР (Loeffler) Чарлз Мартін [псевд.— Торнов (Tornow); 30.I 1861, Мюлуз, Ельзас — 19.V 1935, Медфілд, шт. Массачусетс]— амер. композитор і скрипаль. Дитинство пройшло на Україні. Муз. освіту здобув приватно в Берліні та Парижі. Був скрипалем у оркестрах Франції, Швейцарії, США (з 1881 жив у США). Автор творів для оркестру (симф. поема «Спогад дитинства», пройнята інтонаціями укр. і рос. нар. пісень, 1924), окремих інструментів (у т. ч. «Українські вечори», за мотивами оповідань М. Гоголя, 1891), голосу з оркестром та ін.

І. М. Лисенко.

ЛЕФРАНСЕ́ (Lefrançais) Гюстав Адольф (30.I 1826, Анже — 16.V 1901, Париж) — діяч *Паризької комуни 1871*. Учитель. Учасник *революції 1848 у Франції*, дрібнобурж. соціаліст. Після держ. перевороту Луї Бонапарта 2.XII 1851 емігрував у Лондон (до 1853). Вступив до *Інтернаціоналу 1-го*, член Федеральної ради паризьких секцій, лівий прудоніст. За участь у повстанні 31.X 1870 проти тимчасового уряду ген. Трошю ув'язнений. 26.III 1871 обраний до Комуни. Почергово входив до її комісій — виконавчої, праці й обміну, фінансів. Підтримував прудоністську «меншість» у Комуні. Після придушення Комуни в 1871—80 — в еміграції (Швейцарія), де примкнув до бакуністів (див. *Бакунізм*). У 1872 заочно засуджений до страти, 1880 амністований.

ЛЕ ХОНГ ФОНГ (1902, с. Тхонгланг, пров. Нгеан — 6.IX 1942, о. Пулокондор) — один з організаторів і керівників Компартії Індокитаю (КПІК, 1930). На I з'їзді КПІК (1935) обраний членом її ЦК. У 1938 заарештований. Внаслідок катувань помер у тюрмі.

ЛЕЦИТИ́НИ (від грец. λέκιθος — яєчний жовток), фосфатидилхоліни, холінфосфогліцериди — жироподібні речовини, що належать до *фосфоліпідів*. Складні ефіри *холіну* і фосфатидних к-т. Молекулу Л. складають залишки молекул *гліцерину, фосфорної кислоти,* холіну і двох залишків *жирних кислот*. Л.— гігроскопічні воскоподібні білі речовини, що буріють на повітрі. Нерозчинні у воді, ацетоні й добре розчинні в спиртах, хлороформі, етиловому й петролейному ефірах. Л. у значних кількостях містяться в тваринних і рослинних тканинах, мікроорганізмах як у вільному стані, так і в сполуках з білками й вуглеводами. Особливо багаті на Л. яєчний жовток, нервова тканина, печінка, надниркові залози, кров, сперма, ікра, насіння сої і соняшника тощо. Л. є важливими компонентами *мембран біологічних,* визначають специфічність *проникності біологічних мембран* для різних речовин. Відіграють також важливу роль в *обміні речовин*. Л. широко застосовують в медицині, парфюмерній, текстильній та харчовій промисловості.

М. К. Малишева.

Л Е Ш Федір Олександрович [11 (23).IV 1840, Петербург — 16 (29).I 1903, Київ (?)] — вітчизняний терапевт. Закінчив Медико-хірургічну академію в Петербурзі (1863); працював у мед. закладах Петербурга. В 1885—97 — проф. Київ. ун-ту. Праці Л. присвячені вивченню утворення легеневих інфарктів при *емболії,* туберкульозу гортані тощо. Л. вивчив перебіг *балантидіазу* (1870); відкрив збудника *амебіазу* — дизентерійну амебу (1875). Протягом ряду років Л. очолював Київ. т-во лікарів.

ЛЕ ШАПЕЛЬЄ́ ЗАКО́Н — антиробітничий закон, прийнятий Установчими зборами періоду *Великої французької революції* 14.VI 1791 на пропозицію адвоката Ле Шапельє. Хоч Ле Шапельє був страчений 1794 під час *якобінської диктатури,* проте закон, що відповідав інтересам буржуазії (забороняв об'єднання робітників в асоціації та проведення страйків під загрозою позбавлення політ. прав на рік і штрафу в 500 фр.), зберігав чинність. Заборону страйків у Франції скасовано 1864, свободу діяльності профспілок відновлено 1884.

ЛЕ ШАТЕЛЬЄ́ (Le Chatelier) Анрі Луї (8.X 1850, Париж — 17.IX 1936, Мірібель-лез-Ешель) — франц. фізико-хімік і металознавець, член франц. АН (з 1907), почесний член АН СРСР (з 1926). Професор Паризької вищої гірничої школи (1877—1919), Колеж де Франс (1898—1907) і Паризького ун-ту (1907—25). Запропонував метод визначення *теплоємностей* газів при високих т-рах. У 1884 сформулював заг. правило зміщення хім. рівноваги залежно від зовн. факторів (*Ле Шательє — Брауна принцип*). Розробив (1886—89) термоелектр. спосіб вимірювання високої т-ри, сконструював металографічний мікроскоп (1897). Досліджував металеві сплави і сольові системи методами термічного аналізу.

ЛЕ ШАТЕЛЬЄ́ — БРА́УНА ПРИ́НЦИП — правило, що характеризує вплив зміни умов існування фізико-хімічної системи на стан її рівноваги: якщо система перебуває у стані рівноваги, то діяння на неї сил, які порушують рівновагу (напр., зміна т-ри, тиску і концентрації), зумовлюють перехід системи у такий стан, при якому ефект зовн. впливу послаблюється. Напр., підвищення т-ри спричинює процеси, що відбуваються з поглинанням тепла. Застосовують цей принцип при керуванні хім. процесами. Сформулював його 1884 А. Л. *Ле Шательє,* термодинамічно обґрунтував 1887 К. Ф. *Браун.*

ЛЕШЕ́РН (Лешерн фон Герцфельдт) Софія Олександрівна [1840 (чи 1842) — 1898, Забайкалля] — рос. революціонерка, народниця. В кін. 1873 стала членом петерб. народницького гуртка «бунтарів», що перебував під ідейним впливом М. О. *Бакуніна* Вела пропаганду серед селян приволзьких губерній. У 1874 Л. заарештовано в Саратові і засуджено за «*процесом 193-х*». Під час другого арешту в Києві в січні 1879 вчинила збройний опір. Л.— перша революціонерка в Росії, засуджена до смертної кари (замінено довічною каторгою).

ЛЕ́ШІ (Lleshi) Хаджі (н. 1.V 1913) — алб. держ. діяч, генерал-майор. З 1943 — член Компартії Албанії (з 1948 — Албан. партія праці, АПП). З 1943 — член Генштабу Нац.-визвольної армії, входив до Антифашист. нац.-визвольного к-ту (з 20.X 1944 — Тимчасовий демократичний уряд). У 1944—46 — міністр внутр. справ, 1946—50 — на інших держ. поса-

дах. З 1953 — голова Президії Нар. зборів НСРА (до 1976 — НРА). З 1948 — кандидат у члени, з 1956 — член ЦК АПП.

ЛЕЩИ́НСЬКИЙ (Leszczyński) Станіслав (20.X 1677, Львів — 23.II 1766, Люневіль, Франція) — польс. король 1704—11, 1733—34. Обраний королем під тиском Швеції (після вторгнення в Польщу 1702 військ *Карла XII*), але не визнаний шляхтою. Уклав з І. *Мазепою* договір про перетворення Лівобережної України на провінцію шлях. Польщі. Після поразки швед. війська в *Полтавській битві 1709* Л. втік до Франції. В 1733 при підтримці Франції вдруге став польс. королем, але 1734 змушений був зректися престолу. В 1738 відмовився від домагань польс. корони.

ЛЕЩИ́ЦЯ (Lypsophila) — рід рослин родини гвоздикових. Багаторічні або однорічні трави, рідше невеликі напівкущі. Листки сидячі, супротивні. Квітки дрібні, білі, рожеві або пурпурові. Плід — коробочка. Понад 220 видів, поширених в Європі і Азії (1 вид в Австралії). В СРСР 67 видів, з них в УРСР — 12. Ростуть на кам'янистих схилах, в степах, на пісках; деякі поширені як бур'яни. Корені багатьох видів відомі під назвою білий *мильний корінь*, містять значну кількість сапонінів; використовуються для виготовлення шампунів, мильного порошку та ін. З видів, що ростуть в УРСР, багаті на сапоніни корені Л. волотистої (G. paniculata) і Л. високої (G. altissima). Деякі види Л. вирощують як декоративні.

ЛЕ́Я — грошова одиниця Соціалістичної Республіки Румунії. Див. *Лей*.

ЛЄ́КОВ Юрій Миколайович (н. 14.XI 1926, с-ще Садоґ Півн.-Осет. АРСР) — укр. рад. режисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1965). В 1957 закінчив Київ. ін-т театр. мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Учень В. *Скляренка*. В 1954—63 — режисер Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, з 1963 — гол. режисер Харків. театру опери та балету ім. М. В. Лисенка. Вистави: «Іоланта» і «Євгеній Онєгін» Чайковського, «Василь Губанов» Клебанова, «Тоска» Пуччіні та ін. З 1964 викладає в Харків ін-ті мистецтв.

«ЛЕКСІКО́НЪ СЛАВЕНОРО́ССКІЙ И ИМЕНЪ ТЛЪКОВА́НІЄ» — видатна пам'ятка староукр. *лексикографії*. Уклав П. *Беринда*. Надрукований 1627 в Лаврській друкарні в Києві С. *Беріндою*. В «Л.» укр. мовою перекладено або пояснено бл. 7 тис. реєстрових слів: прибл. 5 тис. церковнослов'ян., 600 неслов'ян. (переважно грец. і латинських), бл. 1400 власних геогр. назв. (топонімів) та імен людей (антропонімів). У «Л.» вперше в вітчизн. філології застосовано всі осн. засоби наук. обробки словникового матеріалу. Був посібником для вивчення церковнослов'ян. мови в школах 17—18 ст. Широко використовувався вітчизн. і зарубіж. лексикографами 17—18 ст.

В. В. Німчук.

ЛЄСКО́В Микола Семенович [4 (16).II 1831, с. Горохово, тепер Орлов. обл.— 21.II (5.III) 1895, Петербург] — російський письменник. Працював чиновником спочатку в Орлі, а 1849—57 — у Києві. З 1861 жив у Петербурзі (не раз відвідував Київ, востаннє 1881). Літ. діяльність почав зі статей і фейлетонів. Автор реалістичних оповідань і повістей: «Погасле діло» (1862), «Житіє однієї баби» (1863), «Леді Макбет Мценського повіту» (1865), «Воїновниця» (1867), п'єси «Марногратець» (1867) та ін. Реакційні «антинігілістичні» твори — оповідання «Вівцебик» (1863), романи «Нікуди» (1864; під псевд. М. Стебницький), «Обійдені» (1865), «На ножах» (1870—71). У повістях «Зачарований мандрівник» (1873), «Тупейний художник» (1883), «Оповідь про тульського косоокого Лівшу і стальну блоху» (1881) розкрив духовне багатство рос. народу, його трагічну долю в умовах самодерж. Росії. У творах «Дрібниці архієрейського життя» (1880), «Маленька помилка» (1883), «Адміністративна грація» (1893) посилюються сатиричні елементи. Л. був особисто знайомий з Т. Шевченком, Марком Вовчком, О. Марковичем та ін. Добре знав укр. мову, фольклор, залишив спогадинариси про Київ. Ряд статей присвятив Т. Шевченкові. На укр. матеріалі написані оповідання «Нехрещений піп», «Старосвітські психопати», «Печерські антики», «Заячий реміз». Перші переклади Л. укр. мовою з'явились у 80-х рр.; твори його перекладали М. Павлик, М. Грінченко, С. Васильченко, М. Зеров, О. Кундзіч та ін. За повістю «Леді Макбет Мценського повіту» Д. Шостакович створив 1934 однойменну оперу (з 1962 — «Катерина Ізмайлова»), яка іде на сценах укр. театрів.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—6. М., 1973; У к р. п е р е к л.— Вибрані твори. Х., 1929; Вибрані твори. К., 1950; Остання зустріч і остання розлука з Шевченком.— Чи забута «Тарасова могила»? В кн.: Васильченко С. Твори, т. 4. К., 1960.

Літ.: Лесков А. Н. Жизнь Николая Лескова. М., 1954; Другов Б. М. Н. С. Лесков. М., 1961; Лєсков А. Шевченко у відгуках М. С. Лєскова. «Вітчизна», 1946, № 3; Левандовський Л. І. Позиція Лєскова в боротьбі за Т. Шевченка. «Радянське літературознавство», 1974, № 3; Столярова Ч. В. В поисках идеала. Творчество Н. С. Лескова. Л., 1978.

Ю. З. Янковський.

«ЛЕТУ́ЧИЙ ЛИСТО́К» — нелегальна газета ленінсько-іскрівського напряму, орган Катеринослав. комітету РСДРП. Виходив з березня 1902 по січень 1903. Всього випущено 8 номерів і два додатки. Друкувався в підпільній друкарні. Ленінська газета «*Искра*» схвально оцінила видання газети. «Л. л.» вів боротьбу проти «*економізму*», вміщував фактичний матеріал про революц. рух у Катеринославі. Випуск припинився у зв'язку з розгромом друкарні жандармами.

«ЛЕТУ́ЧИЙ ЛИСТО́К» — нелегальна газета іскрівського напряму, орган Київ. к-ту РСДРП. Див. «*Киевский социал-демократический листок*».

«ЛЕТУ́ЧИЙ ЛИСТО́К» — нелегальна газета, орган Луганського комітету РСДРП. З грудня 1902 до квітня 1903 вийшли 4 номери, надруковані на гектографі. Поширювався в Луганську й серед трудящих Бахмутського Слов'яносербського повітів. «Л. л.» вміщував інформацію про тяжке становище робітників, закликав їх до боротьби проти самодержавства, до згуртування під прапорами РСДРП.

О. М. Семененко.

ЛЖЕДМИ́ТРІЙ I [р. н. невід.— п. 17 (27).V 1606] — політ. авантюрист-самозванець, який видавав себе за рос. царевича *Дмитрія Івановича*, рос. цар 1605—06. Походження Л. І не з'ясовано. Користуючись підтримкою польс. магнатів і католицького духівництва, Л. І восени 1604 з 4-тисячним загоном польс. шляхти вдерся на Сіверську Україну. Демагогічними обіцянками залучив на свій бік частину населення, що брало участь у *селянській війні початку 17 століття* в Росії. Після смерті *Бориса Годунова* Л. І в червні 1605 вступив у Москву і зайняв царський престол. Кріпосницький характер внутр. політики й антинац. зовн. політика Л. І викликали посилення нар. руху навесні 1606. Під час повстання у Москві Л. І було вбито.

М. С. Лєсков.

ЛЖЕДМИ́ТРІЙ II [р. н. невід.— п. 11 (21).XII 1610] — політ. авантюрист-самозванець, ставленик шляхет. Польщі. Після вбивства *Лжедмитрія I* видавав себе за царевича *Дмитрія Івановича*, що нібито врятувався під час нар. повстання 1606. Походження Л. II не з'ясовано. Спираючись на загони польс. магнатів, Л. II влітку 1607 почав воєнні дії проти *Василія Шуйського*. Влітку 1608 підійшов до Москви і зупинився табором у с. Тушино, де з рос. бояр-перебіжчиків був сформований «уряд». У 1609 в зв'язку з відкритою інтервенцією Польщі проти Росії (див. *Польська і шведська інтервенція початку 17 століття*) Л. II став непотрібний шляхет. Польщі. В кін. 1609 втік до Калуги, через рік його вбили кол. прибічники.

ЛЖЕІСИДО́РОВІ ДЕКРЕТА́ЛІЇ — збірник церковно-правових документів, що виник у 9 ст. в Каролінгській імперії і складався переважно з підроблених папських *декреталій* (листів, послань), рішень соборів тощо. Автор — невідома особа під псевдонімом Ісидор Меркатор (звідси назва). У богословській л-рі укладання Л. д. приписувалось єпископу Ісидору Севільському (6—7 ст.). Документи було підроблено з метою обґрунтувати абсолютну владу римського папи й довести зверхність церк. влади над світською. Підробленість Л. д. доводили вже в 16 ст. протестантські богослови, достовірно цей факт встановлено на поч. 17 ст.

ЛИБЕДИ́НСЬКИЙ Юрій Миколайович [28.XI (10.XII) 1898, Одеса — 24.XI 1959, Москва] — рос. рад. письменник. Член КПРС з 1920. Учасник громадян. і Великої Вітчизн. воєн. Друкуватися почав 1922. Повість «Комісари» (1925) — про громадян. війну; у романах «Завтра» (1923), «Поворот» (1927), «Народження героя» (1930) створив образи комуністів 20-х рр. Перебування Л. на Україні в комуні «Комінтерн» Каховського р-ну відоб-

Лето з дітьми. Деталь розпису червонофігурної амфори. 4 ст. до н. е.

ражено у повісті «Напередодні» (1933). У 1942—43 написав повісті «Гвардійці», «Гармата Югова», «Ополченці». Роман «Баташ і Батай» (1940—41), трилогія «Гори й люди» (1947), «Заграва» (1952), «Ранок Рад» (1957) — про Жовтневу революцію, перші роки соціалістичного будівництва в країні, дружбу народів. Автор книг для юнацтва, мемуарів тощо. Нагороджений орденом Червоного Прапора, медалями.

Тв.: Избранное, т. 1—2. М., 1972; Укр. перекл.— Комісари. Х., 1930.

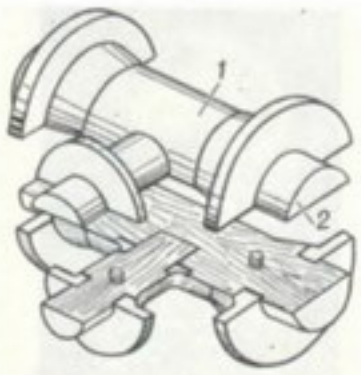

Рознімна ливарна модель із стрижневими знаками:
1 — половина моделі; *2* — стрижневий знак.

ЛИВА́РНА МОДЕ́ЛЬ — подоба відливка, що відтворює в *ливарній формі* його зо́внішні обриси; частина *модельного комплекту*. Відрізняється від відливка наявністю стрижневих знаків (гнізд), в які вставляють стрижні, припусками на *усадку* металу і подальшу мех. обробку. Розрізняють Л. м. (мал.): рознімні і нерознімні; дерев'яні, гіпсові, цементні, пластмасові, пінополістирольні, парафіно-стеаринові і металеві (чавунні, сталеві тощо).

ЛИВА́РНА ФО́РМА — форма, в яку заливають розплавлений матеріал, щоб одержати після його тверднення фасонний відливок. Складається звичайно з півформ, що утворюють замкнену порожнину, яка має обрис відливка (див. *Ливарна модель*). В Л. ф. є стрижні, за допомогою яких створюють внутр. порожнини й отвори, і *ливникова система*. Розрізняють Л. ф. (мал.) разові і багаторазові, що їх виготовляють в *опоках* ручним або машинним (див. *Формувальна машина*) способом з *формувальних сумішей*, а також з металу (див *Кокіль*). Форми, використовувані в процесі *лиття* під тиском. звичайно наз. *прес-формами*

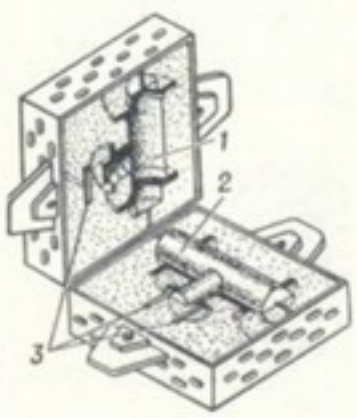

Ливарна форма в опоці:
1 — верхня півформа; *2* — нижня півформа зі стрижнем; *3* — ливникова система.

ЛИВА́РНЕ ВИРОБНИ́ЦТВО — виробництво литих заготовок або деталей (відливок) з розплавлених металів (сплавів). Було відоме з давніх часів у Китаї, Індії, Вавілоні, Єгипті, Греції тощо. Перші ливарні вироби, знайдені на території України, належали до періоду *трипільської культури*. В 12—13 ст. складні відливки виготовляли київські ливарники. В 1479 в Москві було збудовано перший ливарний з-д, пізніше (1797) став до ладу перший на Україні (на березі р. Лугані) ливарно-гарматний з-д. У 18 ст. невеликі «залізні заводи» діяли на Чернігівщині, 1885 видав продукцію перший труболиварний з-д (у Макіївці). Значну роль у розвитку Л. в. відіграли праці П. П. *Аносова*, О. О. *Байкова*, А. А. *Бочвара*, В. Ю. *Грум-Гржимайла*, М. В. Калакуцького, О. С. Лаврова, В. С. Кнаббе та ін. вчених. Л. в. полягає в основному у готуванні *формувальних сумішей* і *стрижневих сумішей*, виготовленні *ливарних форм* і стрижнів, *плавці* металу і заповненні ним цих форм. видаленні затверділих відливок, їх очищенні й обрубуванні. Форми і стрижні виготовляють відповідно на *формувальних машинах* і *стрижневих машинах*. Застосовують також *піскодувні машини, піскомети* і *піскострільні машини*. Потім у форму вставляють стрижні, з'єднують її половини, після чого виплавленим у *вагранці, електричній печі* або ін. агрегаті металом заповнюють (через *ливникову систему*) форму, використовуючи різні способи *лиття*. Затверділі відливки видаляють з форми на вибивній гратці, очищають їх від залишків суміші на дробометних, дробоструминних або піскогідравлічних установках. Далі обрубують (відрізують) ливникову систему, зачищають заливи металу і залишки ливників. Мех властивості відливок поліпшують *термічною обробкою*. За сучас. технологією Л. в., яка значною мірою механізована, можна виготовляти відливки практично будь-якого розміру, будь-якої ваги і форми. Дальше удосконалення Л. в. пов'язане зі створенням ливарних автоматів і автом. ливарних ліній, з організацією автоматизованих ділянок і цехів. Його ефективність підвищують, застосовуючи процеси *електрометалургії*, високоміцні сплави, знижуючи масу відливок і наближуючи їхні розміри до розмірів готових деталей машин і конструкцій. В галузі Л. в. відомі праці К. І. *Ващенка*, А. А. *Горшкова*, В. О. *Єфімова*, А. Є. *Кривошеєва*, Б. О. *Носкова*, О. М. *Петриченка*, О. М. *Самаріна*, Ю. А. Нехендзі та ін. В УРСР проблеми Л. в досліджують у *Лиття проблем інституті* АН УРСР, *Київському політехнічному інституті* та ін. закладах. На Україні (в Кременчуку, Одесі, Сумах та ін.) є спеціалізовані підприємства, де виготовляють відливки. Підприємствами з розвинутим Л. в. є «*Запоріжсталь*», *київський суднобудівний завод* «*Ленінська кузня*», *Краматорський завод важкого верстатобудування, Харківський тракторний завод* тощо. В СРСР в 1979 вироблено 25 млн. відливок.

Літ. Шульте Ю. А. Электрометаллургия стального литья. М., 1970; Петриченко А. М. Книга о литье. К., 1972; Гуляев Б. Б. Теория литейных процессов. Л., 1976; Аксёнов П. Н. Оборудование литейных цехов. М., 1977; Справочник по чугунному литью. М., 1978. *Ю. А. Шульте.*

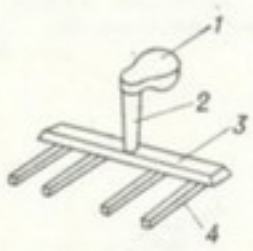

Ливникова система:
1 — ливникова чаша; *2* — стояк; *3* — шлакоуловлювач; *4* — живильник.

ЛИВА́РНИЙ ЧАВУ́Н — чавун з високою *рідкотекучістю*; один з видів *доменного чавуну*. У Л. ч. сірий колір зламу, невелика *усадка*, значна стійкість проти зношування, його легко обробляти на металорізальних верстатах. Розрізняють Л. ч. природнолегований (з хім. елементами, що містяться в залізній руді), коксовий, спеціальний і рафінований (магнієм або сумішами, що містять магній; див. *Рафінування* металів). З природнолегованого і коксового Л. ч. виготовляють фасонні вироби. Спеціальний Л. ч. застосовують у виробн. *ковкого чавуну*, рафінований Л. ч.— при одержанні *високоміцного чавуну* і *сірого чавуну*

Лилик двоколірний.

ЛИВНИКО́ВА СИСТЕ́МА — сукупність каналів, по яких розплавлений матеріал надходить у *ливарну форму*. Осн. частини Л. с. (мал.): ливникова чаша (лійка), в яку заливають матеріал з ковша або ін. пристрою; вертикальний стояк; шлакоуловлювач, де затримуються частинки *шлаку*, і живильник (ливник), через який матеріал потрапляє у форму. Розрізняють Л. с.: горизонтальні (з живильником у горизонтальній площині) і вертикальні; верхні, бічні, сифонні (нижні) і ярусні.

ЛИ́ЖНИЙ СПОРТ — зимовий вид *спорту*, що включає лижні гонки, стрибки з трампліна, двоборство (гонки й стрибки), а також *гірськолижний спорт, біатлон*. Перші змагання з Л. с. відбулися 1767 в Норвегії. В Росії перше змагання з Л. с. проведено 1894 в Петербурзі. 1895 засновано Моск. лижний клуб, 1910 відбулася першість Росії з Л. с. 1924 створено Міжнар. лижну федерацію (ФІС), до якої 1948 увійшла Федерація Л. с. СРСР. В Рад. Союзі з 1919 проводиться першість країни з гонок, з 1926 — з стрибків з трампліна, з 1935 — з двоборства. Чемпіонати світу з Л. с. проводять з 1929. Великими міжнарод. змаганнями з Л. с. є також Гольменколленські (з 1883, Норвегія), Лахтинські (з 1922, Фінляндія), Фалунські (з 1948, Швеція), Кавголівські (з 1961, СРСР) ігри. Міжнар. дистанції гонок: для чоловіків — 15, 30, 50 км і естафета 4 × 10 км, для жінок — 5, 10, 20 км і естафета 4 × 5 км. З 1972 щороку (крім 1974, 1976) проводяться чемпіонати світу з літання на лижах (стрибки з трампліна, розрахункова потужність якого перевищує 90 м). До програми *зимових Олімпійських ігор* Л. с. включено в 1924 (чоловіки) і 1952 (жінки). Серед олімпійських чемпіонів відомі рад. спортсмени: А. Колчина (1964), К. Боярських (1964), В. Белоусов (1968), Г. Кулакова (1972, 1976), В. Веденін (1972), М. Бажуков (1976), Р. Сметаніна (1976, 1980), М. Зимятов (1980) та ін. *І. В. Соколов.*

ЛИЗОГУ́Б Володимир Сергійович (н. 14.VII 1918, Миколаїв) — укр. рад. режисер, нар. арт. УРСР (з 1974). Член КПРС з 1943. Закінчив Харків. театр. ін-т (1952). В 1938—58 працював у Харків. рос. драм. театрі (з 1939 — ім. О. Пушкіна). В 1958—63 — гол. режисер Львів. рос. драм. театру Рад. Армії, з 1963 — режисер Київ. укр. драм. театру ім. І. Франка. Вистави: «Сон князя Святослава» І. Франка, «Лимерівна» П. Мирного, «Під золотим орлом» Галана; за п'єсами О. Корнійчука (зокрема, «Сторінка щоденника» в Київ. театрі ім. І. Франка і Краківському театрі ім. Ю. Словацького), М. Зарудного, О. Коломійця, О. Островського, О. Толстого, Г. Мдівані та ін. Викладав 1948—56 в Харків. театр. ін-ті, з 1963 — в драм. студії театру ім. І. Франка.

ЛИЗОГУ́Б Дмитро Андрійович [1850, Черніг. губ.— 10 (22).VIII 1879, Одеса] — революц. народник. Н. в сім'ї укр. поміщиків *Лизогубів*. Учився в Петерб. ун-ті. Перебуваючи за кордоном, встановив зв'язки з рос. революціонерами. В 1873—74 — член гуртка *чайковців*, 1876 брав участь у заснуванні «*Землі і волі*», якій подавав велику грошову допомогу для підготовки сел. повстань у Київ. губ. Заарештований 1878 і обвинувачений в підготовці замаху на Олександра II. Страчений за виро-

ком Одес. військ.-окружного суду. Образ Л. відтворив Л. М. Толстой в оповіданні «Божеське і людське».

ЛИЗОГУ́Б Олександр Іванович (1790, Чернігівщина — 1839) — укр. композитор і піаніст. Один із зачинателів укр. фп. музики. Автор ноктюрнів, мазурок, варіацій на теми укр. нар. пісень («Ой у полі криниченька», «Та була в мене жінка», «Ой ти, дівчино», «Ой не ходи, Грицю»), романсів («Смерть на чужині», слова О. Подолинського, вид. 1855).

І. М. Лисенко.

ЛИЗОГУ́БИ — укр. козацько-старшинський і поміщицький рід. Володіли великими зем. маєтностями на Чернігівщині та Полтавщині. В 2-й пол. 17—18 ст. обіймали високі старшинські посади на Лівобережній Україні. Іван Кіндратович Л. (р. н. невід.— п. 1662) — канівський і уманський полковник (1659—62). Яків Кіндратович Л. [р. н. невід.— п. 9 (19).VIII 1698] — канівський полковник (1666—69). В 1687—98 — черніг. полковник. Юхим Якович Л. (р. н. невід.— п. 1704) — черніг. полковник (1698 — 1704). Яків Юхимович Л. (1675—1749) — генеральний бунчужний (1713—28), генеральний обозний (1728—49). В 1728—44 очолював кодифікаційну комісію, що опрацьовувала збірник норм укр. феод. права — «*Права, за якими судиться малоросійський народ*». Його вважають автором *Лизогубівського літопису*. Андрій Іванович Л. (1804—64) — ліберальний поміщик, знайомий Т. Г. Шевченка. Олександр Іванович Л.— брат Андрія Івановича Л. (див. О. І. *Лизогуб*). Дмитро Андрійович Л.— син Андрія Івановича Л. (див. Д. А. *Лизогуб*).

А. З. Баравой.

ЛИЗОГУ́БІВСЬКИЙ ЛІТО́ПИС, «Летописец, или Описание краткое знатнейших действ и случаев, что в котором году деялося в Украине малороссийской обеих сторон Днепра и кто именно когда гетманом был козацким» — укр. літопис, що охоплює події з поч. 16 ст. до 1737. Складений 1742. Автором його вважають генерального обозного Я. Ю. Лизогуба (див. *Лизогуби*). Джерелом викладу істор. подій до кін. 17 ст. були *козацькі літописи*, від 90-х рр. 17 ст.— родинні записи Лизогубів. У літописі вміщено невеликі оповідання з історії України, гол. чин. про гетьманів, про участь козаків на чолі з старшиною в *Північній війні 1700—21*, про побудову *Києво-Печерської фортеці*, про страту І. *Мазепою* І. І. *Іскри* та В. Л. *Кочубея*. Літописець осуджує Мазепу. Закінчується Л. л. описом походу рос. військ під командуванням Б. К. *Мініха* та укр. козаків на чолі з наказним гетьманом Я. Ю. Лизогубом проти Крим. ханства. Літописець прагне показати старшину вірними слугами царського уряду. Одночасно Л. л. відстоює ідею автономії України.

ЛИ́ЛИК (Vespertilio) — рід ссавців род. гладконосих, або звичайних, кажанів. Довж. тіла 5,2—7,3 см. Череп короткий, широкий і сплющений, крила вузькі, волосяний покрив темно-бурий з характерною сріблястістю. В роді 2 види: Л. великий, або кажан східний (V. superans), поширений у Примор'ї СРСР і Китаю, та Л. двоколірний, або кажан двоколірний (V. murinus), який населяє помірні широти Євразії, у т. ч. СРСР, зокрема УРСР. Л. селяться у тріщинах лісових урвищ і скель, на горищах, в обшивці стін, у дуплах дерев. Живляться комахами. Самка щороку народжує по двоє малят. Викопні рештки К. двоколірного відомі з *голоцену*.

В. І. Абеленцев.

ЛИМА́Н — селище міського типу Готвальдівського р-ну Харків. обл. УРСР, за 6 км від залізнич. ст. Занки. 4,9 тис. ж. (1980). Поблизу Л., біля смт Комсомольського, *Зміївська ДРЕС* імені Г. М. Кржижановського. Готвальдівська райсільгосптехніка. Середня школа, будинок культури, 2 б-ки. Відомий з 1682.

ЛИМА́НИ (від грец. λιμήν — гавань, пристань) — затоплені морем пригирлові частини річкових долин або балок. Утворюються Л. внаслідок незначного опускання берегової смуги. Л. бувають відкриті (сполучені з морем) і закриті (відокремлені від моря *пересипами*). На Україні Л. поширені на узбережжях Чорного й Азовського морів (*Куяльницький лиман, Дністровський лиман, Дніпровський лиман, Утлюцький лиман* та ін.), багато з них використовуються з лік. метою, деякі — як джерело кухонної солі та хім. сировини.

ЛИМА́ННЕ ЗРО́ШЕННЯ — штучне одноразове (строком від 3—5 до 5—10 днів) глибоке (на глиб. до 2 м і більше) зволоження грунту. Здійснюють Л. з. затриманням на поверхні зрошуваного поля *(лиману)* талих вод місцевого стоку за допомогою земляних валів або *дамб*, що розбивають зрошувану площу на яруси (мал.). В СРСР найпоширеніше в Казахстані, Заволжі і на Пн. Кавказі, де забезпечує високі врожаї *кормових культур*.

С. М. Алпатьєв.

ЛИМА́НСЬКЕ (до 1944 — Зельці) — селище міського типу Роздільнянського р-ну Одес. обл. УРСР, на березі Кучурганського лиману, за 7 км від залізнич. ст. Кучурган. 8,2 тис. ж. (1980). У Л.— 2 виноградгоспи-заводи, меблевий цех Одес. фанерно-меблевого комбінату, 2 будинки побуту. 4 заг.-осв. школи, сільс. профес.-тех. уч-ще; лікарня. 2 будинки культури, клуб, 3 б-ки. Засн. наприкінці 18 ст.

ЛИМА́НСЬКИЙ Юрій Петрович (н. 19.XI 1930, м. Ставрополь) — укр. рад. нейрофізіолог, доктор біол. наук (з 1973). Член КПРС з 1958. Закінчив Ставропольський мед. ін-т (1954). З 1961 — співробітник Ін-ту фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР (з 1972 — заст. директора по наук. роботі). Осн. праці Л. присвячені вивченню функціональної організації нейронних структур стовбурної частини мозку. Держ. премія УРСР, 1976.

ЛИМА́РСТВО — кустарний промисел по виробництву з вичиненої шкіри-сирицї (лимарщини) дрібних шкіряних речей. Відоме багатьом народам. Тривалий час було складовою частиною *чинбарства*. В Київській Русі з шкіри виготовляли взуття, шапки, сідла, сагайдаки, щити, дорожні торбини, обкладинки для книг тощо. За літописними даними, серед давньорус. лимарів вже існувала певна спеціалізація (напр., тульники виготовляли сагайдаки — тули). В 15—16 ст. у Києві і Львові були цехи лимарів і кушнірів. До серед. 19 ст. в Л. застосовували виключно ручну працю. Згодом Л. перетворилося на галузь промисловості.

ЛИМО́Н, цитрина (Citrus limon)— вічнозелена субтропічна плодова рослина родини рутових. Походить з Пд.-Сх. Азії. Дерево завишки до 7 м. Листки шкірясті, овальні, загострені, світло-зелені. Квітки двостатеві, білі, в пазухах листків, одиночні або парні, на кінцях гілок іноді в китицях. Плід — багатогнізда ягода, овальна, світло-жовта, з соковитим м'якушем: його сік містить 5—7,2% лимонної кислоти і вітаміни С (50—150 мг%), В та ін. З плодів виготовляють соки, напої, цукати. З шкірки плодів, листків, пагонів і квіток добувають ефірну олію, протопектин і цедру, які використовують у харч. пром-сті. В дикому стані невідомий. Розводять в Середземномор'ї, США та ін. В СРСР Л. культивують здебільшого на Чорноморському узбережжі Кавказу, а також в Азербайджані. Урожайність 150—300 плодів з дерева. Іл. с. 138.

ЛИМО́ННА КИСЛОТА́ — трьохосновна органічна оксикислота $(CH_2COOH)_2C(OH)COOH$. Кристалізується з однією молекулою води. Безводна Л. к. має $t_{пл}$ 153° С, гідрат 70—75° С. Добре розчинна

В. С. Лизогуб.

М. Лиськов.

Лиманне зрошення. 1. Схема ярусного лиману в заплаві річки. 2. Схема ярусного лиману на схилі. 3. Схема ярусного лиману, що наповнюється скидними водами з водосховища: *1* — розподільний лиман; *2* — водоспускний канал; *3* — водосховище; *4* — гребля; *5* — водозлив; *6* — сектори лиманів; *7* — розподільний вал зі спрямованими дамбами.

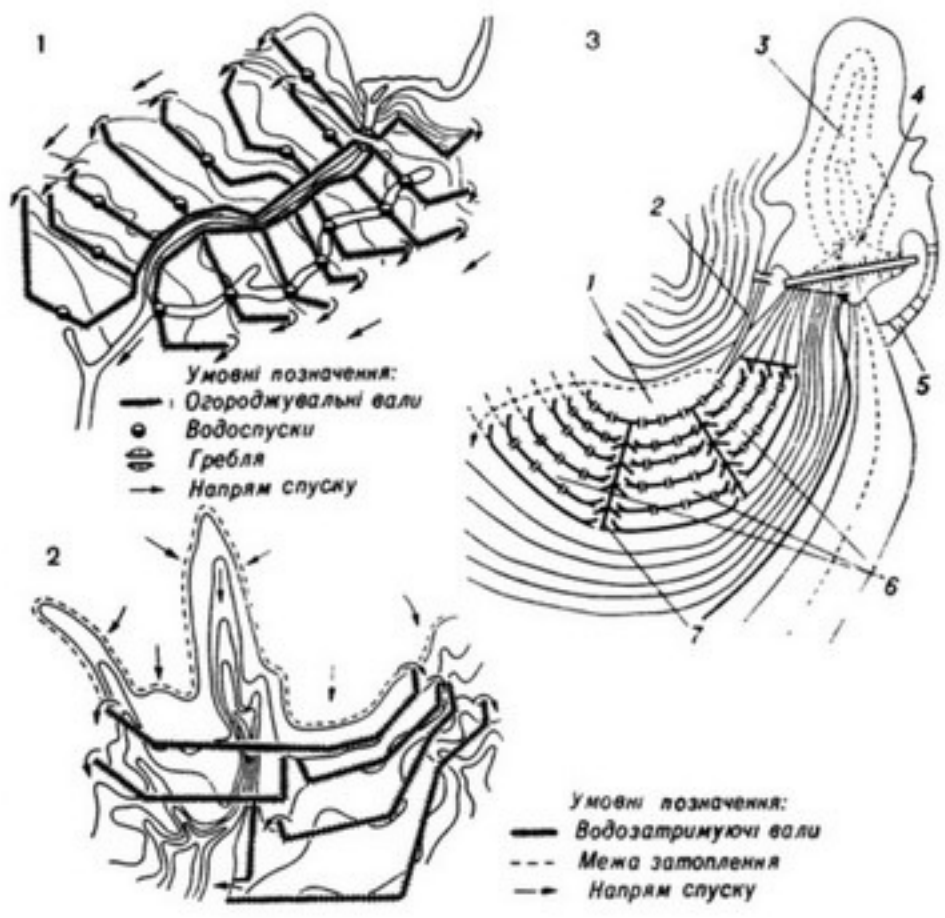

Лимон. Гілка з плодом і квіткою та поперечний розріз плода.

Лимонник китайський:
1 — квітучий пагін;
2 — маточкова квітка;
3 — плоди.

Липа серцелиста. Гілка з квітками і плоди.

Лин.

у воді та спирті, погано — в більшості органічних розчинників. Утворює солі — цитрати. Л. к. поширена у природі: є в деяких ягодах, фруктах (цитрусових), у листях бавовнику і махорки. У пром-сті її одержують з махорки, частіше — зброджуванням цукру або патоки за допомогою грибка Aspergillus niger або ін. грибків (див. *Лимоннокисле бродіння*). Застосовують у харч. і текст. пром-сті, медицині, фотографії, в хім. аналізах тощо.

ЛИМО́ННИК (Schisandra) — рід рослин род. схізандрових. Дерев'янисті листопадні або вічнозелені *ліани* з специфічним запахом лимона. Листки прості, черешкові, цілокраї або зазубрені. Квітки пазушні, поодинокі або в малоквіткових суцвіттях, роздільностатеві, дводомні. Плоди — округлі соковиті ягоди, розташовані на видовженому квітколожі у вигляді прямого нерозгалуженого грона. 25 видів, поширених у Пд.-Сх. Азії і Пн. Америці. В СРСР, у т. ч. в УРСР, в культурі — 1 вид: Л. китайський (S. chinensis) — технічна, харчова, лікарська і декоративна рослина. Плоди і насіння Л. к. містять цукри, органіч. к-ти, вітаміни С і Е, пектин, ефірні й жирні олії, тонізуючі речовини схізандрин і схізандрол, стерини, смоли. *А. П. Лебеда.*

ЛИМОННОКИ́СЛЕ БРОДІ́ННЯ — окислення грибами з родів Aspergillus та Penicillium вуглеводів, деяких спиртів і органічних кислот до *лимонної кислоти*. Поряд з останньою в процесі Л. б. утворюються глюконова та щавлева к-ти. Практичне значення має добування лимонної к-ти з вуглеводів з використанням Aspergillus niger. Л. б. застосовується для потреб медицини, конд. пром-сті тощо.

ЛИН (Tinca tinca) — риба родини *коропових*. Населяє прісноводні водойми Європи та ріки Сибіру — до Єнісею включно. Довж. 30—50 см, жива маса 1—1,5 кг. Тіло товсте, вкрите дрібною лускою і слизом. Спина темно-зелена, боки бурі з золотистим полиском, плавці темно-сірі, черево сіруватобіле. Рот невеликий з вусиками. Тримається переважно стоячих, замулених і заростих водойм. Статевої зрілості досягає на 3—4-му році життя, ікру відкладає в травні — липні по 300—400 тис. ікринок. Живиться донними безхребетними і рослинами. Об'єкт *ставкового рибного господарства*. Промислове значення невелике.

ЛИННИЧЕ́НКО Іван Андрійович [12 (24). X 1857, Київ — 9.VI 1926] — рос. бурж. історик. Закінчив Київ. ун-т (1879). З 1896 — професор Новоросійського ун-ту в Одесі. Автор праць «Віче в Київській області» (1881), «Взаємовідносини Русі і Польщі до пол. XIV ст.» (ч. 1, 1884), «Риси з історії станів у Південно-Західній Галицькій Русі XIV—XV ст.» (1894) та ін. Був послідовником держ. школи (див. *Юридична школа*). Історію України розглядав з позицій великодерж. шовінізму. Окремі праці Л. з історії Галичини містять значний фактичний матеріал і зберігають довідкове значення.

ЛИНО́ВИЦЯ — селище міського типу Прилуцького р-ну Черніг. обл. УРСР. Розташована на р. Руді (прит. р. Удаю). Залізнична станція. 3,9 тис. ж. (1980). В Л.— цукр. комбінат, філіал Прилуцького комбінату хлібопродуктів. 2 заг.-осв. школи, лікарня; будинок культури, б-ка. В 1844—45 в Л. приїздив Т. Г. *Шевченко*. На тер. Л. виявлено кургани *бронзового віку*, ранньослов'ян. могильник *черняхівської культури* та курганний могильник часів Київської Русі. Перша згадка про Л. в істор. джерелах датується 1629.

ЛИНЯ́ННЯ — періодичне оновлення зовнішніх покривів у тварин. Л. властиве членистоногим та деяким ін. безхребетним, земноводним, плазунам (у черепах і крокодилів Л. часткове), птахам, ссавцям. У безхребетних (ракоподібних, павукоподібних, багатоніжок, комах тощо) — це пов'язана з певними віковими стадіями зміна хітинового (див. *Хітин*) покриву, яка забезпечує можливість росту. У земноводних і плазунів Л. являє собою періодичну зміну верхніх шарів *епідермісу* в міру їх зроговіння та зношування; його частота визначається температурними умовами (взимку Л. припиняється). Л. ссавців і птахів — це не тільки оновлення зношених зовн. покривів (пір'я або хутра), а й пристосування, що забезпечує вікову і сезонну зміну покривів, з якою часто пов'язана і зміна *забарвлення тварин;* залежить від ряду факторів, у т. ч. від світлового режиму. У період Л. у тварин значно підвищується обмін речовин, зростає потреба у вітамінах, мінеральних речовинах, підвищується збудливість; тварини втрачають у вазі. Тому свійські тварини в період Л. потребують кращого догляду.

ЛИНЬКО́В Михась [Михайло Тихонович; 18 (30).XI 1899, с. Зазиби, тепер Ліозненського р-ну Вітеб. обл.— 21.IX 1975, Мінськ] — білорус. рад. письменник, нар. письменник БРСР (з 1962), акад. АН БРСР (з 1953). Член КПРС з 1926. Друкуватися почав 1919. Збірки «Оповідання» (1927), «Гой» (1929), «Андрій Лєтун» (1930). Повість «Останній звіринець» (1930) та зб. оповідань «На великій хвилі» (1938) — про класову боротьбу в період відбудови нар. г-ва та колективізації. У романі «На червоній цілині» (1934) показав життя білорус. народу в дожовтневий період. Зб. оповідань «Остап» (1944) та роман-епопея «Незабутні дні» (1948—58) — про подвиг білорус. народу у роки Великої Вітчизн. війни. Автор творів для дітей, літературозн. праць, статей про Т. Шевченка. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Портрет с. 137.
Тв.: Збор твораў, т. 1—4. Мінск, 1967—68; Укр. перекл.—Миколка-паровоз. К., 1955; [Оповідання]. В кн.: Білоруські оповідання. К., 1957; Рос. перекл.— Незабываемые дни, кн. 1—2. М., 1979.
І. Д. Бажинов.

ЛИ́ПА (Tilia) — рід рослин родини липових. Дерева заввишки 15—50 м. Листки чергові, прості, серцевидні, гострозубчасті по краю. Квітки двостатеві, жовті або жовтувато-білі, невеликі, запашні, зібрані в щитковидні напівзонтики. Плід — одно- або двонасінний горішок. Понад 50 видів, поширений у помірній зоні Пн. півкулі. В СРСР понад 15 дикорослих видів, з них в УРСР — 6. Найпоширеніша Л. серцелиста (T. cordata) з густою широкою кроною; росте в листяних і мішаних лісах, серед чагарників. Л. вирощують у садах і парках. Квітки містять ефірну олію, сапоніни, дубильні речовини, каротин, вітамін С. Настій з сухих квіток («липовий цвіт») використовують як потогінний і заспокійливий засіб. Л.— добрі медоноси. Легку, без'ядерну деревину Л. широко використовують у токарному, різьбярському і столярному виробн. З кори Л. заготовляють лико для рогож, кошиків, мотузків тощо.
Н. Ф. Колибіна.

ЛИ́ПЕЦЬК — місто, центр Липец. обл. РРФСР, райцентр. Розташований на р. Воронежі (бас. Дону). Залізнична станція. 405 тис. ж. (1980). Згадується в літописах з 13 ст. Зруйнований татарами 1284. В 1709 с. Липівку, в якому 1702 було споруджено чавунний завод, перейменовано на с. Липецькі Заводи (слобода Липські Залізні Заводи). З 1779 Л.— місто. В 1879 тут відбувся з'їзд революц. народників. С.-д. орг-ції створено на поч. 20 ст. Рад. владу встановлено в листопаді 1917. У пром. комплексі міста провідне місце посідає чорна металургія, машинобудування та металообробка. Гол. підприємства: *Новолипецький металургійний завод* та Липецький тракторний завод; з-ди: металург. «Вільний сокіл», «Центроліт», верстатобуд., пускових двигунів, об'єднання «Липецьксантехніка». Пром-сть буд. матеріалів та коксохімія. Виробн. харч. продуктів, швейних виробів і меблів. 2 ТЕЦ. Політех. та пед. ін-ти, ф-т Всесоюзного заочного фінанс.-екон. ін-ту, 6 серед. спец. навч. закладів, Всесоюзний н.-д. і проектний ін-т по переробці брухту чорних металів. Театри — драм. та ляльок, філармонія. Музеї: краєзнавчий та Г. В. *Плеханова*. Л.— грязьовий і бальнеологічний курорт (відкритий 1805). Функціонує цілий рік. Лікувальні засоби: торф'яні грязі, джерела гідрокарбонатно-кальцієво-магнієві і сульфатно-хлоридно-натрієві, води яких з вмістом заліза використовують для пиття і ванн. Показання: захворювання органів руху, нервової системи, шкірні, гінекологічні, органів травлення.

ЛИ́ПЕЦЬКА О́БЛАСТЬ — у складі РРФСР. Розташована в центр. частині Сх.-Європ. рівнини. Утворена 6.I 1954. Площа 24,1 тис. км². Нас. 1224 тис. чол. (на 1.I 1980). Осн. населення — росіяни. Міськ. нас.— 57%. Поділяється на 18 районів, має 8 міст та 6 с-щ міськ. типу. Центр — м. *Липецьк*. Л. о. нагороджено орденом Леніна (1967). Більшу частину тер. області займає *Середньоросійська височина*, розчленована ярами та балками (вис. 170—260 м). Поширені карстові форми рельєфу (див. *Карст*). На Сх.— Окська-Донська рівнина (вис. 150—170 м). Корис-

ні копалини: вапняки, доломіти, мергель, вогнетривкі глини, кварцові піски, торф, залізисті мінеральні води і грязі. Клімат помірно континентальний. Пересічна т-ра січня —10, —11°, липня +19, +20°. Опадів 450—500 мм (максимум — влітку). Гол. ріка — *Дон;* його найбільші притоки: Сосна, Красива Меча (праві), Воронеж з Матирою та ін. Грунти переважно чорноземні, в заплавах річок — алювіальні. Значні ділянки зайняті піщаними і супіщаними грунтами. Л. о. розташована в лісостеповій зоні. Під лісом (дуб, береза, сосна, клен, ялина) — бл. 8,3% тер. області. На Пд. Сх.— частина *Воронезького заповідника*. Г-во області характеризується поєднанням розвинутої пром-сті, зокрема чорної металургії, машинобудування та металообробки, з с. г. зерново-тваринницького напряму. Чорна металургія представлена *Новолипецьким металургійним заводом* та з-дом «Вільний сокіл». Залізна руда надходить з *Курської магнітної аномалії*. Добувають вапняки та доломіти (доломітовий комбінат у Данкові). Осн. спеціалізація машинобудування та металообробки — виробн. тракторів, металорізальних верстатів, ливарного устаткування. Розвивається також хім., буд. матеріалів, харч. (цукр., консервна, м'ясна, тютюнова) та легка (шкіряна, виробн. мережив) пром-сть. Гол. пром. центри: Липецьк, *Єлець*, Данков, Грязі, Чаплигін. С.-г. угіддя займають понад 80% тер. області. Вирощують зернові (пшениця, жито, ячмінь, овес, просо, гречка), технічні (цукр. буряки, соняшник, картопля) і кормові культури, а також махорку. Садівництво. Розвинуті мол.-м'ясне скотарство, свинарство та м'ясововнове вівчарство. Для внутр. і зовн. перевезень використовують залізнич. (магістралі Москва — Єлець — Донбас, Москва — Грязі — Воронеж — Ростов-на-Дону, Рига — Орел — Липецьк — Волгоград, що перетинають область) та автомоб. транспорт. Аеропорт у Липецьку. Тер. Л. о. перетинає газопровід Ставрополь — Москва. У Л. о.— політех. і 2 пед. ін-ти (Липецьк, Єлець), Всесоюзний н.-д. та проектний ін-т по переробці брухту чорних металів, 20 серед. спец. навч. закладів. Театри — драм. та ляльок у Липецьку; краєзнавчі музеї (Липецьк, Єлець, Данков, Усмань), меморіальний музей Л. М. Толстого у с-щі Лев Толстой. У Липецьку — один з найстаріших у країні бальнеогрязьових курортів.

ЛИПИЦЬКА КУЛЬТУ́РА — археологічна культура населення Верхнього Придністров'я 1 ст. до н. е.— 3 ст. н. е. Назва — від с. Верхньої Липиці Рогатинського р-ну Івано-Фр. обл., поблизу якого в кін. 19 ст. було виявлено могильник цієї культури. Вивчення пам'яток Л. к. (поселень, могильників і скарбів монет) почалося в 30-х рр. 20 ст. Поселення Л. к. (див. *Верхньолипицьке поселення, Незвиське поселення*) являли собою неукріплені селища переважно на берегах річок. На поселеннях виявлено залишки напівземлянкових і наземних жител. Поховання — грунтові без насипів. Поховальні обряди — трупопокладення і трупоспалення. У пам'ятках Л. к. поряд з ліпним трапляється гончарний посуд (миски, глеки, широкі вази тощо). Серед металевих виробів — залізні ножі, долота, сокирки, ключі, предмети озброєння, бронзові прикраси. Основою г-ва племен Л. к. було землеробство. Вони перебували на стадії первіснообщинного ладу. Численні знахідки римських монет і привізних металевих виробів, глиняного, бронзового і скляного посуду свідчать про зв'язки носіїв Л. к. з населенням рим. провінцій. Питання про етнічну належність Л. к. остаточно не розв'язане. Іл.с. 140.

Літ.: Смішко М. Ю. Липицька культура. В кн.: Археологія Української РСР, т. 3. К., 1975; Цигилик В. М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери. К., 1975.

М. Ю. Смішко.

ЛИПКО́ВСЬКА Лідія Яківна [28.IV (10.V) 1882, с. Бабин, тепер Кельменецького р-ну Чернів. обл.— 22.III 1958, Бейрут, Ліван] — рос. співачка (колоратурне сопрано). В 1906 закінчила Петерб. консерваторію. В 1906—16 (з перервами) — солістка Маріїнського театру в Петербурзі. В 1909—14 гастролювала в містах Зх. Європи й Пн. Америки. Часто виступала в містах України (Київ, Харків, Одеса, Катеринослав та ін.). З 1917 жила за кордоном. У 1939—41 викладала спів у Кишинівській, 1945—50 — Тимішоарській (Румунія), з 1950 — в Паризькій консерваторіях. Партії: Наталка («Наталка Полтавка» Лисенка), Татьяна («Євгеній Онєгін» Чайковського), Розіна («Севільський цирульник» Россіні). В концертах виконувала укр. нар. пісні. Гастролювала в СРСР (1927—29; виступала на Україні — Київ, Одеса, Дніпропетровськ, Харків).

Літ.: Арабаджиу Р. Очарованная песней. Кишинёв, 1977.

Р. Я. Пилипчук.

ЛИПНЕ́ВА МОНА́РХІЯ — період в історії Франції від *липневої революції 1830* до *революції 1848 у Франції*. В 1830—48 державою правила фінанс. аристократія на чолі з королем *Луї-Філіппом*.

ЛИПНЕ́ВА РЕВОЛЮ́ЦІЯ 1830 у Франції — бурж. революція; покінчила з дворянською монархією *Бурбонів* (режим *Реставрації*) і встановила владу буржуазії в особі короля *Луї-Філіппа*. Приводом до Л. р. були ордонанси Карла X, видані 26.VII: про розпуск палати депутатів, обмеження кількості виборців, запровадження суворої цензури друку та ін. Рушійна сила Л. р.— робітники, ремісники, дрібна і серед. буржуазія, студентство, офіцерство. 27—29.VII революція перемогла в Парижі, потім — у провінції. Нац. гвардія і частина королівських військ перейшли на бік повсталих. Карл X втік до Англії і 2.VIII зрікся престолу. Слабкість респ. груп і демократичних сил, неорганізованість робітн. класу дали змогу великим банкірам, фінансистам і пром. магнатам прийти до влади, що було закріплено в конституції— «Хартії 1830». Л. р. сприяла прискоренню капіталістичного розвитку держави й посиленню боротьби між пролетаріатом і буржуазією. В Л. р. брали участь представники передової Росії М. А. Кологривов, М. М. Кир'яков (з Одеси), С. Д. Полторацький. Л. р. завдала серйозного удару системі *Священного союзу*.

Т. Г. Солтановська.

ЛИПНЕ́ВИЙ МАНІФЕ́СТ 1944 — перший держ. акт Народної Польщі. Прийнятий 22.VII *Польським комітетом національного визволення* (ПКНВ) в м. Хелмі. Проголосив перехід держ. влади до рук трудящих в особі *Крайової Ради Народової*, її виконавчого органу — ПКНВ; відновив польс. державність і демократичні свободи; накреслив широку програму соціальних реформ. Л. м. скасував реакційну конституцію 1935 і закони періоду нім.-фашист. окупації; закликав до повного визволення Польщі в союзі з Рад. Армією. Л. м. підкреслив, що питання рад.-польс. кордону має бути врегульоване на основі принципу: польс. землі — Польщі, укр., білорус. і лит. землі — Рад. Україні, Рад. Білорусії і Рад. Литві.

ЛИПНЕ́ВІ ДНІ 1917 — політ. криза, третя після *Квітневої кризи 1917* і *Червневої кризи 1917* в Росії в період після Лютневої бурж.-демократичної революції, зумовлена імперіалістичною політикою бурж. *Тимчасового уряду*. Приводом до кризи став невдалий наступ рос. військ на фронті. 3 (16). VII в Петрограді стихійно відбулися демонстрації солдатів і робітників, що загрожували перерости у збройні виступи проти Тимчасового уряду. Більшовики, вважаючи такий виступ передчасним, вирішили надати демонстрації мирного характеру. 4 (17).VII в демонстрації, що проходила під лозунгом «Вся влада Радам!», взяло участь 500 тис. чол. Учасників її привітав В. І. Ленін. Демонстрантів обстріляли війська Тимчасового уряду, який погодив свої дії з есеро-меншовицьким керівництвом Всерос. Центр. виконавчого к-ту Рад. Контрреволюція перейшла в наступ у всіх районах Росії. Дії Тим-

Л. Я. Липковська.

З. П. Лисак.

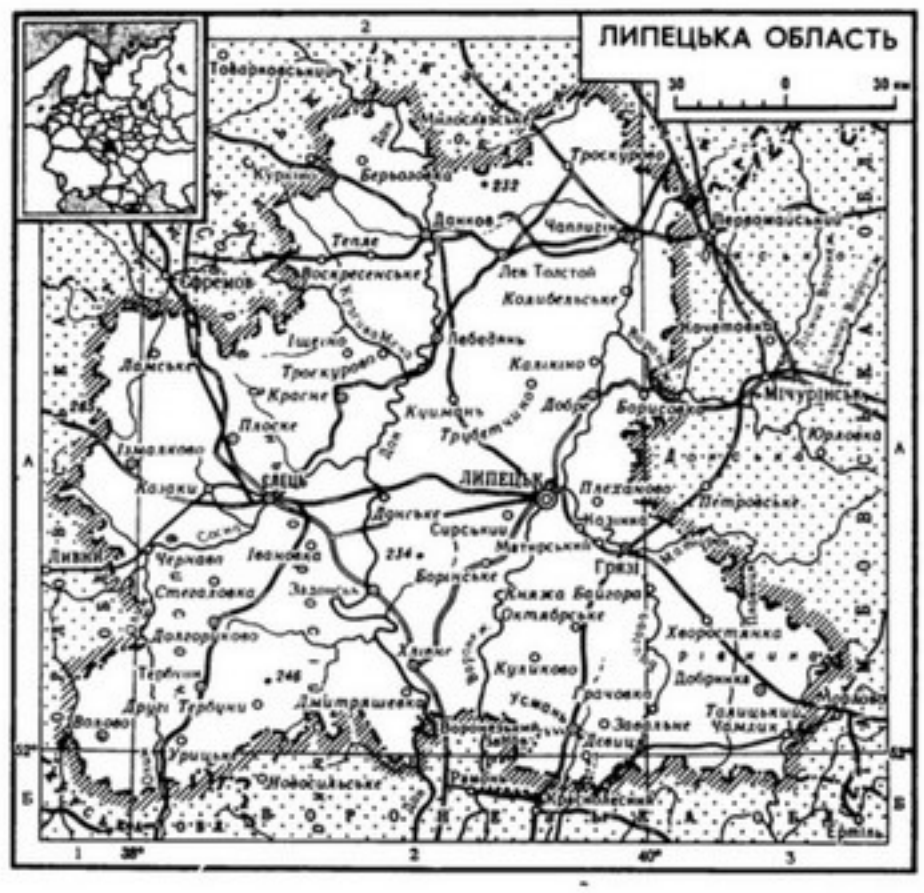

ЛИПНЕВІ ПОЛІТИЧНІ СТРАЙКИ 1914

Липицька культура. Речі з пам'яток: 1 і 2 — глиняні глечик і чарка; 3 і 4 — бронзові фібула (застібка) й прикраса.

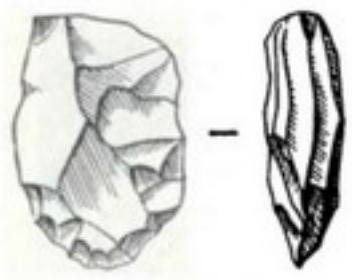

Липські стоянки. Крем'яне рубальне знаряддя.

Липучка їжакова: *1* — нижня і верхня частини рослини; *2* — плід.

Лисиця звичайна.

часового уряду підтримала бурж.-націоналістична *Центральна рада*. За згодою її та есеро-меншовицької більшості Київ. Ради робітн. депутатів юнкери і козаки 5 (18).VII розгромили приміщення Київ. к-ту більшовиків і заарештували членів к-ту. Антиурядові демонстрації відбулися в Москві, Іваново-Вознесенську, Орєхово-Зуєві, Красноярську, Томську та ін. містах. Л. д. привели до розмежування сил революції і контрреволюції. Буржуазія перейшла у відкритий наступ проти трудящих, більшовицької партії. Тимчасовий уряд розформував ряд революц. частин, запровадив на фронті смертну кару. Замість *двовладдя* в країні було встановлено єдиновладдя буржуазії, оскільки угодовське керівництво Рад перейшло на її бік. Мирний розвиток революції став неможливим. *Шостий з'їзд РСДРП(б)* визначив курс на збройне повстання трудящих.

Р. Г. Симоненко.

ЛИПНЄВІ ПОЛІТИ́ЧНІ СТРА́ЙКИ 1914 — страйки солідарності рос. пролетаріату зі страйкуючими робітниками Баку (див. *Бакинські страйки*). Страйк нафтовиків підтримав пролетаріат усієї Росії. 24.VI (7.VII) на заклик більшовиків в знак солідарності з бакинцями виступили робітники Москви. Особливо гостро проходили виступи робітників Петербурга. 3 (16).VII між страйкуючими робітниками Путіловського заводу і поліцією відбулася сутичка, в якій двох робітників було вбито і 50 поранено. 9 (22).VII на вулицях міста з'явилися барикади. 11 (24). VII політ. страйк у Петербурзі став загальним, охопивши 200 тис. чол. Страйки і демонстрації солідарності з бакинськими робітниками, страйки протесту проти розстрілу путіловців прокотилися в Москві, Ризі, Варшаві, Лодзі та ряді пром. центрів України. Відбулися виступи на 30 найбільших підприємствах Харкова [5—9 (18—22)], на 13 підприємствах Києва [9—14 (22—27)], на 17 підприємствах Одеси [10 (23)]. Найбурхливішим був страйк солідарності суднобудівників у Миколаєві 10—12 (23—25).VII. Понад 11 тис. робітників миколаївських заводів «Наваль» і «Руссуд» прийняли на спільному мітингу запропоновану більшовиками резолюцію протесту і рушили до міста. Але по дорозі їх зупинили й обстріляли війська та поліція 5 робітників було тяжко поранено. Політ. страйк у Херсонській губ. тривав до 14 (27).VII, охопивши 30 пром. підприємств. Л. п. с. свідчили про назрівання революц. кризи в країні.

Ю. П. Лавров.

ЛИ́ПОВА ДОЛИ́НА — селище міського типу Сум. обл. УРСР, райцентр, при впадінні р. Липівки в Хорол (бас. Дніпра), за 80 км від залізнич. ст. Ромни. 4,8 тис. ж. (1980). Виникла у 1-й пол. 17 ст. До возз'єднання України з Росією 1654 село належало Я. *Вишневецькому*. Рад. владу встановлено в січні 1918. З 1962 Л. Д.— с-ще міськ. типу. У селищі — маслоробний, хлібний, цегельний, овочеконсервний, комбікормовий з-ди, харч. комбінат, цех Р менського з-ду замінників незбираного молока, птахоінкубаторна станція, міжколг. буд. орг-ція, райсільгосптехніка, міжколг. об'єднання «Птахопром», комбінат побутового обслуговування. 4 заг.-осв. і музична школи, лікарня, 2 будинки культури, 2 клуби, 5 бібліотек.

ЛИ́ПОВЕЦЬ — селище міського типу Вінн. обл. УРСР, райцентр. Розташований на р. Собі (прит Пд. Бугу), за 13 км від залізнич. ст. Липовець. 7,2 тис. ж. (1980). За істор. джерелами (1545), Л. існує з 14—15 ст. Після *Люблінської унії 1569* Л. входив до складу шляхет. Польщі. Після 2-го поділу Польщі (1793) Л. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в грудні 1917. З 1925 Л.— с-ще міськ. типу. У селищі — заводи: дослідний Всесоюзного наук.-пром. об'єднання «Ремдеталь» та прод. товарів, мол. цех Вінн. міського мол. з-ду, міжколг. буд. орг-ція, райсільгосптехніка, будинок побуту, 4 заг.-осв. та музична школи, 2 лікарні. Будинок культури, кінотеатр, 2 бібліотеки. В Л. народилися академік АН УРСР П. А. *Тутковський*, нар. артист УРСР П. С. *Столярський*, професор-дефектолог А. В. *Володимирський*.

ЛИ́ПОВЕ́ЦЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-сх. частині Вінн. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа бл. 1 тис. км². Нас. 54,0 тис. чол. (1980). У р-ні — 62 нас. пункти, підпорядковані 2 селищним і 21 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Липовець*. Л. р. розташований у межах *Придніпровської височини*. Корисні копалини: граніт, каолін, піски, глини. Гол. річки — *Десна* і *Соб* (бас. Пд. Бугу). Грунти чорноземні та опідзолені. Лежить у лісостеповій зоні. Під лісами (дуб, граб, ясен, клен, сосна) — 4,4 тис. га. Гол. галузі пром-сті — маш.-буд. (Турбівський маш.-буд. і Липовецький дослідний Всесоюзного наук.-пром. об'єднання «Ремдеталь» з-ди) та харчова (Турбівський цукр., Липовецький прод. товарів з-ди). Є також Турбівський склоробний з-д, Росошанське паперове виробн. Понінківської паперової ф-ки, Турбівський каоліновий з-д та ін. 2 будинки побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1980 становила 84,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 79,9 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, ячмінь, горох, цукр. буряки. Скотарство, птахівництво. В Л. р.— 22 колгоспи, 5 міжколг. підприємств (по

птахівництву, переробці кормів, рибне, по виробн. яловичини і свинини), райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції — Липовець і Турбів. Автомоб. шляхів — 305 км, у т. ч. з твердим покриттям — 261 км. У районі — 41 заг.-осв. та музична школи, сільс. профес.-тех. уч-ще (с. Зозів); 45 лік. закладів, у т. ч. 7 лікарень. 21 будинок культури, 21 клуб, кінотеатр, 50 кіноустановок, 46 б-к. Архіт. пам'ятка — палац (18 ст.) у с. Нападівці. У с. Лозуватій Л. р. народилися укр. рад. режисер Є. І. *Головатюк* та укр. рад. театр. художник І. М. *Бурячок*, у с. Кобильні — укр. рад. художник С. П. *Джус*, у с. Конюшівці — укр. рад. письменник В. С. *Земляк*. У Л. р. видається газ. «Нове життя» (з 1931).

М. С. Пасека.

ЛИПОВОДОЛИ́НСЬКИЙ РАЙО́Н — на Пд. Сумської обл. УРСР Утворений 1923. Площа 0,9 тис. км². Нас. 29,0 тис. чол. (1980). У районі — 75 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 14 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт Липова Долина. Л. р.

розташований на *Придніпровській низовині*. Гол. корисна копалина — цегельна глина. Річки — *Хорол, Грунь* (бас. Дніпра). Грунти чорноземні. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (липа, клен, ясен, дуб) займають 5,2 тис. га. Найбільші промислові підприємства: липоводолинські хлібний і комбікормовий з-ди, Бірківський конопле-завод та ін. Комбінат побутового обслуговування (Липова Долина) і 7 будинків побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство зерново-буряківничого і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 73,8 тис. га, у т. ч. орні землі — 65,5 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, цукр. буряки, коноплі. У Л. р.— 12 колгоспів, 2 радгоспи, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Автошляхів — 220 км, у т. ч. з твердим покриттям — 162 км. У районі — 25 заг.-осв. і музична школи, сільс. профес.-тех. уч-ще; 45 лік. закладів, у т. ч. 6 лікарень. 16 будинків культури і 30 клубів, кінотеатр, 49 кіноустановок, 29 б-к. У с. Русанівці Л. р. народився укр. рад. літературознавець Л. М. *Новиченко*, в с. Хоменковому — укр. рад. художник і поет Н. Х. *Онацький*, у с. Синівці — укр. рад. вчений у галузі гідротех. буд-ва П. С. *Сліпченко*. В районі видається газ. «Ленінський прапор» (з 1932).

О. В. Климов

ЛИ́ПСЬКИЙ Володимир Іполитович [27.II (11.III) 1863, с. Самостріли, тепер Корецького р-ну Ровен. обл.— 24.II 1937, Одеса] — український рад. ботанік, чл.-кор. АН СРСР (з 1928), академік АН УРСР (з 1919; 1921—22 — віцепрезидент, а 1922—28 — президент АН УРСР). Закінчив колегію П. Галагана в Києві (1881), Київ. ун-т (1886). З 1887 працював у цьому ж ун-ті; 1894—1917 — співробітник Бот. саду в Петербурзі (Петрограді); з 1928 до кінця життя — директор Бот. саду в Одесі. Праці Л. присвячені питанням флористики, систематики та географії рослин. Вивчав рослинність Серед. Азії, Кавказу, України. Молдавії тощо. Описав 4 нові роди і понад 220 нових видів та різновидностей рослин. В 1930—31 Л. досліджував водорості Чорного м. (здобуті дані сприяли організації першого в УРСР заводу по виробництву йоду); 1927 Л. вивчав радіоактивні мінеральні джерела Житомирської обл. Ряд праць присвятив питанням історії вітчизн. ботаніки, гербарній справі, роботі бот. садів тощо. Ім'ям Л. вітчизн. та іноземні ботаніки назвали бл. 45 нових видів рослин.

Літ.: Барбарич А. І. Володимир Іполитович Липський. К., 1958.

ЛИ́ПСЬКІ СТОЯ́НКИ — група пізньопалеолітичних стоянок поблизу с. Липи Дубнівського р-ну Ровен. обл. В серед. 30-х рр. 20 ст. відкрито і частково досліджено кілька стоянок. При розкопках у деяких з них виявлено культур. шари з кістками мамонта, залишками вогнищ, кістковим вугіллям, розщепленими кременями тощо. Серед численних крем'яних виробів Л. с. інтерес становлять унікальні сокироподібні інструменти. Такі знаряддя знайдено вперше. Це дає підставу віднести Л. с. до специфічної локальної культури пізньопалеолітичного часу на тер. Сх. Європи, а тер. пд.-зх. Волині розглядати як окрему пізньопалеолітичну етнокультур. область.

ЛИПУ́ЧКА (Lappula) — рід трав'янистих рослин родини шорстколистих. Листки лінійно-ланцетні цілісні, зісподу сіруваті від густого опушення. Квітки голубі, дрібні, двостатеві, зібрані в суцвіття — завиток. Плід із 4 горішків до 3 мм завдовжки, вкритий шипиками, легко чіпляється до одягу, шерсті тварин. Бл. 50 видів, пошир. переважно в помірній смузі Пн. півкулі, Пд. Африці і Пд. Америці. В СРСР — понад 40 видів, у т. ч. в УРСР — 5. Найпоширеніша Л. їжакова (L. myosotis, або L. echinata). Засмічує здебільшого озимі культури (пшеницю, жито), багаторічні трави; зустрічається в посівах ярих злакових, бобових і тех. культур. Заходи боротьби. Старанно очищають насіння; своєчасно і якісно обробляють грунт, застосовують *гербіциди* тощо.

ЛИСА́К Зінаїда Петрівна (н. 20. VII 1930, Запоріжжя) — укр. рад. співачка (меццо-сопрано), нар. арт. УРСР (з 1978). Член КПРС з 1966. Після закінчення Одес. консерваторії ім. А. Нежданової працює в Одес. театрі опери та балету. Партії: Оксана («Загибель ескадри» Губаренка), Любаша («Царева наречена» Римського-Корсакова), Марина Мнішек («Борис Годунов» Мусоргського), Амнеріс, Еболі («Аїда», «Дон Карлос» Верді) та ін. Портрет с. 139

ЛИ́СЕНКА М. В. МУЗЕ́Й. Меморіальний будинок-музей М. В. Лисенка — відділ *Київського музею театрального, музичного та кіномистецтва*; відкрито 1980 в будинку, де 1898—1912 жив укр. композитор М. В. *Лисенко*. В окремих розділах представлені життєвий шлях, творча, пед. та громадська діяльність корифея укр. музики, матеріали про увічнення його пам'яті. Тут зберігаються його особисті речі — меблі, фотографії, нотні рукописи, листи, прижиттєві нотні видання, худож. адреси, надіслані до 35-річчя творчої діяльності композитора, платівки із записами його фп. виступів.

ЛИ́СЕНКИ — укр. поміщики, власники земельних маєтностей на Лівобережній Україні у 18 — на поч. 20 ст. Походили з *козацької старшини*. Іван Якович Л. (р. н. невід.— п. 1699) — черніг. полковник (1669—71), генеральний осавул (1672—76), переяславський полковник (1677—78, 1690—92). Федір Іванович Л. (р. н. невід.— п. 1751) — генеральний осавул (1728—41), генеральний суддя (1741—51).

ЛИ́СЕНКО Андрій Віталійович [1851, с. Жовнине, тепер Чорнобаївського р-ну Черкас. обл.— 8 (21).VI 1910, Київ] — укр. революціонер, більшовик, лікар. Член РСДРП з 1905. Брат композитора М. В. *Лисенка*. Закінчив Київ. ун-т (1876). Брав участь як доброволець у війні Сербії проти турків 1876 і в рос.-тур. війні 1877—78. З 1884 працював лікарем у Знам'янці, пізніше завідував місц. залізнич. лікарнею. У жовтні — грудні 1905 — голова Знам'янського страйкового к-ту залізничників. 29.XII 1905 (11.I 1906) Л. був заарештований і висланий до Вятки (тепер м. Кіров). У 1907 емігрував за кордон. У 1910 повернувся до Києва. Автор спогадів «Між добровольцями 1876 року» та драм. нарису «Заспокоїлось» про революц. події 1905.

ЛИ́СЕНКО Георгій Семенович [н. 8 (21) IV 1910, с. Валява, тепер Городищенського р-ну Черкас. обл.] — укр. рад. кінорежисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1967). Після закінчення Київ. ін-ту театр. мист. (1940) працював актором, а з 1945 — гол. режисером Волин., Мелітопольського, Полтав. театрів. Роботу в кіно почав 1957. Фільми: «Якби каміння говорило» (1957, за оповіданнями Франка), «Таврія» (1959, за однойменним романом О. Гончара), «Літак відлітає о 9-й» (1961), «Перевірено — мін немає» (1965, спільна рад.-югосл. постановка), «Вогонь» (1974), «Білий круг» (1975). З 1978 — художній керівник театру кіноактора Київ. кіностудії ім. О. П. Довженка.

ЛИСЕ́НКО (Гуревич) Людмила Іванівна (н. 20.XI 1934, станція Тамань Краснодарського краю) — укр. рад. спортсменка, засл. майстер спорту (з 1960) з легкої атлетики, олімпійська чемпіонка (1960) з бігу на 800 м (2.043 — світовий рекорд). Десятиразова чемпіонка СРСР з бігу на 400 м (1955), 800 м (1955—56, 1959, 1961—62) та з *кросу* (1960—62, 1964). Нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛИСЕ́НКО Марія Григорівна [н. 26.VII (8.VIII) 1914, с. Зеленьки, тепер Миронівського р-ну Київ. обл.] — новатор с.-г. виробн., Герой Соціалістичної Праці (1947). Член КПРС з 1947. В 1929—41 і 1944—48 — ланкова колгоспу ім. Будьонного в с. Олександрівка. Одна з організаторів масового руху буряководів за одержання високих урожаїв (у 1946 ланка, яку очолювала Л., виростила по 711 ц/га цукр. буряків). У 1948—55 — Л. — голова того ж колгоспу ім. Будьонного, а 1955—68 там же очолювала ланку буряководів; з 1968 — персональний пенсіонер союзного значення. Л.— делегат XVII і XXII з'їздів Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 2 і 3-го скликань. Нагороджена орденом Леніна, ін. орденами, медалями. *М. Н. Петренко.*

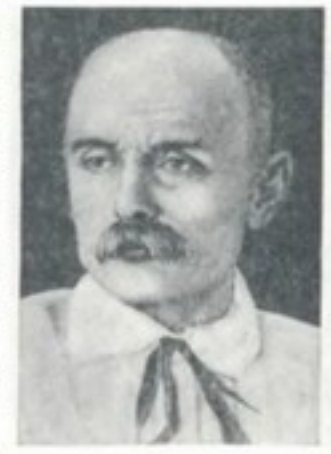

В. І. Липський

ЛИ́СЕНКО Микола Віталійович [10 (22).III 1842, с. Гриньки, тепер Глобинського р-ну Полтав. обл.— 24.X (6.XI) 1912, Київ] — укр. композитор, основоположник укр. класичної музики. Заг. освіту здобув у приватних пансіонах Києва (1852—55) та в Харків. гімназії (1855—59). Паралельно займався музикою. В 1859 вступив на природничий ф-т Харків. ун-ту, через рік перейшов до Київського, який закінчив 1865. В ун-ті зблизився з прогресивно настроєною молоддю. Записував і обробляв нар. пісні, брав участь у діяльності аматорського театру. В 1865—67 Л. був мировим посередником у Таращанському пов. на Київщині. В 1867—69 навчався в Лейпцігській консерваторії (фортепіано і композиція). В 1868 написав перший значний твір — «Заповіт» на слова Шевченка (для соліста, хору й фортепіано). В Лейпцігу Л. надрукував 1-у серію з «Музики до „Кобзаря" Шевченка», «Збірник українських пісень» (1-й—3-й вип. по 40 пісень) для голосу з ф-но. Повернувшись 1869 до Києва, віддався творчій, фольклористичній, муз.-громад. і пед. діяльності. Написав оперету «Чорноморці» (1872), оперу «Різдвяна ніч» (1873—82). В 1873 виступив з рефератом «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм», який разом з ін. його теор. працями («Дума про Хмельницького і Барабаша», 1888; «Про торбан і музику пісень Відорта», 1892; «Народні музичні інструменти на Україні», 1894) відіграв важливу роль у розвитку укр. муз. фольклористики. В 1874—76 Л. вдосконалював майстерність у М. Римського-Корсакова в Петербурзі, де познайомився з М. Мусоргським, О. Бородіним, Ц. Кюї, критиком В. Стасовим. Передові муз.-естетичні погляди класиків рос. музики справили значний вплив на формування світогляду і творчих принципів Л. Під час перебування в Петербурзі він пропагував укр. нар. музику, влашту-

А. В. Лисенко.

М. В. Лисенко.

М. Г. Лисенко.

Надгробок на могилі **М. В. Лисенка** в Києві. Скульптор Ю. І. Білостоцький. Бетон. 1939.

Пам'ятник **М. В. Лисенку** в Києві. Скульптор О. О. Ковальов, арх. В. Г. Гнєздилов. Бронза, граніт. 1965.

М. Г. Лисенко.

Лиска.

вав кілька виступів кобзаря О. Вересая перед громадськістю. Повернувшись до Києва, продовжував збирати й обробляти нар. пісні (всього вийшло 7 випусків по 40 пісень для голосу з фортепіано, 12 хорових десятків, 5 циклів обрядових пісень тощо), організував хори, з якими виступав у містах і селах України. Написав опери «Утоплена» (1883), «Наталка Полтавка» (1889), «Енеїда» (за І. Котляревським, 1911), дит. опери «Коза-дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима й Весна» (1892), одноактну оперу «Ноктюрн» (1912). Серед оперної спадщини композитора найвидатнішою є нар. муз. драма «Тарас Бульба» (1890). Л.— один з кращих інтерпретаторів «Кобзаря» Шевченка, на тексти якого він написав понад 80 вокальних творів різних жанрів (пісні, романси, ансамблі, хори, кантати). Багато вокальних композицій Л. створив на слова І. Франка, М. Старицького, С. Руданського, Лесі Українки, О. Олеся, М. Вороного, А. Міцкевича, Г. Гейне та ін. Серед цих композицій виділяється гімн «Вічний революціонер» (1905, слова Франка), який був безпосереднім відгуком композитора на події першої рос. революції 1905—07. Л.— основоположник інструм. жанрів укр. музики. Серед його фп. творів — 2 рапсодії, сюїта, соната, полонези, ноктюрни та ін. твори. Велика і розмаїта спадщина Л. пройнята демократичними ідеями. Яскрава за нац. колоритом, його музика відзначається органічним перетворенням основ народнопісенної культури. В 1903 громадськість України відзначила 35-річчя його плідної роботи на ниві укр. культури. В святкуванні взяли участь прогресивні митці Москви, Петербурга, Тифліса, Баку та ін. міст. У 1904 композитор відкрив у Києві *Музично-драматичну школу Миколи Лисенка,* в якій здобуло освіту багато укр. музикантів і акторів. У 1905 очолив Київ. муз. т-во «*Боян*», 1908 заснував і очолив «Український клуб». Творча й громад. діяльність Л. мала великий вплив на розвиток укр. муз. культури. Значного поширення набула спадщина Л. за рад. часу. Ім'я Л. надано Харків. театрові опери та балету, Львів. консерваторії, Київ. спец. муз. школі, струнному квартетові й Колонному залові Київ. філармонії. Пам'ятники Л. споруджено в Києві і с. Гриньках. У Києві — *Лисенка М. В. музей*. Іл. див. на окремому аркуші, с. 448 — 449.

Тв. Зібрання творів, т. 1—20. К., 1950—56; Листи. К., 1964.

Літ.: М. В. Лисенко у спогадах сучасників. К., 1968; Архімович Л. Б., Гордійчук М. М. Микола Віталійович Лисенко. К., 1963; Лисенко О. М. В. Лисенко. Спогади сина. К., 1966; Гозенпуд А. Н. В. Лысенко и русская музыкальная культура. М., 1954; Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. К., 1965; Василенко З. І. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка. К., 1972.

М. М. Гордійчук.

ЛИ́СЕНКО Михайло Григорович [16 (29).X 1906, с. Шпилівка, тепер Сумського р-ну Сум. обл.— 8.V 1972, Київ] — укр. рад. скульптор, нар. художник СРСР (з 1963), дійсний член АМ СРСР (з 1970). Член КПРС з 1948. В 1926—31 навчався в Харків. худож. ін-ті в Л. *Блох* та І. *Севери*. Твори: горельєф «У застінках фашизму» (1935), групи — «Героїка громадянської війни» та «Героїка соціалістичного будівництва» для павільйону СРСР на Міжнар. виставці в Нью-Йорку (1938, обидва — у співавт.); композиції — «Партизанський рейд», «Вірність» (обидві — 1947), «Олеко Дундич» (1949); портрети — Т. Шевченка (1954), нар. художника СРСР В. Касіяна (1958), Героя Соціалістичної Праці Д. Пелагечі (1961), нар. артиста СРСР І. Мар'яненка (1962—63), В. Затонського (1967), проф. В. Шевельова (1971); пам'ятники — 61-му комунарові в Миколаєві (1935—36); М. Щорсу в Києві (1954), Холм Слави (архіт.-скульптурний комплекс кладовища рад. воїнів у Львові, 1958), В. І. Леніну в Запоріжжі (1964), С. Ковпаку в Путивлі Сум. обл. (1971), рад. громадянам і військовополоненим Рад. Армії, що загинули від рук німецько-фашист. окупантів у 1941—43 в Києві в урочищі Бабин Яр (1976), усі — в співавторстві. В 1938—41 викладав у Харків. художньому ін-ті, 1944—72 — в Київ. худож. ін-ті (професор — з 1947). Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями. Іл. див. на окрем. арк., с. 448—449, а також до статей *Ашхабад,* т. 1, с. 309; *Бабин Яр,* т. 1, с. 312; *Бюст,* т. 2, с. 97.

Літ.: Німенко А. Михайло Григорович Лисенко. К., 1958; Афанасьєв Є. Михайло Лисенко. К., 1975.

ЛИ́СЕНКО Наталія Андріївна [1884 (1886?), м. Миколаїв — 7.X 1969, Париж] — рос. і укр. артистка дожовтневого театру та кіно. Дочка А. В. *Лисенка*. Сценічну діяльність почала в укр аматор. театрі в Знам'янці (Катря — «Не судилось» Старицького). З 1901 грала в МХТ, театрі Корша (Москва), 1909—12 — в *Театрі «Соловцов»* (Київ). З 1915 знімалася в кіно. Фільми: «Катюша Маслова» (1915), «Без вини винуваті» (1916), «Отець Сергій» (1918). До 1920 знялася більш як у 40 фільмах. В 1920 Л. разом з своїм чоловіком, актором І. *Мозжухіним,* емігрувала до Франції (фільми: «Минають тіні», «Кін» та ін.).

ЛИ́СЕНКО Остап Миколайович [1 (13).VII 1885, Київ — 1.X 1968, там же] — укр. рад. музикознавець. Син М. В. *Лисенка*. В 1930 закінчив Муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка в Києві. Викладав в муз. школах Києва (1930—41), Львів. (1945—51) та Київ. (1951—68) консерваторіях. Досліджував творчу спадщину батька, уклав збірки «Неопубліковані вокальні твори М. Лисенка» (1967), «М. В. Лисенко у спогадах сучасників» (1968) та ін.

Тв.: М. В. Лисенко. Спогади сина. К., 1966; Сонце української музики. К., 1967.

ЛИ́СЕНКО Софія Кононівна (1865, Полтавщина — 10.XI 1946, Баку) — рос. і укр. рад. співачка (сопрано). Співу навчалась приватно в Петербурзі та в Італії. В 1887—91 виступала на оперних сценах Мілана, Венеції та ін. У 1891—93 — солістка Харків. опери. Співала в Петербурзі, Москві, Києві. З 1912 — на пед. роботі в муз. закладах Петербурга та Баку. Партії: Тамара («Демон» Рубінштейна), Розіна («Севільський цирульник» Россіні), Дінора («Дінора» Мейєрбера).

І. М. Лисенко.

ЛИ́СЕНКО Трохим Денисович [17 (29).IX 1898, с. Карлівка, тепер місто Полтав. обл.— 20.XI 1976, Москва] — рад. агроном, біолог, акад. АН СРСР (з 1939), АН УРСР (з 1934), ВАСГНІЛ (з 1935), Герой Соціалістичної Праці (1945). В 1925 закінчив Київ. с.-г. ін-т. В 1929—39 працював у Всесоюз. селекційно-генетич. ін-ті в Одесі (з 1934 — директор). В 1940—65 — директор ін-ту генетики АН СРСР. З 1938— наук. керівник, з 1966 — зав. лабораторією Експеримент. н.-д. бази АН СРСР «Горки Ленінські» (під Москвою). Президент ВАСГНІЛ 1938—56 і 1961—62. Л. створив учення про стадійний розвиток рослин, на основі якого розроблено *яровизацію* с.-г. культур, обґрунтував причини виродження картоплі на Півдні і розробив спосіб боротьби з цим явищем — літнє садіння картоплі. Ряд теор. положень, висунутих Л., не підтвердились експериментально і не знайшли широкого виробничого застосування. Нагороджений 8 орденами Леніна. Держ. премія СРСР, 1941, 1943, 1949.

ЛИСЕ́ЦЬ — селище міського типу Івано-Франківського р-ну Івано-Фр. обл. УРСР. Розташований на р. Бистриці-Солотвинській, за 9 км від Івано-Франківська. 2,7 тис. ж. (1980). У Л.— дільниця обл. управління осушувальних систем, дільниці комбінатів побутового обслуговування та комунальних підприємств. Середня школа, лікарня, Будинок культури, кінотеатр, дві б-ки. Вперше згадується у писемних джерелах 1491.

ЛИ́СИК Євген Микитович (н. 17.IX 1930, с. Шнирів, тепер Бродівського р-ну Львів. обл.) — укр. рад. театр. художник, нар. художник УРСР (з 1975). Член КПРС з 1969. Після закінчення 1961 Львів. ін-ту прикладного та декоративного мист. працює у Львів. театрі опери та балету ім. І. Франка (з 1967 — гол. художник). Оформив вистави: «Спартак» А. Хачатуряна (1965), «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва (1968), «Есмеральда» Ц. Пуні (1970), «Золотий обруч» Б. Лятошинського (1971), «Тіль Уленшпігель» Є. Глєбова (1975), «Десять днів, що потрясли світ» М. Кармінського (1977) та ін. Нагороджений орденом «Знак Пошани». Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971.

Літ.: Диченко І. С. Євген Лисик. К., 1978.

ЛИСИ́НСЬКИЙ (Lisinski) Ватрослав (справж. ім'я та прізв. — Ігнац Фукс; 8.VII 1819, Загреб — 31.V 1854, там же) — хорватський композитор. Основоположник хорват. профес. муз. мистецтва. Музики навчався приватно в Загребі та Празі. Автор опер «Кохання й злість», 1846, та «Порин», 1851, обидві — на сюжети з хорватської історії; симф., фп. творів, вокальної музики, обробок нар. пісень.

ЛИСИ́ЦИН Петро Іванович [7 (19).I 1877, с. Телятники, тепер Суворовського р-ну Тул. обл.— 20.II 1948, Москва] — рад. селекціонер, акад. ВАСГНІЛ (1935), один з організаторів селекційної справи і насінництва в СРСР. В 1902 закінчив Моск. ун-т. В 1908—29 працював на Шатиловській дослідній станції (тепер Орлов. обл.); з 1929 по 1948 — в Моск. с.-г. академії ім. К. А. Тімірязєва. Вивів високопродуктивні сорти жита, вівса, конюшини, гречки, льону. Нагороджений орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія СРСР, 1948.

ЛИСИ́ЦЯ Михайло Павлович (н. 15.I 1921, с. Високе, тепер Коростишівського р-ну Житомир. обл.) — укр. рад. фізик, чл.-кор. АН УРСР (з 1976). Член КПРС з 1949. Учасник Великої Вітчизн. війни. Після закінчення 1950 Київ. ун-ту працював там же, з 1961 — одночасно зав. відділом Ін-ту напівпровідників АН УРСР. Наук. праці — в галузі мол. спектроскопії, фізики тонких плівок, фізики напівпровідників, квантової електроніки і нелінійної оптики. Нагороджений 2 орденами Червоної Зірки, медалями.

ЛИСИ́ЦЯ (Vulpes) — рід хижих ссавців род. *собачих*. Довж. тіла до 90 см, хвоста — до 60 см, маса 2—14 кг. Волосяний покрив густий і пухнастий, здебільшого жовтувато-рудий, трапляються Л. з червоним або іноді з білим (альбіноси) хутром. Живиться тваринною (мишовидні гризуни, зайці, птахи, комахи) і рослинною їжею. В березні — квітні, після 49—58-денної вагітності, самка народжує 4—6 (до 17) лисенят. Бл. 15 видів, поширений майже на всіх материках, в СРСР — 3 види, з них в УРСР — Л. звичайна (V. vulpes) — один з осн. промисл. хутрових звірів. У звіорадгоспах і на звіофермах в СРСР (у т. ч. в УРСР) розводять сріблясто-чорних Л., виведених з канадського виду V. fulva. Іл. с. 140.

ЛИСИЧА́НСЬК — місто обласного підпорядкування Ворошиловгр. обл. УРСР, на р. Сіверському Дінці. Залізнична станція. 120 тис. ж. (1980). Засн. 1795. В 1796 у Л. стала до ладу перша донец. шахта. В період *революції 1905—07 в Росії* в Л. відбулися великі політ. страйки і демонстрації. Рад. владу встановлено в грудні 1917. З 1938 Л.— місто. У Л.— добування кам. вугілля (7 шахт), *Лисичанський содовий завод* імені В. І. Леніна, *Лисичанський нафтопереробний завод, Лисичанський завод гумових технічних виробів*; з-ди: по виробн. кисню та рідких газів, «Строммашина», 2 скляні, желатиновий; ф-ки технічних тканин і швейна; хлібо- та молокозаводи, м'ясокомбінат та ін. підприємства. Будинок побуту. Гірничий технікум, пед., мед. та 7 профес.-тех. уч-щ, 35 заг.-осв., 2 муз., художня та спорт. школи; 15 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень. Три палаци культури, 6 клубів, 84 б-ки, 2 музеї (меморіальний будинок-музей К. Є. *Ворошилова* та краєзнавчий).

Літ.: Лисичанск. Донецк, 1974.

ЛИСИЧА́НСЬКИЙ ЗАВО́Д ГУ́МОВИХ ТЕХНІ́ЧНИХ ВИ́РОБІВ імені 50-річчя СРСР — підприємство гумової пром-сті. Розташований у м. Лисичанську Ворошиловгр. обл. Буд-во почато 1962. Першу продукцію одержано 1966. Осн. продукція: транспортерні стрічки, паси, регенерат, рукави, формовані й неформовані гумотех. та ряд ін. виробів з гуми, що застосовуються в усіх галузях нар. г-ва. Введено в експлуатацію автоматизовану систему управління виробництвом. *П. І. Кругликов.*

ЛИСИЧА́НСЬКИЙ НАФТОПЕРЕРО́БНИЙ ЗАВО́Д — підприємство нафтопереробної і нафтохім. пром-сті. Розташований у м. Лисичанську Ворошиловгр. обл. Перша черга Л. н. з. стала до ладу 1976, друга (первинна переробка нафти і нафтохім. виробн.) — 1979. З-д виробляє (1980) бензин, дизельне паливо, пічне побутове паливо, мазут та продукти нафтохімії — етилен, пропілен, пропан-пропіленову й бутан-бутиленову фракції, рідкі продукти піролізу та вуглеводневі гази. Підприємство оснащене засобами автоматизації, збудовано унікальну установку термічного знешкоджування стічних вод. Буд-во з-ду триває (1980). *В. А. Милощ.*

ЛИСИЧА́НСЬКИЙ СО́ДОВИЙ ЗАВО́Д імені В. І. Леніна — підприємство хім. пром-сті. Розташований у м. Лисичанську Ворошиловгр. обл. Засн. 1892. Робітники підприємства активно боролися за встановлення Рад. влади на Україні. В 1923 з-ду присвоєно ім'я В. І. Леніна. За роки п'ятирічок підприємство значно розширено і спеціалізовано на випуску соди та продукції з неї. З-д виробляє 17 видів продукції (1980), зокрема кальциновану соду, бікарбонат натрію, хлористі кальцій та амоній тощо. Вперше в СРСР у практиці роботи содових підприємств на з-ді впроваджено схему виробн. кальцинованої соди з переробкою відходів виробн. і одержанням цінних хім. продуктів — хлористих кальцію та амонію. Л. с. з. нагороджено орденом Леніна (1949). *В. А. Сторожук.*

ЛИСИ́ЧКА — сузір'я Пн. півкулі неба, не містить зір, яскравіших 4,4 візуальної *зоряної величини*. Видно на всій території СРСР, найкраще в липні. Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

ЛИСИ́ЧКА (Cantharellus cibarius) — шапинковий гриб родини кантарелових, класу *базидіоміцетів*. Вся Л. яєчно-жовтого кольору. У молодих грибів шапинка опукла, згодом ввігнута, гладенька (2—7 см у діаметрі). Пластинки вузькі, тупі, переходять на ніжку. Росте здебільшого групами в хвойних та листяних лісах помірної зони обох півкуль. Плодові тіла утворює в червні — листопаді. Їстівний гриб. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Гриби*, т. 3, с. 400—401 *М. Я. Зерова.*

ЛИ́СІН Борис Савелійович [23.VII (4.VIII) 1883, м. Новоград-Волинський, тепер Житомир. обл.— 22.XI 1970, Київ] — укр. рад. хімік-технолог, акад. АН УРСР (з 1939). У 1909 закінчив Київ. політех. ін-т (КПІ). В 1909—56 викладав у ньому. Осн. праці Л. присвячені технології силікатів і буд. матеріалів, вивченню властивостей силікатної сировини СРСР і наук. обґрунтуванню найновіших способів її переробки. Практичне значення мали його розробки в галузі раціоналізації каолінової і фарфоро-фаянсової пром-сті України. Важливими є також дослідження Л. глин та цементної сировини УРСР. Держ. премія СРСР, 1950.

ЛИ́СКА (Fulica atra) — птах род. пастушкових ряду *пастушкоподібних*. Довж. тіла 38—45 см, маса 380—1150 г. Забарвлення чорно-сіре. На лобі велика біла бляшка (гола ділянка шкіри). Селиться в прибережних заростях ставків, озер, іноді морських заток. Живиться водяними рослинами, комахами, молюсками тощо. В кладці 6—15 білуватих з чорними крапками яєць, насиджують самець і самка 21—24 дні. Поширений Л. в Європі й Азії (крім пн. районів), у Пн. Африці й Австралії, в УРСР — по всій території. Мисливський птах. Викопні рештки знайдено в плейстоценових відкладах.

О. Б. Кістяківський.

ЛИ́СКИ — колишня (з 1943 по 1965) назва м. *Георгіу-Деж*.

ЛИСКОНО́ЖЕНКО Микола Гаврилович (16.V 1919, с. Новоданилівка, тепер Якимівського р-ну Запоріз. обл.— 2.XI 1941) — рад. військ. льотчик, лейтенант, Герой Рад. Союзу (1941, посмертно). Член ВЛКСМ з 1936. В Рад. Армії з 1936. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — льотчик винищувального авіаполку Ленінгр. фронту. В одному з повітр. боїв таранив 2 фашист. бомбардувальники і загинув.

ЛИСКУ́Н Юхим Федотович [14 (26).X 1873, с. Атаки, тепер, Хотинського р-ну Чернів. обл.— 19.IV 1958, Москва] — рад. вчений у галузі тваринництва, один із засновників рад. зоотех. науки акад. ВАСГНІЛ (з 1934), засл. діяч науки РРФСР (з 1934). Закінчив Херсон. землеробське училище і Моск. с.-г. ін-т (1900). З 1906 — професор Стебутовських курсів, з 1918 — лісового ін-ту в Петрограді, з 1923 — Моск. с.-г. академії ім. К. А. Тімірязєва. Осн. праці присвячені вивченню і вдосконаленню вітчизн. порід с.-г. тварин. Під керівництвом Л. складено план породного районування великої рогатої худоби в СРСР. Автор ряду підручників з тваринництва. Ім'я Л. присвоєно Держ. музею тваринництва (у Москві). Нагороджений 4 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1943.

ЛИСОВЕ́ЦЬ Демко Михайлович (р. н. невід.— листопад 1654) — генеральний осавул селянсько-козац. війська під час *визвольної війни українського народу 1648—54*. Був одним із сподвижників Б. Хмельницького. Кілька разів призначався наказним гетьманом. Наприкінці літа 1654 — посол гетьманської адміністрації в Молдавії.

ЛИСОГІ́Р — річка в УРСР, у межах Черніг. обл., ліва притока Удаю (бас. Дніпра). Довж. 61 км, площа бас. 1040 км². Живлення переважно снігове й грунтове. Використовують для водопостачання.

Т. Д. Лисенко.

Є. М. Лисик.

Б. С. Лисін.

Ю. Ф. Лискун.

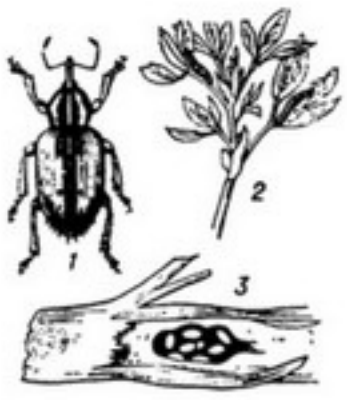

Листковий довгоносик люцерновий: *1* — жук; *2* — личинки на листках люцерни; *3* — кладка яєць.

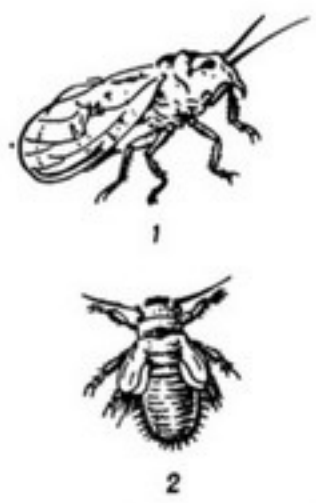

Листоблішка яблунева: *1* — доросла комаха; *2* — німфа.

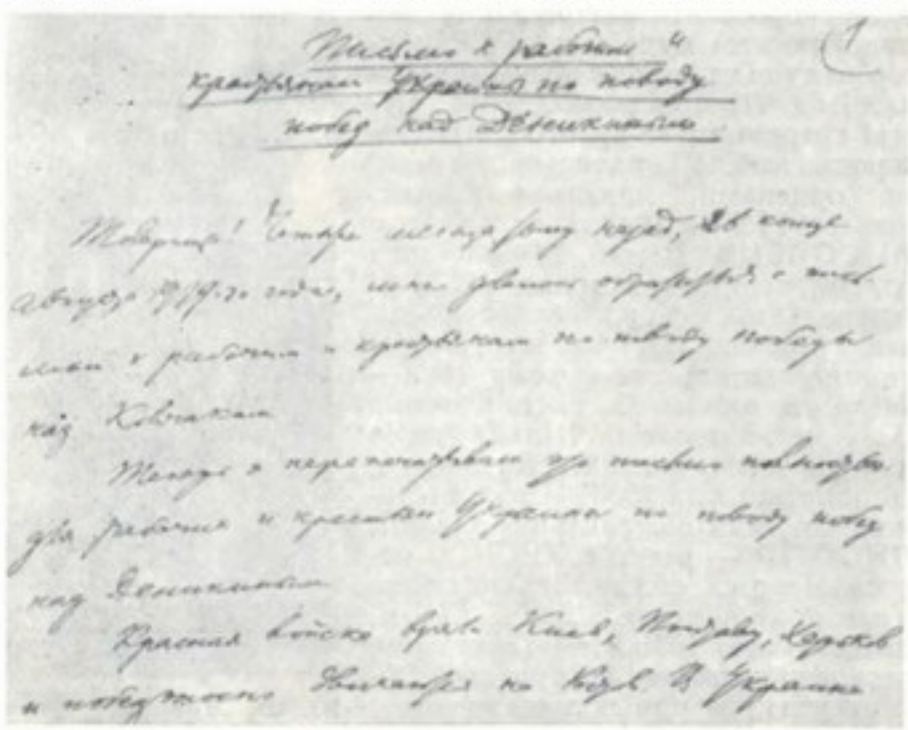

Перша сторінка рукопису В. І. Леніна **«Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним».** Фрагмент.

ЛИСОГО́РСЬКИЙ (Lysohorský) Ондра (справж. ім'я та прізв.— Ервін Гой; н. 6.VII 1905, м. Брідек, тепер на тер. ЧССР) — чес. поет. Твори написані на острав. (ляському) діалекті. У збірках «Голос землі» (1935), «Вибрані вірші» (1936) висловив симпатії до пролетаріату й соціалізму. В 1939—46 жив в СРСР, видав 4 збірки віршів у своєму перекладі рос. мовою. Автор зб. «Єдиний келих» (1964). Кілька віршів присвятив Україні: «Дніпрогес», «На Україні», «Ужгородська балада» та ін. Укр. мовою вірші Л. перекладав М. Терещенко.

Тв.: Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Чеська поезія. К., 1964; Рос. перекл. — Стихотворения. М., 1946. *В. І. Шевчук.*

ЛИСОХВІ́СТ — рід багаторічних і однорічних рослин родини злакових. Те саме, що й *китник*.

«ЛИСТ ДО РОБІТНИКІ́В І СЕЛЯ́Н УКРАЇ́НИ З ПРИ́ВОДУ ПЕРЕМО́Г НАД ДЕНІ́КІНИМ» — лист В. І. Леніна, з яким він звернувся до трудящих України 28.XII 1919 у зв'язку з розгромом *денікінщини*. В. І. Ленін зазначав, що крім завдань, які стоять перед трудящими всієї країни, є особливі завдання Рад. влади на Україні. Серед них одне вимагає особливої уваги — правильне розв'язання нац. питання, або питання про те, чи бути Україні окремою Рад. республікою, зв'язаною з РРФСР федеративними зв'язками, чи злитися з РРФСР в єдину Рад. республіку. Як справжній інтернаціоналіст, В. І. Ленін вважав, що розв'язання цього питання залежить цілком від укр. народу Не визначаючи, які саме форми держ. зв'язків мають бути встановлені, В. І. Ленін наголошував на необхідності найтіснішого єднання на основі повного довір'я одного народу до другого. Інтересам трудящих усього світу протистоїть капітал — сила міжнародна. Щоб її перемогти, вчив В. І. Ленін, потрібен міжнар. союз робітників, міжнар. братерство їх. При цьому він підкреслював: «Ми хочемо добровільного союзу націй,— такого союзу, який не допускав би ніякого насильства однієї нації над одною,— такого союзу, який ґрунтувався б на цілковитому довір'ї, на ясному усвідомленні братерської єдності, на цілком добровільній згоді» (Повне зібр. тв., т. 40, с. 41). На конкретних прикладах взаємовідносин укр. і великоруських трудящих В. І. Ленін підкреслював осн. інтернаціоналістське положення марксизму про необхідність єдності дій пролетарів усіх країн. Важливе місце у справі встановлення тісного союзу між укр. і рос. народами В. І. Ленін відводив послідовній боротьбі проти проявів великодерж. шовінізму і місц. націоналізму. Ленінські заповіти мали і мають велике значення для дальшого зміцнення дружби між укр. і рос. народами, трудящими всього світу.

ЛИ́СТВЕНСЬКА БИ́ТВА 1024 — битва між військом, очоленим *Ярославом Мудрим*, і військом його брата *Мстислава Володимировича* біля с. Листвена в *Чернігівському князівстві*. Здобувши перемогу в цій битві, Мстислав Володимирович одержав від Ярослава Мудрого Черніг. землю та ін. землі на Сх. від Дніпра і дістав незалежність від Києва. Ці події поклали початок феод. роздробленню *Київської Русі*.

«ЛИСТИ́ ТЕ́МНИХ ЛЮДЕ́Й» — пам'ятка нім. л-ри поч. 16 ст. Вийшла анонімно (2 ч., 1515—17). Являє собою сатиричний твір, написаний лат. мовою від імені кліриків, спрямований проти католицизму і папства, схоластичної науки, неуцтва богословів, ченців. Автори книги — У. фон *Гуттен*, К. Рубіан та ін. гуманісти.

Тв.: Рос. перекл.— Письма тёмных людей. М.—Л., 1935.

ЛИСТІ́ВКА — різновид *преси*, публікація, здійснена на одній або кількох сторінках невеликого формату. З допомогою Л. розповсюджують статті, прокламації, памфлети, революц. вірші й пісні та ін. В дореволюц. Росії Л. були найбільш масовим і гнучким засобом друкованої революц. агітації. Революц. Л — прокламації почала видавати *Вільна російська друкарня*. Згодом їх випускали революц. народники 60—70-х рр. У 19 ст. Л. стали складовою частиною робітн. преси (з 80-х рр.), на поч. 20 ст.— *більшовицької преси*. На Україні Київ., Одес., Катеринославський, Харків., Микол. та ін. місцеві с.-д. комітети й орг-ції РСДРП розгорнули систематичне видання Л. [див. *Підпільні друкарні РСДРП(б)*]. Більшовицькі Л. швидко реагували на події в країні, викривали політику царського самодержавства, буржуазії, оперативно доводили до широких мас трудящих політ. лозунги партії на різних етапах, пробуджували політ. свідомість народу, популяризували в масах марксистське розуміння подій. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 Л. стали дійовим засобом агітації у боротьбі проти нім.-фашист. загарбників. Л. широко використовують під час виборів до Рад нар. депутатів, ін. масових політ. кампаній. *Т. Б. Слюдикова.*

ЛИСТКО́ВИЙ ДОВГОНО́СИК ЛЮЦЕ́РНОВИЙ (Phytonomus transsylvanicus) — жук род. *довгоносикових*. Один з найнебезпечніших шкідників люцерни. Поширений в Європі та Азії. В СРСР — у пд. частині лісової, лісостепової і степової зонах, у т. ч. на Україні — повсюдно, крім Пд. Степу. Жук (довж. 4—6 мм) сіруватобурий з темною довгастою плямою на надкрилах. Личинка (довж. 10—12 мм) безнога, зелена з білою смужкою на спині. Жуки живляться листками, вигризають ямки у стеблах люцерни, відкладають в них яйця купками по 3—30 шт. Плодючість самки до 2500 яєць. Личинки живляться спочатку внутр. частинами стебла, потім об'їдають листки, квітки, пуп'янки тощо. Заляльковуються на рослині або серед рослинних решток на поверхні ґрунту. Зимують жуки. За рік дають одне покоління. Заходи боротьби: агротехнічні та хімічні. *О. Й. Петруха.*

ЛИСТКОРОЗМІ́ЩЕННЯ — порядок розташування листків на стеблах, що відображує симетрію в будові пагона. Розрізняють: 1) спіральне, або чергове, Л., при якому від кожного стеблового *вузла* відходить один листок (властиве більшості рослин); 2) супротивне Л.— у кожному вузлі сидять один проти одного два листки, при цьому листки двох сусідніх вузлів розташовані взаємно перпендикулярно (у губоцвітих, бузку); 3) кільчасте Л.— від кожного вузла відходять три і більше листків (напр., у воронячого ока, елодеї). Вертикальні лінії, які умовно можна провести через основи листків, що сидять один над одним, наз. ортостихами; спіральна лінія, умовно проведена через основи всіх листків, розташованих у проміжку між двома листками однієї ортостихи, наз. основною, або генетичною, спіраллю; сукупність листків на цій спіралі — листковим циклом, а кут між двома листками на горизонтальній проекції листкового циклу — кутом розходження. Спіральне Л. виражають математично у вигляді дробу, чисельник якого — число обертів основної спіралі в листковому циклі, а знаменник — кількість листків у ньому або число ортостих на стеблі.

ЛИСТОБЛІ́ШКИ, медяниці (Psylloidea) — підряд комах ряду *рівнокрилих хоботних*. Довж. тіла 1,5—6 мм, зовні схожі на *цикадкових* та *попелиць*, мають 2 пари прозорих крил, ноги стрибальні, ротові органи сисного типу. Розмноження статеве, розвиток з неповним перетворенням; *німфи* сплющені, малорухливі, вони часто живуть колоніями, виділяють падь, т. з. медяну росу (звідси друга назва). Протягом року розвивається 1—5 поколінь. Л. рослиноїдні, висмоктуючи соки з рослин, ослаблюють їх, іноді спричинюють утворення розростань — галів на стеблах, листках і плодах. Бл. 1500 видів, поширений всесвітньо, в СРСР — понад 300, у т. ч. в УРСР найбільш поширені Л.: грушеві (Psylla pyrigusta, P. pyri), яблуневі (P. mali, P. costalis), лаврова (Trioza alacris). В роки масового розмноження завдають шкоди плодовим та овочевим культурам. Окремі види переносять *вірусні хвороби рослин*. *В. М. Логвиненко.*

ЛАТВІЙСЬКА РСР

ЛИТОВСЬКА РСР

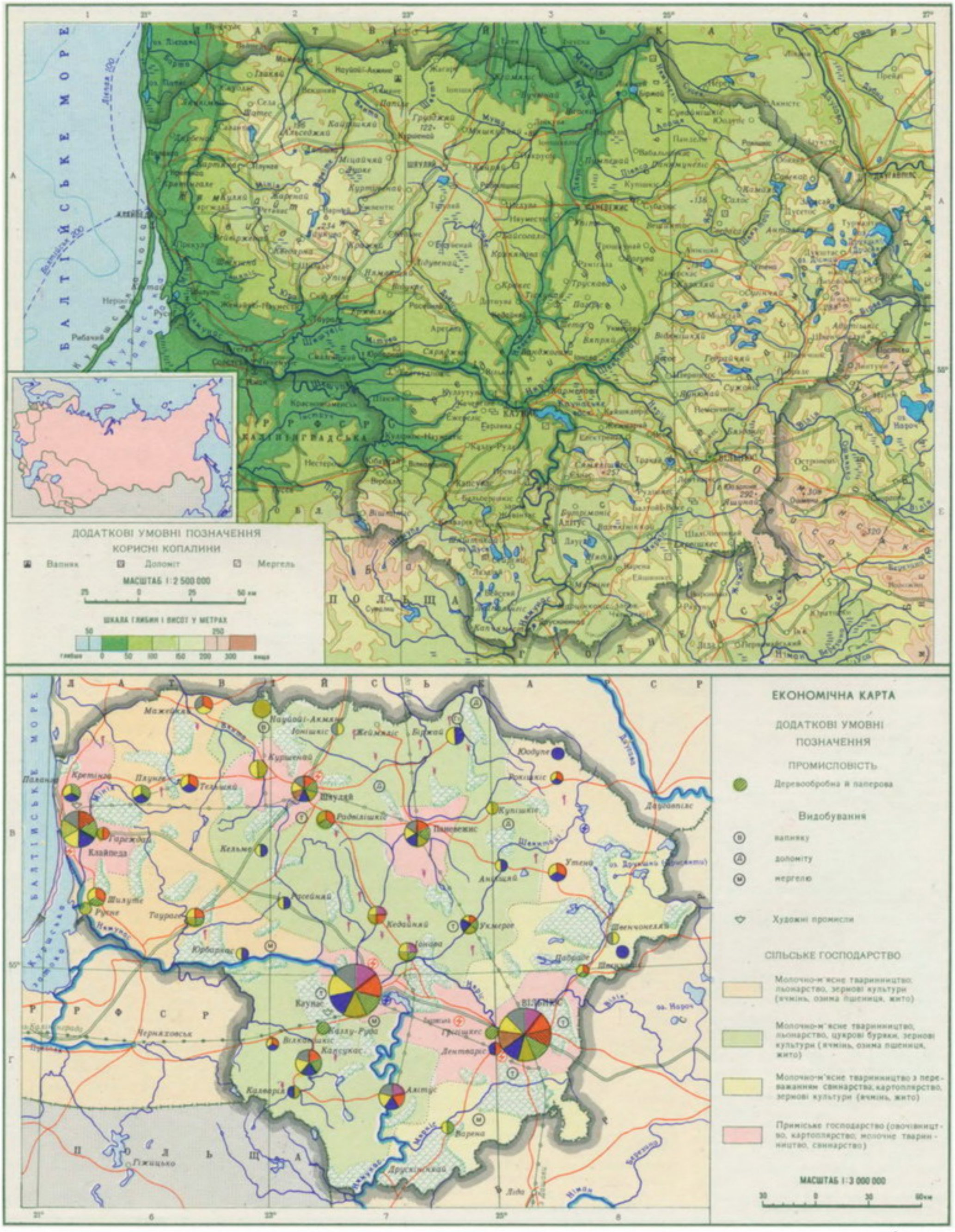

ЛИСТОВЕ́ ШТАМПУВА́ННЯ — обробка листових металевих і неметалевих матеріалів (листів, стрічок. штаб тощо) тиском у спец. *штампах;* різновид *штампування*. В процесі Л. ш. (мал.) матеріали завтовшки до 5—10 мм обробляють звичайно у холодному стані, товщі матеріали — після нагрівання. Операції Л. ш виконують з різанням матеріалів (вирубуванням, відрізуванням тощо) або лише зі зміною їхньої форми (напр., *витяжкою*). Для Л. ш. використовують переважно листоштампувальні *преси* й автомати, у т. ч. *гідравлічні преси*, іноді — енергію вибуху (див. *Вибухове штампування*), електричного розряду в рідині, імпульсного магн. поля (див. *Магнітно-імпульсна обробка*). Способом Л. ш. виготовляють елементи *листових конструкцій*, вироби, що їх застосовують у приладо- і суднобудуванні, автомоб. і авіац. пром-сті, годинниковому виробн. тощо.

ЛИСТОВИ́Й СТАН, листопрокатний стан — агрегат (система машин і пристроїв) для обробки тиском *(прокатки)* металевих листів; вид *прокатного стану*. На Л. с. метал обтискається між обертовими *валками прокатними* з гладенькими бочками циліндричної форми. Довжина бочки перевищує ширину листів на 150—400 мм. Розрізняють Л. с. (мал.): товстолистові (на них виготовляють листи завтовшки 4—400 і завширшки 600—5000 мм), широкоштабні безперервні або напівбезперервні (листи у вигляді метал. штаб завширшки 600—2350 і товщиною 1,2—16 мм) та тонколистові (листи завтовшки 0,25—4 і завширшки 600—2350 мм). Є Л. с. холодної і гарячої прокатки; з однією, двома і багатьма (прибл. 10—15) *клітями*. Продуктивність потужних Л. с. становить до 6 млн. т сталевих листів на рік. На Україні найбільший Л. с. діє на ждановському металург. з-ді «Азовсталь» ім. Серго Орджонікідзе.

ЛИСТОВІ́ КОНСТРУ́КЦІЇ — тонкостінні просторові конструкції, виготовлені переважно з листових металевих матеріалів (сталі, сплавів алюмінію, титану тощо). До Л. к. (іл., с. 146) належать: ємкості різного призначення (*газгольдери*, трубопроводи великого діаметра, димові труби, кожухи доменних печей), просторові покриття, обшивки конструкцій тощо. Елементи таких конструкцій — *оболонки* і плескаті пластини — виготовляють переважно *вальцюванням, гнуттям* або *листовим штампуванням*. Осн. і найекономічнішим способом міцнощільного з'єднання їх є *зварювання*. Габаритні Л. к. порівняно невеликих мас і розмірів складають і зварюють на заводах, переміщують у готовому вигляді Негабаритні Л. к., що їх не можна транспортувати, монтують на місці з попередньо зварених блоків. Обсяг монтажних робіт при спорудженні деяких великогабаритних ємкостей зменшують, застосовуючи метод рулонування, запропонований Інститутом електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР. За цим методом зварені на заводі великі плескаті елементи згортають на час транспортування у рулони, що їх розгортають спец. механізмами в процесі *монтажу*. Л. к. застосовують у буд-ві, суднобудуванні, транспортному машинобудуванні тощо.

Літ.: Лессиг Е. Н., Лилеев А. Ф., Соколов А. Г. Листовые металлические конструкции. М., 1970; Николаев Г. А., Куркин С. А., Винокуров В. А. Расчет, проектирование и изготовление сварных конструкций. М., 1971.

В. М. Бернадський.

ЛИСТОВИ́ЙКОВІ, листокрутки (Tortricidae) — родина *метеликів* Крила (розмах 1—3 см) з нешироκою оторочкою з волосків, забарвлення різноманітне. Метелики переважно не живляться, гусениці живуть приховано в листках, які скручують у трубочку або пакет, стягуючи їх шовковинками (звідки й назва), всередині стебел, пагонів, плодів рослин, під корою тощо. Бл. 5000 видів, поширений по всій земній кулі. В СРСР — понад 1200 видів, з них в УРСР — бл. 500. Серед Л. багато шкідників с.-г. та лісових рослин: зелена, або дубова, листовійка (Tortrix viridana) пошкоджує дуб, *яблунева плодожерка* — яблуню, *грушева плодожерка* — грушу, гронова листовійка (Lobesia botrana) і виноградна вертуха (Eupoecilia ambiguella) — виноград.

ЛИСТОЇ́ДОВІ (Chrysomelidae) — родина жуків. Тіло (довж. 1—35 мм) опукле, часто яскраво забарвлене, з металічним блиском. Личинки довгасті, з трьома парами грудних ніг, часто вкриті сосочками, шипами або яскравими щитками. Жуки й личинки живляться переважно листям рослин (звідси й назва). Поширені в усіх частинах світу, крім Антарктиди. Бл. 50 тис. видів, з них в СРСР — бл. 1400, у т. ч. в УРСР — 500. Серед Л. багато шкідників польових і городніх культур, плодових та лісових дерев, напр. *блішки земляні, колорадський жук*, види роду п'явиця (Oulema), щитоноска бурякова (Cassida nebulosa), тополевий листоїд (Chrysomela populi) та інші.

ЛИСТО́К — виниклий на *стеблі* орган вищих рослин, найголовнішими функціями якого є *фотосинтез, дихання, транспірація*, живлення. У деяких рослин Л. виконують також додаткові функції: розмноження, прикріплення тощо. Залежно від розміщення на стеблі (дивись *Листкорозміщення*) Л. умовно поділяють на низові (лускоподібні утвори *бруньок, цибулин, кореневищ*), серединні (типові Л. рослин) та верхівкові (покривні листочки *суцвіть* і *квіток*, приквітки). Довжина Л.— від кількох мм (у мохів) до 20 м (напр., у пальм рафій). Тривалість життя — від кількох тижнів (у деяких трав'янистих однорічників) до 100 років (вельвічія банезія). Л. багатьох рослин (листопадних) за несприятливих умов опадають (див. *Листопад* у ботаніці). Типовий Л. складається з листкової пластинки (осн. частини Л.), черешка (основи Л.), за допомогою якого пластинка Л. прикріплюється до стебла, та прилистків — парних листочків, лусочок, колючок тощо біля основи Л. Розрізняють Л. черешкові (мають черешок) і сидячі (без черешка). У деяких рослин (злакових) основа Л. розширюється, утворюючи *піхву*, що обгортає стебло. Л. може мати одну (простий Л.), кілька або багато (складний Л., якщо пластинки мають зчленування) листкових пластинок. Прості Л. поділяють за способом *жилкування*, формою листкової пластинки (овальні, яйцевидні, ланцетні, лінійні тощо), за обрисами країв (пилчасті, зубчасті, виїмчасті та ін.), за ступенем почленованості (лопатеві, роздільні, розсічені). Складні Л.— за числом і розташуванням листкових пластинок (трійчасті, пальчасті, перисті тощо). Іноді Л. на одному й тому самому пагоні різко відрізняються один від одного за формою (див. *Гетерофілія*). Осн. фотосинтезуючою тканиною у Л. є *мезофіл*, в клітинах якого містяться *хлоропласти*. Механічні тканини в Л. розташовані звичайно разом з *судинно-волокнистими пучками* в *жилках*. Покривна тканина Л.— *епідерміс* має велику кількість *продихів*, за допомогою яких здійснюється регуляція газообміну та транспірація, а також різні епідермальні вирости — трихоми.

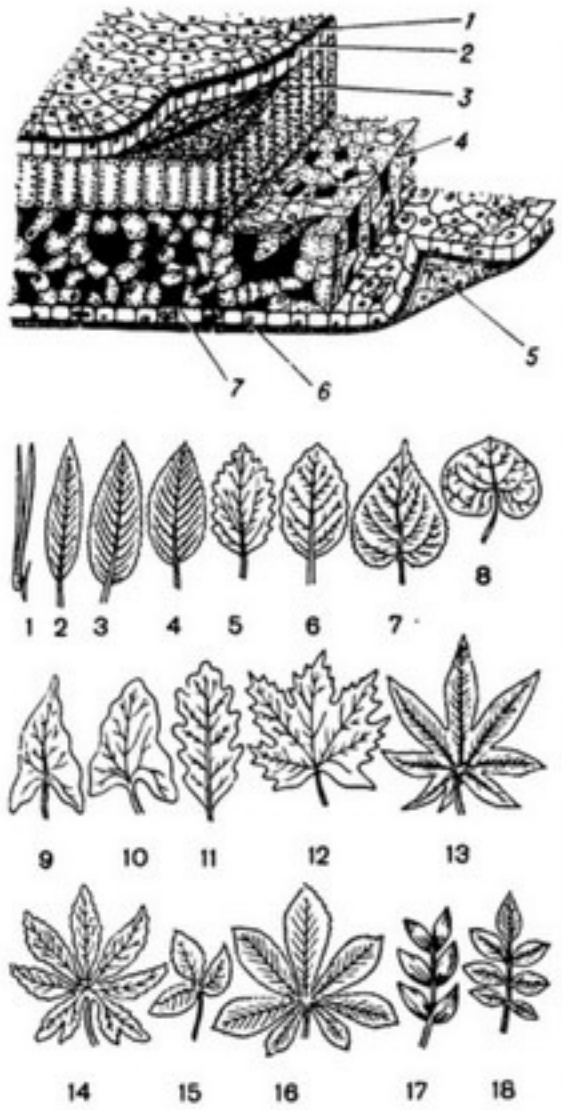

Листок дводольних (клітинна будова): *1* — верхній епідерміс; *2* — кутикула; *3* — стовпчаста паренхіма; *4* — губчаста паренхіма; *5* — продих; *6* — нижній епідерміс; *7* — повітроносні порожнини.

Типи листків. 1 — голчастий; 2 — ланцетний; 3 — довгастий; 4 — еліптичний; 5 — овальний; 6 — яйцевидний; 7 — серцевидний; 8 — нирковидний; 9 — стріловидний; 10 — списовидний; 11 — перистолопатевий; 12 — пальчастолопатевий; 13 — пальчастороздільний; 14 — пальчастороздільний; 15 — трійчастоскладний; 16 — пальчастоскладний; 17 — парнопірчастоскладний; 18 — непарнопірчастоскладний.

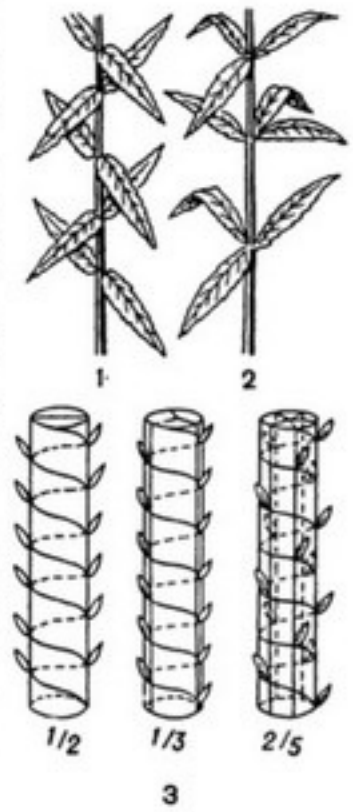

Листкорозміщення: 1 — супротивне; 2 — кільчасте; 3 — спіральне (схема).

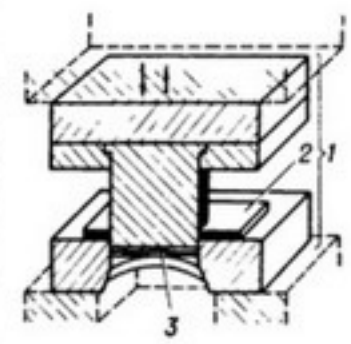

Листове штампування у вирубному штампі: *1* — вирубний штамп; *2* — оброблюваний матеріал; *3* — вирубана деталь (стрілками показано напрями руху верхньої плити штампа).

Листовий стан.

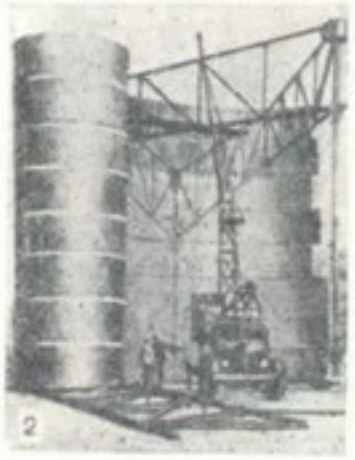

Листові конструкції:
1. Монтаж листових конструкцій доменного комплексу.
2. Спорудження резервуара з рулонних елементів (методом руло-ування).

В. Г. Литвиненко. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Києві. Кольорова лінограв'юра. 1954.

Л. багатьох рослин використовуються у госп. діяльності людини.
Літ.: Фёдоров А. А., Кирпичников М. Э., Артюшенко З. Т. Атлас по описательной морфологии высших растений. Лист. Л., 1956; Сытник К. М., Мусатенко Л. И., Богданова Т. Л. Физиология листа. К., 1978.

Т. Л. Богданова.

«ЛИСТО́К» — укр. суспільно-політ. і літ. журнал «москвофільського» напряму (див. «*Москвофіли*»). Виходив в Ужгороді 1885—1903 укр. мовою (закарпатським діалектом); окремі матеріали надруковано рос. мовою. В «Л.» вміщувалися твори укр. письменників — О. Духновича, І. Сильвая та ін., рос. письменників — О. Пушкіна, М. Лермонтова, Л. Толстого, а також краєзнавчі статті. Осн. місце в журналі посідала церк. тематика.

ЛИСТО́К НЕПРАЦЕЗДА́ТНОСТІ, лікарняний листок — документ, який засвідчує тимчасову *непрацездатність* працівника і служить підставою для звільнення його на певний час від роботи і виплати йому допомоги за рахунок держ. *соціального страхування*. Видається лікарями, а в місцевостях, де їх немає,— фельдшерами, зав. медпунктами в день встановлення непрацездатності, крім випадків лікування в стаціонарі. При непрацездатності, що триває понад 6 днів, Л. н. продовжує *лікарсько-консультаційна комісія* або лікуючий лікар з затвердженням гол. лікарем. Л. н. по *вагітності* і при пологах видають жін., жін.-дит. консультації, пологові будинки тощо. Л. н. по догляду за хворою дитиною віком до 14 років видається не більш як на 7 календарних днів. Поряд з цим одиноким матерям, вдовам і розлученим жінкам Л. н. по догляду за дитиною, що не досягла 7 років, може видаватись на строк до 10 днів. Розмір допомоги по Л. н. (крім допомоги за час відпустки по вагітності і пологах, а також внаслідок труд. каліцтва або проф. захворювання) визначається залежно від безперервного стажу та членства в профспілці (див. *Трудовий стаж*).

І. С. Александров.

ЛИСТОПА́Д Оксана Григорівна (1897, Чернігів — 1930) — учасниця боротьби за владу Рад на Україні. Член Комуністичної партії з 1916. Вела революц. роботу в Чернігові й Петрограді. В 1917 — член Черніг. к-ту РСДРП(б). У 1918 під час австро-нім. окупації — на підпільній парт. роботі (член Черніг. губкому партії та губревкому). Брала участь у виданні підпільної газ. «Рабочий и крестьянин». У 1919 — член *Зафронтового бюро ЦК КП (б) України,* член Донського обл. бюро КП(б)У. В 1920 — член Київ. губкому партії.

ЛИСТОПА́Д у ботаніці — опадання листків у рослин. Листки опадають масою в певні періоди або поступово протягом тривалого часу. В основі Л. здебільшого лежать вікові фізіол. зміни в листках. Масовий Л.— корисне пристосування до переживання періодів з несприятливими умовами існування, що склалося в процесі *еволюції*. У рослин помірних зон Л. відбувається восени, у більшості рослин зон жаркого клімату — з настанням посушливого періоду. Перед Л. в листковій пластинці послаблюється *асиміляція* і посилюється *дисиміляція;* біля основи її утворюється віддільний шар з паренхімних (див. *Паренхіма*) клітин, які легко роз'єднуються. Під впливом ваги листка, атм. опадів і поривів вітру зв'язаний з листком *судинно-волокнистий пучок* розривається, і листок відпадає. Іноді у відмираючих листків віддільний шар клітин не встигає утворитися, і вони залишаються протягом тривалого часу на рослині. Л., викликаний штучно, наз. *дефоліацією*.

ЛИСТОПА́ДОВА РЕВОЛЮ́ЦІЯ 1918 в Німеччині — бурж.-демократична революція, що повалила монархію і встановила бурж. республіку; відбулася під впливом Великої Жовтн. соціалістич. революції. Початок Л. р. (3.XI) поклало *Кільське повстання 1918* військ. моряків. 9.XI на заклик «*Спартака союзу*» робітники Берліна підняли збройне повстання. Монархію було повалено. К. *Лібкнехт* проголосив Німеччину соціалістичною республікою. Однак нім. пролетаріат, гол. сила революції, не мав своєї марксист. партії, що й вплинуло на дальший розвиток революції. 10.XI було утворено Тимчасовий уряд — Раду нар уповноважених (РНУ), більшість в якому належала правим соціал-демократам і «незалежним». Таким чином Ради робітн. і солдат. депутатів опинилися під контролем опортуністів. Під тиском правих 1-й Всенім. з'їзд Рад (16—21.XII) прийняв рішення про скликання Установчих зборів, завданням яких було вирішення питання про держ. устрій.

В січні 1919 прави соціал-демократи і реакційна вояччина спровокували пролетаріат до передчасного виступу і потопили його в крові. 15.I було вбито К. Лібкнехта і Р. *Люксембург*. В обстановці контрреволюц. терору пройшли вибори (19.I) до Установчих зборів, які принесли перемогу буржуазії. Наслідком цього було прийняття 31.VII у Веймарі нової нім. конституції, яка оформила режим т. з. *Веймарської республіки*. Л. р. не розв'язала в цілому завдання бурж.-демократичної революції не ліквідувала нім. імперіалізм, але в ході її було створено (30.XII 1918 — 1.I 1919) *Комуністичну партію Німеччини,* що стало поворотним моментом в історії нім. робітн. руху; Л. р. сприяла переможному завершенню визвольної боротьби укр. народу проти *австро-німецької окупації України 1918*.

Літ.: Ноябрьская революция в Германии. М., 1960; Драбкин Я. С. Ноябрьская революция в Германии. М., 1967; Гулевич В. Н., Кулінич І. М. Революційні події в Німеччині під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії (листопад 1918 — січень 1919). В кн.: Під впливом ідей Великого Жовтня. К., 1969.

Г. С. Бабичев, Л. О. Пашковський.

ЛИСТЯ́НКА — сухий одногніздий утворений одним *плодолистком* багатонасінний плід у рослин. Л. розкривається по черевному шву, до якого прикріплені насінини. Характерна для багатьох рослин з родин жовтецевих і товстолистих. Здебільшого на осі квітки розвивається кілька Л., що утворюють збірний плід — багатолистянку.

ЛИ́СЯНКА — селище міського типу Черкас. обл. УРСР, райцентр. Розташована на р. Гнилому Тікичі (бас. Пд. Бугу). Залізнична станція. 8,0 тис. ж (1980). Вперше згадується в документах 1593. В 1622 Л. надано *магдебурзьке право*. Після 2-го поділу Польщі (1793) Л. в складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в лютому 1918. У селищі — хлібозавод, пром. комбінат, лісомеліоративна і рибоводно-меліоративна станції, міжгосп. буд. орг-ція, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв. і музична школи, профес.-тех. уч-ще, лікарня. Палац культури, клуб, 2 кінотеатри 2 б-ки, історико-краєзнавчий музей. В Л. народилися математик І. В. *Слешинський*, художник І. С. *Макушенко*.

ЛИСЯ́НСЬКИЙ Віктор Маркович (н. 19.VI 1919, Київ) — укр. рад. вчений у галузі процесів та устаткування харчового виробництва, доктор тех. наук (з 1970), професор (з 1972). Член КПРС з 1968. Закінчив (1943) Моск. авіац. ін-т ім. С. Орджонікідзе. З 1946 — в Київ. технологічному ін-ті харч. пром-сті. Осн. праці — з питань масо- і теплообміну в апаратах харч. і хім. пром-сті, теорії екстрагування речовин з твердих тіл (напр., цукру з буряків). Держ. премія УРСР, 1979.

ЛИСЯ́НСЬКИЙ Юрій Федорович [2(13).VIII 1773, Ніжин, тепер Черніг. обл.— 22.II (6.III) 1837, Петербург] — вітчизняний мореплавець, капітан 1-го рангу. Закінчив Мор. кадетський корпус у Кронштадті (1786). Один з організаторів і керівників 1-ї рос. кругосвітньої подорожі 1803—06 на кораблях «Нева» (командир Л.) і «Надежда», яку очолював І. Ф. *Крузенштерн*. Експедицією досліджено мало відомі райони Тихого ок., пн.-зх. узбережжя Пн. Америки, зібрано численні етногр. матеріали, складено навігаційні карти. Наслідки плавання висвітлив у книзі «Подорож навколо світу у 1803—1806 роках... на кораблі „Нева“» (ч. 1—2, 1812). Ім'ям Л. названо один з Гавайських о-вів, півострів на березі Охотського м., гору на о. Сахалін.

ЛИ́СЯНСЬКИЙ РАЙО́Н — у зх. частині Черкас. обл. УРСР. Площа 0,7 тис. км². Нас. 36,7 тис. чол. (1980). У районі — 39

населених пунктів, підпорядкованих селищній і 20 сільс. Радам нар. депутатів Центр — смт *Лисянка* Л. р. розташований у межах *Придніпровської височини*. Корисні копалини: бентонітові й палигорськітові глини, вапняки, мергель, граніт, пісок, торф. Є джерела мінеральних і радонових вод. Гол. річка — *Гнилий Тікич*. Переважають чорноземні грунти. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, липа, граб, вільха, сосна) займають 5 тис. га. Найбільші підприємства: Дашуківський комбінат бентонітових глин, Бужанський і Почапинський цукр. з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Лисянка). Землеробство зерново-буряківничого, тваринництво м'ясо-мол напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 56,1 тис. га, у т. ч. орні землі — 50,6 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, кукурудза, ячмінь, цукр буряки. Садівництво. Скотарство, птахівництво, ставкове рибництво. В Л. р.— 17 колгоспів, 2 радгоспи, райсільгосптехніка. Автошляхів — 240 км, у т. ч. з твердим покриттям — 207 км.

У районі — 28 заг.-освітніх і музична школи, сільське профес.-тех. уч-ще; 38 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень. Палац і 17 будинків культури, 27 клубів, 2 кінотеатри, 41 кіноустановка, 46 б-к, 2 історико-краєзнавчі музеї. У с. Яблунівці Л. р. народився революціонер-народник О. І. *Бичков*, у с. Боярці — укр. рад. вет. хірург І. О. *Поваженко*. В Л. р. видається газ. «Червоний Жовтень» (з 1932).

М. К. Самгородський.

ЛИ́СЬВА — місто обласного підпорядкування Перм. обл. РРФСР, райцентр. Розташована на зх. схилі Уралу, на р. Лисьві (прит. Чусової). 75 тис. ж. (1980). Гол. підприємства — металург. та турбогенераторний з-ди, панчішно-рукавична ф-ка. В Л.— електромашинобуд. технікум, мед. уч-ще. Драм. театр Заснована 1785 як робітн. селище в зв'язку з буд-вом чавуноливарного з-ду, з 1926 — місто.

ЛИСЬО́НКОВ Микола Костянтинович [23.VII (4.VIII) 1865, Москва — 11.X 1941, Одеса] — укр. рад. анатом. У 1893 закінчив мед. ф-т Моск. ун-ту. В 1902—41 — професор ун-ту в Одесі (згодом Одес. мед. ін-ту), організатор анатомічного музею. Праці Л. присвячені вивченню мозкових гриж, питанням оперативної хірургії (зокрема на серці, головному мозку, трійчастому нерві, плечовому суглобі) тощо. Запропонував власний метод консервування анатомічних препаратів. Л.— автор підручників з оперативної хірургії, топографічної та нормальної анатомії.

ЛИТА́ВРА — ударний муз. інструмент давнього походження. З 17 ст. застосовується в симф. оркестрі. Має казаноподібний металевий корпус, верх якого затягнуто шкірою (мембраною). Стрій регулюється натягуванням мембрани (гвинтами або педальним механізмом). На Україні з кін. 15 ст. в Запорізькому війську були поширені Л.— тулумбаси (як сигнальний інструмент). Іл. с. 148.

ЛИТВА́К Леонід Борисович [4 (16).IV 1899, м. Тирасполь, тепер Молд. РСР — 20.III 1970, Харків] — укр. рад. невропатолог, засл. діяч науки УРСР (з 1959). Закінчив Одес. мед. ін-т (1924). В 1941—45 — професор Харків. мед. ін-ту (Харків — Оренбург), в 1946—53 — Харків. ін-ту удосконалення лікарів, з 1953 —наук. керівник Укр. н.-д. психоневрологічного ін-ту в Харкові. Праці Л. присвячені вивченню проблем локалізації функцій, порушень рухів, чутливості, мозкового кровообігу, циркуляції цереброспінальної рідини, діагностиці пухлин головного мозку тощо.

ЛИТВИ́Н Михайло (Михалон; рр. н. і см. невід.) — лит. дипломат у Кримському ханстві в 1-й пол. 16 ст. Автор записок (видані 1615 в Базелі), в яких висвітлюється побут литовців, росіян, українців, кримських татар, подається опис Києва. Окремі твердження Л. тенденційні.

Тв.: О нравах татар, литовцев и москвитян. Десять отрывков. В кн.: Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси, в. 1. К., 1890.

ЛИТВИ́Н Степан Михайлович (н. 10.VI 1931, с. Головчинці, нині с. Кармалюкове Жмеринського р-ну Вінн. обл.) — укр. рад. поет. Член КПРС з 1970. Закінчив київ. ун-т (1954). Працював на видавничій роботі. Друкується з 1950. Поетичні збірки: «Серце не мовчить» (1958), «Під небом Криму» (1960), «Бентежність» (1966), «Рушник і шабля» (1972), «Нездоланність любові» (1976). Переклади з рос., білорус., груз., болг. мов. *Тв.:* Спадкоємність. К., 1974; Твій голос. К., 1980.

Г. Ф. Семенюк.

ЛИТВИНЕ́НКО Валентин Гаврилович [15 (28).VIII 1908, Кременчук — 15.XII 1979, Київ] — укр. рад. графік, живописець і письменник, нар. художник УРСР (з 1960). Член КПРС з 1949. Навчався в худож. студії М. *Самокиша* у Сімферополі та на робітфаці при Харків. худож. ін-ті (1932—34). З 1941 — постійний співробітник журн. «Перець». Твори: плакати та агітвікна — «Україна вільна!», «Волго-Дунайська рапсодія» (1944); станкові — «Рус не здається!», «Дядечку, я боюся!», обидва— 1944; «Жюрі», «Люблю і горжуся» (обидва — 1945), «Відбудова заводу» (1946), «Квартет» (1947), серія «Мисливська лірика» (1951), «Золота осінь» (1952), сатирична серія «Зникаючі різновиди птахів» (1954—56), «Весняна тиша» (1959), серія «Рибальське щастя» (1960), «Мисливські усмішки» (1961); іл. до байок І. Крилова та Л. Глібова, творів І. Франка, Лесі Українки, до оповідань О. Вишні, до зб. укр. нар. казок. Л.— автор казок «Царівна сопілка», «Стара сосна і дятел-молодець» (обидві — 1957), зб. оповідань для дітей «Про маленьких друзів» (1959) та ін., видання яких він оформляв та ілюстрував. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора і Дружби народів, медалями. Іл. див. також на окремих аркушах до ст. ст. *Анімалістичний жанр*, т. 1, с. 448—449; *Гравюра*, т. 3, с. 448—449.

Літ.: Цельтнер В. Валентин Литвиненко. М., 1971.

ЛИТВИНЕ́НКО Василь Костянтинович [21.I (2.II) 1899, Саратов — 14.I 1966, Москва] — рад. балетмейстер, артист балету і оперний співак, засл. арт. Груз. РСР (з 1941). Закінчив хореографічну студію при Сарат. опері (1918) та вокальний ф-т Тбіліської консерваторії (1923). Був солістом балету Саратовського (1918—21) і Тбіліського (1922—26) театрів опери та балету. В 1927—31 та 1946—56 — соліст балету і гол. балетмейстер Харків., 1932—34 — Київ., 1935—44 — балетмейстер Груз. (Тбілісі) й Азерб. (Баку) театрів опери та балету. Постановник першого укр. балету «Пан Каньовський» М. Вериківського (1931 — Харків, 1932 — Київ), балетів «Фереджі» Б. Яновського (1932, Київ), «Данко» В. Нахабіна (1948, Харків). Виконував провідні партії в класичному та сучас. балетному, а також баритонові партії — в оперному репертуарах.

Ю. О. Станішевський.

ЛИТВИНЕ́НКО Василь Тимофійович [20.XII 1899 (1.I 1900), с-ще Курахівка, тепер у складі Селидівської міськради Донец. обл. — 15.X 1960, с. Зоряне Мар'їнського р-ну Донецької обл.] — новатор колгоспного виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці (1948 і 1958). Член КПРС з 1948. Учасник Великої Вітчизн. війни. З 1946 — голова колгоспу «Батьківщина» того ж Мар'їнського р-ну. Очолюваний Л. колгосп став олним з передових на Україні господарств. Л.— делегат XVIII—XXI з'їздів Компартії України, депутат Верховної Ради СРСР 4—5-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, орденом Червоної Зірки, медалями.

П. Л. Сорокотяга.

ЛИТВИНЕ́НКО Леонід Михайлович (н. 12.I 1921, Таганрог) — укр. рад. хімік-органік, акад. АН УРСР (з 1965). Член КПРС з 1944. У 1947 закінчив Харків. ун-т, де працював до 1965. У 1965—68 — ректор Донец. ун-ту, в 1968—75 — керівник Донец. відділення Ін-ту фіз. хімії АН УРСР. З 1975 — директор Ін-ту фізико-органічної хімії і вуглехімії АН УРСР. Наук. праці присвячені питанням органічної хімії: зв'язку між будовою і реакційною здатністю органічних сполук, кінетиці органічних реакцій і впливу різних факторів (структура реагентів, середовище, органічні каталізатори) на їхню швидкість. Відкрив ряд органічних каталізаторів. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Премія ім. Л. В. Писаржевського АН УРСР, 1969.

ЛИТВИНЕ́НКО Христина Дмитрівна (23.V 1883, с. Христанівка, тепер Лохвицького р-ну Полтав. обл.— 7.I 1978, Миргород) — укр. народна поетеса, бандуристка. Грамоти навчилася самотужки. Відвідувала вільною слухачкою Миргородську художньо-пром. школу. Соціально загострені пісні й вірші почала складати ще в юнацькі роки. У творах рад. часу оспівувала комуністичне будівництво, колгоспний лад, щасливе життя рад. жінки. Збірки: «Широким шляхом» (1958), «Степові квіти» (1960).

Ю. Ф. Лисянський.

В. Г. Литвиненко.

В. Т. Литвиненко.

Л. М. Литвиненко.

М. І. Литвиненко-Вольгемут.

М. М. Литвинов.

Оркестрова **литавра**.

ЛИТВИНЕ́НКО-ВОЛЬГЕМУ́Т Марія Іванівна [1 (13).II 1892, Київ — 3.IV 1966, там же] — укр. рад. співачка (лірико-драматичне сопрано), педагог, музично-громадський діяч. нар. арт. СРСР (з 1936). Член КПРС з 1945. У 1912 закінчила Київ. муз. уч-ще. В 1912—14 працювала в *Театрі Миколи Садовського*, 1914—16 — в театрі муз. драми в Петрограді, 1916—18 — в Київ. опері та «*Музичній драмі*» (1919), Вінницькій народній (1920—1922), Київ. (1922—1923), Харків. (1923—1925) рос. операх. Була в числі фундаторів Харків. укр. театру опери та балету (1925—1935). В 1935—1953 — солістка Київ. театру опери та балету. Л.-В. мала голос рідкісний за красою тембру, силою і діапазоном (2,5 октави). Створила понад 70 вокально-сценічних образів. Серед партій в операх укр. композиторів — Оксана, Одарка («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Наталка і Терпилиха, Настя, Панночка («Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Утоплена» Лисенка), Катерина (однойменна опера Аркаса), Варвара («Богдан Хмельницький» Данькевича), Ганна («Наймичка» Вериківського); партії з класич. рос. та зх.-європ. репертуару: Купава («Снігуронька» Римського-Корсакова), Ліза («Пікова дама» Чайковського), Ярославна («Князь Ігор» Бородіна), Аїда (однойменна опера Верді), сопранові партії в операх Вагнера «Лоенгрін», «Тангейзер», «Валькірія», Галька («Галька» Монюшка), Тоска, Турандот (однойменні опери Пуччіні), Валентина («Гугеноти» Мейєрбера). Л.-В. виконувала ролі і в муз.-драм. виставах: Уляна («Сватання на Гончарівці» Квітки-Основ'яненка — Стеценка), Оришка («Пошились у дурні» М. Кропивницького), Аза («Циганка Аза» М. Старицького). Пед. діяльність почала 1920 у Вінницькій нар. консерваторії; в 1944—64 — професор Київ. консерваторії. Нагороджена орденом Леніна, 3 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ премія СРСР, 1946.

Літ.: Швачко Т. О. Марія Литвиненко-Вольгемут. К., 1972.

Т. О. Швачко.

ЛИТВИ́НИ — 1) Обласна назва укр. населення, яке живе на тер. середнього Подесення. Виникнення цієї назви пов'язане з тим, що в 14—16 ст. Білорусія та частина України були в складі *Великого князівства Литовського*. Л. розмовляють одним з пн. діалектів укр. мови, який має багато спільних рис з білорус. мовою. Матеріальна та духовна культура Л. в минулому характеризувалася рядом особливостей. Назва «литвини» тепер майже не вживається. 2) В минулому — назва всього населення Лит великого князівства, тобто литовців, білорусів, частково поляків і українців.

ЛИТВИ́НОВ Іван Михайлович [24.VI (7.VII) 1907, Суми — 20.X 1976, Київ] — укр. рад. вчений у галузі будівництва, доктор тех. наук (з 1968), професор (з 1970). Член КПРС з 1945. Закінчив (1930) Харків. інженерно-буд. ін-т. Працював у Харків. тресті буд. індустрії, Півден. н.-д. ін-ті буд-ва у Харкові (1952—57 — директор). З 1956 — академік-секретар Академії буд-ва і архітектури УРСР. У 1963 — 76 — керівник відділу основ фундаментів і механіки грунтів Н.-д. ін-ту буд. конструкцій у Києві. Осн. праці — з питань зміцнення залізобетонних конструкцій, вивчення, а також глибинного термічного закріплення грунтів тощо. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін орденами, медалями.

ЛИТВИ́НОВ Максим Максимович [справжнє прізв. та ім'я — Валлах Макс; 5 (17).VII 1876, м. Бєлосток, тепер Бялисток, ПНР — 31.XII 1951, Москва] — рад. держ. і парт. діяч, дипломат. Член Комуністичної партії з 1898. Н. у сім'ї службовця. З 1898 вів с.-д. пропаганду у робітн. гуртках на Чернігівщині. В 1900 — член Київ. к-ту РСДРП. Тоді ж був заарештований і ув'язнений у Лук'янівській тюрмі, звідки 1902 здійснив втечу, емігрував до Швейцарії. Агент «*Искры*», член *Закордонної ліги російської революційної соціал-демократії*. Після II з'їзду РСДРП (1903) — більшовик, член *Бюро комітетів більшості*. До 1918 жив в Англії, працював у закордонних орг-ціях партії. З 1918 — у Наркоматі закорд. справ (з 1921 — заст. наркома, 1930—39 — нарком закорд. справ СРСР). У 1934—38 — представник СРСР у Раді *Ліги націй*. У 1941—46 — заст. наркома закорд. справ, одночасно 1941—43 — посол СРСР у США і 1942—43 — посланник СРСР на Кубі. На XVII—XVIII з'їздах партії обирався членом ЦК ВКП(б). Член ЦВК СРСР. Депутат Верховної Ради СРСР 1—2-го скликань. Автор праць з питань зовн. політики СРСР. Нагороджений орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛИТВИ́НОВ Олімпій Олімпійович [н. 23.X (5.XI) 1905, м. Берислав, тепер Херсон. обл.] — укр. рад. вчений у галузі буд. виробництва, професор (з 1976). Після закінчення (1928) Одес. індустр. ін-ту працював на буд-ві пром., громад. і житл. об'єктів в Артемівську, Києві, Нікополі, Тбілісі, Харкові. 1946—63 — у київ. н.-д. ін-тах: буд. матеріалів і виробів, організації і механізації буд. виробництва. З 1963 — у Київ. інженерно-буд. ін-ті. Осн. праці — з питань арх.-декоративних властивостей облицювальних каменів і їхнього застосування; технології буд-ва. Держ. премія УРСР, 1974.

М. І. Литвиненко-Вольгемут у ролях Лізи («Пікова дама» П. І. Чайковського) та Насті («Тарас Бульба» М. В. Лисенка).

ЛИТВИ́НОВА Пелагея Яківна [дівоче прізв.— Бартош; 3 (15).X 1833, хутір Теребень, кол. Глухівського повіту Черніг. губ.— 8 (21). IX 1904, с. Землянка, тепер Глухівського р-ну Сум. обл.] — укр. етнограф. Закінчила Моск. ун-т Працювала вчителькою в с. Землянці. Осн. праці: «Південноруський народний орнамент» (ч. 1—2, 1898—1902), «Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського пов. у Чернігівщині» (в кн.: Матеріали до українсько-руської етнології, т. 3. Львів, 1900).

ЛИТВО́ ХУДО́ЖНЄ — художні твори (скульптура, ювелірні прикраси тощо), виготовлені з різних металів і сплавів (мідь, бронза, срібло, золото, чавун) шляхом виливання. Виливають їх за допомогою воскової моделі або кускової земляної форми (див. *Ливарне виробництво*). Л. х. відоме з глибокої давнини (в Єгипті — з 3-го тис. до н. е.; Китаї — з 2-го тис. до н. е.); широко використовувалося в Старод. Греції й Римі; в середні віки, в епоху *Відродження* і в 17—18 ст.— в країнах Зх. Європи. Л. х. було поширене в Давній Русі, в Росії — в 16—19 ст. (див., зокрема, *Каслинське литво*). На тер. України Л. х. відоме з часів Київ Русі. Від 14 ст. залишилися дзвони (дзвін собору св. Юра у Львові, 1341, майстер Я. Скора); 15 ст.— оздоблені гармати (Львів, майстри 16 ст. Л. і М. Герле, поч. 17 ст.— К. і А. Франке). З поч. 17 ст. в Галичині та на Волині відливали скульптури (саркофаги Синявських, А. Кисіля та ін.). Л. х. Києва та Глухова представлене роботами майстрів кін. 17 — поч. 18 ст. А. Петровича, Й. і К. *Балашевичів* (створили худож. оздоблені гармати та дзвони). На зх. землях України в 17—18 ст. значними осередками Л. х. були Львів, Перемишль, Броди (майстри Ф. *Полянський*, І. Бобовський, І. Бельман). Поряд з монументальним на Україні було широко розвинуте дрібне Л. х. (люстри, підсвічники, кухонні та аптечні ступки, каламарі). В кін. 18 ст. Л. х. починає занепадати. В 19 ст. відливали переважно великі пам'ятники для міст, здебільшого в майстернях Петербурга. В рад. час Л. х. виробляють з-д «Монументскульптура» в Ленінграді, Митищенський з-д худож. литва Худож. фонду СРСР та ін.; на Україні — Респ. науково-реставраційні виробничі майстерні Держбуду УРСР у Києві. Іл. див. на окремому аркуші, с. 448—449.

Літ.: Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси. М., 1948; Жолтовський П. М. Художній метал. К., 1972; Петриченко А. М. Книга о литье. К., 1972. Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні в XIV—XVIII ст. К., 1973

П. М. Жолтовський.

ЛИ́ТИЙ КУРГА́Н — скіфський курган на Кіровоградщині. Див. *Мельгуновський курган*.

ЛИ́ТКОВИЙ М'ЯЗ — двоголовий м'яз на задній поверхні *гомілки* людини. Разом з камбаловидним м'язом утворює триголовий м'яз, що прикріплюється до п'яткової

кістки *ахілловим сухожилком*. Згинає голінку і стопу. Іл. див. на вклейці до ст. *Анатомія*.

ЛИТО́ВСЬКА МЕ́ТРИКА (польс. metryka — архів) — архів держ. канцелярії *Великого князівства Литовського*, що складається з книг (понад 550 томів), у які вписано документи 14—18 ст. або, здебільшого, їхні копії. До Л. м. записувалися різні надання, устави волостям, відкуп мит, ухвали *сеймів*, конфедерацій, інструкції послам, листування й договори з ін. д-вами, суд. справи тощо. До Л. м., зокрема, занесено текст акта про *Люблінську унію 1569*, підтвердження *магдебурзького права* Києву, Львову, Кременцю. Л. м.— важливе джерело з історії Литви, Білорусії, України. Зберігається в Центр. держ. архіві давніх актів СРСР у Москві. Частину документів Л. м. (гол. чин. документи 15—16 ст.) видано.

ЛИТО́ВСЬКА МО́ВА — мова *литовців*. Належить до балтійської групи індоєвроп. сім'ї мов. Говорить Л. м. в СРСР бл. 2,8 млн. чол. (1979, перепис). У Л. м. виділяються два осн. наріччя: аукштайтське (верхньолитовське) і жемайтське (нижньолитовське). Серед ін. індоєвроп. мов Л. м. вирізняється архаїчністю. Для неї характерне розрізнювання довгих і коротких голосних, наголос вільний; розвинута система іменних відмінкових і дієслівних форм. Іменник має два роди, 7 відмінків (є кличний). Писемність Л. м. виникла в 16 ст. Національна літ. Л. м. остаточно сформувалась у кін. 19 — на поч. 20 ст. У процесі розвитку мова зазнавала впливу сусідніх мов, особливо слов'янських. Деякі слова з Л. м. засвоєні слов'ян. мовами (в укр. мову з Л. м. увійшли слова «ятір», «дьоготь» та ін.). Алфавіт — на основі латинського. Про л-ру Л. м. див. *Литовська РСР*, розділ Література.

Літ.: Петерсон М. Н. Очерк литовского языка. М., 1955; Непокупный А. П. Балто-северославянские языковые связи. К., 1976; Lietuvių kalbos gramatika, t. 1—3. Vilnius, 1965—76.

А. І. Сабаляускас.

ЛИТО́ВСЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА, Литва.

Загальні відомості. Лит. РСР утворена 21.VII 1940. Увійшла до складу СРСР 3.VIII 1940. Розташована на Зх. Європ. частини СРСР. Межує на Пн. з Латв. РСР, на Сх. та Пд.— з БРСР, на Пд. Зх.— з Калінінградською обл. РРФСР та Польщею. На Зх. омивається Балтійським м.

Поділяється на 44 райони, має 92 міста та 22 с-ща міськ. типу. Карти див. на окрем арк., с. 448—449.

Державний лад. Лит. РСР — суверенна радянська соціалістична держава, що входить до складу СРСР. Діючу Конституцію Лит. РСР прийняла 20.IV 1978 позачергова 9-а сесія Верховної Ради Лит. РСР 9-го скликання. Найвищий орган держ. влади і єдиний законодавчий орган — однопалатна Верховна Рада Лит. РСР, що обирається строком на 5 років. Верховній Раді Лит. РСР підзвітна обирана нею Президія Верховної Ради Лит. РСР — постійно діючий орган Верховної Ради республіки, який здійснює в межах, передбачених Конституцією Лит. РСР, функції найвищого органу держ. влади республіки в період між її сесіями. Верховна Рада Лит. РСР утворює Уряд Лит. РСР — Раду Міністрів Лит. РСР — найвищий виконавчий та розпорядчий орган держ. влади республіки. Місц. органами держ. влади в районах, містах, селищах, апілінках Лит. РСР є відповідні Ради нар. депутатів, що обираються населенням строком на 2,5 року. У виборах до всіх Рад нар. депутатів Лит. РСР беруть участь громадяни, які досягли 18 років, на основі заг., рівного й прямого виборчого права при таємному голосуванні. Найвищий суд. орган республіки — Верховний Суд Лит. РСР, який Верховна Рада Лит. РСР обирає строком на 5 років.

Природа. Берегова лінія Балтійського м. в межах Л. мало розчленована. Вздовж берега простягаються піщані пляжі з дюнами. На Пд. вузька Куршська коса відокремлює від моря Куршську зат. Л. міститься на З. Сх.-Європ. рівнини. Рельєф переважно низовинний. Зх. частину республіки займає Приморська низовина, яка поступово переходить у Жямайтську височ. (вис. до 234 м). У центрі Л. — Середньолитовська низовина (вис. 80—90 м), обмежована зі Сх. та Пд. погорбованим Балтійським пасмом (вис. до 288 м), яке поділяється на Аукштайтську, Дзукську та Судувську височини. На крайньому Сх. в межі Л. заходять Свенцянські пасма та відроги Ошмянської (вис. до 292 м, г. Юозапіне) височини. Корисні копалини: буд. матеріали (глини, піски, крейда, гіпс, ангідрити, доломіти, вапняки), нафта, торф, титано-цирконієві розсипища, фосфорити. На балт. узбережжі — янтар. Мінеральні джерела (Друскінінкай, Паланга, Бірштонас, Лікенай), на базі яких — курорти. Клімат помірний, перехідний від морського до континентального. Пересічна т-ра січня —4,8°, липня +17,2°. Опадів 750 мм на рік. Найбільша їх кількість припадає на жовтень (на узбережжі). Вегетаційний період від 169 до 202 днів. Річкова сітка густа (722 ріки завдовжки понад 10 км, з них 12 — понад 150 км). Ріки повноводні, належать до бас. Балтійського м. Найбільша ріка — Нямунас (*Німан*), гол. її притоки: Няріс (Вілія), Мяркіс, Мінія, Шешупе. В республіці — бл. 3000 озер, найбільше — Друкшяй (Дрисвяти; пл. 45 км²). На Нямунасі — Каунаське водосховище (64 км²). Переважають підзолисті та дерново-підзолисті грунти, подекуди — родючі дерново-карбонатні. Л. лежить у зоні мішаних лісів. Лісами вкрито понад 27% тер. республіки, більше половини з них — на Пд. Сх. Переважають хвойні породи (56%): сосна, ялина. Широколистяні ліси — гол. чин. у центр. районах Л. Бл. 17% території — луки та пасовища, бл. 7% — болота. Характерні представники фауни: заєць-русак, лисиця, вовк, лось, благородний та плямистий олені, козуля, куниця, норка та ін. В річках та озерах — видра, бобер. З риб — лящ, щука, окунь, плотва, форель тощо. На тер. Л.— заповідники Жувінтас, Чяпкялю, *Литовський національний парк* та 101 заказник.

В. І. Кветкаускас.

Населення. Осн. населення — *литовці* (80%, 1979, перепис). Живуть також росіяни, поляки, білоруси, українці, євреї та ін. Пересічна густота нас.— 52 чол. на 1 км² (1980). Міське населення становить 61% (1979). Найбільші міста: *Вільнюс, Каунас, Клайпеда, Шяуляй, Паневежис*.

Історія. Тер. Л. людина заселяла з кін. *палеоліту* і в *неоліті* (з 10—9-го тис. до серед. 2-го тис. до н. е.). Починаючи з 9 ст. у Пд.-Сх. Прибалтиці розвивалися феод. відносини і формувалася лит. народність. З виникненням класів з'явилися держ. утворення — землі (князівства). В 30—40-х рр. 13 ст. *Міндовг* об'єднав частину лит. князівств в єдину ранньофеод. д-ву — *Велике князівство Литовське*. З поч. 13 ст. литовці вели тривалу боротьбу проти агресії нім. лицарів (див. *Лівонський орден, Тевтонський орден*). У ряді битв (1236, 1260 та ін.) лит. війська завдали лицарям поразки. Однак спроби проникнення нім. агресорів у лит. землі тривали. Могутність Л. зросла за князювання *Гедиміна* (1316—41). Л. вела війни з *Золотою ордою* (1258, 1275, 1278, 1282, 1315, 1338, 1340). В 1363 великий князь лит. *Ольгерд* (1345—77) розбив татар у битві на р. Сині Води (на Дніпровсько-Бузькому лимані). Кордони лит. д-ви значно розширилися, насамперед у результаті загарбання укр. і білорус. земель. У серед. 14 ст. під владою Л. опинилися Сх. Волинь, Поділля, Київ (бл. 1362), згодом — ін. укр. землі аж до Чорного м. У 90-х рр. 14 ст. *Вітовт* (1392—1430) замість удільних князів на загарбаних землях, зокрема у *Київському князівстві*, призначив своїх намісників. *Кревська унія 1385* між Л. і Польщею привела до створення Польсько-Лит. д-ви, великий князь лит. *Ягайло* став королем Польщі. В 1387 в Л. було запроваджено католицтво (крім Жемайтії, де його введено 1413). Зближення Л. і Польщі створило передумови для вирі-

Герб Литовської РСР.

ЛИТОВСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА

Площа — 65,2 тис. км²

Населення — 3420 тис. чол. (на 1.I 1980)

Столиця — м. Вільнюс

ЗРОСТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ОБСЯГУ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
(1940=1)

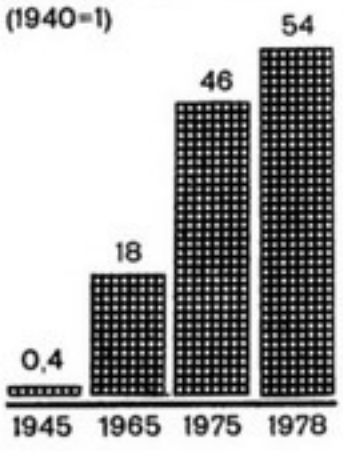

шальної перемоги над Тевтонським орденом у *Грюнвальдській битві 1410*. За Мельнським договором 1422 під владою Ордену (згодом — Пруссії) залишився лише Клайпедський край. На загарбаних Л. укр., білорус. і рос. землях точилася визвольна боротьба. Антилит. виступи відбулися 1436, 1480—81 на Київ. землі. З кін. 14 ст. у Великому князівстві Лит. значно розширилася феод. власність на землю. Зростало екон. і політ. значення великих бояр. У серед. 15 ст. з них було створено урядовий орган — Раду панів, що контролювала діяльність великого князя. Бояри й шляхта стали привілейованим станом зі своїм судом та органом управління — Сеймиком. Інтенсивно проходив процес закріпачення селян, яке посилилося після видання «*Устави на волоки*» *1557* (поширювалася на тер. Польщі, Литви, України та Білорусії). Це викликало ряд повстань, зокрема на загарбаних укр. і білорус. землях (*Бакотське повстання 1431—34, Канівське міське повстання 1536, Черкаське міське повстання 1536*).

У 1529, 1566 і 1588 було видано кодекси кримінального і цивільного права Лит. д-ви — *Литовські статути*. В багатьох містах Литви і загарбаних нею земель, зокрема України запроваджено *магдебурзьке право*. Лит. і польс. феодали з серед. 15 ст. почали агресію проти рос. земель. З виникненням *Російської централізованої держави* рос. і білорус. населення Великого князівства Литовського почало тяжіти до нового центру — Москви. В кін. 15 — на поч. 16 ст. до Рос. д-ви відійшли землі по лівому березі Оки, Пн. Україна (Чернігів), частини Смолен. та Вітеб. земель. У серед. 16 ст. Л. включилась у війну з Росією за *Лівонію* (див. *Лівонська війна 1558—83*). В цей період, за *Люблінською унією 1569*, Польща і Л. об'єдналися в єдину д-ву — *Річ Посполиту*. На поч. 17 ст. Л. було втягнуто у війну Речі Посполитої зі Швецією. Під час *визвольної війни українського народу 1648—54* лит. феодали разом з польськими вели боротьбу проти повсталих народів України та Білорусії, що призвело до війни Л. з Рос. д-вою. В 2-й пол. 17 ст. Л. фактично перетворилася на провінцію Польщі. В період *Північної війни 1700—21* на тер. Л. відбувалися воєнні дії.

Після 3-го поділу Польщі (1795) більшу частину Л. було приєднано до Росії. Територія по лівому березі Німану відійшла до Пруссії, з 1815 — до Росії. Зх. лит. землі (Клайпедський край) залишилися під владою Пруссії. Лит. землі в складі Росії з 1843 було включено до Віленської і Ковенської губерній. Зміцнення зв'язків між лит. і рос. народами сприяло втягуванню трудящих Л. в революц. рух Росії. Феод.-кріпосницька система в Л., як і в Росії, в 1-й пол. 19 ст. переживала кризу. Значно посилився сел. рух. *Польське повстання 1830—31* охопило й Л., де, особливо в Жемайтії, крім шляхти, у повстанні брали участь селяни. Грабіжницький характер *селянської реформи 1861*, яку було проведено в більшій частині Л., привів до піднесення сел. руху. Селяни були однією з гол. рушійних сил повстання 1863—64 в Л. й Білорусії (див. *Польське повстання 1863—64*), що проходило під керівництвом К. С. *Калиновського*, А. *Мацкявічюса*, З. *Сераковського* та ін. Повстання змусило царський уряд піти на деякі поступки селянам. Однак заворушення не припинялися. Бурж реформи 70—80-х рр. прискорили розвиток капіталізму і посилили класову диференціацію селянства. У 2-й пол. 19 ст. завершилася консолідація лит. бурж. нації. Посилився нац.-визвольний рух лит. народу. З 1871 почалися страйки робітників Л. У 80-х рр. 19 ст. виникли перші марксистські гуртки. У вересні 1895 В. І. Ленін відвідав Вільнюс, де встановив зв'язки з місц. марксистами. У травні 1896 створено Лит. с.-д. партію (ЛСДП). У 1900 Соціал-демократія Королівства Польського, Робітничий Союз Литви і частина лівих елементів ЛСДП об'єдналися в Соціал-демократію Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ). Лит. трудящі брали участь у революції 1905—07 Нове піднесення страйкового руху в Л. почалося 1912. Під впливом газ. «*Правда*» в Ризі 1913—14 видавалася лит. робітн. газ. «Вільніс» («Хвиля»). З поч. 1-ї світової війни Л. стала ареною воєнних дій. На кін. 1915 її окупували нім. війська. У вересні 1917 під контролем нім. окупаційної влади було створено контрреволюц бурж.-націоналістичну «Литовську раду», яка прийняла схвалену окупаційною владою постанову про відродження Лит. д-ви і фактичне підпорядкування її Німеччині. Під керівництвом Компартії Литви (створена в жовтні 1918) трудящі в грудні 1918 — січні 1919 встановили Рад. владу в більшості районів Л. 8.XII 1918 у Вільнюсі створено Тимчасовий революц. робітн.-сел. уряд на чолі з В. С. *Міцкявічюсом-Капсукасом*. 22.XII декретом Раднаркому РРФСР, а 23.XII постановою ВЦВК визнано незалежність Лит. Рад. Республіки. На 1-му з'їзді Рад Л. (18—20.II 1919, Вільнюс) було обрано ЦВК республіки. З метою об'єднання революц. сил у боротьбі проти внутр. контрреволюції з'їзд визнав за необхідне об'єднання Л і Білорусії в єдину *Литовсько-Білоруську Радянську Соціалістичну Республіку*. Влітку 1919 нім і польс. інтервенти разом з лит. бурж.-націоналістичними військами повалили Рад. владу в Л. Влада перейшла до рук литовської буржуазії, 12.VII 1920 буржуазний уряд Л. уклав з РРФСР договір, за яким Рад. уряд визнав м. Вільнюс і Вільнюський край невід'ємною частиною Л. Але в жовтні 1920 цю територію загарбала бурж.-поміщицька Польща. 28.IX 1926 Л. уклала з СРСР договір про ненапад. 17.XII 1926 в Л. було здійснено фашист. переворот. 23.III 1939 фашист. Німеччина загарбала Клайпеду і Клайпедський край. 10.X 1939 було підписано лит.-рад. договір, за яким Рад. уряд передавав Л. визволені Червоною Армією м. Вільнюс і Вільнюський край. Договір був спрямований проти перетворення Л. на плацдарм для нападу на СРСР. З цією метою за згодою лит. уряду в Л. було розміщено встановлені контингенти рад. військ. Реакційна верхівка Л. саботувала договір. Для забезпечення виконання його, за згодою лит. уряду, 15.VI 1940 до Л. вступили додаткові контингенти рад. військ. Жителі вітали рад. воїнів. Соціалістичну революцію, що почалася в Л., очолила Компартія Л. 17.VI було створено Нар. уряд Л. 21—23.VII 1940 всенародно обраний Нар. сейм відновив Рад. владу, проголосив Л. Рад. Соціалістичною Республікою і звернувся до Верховної Ради СРСР з проханням прийняти Л. до складу Рад. Союзу. 3.VIII це прохання було задоволено. В Л. було проведено соціалістичні перетворення.

Протягом першого тижня після початку Великої Вітчизн. війни Л. окупували нім.-фашист. загарбники. В республіці розгорнулася партизанська боротьба, діяли 94 загони і групи. В 1942 у складі Червоної Армії було сформовано нац. з'єднання — 16-у Лит. стрілецьку д-зію. За роки війни бл 15 тис. воїнів-литовців і партизанів нагороджено орденами й медалями, 19 з них удостоєно звання Героя Рад. Союзу. 28.I 1945 завершилося визволення Л. від окупантів. Лит. народ під керівництвом Комуністичної партії і з допомогою рос., укр. та ін. народів СРСР відбудував нар. г-во. Проведено соціалістичну реконструкцію пром-сті, колективізацію с. г., здійснено культур. революцію. В ході соціалістичного будівництва змінилася класова структура суспільства в республіці. За роки Рад. влади сформувалася лит. соціалістична нація. В період розвинутого соціалістичного суспільства трудящі Л. разом з усіма народами Радянського Союзу працюють над створенням матеріально-технічної бази комунізму.

Республіку нагороджено орденами Леніна (1965), Дружби народів (1972), Жовтневої Революції (1980).

Б. П. Куркуліс.

Комуністична партія Литви створена в жовтні 1918. В 1919—40 діяла нелегально, очолюючи боротьбу трудящих Л. за соціальне визволення. 8.X 1940 ввійшла до складу КПРС під назвою Комуністична партія (більшовиків) Литви — КП(б) Литви. З жовтня 1952 має сучас. назву. На 1.I 1980 налічувала 165 755 членів і кандидатів у члени партії. Черговий, XVII з'їзд відбувся 20—22.I 1976. Перший секретар ЦК Компартії Литви — П. П. *Гришкявічус* (з 1974).

ЛКСМ Литви засн. в січні 1919, організаційно оформлено в жовтні 1924 на 1-му з'їзді КСМ Литви. На 1.I 1980 налічувала 441 756 чол. Профспілки Литви на 1.I 1980 налічували 1 735 331 чол.

Народне господарство. Л.— республіка з розвинутою індустрією і широко механізов високопродуктивним с. г. Нар. г-во Л. є складо-

вою частиною *єдиного народногосподарського комплексу СРСР*. Л. виділяється машинобудуванням, металообробкою, електротехнічною, хім., буд. матеріалів, легкою й харч. пром-стю. Випереджаючими темпами розвивається електроенергетика. С. г. спеціалізується на тваринництві молочно-м'ясного й свинарстві беконного напрямів. У 1978 у валовому сусп. продукті республіки на пром-сть припадало 56,7%, с. г.— 23,8%, буд-во — 10,2%, транспорт і зв'язок — 3,3% Капіталовкладення в нар. г-во Л. 1978 становили 1616 млн. крб. (1965 — 671 млн. крб.). Продуктивність праці 1978 зросла проти 1970: в пром-сті — на 49%, в с. г. (громадський сектор) — на 56%, в буд-ві — на 34%. Нац. доход республіки збільшився за 1971—78 в 1,45 раза. Виплати й пільги з сусп. фондів споживання зросли за цей період на 75%, роздрібний товарооборот — на 61%. Введено в дію 15 977 тис. м² заг. (корисної) житл. площі. Л. входить до Прибалтійського екон. району СРСР.

Промисловість. Основу енерг. г-ва становить довізне паливо (вугілля, нафтопродукти, газ). Місц. ресурси — гідроенергія й торф — мають другорядне значення. Найбільші електростанції — Литовська ДРЕС, Каунаська ГЕС, Вільнюська ТЕЦ № 2. Будується (1980) Ігналінська АЕС, Кайшядорська ГАЕС. Машинобудуванню й металообробці належить провідне місце в пром-сті Л. (виготовлення металорізальних верстатів, точних приладів і засобів автоматизації, електронно-обчислювальної техніки, електротех. виробів; електрозварювальне устаткування, паливна апаратура, телевізори, побутові холодильники тощо; суднобудування й судноремонт). Підприємства маш.-буд. пром-сті зосереджені у Вільнюсі, Каунасі, Шяуляї, Паневежисі, Клайпеді, Кедайняї, Мажейкяї, Алітусі та ін. містах. Хімічна пром-сть представлена виробн. мінеральних добрив, штучного волокна, пластмасових виробів, мед. препаратів (Вільнюс, Каунас, Іонава, Кедайняй). У 1980 введено в дію перший у Л. Мажейкяйський нафтопереробний з-д. Пром-сть буд. матеріалів випускає високоякісний цемент, збірні залізобетонні конструкції, цеглу, шифер, а також мінеральну вату, склоблоки, віконне скло тощо. Підприємства деревообр. і целюлозно-паперової пром-сті розміщено в Іонаві, Клайпеді, Каунасі, Шяуляї, Вільнюсі, Грігішкесі тощо. Серед галузей легкої пром-сті розвинуті бавовняна, лляна, вовняна, трикотажна (Каунас, Клайпеда, Алітус, Паневежис, Біржай, Плунге, Кретінга, Тельшяй, Утена). Гол. галузі харч. пром-сті — м'ясна, молочна (Каунас, Вільнюс, Паневежис, Шяуляй, Клайпеда, Алітус та ін.), рибна (центр мор. рибальства й рибної пром-сті — Клайпеда).

Посівні площі сільськогосподарських культур (тис. га)

Посівна площа	1950	1978
Вся посівна площа	2294	2395
Зернові культури	493	1118
в т. ч. жито	504	164
озима пшениця	185	227
Технічні культури	104	76
в т. ч. цукрові буряки (фабричні)	26	35
льон-довгунець	76	39
Картопля	235	145
Овочі	25	22
Кормові культури	446	1034

Валовий збір основних сільськогосподарських культур (тис. т)

Сільськогосподарські культури	1950	1978
Зернові культури	1172	2798
в т. ч. жито	429	401
озима пшениця	138	757
Льоноволокно	15	10
Цукрові буряки (фабричні)	349	866
Картопля	3122	2267
Овочі	401	362

Підприємства цукр., борошномельної, кондитерської, спирто-горілчаної та ін. галузей пром-сті. Поширені худож. промисли.

Сільське господарство. Осн. напрям с. г. республіки— виробництво м'яса й молока, а також льону, цукрових буряків, картоплі, зернових культур, овочів. Заг. обсяг с.-г. продукції Л. 1978 зріс проти 1950 на 260%. На кін. 1978 в республіці було 787 колгоспів, з них 1 риболовецький, 327 радгоспів. С.-г. угіддя 1978 становили 53,8% заг. зем. площі, з них орні землі — 69,4%, сіножаті— 11,2%, пасовища — 19,4%. Для с. г. велике значення має осушування заболочених земель. У 1978 площа осушених земель становила 2211,4 тис. га. Провідна галузь с. г.— інтенсивне тваринництво (виробляє 2/3 всієї продукції с. г.). Поголів'я (тис., поч. 1979): великої рогатої худоби — 2197 (у т. ч. корів — 875), свиней — 2558, овець і кіз — 66. Птахівництво в основному переведено на індустр. основу (збудовано птахофабрики, інкубаторно-птахівничі станції). Розвиваються бджільництво, звірівництво (сріблясто-чорні лисиці, голубі песці, норки), рибництво. В 1978 вирсблено: м'яса (в забійній вазі) — 477 тис. т, молока — 2808 тис. т, яєць — 943 млн. шт., вовни — 0,2 тис т. У землеробстві провідне місце належить посівам кормових культур (багаторічні та однорічні трави, кукурудза) та зернових (вирощують озиме жито, пшеницю, ячмінь, овес); з тех. культур — льон-довгунець, цукр. буряки.

У 1978 площа плодово-ягідних насаджень у плодоносному віці становила 39 тис. га (1940 — 20 тис. га). Парк с.-г. машин Л. становив (тис., кін. 1978): тракторів (у фіз. одиницях) — 45,8 тис. шт., зернозбиральних комбайнів — 10,3 тис. шт. В республіці широко здійснюється спеціалізація й концентрація с.-г. виробн. на основі *міжгосподарського кооперування* і *агропромислової інтеграції*. На кін. 1978 в Л. налічувалося 107 міжгосп. підприємств і орг-цій, у т. ч. будівельних — 43, тваринницьких — 12.

Транспорт. Осн. види — залізничний (понад 73,3% вантажообороту Л.) і автомоб. (25,9%). Довжина з-ць заг. користування на кін. 1978 — 2,03 тис. км, з них 0,1 тис. км електрифіковано. Гол. лінії: Москва — Мінськ — Вільнюс — Калінінград. Вільнюс — Шяуляй — Рига, Ленінград — Вільнюс — Каунас — Калінінград, Рига — Шяуляй — Калінінград, Вільнюс — Клайпеда. Автошляхів — 32,1 тис. км, у т. ч. 19,9 тис. км з твердим покриттям. Річковий порт — Каунас, мор. порт — Клайпеда. Авіасполучення з багатьма містами СРСР та окремими райцентрами республіки.

Б. П. Куркулис.

Охорона здоров'я. В 1978 в Л. налічувалося 39,1 тис. лікарняних ліжок — 115 ліжок на 10 тис. ж. (1940 було 8,9 тис. ліжок — 30 ліжок на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 12,6 тис. лікарів — 37 лікарів на 10 тис. ж. (1940 — 2 тис. лікарів — 6,7 лікаря на 10 тис. ж.) та 34,4 тис. осіб серед. мед. персоналу. Мед. кадри готують в Каунаському мед. ін-ті, на мед. ф-ті Вільнюського ун-ту та в 6 серед. мед. навч. закладах. У 1976 в Л. було 2,5 тис. колективів фізкультури, в яких налічувалося 546,9 тис. чол. Відомі бальнеологічні курорти *Друскінінкай*, Біршонас, *Лікенай*, *Паланга*, Нерінга та ін.

Народна освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В бурж. Л. переважна частина дітей не відвідувала або не закінчувала загальноосв. школу Поч. школи здебільшого були державними, половина середніх — приватними. Існувало 7 вузів. На 10 тис. чол. населення лише 64 мали серед. і неповну серед. освіту. За роки Рад. влади Л. має значні досягнення у розвитку культури й освіти. В десятій п'ятирічці в республіці майже здійснено заг. серед. освіту. В 1978/79 навч. р. в Л. було 2,5 тис. загальноосв. шкіл (0,6 млн. учнів), 74 серед. спец. навч. заклади (69,7 тис. учнів), 12 вищих навч. закладів (68,7 тис. студентів). Найбільші вузи: *Віль-*

Виробництво основних видів промислової продукції

Продукція	Одиниця виміру	1940	1965	1975	1978
Електроенергія	млрд. кВт · год	0,08	3,9	9,0	11,2
Верстати металорізальні	тис. шт.	—	14,0	28,8	31,3
Мінеральні добрива, в умовних одиницях	тис. т	—	593	2111	2924
Електролічильники	тис. шт.	—	3677	3015	3411
Папір	тис. т	11	72,0	119	122
Холодильники побутові	тис. шт.	—	. . .	223	291
Телевізори	» »	—	. . .	329	355
Трикотажна білизна	млн. шт.	0,8	25,4	43,2	44,4
Верхній трикотаж	» »	0,3	6,7	14,5	15,0
Консерви	млн. умовних банок	0,9	118,4	273,9	265,9
Цукор-пісок	тис. т	24,0	167,4	203,2	208,7
М'ясо	» »	56,3	149,1	331,2	365,9
Масло тваринне	» »	16,0	36,2	49,4	55,3

Ратуша в Каунасі. 1542. Перебудована 1771

Церква Петра і Павла у Вільнюсі 17 ст.

Вішалка для рушника. Різьблення на дереві. 20-і рр. 20 ст.

нюський університет ім. В. Капсукаса, ін-ти — пед., інженерно-буд., усі — у Вільнюсі, політехнічний і медичний ін-ти, Лит. сільськогосподарська академія в Каунасі та ін. В 1978 профес.-тех. уч-ща республіки підготували 21,9 тис. кваліфікованих робітників. З кожної 1000 чол. населення, зайнятих у нар. г-ві, 637 мають вищу й серед. (повну й неповну) освіту (1977). *Академія наук Литовської РСР* (13 н.-д. установ; 49 академіків і членів-кореспондентів; 1978). Працюють Вільнюський філіал Всесоюзного н.-д. ін-ту металорізальних верстатів, н.-д. ін-т «Теплоізоляція», Лит. н.-д. ін-т текстильної пром-сті, ін-ти гідротехніки й меліорації, лісового г-ва, економіки с. г., Лит. філіал Всесоюзного н.-д. ін-ту по вивченню попиту населення на товари нар. споживання і кон'юнктури торгівлі. В 1978 в республіці працювало 13,5 тис. наук. працівників, зокрема 300 докторів і 4,8 тис. кандидатів наук. У Л.— 2,1 тис. масових б-к (29,5 млн. одиниць зберігання), серед найбільших б-к — Держ. б-ка Лит. РСР, Центр. б-ка АН Лит. РСР; 1,5 тис. клубних закладів, 1,5 тис. кіноустановок, 11 театрів, філармонія. В республіці працюють 38 музеїв, серед яких — Музей Революції Лит. РСР, музей Вільнюського замку, Історико-етногр. музей Лит. РСР художж.— у Вільнюсі; Каунас. худож. музей ім. М. К. Чюрльоніса, історичний, Музей л-ри Лит. РСР (у Каунасі). Позашкільні заклади: 60 палаців і будинків піонерів і школярів,15 станцій юних техніків, 6 — юних натуралістів, 12 — екскурсійно-туристських, 2 дит. театри, дит. спорт. школи тощо.

Преса, радіомовлення, телебачення. В республіці працюють вид-ва «Мінтіс» («Думка»), «Вага» («Борозна»), «Швієса» («Світло») та ін. В 1977 в Л. видано 1743 назви книг і брошур тиражем 18,4 млн. примірників, зокрема 1362 — лит. мовою тиражем 15,4 млн. прим.; виходило 122 газети разовим тиражем 2119 тис. прим., 130 журналів та ін. періодичних видань річним тиражем 46 млн. прим. Друк. органи ЦК Компартії Литви: газ. «Вальстечю лайкраштіс» («Селянська газета», лит. мовою), «Червони штандар» («Червоний прапор», польс. мовою), журн. «Комуністас» («Комуніст», лит. й рос. мовами). Друк. органи ЦК Компартії Литви, Президії Верховної Ради і Ради Міністрів Лит. РСР: газ. «Тієса» («Правда», лит. мовою) і щотижневик газети «Тієса» — «Агітатор» (лит. і рос. мовами). Радіомовлення — з 1926. З 1956 ведуться радіопередачі по двох програмах лит., рос. і польс. мовами. Республіканське телебачення — з 1957. Телецентр — у Вільнюсі.

Література. Лит. л-ра бере свій початок з уснопоетичної нар. творчості, в якій протягом віків народ виражав свої думи й сподівання (пісні-дайни, перекази, казки, прислів'я). Найдавніші писемні пам'ятки в Л. належать до 14—16 ст. (літописи, твори юрид., публіцистичного характеру). Перша лит. книга — «Катехізис» М. Мажвідаса (1547). Авторами й складачами лит. книг в 16—18 ст. були, як правило, духовні особи. Видатним письменником 18 ст. був К. *Донелайтіс*. На поч. 19 ст. виступили письменники Д. Пошка, С. Станявічюс, М. Валанчюс та ін. Демократичні й антикріпосницькі настрої виражені у віршах А. *Страздаса*. Поема А. Баранаускаса «Анікшчяйський бір» — перший великий твір лит. романтизму. В 1864—1904 в Л. було заборонено друкування лит. мовою. Книги й періодична преса видавалися за кордоном і таємно поширювались у Литві. В той час почали свій літ. шлях В. *Кудірка*, П. Вайчайтіс. *Майроніс*, Г. Пяткявічайте-Біте Й. Мачіс-Кекштас та ін. В кін. 19 — на поч. 20 ст. в лит. л-рі утвердився критичний реалізм, вершиною якого стала творчість Ю. *Жемайте*. Лірико-психологічну лінію лит. прози розвивали Й. Білюнас, Шатрієс Рагана та ін. Реалістичні традиції розвивали А. *Венуоліс*, Л. *Гіра*, сестри *Лаздіну Пеледа* та ін. Романтичні тенденції проявились у творах письменників-реалістів В. *Креве*, Вайжгантаса та ін. Зародження пролет. л-ри пов'язане з діяльністю революціонера й письменника, критика-марксиста В. *Міцкявічюса-Капсукаса*. Поетом—провісником пролет. революції виступив Ю. *Яноніс*. Великий вплив на дальший розвиток прогресивної лит. л-ри мали Велика Жовтн. соціалістич. революція і встановлення Рад. влади в Л. (1918—19). У роки лит. бурж. держави (1919—40) у л-рі значне місце займала творчість прогресивних письменників П. *Цвірки*, В. *Монтвіли*, К. *Корсакаса*, С. *Неріс*, А. *Венцлови*, Ю. *Балтушиса*, К. Борута, К. Бінкіса та ін. Пролетарські письменники В. Міцкявічюс-Капсукас, Б. Пранскус-Жаліоніс, А. *Гудайтіс-Гузявічюс* перебували в підпіллі або виїхали до Рад. Союзу, де продовжували літ. роботу. Після відновлення Рад. влади в Л. (1940) почався новий етап розвитку лит. л-ри. Активну участь у формуванні нової л-ри й освоєнні методу соціалістич. реалізму взяли П. Цвірка, С. Неріс, В. Монтвіла, Л. Гіра, А. Венцлова, К. Корсакас, І. Шимкус, Т. Тільвітіс. Героїка й драматизм воєнних років звучали у віршах С. Неріс, Л. Гіри, А. Венцлови, Е. *Межелайтіса*, В. Мозурюнаса, В. Реймеріса та ін. У післявоєнні роки виступили В. *Міколайтіс-Путінас*, Б. Сруога, Є. Сімонайтіте, Й. *Авіжюс*, А. Беляускас та ін. На сучасному етапі популярні твори прозаїків Г. Корсакене, І. Довідайтіса, М. Слуцкіса, Й. Мікелінскаса; поетів Ю. Марцінкявічюса, А. Балтакіса, Ю. Вайчюнайте, П. Ширвіса, С. Геда та ін.; драматургів А. Гріцюса, Ю. Грушаса, В. Мілюнаса, Р. Самулявічюса, К. Сая та ін.

В галузі літературознавства та літ. критики відомі В. Абрамавічюс, Ю. Бутенас, В. Ванагас, Б. Пранскус та ін. Спілка письменників — з 1941.

Між лит. та укр. л-рами творчі зв'язки існують з кін. 19 ст. У різний час у Вільно були Т. Шевченко, Я. Галан, С. Тудор. Першим перекладачем творів Т. Шевченка лит. мовою був Л. Гіра. Окремими книгами лит. мовою було видано твори Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського. Лесі Українки, а також укр. рад. письменників — Я. Галана, С. Тудора, О. Вишні та ін. У театрах поставлено п'єси О. Корнійчука. На укр. тематику писали Л. Гіра, А. Венцлова, Е. Матузявічюс, літературознавці Б. Пранскус, Ю. Бутенас, В. Абрамавічюс. На Україні окремими збірками видано твори С. Неріс, А. Венцлови, Ю. Жемайте, П. Цвірки, Ю. Балтушиса, Е. Межелайтіса, В. Реймеріса, М. Слуцкіса. Твори литовських письменників перекладали М. Рильський, М. Бажан та ін.

Ю. Лауручас.

Архітектура. З давніх часів на тер. Л. було поширене дерев'яне будівництво, яке відзначається самобутніми типами, формами й витонченим декоруванням (сільські житл. й госп. будівлі, *дзвіниці*, багато оздоблені *каплиці*). З 13 ст. будували кам. замки в Каунасі й Мядінінкаї. В 14—16 ст. розвивалася цегляна готика з місц. рисами: замки (в Тракаї та Вільнюсі, Вітаутаса й Георгія в Каунасі, всі — 14—15 ст.), костьоли (бернардинців та св. Анни у Вільнюсі, 16 ст.), міськ. будівлі (будинок Пяркунаса в Каунасі, 15—16 ст.). У 16—17 ст. під впливом епохи *Відродження* зводили палаци, міськ. будинки з декоративними атиками й щипцями, храми (св. Михайла у Вільнюсі, костьол у Шяуляї, собор у Кедайняї), укріплені замки з баштами (Панямуне, Раудоне). В архітектурі Л. 17—18 ст. панувало *бароко* (костьоли: Казімераса, 1604—18; Тереси, 1636—50; церква Петра і Павла, 17 ст.; астр. обсерваторія 1752—58, арх. Т. Жебраускас, всі — у Вільнюсі; Пажайсляйський монастирський ансамбль, 1667—1712; ратуша в Каунасі, 1542; 1771). Гол. пам'ятки *класицизму* в Л. створив арх. Л. *Стуока-Гуцявічюс* (палацовий ансамбль у Веркяї, 1780—82; ратуша, 1786—1800; кафедральний собор, 1777—1801, всі — у Вільнюсі). В 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. в Л. розвивалися міста, в архітектурі яких панували *еклектизм* й *модерн*. В архітектурі бурж. Л. (1919—40) помітний вплив *конструктивізму* і *неокласицизму*; в той час також роблять деякі спроби використання нац. спадщини. Після відновлення в Л. Рад. влади в республіці споруджено багато пром., громад. і житл. будівель, створюються нові міста (Науйої-Акмяне) і с-ща (Електренай, Дайнава). Для житл. архітектури 60—70-х рр. характерні комплексна забудова житл. масивів з використанням природних особливостей місцевості, різноманітні об'ємно-просторові композиції (житл. масиви Жирмунай, 1968—78, арх. Б. Каспяравічене, Б. Крумініс; Лаздінай, 1967—79, архітектори В. *Чеканаускас*, В. Бредікіс, Ленінська премія, 1974; обидва — у Вільнюсі, та ін.). Серед споруд —готель «Нярінга» (1960, арх. А. і В. Насвітіси), Палац худож. виставок (1967, арх. Чеканаускас), Палац спорту

(1971, арх. Й. Крюкяліс та ін.), Театр опери та балету (1973, арх. Е. Бучюте), всі — у Вільнюсі; комплекс містечка Політехнічного ін-ту під Каунасом (1964—78, арх. В. Дічюс) та ін. У 1945 засн. Спілку архітекторів Лит. РСР.

В. Зубовас.

Образотворче мистецтво. Найдавніші пам'ятки мист., знайдені на тер. Л.,— янтарні фігурки людей і тварин з Паланги та Нерінги, дерев'яна скульптура з Швентойї

Й. М. Кузмінскіс. На тому боці озера. Кольорова гравюра. 1965.

та керамічний посуд. До 5 ст. до н. е.— 1 ст. н. е. належать бронзові підвіски, шийні гривни, браслети тощо (з с. Пабаляй Паневежського р-ну). В 9—12 ст. високого рівня досягла обробка металу. Пам'яток середньовічного мист. збереглося мало, серед них — «Мадонна», 15 ст., церква в Кретінзі; розписи кін. 14 — поч. 15 ст. (відомі за копіями) в замку в Тракаї. В 16—17 ст. в Л., поряд з нім. та нідерл. майстрами, працювали й місцеві (портрети, вівтарні картини). З 2-ї чверті 16 ст. розвинулася скульптура (надгробки). В 1-й пол. 16 ст. з'явилася *ксилографія*. В 17—18 ст. палаци й церкви прикрашалися монументальною скульптурою й живописом (декор інтер'єру церкви Петра і Павла у Вільнюсі та ін.). В 1793—1805 при Вільнюському ун-ті було відкрито кафедри архітектури й образотворчого мист., які вплинули на розвиток мист. Л. у 19 ст. (художники П. Смуглявічюс, Й. Рустемас, які працювали в дусі класицизму і романтизму). В середині 19 ст. розвинулися жанри портрета (К. Русяцкас) і пейзажу (В. Дмахаускас). В той час багато лит. художників навчалося в Петербурзі й Москві. На поч. 20 ст. на формування нац. лит. живопису вплинула діяльність Лит. художнього т-ва (1907—35). Художники працювали в реалістичних традиціях (скульптори Ю. Зікарас та П. Рімша). Особливе місце в мист. Л. займає творчість М. *Чюрльоніса*, у якого символіка поєднується з поетичною фантастикою лит. фольклору. В роки бурж. диктатури художники-реалісти іноді зверталися до декоративізму (живописці Ю. Веножінскіс, П. Калпокас, Й. Шилейка, А. *Жмуйдзінавічюс;* скульптори В. Грібас, Ю. *Мікенас*, Б. Пундзюс). У 1922 було засн. Каунаську худож. школу. Її вихованці виступили проти салонного академізму й натуралізму бурж. мистецтва (художники В. Візгірда, А. Гудайтіс, М. Булака, Й. *Кузмінскіс*, Д. Тарабільдене, В. Юркунас та ін.). В галузі сатиричної графіки активно працювали П. Вайвада, С. Жукас, Б. Мотуза та ін., які співробітничали в підпільній комуністичній пресі, зокрема в журн. «Шлуота» («Мітла», 1934—36). У той час розвинулися різні види монументально-декор. мист. (вітраж, мозаїка, кераміка). В повоєнні роки художники оволодівали методом соціалістич. реалізму (живописці В. Мацкявічюс, В. Ділка; скульптори П. Александравічюс, Ю. Мікенас, Б. Пундзюс). Серед сучас. митців: живописці А. Савіцкас, С. Вейверіте, Й. Шважас, А. Гудайтіс; скульптори А. Амбразюнас, Ю. Кедайніс, Н. Петруліс, Г. *Йокубоніс*; графіки С. Красаускас, А. Макунайте, В. Юркунас та ін. Розвиваються різні види декор.-ужиткового мист. (обробка янтарю, вишивка, різьблення на дереві, тиснення на шкірі, ткацтво). В Л.— худож. ін-т, 1952 створено Спілку художників Лит. РСР

В. Н. Кулешова.

Музика. Лит. фольклор багатий на нар. пісні (дайни), здебільшого ліричні. Старовинний жанр нар. багатоголосся — сутартине. Нар. танці строгої метроритмічної структури, муз. розмір 2/4, 3/4, 3/8; відзначаються багатством фігур. Муз. інструменти: струнно-щипковий — канклес (типу гусел); духові — скудутис, бірбіне; ударні — скрабалай та ін. Профес. музика розвивалася з 14 ст. З 16 ст. в Л. існували школи співу. В 16—18 ст. при дворах лит. магнатів існували капели, оперні та балетні трупи. В 18 ст. у Вільнюському театрі ставились опери та балети зх.-європ. композиторів. У 1803 при Вільнюському ун-ті відкрито кафедру музики. В 2-й пол. 19 ст. в Л. гастролювали італ. і рос. оперні трупи, польс., білорус. та укр. артисти (зокрема, 1900 — С. *Крушельницька*). В 1873—1915 (з перервою) функціонувало Вільнюське відділення Рос. муз. т-ва, яке утримувало муз. уч-ще. На поч. 20 ст. з'явилися твори композиторів М. *Петраускаса* (перша лит. опера «Біруте», 1906), М. К. Чюрльоніса (перші нац. симф. твори — «У лісі», 1901; «Море», 1907). Значний внесок у хорову та інструм. музику зробили Ю. Груодіс, С. Шимкус, Ю. Таллат-Келпша, Ч. Саснаускас, Ю. Науяліс та ін. У 1920 в Каунасі було відкрито оперний театр, 1921 — балетну студію, 1933 — консерваторію. Після відновлення Рад. влади (1940) у Вільнюсі було відкрито філармонію, Будинок нар. творчості, муз. навч. заклади. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 на тер. РРФСР евакуйовані литовські митці створили Держ. художні ансамблі Литовської РСР (1942—44). В 1945 засн. Вільнюську консерваторію. Переведено з Каунаса у Вільнюс Лит. театр опери та балету (1948). З 1946 регулярно проводяться свята пісні, з 1963 — зльоти чоловічих хорів. У 1953 поставлено перші лит. рад. музичні твори: оперу «Маріте» А. Рачюнаса, балет «На березі моря» Ю. Юзелюнаса, 1955 — оперету «Золоте море» А. Белазараса. В галузі оперної і балетної музики написано твори композиторами В. Кловою, Б. *Дваріонасом*, В. Баумілласом, Ю. Індрою, Е. Бальсісом, А. Рекашюсом. Розвиваються симф. і камерний жанри (композитори В. Баркаускас, С. Вайнюнас, В. Монтвіла, Л. Повілайтіс, Ю. Юзелюнас), оперета (композитори Б. Горбульскіс, Л. Белазарас), муз. фольклористика (праці Я. Чюрльоніте). Серед виконавців: диригенти — нар. артисти СРСР Б. Дваріонас, Й. *Швядас*, нар. артисти Лит. РСР Р. Генюшас, А. Будрюнас, К. Кавяцкас; піаністи — нар. арт. СРСР Б. Дваріонас, нар. арт. Лит. РСР С. Вайнюнас; скрипалі — нар. арт. Лит. РСР А. Лівонтас, Е. Паулускас, органіст — засл. арт. Лит. РСР Л. Дігріс; співаки — нар. артисти СРСР К. *Петраускас*, Й. Стасюнас, В. *Норейка*, Н. *Амбразайтіте*, нар. арт. Лит. РСР Даунорас та ін.; артисти балету — нар. арт. СРСР Г. Сабаляускайте, нар. артисти Лит. РСР Т. Свентіцкайте, Г. Кунавічюс, Г. Баніс. В 1955 театр опери та балету у Вільнюсі поставив оперу «Наталка Полтавка» М. В. Лисенка. В республіці працюють: Лит. театр опери та балету, Каунаський муз. театр (з 1940), філармонія (з симф., камерним і естрадним оркестрами, струнними квартетами), хор Лит. радіо і телебачення (з 1963), Ансамбль пісні і танцю «Летува» (з 1940). Спілка композиторів Лит. РСР — з 1945. Муз. освіту надають консерваторія, муз. відділення Вільнюського пед. ін-ту (1957), муз. ф-т Шяуляйського пед. ін-ту (1971, в Клайпеді), 5 муз. уч-щ (Вільнюс, Каунас, Клайпеда, Шяуляй, Паневежис), мережа муз. шкіл; хореографічні відділення — при Серед. школі мист. ім. М. К. Чюрльоніса (Вільнюс) та Каунаській серед. школі мист. ім. Ю. Науяліса.

Сцена з опери «Піленай» В. Клови. Литовський театр опери та балету. 1956.

Театр. Джерела лит. театру — в нар. ігрищах та обрядах. У 16—18 ст. театри і театр. трупи діяли в палацах феодалів і великих князів, існував *шкільний театр*. Вистави йшли лит. і польс. мовами, інтермедії — литовською. В 1785—90 у Вільнюсі існувала професійна трупа, на основі якої було створено перший публічний лит. театр (припинив роботу після повстання 1863—64). В 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. аматорські театр. колективи ставили спектаклі лит. мовою. Лит. театр. трупи, т-ва, студії створювались у Вільнюсі, Ризі, Петербурзі, Москві та ін. містах. На основі цих колективів виникали професійні театри. В 1919 Рад. уряд

Ю. Й. Мікенас. Жіночий портрет. Мармур. 1938. Державний художній музей Литовської РСР. Вільнюс.

Фібула. Бронза. 11 ст. Знайдена в Скеряй. Каунаський художній музей.

Мадонна з немовлям. Дерево. 2-а половина 15 ст. Каунаський художній музей.

П. Александравічюс. Письменниця Юлія Жемайте. Бронза. 1950. Державна Третьяковська галерея в Москві.

створив лит. театр у Вільнюсі. В 1920 драм. та оперні театри відкрито в Каунасі, пізніше — в ін. містах. У 1919—40 в реалістичних традиціях працювали режисери К. Глінскіс, Ю. Вайчкус, А. Олека-Жилінскас, Б. *Даугуветіс*. З відновленням Рад. влади 1940 почався новий етап у розвитку лит. театр. мист. на реалістичних засадах. У республіці (1980) працюють: Театр драми Лит. РСР, Молодіжний театр у Вільнюсі, Каунаський драм. театр, Паневежський драм. театр (гастролі у Києві, 1980), театри в Шяуляї, Клайпеді, Вільнюс. рос. театр, лялькові театри у Вільнюсі й Каунасі та ін. Серед діячів сучас.сцени: Б. Даугуветіс, Ю. Сіпаріс, Ю. *Мільтініс*, Р. Ючкевічюс, К. Кімантайте, М. Міронайте, Д. *Баніоніс*, Г. Ванцявічюс. Ще в дожовтневі часи існували мистецькі зв'язки між Україною та Литвою. У Вільнюсі та ін. містах не раз виступали М. Старицький, П. Саксаганський, М. Заньковецька. В 1912 аматорський театр у Паневежисі поставив «Наталку Полтавку» І. П. Котляревського. В травні 1961 в Л. відбулася декада укр. л-ри і мистецтва. **Кіно** Л. виникло 1909 (фільми оператора й реж. В. Старявічюса). Перші худож. фільми — «Литовський солдат» (1928), «Оніте і Йоняліс» (1931), перший ляльковий — «Сон товстуна» (1938, оператор А. Жибас). Після відновлення Рад. влади (1940) в Каунасі було створено Студію хронікальних і документальних фільмів (1944 — поновлено, 1949 — переведено у Вільнюс; з 1946 — Лит. кіностудія худож. і хронікально-документальних фільмів). З 1945 виходить кіножурнал «Радянська Литва». Разом з кіностудією «Мосфільм» поставлено худож. фільми: «Маріте» (1947, реж. В. Строєва, присвячений партизанці М. Мельнікайте), «Зоря над Німаном» (1953, реж. О. Файнціммер) та ін. Серед фільмів 50—60-х рр.— «Адомас хоче бути людиною» (1959, реж. В. *Жалакявічюс*), «Живі герої» (1960, реж. М. Гедріс, Б. Браткаускас, А. Жебрюнас, В. Жалакявічюс), «Хроніка одного дня» (1963), «Ніхто не хотів помирати» (1965; реж. обох — В. Жалакявічюс), «Дівчинка й ехо» (1964, реж. А. Жебрюнас), «Сходи в небо» (1967, реж. Р. Вабалас). У 70-х рр. розширилася проблематика й жанрова різноманітність лит. кіно; випущено фільми: «Маленька сповідь» (1971, реж. А. Арамінас), «Вінок з дубового листя» (1976, реж. Г. Лукшас), «Геркус Мантас» (1972), «Пил під сонцем» (1977), «Цвітіння несіяного жита» (1979; реж. усіх — М. Гедріс), «Втрачена домівка» (1978, реж. А. Грікявічюс), «Горіховий хліб» (1978; реж. А. Жебрюнас) та ін. В кіно знімаються актори Паневежського драм. театру — Д. Баніоніс, Б. Бабкаускас, А. Масюліс, К. Віткус, а також ін. лит. театрів — Ю. Будрайтіс, Р. Адомайтіс, Л. Норейка, Е. Плешкіте. Широко відоме лит. документальне кіно (режисери: В. Старошас, Л. Таутрімас, Л. Мацулевічюс, Р. Верба, А. Дауса, А. Тумас, А. Грікявічюс та ін.). В 1958 засн. Спілку кінематографістів Лит. РСР. Іл. див. на окремому аркуші, с. 448—449.

М. М. Мальцене.

Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 10. III з'їзд РСДРП 12—27 квітня (25 квітня — 10 травня) 1905 р. Промова в питанні про практичні угоди з с.-р. 23 квітня (6 травня); т. 25. Ліквідатори і латиський робітничий рух; Советский Союз. Литва. М., 1967; Революция 1905—1907 гг. в Литве. Документы и материалы. Вильнюс, 1961; Восстание в Литве и Белоруссии 1863 — 1864 гг. Сборник документов. М., 1965; Борьба за Советскую власть в Литве в 1918—1920 гг. Сборник документов. Вильнюс, 1967; Похилевич Д. Л. Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв. Львов, 1957; Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. М., 1959; Вопросы истории КП Литвы, т. 1—14. Вильнюс, 1961—73; История Литовской ССР. С древнейших времен до наших дней. Вильнюс, 1978; Гришкявичус П. П. Советская Литва. М., 1978; История литовской литературы. Вильнюс, 1977; Амбрасас К. Прогрессивная литовская критика. Вильнюс, 1979; Томонис С., Висоцкайте Н., Микелинскайте П. Литовская литература. Рекомендательный указатель литературы. М., 1978; Червонная С. М., Богданас К. А. Искусство Литвы. Л., 1972; Ясюлис Л. П. Изобразительное искусство Литовской ССР. М., 1978; Гаудримас Ю. К. Из истории литовской музыки, т. 1—2. М.—Л., 1964—72; Мальцене М. Киноискусство Советской Литвы. М., 1971.

Сцена з балету «Егле — королева вужів». Е. Бальсіса. Литовський театр опери та балету. 1960

ЛИТО́ВСЬКИЙ НАЦІОНА́ЛЬНИЙ ПАРК — у сх. частині Лит. РСР. Пл. 30 тис. га. Створений 1974 для охорони типових озерних ландшафтів (Ігналінські озера). Охороняється 25 видів рідкісних і 27 видів зникаючих рослин, 23 види звірів і понад 170 видів птахів (орлан-білохвіст, скопа). Природоохоронну роботу в парку поєднано з туризмом для ознайомлення відвідувачів з природними, істор., етногр. та ін. пам'ятками сх. частини Литви.

О. К. Ющенко.

А. Стошкус. Вітраж. 1956—57. Каунаська галерея вітража і скульптури.

Литовський національний парк.

ЛИТО́ВСЬКІ СТАТУ́ТИ (від лат. statuo — постановляю) — кодекси феод. права *Великого князівства Литовського*, що діяли і на загарбаних ним укр. землях. Було видано три Л. с.: 1529 (т. з. Старий), 1566 (т. з. Волинський) і 1588 (т. з. Новий). Найбільш досконалим був Л. с. 1588. В ньому значною мірою зберігалися осн. засади давньорус. права. Цей статут, що діяв, зокрема, у Київ., Подільській та Волин. губерніях до 1840, юридично запровадив *кріпосне право* на *Брацлавщині* і *Придніпров'ї*. Норми Л. с., спрямовані на захист приватної власності (особливо земельної), закріплювали станові привілеї феодалів, феод. експлуатацію селянства. Л. с. було широко використано при складанні *Соборного уложення 1649*, «*Прав, за якими судиться малоросійський народ*», «*Суду і розправи*».

Літ.: История государства и права СССР, ч. 1. М., 1967; Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К., 1968.

ЛИТО́ВСЬКО-БІЛОРУ́СЬКА РАДЯ́НСЬКА СОЦІАЛІСТИ́ЧНА РЕСПУ́БЛІКА — рад. республіка (лютий — серпень 1919), що утворилася за рекомендацією ЦК РКП(б) на пропозицію В. І. Леніна в результаті об'єднання Литовської і Білоруської рад. соціалістичних республік для спільної боротьби проти внутр. контрреволюції та іноземної інтервенції. 2.II 1919 1-й з'їзд Рад Білорусії ухвалив декларацію про об'єднання обох республік. 18.II 1919 1-й з'їзд Рад Литви підтримав цю декларацію. 27.II 1919 на об'єднаному засіданні ЦВК обох республік у Вільнюсі було обрано рад. уряд Л.-Б. Р. С. Р. на чолі з В. С. *Міцкявічюсом-Капсукасом*. Укр. народ вітав і підтримував Л.-Б. Р. С. Р.

Навесні 1919 в Л.-Б. Р. С. Р. вторглися війська буржуазно-поміщицької Польщі. 21.IV вони загарбали столицю республіки Вільнюс з навколишньою територією, решту тер. Литви окупували нім. війська. Уряд Л.-Б. Р. С. Р. переїхав до Мінська. Після окупації всієї тер. Білорусії військами бурж.-поміщицької Польщі уряд Л.-Б. Р. С. Р. припинив свою діяльність.

А. А. Вовк

ЛИТО́ВЦІ (самоназва — лієтувяй) — нація, основне населення Лит. РСР. Заг. чисельність — понад 3,2 млн. чол. (1975). За переписом 1979, в СРСР — 2851 тис. чол.; в УРСР (1970) — 10 715 чол. Живуть і в ін. союзних республіках СРСР, а також у Польщі, країнах Зх. Європи, в США, Канаді, країнах Пд. Америки, в Австралії. Мова — литовська (див. *Литовська мова*). Віруючі Л.— гол. чин. католики. Формування лит. народності, етнічною основою якої були племінні об'єднання аукштайтів і жемайтів (жмудь), завершилося в 13 ст. У 13 — на поч. 14 ст. до складу лит. народності ввійшла значна частина споріднених з ними племен *ятвягів*, судавів, а також земга-

лів, *куршів*, селів і *пруссів*. У 2-й пол. 19 ст. завершилася консолідація Л. в бурж. націю. За роки Рад. влади в житті лит. народу відбулися докорінні зміни. В процесі соціалістичних перетворень Л. сформувалися у соціалістичну націю і разом з ін. соціалістич. націями і народностями СРСР утворили нову істор. спільність — *радянський народ*. Досягли високого розвитку економіка і культура Л. Значна частина Л. живе в містах і працює в соціалістичній пром-сті. Більшість селян, які жили на хуторах, переселилась у впорядковані села з цегляними будинками, що замінили дерев'яні зрубні. Осн. заняття сільс. населення — землеробство і тваринництво, а також бджільництво, рибальство. Про історію, економіку, культуру див. *Литовська РСР*.

Літ.: Народы Европейской части СССР, т. 2. М., 1964; Зиманас Г. О. Предпосылки и условия формирования литовской социалистической нации. В кн.: Формирование социалистических наций в СССР. М., 1962.

А. І. Вишняускайте.

ЛИТО́ВЧЕНКО Володимир Григорович (н. 24.XII 1931, с. Рожни Броварського р-ну Київ. обл.) — укр. рад. фізик, доктор фіз.-мат. наук (з 1970), професор (з 1974). Член КПРС з 1964. Після закінчення 1955 Київ. ун-ту працює в Ін-ті напівпровідників АН УРСР (з 1971 — зав. відділом). Наук. праці в галузі фізики напівпровідників, зокрема з фізики плівкових шаруватих структур, фізики поверхні напівпровідників, інтегральної електроніки. Держ. премія УРСР, 1970.

ЛИТО́ВЧЕНКО Олександр Дмитрович [1835, Кременчук — 16 (28). VI 1890, Петербург] — рос. живописець. Українець за походженням. З 1855 (?) навчався в петерб. АМ. яку з групою ін. учнів залишив 1863 на знак протесту проти академічної рутини. З 1868 — академік, з 1876 — член Т-ва *передвижників*. Автор картин на істор. тематику («Цар Іван Грозний показує скарби англійському послу Герсею», 1875, ДРМ; «Цар Олексій Михайлович і Никон», 1886, ДТГ; «Італійський посланник Кальвуччі змальовує улюблених соколів царя Олексія Михайловича», 1889, Харків. худож. музей) і портретів («Тяжка дума», 1866, Київ. музей рос. мист.; «Портрет художника В. Шварца», 1870, ДТГ) та ін.

ЛИТТЯ́ — заповнення розплавленими металевими і неметалевими матеріалами *ливарних форм*. У *ливарному виробництві* розрізняють Л. у піщано-глинисті (найпоширеніші) й оболонкові (з кварцового піску й фенолоформальдегідної смоли) форми, в *кокілі*, за виплавлюваними моделями (напр., парафіно-стеариновими). Є лиття відцентрове (метал відкидається відцентровими силами до стінок кокіля, що швидко обертається) і під тиском (у *прес-форми*, що їх метал або пластмаса заповнює з великою швидкістю під високим тиском). Застосовують також *безперервне лиття металів і сплавів*, *вакуумне лиття*. В Ін-ті електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР створено (1967—68) електрошлаковий спосіб Л. на основі *електрошлакового переплаву*. В Ін-ті проблем лиття АН УРСР розроблено технологію Л. алюмінієвих сплавів під низьким регульованим тиском. Іл. с. 156.

Літ.: Петриченко А. М. Теория и технология кокильного литья. К., 1967; Беккер М. Б. Литье под давлением. М., 1973.

Ю. А. Шульте.

ЛИТТЯ́ ПРОБЛЕ́М ІНСТИТУ́Т АН УРСР — науково-дослідна установа. Створений 1958 у Києві (до 1964 — Ін-т ливарного виробництва АН УРСР). В складі ін-ту (1980) 10 відділів, спец. конструкторсько-технологічне бюро, дослідне виробництво. Є аспірантура. Осн. напрями роботи ін-ту: створення нових литих матеріалів, зокрема нових марок сталі, високоміцного чавуну, тугоплавких, жаростійких та ін. сплавів, композиційних матеріалів; розробка нових технологій ливарного вироб., методів виготовлення ливарних форм, розливання сталі у великі зливки та відливки, плавлення чавуну в індукційних електр. печах; створення високопродуктивних ливарних машин, автом. ліній і систем. Ін-т нагороджено (1977) Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

В. О. Єфімов.

ЛИХАЧО́В Дмитро Сергійович [н. 15 (28).XI 1906, Петербург] — рос. рад. літературознавець та історик культури, акад. АН СРСР (з 1970). Іноз. член ряду зарубіжних академій наук. З 1938 працює в Інституті рос. л-ри (Пушкінський дім). Роботи в галузі дослідження суспільної думки Давньої Русі, історії літописання, виникнення і становлення давньорус. худож. культури й л-ри, зокрема розробка питання текстології («Повість временних літ», 1950; «Людина в літературі Давньої Русі», 1958; «Текстологія», 1962; «Художня спадщина Давньої Русі і сучасність», 1971; «Розвиток руської літератури X—XVIII ст.», 1973; «Поетика давньоруської літератури», 1979, та ін.). Держ. премія СРСР, 1952, 1969; Міжнар. премія братів Кирила і Мефодія, 1980. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

Літ.: Салмина М. А., Финашина Г. Н. Дмитрий Сергеевич Лихачев. Биобиблиография. М., 1977.

І. Д. Бажинов.

ЛИХАЧО́В Микола Вікторович [н. 26.XI (8.XII) 1901, Москва] — рад. вірусолог та імунолог, акад. ВАСГНІЛ (з 1956). У 1929 закінчив Моск. вет. ін-т. З 1937 — зав. лабораторією у Держ. науково-контрольному ін-ті вет. препаратів. Осн. праці присвячені вірусним хворобам тварин. Л. розробив і запропонував біол. препарати проти багатьох інфекційних хвороб тварин. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946.

ЛИХАЧО́В Микола Петрович [12 (24).IV 1862, Чистополь, тепер Тат. АРСР — 14.IV 1936, Ленінград] — рос. історик і мистецтвознавець, акад. АН СРСР (з 1925). Закінчив Казанський ун-т (1884). Праці Л. присвячені проблемам *джерелознавства* і *допоміжних історичних дисциплін — археографії, палеографії, дипломатики, генеалогії, епіграфіки, книгознавства*, істор. бібліографії та ін. Л. вважають основоположником рад. *сфрагістики*. Його дослідження з історії паперу і паперових водяних знаків є важливими посібниками для датування рукописів. Видав значну кількість істор. пам'яток.

ЛИХВА́РСТВО — надання позики (грошима, с.-г. продуктами тощо) на кабальних умовах, за сплату дуже високих процентів. Характерне для експлуататорського суспільства, де лихварями виступають окремі особи, а також комерційні або кредитні орг-ції. Див. *Лихварський капітал*.

ЛИХВА́РСЬКИЙ КАПІТА́Л — перша історична форма капіталу, що приносить позичковий *процент*. Л. к. виник у період розкладу *первіснообщинного ладу* і формування рабовласницької д-ви, з появою майнової нерівності, розвитком обміну та розширенням функцій *грошей*. Особливістю Л. к. є надмірно високий позичковий процент, одержуваний внаслідок найжорстокішої експлуатації рабів, кріпаків, дрібних виробників. Л. к. сприяв виникненню капіталізму шляхом розорення і пролетаризації дрібних виробників, прискорення нагромадження *грошового капіталу*. Л. к.— попередник *позичкового капіталу*. Був поширений за рабовласництва і феодалізму. Існує подекуди й за капіталізму. Л. к. сприяв створенню великих грош. сум, необхідних для *первісного нагромадження капіталу*.

О. Д. Литовченко. Тяжка дума. 1866. Київський музей російського мистецтва.

ЛИ́ХІВКА — селище міського типу П'ятихатського р-ну Дніпроп. обл. УРСР. Розташована на р. Омельнику (прит. Дніпра), за 27 км від залізнич. ст. Вільногірська. 3,4 тис. ж. (1980). У Л.— хлібозавод, млин, птахоінкубаторна станція, 2 відділення Комунарівської птахофабрики. Заг.-осв. та муз. школи, лікарня, Будинок культури, 2 б-ки. Засн. 1740.

Д. С. Лихачов.

ЛИ́ЦАРСТВО, рицарство — військово-землевласницький феод. стан у країнах середньовічної Зх. Європи. Становлення Л. відбувалося в процесі розвитку феод. відносин. Виділення Л. почалося з 8 ст. у *Франкській державі*. З лицарів формувалася важка кіннота для боротьби з нападами *арабів*, угрів, *норманнів*. Уперше Л. виступило в битві біля Пуатьє 732. З кін. 10 ст. в Зх. Європі нар. ополчення, яке занепало внаслідок розорення вільного селянства, було замінено лицарською кіннотою. За службу лицарі одержували від королів та великих феодалів (*сеньйорів*) зем. володіння — *бенефіції*. Відносини між лицарем і сеньйором регулювалися системою *васалітету*. Лицарське військо використовувалося для боротьби з іноз. ворогами, у міжусобній боротьбі та для придушення сел. повстань. Джерелами прибутків Л. були експлуатація селян, здобич у війнах, грабування населення завойованих країн. Розквіт Л. припадає на період феод. роздробленості (у Франції й Англії — 11—13 ст., в Німеччині — 14—15 ст., в Польщі — 14 ст.). Військ. і політ. роль Л. особливо зросла під час *хрестових*

М. П. Лихачов.

Ю. Т. Личук.

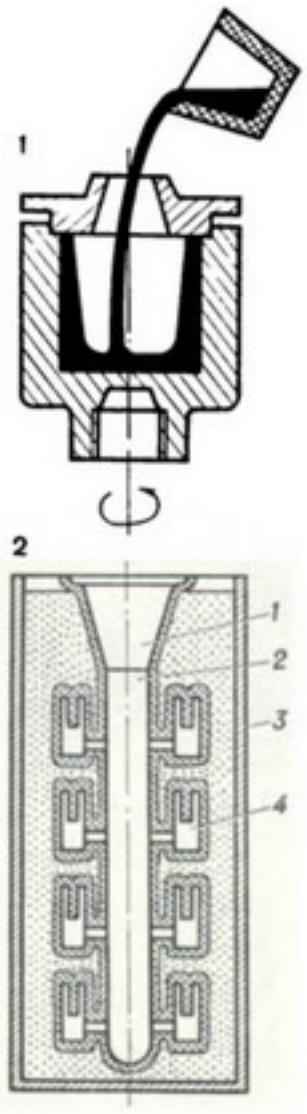

Лиття: 1 — відцентрове; 2 — за виплавлюваною моделлю; *1* — ливникова чаша; *2* — стояк; *3* — опока; *4* — відливка.

походів, коли виникла більшість *духовно-лицарських орденів* (*тамплієрів*, *іоаннітів*, *Тевтонський орден*, *Лівонський орден* та ін.) Хрестові походи Л. супроводилися винищенням мільйонів людей, спустошенням територій. В 12—13 ст. лицарі зробили спробу захопити землі слов'ян і народів Прибалтики (див. *Хрестовий похід проти слов'ян 1147*), але зазнали ряд поразок, зокрема під час *Льодового побоїща 1242*, *Грюнвальдської битви 1410*.

Л. мало свою мораль, яка, базуючись на догмах релігії, вихваляла вірність своєму сеньйорові, дамі серця, мужність, войовничість тощо. Це не заважало Л. займатися насильством і грабунками. Лицарську мораль і подвиги Л. оспівували *трубадури*, *трувери*, *мінезингери* (див. також *Куртуазна література*)

В 14—16 ст. процес розвитку товарно-грошових відносин привів до розорення Л., а поява і розвиток вогнепальної зброї та артилерії, створення постійних армій звели нанівець його військ. значення. Частина Л., яка під час утворення феод. централізованих д-в підтримувала королівську владу, зберегла свої зем. володіння й увійшла до складу *дворянства*. Дрібне Л. розорилося.

На Україні лицарями називали себе *запорізькі козаки*, підкреслюючи цим свої права на волю та військ. орг-цію, козац. доблесть і воєнне мистецтво

Л. Л. Дмитренко.

ЛИ́ЦА́РСЬКИЙ РОМА́Н — жанр середньовічної літератури. Див. *Роман*.

ЛИ́ЦА́РСЬКІ АКАДЕ́МІЇ — станові навч. заклади для синів дворян. З'явилися в нім. д-вах в кінці 16 ст., набули поширення після *Тридцятилітньої війни 1618—48*. Мали на меті готувати молодь до військ. та цивільної служб. До навч. плану Л. а. входили лат., франц., нім. та ін. мови, історія, математика, фізика, етика, право, риторика, генеалогія та ін. предмети. Велика увага приділялася навчанню верхової їзди, фехтування, стрільби, танців тощо. В 2-й пол. 18 ст. Л. а. було замінено на ін. навч. заклади.

ЛИЦЬОВИ́Й НЕРВ — сьома пара *черепномозкових нервів* тварин і людини. У людини починається від ядра, розташованого у варолієвому мосту *головного мозку*. Л. н. проходить крізь внутр. слуховий прохід і піраміду скроневої кістки, виходить з порожнини черепа через шило-сосковидний отвір, після чого йде до привушної *слинної залози*, пронизує її і ділиться на ряд кінцевих гілочок. Л. н. інервує мімічну мускулатуру відповідної половини обличчя, а також передній відділ язика, підщелепну і під'язикову слинні залози та *слізну залозу*.

ЛИЦЬОВИ́Й ПОКА́ЖЧИК — відношення висоти обличчя до виличної ширини, виражене у процентах. Л. п. враховують при визначенні расових (див. *Раси людини*) типів в *антропології*.

ЛИЧИ́НКА — стадія *постембріонального розвитку* більшості безхребетних і деяких хребетних (круглоротих, зокрема міног, риб і земноводних) тварин, у яких в *яйцеклітинах* не вистачає поживних речовин для забезпечення повного *зародкового розвитку*. На стадії Л. організм веде самостійний спосіб життя. Розрізняють кілька характерних форм Л.: *трохофора* — Л. деяких кільчастих червів і молюсків, ехіурид, сипункулід, *наупліус* — Л. багатьох ракоподібних, *гусениця* — Л. метеликів, *пуголовок* — Л. безхвостих земноводних та ін. Часто Л. значно відрізняється від дорослої тварини як зовн., так і внутр. будовою, умовами життя (напр., Л. хрущів живуть у грунті, а дорослі хрущі на деревах, у повітрі). Тривалість розвитку Л. неоднакова у різних тварин (напр., у мух і метеликів — бл. місяця, у хрущів — кілька років, а Л. амбістоми — *аксолотль* часто зовсім не перетворюється на дорослу форму і навіть здатна до розмноження). Перетворення Л. на дорослу форму (див. *Метаморфоз*) звичайно супроводиться значними змінами в її будові.

ЛИЧИНКОВОХО́РДОВІ — підтип хордових тварин. Те саме, що й *покривники*.

ЛИЧУ́К Юстин Тодорович [н. 14 (27).X 1901, с. Стецева, тепер Снятинського р-ну Івано-Фр. обл.] — новатор с.-г. виробництва, двічі Герой Соціалістичної Праці (1962 і 1977). Член КПРС з 1950. В 1918—38 працював у своєму одноосібному г-ві с. Стецева, був робітником по найму в Канаді. У вересні 1939 вступив до Снятинської с.-г. артілі «17 вересня». В 1941—42 — комбайнер вівцерадгоспу (Сх. Кавказ), 1942—45 — слюсар монтажної частини в м. Барнаулі (Алт. кр.). З 1945 — голова ордена Леніна колгоспу «Перше травня» с. Стецева. Очолюваний Л. колгосп — одне з передових г-в України. Депутат Верховної Ради СРСР 3—10-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

О. І. Кованцев.

ЛИША́Й — загальна поширена назва різних за *етіологією* та клінічним перебігом шкірних захворювань. Термін «лишай» застосовувався з часів давньогрец. лікаря *Гіппократа* (називав Л. найрізноманітніші висипи, що супроводилися лущенням шкіри); в сучас. медицині — синонім спеціальних мед. назв деяких хвороб (напр., *трихофітія* — стригучий Л., *псоріаз* — лускатий Л. тощо).

ЛИША́ЙНИКИ (Lichenes) — своєрідна група нижчих рослин, які являють собою комплексні симбіотичні організми (див. *Симбіоз*), що складаються з гриба та водорості. Існують різні точки зору щодо положення Л. у системі рослинного світу. Поширеним є погляд на Л. як на ліхенізовані гриби. Згідно з цим поглядом Л. виникли поліфілетично (див. *Поліфілія*) з різних груп грибів, що вступили у співжиття з водоростями і є лише біол. групою рослин; тому вони мають бути віднесеними до грибів. Згідно з іншою точкою зору Л. розглядаються як особливий, самостійний, єдиний відділ (Divisio Lichenophyta) рослинного світу. За будовою *слані* Л. розрізняють три осн. морфологічні типи: накипні, листуваті та кущисті. Найбільш високоорганізовані — кущисті Л. За анатомічною будовою розрізняють Л. гомеомерні (водорості розташовані більш або менш рівномірно по всій слані) та гетеромерні (водорості розміщені лише під верхнім корковим шаром). Відповідно до типу статевого плодоношення (*асків* або *базидій*) грибного компонента — мікобіонта виділяють 2 класи: сумчасті (Ascolichenes) Л. та базидіальні (Basidiolichenes) Л. Розмножуються Л. статевим, нестатевим способами та вегетативно. При статевому розмноженні утворюються плодові тіла гриба (*апотеції* або *перитеції*). При нестатевому розмноженні утворюються *конідії* та пікноспори. Спори гриба після проростання утворюють первинний міцелій, який, зустрівши характерну для цього виду Л. водорість, утворює слань Л. Вегетативне розмноження Л. відбувається частинами слані або за допомогою спец. утворень — сорédіїв та ізидіїв. Л.— багаторічні рослини. Їхній вік досягає десятків, сотень і навіть тисяч років. Ростуть Л. дуже повільно: від 0,01 до 100 мм на рік. Воду та мінеральні речовини Л. одержують з навколишнього середовища, а органічні — за рахунок *фотосинтезу* свого водоростевого компонента (фікобіонта). Процеси активної життєдіяльності Л. обмежені періодами їхнього достатнього зволоження. Несприятливі умови Л. переживають

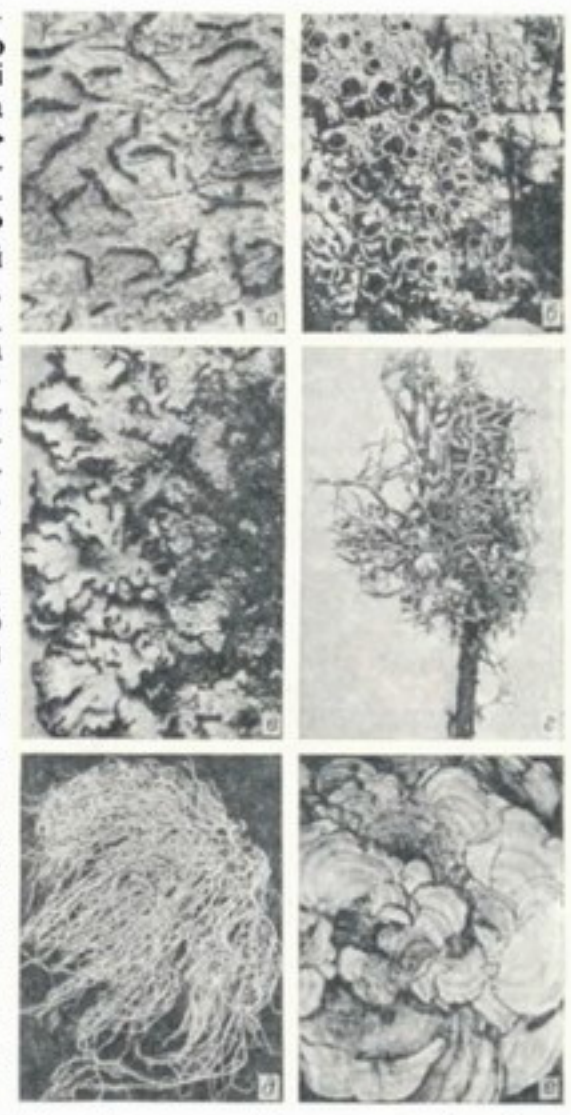

Лишайники. Сумчасті: *а* — графіс написаний; *б* — леканора різноманітна (накипні); *в* — пармелія скельна (листуваті); *г* — евернія сливова; *д* — уснея сорédіозна (кущисті). Базидіальні: *е*—кóра павлина.

в анабіотичному стані. Описано бл. 26 000 видів Л., об'єднаних більш як у 400 родів. Проте більшість ліхенологів вважають, що Л. бл. 16 000 видів, оскільки багато видів являють собою синоніми. Поширені Л. на всіх континентах, ростуть на деревах, камінні, грунті тощо. Л. відіграють велику роль у природі в заселенні неплідних субстратів та нагромадженні органіч. речовини. На Пн. Л. (*кладонія, ісландський лишайник* та ін.) мають кормове значення для пн. оленів. Л. кількох видів з роду леканора дають т. зв. лишайникову *манну*. Деякі Л. використовують як *лікарські рослини*. З Л. одержано кілька антибіотичних препаратів. З Л. виготовляють *лакмус* та фарби. Л. Evernia prunastri, або «дубовий мох», широко використовують у парфюмерній пром-сті як фіксатор запахів. У викопному стані Л. відомі з мезозою. Наука, яка вивчає Л., наз. *ліхенологією*.

Літ.: Жизнь растений, т. 3. Водоросли, лишайники. М., 1977; Окснер А. Н. Определитель лишайников СССР, в. 2. Морфология, систематика и географическое распространение. Л., 1974.

О. Б. Блюм.

ЛИ́ШИН (Лишень) Григорій Андрійович [псевд.— Нивлянський; 23. IV (5.V) 1854, Петербург — 15 (27).VI 1880, там же] — рос. та укр. композитор, муз. і театр. критик. Закінчив (1875) уч-ще правознавства в Петербурзі. З 1877 — диригент Харків. оперного театру, потім антрепренер оперної трупи. Виступав і як мелодекламатор та акомпаніатор. Автор опер «Граф Нулін», «Дон Сезар де Базан» (пост. 1888 в Києві); понад 100 романсів («Колодник», «Нельзя поверить»), фп. п'єс. Переклав рос. мовою 12 оперних лібретто («Африканка», «Кармен», «Тангейзер»); писав муз. рецензії.

С. І. Білокінь.

ЛИ́ШКИ в математиці. 1) В теорії чисел Л. числа n за модулем m — таке число k, що різниця $k-n$ ділиться на m ($n,\ m>0$ і k — цілі числа). Записують: $n=k \pmod m$. Якщо $0 \leqslant k < m$, Л. наз. найменшим додатним, якщо $-m/2 < k < m/2$ — абсолютно найменшим. Так, 3 — найменший додатний Л., а (-1) — абсолютно найменший Л. числа 7 за модулем 4, бо $3-7=-4$ і $-1-7=-8$ діляться на 4. 2) В теорії функцій комплексної змінної Л. однозначної *аналітичної функції* $f(z)$ відносно її ізольованої *особливої точки* a — коеф. при $(z-a)^{-1}$ в розкладі цієї функції в ряд за степенями різниці $z-a$ в *околі* точки a. Позначають: $\operatorname{res}_{z=a} f(z)$ або $\operatorname{лиш}_{z=a} f(z)$

М. П. Слободенюк.

ЛИ́ШТВА — 1) Широка (до 10 см) вишивка, якою прикрашають край подолу укр. чоловічої або жіночої сорочки. 2) Будь-яка вишивка й облямівка сорочки або спідниці. 3) *Наличники* на вікнах і дверях. 4) Дошка під стріхою сільс. хати, оздоблена контурною вирізкою, яка мала декоративне призначення, а також захищала горище в місцях стику покрівлі й стін від продування вітром.

Лі (Leigh) Вів'єн (справж. ім'я та прізв.— Вівіан Мері Гартлі; 5. XI 1913, Дарджілінг, Індія — 8.VII 1967, Лондон) — англ. актриса. Закінчила Королівську академію драматич. мист. (Лондон). В кіно — з 1934. З 1935 одночасно працювала в театрі, де грала в п'єсах Шекспіра, Шоу, Т. Уїльямса. Кращі ролі у фільмах: «Занесені вітром» (1939), «Міст Ватерлоо» (1940), «Леді Гамільтон» (1941), «Анна Кареніна» (1948), «Корабель дурнів» (1964).

Лі (Lie) Оттар (1896 — 28.II 1943) — діяч норв. комуністичного і робітн. руху. За фахом — робітник-металіст. У 1912 вступив до Норв. робітн. партії (НРП), в роки 1-ї світової війни 1914—18 — один з лідерів її лівого крила. В 1921—23 — член ЦК НРП. З часу створення (1923) КП Норвегії (КПН) — член її ЦК, з 1927 — член Політбюро КПН. З 1929 — секретар ЦК КПН. Після окупації Норвегії нім.-фашист. військами (1940)— один з організаторів *Руху Опору*. В жовтні 1942 заарештований. Страчений окупантами.

Лі (Lee) Роберт Едуард (19.I 1807, Стратфорд, Віргінія — 12.X 1870, Лексінгтон, Віргінія) — головнокомандуючий (з 1862) армією пд. рабовласницької Конфедерації (офіційно — Конфедеративні Штати Америки) в період *громадянської війни в США 1861—65*. 1—3.VII 1863 армія Л. зазнала поразки під Геттісбергом, 9.IV 1865 капітулювала біля Аппоматтокса.

Лі (Lie) Софус [17.XII 1842, Норфйордейд — 18.II 1899, Крістіанія (Осло)] — норв. математик, іноз. чл.-кор. Петерб. АН (з 1896). Закінчив Крістіанійський ун-т (1865). Створив класичну теорію неперервних груп, які наз. групами Лі. Ця теорія мала великий вплив на розвиток теорії диференціальних рівнянь, алгебри, основ геометрії, топології і теор. фізики. В результаті праць Л. і Ф. *Клейна* геометрія була перебудована на базі теоретико-групових перетворень. Міжнародна премія ім. М. І. Лобачевського (1897).

Лі, І, Ні, Рі — династія в Кореї; з 1392 — королівська, з 1897 до 1910 — імператорська. Заснована Лі Сон Ге. За останніх правителів цієї династії Корея перетворилася на колонію Японії.

Лі (самоназва — лай) — загальна кит. назва корінних жителів о. Хайнань (КНР). Заг. чисельність — 580 тис чол. (1978, оцінка). Мова Л. належить до *тайських мов*. У Л. поширені анімістичні вірування (див. *Анімізм*) і культ предків. Осн. заняття — землеробство, мисливство і рибальство.

ЛІА́ЗИ (від грец. λύω — розв'язую, роз'єдную) — клас *ферментів*, що каталізують реакції негідролітичного відщеплення певних груп від субстратів з утворенням подвійних зв'язків або, навпаки, реакції приєднання груп по місцях розриву подвійних зв'язків. Містяться в різних тканинах тварин і рослин, у т. ч. в мікроорганізмах. Відіграють важливу роль у клітинному обміні. В результаті реакцій, що їх каталізують Л., виділяються такі найпростіші продукти, як CO_2, NH_3, H_2O та ін. Залежно від характеру зв'язків, що розриваються, Л. поділяють на вуглець — вуглець-ліази (С—С-ліази); вуглець — кисень-ліази (С — О-ліази); вуглець — азот-ліази (С—N-ліази) та інші.

ЛІА́НИ (франц. lianes, від lier — зв'язувати) — рослини, не здатні без опори зберігати вертикальне положення. Для Л. характерні тонкі, з довгими міжвузлями, гнучкі швидкорослі стебла, за допомогою яких рослини піднімаються вгору, обвиваючись навколо іншої рослини чи якоїсь підпори або чіпляючись за них вусиками, гачечками тощо. До Л. належать *виткі рослини* і *лазячі рослини*; серед них зустрічаються рослини, які мають пристосування обох типів (напр., хміль). Серед Л. є дерев'янисті й трав'янисті рослини різних систематичних груп. Найпоширеніші Л. в тропічних країнах. В межах СРСР найбільше видів Л. росте в лісах Закавказзя та Далекого Сходу. Багато Л. вирощують як декоративні (дикий виноград, каприфоль, гліцинію, плющ та ін.).

ЛІБА́ВА — колишня назва м. *Лієпаї*.

ЛІ́ББІ (Libby) Уїллард Франк (н. 17.XII 1908, Гранд-Валлі, шт. Колорадо) — амер. фізико-хімік. Закінчив Каліфорнійський ун-т у Берклі (1931). Працював у Каліфорнійському (Берклі, Лос-Анджелес) і Колумбійському ун-тах, Ін-ті ядерних досліджень при Чікагському ун-ті, з 1962 — директор Ін-ту геофізики і фізики планет. Наук. праці з радіохімії та ядерної хімії. Розробив метод т. з. радіовуглецевого датування, який дає змогу визначати вік археол. зразків за кількістю в них радіоактивного вуглецю ^{14}C. Нобелівська премія, 1960.

ЛІ́БЕЛЬТ (Libelt) Кароль (8.IV 1807, Познань — 6.VI 1875, Брдув, побл. Познані) — польс. філософ-ідеаліст, публіцист, політ. діяч Учасник *польського повстання 1830—31*. В 1846—48 ув'язнений прусською владою. Під час революції 1848 очолював угодовський Нац. к-т. Після її поразки, перейшовши на позиції *лібералізму*, відійшов від нац.-визвольної боротьби, виступав за соціальні зміни шляхом реформ. У філософії перебував під впливом *об'єктивного ідеалізму* Г. В. Ф. *Гегеля*. Це особливо виявилося в його естетичному вченні, яке було піддане, зокрема, критиці з матеріалістичних позицій Т. Г. Шевченком. Гол. предствник «нац. філософії» — *месіанізму*. Відстоював ірраціональні шляхи пізнання істини, нібито властиві виключно слов'ян. народам, насамперед полякам, яким належить особлива істор. роль.

М. М. Верников.

ЛІБЕРА́ЛИ (від лат. liberalis — вільний) — 1) В первісному значенні вільнодумці. 2) Прихильники *лібералізму*. 3) Члени ліберальних партій в Австралії, Бельгії, Великобританії, Данії, Еквадорі, Італії, Канаді, Колумбії, Люксембурзі, Японії та деяких інших країнах. 4) Переносно — люди, схильні до надмірної поблажливості.

ЛІБЕРАЛІ́ЗМ — бурж. політ. та ідеологічна течія, істотною ознакою якої є обстоювання мирного, реформістського шляху здійснен-

В. Лі.

Лицарство. Лицарське спорядження:
1 — в 11—13 ст.;
2 — в 14—15 ст.

ЛІБЕРАЛЬНА ПАРТІЯ

Герб Ліберії.

ЛІБЕРІЯ

Площа — 111,4 тис. км²

Населення — 1,74 млн. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. Монровія

ня бурж. перетворень. Виник в епоху домонополістичного капіталізму (2-а пол. 18 — поч. 19 ст.) у період боротьби пром. буржуазії проти *абсолютизму*. За тих умов відігравав прогресивну роль. *Ліберали* вимагали обмеження прав монарха, встановлення конституційного ладу, передання буржуазії управління д-вою, гарантії деяких демократичних свобод, невтручання д-ви в приватне, в т. ч. екон., життя. З приходом буржуазії до влади і загостренням класової боротьби між нею і пролетаріатом Л. перетворюється на реакційну силу, стає засобом відвернення трудящих від класової боротьби. Зрадницька політика лібералів значною мірою зумовила незавершеність революцій 1848—49 в Європі (див. *Революція 1848 у Франції, Революція 1848—49 в Німеччині*). Ліберали брали участь у розгромі *чартизму*, виступали за створення єдиної Італії на чолі з рим. папою або монархом (див. *Рисорджименто*). Уособленням бурж. Л. стала *Ліберальна партія* Великобританії, що сформувалася в серед. 19 ст. В Росії Л. як бурж. течія виник у період кризи феод.-кріпосницької системи (30—40-і рр. 19 ст.). Соціальну базу його становили поміщики, що переходили до капіталістичних методів господарювання, середня буржуазія, дворян. інтелігенція. На Україні ліберально-реформістські ідеї пропагували журн. «*Основа*» та «*Киевская старина*», члени *громад*, М. І. *Костомаров*, В. М. *Білозерський*, П. О. *Куліш*. У кін. 19 — на поч. 20 ст. «класичний» Л. починає пристосовуватися до умов імперіалізму, ставлячи за мету відвернення мас від революц. боротьби шляхом незначних поступок (див. *Земсько-ліберальний рух*). У 1905, в обстановці революц. піднесення, загострення класової боротьби було сформовано ліберальною буржуазією партію *кадетів*, що перебувала в таборі реакції, а після Великої Жовтн. соціалістичної революції — в стані загальнорос. контрреволюції. Із зростанням політ. впливу робітн. класу Л. був витіснений з політ. арени більшості європ. країн соціал-реформістськими партіями. Після 2-ї світової війни був частково відроджений у формі *неолібералізму*.

Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 21. Лібералізм і демократія; т. 22. Дві утопії; т. 23. Про ліберальне і марксистське поняття класової боротьби; Валюженич А. В. Американский либерализм: иллюзии и реальности. М., 1976. *І. Ф. Трубайчук.*

ЛІБЕРА́ЛЬНА ПА́РТІЯ Австралії. Засн. 1944. Виражає інтереси монополістичного капіталу. Перебуваючи 1949—72 при владі, Л. п. вела країну в фарватері політики США і Великобританії. З 1972 була в опозиції. В 1975 прийшла до влади в складі консервативної коаліції з Нац. агр. партією.

ЛІБЕРА́ЛЬНА ПА́РТІЯ Великобританії. Сформувалася 1832—77 на базі *вігів*, а також радикалів-фритредерів і частини *торі*, що схилялася до *фритредерства*. Лідерами Л. п. були Г. Дж. Т. *Пальмерстон* (1855—65), У. Ю. *Гладстон* (1868—94), Г. Г. *Асквіт* (1908—16). У 1905—15 ліберали формували уряд, 1915—22 і 1931—45 входили до коаліц. урядів (Д. *Ллойд Джордж* — прем'єр-міністр 1916—22; лідер Л. п. 1926—31). Під тиском нар. мас ліберали 1906—13 провели ряд поміркованих соціальних реформ. Криза *лібералізму* і посилення реакц. тенденцій брит. буржуазії привели до ряду розколів Л. п. (1886, 1916, 1931, 1932). З 20-х рр. місце Л. п. в англ. двопарт. системі зайняла Лейбористська партія. Керівні органи — щорічна Асамблея, Рада та дорадчий К-т при лідері (з 1976 — Д. Стіл). Налічує 200 тис. чол. (1978). Виражає інтереси переважно серед. буржуазії, частини заможних верств інтелігенції. Видає газ. «Ліберал ньюс» («Ліберальні новини»).

С. В. Толстов.

ЛІБЕРА́ЛЬНА ПА́РТІЯ Канади. Засн. 1873. Виражає інтереси великої, в т. ч. монополістичної, буржуазії. Перебувала при владі 1921—26, 1926—30, 1935—57, 1963—79. Внаслідок перемоги на парламентських виборах у лютому 1980 сформувала уряд. Осн. принцип програми лібералів — вільне підприємництво та здійснення заходів, спрямованих на розвиток нац. економіки. Керівні органи Л. п.— Нац. к-т (НК) і Нац. федерація (НФ). Лідер — П. Е. *Трюдо* (з 1968). Фінансується з урядових фондів та добровільних вкладів її заможних членів. Під контролем Л. п. перебувають газети «Торонто дейлі стар» («Щоденна зірка Торонто»), «Глоб енд мейл» («Всесвіт і пошта»), «Оттава сітізен» («Оттавський громадянин»).

В. Б. Євтух.

ЛІБЕРА́ЛЬНО-ДЕМОКРАТИ́ЧНА ПА́РТІЯ Японії (ЛДП). Засн. 1955. Виражає інтереси великого монополістичного капіталу, придворної аристократії та заможної верхівки села. З часу створення є правлячою партією. В зовн. політиці виступає за збереження військ.-політ. союзу з США та проведення в його межах «багатосторонньої» дипломатії. Найвищим органом партії є з'їзд. ЛДП налічує бл. 1,5 млн. членів (1978). Друкований орган — газ. «Дзію мінсю» («Вільний народ»).

ЛІ́БЕРЕЦЬ — місто на Пн. Зх. Чехословаччини, в Чеській Соціалістичній Республіці. Розташований на р. Ниса-Лужицька. Вузол з-ць і автошляхів. 76,4 тис. ж. (1975). Центр текст. пром-сті (виробн. бавовняних, вовняних, шовкових тканин). Підприємства маш.-буд. (текст., електротех., автомобілебудування) та поліграф. пром-сті. Л.— місце проведення текст. ярмарків.

ЛІБЕ́РІЯ, Республіка Ліберія — держава в Зх. Африці. На Зх. й Пд. омивається водами Атлантичного ок.

В адм. відношенні поділяється на 9 графств і 6 територій.

Державний лад. Л.— республіка. Після держ. перевороту в квітні 1980 влада в країні перейшла до рук Нар. ради порятунку (НРП) в складі 16 військовослужбовців. Голова НРП — одночасно глава д-ви і уряду. Дію конституції 1847 припинено.

Природа. Прибережну частину Л. займає слабо розчленована примор. рівнина, що поступово підвищується вглиб країни і переходить у хвилясту Леоно-Ліберійську височину заввишки 500—600 м. Найвища вершина країни — г. Німба (1752 м). Поклади заліз. руди, алмазів, золота, бокситів, графіту, марганцевих руд. Клімат субекваторіальний, жаркий і вологий. Пересічні місячні т-ри бл. +24°. Опадів на узбережжі 5000 мм, у внутр. районах 1500—2000 мм на рік. Річки короткі, повноводні, порожисті, найбільші з них — Мано, Лоффа, Сент-Пол (в нижній течії судноплавна), Сент-Джон, Сесс, Каваллі. Переважають вічнозелені вологі екваторіальні ліси, на узбережжі — мангрові зарості. На г. Німба — резерват для охорони ендемічної фауни і флори.

Населення. Л. населяють кпеле, гребо, *кру*, малінке та ін.; бл. 1,5% нас.— американо-ліберійці (нащадки негрів — переселенців з США). Офіц. мова — англійська. Пересічна густота нас.— 14 чол. на 1 км² (1976). 28% нас. живе в містах. Найбільші міста: *Монровія*, Б'юкенен, Харпер, Маршалл.

Історія. Давню історію Л. вивчено недостатньо. З 2-ї пол. 15 ст. на тер. сучас. Л. почали проникати колонізатори (португальці, голландці, англійці, французи). В 1821 група негрів з США — колишніх рабів — при сприянні Амер. колонізаційного т-ва купила у місц. вождів мис Месурадо. Тут 7.I 1822 було засновано їхнє перше поселення — Монровію. Пізніше територія ряду поселень почала називатися Л. 26.VII 1847 Л. було проголошено республікою. В 1918 Л. формально вступила у 1-у світову війну 1914—18 на боці *Антанти*. Після війни в Л. утвердився амер. капітал. Під час 2-ї світової війни 1939—45 Л. 1944 приєдналася до антифашист. коаліції. У післявоєнний час уряди Л. здійснили ряд заходів, спрямованих на ліквідацію нерівності між корінним населенням і нащадками амер. поселенців. Проте ці заходи не зачепили основ суспільно-політ. ладу Л. В країні панувало кількасот родин американо-ліберійської еліти, опорою яких була Партія істинних вігів (перебувала при владі з 1878). В економіку країни широко залу-

Ліберія.
Розчищення ділянки джунглів.
У тропічному лісі.

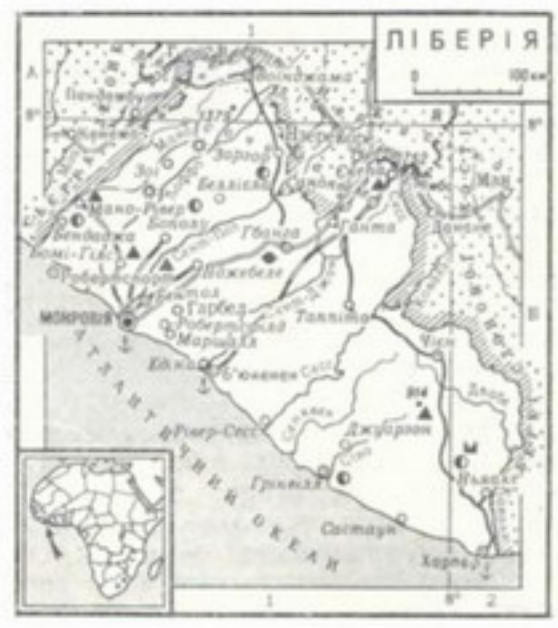

чався іноз. капітал. У 1959 Л. уклала з США військ. угоду про консультації «на випадок агресії або загрози агресії проти Л.». На поч. 1979 в Л. було засновано Прогресивну нар. партію (до її складу ввійшли робітники, студенти, селяни), яка виступила за демократизацію країни, поліпшення життєвого рівня трудящих. У березні 1979 її діяльність було заборонено. Корупція і масові репресії викликали невдоволення широких верств населення. 12.IV 1980 солдати і молодші чини нац. гвардії на чолі з С. Доу здійснили держ. переворот. Влада перейшла до Нар. ради порятунку. Л. встановила дипломатичні відносини з СРСР 1956, але обмін посольствами відбувся лише 1972. З 1945 Л.— член ООН. Л.— член *Організації африканської єдності*.

І. Д. Шевченко.

Політичні партії, профспілки. Прогресивна народна партія, засн. 1979. Партія істинних вігів, засн. 1869. Конгрес виробничих профспілок, засн. 1960. Примикає до МКВП. Ліберійська федерація робітників транспорту і різноробітників.

Господарство. Л.— економічно слаборозвинута країна, в провідних галузях г-ва якої панівні позиції посідає іноз. капітал (гол. чин. США). Основа економіки — гірничодобувна пром-сть і плантаційне г-во. Переважає общинне землеволодіння, техніка обробітку землі в сел. г-вах примітивна. Кращі землі належать іноз. компаніям. На великих плантаціях і в г-вах місц. фермерів вирощують переважно експортні культури — гевею, каву, какао, олійну пальму, банани. За виробн. натурального каучуку (в 1978—78 тис. т) Л. посідає 1-е місце в Африці й 6-е — в капіталістичному світі. Осн. прод. культури (збір, тис. т, 1978): рис — 270, касава — 272, маніок, батат. Тваринництво розвинуте слабо. С. г. не задовольняє потреб країни у продовольстві. В лісах гол. чин. іноз. компанії ведуть заготівлю цінних порід деревини (червоного, палісандрового та ін. дерев) на експорт. Провідна галузь гірничодобувної пром-сті — залізорудна (в 1978 — 17,8 млн. т руди). Одне з найбільших родовищ — Бомі-Хілс (розробляє ліберійсько-амер.-швед. компанія). Добувають також алмази — 500 тис. каратів (1978), золото — 140 кг (1977). Обробна пром-сть представлена гол. чин. невеликими підприємствами по переробці с.-г. продукції, а також текст., швейними, взуттєвими та ін. Діють нафтопереробний та цем. з-ди. Розвинуті кустарні ремесла — ткацтво, вичинка шкір, виробн. циновок тощо. В 1978 вироблено бл. 900 млн. кВт·год електроенергії. Гол. пром. центр — Монровія. Довж. (км, 1979): з-ць — 560, автошляхів — 8500, у т. ч. 672— асфальтовані. Заг. тоннаж мор. торг. флоту — 2500 млн. брутто реєстрових т (1-е місце в світі); завдяки низьким податкам під прапором Л. («прапором зручності») ходять судна, які належать іноз. власникам. Осн. мор. порти— Монровія, Б'юкенен, Харпер. У Робертсфілді, поблизу Монровії,— міжнар. аеропорт. З Л. вивозять заліз. руду, каучук, алмази, лісоматеріали, каву, какао; довозять продовольство, машини й устаткування, нафтопродукти, товари широкого вжитку. Гол. торг. партнери: США, Японія, ФРН, Італія, Нідерланди. Грош. одиниця — ліберійський долар. 1 ліберійський дол. = 1 дол. США.

Д. В. Сущевський.

Медичне обслуговування. В 1975 в Л. було 2,5 тис. лікар. ліжок (16 ліжок на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 170 лікарів (1 лікар на 10 тис. ж.). Частину лікарів готує відділення ліберійського ун-ту. В Л. в основному держ. система мед. обслуговування.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В 1974 79% нас. країни було неписьменним. Система освіти будується за амер. зразком. Строк навчання у поч. школі — 6, у середній — 6 (3 + 3) років. Формально проголошено обов'язкове навчання для дітей і підлітків від 6 до 16 років. Навчання в держ. школах — безплатне, у вузах — платне. В 1978/79 навч. р. в поч. і середніх навч. закладах налічувалося 237,9 тис. учнів. Значна кількість шкіл належить амер. місіонерським орг-ціям. Вузи: ун-т Л. у Монровії (засн. 1862, статус ун-ту з 1951; у 1979/80 навч. р.— 3247 студентів), Каттінгтонський університетський коледж у Монровії (засн. 1889; у 1979/80 навч. р.— 524 студенти), Технологічний коледж (засн. 1978). Наук. установи: геолого-металург. т-во Л. у Монровії (відкрито 1964), експериментальна с.-г. станція в Суакоко (засн. 1946), ін-т тропічної медицини в Харбелі (засн. 1952) та ін. Б-ка ун-ту Л., урядова б-ка в Монровії. Нац. і Афр. музеї в Монровії.

В. З. Клепиков.

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1979 в Л. видавалося 4 газети і 3 журнали англ. мовою заг. тиражем понад 30 тис. прим. Інформаційне агентство Л. створено 1978. Радіомовлення й телебачення (засн. 1964) контролюється урядовою службою — Ліберійською радіомовною корпорацією. Радіомовлення ведеться англ. мовою і 16 мовами народів країни.

Література. Народи Л. мають багатий фольклор. Деякі зразки його зібрано в кн. «Історичні легенди і фольклор племені гребо» (1957). Сучасна л-ра (створюється гол. чин. англ. мовою) відображає істотні риси ліберійської дійсності. Інтенсивніше, ніж ін. жанри, розвивається поезія. Найвідоміші літератори Л.— поети Бай Т. Мур, Р. Т. Демпстер, письменниця Д. Б. Хенріс, драматург Е. Брайт. Кращі твори письменників Л. спрямовані проти колоніалізму, пройняті любов'ю до батьківщини.

В. К. Кухалашвілі.

Архітектура та мистецтво. В центр. районах Л. поширені круглі або прямокутні в плані каркасні хатини, обмазані глиною і вкриті солом'яним дахом. Стіни часто оздоблені розписним поліхромним орнаментом, дерев'яним різьбленням. Міста забудовані 2—3-поверховими каркасними дерев'яними будинками, а також кам'яними з верандами. З серед. 40-х рр. 20 ст. споруджено громад. будівлі у формах сучас. європ. архітектури. Серед видів нар. мистецтва поширені: різьблення на дереві (фігурки, різноманітні ритуальні маски — переважно чорного кольору), кераміка, плетіння, вироби з металу. Музика Л. засн. на *пентатоніці*; представлена фольклором (**весільні**, трудові, колискові пісні тощо). Муз. інструменти: ударні — барабани; афр. піаніно-санса; струнні — гітари, арфи; духові — флейти, сурми. В 1963 створено Ліберійське драм. й культур. т-во, школа якого (в с. Кенема) готує артистів та музикантів. З 1966 діє Нац. трупа Ліберії. Першу документальну стрічку «Ліберія — країна майбутнього» створено 1959 (оператор Г. Пратт). Інші документальні фільми: «Село надії» (1963), «Багатства лісу» (1966), «Роки долі» (1967).

Літ.: Производительные силы стран Африки. М., 1978; Страны и народы. М., 1979.

ЛІБЕРКЮНОВІ КРИПТИ, ліберкюнові залози — трубкоподібні заглиблення в слизовій оболонці *кишечника* хребетних тварин і людини. Вистелені одношаровим циліндричним *епітелієм*, до складу якого входять призматичні клітини, *бокаловидні клітини*, хромафінні клітини та клітини Панета, що виділяють фермент *ентерокіназу*. Форма, розміри й кількість Л. к. неоднакові в різ-

Родовище залізної руди Бомі-Хілс.

Ритуальна маска. Музей Ріттберг. Цюріх.

Жіноча статуетка. Фрагмент. Дерево. Британський музей. Лондон.

Ліберія. Монровія. Панорама міста.

них відділах кишечника. Назва — за ім'ям нім. вченого І. Ліберкюна (вперше описав крипти 1745). Л. к., як і *ворсинки*, збільшують всмоктувальну поверхню кишечника, а також відіграють певну роль при *регенерації* кишкового епітелію.

ЛІ́БЕРМАН (Liebermann) Макс (20.VII 1847, Берлін — 8.II 1935, там же) — нім. живописець і графік, професор (з 1897), президент (1920—32) АМ у Берліні. У 1866—68 навчався в Берліні, в 1868—72— у Веймарі. В ранніх творах Л. зображував побут і працю простих трудівників («Майстерня шевця», 1881; «Льонопрядильня», 1887). В пізніх картинах Л. наближався до *імпресіонізму* («Гра в поло в Йєнському парку», 1902—03). Засновник «Берлінського Сецессіону» (1898—99), автор статей з питань мистецтва. В роки фашистської диктатури зазнав переслідувань.

Ю. Лібіх.

В. Лібкнехт.

К. Лібкнехт.

ЛІ́БЕРУМ ВЕ́ТО (лат. liberum veto — свобода заборони) — у феод. Польщі право депутата своїм *вето* забороняти прийняття *сеймом* або сеймиками певного акта чи рішення. Вперше вжито 1652. Шляхта широко використовувала Л. в. в своїх інтересах, посилюючи феод. анархію в країні. В 1764 застосування Л. в. було скасовано при розв'язанні екон. питань; остаточно ліквідовано конституцією Польщі 1791

ЛІ́БІХ (Liebig) Юстус (12.V 1803, Дармштадт — 18.IV 1873, Мюнхен) — нім. хімік, іноз. чл.-кор. Петерб. АН з 1830. Проф. ун-тів у Гісені (з 1824) й Мюнхені (з 1852). З 1860 — президент Баварської АН. Осн. дослідження — з органічної хімії. У 1823 виявив, що гримучокисле срібло AgONC має той самий склад, що й ціановокисле срібло (перший приклад *ізомерії*). Л. спільно з нім. хіміком Ф. Велером (1800—82) показав, що при багатьох реакціях бензойного альдегіду утворюються сполуки, які містять однакову групу атомів, названу ним радикалом бензоїлом. Це сприяло визнанню теорії радикалів (див. *Радикали хімічні*). Вперше добув хлороформ (1831) і оцтовий альдегід (1835), виділив багато органічних сполук. Вдосконалив методику визначення вуглецю та водню (1831—33) в органічних сполуках. Висунув хім. теорію бродіння і гниття. Л.— один із засновників *агрохімії*. Створив наук. школу, серед його учнів — рос. хіміки О. А. *Воскресенський*, М. М. *Зінін*, Л. М. Шишков та ін.

ЛІ́БКНЕХТ (Liebknecht) Вільгельм (29.III 1826, Гісен, тепер ФРН — 7.VIII 1900, Берлін) — діяч нім. і міжнар. робітн. руху, один із засновників і керівників нім. соціал-демократії. Н. в сім'ї чиновника. Навчався в Берлін. та ін. ун-тах. За фахом — учитель. Учасник *революції 1848—49 в Німеччині*. Після її поразки емігрував до Швейцарії, потім до Англії. Познайомившись з К. Марксом і Ф. Енгельсом, під їхнім впливом став соціалістом. У 1850 вступив до *Союзу комуністів*. У 1862, після амністії, повернувся до Пруссії, працював кореспондентом демократичних газет. Брав участь у діяльності Заг. нім. робітн. союзу (створ. 1863), виступав проти його лассальянського керівництва (див. *Лассальянство*). Один з організаторів секції *Інтернаціоналу 1-го* в Німеччині. У 1869 — один з організаторів С.-д. робітн. партії Німеччини (див. *Ейзенахці*) Член її правління з часу заснування, редактор ЦО партії — газ. «Фольксштаат» («Народна держава»). В 1867—71 — депутат Пн.-Нім., з 1874 (з перервами) — імперського рейхстагу. Під час *франко-прусської війни 1870—71* виступав проти загарбницьких планів нім. мілітаристів, солідаризувався з *Паризькою комуною 1871*. Один з ініціаторів об'єднання 1875 ейзенахців і лассальянців у єдину С.-д. партію і авторів її *Готської програми*. З 1891 — гол. редактор ЦО партії — газ. «Форвертс» («Вперед»). Один із засновників і лідерів *Інтернаціоналу 2-го*. Не раз був ув'язнений.

Тв.: Укр. перекл.— Із спогадів про Маркса. К., 1968.

Літ.: Чубинский В. В. Вильгельм Либкнехт — солдат революции М., 1968.

ЛІ́БКНЕХТ (Liebknecht) Карл (13.VIII 1871, Лейпціг — 15.I 1919, Берлін) — діяч нім. і міжнар. робітн. руху. Син В. *Лібкнехта*. В 1889—93 навчався в Лейпціг., потім Берлін. ун-тах. Адвокат. У 1900 вступив до С.-д. партії, став одним з керівників її лівого крила. В 1907 — один із засновників *Соціалістичного Інтернаціоналу Молоді*, 1907—10 — його голова. В 1908—16 — член Палати депутатів (парламенту) Пруссії, 1912—16 — деп. рейхстагу. В роки І-ї світової війни — інтернаціоналіст. У 1916 разом з Р. *Люксембург* узяв участь у створенні групи «Спартак» (див. «*Спартака союз*»). Не раз зазнавав репресій. Палко вітав Велику Жовтн. соціалістич. революцію. В 1918 разом з Р. Люксембург заснував газ. «*Роте фане*», був її редактором. Один із засновників *Комуністичної партії Німеччини* (1918—19). Під час *Листопадової революції 1918* в Німеччині — один з керівників нім. пролетаріату, безпосередньо очолював багатотисячну демонстрацію і збройне повстання робітників Берліна проти контрреволюц. уряду в січні 1919. 15.I 1919 Л. і Р. Люксембург були по-звірячому вбиті реакціонерами. По Рад. країні пройшли масові демонстрації і мітинги протесту. Робітники Миколаєва, на той час ще окупованого нім. військами, оголосили 24-годинний заг. страйк. 22.I 1919 там відбулася демонстрація пролетаріату, до якої приєдналися нім. солдати.

Тв. Рос. перекл.— Избранные речи, письма и статьи. М., 1961; Мысли об искусстве. Трактат, статьи речи, письма. М., 1971.

Літ.: Ленін В. І. Лист до робітників Європи і Америки.— Промова на мітингу протесту проти вбивства Карла Лібкнехта і Рози Люксембург 19 січня 1919 р. Повне зібрання творів, т. 37; Яновская М. Карл Либкнехт. М., 1965.

ЛІ БО (друге ім'я — Лі Тайбо; 701—762) — кит. поет. Перші вірші мали романтичний характер. Обізнаність з життям народу сприяла появі у творчості Л. Б. протесту проти загарбницьких воєн, непосильних податків. У 742 був запрошений до імператорського двору, одержав звання ханьліня (академіка), але 744 покинув столицю. Згодом зазнав переслідувань, був засуджений до заслання, помер у злиднях. Збереглося понад 1000 віршів, що відзначаються широтою тематики, різноманітністю жанрів. Творчість Л. Б. відіграла велику роль у розвитку кит. поезії.

Тв.: Укр. перекл.— Лірика. К., 1962; Рос. перекл.— Избранная лирика. М., 1957.

Літ.: Конрад Н. И. Три поэта. В кн.: Конрад Н. И. Запад и Восток. М., 1972.

І. К. Чирко.

ЛІ́БРА (ісп. libra, з лат. libra — римський фунт) — 1) Старовинна римська одиниця ваги (бл. 327,45 г). 2) Міра ваги в країнах Лат. Америки (бл. 460 г). 3) Грошова одиниця Перу до 1930 (дорівнювала англ. *фунту стерлінгів*). У 1930 було запроваджено *соль*.

ЛІБРА́ЦІЯ МІ́СЯЦЯ (лат. libratio — коливання) —видимі невеликі періодичні коливання Місяця навколо свого центра. Внаслідок лібрації деталі на видимому диску *Місяця* зміщуються відносно його країв. Розрізняють Л. М. оптичну й фізичну. Причиною оптичної Л. М. по довготі є нерівномірність руху Місяця по орбіті, тоді як навколо своєї осі він обертається майже рівномірно. Оптична Л. М. по широті спричинена нахилом площини місячного екватора до площини орбіти. До оптичної Л. М. відносять також добову, або паралактичну, Л. М., зумовлену обертанням Землі та місцем спостереження. Причиною фізичної Л. М. є збурення обертального руху Місяця під впливом сили притягання Землі. Внаслідок Л. М. можна з поверхні Землі спостерігати до 60% місячної поверхні. Оптичну Л. М. відкрив Я. *Гевелій*.

В. С. Кислюк.

ЛІБРЕВІ́ЛЬ — столиця Габону, гол. політ., екон. і культурний центр країни. Розташований на березі Гвінейської зат. Атлантичного ок. Мор. порт, аеропорт міжнар. значення. 200 тис. ж. (1979). Судноверф, каво- і рисоочисні та маслоробні підприємства, цукр., борошномельний і пивоварний з-ди; текст., взут., меблева й тютюнова ф-ки. Рем. майстерні, складання електро- і радіоустаткування. ТЕС. Поблизу Л., в Овендо, споруджується (1980) новий глибоководний мор. порт. Нац. ун-т. Н.-д. заклади з геології, гірничої справи, с. г. та ін. Іл. див. т. 2, с. 435.

ЛІБРЕ́ТТО (італ. libretto, букв.— книжечка) — 1) Словесний текст музично-драматичного твору — опери, оперети (рідше — кантати, ораторії). 2) Сценарій балету. 3) Короткий виклад змісту опери, оперети, балету, драми, кінофільму тощо.

ЛІБРИФО́РМ [від лат. liber (libri) — луб і forma — вигляд], деревні волокна — механічна тканина *деревини*. Складається звичайно з прозенхімних (видовжених і загострених на кінцях) клітин що забезпечують міцність і твердість деревини; їхній живий вміст

рано відмирає. Рідше клітини Л. наближаються до паренхімних (див. *Паренхіма*) і мають менш потовщені оболонки; такі клітини довго зберігають живий вміст і є місцем відкладання запасних поживних речовин. Стіни клітин Л. здерев'янілі, з невеликою кількістю щілиноподібних пор, розташованих по спіралі. У деяких рослин (напр., у винограду) є т. з. перегородчастий Л., живі клітини якого мають тонкі целюлозні поперечні перегородки.

Лівадія. Великий Лівадійський палац.

ЛІВА́ДІЯ — селище міського типу Крим. обл. УРСР, підпорядковане Ялтинській міськраді. Розташоване на узбережжі Чорного м., за 3 км від м. Ялти. 1,7 тис. ж. (1980). У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. Л. була маєтком царської сім'ї. Після Великого Жовтня Л. було перетворено на курорт для трудящих. В Л. проходила *Кримська конференція 1945*. У с-щі — винорадгосп «Лівадія» з винозаводом; 2 заг.-осв. школи, лікарня. Великий Лівадійський палац (1910—11, арх. М. Краснов), пейзажний парк навколо нього (з 1834, майстер І. Петер) — пам'ятка садово-паркової архітектури 19 ст. Л.— кліматичний приморський курорт. Показання: захворювання серцево-судинної системи, хронічні захворювання органів дихання нетуберкульозного характеру, нервової системи тощо.

ЛІВА́Н — гірський хребет у межах Республіки Ліван. Простягається на 170 км вздовж сх. узбережжя Середземного м. Вис. до 3083 м (г. Курнет-ес-Сауда). Схили круті, вкриті чагарниками (маквіс, фригана), подекуди — ліси з дубу, алепської сосни, клена, кипариса, ліванського кедра.

Ліван.
Тріполі. В одному з районів міста.

ЛІВА́Н, Ліванська Республіка — держава в Зх Азії.

На Зх. омивається водами Середземного м. В адм. відношенні поділяється на 5 мухафаз.

Державний лад. Л.— республіка. Діє конституція 1926 (в редакції 1927, 1943, 1947). Глава д-ви — президент, якого обирає парламент на 6 років Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент — Палата депутатів (99 депутатів), що обирається населенням строком на 4 роки на основі конфесіональної системи представництва (див. *Конфесіоналізм*), тобто 54 депутати — від християн і 45 — від мусульман. Виконавчу владу здійснює Рада міністрів, очолювана прем'єр-міністром.

П. Ф. Мартиненко.

Природа. Л.— переважно гірська країна. Більша її частина зайнята гірським хр. Ліван (вис. до 3083 м., г. Курнет-ес-Сауда). Лише вздовж мор. узбережжя простягається низовина завширшки до 15 км. На Сх. підноситься гірський хребет Антиліван, який на Пд. переходить у масив Хермон. Між Ліваном та Антиліваном розташована западина Бекаа. Виявлено поклади заліз. руди, бурого вугілля, асфальту та ін. Клімат субтропічний з сухим літом і воло-

гою зимою. Пересічна т-ра січня на узбережжі +13, липня +27°, в горах відповідно +6 та +22°. Опадів 750—1000 мм, в горах понад 1000 мм на рік. Річки переважно невеликі, влітку часто пересихають, найбільша з них — Ель-Літані. Переважає чагарникова рослинність, подекуди — лісові масиви з дуба, ліванського кедра, алепської сосни.

Населення. Понад 90% населення становлять *араби* (переважно ліванці). Живуть також вірмени, греки, турки та ін. Офіц. мова — арабська. Пересічна густота нас.— 299 чол. на 1 км² (1978). Понад 60% нас. живе в містах. Найбільші міста: *Бейрут, Тріполі,* Захла, *Сайда*.

Історія. Перші поселення на тер. Л. виникли в 5-му тис. до н. е. З 4—3-го тис. до н. е. частина Л. входила до складу *Фінікії*. В 2-й пол. 2-го тис. до н. е. тер. Л. перебувала під політ. впливом Старод. *Єгипту*. У 9—7 ст. до н. е. фінікійські *поліси* Л. завоювала *Ассирія*, в кін. 7 ст. до н. е.— *Вавілонія*, в 6 ст. до н. е.— перс. д-ва *Ахеменідів*, у 4 ст. до н. е.— *Александр Македонський*. В кін. 4 ст. до н. е. тер. Л. було поділено між Єгиптом і д-вою *Селевкідів* (з 2 ст. до н. е. вся тер. Л. входила до її складу). З 64 до н. е. тер. Л.— під владою Рим. імперії, в 4—6 ст.— *Візантії*. В 7 ст. тер. Л. завоювали араби. В 8—9 ст. в гірських районах Л. оселилися послідовники течій християнства, в т. ч. *мароніти*. З 11 ст. Л. перебував під владою *хрестоносців*, з 13 ст.— єгип. *мамлюків*, з 1516 — *Османської імперії*. Під час 1-ї світової війни Л. 1918 було окуповано англо-франц. військами. З 1920 Л.— підмандатна тер. Франції. В 1926 Л. було проголошено республікою, але за конституцією Франція зберігала контроль за його зовн. відносинами та обороною. На поч. 2-ї світової війни після капітуляції Франції Л. 1940 фактично перетворився на італонім. плацдарм на Бл. Сході. 8.VI 1941 на тер. Л. вступили військ. частини «*Вільної Франції*» та англ. військ. 22.XI 1943 Л. було оголошено незалежною республікою. Проте повністю евакуація іноз. військ завершилася 1946. В 1944 Л. встановив дипломатичні відносини з СРСР. Правлячі верстви Л. протягом ряду років проводили проімперіалістичну політику, відособлюючи Л. від прогресивних араб. країн. Втручання іноземного, гол. чин. американського, капіталу в економіку Л. викликало в країні 1958 збройне повстання. В Л. було введено амер. війська. Незважаючи на це, реакційні сили зазнали поразки. Новий уряд Л. проголосив політику нейтралітету, провів ряд соціальних реформ. З кін. 60-х рр. Л. зазнає агресивних дій з боку Ізраїлю. З 1968 на тер. Л. діє орг-ція *Палестинського руху опору* (ПРО). Протягом останніх років у Л. посилюються соціально-класові суперечності. Нац.-патріотичні сили вимагають проведення в країні політ. та екон. реформ. За цих умов ліванська реакція, очолена маронітською буржуазією, при підтримці міжнародного імперіалізму взяла курс на придушення національно-патріотичних сил та ПРО. Це призвело до громадянської війни 1975—76 між загонами правих партій, з одного боку, та нац.-патріотичними силами і загонами ПРО, з другого. Збройна боротьба припинилася після введення в Л. «міжарабських сил безпеки». Проте реакційні сили не припинили збройних провокацій, терору (вбивство 1977 К. *Джумблата* та ін.). В

Герб Лівану.

ЛІВАН

Площа — 10,4 тис. км

Населення — 3,1 млн. чол. (поч. 1980, оцінка)

Столиця — м. Бейрут

Ліван.
Бейрут.
Вид частини міста.

Рашід Вахбі. Портрет чоловіка. 1946.

1978 Ізраїль окупував Пд. Л., після виведення звідти ізраїльських військ реакційні сили протидіють встановленню там влади центр. уряду. В 1979—80 Ізраїль здійснював акти прямої агресії проти Л. У зовн. політиці Л. дотримується політики позитивного нейтралітету, неприєднання до блоків. Л.— член ООН з 1945, з того ж часу — член *Ліги арабських держав*.

І. М. Хворостяний.

Політичні партії, профспілки. До блоку нац.-патріотичних сил входять: Прогресивна соціалістична партія, засн. 1949; *Ліванська комуністична партія*, засн. 1924; Рух незалежних насеристів, засн. 1971; Організація комуністичної дії Лівану, засн. 1971; Національно-соціальна партія, засн. 1932. Правохристиянські сили «Ліванський фронт» (ЛФ) очолює партія Катаїб (*Ліванські фаланги*), діє з 1943. До ЛФ входить також Національно-ліберальна партія, засн. 1958. Крайньо права, відображає інтереси маронітської буржуазії та поміщиків. Національний блок, засн. 1943. Представляє інтереси помірковано-ліберальних маронітських верств. Загальна федерація профспілок робітників і службовців Лівану, засн 1970.

І. М. Хворостяний

Господарство. Л.— агр.-індустр. країна з фінансово-торг. і транспортно-туристичною спеціалізацією г-ва. Значні позиції в економіці посідає іноз. капітал. У країні діють численні комерційні банки та страхові компанії, гол. чин. іноземні. Валовий нац. продукт 1979 обчислювався в 7,9 млрд. ліван. фунтів (1974—8,1 млрд.), вартість життя зросла на 29,1%, число безробітних становило 146 тис. чол. Прибутки від іноз. туризму 1979 (через нестабільність внутр. обстановки) становили лише 20% рівня 1974. У с. г. створюється 10% нац. доходу і зайнято бл. 30% працездатного населення. В обробітку — бл. 300 тис. га землі, переважна більшість її належить поміщикам, які здають землю в оренду селянам. Осн. галузі с. г.: субтропічне плодівництво, зернове г-во, тваринництво. Збір гол. с.-г. культур (тис. т, 1979): апельсинів — 170,2, яблук — 140,2, маслин—37,9, лимонів— 85, бананів — 40,2, пшениці— 57, ячменю— 13,2, цукр. буряків—109,3, тютюну—4,5. Поголів'я (тис., 1979): великої рогатої худоби — 41, овець, ослів і кіз — 326. С. г. не задовольняє потреб країни у продовольстві. На пром-сть припадає бл. 15% нац. доходу. Осн. галузі обробної пром-сті — текст., взут., харч. (консервна, цукр.), нафтопереробна (на довізній сировині), деревообр. та буд. матеріалів (гол. чин. цементна). Певного розвитку набули алюмінієва, суднобудівна, хім., фарм. галузі. Переважають невеликі підприємства. В 1979 вироблено: нафтопродуктів — 5,0 млн. т, цементу — 1,6 млн. т, хім. добрив — 48,5 тис. т, цукру — 11,1 тис. т, взуття — 4,5 млн пар, електроенергії — 1,8 млрд. кВт · год, з них 70% на ГЕС. Гол. пром. центри — Бейрут, Тріполі. Транспорт спеціалізується на обслуговуванні транзитних перевезень іноз. вантажів і пасажирів. Довжина (1979): автошляхів — 7,7 тис. км, з них 5,4 тис. км — асфальтованих, з-ць — 408 км. Осн. мор. порти — Бейрут, Тріполі. У Бейруті — міжнар. аеропорт. Нафтопроводи сполучають порти Тріполі й Захрані з родовищами нафти в Ірані та Саудівській Аравії. З Л. вивозять нафтопродукти, текст. вироби, с.-г. продукти, папір, буд. матеріали; довозять сировину й напівфабрикати, машини та устаткування, трансп. засоби, товари широкого вжитку, продовольство. Гол. торг. партнери: Саудівська Аравія, Йорданія, Ірак, США, Франція. Грош. одиниця — ліван. фунт (*ліра*). За курсом Держбанку СРСР 100 ліван. фунтів=18,63 крб. (жовтень 1980).

С. О. Дебабов.

Медичне обслуговування. В 1975 в Л. було 10,1 тис. лікар. ліжок (41 ліжко на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 9900 лікарів (19,5 лікаря на 10 тис. ж.). Лікарів готує Вища мед. школа в складі ф-ту мед. наук Амер. ун-ту й мед. факультет Франц. ун-ту в Бейруті. В Л. в основному приватна система мед. обслуговування

Освіта і культурно-освітні заклади. Рівень письменності у Л.—75% (1974). Понад 50% шкіл—приватні. Строк навчання у поч. школі— 5, у середній — 7 (4 + 3) років У 1972/73 навч. р. у поч. школах було 497,2 тис. учнів, у серед. навч. закладах — 174,7 тис., у вузах (у т. ч. в 5 ун-тах) — 50,8 тис. студентів, серед яких лише 45,7% ліванців. Ун-ти: Американський (засн. 1866), Арабський (засн. 1960), Ліванський держ. (засн. 1953), Французький св. Джозефа (засн. 1881; усі — в Бейруті), приватний ун-т у м. Джунія (засн. 1950). В Бейруті містяться: Нац. б-ка (засн. 1921), великі б-ки при ун-тах, Нац. музей Л. (засн. 1920). Музей образотворчих мистецтв.

В. З. Клепиков

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1979 в Л. виходило понад 100 періодичних видань, у т. ч. 40 щоденних газет загальним тиражем 296 тис. примірників. Щоденні газети: араб. мовою — «Аль-Амаль» («Дія», з 1939) — орган партії Катаїб; «Аль-Анба» («Вісті», з 1953); «Аль-Анвар» («Світло», з 1959); «Аль-Джаріда» («Газета», з 1953); «Ан-Нахар» («День», з 1933); франц. мовою — «Ор'ян-Жур» («Схід сьогодні», з 1971). Серед журналів: «Ад-Діар» («Домівка», з 1941) та «Аль-Хавадіс» («Події», з 1911). Щоденна газ. «Ан-Ніда» («Заклик», з 1959) і щотижневий журн. «Аль-Ахбар» («Новини», з 1953) — органи Ліванської компартії. Виходять араб мовою. Нац. інформ. агентство створене 1962. Радіомовлення — з 1937, телебачення — з 1959. Передачі ведуться араб., франц., ісп. і португ. мовами.

Малий храм (т. з. храм Вакха) в Баальбеку. 1—3 ст.

Література. З 7 ст. л-ра Л. розвивалася в заг. руслі араб. л-ри (див. *Арабська культура*, розділ Література). Період тур. панування характеризується занепадом культур. життя, зокрема л-ри. Відродження її почалося в 19 ст. Великий вплив у цей час мали ідеї просвітительства. Осн. жанром була публіцистика, зароджувалася нац. преса, активізувалася перекладацька справа. Відомими просвітителями були поет Н. аль-Язиджі, публіцист і перекладач Б. аль-Бустані, письменники А. Ф. аш-Шід'як, Дж. Зейдан — автор перших араб. істор. романів, драматург М. Наккаш. Ліванці Дж. Х. *Джубран*, М. *Нуайме*, А. *Рейхані*, Ф. Маалуф були осн. творцями т. з. сірійсько-амер. школи, яка значною мірою сприяла обновленню араб. поезії і прози Перед 2-ю світовою війною на поезію Л. (Ю. Гасуб, А. Мазхар, С. Лабакі) помітний вплив мали франц. символісти. Під час війни і в післявоєнний період навколо журн. «Ат-Тарік» («Шлях») групувалися прогресивні літератори О. Фахурі, Ж. *Ханна*, А. Табет, Р. аль-Хурі, Т. Мурувве, Т. Ю. *Аввад*, М Аббуд, у творах яких поглиблюються соціальні мотиви, звучить заклик до боротьби за нац. визволення. Журнал популяризує рос. і рад. л-ру. В сучасній поезії осн. місце займають прихильники вільного вірша Адоніс, Ю аль-Халь, Х. Хаві. У аль-Хадж, Ж. Ганем та ін.

Класичні традиції розвивають поети Б. аль-Хурі й С. Акль, а також М. Трад, який пише ліван. діалектом. Серед франкомовних поетів — Ж. Шехаде, С. Стетіє. Прозаїки — С. Ідріс. Л. Баальбекі. Укр. мовою перекладено твори М. Нуайме і Ж. Ханни, а також окремі оповідання в кн. «Полум'я» (К., 1964).

Ю. М. Кочубей.

Архітектура. Від 5 — 4-го тис. до н. е. на тер. Л. збереглися залишки кам. укріплень і житл. будинків у Джубейлі (стародавній Бібл), від періоду фінікійської культури (3—2-е тис. до н. е.) — залишки рабовласницьких міст-держав, гробниці й твори фінікійського мист. Пам'ятки 2—1-го тис. до н. е. свідчать про зв'язки з давньоєгип., ассіро-вавілонською та ахаменідською культурами. В період рим. панування було створено визначний храмовий ансамбль *Баальбека* (1—3 ст. н. е.). Від візант. періоду збереглися монастирі й церкви, прикрашені мозаїками. Починаючи з 7 ст. ліван. архітектура розвивалася під впливом *арабської культури*. Хрестоносцями в 12 ст. було збудовано ряд фортечних споруд (у Джубейлі, Тріполі, Сайді, замок Бо-

фор, 1139). За мамлюків (13—поч. 16 ст.) зводили мечеті, замки (замок у Рашейї, 13 ст.; Левова башта в Тріполі, 15 ст.). В період османської імперії в архітектурі широко застосовували орнамент, різьблення, вітражі. З 40-х рр. 20 ст. споруджуються будівлі з застосуванням в архітектурі місц. традицій (пансіонат у Сайді, 1946—48).

Образотворче мистецтво. З 5 — 4-го тис. до н. е. збереглися орнаментована кераміка, з 3 — 2-го тис.— твори фінікійського мист. — саркофаг царя Ахірама з рельєфами й написами, дрібна пластика, ювелірні вироби, зброя, худож. вироби з кістки тощо. В пам'ятках 2—1-го тис. до н. е. помітні впливи давньоєгип., вавілоно-ассірійської та ін. культур. Протягом багатьох століть будівлі прикрашали мозаїками й різьбленням. У 19 — на поч. 20 ст. розвивається монументальний і станковий живопис (художники Н. аль-Мааді, Х. Срур. Х. Салібі). В 30—40-х рр в образотворчому мист. Л. поширюється реалістична течія (М. Фаррух. О. Онсі), в 50—60-х рр.— *сюрреалізм* (А. Райєс), *кубізм* і *абстрактне мистецтво* (Ж. Халіфе, Е. Канаан, Р. Шараф) та ін. Реалістичні традиції в живописі продовжені у творчості С Бальтаксе, П. Кіракосяна; в графіці — Р. Шахаля, І. Шамута; у скульптурі — Ю. Хоайєка. В Л. розвинуто декор.-ужиткове мист.— виготовлення інкрустованих кісткою й перламутром виробів з дерева й металу, оздоблених карбуванням посудин з міді, візерункове ткацтво, килимарство, плетіння.

Музика, театр, кіно. У Бейруті — Нац. консерваторія з камерним оркестром при ній. Т-во Музична молодь Л. (засн. 1956) влаштовує концерти, муз. конкурси, відає муз. освітою в поч. школах. При Вищій школі мистецтвознавства (в складі Амер. ун-ту) 1966 відкрито музикознавчий відділ.

Джерела театру ліван. народу — в глибокій давнині (нар. обряди, свята та ін.). Лише в 2-й пол. 20 ст. в Л. з'явилися напівпрофес. театр. трупи. В 60—80-х рр. у Бейруті створюються: театр. студія. Нац. театр (засн актором Шушу), Ліван. драм. театр. Театр Баальбекського фестивалю (відкритий 1968), Оріон. університетський театр «Арман дю Шейла». В репертуарі театрів Л. — п'єси нац. драматургів Ж. Шехаде. Е. Бустані. М Хаттара та ін., зарубіжних. рос. авторів, зокрема А. Чехова, які виконуються арабською. французькою і англ. мовами.

Перший фільм вийшов 1929. Серед відомих кінокартин — «Під руїнами Баальбека» (30-і рр., реж. Ж. де Лука), «Червоні квіти» (1957, реж. М. Харун). В 60-х рр. в Бейруті відкрилося кілька кіностудій; 1964 створено Центр кіно й телебачення. Фільми 60—70-х рр.: «Продавець каблучок» (реж. Ю. Шахін), «Зламані крила» (реж. Ю. Маалуф), «Німий і любов» (реж. А. Бахрі), «Найпрекрасніші дні мого життя» (реж. А. Баракат).

Літ.: Страны и народы. Юго-Западная Азия. М., 1979; Современная Азия. Справочник. М., 1977; Крачковский И. Ю. Избранные сочинения, т. 2. М.—Л., 1956; Современная арабская литература. М., 1960; Крымский А. Е. История новой арабской литературы XIX — начало XX века. М., 1971; Фильштинский И М. Арабская литература в средние века. М., 1978.

ЛІВА́НОВ Борис Миколайович [25.IV (8.V) 1904, Москва — 22. IX 1972, там же] — рос. рад. актор і режисер, нар. арт. СРСР (з 1948). З 1922 навчався в четвертій студії МХАТу, з 1924 — артист цього театру. Ролі: Кудряш («Гроза» Островського), Астров («Дядя Ваня» Чехова), Дмитро Карамазов («Брати Карамазови» за Достоєвським), Рибаков («Кремлівські куранти» Погодіна), Огнєв («Фронт» Корнійчука), Кассіо («Отелло» Шекспіра) та ін. З 1924 знімався в кіно: Дубровський (однойменний кінофільм), Руднєв («Крейсер „Варяг“»), Муров («Без вини винуваті»), генерал Федорченко («Поема про море» О. Довженка), Адмірал («Загибель ескадри» за п'єсою Корнійчука) та ін. Нагороджений орденом Леніна. ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР. 1941, 1942, 1947, 1949, 1950, 1970.

ЛІВА́НОВ Михайло Георгійович (1751—1800) — один з перших рос вчених у галузі агрономії і тваринництва. Закінчив Моск. ун-т (1772). Вивчав с. г. Англії В 1790 організував у с. Богоявленську (поблизу м. Миколаєва) першу в Росії с.-г. школу, яка діяла до 1797. Праці з грунтознавства, землеробства. рослинництва й тваринництва.

ЛІВА́НОВ Михайло Миколайович [н. 7 (20).X 1907, Казань] — рад. фізіолог, акад. АН СРСР (з 1970). Член КПРС з 1940. Закінчив Казанський ун-т (1931). Зав. лабораторіями в Моск. ін-ті мозку (1933—47), Ін-ті патології і терапії інтоксикацій АМН СРСР (1947—49), Ін-ті біофізики АМН СРСР (1949—61), з 1961—в Ін-ті вищої нервової діяльності і нейрофізіології АН СРСР. Осн. праці присвячені вивченню біоелектричних явищ у *корі великих півкуль головного мозку* в нормі й патології. Один з основоположників *електроенцефалографії* в СРСР. Нагороджений 3 орденами Трудового Червоного Прапора. ін орденами, медалями.

ЛІВА́НСЬКА КОМУНІСТИ́ЧНА ПА́РТІЯ (ЛКП). Засн. 24.X 1924 в Бейруті. Тоді ж вступила до Комінтерну. До квітня 1925 називалася Ліванська партія народу. Входила до складу Компартії Сирії і Лівану, яка в січні 1944 розділилась на дві самостійні комуністичні партії. В січні 1944 I з'їзд ЛКП прийняв програмний документ — «Національну хартію». В 1948 ЛКП було заборонено; в тому ж році утворилася єдина Комуністична партія Сирії і Лівану (КПСіЛ). В 1958 КПСіЛ знову розділилася. Нелегальний II з'їзд ЛКП (1968) ухвалив політ. програму і статут партії. З 1970 ЛКП діє легально. III з'їзд (1972) прийняв політ. тези і вніс зміни до статуту ЛКП. Комуністи відіграли важливу роль у боротьбі за визволення країни від франц. колонізаторів, за нац. незалежність, були ініціаторами створення багатьох профспілок і масових демократичних орг-цій. Черговий, IV з'їзд ЛКП (липень 1979) висунув програму створення широкого нац. фронту для протидії агресії з боку Ізраїлю, за здійснення демократичних перетворень у країні. ЛКП брала участь у нарадах комуністичних і робітн. партій 1957, 1960, 1969. Ген. секретар ЦК — Жорж Хауї (з 1979). Друк. органи: щоденна газ. «Ан-Ніда» («Заклик», з 1959), щотижневий журнал «Аль-Ахбар» («Новини», з 1953) та ін.

П. Ф. Гринюк.

ЛІВА́НСЬКІ ФАЛА́НГИ, Катаїб. Засн. 1936 як воєнізована молодіжна орг-ція; з 1943 діє як партія. Соціальною базою Л. ф. є дрібнобурж. верстви міста і села. Виступають з позицій націоналізму й антикомунізму. Вимагають встановлення режиму «сильної» диктатури, що зможе розправитися з демократичним рухом. Починаючи з 1975 фалангісти не раз організовували в Лівані збройні заколоти, провокували сутички між християнами і мусульманами. Л. ф. є провідною партією правохристиянських сил «Ліванський фронт», що встановили свій контроль на Пд. країни. Л. ф. мають відділення в країнах Лат. Америки і Африки, де живуть ліванські емігранти.

Б. М. Ліванов.

М. М. Ліванов.

ЛІВА́НЦІ — нація, осн. населення Лівану. Чисельність — 2,5 млн. чол. (1978, оцінка). Говорять *арабською мовою*. За релігією більше як половина віруючих Л.— християни (*мароніти*, православні, католики), решта — мусульмани (суніти, шиїти, *друзи*). Більшість Л. займається землеробством і шовківництвом, значна частина працює в пром-сті. Про історію, г-во і культуру Л. див *Ліван, Араби.*

ЛІ́ВЕРПУЛЬ, Ліверпул — місто на Зх. Великобританії, в метрополітенському графстві Мерсісайд. Розташований на р. Мерсі, при її впадінні в Ірландське м. Значний вузол з-ць і автошляхів, другий за значенням і вантажооборотом після Лондона порт країни. Манчестерським каналом сполучається з *Манчестером*. 516 тис. ж. (1974). Разом з передмістями утворює конурбацію *Мерсісайд*. Пром-сть пов'язана гол. чин. з обслуговуванням і роботою порту: суднобудування та судноремонт, виробн. суднових машин, переробка довізної сировини (виплавка кольорових металів, нафтопереробка, продукція хім. галузі тощо). Розвинуті також авіац., поліграф., швейна та харчосмакова пром-сть. У Л. діють фондова і товарні (бавовняна, зернова, фруктова) біржі. Ун-т. Худож. галерея Уокера. Архіт. пам'ятки 12—18 ст. Л.— значний центр робітн. руху Великобританії. Вперше згадується бл. 1191.

ЛІ́ВИ — нечисленна народність у Латв. РСР (живуть переважно в межах Талсинського і Вентспілського р-нів). Лівська мова належить до прибалт.-фін. мовної групи. Серед Л. більш поширена латис. мова. Віруючі Л.— протестанти (лютерани). Л. працюють переважно в риболовецьких колгоспах.

В. Д. Дяченко

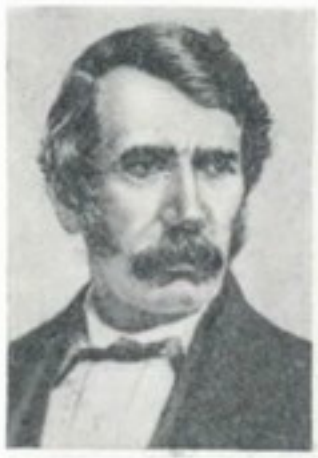

Д. Лівінгстон.

«ЛІ́ВИЙ» УХИЛ У ВКП(б) — у 1918 — 27 — опортуністична течія, яка маскувала свою ворожу марксизмові-ленінізмові сутність «лівою», псевдореволюційною, демагогічною фразеологією. Її соціальною базою була в осн. міська дрібна буржуазія, яка в перші роки Рад. влади поповнювала ряди робітн. класу. «Л.» у. знайшов свій вияв у діяльності *«лівих комуністів»*, які виступали проти *Брестського миру 1918* і вимагали оголошення Німеччині «революц. війни», ставлячи цим під загрозу існування Рад. д-ви; *групи «демократичного централізму»* і *«робітничої опозиції»*, що намагалися протиставити партії масові орг-ції (див. *Дискусія про профспілки*), обстоювали свободу фракцій тощо. Найнебезпечнішим різновидом «Л.» у. був *троцькізм*, який у ряді корінних питань по суті змикався з *правим ухилом у ВКП(б)*, що призвело, зокрема, до утворення *«нової опозиції»*, *троцькістсько-зінов'євського антипартійного блоку*. «Л.» у., спираючись на догматизм у тлумаченні марксистсько-ленінської теорії, практично виступав проти союзу робітн. класу і селянства, зокрема, проти розрахованої на його зміцнення *нової економічної політики*, демагогічно розцінюючи її як капітуляцію перед капіталізмом, як зраду справі світової революції. На розкол рядів партії були спрямовані нав'язана їй «Л». у. дискусія 1923, антипарт. виступи 1924—27. Рішучу відсіч «Л.» у. дістав у статтях і виступах В. І. Леніна, у рішеннях *Десятого з'їзду РКП(б)*, *Тринадцятої конференції РКП(б)*, що затаврувала «Л.» у. як дрібнобуржуазний, *Тринадцятого з'їзду РКП(б)*, ряду пленумів ЦК партії. Розгром «Л.» у. довершив *П'ятнадцятий з'їзд ВКП(б)*, який, відстоюючи єдність партії, оголосив належність до троцькістської опозиції несумісною з перебуванням у партії. Боротьбу партії проти «Л.» у. одностайно підтримали комуністи України. Зокрема, 1923 лінію ЦК РКП(б) схвалили 99% виробничих парт. осередків республіки. Виступи опозиції були засуджені на конгресах *Комуністичного Інтернаціоналу*, на пленумах ВККІ як дії, що загрожують єдності ВКП(б). Поразка «Л.» у. у ВКП(б) сприяла посиленню боротьби з ним у зарубіжних комуністичних і робітничих партіях.

В. С. Левін.

Лівія. Кам'яниста пустеля на сході країни.

ЛІ́ВІ ЕСЕ́РИ, ліві соціалісти-революціонери — дрібнобурж. політ. партія в Росії. Сформувалася в грудні 1917 з лівого крила партії *есерів*. На відміну від них, Л. е. осуджували імперіалістичну війну, співробітництво есерів у *Тимчасовому уряді*, виступали за негайне розв'язання питання про землю в дусі есерівської програми та ін. Л. е. входили до Військ.-революц. к-тів, брали участь у Жовтн. збройному повстанні 1917. На *Другому Всеросійському з'їзді Рад* вони в осн. питаннях голосували разом з більшовиками. Враховуючи довір'я частини селян до Л. е., більшовики уклали з ними угоду, за якою лідери Л. е. (Колегаєв, Спиридонова, Прош'ян, Штейнберг) ввійшли до складу Рад. уряду (вийшли з РНК 15.III 1918). Л. е. розходилися з більшовиками в корінних питаннях будівництва соціалізму, зокрема виступали проти диктатури пролетаріату, намагалися обмежити розвиток революції бурж.-демократичними завданнями, добивались угоди з *Центральною радою* тощо. В лютому 1918 вони виступили проти *Брестського миру 1918*. Влітку 1918 Л. е. остаточно перетворилися на куркульську партію. Вони виступили проти політики *«воєнного комунізму»*, прийняли рішення будь-що спровокувати війну з Німеччиною. Л. е. 6.VII 1918 у Москві вбили нім. посла, вчинили *лівоесерівський заколот 1918*. Після ліквідації його і виключення Л. е. з складу Рад їхня партія 1921 розпалася. На Україні Л. е. підтримували денікінську і петлюрівську контрреволюцію.

М. М. Липовченко.

«ЛІ́ВІ КОМУНІ́СТИ» — фракційна група в РКП(б), яка утворилась у зв'язку з укладенням *Брестського миру 1918* і виступала з позицій дрібнобурж. революційності в питаннях зовн. і внутр. політики. «Л. к.» на чолі з Бухаріним, як і Троцький, боролися проти укладення миру з Німеччиною, вимагали оголосити їй «революц. війну», чим ставили під загрозу існування Рад. д-ви. «Л. к.» заперечували можливість побудови соціалізму в одній країні, заявляли, що збереження диктатури пролетаріату в Росії можливе тільки за умови переможної світової соціалістичної революції, яку треба підштовхувати за допомогою війни проти світ. імперіалізму. Зазнавши поразки при обговоренні в ЦК РКП(б) питання про мир, «Л. к.» виступили проти ідей конкретних заходів щодо побудови соціалізму, накреслених у праці В. І. Леніна *«Чергові завдання Радянської влади»*. В. І. Ленін, ЦК партії, *Сьомий з'їзд РКП(б)* (березень 1918) дали рішучу відсіч спробам «Л. к.» підірвати єдність партії і ослабити Рад. д-ву. Влітку 1918 більшість «Л. к.» відкрито визнала свої помилки й включилася в парт. і держ. роботу.

ЛІ́ВІЙ Тіт [Titus Livius; 59 до н. е., Патавіум (тепер Падуя, Італія) — 17 н. е., там же] — давньорим. історик. Автор «Римської історії від заснування міста», в якій порічно викладено історію Риму від легенди про заснування міста до 9 до н. е. (142 книги, збереглися 1—10 та 21—45 книги). В праці Л. подано відомості, пов'язані з історією Пн. Причорномор'я, зокрема про боротьбу Риму проти понтійського царя *Мітрідата VI Євпатора*.

ЛІВІ́ЙСЬКА ПУСТЕ́ЛЯ — тропічна пустеля в Африці, в межах Лівії, Єгипту й Судану, пн.-сх. частина пустелі *Сахари*. Площа бл. 2 млн. км². Являє собою низовину, вкриту рухомими пісками, що утворюють *дюни* й *бархани* заввишки до 300 м (на Пн.), та плато (на Пд.) — пересічні вис. до 500 м, найбільша — 1934 м (масив Ель-Увейнат). На Пн. Сх.— глибокі западини (Каттара, 133 м нижче р. м.; Файюм та ін.). Родовища заліз. руди, фосфоритів тощо. Клімат жаркий, посушливий (бл. 25 мм опадів на рік, на Пн.— до 100 мм). Рослинність бідна, подекуди взагалі відсутня. Скотарство. В оазисах вирощують фінікову пальму, персики, абрикоси.

ЛІВІ́ЙЦІ — нація, основне населення Лівії. Чисельність — 2,25 млн. чол. (1978, оцінка). Говорять *арабською мовою*. Віруючі Л.— мусульмани-суніти. Л. сформувалися в результаті змішання араб. племен (проникли сюди в 7—11 ст.) з місц. берберським населенням, яке засвоїло араб. мову, релігію і звичаї. Л., які живуть у приморській зоні країни, займаються землеробством, в пд. і центр. районах — кочовим і напівкочовим скотарством; частина Л. працює на нафтопромислах. Про історію, г-во і культуру Л. див. *Лівія*, *Араби*.

ЛІ́ВІНГСТОН (Livingstone) Давід (19.III 1813, Блантайр, Шотландія — 1.V 1873, Чітамбо, Замбія) — англ. мандрівник, дослідник Африки. За освітою медик. Починаючи з 1840 протягом 30 років здійснив подорожі у Пд. і Центр. Африку. Дослідив *Калахарі*, бас. р. *Замбезі*, її вододіл з Конго, частину узбережжя Великих афр. озер, відкрив водоспад *Вікторія* та ін. Л. перетнув афр. материк з Зх. на Сх., визначив положення понад 1000 пунктів. Завдяки дослідженням Л. склалися перші уявлення про будову поверхні Пд. Африки, її гідрографічну сітку тощо. Матеріали спостережень Л. видано в двох його книгах (1857, 1865) і записках (1874). Л. був противником расизму й работоргівлі. Похований Л. у Вестмінстерському абатстві в Лондоні. Ім'ям Л. названо місто в Замбії, гори у Сх. Африці, водоспади на р. Конго.

ЛІ́ВІЯ, Соціалістична Народна Лівійська Арабська Джамахірія — держава в Пн. Африці.

На Пн. омивається Середземним м. В адміністративному відношенні поділяється на 44 муніципальні округи.

Державний лад. Л.— республіка. Діє конституційний акт Декларація народної влади, прийнятий 1977. Найвищим органом держ. влади проголошено Загальний народний конгрес Лівійської Джамахірії (ЗНК). Постійно діючим органом ЗНК є Генеральний секретаріат. Функції уряду здійснює Вищий нар. комітет ЗНК та його голова.

П. Ф. Мартиненко.

Природа. Більшу частину Л. займають напівпустельні та пустельні плато заввишки 200—600 м. На

Тріполі. На одній з вулиць міста.

Зх.— кам'янисте пустельне нагір'я Хамада-ель-Хамра; в центрі — невисокі вулканічні гори Ель-Харудж ель-Асвад, на Пд.— відроги нагір'я Тібесті, на Пн. Сх.— масив Ель-Джебель-ель-Ахдар. Між ними — великі піщані улоговини (едейєни). На Сх. країни лежить *Лівійська пустеля*. Надра Л. багаті на нафту, розвідані поклади газу, заліз. руди, фосфоритів та ін. Клімат переважно тропічний, пустельний, на узбережжі — субтропічний, середземноморського типу. Пересічна т-ра найхолоднішого місяця (січня) на Пн. +11, +12°, на Пд.— від +15 до +18°, найтеплішого (липня) відповідно від +27 до +29° і від +32 до+35° (макс., понад + 50°, в центрі Лівійської пустелі). Опадів на узбережжі 300—600 мм на рік, у внутр. районах—бл. 25 мм. Постійних річок немає, є тимчасові водотоки — *ваді*. Переважає пустельна рослинність, на узбережжі — субтропічна напівпустельна. У внутр. районах, в місцях виходу грунтових вод,— *оазиси*.

Населення. Осн. населення становлять араби (*лівійці*). Живуть також *бербери* і невеликі групи *хауса* та ін. Офіц. мова — арабська. Пересічна густота нас.— 1,6 чол. на 1 км² (1978). Понад 30% нас. живе в містах. Найбільші міста: *Тріполі, Бенгазі*.

Історія. Тер. сучас. Л. була заселена у глибоку давнину. Лівійці не раз зазнавали іноз. навал, в т. ч. Старод. Єгипту. В 1-й пол. 1-го тис. до н. е. в Л. були засновані фінікійські, в 7 ст. до н. е.— грец. колонії (див. *Кіренаїка*). В різний час Л. перебувала під владою *Карфагену*, д-ви *Ахеменідів*, Старод. Риму, *вандалів, Візантії*, араб. *Халіфату, Османської імперії*. Внаслідок італо-тур. війни 1911—12 тер. Л. захопила Італія (до 1943). Під час 2-ї світової війни 1939—45 тер. Л. 1943 зайняли війська Великобританії, Франції і США. Після війни народ Л. боровся за незалежність. 24.XII 1951 було проголошено незалежне Об'єднане Королівство Л. (король Ідріс I). Прагнучи зміцнити свої позиції у Л., Великобританія 1953 і США 1954 нав'язали Л. нерівноправні договори. В серед. 50-х рр. в Л. було відкрито багаті родовища нафти, і країна стала об'єктом активного проникнення іноз. капіталу. Внаслідок військ. перевороту 1. IX 1969 Л. проголошено Лівійською Араб. Республікою. Управління

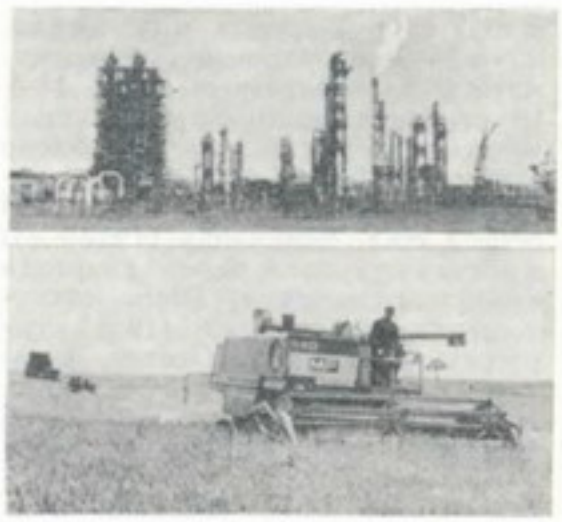

Загальний вигляд заводу зрідженого газу в Марса-ель-Бурейка.
На полі державного сільськогосподарського комплексу.

країною перейшло до Ради революц. командування (РРК) на чолі з М. *Каддафі*. РРК проголосила, що Л. відмовляється від капіталістичного шляху розвитку й будуватиме «лівійський ісламський соціалізм». В Л. здійснено ряд заходів по зміцненню нац. економіки, розширенню держ. сектора. В 1970 ліквідовано всі іноз. військ. бази на тер. Л. В 1977 в Л. було проголошено «режим народної влади», країну перейменовано на Соціалістичну Нар. Лівійську Араб. Джамахірію. 10.IX 1980 керівництво Л. і Сірії заявило про створення єдиної д-ви. У зовн. політиці Л. дотримується позитивного нейтралітету та неприєднання, веде боротьбу проти імперіалізму, неоколоніалізму та расизму, виступає за розвиток дружніх відносин з СРСР та ін. соціалістичними країнами. В 1955 Л. встановила дипломатичні відносини з СРСР. В 1963 між Л. та СРСР було укладено торг. договір, 1972 — договір про екон. і тех. співробітництво, 1975 — договір про культурні зв'язки.

З 1955 Л. — член ООН. Л. — член *Ліги арабських держав, Організації африканської єдності, ОПЕК, Організації арабських країн — експортерів нафти, Національного фронту стійкості і протидії*.

Єдину в країні масову політичну орг-цію — Арабський соціалістичний союз (засн. 1972) 1977 розпущено. Загальна федерація робітничих профспілок, засн. 1972.

В. С. Плачинда.

Господарство. Л. належить до країн, що розвиваються. Після проголошення республіки 1969 уряд здійснює прогресивні заходи щодо зміцнення нац. економіки. Насамперед було встановлено контроль над гол. природним багатством — нафтою. За видобутком нафти (100 млн. т, 1978) Л. посідає 8—9-е місце у світі. Від її продажу країна одержує понад 90% валютних надходжень у бюджет. Частка д-ви у видобуванні нафти становить 61% (1978). Під контроль д-ви перейшли також банки, значна частина транспорту, численні пром. і буд. компанії, зовн. торгівля, землі, які здаються в оренду, та ін. Держ. сектор у виробн. нац. продукту становить 75—80%. Націоналізація й розвиток нафтодобувної пром-сті створили передумови для піднесення всього г-ва, матеріального й культур. рівня життя нар. мас. Виконується план розвитку г-ва країни на 1976—80, мета якого полягає у створенні багатогалузевої сучас. пром-сті, в т. ч. важкої, а також с. г., яке б забезпечувало країну продовольством. Проте до цього часу не ліквідовано соціально-екон. відсталість, зумовлену тривалим колоніальним режимом. У с.-г. виробн. зайнято 60% населення. Здійснюється програма розвитку й модернізації с. г., націоналізовано 80% усіх земель, що обробляються, проводиться агр. реформа й кооперування сел. г-в, освоюються пустельні землі. Гол. галузь с. г.— тваринництво. Розводять переважно овець і кіз. Збір і виробн. осн. с.-г. продуктів (тис. т, 1979): пшениці — 110, ячменю — 300, овочів — бл. 600, фруктів—190, вовни—7,2; заготовлено шкір і шкур 2,9. С. г. зберігає відсталий характер. У пром-сті (не рахуючи нафтодобувної та нафтопереробної) створюється 10% нац. доходу. Переважають невеликі напівкустарні підприємства — харчові, текстильні, тютюнові, буд. матеріалів, по обробітку шкір, миловарні тощо. Будуються сучас. ф-ки й з-ди. В 1978 вироблено 3,5 млрд. кВт × × год електроенергії. Осн. пром. центри — Тріполі, Бенгазі.

Гол. вид транспорту — автомобільний. З-ць немає. Довж. (тис. км, кін. 1979): автошляхів з твердим покриттям — 10,5, нафтопроводів

Герб Лівії.

ЛІВІЯ

Площа — 1759,5 тис. км²

Населення — понад 3 млн. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. Тріполі

Лівія. Наскельне зображення у Ваді-Зігза

— 3,4. Найбільші мор. порти — Тріполі та Бенгазі. Поблизу Тріполі та в Себха—міжнар. аеропорти. Осн. статті експорту — нафта, цитрусові, шкіри, нафтопродукти. Довозять машини й устаткування, продовольство, мінеральні добрива, буд. матеріали тощо. Гол. торг. партнери — країни *Європейського економічного товариства*. Розширюються торг. зв'язки з СРСР та ін. соціалістич. країнами. Між Л. та СРСР підписано ряд угод про екон., тех. і культур. співробітництво, зокрема, Рад. Союз бере участь у спорудженні пром. об'єктів, геологічних дослідженнях, підготовці нац. кадрів Грош. одиниця — лівійський динар. За курсом Держбанку СРСР 1 лівійський динар = 2,17 крб (жовтень 1980). *М. П. Крачило.*

Медичне обслуговування. В 1970 в Л. було 7,6 тис. лікар. ліжок (39 ліжок на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 730 лікарів (4 лікарі на 10 тис. ж.). В Л. готують тільки серед. мед. персонал. Система мед. обслуговування в основному державна.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В 1975 запроваджено обов'язкове навчання для дітей і підлітків віком від 6 до 15 років. Строк навчання в поч. школі 6 років, у середній — 6 (3 роки в неповній і 3 — у повній). Обов'язкове навчання запроваджено у поч. і неповній серед. школі. В 1976/77 навч. р. у поч. школах налічувалося 592,2 тис. учнів, у серед. навч. закладах—198,3 тис. учнів. Вищі навч. заклади: ун-т у м. Бенгазі (засн. 1955; 1978/79 навч. р.— 8,8 тис. студентів), ун-т у Тріполі (засн. 1973; 1978/79 навч. р.— 4,2 тис. студентів). Є ряд ін-тів. В 1975 в країні засн. найбільшу в Африці лабораторію нафт. досліджень. Б-ки: Державна (засн. 1917) та ун-ту в Тріполі, Публічна (засн. 1955), б-ка ун-ту в м. Бенгазі з фондом понад 108 тис. тт. та ін. У Тріполі містяться музеї: археології, етнографії, ісламу, природничої історії; музеї античної історії — в Лептіс Магні, Сабраті та ін. *В. З. Клепиков.*

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1978 в Л. видавалися арабомовою щоденна урядова газ. «Аль-Фаджр аль-Джадід» («Зоря», засн. 1966) тиражем 35 тис. прим. та 15 ін. періодичних видань. Інформ. урядове агентство Джамахірія Ньюс Ейдженсі (ДЖАНА) засн. 1964. Радіомовлення — з 1957, телебачення — з 1968. Передачі ведуться арабською і англійською мовами.

Література в давнину розвивалася в руслі заг. араб. культури (див. *Арабська культура*, розділ Література). В 16 ст. занепала. В 17—18 ст. виступили поети-суфії Омар бен аль-Фарід, Ахмед аль-Бахлюлі. Оскільки Л. майже постійно була під іноз. гнітом, її л-рі притаманні патріотичні й нац.-визвольні мотиви. Найвідоміші поети кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст.— Ахмед аш-Шаріф, Мустафа бен Зікрі, 2-ї пол. 20 ст.— Ахмед Рафік аль-Махдауї. Після проголошення незалежності Л. (1951) в л-ру прийшли молоді письменники, серед яких особливо популярні поети Алі Сідкі Абд аль-Кадер, Алі Мухаммад ар-Ракії, Мухаммад Абдалла, прозаїки Рішад аль-Хуні, Таліб ар-Раві, Абдель Хафез аль-Майар та ін.

В. К. Кухалашвілі.

Архітектура та мистецтво. На тер. Л. збереглися залишки давньогрец., давньорим. і візант. споруд з мозаїками і скульптурою (театр у Сабраті, кін. 2 — поч. 3 ст.). Після араб. завоювання (7— поч. 8 ст.) споруджували міста-«медини» з 1—2-поверховими будинками, мечетями, мінаретами. Для 18—19 ст. характерні багатокупольні мечеті, інтер'єри яких оздоблено орнаментальним різьбленням, майолікою (мечеть у м. Дерна). В період італ. панування (1912—43) в містах будували окремі квартали європ. архітектури. Після проголошення незалежності (1951) споруджуються будівлі (житл., культур.-освітні й адм.) сучас. типів. На тер. Л. збереглися неолітичні наскельні зображення (м. Ель-Увейнат та ін.), пам'ятки фінікійського мист. 1-го тис. до н. е. (скульптура з глини, кераміка, скляний посуд). Поширені різні види декор.-ужиткового мист.: килимарство, тиснення на шкірі, ювелірна справа, плетіння з пальмового листя.

Театр Л. виник на основі традицій нар. видовищ: театру тіней — «хаяль аз-зил», ляльк. вистав — «карагез» та ін. У 1935 в м. Дерна засн. першу театр. групу. В 40-х рр. виникли аматорські театр. гуртки, відбувалися вистави професійних італ. трупи. Після проголошення незалежності (1951) засн. кілька аматорських гуртків і колективів: нац. муз.-драм. трупа Мухтара Рамадана аль-Асвада, «Аль-Амаль» — у Тріполі, «Ат-Тадж аль-Фідді» — в Місураті. В 1951 створено перший лівійський театр з постійною групою — Нац. асоціація, в репертуарі якого — твори Ж. Б. Мольєра, М. Гоголя, а також сучас. лівійських драматургів. З 1963 в Тріполі діє муз.-драм. уч-ще. Працюють пересувні колективи — трупа нар. театру в Бенгазі, Нац. театри в містах Тріполі й Дерна, які ставлять п'єси егип. і лівійських авторів про життя народу та його боротьбу за незалежність.

Літ. Особенков О. М. Ливийская Арабская Республика. М., 1973; Товмасян С. А. Ливия на пути независимости и социального прогресса. М., 1980

ЛІВОБЕРЕ́ЖНА УКРАЇ́НА — історико-географічна назва частини укр. земель, що за *Андрусівським перемир'ям 1667* перебували на автономному становищі в складі Рос. держави в 2-й пол. 17—18 ст. Суспільно-політ. лад, що існував тоді на Л. У., дав території напівофіц. назву — *Гетьманщина*. В документах офіц. характеру її називали Малая Росія. *Малоросія* До Л. У входила тер. сучас. Черніг., Полтав., зх. районів Сумської, сх. районів Київ. і Черкас. областей. На Пн. і Сх. Л. У. межувала з рос. воєводствами і *Слобідською Україною*, на Пд.— з *Диким полем* і *Запорізькою Січчю*, на Зх. рубіж проходив по Дніпру. До Л.У. належав також Київ з прилеглою територією. На Л.У. існував суспільно-політ. устрій, якому було покладено початок в ході *визвольної війни українського народу 1648— 54*. Автономне становище Л. У. виявилося в гетьманському правлінні, адм.-тер. поділові, військ. і фінанс. справах. Крайове управління очолював *гетьман*, який обирався на військ. раді (див. *Козацька рада*) і затверджувався царем. Свою діяльність у ряді питань гетьманське правління погоджувало з рос. урядом. Найвищі посади при гетьмані обіймала *генеральна старшина*. Тер. Л. У. в адм. і військ. відношеннях було поділено на Гадяцький, Київський, Лубенський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Стародубський, Чернігівський полки (див. відповідні статті), що їх очолювали полковники. Полки ділилися на сотні, очолювані сотниками, а в населених пунктах були козац. отамани. За козац. звичаєм ці посади мали обіймати виборні особи, але здебільшого, особливо у 18 ст., фактично на них призначали або вони переходили в спадщину. В містах існувало самоврядування — *магістрати* і *ратуші*. В 17 ст. в Києві, Переяславі, Чернігові, Ніжині та ін. містах були цар. воєводи, які відали рос. гарнізонами. Після утворення *Київської губернії* (1708) на чолі з генерал-губернатором адм. органи гетьманщини не підлягали йому. В результаті централізаторської політики царського уряду 1722—27 гетьманство було скасовано і утворено *Малоросійську колегію* (1727—34 і 1750—64 гетьманство відновлювалось). Хоч і з обмеженнями, але автономія Л. У. існувала до 1781, коли на її території було створено Київське, Новгород-Сіверське і Чернігівське намісництва, тобто запроваджено загальнорос. адміністративну систему.

Перебуваючи в складі Рос. д-ви, Л. У. знайшла в особі Росії спільника і захисника в боротьбі проти іноз. загарбників. Козац. полки в складі рос. армії брали участь у боротьбі проти султанської Туреччини — *Чигиринських походах 1677 і 1678* і *Азовських походах 1695—96*, у *Північній війні 1700—21* (у т. ч. в *Полтавській битві 1709*), рос.-тур. війнах 1735—39, 1768—74 (див. *Російсько-турецькі війни 17—19 століть*). Класова політика царизму та гетьманської адміністрації на Л. У. була спрямована на збереження і зміцнення феод.-кріпосницького ладу. Указом Катерини II від 3 (14).V 1783 було юридично закріпачено селян Л. У., а указом 1785 *козацькій старшині* надано права *дворянства*. Незважаючи на панування феод.-кріпосницьких відносин. на Л. У. були сприятливіші умови, ніж на *Правобережній Україні* і на зх.-укр. землях, для розвитку с. г., промислів, ремесел, міст і торгівлі. У 18 ст. з'явилися *мануфактури*, на яких поряд з працею кріпаків і *приписних селян* застосовувалася праця найманих робітників. Розвиток продуктивних сил і сусп. поділу праці зумовлював зростання на Л. У. внутр.

торгівлі. Економіка Л. У. дедалі більше входила в систему всерос. ринку. Цьому сприяло скасування 1754 внутр. митної системи (див. *Індукта*). Л. У. відігравала важливу роль у зовн. торгівлі. Через Київ, Ніжин ішов осн. торг. шлях у Росію з Балкан, Бл Сходу та ряду зх.-європ. країн. Значну роль Л. У. відіграла в розвиткові культури і укр.-рос. культур. зв'язків, зокрема *Київська академія*, Чернігівська і Переяславська колегії. На Л. У. виникли *козацькі літописи*, створено істор. праці «*Синопсис*», «*Історію Русів*». З Л. У. пов'язані життя і творчість визначних діячів укр. і рос. культури 17—18 ст. Л. *Барановича*, І. *Галятовського*, І. *Гізеля*, Г. *Конисього*, Ф. *Прокоповича*, Г. *Сковороди*, Д. *Туптала*, письменника І. *Котляревського*, композиторів М. *Березовського*, Д. *Бортнянського*, А. *Веделя*, художників В. *Боровиковського*, Г. *Левицького* та ін.

В 2-й пол. 17—18 ст. на Л. У. активізувалася антифеод. боротьба укр. селян, козаків і міської бідноти (див. *Переяславського полку повстання 1666*, *Кліщинське повстання 1767—70*, *Турбаївське повстання 1789—93*), знайшло широкий відгук *Булавінське повстання 1707—09*. У 18 ст. Л. У., як й ін. укр. землі, охопив *гайдамацький рух*. Протягом 60—80-х рр. 18 ст. на Л. У. діяв ватажок сел. загонів С. *Гаркуша*. Антифеод. рух на Л. У. посилився під час *селянської війни під проводом О. І. Пугачова 1773—75*. Класова боротьба на Л. У. була складовою частиною антифеод. рухів нар. мас всієї Росії. В боротьбі проти іноз. загарбників, кріпосницького гніту, сваволі царської влади, в процесі екон. і культур. зв'язків міцніла дружба рос. і укр. народів. Після *возз'єднання Правобережної України з Росією* (1793) назви Л. У., так само як і Правобережна Україна, стали чисто геогр. поняттями.

Літ.: Історія Української РСР, т. 2. К., 1979; Барвинский В. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII—XVIII вв. К., 1909; Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии, т. 1—3. К., 1888—1902; Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. К., 1959; Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній Україні в 50—70-х роках XVII ст. К., 1960.

Ф. П. Шевченко.

ЛІВОГЕГЕЛЬЯ́НСТВО — філософська ідеалістична течія в *гегельянстві*. Див. *Молодогегельянство*.

ЛІВОЕСЕ́РІВСЬКИЙ ЗА́КОЛОТ 1918 — контрреволюц. виступ лівих есерів у Москві 6—7.VII під час роботи 5-го Всерос. з'їзду Рад, на якому лівоесерівська фракція зайняла антирад. позицію. Заколот, в організації якого брали участь також дипломатичні представники іноз. імперіалістичних країн (див. *Локкарта змова*), був частиною заг. плану контрреволюц. виступів лівих есерів проти Рад. влади 6.VII ліві есери вчинили вбивство нім. посла в Москві з метою спровокувати війну з Німеччиною. Того самого дня заколотники захопили в місті ряд об'єктів, обстріляли з гармат Кремль. Придушенням заколоту керував В. І. Ленін. На 2 годину дня 7.VII Л. з. було ліквідовано. У розгромі заколоту взяли участь делегати I з'їзду КП(б)У. Лівих есерів рішенням 5-го Всерос. з'їзду Рад було виключено з складу Рад робітн. і сел. депутатів. Злочинна авантюра лівих есерів показала, що вони остаточно перейшли в табір контрреволюції.

М. М. Липовченко.

ЛІВО́НІЯ — на межі 12 і 13 ст. область розселення лівів. До 1561 Л. називали тер. Латвії та Естонії, що її завоювали нім. хрестоносці. На цій території була конфедерація 5 феод. утворень (зокрема, *Лівонський орден*). Після створення 1561 Курляндського герцогства (див. *Курляндія*) Л. почали наз. Пн. Латвію і Пд. Естонію. З часом за цією територією закріпилася ін. назва — *Ліфляндія*.

ЛІВО́НСЬКА ВІЙНА́ 1558—83 — війна Росії проти *Лівонського ордену*, а з 1561, після його розпаду, проти Польщі, Литви, Швеції і Данії за вихід до Балтійського м. Росія почала війну в січні 1558. До кінця року рос. війська здобули ряд перемог, зокрема зайняли Нарву і Дерпт (тепер м. Тарту), 1563 — фортецю Полоцьк. Цим успіхам сприяли нар. повстання в Латвії, Естонії, а також у Білорусії (входила до *Великого князівства Литовського*). Але ускладнення внутр. обстановки в Росії (розорення країни у зв'язку з *опричниною*, боярські змови проти *Івана IV*, зрада А. М. *Курбського*), несприятлива міжнар. ситуація (напади тур.-тат. агресорів, об'єднання Польщі й Литви внаслідок *Люблінської унії 1569*) змінили розстановку сил. У 1579 шведи захопили Нарву і Корелу, польс.-лит. військо на чолі зі Стефаном *Баторієм* зайняло Полоцьк і Великі Луки, 1581 оточило Псков. Залога й населення міста 31 раз відбивали напади ворога. В обороні Пскова брав участь загін укр. козаків, керівник якого М. Черкаський загинув під час облоги міста. Героїчна оборона Пскова визначила більш сприятливий для Росії вихід з війни. За укладеним 1582 з Польщею Ям-Запольським перемир'ям до Росії відійшла *Лівонія*; Баторій мав повернути захоплені рос. землі. У 1583 було підписано Плюське перемир'я зі Швецією, під владою якої залишилися Нарва і захоплені нею рос. міста Ям, Копор'є, Івангород. Вихід до Балтійського м. Росія повернула на поч. 18 ст. в результаті *Північної війни 1700—21*.

Літ.: Історія Української РСР, т. 1, кн. 2. К., 1979; Королюк В. Д. Лівонська війна. К., 1957.

В. Є. Спицький.

ЛІВО́НСЬКИЙ О́РДЕН — католицька і військово-феод. організація нім. феодалів, відгалуження *Тевтонського ордену*. Л. о. засн. 1237 після розгрому 1236 ордену *мечоносців*. У 13 ст. Л. о. створив феод. утворення у Сх. Прибалтиці, підкорив латис. і ест. народи. Зазнав поразки у *Льодовому побоїщі 1242*. У 1561, під час *Лівонської війни 1558—83*, Л. о. розпався. Остаточно його ліквідовано 5.III 1562.

ЛІВО́НСЬКІ ХРО́НІКИ — історико-літ. твори, джерело з історії Сх. Прибалтики кін. 12 — поч. 18 ст. Більшість Л. х. прославляє загарбницькі дії нім. хрестоносців і дворянства. Цінність Л. х. у значному фактичному матеріалі з історії Латвії, Литви, Естонії та *Лівонського ордену*, зокрема *Лівонської війни 1558—83*. Написані лат. і нім. мовами.

ЛІВО́РНО — місто в Італії, в обл. Тоскана, адм. ц. провінції Ліворно. Порт на Лігурійському м., залізнична станція. 170,4 тис. ж. (1971). Розвинута маш.-буд. (особливо суднобудування), електротех., нафтопереробна, хім., скляна, текст., харч. пром-сть. У районі Л.— підприємства чорної та кольорової металургії. Мор. академія. Один з центрів робітн. і демократичного руху країни. В 1921 у Л. була засн. *Італійська комуністична партія*. У середні віки Л.— фортеця; місто з 15 ст.

ЛІВОРУ́КІСТЬ — схильність людини діяти переважно лівою рукою. Зумовлена Л. особливостями центральної нервової системи, зокрема розташуванням деяких нервових центрів. Л. буває природженою (передумови до цього створюються в процесі внутрішньоутробного розвитку організму) і вимуше-

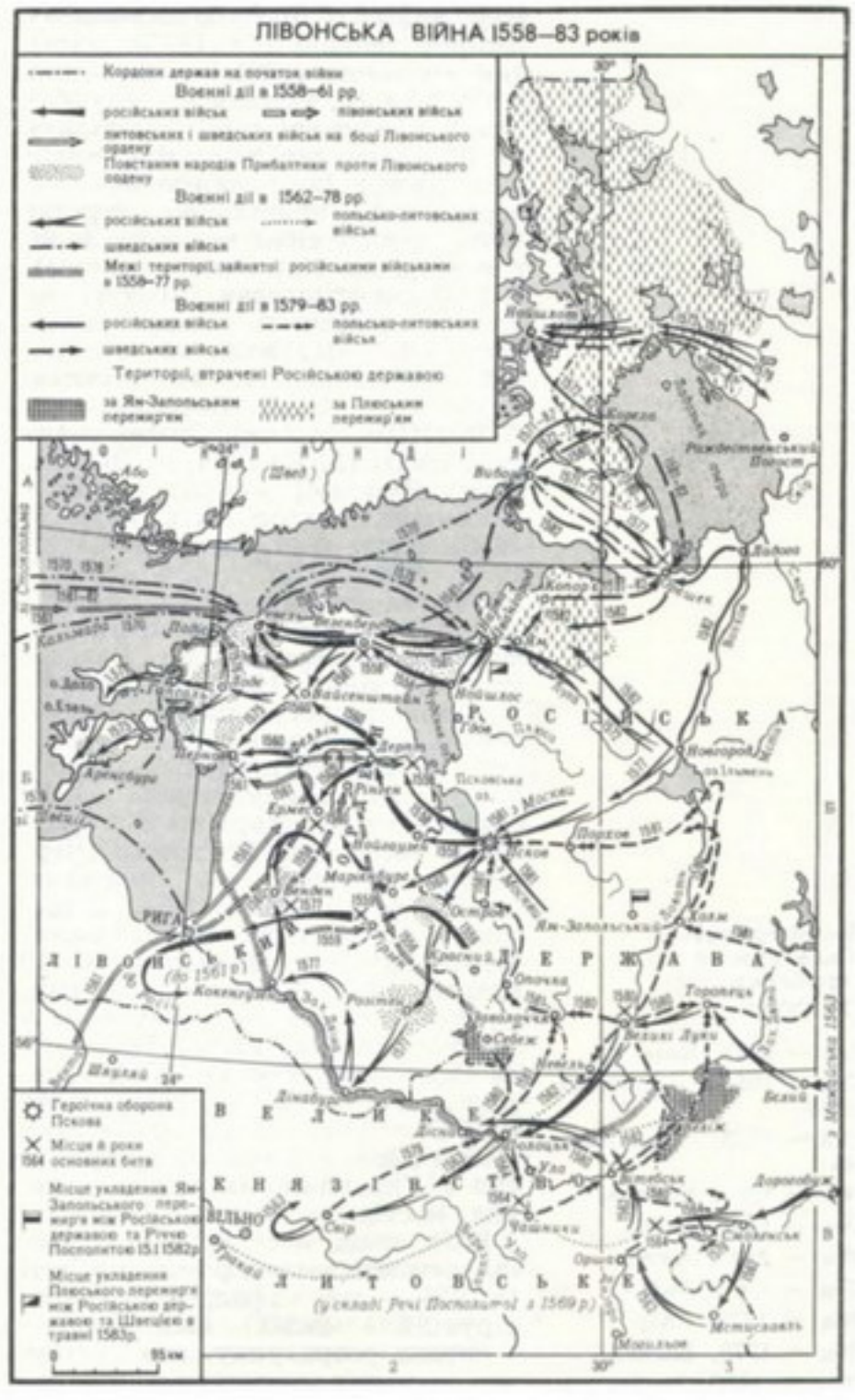

Й. М. Лівчак біля своєї матрицевибивальної набірної машини.

ною, зумовленою ушкодженням або захворюванням правої руки (*анкілоз, паралічі* тощо). Ліворукі діти (лівші) в психіч. і фіз. розвитку не відстають від праворуких. Л. слід враховувати при підборі на деякі спец. роботи.

ЛІВР (франц. livre, від лат. libra — римський фунт) — грошово-рахункова одиниця Франції, існувала з поч. 9 ст. до 1795 (до запровадження *метричної системи мір*, введення в обіг *франка*). Л. поділявся на 20 *су*, або 240 деньє. Л. дорівнював за вартістю ваговому *фунтові*, пізніше вартість його зменшувалася. Срібні монети Л. карбувалися лише 1656.

ЛІВЧА́К (Ливчак) Йосип Миколайович [1839, с. Тисів, тепер Долинського р-ну Івано-Фр. обл.— 27.X (9.XI) 1914, Петроград] — укр. винахідник і громадський діяч. Вчився у Львів. та Віденському ун-тах. У Відні видавав журнали «Страхопуд» (1863—68), «Золотая грамота» (1864—67) і «Славянская заря» (1867—68), де друкував свої літ. твори й публіцистику. Керувався ідеями *панславізму* і «москвофільства» (див. «*Москвофіли*»). Через переслідування австро-угор. уряду Л. 1869 емігрував у Росію. Жив і працював у Вільнюсі та Петербурзі. Займався питаннями повітроплавання; розробив ряд оригінальних конструкцій друкарських машин — матрицевибивальну набірну машину (бл. 1875), прототип *лінотипа* (1881 — за кілька років до того, як таку машину збудував в Америці нім. винахідник О. *Мергенталер*) та ін. Він винайшов діаскоп (вид *перископа*), універсальний прицільний верстат (1886; відзначений великою Золотою медаллю Паризької академії). В 1900 сконструював автомат. покажчик пройденого шляху і швидкості руху паровоза, за що Рос. тех. т-во нагородило його золотою медаллю ім. О. П. Бородіна.

ЛІ́ВШИЦЬ Іссахар Зельманович [н. 23.VIII (5.IX) 1914, м. Вільно, тепер Вільнюс] — рад. учений-ентомолог, доктор біол. наук (з 1965), засл. діяч науки УРСР (з 1975). Член КПРС з 1947. В 1937 закінчив Ленінгр. с.-г. ін-т. З 1940 (за винятком воєнних років, коли Л. був учасником Великої Вітчизн. війни 1941—45) завідує відділом захисту рослин *Нікітського ботанічного саду*. Опрацював інтегровану програму захисту плод. культур, яку широко застосовують на Пд. України. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами. Держ. премія УРСР, 1976, Держ. премія СРСР, 1980. *М. М. Грисюк.*

ЛІ́ВШИЦЬ Яків Давидович [н. 10 (23).IX 1907, Київ] — укр. рад. вчений у галузі буд. механіки й мостобудування, доктор тех. наук (з 1955), професор (з 1956), засл. діяч науки УРСР (з 1977). Член КПРС з 1940. Після закінчення (1930) Київ. політех. ін-ту працював в Управлінні по буд-ву великих мостів на місцевих шляхах, у Київ. авіац. ін-ті. З 1945 — у Київ. автомобільно-дорожньому ін-ті (з 1955 — зав. кафедрою буд. конструкцій і мостів). Осн. праці — з питань розрахунку залізобетонних мостових конструкцій.

ЛІ́ГА (франц. ligue, від лат. ligo — зв'язую) — союз, спілка, товариство, об'єднання окремих осіб, організацій або держав (напр., *Ліга арабських держав*).

ЛІ́ГА (від лат. ligo — зв'язую) — в нотному письмі дугоподібний знак (риска), що ставиться під нотами (або над ними) і вказує на зв'язне виконання (*легато*) групи звуків різної висоти або суміжних нот однієї висоти. У вокальній музиці пов'язує звуки, що виконуються на один поетичний склад.

ЛІ́ГА АМЕРИКА́НСЬКИХ УКРАЇ́НЦІВ (ЛАУ)— культур.-освітня орг-ція укр. трудової еміграції в США. Засн. в квітні 1924 в Нью-Йорку на 1-му конгресі укр. робітн. орг-цій США. Об'єднала розрізнені укр. клуби та т-ва. Спочатку мала назву «Союз укр. робітн. орг-цій» (СУРО), потім — «Союз українських робітників». З 1940 називається ЛАУ В 20—30-х рр. СУРО виступав проти колонізаторської політики Польщі на зх.-укр. землях. У роки 2-ї світової війни Ліга очолила рух прогресивних кіл укр. еміграції за прискорення розгрому фашист. Німеччини, брала активну участь у кампаніях подання допомоги рад. народові. Ліга працює в складних умовах протидії з боку укр. націоналістичних орг-цій. В період розгулу *маккартизму* зазнала переслідувань. Має відділи та самодіяльні колективи в місцях традиційного поселення осіб укр. походження (Нью-Йорк, Детройт, Чікаго, Пітсбург тощо). Лігу очолює голова Виконавчого к-ту — М. Д. *Ганусяк*, відповідальний секретар — М. М. *Торченко*. Ліга зміцнює зв'язки з Рад. Україною, популяризує серед громадськості США досягнення УРСР в усіх галузях суспільного життя, виступає за розвиток добросусідських відносин між США і СРСР.

Б. Б. Євтух.

ЛІ́ГА АРА́БСЬКИХ ДЕРЖА́В (ЛАД), Ліга арабських країн — регіональна організація. Засн. 22.III 1945. Членами ЛАД 1979 були 20 д-в: АНДР, Бахрейн, Джібуті, Ірак, Йорданія, ЙАР, НДРЙ, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сірія, Сомалі, Судан, Туніс. Після підписання 1979 сепаратного договору з Ізраїлем з ЛАД був виключений Єгипет. З 1964 в роботі ЛАД бере участь *Організація визволення Палестини*. Статут ЛАД проголошує метою орг-ції екон., політ. і культур. співробітництво араб д-в для зміцнення їхньої незалежності та суверенітету. Найвищий орган ЛАД — Рада, в яку входять представники всіх країн-учасниць (сесії Ради скликаються 2 рази на рік). Виконавчим органом ЛАД є генеральний секретаріат (місцеперебування до березня 1979 — Каїр, з березня 1979 — Туніс). ЛАД відіграє важливу роль в об'єднанні дій араб. країн у боротьбі проти неоколоніалістських прагнень імперіалістичних держав на Близькому Сході. Велике значення для координації дій араб. країн мають конференції глав урядів араб. держав (табл.).

Г. Г. Зибіна

Конференції Глав урядів арабських держав:

1-а — 1964, Каір
2-а — 1964. Александрія
3-я — 1965. Касаблан-ка
4-а — 1967, Хартум
5-а — 1969, Рабат
6-а — 1973, Алжір
7-а — 1974, Рабат
8-а — 1976, Каїр
9-а — 1978, Багдад
10-а — 1979. Туніс

ЛІ́ГА НА́ЦІЙ — міжнар. організація, що існувала в період між 1-ю і 2-ю світовими війнами. Створена 28.IV 1919 на *Паризькій мирній конференції 1919—20*, яка прийняла вироблений спец. комісією статут Л. н., включений до мирних договорів, що завершили *першу світову війну 1914—18*. Спочатку статут Л. н. підписали 44 д-ви. Гол. органами Л. н. були щорічна Асамблея, Рада Л. н. (спершу складалася з 4 постійних і 4 непостійних членів) і постійний Секретаріат на чолі з ген. секретарем. Місцем перебування їх була Женева. Статут Л. н. формально передбачав боротьбу за обмеження озброєнь, за мир і безпеку народів. На практиці з часу заснування Л. н. була знаряддям політики найбільших імперіалістич. д-в, які потурали агресорам, заохочували підготовку 2-ї світової війни, підтримували систему колоніального гніту (див. *Мандатна система*). В 1920—34 діяльність Л. н. мала відверто антирадянський характер. 18.IX 1934 до Ліги націй вступив СРСР, що став її єдиним членом, який послідовно боровся за збереження миру, за створення системи *колективної безпеки*. Проте 14.XII 1939 Великобританія, Франція та їхні союзники, використавши як привід *радянсько-фінляндську війну 1939—40*, домоглися прийняття Радою Л. н. рішення про виключення СРСР з Л н. З того часу діяльність Л. н. фактично припинилася. Формально розпущена 18.IV 1946 постановою спеціально скликаної Асамблеї.

Літ.: История дипломатии, т. 3. М., 1965; Протопопов А. С. СССР, Лига Наций и ООН. М., 1968; История внешней политики СССР. т. 1. 1917—1945 гг М., 1976.

І. В. Грушецький.

ЛІГА́ЗИ (від лат. ligo — зв'язую), синтетази — клас *ферментів*, що каталізують реакції конденсації (приєднання однієї до одної) двох молекул. Процеси конденсації за участю Л. здійснюються за рахунок енергії розпаду аденозинтрифосфорної к-ти — АТФ (див. *Аденозинфосфорні кислоти*) або аналогічного трифосфату (ЦТФ, ГТФ та ін.). Завдяки дії Л. утворюються нові хім. зв'язки. Л. відіграють велику роль гол. чин. в процесах *біосинтезу* білків, жирів, вуглеводів. Термін «лігази» вживають і щодо синтезуючих ферментів, які діють без участі нуклеозидтрифосфатів.

ЛІГА́НДИ (від лат. ligo — зв'язую), аденди — іони та молекули, які зв'язані з центральним атомом або іоном у *координаційній сполуці*. Л. часто бувають від'ємні іони OH^-, F^-, Cl^-, Br^-, I^- та ін., полярні молекули H_2O, NH_3, CO, неполярні молекули, які легко поляризуються, $NH_2—CH_2—CH_2—NH_2$ (етилендіамін) тощо

ЛІГАТУ́РА (лат. ligatura — зв'язка) — 1) *Буква* або знак фонетичної *транскрипції*, утворений з'єднанням елементів двох літер або знаків в один (дат., норв. Æ з А й Е). 2) З'єднане написання двох чи більше літер, які передають один знак [напр., польс. sz чи укр. дз (у слові «дзижчати» та ін.)], а також написання одним складним

знаком з'єднання літер, складу чи слова (див. *В'язь*). Іл. див. до ст. *В'язь*, т. 2, с. 431. 3) В поліграфії — дві з'єднані (злиті) між собою *літери* на одній ніжці. В деяких мовах Л. позначає лише один звук, напр. Æ, æ (з'єднане накреслення а + е) і Œ, œ (о + е).

ЛІГАТУ́РА в медицині — нитка, яку зав'язують навколо кровоносної судини для спинення або запобігання кровотечі під час операції або залишають у рані після операції, щоб забезпечити з'єднання тканин. Матеріалом для Л. є шовкові, бавовняні, лляні, капронові нитки, кетгут тощо.

ЛІГАТУ́РА в металургії — 1) Допоміжний сплав, який вводять у рідкі металеві сплави, щоб змінити їхній хім. склад і поліпшити властивості. Являє собою сплав певних хім. елементів з *легуючими елементами* або *модифікаторами* чи (рідше) самих легуючих елементів (модифікаторів). Сприяє кращому засвоюванню сплавами легуючого елемента (модифікатора), ніж при додаванні його окремо — у чистому вигляді. Найчастіше Л. (напр., сплав кремній — кальцій — магній — церій — залізо, що його додають у чавун) застосовують у чорній металургії. 2) Метал, який вводять у *благородні метали* або сплави, щоб надати їм необхідних властивостей, а також зменшити вартість виробів з них. Такими Л. є, напр., мідь, алюміній.

ЛІ ГВАН СУ (літ. псевд.— Чхунвон; 22.II 1892, м. Чонджу — бл. 1951?) — кор. письменник. Ідеолог кор. бурж. націоналізму. Після 1945 жив у Пд. Кореї. Пропав без вісті на поч. війни 1950—53. Романами «Бездушність» (1917), «Першопрохідник» (1918) заклав основи сучас. кор. прози. В ряді романів і публіцистиці знайшли відображення націоналістичні ідеї Л. Г. С. Автор істор. романів «Государ Седжо Великий» (1940), «Буддійський наставник Вонхйо» (1942) та ін. В повісті-сповіді «Моє визнання» (1948) розкаювався в співробітництві з япон. окупантами в 40-х роках. *Л. Р. Концевич.*

ЛІ ГІ ЙОН (літ. псевд. — Мінчхон; н. 29.V 1895, поблизу м. Чхонан) — кор. письменник. Член Трудової партії Кореї. Один з організаторів Кор. федерації пролет. мистецтва (1925). В ранніх повістях і оповіданнях показав трагічне становище трудящих Кореї під владою япон. окупантів. Роман «Рідний край» (1934) присвячений життю кор. села. В романі «Новина» (1939) звучать антифеод. мотиви. Роман «Земля» (ч. 1—3, 1948—60) — про агр. реформу в Пн. Кореї. Панораму ідейно-політ. життя в Кореї кін. 19 — серед. 20 ст. подано в романі-трилогії «Ріка Туманган» (1954—64). Повість «Доля однієї жінки» (1964) присвятив партизанському рухові 30-х рр. Нагороджений радянським орденом Трудового Червоного Прапора.

Тв.: Укр. перекл.— Земля. К., 1954; Рідний край. К., 1980; Рос. перекл.— Земля, ч. 1—2. М., 1953; Судьба одной женщины. Пхеньян, 1964; Родная сторона. М., 1967.
Літ.: Иванова В. И. Ли Ги Ён. М., 1962. *Л. Р. Концевич.*

ЛІГІНОПТЕ́РИС (Lyginopteris) — рід викопних рослин родини лігіноптеридових класу *насінних папоротей*. Жили в кам'яновугільному періоді. Мали довге тонке (до 4 см у діаметрі) розгалужене, вкрите шипами, стебло. За анатомічною будовою стебла і кореня нагадували *папороті, саговники* і араукарієві. Листя Л., зовні подібне до листя папоротей, мало *продихи*, що містилися з обох боків листкової пластинки. *Насінні зачатки* були прямі, з пилковою камерою, з одним покривом і однією *мегаспорою* всередині. Л. являє великий наук. інтерес як найкраще вивчений рід насінних папоротей.
Н. О. Щекіна.

ЛІГНІ́Н (від лат. lignum — деревина) — полімерна органічна речовина, якою просякнуті здерев'янілі стінки клітин переважної більшості *вищих рослин*. Л. відносять до інкрустуючих речовин оболонки рослинної клітини. Найбільше Л. в *деревині* (так, у деревині листяних порід 20—30% Л., хвойних — до 50%). У чистому вигляді Л.— аморфний порошок жовто-коричневого кольору, нерозчинний у воді та органіч. розчинниках, розчинний у *лугах*. Л. забарвлюється осн. барвниками і дає колірні реакції, характерні для *фенолів*. Хім. будову Л. остаточно не визначено. Відомо лише, що молекула Л. складається з полімеризованих аромат. спиртів. Л. міститься у відходах целюлозної і гідролізної пром-сті. Застосовують Л. у керамічному виробництві як пластифікатор, при виготовленні теплоізоляційних і будівельних матеріалів тощо. У медицині Л. наз. перев'язувальний матеріал, одержуваний з деревини. Тех. гідролізний Л. переробляють для потреб с. г. на лігностимулююче добриво. Воно складається з водного розчину амонійних солей хінонних нітрополікарбонових к-т і натурального гідролізного Л. як сорбенту у співвідношенні 1 : 9. У грунті Л. перетворюється на гумінові к-ти, що сприяють росту коренів. Л.— аналог *гумусу*, меліоратор грунту. Як добриво використовують також амонізований Л. Препарат хлорлігнін має фунгіцидні властивості (див. *Фунгіциди*). *П. Г. Кроткевич* (Л. в с. г.).

ЛІГНІ́Т (від лат. lignum — деревина, дерево) — 1) Викопне слабообвуглене дерево, в якому збереглася анатомічна будова тканин. 2) Різновид *бурого вугілля*. На Україні є в *Дніпровському буровугільному басейні* й *Закарпатському буровугільному районі*. Використовують Л. як паливо і сировину для хім. промисловості.

ЛІГРОЇ́Н — суміш рідких вуглеводнів. Прозора жовтувата рідина, густ. 785—795 кг/м³. Одержують прямою перегонкою нафти або *крекінгом* нафтопродуктів (фракція, яка википає при 120—240° С). Застосовують як тракторне паливо, розчинник у лакофарбовій промисловості, як наповнювач у деяких приладах тощо.

ЛІГУРІ́ЙСЬКА РЕСПУ́БЛІКА — держава в Лігурії (Італія) 1797—1805. Засн. на тер. олігархічної Генуезької республіки після окупації її франц. військами. В Л. р. було проведено бурж. реформи за франц. зразком. Фактично перебувала під владою Франції. З 1805 тер. Л. р. було приєднано до Франц. імперії, за рішенням *Віденського конгресу 1814—15* — до *Сардінського королівства*.

ЛІГУРІ́ЙСЬКЕ МО́РЕ — частина Середземного м. між о-вами Корсіка та Ельба й узбережжям Франції та Італії. У пн. частині — Генуезька зат. Глиб. понад 2500 м. Гол. порти: Генуя, Ліворно, Спеція (Італія), Ніцца (Франція). Узбережжя Л. м.— відомий курортний район (Французька Рів'єра, Італійська Рів'єра).

ЛІ ГЮ БО (15.I 1169, м. Йоджу, тепер у провінції Кйонгідо — 2.IX 1241, о. Канхвадо) — кор. письменник. У своїх творах критикував політику двору, співчував землеробам. Зазнавав переслідувань властей. Поема «Государ Тонмон» (1194) побудована на міфологічному матеріалі. У творчості Л. Г. Б. сильні й буддійсько-даоські настрої. Значну частину його літ. спадщини становить пейзажна лірика. Писав і прозові твори різних жанрів. Мав великий вплив на розвиток кор. л-ри.

Тв.: Рос. перекл.—[Вірші]. В кн.: Классическая поэзия Индии, Китая, Кореи, Вьетнама, Японии. М., 1977.
Л. Р. Концевич.

ЛІД — вода в твердому стані. Відомо 10 кристалічних модифікацій Л. і аморфний Л. *Сингонія* гексагональна. Густ. 0,917. Твердість 1,5 (при +4°), 4,0 (при —44°) і 6,5 (при —78,5°). Безбарвний, у значних скупченнях синюватий; прозорий. Блиск скляний. Л утворюється в *кріосфері* при зниженні т-ри нижче за 0° (*льодовики*, крига водойм, підземний Л. тощо). У полярних і високогірних районах Л. спостерігається протягом цілого року, в помірних широтах — лише взимку. Є дані про наявність Л. на ін. планетах Сонячної системи і в *кометах*. Досліджує Л. *кріологія*.

ЛІД ШТУ́ЧНИЙ — харчовий або технічний *лід*, одержуваний з води за допомогою *холодильних машин*. Буває у вигляді блоків, плит, лусок і кристалів (снігу). Застосовується у харч. пром-сті, на штучних спортивних ковзанках тощо. Схожим на Л. ш. є «сухий лід» — *вуглекислий газ*, затверділий при т-рі — 78,5° С і атм. тиску. Див. також *Льодовиробництво*.

ЛІ́ДА — місто обласного підпорядкування Грод. обл. БРСР, райцентр. Залізнич. вузол. 67 тис. ж. (1980). Осн. підприємства: лакофарбовий, «Лідсельмаш», електровиробів та авторем. заводи, виробниче деревообр. об'єднання, взут. ф-ка. Підприємства харч. пром-сті (м'ясний та мол.-консервний комбінати; з-ди: харч. концентратів, пивоварний, хлібний) та по обслуговуванню залізнич. транспорту. Комбінати буд. матеріалів і залізобетонних виробів. Індустріальний технікум, муз. уч-ще. Краєзнавчий музей, планетарій. У Л.— руїни замку (бл. 1325, зруйнований 1710). Поблизу міста — торфопідприємства. Засн. у 13 ст. Місто нагороджено орденом «Знак Пошани» (1980).

ЛІДА́Р (англ. lidar; скорочено від light detection and ranging —

Лі Гі Йон.

Ф. І. Лідваль. Будинок колишнього Російського банку в Києві. 1913.

світло, детектування і зондування) — прилад для дистанційного визначення фізичного стану і хімічного складу атмосфери за допомогою лазерного випромінювання. Осн. елементами Л. є *лазер,* який генерує потужні наносекундні світлові імпульси, рефлектор, що спрямовує ці імпульси у зондовану ділянку атмосфери і приймає зворотне випромінювання, світлосильний спектрометр (див. *Спектральні прилади*) з фотоелектр. приймачем та реєструючий блок. Дія Л. грунтується на тому ж принципі, що й дія *радіолокаційної станції,* а також на явищах *люмінесценції,* релеївського, тіндалівського та комбінаційного розсіяння світла. Про кількісний і якісний склад атмосфери та її забруднення в місці, де в фіксований момент часу подіяв лазерний імпульс, судять за спектральним складом зворотного випромінювання. *І. І. Конділенко.*

ЛІ ДАЧЖА́О (6. X 1888, с. Дахейто, пов. Лаотін, пров. Хебей — 28.IV 1927, Пекін) — діяч кит. революц. руху, перший пропагандист марксизму в Китаї. Н. в сел. сім'ї. В 1907—13 навчався в Бейянській політико-юрид. школі в Тяньцзіні, 1913—16 — на ф-ті політекономії ун-ту Васеда в Токіо. Брав участь у демократичному русі за нову культуру, початому 1915 прогрес. кит. інтелігенцією. З 1916 співробітничав у журн. «Сінь ціннянь» («Нова молодь») та ін. прогрес. виданнях, у яких пропагував марксизм. З 1918 — зав. б-кою і викладач Пекінського університету. В 1919 — один з організаторів і керівників *«Четвертого травня» руху*. В 1920 організував у Пекіні легальне Товариство вивчення марксизму; брав участь у створенні перших комуністичних гуртків. Один із засновників (1921) Компартії Китаю (КПК), керівник Північ. бюро КПК. З 1922 — член ЦК КПК. У 1923—24 брав участь у реорганізації *гоміндану,* з 1924 — член його ЦВК. Учасник V конгресу Комінтерну (1924). З 1926 — в підпіллі. В квітні 1927 заарештований мілітаристською владою і страчений.

Літ.: Кривцов В. А., Краснова В. А. Ли Да-чжао. М., 1978.

ЛІ́ДВАЛЬ Федір (Фредрік) Іванович [20.V (1.VI) 1870, Петербург — 1945, Стокгольм (?)] — рос. архітектор, швед за походженням. У 1890—96 навчався в петерб. АМ у Л. *Бенуа*. Академік архітектури з 1909. Будував прибуткові будинки й банки в стилі *модерн* (житл. будинки на Кіровському проспекті, вулицях Желябова та Софії Перовської; будинок Азовсько-Донського банку, тепер Центр. телефонний переговорний пункт, 1908—09; готель «Асторія», 1910—14, всі — в Ленінграді; будинок Російського банку в Києві, тепер тут різні установи; скульптор В. Кузнецов, 1913).

ЛІ ДЕН ОК (н. 1916) — держ. і парт. діяч КНДР. Н. в сел. сім'ї. Закінчив політех. ін-т. У 30-х рр. брав участь у антияпон. русі. З 1945 — на парт. і держ. роботі. З 1976 — заст. прем'єра, з 1977 — прем'єр Адм. ради КНДР. У 1956—70 і з 1972 — член ЦК Трудової партії Кореї (ТПК), 1956—61 і 1972—77 — кандидат у члени Політ. комітету ЦК ТПК, 1961—70 і з 1977 — член Політ. комітету ЦК ТПК.

ЛІ́ДЕР Данило Данилович [н. 25.IV (8.V) 1917, с. Вікторівка, тепер Міллерівського р-ну Ростов. обл.] — рос. і укр. рад. театр. художник, засл. діяч мист. УРСР (з 1972). В 1956 закінчив Ін-т живопису, скульптури і архітектури ім. І. Ю. Рєпіна в Ленінграді. Виконав оформлення до вистав у театрах Ленінграда, Москви, Челябінська, Києва, Кракова, зокрема — «Маскарад» М. Лермонтова (1950), «Любов Ярова» К. Треньова (1952), «Король Лір» У. Шекспіра (1979); «Сторінка щоденника» О. Корнійчука (1965), «Патетична соната» М. Куліша (1966), «Для домашнього вогнища» за І. Франком (1968), «Ярослав Мудрий» І. Кочерги (1970), «Дядя Ваня» А. Чехова (1980), всі — в Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка. Держ. премія СРСР, 1952.

ЛІ́ДЕР (англ. leader, від lead — вести, керувати) — 1) Глава, керівник політ. партії, громад. орг-ції тощо. 2) У Рад. ВМФ — клас кораблів (типу есмінця великої водотоннажності), що існував у 30—40-х рр. 3) У широкому розумінні — той, хто йде попереду.

ЛІ́ДІН Володимир Германович [3 (15).II 1894, Москва — 27.IX 1979, там же] — рос. рад. письменник. Учасник громадян. і Великої Вітчизн. воєн. Друкуватися почав 1915. Зб. оповідань «Норд» (1925), зб. нарисів «Шляхи і верстви» (1927), роман «Відступник» (1927). Автор книг «Путина» (1930), «Про Далекий Схід» (1932), роману «Великий, або Тихий» (1933). Книга нарисів «Зима 1941 року» (1942) і роман «Вигнання» (1947) — про події Великої Вітчизн. війни. Л. належать роман «Два життя» (1950), зб. «Приліт птахів. Оповідання 1954—1961» (1970), «Відблиск зірок. Оповідання 1974—1976» (1978). книги «Люди і зустрічі» (1957), «Друзі мої — книги» (1966). Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—3. М., 1973—74; Укр. перекл.— Стародавня повість. К., 1960; Далекий друг. К., 1966. *М. М. Радецька.*

ЛІ́ДІЦЕ — шахтарське селище в Чехословаччині поблизу м. Кладно. Під час 2-ї світової війни нім.-фашист. окупанти 10.VI 1942 зруйнували с-ще вщент, чоловіків розстріляли, жінок і дітей відправили до таборів смерті. Після визволення Чехословаччини Л. відбудовано; відкрито меморіал. музей.

ЛІ́ДІЯ — у давнину країна на З. Малої Азії у долині р. Герм (тепер тер. Туреччини). Була населена індоєвроп. племенами лідійців. На тер. Л. були багаті родовища золота. Бл. 7 ст. до н. е. тут почалося карбування перших в історії людства монет. На поч. 1-го тис. до н. е. Л. входила до складу *Фрігії*. На поч. 7 ст. до н. е. стала самостійною д-вою (столиця Сарди). У Л. правили дин. Гераклідів (з 12 ст. до н. е.), Мермнадів (з 7 ст. до н. е.). За правління *Креза* влада Л. поширилася майже на всю Малу Азію. В 546 до н. е. Л. захопив перс. цар *Кір II*. В 4 ст. до н. е. тер. Л. входила до д-ви *Александра Македонського,* в 3—2 ст. до н. е.— д-ви *Селевкідів,* потім до *Пергаму*. В 133 до н. е. стала частиною рим. провінції Азія.

Меморіал у **Лідіце.**

ЛІ́ДС — місто у Великобританії, в метрополітенському графстві Уест-Йоркшір. Значний вузол з-ць та автошляхів, каналом сполучений з мор. портом *Ліверпуль*. 499 тис. ж. (1974). Разом з передмістями та розташованими поблизу містами і селищами утворює *конурбацію* Уест-Йоркшір. Провідні галузі пром-сті — швейна (особливо виробн. чоловічого одягу) та маш.-буд. (швейне, текст., гірниче, хім., атомне устаткування, верстатобудування тощо). Підприємства металург., хім., парфюмерної, поліграф., харч. пром-сті. Ун-т. Міськ. музей, картинна галерея. Л. уперше згадується на поч. 7 ст.

ЛІЄЛУПЕ — приморський кліматичний курорт за 15 км від Риги; частина м. *Юрмали*.

ЛІЄПА Маріс-Рудольф Едуардович (н. 27.VII 1936, Рига) — рад. артист балету і балетмейстер, нар. арт. Латв. РСР (з 1968), нар. арт. СРСР (з 1976). В 1955 закінчив Моск. хореографічне уч-ще (з 1963 — його викладач). З 1960 — соліст балету Великого театру СРСР. Партії: Зігфрід, Дезіре («Лебедине озеро», «Спляча красуня» Чайковського), Альберт («Жізель» Адана), Красс («Спартак» Хачатуряна), Ромео («Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва), Вронський («Анна Кареніна» Р. Щедріна). Постановки: балет «Видіння Трояндн» на музику Вебера, хореографічні фрагменти в спектаклях Моск. театру ім. Євг. Вахтангова «Антоній і Клеопатра» та «Степан Разін»; балет «Дон Кіхот» Мінкуса— в Дніпроп. театрі опери та балету (1980). Ленінська премія, 1970.

ЛІЄПАЯ (кол. Лібава) — місто респ. підпорядкування Латв. РСР, райцентр. Розташована на Зх. республіки, на перешийку між Лієпайським оз. та Балтійським м. Залізнич. вузол, незамерзаючий мор. порт. 108 тис. ж. (1980). Вперше згадується 1253 як рибальське селище. З 1263 — порт, з 1625— місто. В 1795 Л. в складі *Курляндії* приєднано до Росії. 15 (28).VI 1905 в Л. вибухнуло збройне повстання військ. моряків. З 1919 Л. — у складі бурж. Латвії. Разом з Латв. РСР 1940 увійшла до СРСР. Л. нагороджено орденом Жовтневої Революції (1977). Л.— друге за пром. значенням місто Латвії. Найбільші підприємства — заводи «Червоний металург», металовиробів, с.-г. машинобудування, галантерейний комбінат, виробниче об'єднання м'ясної пром-сті та ін. Л.— важливий центр мор. рибальства (Лієпайська база океанічного флоту). 5 серед.

спец. навч. закладів, у т. ч. морехідна школа. Пед. ін-т. 2 драм. театри, істор. і худож. музеї, філіал Вентспілського музею історії мор. рибальства. Л. — приморський грязьовий і кліматичний курорт. Лікувальні засоби: грязі, кліматотерапія, морські купання. Показання: захворювання органів руху і опори, гінекологічні, нервової системи.

ЛІЖНИК — укр. килим, призначений для вкривання ліжка, ковдра.

Ліжник роботи Т. Ф. Чувалової. Київ. 1975.

Л. бувають однотонні або багатобарвні. Тчуть їх з грубої, слабоскрученої вовни, на тонкій вовняній основі. Л. мають вигляд пухкої, волохатої і легкої тканини. Завдяки своєрідній техніці виконання, ніжним гармонійним барвникам і виразній геом. орнаментиці мають мистецько-декоративну цінність. Л. виробляли по всій Україні, найбільше — на Полтавщині, Слобожанщині та Правобережжі. Тепер поширені переважно в зх. областях України.

ЛІЗИ́Н, α, ε-діамінокапронова кислота, $H_2N(CH_2)_4CH(NH_2)COOH$ — діаміномонокарбонова *амінокислота*. Мол. м. 146, 19. Л. відомий у вигляді двох оптично активних D- та L- форм. Має лужні властивості. Є однією з *незамінних амінокислот* для людини і тварин. Входить до складу майже всіх білків рослинного і тваринного походження (особливо багато Л. в *гістонах* і *протамінах*). Відсутність Л. в їжі спричинюється до негативного балансу азоту в організмі. В пром-сті Л. одержують *мікробіологічним синтезом*.

ЛІ́ЗИС (грец. λύσις — розв'язування, звільнення; розпад) — 1) Одна з форм спаду температури тіла при гарячці. Характеризується повільним (на протилежність *кризі*) зниженням т-ри тіла (від 3 до 12 днів), що відповідає поступовому зникненню й ін. ознак захворювання. Л. характерний для ряду інфекційних захворювань (напр., *черевного тифу, бруцельозу, скарлатини, плевриту* та ін.). 2) Розчинення, руйнування клітин, у т. ч. мікроорганізмів, порушення структури тканин під впливом ферментів та ін. агентів, яким притаманна літична дія. Див. також *Лізис мікроорганізмів, Лізосоми*.

ЛІ́ЗИС МІКРООРГАНІ́ЗМІВ — явище розчинення бактерій під впливом певних фізико-хімічних та біологічних факторів. Полягає в руйнуванні стінки бактерії з наступним виходом речовини *цитоплазми* в зовн. середовище. До факторів, що спричинюють Л. м., відносять: гіпотонічність (див. *Гіпотонічні розчини*) середовища, що зумовлює набряк та розрив мікробної клітини; дію поверхнево-активних речовин — детергентів; фактори імунітету — *комплемент* та *антитіла*; *антибіотики* (напр., пеніцилін, що впливає на синтез стінки бактерій, *лізоцим*, що розчиняє муреїновий шар стінки бактерій); бактеріофаги. Л. м. може відбуватися в результаті *автолізу*, дії на них високих т-р (45—47° С) та деяких ін. факторів. Внаслідок лізису суспензія культури бактерій у рідкому середовищі просвітлюється. Аналогічне просвітлення колоній або бактеріального газону спостерігається і на твердих поживних субстратах. Під мікроскопом можна бачити «тіні» (порожні оболонки) клітин; іноді бактерії розпадаються на дрібні зерна. *В. П. Широбоков.*

ЛІЗОГЕНІЗА́ЦІЯ — перетворення нелізогенних бактерій на лізогенні при зараженні їх т. з. помірними *бактеріофагами* (див. *Лізогенія*). При Л. *дезоксирибонуклеїнова кислота* бактеріофага включається у *хромосому* хазяїна, не спричинюючи при цьому *лізису* бактеріальних клітин. *Геном* фага в такому стані наз. *профагом*. Він залишається прихованим протягом багатьох поколінь бактеріальних клітин доти, доки під впливом якого-небудь зовн. фактора (напр., опромінювання ультрафіолетовим промінням) або якогось порушення *метаболізму* клітини профаг виключиться з хромосоми клітини-хазяїна. Л. має значення при вивченні процесів взаємодії бактеріофаг — бактеріальна клітина. *В. Т. Лихачов.*

ЛІЗОГЕ́НІЯ (від грец. λύσις — розв'язування, звільнення і γεννάω — породжую, створюю) — здатність бактерій продукувати та звільняти *бактеріофаг* (фаг) через ряд поколінь після безпосереднього зараження їх цим фагом. Л. — стійка спадкова ознака. Бактерії можуть заражатися двома типами фагів — вірулентними та помірними. Вірулентні фаги завжди лізують заражені ними бактерії; помірні фаги також можуть спричинити *лізис* (літичну реакцію), але, крім того, вони можуть репродукуватись та передаватись (у формі *профага*) як частина спадкового апарата клітини-хазяїна (лізогенна реакція; див. *Лізогенізація*). Бактерія, яка має цей профаг, наз. лізогенною. Лізогенні бактерії завжди мають *імунітет* до того самого або до спорідненого фага. У *геномі* бактерій одночасно може бути кілька профагів (полілізогенія). В такому разі клітина буде імунною до всіх цих фагів. Під час розмноження лізогенних бактерій незначна частина потомства (1 з 10^6 клітин) може спонтанно (самочинно) втратити профаг; від таких клітин беруть початок нелізогенні бактерії. У деяких лізогенних клітин розвиток профага може бути індукованим зовн. факторами, що спричинює утворення інфекційних фагових часточок та лізис бактерій. Реакція бактеріальних клітин на зараження помірними фагами — літична чи лізогенна визначається фізіол. станом клітин і може змінюватися під впливом умов зовн. середовища (див. схему).

В. Т. Лихачов.

Схема лізогенії: *I* — життєвий цикл нелізогенних бактерій; *II* — життєвий цикл лізогенних бактерій; *III* — лізогенна реакція; *IV* — літична реакція; *V* — індукція профага; *1* — зараження бактерій фагом; *2* — втрата профага; *3* — лізис клітини і вихід фага

ЛІЗОГЕ́ННА КОНВЕ́РСІЯ — зміна властивостей бактерій внаслідок їх *лізогенізації*. Л. к. пов'язана з включенням до бактеріального *геному* нової *генетичної інформації*, що вноситься в бактерію геномом помірного *бактеріофага*. При Л. к. найчастіше змінюються антигенна структура клітинної оболонки бактерій, здатність синтезувати *токсини*, чутливість до деяких фагів, неспоріднених профагу, тощо. Ці зміни успадковуються нащадками бактеріальної клітини до втрати ними *профага* (див. *Лізогенія*). Зміна властивостей бактерій, спричинювана вірулентними (див. *Вірулентність*) фагами, наз. фаговою конверсією

В. Т. Лихачов.

ЛІЗОСО́МИ (від грец. λύσις — розпад і σῶμα — тіло) — внутрішньоклітинні структури рослинних і тваринних організмів. Являють собою невеликі округлі часточки, розташовані в *цитоплазмі*; містять *ферменти* групи *гідролаз*, здатні розщеплювати *білки, нуклеїнові кислоти, полісахариди, ліпіди*; обмежені мембраною (див. *Мембрани біологічні*), що захищає вміст клітини від руйнування ферментами Л. В клітині Л. виконують травну, захисну, видільну та ін. функції. Л. особливо розвинуті в клітинах, здатних до *піноцитозу* і *фагоцитозу*. Доведено, що Л. належить велика роль у резорбції деяких органів (напр., хвоста у *пуголовків* під час *метаморфозу*), в процесах *дистрофії, некрозу* тощо.

ЛІЗОЦИ́М (від *лізис* і грец. ξύμη — закваска), мурамідаза — фермент класу *гідролаз*, що спричинює лізис багатьох бактеріальних клітин. Каталізує розщеплення в мукополісахаридах β-глюкозидного зв'язку N-ацетилмурамінової к-ти та N-ацетилглюкозаміну. Л. виявлено у багатьох тканинах та рідинах тваринних організмів, а також в деяких рослинах, *бактеріях*, фагах та в яєчному білку. Особливо багато Л. в печінці, селезінці, слизових оболонках, слині, сльозах. В організмі відіграє роль антибактеріального бар'єра. Найкраще вивчено Л. яєчного білка. Він має мол. м. 13 930, складається з 129 амінокислотних залишків, стійкий при високих значеннях pH та при нетривалому кип'ятінні, добре розчинний у воді. Методом рентгеноструктурного аналізу встанов-

Лі Дачжао.

М.-Р. Е. Лієпа.

лено просторову конфігурацію Л., у т. ч. і тривимірну структуру його активного центру. Л. звичайно одержують з яєчного білка за допомогою кристалізації, яка легко протікає при pH 9,5, та іонообмінної *хроматографії*. Л. застосовують для лікування запалень носоглотки, очей, опіків, ран, в акушерській практиці тощо; у харч. пром-сті — здебільшого як консервуючий засіб. *В. К. Лішко.*

ЛІЙВ Юхан [18 (30).IV 1864, волость Алатсківі, тепер Тартуський р-н — 18.XI (1.XII) 1913, волость Кавасту, тепер Тартуський р-н] — ест. письменник. У 1885—92 був журналістом. Друкуватися почав 1885. Автор зб. «Десять оповідань» (1893), повістей «Зозуля з Кякімяе» (1893), «Завіса» (1894), «Дочка чаклуна» (1895), в яких викривав соціальну несправедливість, змальовував класове розшарування селянства. Писав мініатюри («З глибин життя», 1910), вірші (зб. «Вірші», 1909).

Тв.: Рос. перекл.—Повести и рассказы. Таллин, 1976.

ЛІЙЧА́СТОГО ПО́СУДУ КУЛЬТУ́РА — археологічна культура часів *мідного віку* (4—3-є тис. до н. е.) на тер. Пн. і Центр. Європи і на тер. СРСР (Волинська та Львівська обл. УРСР). Назва походить від характерної форми глиняного посуду. Серед пам'яток Л. п. к. на тер. СРСР найвідоміші Зимнівське поселення (див. *Зимне*), *Малогрибовицьке поселення*. При дослідженні їх виявлено залишки наземних і напівземлянкових жител. Основу г-ва носіїв Л. п. к. становили землеробство й скотарство (вирощували пшеницю, розводили велику й дрібну рогату худобу, свиней). Займалися й мисливством та рибальством. Для кераміки Л. п. к. характерні біконічні й лійчасті горщики, амфори, оздоблені заглибленим орнаментом і валиками, а також миски, черпаки тощо. Племена Л. п. к. жили патріархально-родовим ладом, підтримували тісні зв'язки з племенами *трипільської культури*.

Літ.: Культура лійчастого посуду. В кн.: Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971. *М. А. Пелещишин.*

ЛІ́КАР — особа з закінченою вищою мед. освітою. Профільна підготовка Л. (спеціалізація) починається ще в вузі. В обов'язки рад. Л. входять подання безплатної кваліфікованої мед. допомоги населенню, проведення профілактичних заходів по боротьбі з захворюваністю і смертністю. Етика рад. Л. грунтується на моральних принципах рад. суспільства. Крім того, існує лікарська етика, що має свої специфічні риси, зумовлені профес. особливостями лікарської діяльності (див. *Деонтологія медична*, *Лікарська таємниця*). В СРСР Л. готують мед. ін-ти і мед. ф-ти ун-тів (у 1978 налічувалось 83 мед. ін-ти і 8 мед. ф-тів, у т. ч. в УРСР — 14 мед. ін-тів, 1 фарм. ін-т, 1 мед. ф-т). Свою кваліфікацію Л. підвищують в ін-тах і на ф-тах удосконалення лікарів (див. *Медична освіта*). СРСР посідає перше місце у світі як за абсолютною кількістю Л., так і за забезпеченням населення мед. кадрами. В 1978 в СРСР було 928,7 тис. лікарів усіх спеціальностей (у 1913 — 28,15 тис., у 1940 — 155,3 тис.); в т. ч. УРСР відповідно — 171,6 тис. лікарів (1913 — 7,9 тис., 1940 — 35,5 тис.).

ЛІКА́РНЯ — заклад для стаціонарного лікування хворих; в СРСР — державний лікувально-профілактичний заклад, що подає населенню стаціонарну кваліфіковану й спеціалізовану безплатну допомогу. Залежно від адм.-тер. поділу розрізняють Л. республіканські, обласні (крайові), міські, центр. районні й сільські дільничні. Л. бувають загальні (з відділеннями з різних спеціальностей) і спеціалізовані (туберкульозні, психіатричні, онкологічні та ін.), дитячі (багатопрофільні й спеціалізовані), при великих пром. підприємствах, швидкої мед. допомоги. До складу Л., як правило, входять стаціонар, поліклініка (одна й більше) й допоміжні служби — лабораторії, мед. архів, бібліотека, адм.-госп. частина тощо. Керує Л. головний лікар. Л. підвідомчі відділам охорони здоров'я місцевих Рад народних депутатів. Структура й функції Л., порядок роботи, права й обов'язки мед. персоналу регулюються спец. держ. нормами, положеннями та інструкціями МОЗ СРСР і м-в союзних республік (див. *Охорона здоров'я*). Осн. напрямом в розвитку лікарняної справи є створення великих спеціалізованих центрів, в яких раціональніше використовуються лікарські кадри, ліжковий фонд, мед. техніка, сучас. методи діагностики й лікування. В УРСР в 1940 було 161 тис., в 1965 — 428,2 тис., в 1978 — 608,5 тис. лікарняних ліжок. *Л. Й. Бугай.*

ЛІ́КАРСЬКА ДІЛЬНИ́ЦЯ — точно встановлена частина території (району, районного центру, міста або ін. населеного пункту) з певною кількістю жителів, а також певною чисельністю робітників і службовців, об'єднаних за виробничим принципом, прийнятим у системі охорони здоров'я СРСР для подання населенню позалікарняної мед. допомоги Виділяють міську територіальну, сільську і цехову Л. д. В містах дільничний принцип покладено в основу роботи міських *лікарень*, дитячих лікарень, протитуберкульозних та ін. *диспансерів*, жіночих і дитячих консультацій. Для міської Л. д. на 10 тис. дорослого населення визначено 11,8 лікарської посади. Чисельність дорослого населення на терапевтичній дільниці встановлюється в межах 2000 чол., а на педіатричній дільниці — 1000 дітей. Сільський район поділяється на сільські Л. д. з радіусом обслуговування 5—10 км і з населенням 5—7 тис. чол. До складу сільської Л. д. входять дільнична лікарня (25—100 і більше ліжок) з амбулаторією або лише амбулаторія, фельдшерські і фельдшерсько-акушерські пункти. Цехові Л. д. створюються при *медико-санітарних частинах* або *поліклініках*, що обслуговують пром. підприємства. Кількість обслуговуваних на цеховій Л. д.— до 2000 чол., а для підприємств хім., гірничорудної, кам'яновугільної і нафтопереробної пром-сті — до 1500 чол. Дільничний принцип обслуговування (територіальний і виробничий) — один з найважливіших в організації мед. допомоги населенню СРСР. Він забезпечує профілактичну роботу в умовах амбулаторно-поліклінічного і стаціонарного обслуговування. *Л. Й. Бугай.*

ЛІ́КАРСЬКА ЕТИКА — принципи лікарської моралі; включають і поняття про лікарський обов'язок. Див. *Деонтологія медична*.

ЛІ́КАРСЬКА ТАЄМНИ́ЦЯ—обов'язок лікаря не розголошувати відомості про хворого без його згоди, якщо йдеться про жіночі хвороби, психічні порушення, деякі вади розвитку та інші захворювання, пов'язані з інтимним життям хворого. Проте лікар зобов'язаний повідомляти про випадки захворювань, що підлягають обов'язковій реєстрації, і, коли це передбачено законом, притягати хворих до примусового лікування, а також давати відомості про хворого на вимогу органів суду і слідства.

ЛІ́КАРСЬКИЙ КОНТРО́ЛЬ у фізичній культурі — система заходів щодо мед. обслуговування осіб, які займаються *фізичною культурою* і *спортом*. Завданням Л. к. є визначення стану здоров'я, функціонального стану організму та рівня фіз. розвитку людини з метою правильної організації учбово-тренувального процесу і зміцнення здоров'я спортсменів. В СРСР Л. к. у фіз. культурі є держ. справою; існує широка мережа лікарсько-фізкультур. диспансерів, кабінетів Л. к. при спорт. базах, у вузах, поліклініках.

ЛІКА́РСЬКІ РОСЛИ́НИ — велика група рослин, що використовуються в медицині та ветеринарії як лікувальні або профілактичні засоби. Лікувальні властивості Л. р. зумовлені наявністю в них біологічно активних речовин (*алкалоїдів, глікозидів, сапонінів, фітонцидів, вітамінів* та ін.). Ці речовини розподілені здебільшого нерівномірно в різних частинах рослин, їх кількість змінюється залежно від віку рослин та умов навколишнього середовища. Л. р. вживаються у вигляді соку, чаю, *настою, відвару, настойки*, порошку тощо або у натуральному вигляді (плоди, листки, кореневища тощо). Історія використання Л. р. налічує кілька тисячоліть. Л. р. є могутнім природним засобом для нормалізації порушеного стану організму. Лікування Л. р. з наявним у них комплексом активних і таких, що здаються неактивними (т. з. баластних речовин), дає кращий терапевтичний ефект, ніж виділені з цих рослин хім. речовини. У флорі СРСР є понад 800 видів рослин, які на основі досвіду наукової та нар. медицини віднесені до Л. р. Фармакологічним комітетом МОЗ СРСР дозволено до застосування понад 160 видів рослин *флори* УРСР. З Л. р. в СРСР виготовляють близько 45% ліків. З препаратів, що застосовують для лікування серцево-судинних, нервових, шлунково-кишкових та деяких ін. складних захворювань, 80% виготовляють з Л. р. В аптечну мережу надходить 99 видів дикорослих та

культивованих в УРСР Л. р. Найважливішими з дикорослих Л. р. є: горицвіт весняний, валеріана лікарська барвінок малий, астрагал шерстистоквітковий, конвалія травнева лепеха звичайна (аїр), деревій звичайний, цмин піскoвий, звіробій звичайний, калина звичайна, алтея лікарська, арніка гірська, кропива дводомна, подорожник великий, ромашка лікарська, цикорій дикий, хвощ польовий, брусниця, чистотіл звичайний та багато ін. Серед культивованих в УРСР Л. р. найважливіші такі: м'ята перцева, м'ята кучерява, вовчуг польовий, валеріана лікарська, фенхель, кмин, кріп, беладонна лікарська, меліса, лаванда, шавлія лікарська та ін. Чимало видів дикорослих Л. р. флори УРСР стали рідкісними та зникаючими і потребують охорони (див. *Охорона природи*) з метою збереження *генофонду* і подальшого відтворення запасів. Вивчення та освоєння культивування цінних дикорослих Л. р. флори УРСР провадяться спец. дослідними установами та відповідними господарствами. Іл. див. на окремому арк., с. 224—225.

Літ.: Атлас лекарственных растений СССР. М., 1962; Носаль М. А. і Носаль І. М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. К., 1965; Кондратюк Е. Н., Ивченко С. И., Смык Г. К. Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины. К., 1969; Турова А. Д. Лекарственные растения СССР и их применение. М., 1974; Лекарственные растения Украины. К., 1978.

Г. К. Смик.

ЛІКАРСЬКО-КОНСУЛЬТАЦІЙНА КОМІСІЯ (ЛКК) — комісія, що її організують в лікувально-профілактичних закладах СРСР (в об'єднаних лікарнях і самостійних поліклініках) для експертизи тимчасової непрацездатності і підвищення якості лікування хворих. Створюється, якщо в штаті закладу є 25 і більше лікарських посад по амбулаторному прийому хворих. До складу ЛКК входять кваліфіковані лікарі різних спеціальностей. ЛКК визначає ступінь і строки тимчасової втрати працездатності хворих, дає рекомендації про надання хворим полегшених умов праці або про переведення на іншу показану їм роботу, оформляє *листки непрацездатності* на строк не більше 2 міс., видає листки непрацездатності для сан.-курортного лікування, направляє хворих на *лікарсько-трудову експертну комісію,* розв'язує конфліктні питання експертизи тимчасової непрацездатності. Крім того, ЛКК консультує лікуючих лікарів і контролює їх діяльність.

ЛІКАРСЬКО-ТРУДОВА ЕКСПЕРТНА КОМІСІЯ (ЛТЕК) — комісія для експертизи тривалої або постійної (стійкої) втрати працездатності. Діяльність ЛТЕК регламентується положеннями про ЛТЕК, затвердженими Радами Міністрів відповідних союзних республік, респуб. радами профспілок, м-вами охорони здоров'я і соцзабезпечення (в УРСР — Положенням про лікарсько-трудові експертні комісії, затвердженим постановою Ради Міністрів УРСР від 28.X 1963). ЛТЕК перебувають у віданні органів *соціального забезпечення*. Міські, районні й міжрайонні ЛТЕК організуються на базі лікувально-профілактичних закладів; до складу цих ЛТЕК входять 3 лікарі-експерти (терапевт, хірург, невропатолог), представники відділу соцзабезпечення й профес. орг-ції. Спеціалізовані (для експертизи хворих на туберкульоз, психічні, серцево-судинні захворювання та ін.) ЛТЕК організуються на базі спеціалізованих лікувально-профілактичних закладів; до їх складу входять 2 лікарі відповідної спеціальності, лікар-терапевт або невропатолог. Найвищими органами по експертизі працездатності є республіканські, крайові і обласні ЛТЕК. Осн. завдання ЛТЕК — встановлення наявності, причин і ступеня *непрацездатності*; встановлення часу настання, причини й групи інвалідності. На підставі висновку ЛТЕК робітники, службовці, колгоспники й ті, хто вчиться, за станом здоров'я можуть бути увільнені від профес. праці або навчання. Направляють на ЛТЕК лікувальні заклади.

ЛІКАСІ (до 1966 — Жадовіль) — місто на Пд. Сх. Заїру, в провінції Шаба. Залізнична станція, аеропорт. 150 тис. ж. (1976). Центр району добування мідно-кобальтових руд і виробн. кольорових металів (електролітичної міді, кобальту, кобальтових сплавів). Обробка цинкових концентратів. Підприємства хім. (виробн. сірчаної кислоти) та буд. матеріалів пром-сті. Мінералогічний музей. Л. засн. 1917.

ЛІКВА́ЦІЯ (лат. liquatio — розтоплення, плавлення) — неоднорідність хім. складу металів (сплавів), що виникає при їхній *кристалізації*. Проявляється як неоднорідний розподіл супутніх домішок (в литих металах) або *легуючих елементів* і домішок (у сплавах). Зумовлюється відтисненням хім. елементів у рідку фазу рухомим фронтом кристалізації. Розрізняють Л. мікро- і макроскопічну (зональну). Мікроскопічна Л. розвивається в межах окремих *кристалітів*. Характер. її проявом є ліквація внутрішньокристалічна, або дендритна (див. *Дендрит*). Макроскопічна Л. спричинюється різницею хім. складу окремих зон зливка, великої відливки або зварного шва. До неї належать Л. нормальна (відтиснення легуючих елементів від поверхні зливка до його осі), зворотна (елементи і домішки концентруються в зовнішніх зонах зливка) і за густиною (неоднорідний розподіл елементів і домішок за висотою зливка). Л. призводить до утворення дефектів у металах і сплавах (див. *Дефекти металів*), утруднює їх мех. обробку, погіршує структуру і властивості. Ліквації запобігають (або усувають її) *рафінуванням* металів (сплавів), створенням оптимальних умов кристалізації, подрібненням первинної структури модифікуючими добавками (див. *Модифікатори*) і мех. діянням, *легуванням* мікродозами хім. елементів, гомогенізуючим *відпалом*.

Б. О. Мовчан.

ЛІКВІДА́ТОРСТВО — крайня права опортуністична течія в РСДРП, яка виникла після поразки першої рос. революції 1905—07, в умовах наступу реакції. Деморалізовані поразкою революції, меншовики-ліквідатори відступали, ганебно відрікаючись від революц. вимог програми партії, ревізуючи вироблені партією політ. і орг. принципи, домагаючись припинення нелегальної революц. роботи й ліквідації нелегальної марксистської партії пролетаріату, замість якої хотіли створити нову, легальну парламентську робітн. партію на зразок партій *Інтернаціоналу 2-го*. Викриваючи ліквідаторів, В. І. Ленін дав ясну й чітку характеристику їх як провідників бурж. впливу на пролетаріат, як «діячів столипінської „робітничої" партії» (Повне зібр. творів, т. 20, с. 279). Ліквідаторська течія серед меншовиків намітилась 1907 й виразно виявилась 1908, коли ліквідатори створили за кордоном свій друк. орган «Голос социал-демократа», на сторінках якого лідери *меншовизму* П. Аксельрод, Ф. Дан, Л. Мартов, О. Потресов та ін., які стояли на чолі Л., відкрили шалену кампанію проти РСДРП, проти більшовиків і В. І. Леніна. Незабаром вони почали видавати журн. «Возрождение» в Москві, а потім журн. «Наша заря» в Петербурзі, які стали рупором Л. в Росії. Практично разом з ліквідаторами, хоч і з ін. позицій, виступали проти партії *одзовісти* і центристи (див. *Центризм*). В одному таборі з меншовиками-ліквідаторами виступали дрібнобурж. націоналістичні партії — *Українська соціал-демократична робітнича партія*, «*Спілка*», *Бунд*. В. І. Ленін, більшовики вели рішучу боротьбу проти Л., за збереження і зміцнення нелегальної партії пролетаріату. V конференція РСДРП (1908) за пропозицією В. І. Леніна засудила Л. як ворожу партії течію й закликала всі парт. орг-ції до найрішучішої ідейної й орг. боротьби проти спроб ліквідувати РСДРП. *Шоста (Празька) Всеросійська конференція РСДРП* (1912) підбила підсумок багаторічної боротьби з Л. і виключила ліквідаторів з партії. Л. відображало кризу меншовизму, відкритий перехід його правого флангу на позиції ліберальної буржуазії. В 1-у світову війну 1914—18 Л. переросло в *соціал-шовінізм*.

П. М. Шморгун.

ЛІКВІДА́ЦІЯ НЕПИСЬМЕ́ННОСТІ, лікнеп — навчання грамоти неписьменного населення країни або окремих її територій. Вперше здійснена в СРСР як одна з вирішальних передумов *культурної революції* соціалістичної. Неписьменність близько $^3/_4$ населення дореволюційної Росії (див. *Грамотність*) гальмувала економічний і культурний розвиток Радянської республіки. 26.XII 1919 В. І. Ленін підписав декрет РНК РРФСР, за яким все населення від 8 до 50 років, що не вміє читати й писати, зобов'язане було навчатися грамоти. На Україні постанову про Л. н. прийнято 21.V 1921. Здійснювали Л. н. створені при наркоматах освіти та їхніх місцевих органах надзвичайні комісії по Л. н. Вони організовували пунк-

ти і школи лікнепу, забезпечували їх учителями, постачали їм підручники тощо. До Л. н. було залучено партійні, комсомольські, профспілкові, жіночі та ін. орг-ції, із складу яких виділились *культармійці*. В 1923 створено добровільне т-во «*Геть неписьменність*». У 20-х рр. широку діяльність розгорнуло добровільне молодіжне т-во «Письменне юнацтво». У 1932 на Україні Л. н. в основному було завершено. Велике значення в боротьбі за грамотність мало запровадження (1930) заг. обов'язкового поч. навчання. В 1936 Раднарком СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли рішення про повну Л. н. протягом 1936—37. За 1920—40 навчено грамоти бл. 60 млн. чол., у т. ч. на Україні — понад 12 млн. СРСР став країною суцільної письменності. Одночасно з Л. н. проводилась ліквідація малописьменності. В західних, Чернів. і Закарп. обл. УРСР після возз'єднання їх в єдиній Укр. Рад. державі неписьменність населення повністю ліквідовано до 1954. В 1959 грамотність населення у країні становила 98,5%, у 1970— 99,7%. Згідно з Основами законодавства Союзу РСР і союз. республік про нар. освіту (1973) в СРСР повсюдно здійснюється заг. серед. освіта підростаючого покоління, що є однією з найважливіших умов соц.-політ. і екон. розвитку нашого суспільства, підвищення свідомості й культури трудящих.

Ліквідовано неписьменність у країнах соціалістичної співдружності. Л. н. в капіталістичних країнах не здійснюється. Певних успіхів у Л. н. добиваються в *країнах, що розвиваються*. ЮНЕСКО оголосила 8 вересня щорічним «Всесвітнім днем поширення грамотності». Див. також *Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю. Народна освіта*.

Літ.: Крупская Н. К. Ликвидация неграмотности. М., 1938; Богданов И. М. Грамотность и образование в дореволюционной России и в СССР. М., 1964; Куманев В. А. Социализм и всенародная грамотность. Ликвидация массовой неграмотности в СССР. М., 1967; Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. М., 1977. *І. В. Пуха*

ЛІКВІ́ДНІСТЬ (від лат. liquidus — рідкий, текучий) — рухомість, мобільність активів підприємств, фірм або банків у капіталістич. країнах, що забезпечує фактичну спроможність безперебійно оплачувати в строк усі їхні зобов'язання і пред'явлені до них законні грошові вимоги. До ліквідних (що швидко реалізуються) активів належать, зокрема, держ. *цінні папери, акції* і *облігації* великих акц. компаній, золото та ін. дорогоцінні метали.

ЛІКЕ́НАЙ — селище міського типу в Біржайському р-ні Лит. РСР, за 7 км від залізнич. станції Біржай. Бальнеологічний і грязьовий курорт. Лікувальні засоби — вода сульфатно-кальцієвих джерел, яка використовується для ванн, торф'яна грязь.

Показання: захворювання органів руху, ожиріння, подагра, захворювання серцево-судинної і нервової систем, гінекологічні.

ЛІКЕ́Р (франц. liqueur, від лат. liquor — рідина) — солодкий спиртний напій. Містить 28—42% цукру і 25—45% спирту (за об'ємом). Виготовляється з ароматних спиртів, спиртованих настоїв *ефіроолійних рослин*, плодоягідних спиртованих соків, морсів тощо. Розрізняють Л. міцні (35—45% спирту) і десертні (25—30%). Перші Л. відомі з 16 ст. (Нідерланди). Див. також *Лікеро-горілчана промисловість*. *М. Я. Савченко.*

ЛІКЕ́РО-ГОРІЛЧА́НА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь *харчової промисловості*, підприємства якої випускають різні види горілки та лікеро-горілчаних виробів. Для виготовлення горілки застосовують ректифікований спирт, одержаний в осн. з зерна, а також картоплі і меляси. Лікеро-горілчані вироби виготовляють з спиртових соків, морсів, настоїв та ароматичних спиртів, одержаних переробкою плодоягідної й ароматичної рослинної сировини з додаванням цукр. сиропу, виноградних вин, коньяку, лимонної кислоти та ін. продуктів, а також етилового спирту-ректифікату та спеціально підготовленої води. Залежно від вмісту спирту й цукру лікеро-горілчані вироби поділяють на такі групи: *лікери*, креми, *наливки*, пунші, *настойки* солодкі й напівсолодкі, напої десертні, настойки гіркі, *бальзами* та інші. В СРСР асортимент продукції Л.-г. п. (1979) становить 93 найменування. На Україні 1979 працювало 25 спеціалізованих підприємств Л.-г. п. і 2 цехи по виробн. лікеро-горілчаних виробів при спиртових комбінатах. Найбільші з них — Львівський, Артемівський, Донецький, Ворошиловградський, Харківський і Дніпропетровський лікеро-горілчані з-ди. *С. М. Шевелюк.*

ЛІ́КИ — речовини рослинного, тваринного, мікробного, синтетичного походження, які при введенні в організм людини або тварини нормалізують порушену функцію органа чи організму в цілому або запобігають розвиткові хвороб. Вплив Л. на організм вивчає *фармакологія*. Ще в давнину, в період первіснообщинного ладу, люди почали застосовувати як Л. рослини, мінеральні речовини та харчові продукти. Перші спроби систематизувати відомості про Л. робились ще в Старод. Індії, Єгипті, Греції, Римі, Китаї, Київській Русі та ін. країнах. В перших папірусах і рукописах описувалось застосування багатьох *лікарських рослин*, мінералів, органів тварин (напр., «Веди», «Гіпократів збірник», «Ізборники Святослава», «Мазі» внучки Володимира Мономаха). З розвитком хімії створилась основа для синтезу Л. Синтетичні Л. широко використовуються в наш час. З 20—40-х рр. 20 ст. почали застосовувати нові ліки рослин. і тваринного походження, зокрема *гормони, антибіотики* тощо. Л. наносять на поверхню шкіри чи слизової оболонки або вводять в організм через рот, пряму кишку, органи дихання (інгаляції) або т. з. парентеральним шляхом: внутрішньошкірно, підшкірно, в м'язи (внутрішньом'язово), у вену (внутрішньовенно) чи артерію, в черевну порожнину. Л. мають різносторонній вплив. Дія Л., що виявляється на місці застосування препарату (мазі, пасти, примочки), наз. місцевою. Дія ліків, що виявляється в їхньому впливі на функції того чи ін. органа або системи після проникнення їх у кров, рідкі середовища організму, наз. резорбтивною. В місцевій дії завжди є елемент резорбтивної, і навпаки. Крім того, Л. виявляють пряму (безпосередньо впливають на орган і його функцію) або непряму (функція органа змінюється внаслідок зміни дії ін. органа чи системи), оборотну або необоротну дію. За своїм хім. складом, сферою застосування, фізіол. впливом на організм Л. поділяють на наркотичні речовини, нейролептичні засоби, знеболювальні, спазмолітичні, *серцево-судинні засоби*, сечогінні, гормональні, проносні засоби та ін. Л. можуть мати небажаний вплив, що виявляється алергічними (див. *Алергія*) або токсичними (див. *Токсикоз*) реакціями, порушенням імунобіологічних властивостей (див. *Імунітет*) тощо. Здатність Л. викликати той чи ін. ефект залежить від їхніх фізико-хім. властивостей, їх дози, шляху введення, лікарської форми тощо. Реакція організму на Л. залежить не лише від дії Л., а й від стану самого організму, його віку і генетичних особливостей. Фармакологічний ефект Л.— це наслідок взаємодії між лікар. препаратом і організмом; в його основі лежать зміни біохім., фізіол., біофіз. та хім. процесів у клітинах. В СРСР встановлено найнижчі ціни на Л. Безкоштовно Л. відпускаються всім хворим, що перебувають на стаціонарному лікуванні, а також деяким категоріям хворих, які лікуються амбулаторно (хворим на туберкульоз, ревматизм, діабет тощо).

Літ.: Черкес А. И., Мельникова В. Ф. Пособие по фармакотерапии. К., 1972; Машковский М. Д. Лекарственные средства, ч. 1—2. М., 1977; Тринус Ф. П. Фармакотерапевтический справочник. К., 1979. *І. С. Чекман.*

ЛІ́КІ (Leakey) Луїс Сеймур Базетт (7.VIII 1903, Кабете, Кенія — 1.X 1972, Лондон) — англ. археолог і антрополог. Досліджував археол. пам'ятки в Африці. Велике значення мають відкриття Л. 1959—60 в ущелині *Олдовай* останків викопних приматів — *зинджантропа* і *презинджантропа*, а також черепа первісної людини, подібної до яванського *пітекантропа*.

ЛІКНЕ́П — див. *Ліквідація неписьменності*.

ЛІ́КТОРИ (лат. lictores) — у Стародавньому Римі одна з нижчих держ. посад, відомих з 7 ст. до н. е. Спочатку були виконавцями розпоряджень магістратів (сановників), пізніше — охоронцями, або, озброєні *фасціями*, становили почет вищих урядовців.

ЛІКУВА́ЛЬНА ФІЗИ́ЧНА КУЛЬТУ́РА (ЛФК) — комплекс методів *фізичної культури*, спеціальні фізичні вправи і природні фактори, що їх застосовують у медицині з лікувально-профілактичною метою. Складовими частинами ЛФК є *механотерапія*, трудотерапія і

лікувальний *масаж*. У ЛФК застосовуються різні гімнастичні (найпростіші й доступні хворим) і спортивно-прикладні (ходіння, біг, стрибки, плавання, веслування, ходіння на лижах та ін.) вправи, туризм, ігри (городки, волейбол, теніс, баскетбол). Характерна особливість ЛФК — дозоване фізичне тренування хворих. Природними факторами, використовуваними під час виконання фіз. вправ і для *загартовування організму*, є повітря, сонце і вода. ЛФК застосовують в післяопераційному періоді, при захворюваннях серцево-судинної системи, органів дихання, травлення, нервової системи, при порушеннях *обміну речовин*, захворюваннях та ушкодженнях органів руху і опори, при *аномаліях* фіз. розвитку, в післяродовий період, при будь-яких захворюваннях, якщо хворий тривалий час перебуває на постільному режимі.
Літ.: Лечебная физическая культура. М., 1970

ЛІКУВА́ЛЬНЕ ХАРЧУВА́ННЯ, дієтотерапія — застосування *харчування* з лікувально-профілактичною метою. Л. х. відоме з стародавніх часів. Ще *Гіппократ* і *Гален* застосовували для лікування продукти харчування. Л. х. було одним із засобів лікування в часи Київської Русі, про що згадується в «Ізборниках Святослава» (1073). Наукову базу Л. х. дістало лише в 20 ст. у зв'язку з розвитком фізіології, біохімії, харчування, клінічної медицини і технології приготування їжі. Особливе значення для розвитку Л. х. мали праці рад. вчених: І. П. Павлова, І. П. Разенкова, Н. І. Лепорського, О. І. Яроцького, М. І. Певзнера, М. М. Губергріца, О. О. Покровського, М. А. Самсонова та ін. Вплив Л. х. на організм людини зумовлений кількісним і якісним складом продуктів харчового раціону (кількістю і співвідношенням білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин), калорійністю, фіз. властивостями їжі (температура, консистенція), режимом харчування (кількість і частота споживання їжі), лікувальними властивостями окремих продуктів (кисломолочних, меду, сирих овочів та ін.). Л. х. застосовують у вигляді спец. *дієт*, які призначають з урахуванням характеру захворювання, особливостей його розвитку, наявності тих чи ін. ускладнень, а також супутніх захворювань. Л. х. є основою лікування ряду захворювань (ожиріння, цукровий діабет у людей похилого віку, гіповітамінози та ін.); в ін. випадках Л. х. є фоном, на якому застосовуються ін. методи лікування. Л. х. впливає на розвиток захворювання, обмін речовин в організмі хворого, активність осн. *гормонів*, реактивність організму, функціональний стан органів і систем. Л. х. сприяє одужанню, запобігає переходу гострих захворювань у хронічні та виникненню рецидивів хвороби. В СРСР Л. х. широко застосовується в лікарнях, санаторіях, на підприємствах, в учбових закладах, в домашніх умовах. Створено також систему дієтичних їдалень, виробляється великий асортимент дієтичних продуктів (кондитерських, хлібних та ін.). Розвиткові Л. х. в СРСР сприяла організація н.-д. ін-тів харчування у Москві, Ленінграді, Києві *(Гігієни харчування київського науково-дослідного інституту)* та ін. містах.
Літ.: Щупак Н. Б., Дунаєвський Г. А. Харчування хворої людини. К., 1973; Губергриц А. Я., Линевский Ю. В. Лечебное питание. К., 1977.
П. М. Майструк.

ЛІКУ́РГА ЗАКО́НИ — закони, які діяли в *Спарті* (Старод. Греція). Термін походить від імені міфічного законодавця Лікурга, діяльність якого звичайно відносять до 9—8 ст. до н. е. Створення Л. з. знаменувало істор. процес переходу від первіснообщинного до рабовласницького суспільства. Л. з. визначали устрій аристократичної рабовласницької д-ви, право землеволодіння, військ. організацію, систему виховання юнацтва тощо.

ЛІ́ЛБЕРН (Lilburne) Джон (бл. 1614, Грінвіч — 29.VIII 1657, Елтем, Кент) — діяч *Англійської буржуазної революції 17 століття*, ідеолог *левелерів*. Син дрібномаєтного дворянина. В ряді памфлетів обгрунтував бурж.-демократичні ідеї про нар. суверенітет і природні права людини. Виступав проти монархії за бурж.-демократичну республіку. Різко критикував *індепендентів*, що прийшли до влади 1649. Зі своїми прихильниками 1649 опублікував «Маніфест» та «Угоду вільного народу Англії», що містили політ. та соціально-екон. погляди партії левелерів.

ЛІЛЕ́Я — народна назва рослин: 1) з роду *лілія*; 2) з роду *латаття*

ЛІ́ЛІЄНТАЛЬ (Lilienthal) Отто (23.V 1848, м. Анклам, тепер НДР — 10.VIII 1896, Берлін) — нім. інженер, один з піонерів авіації. Виконав (1891—96) на планерах власної конструкції бл. 2 тис. ковзних польотів. Прийшов до висновку про перевагу крила з угнутим профілем; довів залежність між *підйомною силою*, лобовим опором і кутом атаки крила (т. з. поляра Лілієнталя); пояснив причини ширяння птахів. Загинув під час польоту

ЛІЛІ́ЙНИК (Hemerocallis) — рід рослин род. *лілійних*. Трав'янисті багаторічники з коротким кореневищем, потовщеними м'ясистими коренями і безлистим стеблом-квітконосом 30—100 см заввишки. Листки прикореневі, широколінійні. Квітки великі, жовті або оранжеві у волотистому або головчатому суцвітті. Плід — шкіряста тригранна коробочка. Бл. 20 видів, поширених у помірних р-нах Пд.-Сх. Азії. В СРСР — 5 видів, з них в УРСР — 2, лише в культурі — Л. жовтий (H. lilioasphodelus, син. H. flava) і Л. рудуватий (H. fulva). Л.— декоративні рослини. Відомо багато сортів і гібридів з білими, рожевими і червоними квітками.
А. П. Лебеда.

ЛІЛІ́ЙНІ (Liliaceae) — родина однодольних рослин. Більшість Л.— багаторічні трави з цибулинами, бульбо-цибулинами або кореневищами; деякі — ліани, кущі і дерева (*драконове дерево*). Листки здебільшого ланцетовидні або лінійні. Квітки правильні, переважно двостатеві, часто зібрані в суцвіття. Оцвітина проста, віночковидна, з 6, рідко з 4—8 вільних або більш-менш зрослих листочків, розташованих двома колами — зовнішнім і внутрішнім. Тичинок 6, рідко 4—8. Зав'язь верхня, переважно тригнізда. Плід — коробочка або ягода. Насінини численні, з ендоспермом. Бл. 4000 видів (понад 250 родів), пошир. по всій земній кулі. В СРСР — понад 660 дикорослих видів (50 родів), з них на Україні — бл. 150 видів (32 роди). Серед Л. є харчові (*цибуля, часник*, холодок та ін.), технічні (новозеландський льон, юка та ін.), лікарські (*конвалія, алоє* та ін.), декоративні (*лілія, тюльпан*, пізньоцвіт, *гіацинт* та ін.) рослини.

ЛІЛІПУ́Т (від назви населеної карликами країни Ліліпутії, яку вигадав і змалював у своєму романі «Мандри Гуллівера» Дж. Свіфт) — те саме, що й карлик. Див. *Карликовий зріст*.

ЛІ́ЛІЯ (Lilium) — рід багаторічних цибулинних рослин родини *лілійних*. Листки лінійні, лінійно-ланцетовидні, овальні, чергові або розміщені кільцями. Квітки двостатеві, зібрані в китиці, іноді одиночні. Плід — довгаста коробочка. Понад 80 видів, поширених у лісовій зоні Пн. півкулі, окремі види зустрічаються у горах Індії і на Філіппінських о-вах. В СРСР — 15 дикорослих видів, з них в УРСР — 1: Л. л і с о в а, або с а р а н к а (L. martagon), росте в листяних та мішаних лісах. В культурі (понад 2000 сортів) пошир. видові й садові форми Л. На Україні вирощують Л. білу (L. candidum), Л. тигрову (L. tigrinum) та ін. Використовують в озелененні, для зимової витонки (в теплицях) та для зрізування.

Лілійник гібридний.

Лілія біла. Верхівка квітучої рослини.

ЛІЛЛЬ — місто на Пн. Франції, адм. ц. департаменту Нор. Розташований на р. Дель (бас. Шельди). Вузол з-ць і автошляхів, річковий порт. 175 тис. ж. (1975). Л.— центр однієї з найбільших міських агломерацій країни з нас. 1,1 млн. чол. (1975). Розвинута маш.-буд. (переважно металомістка), хім. (виробн. мінеральних добрив, барвників, кислот, штучного волокна), текст. (гол. чин. бавовняна та льонопрядильна), швейна та харчосмакова (цукр., тютюнова, пивоварна) пром-сть. Ун-т (з 1530), муз. академія, тех. та комерційні навч. заклади. Архіт. пам'ятки 15—17 ст. Місто засн. в 11 ст. У Л. народився Шарль де *Голль*

ЛІЛО́НГВЕ — столиця *Малаві* (з 1975). Розташоване на р. Лілонгве, на автостраді, що сполучає внутр. райони країни з узбережжям оз. Ньяса (Малаві), аеропорт. 103 тис. ж. (1978, з передмістями). Підприємства по переробці с.-г. продукції, гол. чин. тютюну. Центр одного з осн. у країні с.-г. районів. С.-г. ф-т Малавійського університету.

ЛІ́МА — столиця Перу. Гол. політ., екон. і культур. центр країни. Розташована біля підніжжя Анд, на узбережжі Тихого ок. Вузол з-ць і автошляхів, аеропорт міжнар. значення (Хорхе Чавес). До складу агломерації Л. входить порт *Кальяо*. 4,3 млн. ж. (1978). Л. засн. 1535 Ф. *Пісарро*. Була

центром ісп. колоній у Пд. Америці та віце-королівства Перу. З 1821 — столиця Республіки Перу. В 1881—83 окупована військами Чілі. Осн. галузі пром-сті: текст. (бавовняна і вовняна), харчосмакова (рибопереробна та ін.), хім., склоробна, швейна, взут. і металообробна. Складання автомобілів і побутових електроприладів. Розвинуті ремесла. Ун-т Сан-Маркос (засн. 1551) та ін. вузи. Нац. академія музики, Нац. школа красних

мистецтв та ін. Перуанська академія, Нац. мед. академія та ін. заклади. Нац. б-ка, 10 музеїв. Театри, хорова асоціація Перу. Серед архіт. пам'яток: палац Торре Тагле (1735), собор (1572—1797), комплекси монастирів 16—18 ст. (Сан-Франсіско, Санто-Домінго, Ла Мерсед), Президентський палац (1937—38).

ЛІМАСО́Л, Лемесос — місто на Пд. Кіпру, адм. ц. округу Лімасол. Порт на Середземному м. 80,6 тис. ж. (1974). Один з центрів виноробної пром-сті країни. Підприємства текст. пром-сті, виробн. буд. матеріалів, гол. чин. цементу.

ЛІМБ (від лат. limbus — облямівка) — металеве кільце, поділене рисками на градуси, хвилини або ін. частини кола. Являє собою осн. частину кутомірних приладів (астр., геодезичних, фіз. тощо). Застосовують для відлічування величини кутів.

ЛІ́МЕРІК — місто в пд.-зх. частині Ірландії, адм. ц. графства Лімерік (провінція Манстер). Залізнична станція, порт у пониззі р. Шаннон. Поблизу Л.— аеропорт Шаннон. 63 тис. ж. (1971). Значний центр переробки с.-г. продукції (масло, мол. консерви, бекон) і торгівлі нею. Підприємства маш.-буд., електротех., швейної, шкіряної, буд. матеріалів пром-сті, виробн. радіоапаратури, с.-г. знарядь. Кустарне плетіння мережив. Архіт. пам'ятки 9—17 ст.

ЛІМІ́Т [від лат. limes (limitis) — межа] — гранична норма, дозволена кількість чогось, обмеження, межа.

ЛІМНОЛО́ГІЯ (від грец. λίμνη — водойма, озеро, ставок і λόγος — вчення) — наука про поверхневі водойми суходолу (озера, ставки, водосховища). Див. *Озерознавство*.

ЛІМНОФІ́ЛЬНІ ТВАРИ́НИ (від грец. λίμνη, тут — стояча вода і φιλέω — люблю) — тварини, які пристосувалися до життя у стоячих водах. Серед Л. т. розрізняють насельників дна (лімнобентос) — молюски, рівноногі ракоподібні, личинки комах, малощетинкові черви та ін.; таких, що ширяють у товщі води (лімнопланктон) — гіллястовусі й веслоногі ракоподібні, коловертки, найпростіші та ін.; активних плавців (лімнонектон) — гол. чин. риби. Л. т. здатні витримувати нестачу кисню, зміни т-ри тощо. Л. т. протиставляють *реофільним тваринам*.

ЛІМО́Ж — місто у центр. частині Франції, адм. ц. департаменту Верхня В'єнна. Розташований на р. В'єнні (бас. Луари). Вузол з-ць та автошляхів. 144 тис. ж. (1975). Найрозвинутіші фарфоро-фаянсова та шкіряно-взут. пром-сть. Підприємства металообр., паперової, поліграф., харч. галузей. Л. здавна відомий виробн. худож. емалей. Ун-т. Музей худож. кераміки. Л.— батьківщина П. О. А. *Ренуара*.

ЛІМО́ЗЬКА ЕМА́ЛЬ — художні вироби з міді з розписами непрозорою емаллю, що виготовлялися в м. *Ліможі* (Франція). Розквіт Л. е. припадає на 15 — серед. 17 ст. Спочатку виготовлялися вироби церк. (триптихи, платівки-образи́), а згодом — і світського (скриньки, декоративні дошки для фасадів, платівки-портрети) характеру. В основі розписів — сюжети флам., а з 16 ст.— італ. живопису. Серед відомих майстрів: Нардон Пеніко, Жан II Пеніко, К. Нуайє, Л. Лімозен. У серед. 17 ст. виробн. Л. е. переходить до ювелірів та мініатюристів, а емалевий посуд з 18 ст. витісняється фаянсовим та фарфоровим. В Київ. музеї зх. та сх. мистецтва зберігаються Л. е. 15—17 ст.

ЛІМО́Н — місто на Сх. Коста-Ріки, адм. ц. провінції Лімон. Гол. порт країни на узбережжі Карибського м. З-цею сполучений з м. *Сан-Хосе*. 37,5 тис. ж. (1971). Вивіз бананів, какао, кокосових горіхів. Засн. 1880.

ЛІ́МОНІТ (від грец. λειμών — лука) — мінерал класу оксидів і гідрооксидів; гелеподібна прихованокристалічна відміна *гетиту* й лепідокроκіту FeO(OH). Л.— осн. складова частина *бурих залізняків*. На Україні родовища Л. є на Керченському п-ові (див. *Керченський залізорудний басейн*).

ЛІМПО́ПО, Крокодилова ріка — ріка в Африці, в межах Пд.-Африканської Республіки (ПАР) і Мозамбіку та на кордоні ПАР з Ботсваною і Зімбабве. Довж. 1600 км, пл. бас. 440 тис. км². Бере початок на пн. схилах височини Вітватерсранд, тече Мозамбіксь-кою низовиною, впадає в Індійський ок. У верхів'ї маловодна, у пониззі в період літніх дощів рівень води підвищується на 5—7 м. Судноплавна на 160 км від гирла. Використовують для зрошування.

ЛІМУЗИ́Н (франц. limousine) — закритий кузов *легкового автомобіля*, в якому переднє сидіння відділено від задньої частини салону заскленою перегородкою. Кузови типу Л. (мал.) застосовують на великих автомобілях високого класу (в СРСР, напр., на ЗІЛ-114).

Лімузин.

Лімa. Пласа де Армас.

ЛІ́МФА (лат. limpha, lympha — чиста вода, волога) — прозора жовтувата рідина, що циркулює в *лімфатичній системі* людини та хребетних тварин. За хім. складом наближається до *плазми крові*. До складу Л. входять вода (94—96%), білки (0,3—4%), жири (бл. 0,9%), солі (бл. 0,8%). Ці співвідношення змінюються залежно від *обміну речовин*, який в кожному органі має свої особливості. Так, Л., що відтікає від стінок кишечника, містить бл. 14% жиру. У Л. в невеликій кількості містяться *лімфоцити, еозинофіли, моноцити*, поодинокі *еритроцити*. В Л. є *фібриноген*, тому вона здатна до зсідання, як і кров (див. *Зсідання крові*). Л. відіграє важливу роль у процесах обміну речовин, а також виконує захисні функції (див. *Фагоцитоз*). Див. також *Лімфообіг, Лімфоутворення*.

ЛІМФАДЕНІ́Т (від *лімфа* і грец. ἀδήν — залоза) — запалення *лімфатичних вузлів*. Л.— вторинне захворювання, що виникає внаслідок потрапляння в лімфатичні вузли збудників запалення (мікробів, їхніх токсинів тощо). Залежно від характеру збудників розрізняють Л. неспецифічний (звичайна гноєтворна інфекція) і специфічний (при *туберкульозі, сифілісі* та деяких ін. інфекціях). Перебіг гострий або хронічний. Найчастіше буває Л. шийних, пахвових та пахвинних лімфатичних вузлів. Ознаки Л.: припухлість і болісність вузла, іноді почервоніння шкіри над вузлом, підвищення т-ри тіла. Лікування здебільшого консервативне (фізіотерапевтичні процедури, антибіотики тощо), при специфічному Л.— спрямоване на ліквідацію осн. захворювання, що спричинило Л., антибіотики, новокаїнова блокада тощо, при нагноєнні вузлів — хірургічне. *М. П. Черенько.*

ЛІМФАНГІ́Т, лімфангоїт (від *лімфа* і грец. ἀγγεῖον — судина) — запалення лімфатичних судин. Збудники — *стрептококи, стафілококи*, кишкова паличка та ін. Здебільшого Л. виникає як вторинний процес (інфекція заноситься плином лімфи до лімфатичних судин з вогнищ інфекції у шкірі тощо). Перебіг гострий або хронічний. Ознаки: почервоніння (у вигляді смуг або розлите), болісність і деяка набряклість шкіри, ущільнення. Одночасно підвищується т-ра тіла, з'являється остуда, погіршується заг. стан. Лікування спрямоване на усунення осн. захворювання, спокій ураженій частині тіла, медикаментозне, фіз. методи, *рентгенотерапія, грязелікування* тощо.

Л. у тварин найчастіше виникає як вторинний процес, коли до лімфатичних судин потрапляють

і поширюються мікроби та їхні токсини (з вогнищ нагноєння тощо). У коней іноді спостерігається епізоотичний Л., збудником якого є криптокок (див. *Коки*). Перебіг хвороби гострий або хронічний. При поверхневому Л. спостерігаються почервоніння, болісність і набряк лімфатич. судин шкіри. Лікування спрямовують на усунення основного захворювання, призначають антибіотики, сульфаніламідні препарати, пов'язки, місцеве зогрівання, компреси, новокаїнову блокаду. При деяких формах — хірургічна операція.

ЛІМФАТИ́ЧНА СИСТЕ́МА — сукупність капілярів та ін. судин і утворів, що збирають *лімфу* з тканин і органів та відводять її у венозну систему у хребетних тварин і людини. У людини Л. с. складається з сітки лімфатичних судин та *лімфатичних вузлів*, лімфатичних стовбурів і двох лімфатичних проток. Л. с. бере участь у виведенні надлишку тканинної рідини і поверненні його у венозне русло, в поглинанні з тканин колоїдних розчинів білкових речовин, що не всмоктуються в кровоносні капіляри. Л. с. входить до складу серцево-судинної системи. Л. с. починається у тканинах сіткою капілярів. З лімфатичних капілярів формуються лімфатичні судини дедалі більшого калібру, стінки яких вистелені *ендотелієм*, в їхньому просвіті знаходяться клапани, що спрямовують плин лімфи (див. *Лімфообіг*). Лімфатичні судини переривaються в лімфатичних вузлах (переходять у т. з. синуси). У людини не мають Л. с. головний і спинний мозок, селезінка, хрящі, склера ока, кришталик, плацента. По Л. с. можуть поширюватись запальні процеси, клітини злоякісних пухлин. Захворюваннями Л. с. є *лімфома, лімфогранулематоз, лімфаденіт* та інші.

ЛІМФАТИ́ЧНІ ВУЗЛИ́ — утвори, що входять до складу *лімфатичної системи* у вищих хребетних тварин і людини. Виконують кровотворну та захисну функції. Л. в.— тільця здебільшого неправильно-округлої або бобовидної форми (утворюють скупчення переважно на шиї, в паху, пахвовій ямці, черевній порожнині), зв'язані з лімфатичними судинами і складаються з замкнутої в сполучнотканинну капсулу ретикулярної тканини, в якій утворюються *лімфоцити*. *Лімфа*, що проходить крізь Л. в., збагачується на лімфоцити й позбавляється сторонніх частинок. Принесені лімфою збудники хвороб частково або цілком поглинаються клітинами вузла (див. *Фагоцитоз*); саме з цим пов'язана *бар'єрна функція* Л. в. При деяких захворюваннях Л. в. можуть значно збільшуватися (*ангіна, паротит епідемічний* та ін.). Див. також *Лімфаденіт, Лімфогранулематоз*

ЛІМФОГРАНУЛЕМАТО́З, хвороба Ходжкіна — захворювання пухлинної природи, що належить до групи злоякісних *лімфом*. Для Л. характерна поява в *лімфатичних вузлах* і різних органах пухлинних вогнищ (*гранулем*), у яких наявні гігантські клітини Березовського—Штернберга або їхні попередники—клітини Ходжкіна. Вперше Л. описав (1832) англ. лікар Т. Ходжкін. При Л. уражуються лімфатич. вузли периферичні, черевної порожнини, середостіння тощо, а також печінка, селезінка, легені, плевра, шлунково-кишковий тракт, нервова система, шкіра та ін. органи. Спостерігаються хвилеподібна гарячка, пітливість, свербіж шкіри. В крові виникає нейтрофільний (див. *Нейтрофіли*) *лейкоцитоз*, зменшується кількість лімфоцитів, збільшується *швидкість осідання еритроцитів*. За ступенем поширення процесу розрізняють 4 стадії Л. (1-а і 2-а — локалізовані, 3-я і 4-а — генералізовані). Лікування: хірургічне (видалення уражених вузлів і селезінки при локалізованих формах), променева терапія, хіміотерапія або в комбінаціях одна з однією.

А. Ф. Романова.

ЛІМФО́МА (від *лімфа* і грец. ὄγκωμα — пухлина) — новоутворення лімфоїдної тканини, для якого характерний вогнищевий ріст. Л.— поняття збірне. В цю групу входять як справжні пухлини лімфоїдної тканини (злоякісні Л., що мають системний характер), так і локальні утвори в *лімфатичних вузлах*, які виникають у зв'язку з хронічним *запаленням* (т. з. доброякісні Л.). Вузли при доброякісних Л. збільшуються поступово, схильні до самообмеження, заг. клінічних симптомів нема. Злоякісні Л. поділяються на *лімфогранулематоз* і негранулематозні Л. (лімфосаркома, ретикулосаркома, пухлина Беркітта, *мікоз* тощо). Лікування злоякісних Л.: хірургічне, променева терапія, хіміотерапія або в комбінаціях.

А. Ф. Романова.

ЛІМФООБІГ — рух *лімфи* по *лімфатичній системі*. З тканин і органів лімфа просочується в лімфатичні *капіляри*, далі переходить у відвідні лімфатичні судини, проходить крізь *лімфатичні вузли*, потрапляє в лімфатичні протоки і нарешті — у венозне русло біля серця. Л. зумовлюється тиском тканинної рідини, що безперервно надходить у лімфатичні капіляри, скороченням скелетних м'язів, кровоносних і лімфатичних судин та ін. У риб, земноводних, плазунів і птахів Л. допомагають г. з. лімфатичні серця. У птахів, ссавців, у т. ч. у людини, Л. в одному напрямі забезпечують клапани лімфатичних судин.

ЛІМФОУТВО́РЕННЯ — процес утворення *лімфи*. Існує кілька теорій Л., що доповнюють одна одну. Найбільше значення має фільтраційна теорія, за якою Л. є наслідком фільтрації рідкої частини крові крізь стінки *капілярів*. Для здійснення фільтрації має значення проникність стінок кровоносних і лімфатичних капілярів, різниця гідростатичного тиску і осмотичного тиску крові й тканин, функціональний стан органів тощо. В останні роки вважають, що у Л. активну участь беруть капіляри, які одні речовини пропускають, ін.— затримують. Процес Л. підпорядкований системі *нейро-гуморальної регуляції*.

ЛІМФОЦИ́ТИ (від *лімфа* і грец. κύτος — клітина) — одна з форм *лейкоцитів* хребетних тварин і людини. Належать до групи *агранулоцитів*. Л. людини — клітини кулястої форми, мають велике кругле або бобовидне ядро, оточене багатою на *рибосоми* цитоплазмою. У ссавців, у т. ч. у людини, Л. утворюються з клітин — попередників лімфопоезу (див. малюнок до ст. *Кровотворення*) і потім мігрують у певні ділянки *селезінки* і в *лімфатичні вузли*. Л. здатні до амебоїдного руху, виконують захисну функцію (здатні до *фагоцитозу*, беруть участь в утворенні *антитіл*).

ЛІНГВІ́СТИКА (франц. linguistique, від лат. lingua — мова) — наука про *мову* й *мовлення*, те саме, що й *мовознавство*. Слово «лінгвістика» є складовою частиною багатьох мовознавчих термінів: *внутрішня лінгвістика, зовнішня лінгвістика, лінгвістика ареальна, математична лінгвістика*, макролінгвістика, мікролінгвістика та ін.

ЛІНГВІ́СТИКА АРЕА́ЛЬНА — розділ *мовознавства*, що вивчає давні мовні *ареали* на основі сучасного поширення мовних явищ. Особливу увагу приділяє діахронічному (див. *Діахронія*) дослідженню лінгвістичних ареалів і вивченню тер. поширення мови, її взаємодії з суміжними мовами та *діалектами*. Л. а. ототожнювали з *лінгвістичною географією*. Об'єкти цих близьких дисциплін продовжують розмежовуватися все чіткіше: лінгвогеографія обмежується синхронічним (див. *Синхронія*) аспектом розгляду тер. розміщення мовних явищ, а Л. а.— діахронічним.

М. М. Онишкевич.

ЛІНГВІ́СТИКА ПРИКЛАДНА́ — частина *мовознавства*, яка розв'язує практичні завдання. До традиційних завдань Л. п. належать наук.-тех. переклад, укладання мовних *словників*, створення й удосконалення систем писемності для безписемних народів, а також для людей з ушкодженими органами чуття, *дешифрування писемностей* (невідомих чи забутих), створення *штучних мов*, вивчення *афазії* тощо. До нових завдань Л. п., для розв'язування яких застосовують структурні й матем. методи й використовують електронно-обчислювальну техніку, входять: *машинний переклад*, автоматичний синтез усного мовлення (створення читаючих пристроїв), створення *інформаційних мов*, автомат. реферування й анотування текстів, створення мов для спілкування людини з машиною, укладання частотних словників тощо. Нові методи застосовуються й під час розробки традиційних завдань Л. п. (використання ЕОМ для дешифрування *майя письма* тощо).

Літ.: Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика. М., 1968; Пиотровский Р. Г. Текст, машина, человек. Л., 1975.

Ф. О. Нікітіна

ЛІНГВІ́СТИКА ТЕ́КСТУ — розділ *лінгвістики*, предметом дослідження якого є текст як мінімальна одиниця мовної комунікації, що має відносну смислову й структурну єдність і відносну самостійність. Л. т. вивчає переважно три групи

Лімозька емаль. П. Куртейс. Медальйон із зображенням римського імператора Тіта. 3-я чверть 16 ст.

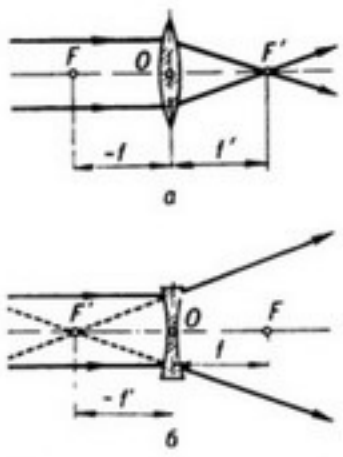

Мал. 1. Хід променів у лінзі:
а — збирній; *б* — розсіювальній.

явищ: міжфразові зв'язки, надфразні єдності, властивості тексту в цілому.

ЛІНГВІСТИ́ЧНА ГЕОГРА́ФІЯ, лінгвогеографія, діалектографія — метод дослідження в *діалектології*. Л. г. вивчає діалектні явища в зв'язку з їхнім геогр. поширенням. Розрізняють два осн. етапи дослідження методом Л. г.: картографування, тобто нанесення зіставлюваних діалектних явищ на геогр. карту за допомогою різних графічних засобів (знаків, *ізоглос*, штрихування тощо), і інтерпретація лінгвістичних карт. Виникла Л. г. в кін. 19 — на поч. 20 ст. в зв'язку з роботою над підготовкою нім. і франц. діалектологічних атласів. У вітчизн. науці вивчення діалектних розрізнень у їхньому тер. виявленні започаткував І. *Срезневський*. К. *Михальчук* до праці «Наріччя, піднаріччя й говори Південної Росії в зв'язку з наріччями Галичини» (1877) додав першу карту укр. *говорів*, де на підставі комплексу фонетичних і морфологічних явищ визначив межі *наріч* та менших діалектних угруповань. На укр. матеріалі Л. г. вперше широко застосував 1929 П. *Бузук* у праці «Діалектологічний нарис Полтавщини» (тут подано й перші лінгвістичні карти). Щодо принципів і методів картографування в Л. г. є три осн. школи (напрями) — нім., франц. і радянська. Опубліковано багато праць з Л. г., створено велику кількість загальнонац. і регіональних атласів.

Літ.: Вопросы теории лингвистической географии. М., 1962; Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області (Лексика). ч. 1—2. Ужгород. 1958—60.

Й. О. Дзендзелівський.

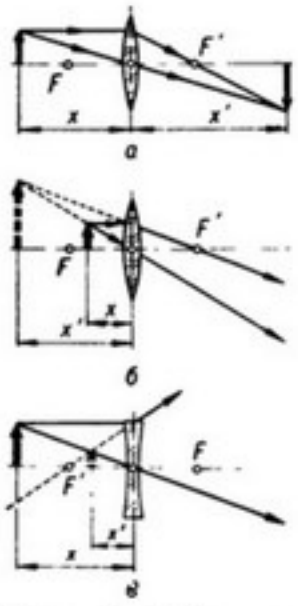

Мал. 2. Побудова зображення, яке дає **лінза:**
а, б — збирна; *в* — розсіювальна.

ЛІНГВІСТИ́ЧНА ФІЛОСО́ФІЯ, лінгвістичного аналізу філософія, філософія звичайної мови — напрям *аналітичної філософії*, одна з форм *неопозитивізму*. Виникла в 40-х рр. 20 ст. у Великобританії («пізній» Л. *Вітгенштейн*, Дж. *Райл*, Дж. Уїсдом, Дж. Остін, П. Стросон та ін.) і набула поширення в США (М. Блек, Н. Малколм, М. Лазеровіц та ін.). Своєрідність Л. ф. як аналітичної філософії полягає в аналізі звичайної повсякденної мови. На відміну від логічного позитивізму, Л. ф. заперечує або принижує пізнавальні можливості наук. апарату штучних, у т. ч. логіко-матем., мов в аналізі звичайної мови. Своєрідність Л. ф. як форми неопозитивізму полягає в запереченні раціонального світоглядного змісту положень філософії як аномалій, деформацій звичайної мови, що нібито виникають внаслідок порушення правил граматики.

Г. А. Заїченко.

ЛІНГВІСТИ́ЧНИЙ ЗАКО́Н — закономірне співвідношення елементів мовної структури в синхронічному плані (див. *Синхронія*) чи діахронічному (див. *Діахронія*). Л. з. може виявлятися в одній конкретній мові, в певній групі чи в усіх без винятку мовах. Л. з., властиві всім мовам, належать до *універсалій лінгвістичних*. Починаючи з 19 ст. були спроби встановити Л. з., яким визначався б заг. розвиток мови,— т. з. принцип найменшого зусилля Дж. Ціпфа, принцип економії в мові А. Мартіне, бінарна теорія Р. Якобсона та інші. Ці пошуки безпідставні, бо заг. розвиток мови зумовлюється її сусп. функціонуванням, а не якимось окремим, хоч би й універсальним, законом.

Літ.: Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию. М., 1962; Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях. Пер. с франц. М., 1960.

В. Т. Коломієць.

ЛІ́НГНЕР (Lingner) Макс (17.XI 1888, Лейпціг — 14.III 1959, Берлін) — нім. живописець і графік (НДР), член Нім. академії мистецтв (з 1950). В 1907—13 навчався в дрезден. АМ. Брав участь у *Кільському повстанні 1918*. В 1928—49 працював у Парижі, співробітничав у комуністичній пресі (член Франц. компартії). Учасник Руху Опору. З 1949 професор Вищої школи образотворчого та прикладного мист. в Берліні (НДР). Створював малюнки для газет, іл. до книжок, плакати, станкові цикли картин («Передмістя Парижа», 1930—38), панно («Будівництво НДР», 1952—53, в Будинку міністерств у Берліні; «Селянська війна», 1952—55). Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Живопис*, т. 4, с. 120—121.

ЛІ́НДГРЕН (Lindgren) Астрід Анна Емілія (н. 14.XI 1907, Віммербю) — швед. письменниця. Популярність здобула трилогією «Пеппі Довгапанчоха» (1945—48). Автор сповнених гумору, написаних з знанням дит. психології книг «Знаменитий детектив Блюмквіст» (1946), «Ми всі з Буллербю» (1946—52), «Расмус-бродяга» (1956), «Ми — на острові Сальткрока» (1964) та ін. У багатьох творах реалістичні елементи поєднуються з казкою — «Міо, мій Міо» (1954), «Три повісті про Малого і Карлсона, що живе на даху» (1955—68), трилогія «Еміль з Леннеберги» (1963—70), «Брати Лев'яче Серце» (1977). Багато творів Л. екранізовано.

Тв.: Укр. перекл.— Малий і Карлсон, що живе на даху. К., 1963; Карлсон прилітає знову. К., 1965; Знаменитий детектив Блюмквіст. К., 1968; Нові пригоди Карлсона, що живе на даху. К., 1971; Пеппі Довгапанчоха. К., 1977; Рос. перекл.— Расмус-бродяга. Л., 1963; Мы — на острове Сальткрока. Л., 1971.

О. Д. Сенюк.

ЛІ́НДЕР (Linder) Макс (справж. ім'я та прізв.— Габрієль Лев'єль; 16.XII 1883, Сен-Лубес, деп. Жіронда — 30.X 1925, Париж) — франц. кіноактор. Акторську освіту здобув у консерваторії в Бордо. До 1908 виступав у театрах «Амбігю» та «Вар'єте» (Париж). З 1905 знімався в кіно в серії короткометражних комедій («Макс шукає наречену», «Макс-тореадор», «Макс і лікарка» та ін.). Л. першим у світовому кіно перейшов від бездумного комізму до відтворення побутової достовірності, тонкої іронії. Ін. фільми: «Три мушкетери» (1921), «Сім років нещастя» (1922), «Король цирку» (1924). Знімався також у США та Австрії. В 1963 випущено фільм «У компанії Макса Ліндера».

ЛІ́НДСЕЙ (Lindsay) Джек (н. 20.X 1900, Мельбурн, Австралія) — англ. письменник, критик, громад. діяч. Член Компартії Великобританії з 1941. Романи «Ми повернемось» (1942), «Вище за страх» (1943), зб. віршів «Другий фронт» (1944) мають антифашист. спрямування. В романах «1649. Історія одного року» (1938), «Люди сорок восьмого року» (1948), «Багаття у Смітфілді» (1950), «Місто-потвора. Лондон часів Д. Дефо 1688—1730» (1978) показав революц. боротьбу нар. мас. Епопея «Британський шлях» (1953—63) — про сучас. Англію, про всезростаючу роль її робітничого класу. Виступає як публіцист, літературознавець (монографії про Ч. Діккенса, 1949; Дж. Мередіта, 1955; кн. «Трубадури і їхній світ XII і XIII століть», 1976), історик (праці про У. Тайлера, 1964), мистецтвознавець (дослідження про Г. Курбе, 1973; та ін.). Видав дві антології своїх перекладів «Російська поезія 1917—1955» (1957) і «Сучасна російська поезія» (1960). Переклав шість віршів Т. Шевченка (1939). В 1949 вперше відвідав СРСР, зокрема Україну. Автор кн. «Світ майбутнього. Щоденник подорожі по Радянському Союзу» (1950) й поетичного циклу «Три листи до Миколи Тихонова» (1950). Нагороджений рад. орденом «Знак Пошани».

Тв.: Укр. перекл.— Бунт синів. К., 1964; Втікачі. К., 1978; Рос. перекл.— Весна, которую предали. М., 1955; Твой дом. М., 1961; Ганнибал. М., 1962; Маски и лица. М., 1965; Подземный гром. М., 1970.

Літ.: Лопырёв Н. Т. Послевоенные романы Джека Линдсея. М., 1959; Лопирьов М. Т. Герої, яким належить майбутнє. «Всесвіт», 1961. № 1.

Р. П. Зорівчак.

ЛІНЕ́Н (Lynen) Феодор (н. 6.IV 1911, Мюнхен) — нім. біохімік, філософ. Член Нім. академії природодослідників «Леопольдіна» (з 1959) і Нац. АН США (з 1962). Професор Мюнхенського ун-ту (з 1947). З 1954 — директор Ін-ту хімії клітини в Мюнхені. Осн. праці — з біохімії *обміну речовин*, окислення *жирних кислот* в організмі, активування *ацетату*. Нобелівська премія (1964: разом з К. *Блохом*) за дослідження біосинтезу *холестерину* й жирних кислот.

ЛІ́НЗА (нім. Linse, від лат. lens — сочевиця) — прозоре для світлових променів тіло, яке обмежене двома криволінійними (або криволінійною і плоскою) заломлюючими поверхнями і має вісь або площини симетрії; один з осн. елементів *оптичних систем*. Найпоширенішими є Л. з сферичними поверхнями. Л. наз. т о н к о ю, якщо її товщина мала порівняно з радіусами кривини r_1 і r_2 заломлюючих

М. Лінгнер. Селянська війна. Темпера. 1952—55. Музей історії Німеччини. Берлін.

поверхонь, і товстою — в протилежному разі. Пряма, проведена через центри кривини поверхонь Л., наз. її головною оптичною віссю. Вважають, що в тонкій Л. точки перетину гол. оптичної осі з обома заломлюючими поверхнями зливаються в одну точку O — т. з. оптичний центр Л. (мал. 1). Прямі, які проходять через оптичний центр і не збігаються з гол. оптичною віссю, наз. побічними оптичними осями. Світлові промені, пройшовши крізь Л. вздовж оптичних осей, не зазнають заломлення. Розрізняють збирні (додатні) та розсіювальні (від'ємні) Л. Пучок паралельних до гол. оптичної осі променів після проходження крізь збирну Л. сходиться в одній точці—т. з. головному фокусі. Такий же пучок при виході з розсіювальної Л. буде розбіжним, при цьому продовження променів перетинаються в точці — т. з. уявному гол. фокусі. Віддаль між оптичним центром і фокусом Л. наз. фокусною віддаллю. В Л. розрізняють два гол. фокуси — передній F та задній F' і дві фокусні віддалі — передню f та задню f'. Фокусну віддаль вважають додатною, якщо напрям її відліку збігається з напрямом поширення променів, і від'ємною — у противному разі. Якщо з обох боків Л. одне й те саме середовище (напр., повітря), то $f = -f'$. Величина, обернена фокусній віддалі, наз. оптичною силою і для тонкої Л. в повітрі визначається формулою: $\Phi = 1/f = (n - 1)(1/r_1 - 1/r_2)$, де n — *заломлення показник* речовини, з якої виготовлено Л. Розсіювальна Л. завжди дає уявне зображення предмета, збирна — дійсне або уявне (залежно від віддалі предмета до Л.). Побудову зображення точки предмета, яке дає Л., здійснюють звичайно за допомогою двох променів, один з яких проходить через оптичний центр Л., а інший падає паралельно до гол. оптичної осі (мал. 2). Віддалі від оптичного центра Л. до предмета (x) та його зображення (x') пов'язані між собою т. з. формулою лінзи: $1/x' - 1/x = 1/f = \Phi$. Див. також *Збільшення оптичне*.

ЛІ́НЗА в геології — форма залягання гірських порід і покладів руд. Являє собою овальне або округле мінеральне тіло, товщина якого найбільша в серед. частині й зменшується до країв. Потужність Л. невелика (від кількох сантиметрів до кількох метрів) порівняно з протяжністю (від кількох метрів до 1 км і більше). Див. *Залягання гірських порід*.

ЛІНИВЦЕВІ (Bradypodidae) — родина ссавців ряду *неповнозубих*. Довжина тіла 50—64 см, густий волосяний покрив буруватосірого кольору, часто з зеленуватим відтінком, зумовленим тим, що в ньому розвиваються синьо-зелені водорості. Шийних хребців 6—9 (у всіх ін. ссавців 7). Передні кінцівки дво- або трипалі, довші від задніх, мають міцні, гачкоподібні кігті. Т-ра тіла може знижуватись до 24—33°, дихання та кровообіг уповільнені. 5 видів (2 роди), поширені у вологих тропічних лісах Пд. і Центр. Америки; найвідоміші—двопалий лінивець (Choloepus didactylus), трипалий лінивець (Bradypus tridactylus). Весь час Л. проводять на деревах, почепившись за гілки донизу спиною. Пересуваються дуже повільно. Рослиноїдні. Тримаються поодинці або парами. Самка раз на рік після 4—6 міс. вагітності народжує 1 маля. Л.— мисливські тварини (використовуються м'ясо, шкура, кігті). Ошийниковий лінивець (B. torquatus) включений до *Червоної книги*. *В. О. Топачевський.*

ЛІНІ́ЙЦЬКА Любов Павлівна (за чоловіком—Загорська; 27.XII 1865, слобода Преображенська, тепер с. Преображенське Васильківського р-ну Дніпропетровської обл.— 5.II 1924, Київ) — укр. рад. актриса. Закінчила Харків. гімназію. Брала участь в аматорських виставах. Сценічну діяльність почала 1887 в рос. трупі Муравйова-Михайлова. В 1889 дебютувала в ролі Наталки («Наталка Полтавка» Котляревського) в *Трупі М. Л. Кропивницького*. Працювала в трупі П. К. *Саксаганського* (1892—1909, з перервою), в *Театрі Миколи Садовського* (1909—15), в «*Товаристві українських акторів* за участю М. К. Заньковецької та П. К. Саксаганського під орудою І. О. Мар'яненка» (1915—18) та ін. Творчій індивідуальності Л. були близькі романтичні, сильні характери героїнь: Галя («Назар Стодоля» Шевченка), Маруся Богуславка (однойменна п'єса Старицького), Тетяна, Варка («Бондарівна», «Безталанна» Карпенка-Карого), Наталя («Лимерівна» П. Мирного), Зінька («Дві сім'ї» Кропивницького), Вишневська («Тепленьке місце» Островського), Естерка («За синім морем» Я. Гордіна) та ін. Знімалась у кіно.

Літ.: Любов Павлівна Ліницька. К., 1957. *Є. С. Хлібцевич.*

ЛІНІЇ ЗВ'ЯЗКУ УЩІЛЬНЕННЯ — концентрація в одній лінії електричних сигналів від багатьох абонентів для одночасного і незалежного обміну між ними інформацією, яка передається з використанням одного або різних видів зв'язку; основа побудови *багатоканального зв'язку*. Розрізняють ущільнення частотне (найпоширеніше) і часове. В разі частотного ущільнення сигналам кожного *каналу зв'язку* відводиться певна (чітко обмежена) частина робочого діапазону частот *лінії зв'язку*. При часовому ущільненні кожний такий канал періодично (по черзі) підключають на деякий час до лінії зв'язку. Вперше в світі Л. з. у. запропонував і демонстрував (1880) у Київському ун-ті Г. Г. *Ігнатьєв*. До Л. з. у. вдаються на міжміських лініях зв'язку великої протяжності, а також на лініях внутрішньообласного, районного і міського зв'язку (напр., між АТС). *Ю. П. Пархомов.*

ЛІНІ́ЙКА — інструмент, за допомогою якого проводять лінії на площині, виконують лінійні вимірювання і деякі обчислювання. На Л., як правило, нанесено шкалу (або шкали), ціна поділки якої залежить від призначення інструмента. На деяких Л. є довідкові дані (значення одиниць фіз. величин, таблиця множення та ін.), спец. пристрої (напр., лупи). Розрізняють Л. прямі (у т. ч. *рейсшини*), трикутні (косинці) і фігурні (напр., *лекала*). Вони бувають масштабні (ними розміри з одного *масштабу* переводять в інший), перевірочні (для визначення прямолінійності поверхонь), логарифмічні (див. *Логарифмічна лінійка*).

ЛІНІ́ЙНА ЗАЛЕ́ЖНІСТЬ — найпростіший вид математичної залежності. Стосується гол. чином елементів лінійного простору над деяким *полем*. Елементи $X_1, \ldots, X_k$ лінійного простору L над полем P наз. лінійно залежними, якщо існують $a_1, \ldots, a_k$ з P, одночасно не рівні нулеві і такі, що $a_1X_1 + \ldots + a_kX_k = 0$, де у правій частині стоїть нульовий елемент простору L. Так, в n-вимірному *векторному просторі* R_n будь-які $n + 1$ *вектори* лінійно залежні й існує n лінійно незалежних векторів — *базис* простору. *Необхідною і достатньою умовою* Л. з. n векторів з R_n є рівність нулеві *визначника*, складеного з *координат* цих векторів (див. *Лінійні рівняння*). Зокрема, при $n = 2$ ця умова означає, що обидва вектори лежать на одній прямій. Питання про Л. з. *неперервних функцій* $\varphi_1(x), \ldots, \varphi_n(x)$, заданих на відрізку $a \leqslant x \leqslant b$, зводиться до питання про рівність нулеві т. з. визначника Грама, елементи якого обчислюють за формулами

$$a_{ij} = \int_a^b \varphi_i(x)\,\varphi_j(x)\cdot dx;$$
$$i, j = 1, \ldots, n.$$

Літ.: Завало С. Т., Костарчук В. М., Хацет Б. І. Алгебра і теорія чисел, ч. 1—2. К., 1974—76; Кострикин А. И. Введение в алгебру. М., 1977. *Я. П. Сисак.*

ЛІНІ́ЙНА ФО́РМА — однорідний многочлен першого степеня. Див. *Форма* в математиці.

ЛІНІ́ЙНА ФУ́НКЦІЯ — функція вигляду $y = kx + b$. Графіком Л. ф. (мал.) є пряма, що відсікає від осі OY відрізок, рівний b, і *кутовий коефіцієнт* (tg φ) якої дорівнює k. Якщо $b = 0$, Л. ф. наз. однорідною, її графік зображає пряму пропорційну залежність: $y = kx$. Розглядають також Л. ф. від кількох змінних: $f(x_1, x_2, \ldots, x_n) = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \ldots + a_nx_n$, де $a_0, a_1, a_2, \ldots, a_n$ — дійсні числа. Л. ф. широко використовують у фізиці та техніці для зображення (часто наближеного) функціональної залежності між фіз. величинами. Іл. с. 180.

М. Ліндер.

Л. П. Ліницька.

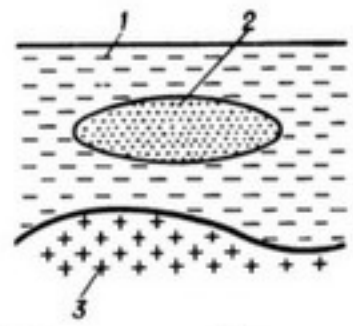

Лінза в геології(схема). *1* — глини; *2* — лінза пісків; *3* — кристалічні породи.

Лінивцеві. Двопалий лінивець, або унау.

Л. П. Ліницька в ролях Галі («Назар Стодоля» Т. Шевченка) і Харитини («Наймичка» І. Карпенка-Карого).

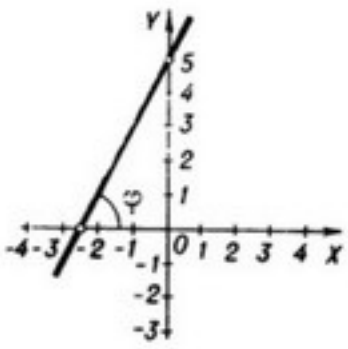

Графік лінійної функції $y = 2x + 5$: φ — кут між прямою і додатним напрямом осі OX ($\operatorname{tg} \varphi = 2$).

Лінійний корабель.

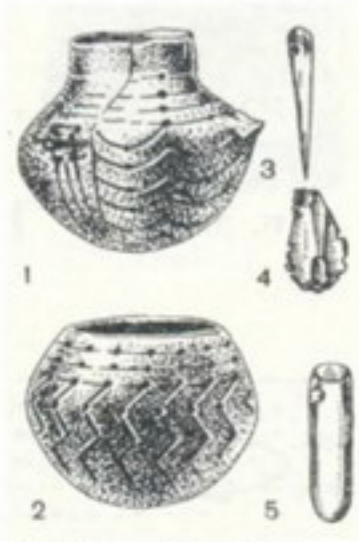

Лінійно-стрічкової кераміки культура. Речі з пам'яток: 1, 2 — глиняні горщики: 3 — кістяне шило; 4 — крем'яне знаряддя; 5 — фрагмент сланцевого долота.

Лінней північна. Рослина і квітка (в розрізі).

ЛІНІ́ЙНИЙ КОРАБЕ́ЛЬ, лінкор — клас бойових кораблів. У вітрильному військ. флоті великий 3-щогловий корабель. Вів вогонь з гармат у кільватерній колоні (лінії мор. бою) — звідси назва «лінійний корабель». Згодом ця назва перейшла й до військ. броненосних кораблів парового флоту. Л. к.— головна сила ВМФ під час 1-ї та 2-ї світових воєн. Призначалися для знищення військ. кораблів, берегових укріплень, батарей. Л. к. мали водотоннажність 20—64 тис. тонн, швидкість — 37—64 км/г, броню — 300—450 мм, 8—12 гармат калібру 280—460 мм. Втратили своє значення з розвитком бойової реактивної авіації та ракетної зброї.

ЛІНІ́ЙНИЙ ПРО́СТІР — те саме, що й *векторний простір*.

ЛІНІ́ЙНІ ДИФЕРЕНЦІА́ЛЬНІ РІВНЯ́ННЯ — *диференціальні рівняння,* в які невідома функція та її похідні входять лінійно. Якщо невідома функція залежить від однієї змінної, то Л. д. р. має вигляд:

$$a_0(x)\,y^{(n)}(x) + a_1(x)\,y^{(n-1)}(x) + \ldots + a_n(x)\,y(x) = f(x). \qquad (1)$$

де $a_0(x) \not\equiv 0$, $a_1(x), \ldots, a_n(x)$ (коефіцієнти) і $f(x)$ (вільний член) — відомі функції, визначені на інтервалі $a < x < b$, $y(x)$ — шукана функція, $y^{(n)}(x), y^{(n-1)}(x), \ldots, y^{(1)}(x)$ — її похідні. При $f(x) \equiv 0$ рівняння (1) наз. о д н о р і д н и м. Для нього при умовах $a_0(x) \neq 0$ і неперервності коефіцієнтів на інтервалі $a < x < b$ існує система $y_1(x), \ldots, y_n(x)$ лінійно незалежних (див. *Лінійна залежність*) розв'язків (фундаментальна система). Будь-який розв'язок рівняння (1) можна подати у вигляді

$$y(x) = y_0(x) + C_1 y_1(x) + \ldots + C_n y_n(x),$$

де $C_1, \ldots, C_n$ — сталі, $y_0(x)$ дорівнює нулеві, якщо $f(x) \equiv 0$, і знаходиться шляхом інтегрування, якщо $f(x) \not\equiv 0$. Фундаментальна система розв'язків однорідного Л. д. р. з постійними коеф. повністю визначається коренями *характеристичного рівняння*.

І. В. Скрипник.

ЛІНІ́ЙНІ ПРИСКО́РЮВАЧІ — *прискорювачі заряджених частинок,* в яких *траєкторії* руху частинок близькі до прямих ліній. Розрізняють: в и с о к о в о л ь т н і Л. п., в яких частинки прискорюються постійним електр. полем між електродами прискорюючої системи, на які подається напруга від високовольтного генератора (напр., *Ван де Граафа генератора*); і н д у к ц і й н і Л. п., в яких для прискорення використовується ерс *індукції,* що виникає при зміні кільцеподібного магн. поля; р е з о н а н с н і Л. п., в яких прискорення здійснюється високочастотним електр. полем. Застосовують у дослідженнях з ядерної й нейтронної фізики, а також у металургії, медицині тощо.

ЛІНІ́ЙНІ РІВНЯ́ННЯ — рівняння вигляду $a_1x_1 + a_2x_2 + \ldots + a_nx_n = b$, де $a_1, a_2, \ldots, a_n$ і b — дані числа (взагалі кажучи, комплексні). Кілька Л. р. відносно одних і тих самих невідомих наз. с и с т е м о ю Л. р.:

$$\left.\begin{aligned} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \ldots + a_{1n}x_n &= b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \ldots + a_{2n}x_n &= b_2 \\ \cdots\cdots\cdots\cdots\cdots\cdots & \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \ldots + a_{mn}x_n &= b_m \end{aligned}\right\}.$$

Р о з в ' я з к о м системи наз. набір чисел $(c_1, c_2, \ldots, c_n)$, які всі рівняння перетворюють на тотожності після підстановки їх замість відповідних невідомих. Коли $m = n$, то з коеф. при невідомих складають *визначник* D системи. Якщо $D \neq 0$, система має єдиний розв'язок; його знаходять за *Крамера правилом*. При $D = 0$ система або не має жодного розв'язку, або має безліч розв'язків. Якщо $b_1 = b_2 = \ldots = b_n = 0$, то система Л. р. наз. о д н о р і д н о ю; вона має ненульові розв'язки лише при $D = 0$. Якщо $(x_1^0, x_2^0, \ldots, x_n^0)$ — один з них, то між *векторами* $(a_{1i}, a_{2i}, \ldots, a_{mi})$, $i = 1, 2, \ldots, n$ існує *лінійна залежність*, коеф. якої дорівнюють числам $x_1^0, x_2^0, \ldots, x_n^0$. Коли $m \neq n$, питання про існування розв'язків системи зводиться до питання про рівність рангів осн. $\| a_{ij} \|_{i=1,\ldots,m}^{j=1,\ldots,n}$ та розширеної $\| a_{ij};\ b_i \|_{i=1,\ldots,m}^{j=1,\ldots,n}$ *матриць* цієї системи: вона має розв'язки при рівності цих рангів і не має в противному разі.

Літ. див. до ст. *Лінійна залежність.*

ЛІНІ́ЙНО-СТРІ́ЧКОВОЇ КЕРА́МІКИ КУЛЬТУ́РА — археологічна культура часів раннього *неоліту* на території Зх., Середньої та Сх. Європи. В СРСР пам'ятки Л.-с. к. к. (датуються 5-м тис. до н. е.) поширені на тер. Молдавії та України (у Верхньому Придністров'ї та на Зх. Волині). Для поселень Л.-с. к. к. на тер. УРСР (див. *Незвиське поселення*) характерними є заглиблені напівземлянкові житла з вогнищами й госп. ямами біля них. Поховання— з обрядом трупопокладення і трупоспалення. Для кераміки Л.-с. к. к. характерні тонкостінні посудини кулястої форми з порівняно широкою шийкою (оздоблені врізним стрічковим орнаментом у вигляді спіралей, зигзага, дуг, кутів, відрізків прямих ліній, а також округлими ямками та наліпами), кухонний посуд (кулясті посудини та миски, прикрашені ямками і рельєфним орнаментом) тощо. Серед крем'яних виробів — ножовидні пластини, скребки, вкладні до серпів, різці, свердла, кам'яні зернотерки й розтирачі, долота, тесла, наконечники стріл тощо. Основним заняттям носіїв Л.-с. к. к. було землеробство й скотарство.

Літ.: Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки. В кн.: Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971.

В. Г. Збенович.

ЛІНІ́ЙЧАСТІ СПЕ́КТРИ — *спектри оптичні,* які складаються з окремих спектральних ліній.

ЛІ́НІЯ (лат. linea, букв.— лляна нитка) — геометричне поняття, точне і загальне визначення якого у різних розділах геометрії різне. В елементарній геометрії вивчають прямі Л., їхні *відрізки,* ламані Л., *кола* та їхні дуги. Л. задають алгебр. чи трансцендентними (див. *Архімеда спіраль, Квадратриса, Ланцюгова лінія, Трактриса*) рівняннями, у параметричній формі та різними спец. способами (див. *Гіперболічна спіраль, Гіпоциклоїди та епіциклоїди, Клотоїда, Конхоїда* кривої, *Трохоїда, Циклоїда*).Л. першого (прямі) та другого (*конічні перерізи*) порядку, тобто Л., що визначаються *алгебраїчним рівнянням* від двох змінних 1-го чи 2-го порядку відповідно, вивчають в *аналітичній геометрії* на площині. Якщо порядок алгебр. рівняння більший за 2, то відповідні Л. (напр., *астроїду, декартів листок, кардіоїду, Кассіні овал, лемніскату* Бернуллі, *локон Аньєзі, строфоїду, цисоїду*) розглядають в *алгебраїчній геометрії*. Просторові криві можуть визначатися системою двох рівнянь виду $f_1(x, y, z) = 0$, $f_2(x, y, z) = 0$ і являють собою перетин двох *поверхонь*. Просту *дугу* в *диференціальній геометрії* можна задавати рівняннями $x = f_1(t)$, $y = f_2(t)$, $z = f_3(t)$ (параметричними рівняннями Л.). Напр., рівняння *гвинтової лінії*: $x = a\cos t$, $y = a\sin t$, $z = bt$, $0 < t < \infty$. Виключивши параметр t, одержимо гвинтову лінію як перетин двох поверхонь: *циліндра* $x^2 + y^2 = a^2$ та *гвинтової поверхні* $z = b \operatorname{arctg}(y/x)$. Заг. крива являє собою об'єднання скінченної або зліченної множини простих дуг. Л. другого порядку (*еліпс, гіперболу, параболу*) вивчали ще в стародавні часи. Тоді ж було розглянуто ряд окремих алгебр. Л. вищого порядку, а також деякі трансцендентні Л. Систематичне вивчення Л. та їхня класифікація стали можливі після створення Р. *Декартом* методу *координат*. Параметричне задавання Л. вперше ввів М. Е. К. *Жордан* (див. *Жордана крива*). В сучас. *топології* користуються поняттям Л., розробленим Г. *Кантором* і удосконаленим П. С. *Урисоном*.

Літ.: Урысон П. С. Труды по топологии и другим областям математики, т. 1—2. М.—Л., 1951; Савелов А. А. Плоские кривые. Систематика, свойства, применения. М., 1960; Погорелов А. В. Лекции по дифференциальной геометрии. Х., 1967.

Я. П. Бланк.

ЛІ́НІЯ в г е н е т и ц і — споріднені організми, що походять, як правило, від одного предка або однієї пари спільних предків, розмножуються статевим шляхом та відтворюють у нащадків ті самі спадкові ознаки. Розрізняють *чисті лінії* та інбредні. І н б р е д н і Л. — одержане шляхом штучного *самозапилення* потомство рослин, яким властиве *перехресне запилення,* чи одержана внаслідок *інбридингу* група тварин. Чисті та інбредні Л. є основою для одержання високопродуктивних *гібридів* у рослинництві й тваринництві. У тваринництві розрізняють г е н е а л о г і ч н у Л.—група тварин, що походить від спільного предка, та з а в о д с ь к у Л.— однорідна, якісно своєрідна група високопродуктивних тварин, що походять від видатного родона-

чальника і схожі з ним конституцією й продуктивністю (див. *Розведення сільськогосподарських тварин*, *Підбір* у тваринництві).

ЛІ́НІЯ ЕЛЕКТРОПЕРЕДА́ЧІ, ЛЕП — лінія для передавання і (або) розподілу електроенергії по *кабелях* чи електр. *проводах*. Разом з розподільними та трансформаторними підстанціями складає *електричну мережу*; одна з осн. ланок *енергетичної системи*. Розрізняють *кабельні лінії електропередачі* і *повітряні лінії електропередачі* (див. також *Опори ліній електропередачі*); лінії змінного або постійного струму. Їхньою найважливішою тех. характеристикою є номінальна *напруга електрична*, величину якої вибирають залежно від потужності, що передається, і довжини лінії. До Л. е. найбільшої протяжності належать лінії Волгоград — Москва та Іркутськ — Братськ — Красноярськ — Кузбас (обидві напругою 500 кВ). По території України проходить лінія напругою 750 кВ Донбас — Зх. Україна — Альбертирша (УНР) — частина об'єднаних енерг. систем країн — членів РЕВ. В СРСР протяжність Л. е. напругою 750 кВ становить (1980) бл. 3 тис. км. Л. е. великої протяжності розраховують як *довгі лінії*. По Л. е. електроенергія надходить у населені місця, на електр. залізниці, пром. підприємства тощо.

ЛІ́НІЯ ЗВ'ЯЗКУ́ — сукупність тех. пристроїв і фізичного середовища, що забезпечують передавання електр. сигналів одного, двох або багатьох *каналів зв'язку* на віддаль. Найпоширеніші електр. Л. з. Їх поділяють на проводові (*кабельні лінії зв'язку*, *повітряні лінії зв'язку*) та безпроводові — радіотехнічні (напр., лінії *радіорелейного зв'язку*). Крім того, є Л. з. звукові (див. *Звукопідводний зв'язок*) та оптичні (див. *Оптичний зв'язок*). Для одночасного і незалежного передавання сигналів вдаються до *лінії зв'язку ущільнення*.

ЛІ́НІЯ ЗМІ́НИ ДА́ТИ — умовна лінія на поверхні Землі, що розмежовує місця, календарні дати яких відрізняються на одну добу. Проведена приблизно по меридіану 180° так, що ніде, крім Антарктиди, не проходить по суходолу (див. карту до ст. *Поясний час*). Поблизу неї години й хвилини збігаються. При перетині Л. з. д. із сходу на захід дата змінюється на наступну, в протилежному напрямі — на попередню.

ЛІ́НКОЛЬН (Lincoln) Авраам (12.II 1809, Годженвілл, шт. Кентуккі — 15.IV 1865, Вашінгтон) — амер. держ. діяч, нац. герой амер. народу. Н. в сім'ї фермера. За фахом адвокат. У 1854 — один з організаторів *Республіканської партії* США, з 1860 — президент США. Виражав інтереси **пром.-**торг. буржуазії Пн., яка виступала за ліквідацію політ. влади рабовласників Пд. Обрання Л. президентом було приводом до заколоту пд. штатів, який призвів до *громадянської війни в США 1861—65*. Уряд Л. був змушений під тиском наростаючого нар. руху прийняти закони про зем. наділи (1862; див. *Гомстед-акт*). 1.I 1863 стала законом прокламація Л. про визволення негрів-рабів повсталих штатів, що сприяло їх масовому вступу до армії Пн. Одночасно з цим було проведено чистку армії від реакційних елементів, запроваджено смертну кару за зраду. Бурж.-демократична платформа Л. сприяла обранню його президентом (1864) на 2-й строк. Перехід уряду Л. до ведення війни по-революційному привів до знищення рабства на всій тер. США (лютий 1865) і воєнного розгрому рабовласників (9.IV 1865 армія Пд. капітулювала). Як республіканець Л. виступав за розширення громадян. і політ. прав народу, був прихильником надання виборчих прав жінкам. Л. прагнув встановити дружні відносини з Росією, яка виступала проти втручання Великобританії і Франції в громадян. війну в США. Л. був убитий агентом рабовласників.

Літ.: Петров Д. Б. Авраам Линкольн — великий гражданин Америки. М., 1960; Иванов Р. Ф. Авраам Линкольн и гражданская война в США. М., 1964; Сэндберг К. Линкольн. Пер. с англ. М., 1961.

О. В. Долинський.

ЛІ́НКОЛЬН — місто у центр. частині США, адм. ц. штату Небраска. Розташований на р. Солт-Крік (бас. Міссурі). Вузол з-ць і автошляхів. 163,1 тис. ж. (1975). Переважає харч. пром-сть (борошномельна, м'ясохолодобійна, маслоробна). Виробн. с.-г. машин. Університет.

ЛІНКО́Р — клас бойових кораблів. Див. *Лінійний корабель*.

ЛІННЕ́Й (Linne, Linnaeus) Карл (23.V 1707, Росхульт — 10.I 1778 Упсала) — швед. природознавець, академік Шведської АН і перший її президент (з 1739), член Паризької АН (з 1762). Навчався у Лундському та Упсальському ун-тах; з 1741 — професор ун-ту в Упсалі. Л. заклав основи сучас. *систематики* рослин і тварин. У праці «Система природи» (1735) Л. запровадив *бінарну номенклатуру*. В 1738 Л. опублікував працю «Класи рослин», у 1753 — «Види рослин», де подав досить зручну систему класифікації. Л. уточнив поняття «вид» і встановив чітку супідрядність між систематичними категоріями: *клас, ряд, рід, вид, варіація*. Л. відкрив і описав бл. 1500 видів рослин. Усі рослини Л. поділив на 24 класи. Тварин Л. розподілив на 6 класів: ссавці, птахи, амфібії, риби, черви та комахи. До класу амфібій він відніс земноводних і плазунів; до класу червів — всіх відомих на той час безхребетних, крім комах. В систему тваринного світу Л. включив і людину (клас ссавців, ряд приматів), що суперечило тогочасному панівному світоглядові. Однак система класифікації Л. — як рослин, так і тварин — відзначалася штучністю. Проте вона свого часу відіграла позитивну роль. За своїм світоглядом Л. не був прихильником ідеї істор. розвитку органічного світу і вважав, нібито види, як і кількість їх, є незмінними з часу їх «створення творцем». Проте, зібравши велику кількість фактів, Л. почав відходити від метафізичних уявлень і припускати можливість створення нових видів шляхом *гібридизації*. Л. належить ряд праць з питань медицини, *акліматизації* рослин та ін. В м. Упсалі Л. створив один з кращих на Пн. Європи бот. сад.

Літ.: Кондратюк Є. М. Великий дослідник природи Карл Лінней. К., 1957; Бобров Е. Г. Карл Линней. 1707—1778. Л., 1970.

ЛІ́ННЕРСТРЕМ-ЛАНГ (Linderstrom-Lang) Кай Ульрік (29.XI 1896, Фреденсборг — 25.V 1959, Копенгаген) — дат. біохімік, іноземний член АН СРСР (з 1958). Закінчив Вищу тех. школу в Копенгагені (1919), з 1938 — директор Карлсберзької хім. лабораторії, з 1958 — президент Міжнар. біохім. союзу. Праці Л.-Л. присвячені вивченню хім. складу *білків*, питанням *гістохімії*.

ЛІННЕ́Я (Linnaea) — рід рослин родини жимолостевих. Напівкущики зі сланкими тонкими стеблами і округло-яйцевидними вічнозеленими супротивними листками. Квітки блідо-рожеві або білі, дзвониковидні, зібрані по дві на кінцях квітконосних пагонів. 1 вид — Л. п і в н і ч н а (L. borealis), поширена в тінистих хвойних лісах Європи, Азії та Пн Америки. На Україні зустрічається в двох пунктах — околицях Львова та в Карпатах. Занесена до *Червоної книги* Української РСР.

ЛІ́ННИК Володимир Павлович [н. 24.VI (6.VII) 1889, Харків] — рос. рад. фізик, акад. АН СРСР (з 1939). Закінчив Київ. ун-т (1914). З 1926 працює в Держ. оптичному ін-ті. Осн. праці — в галузі прикладної оптики. Розробив кілька методів дослідження якості зображення в оптичних системах, інтерференційний та ін. оптичні методи контролю якості поверхонь. Створив контрольні прилади для оптико-мех. пром-сті, а також низку приладів (т. з. мікроінтерферометр Лінника, подвійний мікроскоп, мікропрофілометр тощо) для контролю деталей в машинобудуванні. Побудував зоряний інтерферометр та ін. астрономічні прилади. Нагороджений 4 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946, 1950.

ЛІ́ННИК Юрій Володимирович [26.XII 1914 (8.I 1915), Біла Церква — 30.VI 1972, Ленінград] — рад. математик, акад. АН СРСР (з 1964), Герой Соціалістичної Праці (1969). Син В. П. *Лінника*. Закінчив (1938) Ленінгр. ун-т. З 1944 — проф. цього ун-ту. Праці Л. присвячені теорії чисел, теорії імовірностей та матем. статистиці. В галузі теорії чисел Л. дав елементарний розв'язок *Варінга проблеми*, довів, що кожне велике натуральне число є сумою 7 кубів натуральних чисел тощо. Осн. напрямом досліджень в теорії імовірностей і матем. статистиці є граничні теореми для незалежних *випадкових величин* та неоднорідних *Маркова ланцюгів*. Нагороджений орденами Леніна і «Знак Пошани», медалями. Держ. премія СРСР, 1947. Ленінська премія, 1970.

ЛІНОГРАВЮ́РА (від *лінолеум* і *гравюра*) — опукла гравюра, створювана вирізуванням малюнка на

А. Лінкольн.

К. Лінней.

В. П. Лінник.

Ю. В. Лінник.

Ліон. Собор Сев-Жан. 12—15 ст.

лінолеумі; щодо техніки та художніх засобів подібна до *ксилографії*. Виникла на поч. 20 ст. Найвідоміші майстри Л. на Україні — О. Кульчицька, О. Пащенко, В. Литвиненко, Л. Левицький, І. Селіванов, О. Фіщенко, Г. Якутович та ін.

ЛІНО́ЛЕУМ (від лат. linum — льон, полотно і oleum — олія) — рулонний будівельний матеріал на основі *полімерів* і *наповнювачів*. До складу Л. вводять також *пластифікатори, пігменти* і спец. добавки. Розрізняють Л.: полівінілхлоридний, гліфталевий (алкідний), колоксиліновий (нітролінолеум) та гумовий (*релін*); безосно́вний та з основою — зміцнюючою (тканинною, пергаміновою) або теплозвукоізоляційною (поролоновою, повстяною); одно- та багатоколірний Л. виготовляють з гладенькою, рифленою або ворсистою поверхнею. Товщ. Л. 1,5 — 4 мм, шир. до 2, довж. 6 — 20 м Ним покривають підлоги.

ЛІНОТИ́П (від лат. linea — лінія і грец. τύπος — відбиток) — друкарська машина, на якій складають і відливають суцільні рядки тексту; тип *складальної машини*. Осн. вузлами Л. є складальний, відливний і розбиральний. При натискуванні на клавіші клавіатури Л. зібраний у верстатці рядок (з *матриць* і змінного *пробільного матеріалу*) надходить у відливний вузол, де з *друкарського сплаву*, що заповнює заглибини матриць, утворюється суцільний рядок. Далі матриці повертаються у розбиральний вузол, а змінний пробільний матеріал — в спец. коробку, після чого їх знову використовують. Розрізняють Л. (мал.) напівавтоматичні (продуктивністю 7—8 рядків за хвилину) й автоматичні (16 рядків). Л. створив (1884) О. *Мергенталер*. В СРСР Л. виготовляє Ленінгр. завол поліграф. машин. Л. поступово замінюють *фотоскладальними машинами*.

Т. О. Стародуб.

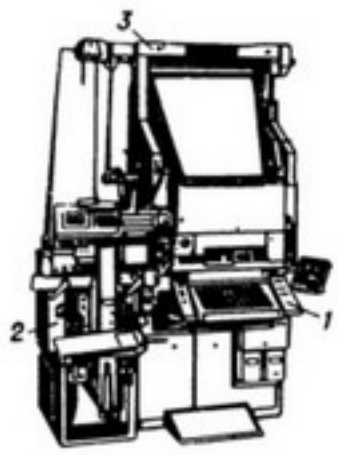

Напівавтоматичний **лінотип:** *1* — складальний вузол з клавіатурою; *2* — відливний вузол; *3* — розбиральний вузол.

ЛІ́НТУР Петро Васильович (4.V 1909, с. Горонда, тепер Мукачівського р-ну Закарп. обл.— 3.II 1969, Ужгород)—укр. рад. фольклорист і літературознавець. Член КПРС з 1945. Закінчив Празький ун-т (1937). Працював учителем у Хустській гімназії. Протягом 1945 — 53 завідував відділом культури Закарп. облвиконкому, з 1953 — доцент Ужгород. ун-ту. Підготував збірки «Закарпатські казки Андрія Калина» (1955), «Народні балади Закарпаття» (1959), «Майстер Іванко» (1960), «Казки зелених гір» (1965), «Дідо Всевідо» (1969), «Казки одного села» (1979, посмертно) та ін. Досліджував укр.-рос. літературні та укр.-слов'ян. фольклорні зв'язки («Народні балади Закарпаття та їх західнослов'янські зв'язки», 1963, тощо). Нагороджений орденом «Знак Пошани».

В. С. Поп.

ЛІ́НХАРТ (Linhart) Антон Томаж (11.XII 1756, Радовлиця — 14.VII 1795, Любляна) — словен. драматург, історик. Член гуртка словен. просвітителів. Перші твори — романтичну трагедію «Міс Дженні Лав» (1780) і зб. віршів «Квіти Крайни на рік 1781» — написав нім. мовою. Організатор «Товариства друзів театру», яке ставило спектаклі нім. мовою. Для словен. театру переробив комедії австр. драматурга Й. Ріхтера «Вітряк» (1789; під назвою «Жупанова Мицка») і П. Бомарше «Весілля Фігаро» (опубл. 1790 під назвою «Веселий день, або Матичек жениться»). Ці п'єси заклали основи демократичного словен. театру; їх ставлять на словен. сцені до наших днів. Кн. «Спроба опису історії Крайни та інших південних слов'ян Австрії» (ч. 1—2, 1788—91) знаменувала початок історіографії словен. народу.

В. Г. Гримич.

Ліплявський могильник. Металеві прикраси.

ЛІ́НЦ — місто в Австрії, адм. ц. землі Верхня Австрія. Вузол з-ць і автошляхів, значний порт на Дунаї. 202,9 тис. ж. (1975). У Л.— найбільший в країні металург. комбінат. Розвинуті маш.-буд. (локомотиво- і суднобудування), електротех., хім. (азотно-туковий комбінат), склоробна, паперова, текст., харчосмакова пром-сть. Вища школа соціальних і екон. наук. Консерваторія. Нова галерея Л. Архіт. пам'ятки: Старий (1669—78) і Новий (1862—1924, арх. В. Штац) собори, кол. ісп. палац (бл. 1600), Ландгауз (1564—71, перебудова після 1800). Л. засн. в 13 ст.

«ЛІ́НЧА СУД», лінчування — в США самосуд расистських банд над неграми та прогресивно настроєними білими. Назва походить від імені амер. плантатора-расиста Ч. Лінча, який наприкінці 18 ст. чинив жорстоку розправу без суду над своїми противниками. Найактивнішу участь у «Л. с.» беруть члени ультраправих орг-цій — *ку-клукс-клану* та ін.

ЛІНЬ (Ligne) Шарль Жозеф де (1735, Брюссель — 1814, Відень) — бельг. письменник, принц. З 1782 був представником австр. імператора в Росії. Перебував у почті *Катерини II* під час її подорожі 1787 по Україні й Таврії. Автор книги «Листи, думки та вибрані твори» (рос. перекл.— М., 1809), що містить етногр. матеріал, опис Криму, Харківщини та Курщини, Азовського і Чорного морів.

ЛІО́Н — місто у Франції, адм. ц. департаменту Рона. Розташований при злитті річок Рони й Сони. Вузол з-ць і автошляхів, річковий порт. Поблизу Л.— аеропорт Брон. 457 тис. ж. (1975). Виник як поселення *галлів*. З 43 до н. е.—рим. колонія. В 5—6 ст.— столиця королівства *Бургундія*. В 6 ст. завойований франками, в 11—13 ст.— у складі *«Священної Римської імперії»*. В 12 ст. в Л. виник рух *вальденсів*. У 14 ст. Л. приєднано до володінь франц. короля; дістав статус комуни. В 1793 — центр контрреволюц. заколоту *жірондистів* на Пд. Франції. Тут відбулися пролет. *ліонські повстання 1831 і 1834*. 22—25.III 1871 в Л. існувала революц. комуна. В 1942—44 окупований нім.-фашист. військами; осередок *Руху Опору*.

Л.— центр однієї з найбільших міських агломерацій країни з нас. 1,4 млн. чол. (1975). Важливий пром., торг.-фінанс. і культур. центр. Осн. галузі пром-сті: маш.-буд.— автомобілебудування (з-ди вантажних машин Берліє) та верстатобудування, електротех., текстильне і хім. (виробн. мінеральних добрив, фарб, синтетичного каучуку, пластмас, фотоматеріалів, фарм. засобів). Значна текст. пром-сть, особливо виробн. штучних і синтетичних тканин. Традиційно розвинуте (з 15 ст.) шовкоткацтво і виробн. оксамитових тканин майже втратило своє значення. У передмісті Л.— нафтопереробний з-д. Ун-т. Музеї: красних мистецтв, Гіме, галло-рим. цивілізації, декоративних мистецтв та ін. Серед архіт. пам'яток — романсько-готичний собор Сен-Жан (12—15 ст.), романська церква Сен-Мартен д'Ене (6—13 ст.), готичні церкви Сен-Поль (12—15 ст.), Сен-Бонавантюр та ін. Споруди 20 ст.: стадіон, лікарня (обидві — 1910-і рр., арх. Т. Гарньє), Палац конгресів (1960, арх. Р. і М Саланьяк).

ЛІО́НСЬКІ ПОВСТА́ННЯ 1831 І 1834 — перші в історії самостійні збройні виступи пролетаріату проти буржуазії. Викликані посиленням експлуатації робітників шовкоткацької пром-сті Ліона. Л. п. 1831 почалося 21.XI страйком протесту ткачів з передмістя Круа-Рус, що переріс у повстання. Після трьох днів боротьби повстанці оволоділи містом. Але, не маючи ні самостійної політ. орг-ції, ні підтримки робітників ін. міст, вони не змогли скористатися перемогою. 3.XII урядові війська придушили виступ. Л. п. 1834 проходило 9—15.IV під лозунгом боротьби за демократичну республіку Приводом до виступу було затвердження палатою депутатів законопроекту про заборону робіти. союзів та судова розправа над учасниками страйку в лютому 1834. Керівництво повстанням здійснювало бланкістське «Т-во прав людини і громадянина». Через недостатню організованість Л. п. 1834 теж зазнало поразки. Ф. Енгельс відзначав, що з часу Л. п. і *чартизму* «класова боротьба між пролетаріатом і буржуазією виступала на перший план в історії найбільш розвинутих країн Європи...» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 19, с. 202).

Т. Г. Солтановська.

ЛІОТА́Р (Liotard) Жан Етьєнн (22.XII 1702, Женева — 12.VI 1789, там же) — швейцарський живописець. У 1738—43 жив у Туреччині (твори — «Туркеня з рабинею» та ін.). Автор портретів, виконаних пастеллю («Шоколадниця», 1745, Дрезденська картинна галерея) та мініатюр.

ЛІОФІЛІЗА́ЦІЯ (від грец. λύω — розчиняю і φιλέω — люблю), ліофільне висушування — процес збезводнення тканин, органів та інших біологічних об'єктів у замороженому стані (до —30° С) під вакуумом (0,05—2 мм рт. ст.). В основі методу Л. лежить здатність води випаровуватись із заморожених об'єктів шляхом *сублімації* льоду навіть при низьких і надзвичайно низьких т-рах. Метод Л. забезпечує одержання сухого біол. матеріалу без втрати його структурної цілісності, дає змогу зберігати прижиттєву локалізацію в клітинах хім. і біол. компонентів, унеможливлює перебіг окисних процесів

не змінює розмірів і хім. складу об'єкта. Ліофілізовані тканини і препарати при зволоженні відновлюють майже всі свої початкові біол. властивості. Л. використовують для одержання сухої *плазми крові*, сухих сироваток, *вакцин* та ін. мед. препаратів, для тривалого зберігання органів і тканин, необхідних для *трансплантації*, при біохім. та мікроскопічних дослідженнях, у харч. промисловості.

О. В. Брайон.

ЛІОФІ́ЛЬНІСТЬ ТА ЛІОФО́БНІСТЬ (від грец. λύω — розчиняю, φιλέω — люблю і φόβος — страх) — характеристика взаємодії молекул твердої речовини (або частинок *колоїдної системи*) з контактуючою рідиною. Залежно від інтенсивності взаємодії речовини з молекулами рідини розрізняють ліофільні (сильно взаємодіючі) та ліофобні (слабо взаємодіючі) речовини. Ліофільні у водному середовищі речовини наз. гідрофільними, а ліофобні — гідрофобними (в рідких маслах відповідно олеофільними та олеофобними). Оскільки *міжмолекулярна взаємодія* залежить від властивостей речовини та природи оточуючої рідини, ліофільні щодо однієї рідини речовини можуть бути ліофобними щодо іншої. Ліофільні речовини добре змочуються відповідною рідиною, набухають (або розчиняються) в ній, ліофобні — навпаки. Величина Л. та л. кількісно характеризується т. з. крайовим кутом змочування, теплотою набухання (або розчинення). На Л. та л. речовин можна впливати, модифікуючи їхню поверхню (напр., в результаті *адсорбції* поверхнево-активних речовин); цю властивість використовують у техніці для поліпшення змочуваності (просочуваності) матеріалів (*ліофілізації*) або для запобігання їхнього змочування (ліофобізації).

М. В. Товбін.

ЛІПА́ЗИ (від грец. λίπος—жир)— ферменти класу *гідролаз*; каталізують реакції *гідролізу* гліцеридів, у тому числі тригліцеридів, з утворенням *гліцерину* та *жирних кислот*. У людини і тварин Л. виявлені в секреті підшлункової залози (панкреатична Л.), в стінках кишечника (кишкова Л.), в плазмі крові (ліпопротеїдліпаза) та ін. Л. поширені також у насінні й вегетативних органах рослин, в мікроорганізмах. Л. застосовують у фармакології, харч. та шкіряній пром-сті тощо.

ЛІПАРИ́Т (за назвою Ліпарських о-вів в Італії) — виливна гірська порода, за хім. складом тотожна *граніту*. Характеризується склоподібною або прихованокристалічною структурою. Має *вкрапленики* кварцу, польового шпату, плагіоклазу, рідше — слюди. Л. поширений у вулканічних областях; трапляється у вигляді застиглих лавових потоків, вулканічних куполів тощо. Використовують у буд-ві та для покриття доріг.

ЛІПА́ТОВ Юрій Сергійович (н. 10.VII 1927, м. Іваново)— укр. рад. хімік, акад. АН УРСР (з 1973). Член КПРС з 1953. У 1949 закінчив Моск. нафтовий ін-т. З 1964 працює в Ін-ті хімії високомол. сполук АН УРСР (з 1965 — директор). Осн. наук. праці — в галузі фізико-хімії полімерів. Розробив теор. уявлення про механізм взаємодії полімерів з наповнювачами неорганічної та органічної природи; розвинув нові уявлення про механізм міжфазних явищ у полімерних композиційних матеріалах, у т. ч. на основі сумішей полімерів з урахуванням термодинаміки сумісності та колоїдно-хім. процесів. Премія ім. Л. В. Писаржевського АН УРСР, 1980.

ЛІПІ́ДИ (від грец. λίπος — жир та εἶδος —вигляд) — жироподібні речовини, що входять до складу всіх живих клітин і відіграють важливу роль в їх організації та *метаболізмі*. Л. по-різному розчинні в органічних розчинниках і, як правило, нерозчинні у воді. Л.— один з осн. структурних компонентів *мембран біологічних;* беруть участь у передаванні *імпульсу нервового*, в *секреції*, м'язовому скороченні, рецепції, утворенні міжклітинних контактів, активному транспорті іонів та *метаболітів* тощо. Крім того, Л. створюють енергетичні резерви в клітині і виконують захисні (водовідштовхуючі, термоізоляційні та ін.) функції у тварин, рослин і мікроорганізмів. Л. входять до складу деяких складних білків (*ліпопротеїдів*). За особливостями хім. будови Л. поділяють на кілька класів. До простих Л. відносять *жири* (тригліцериди та ін. нейтральні гліцериди), *воски* (ефіри *жирних кислот* та жирних спиртів) і діольні Л. (ефіри жирних к-т та етиленгліколю або ін. двоатомних *спиртів*). До складних Л. відносять *фосфоліпіди* (здебільшого похідні фосфогліцеридів) та гліколіпіди (Л., що містять залишки сахарів). Молекули складних Л. містять також залишки *гліцерину* (гліцеринфосфатиди) або сфінгозину (сфінголіпіди). Жирні к-ти, що входять до складу Л., містять звичайно парне число атомів вуглецю (від 12 до 22). До Л. відносять і деякі речовини, які не є похідними жирних к-т (*стероїди*, убіхінони, деякі *терпени*). В організмі Л. підпадають гідролітичному розщепленню *ліпазами* з наступним окисленням жирних к-т та виділенням енергії, що використовується для утворення АТФ (див. *Аденозинфосфорні кислоти, Окислення біологічне*). Здатність фосфоліпідів утворювати бімолекулярні плівки, що своєю структурою схожі на біологічні мембрани, широко використовується для створення штучних моделей, на яких можна відтворити деякі мембранні процеси.

Літ.: Маркман А. Л. Химия липидов, в. 1—2. Ташкент, 1963—70; Ленинджер А. Биохимия. Пер. с англ. М., 1974; Кейтс М. Техника липидологии. Пер. с англ. М., 1975.

В. К. Ліщко.

ЛІПІ́НСЬКИЙ (Lipiński) Кароль Юзеф (30.X 1790, Радзинь — 16. XII 1861, Вірлів, тепер Зборівського р-ну Тернопільської обл.) — польс. скрипаль і композитор. З 1810 — капельмейстер Львів. опери. Гастролював у країнах Зх. Європи; 1819—27 й 1834—39 виступав у Росії (зокрема на Україні—Київ, Кам'янець-Подільський, Кременець). В 1829 — 34 жив у Львові, де опрацював для голосу і фортепіано мелодії збірки «Польські й русинські пісні галицького люду», виданої 1833 В. Залеським. В 1839—59 працював у Дрездені. Л. є автором муз. обробок пісенного зб. «Українки з нотами Тимка Падури» (1844), 2 комічних опер, творів для скрипки (в т. ч. 4 концертів, варіацій, фантазій, танців тощо). У творах Л. використано укр. нар. мелодії.

ЛІ́ПЛЕННЯ — створення скульптури з м'яких (глина, пластилін) пластичних матеріалів. Один з первинних, осн. процесів роботи скульптора, за допомогою якого виконуються *ескізи* і *моделі*. Л.— одна з форм худож. виховання.

ЛІПЛЯ́ВСЬКИЙ МОГИ́ЛЬНИК — слов'янський курганний могильник в урочищі Бобрик поблизу с. Ліплявого Канівського р-ну Черкас. обл. Досліджувався 1906, 1913—14 і 1949; розкопано 79 курганів. У кожному кургані виявлено по одному похованню, переважно в ямах. В похованнях знайдено уламки гончарного посуду, залізні ножі, сокири, залишки дерев'яних відер, піхов для ножа, прикраси. В одному з поховань знайдено срібну монету кн. *Володимира Святославича*. Л. м. вважають місцем поховання різноплемінної залоги часів Київської Русі.

ЛІ́ПМАН (Lipmann) Фріц Альберт (н. 12.VI 1899, Кенігсберг) — амер. біохімік, член Нац. АН США (з 1950). В 1924 закінчив Берлін. ун-т. В 1939 емігрував до США. З 1957 працює в Рокфеллерівському ін-ті (тепер Рокфеллерівський ун-т). Осн. праці — з питань *обміну речовин* у клітині, *біосинтезу* білків, активації сульфгідрильних груп. Виділив і дослідив хім. структуру і біол. роль *коферменту А*. Нобелівська премія, 1953.

ЛІПНИ́НА — архітектурні деталі, прикраси та скульптурні вироби (фігурні, орнаментальні), якими прикрашають фасади й інтер'єри споруд. Виготовляються з гіпсу, пап'є-маше, бетону, кам'яного литва та ін. матеріалів.

ЛІПО́ЇДИ (від грец. λίπος — жир та εἶδος — вигляд) — застаріла назва жироподібних речовин природного походження, які тепер, як і *жири*, прийнято позначати терміном *ліпіди*.

ЛІПО́МА (від грец. λίπος — жир та ὄγκωμα — пухлина), жировик — обмежена доброякісна пухлина, що розвивається з жирової тканини. Звичайно виникає у підшкірній клітковині, сальнику, брижі, на шиї, спині тощо. Іноді досягає значних розмірів. Зрідка спостерігаються множинні Л. Порушень функцій організму Л., як правило, не спричинює.

ЛІПОПРОТЕЇ́ДИ, ліпопротеїни — комплекси *білків* і *ліпідів*. Містять звичайно як полярні, так і нейтральні ліпіди, а також *холестерин* та його ефіри. Л. входять до складу *цитоплазми* і всіх структурних елементів клітин тваринних і рослинних організмів, у вільному стані виявлені у плазмі *крові*. Л. відіграють важливу роль у регуляції проникності клітинних мем-

Ю. С. Ліпатов.

Ж. Е. Ліотар. Шоколадниця. Пастель. 1745. Дрезденська картинна галерея.

Лірові. Морська миша.

1

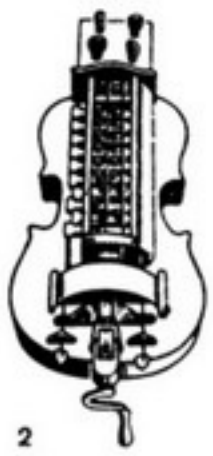

2

Ліри:
1 — стародавня грецька; 2 — колісна.

Лірохвіст Menura superba.

Площа лісів на території великих регіонів СРСР (1960—70 рр.)

Регіон	Вкрита лісом площа, млн. га
Європейсько-Уральський (включаючи Кавказ)	178,3
Сибір і Далекий Схід	551,7
Середньоазіатські республіки і Казахстан	16,8

бран (див. *Проникність біологічних мембран*); є транспортною формою ліпідів в організмі. Л. різняться ліпідним складом, співвідношенням у них ліпіду і білка. За електрофоретичною рухомістю Л. плазми крові поділяють на α-Л. (середня маса їхніх часточок — прибл. 300 тис дальтон, містять 40—70% ліпідів) і β-Л. (середня маса їхніх часток — прибл. 10 млн. дальтон, вміст ліпідів — 80—90%). *О. М. Рожманова.*

ЛІ́ПСІ (нім. Lipsi, від лат. Lipsia— Лейпціг) — сучасний бальний танець з характерним синкопованим ритмом. Муз. розмір 3/2. Створений в НДР.

ЛІ́ПСКОМ (Ліпскомб; Lipscomb) Уїльям Нанн (н. 9.XII 1919, Кліврленд, шт Огайо) — амер. хімік, член Нац. АН США й Амер. академії мистецтв і наук. Вчився в ун-ті Кентуккі та в Каліфорнійському технологічному ін-ті. Осн. праці — в галузі хімії гідридів бору. Розробив теорію трицентрових зв'язків (в застосуванні до гідридів) й топологічну теорію, яка дає можливість передбачити будову ще не відкритих гідридів бору. Нобелівська премія, 1976.

ЛІ́РА (грец. λύρα) — сузір'я Пн. півкулі зоряного неба. Зоря *Вега* (0,03 візуальної *зоряної величини*) — найяскравіша зоря не тільки Л., а й Пн. півкулі неба. Видно на всій території СРСР навесні, влітку й восени (найкраще — в липні та серпні). Див. карту до ст. *Зоряне небо*.

ЛІ́РА (італ. lira, від лат. libra — римський фунт) — 1) Грошова одиниця Італії, поділяється на 100 *чентезимо*. За курсом Держбанку СРСР на серпень 1980 10 000 Л. дорівнюють 7,65 крб. 2) Грошова одиниця Туреччини, поділяється на 100 *курушів* (піастрів). За курсом Держбанку СРСР на серпень 1980 100 Л. дорівнюють 0,82 крб.

ЛІ́РА (грец. λύρα) — 1) Давньогрец. струнний щипковий муз. інструмент. Попередниця *кіфари*, близька до неї будовою. Схематичне зображення Л. є емблемою музики. 2) Середньовічний однострунний смичковий муз. інструмент з корпусом грушоподібної форми. 3) Багатострунний смичковий муз. інструмент, поширений в Італії в 16—17 ст. Зовні нагадувала *скрипку*. 4) Різновид *гітари* (гітара-Л.) з корпусом, подібним до давньогрецької Л. Сконструйована у Франції, поширилась у Росії з 30-х рр. 19 ст. 5) Кавалерійська Л.— металофон: набір металевих пластинок, підвішених до рами у формі ліри, прикрашеної кінськими хвостами. Грали на ній колоталом. 6) Колісна Л.— нар. струнний муз. інструмент. В дерев'яному корпусі човниковоабо 8-подібної форми встановлено колесо, яке через отвір у деці торкається струн; обертаючись за допомогою ручки, воно примушує звучати струни (2—3, з яких одна веде мелодію — співаниця, інші звучать у квінту й октаву). Висота звука змінюється за допомогою клавішного механізму. Під назвою органіструм була поширена в середньовіччі в багатьох народів Зх. Європи, в Росії — з 15—16 ст. (на Україні наз. також — риля, риле, а виконавці на ній — *лірниками*). В рад. час Л. вдосконалено, сконструйовано сім'ю Л.— сопрано, тенор, баритон. І. Скляр сконструював 9-струнну Л. з баянною клавіатурою, на якій можна грати акордами. Застосовується в оркестрах укр. та білорус. нар. інструментів. 7) Деталь роялю для кріплення педалі.

Літ.: Лисенко М. В. Народні музичні інструменти на Україні. К., 1955; Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. К., 1967.

ЛІРЙДИ — *метеорний потік* з радіантом у сузір'ї Ліри. Пов'язаний з *кометою* 1861 I. Спостерігається щороку бл. 21 квітня. Вперше спостерігали китайці 687 до н. е. У 1803, 1922 та 1958 потік Л. став причиною густого зоряного дощу. Тепер він ослаб.

ЛІ́РИКА (від грец. λυρικός — ліричний) — один з трьох родів художньої л-ри. На відміну від *епосу* й *драми* Л. відтворює життя шляхом безпосереднього вираження почуттів, думок і переживань автора (або персонажа), громадян. і філос. пошуків. «Як предмет ліричного зображення душа людини безкінечна» (І. Франко). Ліричні твори звичайно пишуться віршами, бо підвищена емоційність Л. вимагає стислої виразної форми, максимального смислового навантаження слова. У процесі істор. розвитку Л. склалися її жанрові види й різновиди. Класифікація їх здійснюється за ознаками сталої єдності змісту та віршової форми (*сонет, станси, рондель, рубаї, тріолет* та ін.) або зв'язку з ін. видами мистецтва, напр., з музикою (*пісня, романс, елегія*), або за функціональним призначенням та ідейно-тематичним змістом творів (*ода, послання*, посвята; інтимна, громадян., пейзажна, філос. та ін. Л.). Джерела Л.— в нар. пісні. У Стародавній Греції Л. представлена творами Сапфо, Анакреонта, в Римі — Катулла, Овідія, в кит. л-рі — Лі Бо, Ду Фу (8 ст.), в перс.— Омара Хайяма (11—12 ст.), Сааді (12—13 ст.). Видатні поети Відродження в Зх. Європі — Петрарка (Італія), У. Шекспір (Англія). У 18—19 ст. Л. досягла високого розвитку в творчості Й. В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гейне (Німеччина), Леопарді (Італія), А. Мюссе, П. Верлена (Франція), А. Міцкевича (Польща), Е. М. Рільке (Австрія). Революц. події 20 ст. відбились у поезії Пабло Неруди (Чілі), Гарсіа Лорки (Іспанія), Назима Хікмета (Туреччина), Н. Гільєна (Куба). Рос. ліричну поезію творили В. Жуковський, О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Некрасов, О. Блок та ін. Розвинувшись з нар. пісні, укр. Л. розквітла в творчості поетів-романтиків Є. Гребінки, М. Петренка, В. Забіли, М. Шашкевича та ін. Найвищого рівня укр. Л. досягла в «Кобзарі» Т. Шевченка, творчості І. Франка, Лесі Українки. Вагомий внесок у розвиток укр. Л. зробили Ю. Федькович, М. Старицький, П. Грабовський, І. Манжура та ін. Серед визначних творців укр. рад. Л.— П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Бажан, А. Малишко, Л. Первомайський, І. Драч, Б. Олійник, Л. Костенко. Високі зразки Л. створили рос. рад. поети В. Маяковський, С. Єсенін, О. Твардовський, білорус.— Я. Купала, Я. Колас, груз. — Г. Леонідзе, Г. Табідзе, поети ін. рад. республік.

Літ.: Белинский В. Г. Разделение поэзии на роды и виды. В кн.: Белинский В. Г. Полное собрание сочинений, т. 5. М., 1954; Франко І. Із секретів поетичної творчості. К., 1969; Шаховський С. М. Лірика і лірики. К., 1960; Фролова К. П. Розвиток образної свідомості в українській радянській лірриці. (1917—1967). Дніпропетровськ, 1970. *Г. К. Сидоренко.*

ЛІРІОДЕ́НДРОН — листопадне дерево родини магнолієвих. Те саме, що й *тюльпанне дерево*.

ЛІ́РНИКИ—народні співці й музиканти, що супроводять свій спів грою на *лірі*. Починаючи з 15 ст. Л. були на Україні, в Білорусії, Росії, Польщі, Литві, Молдавії. На Україні (на Поділлі, Волині, Київщині, на Зх. Україні тощо) в селах існували лірницькі школи, де навчалися переважно сліпі юнаки. Навчання тривало здебільшого 6 років. У репертуарі укр. Л. були церковно-моралізаторські *канти* й *псалми*, укр. нар. пісні, передусім жартівливі й сатиричні, а також істор. пісні й *думи*. Лірники-професіонали об'єднувались у спільні з *кобзарями* (*бандуристами*) цехи, братства, вони мусили знати спец. *арго* — умовну мову своєї професії. Л., як і кобзарі, часом зазнавали переслідувань з боку реакційної влади. Відомими Л. були І. *Скубій*, Ю. Зозуля, А. *Никоненко*, А. *Гребінь*, А. *Скоба* та ін. Л. демонстрували своє мистецтво на 12-му археол. з'їзді в Харкові 1902, на Респ. нараді кобзарів та лірників 1939, на Всесоюзній нараді з вивчення епосу сх. слов'ян 1955 та ін. За радянського часу лірники виступають іноді в ансамблях та в оркестрах укр. нар. інструментів.

Літ.: Студинський К. Лірники. Львів, 1894; Маслов С. Лирники Полтавской и Черниговской губерний. «Сборник Харьковского историко-филологического общества», 1902, т. 13; Кирдан Б., Омельченко А. Народні співці-музиканти на Україні. К., 1980.
М. П. Полотай.

ЛІ́РОВІ, піскарки, морські миші (Callionymidae) — родина риб ряду *окунеподібних*. Тіло довж. до 35 см, голе, яскраво забарвлене, черевні плавці розташовані попереду грудних. Відомо 9 родів і бл. 45 видів. Поширені в прибережній смузі морів помірного і тропічного поясів. В СРСР, у Чорному морі,—3 види: морська миша, або бура піскарка (Callionymus festivus), мала морська миша, або сіра піскарка (C. belenus), морська миша-ліра, або смугаста піскарка (C. luga). Нерест влітку, ікра пелагічна. Живляться дрібними безхребетними. Потурбовані риби швидко закопуються в грунт. Іл. с. 183.

ЛІ́РО-ЕПІ́ЧНИЙ ТВІР — вид літературно-художнього твору, в якому поєднуються родові ознаки *епосу* (сюжетно-розповідний виклад) і *лірики* (емоційне вираження переживань переважно у віршовій формі). До осн. ліро-епічних жанрів належать роман у віршах, *поема*, *балада*, *ода* та ін.

ЛІРОХВІСТ (Menura) — рід птахів ряду *горобцеподібних*. Відносно великі птахи (довж. тіла до 38 см, маса до 800 г), схожі на фазанів. Оперення бурувато-коричневе. Живуть у лісах з густим підліском. Полігами (див. *Полігамія* в біології). Під час токування самці розправляють хвіст, що стає схожий на ліру (звідси й назва Л.). Самка раз на рік відкладає одне яйце в гніздо у вигляді кулі з бічним ходом; насиджує 6—7 тижнів. Пташенята вилуплюються сліпими, неопереними. Живляться Л. наземними та грунтовими безхребетними, а також рослинними кормами. 2 види, поширені лише у пд.-сх. Австралії. Нечисленні. Викопні рештки невідомі.

ЛІС — один з основних типів рослинності, в якому головну роль відіграють *дерева* і *чагарники*. За різноманітністю будови, силою діяння на навколишню природу Л. є найскладнішим і найпотужнішим рослинним угрупованням. Він впливає на гідрологічний і кліматичний режим місцевості, грунтоутворення, *флору* й *фауну* тощо. Л. є важливим акумулятором живої речовини на планеті, утримує в *біосфері* ряд хім. елементів і воду (див. *Водоохоронні ліси*). При вирубуванні Л. на значних площах прискорюється *кругообіг речовин* біологічний. За складом розрізняють чисті (з однією деревною породою) і мішані Л. (з кількома деревними породами), листопадні (див. *Листопад*) і вічнозелені Л. (див. *Вічнозелені рослини*). За структурою Л. поділяють на одноярусні, двоярусні і т. д. (див. *Ярусність*). В Л. зустрічається позаярусна рослинність (*виткі рослини* та *лазячі рослини*); мохи, лишайники, гриби та водорості займають властиві їм *екологічні ніші*. Залежно від геогр. широти виділяють кілька *лісових зон*. Пн. межа поширення Л. проходить у Пн. півкулі по пд. краю *тундри*. Зникання Л. при переході до посушливої зони пов'язане з нестачею вологи, проте своєрідні Л. властиві і пустелям (напр., саксаульники Серед. Азії). Найбагатші за видовим складом Л. вологих тропіків. На тропічних морських узбережжях зустрічаються *мангрові ліси*. Гірські Л. відзначаються *висотною поясністю*. Різноманітність Л. залежить і від едафічних (грунтових) умов і ступеня зволоження грунту. На суглинкових грунтах поширені *діброви*, бучини та смеречини, на пісках та на скелях — бори-сосняки, на перехідних за родючістю грунтах — прості *субори* (сосна з дубом) і *сугрудки* (сосна з дубом, грабом, липою, кленом). Л. запобігає стіканню води по поверхні грунту, сприяє рівномірному живленню джерел і річок протягом року, створює сприятливі мікрокліматичні умови для життя рослин і тварин. Саме тому у пд. районах, зокрема на Пд. Україні, створюють *полезахисні лісові насадження*. Заліснюють яри, балки (*ярозакріплювальні насадження*), піски (*піскозакріплювальні насадження*), щоб припинити ерозійні явища. Тривале існування Л. забезпечується зміною поколінь дерев. При незадовільному природному *відновленні лісу* застосовують його штучне відновлення (див. *Лісові культури, Лісорозведення*). За віком Л. розрізняють: молодняк (перші 20 рр.), жердинник (21—40 рр.), середньовіковий (41—60 рр.), достигаючий (61—80 рр.), стиглий (81—100 рр.), перестиглий Л. (понад 100 рр.). У Л. відбувається систематичне відмирання дерев. Природне зріджування Л. регулюють ще й за допомогою рубок догляду. Л. вкривають бл. 30% суші Землі, вони є на всіх материках, крім Антарктиди. На Україні під лісом зайняті значні площі. Найбільша лісистість — у Карпатах і на Поліссі, менша — в Лісостепу та в гірському Криму, ще менша — в Степу (див. *Лісові ресурси*). В дореволюційний період значну частину Л. було знищено. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції здійснено велику програму відновлення Л. і розширення їхніх площ. Див. також *Лісознавство, Лісівництво, Лісове господарство, Лісова промисловість, Лісове законодавство, Охорона природи*. Іл. див. на окремому аркуші, с. 448—449.

Літ.: Погребняк П. С. Роль лісу в природі і в сільському господарстві. К., 1948; Морозов Г. Ф. Учение о лесе. М.—Л., 1949; Цепляев В. П. Леса СССР. М., 1961; Погребняк П. С. Общее лесоводство. М., 1968; Генсирук С. А. Леса Украины. М., 1975.

С. А. Генсірук.

Площа лісів і лісистість на континентах або в країнах світу (1978)

Континент, країна	Вкрита лісом площа, млн. га	Лісистість, %
СРСР	791,6	33
в т. ч. УРСР	8,3	13,6
Європа (без СРСР)	138	29
Пн. Америка (на Пн. від Мексіки)	710	38
Країни Латинської Америки	794	39
Азія (без СРСР)	519	19
Африка	700	24
Австралія і Океанія	92	11
Весь світ	бл. 3745	29

ЛІСАБО́Н — столиця Португалії, головний політ., екон. і культур. центр країни. Центр істор. обл. Ештремадура та округу Лісабон. Значний порт на правому березі естуарію р. Тежу за 15 км від узбережжя Атлантичного ок. Важливий залізнич. вузол і транзитний аеропорт міжнар. значення (Портела). Бл. 1,5 млн. ж. (1978, з передмістями). Виник як гол. поселення племені лузітан (див. *Ібери*). В 2 ст. до н. е. завойований Старод. *Римом*, у 6 ст.— *вестготами*, у 8 ст.— арабами. З 1147 — у складі Португ. королівства. З 1256 — столиця д-ви. З 1581 — під владою Іспанії. Центр повстання 1640, що відновило незалежність Португалії. Зруйнований землетрусом 1755. В 1807—08 окупований франц. військами. Л.— центр революцій 1820, 1910, антифашист. революції 1974. В Л. та його передмістях працюють численні підприємства металург., маш.-буд. і металообробної (суднобудування і судноремонт, вагонобудування, виробн. металомісткого та електротех. устаткування тощо), хім. (у т. ч. виробн. синтетичного каучуку та фарм. виробів), нафтопереробної, склоробної, фарфорової, деревообр. пром-сті. Значного розвитку набули текст., швейна та ін. галузі, пов'язані з виробн. товарів широкого вжитку. В Л. зосередженої правління гол. монополістичних об'єднань і торг. фірм країни, великі банки, правління іноз. компаній. Лісабонський та Католицький ун-ти, Тех. ун-т, Військ. академія, Вища школа красних мистецтв, Нац. академія музики та ін. навч. заклади. Ряд н.-д. установ, у т. ч. Лісабонська академія наук, Португ. академія історії, Муз. академія. Музеї: Етнографії заморських територій, археологічний, військ., Нац. старовин. мистецтва, Музей міста та ін. Театри. Серед архіт. пам'яток Л.: залишки рим. мурів, що входять в араб. фортецю (9 ст.; з 14 ст.— замок Сан-Жоржі), романський собор (1160—86, 14 ст.), готичний монастир кармелітів (1389—1423, арх. Гоміш Мартінш та ін.; тепер— Археол. музей), королівський палац (перебуд. в 16 ст., арх. Д. ді Арруда і Ф. Терці), палац Ажуда (з 1802, арх. Ф. К. Фабрі).

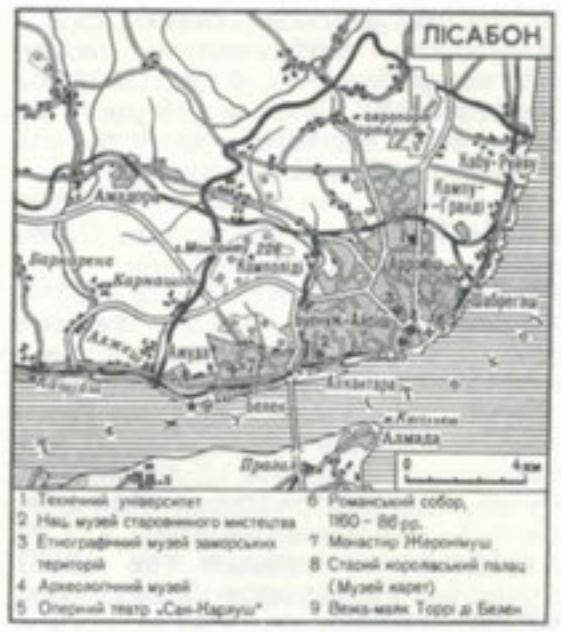

ЛІСГОСПЗА́Г — підприємство лісового г-ва, що здійснює комплекс лісогосп., лісокультурних та лісозаготівельних робіт, а також первинну переробку деревини. Л. створені 1959 шляхом об'єднання лісгоспів та ліспромгоспів. Завдання Л.— забезпечувати розширене відновлення і всебічне використання лісу, удосконалювати

Лісабон. Костьол Санта-Марія ді Белен. 16 ст. Архітектор Боїтак та ін.

Лісіпп. Постать юнака (т. з. Ідоліно). Бронза. Археологічний музей. Флоренція.

способи ведення *лісового господарства*, його техніку і технологію, підвищувати культуру лісогосп. виробн., посилювати гідрологічний, кліматичний та ін. позитивні впливи лісу. Площа лісу, що входить до Л.,— від 4 до 90 тис. га. У зоні Полісся пересічна площа Л. становить 40 тис. га, у Криму — 28 тис. га, в Степу — 18 тис. га, в Лісостепу — 26 тис. га. В складі Л. є *лісництва* (від 2 до 10), підприємства по переробці лісової рослинної сировини (одержують *живицю*, смоли тощо). Л. мають підсобні галузі с. г.: рільництво, тваринництво, садівництво, рибне г-во, бджільництво. На території Закарп., Чернів. та Івано-Фр. областей замість Л. створено *лісокомбінати*.

С. А. Генсірук.

ЛІ́СЕ́НТ — розмінна монета *Лесото*, дорівнює 1/100 *малоті*.

ЛІ СИСЮ́НЬ, Цзянь-цзянь (651—716) — кит. живописець. Засновник (разом з сином Лі Чжаодао) «графічного» пейзажу періоду Тан (7—10 ст.). Твори: «Палац Цзюченгун» (Музей Гугун, Пекін), «В час заходу сонця», Дунбейський музей, Шеньян), «Палац біля річки з вітрильником».

ЛІСІ́ВКА — колишня (до 1963) назва м. *Українська* Донец. обл. УРСР.

ЛІСІВНИ́ЦТВО — 1) Галузь *рослинництва*, що займається вирощуванням *лісу* для одержання *деревини*, ін. продуктів лісу та використання його з захисними, водорегулюючими, лікувально-оздоровчими, естетичними цілями. 2) Наука про природу, методи вирощування й поліпшення лісу, підвищення його продуктивності. Поділяється на лісознавство (вчення про природу лісу) та власне Л., що розробляє техніку і технологію вирощування лісу в різних природних та виробничо-екон. умовах. Як навч. дисципліна Л. включає загальне Л. (вивчає біологію й типологію лісу, взаємодію між лісом і навколишнім середовищем, розглядає методи й техніку природного відновлення лісу та догляду за ним, а також способи використання й охорони лісу) і курс *лісові культури*. Л. займається поліпшенням природних *деревостанів* і створенням штучних насаджень, теорією й практикою рубок гол. користування й рубок догляду (див. *Рубки лісу*). В Л. відбулася географічна диференціація. Сформувалися Л. тайгове, степових та лісостепових районів, гірське, субтропічне і тропічне. В СРСР наук. проблеми Л. розробляються в н.-д. ін-тах та вищих навч. закладах лісового г-ва, лісових вузах, на лісових дослідних станціях.

С. А. Генсірук.

ЛІ́СІЙ (грец. Λυσίας; 459—380 до н. е.) — афінський *логограф*. Автор понад 200 промов, написаних на замовлення (до нашого часу дійшло бл. 40). Промови Л. є зразком грец. прози, містять унікальні відомості з політ., соціально-екон. історії, зовн. політики та побуту Афін.

ЛІСІ́ПП (Λύσιππος; н. в Сікіоні, ймовірно, у 1-му — п. в останньому десятиріччі 4 ст. до н. е.) — давньогрец. скульптор, представник пізньої *класики*. Був придворним художником Александра Македонського. Твори Л. не збереглися, про них дають уявлення описи античних авторів і рим. копії. Створив статуї атлетів («Агій», «Апоксіомен»), Зевса в Таренті, Геліоса з колісницею на о. Родос, алегоричну фігуру Кайроса в Олімпії, численні зображення Геракла та його подвигів (зокрема, т. з. «Геракл Фарнезький») та ін. В портретах Александра Македонського, Евріпіда та ін. Л. передав їхні індивідуальні риси. Творчість Л. мала великий вплив на формування скульптури епохи еллінізму (див. *Елліністична культура*). Іл. див. також до статей *Геракл*, т. 2, с. 536; *Гермес*, т. 3, с. 6.

Літ.: Вальдгауер О. Ф. Лисипп. Пер. с нем. Берлин, 1923.

ЛІСІЦІА́Н Павло Герасимович [н. 24.X (6.XI) 1911, Владикавказ, тепер Орджонікідзе] — рос. та вірм. рад. співак (баритон), нар. арт. СРСР (з 1956). Член КПРС з 1949. В 1930—32 навчався в Ленінгр. консерваторії. В 1935—37 — соліст Ленінгр. Малого оперного театру, 1937—40 — Вірм. театру опери та балету, 1940—66 — Великого театру СРСР. Партії: Єлецький, Онєгін, Мазепа, Роберт («Пікова дама», «Євгеній Онєгін», «Мазепа», «Іоланта» Чайковського), Жермон («Травіата» Верді), Ескамільйо («Кармен» Бізе), Татул («Алмаст» Спендіарова). В 1967—73 — викладач Єреванської консерваторії (з 1970 — професор). Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора.

ЛІСНИ́ЦТВО — виробничо-тер. одиниця в лісовому г-ві. Входить до складу *лісгоспзагу*, а в Закарп., Чернів. та Івано-Фр. областях — до складу *лісокомбінату*. На Поліссі середня площа Л. (тис. га) становить 6, 8, у Криму — 6,2, Степу — 3,3, Лісостепу — 5,2, в Карпатах — 5—12. Л. забезпечує догляд за лісом і його охорону; сівбу і садіння лісу; вирощування садивного матеріалу в розсадниках; захист лісу від шкідників, хвороб та пожеж; провадить підготовку спілого лісу (див. *Спілість лісу*) до рубання; сприяє природному лісовідновленню; регулює побічне користування в лісі; виготовляє штахети, штукатурну дранку тощо. Нерідко в Л. провадять також роботи по осушуванню заболочених лісів, залісненню пісків, крутих схилів та ярів.

С. А. Генсірук.

ЛІСОВА́ ПІ́ДСТИ́ЛКА — шар з опалого листя, хвої, гілок, кори та ін. рослинних решток, що вкриває поверхню грунту в лісових насадженнях. Л. п. відіграє важливу роль у грунтотвірних процесах і розвитку *лісу*. В Л. п. концентруються поживні речовини (азот, фосфор, калій, магній тощо). Л. п. зберігає вологу лісового грунту, перешкоджає його розмиванню (див. *Ерозія грунту*) і мех. ущільненню. Від наявності Л. п. залежить водний і повітряний режим лісових грунтів і лісорослинні властивості. В Л. п. є багато живих організмів, які беруть участь у грунтоутворенні (бактерії, гриби, дощові черви та ін.). Пошкодження або знищення Л. п. завдає великої шкоди лісовим насадженням.

С. Ю. Дудко.

ЛІСОВА́ ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — сукупність галузей пром-сті, підприємства яких здійснюють заготівлю деревини та її комплексну механічну, хіміко-мех. й хім. обробку і переробку. До складу Л. п. входять лісозаготівельні та лісообробні виробн. Лісообробні, в свою чергу, поділяються на деревообробні, целюлозно-паперові, лісохім., гідролізні, сульфатно-спиртові та дубильні виробництва Продукція Л. п. широко застосовується в нар. г-ві. Осн. галузями Л. п. є *лісозаготівельна промисловість* та *деревообробна промисловість*. Значне місце в структурі Л. п. займає *целюлозно-паперова промисловість*. Розвинулися *лісохімічна промисловість* і *гідролізна промисловість*. Див. також *Меблева промисловість*, *Дубильноекстрактова промисловість*.

Б. Я. Захожай.

ЛІСОВЕ́ ГОСПОДА́РСТВО — галузь виробництва, яка займається відтворенням та підвищенням продуктивності *лісів*, охороною їх від різних пошкоджень, а також організацією, впорядкуванням і використанням *лісових ресурсів*. Гол. завдання соціалістич. Л. г.— організація раціонального використання лісових ресурсів для задоволення потреб нар. г-ва в деревині та ін. лісовій продукції (живиця, плоди, соки тощо) на основі держ. планів та збереження лісів як найважливішого компонента *біосфери* в інтересах людства. Важливе значення в Л. г. має переробка лісових відходів і малоцінної деревини, прижиттєве використання *деревостанів*, охорона й відтворення мисливської фауни. Характерною особливістю Л. г. в дореволюц. Росії, в т. ч. на Україні, була хижацька експлуатація лісу в гонитві за прибутками, особливо в районах розвинутої промсті, поблизу міст, з-ць та ринків збуту лісових матеріалів. Зокрема, в центр. і зх. районах України площа лісів з 1814 по 1914 скоротилася на 30,5%. Заг. лісовкрита площа СРСР становить 791,6 млн. га (1978). Осн. площі лісів зосереджені в Сибіру, на Далекому Сході, на Пн. і Пн. Сх. країни. Після перемоги Великого Жовтня всі ліси Росії були оголошені держ. власністю, в перших декретах Рад. влади та в багатьох законодавчих актах були визначені основи Л. г. (див. *Лісове законодавство*, *Лісовий кодекс УРСР*). В 1943 ліси СРСР поділено за нар.-госп. значенням на 3 групи: 1) ліси держ. заповідників, грунтозахисні й водоохоронні; 2) ліси густонаселених пром. районів; 3) ліси пром. значення лісистих районів. Цей розподіл став однією з важливих основ диференційованої організації Л. г. країни. Ліси УРСР належать до 1 та 2-ї груп. В розвитку лісового г-ва СРСР визначилися 4 осн. напрями: промислово-сировинний, захисно-промисловий, захисний та полезахисний. Для лісового г-ва УРСР характерні захисно-промисловий, захисний та полезахисний напрями. За роки Рад. влади Л. г. республіки перетвори-

лося на високорозвинуту галузь нар. г-ва. Проведено велику роботу щодо відновлення розладнаних і знецінених лісів і створення нових лісових масивів. Лісовий фонд УРСР на 1.I 1978 становив бл. 10,0 млн. га, в т. ч. лісовкрита площа — 8,3 млн. га, лісистість — 13,8%. Сприятливі лісорослинні умови дають можливість вирощувати високопродуктивні насадження цінного породного складу. Україна посідає одне з перших місць в СРСР щодо вирощування дубових насаджень (див. *Дуб*); велике значення мають букові ліси (див. *Бук*). Головним завданням лісового г-ва УРСР є *лісорозведення* та лісовідновлення. За роки Рад. влади в республіці посіяно і посаджено 5,3 млн. га лісів і захисних лісонасаджень. Велика увага приділяється створенню насаджень з швидкоростучих і технічно цінних деревних порід (горіхоплідних, тополевих тощо). Одним з важливих заходів, спрямованих на вирощування високопродуктивних насаджень необхідного породного складу й деревини високої якості, є рубки догляду за лісом (див. *Рубки лісу*). В республіці здійснюються роботи щодо реконструкції малоцінних насаджень, відновлення дібров, захисту лісу від шкідників і хвороб, охорони його від пожеж. Проводяться лісомеліоративні роботи, особливо по закріпленню ярів, пісків, берегів водойм. У Л. г. України значне місце посідають ін. види користування лісом, зокрема підсочування. Велика увага приділяється питанням інтенсифікації Л. г., спрямованої на поліпшення методів ведення лісогосп. виробництва. В 1979 лісозаготівельні роботи на Україні було механізовано на 100%, рубки догляду за лісом — на 79%, лісокультурні роботи — на 70—90%. Осн. виробничі підприємства Л. г.— *лісгоспзаги* та *лісокомбінати*. В 1979 в республіці працювали 220 лісгоспзагів і лісомеліоративних станцій. Наук. питання Л. г. в УРСР розробляють *Лісового господарства і агролісомеліорації науково-дослідний інститут* імені Г. М. Висоцького в Харкові, його Карпатський філіал та 12 н.-д. станцій, Рада по вивченню продуктивних сил АН УРСР, кафедри Укр. с.-г. академії, *Львівського лісотехнічного інституту* та ін. установи.

Літ.: Генсірук С. А., Бондар В. С. Лісові ресурси України, їх охорона і використання. К., 1973; Лес в современном мире. М., 1978; Проблемы повышения эффективности и качества лесопромышленного производства. М., 1978.

В. Д. Байтала.

ЛІСОВЕ ЗАКОНОДА́ВСТВО — в СРСР сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини щодо забезпечення комплексного використання, охорони, планомірного відтворення й підвищення продуктивності лісу. Спрямоване на задоволення потреб нар. г-ва і населення, а також на посилення водоохоронних, захисних та ін. корисних природних властивостей лісів, охорони прав підприємств, орг-цій, установ і громадян, зміцнення *соціалістичної законності* в галузі лісових відносин. Основоположним у Л. з. є конституційне положення, що ліси є *державною (загальнонародною) власністю*. Принцип держ. власності на ліси в Л. з. встановлено в ленінському *Декреті про землю*. Першим узагальнюючим актом Л. з. в Рад. країні був Декрет про ліси, підписаний В. І. Леніним 27.V 1918; в УРСР введено декретом Раднаркому України від 26.II 1919.

У 1923 був затверджений лісовий кодекс РРФСР. У 1923 ВУЦВК прийняв «Закон про ліси УРСР». З окремих питань Л. з., що мають союзне значення, є постанови Ради Міністрів СРСР, зокрема «Положення про колгоспні ліси» від 4.III 1968. Значна кількість таких актів видається союзними республіками. Урядом УРСР прийнято ряд нормативних актів по *лісокористуванню*, зокрема постанову «Про заходи по поліпшенню використання лісових ресурсів і відновлення лісів в УРСР» від 20.XII 1957; встановлено кримінальну відповідальність за незаконне рубання лісу на пні (ст. 160 КК УРСР) та ін. Законом СРСР від 17.VI 1977 затверджено *Основи лісового законодавства Союзу РСР і союзних республік*, які узагальнили й систематизували правове регулювання різноманітних лісових відносин, зумовили дальший розвиток Л. з. союзних республік. 13.XII 1979 Верховна Рада УРСР затвердила *Лісовий кодекс УРСР*.

Літ.: Сборник нормативных актов по охране природы. М., 1978; Систематичне зібрання діючого законодавства Української РСР, т. 9. К., 1979.

В. П. Цемко.

ЛІСОВИ́Й Олександр Дмитрович (н. 1.VI 1938, м. Сєров Свердл. обл.) — укр. рад. кінооператор, засл. діяч мист. УРСР (з 1980). Член КПРС з 1970. В 1968 закінчив ВДІК. З 1955 працює на Київ. студії хронікально-документальних фільмів. Зняв фільми: «Пісня» (1968), «Учитель» (1970), «Україна. Земля. Люди» (1970, повнометражний), «Захарова рідня» (1972), «Великий хліб» (1973), «Перша борозна» (1974, спільне укр.-болг. виробництво), «Кантата про Червоний оркестр» (1975), «Розум, честь і совість епохи» (1977, повнометражний), які відзначені на респ., всесоюзних та міжнар. кінофестивалях. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛІСОВИ́Й Петро Андрійович [справж. прізв.— Свашенко; 10 (22).VI 1891, с. Дергачі, тепер місто Харків. обл.— 17.I 1943] — укр. рад. письменник. Член Комуністичної партії з 1919. Учасник громадян. війни. Закінчив Головне училище садівництва в Умані (1914). Перші оповідання надрукував 1924. Окремими виданнями вийшли збірки оповідань і нарисів «В революцію» (1925), «Нетрі села», «Кубань», «Українська Ніагара», «З олівцем по Україні» (всі — 1928), «Демонстрація» (1931). В романах «Микола Ярош» (1929) і «Записки Юрія Діброви» (1930) відобразив революц. події 1905, 1917. Написав повісті-хроніки «Наші слобожани» (1930) і «За Збручем» (1932), фантастичну повість «Червона ракета» (1932).

Тв.: Наші слобожани. К., 1960.

М. М. Драган.

ЛІСОВИ́Й Тимофій Григорович (н. 19.VI 1923, с. Слобода, тепер Кагарлицького р-ну Київ. обл.) — парт. діяч Укр. РСР, Герой Соціалістичної Праці (1966). Член КПРС з 1946. Н. в сел. сім'ї. Закінчив Київ. ін-т нар. г-ва (1965). Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1944—70 — на рад. і парт. роботі в Кагарлику, 1970 працював в апараті ЦК Компартії України, 1970—72 — головою Хмельницького облвиконкому. З березня 1972 — перший секретар Хмельн. обкому партії. На XXIII і XXV з'їздах Компартії України обирався членом ЦК, на XXIV з'їзді — кандидатом у члени ЦК Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 9 і 10-го скликань. Депутат Верховної Ради УРСР 8-го скликання. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

П. Г. Лісіцian.

ЛІСОВИ́Й КО́ДЕКС УРСР — законодавчий акт, який регулює лісові відносини на території республіки. Затверджений Верховною Радою УРСР 13.XII 1979 і введений у дію з 1.IV 1980. Л. к. УРСР прийнятий відповідно до *Основ лісового законодавства Союзу РСР і союзних республік*. Норми Л. к. УРСР забезпечують раціональне використання лісів, їх охорону і захист, відтворення і підвищення продуктивності, посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулюючих, сан.-гіг., оздоровчих та ін. корисних природних властивостей, зміцнення *соціалістичної законності* в галузі лісових відносин тощо. Складається з преамбули, 7 розділів і 18 глав, до яких увійшло 148 статей. У преамбулі міститься характеристика лісів, підкреслюється, що в УРСР вони виконують переважно захисні функції і мають обмежене експлуатаційне значення. У розд. 1 — «Загальні положення» — визначено осн. положення *лісового законодавства*, компетенцію органів держ. управління і завдання держ. контролю за використанням, відтворенням, охороною і захистом лісів, участь громадян і громадських орг-цій у цій справі. В Л. к. встановлено осн. вимоги до ведення лісового г-ва в лісах різних категорій тощо. В ін. розділах урегульовано такі питання: у розд. 2— *лісокористування;* 3 — відтворення і підвищення продуктивності лісів; 4 — охорона і захист лісів; 5 — держ. облік лісів і держ. лісовий кадастр, лісовпорядкування; 6 — відповідальність за порушення лісов. законодавства;7—міжнародні договори.

І. С. Шапоренко.

ЛІСОВИ́Й РОЗСА́ДНИК — ділянка, де вирощують садивний матеріал деревних і чагарникових порід для відновлення лісів, озеленення населених пунктів, створення *полезахисних лісових насаджень* та ін. лісонасаджень. Л. р. створюють при *лісництвах* на площі 1—3 га; при *лісгоспзагах* — великі (базисні) на площі 25—30 га і більше; на самому порубі (як тимчасовий Л. р.) при заліснені великих площ. Л. р. розміщують на підвищеному рівному місці або на пологих (з ухилом не більше як 2—3°) зх., пн.-зх. схилах з родючим легкосуглинковим

Лісовик. Дереворит О. Сахновської. Деталь. Ілюстрація до книжки Лесі Українки «Лісова пісня». Київ. 1973.

або суспіщаним грунтом. Частину розсадника (з найпридатнішим грунтом) відводять під посівне відділення, в якому мають вирощувати одно- й дворічні сіянці для лісонасаджень, та закладання шкілок і плантацій. В декоративній шкілці вирощують саджанці лісових деревних і чагарникових порід для озеленення міст, селищ і шляхів; у плодовій підготовляють саджанці ягідних кущів і плодових дерев. Плантації тополі, верби, ягідних рослин забезпечують потреби розсадника у живцях, відсадках, кореневих паростках. *Б. Й. Логгінов.*

ЛІСОВИ́К, Лісун, Полісун, Лісовий цар — міфологічний персонаж у багатьох народів світу. Різні уявлення про Л. як про бога (або духа) лісів були поширені в старод. греків, римлян, слов'ян, германців та ін. народів. У віруваннях сх. слов'ян Л.— ворожий людям дух лісу, який викликав забобонний страх. На Україні Л. уявляли в образі людини, високої на зріст, вкритої шерстю, з цапиною бородою, з хвостом, рогами й копитами. Л. зображено в фольклорі й л-рі («Лісова пісня» Лесі Українки, «Лісовий цар» Й. В. Гете, «Затоплений дзвін» Г. Гауптмана та ін.).

ЛІСОВІ ЗО́НИ — природні зони земної кулі, найхарактернішою зовнішньою ознакою яких є лісова рослинність, тісно пов'язана з особливостями ін. елементів зонального природного комплексу, насамперед з кліматичними умовами. *Лісами* вкрито бл. 30% поверхні Землі. Ліси як зональний тип рослинності притаманні усім *поясам фізико-географічним,* за винятком арктичного й антарктичного та субарктичного й субантарктичного. В *екваторіальному поясі,* де найсприятливіші умови для розвитку рослинного покриву (пересічні місячні т-ри +24, +28°, опадів 1500—3000 мм на рік), сформувалась зона екваторіальних лісів. Найбільші площі ця зона займає у Пд. Америці (бас. Амазонки), у Зх. та Центр. Африці, на Пд. Сх. Азії. Ліси мають густий деревостан, відзначаються флористичним багатством (до 100 видів деревних порід на 1 га), великою кількістю *ліан* та *епіфітів.* Переважають бобові, миртові, пальмові, молочайні, лаврові. Багато цінних порід: каучуконоси, дерево какао, хлібне, коричне та ін. Грунти переважно латеритні. Значні масиви екваторіальних лісів винищено для одержання деревини або при розчищенні ділянок під с.-г. угіддя, проте в зв'язку з важкодоступністю це одна з найменш освоєних зон. У *субекваторіальних поясах,* особливо в області розвитку *мусонів,* виділяються зони субекваторіальних мусонних мішаних лісів. Вони простежуються в пн.-сх. частині Пд. Америки, в Африці, Пд.-Сх. Азії, на пд.-сх. узбережжі Австралії. На червоних латеритних грунтах в умовах високих температур (пересічні місячні +17, +30°) та достатнього зволоження (1300—2700 мм на рік) ростуть мішані листопадно-вічнозелені ліси. Серед них багато цінних порід (тикове, салове дерева та ін.). Ця зона частково освоєна під споживчі й плантаційні товарні культури та пасовища. У сх. приокеанічних секторах *тропічних поясів* (гол. чин. у межах Пд. півкулі) сформувались зони тропічних вологих лісів з переважанням латеритного процесу грунтоутворення. Залежно від особливостей розподілу температури (пересічні місячні +18, +28°) та опадів (1000—2000 мм на рік і більше) виділяються постійно- та сезонновологі ліси з вічнозеленими та листопадними формами. Ці ліси значно вирубано, площі зайнято плантаціями тропічних культур. У *субтропічних поясах* виділяють по дві Л. з. у кожній півкулі. Зони субтропічних вічнозелених лісів і чагарників приурочені гол. чин. до приморських тер. зх. секторів материків (найбільші площі — у *Середземномор'ї*). В умовах середземноморського клімату з сухим жарким літом (+18, +28°) і прохолодною вологою зимою (+4, +12°) на коричневих грунтах утворились формації вічнозелених жорстколистяних лісів і чагарників (*маквіс,* гарига, *фригана*). Зони субтропічних мусонних мішаних лісів характерні для сх. зволожених окраїн материків (опадів 800—1200 мм на рік, максимум при розвитку мусонів). За таких умов на червоноземах і жовтоземах ростуть багатоярусні ліси з багатим флористичним складом (у Сх. Китаї — бл. 20 тис. видів) — вічнозелений дуб, бук, магнолія, сосна, лавр, пальми, бамбук; з листопадних — клен, дуб, ясен, береза. Це райони давнього заселення, високого ступеня освоєння. У *помірних поясах* з прохолодним, досить вологим кліматом поширені ландшафти трьох Л. з.: *тайги зони, мішаних лісів зони* та *широколистяних лісів зони* (деякі дослідники вважають їх підзонами). Найбільші площі вони займають в Євразії та Пн. Америці. Це райони розвинутого *лісового господарства,* хутрового промислу. У межах зон тайги та мішаних лісів лежить понад третина тер. СРСР. Пн. частина тер. України знаходиться в межах зони мішаних лісів. Карту див. до ст. *Зони фізико-географічні.* *Є. І. Стеценко.*

ЛІСОВІ КОЗАКИ́ — кінні загони, сформовані за указом Олександра I з лісових наглядачів і лісової охорони Правобережної України під час *Вітчизняної війни 1812.* Їм надавалися права й привілеї козаків. Утримувалися коштом місц. населення. В кін. липня 1812 ввійшли до складу 2-ї і 3-ї Зх. армій та 2-го резервного корпусу. Л. к. брали участь у багатьох боях і закордонному поході рос. армії. Розформовані восени 1814.

ЛІСОВІ КУЛЬТУ́РИ — 1) Штучно висіяні або висаджені з деревних і чагарникових порід лісові насадження. Ділянка, виділена для створення Л. к., наз. лісокультурною площею, а сукупність таких ділянок — лісокультурним фондом. Л. к. поділяють на суцільні — коли всю кількість дерев, потрібну для формування майбутнього *деревостану,* розміщують на заліснювану площу; чагатково-ві — коли дерева насаджують на лісокультурну площу як додаток до існуючого природ. відновлення. Суцільні Л. к. бувають чисті (з однієї породи) та змішані (з кількох порід). Л. к. створюють переважно садінням, для чого використовують 1—3-річні сіянці, рідше саджанці (див. також *Лісорозведення*). 2) Галузь лісівничої науки, яка розробляє теорію і практику створення штучних лісових насаджень (раніше наз. спеціальне *лісівництво*). *С. А. Генсірук.*

ЛІСОВІ МАШИ́НИ — машини, механізми, пристрої для виконання робіт по лісовідновленню і захисному *лісорозведенню,* заміни ручної праці механізованою на всіх ін. лісогосп. роботах. Оснащеність лісових г-в Л. м. забезпечила значне збільшення обсягу лісогосп. робіт в СРСР, зокрема на Україні (в післявоєнні роки в республіці посаджено 4 млн. га лісу), підвищення їх темпів, а також продуктивності праці і зниження собівартості виробництва. Машини для лісівництва підрозділяють головним чином на: Л м. для підготовки площі й обробітку грунту під *лісові культури* та *лісові розсадники,* з яких найпоширеніші МРП-2 (мал.), плуги лісові ПЛШ-1,2 (мал.), ПКЛ-70, ПЛД-1,2 та ін., фреза шнекова ФЛШ-1,2 (мал.); Л. м. для садіння і сівби лісових культур — це передусім машина універсальна МЛУ-1 (мал.), СЛП-2, СЛ-2 та ряд ін.; Л. м. для догляду за посівами та посадками — в осн. культиватори лісові КБЛ-1 і КРТ-3, які знищують бур'яни і розпушують грунт у міжряддях, а також пристрої ТПР-1 та ін. Для хімічної боротьби з небажаною деревною, чагарниковою і трав'яною рослинністю, шкідниками і хворобами лісу застосовують *аерозольний генератор,* ін. обприскувачі. *С. О. Карпенко.*

ЛІСОВІ РЕСУ́РСИ — сукупність лісових масивів (ділянок) відповідної території, які використовуються або можуть бути використані для задоволення потреб у деревині та ін. продуктах лісу, а також виконують різні корисні функції — водоохоронні, грунтозахисні, санітарно-гігієнічні тощо; один з важливих видів *природних ресурсів.* У Рад. Союзі всі ліси становлять Єдиний держ. лісовий

Розподіл лісового фонду УРСР за формою користування (на 1.I 1978)

Форма користування	Загальна площа, тис. га	Вкрита лісом площа, тис. га	Загальні запаси деревини млн. м³
Ліси, що перебувають у віданні М-ва лісового г-ва УРСР і М-ва лісової та деревообробної пром-сті УРСР (держлісфонд)	7030,1	5992,3	855,0
Колгоспні ліси	1959,0	1694,7	119,8
Ліси, передані в довгострокове користування (приписні ліси)	655,9	574,4	50,7
Разом	9645,0	8261,4	1025,5

фонд. Заг. площа його 1978 становила 1258 млн. га, у т. ч. вкрита лісом — 791,6 млн. га, запаси деревини — 84,1 млрд. м³. Пересічна лісистість території СРСР дорівнює 33%. Розміщені ліси по території дуже нерівномірно. Понад 90% усіх лісів зосереджено в Сибіру, на Далекому Сході та на Пн. Європ. частини СРСР. Заг. площа лісового фонду УРСР становить 9,7 млн. га, в т. ч. вкрита лісом — 8,3 млн. га, пересічна лісистість у республіці — 13,6%. Запаси деревини— понад 1 млрд. м³.

Переважна кількість лісів сконцентрована в Карпатах (40,2% тер. цього району)та на Поліссі(25,5%). У Лісостепу ліси вкривають 13,4% площі, в Степу — 4,2%, у Кримських горах — 10,3%. З 1946 по 1978 у республіці створено бл. 4 млн. га лісів, у т. ч. бл. 1,3 млн. га насаджень агролісомеліоративного значення — на землях, вилучених з с.-г. виробн. Лісистість республіки за цей період збільшилася майже на 3%. Ліси України відзначаються високою продуктивністю (лісонасадження I і II класів *бонітету лісу* становлять 73,5% вкритої лісом площі). У *деревостанах* здебільшого цінні хвойні та твердолистяні породи (сосна, ялина, дуб, бук, явір, клен, ясен). В структурі лісів за віком переважають молодняки (51,9% вкритої лісом площі) і середньовікові (32,1%) насадження. За нар.-госп. значенням усі ліси України поділяють на дві групи. До першої групи відносять захисні ліси — водоохоронні, грунтозахисні, а також ліси особливого призначення — *зелені зони,* курортні ліси, заповідники, пам'ятки природи. Ліси цієї групи становлять 43,3% заг. площі лісового фонду УРСР. Ліси другої групи займають 56,7%, вони є осн. джерелом заготівель деревини і разом з цим мають велике водоохоронне і грунтозахисне значення. Пром., захисне і культур. значення лісів зростає з розвитком індустрії, зі збільшенням числа міст, кількості населення, піднесенням матеріального і культур. рівня життя. Одним із важливих завдань соціалістич. *лісового господарства* є раціональне використання та примноження лісових багатств. Охорона і використання Л. р. в СРСР регулюються Основами лісового законодавства Союзу РСР і союзних республік, прийнятими 1977, на Україні—також *Лісовим кодексом УРСР*,(1979). Карта між с. 192—193.

Літ.: Лес — национальное богатство советского народа. М., 1967; Генсирук С. А. Леса Украины. М., 1975; Побединский А. В. Водоохранная и почвозащитная роль лесов. М., 1979.

С. А. Генсірук, М. С. Нижник.

ЛІСОВІ ШКО́ЛИ, санаторно-лісові школи — в СРСР навчально-виховні та лікувально-оздоровчі заклади інтернатного типу в системі М-ва освіти. В Л. ш. приймають дітей 7—15 років з ослабленим здоров'ям. Навч.-виховна робота в них здійснюється відповідно до навч. планів і програм для заг.-осв. восьмирічної школи. В класі Л. ш. не більше 25 учнів. У 1—4 класах урок триває 35 хв, в 5—7 — 40 хв; на кожному уроці проводиться фізкульт'хвилинка. Обов'язкові п'ятиразове калорійне харчування, денний сон; більшість виховних заходів перенесено на свіже повітря. Організовують Л. ш. за містом, у місцях зі сприятливими природними і кліматичними умовами.

Є. С. Березняк.

ЛІСОВО́ГО ГОСПОДА́РСТВА І АГРОЛІСОМЕЛІОРА́ЦІЇ УКРАЇ́НСЬКИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т імені Г. М Висоцького — в системі М-ва лісового г-ва УРСР. Створений 1929, міститься в Харкові. В 1951 об'єднаний з Укр. ін-том лісового г-ва, в 1956 до нього приєднано також Ін-т лісу АН УРСР. В ін-ті (1980) — 12 лабораторій, 2 відділи. Ін-ту підпорядковані Карпатський філіал, Вінницька, Закарпатська, Маріупольська й Червоно-Тростянецька лісові дослід. станції, Кримська гірсько-лісова дослід. станція, Володимирівська, Ворошиловградська, Поліська і Присиваська дослідні агролісомеліоративні станції, Нижньодніпровська н.-д. станція залісн ення пісків і виноградарства на пісках, Придеснянська дослідна станція по боротьбі з ерозією грунтів, Веселобоковеньківська селекційно-дендрологічна станція та Данилівське дослідне лісове г-во. Осн. завдання ін-ту — опрацювання і впровадження в практику наук. основ піднесення продуктивності лісового г-ва та підвищення ефективності захисного лісорозведення на Україні. При ін-ті є аспірантура. Видає збірники наук. праць. Нагороджений (1979) орденом «Знак Пошани».

П. С. Пастернак.

ЛІСОВПОРЯДКУВА́ННЯ — комплекс заходів щодо організації і ведення *лісового господарства* з метою найповнішого і раціонального використання лісових ресурсів і земель лісового фонду та підвищення продуктивності *деревостанів.* У важкодоступних районах замість Л. проводиться аеровізуальне обстеження лісів, або вони досліджуються за допомогою аерофотознімання. Об'єктом Л. є ліси окремих *лісгоспзагів, лісокомбінатів,* колгоспів, радгоспів тощо. Л. здійснюється орг-ціями і підприємствами системи Всесоюзного об'єднання «Ліспроект». При Л. уточнюються межі лісового фонду лісогосп. орг-цій, проводиться *таксація лісу,* вивчаються природно-екон. умови району, розробляються напрями найефективнішого відтворення *лісових ресурсів,* їх охорони й використання. На основі даних Л. складається проект організації і розвитку лісового г-ва на перспективу. В ньому передбачається поділ лісової площі підприємства на госп. частини, окремі г-ва, тех. ділянки, обходи, аналізуються сучас. стан лісів, особливості динаміки росту і використання їх, розробляється система лісогосп. заходів на перспективу (10 і більше років). На основі детальних техніко-екон. розрахунків визначаються обсяги робіт по лісовідновленню і лісорозведенню, реконструкції насаджень, захисту лісів від хвороб і шкідників, їх охорони від пожеж. Дається обґрунтування віку *спілості лісу* і *рубки лісу,* встановлюються розміри *рубок догляду,* гол. користування, виявляються ресурси для заготівлі грибів, ягід, дикорослучих плодів, лікарських рослин тощо. Особлива увага приділяється розробці науково обгрунтованих рекомендацій щодо поліпшення якості та породного складу лісів, підвищення їх продуктивності, біологіч. стійкості, посилення захисних функцій лісових насаджень. Дані Л. є вихідним матеріалом для розміщення і розвитку лісової і деревообробної пром-сті та ін. галузей нар. г-ва. Всі ліси республіки обстежені повністю. Л. проводяться один раз на 10 років.

Літ.: Мотовилов Г. П. Лесоустройство. М., 1963; Развитие лесоустройства в СССР. М., 1967.

С. А. Генсірук, Я. В. Коваль.

ЛІСО́ВСЬКИЙ Микола Михайлович [1 (13).I 1854, Москва — 19.IX 1920, там же] — рос. бібліограф. Автор праці «Русская периодическая печать. 1703—1900 гг.» (в. 1—4. СПБ, 1895—1915), в якій охоплено і періодичну пресу України. В 1915 ця праця вийшла окремим виданням: «Бібліографія російської періодичної преси. 1703—1900». Склав ряд бібліографій з музики, театру та ін. В 1881—82 редагував журн. «Российская библиография», в 1884—94 — журн. «Библиограф». Першим з 1913 почав читати курс книгознавства в Петерб. і Моск. ун-тах.

Літ.: Федоров И. В. Н. М. Лисовский. М., 1953.

ЛІСО́ВСЬКИЙ Микола Федорович [1799, Полтавщина — 6 (18).I 1844, Туруханськ, тепер Краснояр. кр.] — декабрист. Н. в сім'ї дрібного урядовця. В 1815 закінчив губернське нар. уч-ще в Кременчуці. В 1825, будучи поручиком Пенз. піхотного полку, вступив до *Товариства об'єднаних слов'ян.* В лютому 1826 заарештований в м. Старокостянтинові й засуджений до двох років каторжних робіт. Каторгу відбував у Читин. острозі. З 1828 — на поселенні в Туруханську.

ЛІСО́ВСЬКИЙ Олексій Миколайович [12 (24). II 1861, с. Мачухи, тепер Полтав. р-ну **Полтав.** обл.— 1934, м. Краснодар] — укр. літературознавець і фольклорист. Закінчив Новоросійський (в Одесі) ун-т (1886). Разом з Д. В. *Ахшарумовим* організував у Полтаві 1897 Товариство любителів симфонічної музики. За участь у земсько-ліберальному русі зазнавав переслідувань з боку царської влади. Автор праць: «Спроба вивчення малоруських дум» (1890), «Головні мотиви в поезії Т. Г. Шевченка» (1896), «По Єкатерининській залізниці» (1903), досліджень про кобзарів та ін.

ЛІСОЗАГОТІВЕ́ЛЬНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь *лісової промисловості,* що здійснює заготівлю деревини, її вивезення та сплав. Продукцією Л. п. є деревинні матеріали, що їх застосовують залежно від якості й розмірів для різних виробничих та буд. потреб (т. з. ділова деревина) і як паливо (дрова). Рад. Союз за обсягом заготівлі і вивезення деревини займає 1-е місце в світі. Лісозаготівлі провадяться гол. чин. у пн.-зх. районах Європ. частини країни,

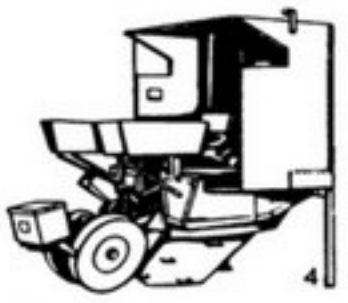

Лісові машини.
1. МРП-2 — машина для розчистки лісорубних смуг від порубкових залишків і лому, корчування дрібних пнів і загортання ям.
2. ПЛШ-1,2 — плуг лісовий широкозахватний для підготовки грунту під лісові культури на площах з-під лісу.
3. ФЛШ-1,2 — фреза лісова шнекова для підготовки грунту під лісові культури на вирубках.
4. МЛУ-1 — машина універсальна лісосадильна для рядкового садіння саджанців і сіянців хвойних порід на вирубках та інших площах з-під лісу.

в Сибіру та на Далекому Сході. В УРСР потреби нар. г-ва республіки задовольняються за рахунок власних заготівель лише на 30%, решту деревини завозять з ін. республік. Осн. підприємствами галузі є *лісгоспзаги*, які здійснюють лісогосп., лісокультур. та лісозаготівельні роботи, і *лісокомбінати*, що, крім вказаних робіт, провадять фабрично-заводську переробку деревини.

Вивезення деревини в СРСР (млн. м³)

Роки	Вся деревина		в т. ч. ділова	
	СРСР	у т. ч. УРСР	СРСР	у т. ч. УРСР
1913	67,0	4,5	30,5	2,7
1940	247,0	7,8	118,3	5,2
1970	385,0	9,3	298,5	7,0
1978	361,4	10,0	283,6	8,2

Вивезення деревини в деяких країнах світу 1977 (млн. м³)

Країни	Вивезення деревини	в т. ч. ділової деревини
Болгарія	4,4	3,4
НДР	8,3	7,9
Польща	18,1	17,8
Румунія	18,6	15,0
Угорщина	5,6	3,2
Чехословаччина	17,2	15,8
Югославія	14,0*	10,0*
Великобританія	3,3*	3,2*
Італія	6,9	3,5
США	351	336
ФРН	28,8	27,0
Франція	30,3	27,5
Японія	36,3	35,5

* 1976.

Лісозаготівлі в УРСР, як і в усьому Рад. Союзі, переведено на індустріальні методи. Впроваджується нова лісозаготівельна техніка — безчокерні трелювальні машини, щелепні навантажувачі, автопоїзди, канатні установки, агрегати для автоматизованого розкряжовування лісу та ін. Будуються удосконалені лісові автомобільні шляхи з твердим покриттям. Осн. напрямом дальшого розвитку галузі є раціональне розроблення щорічного лісосічного фонду, обов'язкове зберігання підросту і молодняка лісу, звільнення лісосік від порубкових решток, залишення насінників та ін., макс. використання для технологічних цілей як ділової деревини, так і дров та відходів лісозаготівель. На Україні проблемами розвитку Л. п. займаються Укр. н.-д. ін-т лісового г-ва і агролісомеліорації в Харкові та його філіал в Івано-Франківську, а також ін-т Укрдіпролісдеревпром у Києві, Івано-Франків. проектно-конструкторський технологічний ін-т та ін. Див. також *Лісове господарство*.

Є. Т. Глотов.

ЛІСОЗАГОТІВЕ́ЛЬНЕ УСТАТКУВА́ННЯ — комплекс тех. засобів, використовуваних при виконанні *лісозаготівельних робіт*. До Л. у. належать: моторні інструменти (ними звалюють дерева, розпилюють їх на колоди тощо); трансп. машини й установки; агрегати, машини і верстати для первин. *обробки деревини*; підйомно-транспортні машини і пристрої. Моторними інструментами є електро- і бензиномоторні *пилки* (із звалювальними клинами, гідродомкратами), сучкорізки, корувальники, кущорізи, мотолебідки, мотосвердла та ін. Для транспортних операцій використовують трелювальні *трактори*, звалювально-трелювальні та звалювально-пакетуючі машини, підбирачі-трелювальники, *автомобільні поїзди*-лісовози, а також (в гірських і заболочених місцевостях) канатні установки з приводом від *лебідок*. Устаткування для первинної обробки деревини буває пересувне (його встановлюють звичайно на *лісосіках* або тимчасових лісових складах) і стаціонарне (розміщуване на постійних лісових складах). До пересувного Л. у. належать, напр., агрегати для очищення стовбурів дерев від суччя, для виготовлення технологічної тріски тощо. Стаціонарним Л. у. є сучкорізні машини, напівавтом. лінії для розкряжовування (у т. ч. групового) стовбурів, колуни, корувальні, рубальні й шпалорізні верстати, *лісопильні рами* та інші *деревообробні верстати*, дробарки, устаткування для виробництва *деревностружкових плит* і *деревноволокнистих плит* тощо. При навантажувально-розвантажувальних операціях застосовують консольно-козлові, баштові або мостові *підйомні крани* (з *грейферами*), автоматичні скидачі, сортувальні ланцюгові транспортери і т. п. На постійних лісових складах лісозаготівельне устаткування об'єднують у *потокові лінії*.

Т. М. Шкіря.

ЛІСОЗАГОТІВЕ́ЛЬНІ РОБО́ТИ, лісозаготівлі — комплекс робіт, пов'язаних з заготівлею, вивезенням і первинною обробкою деревини. Виконуються *лісгоспзагами* й *лісокомбінатами*. Складаються з робіт лісосічних, транспортних і складських. Лісосічні роботи, що їх проводять безпосередньо на *лісосіках*, поділяють на підготовчі й основні. Підготовчі роботи полягають у прийманні лісосічного фонду, підготовці тех. засобів та ін. орг. заходах, основні — у звалюванні дерев, обрізуванні сучків, розкряжовуванні деревини, трелюванні (підвезенні) її від місця звалювання до верх. лісового складу (навантажувального майданчика) і навантажуванні на автомоб. або ін. трансп. засоби. Транспортують ліс лісовозними шляхами до нижніх лісових складів. До складських робіт належать вантажно-розвантажувальні операції на нижніх складах, а також первинна обробка деревини (*лісопиляння*, виготовлення *балансової деревини*, трісок, тари тощо). Під час Л. р. використовують *лісозаготівельне устаткування*.

Див. також *Лісозаготівельна промисловість*.

Літ.: Татаринов В. П. Лесозаготовки. М., 1979.

ЛІСОЗНА́ВСТВО — вчення про *ліс*, галузь знань про природу лісу, його основні компоненти — дерева і чагарники, а також трав'яний і мохово-лишайниковий покрив. Л. вивчає геогр. розміщення лісу, його екологію, взаємозв'язок лісу з умовами природного середовища (т-ра, опади, грунт з населяючими його мікроорганізмами, тваринний світ). Закономірності, встановлені внаслідок всебічного вивчення природи лісу, використовуються в системі заходів по раціональному освоєнню лісових ресурсів і лягли в основу розвитку Л. Г. Ф. Морозов 1902—12 на основі вчення про зональність грунтового покриву, розробленого В. В. Докучаєвим з урахуванням досвіду практики і теоретичних розробок багатьох учених-лісівників (В. Я. Добровлянського, Д. М. Кравчинського, Г. М. Висоцького, М. К. Турського та ін.), створив учення про ліс — лісознавство, яке є теоретичною базою *лісівництва*. Л. вивчає також біологію і властивості лісових деревних порід, їх ареали і стійкість до несприятливих умов, ентомошкідників та фітозахворювань, досліджує типи лісу, зміни порід у *деревостанах* тощо.

Л., що розвивається на базі фізико-геогр., біологічних та ін. наук з урахуванням конкретної економіки, забезпечує комплексний розвиток нар. г-ва, використання і відновлення лісових багатств та їх охорону. Різноманітні природні умови визначають регіональні особливості ведення *лісового господарства*. Наукові дослідження з питань Л. в нашій країні проводяться Лабораторією лісознавства АН СРСР, Ін-том лісу і деревини Сибір. відділення АН СРСР, Всесоюз. н.-д. ін-том лісної меліорації, Укр. н.-д. ін-том лісового г-ва і агролісомеліорації та ін. н.-д. установами. Л. як наук. дисципліна вивчається на с.-г. ф-тах відповідних ін-тів, на біол. ф-тах ун-тів і в спецтехнікумах. Матеріали з Л. публікуються в журн. «Лесное хозяйство» (з 1948), «Лесоведение» (з 1967), «Ботаническом журнале» (з 1916) та ін. періодичних виданнях.

С. А. Генсірук.

ЛІСОКОМБІНА́Т — підприємство лісового г-ва, лісової і деревообробної пром-сті, що здійснює комплекс лісогосп., лісокультурних і лісозаготівельних робіт та переробку деревини. Мережу Л. створено на Україні (в Карпатах) 1959 об'єднанням лісгоспів (лісових г-в), ліспромгоспів (лісозаготівельних г-в) і деревообр. підприємств. Див. *Лісгоспзаг, Лісництво*.

ЛІСОКОМБІНА́Т «ОСМОЛО́ДА» — підприємство лісової та деревообробної пром-сті Прикарпатського виробничого лісозаготівельного об'єднання «Прикарпатліс». Розташований на тер. Рожнятівського і частково Долинського та Богородчанського р-нів Івано-Фр. обл. Утворений 1960 в результаті об'єднання Перегінського ліспромгоспу та Осмолодського лісгоспу (створені 1945) і Брошнівського деревообр. комбінату ім. 17 вересня (створений 1945 на базі лісопильного з-ду, засн. 1911). До Л. «О.» входять: 2 лісопункти,

12 лісництв, автоколона, вузькоколійна з-ця, нижній склад (лісопильний, столярний, деревностружкових плит, тарний, механічний цехи). Осн. продукція комбінату: пиломатеріали, столярні вироби, тара, чорнові меблеві заготовки, деревностружкові плити.

Б. Ю. Стрижак.

ЛІСОКОРИСТУВА́ННЯ — регламентоване нормами права користування лісом для задоволення потреб нар. г-ва і населення. В СРСР здійснюється в плановому порядку й регулюється *Основами лісового законодавства Союзу РСР і союзних республік* (див. також *Лісовий кодекс УРСР*). Види Л.: заготівля деревини, живиці та другорядних лісових матеріалів (пнів, кори), побічне Л. (сінокосіння, випасання худоби, збирання дикорослучих плодів тощо), Л. у науково-дослідних та культурно-оздоровчих цілях, для потреб мисливського г-ва. Усі види Л. у держ. лісах, за винятком перебування в лісах громадян і збирання ними плодів, грибів, ягід та ін., здійснюються на підставі спец. дозволу — лісорубного ордера або лісового квитка. Лісокористувачі мають право тільки на той вид Л., на який одержали дозвіл, і зобов'язані раціонально використовувати лісові ресурси, охороняти ліси від пожеж, шкідників і хвороб, приводити лісові ділянки в належний стан після закінчення Л. В разі порушення порядку Л. воно може бути припинено повністю або частково, а винних у цьому осіб притягнуто до відповідальності. Спори з питань Л. вирішуються Радами Міністрів союзних республік (в УРСР — *Радою Міністрів УРСР*), виконкомами місц. Рад, а також держ. органами лісового г-ва та ін. спеціально уповноваженими на те держ. органами.

Ю. С. Шемшученко.

ЛІСОМАТЕРІА́ЛИ, лісові сортименти — матеріали (вироби) з *деревини,* що зберегли її фізичну структуру і хім. склад. Розрізняють Л. необроблені та оброблені. Необроблені, або круглі, Л. (колоди, кряжі), що є продукцією підприємств *лісозаготівельної промисловості,* виробляють очищуванням спиляних дерев від гілок і розпилюванням їх поперек стовбура на частини певної довжини. Вони служать сировиною для підприємств *деревообробної промисловості, целюлозно-паперової промисловості* (напр., *балансова деревина*), *лісохімічної промисловості*. Такі Л. використовують також при зведенні будинків, як палі при буд-ві гідротех. споруд, підпори і стовпи ліній зв'язку й електропередачі, *кріпильні матеріали* (напр., рудникові стояки), для огородження територій тощо. До оброблених (з круглих) належать Л.: пиляні (напр., дошки, бруси, бруски, шпали. Див. *Лісопиляння*), колоті (короткі кряжі, розколені у радіальному напрямі), стругані (*шпон* струганий), лущені (шпон лущений, *фанера*) тощо. Такі Л. застосовують у буд-ві, меблевій пром-сті, тарному виробн., у виробн. музичних інструментів тощо. Л. є також пневий осмол (сировина для смолоскипидарного і каніфольно-екстракційного виробництва), кора дерев (з неї виготовляють дубильні речовини, корки) і деревна зелень (використовувана, зокрема, при виготовленні вітамінного борошна). Якість Л. нормується стандартами і тех. умовами.

Літ.: Осипенко Ю. Ф., Рябчук В. П. Лесное товароведение. Львов, 1979.

Ю. Ф. Осипенко, В. П. Рябчук.

ЛІСОМИСЛИ́ВСЬКЕ ГОСПОДА́РСТВО — спеціалізоване мисливське господарство, в якому розводять окремі види цінних тварин з метою збільшення поголів'я та розселення по ін. угіддях. Розташовані на вкритих лісом територіях, підпорядкованих ін. землекористувачам. В УРСР створено Білоозерське (Київ. і Черкас. області), Буковинське (Чернів. обл.), Данівське (Черніг. обл.), Конотопське (Сум. обл.), Цуманське (Волин. обл.) та ін. Л. г. В межах цих г-в водяться лось, дика свиня, козуля, куниця лісова, бобер, заєць-русак, багато водоплавних птахів, болотяної дичини тощо. Поряд з Л. г. функціонують приписні мисливські г-ва добровільних т-в респ., обл. та районного підпорядкування.

І. К. Головач.

ЛІСОПА́РК — ліс у міській або приміській смузі, пристосований для відпочинку населення. На тер. Л. можуть бути водойми. В зоні Л. передбачаються місця з спорт. майданчиками, пляжами, водними станціями, турист. базами тощо; для культмасових заходів — з музеєм, кінотеатром тощо. Л. значно поліпшують мікроклімат міста і захищають його від несприятливих вітрів. До найбільших Л. України належать Комсомольський у Харкові (2385 га), Голосіївський у Києві (1463 га), Синявський Київ. обл. (понад 50 га), Гощанський Ровен. обл. (25 га), Згурівський Полтав. обл. (215 га), П'ятничанський Вінн. обл. (понад 120 га).

ЛІСОПИЛЯ́ННЯ, лісопильне виробництво — механічна обробка колод (круглих *лісоматеріалів*) з метою виготовлення пиломатеріалів. Пиломатеріали бувають у вигляді напівфабрикатів (дощок, брусів, брусків), використовуваних в ін. виробн., або готових виробів (напр., шпал). В процесі Л. колоди обробляють на *лісопильних рамах,* стрічково- і *круглопилкових верстатах, фрезерних верстатах* або верстатах ін. типів, об'єднуючи всі ці машини в *потокові лінії*. Розрізняють Л. товстомірних колод (діаметром 30 см і більше), колод серед. товщини (22—28) і тонкомірних (16—20 см); з виготовленням пиломатеріалів заг. і спец. призначення. Допоміжні операції Л. полягають у сушінні (атмосферному, камерному), склеюванні та обробці деревини *антисептичними засобами*. В СРСР 1978 виготовлено 106 275 тис. м³ пиломатеріалів (30% світового виробн.), в т. ч. в УРСР — 8066 тис. м³. На Україні пиломатеріали виробляють *Вигодський дослідний лісокомбінат, лісокомбінат «Осмолода», Свалявський лісокомбінат, Київський деревообробний комбінат, Костопільський домобудівний комбінат* та ін.

Літ.: Лес и деревообрабатывающая промышленность Украины. К., 1968; Аксенов П. П. [та ін.]. Технология пиломатериалов. М., 1976; Петров А. П. Организация комплексного использования лесных ресурсов. М., 1978.

К. С. Худін.

ЛІСОПИ́ЛЬНА РА́МА — машина, на якій розпилюють (розкроюють) у поздовжньому напрямі колоди, бруси або кряжі; різновид *деревообробного верстата*. Різальним інструментом Л. р. (мал.) є *пилки,* закріплені у пилковій рамці (одній або двох), якій кривошипний механізм надає зворотно-поступального руху. Розрізняють Л. р.: стаціонарні та пересувні; одно-, півтора- і двоповерхові; з прямолінійною і замкненою криволінійною траєкторією руху рамки; з вертикальним і горизонтальним розміщенням пилок; з безперервним або періодичним подаванням матеріалу. Л. р. обладнують трансп. пристроями (візками), а також *рольгангами,* на які потрапляє розпиляний матеріал. В СРСР Л. р. виготовляють з просвітом (ним визначається найбільший діаметр розпилюваних колод) 350—1100 мм, ходом рамки 200—700 мм, числом її ходів 300—600 на хвилину. Потужність гол. привода Л. р. до 135 кВт.

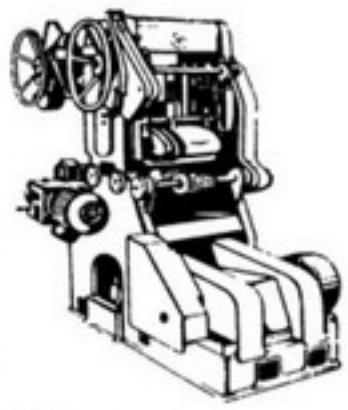

Лісопильна рама.

ЛІСОПРОПУСКНІ СПОРУ́ДИ— гідротехнічні споруди (пристрої) для пропускання лісу, що його сплавляють. Розміщують їх у комплексі з ін. гідротехнічними спорудами (напр., в *гідровузлах*) або окремо. На судноплавних річках, де ліс сплавляють у плотах, як Л. с. використовують судноплавні *шлюзи,* а також плотоходи — похилі дерев'яні, бетонні або залізобетонні *лотоки* прямокутного перерізу з *гідротехнічними затворами* в гол. частині. Щоб підвищити швидкість руху плотів і зменшити витрату води, в лотоках роблять, напр., зигзагоподібні виступи (пороги). На несудноплавних річках, по яких ліс сплавляють розсипом (молем), споруджують лісоспуски, або колодоспуски (сплавні, напівсплавні та «мокрі») — звичайно дерев'яні похилі лотоки трикутного або трапецоїдного перерізу. На невеликих гірських річках, непридатних для сплаву лісу, лотоки розміщують вздовж річки. До лісосплавних належать також мех. пристрої (спец. захвати), якими перевалюють ліс через гребінь високонапірних глухих гребель.

ЛІСОРОЗВЕ́ДЕННЯ — штучне створення лісових насаджень на площах, де раніше не було лісу. Л. є однією з найголовніших функцій *лісового господарства,* особливо в малолісних районах, де лісові насадження мають винятково велике водоохоронне та захисне значення. Створюючи лісові насадження, визначають породи, схему змішування і розміщення їх на площі. При цьому зважають на лісорослинні умови виділеної ділянки, біоекологічні властивості деревних і кущових порід, госп. вимоги створюваного насадження. Л. передбачає забезпечення посівним чи садивним матеріалом. Агротехніка створення лісових насаджень включає підготовку ґрунту, сівбу чи садіння, догляд за культурами (до змикання насад-

жень) — прополювання й розпушування ґрунту, поповнення, при якому замість загиблих насаджують нові рослини, а при дальшому рості насаджень — *рубки догляду*. Породний склад створюваних насаджень залежить від умов місцезростання. На дуже бідних піщаних сухих ґрунтах садять сосну, а на свіжих і вологих — сосну з домішкою берези. На відносно бідних піщаних чи супіщаних свіжих і вологих ґрунтах створюють сосново-березові і сосново-дубові насадження з домішкою бузини та ін. кущових рослин. На відносно багатих супіщаних свіжих і вологих ґрунтах породний склад насаджень значно збагачується. Тут крім сосни і дуба вводять модрину, ялину та ін. На багатих суглинистих ґрунтах створюють дубові і дубово-ясеневі культури з домішкою клена гостролистого, явора, клена польового, липи, граба, черешні та ін., крім тополі, яку культивують з вільхою на сирих ґрунтах. В Степу дуб розміщують з кленом татарським і бирючиною; у Лісостепу до дуба вводять як домішку модрину тощо. Л. має велике народногосподарське значення. Лісові насадження — джерело деревини, продукти побічного використовування, технічна сировина тощо; вони виконують важливу водоохоронну, гідрологічну, протиерозійну та полезахисну роль. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції на Україні здійснено велику програму по Л. Лише за 1945—79 рр. в республіці посаджено 4 млн. га лісу. Площа лісів надалі збільшуватиметься за рахунок заліснення ярів, пісків та ін. земель, що не використовуються в с. г. На Україні розроблено методи і технологію закладання *лісових культур* в різних лісорослинних зонах, створено відповідні *лісові машини* і механізми для механізації лісогосподарських робіт, що забезпечує високу ефективність заходів щодо лісорозведення.

Літ.: Погребняк П. С. Роль лісу в природі і в сільському господарстві. К., 1948; Высоцкий Г. Н. О гидрологическом и метеорологическом влиянии лесов. М.—Л., 1952; Горшенин Н. М., Швиденко А. И. Лесоводство. Львов, 1977; Шишков И. И., Брановицкий М. Л. Лесоводство с основами лесных культур. М., 1979.

С. А. Генсірук, Я. В. Коваль.

ЛІСОРУ́БИ — сучасний укр. нар. сюжетний танець. Виконують 6 чоловіків з топірцями в руках. Відображає процес рубання лісу, «поїзд», що везе зрубаний ліс. Поширений у західних областях України.

ЛІСОСІ́КА — ділянка спілого лісу, призначена для рубки і виділена в натурі стовпами, візирами тощо. Л. здебільшого намічають у вигляді прямокутника завдовжки на весь квартал або на всю площу спілого лісу (див. *Спілість лісу*) в ньому, завширшки від 50 до 250 м і більше, залежно від категорії лісів, лісорослинних умов тощо. Сукупність Л., виділених для експлуатації протягом року, становить лісосічний фонд, у який входять Л. суцільних і несуцільних рубок головного користування (див. *Рубки лісу*). Рекомендується щороку вирубувати Л., запас деревини на якій не перевищує її річного приросту в цьому г-ві. Встановлення річної норми користування лісом протягом певного періоду (т. з. розрахункова Л.) дає змогу визначати розмір рубок, запобігати виснаженню лісових ресурсів і забезпечувати максимально можливий обсяг лісокористування.

С. А. Генсірук

ЛІСОСПЛА́В — транспортування лісу водними шляхами. Як технологічний процес входить до складу *лісозаготівельних робіт*. Найдешевший масовий, а в деяких районах єдиний спосіб транспортування деревини. В СРСР щороку сплавляють пересічно понад 100 млн. м³ деревини, в т. ч. в УРСР — бл. 400 тис. м³. Розрізняють такі види Л.: мольовий — окремими колодами; плотовий — колоди з'єднують у пакети, з яких утворюють плоти; кошільний — групи колод вміщують у плавучу огорожу з колод, зв'язаних між собою гнучкими в'язами, і переміщують за допомогою штучної тяги. Ліс транспортують і в суднах. Л. займаються лісосплавні й лісозаготівельні підприємства за участю пароплавств.

ЛІСОСТА́Н — див. *Деревостан*.

ЛІСОСТЕПОВА́ ЗО́НА УКРАЇ́НИ — простягається в середній смузі республіки від Передкарпаття до зх. відрогів Середньоросійської височини майже на 1100 км. Займає 202 тис. км², що становить 34% тер. республіки. В її межах розташовані Львів., Хмельн., Вінн., Черкас., Полтав. і Харків. області, пд. частини Ровен., Волин., Житомир., Київ., Черніг. і Сум. та пн. частини Одес. і Кіровогр. областей, частково Івано-Фр. і Чернів. обл. За рік вона одержує 3800—4100 МДж/м² сонячної радіації. Річний радіаційний баланс становить 1650—1900 МДж/м². Пересічна т-ра січня —4, —8°, липня +18, +21°. Безморозний період триває 240—260 днів (на Зх.) і 200—210 днів (на Сх.). Річна сума опадів на Зх. зони 650 мм, на Сх.— 450 мм, випаровуваність — відповідно 550 і 750 мм. Несприятливою рисою клімату є нестійкість зволоження внаслідок чергування вологих і посушливих років. Густота річкової сітки 0,18—0,20 км/км². Річки належать до бас. Дніпра, Сіверського Дінця, Бугу, Пд. Бугу, Дністра. Багато ставів, значні розміри мають балково-яружні системи. Найпоширеніші мало- і середньогумусні типові чорноземи, опідзолені чорноземи, темно-сірі, реградовані опідзолені, сірі та світло-сірі лісові ґрунти. На терасах Дніпра розвинулись солонцюваті ґрунти, трапляються солонці й солончаки, в річкових долинах — лучні, дернові та болотні ґрунти. Рослинний покрив представлений залишками остепнених лук та степів на *плакорах*, масивів дубових і дубово-грабових, на лівобережжі — дубово-кленово-липових лісів. Пересічна залісеність зони становить 12,5%. У фауні представлені як лісові, так і степові види (козуля, борсук, свиня дика; з птахів — грак, галка, боривітер, припутень, горлиця). У лісостепових водоймах найпоширеніші коропові. Л. з. У. поділяють на 4 провінції: Західно-Українська лісостепова провінція (займає Волинську і пн. частину Подільської височини); Дністровсько-Дніпровська лісостепова провінція (в межах Подільської та Придніпровської височин); Лівобережно-Дніпровська лісостепова провінція (на Придніпровській низовині); Середньоросійська лісостепова провінція (займає зх. схили Середньоросійської височини). В межах названих провінцій за видовими відмінностями ландшафтів виділяють 19 фізико-геогр. областей.

У Л. з. У. розвинувся важливий індустріально-агр. комплекс республіки, сформувався гол. бурякоцукровий район СРСР. Це найбільш освоєна і заселена зона України. В ній зосереджено понад 37% усіх орних земель республіки; пересічна розораність 75—85%. Природні умови надзвичайно сприятливі для вирощування озимої пшениці й кукурудзи, з тех.— цукр. буряків (бл. 70% всіх посівів у республіці). На Л. з. У. припадає майже половина площі садів республіки. Осн. несприятливим для г-ва природним процесом є *ерозія*. Для збереження високого рівня с.-г. освоєності території важливе значення мають регулювання стоку, дотримання динамічної рівноваги в межах височинних еродованих та схилових ерозійно небезпечних природних комплексів, протиерозійні лісомеліоративні заходи. Для вивчення й охорони лісостепових ландшафтів створено *Канівський заповідник*.

Літ.: Мильков Ф. Н. Лесостепь Русской равнины. М., 1950; Физико-географическое районирование Украинской ССР. К., 1968.

П. Г. Шищенко, М. І. Щербань

ЛІСОСТЕПОВІ ЗО́НИ — природні зони земної кулі, характерною особливістю ландшафтів яких є чергування на вододілах лісової й лугово-степової рослинності. Є перехідними від лісових до степових зональних природних комплексів. Відповідно до кліматичних умов Л. з. характерні для помірного й субтропічних *поясів фізико-географічних*. Лісостепові зони помірного поясу Пн. півкулі простягаються суцільною смугою у Євразії, від Карпат до Алтаю (до них належить і *лісостепова зона України*), займають значні простори Великих рівнин у Пн. Америці, де мають майже меридіональне простягання. Ділянки лісостепу трапляються у вигляді окремих «островів» на Середньодунайській рівнині, на Пд. Сибіру, Далекому Сході та ін. Для Л. з. характерна холодна зима (пересічна т-ра січня від —2 до —20°, в Сибіру до —35°) з тривалим сніговим покривом і тепле (пересічна т-ра липня +18, +25°) літо. Опадів 400—1000 мм на рік, максимум їх влітку. Переважають родючі сірі лісові, опідзолені чорноземні й лугово-чорноземні ґрунти. У рослинному покриві сх.-європ. лісостепу домінують ліси з

ЛІСИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ВІКОВА СТРУКТУРА ЛІСІВ ДЕРЖЛІСФОНДУ НА 1976р.
(по областях)

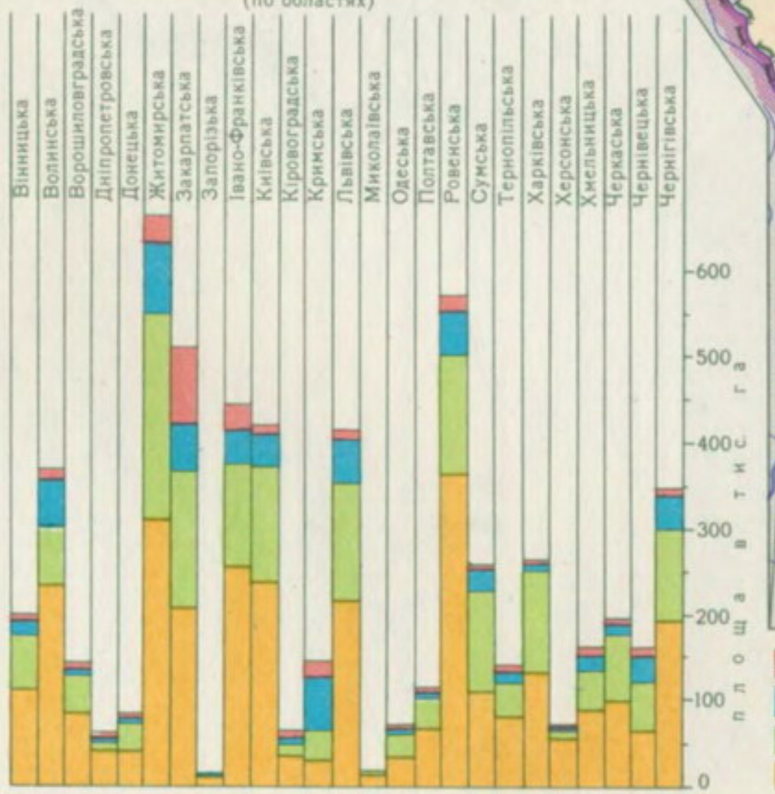

Стиглі та перестійні
Ті, що пристигають
Середнього віку
Молодники

НАЙПОШИРЕНІШІ ПОРОДИ ЛІСУ

- Сосна звичайна
- Сосна Палласа
- Ялина звичайна
- Ялиця біла
- Дуб звичайний
- Дуб скельний
- Дуб пухнастий
- Бук лісовий
- Бук кримський
- Граб звичайний
- Береза бородавчата
- Вільха клейка

ІНШІ ЛІСИ

Листяні — Хвойні

Полезахисні лісові смуги

Насадження з білої акації

МАСШТАБ 1:6 000 000

60 0 60 120 км

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

дуба, липи, в'яза, ясеня, граба, бука; у Сибіру — з берези, осики, модрини; на Великих рівнинах — з берези, осики, дуба, гікорії. Для тваринного світу характерне поєднання лісових і степових видів. Природні ландшафти цих зон зазнали великих змін у процесі госп. діяльності людини. Лісостепи майже повністю розорані, природна рослинність збереглася лише в заповідниках. Лісостепові зони субтропічних поясів лежать у субтропіках Пн. і Пд. Америки, фрагменти їх трапляються в Африці й Австралії. Формуються в умовах субтропічного мусонного клімату з теплою зимою (+4, +12°) і жарким літом (+20, +24°) та річною сумою опадів 600—1200 мм. Характеризуються поєднанням степової, розрідженої лісової та чагарникової (у Пн. Америці — дуб, гікорія, у Пд. Америці — мімоза, акація, пальма ятаї) рослинності на червонувато-чорних грунтах, переважанням степових видів тварин. Території цих зон широко використовують для землеробства, пасовищного тваринництва. Карту див. до ст. *Зони фізико-географічні*.

В. Д. Симоненко.

ЛІСОТУ́НДРОВА ЗО́НА — природна зона субарктичного поясу Пн. півкулі, перехідна між зонами тундри і тайги. Простягається нешироκою смугою на Пн. Європи, Азії та Пн. Америки. Формується в умовах порівняно м'якшого, ніж у тундрі клімату: пересічна т-ра січня від —10 до —40°, липня — серпня +10, +14°. Теплий період триває бл. 4 місяців, нічні приморозки можливі протягом усього року. Опадів 200—400 мм на рік, вис. снігового покриву нерівномірна — від 0,3 до 1 м. Характерні сильні вітри. Майже всюди поширена *багаторічна мерзлота*, яка в умовах незначного випаровування спричинює розвиток боліт. Грунти глейово-підзолисті, торфо-глейові, лучні, алювіальні. Л. з. відзначаються перемежовуванням рідколісся з низькорослих, часто химерно викривлених, дерев (береза, ялина, сосна, модрина, вільха) та тундрових, болотних і лукових ландшафтів. З тварин характерні пн. олень, вовк, горностай, лисиця, заєць-біляк; з птахів — біла куріпка і біла сова, влітку багато перелітних гусей, качок, куликів тощо. Переважну частину Л. з. використовують як оленячі пасовища. Крім оленярства, розвинуті мисливство, звірівництво. По долинах річок — осередки землеробства.

ЛІСОХІМІ́ЧНА ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь *лісової промисловості*, що об'єднує виробництва, основані на хімічній переробці деревини. До Л. п. належать: суха перегонка деревини, вуглевипалювання й різні види каніфольно-скипидарних виробництв. Осн. продукція: деревне вугілля, оцтова к-та, метиловий спирт, деревна смола, деревний генераторний газ, деревнооцтовий порошок, ефіри, деревноспиртові розчинники, формалін, деревносмоляні антиокислювачі, флотаційні масла, каніфоль, скипидар, різні види ефірної олії тощо. Продукція Л. п. широко використовується в різних галузях нар. г-ва. Сировиною для Л. п. є переважно соснові пеньки, живиця сосни, дров'яна деревина листяних порід, деревні відходи *деревообробної промисловості*, а також деякі продукти сульфатно-целюлозного виробн. В Росії лісохім. переробка деревини, зокрема смолокуріння й вуглевипалювання, відома з 12 ст. У 1913 Л. п. була представлена дрібними підприємствами по вуглевипалюванню, дьогтекурінню, смолокурінню, сухій перегонці деревини тощо. В СРСР Л. п.— це потужна галузь, яка виробляє понад 50 найменувань продукції. На Україні перші лісохім. промислові підприємства виникли у 2-й пол. 19 ст. Значного розвитку ця галузь набула за роки Рад. влади, особливо післявоєнні. В 1978 в республіці діяло 6 спеціалізованих підприємств Л. п.: *Великобичківський лісохімічний комбінат* імені І. П. Локоти, Перечинський лісохімічний комбінат, *Свалявський лісохімічний комбінат*, а також *Вигодський дослідний лісокомбінат*, Коростенський і Славутський лісохім. комбінати. У 1978 в республіці було вироблено 37,8 тис. т деревного вугілля з листяних порід, 4,2 тис. т оцтової кислоти (100%-ної), 30 тис. т формаліну, 9,2 тис. т етилацетату, 7,8 тис. т деревної смоли. На підприємствах Л. п. встановлено найновіше устаткування, багато виробничих процесів механізовано й автоматизовано.

В. О. Лінчевська.

ЛІ́ССА (Lissa) Зофія (19.X 1908, Львів — 26.III 1980, Варшава)— польс. музикознавець і педагог. В 1925 закінчила Львів. консерваторію Польс. муз. т-ва, 1925—30 вивчала музикознавство, філософію і мистецтвознавство у Львів. ун-ті. В 1930—39 викладала теорію музики у Львів. консерваторії ім. К. Шимановського, 1940—41 — в держ. консерваторії. В 1941—47 працювала в СРСР (1944—47 — аташе по культурі Польс. посольства в Москві). В 1957—75 — директор і професор Ін-ту історії та теорії музики при Варшавському ун-ті. Праці з муз. теорії, естетики, історії польс. музики (зокрема творчості Шопена), музики кіно.

ЛІССАЖУ́ ФІГУ́РИ — замкнуті траєкторії точки, що здійснює одночасно два *гармонічні коливання* в двох взаємно перпендикулярних напрямах. Вперше вивчив франц. фізик Ж. Ліссажу (1822—80). Форма Л. ф. залежить від співвідношення між періодами, фазами і амплітудами обох коливань. Л. ф. виникають тоді, коли періоди коливань відносяться як цілі числа. Якщо періоди T_1 і T_2 однакові, то Л. ф. являють собою еліпси, які при різниці фаз $\Delta\varphi$, рівній 0 або π, вироджуються у відрізки прямих, а при $\Delta\varphi = \pi/2$ й однакових амплітудах перетворюються на коло (мал.). Л. ф. можна спостерігати, напр., на екрані катодного *осцилографа*, до двох пар пластин якого підведено змінні напруги з рівними або кратними періодами. Спостерігання вигляду Л. ф.— зручний спосіб визначення співвідношення між періодами і фазами коливань.

ЛІ́СТ (Liszt) Ференц (Франц; 22.X 1811, Добор'ян, поблизу Шопрона, Угорщина — 31.VII 1886, Байрейт, Німеччина) — угор. композитор, піаніст, диригент, педагог, критик, музично-громадський діяч. Музики навчався з 6 років у свого батька, 1821—22 — у Відні в К. Черні (фортепіано) та А. *Сальєрі* (композиція), з 1823 — в Парижі. Як піаніст виступав з 9 років. Під впливом Липневої революції 1830 створив «Революційну симфонію» (не завершена), після повстання ліонських ткачів — фп. п'єсу «Ліон» (з епіграфом «Жити працюючи або вмерти борючись»). В 1835 — 38 жив у Швейцарії; 1838—47 гастролював у країнах Європи (1842, 1843, 1847 — в Росії). В 1848—61 — Л. був придворним капельмейстером у Веймарі. На цей період припадає розквіт його творчості: написав 2 симфонії, 12 симф. поем, хорові, вокальні, фп. твори. Л. став керівником т. з. Веймарської школи. В 1861—69 жив у Римі, 1869—86 — знов у Веймарі. Часто приїздив до Будапешта, де сприяв відкриттю 1875 Академії музики, був її президентом і професором (з 1918 — Вища школа муз. мист. ім. Ф. Ліста). Л.— один з основоположників угорської нац. муз. школи, його творчість сприяла розвитку світової муз. культури. Л. підтримував дружні зв'язки з М. Глинкою, Мих. Вієльгорським, В. Одоєвським, О. Даргомижським, А. Рубінштейном, О. Бородіним, М. Балакірєвим, В. Стасовим та ін. Зробив транскрипції «Соловейка» О. Аляб'єва та «Маршу Чорномора» Глинки. В 1847, гастролюючи на Україні, дав кілька концертів у Києві. Гостював у маєтку К. Вітгенштейн — у Воронинцях на Поділлі, де на теми укр. нар. пісень «Ой не ходи, Грицю» та «Віють вітри, віють буйні» створив п'єси для фортепіано «Українська балада» і «Думка» (ввійшли до циклу «Колоски

Ф. Ліст.

Ліссажу фігури.

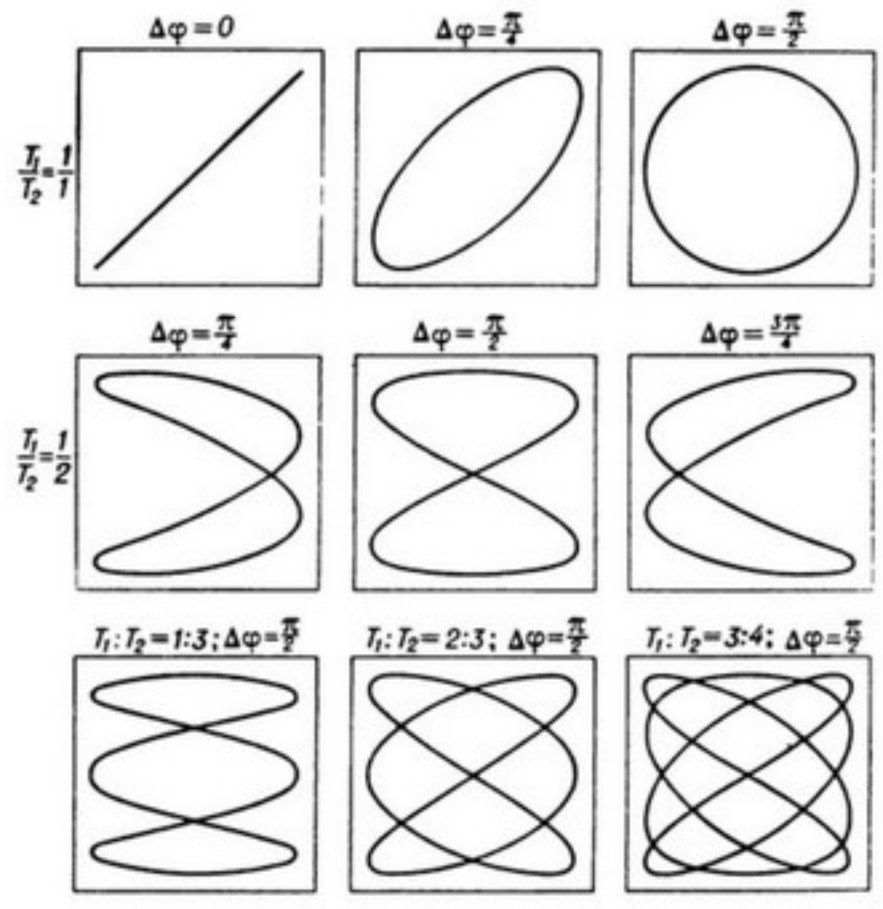

Літак-ракетоносець Ту-16.

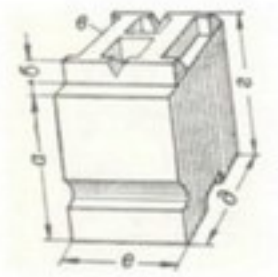

Літера:
а — ніжка; *б* — головка; *в* — очко; *г* — ріст (постійний для всіх літер); *д* — кегель; *е* — товщина.

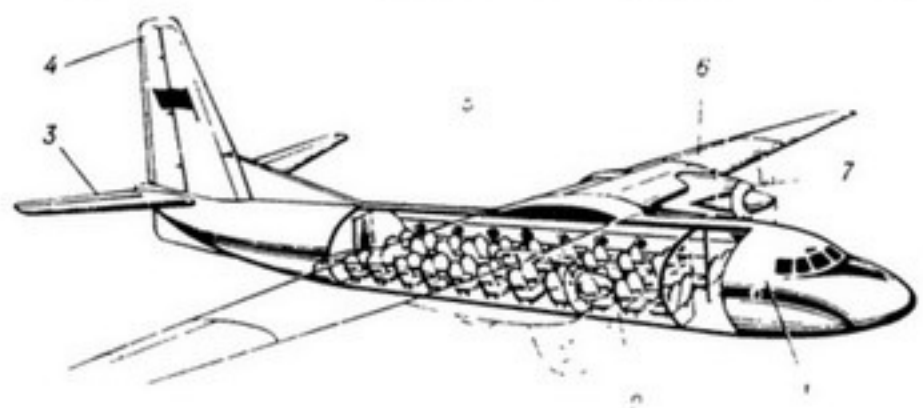

Літак:
1 — кабіна пілотів; *2* — салон для пасажирів; *3* — руль висоти; *4* — руль напряму; *5* — фюзеляж; *6* — крило; *7* — двигун.

Воронинць», 1847 — 48). Виступав у Житомирі, Немирові, Бердичеві, Кременці, Львові, Одесі, Миколаєві, Єлизаветграді (тепер Кіровоград). Твори: понад 1200, в тому числі опера «Дон Санчо, або Замок кохання» (1825), ораторія «Легенда про святу Єлизавету» (1862), меси — Гранська (1855), Хоральна (1865), Угорська коронаційна (1867), кантати — «Угорщина» (1848), присвячені Бетховену (1845, 1870), реквієм (1868) та ін.; для оркестру — «Симфонія до „Божественої комедії" Данте» (1856), «Фауст-симфонія» (1857), 13 симф. поем (у т. ч. «Тассо», 1849; «Прометей», 1850; «Мазепа», 1851; «Прелюди», «Орфей», всі — 1854; «Угорщина», 1856; «Гамлет», 1858); «Два епізоди з „Фауста" Н. Ленау» («Нічний хід» та «Мефісто-вальс», бл. 1860); для фортепіано з оркестром — 2 концерти (1849, 1861), «Танець смерті» (1849); Фантазія на угор. нар. теми, 1852; для фортепіано — Великий концерт соло (1849), Соната (1853), «Альбом мандрівника» (3 зошити, 1835—36), «Роки мандрувань» (3 зб. 1835—77), «Утішання» (1849), «Фантазія і фуга на тему „Бах"» (1871), 19 угорських рапсодій (1846—85), «Етюди трансцендентного виконання» (12 п'єс, 1851) та ін.; бл. 70 романсів, хори тощо.

Літ.: Мильштейн Я. Ф. Лист, т. 1—2. М., 1971; Кузьмін М. Ліст на Україні. В кн.: Кузьмін М. Забуті сторінки музичного життя Києва. К., 1972; Гаал Д. Ш. Лист. Пер. с венг. М., 1977.

В. С. Мурза.

ЛІ́СТЕР (Lister) Джозеф (5.IV 1827, Аптон, графство Ессекс — 10.II 1912, Уолмер, графство Кент) — англ. хірург. В 1852 закінчив Лондон. ун-т. В 1860—82 — професор хірургії ун-тів у Глазго, Едінбурзі, Лондоні, з 1896 — голова Королівського мед. т-ва. Л. запровадив (1867) у хірургічну практику *антисептику*. Удосконалив ряд хірургічних інструментів. Частину праць Л. присвятив питанням анатомії, гістології та мікробіології; вперше (1852) описав м'язи райдужної оболонки *ока*.

ЛІСТЕРІО́З, лістерельоз — гостра інфекційна хвороба тварин і людини. Збудник — бактерія Listeria monocytogenes. Джерело інфекції — мишовидні гризуни, хворі й перехворілі тварини. Людина заражається Л., споживаючи інфіковані молоко, м'ясо, яйця, а також від укусів пасовищних *кліщів* та через дихальні шляхи. Хвороба протікає з різними ознаками, зустрічається спорадично в багатьох країнах світу, іноді в СРСР. Діагноз встановлюють серологічним і бактеріологічним методами. Лікування антибіотиками. У тварин Л. проявляється ураженням центр. нервової системи, септичними явищами, корчами, *абортами* і *маститами*. Хворі часто гинуть, особливо вівці. Заходи боротьби. У г-ві вводять обмежувальні заходи. Хворих тварин ізолюють та лікують антибіотиками і сульфаніламідами, решту поголів'я вакцинують. Молоко від хворих тварин пастеризують, уражені органи утилізують, м'ясо проварюють. Знищують мишовидних гризунів.

ЛІ СЮЧЕ́Н (1823, с. Сіньваньцунь, пров. Гуансі — 7.VIII 1864) — один з керівників *Тайпінського повстання* 1850—64 у Китаї. Походив з бідної сел. сім'ї. В 1851 приєднався до тайпінів, пройшов шлях від солдата до полководця. В 1858 війська Л. С. (разом з частинами Чень Юйчена) завдали поразки урядовій армії в районі Саньхе, 1860 самостійно розгромили урядові війська, які намагалися оволодіти Нанкіном. У 1861—63 Л. С. командував тайпінськими військами на різних фронтах, 1863—64 керував обороною Нанкіна. Був захоплений у полон і страчений. Перед смертю написав «Показання», що є важливим джерелом з історії тайпінського повстання.

ЛІ́СЬКЕ ПОВСТА́ННЯ 1932 — збройний виступ селян Ліського повіту Львів. воєводства проти сваволі поміщиків та уряду бурж.-поміщицької Польщі. Причиною повстання було погіршення становища селян в умовах загострення заг. екон. кризи. Безпосереднім приводом до Л. п. була спроба уряду запровадити трудову повинність по ремонту шляхів під виглядом «свята праці». Першими виступили селяни с. Берегів-Долішніх, які 19.VI не вийшли на роботу. Поліція почала масові арешти. У відповідь на це бл. 3 тис. селян напали на поліцейських і звільнили заарештованих. У Ліський повіт прибули поліцейські загони зі Львова та сусідніх повітів. Проти селян виступили польс. і укр. бурж. націоналісти. На заклик комуністів тисячі селян піднялися на боротьбу. Вони вимагали поліпшення становища трудящих, протестували проти антирад. політики польс. уряду. Повстанців підтримали селяни Добромильського, Турківського, Саноцького повітів. Боротьба, якою керувала КПЗУ, тривала майже місяць. У ній взяло участь понад 25 тис. селян і робітників місц. підприємств. Укр. і польс. трудящі виступали єдиним фронтом. Л. п. було придушено за участю збройних сил польс. уряду, сотні його учасників було заарештовано.

О. Ю. Карпенко.

ЛІТА́К, аероплан — важчий за повітря *літальний апарат* з двигуном і здебільшого з нерухомим *крилом*, при поступальному русі якого виникає підйомна сила. До осн. частин Л. (мал.), крім двигуна і крила, належать *фюзеляж*, оперення (див. *Оперення літака*), пристрої керування та *шасі*. Л. обладнують пілотажно-навігаційними і контрольно-вимірювальними приладами, засобами радіозв'язку, *автопілотами*, *бустерами*, *протиобліднювачами* тощо. Розрізняють Л.: військові і цивільні; «*амфібії*», *гідролітаки* і сухопутні; багатоплани, *біплани* і *моноплани*. Їх поділяють також за положенням крила відносно фюзеляжу (низькоплани, середньо- і високоплани), швидкістю польоту (до- і надзвукові), джерелом тяги (див. *Авіаційний двигун*), кількістю двигунів тощо. Набули розвитку Л. з вертикальним і коротким зльотом і посадкою. В СРСР уперше в світі створено (1965) широкофюзеляжний Л. — Ан-22 (див. також *Аеробус*). У Л. такого типу ширина фюзеляжу — близько або більше 6 м. Перший патент на Л. з паросиловою установкою одержав О. Ф. *Можайський*, перший вітчизняний літак з бензиновим двигуном створив О. С. *Кудашев*. Конструкції перших у світі багатомоторних Л. розробив І. І. *Сікорський*. Найвідоміші рад. конструктори Л.: О. К. *Антонов*, Д. П. *Григорович*, С. В. *Ільюшин*, К. О. *Калінін*, А. І. *Мікоян*, М. М. *Полікарпов*, А. М. *Туполєв*, О. С. *Яковлєв* та ін. На Л. перевозять пасажирів і вантажі, їх використовують для військових, наукових, спортивних та ін. цілей. Див. також *Авіація*.

О. М. Граціанський.

ЛІТА́К-РАКЕТОНО́СЕЦЬ — бойовий літак, який має на озброєнні ракети стратегічного або оперативно-тактичного значення. З'явилися у 50-х рр. 20 ст. у зв'язку з прийняттям на озброєння *ракетної зброї*. Ракети, які запускаються з Л.-р., поділяються на класи: «повітря — повітря» — для ураження повітр. цілей, «повітря — земля» — для ураження наземних та мор. цілей. Ракети, що їх застосовують Л.-р., можуть нести ядерні та звичайні заряди.

ЛІТА́ЛЬНИЙ АПАРА́Т — загальна назва апаратів для польотів в атмосфері, в космічний простір або в самому космічному просторі. Л. а., на яких виконують польоти в атмосфері, бувають важчі за повітря або легші за нього. До важчих за повітря Л. а. належать *вертольоти*, *гвинтокрили*, *дельтаплани*, *екраноплани*, *літаки*, *планери*; створено також дослідні зразки інших Л. а. (напр., орнітоптерів, крила яких рухаються у польоті подібно до крил птахів). Апарати такого типу тримаються в повітрі під впливом *підйомної сили*, зумовленої діянням повітря на крило та ін. елементи їхньої конструкції (див. також *Аеродинамічна сила*). Легшими за повітря Л. а. є *дирижаблі*, *стратостати* та ін. *аеростати*. Їхня підйомна сила створюється вміщеним у спец. оболонку газом, густина якого менша від густини повітря. Для польотів у космічний простір або в самому космічному просторі використовують *космічні літальні апарати*. Рух їм у поч. стадії польоту надають ракетні двигуни, де рушійна сила (сила тяги) виникає внаслідок реакції відкидуваної назад маси газу (продуктів згоряння палива). За допомогою Л. а. виконують будівельні, с.-г. та ін. роботи, перевозять людей і вантажі, проводять наук. дослідження тощо.

Див. також *Авіація, Космонавтика, Повітроплавання.*

Б. О. Казанцев.

ЛІ ТАН (Сі-гу; 1050 — бл. 1130) — кит. живописець. Один з провідних майстрів академій живопису в Кайфині та Ханчжоу. Від величних епічних пейзажів перейшов до зображення ліричних сільських краєвидів, сцен з нар. побуту («Легенда про Бо І та Шу Ці», «За читанням біля засніженого вікна», «Храм біля річки в літню пору», «Вечірній бриж на осінній річці», «Сільський лікар» (всі — в Музеї Гугун, Пекін).

ЛІТА́ННЯ ТВАРИ́Н — пересування тварин у повітрі за допомогою спеціальних органів руху — *крил.* Характерне для більшості комах і птахів, а також деяких ссавців (напр., кажанів). Крилами створюються необхідні для Л. т. *аеродинамічні сили* — підйомна та поступальна. Л. т. буває активним і пасивним. А к т и в н е Л. т. здійснюється за рахунок змахів крил, п а с и в н е — планерування, тобто ковзання і ширяння. Комахам властиве тільки активне літання, птахам — активне, але багато які з них здатні до ковзання й ширяння. В будові тіла літаючих тварин є ряд особливостей, що полегшують політ: розширення трахейної системи (комахи), *повітряні мішки* та пневматичність кісток (птахи) тощо. Див. також *Локомоція, Рухи* тварин і людини.

ЛІТА́ЮЧІ Я́ЩЕРИ — ряд викопних плазунів; те саме, що й *птерозаври.*

ЛІ́ТЕРА [лат. lit(t)era — буква, літера] — 1) У м о в і — графічний знак для передачі на письмі звука (точніше, фонеми) і його різновидів; те саме, що й *буква.* 2) В п о л і г р а ф і ї — металевий, дерев'яний або пластмасовий брусок, на торцевій поверхні якого вміщено рельєфне зображення (очко) букви, знака чи цифри. Під час друкування очко Л. (мал.) вкривається фарбою. При ручному складанні Л. розміщують у *касах складальних,* при машинному — металеві Л. виливають.

ЛІТЕРАТУ́РА [лат. lit(t)eratura — написане, рукопис, твір] — твори писемності. У широкому значенні термін «література» вживається щодо творів писемності взагалі, залежно від змісту яких розрізняють Л. художню, наукову, політичну і т. д.; у вужчому — лише щодо творів худож. писемності. Л. художня являє собою один із різновидів *мистецтва* — особливої форми сусп. свідомості, яка відтворює дійсність у худож. образах. Специфічна ознака Л. полягає в тому, що її образи створюються за допомогою мови; Л.— мистецтво слова. Художн. Л. властива поліфункціональність. Але насамперед вона є засобом пізнання дійсності, хоча й інакше, ніж наука, пізнає об'єктивну реальність. Як мислення в образах, Л. оперує не логічними абстракціями, а живими, цілісними картинами дійсності. Проте і наука, і Л.— кожна своїм шляхом — проникають у сутність відображуваного, розкривають закономірність буття. Л. спроможна відтворити і людське життя, і природу, і соціально-економічні явища, минувшину і сучасність. Оцінюючи творчість англ. письменників-реалістів серед. 19 ст., К. Маркс підкреслював, що вони «в яскравих і красномовних книгах розкрили світові більше політичних і соціальних істин, ніж усі професіональні політики, публіцисти і моралісти разом взяті» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 10, с. 620). Головний предмет Л.— людина в багатогранності своїх життєвих проявів. За виразом М. Горького, Л. є людинознавством. Виходячи з того, які саме сторони людського життя і як змальовує Л., виділяють три осн. літ. роди: *епос, лірику* і *драму.* В межах кожного з цих родів можна, в свою чергу, виділити окремі літ. види (їх ще наз. *жанрами*): роман, повість, оповідання та ін.— в епосі; *пісня, елегія, ода* — в ліриці; *трагедія,* драма, *комедія, водевіль* — у драмі. Крізь призму сприйняття письменником навколишньої дійсності Л. відтворює індивідуальні риси зображуваного. Порівнюючи роман з публіцистичним твором, В. І. Ленін писав: «Тут вся с у т ь в *і н д и в і д у а л ь н і й* обстановці, в аналізі *х а р а к т е р і в* і психіки *д а н и х* типів» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 49, с. 53). Водночас через особливе, індивідуальне просвічує і загальне. Так створюється *типове* — художньо узагальнене, найхарактерніше для певного соціального середовища, певних істор. умов, сусп. ситуацій.

У худож. образах знаходить виявлення погляд митця на життя; вони неодмінно містять у собі утвердження або осудження відображеного. Внаслідок цього Л. має не тільки пізнавальне, а й ідейно-виховне значення. Оскільки худож. образи, відтворюючи явища дійсності в їх конкретно-чуттєвому індивідуальному вигляді, діють однаково сильно на розум і почуття людини, вони викликають у читачі і певне естетичне ставлення до цих явищ, їх оцінку «за законами краси» (К. Маркс). Л. завжди відігравала суспільно-перетворювальну роль, обстоюючи ті чи інші суспільні ідеали. «Література, стояча понад партіями,— говорив І. Франко, відповідаючи речникам „чистого мистецтва",— се тільки ваш сон, се ваша фантазія, але на ділі такої літератури не було ніколи» (Франко І. Твори, т. 16. К., 1955, с. 12). У класовому суспільстві Л. має класовий характер.

Серед гол. літ. напрямів, які, послідовно змінюючи один одного, склалися в останні чотири століття і розвивались у своїх нац. формах, зумовлених особливостями істор. розвитку даного народу (*класицизм, сентименталізм, романтизм,* критичний *реалізм, соціалістичний реалізм*), особливо велике значення мали і мають напрями реалістичні. Реалізм передбачає, за визначенням Ф. Енгельса, «крім правдивості деталей, правдиве відтворення типових характерів у типових обставинах» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 37, с. 33), тобто є худож. методом (див. *Метод художній*), за допомогою якого Л. здатна створити найбільш правдиві образи, показати явища дійсності в їх істор. конкретності, соціальній зумовленості і взаємозв'язках. Тенденції до реалізму виявлялися в Л. завжди. Але свого розквіту реалізм досяг лише в 19 ст. у творчості О. Бальзака, Ч. Діккенса, Г. Ібсена, О. Пушкіна, М. Гоголя, Л. Толстого та ін. великих художників. В укр. Л. критичний реалізм представлений творчістю Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Карпенка-Карого, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки.

Якісно новим етапом у худож. історії людства стала Л. соціалістичного реалізму. Цей творчий метод зародився на поч. 20 ст. (М. Горький) і остаточно сформувався в результаті перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції. Він передбачає правдиве, історично конкретне зображення дійсності в її революц. розвитку і спирається на принципи *партійності мистецтва* і *народності мистецтва.* Ще в епоху панування буржуазії з'явилися література і мистецтво, пройняті соціалістичною тенденцією, яка в умовах існування високорозвинутих класових суперечностей виступає як партійність художньої творчості. Принцип партійності ідеології взагалі, і Л. й мистецтва зокрема, теоретично обгрунтував В. І. Ленін. У статті «Партійна організація і партійна література» (1905) він зазначав, що «літературна справа повинна стати ч а с т и н о ю загальнопролетарської справи, „коліщатком і гвинтиком" одного-єдиного, великого соціал-демократичного механізму, що приводиться в рух усім свідомим авангардом всього робітничого класу» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 12, с. 93). Комуністична партія виражає в своїй політиці корінні інтереси трудящих мас. Тому в сучас. істор. умовах комуністична партійність Л. стала найвищим виявом її народності. Принцип комуністичної партійності забезпечує справжню свободу творчості. Письменник, озброєний марксистсько-ленінським світоглядом, пізнає дійсність в істинних закономірностях її розвитку. Партійність є й категорією естетичною, бо втілюється вона в усій образній структурі твору. Комуністична партійність рад. л-ри протистоїть антинародній суті бурж. л-ри.

Рад. Л. включає в себе як органічну складову частину революц. романтику, показує перспективи розвитку. Звідси життєстверджуючий пафос Л. соціалістичного реалізму, її істор. оптимізм. Худож. новаторство рад. Л. поєднується з використанням і розвитком усіх прогресивних тенденцій світової Л. Рад. Л. створюється багатьма мовами народів СРСР, у різноманітних нац. формах. Водночас вона є єдиною за своїм ідейним спрямуванням і естетичними принципами, соціалістичною за змістом, інтернаціоналістською за своїм духом і характером. Творчість В. Маяковського, П. Тичини, М. Шолохова, Я. Купали, О. Твардовського, Ч. Айтматова, О. Гончара, Е. Межелайтіса, Р. Гам-

затова та ін. визначних письменників є культурним надбанням всього рад. народу. Тенденція до взаємозбагачення і зближення всіх нац. загонів рад. Л. особливо виразно виявляється в добу розвинутого соціалізму. Соціалістичний реалізм з його ідейною силою і невичерпним худож. багатством протистоїть модерністсько-декадентським течіям у мистецтві (див. *Декадентство*, *Модернізм*). Розвиваючись під прапором соціалістичного реалізму, під керівництвом Комуністичної партії, радянська література досягла видатних успіхів і набула світового значення. Див. також *Літературознавство*, *Літературна критика*; розділи Література в статтях про держави, союзні республіки СРСР, розділ Література в томі «Українська РСР», ст. про окремих письменників.

Літ.: Маркс К. и Энгельс Ф. Об искусстве, т. 1—2. М., 1976; Ленін В. І. Про літературу. К., 1970; Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1972; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977; Арістотель. Поетика. К., 1967; Бєлінський В. Г. Літературно-критичні статті. К., 1953; Чернишевський М. Г. Літературно-критичні статті. К., 1951; Добролюбов М. О. Літературно-критичні статті. К., 1961; Плеханов Г. В. Естетика і література. К., 1960; Горький М. Про літературу. К., 1954; Луначарський А. В. Про літературу. К., 1975; Дзеверін І. О. Естетика ленінізму і питання літератури. К., 1975; Українські письменники про літературу та мову. К., 1961; Теорія літератури. К., 1975. *І. О. Дзеверін.*

«ЛІТЕРАТУ́РА І МИСТЕ́ЦТВО» — літературно-мистецький ілюстрований журнал Львівської організації Спілки письменників України. Див. *«Жовтень»*.

ЛІТЕРАТУ́РИ ІНСТИТУ́Т імені Т. Г. Шевченка АН УРСР — науково-дослідна установа. Міститься в Києві. Створений 1926 у Харкові в системі Наркомосу УРСР (див. *Шевченка Тараса інститут*); в системі АН УРСР— з 1936. Ін-т має 8 відділів, робота яких охоплює такі осн. напрями: естетична спадщина класиків марксизму-ленінізму, керівна роль КПРС у галузі худож. культури, теорія соціалістичного реалізму, узагальнення творчого досвіду рад. багатонац. л-ри, історія укр. дожовтневої л-ри, взаємодія л-р народів СРСР, зокрема укр.-рос. літ. зв'язки, худож. практика літератур соціалістичної співдружності і літератур капіталістичних країн на сучас. етапі. Серед найзначніших праць — 8-томна «Історія української літератури» (1967—71). Ін-т видав зібрання творів Т. Шевченка, І. Франка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Марка Вовчка, Лесі Українки, П. Грабовського, М. Коцюбинського, П. Тичини, М. Рильського, Я. Галана та ін. У відділі рукописів зберігаються архіви класиків укр. дожовтневої і рад. л-ри. Ін-т є координаційним центром розвитку *літературознавства* в республіці. З 1957 ін-т разом із Спілкою письменників України видає журнал *«Радянське літературознавство»*. Ін-т нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1969).

І. О. Дзеверін.

ЛІТЕРАТУ́РНА КРИ́ТИКА — один з видів літературної творчості; оцінка й тлумачення літературно-художніх творів у їх відношенні до суспільної дійсності. Розглядаючи явища й тенденції літ. процесу або класичну спадщину в світлі сучас. сусп. завдань і худож. ідей, Л. к. виходить з методологічних засад теорії л-ри і спирається на факти історії л-ри. Л. к. є складовою частиною *літературознавства* і водночас має спільне з худож. творчістю і *публіцистикою*, хоч і не збігається з ними, а являє собою своєрідну літ.-громад. діяльність, покликану спрямовувати літератур. процес, формувати ідейно-естетичні погляди. Осн. жанри сучас. Л. к.— стаття, огляд, *есе*, літ. портрет, *рецензія*, полемічна репліка, бібліографічна нотатка тощо.

Слово критика походить від грец. κριτική — здатність судити про щось. Критичне судження про літ. твори виникло одночасно з самою л-рою як оцінка твору читачем. В античних Греції і Римі, в стародавніх Китаї та Індії Л. к. обмежувалась оцінкою твору і рекомендацією книги читачеві. Значення її зростає з появою масових друкованих видань (17 ст.). Проте як особливий вид л-ри, як самостійна професія вона склалася в Європі в 1-й пол. 19 ст. Л. к. тісно пов'язана з сусп. боротьбою і панівними філос. та естетич. напрямами тієї чи ін. епохи. Вона прямо чи опосередковано виражає соціальні відносини і суперечності свого часу. Історія Л. к. невіддільна від боротьби між літ. школами й угрупованнями. Н. Буало (17 ст.), Д. Дідро і Г. Лессінг (18 ст.), Г. Гейне, В. Гюго, Е. Золя (19 ст.) в літ.-критичній діяльності висували певну програму розвитку л-ри, формулювали її принципи. Цими рисами відзначались і провідні критики 19 ст. (у Франції — Ш. О. Сент-Бев, І. Тен, Ф. Брюнетьєр, в Англії — М. Арнолд, в Данії — Г. Брандес). У США найпомітніші досягнення Л. к. пов'язані з іменами В. Л. Паррінгтона і В. В. Брукса. Передумови вітчизн. Л. к. виникли ще в л-рі Київ. Русі. Власне Л. к. з'являється в 2-й пол. 18 ст. Першою критичною працею в Росії вважають «Лист, у якому міститься міркування про вірші...» (1750) В. Тредіаковського. Паралельно розвивались наукова (М. Ломоносов) і журнальна (О. Сумароков, М. Новиков) літ.-критична думка. Як критики виступали О. Радищев, М. Карамзін, декабристи В. Кюхельбекер, О. Бестужев, К. Рилєєв та ін. Важливий внесок у розвиток Л. к. зробили О. Пушкін та М. Гоголь. Розглядаючи мист. і л-ру з позицій революц. демократії, В. Бєлінський розробив цілісну теорію *реалізму* і пов'язав з нею критичну практику. В 50—60-х рр. 19 ст. в умовах бурхливого розвитку сусп. думки і наростання ідей сел. революції набула великого громад. значення літ.-критична діяльність революц.-демократів М. Чернишевського, М. Добролюбова, Д. Писарєва, О. Герцена.

Вже біля початків нової укр. л-ри в 20—30-х рр. 19 ст. І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко, Л. Боровиковський, М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич спрямовували укр. л-ру на шлях життєвої правди і нац. самобутності. В 30—40-х рр. народність л-ри відстоювали І. Срезневський, М. Максимович, М. Костомаров, О. Бодянський. Новий етап розвитку Л. к. на Україні припадає на 40—60-і рр., коли в ній сформувалися два протидіючі напрями — революц.-демократичний (Т. Шевченко) і ліберально-буржуазний (П. Куліш).

Передова укр. Л. к. розвивалася в тісному зв'язку з рос. революц.-демократичною критикою, яка захищала нац. права укр. мови й л-ри, осуджувала консервативні тенденції і протиставляла їм творчість Т. Шевченка, Марка Вовчка. Важливий внесок у розвиток Л. к. на Україні зробили М. Петров, М. Дашкевич, І. Білик (Рудченко), М. Комаров, В. Горленко і особливо М. Драгоманов, який пов'язував ідейно-політичну й естетичну концепції з насущними потребами визвольного руху. Представники бурж.-націоналістичного напряму укр. Л. к. (О. Огоновський, О. Кониський, О. Барвінський та ін.) виступали проти осн. принципів революц.-демократичної критики. Дожовтнева укр. Л. к. досягла найвищого розвитку в діяльності І. Франка, який наблизився в оцінці явищ літератури і мистецтва до марксизму. Літ.-критична діяльність І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Грабовського відбувалася в ідейній боротьбі проти *декадентства*, теорій «чистого мистецтва», формалізму та ін. антиреалістичних течій. Позитивне значення у розвитку Л. к. мала діяльність М. Павлика, О. Терлецького, Б. Грінченка, А. Кримського.

Нову, справді наук. методологічну основу Л. к. дало вчення К. Маркса і Ф. Енгельса. На Заході марксистська критика виникла в 2-й пол. 19 ст. (Ф. Мерінг, В. Лібкнехт — у Німеччині, П. Лафарг — у Франції). В Росії вона утверджувалась в боротьбі проти народницької і декадентської критики. Історико-матеріалістичний підхід до л-ри, оцінку її з класових позицій відстоював Г. Плеханов. Розвиток марксистської Л. к. пов'язаний з іменами В. Воровського, А. Луначарського, М. Ольмінського, М. Горького. Принципове значення для утвердження методологічних основ Л. к. мали праці В. І. Леніна, в яких він обгрунтував *відображення теорію* стосовно л-ри, принцип партійності л-ри, розробив питання про ставлення до класичної спадщини та ін. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції і, особливо, після виникнення соціалістичної співдружності марксистська літературна критика стала одним з провідних світових напрямів. Його представляють Л. к. соціалістичних країн і критики-марксисти в капіталістичних країнах (Р. Фокс, К. Кодуелл, К. Варналіс, Дж. Ліндсей, А. Грамші та ін.). На Україні в період громадян. війни і перших років відбудови в Л. к. активно виступа-

ли В. Блакитний (Еллан), В. Чумак, Д. Загул, В. Коряк, І. Кулик та ін. В 20-х — на поч. 30-х рр. у складній боротьбі проти бурж. націоналізму, формалізму, вульгарного соціологізму утверджується укр. рад. Л. к. Оволодіваючи новою методологією, активно виступали О. Білецький, Я. Савченко, О. Дорошкевич, М. Зеров, Б. Коваленко, М. Клоков (Доленго), Ф. Якубовський, П. Филипович. В 30—40-х рр. ряди укр. рад. критиків поповнили Л. Новиченко, Є. Адельгейм, Б. Буряк, С. Крижанівський, М. Шамота, С. Шаховський та ін: Керуючись рішеннями і настановами Комуністичної партії з ідеологічних питань, рад. Л. к. розробляє актуальні проблеми соціалістичного реалізму, досліджує поточний літ. процес, веде принципову боротьбу проти бурж. ідеології. В 50—70-х рр. посилюється гостра публіцистичність, громадян. пафос, естетична озброєність критики. Серед кращих її здобутків — критичні виступи провідних майстрів слова — М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана, О. Довженка, О. Гончара, Д. Павличка, І. Драча та ін. Прагнення до глибокого аналізу літ. і життєвих явищ, інтерес до проблем гуманізму і формування нової людини знайшли відображення в статтях Ю. Барабаша, І. Дзеверіна, В. Дончика, М. Острика, Г. Сивоконя, Л. Коваленка, М. Ільницького та ін. Сучасна Л. к. розглядає літ. явища в їх багатогранності і естетичній своєрідності, поєднуючи соціологічний, естетичний та етичний підходи. У постанові ЦК КПРС «Про літературно-художню критику» (1972) вказується, що обов'язок критики, глибоко аналізуючи закономірності сучас. худож. процесу, всемірно сприяти зміцненню ленінських принципів партійності й народності, боротися за високий ідейно-естетичний рівень мистецтва, послідовно викривати бурж. ідеологію. Рад. Л. к. разом з Л. к. ін. соціалістич. країн і марксистською критикою на Заході бере активну участь в ідеологічній боротьбі, виступаючи проти бурж. естетичних формалістичних «теорій», проти ревізіоністських концепцій та вульгаризаторських тенденцій. Характерні риси рад. Л. к.— ідейна переконливість, партійна принциповість, соціальна обґрунтованість худож. критеріїв, глибока естетична культура забезпечують її дійовий вплив на розвиток літератури.

Літ.: Ленін В. І. Про літературу. К., 1970; Белинский В. Г. Речь о критике. В кн.: Белинский В. Г. Полное собрание сочинений, т. 6. М., 1955; Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. К., 1969; История русской критики, т. 1—2. М.—Л., 1958; Гром'як Р. Т. Естетика і критика. К., 1975; Брюховецький В. С. Критика як практичне мислення. «Прапор», 1979, № 3.

В. С. Брюховецький.

«ЛІТЕРАТУ́РНА КРИ́ТИКА» — укр. щомісячний журнал, орган Спілки рад. письменників України (1935—40). В 1935—38 — щомісячний журнал літ. критики, теорії й історії л-ри та мистецтвознавства, з 1938 — літ. критики, теорії й історії л-ри. Був продовженням журналів «Критика» (1928—32), «За марксо-ленінську критику» (1932—35). Переборюючи помилки цих видань — раппівщину, групівщину, рецидиви бурж. ідеології, у т. ч. ідеологію укр. бурж. націоналізму, вульгарного соціологізму,— «Л. к.» боролася за утвердження методу соціалістичного реалізму, за втілення в життя постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» від 23 квітня 1932, викривала прояви бурж. ідеології. В журналі друкувалися статті про сучас. укр. л-ру, висвітлювались питання теорії і історії укр. л-ри, взаємозв'язків з братніми нац. л-рами, зокрема з російською; а також статті про сучас. укр. театр, кіно, образотворче мистецтво, фольклор.

Б. С. Буряк.

ЛІТЕРАТУ́РНА МО́ВА — оброблена, відшліфована форма загальнонародної *мови,* яка в писемному й усному різновидах обслуговує культурне життя народу, всі сфери суспільної діяльності. За функціональним призначенням — це мова держ. законодавства й урядування, засіб спілкування людей у виробничо-матеріальній і культур. сферах, мова науки, художньої літератури, публіцистики, преси, школи, театру, телебачення, радіо, кіно та ін. Л. м. формується поступово, обробляється протягом тривалого часу вживання; закріплена писемно, унормована (див. *Норма мовна*). Кожна сучас. високорозвинена Л. м. чітко диференційована стилістично (див. *Стилі мови*). Як Л. м. за феодалізму іноді використовували чужу, зокрема *мертву мову*; так, для багатьох європ. народів це була *латинська мова,* для іраномовних і тюркомовних — класична *арабська мова.* В період формування *націй* Л. м. закріплює в писемності здобутки загальнонар. мови. До утворення націй коло функцій і сфери жанрово-стилістичного застосування Л. м. вузькі: у феод. суспільстві вона обслуговує лише невелику групу освічених людей; у бурж. суспільстві функції Л. м. розширюються, проте для нар. мас вона залишається майже недосяжною. Лише в соціалістич. суспільстві вона стає здобутком усього народу: в умовах заг. грамотності і розвитку нац. культур унормована Л. м. проникає в усі сфери сусп. життя народу і поступово стає єдиною формою загальнонац. мови в її писемній і усній формах. Між Л. м. і мовою худож. л-ри (див. *Мова художня*) існує постійна й безперервна взаємодія, однак, хоч мова худож. л-ри і підлягає тим самим нормам, що й Л. м., вона містить певну кількість елементів індивідуально авторських, позанормативних, часом просторічних. Постійно існують відмінності й між загальнонаціональною та Л. м. у плані *діахронії* (*національна мова* виступає у формі Л. м., проте не кожна Л. м. одразу стає національною — для цього потрібні відповідні соціально-історичні передумови), та *синхронії* (нац. мова фіксується ще й у таких її проявах, як соціальні й територіальні *діалекти,* а також містить просторічні, позанормативні складники). Укр. нац. Л. м. на нар. основі склалась на базі *середньонаддніпрянських говорів.* Її формування припадає на час розкладу на Україні феод.-кріпосницьких і зростання капіталістичних відносин, коли почала формуватись укр. нація. Цей процес активізувався з кін. 18 ст. Українська Л. м. зародилася насамперед у творах І. Котляревського, її вдосконалювали і закріплювали у літ. вжитку Є. Гребінка, Л. Боровиковський, Г. Квітка-Основ'яненко. Синтезувавши живу нар. мову і надбання мови писемної л-ри, розширивши і збагативши тематику укр. л-ри, Т. Шевченко значною мірою сприяв виробленню, удосконаленню й усталенню лексичних, граматичних і фонетичних норм укр. Л. м. У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. у становленні єдиної нової укр. літ. мови значну роль відіграла творчість таких письменників, як Марко Вовчок, С. Руданський, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко, П. Грабовський, В. Стефаник, Леся Українка, М. Коцюбинський та ін. Проте в дореволюц. час укр. Л. м. не мала ще єдиних літ. норм, зокрема, у використанні *діалектизмів,* що становили, як живі розмовні елементи, активне джерело поповнення Л. м. За рад. часу, з унормуванням Л. м., діалектизми втратили колишнє значення.

Лише після Великої Жовтн. соціалістич. революції укр. загальнонац. мова внаслідок здійснення нац. політики Комуністичної партії Рад. Союзу вперше в своїй історії здобула не лише визнання, а й усі можливості для вільного й усебічного розвитку усіх стилів Л. м. Велику роль в цьому відіграла мовна практика таких письменників, як М. Рильський, П. Тичина, О. Довженко, М. Куліш, І. Кочерга, Я. Галан, О. Гончар, М. Стельмах та ін. Сучасна українська Л. м. існує в писемній і усній формах. Писемне *мовлення,* порівняно з усним, характеризується суворішою нормативністю (див. *Нормативна граматика*), складнішим синтаксисом, лексичною багатогранністю, зокрема широким вживанням *інтернаціоналізмів, абревіатур, термінів* тощо. В той час як писемна форма Л. м. обслуговує сфери офіційного спілкування людей, усна форма переважає у неофіційному спілкуванні. У сучас. укр. Л. м. виявляється тенденція до зближення писемної та усної форм (в першу чергу, в дотриманні загальнообов'язкових норм) насамперед завдяки обов'язковій середній освіті. В епоху розгортання наук.-тех. революції зростає роль засобів масової інформації та пропаганди, що сприяє збагаченню Л. м. (зокрема в галузі *лексики*). Удосконалюючи і розвиваючи внутр. засоби, збагачуючись у постійних контактах з ін. мовами Рад. країни, особливо з російською, укр. Л. м. стала однією з найрозвиненіших мов світу. Ленінська нац. політика Комуністичної партії і Рад. держави забезпечила розквіт усіх Л. м. народів, що населяють СРСР. Осн. тенденцією розвитку Л. м. соціалістичних націй є розквіт нац.

мов та їхнє взаємозбагачення. Не втрачаючи своєї нац. специфіки, вони набувають багатьох спільних рис, насамперед у галузі лексики і *синтаксису*. Тенденція до зближення між мовами соціалістичних націй найяскравіше виявляється у споріднених групах мов (напр., між рос., укр. та білоруською). Т. ч., у розвитку нац. Л. м. соціалістичних націй здійснюється діалектичний зв'язок національного та інтернаціонального. Див. також *Культура мови, Письмо, Російська мова, Українська мова* та ін статті про мови світу.

Літ.: Курс історії української літературної мови, т. 1—2. К., 1958—61; Жирмунский В. М. Национальный язык и социальные диалекты. Л., 1936; Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития. М., 1967; Будагов Р. А. Литературные языки и языковые стили. М., 1967; Белодед И. К. Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе. М., 1972.

А. П. Коваль.

«ЛІТЕРАТУ́РНА УКРАЇ́НА» — газета, орган правління Спілки письменників України. Засн. 1927 у Києві під назвою «Літературна газета». З грудня 1930 виходила в Харкові, з 1934 — знову в Києві. В 1941—45 наз. «Література і мистецтво», видавалась у Ворошиловграді, Уфі, Москві, Харкові, з 1944 — в Києві. Протягом 1945—62 знову наз. «Літературна газета»; з 1962 — «Літературна Україна». Періодичність — двічі на тиждень. Газета висвітлює літ. й громадсько-політ. життя республіки, братні зв'язки укр. культури і л-ри з л-рами і культурами союзних республік, знайомить читача із здобутками письменників країн соціалістичної співдружності, а також прогресивних літераторів ін. зарубіж. країн, культурно-мистецькою хронікою. В різні роки гол. редакторами «Л. У.» були Іван Ле, П. Усенко, І. Кочерга, Л. Новиченко, А. Хижняк, Д. Цмокаленко, П. Загребельний та ін., з 1980 — П. Перебийніс.

«Л. У.» нагороджена орденом Дружби народів (1977).

Б. А. Гончаренко.

«ЛІТЕРАТУ́РНИЙ ЖО́ВТЕНЬ» — щомісячний літературно-художній і громадсько-політичний журнал. Орган Одес. орг-ції Спілки рад. письменників України. Виходив в Одесі 1934—35. Створений на базі двотижневика «*Шквал*» і місячника «*Металеві дні*». Відіграв помітну роль в утвердженні ідейно-худож. засад Спілки рад. письменників України та в пропаганді творчого методу соціалістичного реалізму. *П. М. Довгалюк.*

«ЛІТЕРАТУ́РНИЙ ЖУРНА́Л» — щомісячний літературно-художній, критичний та громадсько-політичний журнал. Орган Спілки рад. письменників України та її Харків. обл. орг-ції. Виходив у Харкові 1936—41 на базі журн. «*Червоний шлях*». Відіграв значну роль у розвитку укр. рад. л-ри, критики й публіцистики.

П. М. Довгалюк.

«ЛІТЕРАТУ́РНИЙ ПРИЗО́В» — літ.-худож. ілюстрований двотижневик, масовий орган ВУСПП (див. *Всеукраїнська спілка пролетарських письменників*). Виходив у Харкові 1931—32. Друкував нариси про новобудови першої п'ятирічки, про соціалістичне змагання, культурно-мистецьку хроніку міста й села, а також твори робітників-ударників, колгоспної молоді. В «Л. п.» з першими творами виступили П. Байдебура, Я. Баш, І. Муратов, В. Собко та ін.

ЛІТЕРАТУ́РНИЙ ФОНД СРСР — гро́мадська організація при Спілці письменників СРСР. В дожовтневій Росії Літ. фонд існував як приватне т-во для допомоги нужденним літераторам і вченим, засноване 1859 у Петербурзі. Участь у діяльності Л. ф. брали М. О. Некрасов, І. С. Тургенєв, Л. М. Толстой, Т. Г. Шевченко та ін. Існував до 1918. У 1934 при СП СРСР створено Л. ф. СРСР, який здійснює всебічну матеріально-побутову допомогу письменникам. На Україні філію Л. ф. організовано 1934, вона має свої відділення у Харкові, Донецьку, Львові, Одесі.

Літ.: Устав «Литературного фонда СССР». В кн.: Основные директивы и законодательство о печати. М., 1937.

«ЛІТЕРАТУ́РНИЙ ЯРМАРОК» — укр. альманах-місячник. Виходив у Харкові 1928—29. Вийшло 12 книг. Проголошуючи принципи позагрупової літ. творчості, альманах часто вміщував ідейно хибні твори письменників різних літ. течій і напрямів. Проте в «Л. я.» було надруковано чимало цінних творів, зокрема Ю. Яновського, П. Панча, М. Рильського, Остапа Вишні та ін. *П. М. Довгалюк.*

ЛІТЕРАТУ́РНІ ЖУРНА́ЛИ — періодичні видання, найчастіше щомісячні, які публікують нові оригінальні й перекладні літературно-художні твори різних жанрів, знайомлять читача з подіями літ. життя, формують літ.-громадську думку. Більшість Л. ж. є водночас і громадсько-політичними, поряд з белетристикою і літ. критикою вони вміщують публіцистичні твори, матеріали з питань розвитку ін. видів мистецтва, внутр. і міжнар. політики, економіки, історії, соціології.

Перші Л. ж. в Росії з'явилися в серед. 18 ст.: створений за ініціативою М. Ломоносова журн. «Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие» (1755—64), «Трудолюбивая пчела» (1759, вид. О. Сумарокова), сатиричні журнали М. Новикова «Трутень» (1769—70) і «Живописец» (1772—73), викривальні традиції яких продовжували журнали І. Крилова «Почта духов» (1789), «Зритель» (1792), «Санкт-Петербургский Меркурий» (1793). Важливу роль у розвитку л-ри відігравали Л. ж. в 19 ст. Трибуною літераторів-декабристів були «Соревнователь просвещения и благотворения» (1818—25) і «Невский зритель» (1820—21). Серед відомих Л. ж. цього часу — «Вестник Европы» (1802—30), «Сын отечества» (1812—52), «Библиотека для чтения» (1834—65), «Телескоп» (1831—36), «Московский наблюдатель» (1835—39). Прогресивні сусп. і худож. ідеї виражали журнали «*Современник*», видання якого 1836 почав О. Пушкін, а з 1847 продовжив М. Некрасов, «*Отечественные записки*», «Русское слово» (1859—66), «Искра» (1859—73), «Вестник Европы» (1866—1918), «Русская мысль» (1880—1918). В кін. 19 — на поч. 20 ст. виходив орган народників «Русское богатство» (1876—1918). В журналах «Новое слово» (1894—97) і «Жизнь» (1897—1907) вміщував свої статті В. І. Ленін. На поч. 20 ст. виходили більшовицькі журнали «Мысль» (1910—11), «Просвещение» (1911—14, 1917), антимілітаристський журнал «Летопись» (1915—17; за ред. М. Горького).

На Україні літ. періодичні видання з'явились на поч. 19 ст. До них належать поміркувано ліберальні журнали «*Украинский вестник*», «*Харьковский Демокрит*», «*Украинский журнал*». Поряд з рос. письменниками тут друкувались П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Основ'яненко та ін. В 1861 почав виходити перший укр. журнал «*Основа*». За характером практичної й теор. діяльності це був ліберально-бурж. орган, проте в ньому друкувались і письменники-демократи Т. Шевченко, Марко Вовчок, Л. Глібов, А. Свидницький, С. Руданський та ін. На Зх. Україні в 2-й пол. 19 ст. видавались журнали ліберально-бурж. («*Вечерниці*», «*Мета*», «*Правда*», «*Зоря*») і бурж.-монархічного («*Галичанин*») спрямування. Революц.-демократичним виданням був журн. «*Друг*» (за ред. І. Франка і М. Павлика), після його заборони — «*Громадський друг*» з неперіодичними продовженнями — збірками «*Дзвін*», «*Молот*». Демократичний характер мали журнали «*Світ*», «*Народ*», «*Життє і слово*». Ідейної еволюції від демократичного спрямування до войовничої бурж.-націоналістичної трибуни зазнав журн. «*Літературно-науковий вістник*». У Києві виходив наук.-істор. і літ. журн. «*Киевская старина*». Загострення ідейної боротьби на поч. 20-х рр. відбилося в літ. періодиці. На заг.-демократичних позиціях стояв сатиричний журн. «*Шершень*». Речником ліберальної буржуазії був журн. «*Рідний край*». Бурж.-націоналістич. характер мав журн. «*Українська хата*», войовничий шовінізм проповідувався на сторінках журн. «*Дзвін*» (1913—14). У період розгортання революц.-визвольного руху почали виходити літ.-худож. періодичні видання мовами ін. народів Рос. імперії. Серед них: в Азербайджані видавались сатиричні журнали «Молла Насреддін» (з 1906), «Мірат» («Дзеркало», 1910); у Вірменії — літ.-худож. видання «Гехарвест» («Мистецтво», 1908—21), «Аскер» («Колоски», 1905—16); у Грузії перший літ. журнал — «Ціскарі» («Зоря», 1852—53), згодом виходили — «Мнатобі» («Світоч», 1869—72), «Цховреба да Хеловнеба» («Життя й мистецтво», 1910—11) та ін.; в Молдавії — «Дачія літераре» («Літературна Дакія», 1840), «Кувинт молдовенеск» («Молдавське слово», 1914—18); в Латвії — «Пагалмс» («Домівка», 1881—82), «Старі» («Промені», 1906—08); в Литві перший літ. журн. — «Вайворіксте» («Весел-

ка», 1913—14); в Естонії — «Еесті Кір'яндус» («Естонська література», 1906—40).
Спираючись на кращі традиції більшовицької партійної журналістики, радянська л-ра створила нові Л. ж. Перші російські рад. журнали видавались Наркомосом і Пролеткультом («Грядущее», 1918—21; «*Кузница*»). На зміну їм прийшли видання: «Красная новь» (1921—42), «Сибирские огни», «Молодая гвардия», «Крокодил» (всі — з 1922), «Огонёк» (з 1923), «Октябрь», «Звезда» (обидва — з 1924), «Новый мир» (з 1925), критико-бібліографічний журн. «Печать и революция» (1921—30), літ.-критичні журнали «На посту» і «ЛЕФ» (обидва — 1923—25). В 30-х рр. виходили також «Наши достижения» (1929—37), «За рубежом» (1930—38), «Литературный современник» (1933—41), «Литературная критика». Інтенсивно розвивалась літ. журналістика в післявоєнні роки. Зберігаючи зв'язок з своїми попередниками 30-х рр., відновляються журнали «*Иностранная литература*» (1955, замість «Интернациональной литературы»), «*Дружба народов*», «Юность» (з 1955), «Москва» (з 1957), з'явилися регіональні Л. ж. «Нева» (з 1955), «Подъём» (з 1957), «Дон» (з 1957), «Урал» (з 1958) та літературознавчі журнали «Вопросы литературы» (з 1957), «Русская литература» (з 1958).
З перемогою Великого Жовтня почався розквіт літ. журналістики на Україні. Перший укр. рад. літ. журнал — «*Мистецтво*», навколо якого гуртувалися В. Чумак, П. Тичина, В. Еллан (Блакитний) та ін. письменники. Органом укр. символістів був журн. «*Музагет*» (1919). Виходили сусп.-політ. і літ.-худож. журнали «*Шляхи мистецтва*», «Червоний шлях» (1923—36, «Літературний журнал», 1936—41), «*Життя й революція*». Органами Всеукраїнської спілки пролетар. письменників (ВУСПП) були журнали «*Гарт*», «*Літературний призов*», «*Литстрой*» і «Красное слово» (1927—32), спілки селян. письменників — «*Плужанин*», «*Плуг*». Спілка революц. зх.-укр. письменників видавала журн. «*Західна Україна*», комсомольські письменники об'єднувались навколо журн. «*Молодняк*» (1937 — 41 — «Молодий більшовик»). Поряд з журналами, які відстоювали принципи пролет. л-ри, виходили також формалістичні видання футуристів — «Семафор у майбутнє» (1922), «Катафалк мистецтв» (1922), «Нова генерація» (1927—30), конструктивістів — «Авангард». Націоналістичними тенденціями були позначені журнали «Вапліте» і в більш завуальованій формі — «*Літературний ярмарок*». Виходили численні журнали в різних містах республіки: «Провесень» (1926—27), «Сполохи» (1928—29), «*Літературний Жовтень*» — в Одесі; «*Зоря*» — у Дніпропетровську, «Кривбас» (1931—33), «Литературный Донбасс» (1933—39). Позитивну роль у розвитку революц. зх.-укр. л-ри відіграли журнали «*Вікна*» і «*Нові шляхи*». В повоєнний час виходять журнали «*Україна*», «*Перець*», «*Дніпро*», «*Вітчизна*», «*Жовтень*», «*Радуга*», «*Прапор*», «*Донбас*», «*Всесвіт*», «*Радянське літературознавство*». Л. ж., органи місцевих письменницьких орг-цій, виходять у всіх союзних і автономних республіках, серед них: в Азербайджані «Гракан Адрбеджан» («Літературний Азербайджан», з 1957); в Білорусії «Полымя» (з 1922), «Беларусь» (з 1944), «Маладосць» (з 1953); у Вірменії — «Советакан граканутюн» («Радянська література», з 1933); в Грузії — «Мнатобі» («Світоч», з 1924); в Казахстані — «Жулдиз» («Зірка», з 1928); в Латвії — «Карогс» («Прапор», з 1940), «Звайгзне» («Зірка», з 1955); в Литві — «Пергале» («Перемога», з 1945); в Естонії — «Лоомінг» («Творчість», з 1945) та ін.
Див. також ст. *Журнал* і статті про окремі літ. журнали.
Літ.: Евгеньев-Максимов В. Е. Очерки по истории социалистической журналистики в России XIX в. М.—Л., 1927; Печать СССР за 50 лет. М., 1967; Преса Української РСР. 1918—1975. Х., 1976; Дмитрук В. Нарис з історії української журналістики XIX ст. Львів, 1969; Федченко П. М. Преса та її попередники. К., 1969.
В. Г. Бєляєв.

ЛІТЕРАТУ́РНІ МУЗЕ́Ї — науково-дослідні й культурно-освітні установи, які збирають, зберігають, вивчають, експонують і пропагують матеріали, пов'язані з життям і діяльністю письменників або істор.-літ. процесом у цілому. Л. м. поділяють на літ.-меморіальні та істор.-літературні. Літ.- мемор. музеї, поряд з літ. експозицією, включають мемор. комплекси (садиби, квартири, особисті речі письменника тощо). На Україні функціонують літ.-мемор. музеї: укр. письменників — Т. Шевченка (Київ; с. Шевченкове Звенигородського р-ну Черкас. обл.), Лесі Українки (Київ; с. Колодяжне Ковельського р-ну Волин. обл.; м. Новоград-Волинський Житомир. обл.), І. Франка (с. Криворівня Верховинського р-ну Івано-Фр. обл.; м. Львів, філіал у с. Івана Франка Дрогобицького р-ну Львів. обл.), М. Коцюбинського (м. Вінниця, м. Чернігів), І. К. Тобілевича («Хутір Надія» Кіровоградського р-ну Кіровогр. обл.), Леся Мартовича (с. Торговиця Городенківського р-ну Івано-Фр. обл.), В. Стефаника (с. Русів Снятинського р-ну Івано-Фр. обл.), Марка Черемшини (м. Снятин Івано-Фр. обл.), Панаса Мирного, І. Котляревського (обидва в Полтаві), Г. Сковороди (с. Сковородинівка Золочівського р-ну Харків. обл.; м. Переяслав-Хмельницький), І. Нечуя-Левицького (смт Стеблів Черкас. обл.), О. Кобилянської, Ю. Федьковича (обидва в м. Чернівцях), Я. Галана (м. Львів), Ю. Яновського (с. Нечаївка Компаніївського р-ну Кіровогр. обл.), М. Рильського, П. Тичини (обидва в Києві), О. Корнійчука (с. Плюти Обухівського р-ну Київ. обл.), О. Довженка (м. Сосниця Черніг. обл.); рос. письменників — О. Пушкіна (м. Одеса), О. Пушкіна і композитора П. Чайковського (м. Кам'янка Черкас. обл.), М. Гоголя (с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтав. обл.), В. Короленка (м. Житомир, м. Полтава), Максима Горького (с. Мануйлівка Козельщинського р-ну Полтав. обл.), А. Гайдара (м. Канів Черкас. обл.), О. Гріна (м. Феодосія; м. Старий Крим Крим. обл.), А. Чехова, К. Треньова і П. Павленка, М. Бірюкова (всі три в м. Ялті), С. Сергеєва-Ценського (м. Алушта Крим. обл.), М. Волошина (смт Планерське Крим. обл.), М. Островського (с. Вілія Острозького р-ну Ровен. обл.; м. Шепетівка Хмельн. обл.); груз. поета Д. Гурамішвілі (м. Миргород Полтав. обл.), угор. письменника і політ. діяча Мате Залки (с. Білики Кобеляцького р-ну Полтав. обл.), євр. письменника Шолом-Алейхема (м. Переяслав-Хмельницький Київ. обл.) та ін.
Істор.-літ. музеї містять матеріали, які розкривають літ. процес в істор. аспекті — Літ. музей у Москві, Музей ін-ту рос. л-ри (Пушкінський дім) у Ленінграді, *Центральний архів-музей літератури і мистецтва УРСР* у Києві, *Київський музей Т. Г. Шевченка*, Ялтинський музей «Прогресивна рос. та укр. л-ра й культура Ялти у дореволюц. період» та ін. Всього в СРСР понад 160 Л. м., у т. ч. в УРСР — бл. 50 (включаючи самостійні філіали і відділи істор. і краєзнавчих музеїв). Див. статті про окремі Л. м., а також *Меморіальні музеї*.
С. М. Чайковський.

«ЛІТЕРАТУ́РНО-НАУКО́ВА БІБЛІОТЕ́КА» — 1) Серія книг і брошур революційно-демократичного напряму, яку видавав І. Франко 1889—98 у Львові. В серії публікувалися нові худож. твори (збірки У. Кравченко, А. Кримського), дослідження (праця І. Франка про І. Вишенського), а також раніше надруковані в журн. «*Народ*» і «*Житє і слово*». «Л.-н. б.» пропагувала прогресивні ідеї, викривала ідеологію бурж. націоналізму й клерикалізму, відстоювала реалізм л-ри, шевченківські ідейні традиції (праці І. Франка, П. Тучапського, П. Грабовського та ін.).
2) Друга («мала») серія видань 1901—17 «*Українсько-руської видавничої спілки*», яку редагував В. Гнатюк з участю І. Франка. Пропагувала реалістичні твори відомих укр., рос. і зх.-європ. письменників, демократизм та інтернаціоналізм у громад. думці, матеріалістичні погляди на природу й сусп. життя. Вийшло 117 назв у 162 випусках. Паралельно з «Л.-н. б.» видавалася перша («велика») серія «Белетристична бібліотека», в якій надруковано понад 150 книг укр. і світової л-ри (в укр. перекладах).
О. І. Дей.

«ЛІТЕРАТУ́РНО - НАУКО́ВИЙ ВІ́СТНИК» — загальноукр. щомісячний журнал, засн. 1898 *Науковим товариством імені Шевченка* замість журналу «*Зоря*». З 1905 — видання «*Українсько-руської видавничої спілки*». Історія журналу поділяється на три періоди: 1) 1898—1906 — журн. реалістичної л-ри і переважно демократичної громад. та наук. думки; видавався у Львові. Значний вплив

на його ідейне спрямування справляли І. Франко, О. Маковей, В. Гнатюк. Друкувалися твори І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Кобилянської та ін. 2) 1907—19 — ліберально-бурж. журнал з різким посиленням бурж.-націоналістичних тенденцій у 1917 — 19; 1907—10 видавався в двох редакціях, київській і львівській, друкувався в Києві, протягом 1910—19 виходив у Києві. Напрям у цей період визначав М. *Грушевський* і його однодумці. 3) 1922—39 — бурж.-націоналістичне профашистське видання (з 1933 наз. «Вістник») у Львові під ред. Д. Донцова. Був трибуною профашист. зоологічного бурж. націоналізму, антирад. і антикомуністичної войовничої реакції.

О. І. Дей.

ЛІТЕРАТУРОЗНА́ВСТВО — наука про художню *літературу*, її походження, основні закономірності розвитку, суспільне, пізнавальне і виховне значення. У процесі істор. розвитку сформувалась система наук. дисциплін, виділились три взаємопов'язані частини Л.: теорія літератури, що формулює методологічні принципи дослідження л-ри, вивчає специфіку естетичних функцій слова, особливості худож. методів, стилів і жанрів, структуру, зображувальні засоби і мову творів; історія літератури, що розкриває процес розвитку світової і нац. літератур та творчість окремих письменників; *літературна критика*, яка займається оцінкою сучас. літ. явищ. Допоміжними дисциплінами Л. є *історіографія*, літ. архівознавство і *джерелознавство*, *бібліографія*, *евристика*, *палеографія*, *текстологія* та ін. Л. тісно пов'язане з гуманітарними науками: естетикою, філософією, історією, соціологією, психологією, мовознавством. Спорідненими з Л. є *мистецтвознавство* і *фольклористика*.

Основи наук. уявлень про мист. і літературу формувалися ще в Стародавній Греції (Платон, Арістотель) та Римі (Горацій), а також у стародавніх Китаї (Цао Пей, Лу Цзі), Індії (Бхарата, Бхамаха Вамана), в араб. країнах. В епоху європ. *Відродження* посилюється увага до нар. мови, відображення реального життя (Ф. Петрарка, Дж. Боккаччо, Еразм Роттердамський). Абсолютизація «вічних» естетичних законів властива *класицизму*. З Л. періоду *Просвітительства* у Франції (Вольтер, Д. Дідро), Німеччині (Г. Е. Лессінг) пов'язані початки розробки теорії *реалізму*, істор. підходу до мист. явищ. Ряд важливих проблем естетики порушено в працях І. Канта та Гегеля. Неоднорідними в ідейно-естетичному відношенні були теорії *романтизму*. Вимогу правдивого зображення життя висували письменники-реалісти 19 ст. Ф. Стендаль, Г. Флобер, О. Бальзак, Ч. Діккенс. Успіхи прогрес. л-ри стали основою для розробки принципів наук. дослідження л-ри, формування академічних шкіл в Л. (див. *Культурно-історична школа*, *Порівняльно-історичний метод*). Найдавнішими зразками вітчизн. Л. є бібліографічні описи в *Ізборниках Святослава* (1073, 1076), передмови і примітки до рукописних і перших друкованих книг І. Федорова. Визначною пам'яткою є перша в Росії наук.-бібліографічна праця «Оглавленіє книг, кто их сложил» (1665 або 1666), що належить невідомому київ. автору. Важливе значення мали книги з поетики, риторики, стилістики, теорії драми, написані викладачами Київ. академії Г. Сломинським, Ф. Прокоповичем, Г. Кониським. Ряд літ.-теор. праць створив М. Ломоносов. У критичних виступах О. Пушкіна принцип народності літератури, її реалізму поєднано з глибоким історизмом. Найвищим досягненням Л. в 19 ст. є праці рос. революц. демократів В. Бєлінського, О. Герцена, М. Чернишевського, М. Добролюбова, Д. Писарєва, які розробили корінні проблеми матеріалістичної естетики, теорії реалізму й народності. Помітну роль у дослідженні літ. явищ і процесів відіграли представники академічного Л.: Ф. Буслаєв, М. Тихонравов, М. Стороженко, О. Пипін, О. Веселовський, С. Венгеров, Д. Овсянико-Куликовський.

Л. на Україні розвивалось у постійному взаємоспілкуванні з рос. літ.-естетичною думкою. У 20—30 рр. 19 ст. питання нац. самобутності укр. л-ри, вірності життєвій правді порушувались у творчій практиці та виступах І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича. Тоді ж з'явилися перші огляди укр. фольклору і творчості окремих письменників (М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодянського, А. Метлинського, М. Костомарова). З діяльністю Т. Шевченка пов'язаний якісно новий етап розвитку літ.-естетичної думки на Україні, утвердження принципів народності, реалізму, вірності визвольним прагненням народу. Ідеї нац. замкненості, відрубності укр. л-ри від російської відстоював П. Куліш. Цінними для розвитку укр. Л. були оглядові праці М. Петрова, М. Дашкевича, рос. вчених І. Прижова, О. Пипіна, а також окремі виступи М. Драгоманова, І. Білика, М. Комарова, П. Житецького, В. Горленка. Найвищим досягненням укр. дожовтневого Л. були наук. розвідки І. Франка. У боротьбі за принципи реалізму, народності й ідейності л-ри його підтримували М. Павлик, О. Терлецький, В. Навроцький. Дальшому розвитку наук. Л. прислужилися праці О. Потебні, А. Кримського, О. Маковея, В. Перетца, М. Сумцова, В. Щурата. Важливе значення в утвердженні реалістичної л-ри, в боротьбі проти бурж.-націоналістичних (С. Єфремов, М. Грушевський) і антинародних, декадентських (М. Сріблянський, О. Луцький, Г. Чупринка) теорій мали виступи П. Грабовського, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, на яких, як і на виступах І. Франка, позначився вплив ідей наукового соціалізму і марксистської естетики.

Наукове марксистське Л. зародилося у 2-й пол. 19 ст. У працях К. Маркса і Ф. Енгельса вперше, глибоко по-науковому розкривалася сусп. природа і функції мистецтва, порушувалися важливі проблеми матеріалістичної естетики та дано глибокі оцінки ряду явищ л-ри і мистецтва. Традиції марксистського Л. розвивали П. Лафарг, Ф. Мерінг, а в Росії — Г. Плеханов, А. Луначарський, В. Воровський, М. Ольмінський, М. Горький.

Новий, найвищий етап у розвитку марксистського Л. почався працями В. І. Леніна. Ленінська теорія відображення, вчення про культур. спадщину, принцип партійності літератури, висунутий В. І. Леніним, його положення про керівну і спрямовуючу роль партії в літ. процесі стали методологічною основою рад. Л., теорії *соціалістичного реалізму*. Рад. літературознавці, спираючись на теорію марксизму-ленінізму, на рішення Комуністичної партії з питань л-ри і мистецтва, на практику рад. худож. л-ри, створили грунтовні праці з історії рос., укр. та ін. літератур народів СРСР, а також «Історію багатонаціональної літератури» в 6-ти томах (1970—74). У всіх республіках Рад. Союзу створено підручники з нац. літератур для серед. і вищої шкіл.

Укр. рад. Л. розвивалося разом з усією багатонац. рад. л-рою та літературознавчою наукою. В період громадян. війни і роки відбудови В. Блакитний (Еллан), В. Чумак, Д. Загул, І. Кулик прагнули обґрунтувати естетичні принципи революц. мистецтва. Боротьба за ідейність і художність рад. л-ри відбувалася водночас із боротьбою проти впливів укр. бурж. націоналізму, зокрема проти ворожих теорій хвильовизму, проти формалістичних тенденцій і вульгарного соціологізму. Укр. рад. літературознавці 20 — поч. 30-х рр. В. Коряк, О. Дорошкевич, А. Шамрай, П. Филипович, М. Плевако, І. Айзеншток, М. Зеров створили ряд праць з історії дожовтневої й рад. укр. л-ри, підручники й посібники для школи. В коло інтересів дослідників входила також давня рос. (В. Перетц, В. Рєзанов, М. Гудзій, О. Білецький, В. Перлін) та зарубіжна (С. Родзевич, М. Калинович, С. Савченко) л-ри. Важливу роль у розвитку укр. рад. Л. і критики відіграли рішення Комуністичної партії, зокрема прийнята на основі резолюції ЦК РКП(б) 1925 постанова Політбюро ЦК КП(б) України «Політика партії в справі української художньої літератури» (1927). Почали виходити спеціальні літ.-критичні видання: «Літературна газета» (з 1927), «*Літературна критика*» та ін. У 1936 в системі Академії наук УРСР почав діяти *Літератури інститут* імені Т. Г. Шевченка, першим директором якого був П. Тичина. У 1939 створено Львів. філіал ін-ту, очолюваний М. Возняком (у ньому проводили наук. роботу К. Студинський, В. Щурат, М. Рудницький, Ф. Колесса, М. Деркач). В Л. в цей час активно працювали І. Пільгук, С. Шаховський, Л. Новиченко,

Ю. Кобилецький, А. Тростянецький та ін. В післявоєнні роки українське Л. піднялось на вищий ступінь. В 1954—57 Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР здійснив видання двотомної «Історії української літератури», 1967—71 — «Історії української літератури» в восьми томах. Своєрідним підсумком розвитку рад. шевченкознавства є видання двотомного «Шевченківського словника» (1976—77). З 1957 виходить журн. *«Радянське літературознавство»*. Видано на засадах наук. текстології твори класиків укр. л-ри. Важливу дослідницьку роботу проведено в галузі давньої і нової укр. л-ри (праці С. Маслова, О. Засенка, М. Сиваченка, П. Волинського, М. Бернштейна, З. Мороза, Д. Чалого, Н. Калениченко, П. Федченка), шевченкознавства (М. Рильський, Є. Кирилюк, Є. Шабліовський, Ю. Івакін, В. Бородін), франкознавства (О. Білецький, О. Дей, О. Мороз, І. Басс та ін.), питань теорії л-ри (В. Лесин, К. Фролова, Г. Сидоренко). Проблемам рад. л-ри присвячені праці Л. Новиченка, М. Шамоти, С. Крижанівського, І. Дзеверіна, В. Фащенка, В. Дончика, М. Острика, Г. Сивоконя, Б. Буряка, З. Голубєвої, О. Бабишкіна. Взаємозв'язки братніх літератур висвітлено в працях М. Бажана, Н. Крутикової, в ряді колектив. праць. Зарубіжні л-ри досліджують Д. Затонський, Г. Вервес, В. Чичерін, Т. Якимович, Д. Наливайко, К. Шахова та ін. Розвиткові рад. л-ри сприяють рішення з'їздів КПРС та постанови ЦК КПРС про літературно-художню критику (1972), про роботу з творчою молоддю (1976). Завданням рад. л-ри є об'єктивне, історично правдиве висвітлення літ. процесу, активна боротьба за високу ідейно-художню якість рад. л-ри, наступ на реакційні ідеї й течії бурж. Л. та ревізіоністські теорії.

Літ.: Маркс К. и Энгельс Ф. Об искусстве, т. 1—2. М., 1967; Ленін В. І. Про літературу. К., 1970; Білецький О. І. Українське літературознавство за сорок років (1917—1957). К., 1957; Теория литературы. Основные проблемы в теоретическом освещении, т. 1—3. М., 1962—65; Волинський П. К. Основи теорії літератури. К., 1962; Николаев П. А. Возникновение марксистского литературоведения в России. М., 1970; Основы теории литературы. М., 1971; Теорія літератури. К., 1975; Соціалістичний спосіб життя і література. К., 1977. Див. також літ. до статей *Література. Літературна критика.*

П. М. Федченко, С. А. Крижанівський.

ЛІТЕРОДРУКУВА́ЛЬНИЙ АПАРА́Т — телеграфний апарат, який друкує на папері текст телеграми, що її приймають, літерами і цифрами. До основних Л. а. належать апарати пульсаційної системи конструкції Б. С. *Якобі*, синхронні багаторазові (з одночасним надходженням по одному проводу кількох телеграм) апарати Ж. М. Е. *Бодо*, синхронні одноразові апарати Д. Е. Юза, а також *стартстопні апарати*. З 60-х рр. 20 ст. як літеродрукувальні застосовують виключно стартстопні апарати.

«ЛИТЕРАТУ́РНАЯ ГАЗЕ́ТА» — орган правління Спілки письменників СРСР. Видається з квітня 1929 з різною періодичністю. Спочатку була органом Федерації об'єднань рад. письменників; з 1934 — орган правління Спілки письменників СРСР. В 1942—44 виходила під назвою «Литература и искусство» (орган правління Спілки письменників СРСР, К-ту в справах мистецтв при РНК СРСР та К-ту в справах кінематографії при РНК СРСР). В 1947 перетворена на літературну і громад.-політ. газету (виходила 2, а з 1950—3 рази на тиждень); з 1967 — щотижневик (16 газетних сторінок). «Л. г.» висвітлює процеси розвитку багатонаціональної рад. л-ри, зокрема української. На її сторінках публікуються статті з питань л-ри, мистецтва, науки, суспільного життя, полемічні матеріали, худож. твори. В різні роки гол. ред. «Л. г.» були: О. О. Фадєєв, О. О. Сурков, К. М. Симонов, С. С. Смирнов та ін.; з 1962 — О. Б. Чаковський. Нагород. орденами Леніна (1971), Дружби народів (1979).

ЛІ́ТИН — селище міського типу Вінн. обл. УРСР, райцентр, на р. Згарі (прит. Пд. Бугу), за 33 км від Вінниці. 6,3 тис. ж. (1980). Вперше згадується в писемних джерелах 1431. В 1578 Л. надано *магдебурзьке право*. Після 2-го поділу Польщі (1793) Л. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. В 1-й пол. 19 ст. в районі Л. діяли повстанські загони, керовані У. *Кармалюком*. Рад. владу встановлено в січні 1918. З 1924 Л.— с-ще міськ. типу. У селищі — плодоовочеконсервний і комбікормовий з-ди, хлібокомбінат, заводоуправління буд. матеріалів, пром. комбінат, мол. цех Хмельницького з-ду сухого знежиреного молока, міжколг. буд. орг-ція, райсільгосптехніка, комбінат побут. обслуговування. 2 заг.-осв., муз. і спорт. школи; лікарня. Будинок культури, кінотеатр, 7 б-к, краєзнавчий музей.

ЛІ́ТИНСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-зх. частині Вінн. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа бл. 1 тис. км². Нас. 53,8 тис. чол. (1980). У районі— 62 нас. пункти, підпорядковані селищній і 21 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Літин*. Л. р. розташований у межах *Подільської височини*. Корисні копалини: граніт, діорит, торф. Річки — *Південний Буг* з прит. *Згар*. Грунти в осн. сірі, світло-сірі опідзолені. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, граб, осика, сосна) займають 16,9 тис. га. Найбільші підприємства: уладівські цукр. і спиртовий, літинські плодоовочеконсервний, комбікормовий з-ди, заводоуправління буд. матеріалів, пром. комбінат, мол. цех Хмельницького з-ду сухого знежиреного молока. Комбінат побутового обслуговування (Літин) і 15 будинків побуту. Землеробство району спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, ячменю, вівса, гороху, проса, гречки, цукр. буряків, картоплі й овочів; вирощують також хміль. Садівництво. Тваринництво м'ясо-мол. напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 70,0 тис. га, у т. ч. орні землі — 57,2 тис. га. У Л. р.— 11 колгоспів, 4 радгоспи, 2 племзаводи, птахофабрика, міжгосп. підприємства по виробн. свинини і відгодівлі великої рогатої худоби, райсільгосптехніка. Залізнична ст. Уладівка. Автошляхів — 339 км, у т. ч. з твердим покриттям — 195 км. У районі — 50 заг.-осв., музична і спортивна школи; 56 лік. закладів, у т. ч. 7 лікарень. 10 будинків культури, 38 клубів, кінотеатр, 36 кіноустановок, 55 б-к, краєзнавчий музей. У с. Дяківцях Л. р. народився укр. рад. письменник М. П. *Стельмах*, у с. Дашківцях — рад. економіст і статистик С. Г. *Струмилін*. У Л. р. видається газ. «Радянське життя» (з 1920).

М. І. Медвідь.

ЛІ́ТІЄВІ РУ́ДИ — мінеральні утворення з вмістом літію в кількостях, при яких літій та його сполуки доцільно вилучати з них за сучасного рівня техніки. Осн. мінерали Л. р.: амблігоніт LiAl[(OH, F) PO_4] (вміст Li_2O до 10%), *сподумен* (до 8,4%), *лепідоліт* (до 6%), петаліт Li [$AlSi_4O_{10}$] (до 5%), цинвальдит KLiFeAl [(F, OH)$_2$× × $AlSi_3O_{10}$] (до 4%). Родовища Л. р. є в СРСР, Канаді, США, Зімбабве, Бразилії.

ЛІ́ТІЙ (Lithium; від грец. λίθος — камінь), Li — хімічний елемент I групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 3, ат. м. 6,941; належить до *лужних металів*. Природний Л.— суміш стабільних ізотопів ^{6}Li (7,52%) і ^{7}Li (92,48%). Л. відкрив 1817 швед. хімік І. А. Арфведсон. Вміст у земній корі $2{,}0 \cdot 10^{-3}$% (див. *Літієві руди*). Л.— м'який, сріблясто-білий, найлегший метал, густ. 534 кг/м³, $t_{пл}$ 180,5° С, $t_{кип}$ 1317° С. Хімічно активний, на повітрі окислюється, утворюючи оксид і нітрид, легко сполучається з галогенами, воднем, вуглецем, кремнієм тощо, енергійно реагує з водою, к-тами. Одержують *електролізом* розплаву суміші хлоридів Л. і калію. Застосовують у ядерній енергетиці (джерело для одержання тритію і теплоносій), металургії (розкислювач і компонент легких сплавів), хімії (каталізатор полімеризації, реагент органічного синтезу), силікатній пром-сті. Див. також *Літію сполуки*.

В. С. Телегус.

ЛІ́ТІЮ СПОЛУ́КИ — хімічні сполуки, до складу яких входить *літій* у ступені окислення +1. Більшість Л. с.— безбарвні кристалічні речовини, подібні до похідних магнію. Оксид літію Li_2O — тугоплавка речовина, легко переходить у *карбонат*, поглинаючи CO_2; повільно реагує з во-

Ф. П. Літке.

дою, утворюючи *гідроксид* LiOH— сильну основу. Гідроксид літію застосовують як *електроліт* в акумуляторах і для поглинання CO_2. Гідрид LiH найстійкіший з *гідридів*, служить зручним джерелом швидкого одержання водню і алюмогідриду літію $LiAlH_4$ — енергійного відновника. *Галогеніди* літію — хлорид LiCl, бромід LiBr, йодид LiI дуже гігроскопічні, добре розчиняються у воді і в органічних розчинниках. На відміну від них, фторид LiF важкорозчинний у воді і не розчиняється в органічних розчинниках. Хлорид і бромід використовують для кондиціювання повітря, фторид — як компонент багатьох *флюсів*. Карбонат Li_2CO_3 у воді важко розчиняється, вживається для одержання багатьох Л. с., у піротехніці, виробн. пластмас. Нітрат $LiNO_3$ гігроскопічний, добре розчинний у воді та ін. розчинниках, використовується у піротехніці і для стабілізації рідкого аміаку. Сульфат Li_2SO_4 стійкіший за ін. розчинні солі літію; застосовують в ультразвуковій *дефектоскопії*. Ортофосфат Li_3PO_4 найважче розчинна Л. с., за її допомогою видобувають літій з розчинів невеликих концентрацій. Ряд мінералів і штучних Л. с. застосовується у виробн. *глазурей* і *емалей*, спец. скла, термостійкого *фарфору* і *кераміки*, у медицині тощо. *В. С. Телегус.*

ЛІ́ТКЕ Федір Петрович [17 (28).IX 1797, Петербург — 8 (20).VIII 1882, там же] — рос. мореплавець і географ, дослідник Арктики, адмірал, чл.-кор. (1829) і президент (1864) Петерб. АН. Один із засновників Рос. геогр. т-ва, його віцепрезидент 1845—50 і 1857—72. У 1850—57 — гол. командир і військ. губернатор Ревельського (Таллінського) та Кронштадтського портів. На флоті з 1813. У 1817—19 брав участь у кругосвітньому плаванні В. М. *Головніна*. В 1821—24 очолював експедицію, яка досліджувала узбережжя Нової Землі, сх. частину Баренцового м. і Біле м. У 1826—29 керував кругосвітньою експедицією на шлюпі «Сенявін», досліджував зх. узбережжя Берінгового м., о-ви Прибилова та ін., відкрив 12 островів у Каролінському архіпелазі. Ім'ям Л. названо мис, півострів, гору і затоку на Новій Землі, кілька островів у Пн. Льодовитому ок., протоку між Камчаткою і о. Карагінським та ін. У 1873 Рос. геогр. т-во встановило Велику золоту медаль імені Л. Був почесним членом багатьох наук. установ, у т. ч. Харків. університету.

Літній сад у Ленінграді. Алея. Паркова скульптура «Мир і достаток». 1722. Скульптор П. Баратта.

ЛІ́ТКО Анатолій Якович (н. 23.IX 1934, Городнє, тепер Краснокутського р-ну Харків. обл.) — укр. рад. режисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1969). Член КПРС з 1964. Після закінчення 1963 Харків. ін-ту мистецтв працював режисером в театрах Харкова і Миколаєва, з 1979 — гол. режисер Дніпроп. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка. Вистави: «Потомки запорожців» Довженка, «Ідіот» за Достоєвським, «Третя патетична» Погодіна, «Каса маре» Друце, «Зверніся до Петре» за творами Фучика та ін. Республіканська Комсомольська премія ім. М. Островського, 1975.

ЛІТЛ-РОК — місто на Пд. США, адм. ц. штату *Арканзас*. Вузол з-ць і автошляхів, порт на р. Арканзасі, аеропорт. 141,1 тис. ж. (1975). Підприємства електротех. (виробн. електроламп), хім., деревообр., целюлозно-паперової, вовноочисної пром-сті. Значний центр добування бокситів. У передмісті Л.-Р. працюють алюм. і глиноземний заводи.

ЛІ́ТНІЙ САД у Ленінграді. Створений 1704 (архітектори Ж. Б. Леблон, М. Земцов та І. Матвєєв; садівники Я. Розен, І. Сурмін та ін.). Розташований між *Марсовим полем* та рр. Фонтанкою, Невою, Мойкою. Сад має строге геом. планування (пл. бл. 11,5 га). На тер. Л. с.— Літній палац Петра I (з 1925 — історико-побутовий музей; 1710—14; арх. Д. Трезіні, за участю А. Шлютера, Н. Мікетті, Земцова), 79 мармурових алегорич., міфологічних та портретних статуй і бюстів (скульптори П. Баратта, Д. і П. Гропеллі, А. Тарсія, Д. Бонацца та ін.), Кавовий (1826, арх. К. Россі) та Чайний (1827, арх. Л. Шарлемань) павільйони, пам'ятник І. Крилову (1855, скульптор П. Клодт, рельєфи за малюнками О. Агіна). Ажурна огорожа (1771—84, архітектори Ю. Фельтен та П. Єгоров, з боку протилежного Неві, 1827, арх. К. Россі) — шедевр рос. та світового мистецтва. До Л. с. часто ходив Т. Г. Шевченко, де змальовував статуї, тут 1836 він познайомився з художником І. *Сошенком*.

ЛІ́ТО — *пора року*, що триває у Пн. півкулі Землі від дня літнього *сонцестояння* (21—22 червня) до дня осіннього *рівнодення* (23 вересня). У побуті Л. наз. місяці червень, липень та серпень. В Пд. півкулі Землі в цей час *зима*.

ЛІТОГЕНЕ́З (від грец. λίθος — камінь і γένεσις — виникнення, утворення) — сукупність геологічних і геохім. процесів, що зумовлюють утворення і наступні зміни *осадочних гірських порід*. Головними факторами Л. є *тектонічні рухи* і *клімат*. У заг. циклі Л. розрізняють кілька стадій. Осн. з них: поверхневий гіпергенез (див. *Геохімічні процеси*), седиментогенез (надходження речовини з *кори вивітрювання* до кінцевої водойми стоку і остаточне осадження її), *діагенез*, *катагенез* і *метагенез*. З Л. пов'язане утворення різних корисних копалин, у т. ч. викопного вугілля, нафти, природних горючих газів, заліз. і марганцевих руд, бокситів, фосфоритів, розсипищ золота тощо. Процеси Л. досліджує *літологія*.

ЛІТОГРА́ФІЯ (від грец. λίθος — камінь і γράφω — пишу) — спосіб плоского друку, при якому для виготовлення друкарської форми використовують вапняк, т. з. літографський камінь, листи цинку або алюмінію; твір, виконаний таким способом. Малюнок на поверхню каменю наносять спец. жирною тушшю або літографським олівцем. Проміжні (пробільні) елементи малюнка обробляють розчинами азотної (камінь) або фосфорної (метали) кислоти та колоїдом, завдяки чому вони фарб не сприймають. Вкрите фарбою зображення відбивають безпосередньо на папері. Л. винайшов 1798 в Німеччині А. Зенефельдер, у Росії перше літографське підприємство було створене на поч. 19 ст. в Петербурзі, на Україні — 1823—24. Розрізняють *автолітографію* — один з осн. видів *графіки* й репродукційну Л.— спосіб друкування кольорових видань, плакатів. Є також фотографічний спосіб виготовлення форм на камені — *фотолітографія*. В 20 ст. в поліграфії замість Л. застосовують *офсетний друк*. У техніці Л. в Зх. Європі працювали Ф. Гойя, О. Дом'є, П. Гаварні, Т. Стейнлен, А. Менцель, К. Кольвіц, М. Швабінський, Г. Муккі; в Росії — О. Кіпренський, В. Тімм, І. Шишкін; на Україні — М. Мурашко, В. Трутовський. Серед рад. митців, авторів Л.: рос. художники—Г. Верейський, Є. Кибрик; укр.—В. Касіян, Г. Пустовійт, М. Дерегус. Г. Бондаренко та ін.

Літ.: Суворов П. И. Искусство литографии. М., 1964.

ЛІТОГРА́ФСЬКИЙ КА́МІНЬ — щільний, тонкозернистий глинистий вапняк або *доломіт*, який використовують для виготовлення друкарських форм (див. *Літографія*). На Україні поклади Л. к. є на Поділлі.

ЛІТОЛО́ГІЯ (від грец. λίθος — камінь і λόγος — вчення) — галузь *геології*, що вивчає сучасні осадки та осадочні породи, їхній склад, структуру, умови утворення й зміни, фіз.-хім. властивості, просторове розміщення та практичне використання. Гол. завдання Л.— встановлення закономірностей розподілу різних типів *осадочних гірських порід* і пов'язаних з ними корисних копалин у заг. прояві процесів породоутворення протягом геол. історії Землі, розроблення заг. теорії *літогенезу*. Осн. методи літологічних досліджень: порівняльно-літологічний, фаціально-палеогеогр. та формаційного аналізу. Л. тісно пов'язана зі стратиграфією, тектонікою, кліматологією, палеогеографією, палеонтологією, геохімією, фізикою, хімією та ін. науками. Як самостійна галузь геології Л. оформилася на поч. 20 ст. В Рад. Союзі великий внесок у розвиток Л. зробили Л. В. Пустовалов (1902—1970), М. С. Швецов (1885—1975), Л. Б. Рухін (1912—59), Д. В. *Наливкін*, М. М. *Страхов* та ін. Працюють Комісія по осадочних породах АН СРСР та аналогічні комісії в респ. академіях наук. На Україні в літологічних дослідженнях беруть участь Ін-т геол. наук АН УРСР, Ін-т геохімії і фізики мінералів АН УРСР, Ін-т геології і геохімії горючих копалин АН УРСР, Ін-т мінеральних ресурсів М-ва геології УРСР, відповідні кафедри вузів. У зарубіжній літературі Л. називають седиментологією. У 1952 створено Міжнар. асоціацію седиментологів, яка регулярно проводить конгреси.

Літ.: Швецов М. С. Петрография осадочных пород. М., 1958; Страхов Н. М. Основы теории литогенеза, т. 1—3. М., 1962; Рухин Л. Б. Основы литологии. Л., 1969; Лисицын А. П. Процессы океанской седиментации. М., 1978. *В. І. Мельник.*

«ЛІТО́ПИС ГАЗЕ́ТНИХ СТАТЕ́Й» — двотижневий періодичний державний бібліографічний покажчик *Книжкової палати УРСР* імені І. Федорова. Видається з 1937 (до 1954 наз. «Літопис друку. Газетні статті»). У покажчику розписано всі респ. й обл. газети, що виходять в УРСР. З респ. газет реєструються всі найважливіші статті, документальні матеріали й твори худож. л-ри. З обл. газет подаються лише матеріали, що стосуються даної області, і твори худож. л-ри. Матеріал систематизовано за «Єдиною схемою класифікації літератури для книговидання в СРСР». У кожному номері є допоміжні покажчики: іменний, географічний і список розписаних газет. В останньому номері «Л. г. с.» подається «Список тимчасових тематичних рубрик», застосовуваних протягом року.

Ю. Б. Медведєв.

«ЛІТО́ПИС ДРУ́КУ УРСР» — державний бібліографічний покажчик *Книжкової палати УРСР* імені І. Федорова. В 1924—30 виходив під назвою «Літопис українського друку», де реєструвалися книги, брошури, ноти, образотворчі й періодичні видання. Періодичність від 12 до 52 випусків на рік. З 1936 виходили окремими випусками «*Літопис журнальних статей*» і «Літопис рецензій», з 1937 — «*Літопис газетних статей*». З 1942 до 1946 не виходив. В окремих випусках уміщено перелік книжок, виданих у роки Великої Вітчизн. війни. В 1954 почав виходити «Літопис музичної літератури (Літопис нот)», 1972 — «Літопис періодичних видань УРСР». Див. також «*Літопис книг*».

Ю. Б. Медведєв.

«ЛІТО́ПИС ЖУРНА́ЛЬНИХ СТАТЕ́Й» — двотижневий періодичний державний бібліографічний покажчик *Книжкової палати УРСР* імені І. Федорова. Видається з 1936. До 1960 виходив щомісяця під назвою «Літопис друку. Журнальні статті». В «Л. ж. с.» реєструються статті та ін. матеріали, твори худож. л-ри, опубліковані в журналах, наук. записках, періодичних збірниках та наук. бюлетенях, що видаються на тер. УРСР. Розподіл матеріалу систематичний, за «Єдиною схемою класифікації літератури для книговидання в СРСР». Кожний номер має допоміжні покажчики: іменний авторів і персоналій, географічний і список журнальних видань, розписаних у ньому. В кінці року подається зведений список журналів і збірників.

Ю. Б. Медведєв.

«ЛІТО́ПИС КНИГ» — державний бібліографічний покажчик *Книжкової палати УРСР* імені І. Федорова. Видається з 1924 щомісяця. До 1931 наз. «Літопис українського друку», в 1935—53 — «Літопис друку. Книги». Осн. завдання — своєчасна інформація про видання в республіці книг, брошур, авторефератів дисертацій. Здійснює первісну бібліографічну реєстрацію. Опис джерел — за держ. стандартами. Матеріал розміщено за «Єдиною схемою класифікації літератури для книговидання в СРСР». Кожний запис має індекс таблиці бібліотечно-бібліографічної класифікації. В усіх номерах «Л. к.» є іменний (авторів, редакторів, ілюстраторів), предметний і геогр. покажчики. В першому номері вміщено схему класифікації, що застосовується у виданні. В кінці року додано покажчик серій, випуски яких зареєстровано в «Літописі книг».

Ю. Б. Медведєв.

«ЛІТО́ПИС РЕВОЛЮ́ЦІЇ» — перший на Україні рад. марксистський журнал з історії, орган *Істпарту* ЦК КП(б)У, а з вересня 1929 — Ін-ту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. Виходив 1922—33 у Харкові: 1922—27 — рос. мовою, 1928—29 — рос. та укр. мовами, 1930—33 — укр. мовою. Всього вийшло 57 номерів. Мав розділи: статті і спогади, матеріали і документи, критика та бібліографія, хроніка. З марксистських позицій висвітлював історію революц. руху, Великої Жовтн. соціалістич. революції та громадян. війни на Україні, історію КП(б)У.

«ЛІТО́ПИС САМОВИ́ДЦЯ» — укр. козацько-старшинський літопис 17 ст. Охоплював події на Україні від 1648 до 1702. Автором «Л. С.» вважають ген. підскарбія Р. О. *Ракушку-Романовського*. В «Л. С.» висвітлюється *визвольна війна українського народу 1648—54*. Літописець виступає рішучим противником шляхет. Польщі, султанської Туреччини та її васала Крим. ханства, їхніх прибічників у середовищі козац. старшини (І. *Виговського*, П. *Дорошенка*, П. *Тетері* та ін.). Він позитивно оцінив акт возз'єднання України з Росією. Відображаючи інтереси козацької старшини, літописець негативно ставиться до нар. рухів і переходу в козацтво широких нар. мас. «Л. С.» є цінною пам'яткою укр. історіографії 17 ст. У ньому міститься чимало нар. оповідань, приказок тощо. Написаний тогочасною укр. літ. мовою.

Видання: Летопись Самовидца по новооткрытым спискам... К., 1878; Літопис Самовидця. К., 1971.

«ЛІТОПИ́СЕЦЬ, ЩО В РУ́СЬКИХ І ПО́ЛЬСЬКИХ СТО́РОНАХ ДІ́ЯЛОСЯ І ЯКО́ГО РО́КУ», «Чернігівський літопис за новим списком» — укр. історична хроніка, складена невідомими авторами в кін. 17 — серед. 18 ст. Починається 1587 записом про смерть Стефана *Баторія* і початок королювання *Сигізмунда III*. Відомі три варіанти хроніки. В 1-му (виявлено в Черніг. семінарії) записи доведено до 1652, у 2-му — до 1750 (належав М. М. *Білозерському*, який і надрукував обидва варіанти). У третьому варіанті, надрукованому О. М. *Лазаревським*, виклад подій доведено до 1725. Закінчується він некрологом на смерть Петра І. Хроніка подає важливі відомості про сел.-козац. повстання кін. 16—1-ї пол. 17 ст., про битви з турками під Цецорою та Хотином 1620—21, про *визвольну війну українського народу 1648—54*, боротьбу проти польс. шляхти та Туреччини в 2-й пол. 17 ст., про боротьбу укр. народу проти швед. військ 1708—09 тощо.

Видання: Летописец в русских и польских що ся сторонах деяло и якого року. В кн.: Южнорусские летописи, т. 1. К., 1856; Черниговская летопись по новому списку (1587—1725). «Киевская старина», 1890, № 4—6.

ЛІТО́ПИСИ — історичні твори в Давній Русі, а згодом у Росії, на Україні та Білорусії, в яких розповідь про події та факти подано за роками. Починаються вони словами «в літо», звідси назва твору — «літопис», а також «літописець» (так називали й автора, укладача Л.). Л. за своїм характером подібні до *анналів* і *хронік* в ін. країнах. Л.— перші істор. праці, створені на основі різних джерел — усних переказів, повістей, актів, *житій* святих тощо. Деякі дослідники вважають, що літописання з'явилося на Русі в 10 — на поч. 11 ст. Нові Л. звичайно складалися як зведення попередніх. На основі найдавнішого Київського 1037, Києво-Печерського 1073 і Новгородського 1079 зведень створено Початкове, або Києво-Печерське, зведення 1093, а з нього — «*Повість временних літ*». У цих Л. є відомості про появу та розселення сх. слов'ян — предків рос., укр. і білорус. народів, про багатьох ін. народів, розповідається про заснування Києва та розвиток *Київської Русі*, її участь у міжнар. подіях, боротьбу проти наступу кочовиків, про роль міст, утвердження феод. відносин, про повстання трудящих проти гнобителів. У період феод. роздробленості Л. створювали в багатьох центрах тогочасних князівств. У Києві в 12 ст. їх складали в Печерському й Видубицькому монастирях, а також при князівському дворі. В 13 ст. літописання велося і при дворах галицько-волин. князів і єпископів (див. *Галицько-Волинський літопис*). Л. складали в містах Владимиро-Суздальської землі — Владимирі, Суздалі, Ростові, Переяславлі (див. *Лаврентіївський літопис*). У 14—15 ст. значними центрами літописання стали Новгород, Псков, Твер, Москва. В Л. вміщено чимало загальнорос. матеріалів про об'єднання рос. земель навколо Москви, боротьбу проти монголо-тат. завойовників, водночас вони відображали і місц. політ. події. Цінне джерело для історії Росії 16 ст.— Воскресенський і Никонівський Л. Є згадки про існування зх.-рус. Л. у Турові і Полоцьку. На Україні на поч. 15 ст. створено *Іпатіївський літопис*. У білорус.-лит. Л. 14—16 ст.— *Супрасльському літописі*, *Биховця літописі*, *Баркулабівському літописі*, Л. Авраамки, Уваровському та ін. є відомості про події на Україні: боротьбу населення проти іноз. загарбників, зміцнення феод. системи, сел.-козац. повстання, укр.-білорус. зв'язки тощо. З 17 ст. літописання поступово відмирало. Але й у той час з'являлися місц. Л. — сибірські, *Хмільницький літопис* та ін. Цінними істор. джерелами є укр. Л. 16—1-ї пол. 17 ст.— *Густинські літописи*, *Львівський літопис*, *Межигірський літопис*, *Острозький літописець*, «*Літописці Волині і України*» — про боротьбу проти тур.-тат. агресії, виникнення і діяльність козацтва, політику польс. влади на Україні,

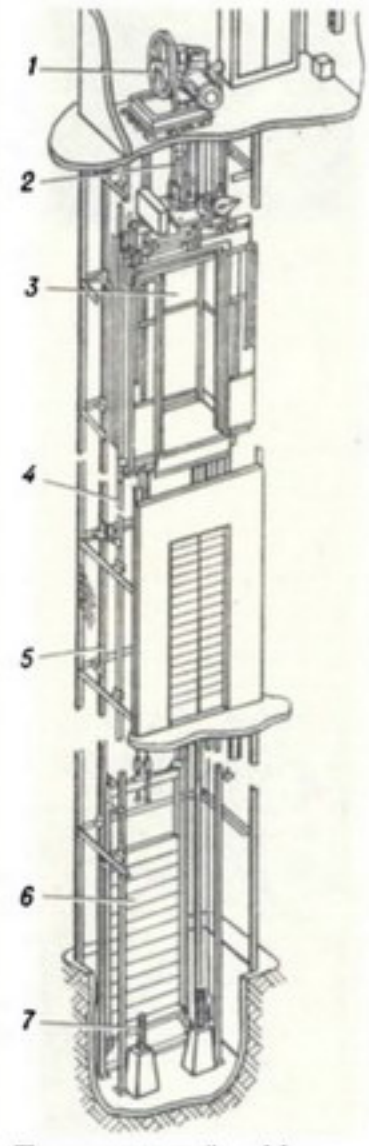

Пасажирський ліфт: *1* — лебідка; *2* — канат; *3* — кабіна; *4* — напрямні пристрої, по яких рухається кабіна; *5* — напрямні пристрої, по яких рухається противага; *6* — противага; *7* — буфер.

ЛІТОПИСИ БІЛОРУСЬКО-ЛИТОВСЬКІ

Є. М. Ліфшиць.

І. М. Ліфшиць.

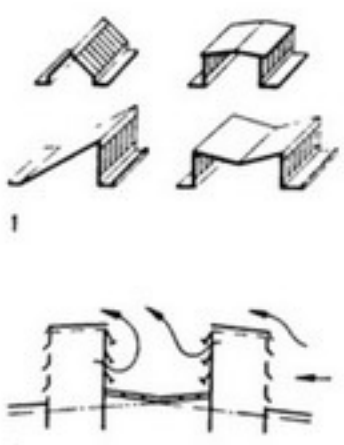

1

2

Ліхтар.
1. Основні типи світлових ліхтарів будівель. 2. Незадувний світловий та аераційний ліхтар промислової будівлі (схема).

становище міст, сел.-козац. повстання, формування укр. народності, зв'язки України з Росією, Молдавією та ін. країнами. Про розвиток істор. знань, широке використання першоджерел свідчить поява на Україні в 17 — на поч. 18 ст. істор. творів — т. з. *козацьких літописів* — «*Літопису Самовидця*», літописів Г. І. *Грабянки* і С. В. *Величка*. Представники укр. козац. старшини склали також Л.— *Короткий опис Малоросії*, «*Короткий літопис Малої Росії з 1506 по 1770 рік*», *Лизогубівський літопис*, «*Хроніку Мотронинського монастиря*».

Як у вітчизн., так і зарубіжних історіографії та джерелознавстві з різних ідейних позицій досліджувалося значення Л. для висвітлення історії, а також використання їх в ін. галузях знань. Рад. дослідники, виходячи з марксистсько-ленінського вчення, по-науковому висвітлили важливі проблеми, пов'язані з виникненням, наук. значенням та ідейним спрямуванням літописів. Вони широко користуються Л. як важливим джерелом для дослідження історії народів СРСР.

Більшість Л. є також цінними літ.-худож. пам'ятками. Багато літописних оповідань мають своїм джерелом усну нар. творчість: перекази про героїчне минуле Русі, епічні пісні, дружинну поезію. Ці матеріали дають уявлення про характер руської нар.-поетичної творчості найдавніших часів. Деякі Л. містять твори давньоруської л-ри, напр. «*Повчання Володимира Мономаха*» в «Повісті временних літ». У Л. переважають лексика і граматичні форми церковнослов'янської мови, але нерідко мова їхня наближається до живої розмовної давньорус. мови 11—12 ст. Матеріали Л. лягли в основу багатьох худож. творів.

Видання: Полное собрание русских летописей, т. 1—33. СПБ — М.—Л., 1841—1977; Повесть временных лет, ч. 1—2. М.—Л., 1950; Літопис Самовидця. К., 1971.

Літ.: Шахматов А. А. Обозрение русских летописных сводов XIV—XVI вв. М.—Л., 1938; Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. М.—Л., 1947; Очерки истории исторической науки в СССР, т. 1. М., 1955; Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959; Насонов А. Н. История русского летописания XI — начала XIII века. М., 1961; Тихомиров М. Н. Русское летописание. М., 1979. *Ф. П. Шевченко.*

ЛІТО́ПИСИ БІЛОРУ́СЬКО-ЛИТО́ВСЬКІ — три зведення *літописів*, що виникли у *Великому князівстві Литовському*. 1-е зведення (літопис 1446) охоплює період 1341—1430. Складається з загальноруського літописного зведення у білорус. обробці та «Літописця великих князів литовських». У 2-му зведенні — «Хроніці Великого князівства Литовського і Жомойтського» (виникла в 1-й пол. 16 ст.) попередній літопис доповнено відомостями з історії Лит. князівства до 1341 та за 2-у пол. 15 — 1-у пол. 16 ст. 3-є зведення — т. з. *Биховця літопис*. Л. б.-л. підкреслюють могутність і авторитет Великого князівства Литовського, прославляють діяльність лит. князів, включають також значну кількість фактичних матеріалів, найбільш достовірними з яких є дані за період з кінця 14 до середини 16 ст.

«ЛІТОПИ́СЦІ ВОЛИ́НІ І УКРАЇ́НИ» — історичний твір невідомого автора (або кількох авторів), складений у 1-й пол. 17 ст. Поділяється на 12 окремих збірок істор. записів, побудованих на основі давньорус., укр., білорус., польс. літописів, хронік і мемуарів. З них у найважливішій за змістом і найбільшій за обсягом першій, т. з. київській, збірці використано матеріали давньорус. літописів, а також хронік М. *Стрийковського*, А. *Гваньїні*, *Бельських*. У «Л. В. і У.» виклад історії України пов'язано з історією Росії, Литви та Польщі й доведено до 1621. Предметом викладу цієї хроніки є здебільшого зовнішньополітичні події. До козацтва і козац. рухів автор ставиться негативно. Закінчується київ. збірка записами війта Б. Балики (див. *Балики*). Пам'ятка написана мовою, близькою до укр. нар. мови 17 ст.

Видання: В кн.: Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси... К., 1888.

ЛІТОРА́ЛЬ (від лат. litoralis — береговий, прибережний) — узбережна зона морського дна, що звільняється від води під час відпливу і затоплюється під час припливу. Пересічна шир. її бл. 1 км, зрідка досягає 10—15 км, глиб.— до кількох десятків метрів. Для Л. характерні мішаний наземний і мор. режими, періодичне осушення дна, надмірне освітлення, висока рухливість вод, різкі коливання т-ри води і солоності тощо.

ЛІТОРА́ЛЬНІ ВІ́ДКЛАДИ — геол. відклади, що утворилися в прибережній зоні морів та океанів, у межах *літоралі*. Літологічний склад Л. в. різноманітний (валуни, галечники, гравій, піски, глини тощо) і залежить в осн. від гірських порід, з яких складаються береги, обрисів берегових ліній тощо. Для деяких Л. в. характерна наявність мінералів — гранатів, магнетиту, монациту тощо.

ЛІТОСФЕ́РА (від грец. λίθος — камінь і σφαῖρα — куля) — верхня тверда оболонка Землі. Включає *земну кору* і відмежований від неї *Мохоровичича поверхнею* субстрат (верхню частину *верхньої мантії*). Зверху межує з гідросферою й атмосферою, які частково проникають у Л. і взаємодіють з нею. На глиб. бл. 100—120 км під континентами і 50—60 км під океанами Л. поступово переходить в *астеносферу*, твердість і в'язкість речовини якої порівняно з Л. менші, завдяки чому блоки Л. рухаються в ній. Верхня частина Л., земна кора, складається з магматичних, осадочних і метаморфічних гірських порід, нижня, субстрат,— з ультраосно́вних порід. У Л. відбуваються осн. геол. процеси і зосереджені поклади різноманітних корисних копалин. До серед. 20 ст. Л. ототожнювали з земною корою.

В. Б. Сологуб.

ЛІТО́ТА (від грец. λιτότης — простота) — 1) Художній прийом применшування, зворот, протилежний *гіперболі* (напр., «Дівчинка-мізиночка»). 2) Стилістична фігура — визначення дії чи предмета через заперечення їхньої протилежності. Напр., «Життя — не шовкова травичка, на якій ніг не наколеш» (М. Стельмах).

В. В. Коптілов.

ЛІТОФІ́ТИ (від грец. λίθος — камінь і φυτόν — рослина), петрофіти — рослини, що ростуть на кам'янні, скелях. Л. сприяють мех. і хім. руйнуванню гірських порід, в результаті чого утворюється первинний грунт. Л. є деякі види синьо-зелених водоростей, лишайники, мохи, папороті та деякі *насінні рослини*. Серед Л. виділяють хазмофіти — рослини, що оселюються на первинному грунті в щілинах і западинах скель.

ЛІТР (франц. litre), л, *l* — одиниця об'єму і місткості в *метричній системі мір*. За рішенням 12-ї Генеральної конференції з мір і ваги (1964) 1 л = 1 дм³ (точно) = = 0,001 м³. Раніше значення Л. було 1,000028 дм³.

«ЛИТСТРО́Й» — щомісячний літ.-худож. журнал, орган оргкомітету Спілки рад. письменників України. Виходив у Харкові з січня по грудень 1933 замість журн. «Красное слово» (1927—32). Журнал друкував твори рос. письменників, які працювали на Україні, переклади творів М. Рильського, П. Тичини, В. Сосюри та ін., а також висвітлював громад. і культур. життя Української РСР. З 1934 видавався під назвою «Советская литература». *М. Ф. Гетьманець.*

ЛІТУРГІ́ЙНА ДРА́МА — один з видів середньовічних релігійних вистав у Зх. Європі. Виникла у Візантії як частина *літургії*. Розвинулась у 9—13 ст. На Україні під час реліг. свят (різдво, великдень) широко використовувались як додаток до богослужіння п'єси на реліг. сюжети. Зображаючи сцени з новозавітних і старозавітних біблійних міфів (найвідоміша «Дійство про Адама»), Л. д. дала поштовх розвиткові реліг. драми (див. *Містерія*), з якою в свою чергу була пов'язана *шкільна драма*.

Літ.: Франко І. Руcько-український театр. В кн.: Франко І. Твори, т. 16. К., 1955.

ЛІТУРГІ́Я (грец. λειτουργία — громадська повинність, служіння) — у *християнстві* церковна відправа, під час якої виконуються обряди, пов'язані з «таїнством» *причащання*. Л. відома з 2 ст. під назвами «обідня» (*православ'я*) і «меса» (*католицизм* і *лютеранство*).

ЛІУВІ́ЛЛЬ (Liouville) Жозеф (24. III 1809, Сент-Омер — 8.IX 1882, Париж) — франц. математик, член франц. АН (з 1839), чл.-кор. Петерб. АН (з 1840). Побудував теорію *еліптичних функцій*; дослідив *крайову задачу* для *лінійних диференціальних рівнянь* (т. з. задачу Штурма — Л.); довів існування трансцендентних чисел, дав їхню фактичну побудову; встановив одну з важливих теорем статистичної механіки, теорему про інтегрування канонічних рівнянь динаміки тощо. Деякі праці Л. стосуються геометрії. Л. перший видав твори Е. *Галуа*.

ЛІФЛЯ́НДІЯ (Livland) — нім. назва *Лівонії*, що поширилася з 2-ї пол. 16 ст. Тоді Л. включала тер. Пн. Латвії і Пд. Естонії і входила до Речі Посполитої. В 1629 ця територія увійшла до Швеції як окрема провінція. За *Ніштадтським мирним договором 1721* Л. увійшла до складу Росії (Ліфляндська губ.). Після Великої Жовтн. соціалістич. революції латис. частину Л. було об'єднано з Латвією, естонську — з Естонією.

ЛІФТ (від англ. lift — піднімати) — стаціонарний періодичної дії *підйомник* з кабіною (платформою), якою у вертикальн. напрямі переміщуються люди або вантажі. До найпоширеніших належать ліфти з електричною канатною тягою, кабіна (платформа) яких рухається по жорстких напрямних пристроях. Такі Л. бувають: з верхнім і нижнім розміщенням *лебідки*; з поліспастним (див. *Поліспаст*) або безпосереднім підвішуванням кабіни й противаги чи витискні (з поліспастним підвішуванням кабіни); тихохідні, швидкохідні та швидкісні (швидкість руху кабіни відповідно до 1; 1,5; 3,5 м/с і більше). Є також Л. пневматичні, гідравлічні (плунжерні), гвинтові тощо. Л. обладнують обмежувачами швидкості, уловлювачами кабіни, пристроями світл. і звук. сигналізації тощо. Подоби Л. споруджували ще у Старод. Римі (1 ст. до н. е.). Є згадки про Л. в Єгипті (6 ст.), Франції (13 ст.). В Росії перші пасажирські Л. побудовано в серед. 18 ст. (Царське Село, садиба Кусково). У Зимовому палаці І. П. *Кулібін* встановив (1793) гвинтовий пасажирський підйомник. Ліфтами обладнують житл., громад. і пром. будинки, телевежі тощо. В СРСР їх виготовляють ліфтобудівні з-ди: Могильовський, Свердловський, Самаркандський, Київський дослідно-експериментальний та ін. Нагляд за додержанням правил виготовлення й експлуатації Л. здійснює Держгіртехнагляд СРСР (див. *Котлонагляд*). Іл. с. 203. *Г. Ф. Маслов.*

ЛІ́ФШИЦЬ Євген Михайлович [н. 8 (21).II 1915, Харків] — рад. фізик-теоретик, акад. АН СРСР (з 1979). Закінчив 1933 Харків. механіко-машинобуд. (тепер політех.) ін-т. У 1933—38 працював у Фізико-тех. ін-ті АН УРСР (Харків), з 1939 — в Ін-ті фіз. проблем АН СРСР. Осн. праці — з теорії магнетизму, ядерної фізики, теорії фазових переходів, теорії гравітації, космології. Розробив теорію доме́нної структури феромагнетиків і феромагн. резонансу (спільно з Л. Д. *Ландау*), теорію мол. сил взаємодії, теорію нестійкості у Всесвіті, що розширюється. Л.— співавтор фундаментального курсу з теор. фізики. Нагороджений орденом Дружби наро́дів, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР. 1954; Ленінська премія, 1962.

ЛІ́ФШИЦЬ Ілля Михайлович [н. 31.XII 1916 (13.I 1917), Харків] — рад. фізик-теоретик, акад. АН СРСР (з 1970) і АН УРСР (з 1967). Брат Є. М. *Ліфшиця*. Закінчив Харків. ун-т (1936) і Харків. механіко-машинобуд. (тепер політех.) ін-т (1938). У 1937—68 працював у Фізико-тех. ін-ті АН УРСР (Харків), з 1968 — в Ін-ті фіз. проблем АН СРСР. Осн. праці — з квантової теорії твердого тіла, електрон. теорії металів, теорії невпорядкованих систем, фіз. кінетики, фізики полімерів. Разом з співробітниками розробив сучас. форму електронної теорії металів, яка дала змогу розшифрувати їхній електронний енерг. спектр; побудував теорію електронного спектра невпорядкованих систем, сформулював осн. положення кінетики фазових переходів 2-го роду. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора і медалями. Ленінська премія, 1967.

ЛІХЕНОЛО́ГІЯ (від грец. λειχήν — лишай, лишайник і λόγος — вчення) — розділ *ботаніки*, що всебічно вивчає *лишайники*.

ЛІХТА́Р — 1) Виступаюча частина покрівлі будинку із світловими отворами, призначена для природного освітлення приміщень будинків, а також для їх природної вентиляції (аерації). За формою поперечного перерізу Л. бувають (мал., 1): трикутні, трапецієвидні, прямокутні, зубчасті (шедові), М-подібні та ін.

Світлові отвори Л. мають глухі або стулчасті засклені рами чи ін. світлопрозорі конструкції (скляні блоки, прозорі пластмаси тощо), в аераційних Л. роблять *жалюзі* або стулки. В т. з. незадувних Л. (мал., 2) аераційні отвори розміщують у зоні, захищеній від вітру. Л. називають також засклений або з багатьма вікнами виступ у стіні будинку висотою в один, два і більше поверхів (те саме, що й *еркер*). 2) Освітлювальний або сигнальний пристрій з автономним живленням.

ЛІ́ХТЕНБЕРГ (Lichtenberg) Георг Крістоф (1.VII 1742, Оберрамштадт — 24.II 1799, Геттінген) — нім. письменник епохи *Просвітительства*, вчений. Почесний член Петерб. АН (з 1795). Професор фізики Геттінген. ун-ту. В 1777 відкрив т. з. фігури Ліхтенберга (іскровий розряд на межі поділу твердого діелектрика і газу). В публіцистиці виступав проти феод. пережитків, поділяв ідеї Великої франц. революції, відстоював реалістичне мистецтво. Кращі зразки сатири Л.— «Докладні пояснення до гравюр на міді Гогарта» (1794—99), «Написи до гравюр на міді Ходовецького» і знамениті «Афоризми» (1762—99, вид. 1902—08).

Тв.: Рос. перекл.— Афоризмы. М., 1965. *А. Г. Баканов.*

ЛІ́ХТЕНШТЕ́ЙН, Князівство Ліхтенштейн — держава в Центр. Європі, між Швейцарією та Австрією. Населення за походженням— головним чином австрійці та германо-швейцарці; понад 9 тис. — іноземці. Офіційна мова — німецька.

Державний лад. Л.— конституційна монархія. Діючу конституцію прийнято 1921. Глава д-ви — князь. Законодавчий орган — однопалатний ландтаг у складі 15 депутатів, обирається чоловічим населенням країни строком на 4 роки. Уряд, що призначається князем за згодою ландтагу, очолюється главою уряду.

Природа. Більшу частину тер. Л. займають відроги Альп, на Зх.— долина р. Рейну. Клімат помірний. Опадів 700—1200 мм на рік. Поширені мішані ліси; субальпійські та альпійські луки.

Історія. Тер. Л. з 15 до н. е. входила до складу Рим. імперії. За серед. віків — у складі герцогства Швабія. На тер. сучасного Л. було засновано графство Вадуц (1342) і володіння Шелленберг (у складі «*Священної Римської імперії*»), які 1699—1712 придбав австр. князь Ліхтенштейн. Л. як князівство виникло 1719 після об'єднання Вадуца і Шелленберга. В 1806—13 — у складі *Рейнського союзу*, 1815—66 — Нім. союзу. З 1866 — незалежна д-ва. В 1868 проголошено нейтралітет Л. З 1919 Швейцарія здійснює зовн. політику й дипломатичне представництво Л. В 1924 Л. вступив до швейц. митного союзу. З 1978 Л.— член *Європейської ради*. *В. С. Білецький.*

Політичні партії. Союз вітчизни, засн. 1912. Ліберальна бурж.-фермерська партія, правляча з 1978. Прогресивна бюргерська партія, засн. 1913. Правобуржуазна. *В. С. Білецький.*

Господарство. Л.— індустр.-агр. країна, в економіці якої значні позиції посідає іноз. (гол. чин. швейцарський) капітал. У пром-сті зайнято бл. 50% самодіяльного населення. Більшість пром. підприємств — філіали швейцарських фірм. Підприємства маш.-буд. (з-ди пресових і штампувальних виробів, лічильних, точних машин, високовакуумної техніки), хім.-фарм., текст., керамічної, деревообр., харчосмакової (м'ясні консерви, вина) пром-сті; ф-ка по виготовленню фарфорових зубних протезів. У с. г. зайнято лише 5% самодіяльного населення. Переважає тваринництво молочно-м'ясного напряму. Розвинуті городництво, садівництво, виноградарство. Територією країни проходять з-ця і шосейні автошляхи з Австрії у Швейцарію. Експортують більшість пром. продукції (у т. ч. понад 30% — у Швейцарію). Важливі статті доходу — випуск поштових марок та іноз. туризм. У зв'язку з вигідними податковими умовами в Л. зареєстровано місцеперебування понад 25 тис. іноз. компаній. Грошова одиниця — швейцарський франк. *А. П. Ревенко.*

Культура. Обов'язкове навчання для дітей віком від 6 до 14 років. Строк навчання у поч. школі — 5, у неповній середній — 3, у повній серед. (гімназії) — 5 років. Обов'язковою є нар. школа з 8-річним строком навчання (її закінчують діти, які не продовжують освіту в гімназії). Викладання — нім. мовою. Поряд з держ. є приватні школи. Вищу освіту здобувають за кордоном — переважно в Австрії, ФРН та Швейцарії. В 1976/77 навч. р. у поч. школах налічувалося понад 2,1 тис. учнів, у серед. навч. закладах — понад 1,6 тис. У м. Вадуц міститься вечірній технікум, муз. школа, Держ. музей. На тер. Л. зберігся ряд архіт. пам'яток: на околицях Вадуца, Бальцерса і Нендельна — рештки рим. фортифікаційних

Герб Ліхтенштейну.

ЛІХТЕНШТЕЙН

Площа — бл. 160 км²

Населення — бл. 25 тис. чол. (1978)

Столиця — м. Вадуц

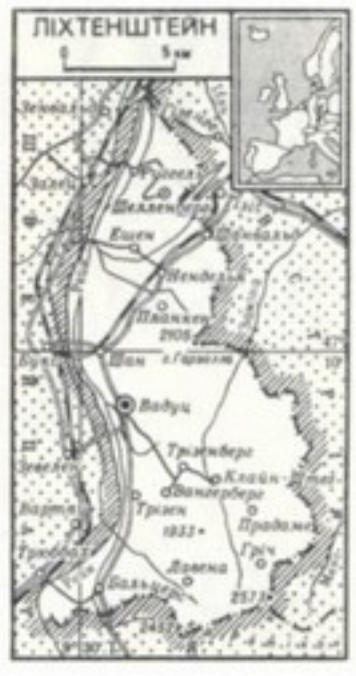

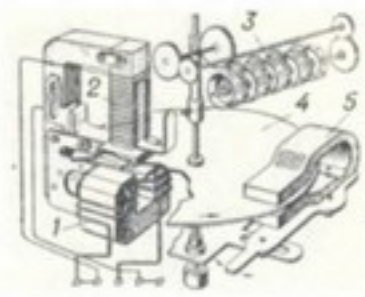

Індукційний однофазний лічильник електроенергії: *1* — нижній електромагніт з обмоткою струму; *2* — верхній електромагніт з обмоткою напруги; *3* — лічильний механізм; *4* — диск; *5* — постійний магніт, що забезпечує рух диска в належному напрямі.

Ліщина звичайна. Гілка з тичинковими сережками та гілка з плодами.

Лобелія здута. Квітучий пагін.

Лобан.

споруд; руїни середньовічних замків — Шалун поблизу Вадуца, Бендерн, Ешен; а також відбудовані у 20-х рр. 20 ст. замки — Вадуц (9 ст., перебудований 1342 та 1523—26) і Гутенберг (10—11 ст.); романська церква в Ешені; капели в Трізені й Трізенберзі.

ЛІ́ХТЕР (голл. lichter, букв.— полегшувач) — несамохідне суховантажне судно типу *баржі*. Використовується для перевезень у з'єднанні з *буксирними суднами*. Крім того, Л. застосовують при частковому розвантажуванні на *рейді* суден, що їх не можна підвести до причалу через велику осадку. Деякі Л. обладнані власними вантажними пристроями.

ЛІЦЕ́Й, лікей (Λύκειον) — 1) Давньогрец. філософська школа в Афінах, заснована *Арістотелем* 335 до н. е. Існувала бл. 8 століть. Назва — від храму Аполлона Лікейського, поблизу якого містилася школа. 2) Тип серед. заг.-осв. навч. закладу в ряді країн Зх. Європи, а також у деяких країнах Лат. Америки й Африки. 3) В дореволюц. Росії — становий привілейований серед. і вищий навч. заклад для дітей дворян, який готував держ. чиновників усіх відомств. Найвідоміші — Царськосельський (Олександровський) Л. (1811), Ярославський (Демидовський) юрид. Л. (1803) та ін. На Україні існували *Кременецький ліцей*, *Рішельєвський ліцей* в Одесі і *Ніжинський ліцей*.

ЛІЦЕНЗІ́ЙНА СИСТЕ́МА — одна з форм регулювання експортно-імпортних операцій на основі спец. дозволу (*ліцензії*), який надається громадянинові або юридичній особі у встановленому порядку відповідним державним органом. В СРСР Л. с. зовнішньоторгових операцій була введена постановою РНК РРФСР від 11 (24).I 1918 і фактично є одним із засобів здійснення *монополії зовнішньої торгівлі*.

Дозвіл на ввіз і вивіз товарів через *кордони державні* СРСР надається М-вом зовн. торгівлі СРСР. В ін. країнах соціалістичної співдружності ліцензії надаються установами, які відають зовн. торгівлею. В капіталістичних країнах надання експортно-імпортних ліцензій використовується як знаряддя дискримінації в торгівлі, а також для поповнення прибуткової частини бюджету шляхом стягнення ліцензійних зборів за видачу дозволу на експорт-імпорт. Так, з 1948 США запровадили ліцензування товарів на вивіз до СРСР та ін. соціалістичних країн. Країни, які розвиваються, вдаються до ліцензування зовнішньоторг. операцій насамперед з метою захисту нац. економіки від зазіхань імперіалістичних монополій.

В. М. Лало.

ЛІЦЕНЗІ́ЙНИЙ ДО́ГОВІР — угода, за якою одна сторона (ліцензіар) надає дозвіл (*ліцензію*) на використання винаходу чи іншого науково-тех. досягнення іншій стороні (ліцензіатові). Об'єктом Л. д. може бути також нова технологія виробництва, секрети виробництва, *товарні знаки*, пром. зразки, право на використання яких передається відповідно до умов Л. д. разом з необхідним обсягом тех. документації, знань, зразками виробів та ін. матеріалами, що повинні забезпечити ефективне використання ліцензії. Особливостями Л. д., які відрізняють його від ін. видів зовнішньоторг. угод, є: збереження *права власності* на предмет угоди за ліцензіаром; встановлення строку дії Л. д., територіальний характер його дії; умови про *ноу-хау*; взаємообмін наук.-тех. досягненнями по вдосконаленню об'єктів тощо. Умови Л. д. можуть встановлювати розмір ліцензійної винагороди, форму використання об'єкта ліцензії, надання тех. допомоги ліцензіатові, участь сторін у захисті прав власника ліцензії проти порушення їх третіми особами, порядок розв'язування спорів по Л. д. В СРСР Л. д. застосовується в торг. відносинах з іноз. фірмами і є одним з видів *зовнішньоторговельних угод*. Право укладати їх надано лише всесоюзним госпрозрахунковим *зовнішньоторговельним об'єднанням* — *Ліцензінторгові* та ін. Див. також *Ліцензійна система*.

С. І. Соколенко.

ЛІЦЕНЗІНТО́РГ — всесоюзне госпрозрахункове зовнішньоторговельне об'єднання. Засновано 1962. Метою діяльності Л. є виконання планів експорту та імпорту *ліцензій*, збільшення їхнього експорту, підвищення якості й конкурентоспроможності тощо. Л. виконує операції по наданню, придбанню й комерційному обміну *патентів*, ліцензій, проведенню випробувань сировини, розробці різних тех. проектів, по експорту та імпорту машин, устаткування та ін.; по наданню або одержанню тех. допомоги й навчанню спеціалістів, якщо це необхідно для освоєння придбаних або проданих ліцензій. Л. користується правами *юридичної особи* й діє на основі *господарського розрахунку*. Очолює Л. ген. директор. Статут Л. затверджено наказом М-ва зовн. торгівлі СРСР від 1.II 1979. Місце перебування Л.— Москва.

С. І. Соколенко.

ЛІЦЕ́НЗІЯ (лат. licentia — свобода, право) — 1) Надання права на використання винаходу або ін. тех. досягнення та *ноу-хау*. Переважний вид Л.— п а т е н т н а, предметом якої є право того, хто її придбав, на використання винаходу, товарного знака тощо, на які видано *патент*. Об'єкт б е з п а т е н т н о ї Л.— тех. досягнення, що не захищаються патентом. Своєрідними є Л. на ноу-хау. Залежно від обсягу прав, переданих за Л., вона може бути простою — ліцензіатові (покупцеві) надається право використовувати винахід ліцензіара, за яким зберігається право особистої експлуатації тех. договору і право укладати аналогічні договори з ін. особами; виключною — ліцензіатові надається право виключного користування об'єктом винаходу, проте за ліцензіаром зберігається право особистого користування, та повною (прирівнюється до повного продажу патента, застосовується рідко). Звичайний строк видачі Л.— 5—10 років. Умови і оформлення Л. встановлюються *ліцензійними договорами*. В СРСР право здійснювати купівлю-продаж Л. надано госпрозрахунковим зовнішньоторг. об'єднанням М-ва зовн. торгівлі і Держкомітету СРСР по зовн. екон. зв'язках. 2) Назва документа, який видається компетентним держ. органом на право ввозу товарів з-за кордону й вивозу їх за кордон. Див. також *Ліцензійна система*.

В. М. Лало.

ЛІЦЕНЦІА́Т (лат. licentiatus, букв.— допущений) — вчений ступінь, прийнятий у франц. системі вищої освіти, а також в ун-тах Фінляндії, Швейцарії й деяких лат.-амер. країн. У сучас. франц. ун-тах — перший вчений ступінь. Розрізняють Л. літератури, наук і педагогіки. Дає право займати посаду помічника викладача в *ліцеї* або продовжувати освіту в ун-ті. У середньовічних ун-тах — проміжний ступінь між *бакалавром* і доктором.

ЛІ ЦЗУНДА́О (Лі; Lee Tsungdao) (н. 25.XI 1926, Шанхай) — амер. фізик. Учився в ун-тах Ханькоу і Куньміна, після еміграції (1946) до США — в Чікагському ун-ті. Працював у Каліфорнійському (Берклі) і Колумбійському ун-тах, Прінстонському ін-ті фундаментальних досліджень. З 1963 — професор Колумбійського ун-ту. Наук. праці з квантової теорії поля, теорії елементарних частинок, ядерної фізики, статистичної механіки, гідродинаміки і астрофізики. Спільно з *Янг Чженьніном* висловив (1956) гіпотезу про незбереження парності в *слабких взаємодіях*, яка була підтверджена (1957) експериментально. Нобелівська премія, 1957.

ЛІЧИ́ЛЬНИК — 1) Цифровий механізм, за допомогою якого виконуються арифметичні операції. Являє собою систему зубчастих коліс (одноразрядних *n*-кових регістрів), з'єднаних міжрозрядними переносами так, що при *n* обертаннях колеса нижчого розряду колесо вищого розряду обертається один раз. Коли в даному регістрі нагромаджується *n* одиниць, показання найближчого вищого регістру збільшуються на одиницю, а даний регістр переходить у нульову позицію. За призначенням і принципом дії є різні Л. (напр., *лічильник електроенергії*). Застосовують Л. у пром-сті, на транспорті, в комунальному г-ві для обліку роботи різних машин і пристроїв, для підсумовування кількості речовини, енергії, пройденого шляху тощо. 2) Пристрій для реєстрації імпульсів у різних засобах автоматики, телемеханіки тощо; часто використовується як типовий блок *цифрової обчислювальної машини*. Див. також *Лічильники ядерного випромінювання*.

ЛІЧИ́ЛЬНИК ЕЛЕКТРОЕНЕ́РГІЇ — прилад, що вимірює кількість виробленої або витраченої за певний час електроенергії. До найпоширеніших належать індукційні одно- або трифазні лічильники кіл змінного струму (див. *Індукційний прилад* вимірювальний). В таких Л. е. (мал.) є мініатюрний електродвигун (*електромагніти* з обмотками), що обертає металевий (переважно алюміні-

вий) диск, з'єднаний з лічильним механізмом. Частота обертання диска пропорційна споживаній потужності, а число обертів — кількості споживаної електроенергії. Індукційні однофазні Л. е. застосовують гол. чин. як квартирні лічильники, трифазні — на пром. підприємствах, підстанціях тощо. Є також електродинамічні Л. е. (див. *Електродинамічний прилад* вимірювальний), що ними обліковують кількість електроенергії постійного струму (напр., на електротранспорті). Досконаліші — електронні Л. е. (див. *Електронний прилад* вимірювальний).

ЛІЧИ́ЛЬНИКИ ЯДЕРНОГО ВИПРОМІ́НЮВАННЯ — прилади для реєстрування ядерних частинок (*бета-частинок, протонів, нейтронів, альфа-частинок* тощо) або *квантів* електромагнітного проміння. Дія Л. я. в. грунтується на властивостях заряджених частинок при проходженні крізь речовину спричинювати *іонізацію* та збудження її *атомів,* а при швидкостях, більших за *фазову швидкість* світла в середовищі,— *Черенкова—Вавилова випромінювання*. Нейтрони та γ-кванти створюють вторинні заряджені частинки, які іонізують і збуджують атоми речовини. Л. я. в. широко застосовують для вимірювання інтенсивності ядерного випромінювання, визначення його складу та енерг. спектра частинок, а також при вивченні процесів взаємодії частинок з атомними ядрами та процесів народження, взаємного перетворення і розпаду *елементарних частинок*. Див. *Гейгера—Мюллера лічильник, Іонізаційна камера, Напівпровідниковий детектор, Черенкова лічильник, Сцинтиляційний лічильник, Бульбашкова камера, Вільсона камера.*

О. Ф. Німець.

ЛІША́НСЬКИЙ Юхим Якович [н. 26.IX (9.X) 1905, Київ] — укр. рад. режисер, педагог, засл. арт. УРСР (з 1938). Член КПРС з 1942. В 1922 закінчив режисерське відділення 3-ї студії МХАТу ім. Євг. Вахтангова, 1925—26 навчався в режисерській студії мистецького об'єднання «*Березіль*» (Київ). У 1931—41 — режисер Київ. театру Червоної Армії; 1941—44 — в театрах Кустаная, Барнаула, Дніпропетровська; з 1946 — режисер і педагог оперної студії Київ. держ. консерваторії (професор — з 1950). Спектаклі: «Гроза» О. Островського, «Російські люди» Симонова, «Навала» Леонова, «Весілля Фігаро» Бомарше; оперні вистави — «Черевички», «Євгеній Онєгін» Чайковського та ін.

ЛІ́ШЕВ Всеволод Всеволодович [25.IX (7.X) 1877, Петербург — 15.VIII 1960, Ленінград] — рос. рад. скульптор, нар. художник СРСР (з 1957), дійсний член АМ СРСР (з 1949). У 1906—13 навчався в петерб. АМ у В. *Беклемішева* та Г. Залемана. Твори: портрети (Д. Менделєєва, 1952), композиції («Мати», 1945—46), пам'ятники (М. Чернишевському в Ленінграді, відкритий 1947) та ін. В 1916—29 і 1947—60 викладав у АМ; професор — з 1948. Серед учнів Л.— М. *Томський,* В. Інгал та інші. Нагороджений орденом Леніна. Держ. премія СРСР, 1942.

Літ.: Бойков В. С. Всеволод Всеволодович Лишев. Л., 1960.

ЛІШКО́ Валерій Казимирович (н. 26.X 1937, Київ) — український рад. біохімік, член-кор. АН УРСР (з 1979). Член КПРС з 1971. Закінчив Київ. ун-т (1960). З 1960 працює в Ін-ті біохімії АН УРСР (з 1970 — заст. директора по наук. роботі; з 1977 — директор). Осн. праці присвячені вивченню молекулярних механізмів активного і пасивного транспорту іонів через *мембрани біологічні*. Розробив метод ідентифікації каналів нервових і м'язових мембран у безклітинних системах. Реконструював натрієвий канал на штучній фосфоліпідній мембрані ліпосом. Премія ім. О. В. Палладіна АН УРСР, 1980.

ЛІЩИ́НА (Corylus) — рід рослин родини березових. Кущі, рідше дерева. Листки чергові, широкоовальні. Квітки одностатеві, чоловічі — зібрані в звислі сережки, жіночі — у двоквіткових суцвіттях — дихазіях; розпускаються до появи листків. Плід — однонасінний горіх із здерев'янілим оплоднем, їстівний. Бл. 15 видів, поширений у помірній зоні Європи, Азії, Пн. Америки. В СРСР — 7 дикорослих видів, з них в УРСР — один: Л. звичайна (C. avellana). Росте як підлісок мішаних лісів на Поліссі і в Лісостепу. Кущі, рідше дерева, заввишки 2—4 і 7—8 м. Культивують. Урожайність з 1 га насаджень до 500 кг горіхів. Плоди містять (у %): жирів до 60, білків 16—18, вуглеводів 4, мінеральних солей — 2—3 та вітамін В, каротин; вживаються свіжими, сушеними, підсмаженими, використовуються в харчовій та лакофарбовій пром-сті. З деревини виготовляють вугілля (для малювальних олівців і мисливського пороху), обручі, держаки, вудилища та ін. Л. використовують для протиерозійних насаджень та для озеленення майже по всій Україні (крім крайнього півдня). В УРСР вирощують культурні види. Л. ведмежа (C. colurna) — дерево до 25 м заввишки, з широкопірамідальною кроною. Живе до 200 років. Має міцну деревину. Розводять у Криму, зустрічається в Черкас., Хмельн. та ін. областях. В Криму як горіхоплідні культури вирощують Л. понтійську (C. pontica) — кущ від 2 до 5 м заввишки (дико росте на Кавказі і в Малій Азії) та Л. велику, або ломбардську (*фундук*).

М. М. Грисюк.

ЛІ́ЯРНИЦТВО — в минулому — виливання (з міді та олова) дзвонів, гармат, ліхтарів, коновок, прикрас, посуду тощо. Л. поділяється на *людвісарство* (виливання з міді) і *конвісарство* (виливання з олова). Л. виникло на Україні в 14 ст. Див. *Литво художнє*.

Літ.: Модзалевський В. До історії українського ліярництва. В кн.: Збірник секції мистецтв українського наукового товариства, т. 1. К., 1921; Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні. XIV—XVIII ст. К., 1973.

ЛКСМУ — див. *Ленінська Комуністична Спілка Молоді України.*

ЛЛАНВІ́РНСЬКИЙ ВІК І ЯРУС (за назвою нас. пункту Лланвірн у Великобританії) — ранній вік середньоордовицької епохи ордовицького періоду та відклади, що утворилися в той час. На Україні відклади Л. я. (вапняки й мергелі) поширені в пн.-зх. частині *Волино-Подільської плити*. Потужність їх 6—8 м. Див. також *Ордовицький період і ордовицька система.*

П. Д. Цегельнюк.

ЛЛАНДЕ́ЙЛЬСЬКИЙ ВІК І ЯРУС (за назвою нас. пункту Лландейло у Великобританії) — другий вік середньоордовицької епохи ордовицького періоду та відклади, що утворилися в той час. На Україні відклади Л. я. (вапняки й мергелі) поширені в пн.-зх. частині *Волино-Подільської плити*. Потужність їх до 5—10 м. Див. також *Ордовицький період і ордовицька система.*

П. Д. Цегельнюк.

ЛЛАНДОВЕРІ́ЙСЬКИЙ ВІК І ЯРУС (за назвою нас. пункту Лландовері у Великобританії) — ранній вік ранньосилурійської епохи силурійського періоду та відклади, що утворилися в той час. На Україні відклади Л. я. (вапняки, мергелі, аргіліти, алевроліти, пісковики) поширені на *Волино-Подільській плиті*. Потужність їх 2—3 м. Див. також *Силурійський період і силурійська система.*

П. Д. Цегельнюк.

ЛЛОЙД ДЖОРДЖ (Lloyd George) Девід (17.I 1863, Манчестер — 26.III 1945, Лланістамдві, Карнарвоншір) — держ. діяч Великобританії, лорд (1945). Юрист. У 1890—1944 — член палати громад від *Ліберальної партії*. Очолював праве крило партії (з 1919). Прем'єр-міністр коаліційного уряду 1916—22. У 1926—31 — лідер об'єднаної Ліберальної партії. Л. Д. був одним з гол. творців *Версальського мирного договору 1919* і одним з організаторів антирад. збройної інтервенції та екон. блокади проти Рад. Росії. За допомогою соціальної демагогії намагався поширювати політ. вплив буржуазії в робітн. русі. По-примиренськи ставився до фашизму в Німеччині, однак з виникненням реальної загрози для Брит. імперії в роки 2-ї світової війни виступав за союз Великобританії з СРСР у боротьбі проти фашист. агресії.

Літ.: Виноградов К. Б. Дэвид Ллойд Джордж. М., 1970.

Л. О. Лещенко.

ЛЛОЙДС (Lloyds) — одна з найбільших фінансово-монополістичних груп Великобританії. Сформувалась у 50—60-х рр. 20 ст. навколо банків «Ллойдс банк» та «Нейшенал-Вестмінстер банк», які належать до 4 найбільших приватних банків Великобританії. До групи Л. входять також велика страхова монополія «Ігл стар іншуранс», багатогалузеві пром. і торг. та кредитні монополії «Хілл Семюел», «Роберт Флемінг», група маш.-буд. та електротех. підприємств тощо. Гол. інтереси Л. зосереджені в сфері банківської діяльності, страхового бізнесу, споживчого кредиту, зовн. торгівлі та судноплавства. Поширює свою діяльність у пром-сті. Має великі капіталовкладення в країнах Британської Співдружності та зх.-європ. країнах. Л. пов'язана з

В. В. Лішев.

В. В. Лішев. Портрет Д. І. Менделєєва. Граніт. 1952. Державний Російський музей у Ленінграді.

Лобія. Верхня частина рослини і плід.

П. П. Лобанов.

Л. Д. Лобанова.

М. І. Лобачевський.

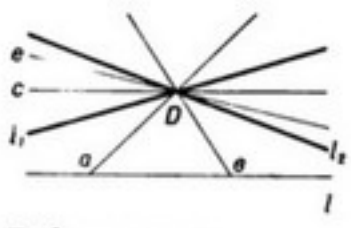

Лобачевського геометрія. Розміщення прямих у площині Лобачевського.

брит. консервативними колами та урядом країни. Наприкінці 1978 активи компаній, які контролює група Л., становили бл. 85 млрд. доларів. *В. А. Колибанов.*

ЛЛЯНА́ ПРОМИСЛО́ВІСТЬ — галузь промисловості, підприємства якої виробляють тканини з лляної пряжі. Див. *Текстильна промисловість.*

ЛЛЯНА́ ТКАНИ́НА — тканина з лляної або мішаної (з лляних та інших волокон) *пряжі*. Виробляють її здебільшого полотняним *переплетенням ниток*. Буває фарбована, строкатоткана, сирова, вибілена, вибивна із спец. просоченням (напр., проти гниття) або без нього. Відзначається значною міцністю, невеликою розтяжністю та усадкою, добре вбирає вологу. З Л. т. (див. *Батист, Брезент, Тик*) шиють одяг, білизну, виготовляють технічні і тарні вироби тощо. В СРСР 1978 вироблено 796 млн. м лляної тканини, в т. ч. в УРСР — 75,2 млн. м. Див.також *Текстильна промисловість.*

ЛОБА́Н (Mugil cephalus) — риба родини кефалевих. Довж. тіла до 75 см, жива маса до 7 кг. Статевої зрілості досягає на 6—8-му році. Нерест у травні — червні, ікра пелагічна (плаваюча). Живиться водоростями, безхребетними. Л. найбільш поширений в тропіч. морях; в СРСР — у Чорному, Азовському і Японському. В Каспійському морі акліматизований 1930—34. Для нагулу заходить у мілководні затоки, лимани і солонуваті приморські озера. Цінна промислова риба. Іл. с. 206.

ЛОБА́НОВ Павло Павлович [н. 2 (15). I 1902, с. Старо, тепер Дмитровського р-ну Моск. обл.] — рос. рад. економіст, держ. діяч, акад. ВАСГНІЛ (з 1948), президент ВАСГНІЛ (1956—61, 1965—78), Герой Соціалістичної Праці (1971). Член КПРС з 1927. В 1925 закінчив Моск. с.-г. академію ім. К. А. Тімірязєва. В 1936—37 — зав. кафедрою в Моск. ін-ті землеустрою. В 1937 — ректор Воронезького с.-г. інституту. У 1938—46 — нарком зернових і тваринницьких радгоспів СРСР. Делегат XX, XXIII, XXIV, XXV з'їздів КПРС. На XX з'їзді КПРС обирався кандидатом у члени ЦК КПРС. Депутат Верховної Ради СРСР 4, 5, 7, 8-го скликань. Осн. праці — з питань системи ведення с. г. в різних природно-екон. зонах, інтенсифікації с. г. нечорнозем'я, цілинних і перелогових земель. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

ЛОБА́НОВА Лілія Данилівна (н. 30.VII 1922, Черкаси) — укр. рад. співачка (лірико-драматичне сопрано) і педагог, нар. арт. УРСР (з 1954). Член КПРС з 1952. В 1948 закінчила Київ. консерваторію. В 1948—70 — солістка Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Партії: Дідона («Енеїда» Лисенка), Гелена («Богдан Хмельницький» Данькевича), Милана, Мар'яна («Милана», «Арсенал» Г. Майбороди), Ліза («Пікова дама» Чайковського), Аїда (однойменна опера Верді). З 1970 — доцент Київ. консерваторії. Концертна діяльність.

ЛОБА́ТИЙ БИК, бібос (Bibos) — рід ссавців род. *бичачих*. Лоб широкий, плоский (звідки й назва Л. б.). Роги сплюснуті, спрямовані вбік і назад; вони є в обох статей. Забарвлення від рудуватого до майже чорного. Поши. в Індії, Індокитаї, на Зондських о-вах. Живуть в рівнинних лісах невеликими групами. Самки щороку народжують по одному теляті. Рід представлений кількома видами: *гаур,* свійська форма, від нього походить — гаял; *бантенг* і свійська форма його — балійська худоба; камбоджійський Л. б., або купрей (B. sauveli).

ЛОБАЧЕ́ВСЬКИЙ Микола Іванович [20.XI (1.XII) 1792, Нижній Новгород, тепер Горький — 12 (24). II 1856, Казань] — рос. математик, творець *неевклідової геометрії*. Закінчив (1811) Казан. ун-т. З 1812 — його викладач (з 1816 — професор), у 1827—46 — ректор. Осн. заслугою Л. є відкриття нової геом. системи, відмінної від *евклідової геометрії*. Перше повідомлення про це відкриття він зробив 1826, а у 1829—30 надрукував працю «Про початки геометрії» з викладенням своєї теорії. Наук. ідеї Л. не зрозуміли його сучасники, але він продовжував розробляти свою геометрію. Ця стійка боротьба за наук. істину відрізняє Л. від двох його сучасників (Я. *Бояї* та К. Ф. *Гаусса*), які також прийшли до відкриття неевклідової геометрії. *Лобачевського геометрія* здобула повне визнання і поширилась лише після його смерті завдяки працям Е. *Бельтрамі*, Ф. *Клейна*, Ж. А. *Пуанкаре* та ін. Л. належать також фундаментальні праці з алгебри та матем. аналізу. Він перший встановив різницю між поняттями про неперервність і диференційовність функцій, довів кілька теорем про тригонометричні ряди, подав один з найзручніших методів наближеного розв'язування алгебр. рівнянь тощо. За філос. поглядами Л.— матеріаліст. Вважав, що в природі існують лише матеріальні тіла і всім їм властивий рух. Розглядав простір як множину геом. просторових тіл. Доводив, що безконечний простір у всій різноманітності його властивостей не можна охопити однією лише евклідовою геометрією. Л. підкреслював роль відчуттів у пізнанні, водночас надаючи великого значення розумові. Заперечував існування природжених понять. Виступав з критикою апріоризму (див. *Апостеріорі і апріорі*), зокрема в математиці. Вважав, що істинність геом. понять визначається не апріорно, як стверджував І. *Кант*, а за допомогою досвіду. Критика Л. ідеалізму Канта сприяла утвердженню матеріалістичних ідей у математиці.

Ім'ям Л. названо Міжнар. премію Казанського фіз.-матем. т-ва (1897—1937) та премію АН СРСР (з 1947).

ЛОБАЧЕ́ВСЬКОГО ГЕОМЕ́ТРІЯ — геометрична теорія, система *аксіом* якої відрізняється від системи аксіом *евклідової геометрії* лише аксіомою про *паралельні прямі*. Основоположник її — М. І. *Лобачевський* (1826). Його аксіома паралельності твердить: «Через точку, яка не лежить на заданій прямій, проходять принаймні дві прямі, що лежать з заданою прямою в одній площині і не перетинають цієї прямої». Використовуючи цю аксіому, можна довести, що через точку (D), розміщену поза прямою (l), проходить безліч прямих (a, $в$ і т. д.), які перетинають задану пряму, та безліч прямих (c, l_1, l_2, e і т. д.), що її не перетинають (мал.). Прямі (l_1 і l_2), які відділяють прямі, перетинні з заданою прямою, від неперетинних з нею, наз. паралельними до заданої прямої. Властивості фігур в Л. г. багато в чому відрізняються від евклідових. Так, в ній не існує подібних фігур, сума кутів довільного трикутника менша за 180°, тощо.

Відкриттю Л. г. передувало багато невдалих спроб доведення евклідової аксіоми про паралельність. Намагаючись довести її від супротивного, Лобачевський висунув наведену вище аксіому про паралельність і незабаром пересвідчився, що вона не приводить до суперечності, а висновки з неї становлять основу нової геометрії. Цю геометрію незалежно від Лобачевського створив також Я. *Бояї* (1832). Про існування геометрії, відмінної від евклідової, знав і К. Ф. *Гаусс*. Однак він не наважився опублікувати свої результати, боячись, що його не зрозуміють. Геометрія куска площини Лобачевського реалізується на *псевдосфері*, яку відкрив Е. *Бельтрамі* (1868) і тим самим поклав край недовір'ю до нової геометрії. Велике значення Л. г. полягає в тому, що вона була першою геом. теорією, відмінною від евклідової, і поклала початок розвиткові *неевклідових геометрій*. Л. г. застосовують у теорії функцій, матем. аналізі, в теорії чисел і в теорії відносності.

Літ.: Андриевская М. Г. Аналитическая геометрия в пространстве Лобачевского. К., 1963; Лаптев Б. Л. Геометрия Лобачевского, её история и значение. М., 1976; Погорелов А. В. Основания геометрии. М., 1979.

В. П. Білоусова.

ЛОБЕЛІ́Н, $C_{22}H_{27}NO_2$ — *алкалоїд*, що міститься в трав'янистій рослині *лобелії* здутій; одержують також синтетично. Л. застосовують у мед. практиці (*ін'єкції*) у вигляді його гідрохлориду для збудження дихання, іноді як діагностичний засіб для визначення швидкості течії крові.

ЛОБЕ́ЛІЯ (Lobelia) — одно- та багаторічні трав'янисті, напівкущові або кущові рослини родини лобелієвих. Листки прості, чергові. Квітки двостатеві, зигоморфні, зібрані в китиці. Плід — коробочка. Бл. 300 видів, поширених переважно в тропіч. і субтропіч. країнах. В СРСР 2 види: Л. Дортмана (L. dortmanna) і Л. сидячолиста (L. sessilifolia). В УРСР у дикому стані немає. Окремі види Л. декоративні; відомо багато сортів Л. садової (L. erinus), Л. яскравої (L. fulgens) і Л. темно-червоної (L. cardinalis) з білими, блакитними, синіми, рожевими і червоними квітками. Л. здута (L. inflata) і Л. пекуча (L. urens) містять до 0,5% алкалоїду лобеліну, який

застосовується при захворюваннях дихальних шляхів. Іл. с. 206.

А. П. Лебеда.

ЛОБИСЕ́ВИЧ Опанас Кирилович (рр. н. і см. невід.) — укр. письменник 18 ст. Н. в містечку Погар (тепер смт Брян. обл.) в сім'ї козацького старшини. В 1747—52 навчався в Київ. академії, в 1754—60 — в ун-ті при Петерб. академії наук, після чого був перекладачем у графа К. *Розумовського* (до 1764). Бл. 1776 повернувся на Україну. Переробив укр. мовою в бурлескно-травестійному стилі еклоги *Вергілія* (з «Буколік») — «Виргилиевы пастухи... в малороссийский кобеняк переодетые». Твір не зберігся.

Літ.: Петров Н. Один из предшественников Ив. Петр. Котляревского в украинской литературе XVIII в. Афанасий Кириллович Лобысевич. СПБ, 1904.

Г. А. Нудьга.

ЛО́БІ, лобізм (англ. lobby — приймальна, вестибюль, кулуари) — система представництв великих монополій та ін. впливових груп при законодавчих органах США. Здійснюють прямий тиск (аж до підкупу) на конгресменів для прийняття вигідних для цих монополій законів. Під впливом Л., зокрема, було прийнято ряд екон. і політ. рішень в інтересах реакційних режимів Ізраїлю, Пд. Кореї, ПАР, Чілі тощо. Лобізм поширився також у парламентах ін. капіталістичних держав.

ЛОБІ́ТУ — місто на Зх. Анголи. Значний порт на узбережжі Атлантичного ок., кінцевий пункт трансафр. магістралі, залізнична станція, аеропорт. 59,5 тис. ж. (1970). Підприємства цем., азбоцем., харч. та ін. галузей пром-сті. Рибальство, суднoремонт.

ЛО́БІЯ, гіацинтові боби (Dolichos lablab) — однорічна трав'яниста перехреснозапильна рослина родини *бобових*. Стебло витке або прямостояче, заввишки до 1,5 м і більше. Листки трійчасті. Квітки різних кольорів, одиночні або зібрані в китицю. Плід — біб. Походить Л. з Сх. Африки. Вирощують на зелений корм, зерно, сіно й *зелене добриво*. Недостиглі молоді боби використовують як зелений овочевий продукт. Є декоративні форми Л. У культурі найпошир. в Індії, Єгипті, Судані, Китаї та Індокитаї. В СРСР Л.— нова, малопошир. культура. Вирощують її в Грузії, Азербайджані; випробовують на Пд. Україні. Кормові якості Л. високі. Урожайність зеленої маси — 100—120 ц/га, в умовах зрошення — 300—350 ц/га, зерна — відповідно 5—9 і 12—20 ц/га. Іл. с. 207.

О. С. Устименко.

ЛОБКО́ВА ВО́ША — рід комах. Те саме, що й *площиця*.

ЛО́БНІ ПА́ЗУХИ — парні порожнини в лобній частині черепа багатьох ссавців, у т. ч. людини. Містяться в ділянці надорбітальних дуг. У людини Л. п. відмежовані одна від одної тонкою кістковою перетинкою і сполучаються з порожниною носа отвором, що відкривається в середній носовий хід. Л. п. вистелені слизовою оболонкою. Про запальні процеси стінок Л. п. див. *Фронтит*.

ЛОБНО́Р — безстічне озеро в зх. частині Китаю. Розташоване в Тарімській улоговині на вис. бл. 780 м. Місцеположення, розміри, обриси, глибина й солоність води в озері безперервно змінюються, що зумовлено мінливим характером стоку річок Таріму та Кончедар'ї, які живлять Л. Макс. площа сучас. Л. понад 3 тис. км², пересічна глиб. 1 м. Вздовж берегів — солончаки й болота. У посушливі роки озеро розпадається на кілька водойм, іноді пересихає. Замерзає у листопаді, скресає у березні. Вперше його дослідив М. М. *Пржевальський* 1876.

ЛО́БОВ Семен Михайлович [2 (15).II 1913, с. Смольниково, тепер Волоколамського р-ну Моск. обл.— 12.VII 1977, Москва] — рад. військ. діяч, адмірал флоту (1970). Член КПРС з 1940. У ВМФ з 1932. В 1937 закінчив Вище військ.-мор. уч-ще. Учасник *радянсько-японської війни 1945*. З 1954 — командир з'єднання кораблів Чорноморського флоту, з 1957 — Пн. флоту. З 1961 — заст. команд., з 1964 — команд. Пн. флотом. З 1972 — пом. нач. Генштабу Збройних Сил СРСР по ВМФ. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

ЛОБОДА́ Андрій Митрофанович [14 (26).VI 1871, м. Свенцяни, тепер Швенчоніс, Лит. РСР — 1.I 1931, Київ] — укр. фольклорист, літературознавець і етнограф, акад. АН УРСР (з 1922), чл.-кор. АН СРСР (з 1923). Закінчив Київ. ун-т (1894), професор цього ун-ту (з 1904), завідував кафедрою рос. л-ри. Один із засновників і професор Вищих жіночих курсів. Очолював Етногр. комісію АН УРСР (1921—30). У більшості праць виступав прихильником істор. методу досліджень. Праці з питань слов'ян. пісенного епосу, історії рос. та укр. л-р, театру, етнографії: «Білоруська народна поезія і російський билинний епос» (1895), де проводиться ідея єдності рос., укр. та білорус. епосу, «Російський богатирський епос» (1896), «Лекції з народної словесності» (1912), «Доля етнографії на Україні в 1917—1925 рр.» (1926). Автор досліджень про О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Максимовича, П. Куліша.

Літ.: Попов П. М. Академік А. М. Лобода як фольклорист. «Народна творчість та етнографія», 1959, № 2.

І. П. Березовський.

ЛОБОДА́ Григорій (р. н. невід.— травень 1596) — гетьман повстанського війська, один з керівників *Наливайка повстання 1594—96* на Україні. Восени 1594 і навесні 1595 разом з С. *Наливайком* брав участь у походах на Молдавію проти тур.-тат. агресорів. У травні 1596 під час облоги польс.-шляхет. військом повстанського табору поблизу Лубен в урочищі Солоница (див. *Солоницький бій 1596*) Л. вступив у таємні переговори з коронним гетьманом С. *Жолкевським*. Звинувативши Л. у зраді, повстанці стратили його.

ЛОБОДА́ Іван Іванович (н. 5.VII 1926, с. Малі Кринки, тепер Глобинського р-ну Полтав. обл.) — укр. рад. живописець, засл. художник УРСР (з 1976). Член КПРС з 1971. В 1949—57 навчався у Київ. художньому ін-ті. Твори: «Портрет дівчини» (1958), «Гуцул» (1960), «Портрет Т. Г. Шевченка», «Гуцулочка» (обидва — 1961), «Піонерка» (1963), «На рідній землі» (1964), «Іван Франко в Карпатах» (1966), «Гуцульське весілля» (1969), «Трудівники полонин» (1975), «Довбуш» (1977—79).

ЛОБОДА́ (Chenopodium) — рід однорічних, рідше багаторічних трав'янистих рослин, напівкущів і кущів родини лободових. Листки чергові, прості, у більшості видів трикутно-списоподібні, довгасто-яйцевидні або овальні. Квітки здебільшого двостатеві, зеленуваті, найчастіше зібрані в клубочки, що утворюють волотевидні суцвіття. Плід з тонким плівчастим оплоднем. Бл. 150 видів, пошир. переважно в помірних зонах земної кулі. В СРСР — бл. 30 видів, з них в УРСР — 22. Більшість видів Л.— *бур'яни*, серед них найпоширеніша Л. б і л а (Ch. album). Засмічує просапні культури, росте на узбіччях доріг, лісосмуг. Як бур'яни пошир. також Л. багатолиста (Ch. foliosum), Л. багатонасінна (Ch. polyspermum) тощо. З а х о д и б о р о т ь б и. Своєчасний обробіток грунту, старанний догляд за посівами, застосування *гербіцидів*. Деякі види Л. застосовують у медицині, напр. Л. а м б р о з і є в и д н у (Ch. ambrosioides), ефірну олію з якої використовують як протиглисний засіб. Л. гібридна (Ch. hibridum) і Л. смердюча (Ch. vulvaria) — *отруйні рослини*. Л. головчасту (Ch. capitatum) культивують як декоративну рослину. Іл. с. 210.

І. В. Веселовський.

ЛО́ВАТЬ — річка в РРФСР, у межах Псков. і Новгород. областей. Бере початок з оз. Ловатець (на тер. БРСР), впадає в оз. Ільмень. Довж. 530 км, площа бас. 21,9 тис. км². Живлення мішане, замерзає в листопаді — січні, скресає в березні — квітні. У пониззі судноплавна (70 км). На Л.—міста Великі Луки, Холм. По Л. у стародавні часи проходив торг. шлях з Балтійського м. на Дніпро й Чорне м. (*«шлях з варяг у греки»*).

ЛОВЕ́ЙКО Йосип Гнатович [н. 6 (19).II 1906, с. Прохори, тепер Спаського р-ну Примор. краю] — рос. рад. архітектор, нар. арх. СРСР (з 1975), дійсний член АМ (з 1979). Член КПРС з 1950. В 1926—31 навчався у ВХУТЕІНі та архіт. ін-ті в Москві у О. Весніна та К. Мельникова. В 1955—60 — гол. архітектор Москви. Роботи: вестибюль станції метрополітену «Дзержинська» (1935), готель «Радянський» (1950), комплекс житл. будинків на проспекті Миру (1952—55), планування і забудова житл. р-ну Дегуніно (1962—72), всі — у співавт., в Москві. Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни 2-го ступеня, медалями. Держ. премія СРСР, 1951.

ЛО́ВЕЛЛ (Lovell) Джеймс (н. 25. III 1928, Клівленд, шт. Огайо) — астронавт США, капітан 1-го рангу ВМФ. Закінчив Вісконсінський ун-т і Військово-морську академію в Аннаполісі (1952), а також школу авіац. безпеки при ун-ті у Пд. Каліфорнії. З 1962 — у групі астронавтів. 4—18.XII 1965

А. М. Лобода.

Й. Г. Ловейко.

Дж. Ловелл.

І. І. Лобода. Гуцул. 1960.

Лобода біла. Нижня і верхня частини рослини та насінина.

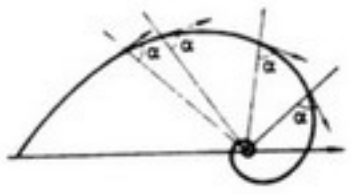

Логарифмічна спіраль.

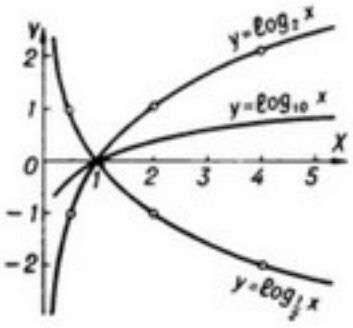

Графіки деяких логарифмічних функцій.

разом з Ф. *Борманом* здійснив політ на космічному кораблі «Джеміні-7», 11—15.XI 1966 разом з Е. *Олдріном* — на кораблі «Джеміні-12». 21—27.XII 1968 разом з Ф. Борманом та У. *Андерсом* здійснив 1-й політ до Місяця на кораблі «Аполлон-8» з виходом на селеноцентричну орбіту, 11—17.IV 1970 — з Дж. *Суіджертом* та Ф. *Хейсом* — політ до Місяця на кораблі «Аполлон-13». Ім'ям Л. наз. кратер на зворотному боці Місяця.

ЛО́ВЕЛЛ (Лоуелл; Lowell) Персіваль (13.III 1855, Бостон — 12.XI 1916, Флагстафф, шт. Арізона) — амер. астроном, дослідник *Марса*. Закінчив (1876) Гарвардський ун-т. На основі багаторічних спостережень встановив характер сезонних змін на Марсі, зокрема видимості на його поверхні т. з. каналів, відкритих Дж. *Скіапареллі*. Обчислив (1915) орбіту планети, відкритої 1930 і названої *Плутоном*.

ЛОВІНЕ́СКУ (Lovinescu) Хорія (н. 20.VIII 1917, Фелтічені) — рум. драматург. Популярність Л. принесли драми «Світло з Ульмів» (1952) і «Зруйнована цитадель» (1954, в СРСР ставилася під назвою «В домі пана Драгомиреску»). В центрі творів Л.— ставлення людини до соціальної революції, проблеми моралі, гуманізму й захисту миру. П'єси Л. написані в реалістичній манері з використанням образів-символів («Готель на перехресті», 1957; «Сестри Бога», 1959; «Смерть художника», 1964; «Петру Рареш», 1967; «І я був в Аркадії», 1971; «Людина, яка...», 1972).

С. В. Семчинський.

ЛО́ВІЦ Товій (Йоганн Тобіас) Єгорович (25.IV 1757, Геттінген — 7.XII 1804, Петербург) — рос. хімік і фармацевт, акад. Петерб. АН (з 1793). За походженням німець. У 1768 переїхав у Петербург разом з батьком, який прийняв запрошення Петерб. АН. У 1785 відкрив адсорбційні властивості вугілля і застосовував їх для очищення питної води, спиртових розчинів, цукру тощо. Л. відкрив явище перенасичення й переохолодження розчинів солей, спосіб очищення речовин перекристалізацією. Вперше одержав кристалічну оцтову к-ту, кристалічну глюкозу, абсолютний спирт, чистий ефір тощо. Розробив методи розділення барію, стронцію і кальцію.

ЛОВМЯ́НСЬКИЙ (Łowmiański) Генрик (н. 22.VIII 1898, Даугуджяй, тепер Лит. РСР) — польс. історик-славіст, акад. Польс. АН (з 1952). Професор ун-тів у Вільнюсі (з 1934) і Познані (з 1945). Автор досліджень з ранньофеод. історії Польщі, Литви та Київ. Русі. У праці «Проблема ролі норманнів у виникненні слов'янських держав» (1957) Л. піддав критиці *норманську теорію*. В ряді розвідок висвітлив давню історію зх.-укр. земель. Праця Л. «Найдавніша історія Польщі» (1963) відзначена 1964 Держ. премією ПНР.

ЛОГАРИ́ФМ (від грец. λόγος, тут — відношення і ἀριθμός — число) дійсного числа N при основі a ($a > 0$, $a \neq 1$) — показник степеня, до якого треба піднести a, щоб одержати N. Позначається $\log_a N$. Отже, $a^{\log_a N} = N$ (осн. логарифмічна тотожність). В полі *дійсних чисел* кожне додатне число при даній основі має єдиний дійсний Л.; від'ємні числа і 0 Л. не мають. Осн. властивості Л.: $\log_a 1 = 0$; $\log_a a = 1$; $\log_a (N_1 \cdot N_2) = \log_a N_1 + \log_a N_2$; $\log_a (N_1/N_2) = \log_a N_1 - \log_a N_2$; $\log_a N^n = n \log_a N$; $\log_a \sqrt[n]{N} = \frac{1}{n} \log_a N$.

Ці властивості використовують для спрощення множення, ділення, піднесення до степеня та добування кореня. За Л. чисел при одній основі a можна обчислити Л. чисел при ін. основі b: $\log_b N = \log_a N / \log_a b$. Обчислення Л. числа наз. логарифмуванням, обчислення числа за його Л.— потенціюванням. Л. при фіксованій основі становлять систему Л. Найуживанішими системами Л. є *десяткові логарифми* ($\lg N$) та *натуральні логарифми* ($\ln N$). Ціла частина десяткового Л. (найбільше ціле число, яке не перевищує його) наз. характеристикою, дробова (різниця між Л. і його цілою частиною) — мантисою. Оскільки $\lg (10^k \cdot N) = k + \lg N$, то десяткові Л. чисел, що відрізняються лише множником 10^k, мають однакові мантиси і відрізняються лише характеристиками. Напр., $\lg 2 \approx 0{,}3010$; $\lg 20 \approx 1{,}3010$; $\lg 200 \approx 2{,}3010$ тощо. Ця властивість лежить в основі побудови таблиць Л., які містять лише мантиси Л. цілих чисел. У полі *комплексних чисел* Л. числа z обчислюється за формулою

$$\log_a z = [\ln |z| + i(\varphi + 2\pi n)]/\ln a,$$

(n — довільне ціле число), яка дає змогу обчислювати Л. також від'ємних чисел.

Л. винайшли на поч. 17 ст. незалежно один від одного Д. *Непер* та швейц. математик І. Бюргі (1552—1632). Термін Л. запропонував Д. Непер (1614); він же вперше встановив їхні властивості. Позначення Л. ввів 1632 Б. *Кавальєрі*. Сучас. визначення Л. вперше дав англ. математик В. Гардінер (1742). Перші таблиці Л. склали незалежно один від одного Д. Непер (1614) та І. Бюргі (1620). В Росії таблиці Л. вперше видано 1703 за участю Л. П. *Магницького*. Значний вклад у розвиток теорії Л. зробив Л. *Ейлер*. Див. також *Логарифмічна лінійка, Логарифмічна функція*.

Літ.: Гиршвальд Л. Я. История открытия логарифмов. Х., 1952; История математики, т. 2. М., 1970; Маркушевич А. И. Площади и логарифмы. М., 1979.

Е. М. Сільвестрова.

ЛОГАРИФМІ́ЧНА ЛІНІ́ЙКА, лічильна лінійка — інструмент, за допомогою якого множення, ділення, піднесення до степеня, добування кореня та ін. операції над числами замінюються операціями над *логарифмами* цих чисел. Найпростіша Л. л. складається з корпуса, движка та бігунка (із скла чи плексигласу), що має візирну лінію (мал.). На корпусі нанесено шкали: D — осн. шкала чисел; L — шкала мантис десяткових логарифмів чисел, нанесених на шкалі D; A — шкала квадратів чисел; K — шкала кубів чисел. На лицьовій стороні движка нанесено шкали: C (збігається з D); B (збігається з A в поч. положенні движка); R — шкала величин, обернених до чисел шкали D; на зворотній — S — шкала синусів; T — тангенсів; $S\&T$ — синусів і тангенсів малих кутів. Л. л. дає змогу знаходити 3—4 правильні значущі цифри числа. Л. л. винайдено у 17 ст.

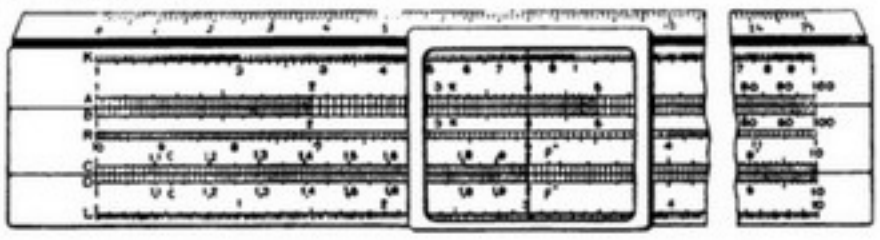

Логарифмічна лінійка.

Літ.: Панов Д. Ю. Счетная линейка. М., 1973.

ЛОГАРИФМІ́ЧНА СПІРА́ЛЬ — плоска крива, рівняння якої в полярній системі *координат* має вигляд $\rho = ae^{m\varphi}$, де a і m — сталі. Можна розглядати як траєкторію точки, що переміщається по радіус-вектору, тоді як сам радіус-вектор обертається навколо полюса. Різниця *логарифмів* радіус-векторів двох будь-яких точок Л. с. прямо пропорційна різниці полярних кутів цих точок. Всі промені, що виходять з полюса, Л. с. перетинає під сталим кутом $\alpha = \operatorname{arc\,ctg} m$ (мал.). Вона асимптотично наближається до початку координат. Вперше її розглянув 1638 Р. *Декарт*. Застосовують Л. с. в техніці, в навігаційній службі та авіації.

ЛОГАРИФМІ́ЧНА ФУ́НКЦІЯ — функція, обернена до *показникової функції*. Позначається $y = \log_a x$, де $a > 0$ ($a \neq 1$) — основа *логарифма*. Л. ф. визначена лише при $x > 0$. При $a > 1$ Л. ф. є зростаючою (див. *Зростання і спадання функції*), при $0 < a < 1$ — спадною (мал.). Якщо $a = e$ (див. *Непера число*), то $y = \ln x$; цю Л. ф. широко застосовують у матем. аналізі. Л. ф.— одна з осн. *елементарних функцій*, вона була відома ще математикам 17 ст.

ЛОГАРИФМІ́ЧНИЙ ПАПІ́Р — спеціально розграфлений папір, що має вигляд прямокутної сітки. Складається з двох сімей паралельних прямих, рівняння яких мають вигляд: $x = m \lg u$, $y = m \lg v$, де m — сталий множник, що визначає масштаб сітки, x і y — декартові *координати*, що є десятковими *логарифмами* чисел u^m і v^m. На Л. п. *графіки функцій* часто набувають простішого вигляду. Так, функція $v = 2u^2$ на Л. п. ($m = 1$) зображається прямою $y = 2x + \lg 2$ (мал.). Це дає змогу спрощувати графічне розв'язання задач. Використовують ще напівлогарифмічний папір, що складається з логарифмічної ($x = m \lg u$) і рівномірної ($y = v$) сімей паралельних прямих.

ЛО ГА́ТТО (Lo Gatto) Етторе (н. 20.V 1890, Неаполь) — італ. учений-славіст і перекладач. Автор «Історії російської літератури» (т. 1—7, 1927—45), «Історії російського театру» (т. 1—2, 1944), «Історії російської сучасної літератури» (т. 1—2, 1958), книг «Міф про Петербург», «Пушкін. Історія поета і його героя» (обидві — 1960) та ін. праць з історії

Росії, рос. культури й л-ри. Перекладач творів рос. (О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Островського, М. Горького), а також польс., чес. та ін. слов'ян. письменників. Значну увагу приділяв вивченню укр. л-ри. Опублікував про неї багато статей, оглядів і рецензій. Йому належить кілька статей про Т. Шевченка. Відвідував Рад. Союз, був, зокрема, у Києві (1931, 1960). *Д. С. Наливайко.*

ЛО́ГВИН Григорій Никонович [н. 9 (22).V 1910, с. Косівка, тепер Олександрійського р-ну Кіровогр. обл.] — укр. рад. мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства (з 1968). В 1931—34 навчався в Харків. худож. ін-ті, 1938—41 — у Моск. ін-ті образотворчих мист. Автор праць з історії укр. архітектури та образотворчого мистецтва. Брав участь у створенні колективних праць: «Нариси історії архітектури Української РСР» (1957), «Історія українського мистецтва» (т. 2—3, 1967—69), «Искусство стран и народов мира» (т. 4, 1978). *Тв.:* Украинское искусство. X—XVIII вв. М., 1963; Киев. М., 1967; По Україні. К., 1968; София Киевская. Альбом. К., 1971; Украинские Карпаты. М., 1973; З глибин. Давня книжкова мініатюра XI—XVIII століть. К., 1974.

ЛОГВИНЕ́НКО Віталій Андрійович (н. 28.I 1928, с. Дическулове, тепер Новоукраїнського р-ну Кіровогр. обл.) — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1949. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкується з 1952. Перший роман — «Літа молодії» (1957). Окремими книгами вийшли збірки оповідань і повістей «Давні рани» (1961), «Сузір'я» (1963), «Біоструми» (1970), романи «Вінчання» (1965), «Рубікон» (1966), «Важка вода» (1972), «Росава» (1975). Чимало творів присвятив військово-патріотичній темі. Нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, ін. орденами, медалями. *Тв.:* Ятрань. К., 1978; Мертвий якір. К., 1980; Рос. перекл.— Девичтрава. М., 1969; Росава.— Годы молодые. М., 1978. *В. П. Лета.*

ЛО́ГВИНОВ Микола Григорович (н. 31.I 1927, с. Новоайдар, тепер смт Ворошиловгр. обл.) — укр. рад. вчений у галузі гірничої механіки, доктор тех. наук (з 1973), професор (з 1973), засл. діяч науки УРСР (з 1978). Член КПРС з 1952. Після закінчення (1952) Донецького політех. ін-ту викладає в ньому. Осн. праці — з питань моделювання складних пром. гідропневматичних систем, аналітичного й експериментального вивчення процесів динаміки в тех. об'єктах, розв'язування задач автом. регулювання і оптим. керування.

ЛОГВИНО́ВИЧ Георгій Володимирович [н. 28.I (10.II) 1913, с. Леонтьєво, тепер Вяземського р-ну Смол. обл.] — рад. вчений у галузі гідромеханіки, акад. АН УРСР (з 1967). Закінчив (1935) Моск. ун-т. Учасник Великої Вітчизн. війни. З 1945 — в Центр. аерогідродинамічному ін-ті, одночасно (1957—61) викладав у Моск. енергетичному ін-ті, з 1970 — професор Моск. фізико-тех. ін-ту. В 1966—71 — директор Ін-ту гідромеханіки АН УРСР. Осн. праці — з гідродинаміки великих швидкостей. Дослідив явища швидкого занурення тіла в рідину і розвитку кавери (порожнин). Розвинув теорію глісування (ковзання) і зривного обтікання тонких тіл, заг. теорію підводних крил з безконечними кавернами, виконав дослідження по створенню профілю підводного крила тощо. Заклав основи гідродинаміки плавання риб і мор. тварин. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Ленінська премія, 1978.

ЛО́ГИНОВ Володимир Федорович [парт. псевдонім — Павло; 8 (20). VI 1897—11.X 1938] — учасник боротьби за владу Рад на Україні. Член Комуністичної партії з 1917. Н. в с. Карповці (тепер Почепського р-ну Брянської обл.) в сім'ї дрібного службовця. В революц. русі з 1915. В 1916 навчався у Київ. ун-ті, вів революц. роботу. Після Лютн. революції 1917 — секретар Подільського райкому, член Київ. к-ту РСДРП(б). У 1918 — уповноважений *Організаційного бюро по скликанню Першого з'їзду КП(б)У*. Під час австро-нім. окупації України — голова Харків. підпільного губревкому. В 1919 — секретар Харків. губкому КП(б)У. Під час *денікінщини* — член Одес. підпільного губкому. В 1920 — голова Одес. губревкому, секретар Одес. губкому КП(б)У. З 1921 — на відповідальній парт., рад. і госп. роботі, зокрема 1923—24 — секретар Київ. губкому КП(б)У. На VII конференції КП(б)У обирався членом ЦК КП(б)У. Був членом ВУЦВК. Нагороджений орденом Леніна.

ЛО́ГИНОВ Євген Федорович [10 (23).X 1907, Гельсінгфорс, тепер Хельсінкі — 7. X 1970, Москва] — рад. військ. діяч, маршал авіації (1967). Член КПРС з 1939. В Рад. Армії з 1926. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 командував авіац. д-зією, корпусом далекосяжної дії. В 1949 закінчив Вищу військ. академію ім. К. Є. Ворошилова. В 1950—54 — нач. ф-ту і заст. нач. Військово-повітр. академії, 1954—59 — на відповідальній військ. роботі. В 1959—64 — нач. Гол. управління Цивільного повітр. флоту. З 1964— міністр цивільної авіації СРСР. Нагороджений 4 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

ЛО́ГІКА [грец. λογική (τέχνη) — наука про умовивід] — наука про закони, форми та прийоми *мислення*, які забезпечують досягнення *об'єктивної істини* в процесі *міркування* і *пізнання*. Виділяють *діалектичну логіку* і *формальну логіку*, які розвиваються в тісному взаємозв'язку. Діалектична логіка досліджує змістовий аспект людського мислення, особливості прояву в ньому законів *діалектики*; вивчає найзагальніші *категорії* як форми мислення, форми буття та ступені розвитку людського пізнання; виявляє закономірності виникнення і розвитку *знання* в процесі взаємодії *суб'єкта і об'єкта*; розкриває шляхи досягнення об'єктивної істини як сусп.-істор. процес. В марксистсько-ленінській філософії діалектична Л. збігається з діалектикою і теорією пізнання (див. *Єдність діалектики, логіки і теорії пізнання*). Формальна Л. досліджує структурні аспекти людського мислення і наук. знання (*поняття, судження, умовивід*), абстрагуючись від їхнього змісту і розвитку. Осн. завданнями формальної Л. є вивчення умов, за яких твердження або висловлювання, що виражають якусь думку, набувають значення *істини*; виявлення законів перенесення значення істини з вихідних тверджень (засновків) на вивідні (висновки). На цій основі вона розкриває механізм логічного виводу і визначає поняття наук. доказу; формулює правила побудови дедуктивних систем і індуктивного підтвердження (див. *Індукція* в логіці, *Дедукція*). Завдяки широкому застосуванню символіки і мови формул мисленні операції і процеси наук. доведення досліджуються шляхом відображення їх у логічних *численнях*. Цим зумовлена її ін. назва — символічна Л. Тепер формальна Л. являє собою розгалужену систему знання і має складну структуру. Осн. теоріями є *логіка висловлювань*, яка вивчає властивості складних тверджень, умови їх істинності, визначає клас завжди істинних висловлювань, тобто клас логічних законів, та логіка *предикатів*, що вивчає суб'єктно-предикатну структуру висловлювань за допомогою особливих *операторів — кванторів*. Квантори визначають обсяг значень, у межах якого дане твердження є істинним. Логічною теорією вищого рівня є металогіка, яка вивчає питання несуперечливості, повноти і незалежності системи *аксіом* об'єктних теорій, ефективні розв'язувальні процедури. Вона поділяється на логічний синтаксис, що формулює правила побудови об'єктних теорій як знакових систем безвідносно до змісту знаків, *семантику*, що вивчає правила інтерпретації знакових систем, та прагматику, що досліджує смисловий та психічний аспекти використання і сприйняття логічних систем (див. *Семіотика*). На сучас. етапі для побудови Л. висловлювань, Л. предикатів і, відповідно, металогіки використовуються відмінні від традиційних логічні ідеї, застосовуються оператори, що формалізують поняття необхідності, можливості, причини, часу тощо. Це зумовило появу різноманітних модифікацій осн. логічних теорій і виникнення некласичних систем формальної Л., зокрема багатозначної, конструктивної, модальної, часової та ін. Існують системи прикладних Л. Внаслідок комплексного застосування ідей та методів діалектичної і формальної Л. сформувалась особлива дисципліна, яку називають Л. наук. пізнання, Л. наук. дослідження, або *логікою науки*. Пристосування формальної Л. до потреб матем. науки, аналіз вихідних основ математики, вивчення структури матем. теорій, проблем обгрунтування їх, природи матем. доказу тощо утворюють *математичну логіку*. Використання засобів формальної Л. до вивчення та побудови тех. систем утворило т. з. тех. Л. тощо. Прикладною Л. називають також кожну конкретну науку, закони якої є водночас

Г. В. Логвинович.

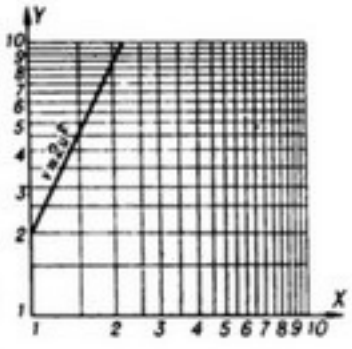

Логарифмічний папір.

і законами мислення в даній конкретній галузі. Історично Л. виникла і розвивалась у сфері філософії. Її основоположником був *Арістотель*, у творах якого поряд з системою формальної Л. були окремі ідеї діалектичної Л. Початок застосуванню матем. символіки для виразу формально-логічних теорій у вигляді логічних числень поклали Г. В. *Лейбніц*, Дж. *Буль*, шотл. математик і логік О. де Морган (1806—71). Першу систему діалектичної Л. на ідеалістичній основі побудував Г. В. Ф. *Гегель*. Істор. заслуга створення основ діалектичної Л. як науки належить К. Марксу, Ф. Енгельсу і В. І. Леніну. Л. була і залишається ареною гострої боротьби між *матеріалізмом* та *ідеалізмом*, оскільки її предмет безпосередньо торкається важливих світоглядних проблем. Ідеалізм спотворює суть Л., з антинаук. позицій витлумачує її результати і в кінцевому підсумку заперечує її пізнавальне значення (див. *Неопозитивізм*). Справжнє місце Л. в наук. пізнанні світу визначає *діалектичний матеріалізм*. Формальна Л. широко застосовується в математиці, фізиці, біології, кібернетиці, лінгвістиці, екон. науці, соціології тощо як спец. метод. Діалектична Л. становить теоретико-пізнавальну базу методів усіх конкретних наук.

Літ.: Логика научного исследования. М., 1965; Копнин П. В. Логические основы науки. К., 1968; Попович М. В. Логіка і наукове пізнання. К., 1971; Ильенков Э. В. Диалектическая логика. М., 1974; Костюк В. Н. Логика. К.— Одесса, 1975; Попович М. В. Философские вопросы семантики. К., 1975; Формальная логика. Л., 1977; Шинкарук В. И. Единство диалектики, логики и теории познания. К., 1977; Клини С. К. Математическая логика. Пер. с англ. М., 1973.

П. Ф. Йолон.

ЛО́ГІКА ВИСЛО́ВЛЮВАНЬ — розділ *логіки*, в якому досліджуються умови правильності *міркувань* шляхом аналізу істиннісних відношень між складними висловлюваннями. При побудові Л. в. виходять з припущення, що кожне висловлювання або елементарне, або складається з елементарних висловлювань — за допомогою логічних зв'язок («і», «або», «якщо» та ін.) чи *операторів* («невірно, що», «можливо, що», «буде вірно, що», «вірити, що» тощо). Структура елементарного висловлювання в Л. в. не розглядається. Припускається, що істиннісна оцінка кожного складного висловлювання визначається оцінками елементарних висловлювань, з яких воно складається. Одні висловлювання можна перетворювати на інші; правила перетворювання в Л. в. формулюються так, щоб з істинних висловлювань одержувати тільки істинні.

А. Т. Ішмуратов.

ЛО́ГІКА НАУ́КИ — комплекс філософських та формально-логічних досліджень структури наук. знання. Розвиток Л. н. пов'язаний з подоланням кризи в теор. *природознавстві* та *основах математики*, що виникла на рубежі 19 і 20 ст. В теоріях, які вважалися класичними і надійними, виявилися суперечності; некритичне використання деяких понять поставило під сумнів засоби *доказу*, зокрема в математиці; з'ясувалося, що важливим теор. поняттям приписується смисл, несумісний із змістом даних теорій. Л. н. склалася як сукупність методів встановлення точного смислу термінів і тверджень наук. теорій, визначення міри доказовості кожного з тверджень і аналізу надійності самих методів доказу. В сучас. науці з високою абстрактністю її побудов та зростаючою складністю логічної структури доказів Л. н. набуває дедалі більшого значення для з'ясування об'єктивної істинності теорій та перспектив їхнього розвитку. Вивчення структури і властивостей теорій засобами *формальної логіки* здійснюється шляхом побудови відповідних формалізованих *метатеорій*. Широкого розвитку такі дослідження набули в дедуктивних, матем. науках, де одержано значні теор. і прикладні результати. Оскільки важлива частина емпіричних теорій з формального боку не відрізняється по суті від математичних, на дослідження їх перенесено методи, що виправдали себе в математиці. Тут істотно розширюється коло досліджуваних проблем і використовуваних методів та ідей. Фундаментальна для емпіричних теорій проблема співвідношення фактів і теор. узагальнень допускає формальний розгляд, але водночас порушує суто філос. питання. Аналіз змісту *абстракцій*, використовуваних сучас. *наукою*, на всю повноту ставить питання про глибину *відображення* зовн. світу в поняттях. Нарешті, найважливіші результати метатеор. досліджень не можна зрозуміти без філос. осмислення. Таким чином, аналіз будови наук. знання, міри і характеру його обгрунтованості, форм зв'язку теорії з емпіричним матеріалом неминуче й органічно включає вивчення співвідношення теорії та об'єктивної дійсності. Л. н. стимулює і розвиток формальної логіки, зокрема її некласичних напрямів, і водночас потребує філос. аналізу понятійного апарату науки, узагальнення результатів метатеор. досліджень. Розвиток Л. н. приводить до краху *неопозитивізму*, який прагнув вилучити з Л. н. філос. питання, проголосивши їх «псевдопроблемами». В розв'язанні філос. проблем Л. н. повною мірою проявляється творча плідність ідей матеріалістичної діалектики.

Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 18. Матеріалізм і емпіріокритицизм; т. 29. Філософські зошити; Копнин П. В. Логические основы науки. К., 1968; Костюк В. Н. Методология научного исследования. К.— Одесса, 1976; Попович М. В. Логіка і наукове пізнання. К., 1971.

М. В. Попович.

ЛО́ГІКА ПРЕДИКА́ТІВ — розділ *логіки*, в якому використовуються засоби *логіки висловлювань* з урахуванням аналізу структури елементарних висловлювань. Припускається, що в простому висловлюванні говориться про об'єкти $a_1, \ldots, a_n$, які перебувають у *відношенні* $P(\ldots)$; структурі висловлювання відповідає схема $P(x_1, \ldots, x_n)$, де P — предикатна змінна (n-місний *предикат*), $x_1, \ldots, x_n$ — предметні змінні, які відповідають об'єктам, що перебувають у даному відношенні. Властивість розглядається як одномісний предикат. Виражальні та дедуктивні можливості Л. п. збільшуються за рахунок введення *кванторів* (загальності $\forall$ та існування $\exists$), які відповідають словам «кожний» та «існує» («деякий») відповідно. Числення предикатів, в якому кванторами можуть зв'язуватися тільки предметні змінні ($\forall x\, P(x)$), наз. вузьким; у розширеному численні предикатів кванторами можуть зв'язуватися обидва види змінних ($\exists P \forall x\, P(x)$).

А. Т. Ішмуратов.

ЛОГІЦИ́ЗМ — напрям в обгрунтуванні *математики*, який намагався звести математику до *логіки*, тобто виразити математичні поняття за допомогою термінів логіки і довести всі твердження математики як теореми логіки, використовуючи тільки логічні засоби. Попередником Л. вважають Г. В. *Лейбніца*, засновником — Г. *Фреге*. Продовжуючи дослідження Г. Фреге, Б. *Рассел* виявив у них суперечність, що спонукало його до побудови логіки у вигляді *типів теорії*. Однак, це виявилось неможливим. Справивши значний вплив на розвиток *математичної логіки* і науки в цілому, Л., проте, не зміг здійснити свою програму «чисто логічного обгрунтування математики».

Літ.: Френкель А., Бар-Хиллел И. Основания теории множеств. Пер. с англ. М., 1966.

А. Т. Ішмуратов.

ЛОГІ́ЧНЕ — спосіб відображення в мисленні реального процесу історичного розвитку. Див. *Історичне і логічне*.

ЛОГІ́ЧНИЙ НА́ГОЛОС — 1) Виділення підсиленням голосу кореневого складу слова, його смислового центру. Такий наголос відмежовує кореневий склад від *афіксів*, тому його наз. і аналітичним або етимологічним наголосом. 2) Виділення підсиленням голосу слова, на яке припадає осн. смислове навантаження висловлювання, судження. Цей наголос наз. ще й фразовим наголосом.

Л. Л. Гумецька.

ЛОГІ́ЧНИЙ ПОЗИТИВІ́ЗМ — суб'єктивно-ідеалістичний напрям у бурж. філософії, який аналіз структури науки методами сучас. *формальної логіки* розглядає як засіб стати над боротьбою матеріалізму та ідеалізму. Див. *Неопозитивізм*.

ЛОГОВЕ́НКО Іван Іванович [бл. 1842, Херсонщина — 11 (23).VIII 1879, Миколаїв] — революц. народник. Боцман 2-го Чорноморського флотського екіпажу. З 1878 — член народницького гуртка у Миколаєві. За участь у підготовці замаху на Олександра II заарештований. За «*процесом 28-ми*» (1879) його засуджено до смертної кари й повішено.

ЛОГОГРА́ФИ (грец. λογογράφοι, від λόγος — слово, проза і γράφω — пишу) — 1) Автори перших творів давньогрец. істор. прози. Розрізняють старше (6—1-а пол. 5 ст. до н. е.; *Гекатей Мілетський* та ін.) і молодше (2-а пол. 5 ст. до н. е.; Ксанф та ін.) покоління Л. Праці Л. спиралися на міфи, власні враження, міські хроніки. Від тво-

рів Л. збереглися окремі фрагменти. 2) В Афінах з кін. 5 ст. до н. е. складачі промов для виступів позовників у суді. Готували промови, враховуючи індивідуальність замовника. Найзнаменитішим Л. був *Лісій*.

ЛОГО́ЙДА Михайло Іванович (н. 21.IX 1910, м. Перт-Амбой, штат Нью-Джерсі, США) — діяч укр. прогресивних організацій у США. В юнацькі роки переїхав з США до Ужгорода. Був одним з керівників червоних профспілок на *Закарпатській Україні*. В 1935 за революц. діяльність бурж. чехословацький уряд вислав його з країни. В 1936 Л. емігрував до США. В 1938 брав участь у виданні щомісячника «Карпатська Русь». З 1939 — секретар Закарпатської секції Міжнар. робітн. ордену (пролетар. орг-ції взаємодопомоги, забороненої урядом США 1953). Л.— редактор газ. «Карпатська Русь».

ЛОГО́МЕТР (від грец. λόγος, тут — відношення і μετρέω — вимірюю) — вимірювальний механізм, яким визначають відношення двох електричних величин (звичайно сил струму). До найпоширеніших належать магнітоелектричні Л. (мал.) з котушками, що обертаються в полі постійного магніту. В таких Л. зміна вимірюваної величини порушує рівновагу обертальних моментів, що спричинює відхилення (відповідне цій зміні) котушок разом з покажчиком (напр., стрілкою). Є також Л. електродинамічні (див. *Електродинамічний прилад*) вимірювальний), електромагнітні (див. *Електромагнітний прилад* вимірювальний) і феродинамічні (див. *Феродинамічний прилад* вимірювальний). Л. застосовують в *омметрах, фазометрах, частотомірах*, дистанційних вимірювачах електричних та неелектричних величин тощо.

ЛОГОПА́ТІЯ (від грец. λόγος — слово і πάθος — страждання, хвороба) — загальна назва стану мовної недостатності при нормальному слуху. Форми Л. різні: порушення вимовляння, артикуляції, голосу, темпу мовлення, порушення здатності писати і читати. Поняття Л. охоплює мовні розлади, що виникають при ушкодженні апарата мовлення, внаслідок органічних уражень центр. нервової системи, а також функціональних розладів або затримки розвитку мовлення тощо. Питаннями вивчення, подолання і запобігання Л. займається *логопедія*. Див. також *Алалія, Афазія, Афонія, Дизартрія, Заїкання*.

ЛОГОПЕ́ДІЯ (від грец. λόγος — слово і παιδεία — виховання, навчання) — наука, що вивчає різні порушення мови, а також методи подолання їх і запобігання їм. Різноманітність цих порушень зумовлена складністю анатомо-фізіол. механізмів, які беруть участь у формуванні мови. Осн. порушення мови: *алалія, афазія, дизартрія, дислалія, дисграфія*, ринолалія, дислексія (порушення читання), *заїкання*, брадилалія й тахілалія (порушення ритму, темпу і плавності мови), *афонія*, дисфонія, фонастенія (порушення голосу), порушення мови внаслідок зниження слуху. Л.— один із розділів *дефектології*. Як галузь пед. науки тісно пов'язана з фізіологією, медициною, психологією, мовознавством. Подолання порушень мови проводиться в спец. школах і дошкільних закладах для дітей з порушеннями мови, на логопедичних пунктах при заг.-осв. школах, в логопедичних кабінетах при поліклініках, у стаціонарних відділеннях при лікарнях і психоневрологічних диспансерах.

Літ.: Вопросы патологии речи. Х., 1959; Хватцев М. Е. Логопедия. М., 1959; Демина И. И. Методика проведения индивидуальных логопедических занятий. К., 1971; Правдина О. В. Логопедия. М., 1973; Педагогические пути устранения речевых нарушений у детей. Л., 1976; Винокур А. С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. К., 1977.

І. Й. Дьоміна.

ЛО́ГОС (грец. λόγος, букв.— слово) — у деяких системах давньої філософії загальний закон, основа світу. *Геракліт* вживав цей термін для позначення об'єктивної діалектики світу — процесу боротьби і взаємопереходу протилежностей як універсальної закономірності, що їй підпорядковане все існуюче. В ідеалістичній філософії (починаючи з *Платона*) термін «логос» набрав містико-теологічного змісту. Ним позначали надприродну духовну сутність, божественний розум, що нібито керує ходом подій, спрямовує їх. У сх. філософії аналогічним Л. є поняття *дао*.

ЛОГУНО́В Анатолій Олексійович (н. 30.XII 1926, с. Обшаровка, тепер Безенчуцького р-ну Куйб. обл.) — рос. рад. фізик-теоретик, акад. АН СРСР (з 1972), Герой Соціалістичної Праці (1980). Член КПРС з 1960. Після закінчення Моск. ун-ту (1951) працював там же. В 1956—63 — в Об'єднаному ін-ті ядерних досліджень. З 1963— директор Ін-ту фізики високих енергій (Серпухов), з 1974 — віцепрезидент АН СРСР, з 1977 — ректор Моск. ун-ту. Осн. праці — з квантової теорії поля і фізики елементарних частинок. Розвинув заг. методи одержання дисперсійних співвідношень і асимптотичних теорем для широкого класу процесів; розробив новий підхід до проблеми множинного народження частинок при високих енергіях. Брав участь у розробці і введенні в дію Серпухов. протонного синхротрона на енергію 70 ГеВ. Депутат Верховної Ради СРСР 9—10-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Ленінська премія, 1970. Держ. премія СРСР, 1973.

Лоджія.

ЛО́ДЖІЯ (італ. lóggia) — приміщення в будинку, відкрите з фасадного боку й огороджене *парапетом* або граткою. В італ. архітектурі — окрема будівля галерейного типу (див. *Галерея*).

ЛО́ДЗИНСЬКЕ ПОВСТА́ННЯ 1905 — виступ робітників Лодзі 22—24.VI (5—7.VII) в період *революції 1905—07 в Росії*. Страйковий рух у місті розгорнувся ще в травні, 20—21.VI (3—4.VII) пройшли політ. демонстрації, які були розстріляні військами. У відповідь на це Лодзинський к-т *Соціал-демократії Королівства Польського і Литви* закликав робітників почати заг. політ. страйк. 22.VI (5.VII) майже всі підприємства Лодзі припинили роботу. Стихійні сутички робітників з поліцією й військами переросли у збройне повстання. Було споруджено бл. 50 барикад. 24.VI (7.VII) царські війська придушили повстання. Революц. виступи робітників Лодзі підтримав рос. і укр. пролетаріат. На Україні страйки солідарності відбулися в кін. червня 1905 у Катеринославі, Одесі, Харкові та ін. містах. За оцінкою В. І. Леніна, пролетаріат Лодзі під час повстання показав «не тільки новий зразок революційного ентузіазму і геройства, а й вищі форми боротьби» (Повне зібр. тв., т. 10, с. 294).

ЛОДЗЬ —місто в центр. частині Польщі, адм. ц. міського Лодзинського воєводства. Вузол з-ць і автошляхів. 810 тис. ж. (1976). Разом з прилеглими містами утворює Лодзинську агломерацію. Л. виникла в 14 ст. В 1423 місту надано *магдебурзьке право*. За 2-м поділом Польщі (1793) приєднана до Пруссії, 1807—15— в складі *Варшавського герцогства*, з 1815 — Рос. імперії. В 1905 тут відбулося збройне повстання робітників (див. *Лодзинське повстання 1905*). З 1918 — в складі Польщі (з 1952 — ПНР). В 1939 загарбана фашист. Німеччиною. 19.I 1945 визволена Рад. Армією. Л.— центр осн. у країні текст. району, що склався з давніх часів. Сучасний пром. комплекс міста багатогалузевий — розвинуті маш.-буд. (виробн. верстатів для текст. промсті), електротех. (трансформатори, устаткування для електротяги), хім. (штучне і синтетичне волокно, гумові вироби), шкіряно-взут., поліграф., харчосмакова, парфюмерна пром-сть. Ун-т, політех. ін-т, мед. академія. Три вищі худож. школи. Бібліотека університету. Центральна кіностудія ПНР. Оперний та ін. театри. Музеї: архітектури та етнографії, історії революційного руху, мистецтва тощо. Ботанічний сад.

Архіт. пам'ятки: дерев'яний костьол св. Юзефа (серед. 18 ст.), ратуша (1827). В районі Лагевніки — костьол (1702—23), монастир францісканців (2-а пол. 18 ст.). Нац. театр (поч. 60-х рр. 20 ст., арх. Ю. та В. Корські, Р. Шимборський). Пам'ятники: Т. Косцюшко (1931, скульптор М. Любельський; реконструйований 1960), пам'ятник-мавзолей воїнів Рад. Армії (1961, арх. Т. Гербурт і В. Вальд, скульптори Р. Модзелевський, Т. Лодзяна і Ц. Волосевич).

А. О. Логунов.

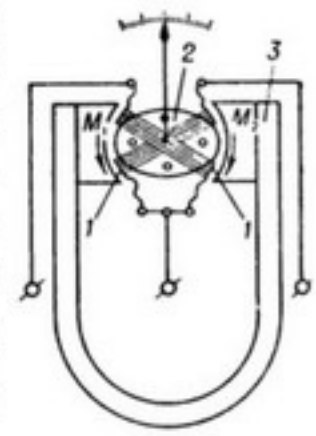

Магнітоелектричний **логометр:**
1 — рухома котушка;
2 — осердя зі стрілкою;
3 — постійний магніт;
M_1 і M_2 — обертальні моменти.

О. М. Лодигін.

ЛОДИ́ГІН Олександр Миколайович [6 (18).X 1847, с. Стеньшино, тепер Петровського р-ну Тамб. обл.— 16.III 1923] — рос. електротехнік. Закінчив (1867) Моск. юнкерське уч-ще. Винайшов (1872) лампу розжарення з вугільним стрижнем, на яку одержав (1874) привілей в Росії, пізніше запатентував свій винахід в Австрії, Великобританії, Франції і Бельгії. За винахід лампи Петерб. АН присудила (1874) Л. Ломоносовську премію. В 1890-х рр. Л. створив кілька типів ламп розжарення з металевою ниткою. Конструював також електр. печі для плавки металів і руд, досліджував проблеми електр. тяги й електрифікації кустарної пром-сті тощо. Л.— один із засновників електротех. відділу Російського тех. т-ва і журн. «Электричество». З поч. 1880-х рр. до 1905 і після 1916 працював за кордоном. Помер у США.
Літ.: Белькинд Л. Д. Александр Николаевич Лодыгин. М.—Л., 1948.
В. О. Каменєва.

ЛО́ДІЙ Петро Дмитрович [4 (15).V 1764, с. Збой, Земплинського комітату, тепер ЧССР — 10 (22).VI 1829, Петербург] — вітчизняний просвітитель, філософ і юрист. Українець за походженням. Професор Львівського (1787—1802), Краків. (1802—03) ун-тів, Петерб. пед. ін-ту (1804 — 19) і ун-ту (1819—29). У філософії з позицій *деїзму* відстоював ідеї матеріалістичного *сенсуалізму*, одним з перших виступив з матеріалістичною критикою *ідеалізму* І. *Канта*, негативно ставився до філософії Дж. *Берклі*, Д. *Юма*, Ф. В. Й. *Шеллінга*. Водночас не наважувався заперечувати існування бога, хоч і засуджував спроби підпорядкувати науку і філософію церкві. Сусп.-політ. погляди Л. консервативні. Осн. праці — «Логічні настанови» (1815), «Теорія загальних прав» (1828).
Д. П. Кирик.

ЛО́ЖЕ ОКЕА́НУ — частина дна *Світового океану* з переважними глибинами 3—6 тис. м (макс.— до 7 тис. м); один з головних елементів його рельєфу і структури. Займає понад 50% заг. площі Світового ок. (185 млн. км²). Включає глибоководні абісальні улоговини (див. *Абісаль*) і підняття, що їх розділяють, за винятком *серединноокеанічних хребтів* та глибоководних жолобів, які не належать до Л. о. Рельєф дна улоговин переважно горбистий, представлений височинами заввишки від кількох десятків до сотень метрів. По периферії улоговин, розміщених поблизу материків, простягаються плескаті абісальні рівнини. Останні найпоширеніші в Пн. Льодовитому й Атлантичному океанах, найменшу площу займають у Тихому ок. Гірський рельєф у межах Л. о. являє собою брилові або склепінні підняття, нерідко хребти, ускладнені ланцюгами вулканів. Немала роль у будові рельєфу Л. о. належить *розломам тектонічним*. Л. о. характеризується розвитком океанічного типу *земної кори*. В межах Л. о. слабо проявляється сейсмічна активність, а тому окремі його ділянки розглядають як стабільну океанічну плиту — *таласократон*.
Б. О. Нелепо.

ЛО́ЖЕЧНИЦЯ (Cochlearia) — одно-, дво- або багаторічні трав'янисті рослини родини капустяних (*хрестоцвітих*). Стебло галузисте. Листки прості, лопатеві; нижні — у прикореневій розетці. Квітки двостатеві, правильні, чотирипелюсткові, білі або бузкові, у китицях. Плід — стручечок. Бл. 25 видів, переважно в арктичному і помірному поясах Пн. півкулі. В СРСР — 6 видів, з яких найпоширеніша Л. арктична (C. arctica). В УРСР — 1 вид — Л. піренейська (C. pyrenaica), зустрічається в зх. областях на торфовищах. Молоді листки, що містять ефірну олію і вітамін С, вживають замість салату, проти цинги.
А. П. Лебеда.

ЛОЗА́ — 1) Народна назва деяких кущових рослин з роду *верба*. 2) Л. виноградна — народна назва культурних сортів *винограду*.

ЛОЗА́ННА — місто на Пд. Зх. Швейцарії, адм. ц. кантону Во. Вузол автошляхів і з-ць міжнар. значення, порт на Женевському оз., аеропорт. 137,4 тис. ж. (1974). Підприємства точного машинобудування, вторинної металургії, поліграф., текст., харч., зокрема тютюнової пром-сті. Ун-т (засн. 1537), вища політех. школа, вища школа землеробства і виноградарства. Європ. дослідний центр ракових захворювань. Резиденція Міжнар. олімпійського к-ту. Кантональний музей красних мистецтв. Центр міжнародного туризму, курорт. У Л. не раз проходили міжнар. конгреси та конференції: 2-й конгрес 1-го Інтернаціоналу (1867), *Лозаннська конференція 1922—23* та ін. Місто засн. за часів рим. епохи. Архіт. пам'ятки: собор Нотр-Дам (буд-во почато 1175, продовжено 1219—75), готична церква Сен-Франсуа (1258—62), палац єпископів (14—16 ст.), пізньоготична ратуша (1468, закінчено в стилі *барокко* 1674). Серед споруд 20 ст.: адм. будинок фірми «Кодак» (1961—63, арх. Ф. Бруггер), комерційний центр (1960—64, арх. Ж. П. Каен), будинок Всесвітньої орг-ції охорони здоров'я (1966, арх. Ж. Чумі та П. Боннар).

ЛОЗА́ННСЬКА КОНФЕРЕ́НЦІЯ 1922—23. Скликана для врегулювання становища на Бл. Сході після провалу імперіалістичної інтервенції 1919—22 в Туреччині та перемоги *Кемалістської революції*. Відбулась у Лозанні (Швейцарія) 20.XI 1922—4.II 1923 і 23.IV—24.VII 1923 за участю Великобританії, Франції, Італії, Греції, Румунії, Югославії, Японії, США (представлені спостерігачем), з одного боку, і Туреччини — з другого. Д-ви *Антанти* обмежили участь РРФСР, Укр. РСР і Груз. РСР (представлені єдиною делегацією) та Болгарії обговоренням лише питання про режим Чорноморських проток. На Л. к. Туреччина, спираючись на підтримку СРСР, домоглася скасування *Севрського мирного договору 1920* і укладення *Лозаннського мирного договору 1923*. Туреччина не підтримала рад. проекту режиму проток (був розроблений В. І. Леніним), який передбачав закриття проток для всіх військ. кораблів і свободу торг. мореплавства, а погодилася на англ. проект. Конвенція про режим Чорноморських проток, прийнята на Л. к., передбачала «демілітаризацію» їх і в той же час допускала вільний прохід крізь них не лише торг., а й військ. кораблів будь-якої д-ви. СРСР не ратифікував конвенції. Згодом її було замінено конвенцією, виробленою на *Монтре конференції 1936*.
А. К. Мартиненко.

ЛОЗА́ННСЬКИЙ МИ́РНИЙ ДО́ГОВІР 1923. Укладений 24.VII між Великобританією, Францією, Італією, Японією, Грецією, Румунією, Югославією, з одного боку, і Туреччиною — з другого (див. *Лозаннська конференція 1922—23*). Л. м. д. проголосив Туреччину незалежною д-вою, зафіксував її сучас. кордони, тим самим юридично оформивши розпад *Османської імперії*. Питання про кордон Туреччини з Іраком було передано для вирішення в *Лігу націй*. Л. м. д. визнав за тур. стороною обов'язок сплатити частину Оттоманського боргу (зовн. борг Османської імперії). Л. м. д. був ратифікований 6.VIII 1924 всіма д-вами-учасницями, крім Югославії. Л. м. д. свідчив про міжнар. визнання незалежної тур. д-ви, що виникла в результаті *Кемалістської революції*, та про провал планів імперіалістичних д-в щодо Туреччини.

ЛОЗИ́НСЬКИЙ Іван Олександрович (бл. 1770, Рожиці, тепер смт Рожище Волин. обл.— бл. 1850, Харків) — укр. композитор і педагог. Навчався музики у Варшаві (до 1791). В 1799—1801 — домашній учитель і викладач музики Уманського уч-ща, 1821—37— Харків. ун-ту. Автор симфонії, квартету, концертів, романсів, хорів, варіацій для флейти; уклав перший на Україні посібник з скрипкової гри.
І. М. Лисенко.

ЛОЗИ́НСЬКИЙ Йосип Іванович (20.XII 1807, с. Вірки, тепер у ПНР — 11. VIII 1889) — укр. етнограф і мовознавець. Видав збірку укр. весільних пісень «Руське весілля» (1835), з коментарями й передмовою. Автор «Граматики руської мови» (1846), в передмові до якої підкреслював, що мовою укр. л-ри повинна бути нар. мова. В 60-х рр. приєднався до *«москвофілів»*.

ЛОЗИ́НСЬКИЙ Михайло Леонідович [8 (20).VII 1886, Петербург — 1.II 1955, Ленінград]— рос. рад. поет, перекладач. Друкуватися почав 1916 (зб. віршів «Гірське джерело»). Після 1917 багато працював над перекладами зах.-європ. класики (У. Шекспір, М. Сервантес, Мольєр, Корнель, Лопе де Вега, Р. Роллан) і л-ри народів СРСР (Фірдоусі, Саят-Нова, Н. Бараташвілі, вірм. епос «Давид Сасунський», 1939; «Київські етюди» М. Бажана, 1954). Визначним досягненням Л. є переклад «Божественної комедії» Данте (1939—45; Держ. премія СРСР, 1946). Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

ЛОЗІ́ВСЬКИЙ — селище міського типу Слов'яносербського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР, за 3 км від залізнич. ст. Зимогір'я. 7,3 тис.ж. (1980). В Л.— шахта «Слов'яносербська», збагачувальна ф-ка, від-

ділок радгоспу «Криворіжжя», будинок побуту. 2 середні школи, лікарня, клуб, б-ка. Поблизу Л. розташовані кургани з похованнями кочовиків 11—13 ст. Засн. 1949.

ЛОЗІ́ВСЬКИЙ РАЙО́Н — на Пд. Харків. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,4 тис. км². Нас. 49,9 тис. чол. (1980). У районі — 96 населених пунктів, підпорядкованих 3 селищним і 13 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Лозова*.

В 1931 за заслуги у розвитку с. г. район нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора УРСР. Поверхня району — хвиляста рівнина. Корисні копалини: природний газ, кам. вугілля, вапняк, пісок, глина. Річки — *Орілька, Бритай, Берека*. Грунти в осн. чорноземні. Розташований у степовій зоні. Осн. пром. і культур. центр району — місто обл. підпорядкування Лозова. У районі — Орільський цукр. і Панютинський вагонорем. з-ди, Краснопавлівський комбінат хлібопродуктів та ін. Районний комбінат побутового обслуговування (Лозова) і 4 будинки побуту. С. г. району спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, ячменю, жита, цукр. буряків, картоплі, виробн. молока, яловичини, свинини, а також яєць і вовни. Площа с.-г. угідь 1979 становила 114,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 99,5 тис. га, сіножаті й пасовища — 13,7 тис. га. В Л. р.— 17 колгоспів, 5 радгоспів, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізнич. вузол Лозова, залізничні станції: Краснопавлівка, Орілька, Панютине, Герсеванівський. Автошляхів — 447 км, у т. ч. з твердим покриттям — 380 км. У районі — 35 заг.-осв. і 4 муз. школи, сільс. професс.-тех. уч-ще; 48 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні. Палац культури, 11 будинків культури, 37 клубів, кінотеатр, 58 кіноустановок, 37 б-к, музей історії району (Лозова). В с. Катеринівці Л. р. народився двічі Герой Соціалістичної Праці Г. С. *Могильченко*. В с. Павлівці Другій загинув у роки Великої Вітчизн. війни укр. письменник О. *Десняк*. У Л. р. видається газ. «Радянське слово» (з 1929). *В. Д. Черенков.*

ЛОЗІ́НСЬКИЙ (Loziński) Валерій (15.I 1837, м. Миколаїв, тепер Львів. обл.— 30.I 1861, Львів) — польс. письменник. Брат Владислава *Лозінського*. За пропаганду антиурядових настроїв 1855 виключений з Самбірської гімназії. В соціально-побутових повістях «Ходачковий шляхтич» (1857), «Зачарований двір» (1859), «Чорний Матвій» (1860; в інсценізації А. *Стечинського* 1885—86 йшла в *Театрі товариства «Руська бесіда»*), «Дві ночі», «Люди з-під солом'яної стріхи» (обидві — 1860) показав життя галицьких селян і дрібної шляхти, відобразив революц. настрої серед населення Галичини в 40-х рр. 19 ст. *Р. Я. Пилипчук.*

ЛОЗІ́НСЬКИЙ (Loziński) Владислав (29.V 1843, с. Опори, тепер Дрогобицького р-ну Львів. обл.— 20.V 1913, Львів) — польс. письменник, історик, мистецтвознавець. В 1862—65 навчався у Львів. ун-ті. Був редактором літ. і наук. періодичних видань у Львові. Соціально-побутові та істор. повісті «Гусари» (1862), «За світлом» (1866), «Перші галичани» (1867), «Історія сивої волосини» (1871) та ін.— про життя польс. та укр. населення Галичини. Драма «Приблуда» (1862) в переробці під назвою «Школяр на мандрівці» (муз. М. Вербицького) 1866—80 ставилася в *Театрі товариства «Руська бесіда»*. Автор істор. та мистецтвознавчих праць «Церковне малярство на Русі» (1887), «Львівське золотарство в давні часи» (1889), «Львівське мистецтво в XVI і XVII ст. Архітектура і скульптура» (1898), «Правом і безправ'ям. Звичаї на Червоній Русі за панування Сигізмунда III» (1903). У своїх працях іноді проводив ідеї про «цивілізаторську» роль польс. шляхти. *Р. Я. Пилипчук.*

ЛО́ЗНО-ОЛЕКСА́НДРІВКА — селище міського типу Білокуракинського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР, за 12 км від залізнич. ст. Солідарна. 1,7 тис. ж. (1980). У Л.-О.— цех по виробн. цегли Георгієвського з-ду буд. матеріалів, колгосп «Правда». Середня школа, лікарня, поліклініка. Будинок культури, б-ка. Л.-О. вперше згадується у писемних джерелах наприкінці 17 ст.

ЛОЗОВА́ — річка в УРСР, у межах Вінн. обл., права притока *Мурафи* (бас. Дністра). Довж. 62 км, площа бас. 374 км². Бере початок на Подільській височині. Живлення переважно снігове й дощове. Використовують для с.-г. водопостачання, риборозведення. На Л., при впадінні в Мурафу,— поселення часів трипільської культури, *бронзового віку*, скіфське городище та ін. археол. пам'ятки.

ЛОЗОВА́ — місто обласного підпорядкування Харків. обл. УРСР, райцентр. Великий залізнич. вузол. Л. засн. в кін. 60-х рр. 19 ст. під час будівництва Курсько-Харківсько-Азовської з-ці. Залізничники Л. брали участь у *Жовтневому всеросійському політичному страйку 1905*. Рад. владу встановлено в грудні 1917. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації Л. (11.X 1941—16.IX 1943) тут діяли підпільні партійна і комсомольська орг-ції. У місті — підприємства по обслуговуванню залізнич. транспорту; з-ди: ковальсько-мех., маш.-буд., «Трактородеталь», авторем., хлібний, сироробний, м'ясокісткового борошна, кукурудзокалібрувальний; домобуд. і м'ясний комбінати, швейна і харчосмакова ф-ки, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 12 заг.-осв., музична і спорт. школи, професс.-тех. уч-ще; 5 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні. 2 будинки культури, кінотеатр, 4 б-ки, музей історії району.

Літ.: Гараган П. А. Лозова. Х., 1965.

ЛОЗОВЕ́ (до 1950 — Торфорозробка) — селище міського типу Деражнянського р-ну Хмельн. обл. УРСР. Розташоване поблизу залізнич. ст. Коржівці на лінії Жмеринка — Хмельницький. 1,6 тис. ж. (1980). У Л.— торфопідприємство, інструментальний завод. Середня школа, лікарня, клуб, б-ка. Селище виникло 1929.

ЛОЗО́ВСЬКИЙ А. [справж. прізвище та ім'я — Дрідзо Соломон Абрамович; 16 (28).III 1878 —12. VIII 1952] — рад. держ. і парт. діяч, доктор істор. наук. Член Комуністичної партії з 1901. Н. в с. Данилівці (тепер с. Новоданилівка Оріхівського р-ну Запоріз. обл.) в сім'ї учителя. Учасник революції 1905—07. Вів парт. роботу в Петербурзі, Казані, Харкові. Зазнав арештів і заслання, 1909—17 жив в еміграції (був членом Франц. соціалістичної партії). В 1917 — секретар ВЦРПС. У грудні 1917 за виступи проти політики партії був виключений з РСДРП(б). В 1918—19 очолював групу соціал-демократів інтернаціоналістів, у складі якої в грудні 1919 знову прийнятий у РКП(б). З 1918 — на профспілковій роботі, зокрема 1921—37 — ген. секретар Профінтерну. В 1937—39 — директор Держлітвидаву. В 1939—46 — заст. наркома закорд. справ СРСР (потім — заст. міністра закорд. справ СРСР), 1941—48 — одночасно з цим заст. нач. і нач. Радінформбюро. Був членом Виконкому Комінтерну. На XV—XVII з'їздах партії обирався кандидатом у члени ЦК, на XVIII з'їзді — членом ЦК ВКП(б). Був членом ВЦВК і ЦВК СРСР. Депутат Верховної Ради СРСР 1—2-го скликань. Нагороджений орденом Леніна, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня, медалями.

ЛОЗО́ВСЬКИЙ Лесь [Олександр Кирилович; 30.VIII (12.IX) 1900, Київ — 22.III 1922, там же] — укр. рад. графік. Навчався в Київ. худож. та моск. Строгановському училищах, 1918 — в Українській АМ у Г. *Нарбута*, М. *Бойчука* і В. *Меллера*. Виконав обкладинки до творів Т. Шевченка, М. Коцюбинського, С. Васильченка, П. Тичини (збірки: «Замість сонетів і октав», «Сонячні кларнети», «Плуг», усі — 1920), серію видань нот «Українські народні пісні» (1921). Автор станкових творів — портретів В. І. Леніна, Г. Сковороди (обидва — 1921) та ін.

С. І. Білокінь.

ЛОЗУВА́ТКА — річка в УРСР, у межах Запоріз. обл. Впадає в Обиточну зат. Азовського м. Довж. 78 км, площа бас. 560 км². Має широку долину (понад 2 км). Живлення переважно снігове й дощове. Використовують для с.-г. і тех. водопостачання, є водосхови-

Ложечниця арктична: *1* — верхня і нижня частини рослини; *2* — квітка; *3* — плід (стручечок).

Локі. Гіпсова статуя. Гліптотека Карлсберга. Копенгаген.

ще. На березі Л., поблизу с. Орлівки,— курган і поховання *бронзового віку* (II тис. до н. е.).

ЛОЙ (Loy) Нанні (н. 23.X 1925, м. Кальярі, Сардінія) — італ. кінорежисер. Навчався в експериментальному кіноцентрі (1948—50). Поставив фільми: «Краще бути один день левом...» (1960, в рад. прокаті — «Пароль „Вікторія“»), «Чотири дні Неаполя» (1963, приз Московського міжнар. кінофестивалю), «Зроблено в Італії» (1965), «Батько родини» (1967), «Затриманий в очікуванні суду» (1971), «Наведу порядок в Америці і вернусь» (1974), «Досить, щоб про це знали навколо» (1976).

ЛОЙО́ЛА (Loyola) Ігнатій (31.V або 1.VI 1491, замок Лойола, пров. Гіпускоа, Іспанія — 31.VII 1556, Рим) — іспанський теолог, засновник ордену *єзуїтів*. В 1534 створив спрямовану проти *Реформації* орг-цію войовничого *католицизму*, яку 1540 *папа римський* затвердив як орден єзуїтів. Л. розробив осн. принципи політики єзуїтів, яка виходила з того, що в боротьбі за інтереси церкви всі засоби придатні. Створив систему єзуїтського виховання, спрямовану на придушення волі людини й перетворення її на слухняне знаряддя церкви. В 1622 католицька церква проголосила Л. «святим».

ЛОКА́ЛЬНИЙ КО́ЛІР (від лат. localis — місцевий) — термін живописної практики, що визначає основний, незмінний колір зображуваного предмета. Л. к. не має кольорових відтінків, що з'являються під впливом освітлення, повітряного середовища, рефлексів від навколишніх предметів.

ЛОКА́РНСЬКА КОНФЕРЕ́НЦІЯ 1925. Відбулася 5—16.X в Локарно (Швейцарія) за участю Бельгії, Великобританії, Італії, Німеччини, Польщі, Франції, Чехословаччини. На Л. к. зх. д-ви намагалися залучити Німеччину до участі у спільних екон. і воєн. акціях проти СРСР. Взявши участь в укладенні *Локарнських договорів 1925* (обговорені на Л. к.) та вступивши в зв'язку з цим до *Ліги націй* (1926), Німеччина не дала певних зобов'язань щодо участі в акціях проти СРСР, прагнучи забезпечити собі можливість проводити незалежну зовн. політику і не порушувати відносин з Рад. Союзом, що склалися на основі *Рапалльського договору 1922*. Л. к. поклала початок перегрупуванню сил імперіалістичних д-в у Європі.

Літ.: Локарнская конференция 1925 г. Документы. М., 1959. *М. В. Оснач.*

ЛОКА́РНСЬКІ ДОГОВО́РИ 1925 — договори про гарантію зх. кордонів Німеччини та арбітраж, підписані 1.XII 1925 в Лондоні. Попередньо обговорені на *Локарнській конференції 1925* (звідси назва). Гол. документ Л. д.— Рейнський пакт — спільний договір між Німеччиною, з одного боку, і Бельгією, Великобританією, Італією і Францією — з другого. Передбачав збереження *Рейнської демілітаризованої зони*, непорушність нім.-бельг. і нім.-франц. кордонів, встановлених *Версальським мирним договором 1919*. Набував сили після вступу Німеччини до *Ліги націй* (вересень 1926). Л. д. не вимагали від Німеччини зобов'язань щодо її сх. кордонів і не гарантували їх недоторканності, тим самим створюючи загрозу нім. агресії проти СРСР, Польщі і Чехословаччини. Л. д. означали створення єдиного антирад. фронту. *М. В. Оснач.*

ЛОКА́ТОР (від лат. loco — вміщую), локаційна станція — прилад (станція) для одержання інформації про спостережувані об'єкти за допомогою відбитих від них або випромінюваних ними звукових чи електромагнітних хвиль. Розрізняють *гідролокатори*, радіолокатори (див. *Радіолокаційна станція*) й оптичні локатори, осн. частиною яких є *лазери*.

ЛОКА́УТ [англ. lock-out, від lock out — зачинити (двері) й не впускати] — одна з форм класової боротьби буржуазії проти робітн. класу, що полягає в закритті капіталістами своїх підприємств і масовому звільненні робітників. Мета локауту — шляхом екон. тиску запобігти *страйкові* чи придушити його, примусити робітників відмовитися від висунутих вимог.

ЛОКА́ЦІЯ (лат. locatio — розміщення, розподіл) — 1) Визначення місцеположення та деяких ін. характеристик спостережуваних об'єктів. Розрізняють Л. звукову, застосовувану при спостереженні за об'єктами, що перебувають у воді (див. *Гідролокація*), на землі або в повітрі, а також *оптичну локацію* і *радіолокацію*. 2) Л. у тварин — здатність визначати положення будь-якого об'єкта щодо самого себе або своє положення в просторі; те саме, що й *біолокація*.

ЛОКАЧИ́НСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд. частині Волин. обл. УРСР. Утворений 1940. Площа 0,7 тис. км². Нас. 27,7 тис. чол. (1980). У районі — 56 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 14 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Локачі*.

Л. р. розташований у межах *Волинської височини*. Корисні копалини: торф, глини, піски. Річки: *Турія, Стохід*, Луга (беруть початок). Грунти чорноземні, дерново-підзолисті глейові й глеюваті, болотні. Пн. частина району лежить у зоні мішаних лісів, пд.— у лісостеповій. Ліси (сосна, дуб, вільха, береза, осика) займають 11,7 тис. га. Найбільші підприємства: локачинські хлібний і комбікормовий з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Локачі) й будинок побуту. В с. г. переважає землеробство зерново-буряківничого і тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 50,2 тис. га, у т. ч. орні землі — 44,6 тис. га, сіножаті й пасовища — 5,4 тис. га. Осн. культури: пшениця, ячмінь, жито, цукр. буряки, картопля. Скотарство, свинарство. В Л. р.— 22 колгоспи, 2 радгоспи, міжколг. птахопідприємство, райсільгосптехніка. Автошляхів — 216 км, у т. ч. з твердим покриттям — 83 км. У районі — 36 заг.-осв. і музична школи; 47 лік. закладів, у т. ч. 2 лікарні. 13 будинків культури, 32 клуби, кінотеатр, 44 кіноустановки, 36 б-к. У Л. р. видається газ. «Колгоспна правда» (з 1945). *В. І. Джура.*

ЛОКА́ЧІ — селище міського типу Волин. обл. УРСР, райцентр, за 26 км від залізнич. ст. Іваничі. 3,4 тис. ж. (1980). Перша писемна згадка про Л. належить до 1542. До кін. 18 ст. були під владою шляхет. Польщі. Після 3-го поділу Польщі (1795) Л. у складі Зх. Волині возз'єднано з Росією. За *Ризьким мирним договором 1921* Л. відійшли до бурж.-поміщицької Польщі. На поч. 1924 в Л. утворено підпільний райком КПЗУ. В 1939 Л. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР. У селищі — хлібний, комбікормовий з-ди, птахоінкубаторна станція, міжколг. об'єднання по буд-ву. Заг.-осв. і муз. школи, лікарня, Будинок культури, 2 бібліотеки. Архіт. пам'ятки: стародавня каплиця, церква (1609).

ЛОКАЯ́ТА (санскр.— думка звичайних людей), чарвака — атеїстична і матеріалістична школа в давній і середньовічній інд. філософії. Засновником її вважають легендарного мудреця Бріхаспаті. За вченням Л., основу всього існуючого становлять матеріальні елементи — вогонь, повітря, вода і земля (іноді ще ефір). У теорії пізнання локаятики стояли на позиціях матеріалістичного *сенсуалізму*, вважаючи єдиним джерелом знань чуттєві сприйняття. Вони заперечували самі основи *ведичної релігії, брахманізму*. В етиці Л. переважали елементи *гедонізму*. Л. захищала інтереси пригноблених верств інд. суспільства, відстоювала право людини на щастя на землі, а не в ілюзорному потойбіч. світі. Л. заклала фундамент матеріалістич. філософії в Індії.

ЛОК'Є́Р (Lockyer) Джозеф Норман (17.V 1836, Рагбі — 16.VIII 1920, Солкомб-Ріджіс, графство Девоншір) — англ. астрофізик, один із засновників *спектрального аналізу* небесних тіл. Член Лондон. королівського т-ва (з 1869), член франц. АН (з 1873), іноз. чл.-кор. Петерб. АН (з 1904). Вивчав спектри Сонця, сонячних плям, хромосфери, протуберанців і корони. Незалежно від П. Ж. С. *Жансена* винайшов спектральний метод спостереження сонячних протуберанців. У 1868 відкрив лінію гелію в спектрі Сонця; досліджував свічення газів при різних тисках і т-рі. У 1887 запрова-

див класифікацію спектрів зір. У 1902 видав «Каталог спектрів 470 яскравих зір».

ЛО́КІ (давньосканд.) — у скандінавській міфології демон вогню. Разом з *Одіном* брав участь у створенні людей. Допомагав *Торові*.

ЛОКК (Locke) Джон (29.VIII 1632, Рінгтон — 28.X 1704, Отс) — англ. філософ, психолог, педагог, ідеолог англ. буржуазії кін. 17 ст. Закінчив Оксфордський коледж. У 1668 обраний в Лондон. королівське т-во. Л. розвинув матеріалістичне вчення Ф. *Бекона* про досвідне походження знань («Дослід про людський розум», 1690). Матеріалістичний *сенсуалізм* і *емпіризм* Л. полягав у визнанні матерії основою виникнення та змісту відчуттів, досвіду і знання в цілому. До досвіду («від народження») людська душа схожа на «чисту дошку» (див. *Табула раза*), і лише в процесі чуттєвого споглядання людина набуває певних знань про зовн. світ. Л. розрізняв зовн. і внутр. досвід (відчуття та рефлексію). Л. критикував вчення Р. *Декарта* про *природжені ідеї*, але водночас сам схилявся до *ідеалізму*, що виявилося у допущенні суб'єктивного характеру «вторинних якостей» (див. *Первинні і вторинні якості*), а також у визнанні рефлексії як незалежного від відчуттів джерела знань. Двоїстий характер філософії Л. призвів до того, що її використали не тільки матеріалісти (зокрема франц. матеріалісти 18 ст.), а й ідеалісти. «І Берклі і Дідро вийшли з Локка», — писав В. І. Ленін (Повне зібр. тв., т. 18, с. 116). З позицій деїзму Л. намагався узгодити віру з розумом, створити релігію, прийнятну для «здорового глузду». У праці «Два трактати про державне правління» (1690), виходячи з концепцій «*суспільного договору*» й *природного права*, розвинув теорію бурж.-монархічної конституційної д-ви, яка була формою політ. компромісу буржуазії з дворянством. Непослідовність *метафізичного матеріалізму* Л., суперечливість його реліг. і соціологіч. поглядів зумовлювались тим, що Л. був, за визначенням Ф. Енгельса, «у релігії, як і в політиці, сином класового компромісу 1688 року» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 37, с. 396).

Тв.: Рос. перекл.— Избранные философские произведения, т. 1—2. М., 1960.

Літ.: Заіченко Г. А. Джон Локк. М., 1973. *Г. А. Заіченко.*

ЛО́ККАРТА ЗМО́ВА — контрреволюц. змова, організована влітку 1918 керівником спец. британської місії в Росії Р. Локкартом з метою повалення Рад. влади. Осн. учасниками Л. з. були також франц. посол Ж. Нуланс і амер. посол Д. Френсіс. Змовники організовували шпигунські та диверсійні акти, брали участь в організації контрреволюц. заколотів у Москві, Ярославлі, Вятці (тепер м. Кіров), Вологді та ін. містах, *чехословацького корпусу заколоту 1918*, мали намір заарештувати Раднарком і вбити В. І. Леніна, проводили наклепницьку кампанію проти Країни Рад. Л. з. була розкрита наприкінці серпня 1918 органами ВЧК. Локкарт та ін. учасники Л. з. були вислані з Рад. Росії.

ЛОКОМОТИ́В (франц. locomotive, від лат. locus — місце і motio — рух) — самохідна тягова машина, що рухається по колії, пересуваючи поїзди або окремі вагони; частина залізничного *рухомого складу*. Розрізняють Л.: з газовою (*газотурбовоз*) або паровою (паротурбовоз) турбіною, з електр. двигуном (*електровоз*), з двигуном внутр. згоряння (*мотовоз, тепловоз*), з паровою машиною (*паровоз*). Є комбіновані Л.— дизель-електровози, теплопаровози, контактно-акумуляторні електровози. Функції Л. виконують також моторні вагони у складі *дизель-поїздів, автомотрис*, електропоїздів тощо. Л. поділяють також на магістральні (вантажні, пасажирські, пасажирсько-вантажні, маневрові) і промислові (для перевезень на внутрішньозаводських коліях, у рудниках, наприклад *гірровози*). Розвиток локомотивобудування пов'язаний із збільшенням потужності, швидкості руху і ккд Л., створенням Л. на повітряній подушці або магнітній *підвісці*, з використанням ядерних реакторів і електрохім. генераторів, реактивних і турбогвинтових двигунів.

Літ.: Динамика и прочность локомотивов. М., 1977; Осипов С. И., Миронов К. А., Ревич В. И. Основы локомотивной тяги. М., 1979; Подвижной состав и тяга поездов. М., 1979.

«ЛОКОМОТИ́В» — всесоюзне добровільне спорт. т-во профспілки працівників залізнич. транспорту. Створене 1936. В УРСР «Л.» об'єднує понад 367 тис. фізкультурників (на 1.I 1980). В т-ві культивується 39 видів спорту. Серед вихованців «Л.» — укр. спортсмени чемпіони Олімпійських ігор В. Крєпкіна (1960), Н. Зюськова (1980)— легка атлетика, Ю. Філатов (1972, 1976), Ю. Стеценко (1972), Ю. Рябчинська (1972) — веслування на байдарках, С. Петренко (1976) — веслування на каное.

ЛОКОМОТИ́ВНА СИГНАЛІЗА́ЦІЯ — система *залізничної сигналізації*, що автоматично передає закодовані сигнали колійного *світлофора* на локомотивний (у кабіні машиніста) світлофор. Приймальні засоби локомотива ці сигнали розшифровують і перетворюють на відповідні видимі, зручні для сприймання; під час руху по некодованій ділянці на локомотивному світлофорі світить білий вогонь. Розрізняють системи Л. с. точкові, безперервні та суміщені. В точкових системах, застосовуваних на ділянках без *автоблокування*, сигнали передаються через точкові індуктори лише у певних місцях (точках) колії. В безперервних системах вони надходять постійно через *рейкові кола*. На магістральних лініях такі системи застосовують у поєднанні з *автостопом*, пристроями контролю пильності машиніста і контролю швидкості руху поїздів. Л. с. підвищує безпеку руху поїздів і пропускну здатність з-ць. Удосконалювання Л. с. пов'язане з забезпеченням ефективнішої дії тех. засобів у режимі автом. регулювання руху поїздів, а також при швидкості їхнього руху понад 160 км/год.

Е. В. Блинников.

ЛОКОМО́ЦІЯ (від лат. locus — місце і motio — рух), пересування — різновид *рухів* тварин і людини, пов'язаний з їх активним переміщенням у просторі. Являє собою рефлекторний акт (див. *Рефлекси*). Здійснюється Л. переважно за допомогою скорочення ряду поперечносмугастих м'язів (див. *М'язова тканина*), спрямовується *центральною нервовою системою*. Л. є координованим актом. До Л. належать плавання (див. *Плавання тварин*), *ходіння*, біг, *літання тварин* тощо. Типи Л. з'явилися та ускладнювалися в процесі *еволюції*; важливу роль при цьому відіграв розвиток твердого *скелета* і скелетних м'язів, *чуттів органів* і особливо центр. нервової системи. Зі зміною типу Л. було пов'язане виникнення людини (перехід предків людини до прямоходіння створив передумови розвитку трудових процесів). Л. має велике значення в житті тварин: при пересуванні вони шукають їжу, рятуються від ворогів тощо. Л. впливає на перебіг фізіол. процесів, зокрема *кровообігу, дихання, травлення*.

ЛО́КОН АНЬЄ́ЗІ — плоска крива, рівняння якої в прямокутній декартовій системі *координат* має вигляд $y = a^3/(a^2 + x^2)$. Л. А. симетричний відносно осі ординат, вісь абсцис для нього — *асимптота* (мал.). Має дві точки перегину B, C $(\pm a/\sqrt{3};\ 3a/4)$ і максимум в точці A $(0;\ a)$; площа між Л. А. і його асимптотою дорівнює πa^2. Названо за ім'ям італ. математика М. Г. Аньєзі (1718—99), яка вивчала цю криву.

ЛОКО́ТА Іван Прокопович (3.VI 1884—20.XI 1942) — учасник революц. руху на Закарпатській Україні. Член Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) з 1921. Н. в с. Великому Бичкові (тепер Рахівського р-ну Закарп. обл.) в робітн. сім'ї. Під час 1-ї світової війни мобілізований в австр. армію, здався в рос. полон. У 1918 повернувся на Закарпаття. Один із засновників комуністичних орг-цій на Закарпат. Україні. В 1923 — секретар Іршавського окружкому КПЧ. У 1924—38 — член Закарпат. крайового к-ту КПЧ. У 1929 обраний членом ЦК КПЧ. Був депутатом парламенту Чехословаччини (з 1929). У 1932—37 був в ув'язненні. З 1940 жив в СРСР.

ЛО́КУС (лат. locus — місце) хромосоми — місце локалізації певного *гена* в *хромосомі*. За допомогою генетичних і цитологічних методів визначають Л. одного гена по відношенню до Л. ін. генів, що лежать в тій самій хромосомі (див. *Генетичні карти хромосом*). Іноді в генетиці термін «локус хромосоми» вживають як синонім термінів «ген» і *цистрон*.

ЛОЛА́РДИ (англ. Lollards) — в Англії та ряді інших зх.-європ. країн у 14 ст. учасники селянсько-плебейського руху, що набув характеру антикатолицької *єресі*. Л. критикували несправедливість феод. ладу, вимагали скасування панщини, десятини та податків, зрівняння станів (див. Дж. *Болл*). Відіграли вагому роль в ідеологічній підготовці *Уота Тайлера повстання 1381*.

Дж. Локк.

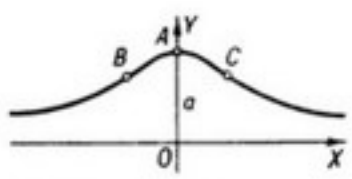

Локон Аньєзі.

І. П. Ломако.

В. Ломбардо Толедано.

ЛОМА́КО Ілля Павлович (н. 14. VIII 1918, с. Новоандріївка Волноваського р-ну Донец. обл.) — новатор с.-г. виробництва, Герой Соціалістичної Праці (1952), засл. працівник сільс. г-ва УРСР (з 1978). Член КПРС з 1945. В 1936—38 працював техніком-тваринником Старобешівського райземвідділу (Донец. обл.). Учасник Великої Вітчизн. війни 1941—45. З 1947 — голова колгоспу «Зоря» (тепер ім. 60-річчя Великої Жовтн. соціалістич. революції Старобешівського району). Депутат Верховної Ради СРСР 7—8-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, 3 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями.

І. М. Мельников.

ЛОМБА́РД — кредитна установа, що надає грошові позички за певний процент під заставу рухомого майна. Вперше Л. був засн. у Франції за Людовіка XI (1461—83) лихварями з Ломбардії (Італія), звідси й назва. У 15 ст. Л. з'явилися також в Італії, Німеччині та ін. країнах. У 18 ст. Л. виникли в Рос. імперії. В 19 ст. вони поширились у всіх капіталістичних країнах. В СРСР 1918 приватні Л. було ліквідовано. В 1922—23 в СРСР створено держ. Л.— госпрозрахункові установи, що приймають від громадян належне їм майно (особисті речі, предмети домашнього вжитку) на зберігання або в заставу для забезпечення наданої їм грош. позички. Перебувають у віданні місц. Рад у системі установ побутового обслуговування.

ЛОМБА́РДІЯ — історична й адм. область Пн. Італії. Гол. місто — *Мілан*. У 2 ст. до н. е. Л. завойована Старод. Римом. З 5 ст. тер. Л. зазнавала нападів *остготів, Візантії, лангобардів* (від останніх пішла назва Л.). З 8 ст. Л.— в складі імперії *Каролінгів*, з 10 ст. — *«Священної Римської імперії»*. В 11 — серед. 13 ст. в Л. існували *комуни* (Мілан, Комо, Лоді, Кремона та ін.), які завоювали самостійність в боротьбі проти «Священної Рим. імперії» (див. *Ломбардська ліга*). З 16 ст. Л.— під владою icп., з поч. 18 ст.— австр. *Габсбургів*. У період наполеон. воєн Л. 1797—1802 входила до складу Цізальпінської республіки, 1802—05 — Італ. республіки, 1805—15 — Італ. королівства. В 1815—59 Л.— в складі *Ломбардо-Венеціанського королівства*. З 1859 — в єдиній Італ. д-ві. Під час 2-ї світової війни 1939—45 Л.— значний центр *Руху Опору*.

ЛОМБА́РДО ТОЛЕДА́НО (Lombardo Toledano) Вісенте (16.VII 1894, м. Тесьютлан, штат Пуебла — 16.XI 1968, Мехіко) —діяч мекс. й міжнар. робітн. руху. В 1919 закінчив юрид. ф-т Нац. автономного ун-ту в Мехіко, 1919—33 викладав у цьому ун-ті право і філософію. В 1921—31 — секретар Мекс. регіональної робітн. конфедерації. В 1923 — губернатор штату Пуебла. В 1926—28 та з 1964 — депутат парламенту. В 30-х рр. організував ряд нац. профспілок, 1936 — Робітн. ун-т Мексіки. В 1936—40 — ген. секретар Конфедерації трудящих Мексики. Один із засновників і голова *Конфедерації трудящих Латинської Америки* (1938—63). В 1945—65 — віце-голова ВФП. Засновник (1948) Соціалістичної нар. партії (до 1960 — Нар. партія), її ген. секретар з часу заснування. З 1950 — член Всесвітньої Ради Миру. Автор ряду праць з політичних і соціальних питань.

ЛОМБА́РДО-ВЕНЕЦІА́НСЬКЕ КОРОЛІ́ВСТВО — утворене Австрійською імперією з *Ломбардії* та *Венеції*, приєднаних до неї за рішенням *Віденського конгресу 1814—15*. Фактично було австр. провінцією й управлялося австр. адміністрацією на чолі з віце-королем. Один з центрів нац.-визвольної боротьби італ. народу в епоху *Рисорджименто*. В результаті *австро-італо-французької війни 1859* Австрія втратила Ломбардію, після австро-італ. війни 1866 (див. *Австро-Італійські війни 19 століття*) — Венецію. Обидві області ввійшли до складу єдиної Італ. держави.

ЛОМБА́РДСЬКА ЛІ́ГА — союз міст *Ломбардії* в 12—13 ст., який виник у ході їхньої боротьби за незалежність проти *«Священної Римської імперії»*. Оформився в грудні 1167 строком на 20 років у складі 16 міст (у подальшому склад Л. л. змінювався). Після поразки під Леньяно (1176) *Фрідріх I* Барбаросса визнав (1183) самостійність міст Л. л. У зв'язку зі спробою *Фрідріха II* Штауфена підкорити Ломбардію Л. л. 1226 було відновлено на 25 років (т. з. 2-а Л. л.). З 2-ї пол. 13 ст. Л. л. не відновлювалася.

ЛОМБА́РДСЬКА НИЗОВИНА́— низовина на Пн. Італії, частина *Падансько́ї рівнини*.

ЛОМБА́РДСЬКИЙ ГОРІ́Х — вид рослин роду ліщина. Те саме, що й *фундук*.

ЛОМБРОЗІА́НСТВО — вживана іноді назва для визначення *антропологічної школи права*, в основі якої лежить вчення Ч. *Ломброзо* та його послідовників, що пояснює причини *злочинності* біол. факторами. Бурж. кримінологія, незважаючи на доведену наук. неспроможність Л., часто вдається до цієї концепції.

ЛОМБРО́ЗО (Lombroso) Чезаре (6.XI 1835, Верона — 9.X 1909, Турін) — італ. судовий психіатр і криміналіст, засновник *антропологічної школи права*. З 1862 — професор Павійського, з 1896 — Турінського ун-тів. Л. твердив, що злочин є природним явищем, що існує особливий тип «злочинної людини», яка не може не вчиняти злочинів. Ця людина має особливі фіз. ознаки («стигмати»), напр., вузький лоб, сплющений ніс тощо. Пізніше Л. визнав значення й соціологічних причин *злочинності*. Це дало підстави називати його теорії біосоціологічними. За своїми політ. поглядами Л.— реакціонер, прихильник расової теорії.

ЛОМЕ́— столиця *Того*, гол. політ., екон. і культур. центр країни. Значний порт на березі Гвінейської зат. Атлантичного ок., вузол з-ць і автошляхів, аеропорт міжнар. значення. Бл. 300 тис. ж. (1979, з передмістями). Нафтопереробний з-д, окремі підприємства текст., взут., харчосмакової пром-сті, обробка мармуру, кустарні промисли. Ун-т, адм. школа, Нац. ін-т наук. досліджень. Профес. навч. заклади. Нац. б-ка та б-ка ун-ту. Л. виник у середині 19 ст.

ЛОМИ́КАМІНЬ (Saxifraga) — рід рослин родини ломикаменевих. Одно- та багаторічні трави з прикореневою розеткою листків. Квітки в щитку або волоті, правильні, 5-членні, білі, жовті і червоні. Плід — коробочка. Бл. 350 видів, поширених в помірній і холодній зонах Пн. півкулі, багато видів росте в горах — в тріщинах (звідси й назва). В СРСР — 79 видів, з них в УРСР — 14. Поширені (в Карпатах) Л. зірчастий (S. stellaris), Л. моховидний (S. bryoides), на Пд. Полісся і в Лісостепу — Л. болотний (S. hirculus). Багато видів Л. розводять як декоративні.

ЛОМИ́КІН Костянтин Матвійович (н. 19.VIII 1924, м. Глухів, тепер Сум. обл.) — укр. рад. живописець, засл. діяч мист. УРСР (з 1971). В 1946—51 навчався в Одес. худож. уч-щі в Л. *Мучника* і М. *Павлюка*. Твори: «Юні шефи» (1952), «Останній сніг» (1953), «Клятва Богдана Хмельницького біля тіла вбитого козака» (1954), «Прийшла весна» (1957), «Це не повинно повторитися!» (1960), «Живе слово Ілліча» (1967), «У президії» (1969), «Після спектаклю» (1972), «Батько» (1975), «Доручення особливої важливості» (1977) та ін. Нагороджений 2 орденами «Знак Пошани».

ЛОМИКО́ВСЬКИЙ Василь Якович [15 (26).I 1777, с. Мелюшки, тепер Хорольського р-ну Полтав. обл.— бл. 1848] — укр. дворянський історик, етнограф, агроном. Н. в сім'ї укр. поміщика. Навчався в Шляхетному кадетському корпусі в Москві, після закінчення якого деякий час перебував на військ. службі. Збирав документальні матеріали з історії України. В 1803—05 уклав збірник нар. дум (опубліковано 1893 П. Г. *Житецьким*). Найвизначнішою працею Л. є «Словник малоруської старовини, складений 1808 р.» (надруковано в «Киевской старине», 1894, кн. 7). В 1809 переклав з франц. мови «Історію малоросійських і запорізьких козаків» Ж. Б. *Шерера*.

ЛОМИ́НІС (Clematis) — рід кущів і багаторічних трав'янистих рослин родини *жовтецевих*. Листки супротивні, прості чи складні. Квітки поодинокі або зібрані у волотеві суцвіття. Плід збірний, з численних сім'янок. Бл. 250 видів, пошир. у помірних і теплих зонах земної кулі. В СРСР дико ростуть 18 видів, в т. ч. в УРСР — 6, багато видів і сортів інтродуковано. На Поліссі і в Лісостепу часто зустрічається Л. прямий (C. recta), містить отруйну речовину клематитол. Деякі види Л. та їхні гібриди вирощують як декоративні, з них найпоширеніші Л. Жакмана (C. jackmannii) з великими квітками різних кольорів, Л. альпійський (C. alpina) та ін. Застосовують для декорування альтанок, балконів, ганків, стін.

М. І. Орлов.

ЛОМИ́НСЬКИЙ Федір Іванович [20.I(1.II) 1856, Київ—30.XI 1927,

там же] — укр. рад. гістолог; професор (з 1905). Закінчив Київ. ун-т (1882). З 1891 працював на кафедрі гістології того ж ун-ту (з 1921 — Київ. мед. ін-ту; 1905—24 — зав. кафедрою). Праці Л. присвячені вивченню *паразитизму* мікробів, питанням цитології (зокрема, дослідженню внутрішньоклітинних канальців тощо). Л. вперше (1882) помітив здатність нервових клітин до поділу (див. *Мітоз*), описав (1884) явище нейронофагії (поглинання ушкоджених нейронів *лейкоцитами*).

ЛО́МНИЦЯ, Лімниця — річка в УРСР, у межах Івано-Фр. обл., права притока Дністра. Довж. 122 км, площа бас. 1530 км². Бере початок у Карпатах Українських, на схилах *Горганів*. Має гірський характер. Живлення снігове й дощове. Значні запаси гідроенергії. Використовують для комунального, промислового та сільськогосподарського водопостачання, а також для зрошування.

ЛОМНІ́ЦЬКИЙ Маріан (1845, с. Баворів, тепер Тернопільського р-ну Терноп. обл.— 26.IX 1915, Львів) — польс. природознавець, почесний доктор філософії Львів. ун-ту. Вищу освіту здобув в ун-тах Кракова і Відня (1864—68). Працював у Станіславі (тепер Івано-Франківськ) і Львові, з 1905 — директор музею ім. Дзедушицьких (тепер *Природознавчий музей* АН УРСР у Львові). Осн. праці Л. присвячені вивченню ентомофауни, малакофауни, геології і палеонтології зх. земель України; брав участь у складанні «Геологічного атласу Галичини» (Atlas Geologiczny Galicyi).

ЛО́МОВ Борис Федорович (н. 28.I 1927, Нижній Новгород) — рос. рад. психолог, чл.-кор. АПН СРСР (з 1968), чл.-кор. АН СРСР (з 1976). Член КПРС з 1958. Президент Т-ва психологів СРСР з 1968. Віце-президент Міжнар. асоціації наук. психології (1976). Дослідження в галузі *інженерної психології*, психології управління. Вивчає роль психологічних факторів у техніці, управлінні, ідеологічній роботі, проблеми дотикового й зорового сприймання, просторових уявлень і технічного мислення. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями. *В. І. Войтко.*

ЛО́МОВ Георгій Іполитович [справж. прізв.— Оппоков; 24. I (5.II) 1888—30.XII 1938] — рад. партійний і держ. діяч. Член Комуністичної партії з 1903. Н. в Саратові в дворянській сім'ї. Закінчив юрид. ф-т Петерб. ун-ту (1913). В 1905—17 вів революц. роботу в Саратові, Петербурзі, Іваново-Вознесенську. Зазнав репресій. В 1917 — член Моск. обл. бюро і Моск. к-ту РСДРП(б). У першому складі Раднаркому — нарком юстиції. В 1918 примикав до групи *«лівих комуністів»*. З 1918 — на відповідальній рад. і госп. роботі, зокрема 1926—28 — голова «Донвугілля». На VII з'їзді РКП(б), XIV з'їзді ВКП(б) обирався кандидатом у члени, на XV і XVI з'їздах — членом ЦК. На X з'їзді КП(б)У обраний членом ЦК КП(б)У. В 1927—29 — член Політбюро ЦК КП(б)У. Член ЦВК СРСР та ВУЦВК.

ЛОМОНО́СОВ Михайло Васильович [8 (19).XI 1711, с. Денисовка біля с. Холмогори Арх. губ., тепер с. Ломоносово Холмогорського р-ну Арх. обл. — 4 (15).IV 1765, Петербург] — рос. вчений-природодослідник, енциклопедист, родоначальник матеріалістичної філософії в Росії, поет, один із зачинателів нової рос. л-ри, реформатор рос. літ. мови, художник, історик. Був сином селянина-помора. Приховавши свою станову належність, 1731 вступив до Слов'яно-греко-латинської академії в Москві, навчався у *Київській академії* (у жовтні — грудні 1734), згодом в Академічному ун-ті в Петербурзі (1735). В 1736 продовжував навчання в Німеччині в Марбурзькому і Фрайбурзькому ун-тах, вивчаючи хімію і металургію. Повернувшись на батьківщину (1741), був призначений ад'юнктом фізики (1742). Став першим вітчизняним професором хімії (академіком) Петерб. АН (1745). Л.— ініціатор і засновник (1755) Моск. ун-ту, якому присвоєно його ім'я. Л. був членом рос. Академії мистецтв (з 1763). Займаючи відповідальні посади в АН, боровся за перетворення її на дійсно нац. рос. центр науки і освіти, дбав про підготовку вітчизн. вчених. Був обраний почесним членом Шведської АН (1760), Болонської академії (1764). Л. є одним з фундаторів сучас. *природознавства*. В своїх працях з фізики і хімії він розробляв учення про атомно-мол. будову речовини, запровадивши поняття про «корпускули» (молекули) і «елементи» (атоми). В праці «Міркування про причину теплоти і холоду» (1750) Л. сформулював осн. положення мол.-кінетичної теорії, передбачив порушення *Бойля — Маріотта закону* при високих тисках, існування абс. нуля т-р тощо. В основу мол.-кінетичної теорії Л. поклав своє формулювання філос. принципу збереження матерії й руху. Л. уявляв природу як єдине ціле, де все взаємопов'язане. Експериментальним доведенням закону збереження матерії і водночас нищівним ударом по вченню про «вогняну матерію» (*флогістон*) стали проведені Л. 1756 дослідження по окисленню металів. У 1770 аналогічні експерименти виконав А. Л. *Лавуазьє*. Л. розробив прилади для фіз. досліджень хім. об'єктів. У 1752—53 вперше в світі прочитав студентам курс фіз. хімії і провів практичні заняття у створеній ним лабораторії. Значну увагу приділяв Л. дослідженню електрики, особливо дослідам з атм. електрики, які він спочатку проводив спільно з Г. В. *Ріхманом*. У 1753 виступив із працею «Слово про явища повітряні, що від електричної сили йдуть...», в якій пояснив атм. електрику конвекцією повітряних мас. Велике місце в наук. діяльності Л. займали питання оптики. У праці «Слово про походження світла, яке собою нову теорію про кольори являє» (1756) Л. висунув нове вчення про кольори, захищав уявлення про хвильову природу світла. Л. сконструював і виготовив різноманітні оптичні прилади та інструменти (зокрема «ночезірну трубу»; 1756—58). Чимало уваги приділив Л. астр. дослідженням, особливо питанням практичної астрономії, зокрема її застосуванню в навігації. Л. відкрив атмосферу на Венері (1761).

Л.— засновник наук. геології та географії в Росії. Значну увагу приділяв розвиткові гірничої справи. Вперше застосував принцип *актуалізму* при вивченні геол. історії Землі, вказав на безперервну взаємодію внутр. і зовн. сил, що є однією з причин створення особливостей рельєфу земної поверхні. Правильно пояснював нагромадження *осадочних гірських порід*, походження багатьох корисних копалин. Л. виступав проти *катастрофізму*. Великий внесок зробив Л. у дослідження *атмосфери* та метеорологічних явищ, відкрив вертикальні повітр. струми і пов'язав з ними явища атм. електрики. Л. передбачав велике екон. значення *Північного морського шляху* та освоєння Арктики. Був керівником Геогр. департаменту.

Л.— представник природничонаук. *матеріалізму*. Він вважав, що світ є сукупністю матеріальних речей, що матерія існує у вигляді атомів і ефіру. Визнавав рух невід'ємною властивістю матерії. Цю ідею відображено в законі збереження речовини й руху, який він сформулював 1748 в листі до Л. *Ейлера*. Рух матерії вічний, у русі перебувають усі тіла. Однак через обмеженість знань того часу Л. форми руху намагався пояснити за допомогою законів механіки. Саме з *механіцизмом* пов'язана деїстична обмеженість матеріалізму Л. (див. *Деїзм*). Проте світоглядові Л. властиві елементи діалектики. Л. обстоював еволюцію всіх природних процесів і поступові зміни Всесвіту й земної кулі. Л. відстоював матеріалістичну теорію пізнаванності світу, підкреслюючи вирішальну роль досвіду як вихідного моменту пізнання та обгрунтовуючи необхідність поєднання теорії і практики. Критикував *агностицизм* і виступав проти теорії *природжених ідей*. На відміну від Дж. *Локка*, Л. вважав *первинні і вторинні якості* матеріального світу об'єктивними. Деїстична непослідовність філос. позиції Л. в гносеології виявилась у підтримці ним вчення про *двоїсту істину*. Л. рішуче виступав проти засилля *теології* і *схоластики* в науці. Стоячи в розумінні суспільства на ідеалістич. позиціях, Л. вважав, що прогрес суспільства можливий через розвиток науки і освіти, торгівлі і ремесел. Матеріалістична традиція, закладена Л. у рос. філософії, справила значний вплив на розвиток вітчизн. філос. думки. Л. був визначним істориком свого часу. На основі детального вивчення джерел він створив «Давню Російську історію» (ч. 1—2, 1766), «Короткий Російський літописець з родословом» (1760) та ін. Л. виступав з критикою *норманської теорії*, яка заперечувала самостійний розвиток руського народу.

Л.— один із зачинателів нової рос. л-ри. Представник *класицизму*. В одах «На здобуття Хотина» (1739), «На день вступу на престол

М. В. Ломоносов.

Ломикамінь зірчастий: *1* — загальний вигляд рослини; *2* — квітка; *3* — плід.

Ломиніс прямий. Верхня частина квітучої рослини та плід.

Г. У. Лонгфелло.

Єлизавети Петрівни» (1747), у героїчній поемі «Петро Великий» (надруковано 1760 — 61) оспівував Росію, її видатних держ. діячів, показав невичерпні можливості розвитку матеріальних і духовних сил рос. народу. Писав трагедії — «Таміра і Селім» (пост. 1750), «Демофонт» (пост. 1752). Л. теоретично обгрунтував і завершив почату В. *Тредіаковським* реформу рос. віршування, утвердив силабо-тонічну систему («Лист про правила російського віршування», 1739), «Короткий посібник з красномовства» (1743—44, 1747—48), заклав основи стилістики рос. мови. Складена Л. «Російська граматика» (1755) — перша наук. граматика рос. літ. мови. Худож. твори, філол. та істор. трактати Л. були відомі на Україні. Під впливом поезії Л. в серед. 18 ст. на Україні виник жанр оди. На основі теор.-літ. праць Л. і Тредіаковського в Київській академії було створено «Коротку науку про складання російських віршів» (1767—68).

Л. відіграв значну роль у розвитку рос. образотворчого мистецтва 1-ї пол. 18 ст. Він винайшов новий спосіб виготовлення кольорового скла (на фабриці, що її спеціально збудував для цього в Усть-Рудицях, поблизу Петербурга), яке застосовували для створення худож. *мозаїк*. Збереглося понад 20 творів, виконаних Л. та його учнями («Образ Христа», 1753; Істор. музей у Москві; панно «Полтавська баталія», 1762—64; будинок АН СРСР, Ленінград, та ін.). АН СРСР встановила 1956 найвищі академічні нагороди—дві золоті медалі Ломоносова, що присуджуються за видатні роботи в галузі сусп. і природничих наук (одна — рад. вченим, друга — зарубіжним). Ім'ям Л. названі: місто в Ленінгр. обл., підводний хребет в Пн. Льодовитому океані, течія в Атлантичному океані, гірський хребет на Новій Землі, вулкан на Курильських островах. Л. встановлено пам'ятники в Москві, Архангельську, Ломоносові (Ленінгр. області).

Тв.: Полное собрание сочинений, т. 1—10. М.—Л., 1950—57; Укр. перекл.— Вибране. К., 1961.

Літ.: Макаров В. К. Художественное наследие М. В. Ломоносова. М.— Л., 1950; Данилевский В. В. Ломоносов на Украине. Л., 1954; Шолом Ф. Я. Російсько-українські літературні зв'язки в XVI—XVIII ст. Твори М. В. Ломоносова і українська поезія середини XVIII ст. В кн.: Матеріали до вивчення історії української літератури, т. 1. К., 1959; Білодід І. К. Вчення М. В. Ломоносова про три стилі і його значення в історії російської і української літературних мов. К., 1961; Гаврилов В. Д. М. В. Ломоносов. К., 1961; Гордеев Д. И. М. В. Ломоносов — основоположник геологической науки. М., 1961; Дик Н. Е. Деятельность и труды М. В. Ломоносова в области географии. М., 1961; Куликовский П. Г. М. В. Ломоносов — астроном и астрофизик. М., 1961; Радовский М. И. М. В. Ломоносов и Петербургская Академия наук. М.—Л., 1961; Алентьєв О. О. М. В. Ломоносов — основоположник вітчизняної науки. К., 1962; Литературное творчество М. В. Ломоносова. Исследования и материалы. М. — Л., 1962; Морозов А. А. Ломоносов. М., 1965.

І. В. Бичко (філос. погляди), *Ф. Я. Шолом* (літ. діяльність).

ЛОМОНО́СОВ (до 1948 — Оранієнбаум) — місто у Ленінгр. обл. РРФСР. Пристань на пд. березі Фінської затоки. Залізнична станція (Оранієнбаум) за 40 км на Зх. від Ленінграда. Виник на основі палацово-паркового ансамблю 18 ст.: Великий палац (1710—25, арх. Дж. М. Фонтана і Г. І. Шедель); пейзажні Верхній (1756—62) та Нижній парки, палац Петра III (1758—62; декоративний лаковий розпис художника Ф. Власова), Китайський палац (1762—68), павільйон «Катальна гірка» (1762—74), всі — арх. А. Рінальді. Пам'ятник М. В. Ломоносову (1955, скульптор Г. Глікман).

Місто **Ломоносов.** Китайський палац. Архітектор А. Рінальді. 1762—68.

ЛОМОНО́СОВА ТЕЧІЯ — потужна підповерхнева протитечія в екваторіальній частині Атлантичного ок. Спрямована вздовж екватора із Зх. на Сх. під тонким шаром вод Пд. Пасатної течії, на глиб. 10—200 м. Шир. до 400 км, макс. швидкість 120 см/с (на глиб. 25—120 м). Л. т. входить до заг. системи циркуляції вод у екваторіальній частині *Світового океану*. Води мають підвищену солоність (до 37 ‰), особливо в зх. частині. Далі на Сх. солоність у ядрі Л. т. поступово зменшується внаслідок перемішування з навколишніми водами. Л. т. відкрила 1959 експедиція Мор. гідрофіз. ін-ту АН УРСР на судні «Михайло Ломоносов». Досліджували протягом 1959—1968 рад. океанологи. Першовідкривачі й дослідники Л. т. на чолі з акад. АН УРСР А. Г. *Колесниковим* удостоєні Держ. премії СРСР, 1970. *М. П. Булгаков.*

ЛОМОНО́СОВА ХРЕБЕ́Т — підводний хребет у Пн. Льодовитому ок., між Новосибірськими о-вами та о. Елсмір у Канадському Арктичному архіпелазі. Довж. бл. 1800 км, шир. від 60 до 200 км. Вис. над рівнем дна океану 3300—3700 м, мінім. глиб. над хребтом — 954 м. Відкритий 1948 рад. експедиціями. Названий на честь М. В. *Ломоносова.*

ЛОМОУ́РІ Ніко Йосифович [7 (19). II 1852, с. Арбо, тепер Горійського р-ну — 17 (30).IV 1915, Горі] — груз. письменник. Юнацькі роки провів на Україні. Закінчив Київ. духовну академію (1879). Вчителював. Літ. діяльність почав у 70-х рр. В Києві написав перше оповідання «Русалка» (1878, надруковано в Тбілісі). В оповіданнях «Звідусіль», «Доля нещасливих» правдиво показав злидні і відсталість груз. села. Писав твори для дітей («Маленькі друзі», «Каджана» та ін.). Л.— перший перекладач творів Т. Шевченка груз. мовою: 1877 переклав «Наймичку» (надруковано 1881 в журн. «Іверія»).

ЛО́НГ (Λόγγος; бл. 2—3 ст.) — давньогрец. письменник. Жив, імовірно, на о. Лесбос. Гаданий автор твору «Дафніс і Хлоя», в якому поєднуються жанри елліністичної пастушої поезії і власне роману. Твір вважається найкращим зразком серед романів рим. епохи. Він мав значний вплив на світову л-ру, зокрема на *пасторалі* епохи *бароккo*. До образів роману зверталося багато художників і скульпторів.

Тв.: Укр. перекл.— Пастуша повість про Дафніса і Хлою. К.—Х., 1936; Рос. перекл.— Дафнис и Хлоя. М., 1964. *А. О. Білецький.*

ЛОНГ (Long) Маргеріт (13.XI 1874, Нім — 13.II 1966, Париж) — франц. піаністка і педагог. Навчалась у Паризькій консерваторії (з 1920 — її професор). Створила власну школу фп. гри. В 1943 разом з Ж. *Тібо* організувала конкурс скрипалів і піаністів (з 1946 — міжнар. конкурс піаністів і скрипалів ім. М. Лонг та Ж. Тібо). Була почесним професором Паризької та Моск. консерваторій. В 1955 виступала в Москві. Автор школи «Фортепіано» (з 400 тех. вправами), спогадів про спільну працю з Г. Форе, К. Дебюссі, М. Равелем.

ЛОНГ-А́ЙЛЕНД — острів в Атлантичному ок., біля сх. узбережжя Пн. Америки, в США. Відокремлений від материка протоками Іст-Рівер і Лонг-Айленд. Пл. 4462 км². У зх. частині — райони *Нью-Йорка* (Бруклін, Куїнс). Відкритий 1609 англ. мореплавцем Г. *Гудзоном.*

ЛОНГ-БІ́Ч — місто на заході США, в штаті *Каліфорнія*, пд. передмістя *Лос-Анджелеса*. Порт на узбережжі зат. Сан-Педро Тихого ок., аеропорт. 335,6 тис. ж. (1975). Значний центр добування і переробки нафти, розвинуті також ракетно-космічна та авіаційна пром-сть, суднобудування, автоскладання, металообробка. Підприємства харч., зокрема консервної, пром-сті. Кліматичний курорт.

ЛОНГЕ́ (Longuet) Женні (1844—83) — дівчка міжнар. робітн. руху. Старша дочка К. *Маркса*. Див. *Маркс* (Лонге) Ж.

ЛОНГЕ́ (Longuet) Фредерік (н. 9. IX 1904, Париж) — франц. художник-пейзажист. Правнук К. *Маркса*. Член Франц. компартії з 1946. Твори: серії — «Голландія» (1951—52), «Види Сени та Марни» (1956—61), «Види Бретані» (1961) та ін. В 1963 відвідав Рад. Союз, зокрема Київ.

ЛОНГЕ́ (Longuet) Шарль (14.II 1839, Кан — 5.VIII 1903, Париж) — франц. соціаліст. Журналіст. Член *Інтернаціоналу 1-го* (з 1865), член його Генеральної ради (1866—68, 1871—72). Делегат Лозаннського (1867) і Брюссельського (1868) конгресів 1-го Інтернаціоналу. В 1870, в дні облоги Парижа прусськими військами, командував батальйоном Нац. гвардії. Був обраний членом *Паризької комуни*

1871, примикав до прудоністської меншості. Після поразки Комуни емігрував до Великобританії (1871—80). Після амністії, повернувшись до Франції (1880), примкнув до реформістського угруповання *посибілістів*. Делегат 1-го (1889) і 5-го (1900) конгресів *Інтернаціоналу 2-го*. Був одружений з дочкою К. Маркса — Женні.

ЛО́НГО (Longo) Луїджі (15.III 1900, с-ще Фубіне-Монферрато, пров. Алессандрія — 16.X 1980, Рим)—діяч італ. і міжнар. комуністичного руху. Н. в сел. сім'ї. Навчався в Турінському технологічному ін-ті, служив в армії. В 1920 вступив до Італійської соціалістичної партії. Член Італійської комуністичної партії (ІКП) з часу її заснування (1921). В 1921—28 — член Керівництва, 1924—26— Секретаріату Комуністичної спілки молоді Італії (КСМІ). З 1926 — член ЦК, з 1931 — Керівництва ІКП. У 1926—27 — представник КСМІ при Виконкомі КІМу, 1926—28 — його член. Учасник IV і VI конгресів Комінтерну. З 1932 — представник ІКП у ВККІ, канд. в члени ВККІ. В роки нац.-революц. війни ісп. народу 1936—39 — один із організаторів і ген. інспектор (під псевд. Галло) *інтернаціональних бригад*, брав участь у багатьох боях. Після падіння Ісп. республіки виїхав до Франції, де був інтернований, а 1941 виданий фашист. урядові Італії. До 1943 — в ув'язненні. В 1943—45 — один з організаторів і керівників *Руху Опору*. З 1946 — заст., з 1964 — ген. секретар ІКП. З 1972 — голова ІКП. Нагороджений орденом Леніна.

ЛОНГФЕ́ЛЛО (Longfellow) Генрі Уодсуорт (27.II 1807, Портленд, штат Мен — 24.III 1882, Кембрідж, штат Массачусетс) — амер. поет і перекладач. У 1836—54 — професор європ. л-р і мов Гарвард. ун-ту. «Вірші про рабство» (1842) створені під впливом руху за визволення негрів від рабства. У зб. «Перелітні птахи» (1858) засуджував невільництво, класовий гніт, оспівував свободу. Автор написаних *гекзаметром* епічних поем «Евангеліна» (1847), «Сватання Майлза Стендіша» (1858). Світову славу принесла йому «Пісня про Гайавату» (1855; написана на основі індіанських легенд). В 1863 створив у манері Дж. *Боккаччо* і Дж. *Чосера* цикл «Оповідання заїжджого двору на узбіччі». Велика роль Л. як перекладача європ. л-ри. В 1846 видав зб. «Поети і поезія Європи», куди увійшли переклади 400 творів, зроблені амер. поетами, в т. ч. й Л. В 31-томному виданні «Вірші різних місцевостей» (1876 — 79; 20-й том відведено народам царської Росії) опубліковано деякі твори англ. поетів, присвячені Україні, переклади кількох укр. нар. пісень та «Думи про втечу трьох братів з Азова». Перший український переклад (1873) творів Л. належить М. Павлику («Сон невільника»). Твори Л. перекладали також Олена Пчілка, П. Грабовський, Панас Мирний, О. Олесь («Пісня про Гайавату»), Н. Забіла, К. Шмиговський, М. Пилинський, В. Мисик та ін.

Тв.: Укр. перекл.— Пісня про Гайавату. Єкатеринослав, 1923; Пісня про Гайавату. К., 1957; [Вірші]. В кн.: Співець. К., 1972; [Вірші]. «Всесвіт», 1977, № 8; Рос. перекл.— Избранное. М., 1958; Песнь о Гайавате. Л., 1976.

ЛОНГША́Н ДЕ БЕР'Є́ Роман Броніславович (1883, Львів — 3.VII 1941) — правознавець, чл.-кор. польс. Академії наук. Закінчив Львів. ун-т (1905). Після возз'єднання Зх. України з УРСР — професор цивільного права Львів. держ. ун-ту. Л. де Б.— автор багатьох праць з цивільного права, зокрема «Дослідження про суть юридичної особи» (1911), «Зобов'язання» (1938). Л. де Б. разом з трьома синами і групою видатних львів. учених після катувань був розстріляний фашистським каральним загоном.

ЛО́НДОН (London) Джек (справж. ім'я та прізв.— Джон Гріффіт Лондон; 12.I 1876, Сан-Франциско — 22.XI 1916, Глен-Еллен, штат Каліфорнія) — амер. письменник, один із основоположників революц. л-ри США. Учився в Каліфорн. ун-ті (1896—97). Був золотошукачем на Алясці (1897—98). У 1895—1901 — член Соціалістичної робітничої партії, 1901—16 — Соціалістичної партії. Славу Л. принесли збірки оповідань «Син вовка» (1900), «Бог його батьків» (1901), «Діти морозу» (1902), «Віра в людину» (1904) та ін.— про мужню боротьбу людини з суворою природою Півночі, з примхами долі. Близькі до цих оповідань повісті «Поклик предків» (1903), «Білозуб» (1906), роман «Морський вовк» (1904), цикл «Південноморські оповідання» (1911). У кн. нарисів «Люди прірви» (1903) зобразив картини тяжкого життя лондон. пролетарів. Виступив з публіцистичними творами «Війна класів» (1905), «Що означає для мене життя» (1906), «Революція» (1910). В романі «Залізна п'ята» (1907) різко критикував капіталістичну Америку, висловив віру в перемогу соціалізму, створив позитивний образ робітника-революціонера. Вершина реалізму Л.— автобіографічний роман «Мартін Іден» (1909) — про трагічну долю талановитого письменника, вихідця з народу, в бурж. суспільстві. Автор реалістичних оповідань «Мрія Дебса» (1909), «Сила дужого», «Мексіканець» (обидва — 1911). В романах «Місячна долина» (1913), «Маленька господиня Великого Будинку» (1916), «Серця трьох» (вид. 1920) звучить мотив примирення з бурж. дійсністю. Українською мовою твори Л. вперше з'явилися 1913. Серед перекладачів творів Л.— Н. Романович-Ткаченко, М. Рильський, І. Стешенко, О. Сенюк, Ю. Лісняк та ін.

Тв.: Укр. перекл.— Твори, т. 1—12. К., 1969—72; Рос. перекл. — Собрание сочинений, т. 1—13. М., 1976.

Літ.: Зорівчак Р. Джек Лондон у виданні «Дніпра». «Всесвіт», 1971, № 7; Корунець І. Джек Лондон. К., 1976; Денисова Т. Джек Лондон. К., 1978; Садагурский А. Джек Лондон. Время, идеи, творчество. Кишинёв, 1978; Парчевская Б. М. Джек Лондон. Библиографический указатель. М., 1969; Фонер Ф. Джек Лондон — американский бунтарь. Пер. с англ. М., 1966.

Р. П. Зорівчак.

ЛО́НДОН — столиця Великобританії, гол. політ. і екон. центр країни. Розташований на Пд. Сх. Англії, в нижній течії р. Темзи, за 64 км від Північного м. Разом з передмістями утворює найбільшу *конурбацію* країни — Великий Л., який адміністративно виділений у метрополітенське графство. 7 млн. ж. (1979, з передмістями). До рим. завоювання Британії (40—60-і рр. н. е.) на місці Л. було поселення *бриттів*. З 7 ст.— центр королівства Ессекс. За правління *Альфреда Великого* (9 ст.) Л. став столицею д-ви, що об'єднала більшу частину Англії. Після *норманського завоювання Англії 1066* король *Вільгельм I* Завойовник гарантував місту привілеї (25.XII 1066 коронувався в Л.). В 1196 у Л. відбулося повстання проти заможної верхівки міста і королівської адміністрації. Купці і ремісники Л. брали участь у боротьбі за *Велику хартію вільностей*. У 1265 в Л. вперше скликано англ. парламент. Населення Л. брало участь в *Уота Тайлера повстанні 1381, Кеда Джека повстанні 1450*. В 16 ст. в Л. виникли торг. компанії, зокрема 1555 тут засновано *Московську компанію*. 1571 відкрито лондонську біржу. В Л. мало місце багато подій *Англійської буржуазної революції 17 століття*. В 19 ст. Л.— центр робітн. руху, в т. ч. *чартизму*. В 1847 в Л. відбулися 1 і 2-й конгреси *Союзу комуністів*, 1848 видано «*Маніфест Комуністичної партії*».

Л. був центром революційної еміграції. Тут 1849 — 83 жив К. Маркс (похований на *Хайгетському кладовищі*), 1870 — 95 — Ф. Енгельс. У 1857—65 О. І. *Герцен* разом з М. П. *Огарьовим* видавав у Л. газету «*Колокол*». У Л. 1864 засновано *Інтернаціонал 1-й*. У серпні 1872 С. А. *Подолинський* був у Л., де познайомився з К. Марксом і Ф. Енгельсом. У 1884—95 в Л. жив і працював С. М. *Кравчинський* (Степняк). Тут 1902—03 виходила газета «*Искра*», відбулися II (частково), III і V з'їзди РСДРП. У 1902, 1903, 1905, 1907 в Л. перебував В. І. Ленін. У Л. працювали нац. конференції руху «*Руки геть від Росії*». У Л. на установчому з'їзді 1920 засн. Компартію Великобританії. Під час 2-ї світової війни Л. зазнав бомбардувань нім.-фашист. авіації (загинуло понад 30 тис. жителів). Л.—

Дж. Лондон.

Л. Лонго.

Лондон. Площа Трафальгар-сквер.

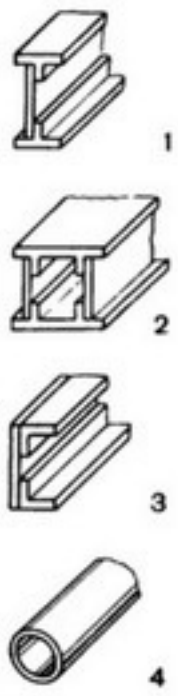

Лонжерони:
1 — таврового перерізу; 2 — коробчастого перерізу; 3 — швелерного перерізу; 4 — трубчастий.

один з центрів робітн. руху Великобританії. У Л. проходили численні міжнар. переговори та конференції, укладено численні договори та угоди. У Л.— штаб-квартири *Співдружності*, очолюваної Великобританією, та *Західноєвропейського союзу*. На Великий Л. припадає бл. 20% продукції обробної пром-сті країни. Найрозвинутіші галузі: машинобудування, особливо автомобіле-, авіа-, приладобудування, а також електротех. і радіотехнічна (виробн. електрокабелю, електроламп, телеграфно-телефонної і радіотелевізійної апаратури тощо). Важливе значення мають також верстатобудування і судноремонт. На імпортній сировині працює кольорова металургія, значного розвитку набули нафтопереробна та хім. пром-сть. Численні підприємства швейної, шкіряної, взут., меблевої, поліграф., фарм., цем., харч. та ін. галузей, пов'язаних з обслуговуванням населення. Значна військ. пром-сть. Л.— вузол з-ць і автошляхів країни, центр міжнар. авіаліній (міжнар. аеропорти Хітроу і Гатуїк), один з найбільших світових (за вантажообротом) мор. портів. Найдавніший метрополітен у світі (з 1863). В місті — великі банки, правління страхових, судноплавних, поштових та ін. компаній, торг. біржі, редакції найбільших газет. Л.— найбільший культур. центр країни. Тут знаходяться *Лондонський університет*, Ун-т Сіті, Політех. ін-ти Сіті й Центр. Л., Королівська академія драм. мистецтва, Королівська академія музики та ін. навч. заклади. Численні наук. т-ва і установи, у т. ч. *Лондонське королівське товариство* по розвитку знань про природу, Королівська академія мистецтв, Брит. академія, Королівський інститут Великобританії. Одна з найбільших у світі *Британська бібліотека*. Понад 30 музеїв, серед яких *Британський музей*, Наук. музей, Брит. музей природничої історії, Геол. музей, Музей Лондона, Нац. галерея, Нац. мор. музей, Вікторії та Альберта музей, Тейт галерея та ін. Провідні драм. колективи — Нац. театр, філіал Королівського шекспірівського театру; оперно-балетні театри — «*Ковент-Гарден*» і «Седлерс-Уеллс». З Л. пов'язані життя і діяльність видатних англійських письменників (Дж. *Байрон*, Дж. *Голсуорсі*, У. *Теккерей*, У. *Шекспір*, Б. *Шоу*, Г. *Уеллс*) та ін. діячів культури і науки. Серед архітектурних пам'яток Л.: замок Вільгельма Завойовника — *Тауер* (11—14 ст.), Вестмінстерське абатство, ратуша (Гілдхол; бл. 1411—40, майстер Дж. Крокстон), «Темпла» (бл. 1560—70), палац Гемптонкорт (розпочато 1515, 1689—94, арх. К. *Рен*), «Банкетний зал» палацу Уайтхолл (1619—22, арх. І. Джонс; іл. див. до ст. *Джонс* І. т. 3, с. 334), собор св. Павла (1675—1710, арх. Рен, іл. див. на окремому аркуші до ст. *Великобританія*, т. 2, с. 448—449), Грінвіцький госпіталь (з 1873 — Королівський мор. коледж; 1616—1716, арх. Джонс, Рен, закінчено 1728, арх. Дж. Ванбру та ін.), Англ. банк (1788—1833, арх. Дж. Соун), Букінгемський палац (1825—30, арх. Дж. Неш; 1831—37, арх. Е. Блор; 1913, арх. А. Уебб), Британський музей (1823—47, арх. Р. Смерк). Нац. галерея (1832—38, арх. У. Уілкінс), парламент (1840—52, арх. Ч. Беррі, О. П'юджін; 1862—68, арх. Е. Беррі), Скотленд-ярд (1888—90, арх. Н. Шо), Рада Великого Лондона (1911—22, арх. Р. Нотт). Споруди сучас. архітектури — ред. «Дейлі експрес» (1932, арх. Г. О. Елліс і Кларк), Королівський концертний зал (1949—51, арх. Р. Метью, Л. Мартін), аеровокзал (1956, арх. Ф. Гіберд), Нац. театр (1970-і рр., арх. Д. Лесден). Серед численних пам'ятників Л.: Колона Нельсона (Трафальгар-сквер, 1840—43, арх. Н. Рейлтон), «Мармурова арка» (Оксфорд-Стріт, з 1828, арх. Дж. Неш), принцу Альберту (Кенсінгтон, 1863—72, арх. Дж. Г. Скотт), «Кенотаф» в пам'ять 1-ї світової війни (Уайтхолл, 1919—20, арх. Е. Лаченс) та ін. У Грінвічі (окрузі Л.) до 1954 працювала *Грінвіцька астрономічна обсерваторія*.

ЛО́НДОН — місто на Пд. Канади, в пров. *Онтаріо*. Вузол з-ць і автошляхів. 224 тис. ж. (1971). Розвинуті трансп. і с.-г. машинобудування, електротех., радіотех., хім., текст. і харч. пром-сть. Л.— торг.-фінанс. центр великого с.-г. району. Університет.

ЛО́НДОНДЕ́РРІ — місто в Пн. Ірландії (Великобританія). Залізнична станція, порт у гирлі р. Фойл. 87,5 тис. ж. (1976). Розвинута лляна і швейна (гол. чин. виробн. білизни) пром-сть. Підприємства хім. і харч. галузей. Університетський коледж. Засн. в 6 ст. під назвою Деррі, сучасну назву має з 1613. Л.— один із центрів боротьби трудящих Пн. Ірландії за свої громадян. і соціальні права.

ЛО́НДОНСЬКА КОНВЕ́НЦІЯ 1827. Підписана 6.VII представниками урядів Росії, Великобританії та Франції в період *грецької національно-визвольної революції 1821—29*. Передбачала колективні дії трьох д-в щодо Туреччини з метою припинення нею воєнних дій проти греків, надання Греції автономії при умові сплати щорічної данини тур. султанові. Таємна стаття Л. к., включена на пропозицію Росії, враховувала можливість, у разі відмови султана від запропонованих умов, зближення трьох д-в з греками і, як крайній захід, введення військ.-мор. ескадри трьох д-в у Середземне м. Туреччина відмовилася виконувати вимоги Л. к., що привело до Наваринської битви (20.X 1827), в ході якої тур.-єгип. флот був повністю знищений.

ЛО́НДОНСЬКА ШКО́ЛА — напрям у буржуазній *політичній економії*, що виник серед економістів Лондонського ун-ту в кінці 19 ст. Осн. представники: У. С. *Джевонс*, Е. Кеннан, Ф. А. Хаєк, Л. Робінс. Їхня концепція базується на суб'єктивно-психологічному тлумаченні соціально-екон. явищ. Сусп. виробн. Л. ш., трактує як певну сукупність госп. індивідуумів, діяльність яких зумовлена стихійною грою ринку. На думку представників Л. ш., такі екон. категорії, як *попит і пропозиція*, *обмін* є природними і вічними. Внаслідок неісторичного підходу

до оцінки сусп. явищ представники Л. ш. в цілому ігнорують можливість контролю з боку суспільства над госп. розвитком, вважають гол. завданням екон. науки дослідження попиту, пропозиції і обміну. Л. ш. є одним з напрямів бурж. екон. думки, що захищає інтереси *монополій капіталістичних*. *Д. П. Богиня.*

ЛО́НДОНСЬКЕ КОРОЛІ́ВСЬКЕ ТОВАРИ́СТВО по розвитку знань про природу — провідне наук. т-во Великобританії. Засн. 1660, затверджене Королівською хартією 1662. Відіграє важливу роль в організації і розвитку наук. досліджень. Самоуправна приватна оргція, власної н.-д. бази не має. Формально не пов'язана з діяльністю урядових наук. установ, здійснює вплив на розвиток науки в країні через своїх членів, що працюють у н.-д. центрах. З кінця 60-х рр. 20 ст. т-во зміцнює зв'язки з виробництвом. Виступає як нац. академія наук у міжнар. наук. асоціаціях. У 1979 налічувало понад 900 нац. членів, серед яких— рад. акад. П. Л. Капіца, і 76 іноземних членів, у т. ч. з СРСР — В. А. Амбарцумян, І. М. Виноградов, А. М. Колмогоров, М. М. Семенов. *А. В. Санцевич.*

ЛО́НДОНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т — один з найбільших ун-тів Великобританії. Засн. 1836 за указом короля Вільгельма IV як установа, що мала право присуджувати наук. ступені студентам певних ун-тів країни (після відповідних іспитів). З 1898 виконує функції і вищого навч. закладу. До складу Л. у. ввійшли 1907 — Університетський (засн. 1826) і 1910 — Королівський (засн. 1829) коледжі. З 1947 при ун-ті функціонує Британська мед. федерація з 16 н.-д. ін-тами. Працюють н.-д. ін-ти по вивченню Півд. Америки, США, германознавства, археології та ін. У 1978/79 навч. р. у Л. у. було 9 ф-тів: наук.-природничий, інженерний, екон., пед., теологічний, мистецтв, юрид., муз., мед.; налічувалось 47 754 студенти стаціонару, 29 079 — заочників. У 6-ці (засн. 1836) бл. 1 млн. томів. *А. В. Санцевич.*

ЛО́НДОНСЬКІ ПЕРЕГОВО́РИ 1939. Проходили в обстановці повної секретності між правлячими колами Великобританії та фашист. Німеччини в червні — серпні 1939. Організовані з ініціативи англ. уряду в період *Московських переговорів 1939*. Мали на меті досягнення угоди з урядом Німеччини щодо розподілу сфер впливу у світовому масштабі та спрямування гітлерівської агресії на Сх., гол. чином проти Рад. Союзу. При цьому англ. пропозиції передбачали збереження прав Великобританії в її колоніальних володіннях, за Німеччиною визнавалося право на території Сх. і Пд.-Сх. Європи. Л. п. закінчилися безрезультатно через відмову правлячих кіл Німеччини від обговорення англ. пропозицій.

ЛОНЖЕРО́Н (франц. longeron, від longer — проходити вздовж) — 1) Л. у літальному апараті — поздовжня балка в *крилі, фюзеляжі, оперенні літака* та лопаті несучого гвинта вертольота. Л. (мал.) надає конструкції міцності й жорсткості, до нього прикріплюють *нервюри, шпангоути* та ін. елементи конструкції. 2) Л. в автомобілі — поздовжня (звичайно коритоподібного перерізу) балка рам автомобілів, до якої кріплять двигун, ходову частину, кузов, бампери (буфери), різні кронштейни тощо.

ЛОНЖЮМО́ — містечко за 18 км від Парижа, в якому 1911 більшовики під керівництвом В. І. Леніна організували школу для підготовки парт. кадрів з робітників. Див. *Партійна школа в Лонжюмо*.

ЛО́ПАНЬ — річка в Бєлг. обл. РРФСР та Харків. обл. УРСР, ліва притока Уди (бас. Сіверського Дінця). Бере початок на пд. відрогах Середньоросійської височини. Довж. 96 км (в УРСР — 78 км). Площа бас. 2000 км². Живлення переважно снігове й дощове. Використовують для пром. і комунального водопостачання. На Л.— міста Харків і Дергачі.

ЛОПАРІ́ — поширена в науковій літературі назва народу *саамів*.

ЛОПА́ТА Василь Іванович (н. 28. IV 1941, с. Нова Басань, тепер Бобровицького р-ну Черніг. обл.)— укр. рад. графік, засл. художник УРСР (з 1979). В 1964—70 навчався в Київ. худож. ін-ті у В. *Касіяна*. Твори: триптих за мотивами творів Лесі Українки (1970—71); серії — «Життя і творчість Г. С. Сковороди» (1972), «Українські народні думи» (1973), «Колгоспні будні» (1974), за мотивами роману О. Гончара «Таврія» (1977) та ін. Виконав іл. до книжок І. Франка, Ч. Айтматова, М. Садовяну.

ЛОПА́ТИН — селище міського типу Радехівського р-ну Львів. обл. УРСР. Розташований на р. Острівці (прит. Стиру), за 20 км від залізнич. ст. Радехів. 3,4 тис. ж. (1980). У Л.— спиртовий та торфобрикетний з-ди, лісництво (виробн. хвойно-вітамінного борошна), міжколгоспна буд. орг-ція, виробниче відділення райсільгосптехніки. 2 заг.-осв. школи, лікарня, поліклініка; Будинок культури, б-ка. Вперше згадується 1366.

ЛОПАТИ́НСЬКА (Кравчуківна) Філомена Миколаївна (1873, Чернівці — 26.III 1940, Одеса) — укр. співачка (сопрано). В 1904 закінчила Львів. консерваторію. В 1890 вступила до укр. *Театру товариства «Руська бесіда»*; 1896—1914 співала на сценах польс. та нім. опер у Львові та Чернівцях, 1915—16 — в трупі *«Тернопільські театральні вечори»*, 1916—18 — в *«Товаристві українських акторів»*, 1919—23 — в галицьких та буковинських укр. трупах. З серед. 20-х рр.— на Рад. Україні, але через хворобу не виступала. Партії: Оксана («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Наталка, Оксана, Ганна («Наталка Полтавка», «Різдвяна ніч», «Утоплена» Лисенка), Катерина («Катерина» Аркаса), Роксолана («Роксолана» Січинського). Відома як камерна співачка, зокрема виконувала романси М. В. Лисенка на слова Т. Г. Шевченка. *Р. Я. Пилипчук.*

ЛОПАТИ́НСЬКИЙ Лев Васильович (29.II 1868, Львів — 1914) — укр. актор і письменник. Навчався в Львів. ун-ті та Віденській консерваторії (1891—92). З 1892 — актор *Театру товариства «Руська бесіда»* у Львові, згодом — його директор. Ролі: Микола («Наталка Полтавка» Котляревського), Гнат («Назар Стодоля» Шевченка), Коваль («Рябина» Франка). Автор п'єс «До Бразилії» (1878), «Беата і Гальшка», «Свекруха» (1899), «Параця» (1901) та ін., зб. «Перед і за кулісами сцени», статей про театр. Переклав укр. мовою твори К. Гуцкова, Б. Бйорнсона.

ЛОПАТИ́НСЬКИЙ Лев Григорович (18.I 1842, м. Долина, тепер Івано-Фр. обл.— 21.VIII 1922) — укр. і рос. лінгвіст та етнограф, дослідник мов народів, що живуть на Кавказі. Учився в Празькому, потім Львів. ун-ті (закінчив 1864). Видав «Народний календар на 1865 рік». Переклав укр. мовою повість чес. письменника П. Хохолоушека «Косове поле». З 1866 жив у Росії. Працював у гімназіях у Києві, Уфі, П'ятигорську тощо. Був професором Тбіліського, а з 1919 — Бакинського (тепер Азербайджанський) ун-тів. Написав розвідки: «Суфікси російської мови. Вплив кавказьких мов на їх утворення» (1902), «Замітки про особливості нальчицького говору» (1904), «Дещо про кумиків та про їхню мову». Уклав «Російсько-кабардинський словник...» (1890) та «Кабардинську азбуку» (1906), автор навч. посібників з лат. мови. *Ю. К. Редько.*

ЛОПАТИ́НСЬКИЙ Фавст Львович (1899, Львів — 1937) — укр. рад. актор, режисер театру і кіно. Син Л. В. *Лопатинського* і Ф. *Лопатинської*. Працював у трупі *«Тернопільські театральні вечори»* (1915—16), *«Молодому театрі»* (з 1916), *Першому театрі Української Радянської Республіки* ім. Шевченка (1920 — 21), *«Кийдрамте»* (1921 — 22), театрі *«Березіль»* (1922 — 27), Харків. театрі казки (1926—27).

1926—33 — кінорежисер на Одес., згодом — на Київ. кіноф-ках. Ролі в театрі: Ярема («Гайдамаки» за Шевченком), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя). Вистави: «Машиноборці» Толлера, «Пошились у дурні» Кропивницького, «Сава Чалий» Карпенка-Карого, «Жартівники» О. Островського. Серед фільмів Л.— «Вася-реформатор» (разом з О. *Довженком*, 1926), «Синій пакет» (1926), «Василина» (1928), «Суддя Райтанеску» (1929), «Кармалюк» (1931). Портрет с. 224. *П. К. Медведик.*

ЛОПАТИ́НСЬКИЙ Ярослав Борисович [н. 27.X (9.XI) 1906, Тифліс] — укр. рад. математик, академік АН УРСР (з 1965). Член КПРС з 1962. Онук Л. Г. *Лопатинського*. Закінчив Азерб. університет (1926), працював у вузах Баку, Львова, Москви, Донецька. З 1965 працює в Донецькому обчислювальному центрі (з 1970 — Ін-т прикладної математики і механіки) АН УРСР. Осн. праці присвячені теорії диференціальних рівнянь з частинними похідними. Л. одержав ряд результатів у заг. теорії рівнянь еліптичного типу; зокрема, в теорії крайових задач для еліптичних систем вивів умову, що забезпечує зведення задачі до системи регулярних *інтеграль-*

Ф. М. Лопатинська.

Л. В. Лопатинський.

В. І. Лопата. Зустріч Сагайдачного з нареченою. Ілюстрація до роману З. Тулуб «Людолови». Лінограверюра. 1972.

Ф. Л. Лопатинський.

Я. Б. Лопатинський.

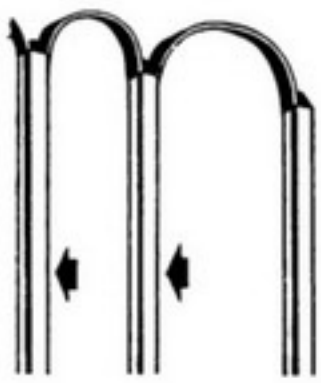

Лопатка.

Лопух павутинистий. Гілка з суцвіттями і листок.

них рівнянь типу Фредгольма (умова Л.); одержав істотні результати з питань розв'язності задачі Коші для операторних рівнянь у банаховому просторі тощо. Нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції та медалями. Держ. премія УРСР, 1978.

ЛОПАТИ́НСЬКИЙ Ярослав Йосипович (19.VIII 1871, м. Долина, тепер Івано-Фр. обл.— 14.I 1936, с. Гологірки, тепер Золочів. р-ну Львів. обл.) — укр. композитор. Закінчив мед. ін-т (Відень, 1898). Навчався музики у Львові й Відні. Автор опер («Еней на мандрівці», 1911, «Казка скель», «Оксана», дит. опера «Зірка щастя», 2 останні — незакінчені), оперети, інструм., хорових («Вставай, Україно», 1905), творів, романсів (бл. 100).

П. К. Медведик.

ЛОПА́ТІН Антон Іванович (18.I 1897, с. Каменка, тепер ПНР — 9.IV 1965, Москва) — рад. військ. діяч, генерал-лейтенант (1942), Герой Рад. Союзу (1945). Член КПРС з 1919. Н. в сел. сім'ї. В Рад. Армії з 1918. Учасник громадян. війни. В 1927 закінчив курси вдосконалення командного складу. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 командував арміями на Пд.-Зх., Сталінград., Пн.-Зх. і Калінін. фронтах. Після війни — на команд. посадах у Рад. Армії. В 1947 закінчив Вищі курси при Академії Генштабу. З 1954 — в запасі. Нагороджений 3 орденами Леніна, 3 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

ЛОПА́ТІН Герман Олександрович (13 (25).I 1845, Нижній Новгород, тепер м. Горький — 26.XII 1918, Петроград) — рос. революц. народник. З дворян. Закінчив Петерб. ун-т (1866). Революц. діяльність почав у студентських гуртках у 60-х рр. 19 ст. На поч. 1870 втік із заслання, в якому перебував з 1868, і виїхав за кордон (Франція, Англія). Був у дружніх стосунках з К. Марксом і Ф. Енгельсом, перекладав 1-й том «*Капіталу*» К. Маркса рос. мовою (переклад завершив М. Ф. *Даніельсон*). Член Генеральної ради 1-го Інтернаціоналу (з вересня 1870). Узимку 1870—71 зробив невдалу спробу звільнити із заслання М. Г. *Чернишевського*. В 1884 спробував відновити центр. орг-цію «*Народної волі*». За «процесом 21-го» (1887) Л. засуджено до смертної кари, яку замінили довічною каторгою у Шліссельбурзькій фортеці. Звільнений під час революції 1905—07.

ЛОПА́ТКА в анатомії — парна плеската кістка *плечового пояса* хребетних тварин і людини. У людини Л. трикутної форми, прилягає до задньої поверхні *грудної клітки* (від 2-го до 7-го ребра); передня поверхня її ввігнута. Л. зчленовується з головкою плечової кістки та *ключицею*.

ЛОПА́ТКА в архітектурі — вертикальний плескатий виступ на стіні будинку. Може бути конструктивним потовщенням стіни або мати тільки декоративне значення (як засіб для вертикального членування фасаду будівлі). На відміну від *пілястри*, Л. не має *бази* й *капітелі*.

ЛОПА́ТКОВА МАШИ́НА — машина з робочими частинами у вигляді лопаток (лопатей) на робочому колесі, яка перетворює енергію рідини, газу або пари на енергію обертового вала і навпаки. До Л. м. належать турбіни (див. *Газова турбіна, Парова турбіна*), *вітродвигуни, вентилятори, компресори, насоси*, повітродувки тощо. За конструкцією Л. м. бувають одно-, дво- і багатоступеневі; за принципом дії — активні (див. *Активна турбіна*) і реактивні (див. *Реактивна турбіна*); за напрямом руху рідини (газу, пари) — осьові, радіально-осьові, радіальні та діагональні. Особливостями Л. м. є безперервність дії, зрівноваженість, практично необмежена потужність, висока надійність, нескладність тех. обслуговування. Діють вони з постійним і змінним навантаженням. Основи теорії Л. м. розробив Л. *Ейлер*. Теорію граток крилових профілів, покладену в основу розрахунку лопаток Л. м., створили М. Є. *Жуковський* і С. О. *Чаплигін*. Л. м. використовують у пром-сті, на транспорті тощо.

І. Т. Швець.

ЛОПАТОНО́ГІ МОЛЮ́СКИ (Scaphopoda) — клас *молюсків*. Тіло (довж. 3—12 см) двобічно-симетричне, вкрите раковиною, що має вигляд зігнутої конічної трубки. На голові міститься ротовий отвір, оточений нитковидними вусиками — органами дотику, за допомогою яких Л. м. також захоплюють їжу (форамініфер та ін. донних безхребетних). Очі і зябра відсутні. Нога пристосована для копання, у більшості видів на ній є пара бічних лопатей. Мантійна порожнина — на задньому кінці тіла. Роздільностатеві. Личинка — *велігер*. Л. м.— донні тварини, ведуть риючий спосіб життя. 2 родини, що включають бл. 350 видів, поширені в морях на різних глибинах; в СРСР (в пн. морях) — Dentalium entale, Siphonodentalium vitreum. Л. м. займають проміжне місце між *черевоногими молюсками* та *двостулковими молюсками*. Іл. с. 226.

ЛО́ПЕ ДЕ ВЕ́ГА КАРПЙО Фелікс (1562—1635) — іспан. письменник. Див. *Вега Карпйо Л. Ф. де*.

ЛОПІТА́ЛЯ ПРА́ВИЛО — історично неправильна назва правила знаходження *границі* $A = \lim\limits_{x \to a} \frac{f(x)}{q(x)}$, коли $\lim\limits_{x \to a} f(x) = \lim\limits_{x \to a} q(x) = 0$ (або ∞). Якщо в *околі* точки $x = a$ існують $f'(x)$, $q'(x)$ і $B = \lim\limits_{x \to a} \frac{f'(x)}{q'(x)}$, то, за Л. п., $A = B$. Л. п. застосовують при знаходженні значень *невизначених виразів* виду $0/0$, ∞/∞, 0^0, 1^∞, ∞^0, $\infty - \infty$, $0 \times \infty$. Знайшов це правило Й. *Бернуллі* і ознайомив з ним франц. математика Г. Ф. Лопіталя, який опублікував його 1696 (звідси назва).

ЛОПУ́Х (Arctium) — рід дворічних трав'янистих рослин родини *складноцвітих*. Листки великі серцевидно-яйцевидні. Квітки двостатеві трубчасті, пурпурові, в кошиках, зібраних у заг. суцвіття. Плід — сім'янка з чубком. Бл. 10 видів, поширені в Європі, Азії та Пн. Америці. В СРСР — 7 видів, з них в УРСР —4. Найпоширеніші Л. справжній (A. lappa) та Л. павутинистий (A. tomentosum); ростуть як *бур'яни* поблизу жител, на городах, у садах, біля доріг тощо. Медоноси. Відвар з коренів використовують як сечогінний і потогінний засоби, а також при шкірних захворюваннях, ревматизмі тощо.

ЛОПУХО́В Олександр Михайлович (н. 12.IX 1925, м. Городня, тепер Черніг. обл.) — укр. рад. живописець, нар. художник УРСР (з 1964), чл.-кор. АМ СРСР (з 1975). Член КПРС з 1969. Учасник Великої Вітчизн. війни. В 1947—53 навчався в Київ. худож. ін-ті у С. *Григор'єва*, К. *Єлеви* та О. *Шовкуненка*. Автор картин на історико-революц. й військ. теми. Твори: «В Петроград. В. І. Ленін» (1953), «Арешт Тимчасового уряду» (1955—57), «Київські комунари. Арсенальці» (1956—60), «Хай живе Велика Жовтнева соціалістична революція!» (1959—60), «Війна» (1968—69), «Місячна соната» (1968—70), «Перемога» (1973—75), «У Берліні» (1974), «Вихор Жовтня» (1975—77), «Вольниця» (1978—79). Твори зберігаються в ДМУОМ. Викладає у Київ. худож. ін-ті (з 1953), ректор (з 1973). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1980. Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Історичний жанр*, т. 4, с. 400—401.

О. М. Лопухов. Вихор Жовтня. 1975—77. Центральний музей В. І. Леніна в Москві.

Літ.: Олександр Лопухов. Альбом. К., 1976.

ЛОПУХО́ВА Надія Йосипівна (н. 25.III 1928, с. Брусилів, тепер Коростишівського р-ну Житомир. обл.) — укр. рад. графік, засл. діяч мист. УРСР (з 1967). В 1948—54 навчалася в Київ. худож. ін-ті в І. *Плещинського* та В. *Касіяна*. Твори: станкові серії — «Доля жінки в творах Т. Г. Шевченка» (1964), «1941 рік» (1965), «За мотивами „Лісової пісні" Лесі Українки» (1967), триптихи «Сінокіс» (1975), «Спорт» (1979); іл. та оформлення до дит. книжок «Ладоньки-ладусі» (1959), «Сорока-білобока» (1960), «Ох» (1968); іл. до роману П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1974). Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Графіка*, т. 3, с. 144—145.

ЛОРД (англ. lord, від англосакс. hlaford — охоронець, захисник хліба) — 1) У середньовічній Англії — феод. землевласник і *сеньйор* своїх *васалів*. Поступово звання Л. стало титулом англ. вищого дворянства, який у 14 ст. дістава-

До ст. Лікарські рослини.

1. Кульбаба лікарська. 2. Герань кривавo-червона. 3. Горицвіт весняний. 4. Конвалія травнева. 5. Чебрець звичайний. 6. Бузина чорна. 7. Наперстянка пурпурова. 8. Оман високий. 9. Брусниця.

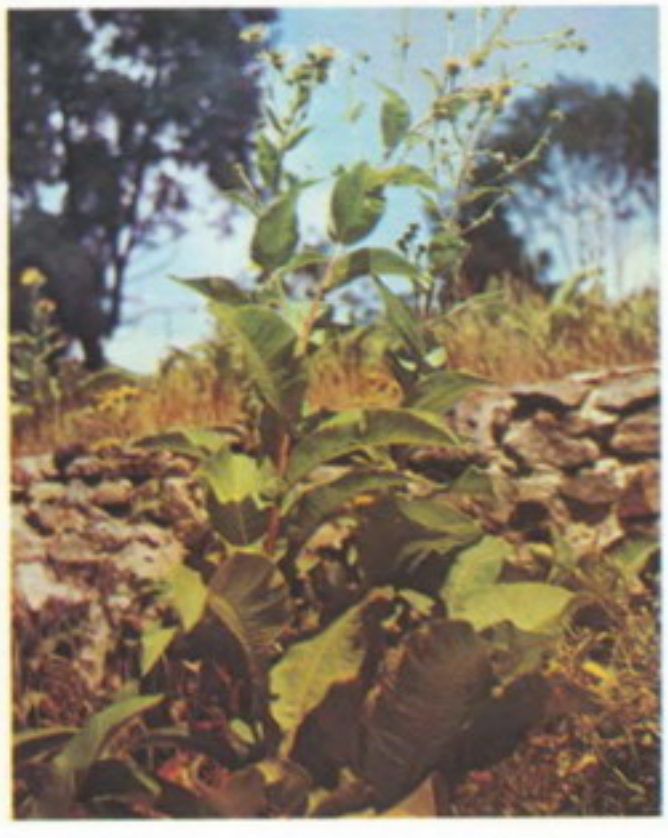

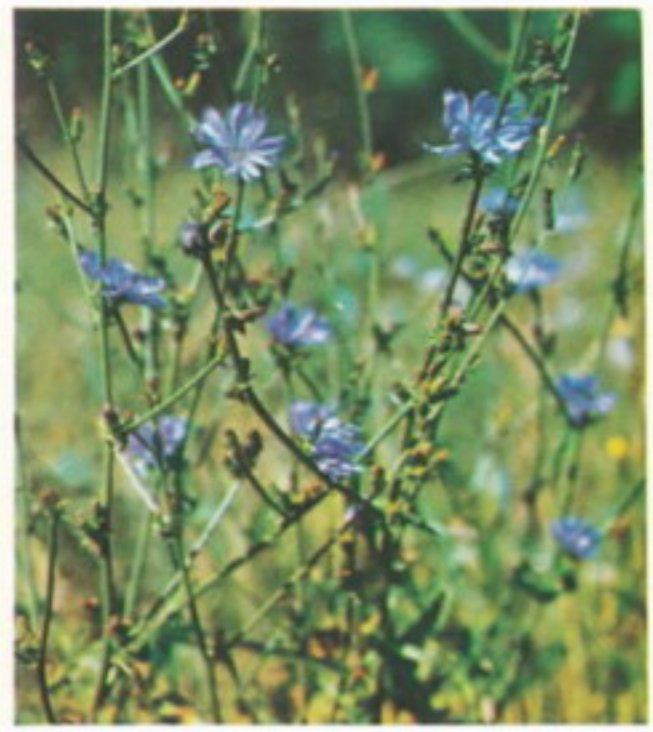

До ст. Лікарські рослини.

1. Лепеха звичайна. **2.** Чорниця. **3.** Суниці лісові. **4.** Валеріана лікарська. **5.** Астрагал шерстистоквітковий. **6.** Цикорій дикий. **7.** Цмин піщаний. **8.** Фіалка триколірна. **9.** Материнка звичайна.

ли *пери* королівства, що становили верхню палату брит. парламенту. З 19 ст. титул Л. надається також представникам великого капіталу. 2) Складова частина офіційного вайменування деяких вищих та місцевих службових осіб Великобританії (лорд-канцлер, лорд-мер та ін.). 3) У 15—17 ст. складова частина титулу Л.-протектора в Англії, який присвоювався деяким держ. діячам, напр. регентам при неповнолітньому королі.

ЛОРДКІПАНІ́ДЗЕ Костянтин Олександрович [н. 25.XII 1904 (7.I 1905), с. Діді-Джіхаїші, тепер Самтред. р-ну Груз. РСР]— груз. рад. письменник. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкується з 1924. Перша зб.— «Вибрані вірші» (1926). Роман «Світанок Колхіди» (1931—52) — про утвердження нового життя в груз. селі, створення перших колгоспів. Автор роману «Чарівний камінь» (ч. 1, 1955—56, ч. 2, 1965), циклів оповідань «Безсмертя» (1938), «Смерть трохи почекає» (1968), «Моя Гаяне» (1969—72), сценаріїв до кінофільмів «Дружба» (1941), «Тінь на дорозі» (1957), «Обірвана пісня» (1960). Перекладач творів Т. Шевченка, І. Франка. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Зайві люди. Х., 1930; Перша мати. Х., 1930; Світанок Колхіди. К., 1967; Безсмертя. К., 1978; Рос. перекл.— Дорогу осилит идущий. Тбилиси, 1957; Когда человек один. М., 1971.

Р. Ш. Чилачава.

ЛОРДКІПАНІ́ДЗЕ Ніко [Микола Мерабович; 17 (29).IX 1880, с. Чунеші, тепер Цхалтуб. р-ну Груз. РСР — 25.V 1944, Тбілісі] —груз. рад. письменник. Вчився в Харків. ун-ті, з якого був виключений за участь у студентських демонстраціях (1900—02). Друкуватися почав 1902. В оповіданнях «Продається Грузія» (1910), «Грізний володар», «Лицарі» (обидва — 1912), циклі оповідань «Зруйновані гнізда» (1916), повісті «Лихоліття» (1914—19) викривав звичаї буржуазії і феод. аристократії, життя дворянства, що вироджується. Істор.-революц. повість «Зі стежок на рейки» (1928) — про боротьбу груз. народу за свободу. У повістях «Нескорені» (1943), «Повернення колишнього полоненого» (1944) показав героїзм груз. народу в роки Великої Вітчизн. війни.

Тв.: Укр. перекл.— Сільський зальотник. Х.— К., 1931; Рос. перекл.— Избранное. М., 1956.

Р. Ш. Чилачава.

ЛОРДО́З (від грец. λορδός — зігнутий) — викривлення (вигин) хребта людини в шийному і поперековому відділах опуклістю наперед (див. також *Кіфоз*). За деяких умов (напр., надмірне відкладання жиру в черевній стінці), а також при деяких захворюваннях (напр., параліч черевних м'язів тощо) Л. може набувати патологічного характеру — ставати надмірним (див. *Викривлення хребта*).

ЛОРЕ́Н (Loren) Софія (справж. прізв.— Шіколоне; н. 20.IX 1934, Рим) — італ. кіноактриса. В кіно почала зніматися 1949. Значні ролі створила у фільмах реж. В. *Де Сіки*: «Золото Неаполя» (1954), «Чочара» (1961), «Альтонські в'язні» (1963), «Вчора, сьогодні, завтра» (1964), «Шлюб по-італійськи» (1965), «Соняшники» (1970, спільна італ.-рад. постановка). Знімалась у Голлівуді («Чорна орхідея», «Любов під в'язами», обидва — 1958; «Ключ», 1959).

ЛО́РЕНС (Лоуренс; Lawrence) Дейвід Герберт (11.IX 1885, Іствуд — 2.III 1930, Ванс, Франція) — англ. письменник і літ. критик. У романах «Білий павич» (1911), «Сини й коханці» (1913), «Райдуга» (1915) та ін. виступив з протестом проти «механічної цивілізації» 20 ст., різкою критикою вікторіанства. Проте Л. перебільшував роль підсвідомого начала в людині, чим пояснюються натуралістичні мотиви його книг. Фрейдистська (див. *Фрейдизм*) концепція особи у Л. ослабила соціально-критичне спрямування романів «Флейта Аарона» (1922), «Пернатий змій» (1926) та ін.

Н. Ю. Жлуктенко.

ЛОРЕ́НСУ-МА́РКІШ — колишня (до 1976) назва *Мапуту*— столиці Мозамбіку.

ЛО́РЕНЦ (Лорентц; Lorentz) Гендрік Антон (18.VII 1853, Арнем — 4.II 1928, Гарлем) — нідерл. фізик, іноземний член АН СРСР (з 1925). В 1870—72 учився в Лейденському ун-ті, з 1878 — професор цього ун-ту, з 1923 — директор Ін-ту Тейлора в Гарлемі. Виходячи з електромагн. теорії Дж. К. *Максвелла*, створив електронну теорію, на основі якої пояснив і передбачив ряд електромагн. явищ, а також електр., магн. і оптичних властивостей речовини. Зокрема, Л. пояснив дисперсію світла; встановив зв'язок між показником заломлення світла і поляризовністю; вивів формулу для сили, яка діє на заряд з боку електромагн. поля (див. *Лоренца сила*); пояснив *Зеємана явище* і передбачив поляризацію компонент зеєманівського розщеплення. Л.— основоположник електродинаміки рухомих середовищ. Незалежно від ірл. фізика Дж. Ф. Фіцджеральда (1851—1901) висловив припущення про скорочення поздовжніх розмірів тіл у напрямі їхнього руху; запровадив просторово-часові перетворення, які описують перехід від однієї інерціальної системи координат до іншої (див. *Лоренца перетворення*); знайшов залежність маси від швидкості. Праці Л. відіграли, зокрема, важливу роль у створенні *відносності теорії*. Нобелівська премія, 1902.

ЛО́РЕНЦ (Lorenz) Конрад (н. 7.XI 1903, Відень) — австр. зоолог-етолог і зоопсихолог. Один з творців науки про поведінку тварин — *етології*. Разом з Н. *Тінбергеном* розробив вчення про *інстинктивну поведінку*. Л. досліджував процес *навчення* (зокрема, *відбиття в пам'яті*) і його роль у формуванні поведінки дорослих тварин, походження, розвиток різних форм *спілкування тварин* у *філогенезі* тощо. Іноді закономірності *поведінки тварин* Л. неправомірно переносив на людину й людське суспільство. Нобелівська премія, 1973.

ЛО́РЕНЦА ПЕРЕТВО́РЕННЯ — співвідношення між координатами і моментами часу довільної події, яку розглядають у двох *інерціальних системах відліку* (ІСВ), що рухаються одна відносно іншої. Одержав 1904 Г. А. *Лоренц*. У випадку відносного руху двох ІСВ зі швидкістю V вздовж осі x і однакового напряму їхніх декартових осей координат Л. п. мають вигляд: $x' = \frac{x - Vt}{\sqrt{1 - (V/c)^2}}$, $y' = y$, $z' = z$, $t' = \frac{t - Vx/c^2}{\sqrt{1 - (V/c)^2}}$, де x, y, z, t і x', y', z', t' — відповідно декартові координати і час події у цих ІСВ, c — швидкість світла. Л. п. узагальнюють перетворення Галілея (див. *Галілея принцип відносності*) і переходять у них при $V \ll c$. З Л. п. випливають важливі фіз. наслідки, які становлять зміст *відносності теорії*, зокрема висновок про відносність довжин і проміжків часу.

П. І. Фомін.

ЛО́РЕНЦА СИ́ЛА — сила $\vec{F}$, яка діє на заряджену частинку в *електромагнітному полі*. Формулу для визначення цієї сили вперше одержав Г. А. *Лоренц*, вона має вигляд: $\vec{F} = q\vec{E} + \frac{q}{c}[\vec{v}\vec{B}]$, де q — заряд частинки; $\vec{E}$ — *напруженість поля* електр.; $\vec{B}$ — магнітна *індукція*; $\vec{v}$ — швидкість частинки відносно системи координат, в якій обчислюють величини $\vec{F}, \vec{E}$ і $\vec{B}$; c — множник, що залежить від вибору системи одиниць. У Міжнар. системі одиниць (СІ) $c = 1$, в СГС системі — *електродинамічній сталій*. Перший доданок у правій частині формули — сила, що діє на частинку в електр. полі, другий — у магнітному. Часто під Л. с. розуміють лише силу, що діє на рухому частинку в магн. полі.

ЛО́РЕР Микола Іванович (1795, Херсонщина — травень 1873, Полтава) — декабрист. Брав участь у походах рос. армії в Європу (1813—14). Навесні 1824 вступив до *Північного товариства декабристів*. З 1825 у чині майора служив у Вятському піх. полку, яким командував П. І. *Пестель*. Став активним членом *Південного товариства декабристів*. 23.XII 1825 (4.I 1826) заарештований у Тульчині. Засуджений до 12 років каторги, яку відбував на Нерчинських рудниках. З 1832 після скорочення строку каторги жив на поселенні в м. Кургані (тепер обласний центр РРФСР). З 1837 служив рядовим на Кавказі. Після виходу у відставку (1842) займався літ. діяльністю. Автор «Записок декабриста» (М., 1931).

ЛО́РІ, лорієві (Lorisidae) — родина півмавп. Довж. тіла 11—40 см, очі порівняно великі, морда й вуха короткі, хвіст короткий або його немає, зубів 34—36, сосків 1 пара. Забарвлення волосяного покриву сіре, буре, золотисте. Пошир. в Пд. і Пд.-Сх. Азії, на о. Шрі-Ланка, в Африці (на Пд. від Сахари). Л.— нічні тварини; живуть у лісах, живляться плодами, дрібними тваринами, яйцями птахів. Самка після 1—6-місячної вагітності народжує по 1—2 малят. Статевозрілими стають у 1,5

О. М. Лопухов.

Н. Лордкіпанідзе.

Г. А. Лоренц.

Н. Й. Лопухова. Аркуш з серії «Доля жінки у творах Т. Г. Шевченка». Літографія. 1964.

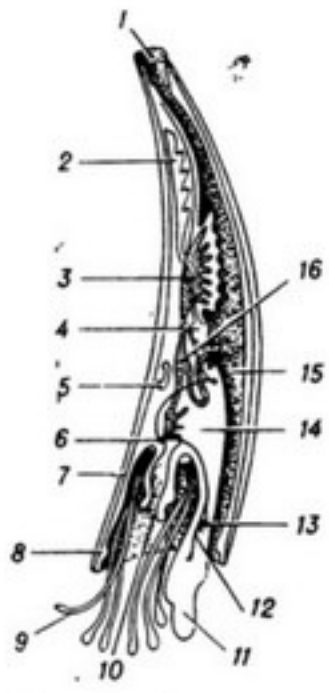

Лопатоногі молюски. Схематичний поздовжній розріз лопатоногого молюска роду Dentalium:
1 — отвір на вершині раковини; *2* — статева залоза; *3* — печінка; *4* — нирка; *5* — перикардій з серцем; *6* — церебральний ганглій; *7* — раковина; *8* — мантія; *9* — вусики; *10* — ротовий отвір; *11* — нога; *12* — педальний ганглій; *13* — статоцист; *14* — радулярний мішок; *15* — мантійна порожнина; *16* — шлунок.

роки. Родина включає 6 родів з 11 видами, з них найвідоміші тонкий Л. (Loris tardigradus), товстий Л. (Nycticebus coucang), пото звичайний (Perodicticus potto). Л. легко приручаються.

ЛО́РІ—спільна назва деяких птахів род. папугових ряду *папугоподібних*. Довж. тіла до 30 см, забарвлення яскраве, строкате, дзьоб високий, стиснутий з боків, язик у більшості видів має на кінці «щіточку» з рогових виростів, що є пристосуванням до живлення рідкою їжею (нектаром квіток, м'якушем плодів). Лорі поширені у лісах Пд.-Сх. Індонезії, Полінезії, Філіппінських островів, Тасманії, Нової Гвінеї, Австралії. Деякі види — запилювачі рослин. Найбільш відомі: Л. пурпуровошапковий (Lorius domicella), Л. чорношапковий (L. lory), прикрашений лорикет (Trichoglossus ornatus). Л.— красиві птахи, добре наслідують людську мову. Їх часто утримують у неволі.

М. А. Воїнственський.

ЛО́РІС-МЕ́ЛІКОВ Михайло Таріелович [1825, Тбілісі — 12 (24). XII 1888, Ніцца] — рос. державний діяч, генерал від кавалерії (1875), граф (1878). Учасник *Кавказької війни 1817—64, Кримської війни 1853—56,* рос.-тур. війни 1877—78. У квітні 1879 Л.-М. призначено тимчасовим харків. генерал-губернатором. У 1880 він став міністром внутр. справ і шефом жандармів. Заграючи з лібералами, Л.-М. в той же час вдавався до репресій проти революціонерів. У 1881 Л.-М. змушений був вийти у відставку.

ЛОРРЕ́Н (Lorrain; справж. прізв. Желле, Gellée) Клод (1600, Шамань, поблизу Міркура, Лотарінгія — 23.XI 1682, Рим)—франц. живописець і гравер. З 1613 (?) навчався в А. Тассі в Римі. На Л. вплинула творчість А. *Каррaччі*. Твори: «Відплиття св. Урсули» (1646), «Полудень» (1661), «Вечір» (1663), «Ранок» (1666), «Ніч» (1672) та ін. Твори зберігаються у зібраннях Франції, в Нац. музеї в Лондоні, ДЕ.

ЛОС-А́НДЖЕЛЕС — місто на Пд. Зх. США, в штаті Каліфорнія. Розташований на узбережжі Тихого ок. Вузол з-ць і автошляхів, значний мор. порт, аеропорт міжнар. значення. 2,7 млн. ж. (1976). Засн. 1781 іспанцями на тер. віцекоролівства Нова Іспанія. З 1821 — в складі Мексіки. В ході *американо-мексіканської війни 1846—48* в складі Пн. Каліфорнії анексований США. Л.-А.— гол. екон. центр Заходу США. Провідні галузі пром-сті — військова (виробн. літаків, ракет, космічних апаратів, радіоелектронного устаткування) та маш.-буд. (суднобуд., авто-складальна, електротех., приладобуд., виробн. пром. устаткування, у т. ч. для нафт. пром-сті). Розвинута також нафтодобувна і нафтопереробна, металург. (поблизу Л.-А.— великий металург. комбінат), хім., гумова, швейна, меблева, харч. пром-сть. У районі Л.-А. — найбільший в США центр кінопром-сті (*Голлівуд*). Ун-т Пд. Каліфорнії, відділення Каліфорнійського ун-ту, Каліфорнійський технологічний ін-т та ін. вузи, н.-д. лабораторії. Великі бібліотеки. Обсерваторія. Музеї. Мор. курорт. Серед споруд: Беннінг-гаус (1911) і Додж-гаус (1916), обидві — арх. І. Джіл; Холліхок-гаус (тепер Муніципальна худож. галерея, 1913, арх. Ф. Л. Райт), Музей мистецтва графства Лос-Анджелес (1965, арх. У. Перейра), комплекс Муз. центру (1967, арх. У. Беккет) та ін.

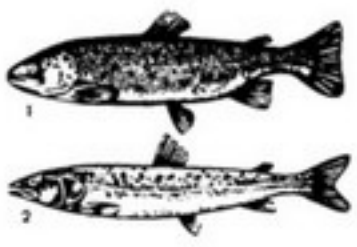

Лососеві:
1 — чорноморський лосось; 2 — дунайський лосось.

Лос-Анджелес. Вид частини міста.

ЛОСЕ́НКО Антон Павлович [30. VII (10.VIII) 1737, Глухів, тепер Сум. обл.— 23.XI (4.XII) 1773, Петербург] — рос. живописець, акад. петерб. АМ (з 1770). Українець за походженням. З 1744 жив у Петербурзі; навчався в майстерні І. *Аргунова* (1753—58) та АМ (1758—60). В 1760—65 продовжував навчання в Парижі, 1766—69 — в Римі. Твори: «Чудесний улов риби» (1762), «Жертвоприношення Авраама» (1765), «Зевс і Фетіда» (1769), «Авель» (1769, Харків. художній музей), «Володимир перед Рогнідою» (1770), «Прощання Гектора з Андромахою» (1773), портрети (І. Шувалова, О. Сумарокова, обидва — 1760; актора Волкова, 1763). Зберігаються в ДРМ, ДТГ. З 1770 Л.— професор, 1772 — 73 — директор петерб. АМ. Іл. с.228, а також до ст. *Андромаха,* т. 1, с. 190.

Літ.: Гаврилова Е. И. Антон Павлович Лосенко. Л., 1977.

ЛОСИ́НІВКА — селище міського типу Ніжинського р-ну Черніг. обл. УРСР, за 6 км від залізнич. ст. Лосинівка. 5,4 тис. ж. (1980). У Л.— цегельний та маслоробний з-ди, птахоінкубаторна станція, виробниче відділення райсільгосптехніки. 5 заг.-осв. та музична школи, лікарня; Будинок культури, 2 б-ки. На околицях Л. виявлено поселення часів Київської Русі. Вперше згадується 1627.

ЛОСОВИ́Й — гірський хребет у Карпатах Українських, у межах Чернів. обл. УРСР. Розташований між р. *Черемош* та його притокою Путилою. Вис. 1429 м. Схили круті, розчленовані річковими долинами. На вершинах хребта — гірські луки.

ЛОСО́СЕВІ, лососі (Salmonidae)— родина риб ряду лососеподібних. Тіло довж. до 150 см, вкрите дрібною лускою, жива маса до 60 кг, бічна лінія повна, є жировий плавець. Під час нересту тіло деяких Л. набуває яскравого «шлюбного» забарвлення. Поширені в морях, прісних водоймах Пн. півкулі, ряд видів акліматизовано в Пд. півкулі, але всі Л. нерестять у прісних водах. Родина об'єднує 9 родів, з них у водоймах СРСР поширено 7 родів з 36 видами, в т. ч. в УРСР — 2 роди з 4 видами і підвидами: 1) благородний лосось (Salmo) — чорноморський лосось (S. trutta labrax), струмкова і райдужна *форелі*; 2) *таймень* (Hucho) — лосось дунайський та ін. Л.— цінні пром. риби, об'єкти штучного риборозведення і акліматизації. Найбільше пром. значення мають тихоокеанські лососі (*кета, горбуша,* нерка, чавича та ін.). Крім смачного м'яса, Л. дають т. з. червону *ікру*.

ЛО́СЬСЬКИЙ (Лоський) Володимир Аполлонович [18 (30).VI 1874, Київ — 6.VII 1946, Москва] — рос. рад. співак (бас), режисер і педагог, засл. арт. Республіки (з 1925). В 1897—1900 навчався в муз. уч-щі Київ. відділення Рос. муз. т-ва (1902—06 — його викладач). У 1901—05 — соліст Київ. опери, 1906—32 (з перервами) — Великого театру (1934—36; 1943—46 — режисер). Працював також в Одес. (1918—20, 1937—40), Свердл., Тбіліському, Ленінгр. театрах опери та балету. Партії: Писар («Майська ніч» Римського-Корсакова), Скула («Князь Ігор» Бородіна), Варлаам («Борис Годунов» Мусоргського); вистави: «Броненосець „Потьомкін"» О. Чишка, «Щорс» Б. Лятошинського (обидві — в Одесі) та ін. Викладав у Київ. і Одес. консерваторіях.

ЛО́СЬСЬКИЙ (Лоський) Микола Онуфрійович [24.XI (6.XII) 1870, Кресловка, побл. Вітебська — 24.I 1965, Сен-Женев'єв-де-Буа, Франція]—рос. філософ-ідеаліст, представник *інтуїтивізму* і *персоналізму*. Професор Петерб. ун-ту. З 1922 — в еміграції. Спираючись на релігію, прагнув створити універсальну теорію про світ як «єдине ціле», в основі якого лежить містично витлумачена особистість, що творить усе існуюче. Пізнання, за Л., здійснюється за допомогою інтелектуальної, чуттєвої або містичної *інтуїції*. Л.— автор праць з філософії, психології, логіки, етики. В ряді публікацій фальсифікував розвиток філос. думки в СРСР.

І. П. Головаха.

ЛОСЬ Федір Євдокимович [6 (19).VI 1908, с. Північщина, тепер Городнянського р-ну Черніг. обл. — 21.VII 1980, Київ] — укр. радянський історик, доктор істор. наук (з 1953), професор (з 1954), засл. діяч науки УРСР (з 1969). Член КПРС з 1940. В 1931 закінчив Черніг. ін-т соціального виховання. З 1935 — в Ін-ті історії АН УРСР (1948—58 — заст. директора по наук. частині). Одночасно працював у вузах Києва. Автор праць з історії України періоду капіталізму. Редактор і спів-

К. Лоррен. Морська гавань під час заходу сонця. Лувр. Париж.

автор підручників з історії УРСР для серед. школи і вузів УРСР.

ЛОСЬ (Alces) — рід ссавців родини оленячих ряду *парнокопитних*. 1 вид — Л. звичайний (A. alces) поширений в Євразії, Пн. Америці. Довж. тіла до 3 м, вис. в холці до 2,3 м, маса самців до 570 кг; самки менші. Кінцівки довгі, тулуб короткий, голова велика, видовжена, верхня губа нависає над нижньою, на горлі є довгий шкірний виріст («сережка»), у самців великі (розмах до 1,5 м, маса до 20 кг), звичайно лопатоподібні роги. Забарвлення волосяного покриву темно-буре. Мешканець лісів, живе переважно у вологих, заболочених місцях. Живиться влітку трав'янистими рослинами, взимку — корою дерев та кущів. Л. живуть поодиноко або групами по 3—5 особин. Гін у вересні — жовтні. Самка після 225—240-денної вагітності народжує 1—2 лосенят. Статевозрілими стають у 3-річному віці. Тривалість життя бл. 20 років. Перебуває під охороною.

ЛОТ — біблійний персонаж, небіж міфічного патріарха Авраама. За легендою, жив у палестинському місті Содомі, мешканці якого, як і сусідньої Гоморри (див. *Содом і Гоморра*), своєю розбещеністю прогнівили бога *Ягве*, за що він знищив їх вогнем і землетрусом, подарувавши життя лише праведній родині Л. Однак їй було наказано залишити місто і не оглядатися на палаючий Содом. Проте жінка Л. зупинилась і оглянулася, за що нібито була перетворена богом на стовп солі. Звідси виник вираз — «остовпіла, як жінка Лотова».

ЛОТ (голл. lood) — прилад для вимірювання глибин моря, озера, річки з борту судна. Розрізняють ручний Л. (для вимірювання глиб. до 50 м), механічний Л. (до 200 м) та гідроакустичний (*ехолот*). Ручний Л. являє собою гирю, прив'язану до тросу, поділеного на метри або *фути*. Мех. Л. складається з глибиномірної трубки з відкритим нижнім кінцем, який занурюють у воду; за допомогою її вимірюють гідростатичний тиск. Принцип дії ехолота базується на вимірюванні часу проходження звукових сигналів від приладу до дна й назад.

ЛОТАРЄВ Володимир Олексійович [н. 2 (15).XI 1914, Александровськ-Грушевський, тепер м. Шахти Ростов. обл.] — укр. рад. вчений у галузі механіки, чл.-кор. АН УРСР (з 1976), Герой Соціалістичної Праці (1974). Член КПРС з 1946. Закінчив (1939) Харків. авіац. ін-т, працював на з-дах конструктором і ведучим конструктором.

Осн. галузь діяльності — розробка і створення газотурбінних двигунів. Нагороджений 2 орденами Леніна, іншими орденами, медалями. Ленінська премія, 1960. Державна премія СРСР, 1948, 1976.

ЛОТАРІНГІЯ — історична область на Пн. Сх. Франції. Гол. міста — Нансі та Мец. На тер. сучас. Л. в ході розпаду *Франкської держави* виникло королівство Л. (назва походить від імені першого короля Лотаря II). З 925 Л.— герцогство у складі Нім. королівства (959 поділено на 2 герцогства — Нижню Л. та Верх. Л.). Герцогство Нижня Л. згодом увійшло до складу Бельгії та Нідерландів. Герцогство Верх. Л. відповідало в основному істор. області Л. (з 12 ст. називалося також герцогством Л.). З 13 ст. воно в різний час підлягало «*Священній Римській імперії*», Франції, польс. короні. За *Франкфуртським миром 1871* Сх. Л. було приєднано до Німеччини, за *Версальським мирним договором 1919* повернуто Франції. В роки 2-ї світової війни Л. 1940—45 була анексована фашист. Німеччиною, 1945 — повернута Франції.

ЛОТЕРЕЯ (італ. lotteria) — розіграш речей або грошових сум по білетах. Один з видів Л.— Л.-алегрі (інша назва — Л.-«спринт»), в якій розігрування проводиться безпосередньо після купівлі білета. В СРСР — одна з форм залучення вільних коштів населення на добровільних засадах для загальнонар. потреб. Проводиться за рішенням Ради Міністрів СРСР або Ради Міністрів союзної республіки.

ЛОТИКОВЕ (до 1912 — Іванівський Рудник, до 1919 — селище Густав) — селище міського типу Слов'яносербського р-ну Ворошиловгр. обл. УРСР, за 2 км від залізнич. ст. Слов'яносербськ. 4,4 тис. ж. (1980). У Л.— будинок побуту, середня школа, мед. амбулаторія, клуб, б-ка. Селище назване на честь більшовика В. П. Лотикова. Засн. на поч. 20 ст.

ЛОТІК — безнапірний *водовід* незамкнутого поперечного перерізу. Найпоширеніші Л. гідротехнічні. Їх споруджують для цілей гідроенергетики (див. *Деривація*), водопостачання, осушування (див. *Дренаж*) і зрошування земель, як лісоспуски (див. *Лісопропускні споруди*) або рибоходи (див. *Рибопропускні споруди*). Є також Л. гідравлічні, або лабораторні, застосовувані для дослідних або навч. цілей. Гідротех. Л. виготовляють з деревини, залізобетону, бетону, каменю, сталі, гідравлічні — з пластмас або скла. Їхній поперечний переріз — прямокутної, трапецоїдної, трикутної або криволінійної форми. Розміщують Л. на поверхні землі або на *естакадах*. Див. також *Акведук*.

ЛОТОС (Nelumbo) — рід рослин родини лотосових (об'єднуваної іноді з род. лататтєвих). Багаторічні водяні трави з розгалуженим кореневищем. Листки трьох типів: лусковидні — підводні; округлі плескаті — плаваючі та великі, щитовидні, дещо ввігнуті, на прямих черешках, зверху вкриті восковим нальотом — надводні. Квітки одиночні, піднімаються на довгих квітконосах вище листків. Плід — конусовидний з численними горішками. 2 види: Л. горіхоносний, або індійський (N. nuciferum), поширений в Ірані, Індії, Китаї, країнах Індокитаю, Філіппінських о-вах, на Пд. Японії, на о. Шрі-Ланка, пн.-сх. частині Австралії, в СРСР — у дельті Волги, в Закавказзі і на Далекому Сході, та Л. жовтий (N. lutea)— в приатлантичній част. Пн. і Центр. Америки і на Гавайських о-вах. Л. горіхоносний культивують заради їстівних кореневищ і насіння та на корм с.-г. тваринам і птиці. Його черешки і проростки містять отруйний алкалоїд нелумбін. Єгипетський Л. і блакитний Л. належать до роду *латаття*. Іл. с. 228.

ЛОТОЦЬКИЙ Антін Львович (1881—28.V 1949, Львів) — укр. письменник. Автор творів для дітей і юнацтва, написаних на сюжети нар. казок та істор. легенд. Перша зб. оповідань — «Цвіти з поля» (1907). Твори Л. відзначаються цікавими сюжетами, знанням дитячої психології, проте деякі з них позначені дидактизмом, рисами націоналістичної романтики, релігійним моралізаторством.

Тв.: Котигорошок. Львів, 1946.

ЛОТЦЕ (Lotze) Рудольф Герман (21.V 1817, Баутцен — 1.VII 1881, Берлін) — нім. природодослідник, філософ, психолог. Досліджуючи питання медицини, фізіології («Медична психологія», 1852, та ін.), схилявся до *механістичного матеріалізму*, критикував *віталізм*. У філос. працях («Мікрокосм», 1856—64; «Система філософії», 1874—79, та ін.) розвивав ідеї об'єктивного ідеалізму Г. В. *Лейбніца*, І. *Канта*. Л. дуалістично відокремлював діяльність людського тіла від проявів духовного життя, допускав безсмертя душі, створення світу богом. В теорії пізнання відстоював незалежність свідомості від буття, вважаючи, що свідомість не може вийти за межі суб'єкта. Л. ввів у філософію і психологію поняття «значимість» і «цінність». Критичні думки щодо вчення Л. висловив О. О. *Потебня*.

В. А. Роменець.

ЛОУЕЛЛ (Lowell) Роберт (1.III 1917, Бостон — 1978) — амер. поет. Вірші Л. ліричні, наповнені гуманістичними ідеями. Збірки «Країна неправдоподібності» (1944), «Замок лорда Вієрі» (1946), «Вірші 1938—1949» (1950), «Млини Кавaного» (1951), «Наслідування» (1961), автобіографічна книга «Етюди про життя» (1959). Автор зб. віршів соціально-критичного спрямування «Полеглим за Союз» (1964). Виступав проти війни США у В'єтнамі.

Т. Н. Денисова.

ЛОУРЕНС (Лоренс; Lawrence) Ернест Орландо (8.VIII 1901, Кантон, Пд. Дакота — 27.VIII 1958, Пало-Альто, Каліфорнія) — амер. фізик. Закінчив Єльський ун-т (1925). З 1928 працював у Каліфорнійському ун-ті (з 1930 — професор), з 1936 — директор Радіаційної лабораторії цього ун-ту. Праці в галузі прискорювальної техніки, ядерної фізики і її застосувань, зокрема в біології та медицині. В 1930 висунув ідею, а потім збудував (спільно з амер. вченим Н. Едлефсеном) першу модель *циклотрона*. В 1933 одержав *дейтрони* і дослідив реакції, які відбуваються під їхньою дією. Брав участь у створенні атомної бомби. Нобелівська премія, 1939.

ЛОУРЕНСІЙ (Lawrencium; за ім'ям Е. О. *Лоуренса*), Lr — штучно одержаний радіоактивний хім. елемент, ат. н. 103; належить до *актиноїдів*. Стабільних ізотопів не має. Вперше Л. (ізотоп ^{256}Lr) синтезовано 1965 в СРСР (Дубна)

Лорі: 1 — тонкий лорі; 2 — товстий лорі; 3 — пото звичайний.

Лорі. Прикрашений лорикет.

Лось звичайний (на передньому плані— самець).

А. П. Лосенко. Володимир перед Рогнідою. 1770. Державний Російський музей в Ленінграді.

опроміновуванням америцію (^{243}Am) прискореними іонами кисню (^{18}O). Найбільш довгоживучий — ізотоп ^{260}Lr з періодом піврозпаду бл. 3 хв одержали амер. вчені 1971 в Берклі.

ЛОУСОН (Лосон; Lawson) Генрі Арчібалд [17.VI 1867, Гренфелльські золоті копальні, колонія (тепер штат) Новий Південний Уельс — 2.IX 1922, Сідней] — австрал. письменник, один із зачинателів реалізму в австрал. л-рі. Друкуватися почав 1887 (вірш «Пісня республіки»). Автор публіцистичних есе, статей, сатиричних віршів, ліричних пісень. Революц. вірші «Червоний прапор», «Гімн соціалістів», «Обличчя серед міських вулиць», «Піднімайся, люде робітничий!» стали нар. піснями, бойовими гімнами робітників. У новелах (їх бл. 300) створив позитивний образ австрал. трудівника. Збірки новел «Поки закипає казанок» (1896), «На дорогах», «За огорожами» (обидві — 1900), «Джо Вільсон та його товариші» (1901), «Діти чагарів» (1902).

Тв.: Укр. перекл.— Тут місце не для жінки та інші новели. К., 1970; Рус. перекл.— Австралийские рассказы. М., 1956; Избранные стихи. М., 1959; Рассказы. М., 1976.

Літ.: Петриківська А. С. Класик австралійської новели Генрі Лоусон. «Радянське літературознавство», 1967, № 6; Петриковская А. С. Генри Лоусон и рождение австралийского рассказа. М., 1972. *Р. П. Зорівчак.*

ЛОУСОН (Лосон; Lawson) Джон Гоуард (25.IX 1895, Нью-Йорк — 1976, там же) — амер. драматург, мистецтвознавець. П'єси «Гучномовець», «Інтернаціонал» (обидві — 1927), «Маршова пісня» (1937) — одні з перших амер. соціальних драм. У книгах «Теорія і практика створення п'єси» (1936), «Кінофільми в боротьбі ідей» (1953) та ін. показав роль Голлівуда в пропаганді реакц. ідей амер. буржуазії. Автор сценаріїв фільмів «Серце Іспанії» (1937), «Блокада» (1938), «Контратака» (1945). Активний борець за мир, дружбу з Рад. Союзом, зазнавав гоніння з боку амер. реакціонерів.

Тв.: Рос. перекл.— Фильм — творческий процесс или язык и структура фильма. М., 1965.

Т. Н. Денисова.

Лотос горіхоносний.

ЛОФОТЕ́НСЬКІ ОСТРОВИ́ — архіпелаг у Норвезькому м., поблизу пн.-зх. берегів Скандінавського п-ова. Належать Норвегії. Складаються з 4 великих і значної кількості малих островів. Пл. 1,2 тис. км². Береги скелясті, розчленовані *фіордами*. Поверхня гориста, заввишки до 1161 м. Гірсько-тундрова рослинність, зарості вересу. Рибальство (оселедці, тріска), вівчарство.

ЛОХ — рід рослин родини маслинкових. Те саме, що й *маслинка*.

ЛО́ХВИЦЯ. Суха Лохвиця — річка в УРСР, у межах Полтав. обл. права притока Сули (бас. Дніпра). Довж. 63 км, площа бас. 491 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для водопостачання і зрошування. На Л.— 5 шлюзів-регуляторів; місто Лохвиця, поблизу якого знайдено могильник Черняхівської культури (2—5 ст. н. е.), городища часів Київської Русі та ін. археологічні пам'ятки.

Лоцман

ЛО́ХВИЦЯ — місто Полтав. обл. УРСР, райцентр, на р. Лохвиці (бас. Дніпра), за 12 км від залізнич. ст. Сула. Вузол автомоб. шляхів. Вперше згадується в істор. джерелах 1320. В 1654 Л. у складі Лівобережної України возз'єднано з Росією. В 1904 в Л. була створена підпільна організація РСДРП. Рад. владу встановлено 9 (22).I 1918. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації Л. (12.IX 1941—13.IX 1943) в місті діяли підпільний райком партії, об'єднаний Лохвицько-Сенчанський підпільний парт. центр (створений в листопаді 1942), в районі — партизанський загін. У місті — швейна і харчосмакова ф-ки, цегельня, пром. комбінат і комбінат побутового обслуговування. Мед. і тех. (швейної промисловості) уч-ща, 5 заг.-осв., музична і спорт. школи, 2 лікарні. Будинок культури, кінотеатр, б-ка, краєзнавчий музей. Пам'ятники В. І. Леніну, Г. Сковороді (скульптор І. Кавалерідзе), А. Ю. Тесленкові (скульптор І. Коломієць). В Л. народилися заслужений діяч науки УРСР А. Г. *Васютинський*, академік АН УРСР В. М. *Гордон*, рад. композитори З. О. *Дунаєвський* та І. О. *Дунаєвський*, вчений-біолог Я. К. *Кайданов*, укр. рад. скульптор Г. Л. *Пивоваров*.

ЛО́ХВИЦЬКИЙ Кіндрат Андрійович [9 (20).III 1774 (за ін. даними — 1775) — п. в кін. 30-х рр. 19 ст.] — укр. археолог. З 1823 жив у Києві, де провадив археол. дослідження. В 1824 Л. відкрив фундамент *Десятинної церкви*, 1832 розкопав руїни *Золотих воріт*, 1833 під час розкопок фортечного валу на тер. Києва виявив сліди церкви святої Ірини, збудованої за князювання *Ярослава Мудрого*. Л. зібрав цінну колекцію монет і медалей.

ЛО́ХВИЦЬКИЙ РАЙО́Н — у пн. частині Полтав. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,3 тис. км². Нас. 62,4 тис. чол. (1980). У районі — 88 населених пунктів, підпорядкованих 2 міським і 18 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Лохвиця*.

Поверхня району рівнинна. Корисні копалини: газ, нафта, торф, глина, пісок. Річки — *Сула* з прит. *Лохвиця*. Грунти в осн. чорноземні. Розташований у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, липа, вільха, осика, клен) займають 11,5 тис. га. Найбільші підприємства району: Лохвицький цукровий і спиртовий комбінати, сухого знежиреного молока і масла, кормових дріжджів, комбікормовий і хлібний з-ди (усі — в м. Червонозаводському), торфопідприємство (с. Гиряві Ісківці). Комбінат побутового обслуговування (Лохвиця). Землеробство має зерново-буряківничий, тваринництво — мол.-м'ясний напрями. Площа с.-г. угідь 1979 становила 95,6 тис. га, у т. ч. орні землі — 80,7 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, жито, кукурудза, гречка, соняшник, цукр. буряки, овочеві і картопля. Садівництво. У тваринництві розвинуті скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, бджільництво. В Л.р. — 15 колгоспів, 3 радгоспи, міжрайонне об'єднання по виробн. яловичини, міжколг. птахооб'єднання, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції: Сула, Лохвиця, Юськівці, Сенча. Автомоб. шляхів — 450 км, у т. ч. з твердим покриттям — 278 км. У районі — 35 заг.-осв., 3 муз. і спортивна школи, мед. і тех. (швейної пром-сті) уч-ща (Лохвиця), технікум харч. пром-сті (Червонозаводське); 57 лік. закладів, у т. ч. 10 лікарень. 20 будинків культури, 33 клуби, кінотеатр, 52 кіноустановки, 52 б-ки; музеї: краєзнавчий (Лохвиця), літ.-меморіальний А. Ю. *Тесленка* в с. Харківцях, де він народився. В цьому ж селі народився укр. рад. письменник О. Ф. *Коломієць*, у с. Яхниках — укр. рад. письменник В. М. *Ярошенко*, в с. Токарях —укр. фольклорист і етнограф В. П. *Милорадович*, у с. Луценках — укр. рад. поет і критик Я. Г. *Савченко*, у с. Христанівці — укр. рад. поетеса Х. Д. *Литвиненко*. В Л. р. видається газ. «Зоря» (з 1919).

П. М. Ступник.

ЛО́ХВИЦЬКИЙ СПИРТОКОМБІНА́Т — підприємство спиртової пром-сті. Розташований в м. Червонозаводському Лохвицького р-ну Полтав. обл. Буд-во спиртового з-ду почато 1932. З-д введено в дію 1934, 1937 його перетворено на комбінат. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 комбінат зазнав великих руйнувань. Відбудова почалася 1944, закінчилася 1946. За післявоєнні роки на Л. с. збудовано ряд нових цехів. Продукція підприємства: спирт-ректифікат найвищої очистки, дріжджі хлібопекарські, зріджений двоокис вуглецю, ацидин (єдине в СРСР виробн.), глютамінова к-та, упарена барда. Більшість виробн. процесів механізовано. *Ю. П. Полулях.*

ЛО́ХВИЦЬКИЙ ЦУКРО́ВИЙ КОМБІНА́Т Розташований в м. Червонозаводському Лохвицького р-ну Полтав. обл. Буд-во цукр. з-ду почато 1928: першу продукцію одержано 1929 (проектна потужність з-ду 20 тис. ц переробки цукр. буряків за добу). В 1930 в результаті приєднання до цукр. з-ду радгоспу утворено Л. ц. к. В 1937 потужність з-ду досягла 36 тис. ц переробки цукр. буряків за добу. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 з-д зазнав великих руйнувань. За післявоєнні роки підприємство реконструйовано, механізовано і автоматизовано виробничі процеси. У 1979 потужність комбінату становила 93,3 тис. ц переробки цукр. буряків за добу. Про-

дукція підприємства: цукор-пісок, сушений жом, свіжий жом, кормова патока. Л. ц. к. нагороджено орденом Леніна (1966).

В. В. Борійчук.

ЛОХИ́НА, буяхи, голубика (Vaccinum uliginosum) — рослина родини брусничних. Кущик від 30 до 100 см заввишки. Листки цілокраї, шкірясті, на зиму опадають. Квітки білі або рожеві. Ягоди темно-сині з сизуватим нальотом, їстівні. Поширена в Пн. півкулі. Росте в тундрі в мокрих соснових і дубово-соснових лісах, в горах — в субальпійській і альпійській зонах; в УРСР зустрічається в пн. частині правобережного Полісся, в Карпатах. Ягоди містять цукри (5,18%), кислоти (понад 1%), вітамін С, каротин; їх споживають у свіжому і сушеному вигляді, а також використовують для виготовлення варення, вина тощо. На Крайній Пн. ягоди Л.— протицинготний засіб.

ЛО́ЦІЯ (від голл. loodsen — вести корабель) — 1) Розділ науки про *судноводіння*, який стосується умов плавання *водними шляхами* та навігаційних особливостей цих шляхів, а також принципів використання карт і навігаційних посібників. 2) Докладний опис водних шляхів, берегів, умов і правил плавання, встановленого навігаційного устаткування, гідрометеорологічних умов тощо. Л. наз. і книгу з таким описом. Див. також *Аеролоція*.

ЛО́ЦМАН (голл. loodsman) — службова особа, добре знайома з умовами плавання в певному районі моря, річки, каналу або порту. Допомагає капітанові проводити судна в небезпечних або труднопрохідних місцях цього району.

ЛО́ЦМАН (Naucrates ductor) — риба родини ставридових. Довж. тіла до 60 см. Характерна ознака — смугасте забарвлення (5—7 поперечних темних смуг). Морська пелагічна хижа риба. Живиться дрібною рибою і ракоподібними. Л. поширений у тропіч. і субтропіч. водах, зрідка заходить в Чорне і Балт. моря; часто супроводить на далекі віддалі (звідки й назва) пароплави і великих риб, гол. чин. акул, які цю рибу не чіпають. Нерест у відкритому морі. Пром. значення не має.

ЛОШКАРЬО́В Михайло Олександрович [н. 11(24).I 1913, Оренбург] — український рад. хімік, чл.-кор. АН УРСР (з 1967), засл. діяч науки УРСР (з 1978). Член КПРС з 1943. В 1936 закінчив Урал. індустріальний ін-т. З 1948 — зав. кафедрою Дніпроп. хім.-технологічного ін-ту (1951—72 — ректор). Осн. наук. праці стосуються електрохімії, зокрема кінетики електрохім. процесів. Розробив теорію впливу поверхневоактивних речовин на кінетику електродних процесів, досліджував катодні виділення металів. Нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

ЛО́ШМІДТА ЧИСЛО́, N_L — кількість молекул у 1 м³ *ідеального газу* при *нормальних умовах*, дорівнює $2{,}687 \cdot 10^{25}$ м$^{-3}$. Л. ч. визначається за формулою: $N_L = N_A/V_\mu$, де N_A — *Авогадро число*, V_μ — об'єм 1 *моля* газу. Названо за ім'ям австр. фізика Й. Лошмідта (1821—95).

ЛО́ШОНЦІ (Losonczi) Пал (н. 18.IX 1919, с. Больго, обл. Шомодь) — держ. і політ. діяч УНР, Герой Соціалістичної Праці УНР (з 1954). Член Угор. соціалістичної робітн. партії (УСРП) з 1945. В 1960—67 — міністр с. г. УНР. З 1967 — голова Президії УНР. В 1954—56 — кандидат у члени ЦК Угор. партії трудящих (у листопаді 1956 реорганізована на УСРП). З 1957 — член ЦК УСРП. Л.— член Політбюро ЦК УСРП. З 1968 — член Президії *Вітчизняного народного фронту* (ВНФ). Нагороджений орденом Жовтневої Революції. Держ. премія ім. Кошута, 1956.

ЛОЯ́Н — місто на Сх. Китаю, в провінції Хенань. Розташований на р. Лохе (бас. Хуанхе). Вузол автошляхів, залізнична станція. 580 тис. ж. (1970). Засн. 1108 до н. е. (перша назва — Лої). В 770—516 до н. е. під назвою Ванчен був столицею дин. Чжоу, 25—220 н. е. — столицею дин. Пізня Хань, 265—316 — дин. Зх. Цзінь, 386—534 під назвою Л.— дин. Пн. Вей, у 10 ст.— дин. Пізня Тан. У наступні часи Л.— повітове місто. В Л.— з-ди: тракторний (збудований з допомогою СРСР), шарикопідшипниковий, гірничого устаткування, цем. Підприємства текст., деревообр., шкіряної, харч. промисловості. ТЕС. У районі Л.— добування кам. вугілля, заліз. руди.

ЛТЕК — див. *Лікарсько-трудова експертна комісія*.

ЛУАЛА́БА — назва верхньої течії р. *Конго* (Заїру) від витоків до водоспадів Стенлі.

ЛУАНГПХАБА́НГ, Луангпрабанг — місто в центр. частині Лаосу. Розташований на р. *Меконг*, при впадінні в неї р. Кхан. Річкова пристань, аеропорт, автомоб. шляхом сполучений з м. В'єнтьяном та портом Вінь у В'єтнамі. 44,2 тис. ж. (1973). Центр кустарних і лісових промислів, а також торгівлі рисом і лісоматеріалами. В Л.— Королівська б-ка з давніми рукописами. Архіт. пам'ятки 16—19 ст. Місто засн. у 14 ст. У 1353—1563 — столиця лаоської д-ви Лансанг, 1707—1893 — князівства Луангпрабанг, 1893—1946 — королівства Луангпрабанг, яке було під франц. протекторатом.

ЛУА́НДА — столиця Анголи, гол. політ., екон. і культурний центр країни. Розташована на узбережжі Атлантичного ок. Вузол з-ць і автошляхів, мор. порт, аеропорт міжнар. значення. 600 тис. ж. (1977). Підприємства нафтоперероблної, металообр., хім., цем., деревообр., текст., швейної, взут. і харчосмакової пром-сті. Ун-т. Н.-д. і наук. т-ва. Нац. і муніципальна б-ки. Музеї: Анголи (природничоістор.) і Дунду (історико-етногр.). Поблизу Л.— добування нафти. ГЕС. Засн. 1575.

ЛУА́РА — ріка у Франції. Довж. 1012 км, площа бас. 115 тис. км². Бере початок у Севеннах, нижче виходить на Луарську низовину. Впадає в Біскайську зат. Атлантичного ок., утворюючи *естуарій*. Пересічна витрата води у пониззі 843 м³/с. Судноплавна до м. Роан (частково по обвідних каналах); до м. Нанта доступна для мор. суден. Сполучена каналами з річками Сеною, Соною, Рейном.

ЛУБ, флоема — складна тканина *вищих рослин*, що виконує функції проведення органічних речовин, механічну, запасання, а почасти й виділення. Розрізняють м'який Л., до складу якого входять переважно елементи його провідної системи (*ситовидні трубки* і клітини-супутники), що забезпечують переміщення органічних сполук, а також запасальна *паренхіма*, луб'яні промені, *камбіформ*, *молочники*, смоляні канали та ін., що виконують функцію *асиміляції*, транспорту і нагромадження специфічних речовин (крохмалю, олій, смол, *танінів*, каучуку тощо); твердий Л.— *луб'яні волокна* і луб'яні склереїди, що виконують мех. (опорну) функцію. У деревних рослин Л. утворює внутр. частину кори стебла і кореня, у трав'янистих — входить до складу провідних *судинно-волокнистих пучків*. За походженням розрізняють Л. первинний (утворюється в результаті діяльності *прокамбію*, характерний для хвощів, папоротеподібних, однодольних *покритонасінних*) та вторинний (утворюється внаслідок діяльності *камбію*, характерний для *голонасінних* та дводольних покритонасінних). Зрідка термін «луб» неправильно вживається на позначення лише волокнистих або провідних елементів кори стебла.

О. В. Брайон.

ЛУ́БА — народ, який живе в *Заїрі*, переважно в провінції Катанга і суміжних районах провінції Сх. Касаї. Чисельність — 5 млн. чол. (1978, оцінка). Мова — луба, належить до нігеро-кордофанської сім'ї мов. Релігія — християнство, але зберігаються й давні вірування (культ предків, *анімізм* та ін.). За середньовіччя Л. створили свою д-ву. Осн. заняття — землеробство. Розвинуте ужиткове мистецтво, особливо худож. різьблення на дереві. Значна кількість Л. працює на підприємствах Катанги.

ЛУБЕНЕ́ЦЬ Григорій Кузьмич [30.X (12.XI) 1913, с. Новий Стародуб, тепер Петрівського р-ну Кіровогр. обл.] — держ. діяч УРСР, Герой Соціалістичної Праці (1958), кандидат тех. наук. Член КПРС з 1947. Н. в сел. сім'ї. Після закінчення 1940 Дніпроп. інженерно-буд. ін-ту працював на інженерних та керівних посадах, зокрема 1956—57 — заст. міністра буд-ва підприємств металург. і хім. промсті УРСР. У 1963—67 — міністр буд-ва УРСР. З 1967 — міністр буд-ва підприємств важкої індуст-

Г. А. Лоусон.

Лохина. Гілка з квітками і гілка з плодами.

Луанда. Панорама частини міста.

рії УРСР. З 1966 — член ЦК Компартії України. Депутат Верховної Ради УРСР 6—10-го скликань. Нагороджений 3 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, 2 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями. Автор праць з організації виробництва і управління будівництвом.

ЛУБЕНЕ́ЦЬ Тимофій Григорович (21.II 1855, м. Кролевець, тепер Сум. обл.— 14.IV 1936) — укр. педагог і діяч нар. освіти. В 1883—89 — викладач 1-ї київ. гімназії, з 1889 — інспектор нар. училищ при управлінні Київ. учбового округу, потім — директор нар. уч-щ Київ. губ. Послідовник К. Д. *Ушинського*. Виступав за проведення заг. обов'язкового поч. навчання, а також за навчання рідною мовою, за зв'язок школи з життям. Велику увагу приділяв проблемі нар. вчителя. Після Великої Жовтн. соціалістич. революції продовжував наук.-пед. діяльність.
Тв.: Зернышко, кн. 1—2. СПБ, 1910—12; Краткая русская грамматика. К., 1911; О наглядном преподавании. К., 1911; Педагогические беседы. СПБ, 1913; Русский букварь. К., 1917; Як батьки повинні поводитися з дітьми. Х., 1931.

Лубни. Пам'ятник героям-піонерам. Скульптор Є. Ю. Горбань, архітектор С. К. Кілессо. 1959.

ЛУБЕ́НСЬКИЙ (Лубенченко) Стефан (рр. н. і см. невід.) — укр. художник початку 18 ст. Автор ікон для іконостасів в Успенському соборі Києво-Михайлівського монастиря.

ЛУБЕ́НСЬКИЙ ВЕРСТАТОБУДІВНИЙ ЗАВО́Д «КОМУНА́Р». Розташований у м. Лубнах Полтав. обл. Підприємство засноване 1915. Під час громадян. війни та іноз. інтервенції було зруйноване. Відбудова почалась 1923. З 1926 тут виробляли токарні верстати. Того ж року його названо 1-м Державним маш.-буд. заводом «Комунар». З 1929 має сучасну назву. За роки п'ятирічок підприємство значно розширено, зросли його виробничі потужності. Осн. продукція підприємства: верстати високої точності — круглошліфувальні, спец. круглошліфувальні для шліфування колінчастих валів двигунів, спец. для випробовування шліфувальних кругів на розрив та інші верстати.

Лубок на тему української пісні «За світ встали козаченьки». Літографія. 1862.

ЛУБЕ́НСЬКИЙ ПОЛК — адм.-тер. і військ. одиниця на *Лівобережній Україні* в 2-й пол. 17—18 ст. Створено Л. п. 1658. Полковим центром було м. Лубни. До складу Л. п. спочатку входило 13 сотень, у 2-й пол. 18 ст.— 23. За ревізією 1764 кількість населення Л. п. становила 146 931 чол. На той же час в Л. п. налічувалося 21 містечко, 1609 сіл і хуторів. Козаки Л. п. брали участь у *Пушкаря і Барабаша повстанні 1657—58*, антифеод. повстаннях 1687, 1689 і 1690—91, у *Північній війні 1700—21*, рос.-тур. війні 1735—39, *Семилітній війні 1756—63*. В 1781, після ліквідації полкового устрою на Лівобережній Україні, територія Л. п. ввійшла до Київського і Чернігівського намісництв.
Літ.: Генеральний опис Лівобережної України 1765—1769 рр. Покажчик населених пунктів. К., 1959.
О. І. Путро.

1 *2* *3*

Лубоїди. Малий сосновий лубоїд:
1 — жук; *2* — маточний хід з личинками; *3* — ушкоджений пагін сосни.

ЛУБЕ́НСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-зх. частині Полтав. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,4 тис. км². Нас. 49,9 тис. чол. (1980). У районі — 84 населені пункти, підпорядковані 22 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Лубни*. Л. р. розташований на *Придніпровській низовині*. Корисні копалини: торф, кам. сіль, діабаз, гіпс, пісковики, вапняки, глини тощо. Річки — *Сула* з прит. *Удай* і *Сліпорід* (бас. Дніпра). Грунти чорноземні. Лежить у лісостеповій зоні. Ліси (граб, берест, дуб, ясен) займають 13,7 тис. га. Осн.

пром. і культур. центр району — місто обласного підпорядкування Лубни. Найбільші підприємства у районі: цукр. (с. Оріхівка), залізобетонних виробів і конструкцій (с. Засулля), насіннєвий та комбікормовий (с. Солониця) з-ди. Районний комбінат побутового обслуговування (Лубни). Землеробство району спеціалізується на вирощуванні пшениці, кукурудзи, цукр. буряків, картоплі, соняшнику, конопель, овочів. Тваринництво мол.-м'ясного напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 102,0 тис. га, у т. ч. орні землі — 83,8 тис. га. Садівництво. Скотарство, свинарство, вівчарство. В Л. р.— 20 колгоспів, 2 радгоспи, дослідна станція Всесоюзного ін-ту лікар. рослин (с. Березоточа), райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції: Лубни, Вили, Солоницька і Тарнавщина. Автомоб. шляхів — 364 км, у т. ч. з твердим покриттям — 253 км. У районі — 58 заг.-осв. шкіл; 60 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень; санаторій. 64 клубні заклади, 64 кіноустановки, 58 б-к, історико-краєзнавчий музей (с. Вовчик). Архіт. пам'ятки: в с. Мгар — комплекс споруд *Мгарського монастиря* (Преображенський собор у стилі *барокко*, 1684—92, арх. Й. Баптіст, разом з М. Томашівським; дзвіниця у стилі *класицизму*, 1837; келії, 18 ст.). У с. Губському Л. р. народився укр. рад. поет П. І. *Артеменко*, у с. Вовчику — укр. рад. актор П. Т. *Сергієнко*. У районі видається газета «Ленінська зоря» (з 1917).
А. М. Соболєв.

ЛУБНИ́ — місто обласного підпорядкування Полтав. обл. УРСР, райцентр. Пристань на р. Сулі (прит. Дніпра). Залізнична станція. 55 тис. ж. (1980). Засн. 988 київ. кн. Володимиром Святославичем як сторожова фортеця. З 2-ї пол. 16 ст. Л. належали укр. магнатам Вишневецьким. У кінці 16 ст. місту було надано *магдебурзьке право*. В 1637—38 Л.— один із центрів козац.-сел. повстань. У 1658—1781 — центр *Лубенського полку*. Жителі Л. брали участь у антифеод. повстаннях 1637—38 і 1688, у боротьбі проти швед. інтервентів 1708—09. В 1903 студенти Київ. ун-ту заснували в Л. групу РСДРП. У 1905 в місті відбулися страйки й мітинги робітників, у повіті — сел. виступи. В кін. 1917 у Л. оформилась більшовицька орг-ція. Рад. владу встановлено в січні 1918. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації (13. IX 1941 — 18.IX 1943) у Л. діяв підпільний райком партії. У місті — понад 30 пром. підприємств, найбільші з них — *лубенський верстатобудівний завод «Комунар»*, маш.-буд. з-л «Комсомолець», лічильних машин, рем.-мех., хім.-фарм., «Лісмаш», керамічний, буд. матеріалів з-ди. Підприємства харч. (м'ясокомбінат, хлібний, виноробний та мол. з-ди, харчосмакова ф-ка) і легкої (швейна й ковдроповстяна ф-ки) пром-сті. Комбінат побут. обслуговування. Технікуми — лісовий та с.-г. бухгалтерського обліку, мед. і 2 профес.-тех. уч-ща, 10 заг.-осв., музична, спорт. і художня школи; лікарня, поліклініка, санаторій. Будинок культури, кінотеатр, 4 б-ки, краєзнавчий музей, галерея образотворчого мистецтва. В Л. встановлено пам'ятники В. І. Леніну, В. І. Чапаєву, героям-піонерам Борі Гайдаю, Вані Сацькому, Толі Буценку (1959, скульптор Є. Горбань, арх. С. Кілессо). З Л. пов'язана діяльність декабристів С. І. *Муравйова-Апостола* та М. П. *Бестужева-Рюміна*. Поблизу Л. (за 2 км від міста) — ансамбль *Мгарського монастиря* (17—19 ст.). В 1843, 1845 й 1846 Л. відвідав Т. Г. Шевченко. В Л. народився парт. і держ. діяч УРСР О. Г. *Шліхтер*.
Літ.: Білий П. Х. Лубни. Х., 1971.

ЛУБОЇ́ДИ — екологічна група жуків род. *короїдових*. Довж. тіла 1—12 мм. Надкрила у багатьох видів вкриті дрібними лусочками, що утворюють мармуровий візерунок. Жуки вигризають під корою ослаблених дерев та кущів (іноді в стеблах трав'янистих рослин) характерні (маточні) ходи, куди відкладають яйця; личинки живляться перев. *лубом* (звідси й назва). Бл. 500 видів, поширених усіх частинах світу, крім Антарктики, з них в СРСР — понад 80 видів, у т. ч. на Україні — бл. 25. Чимало Л. є небезпечними шкідниками лісових дерев, напр. Л.: великий сосновий (Blastophagus piniperda), малий сосновий (B. minor), великий ялиновий (Dendroctonus micans), строкатий ясеновий (Hylesinus fraxini).

ЛУБО́К, лубочні картинки — вид *графіки*, картинки з підписом (часто віршованим), розраховані на широкі нар. верстви. Назва Л. походить від лубу — липової дошки, на якій гравірували зображення для друку гравюр, а також від кошиків з кори липового дерева, в яких носили картинки на продаж. Увійшов у побут: у Китаї — з 8 ст., Зх. Європі — з 15 ст., в Росії — з 17 ст., на Україні — з кін. 18 ст. Спочатку Л. виконувалися в техніці *літографії* та хромолітo-

графії. Л. прикрашали житло. За сюжетами Л. були різноманітні: ілюстрували нар. пісні, казки, легенди, літ. твори, прислів'я тощо (див. *Лубочна література*). Нерідко Л. (в Англії, Франції, Чехії, Росії, на Україні) мали гостро політ. характер. Народні майстри часто випускали сатиричні Л. (безцензурним друком), в яких критикували держ. лад та його представників. У переджовтневі роки в Росії були поширені Л. видавця І. Ситіна, на Україні — одес. видавця Ю. Фесенка та Києво-Печерської і Почаївської лавр. В рад. час в традиціях Л. працювали Д. Моор, В. Дені, В. Маяковський. Л. виходили в роки Великої Вітчизн. війни 1941—45 (на Україні — Г. Бондаренка, А. Резниченка, В. Фатальчука, Л. Чернова), в ряді плакатів було використано стилістичні особливості Л., його часом застосовують при ілюструванні дит. книжок.

Літ.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів. Додаток 1. К., 1927; Кузьмин Н. Русский лубок. М., 1970.

ЛУБО́ЧНА ЛІТЕРАТУ́РА — дореволюц. дешеві масові видання з ілюстраціями. З'явились в кін. 18 ст. Спочатку це були віршовані або прозові написи до малюнків, надруковані з *лубка*. Пізніше текст набув самостійного значення, і лубочний аркуш перетворився на книжку. Такі видання містили спрощений виклад казок, істор. оповідань, анекдотів, житій «святих», перекладних лицарських романів та авантюрних повістей. Сюди належали також різні «сонники», «письмовники», «оракули» тощо. На Україні в лубочних виданнях в консервативно-міщанському дусі зображалися життя й побут народу («Била жінка мужика, за чуприну взявши», «Побрехеньки»). Друкувались «малороссийские песенники» («Молодий чумак», 1884; «Бандурист», 1887, та ін.). Передові діячі культури різко критикували Л. л. за низький худож. рівень і псевдонародність.

В. П. Колосова.

ЛУБУМБА́ШІ (до 1966 — Елізабетвіль) — місто на Пд. Заїру, адм. ц. провінції Шаба (Катанга). Розташоване на р. Лубумбаші (бас. р. Луапула). Вузол автошляхів, залізнична станція, аеропорт міжнар. значення. 402 тис. ж. (1974). Другий після Кіншаси пром. і культур. центр країни. Працює найбільший в Заїрі мідеплавильний з-д, підприємства хім., текст., харчосмакової пром-сті, численні майстерні. Відділення Заїрського ун-ту, пед. уч-ще, ін-т гірничої справи. Центри по вивченню пром. розвитку Центр. Африки і вивченню етнографії та афр. мов; філіал Нац. музею. Л. виникло на поч. 20 ст.

ЛУ́БЧЕНКО Андрій Федорович (27.X 1921, хутір Ломаківський, тепер Миргородського р-ну Полтав. обл.— 26.XI 1977, Київ) — укр. рад. фізик-теоретик, доктор фізико-матем. наук (з 1964), професор (з 1967). Учасник Великої Вітчизн. війни. Після закінчення Львів. ун-ту (1951) працював в ін-тах фізики (з 1951), теор. фізики (з 1966) і ядерних досліджень (з 1971) АН УРСР. Осн. праці — з оптичних властивостей твердих тіл, ефекту Мессбауера, дифузії в кристалах. Нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни 2-го ступеня, медалями. Ленінська премія, 1966.

І. І. Фіщук.

ЛУБ'ЯНИ́Й Володимир Якович (н. 1.VII 1926, Краснодар) — укр. рад. співак (бас), нар. арт. УРСР (з 1972). В 1953 закінчив Мінську консерваторію. В 1953—60 — соліст Білоруського (Мінськ), 1960—63 — Азерб. (Баку) театрів опери та балету. З 1963 — у Львів. театрі опери та балету ім. І. Франка. Партії: Кочубей («Мазепа» Чайковського), Борис Годунов (однойменна опера Мусоргського), Захар Беркут («Золотий обруч» Лятошинського), Філіпп («Дон Карлос» Верді).

ЛУБ'ЯНИ́Х КУЛЬТУ́Р ВСЕСОЮ́ЗНИЙ НАУКО́ВО-ДО́СЛІДНИЙ ІНСТИТУ́Т — наук.-дослідна установа в системі Міністерства с. г. СРСР. Міститься в Глухові Сумської обл. Засн. 1944 в результаті злиття Всесоюзного н.-д. ін-ту нових луб'яних культур (створеного 1930 в Москві) і Всесоюзного н.-д. ін-ту конопель (створеного 1931 в Глухові). В ін-ті (1980) — 6 відділів, які об'єднують 11 лабораторій, аспірантура, дослідне г-во. Ін-ту підпорядкована Золотоніська дослідна станція по коноплях (Золотоноша Черкас. обл.). Ін-т координує н.-д. роботу по коноплях і кенафу дослідних і навч. закладів СРСР. Здійснюючи свої осн. завдання, ін-т вивів і запровадив у виробн. високопродуктивні сорти однодомних і дводомних конопель, у т. ч. Південні достигаючі однодомні 1, Південні достигаючі однодомні 14, Південні достигаючі однодомні 16; розробив систему насінництва та сортооновлення конопель і кенафу; систему удобрення; заходи боротьби з шкідниками і хворобами луб'яних культур; технологію механізованого збирання і первинної переробки врожаю; стандартизацію сировини. Сконструював діючі тепер *коноплезбиральні машини*. Видає тематичні збірники наук. праць.

В. І. Пильник.

ЛУБ'ЯНІ́ ВОЛО́КНА — рослинні волокна, що є елементами *кори рослин* і являють собою дуже видовжені, загострені на кінцях, звичайно товстостінні мертві клітини. У багатьох рослин Л. в. просякнуті *лігніном*, у деяких рослин складаються переважно з *целюлози*. За походженням розрізняють п е р в и н н і Л. в., що утворюються з *перицикл*у; вони довгі, міцні, гнучкі, мало здерев'янілі (див. *Здерев'яніння* у рослин) та в т о р и н н і Л. в.— утворюються *камбієм*, короткі й дуже здерев'янілі. Довжина Л. в. у різних рослин неоднакова. Л. в. багатьох рослин (напр., *льону, конопель, рамі, кенафу, джуту* та ін.) широко використовуються як сировина для виготовлення тканин, кошиків, плетіння мотузків, канатів тощо.

ЛУБ'ЯНІ́ КУЛЬТУ́РИ — трав'янисті рослини, які культивують заради волокна, що міститься у луб'яному шарі кори стебел та листках. До Л. к. відносять *льон, коноплі, джут, кенаф, кендир, канатник, рамі*, агаву, прядивний банан та ін. Волокно Л. к.— основна сировина для текстильної, конопляно-джутової, канатно-вірьовочної та ін. галузей пром-сті. Олія, що міститься в насінні Л. к., придатна в їжу і для тех. цілей. З костриці виготовляють будівельні плити, папір, термоізоляційні матеріали та ін. Див. також *Льонарство, Конопляpство*.

ЛУВР — один з найбільших музеїв світу, пам'ятка франц. архітектури в Парижі, колишня резиденція франц. королів. Був закладений в кінці 12 — на поч. 13 ст. як замок, але майже не зберігся. На цьому місці 1546—74 арх. П. *Леско* спорудив палац у стилі франц. *Відродження*, оздоблений скульптурами Ж. *Гужона*. З 1564 арх. Ф. *Делорм* почав будувати палац Тюїльрі, який пізніше увійшов до ансамблю Л. (зруйнований 1871). В 17 ст. над розширенням Л. працювали архітектори Ж. *Лемерсьє* (з 1624) та Л. *Левво* (1655—70). Фасад Л. збудований 1667—74 в стилі франц. *класицизму* за проектом арх. К. *Перро*. В оздобленні інтер'єрів брав участь художник Ш. Лебрен. В 19 ст. арх. Л. Вісконті та Е. Лефюель добудовували «Новий Лувр». За декретом революц. Конвенту Л. 8.XI 1793 було оголошено нац. художнім музеєм і відкрито для відвідування. Експозиція Л. має 6 відділів: єгип. старовини, сх. старовини, грец. та рим. старовини, скульптури, живопису і малюнка, ужиткового мистецтва. В Л. зберігаються унікальні твори таких великих художників, як Леонардо да Вінчі («Джоконда»), Мікеланджело, Тіціан, Джорджоне, П. П. Рубенс («Вірсавія»), Рембрандт та ін.; всесвітньовідомі скульптури: «Ніка Самофракійська», «Венера Мілоська» та ін. Особливо широко представлено

В. Я. Луб'яний.

Лувр.
Зал Ж. А. Гудона. Загальний вигляд. Зал фламандського живопису.

С. Д. Луганський.

франц. мистецтво (картини Л. Ленена, Н. Пуссена, А. Ватто, Ж. Л. Давіда, Е. Делакруа, Г. Курбе та ін.). Л. адміністративно підпорядкований *Музей імпресіонізму* (відкритий 1947 в Галереї Же де Пом).

Літ.: Калитина Н. Н. Музеи Парижа. Л.— М., 1969.

ЛУГ, Боберка — річка в УРСР, у межах Львів. обл., ліва притока Дністра. Довж. 57 км, площа бас. 616 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для пром. водопостачання і риборозведення. На Л.— м. Ходорів.

ЛУ́ГА — річка в УРСР, у межах Волин. обл., права притока Бугу. Довж. 93 км, площа бас. 1348 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для тех. водопостачання, зокрема цукр. з-дів. На Л.— м. Володимир-Волинський.

ЛУГА́НСЬК — колишня (до 1935 та 1958—70) назва м. *Ворошиловграда.*

ЛУГА́НСЬКА О́БЛАСТЬ — колишня (з 1958 до 1970) назва *Ворошиловградської області* УРСР.

ЛУГА́НСЬКА ОБОРО́НА 1919 — бойові дії рад. військ проти денікінців у районі Луганська (тепер Ворошиловград). У кін. квітня 1919 на Луганськ почали наступ значні сили денікінців. Обороною міста керував військ.-революц. к-т. У боях взяли участь частини 8-ї армії та сформовані з трудящих міста 1-й Луганський комуністичний і Луганський робітн. полки, а також загони шахтарів-добровольців з ін. районів Донбасу. 27.IV розгорнулися бойові дії поблизу висоти *Гостра Могила.* Після 3-денних запеклих боїв захисники Луганська 30.IV перейшли в контрнаступ, прорвали фронт противника і відкинули його на 30—40 км. У травні тут знову почалися запеклі бої, які тривали до 1.VI 1919, коли рад. війська під тиском переважаючих сил противника були змушені залишити Луганськ (визволений 24.XII 1919).

ЛУГА́НСЬКА ОРГАНІЗА́ЦІЯ РСДРП(б) — одна з найстаріших орг-цій більшовицької партії на Україні. Перші марксист. гуртки виникли в Луганську 1900—02. Одним з їх засновників був В. А. *Шелгунов.* В листопаді 1902 марксист. гуртки і групи об'єдналися в єдину с.-д. орг-цію, керівним центром якої став Луган. к-т РСДРП. В 1903 Луган. к-т увійшов до «Соціал-демократичного союзу гірників» (з кін. 1903 — Донецький союз РСДРП), який у квітні 1903 визнав «*Искру*» своїм керівним органом. Проте союз не був послідовно іскрівською орг-цією. В 1903 Луган. к-т видавав нелегальну робітн. газ. «*Летучий листок*». В 1904 більшовики Луганська взяли участь у створенні Гірничого к-ту РСДРП, який об'єднав с.-д. орг-ції Луганська. До весни 1905 Луганська орг-ція була об'єднаною з меншовиками, з весни стала більшовицькою. У зміцненні більшовицької орг-ції важливу роль відіграли більшовики К. Є. *Ворошилов,* Т. Л. *Бондарєв,* П. І. Пузанов, Ф. Р. Якубовський та ін. В період революції 1905—07 більшовики Луганська очолили боротьбу трудящих проти самодержавства. Вони створили підпільну друкарню, налагодили з допомогою Катериносл. к-ту РСДРП(б) нелегальне видання листівок, організували в лютому і липні 1905 два заг. страйки робітників. Луган. к-т був одним з опорних пунктів більшовиків у боротьбі за скликання *Третього з'їзду РСДРП* (1905). К-т підтримав рішення з'їзду. В 1906—07 в Луганську виходила більшовицька газ. «*Донецкий колокол*».

В 1908 Луган. орг-ція була розгромлена. Відновлена на поч. 1912, діяла з перервами. В кін. 1915 під керівництвом О. Я. *Пархоменка* і Ф. Р. Якубовського, з допомогою уповноваженого ЦК РСДРП Ю. Х. *Лутовинова* Луган. орг-ція розгорнула активну діяльність. Вона підтримувала тісні зв'язки з Петерб. к-том партії. В 1916 Луган. к-т організував один з найбільших у місті страйків (див. *Луганський страйк 1916*), який було жорстоко придушено, Луган. к-т розгромлено. Під час Лютн. революції 1917 Луган. більшовицька орг-ція налічувала бл. 100 чол. Вийшовши з підпілля, вона розгорнула широку політ. роботу серед мас. До складу Луган. к-ту РСДРП(б) 1917 входили М. К. *Афонін,* К. Є. Ворошилов, З. Ф. Ляпін, Ю. Х. Лутовинов, І. І. Ніколаєнко, І. І. Шмиров та ін. 10 (23).IV 1917 Луган. к-т РСДРП(б) одностайно схвалив *Квітневі тези В. І. Леніна.* На кін. квітня 1917 Луган. більшовицька орг-ція налічувала вже бл. 1500 чол. З ініціативи к-ту 15—16 (28—29). V 1917 відбулася 1-а Луган. районна конференція Рад робітн., сел. і солдат. депутатів, делегати якої висловилися за передачу влади Радам. Активізуючи боротьбу трудящих за владу Рад, Луган. к-т РСДРП(б) почав видавати в червні 1917 газ. «*Донецкий пролетарий*», створив на великих з-дах міста районні к-ти партії, солідаризуючись з пролетаріатом Петрограда, організував 12 (25).VI масову демонстрацію трудящих міста під лозунгом «Вся влада Радам!». Більшовики Луганська взяли активну участь у підготовці й проведенні в липні 1917 обл. конференції РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну, яка відіграла важливу роль у дальшому згуртуванні парт. сил у цьому пролет. районі країни. 11—13 (24—26).VIII 1917 відбулися заг. збори більшовицької орг-ції міста, які схвалили рішення VI з'їзду партії і закликали трудящих до збройної боротьби проти контрреволюції.

У дні *корніловщини* в Луганську було створено ревком на чолі з О. Я. Пархоменком, який паралізував дії контрреволюц. сил. 19.IX (2.X) відбулися вибори до Луган. Ради робітн. депутатів, на яких перемогли більшовики. З перемогою Великої Жовтн. соціалістич. революції Луган. Рада взяла владу в місті в свої руки. Створений під керівництвом більшовиків Луган. ревком відразу приступив до проведення в життя декретів Рад. влади. В грудні 1917 — січні 1918 трудящі Луганщини, очолені більшовиками, вели боротьбу проти *каледінщини* та військ *Центральної ради.* З квітня 1918 більшовики Луганська, працюючи в глибокому підпіллі, керували боротьбою трудящих мас проти австро-нім. окупантів. Луган. орг-ція РСДРП(б) брала активну участь у підготовці *Першого з'їзду КП (б) України.* Див. також *Ворошиловградська обласна партійна організація.*

Літ.: Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977; Очерки истории Ворошиловградской областной партийной организации. Ворошиловград, 1979; История городов и сёл Украинской ССР. Ворошиловградская область. К., 1976. *М. Г. Гончаренко.*

ЛУГА́НСЬКЕ (до 1922 — П'ятнадцята Рота) — селище міського типу Артемівського р-ну Донец. обл. УРСР, на р. Лугані (прит. Сіверського Дінця), за 8 км від залізнич. ст. Роти. 4,0 тис. ж. (1980). У Л.— 3 колгоспи, будинок побуту. 4 заг.-осв. школи, лікарня, поліклініка; 3 клуби, 4 б-ки. Засн. 1701.

ЛУГА́НСЬКИЙ Микола Іванович [25.XI (8.XII) 1906, Харків. губ.— 29.VIII 1968, Київ] — укр. рад. фармаколог, токсиколог, професор (з 1958), засл. діяч науки УРСР (з 1967). Член КПРС з 1940. В 1931 закінчив Харків. мед. ін-т. З 1939 — директор Укр. н.-д. санітарно-хімічного ін-ту в Харкові, з 1951— директор одноймен. ін-ту в Києві (тепер *Фармакології і токсикології київський науково-дослідний інститут*). В роки війни і до 1951 — заст. мін. охорони здоров'я УРСР. Праці Л. присвячені вивченню механізму дії і лікувальних властивостей тіолових сполук, питанням комплексного застосування засобів антидотної і патогенетичної терапії тощо. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

ЛУГА́НСЬКИЙ Сергій Данилович (1.X 1918, м. Вєрний, тепер Алма-Ата — 16.I 1977, там же) — рад. військ. льотчик, генерал-майор авіації, двічі Герой Рад. Союзу (1943, 1944). Член КПРС з 1942. В Рад. Армії з 1936. Учасник рад.-фінл. війни 1939—40. Під час Великої Вітчизн. війни 1941—45 — командир винищувальних ескадрилії та полку на Пд., Воронез., Степовому, 1-му та 2-му Укр. фронтах. Здійснив 390 бойових вильотів, особисто збив 37 ворожих літаків і 6 — у груповому бою. В 1949 закінчив Військ.-повітр. академію. З 1964 — в запасі. Нагороджений орденом Леніна, 2 орденами Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

ЛУГА́НСЬКИЙ ЗАПОВІ́ДНИК — у межах Ворошиловгр. обл. УРСР. Створений 1968 для збереження існуючих природних комплексів та проведення н.-д. роботи по відтворенню рослинності типових ландшафтних зон і корисної фауни. Заг. пл. 1579,5 га. Складається з трьох філіалів. Стрільцівський степ (494 га, взято під охорону 1936) — трав'янисто-злаковий ковиловий степ; з тварин характерні бабак (найбільша на Україні колонія), степовий тхір, полоз, степова гадюка; місця колишнього гніздування стрепета. Станично-Луганський філіал (498

га, під охороною з 1968) — єдина на Україні заповідна ділянка лісової заплави у степу; у дібровах та соснових насадженнях водяться козуля, лось, свиня дика, лісова куниця, багато птахів. Провальський степ (587,5 га, під охороною з 1975) — на Донецькій височині, район нерозораних кам'янистих ковилових степів з байрачними дібровами. Серед рослин Л. з. багато ендеміків та рідкісних видів, частина яких занесена до *Червоної книги*.

В. Ф. Самарин.

ЛУГА́НСЬКИЙ СТРАЙК 1916. Почався 5 (18).VII на з-ді Гартмана після відмови адміністрації задовольнити вимоги робітників. У ньому брало участь понад 15 тис. робітників з-дів Гартмана, Патронного та ін. підприємств. Керували страйком більшовики Луганська. Робітники вимагали підвищення заробітної плати, встановлення 9-годинного робочого дня тощо. У перший день страйку нач. Патронного з-ду звільнив 200 військовозобов'язаних робітників і передав їх у розпорядження військ. влади. На з-ді Гартмана 15 робітників було заарештовано, 78 відправлено в розпорядження військ. влади. До міста було стягнуто військ. частини й поліцію всього повіту. 12 (25).VII Патронний з-д, 13 (26).VII з-д Гартмана було закрито. Бл. 600 робітників відправлено на фронт, серед них і О. Я. *Пархоменка*. За допомогою локауту 23.VII (5.VIII) на Патронному і Паровозобудівному з-дах Луганська владі вдалося придушити страйк.

ЛУГА́НЧИК — річка в УРСР, у межах Ворошиловгр. обл., права притока Сіверського Дінця. Довж. 83 км, площа бас. 659 км². Бере початок на схилах Донецького кряжа. Живлення дощове й снігове. Використовують для зрошування та водопостачання. На Л. споруджено 2 шлюзи-регулятори й кілька водосховищ.

ЛУГА́НЬ, Луганка — ріка в УРСР, у межах Донец. і Ворошиловгр. областей, права притока Сіверського Дінця. Бере початок на Донецькому кряжі. Довж. 198 км, площа бас. 3670 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для тех. водопостачання та зрошування. На Л.— кілька водосховищ, шлюз-регулятор; міста Первомайськ, Кіровськ, Ворошиловград та ін.

ЛУ́ГИ — добре розчинні у воді основи. Л. утворюють у водних розчинах високу концентрацію гідроксильних іонів OH^-. До лугів належать *гідроксиди* лужних та лужноземельних металів і амонію. Гідроксиди LiOH, NaOH, KOH наз. ще *їдкими лугами*. Більшість Л.— тверді білі гігроскопічні речовини, під час розчинення їх у воді виділяється велика кількість тепла. Розчини Л. забарвлюють лакмус у синій колір, фенолфталеїн — у червоний, метилоранж — у жовтий. Л. широко застосовують у пром-сті для виробн. мила, обробки вовни, тканин, добування гідроксидів та солей відповідних металів тощо.

ЛУГИ́НИ — селище міського типу Житомир. обл. УРСР, райцентр, на р. Жереві (бас. Прип'яті), за 6 км від залізнич. ст. Лугини. 4,8 тис. ж. (1980). Вперше Л. згадуються в документі за 1606. Після 2-го поділу Польщі (1793) Л. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в січні 1918. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації (9.VIII 1941 —30.XII 1943) в Л. діяв підпільний райком партії, в районі — партизанські загони. У Л.— хлібозавод, лісгоспзаг, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв. і музична школи, лікарня, поліклініка, Будинок культури, 6 бібліотек.

ЛУГИ́НСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн. частині Житомир. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа бл. 1 тис. км². Нас. 31,4 тис. чол. (1980). У районі — 49 населених пунктів, підпорядкованих селищній та 16 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Лугини*.

Поверхня району — хвиляста рівнина. Поклади торфу, піску, глини, буд. каменю. Найбільша річка — *Жерів* (бас. Дніпра). Грунти в основному підзолисті піщані й супіщані. Розташований у зоні мішаних лісів. Ліси (сосна, дуб, липа, граб, осика, береза) займають бл. 50 тис. га. Найбільші підприємства Л. р.— Озерянський торфобрикетний, Липниківський спиртовий і Кремненський крохмальний з-ди, Жеревецький гранітний кар'єр. Комбінат побутового обслуговування (Лугини) і 3 будинки побуту. С. г. району спеціалізується на вирощуванні хмелю, льону, картоплі та виробн. м'яса і молока. Площа с.-г. угідь 1979 становила 33,9 тис. га, у т. ч. орні землі — 19,9 тис. га. В Л. р.— 11 радгоспів, райсільгосптехніка. Залізничні станції: Лугини, Кремне, Жерев. Автошляхів — 257 км, у т. ч. з твердим покриттям — 169 км. У районі — 34 заг.-осв. і музична школи; 33 лік. заклади, у т. ч. 4 лікарні. 6 будинків культури, 37 клубів, 42 кіноустановки, 34 б-ки. В Л. р. видається газ. «Промінь» (з 1931).

Л. А. Козирацький.

ЛУГОВСЬКИ́Й Олексій Іванович (н. 15.IV 1932, с. Ольговка Коренівського р-ну Курської обл.) — новатор виробництва в чорній металургії, Герой Соціалістичної Праці (1966). Член КПРС з 1959. Працюючи сталеваром мартенівського цеху (з 1957) Комунарського металург. з-ду Ворошиловгр. обл., досяг значних успіхів у виконанні виробничих планів і взятих соціалістичних зобов'язань. Наставник молоді. В 1969 закінчив Комунарський гірничо-металург. ін-т. Делегат XXI та XXIV з'їздів Компартії України. Депутат Верховної Ради УРСР 6—10-го скликань. Член Президії Верховної Ради УРСР 8-го скликання. Нагороджений орденом Леніна, орденом «Знак Пошани», медалями.

О. М. Семененко.

ЛУГОВСЬКО́Й Володимир Олександрович [18.VI (1.VII) 1901, Москва — 5.VI 1957, Ялта, похований у Москві] — рос. рад. поет. Учасник громадян. війни. Друкуватися почав 1924. Перші книги віршів — «Сполохи» (1926), «Мускул» (1929). Автор збірок «Європа» (1932), «Каспійське море» (1936), кн. поем «Життя» (1933). Поетична епопея «Пустеля і весна» (кн. 1—4, 1930—54) — про соціалістичні перетворення в Серед. Азії. Книга поем «Середина віку» (1958), зб. віршів «Синя весна» (1958) — роздуми про долю Вітчизни, революцію. В центрі творів Л.— образ В. І. Леніна, діяльність Комуністич. партії. Книга «Кримські вірші» (1954), цикл поезій «Україна» (1954) присвячені дружбі народів, історії та культурі Рад. України. Перекладач творів Т. Шевченка. Нагороджений орденом «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—3. М., 1971; Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Народи-брати. К., 1954; Пісня дружби. В кн.: Слава Вітчизні народів-братів! К., 1954.

ЛУГОВЦО́В Максим Власович [30.IV (11.V) 1885, Юзівка, тепер Донецьк — 7.VI 1956, Київ] — укр. рад. вчений-металург, акад. АН УРСР (з 1939), засл. діяч науки УРСР (з 1945). Закінчив (1916) Катеринославське Вище гірниче уч-ще (тепер Дніпроп. гірничий ін-т). Працював на металург. з-дах Донбасу, в трестах металург. промсті, в наук.-тех. радах країни. Керував відбудовою і реконструкцією з-дів, шахт і рудників України. В 1939—51 — директор і зав. доменним відділом Ін-ту чорної металургії АН УРСР, згодом працював в Ін-ті гірничої справи ім. М. М. Федорова АН УРСР (тепер Всесоюзний н.-д. ін-т гірничої механіки ім. М. М. Федорова). Праці в галузі статистичної теорії доменного процесу, спікання й доменної плавки офлюсованого агломерату, використання магнезіальних шлаків і кисневого дуття в доменному виробн. тощо. Нагороджений 2 орденами Леніна, ін. орденами, медалями.

Літ.: Белякова Є. П., Францевич І. М. Максим Власович Луговцов. К., 1958.

В. О. Луговської.

М. В. Луговцов.

ЛУГОСТІЙКІ МАТЕРІА́ЛИ — матеріали, що відзначаються підвищеною *лугостійкістю*. Розрізняють Л. м. металеві й неметалеві (неорганічні, органічні). Металевими Л. м. є сплави на основі заліза (високолеговані й *вуглецеві сталі*, сірі, кремнисті та нікелеві *чавуни*), *кольорові метали* та їхні сплави. До неметалевих неорганічних Л. м. належать матеріали, що містять основні та амфотерні окисли,— *азбест, вапняки, доломіти, магнезити, кварцове скло* і багатокомпонентне *скло силікатне*, глиноземистий це-

Лужичани. Лужицькі дівчата у святковому вбранні.

мент і *портландцемент, бетони, емалі*. Високою лугостійкістю характеризуються деякі *бориди, карбіди, нітриди, силіциди, сульфіди, фториди, порошкові матеріали*. Найпоширеніші органічні Л. м.— *поліетилен, поліізобутилен, поліпропілен, поліметилметакрилат, полівінілхлорид, поліаміди, фторопласт, гума*. Л. м. застосовують у хім. і легкій промсті, машинобудуванні, електротехніці тощо. *В. І. Максін.*

ЛУГОСТІЙКІСТЬ — властивість матеріалу протистояти руйнівній дії водних розчинів або розплавів *лугів* та *лужних металів*. Залежить від хім. складу, структури і ступеня здрібнення матеріалу, концентрації і т-ри лугів, тривалості їхньої дії. Визначається відношенням (у процентах) маси подрібненого матеріалу, обробленого водними розчинами лугів, до його маси перед обробкою. Л.— осн. характеристика *лугостійких матеріалів*.

ЛУДДИТИ (англ. Luddites) — учасники стихійних виступів брит. робітників (переважно текстильної пром-сті, 1760—1830 у період *промислового перевороту*), під час яких вони ламали машини.

Рух, спрямований проти капіталістичної експлуатації та застосування машин у виробн., дістав назву за ім'ям підмайстра Н. Лудда, який зламав свій в'язальний верстат. Деяка частина Л. виступала за проголошення Англії республікою. Англ. уряд придушував виступи за допомогою військ. 8.II 1812 ухвалено «Акт про збереження спокою», який передбачав страту за руйнування машин. Рух Л. свідчив про зародження класової свідомості пролетаріату. Аналогічні виступи мали місце у Франції (дістали назву «саботаж»), Бельгії, Німеччині. Польщі, Швейцарії, США. *Ю. М. Барабанов.*

ЛУДЕ́МІС (Λουντέμης) Менелаос (справж. ім'я та прізв.— Дімітріс Валасіадіс; 25.X 1915, Стамбул — 22.I 1977, Афіни) — грец. письменник. Комуніст. В роки 2-ї світової війни — учасник Руху Опору. В 1948—52 перебував у тюрмах, концтаборах, на засланні; 1959—75 — в Румунії як політемігрант. Перша зб. оповідань — «Кораблі не причалили» (1938). У ній, а також у дилогії «Хмари густішають» (1948) і «Хлопчик лічить зорі» (1956—57) показав тяжке життя трудящих Греції, у зб. віршів «Я співаю про Кіпр» (1956) — страждання кіпріотів. Період окупації і боротьбу проти фашизму відобразив у зб. оповідань «Заплакані дні» (1953) та ін., зб. віршів «Крик на краю світу» (1954), романах «Вулиця безодні № 0» (1962), «Вино боягузів» (1965). У періодичних виданнях опублікував враження про подорож до СРСР, зокрема 1959 — до Києва.

Тв.: Укр. перекл.— Заплакані дні. К., 1958; Білі хризантеми. К., 1961; Рос. перекл.— Тучи сгущаются.— Мальчик считает звёзды. М., 1959; Дорога теряется в лесу.— Мальчик считает звёзды, кн. 2. М., 1960. *Т. М. Чернишова.*

ЛУДІ́ННЯ — нанесення на поверхню металевих (гол. чин. сталевих і мідних) виробів шару *олова*. Товщина такого покриття становить 0,2—10 мкм. Лудінням створюють *захисні покриття*, полегшують *паяння*, знижують опір деформуванню під час обробки тиском тощо. Олово наносять найчастіше електролітичним способом (див. *Електроліз*), рідше — ін. способами, напр. гарячим (витримуванням виробів у розплавленому олові), механічним (нанесенням на нагріту поверхню виробів *флюсу* і олова з подальшим протиранням її) або контактним (зануренням виробів у киплячий насичений водний розчин солей, що містять олово). Лудінню піддають деталі радіо- і електротех. апаратури, кабелі, внутр. поверхню посудин, де готують їжу і зберігають харч. продукти, тощо.

ЛУДЛО́ВСЬКИЙ ВІК І ЯРУС (за назвою місцевості Лудлоу у Великобританії) — третій вік силурійського періоду та відклади, що утворилися в той час. На Україні відклади Л. я. (аргіліти, вапняки, доломітові мергелі, доломіти) поширені на *Волино-Подільській плиті* та в *Причорноморській западині*. Потужність їх до 300 м. Див. також *Силурійський період і силурійська система*.

«ЛУДЛО́УСЬКА БО́ЙНЯ» — кривава розправа зі страйкуючими шахтарями поблизу м. Лудлоу (Ладлоу, шт. Колорадо, США) у квітні 1914. У вересні 1913 почався страйк 9 тис. гірників. Об'єднана спілка гірників вступила в переговори з підприємцями, вимагаючи поліпшити становище шахтарів шт. Колорадо. Вимоги робітників зводилися до запровадження 8-годинного робочого дня, збільшення заробіт. плати, визнання профспілок. Підприємці відмовилися задовольнити вимоги робітників. У квітні 1914 за наказом президента США В. *Вільсона* надіслане на місце подій федеральне військо спалило табір страйкарів і розстріляло керівників страйку.

ЛУ́ДРІ Іван Мартинович (1895—26.XI 1937) — рад. воєначальник, флагман 1-го рангу (1935). Член Комуністичної партії з 1918. Н. в Ліфляндській губ. (тепер Вільяндиський р-н Ест. РСР). Закінчив Військ.-мор. академію (1927). Був секретарем Кронштадтського військ.-мор. к-ту, комісаром Кронштадтської бази (1918), комендантом Кронштадта і комісаром Онезької військ. флотилії (1919), комісаром Мор. сил Чорного м. (1920), членом РВР та нач. Мор. сил Каспійського м. (1921). З 1927 — команд. Береговою обороною Чорного м., нач. Управління ВМС РСЧА, з 1932 — заст. начальника Мор. сил РСЧА, 1937 — нач. Військ.-мор. академії. Нагороджений орденом Червоного Прапора.

ЛУЖА́НИ (стара назва — Лукани) — селище міського типу Кіцманського р-ну Чернів. обл. УРСР. Розташоване на лівому березі Пруту. Залізнична станція. 3,9 тис. ж. (1980). В Л.— заводи: спиртовий і залізобетонних конструкцій. 2 середні та музична школи, лікарня; клуб, кінотеатр, бібліотека. Архіт. пам'ятка — Вознесенська церква (15 ст.). Вперше згадуються 1453.

ЛУЖА́НІН Максим [справж. прізв., ім'я та по батькові — Каратай Олександр Амвросійович; н. 20.X (2.XI) 1909, с. Пруси, тепер Солігорського р-ну Мін. обл.] — білорус. рад. поет, засл. діяч мистецтв БРСР (з 1969). Член КПРС з 1969. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1925. Автор зб. віршів «Кроки» (1928), «Голосує весна за весну» (1931), «Широке поле війни» (1945), «Світло Батьківщини» (1952), «Роси на колосі» (1973), «Жага крила» (1974), «Левониха» (1977), «Голоси над вирієм» (1980) та ін., прозових творів «Колос розповідає про себе» (1964), «Дванадцять вечірніх вогнищ» (1968), «Люди, птиці, простір» (1976), публіцистичних і літ.-критичних (збірки «Очима часу», 1974; «З ранку до вечора», 1978), творів для дітей, кіносценаріїв. Перекладач творів П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, І. Неходи та ін. Т. Шевченкові, Лесі Українці присвятив статті. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

Тв.: Збор твораў, т. 1—3. Мінск, 1968—70; Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Білоруська радянська поезія, т. 1. К., 1971; Рос. перекл.— Двенадцать вечерних костров. М., 1970; Шумели березы. М.—Л., 1971; Окна дороги. М., 1976. *В. Я. Буран.*

ЛУ́ЖИЦЯ, Лаузіц — історико-географічна область між Ельбою (Лабою) та Одером (Одрою), тепер — на Пд. Сх. НДР. З 15 ст. поділялася на Нижню і Верх. Л. Тер. Л. в 1-му тис. н. е. населяли *полабські слов'яни*. В 10 ст. Л. завоювали нім. феодали. В 11—14 ст. Верх. та Нижня Л. у різний час належали маркграфам Мейсенським, Польщі, Чехії, Бранденбургу, з 1320 Верх. Л., а з 1373 і Нижня Л.— у складі чеських земель (разом з ними з 1526 — в імперії *Габсбургів*). Верх. і Нижня Л. з 1635 — володіння курфюрстів Саксонії, 1815 поділені між Пруссією і Саксонією. Слов. населення було частково понімечене, частково зберегло свою мову, звичаї і культуру (див. *Лужичани*).

ЛУ́ЖИЦЬКА КУЛЬТУ́РА — археологічна культура племен середнього і пізнього періодів *бронзового віку* та раннього *залізного віку*. Назва походить від історико-географічної області *Лужиці*, де в 19 ст. було відкрито і досліджено пам'ятки Л. к. Залишки поселень, могильники, скарби Л. к. (датуються 14 або 13—4 або 3 ст. до н. е.) поширені від Одри до Зх. Бугу. Найвідомішою пам'яткою Л. к. є *Біскупинське городище* (на тер. ПНР). Носії Л. к. мали й неукріплені поселення. На тер. зх. областей України досліджено могильник Л. к. біля с. Млинища Іваничівського р-ну Волин. обл. і поховання (можливо, могильник) поблизу с. Вербеня Млинівського р-ну Ровен. обл. Основу г-ва носіїв Л. к. становили орне землеробство, скотарство, мисливство. Високого розвитку досягло у них і бронзоливарне виробництво. Між племенами Л. к. та їхніми сусідами існував жвавий обмін. Носії Л. к. жили патріархально-родовим ладом з виразними рисами майнового та соціального розшарування. Части-

на дослідників вважає Л. к. за протослов'янську.

Літ.: Лужицька та висоцька культури. В кн.: Археологія Української РСР, т. 2. К., 1971.

Ю. М. Захарук.

ЛУ́ЖИЦЬКІ МО́ВИ, серболужицькі мови — мови *лужичан* — верхньолужицька й нижньолужицька. Належать до зх. підгрупи слов'ян. групи індоєвроп. сім'ї мов. Верхньолужицька ближча до чеської, нижньолужицька — до польської мови. Найдавніші писемні пам'ятки — з 16 ст. В основу верхньолужицької літ. мови ліг будишинський (баутценський) діалект, нижньолужицької — хотебузький (котбуський). Характерні риси сучас. Л. м.: пом'якшення приголосних у певних позиціях, архаїчні морфологічні форми (*двоїна,* аорист, імперфект, у нижньолужицькій — супін), численні лексичні запозичення з нім. мови. Алфавіт Л. м.— на лат. графічній основі.

Літ.: Трофимович К. К. Серболужицька мова. Львів, 1964; Исследования по серболужицким языкам. М., 1970.

Т. Б. Лукінова.

ЛУЖИЧА́НИ, лужицькі серби, серболужичани (самоназва — сербські люд, серб'я; застаріла нім. назва — венди, сучасна — сорби) — західнослов'янська народність в НДР, яка живе на тер. істор.-геогр. області *Лужиці* (звідси назва). Чисельність — бл. 100 тис. чол. (1978, оцінка). Говорять *лужицькими мовами,* а також нім. мовою. Віруючі Л.— лютерани, є також католики. У 8—10 ст. Л. входили до складу *полабських слов'ян.* Після завоювання нім. феодалами лужицьких земель (кін. 10 ст.) Л. були частково понімечені. Перебували на становищі пригнобленої нац. меншості аж до розгрому фашист. Німеччини (1945). Після проголошення НДР почався вільний розвиток нац. культури Л., яка має давні традиції. Зберігаються своєрідні худож. ремесла, зокрема ткацтво, гончарство, різьблення на дереві тощо. Фольклор Л. багатий на пісні, приказки, казки. Відомі нац. муз. інструменти (гусла, волинка та ін.). Створено нац. театр (1948), держ. ансамбль лужицької нар. культури (1952). Мовами Л. видаються газети, журнали, книги, викладають у навч. закладах. Про л-ру Л. див. *серболужицька література.*

ЛУ́ЖНІ ГІРСЬКІ ПОРО́ДИ — гірські породи з підвищеним вмістом *лужних металів.* Гол. породоутворюючими мінералами Л. г. п. є: лужні *польові шпати,* лужні *піроксени* й *амфіболи* та мінерали групи фельдшпатидів (нефелін, лейцит, содаліт). Розрізняють кілька типів Л. г. п.: *нефелінові сієніти,* лужні *граніти,* лужні *габро,* міаскіти, уртити, *кімберліти* тощо. Утворюються Л. г. п. переважно шляхом кристалізації *магми,* рідше — внаслідок *метаморфізму.* В Рад. Союзі поширені в РРФСР (на Кольському п-ові, Уралі, в Сибіру), в Серед. Азії, на Закавказзі та Україні (в межах *Українського щита*). З Л. г. п. пов'язані родовища *апатиту* і *рідкісних металів.*

І. Б. Щербаков.

ЛУ́ЖНІ МЕТА́ЛИ — хімічні елементи головної підгрупи I групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва: *літій, натрій, калій, рубідій, цезій, францій.* Утворювані Л. м. гідроксиди — сильні *луги* (звідси назва). Л. м.— легкі, м'які метали, хімічно дуже активні, активність їх зростає від літію до францію. Більшість солей Л. м. (напр., карбонати, сульфати) розчинні у воді.

ЛУЖНОЗЕМЕ́ЛЬНІ МЕТА́ЛИ — хімічні елементи головної підгрупи II групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва: *кальцій, стронцій, барій* і *радій.* Назва Л. м. пов'язана з тим, що оксиди цих металів (за термінологією алхіміків — «землі») при взаємодії з водою утворюють сильні розчинні основи — *луги.* Л. м.— хімічно активні, активність їх зростає від кальцію до радію. Солі Л. м. мають велике практичне значення.

ЛУЗА́НІВКА — дитячий приморський кліматичний курорт *Одеського курортного району.* Лікувальні фактори — кліматотерапія, морські купання. Показання: хронічні захворювання носоглотки та *бронхіти, анемії.* 1956 на базі санаторію організовано республіканський санаторний піонерський табір «*Молода гвардія*».

ЛУ́ЗІН Микола Миколайович [27. XI (9.XII) 1883, Томськ — 28.II 1950, Москва] — рос. рад. математик, акад. АН СРСР (з 1929). Закінчив Моск. ун-т (1908). Осн. праці присвячені теорії функцій дійсної змінної. Л.— один з основоположників дескриптивної теорії функцій та множин. Йому належать нові означення аналітичних множин, відкриття і вивчення проективних множин. Ряд праць Л.— з матем. аналізу, диференціальних рівнянь, диференціальної геометрії. Л. створив моск. матем. школу. Його учнями були П. С. *Александров,* А. М. *Колмогоров,* М. О. *Лаврентьєв,* П. С. *Новиков,* О. Я. *Хінчин* та ін. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛУЇ БОНАПА́РТ (Louis Bonaparte), Луї Наполеон Бонапарт — франц. імператор 1852—70. Див. *Наполеон III.*

ЛУЇДО́Р (франц. louis d'or — золотий луї) — франц. золота монета (6—7 г золота), викарбувана вперше 1640 за Людовіка XIII (звідси і її назва). Карбування Л. припинено 1795.

ЛУЇЗІА́НА — істор. область на Пд. США, територія якої частково збігається з тер. сучас. шт. *Луїзіана.* В 16 ст. її відкрили іспанці. З кін. 17 ст. Франція почала колонізацію краю, але в результаті *Семилітньої війни 1756—63* змушена була віддати його сх. частину Великобританії. Корінне населення Л.— індіан. племена, в більшості винищене колонізаторами. Після утворення США (1776) сх. частина Л. ввійшла до складу нової д-ви, а зх.— була викуплена США у Франції 1803. Однойменний штат утворено 1812.

Л. О. Лещенко.

ЛУЇЗІА́НА — штат на півдні США. Пл. 125,7 тис. км². Нас. 3,9 млн. чол. (1977). Адм. ц.— м. Батон-Руж. Тер. штату розташована на Примексіканській низовині, пд.-сх. частину якої займає дельта р. *Міссісіпі.* Переважають мішані ліси. Розробка родовищ нафти і природного газу. Значна нафтопереробна і хім. (виробн. синтетичного каучуку, пластмас тощо) пром-сть. Виплавка алюмінію (на імпортній сировині), суднобудування і судноремонт, автоскладальні з-ди, підприємства металообр., воєнної, деревообр., паперової, харч. (цукр., маслоробна та ін.) галузей. Найбільший пром. центр і гол. порт — *Новий Орлеан.* Провідна галузь с. г.— землеробство. Вирощують рис, бавовник, цукр. тростину. Розводять велику рогату худобу та свиней. Рибальство.

ЛУ́ЇСВІЛЛ — місто на Сх. США, в штаті Кентуккі. Значний річковий порт на р. Огайо, залізнична станція, вузол автошляхів. 335,6 тис. ж. (1975). Найрозвинутіші маш.-буд., хім., тютюнова пром-сть. Ун-т. Л. засн. у 18 ст.

ЛУЇ ФІЛІ́ПП (Louis-Philippe; 6.X 1773, Париж — 26.VIII 1850, Клермонт, Великобританія) — франц. король 1830—48. Представник молодшої лінії династії *Бурбонів.* У період *Реставрації* (1814, 1815—30) підтримував зв'язки з опозиційно настроєними колами великої буржуазії. Після *Липневої революції 1830* був проголошений королем. Правив в інтересах фінанс. і пром. буржуазії. Скинутий *революцією 1848 у Франції,* втік до Великобританії.

М. М. Лузін.

ЛУК — 1) Ручна зброя для метання стріл. Застосовували Л. з часів *мезоліту* майже у всіх племен і народів, за винятком австралійців, на війні й під час полювання. Простий Л. складається з дерев'яної палиці, зігнутої в дугу, кінці якої стягнено тятивою. Складний Л. мав дерев'яну основу, з зовн. боку посилену сухожиллями, з внутр.— роговими пластинами. Складний Л. переважав звичайний у міцності і дальності метання стріл (до 200 м). На тер. УРСР Л. використовували *скіфи,* слов'ян. племена, в 15—17 ст. — укр. козацтво. 2) Спорт. знаряддя. Див. *Стрільба з лука.*

ЛУ́КА — тип трав'янистої рослинності, утвореної в основному багаторічними *мезофітами.* Рослинність Л., на відміну від рослинності *степу,* розвивається протягом всього *вегетаційного періоду.* Л. поширені по всій земній кулі від Тундри на Пн. до о-вів Антарктики на Пд., але найбільше їх у помірному поясі Пн. півкулі. Заг. площа Л.— бл. 200 млн. га. Л. бувають природними і штучними (сіяними), а за походженням — первинними (заплавні та гірські Л.) і вторинними, що виникли на місцях вирубаних лісів (переважна більшість материкових Л. Європи, Азії та Пн. Америки). Материкові Л. поділяють на низинні, що зволожуються підгрунтовими і дощовими водами, і суходільні, що зволожуються дощовими водами. Материкові Л. звичайно різнотравно-злакові, грунт часто вкритий мохами, продуктивність невисока. Із злаків поширені біловус стиснутий, мітлиця звичайна, щучник дернистий, пахуча трава звичайна тощо; з різнотрав'я — перстач прямостоячий, комонник лучний, жовтеці, ракові шийки та ін.; на низинних Л. багато осок.

І. П. Лукашова.

Заплавні Л. розташовані у заплавах річок. Вони зволожуються повеневими, підгрунтовими і дощовими водами. Їх грунти багаті, продуктивність вища, ніж материкових. Із злаків зустрічаються лисохвости лучний та здутий, тонконоги болотний та лучний, щучник дернистий тощо; осоки водяна, струнка, пухирчаста та ін. Серед гірських Л. (на Україні — це *полонини* і *яйли*) розрізняють субальпійські (див. *Субальпійська рослинність*) і альпійські Л. (див. *Альпійська рослинність*). На деяких субальпійських Л. розвивається т. з. високотрав'я (до 2,5 м заввишки). Для альпійських Л. характерні густі низькорослі травостої із злаків, різнотрав'я і осок. Л. використовуються як пасовища та (крім альпійських) сіножаті.
Див. також *Луківництво*.
Літ.: Афанасьєв Д. Я. Природні луки УРСР. К., 1968; Пойменные луга СССР. М., 1973; Юрійчук П. Ф. Інтенсивне використання природних кормових угідь. Ужгород, 1977.
М. Д. Рижутін.

ЛУКА́, Луки — озеро у межах Волин. обл. УРСР. Площа бл. 7 км², глиб. до 10 м. Береги низовинні, заболочені. Живлення за рахунок грунтових і поверхневих вод. Протоками сполучене з озерами Перемут, Пулемецьким і *Світязь*. Рибальство.

ЛУКА́ ЛЕ́ЙДЕНСЬКИЙ (Лукас ван Лейден; Lucas van Leyden; 1489 або 1494, Лейден — 1533, там же) — нідерл. живописець і гравер, представник нідерл. *Відродження*. В 1504—08 навчався в батька Г. Якобса, пізніше в К. Енгелбректса. Працював у Лейдені. Реалістичні тенденції в творчості Л. Л. яскраво виявилися в його гравюрах («Корівниця», 1510, та ін.). Л. Л. один з перших у зх.-європ. мист. звернувся до жанрових сцен («Гра в шахи», бл. 1508—10; «Проповідь у церкві», бл. 1521). Відомі його вівтарні картини («Страшний суд», 1526—27; «Зцілення ієрихонського сліпця», 1531, ДЕ). Л. Л. писав також портрети («Автопортрет», бл. 1514, та ін.). Іл. див. також на окремому аркуші до ст. *Гравюра*, т. 3, с. 448—449.
Літ.: Никулин Н. Н. Лука Лейденский. Л.— М., 1961.

ЛУКА́-ВРУБЛОВЕ́ЦЬКА, Лука-Врублівецька — село Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл., біля якого 1945—50 досліджено залишки поселення раннього періоду (4-е тис. до н. е.) *трипільської культури*. Розкопано залишки 7 напівземлянкових жител. Одне з них, довжиною 45 м і шириною 3—5 м, з 11 вогнищами, було типовим житлом великої родової сім'ї. Знайдено сланцеві наконечники мотик, крем'яні знаряддя, різноманітну, часто оздоблену криволінійним орнаментом кераміку, понад 250 культових глиняних фігурок жінок, а також тварин. Нечисленні мідні вироби (рибальські гачки, шила та дрібні прикраси) — найдавніші з відомих на тер. СРСР. Осн. заняття жителів поселення — землеробство, скотарство, мисливство.
Літ.: Бибиков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре. М.— Л., 1953.

ЛУКА́-РАЙКОВЕ́ЦЬКА — слов'янське поселення 7—9 ст. в урочищі Лука біля с. Райків Бердичівського р-ну Житомир. обл. Досліджувалося 1946—48. При розкопках виявлено залишки 8 напівземлянкових жител з печами-кам'янками. Знайдено переважно глиняний (ліпний і кружальний) посуд. Населення Л.-Р. жило первіснообщинним ладом, що перебував на стадії розкладу. Осн. заняттям населення було землеробство. Пам'ятки, подібні до Л.-Р., характерні для пд.-зх. групи східнослов. племен Дніпровського правобережжя напередодні утворення давньорус. д-ви. На тер. Укр. Полісся вони належать літописним *древлянам*.

ЛУКАСЕ́ВИЧ (Lukasiewicz) Ян (21.XII 1878, Львів — 13.II 1956, Дублін) — польс. філософ і логік. Закінчив Львів. ун-т (1902). Член Польс. АН (з 1937), професор ун-тів у Львові (з 1902) і Варшаві (1915—39), Ірл. академії в Дубліні (з 1949). Провідний представник *львівсько-варшавської школи*, учень К. *Твардовського*. Справив значний вплив на розвиток сучас. формальної і матем. логіки. Один із засновників багатозначної логіки, *модальної логіки*. Досліджував історію логіки, зокрема логіку *Арістотеля*. Вважав логіку засобом побудови наук. філософії. У філос. поглядах поєднував елементи *позитивізму* з *неореалізмом*, *теїзмом*.
М. М. Верников.

ЛУКАСІ́НСЬКИЙ (Lukasiński) Валеріан (14.IV 1786, Варшава — 27.II 1868, Шліссельбург) — польс. революціонер, діяч польс. шляхетського нац. руху. Організатор таємних офіцерських т-в «Національне масонство» (1819—20) і «*Патріотичне товариство*» (1821—22). Виступав за відновлення незалежної Польщі та возз'єднання з нею земель, загарбаних Австрією і Пруссією. Поділяв реакц. ідеї ліберально-шляхетської опозиції про повернення під владу Польщі укр., білорус. та лит. земель. У 1822 Л. був заарештований, 1824 засуджений на 7 років тюрми. За спробу підняти повстання в фортеці Замості строк ув'язнення Л. був подвоєний. Під час *польського повстання 1830—31* Л. переведено у Шліссельбурзьку фортецю, де він утримувався до самої смерті.
Г. І. Марахов.

ЛУ́КАЧ (Lukacs) Дєрдь (13.IV 1885, Будапешт — 4.VI 1971, там же) — угор. філософ, літературознавець, критик, член Угор. АН (з 1955). Навчався в Будапештському і Берлінському ун-тах. У 1918 вступив до Компартії Угорщини. В 1919 — нарком у справах культури Угорської Радянської Республіки. Після падіння Рад. влади в Угорщині — в еміграції в Австрії та Німеччині. В 1933—45 жив в СРСР. Після повернення 1945 на батьківщину — професор Будапештського ун-ту. Л.— автор праць з філософії, естетики, історії та теорії л-ри. У 20-х рр. допускав лівосектантські помилки, які піддав критиці В. І. Ленін (див. Повне зібр. тв., т. 41, с. 126). Під час перебування в СРСР вивчав творчу спадщину К. Маркса і Ф. Енгельса з питань естетики, л-ри і культури, виступав проти вульгарного соціологізму та занепадницьких течій буржуазної культури.
Активно виступав проти фашизму. Після війни взяв участь у становленні нової, соціалістичної угор. культури. Член Всесвітньої Ради Миру. Премія ім. Л. Кошута (1948, 1955).
К. А. Шахова.

ЛУ́КАШ з Нового Мяста (Lukasz z Nowego Miasta; р. н. невідомий — п. 1542) — укр. і польс. учений-гуманіст. Н. поблизу Перемишля в м. Нове Място. З 1517 — бакалавр вільних мистецтв, з 1521 викладач філософії у Краківському ун-ті. У 1522 переїхав до Любліна, де працював міським писарем. Виступав проти *обскурантизму* церковників. Вважав, що людина є частиною природи і має право на задоволення своїх земних потреб. Пропагував античні пам'ятки філософії, етики (зокрема, твори *Арістотеля* «Про душу», «Етику», «Про виникнення і знищення» та «Економіку», *Ціцерона* «Сон Сціпіона» тощо). Поділяв етичні принципи античної філософії щодо необхідності гармонійного розвитку душі і тіла. Створив підручник епістолярного мистецтва «Скорочений посібник, як писати листи...».
В. Д. Литвинов.

ЛУКАШЕ́ВИЧ Василь Лукич [бл. 1783—4 (16).X 1866, Бориспіль, тепер місто Київ. обл.] — декабрист. Походив з укр. козацької старшини. Після закінчення Пажеського корпусу з 1803 служив у колегії закорд. справ, з 1805 — у м-ві внутр. справ. У 1807 вийшов у відставку і оселився в Борисполі. Заснував Переяславське повітове уч-ще. Під час *Вітчизняної війни 1812* сформував у своєму повіті народне ополчення. В 1818 у Полтаві вступив до «*Союзу благоденства*». Притягався до слідства в справі декабристів. Звільнений з ув'язнення, жив у Борисполі під наглядом поліції.

ЛУКАШЕ́ВИЧ (Lukaszewicz) Йосип Дементійович [1 (13). XII 1863, поблизу Вільнюса — 19.X 1928, Вільнюс]— польс. геолог, учасник революц. руху в Росії. Вчився у Петерб. ун-ті. За участь у підготовці замаху на царя Олександра III 1877 засуджений до страти, смертний вирок було замінено на безстрокове ув'язнення у Шліссельбурзькій фортеці. Під час

Лука Лейденський. Зцілення ієрихонського сліпця. Частина триптиха. 1531. Державний Ермітаж у Ленінграді.

ув'язнення написав працю «Неорганічне життя землі», в якій зробив спробу охарактеризувати кругообіг речовин у *земній корі*. Звільнений з ув'язнення 1905. В 1911—19 Л. працював у *Геологічному комітеті*, з 1920 — професор Віленського (Вільнюського) ун-ту. Л.— автор оригінальної теорії *метаморфізму* гірських порід.

ЛУКАШЕ́ВИЧ Платон Якимович (1806, с. Березань, тепер смт Баришів. р-ну Київ. обл.—1887, там же) — укр. фольклорист і етнограф. Закінчив Ніжинську гімназію вищих наук і Одеський ліцей (1828). Видав зб. «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (СПБ, 1836), де опублікував записи нар. дум і пісень, які зробив на Полтавщині, а також деякі записи З. *Доленги-Ходаковського* та багато матеріалів, узятих із збірки В. *Залеського*. Тут уперше надруковано думи про Самійла Кішку, про козака Голоту та ін. Оцінював народнопоетичну творчість з консервативно-романтичних позицій. Автор досліджень з етнографії та мовознавства. Виявляв реакційно-поміщицьке ставлення до Т. Г. Шевченка і його творчості.

ЛУКАШЕ́ВИЧ (Lukaszewicz) Юзеф (30.XI 1799, с. Кромплев, тепер Познаньського воєводства, ПНР — 13.II 1873, с. Таргошище, там же) — польс. історик, бібліограф, дослідник історії нар. освіти. Був видавцем багатьох істор. документів і матеріалів 17—18 ст. Автор кількох істор. праць, найважливіша з яких — «Історія шкіл в Королівстві та Великому князівстві Литовському з найдавніших часів і до року 1794» (т. 1—4, 1848—51). В ній багато місця приділяється історії освіти на укр. землях. Цією книгою користувався І. Франко, коли працював над питанням історії освіти на Україні.

ЛУКАШЕ́ВИЧІ — укр. художники 17 ст. І в а н Л. (рр. н. і см. невід.) — працював у серед. 17 ст. Член Онуфріївського Львівського братства. Відомий як майстер декоративних шпалер на полотні, т. з. колтрин, які 1647 возив на продаж у м. Ясси. Л у к а Л. (рр. н. і см. невід.) — син Івана Л. Його роботи датуються 2-ю пол. 17 ст. Вчився у Львові в художника А. Крауза (1665), згодом працював у м. Бродах.

ЛУКАШО́В Іван Іванович [12 (25). X 1901, с. Опішня, тепер смт Зіньківського району Полтавської обл.— 26.V 1970, Харків] — укр. рад. епізоотолог, проф. (з 1940), доктор вет. наук (з 1940), засл. діяч науки УРСР (з 1948), чл.-кор. ВАСГНІЛ (з 1956). Член КПРС з 1949. В 1926 закінчив Харків. вет. ін-т (тепер Харків. зооветінститут). З 1931 — зав. кафедрою епізоотології цього ж ін-ту. Дослідження з питань епізоотології, діагностики, профілактики та заходів боротьби з хроніч. інфекціями (туберкульоз, паратуберкульоз, атрофіч. риніт) і вірусними хворобами (інфекц. енцефаломієліт коней, віспа свиней, хвороба Ауєскі, ящур та ін.). Автор ряду підручників з епізоотології та монографій. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

ЛУКАШО́ВА Іраїда Петрівна (н. 14.I 1938, Свердловськ) — укр. рад. артистка балету, нар. арт. УРСР (з 1973). В 1953 закінчила Одес. балетну школу. В 1954 — солістка балету Одес. театру опери та балету, 1955—75 — солістка балету, з 1975 — балетмейстер-репетитор Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Партії: Жізель («Жізель» Адана), Аврора, Маша («Спляча красуня», «Лускунчик» Чайковського), Лілея («Лілея» Данькевича), Мавка («Лісова пісня» Скорульського), Ширін («Легенда про любов» Мелікова). Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани».

ЛУ́КВА — річка в УРСР, у межах Івано-Фр. обл., права притока Дністра. Довж. 72 км, площа бас. 368 км². Живлення дощове й снігове. Використовують для тех. і с.-г. водопостачання.

ЛУКИ́РСЬКИЙ Петро Іванович [1 (13).XII 1894, Оренбург — 16.XI 1954, Ленінград] — рос. рад. фізик, акад. АН СРСР (з 1946). Закінчив Петерб. ун-т (1916). З 1918 працював у Держ. рентгенологічному і радіологічному ін-ті, а потім в організованому на його основі Фізико-тех. ін-ті АН СРСР, з 1943 — у Радієвому ін-ті АН СРСР. Осн. наук. праці — з фізики рентгенівського проміння, фізичної електроніки та ядерної фізики. Зокрема, перший виявив поляризацію рентгенівського проміння при *Комптона явищі;* дослідив нормальний *фотоефект*, що дало можливість з великою точністю перевірити формулу фотоефекту А. *Ейнштейна* і виміряти *Планка сталу;* створив сурмоцезієвий фотокатод; відкрив явище непружного розсіяння нейтронів. Нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, медалями.

ЛУКИ́Ч Василь (літ. псевд. Левицького Володимира Лукича; 2.IX 1856, с. Белзка, тепер с. Гончарівка Золочівського р-ну Львів. обл.— 6.X 1938, м. Винники, тепер у складі Львова) — укр. культурно-освітній діяч ліберально-бурж. напряму, видавець. Закінчив Львів. ун-т (1879). Літ. діяльність почав 1876 у журн. «*Друг*». Був одним з видавців і редакторів збірників «*Дністрянка*» (1876), «*Антологія руська*» (1881), «*Ватра*» (1881) та ін. У 1890—96 — редактор журн. «*Зоря*». Виступав з статтями на літ. теми, видавав твори І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, С. Руданського.

ЛУКІА́Н (Λουκιανός; бл. 120, м. Самосата, Сірія — після 180, Єгипет) — давньогрец. письменник. Збереглося бл. 80 творів Л. В сатиричних творах висміював вади рабовласницького суспільства, релігію, містику, забобони і марновірство. Виступав з діалогами («Бенкет», «Розмови богів» та ін.), фантастичними творами («Подорож на Місяць»). Творчість Л. мала значний вплив на зх.-європ. л-ру. Ф. Енгельс назвав його Вольтером класичної давнини (див. Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 22, с. 445). Високу оцінку його антирелігійних діалогів дав К. Маркс (див. там же т. 1, с. 388). Був одним з улюблених письменників Г. Сковороди. Вперше рос. мовою його твори переклав М. Ломоносов.

Тв.: У к р. п е р е к л.— Юпітер у клопотах. Львів, 1902; [Твори]. В кн.: Антична література. К., 1968; Р о с. п е р е к л.— Избранные атеистические произведения. М., 1955; Избранное. М., 1962. *А. О. Білецький.*

ЛУ́КІВ (до 1946 — Мацеїв) — селище міського типу Турійського р-ну Волин. обл. УРСР, за 2 км від залізнич. ст. Мацеїв. 3,7 тис. ж. (1980).

У Л.— комбінат будівельних матеріалів, сироробний цех Ковельського маслозаводу, дільниця Турійської ф-ки культурно-побутових товарів, птахоінкубаторна станція, комбінат комунальних підприємств, будинок побуту. Середня школа, профтех. уч-ще, 2 лікарні. Будинок культури, 2 б-ки. Архіт. пам'ятки: костьол (16 ст.), Парасківська церква і дзвіниця (1723). Вперше згадується 1537.

ЛУКІВНИ́ЦТВО — 1) Галузь сільського г-ва (частина *рослинництва*), що займається виробництвом сіна, зеленого корму, сировини для приготування трав'яного борошна та ін. *кормів* на природних та сіяних сіножатях і пасовищах. Л. має велике значення в створенні кормової бази для *тваринництва*. Одним з найважливіших завдань Л. є поліпшення природних і створення високопродуктивних сіяних сіножатей і пасовищ, а також раціональне використання їх. В СРСР площа природних кормових угідь 1978 становила 321 млн. га, з них сіножатей — 35,7 млн. га, пасовищ — 285,4 млн. га, в т. ч. на Україні відповідно — 6,7 млн. га, 2,1 млн. га, 4,6 млн. га. В УРСР майже половина природних лук — суходільні, решта заливні та заболочені, з них бл. 20% вкриті чагарниками і купинами. Пасовища на 95% суходільні і розміщені переважно на схилах балок. Врожайність природних лук 1978 становила 17,5 ц сіна з га. Культурні пасовища в республіці 1979 займали площу 450 тис. га, в т. ч. 123 тис. га зрошувані. Для підвищення продуктивності природних кормових угідь застосовують корінне й поверхневе поліпшення лук і пасовищ, осушують заболочені, при цьому луки переорюють, удобрюють і засівають цінними кормовими травами. Всі осн. процеси в Л. механізовано.

2) Наука, що вивчає і розробляє основи, технологію поліпшення природних та створення культурних сіножатей і пасовищ, прийоми раціонального використання їх. Природничо-науковою основою Л. є *лукознавство*. *М. І. Толкач.*

ЛУКІ́Н Микола Михайлович [8 (20). VII 1885, с. Кусково, тепер у складі Москви — 19.VII 1940, Москва] — рад. історик, акад. АН СРСР (з 1929). Член Комуністичної партії з 1904. Викладач Моск. ун-ту. (1915—17; з 1918). Один із засновників «Т-ва істориків-марксистів» (1925). Директор Ін-ту історії Комуністичної академії (1932—36), директор Ін-ту історії АН СРСР (1936—38). У 1935—38 — відповідальний редактор журн.

П. І. Лукирський.

М. М. Лукін.

Лука-Врубловецька. Фрагмент жіночої глиняної статуетки.

І. І. Лукінов.

Д. Я. Лукіянович.

«Историк-марксист». Гол. праці: «Максиміліан Робесп'єр» (1919), «Паризька комуна 1871 року» (1922), «Нариси з новітньої історії Німеччини 1890—1914» (1925). У 1923 Л. опублікував перший марксистський підручник нової історії для вищої школи («Новітня історія Західної Європи»). *Тв.:* Избранные труды, т. 1—3. М., 1960—63. *Л. В. Таран.*

ЛУКІНО́В Іван Іларіонович (н. 5.X 1927, с. Поповка, тепер Корочанського р-ну Бєлг. обл.) — укр. рад. економіст, акад. АН УРСР (з 1976), дійсний член ВАСГНІЛ (з 1973), віце-президент АН УРСР (з 1979). Член КПРС з 1953. Закінчив Харків. с.-г. ін-т (1951). У 1951—56 працював в Ін-ті економіки АН УРСР, 1956—67 — в апараті ЦК Компартії України, водночас 1965—67 — зав. відділом Ін-ту економіки АН УРСР.

У 1967—76—директор Укр. н.-д. ін-ту економіки і організації с. г., з 1976 — директор Ін-ту економіки АН УРСР. Член Президії АН УРСР — акад.-секретар відділення економіки, гол. редактор журн. «Економіка Радянської України». Член Шведської королівської академії сільського і лісового г-ва (з 1975). Депутат Верховної Ради УРСР 10-го скликання. Праці з питань агр. відносин, відтворення, ціноутворення і рентабельності сусп. виробн., міжгосп. кооперування і агропром. інтеграції, продуктивності праці тощо. Нагороджений 2 орденами Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак Пошани», медалями. Держ. премія УРСР, 1979.

ЛУКІЯНО́ВИЧ Денис Якович (літ. псевд.— Л. Журбенко, Ів. Левицький та ін.; 13.IX 1873, с. Городниця, тепер Гусятинського р-ну Терноп. обл.— 28.I 1965, Львів) — укр. рад. письменник, літературознавець. Закінчив юридичний (1900) і філос. (1907) ф-ти Львів. ун-ту. Працював учителем, співробітничав у редакціях періодичних видань («*Народ*», «*Буковина*», «*Громадський голос*»). В збірках «Новели» (1895) і «Ескізи і оповідання» (1897), у повісті «Від кривди» (1904) показав тяжке життя селян і ремісників. Після визволення Зх. України працював викладачем Львів. ун-ту. Автор спогадів про письменників, літературознавчих праць (творчість Т. Шевченка, І. Франка, О. Кобилянської, М. Драгоманова та ін.), нарисів про щастя визволеного краю, статей, в яких викривав бурж. лад, клерикалів. *Тв.:* За Кадильну. К., 1956; Франко і Беркут. К., 1956; Вибрані твори. К., 1973.

Літ.: Міщенко Л., Денисюк І. Найстаріший український письменник. «Жовтень», 1958, № 9. *Л. І. Міщенко.*

ЛУ́ККА — місто в Італії, в обл. Тоскана, адм. ц. пров. Лукка. Вузол з-ць. 89,9 тис. ж. (1971). Л. вперше згадується в 218 до н. е. У місті маш.-буд., текст., деревообр., паперова, керамічна, тютюнова пром-сть; виробн. оливкової олії, макаронів, вина. Нац. пінакотека Палаццо Дукале (тосканський живопис). Архіт. пам'ятки: руїни рим. мурів, театру й амфітеатру, романський собор Сан-Мартіно (11—15 ст.), церкви Сан-Фредіано (1112—47) і Сан-Мікеле ін Форо (12—13 ст.), Палаццо Преторіо (1492—1588), Палаццо делла Синьорія (1578—1728).

ЛУ́КОВ Леонід Давидович [19.IV (2.V) 1909, м. Маріуполь, тепер м. Жданов Донец. обл.— 24.IV 1963, Ленінград] — укр. та рос. рад. кінорежисер, нар. арт. РРФСР (1957). Член КПРС з 1941. В кіно дебютував 1928 як автор сценарію фільму «Ванька і Месник». Поставив фільми: «Італійка» (1931), «Я люблю» (1936), «Велике життя» (1-а серія, 1940, 2-а серія, вихід на екрани 1958), «Донецькі шахтарі» (1951), «Олександр Пархоменко» (1942), всі — на Київ. кіностудії худож. фільмів; а також картини «Два бійці» (1943), «Рядовий Олександр Матросов» (1948), «Різні долі» (1956), «Олеко Дундич» (1958), «Два життя» (1961). Нагороджений орденом Леніна. Держ. премія СРСР, 1941, 1952.

ЛУКО́ВСЬКИЙ Леон Антонович [н. 10 (23).IV 1903, м. Воронеж] — укр. рад. отоларинголог, засл. діяч науки УРСР (з 1958), професор (з 1941). Член КПРС з 1950. У 1925 закінчив мед. ф-т Воронезького ун-ту. В 1931—37 — співробітник Дніпроп. ін-ту удосконалення лікарів; з 1940 — в Дніпроп. медичному ін-ті (з 1948 — зав. кафедрою отоларингології, одночасно в 1952—58 — заст. директора ін-ту по науці). Праці Л. присвячені проблемам боротьби з *ангіною,* хронічним *тонзилітом,* вивченню атипового *мастоїдиту,* раннього синустромбозу алергічного характеру тощо. Нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. *О. І. Циганов.*

ЛУКОЗНА́ВСТВО — розділ *геоботаніки,* що вивчає луки; наукова основа *луківництва.* Осн. завданнями Л. є вивчення флористичного складу лук, структури та динаміки лучних *біогеоценозів,* в т. ч. при діянні на них людини, біол., екологічних та госп. особливостей рослин, що ростуть на луках. З'ясування питань Л. має значення для створення наук. основ раціонального використання лук та їх поліпшення. Дослідження в галузі Л. в СРСР провадяться бот. та с.-г. наук. закладами різних відомств.

ЛУКО́МЛЬ — два давньоруські міста.

1) Л. (тепер с. Лукім'я Оржицького р-ну Полтавської обл.) — «городище» (укріплене місто) в *Переяславському князівстві* на правому березі Сули. Вперше згадується в *Іпатіївському літописі* під 1178. В 16 ст. Л. загарбаний польс. магнатами кн. Вишневецькими. В 2-й пол. 17—18 ст. Л.— сотенне містечко *Лубенського полку.*

2) Л. (тепер с. Лукомль Чашницького р-ну Вітебської обл.) — місто в Полоцькому князівстві. Вперше згадується в «*Повісті временних літ*» під 1078.

ЛУКО́МЛЬСЬКА ДРЕС імені 50-річчя СРСР — теплова електростанція. Розташована поблизу м. Новолукомля Вітебської обл. БРСР. Буд-во почато 1964. Перший енергоблок став до ладу 1969. На 1.I 1980 потужність ДРЕС становила 2,4 млн. кВт (8 енергоблоків по 300 тис. кВт кожний). Працює на мазуті та газі. Л. ДРЕС входить до енергосистеми Пн. Зх. Європ. частини СРСР. *О. С. Бурлака.*

ЛУКО́МСЬКИЙ Володимир Степанович (24.II 1927, м. Бодзентин, тепер ПНР — 28.VII 1973, Івано-Франківськ) — укр. рад. архітектор, засл. арх. УРСР (з 1973). В 1950 закінчив Львів. політех. ін-т (архіт. відділ). Споруди: турбаза «Гуцульщина» в Яремчі Івано-Фр. обл. (1963, добудова 1970); аеропорт (1962), Будинок мод (1964), технікум рад. торгівлі (1965), пед. ін-т (1967), поштамт (1968), всі — в співавт., в Івано-Франківську. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Архітектура,* т. 1, с. 224—225.

ЛУКО́МСЬКИЙ Георгій Крескентійович (1884—1928) — укр. мистецтвознавець і архітектор-художник. Закінчив архіт. відділ Казанської худож. школи (1903) й петерб. АМ (1915). Автор книг з питань рос. та укр. архітектури й мистецтва: «Батуринський палац, його історія, руйнування та реставрація» (1912), «Старовинна архітектура Галіції» (1915), «Старовинні садиби Харківської губернії» (1917) та ін. Брав участь (1919) в організації Київ. музею зх. та сх. мистецтва. В 20-х рр. 20 ст. виїхав за кордон. В останні роки свого життя жив у Венеції, Парижі, Берліні, влаштовував виставки й видавав книги з рос. та укр. мистецтва.

ЛУКО́МСЬКИЙ Степан (Стефан) Васильович (1701, Умань — бл. 1779) — укр. дворянський історик. Походив з *козацької старшини.* Навчався в Київ. академії. Служив канцеляристом Генеральної військ. канцелярії (1731—35), сотником Прилуцької (1735—47), Яготинської (1751—57), Переволочанської (1757—63) сотень. Л.— автор «Зібрання історичного» (1770) — хроніки з історії України 14—16 ст. У 1738 переклав укр. мовою щоденник С. *Окольського* про придушення польс.-шляхет. військом сел.-козац. повстання 1638 під проводом Д. Т. *Гуні* і Я. *Остряниа,* 1770 — записки польс. мемуариста М. Титловського про польс.-тур. війну 1620—21, доповнивши їх відомостями про події на Україні того періоду. Обидва переклади надруковано в додатку до літопису С. В. *Величка.*

ЛУКО́НІН Михайло Кузьмич (29.X 1918, Астрахань — 4.VIII 1976, Москва) — рос. рад. поет. Член КПРС з 1942. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1935. Перша зб. віршів — «Биття серця» (1947). Автор поем «Робочий день» (1948; Держ. премія СРСР, 1949), «Дорога до миру» (1950), «Поеми повернення» (1962), «Обвуглений кордон» (1968), повісті у віршах «Освідчення в коханні» (1959), кн. статей «Товариш поезія» (1963). За кн. віршів і поем «Необхідність» (1969) удостоєний 1973 Держ. премії СРСР. Виступав з рецензіями, нарисами. Україні присвятив вірші «Харкову», розділи поеми «Дорога до миру» та ін. Перекладав вірші Т. Шевченка. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—3. М., 1978—79; Укр. перекл. — Робочий день. В кн.: Російська радянська поезія. К., 1950; Необхідність. К., 1976. *М. М. Радецька.*

ЛУКРЕ́ЦІЙ (Тіт Лукрецій Кар; Titus Lucretius Carus; бл. 96 до н. е., за ін. даними 99 до н. е.— 15.X 55 до н. е.) — давньорим. філософ-матеріаліст, атеїст і поет. У філос. творі «Про природу речей» в поетичній формі дав систематичний виклад античного атомістичного матеріалізму. Виходячи з осн. ідей філос. вчення *Епікура*, Л. доводив, що всі речі складаються з вічних, незмінних, неподільних матеріальних частинок (атомів), які, вічно рухаючись у безмежній порожнечі, об'єднуються і розпадаються, утворюючи всю різноманітність матеріального світу. Причиною руху атомів вважав їх вагу. Л. відстоював думку про існування незліченної кількості минущих світів у безмежному, вічному Всесвіті. В теорії пізнання Л. виходив з принципів матеріалістичного *сенсуалізму*, вважаючи основою пізнання відчуття, які відображають якості об'єктивних речей і є достовірним джерелом знань. Спираючись на них, розум осягає сутність речей та явищ об'єктивного світу. Л. у своєму творі змальовував картини природного виникнення життя і мислячих істот шляхом самозародження живого з неживого. Л. висловив ряд цінних на той час думок про суспрозвиток, який він розглядав як природний процес. Виникнення реліг. віри Л. пояснював страхом людей перед смертю і перед грізними силами природи. Філософія Л. була дальшим розвитком античної *атомістики* і відіграла значну роль у пропаганді матеріалістичного розуміння природи та античного атеїзму. Укр. мовою твори Л. перекладав М. Зеров.

Тв.: Укр. перекл.—[Твори]. В кн.: Антична література. К., 1968; Рос. перекл. — О природе вещей. М., 1958.

ЛУКС Валдіс [Вольдемар Крістапович, н. 8 (21).VI 1905, волость Смарде, тепер Тукумський р-н Латв. РСР] — латис. рад. поет, засл. діяч культури Латв. РСР (з 1955). Член КПРС з 1944. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1925. Осн. тема творчості Л. — Велика Вітчизн. війна, спогади про неї. Автор віршів: «Суворість» (1941), «Падав сніг» (1943), «Солдатський кухоль» (1945), «Березень» (1962), «Журавлі» (1964), «Проба крові» (1970), «Весняна буря» (1977), «Присутність» (1978), поеми «Слава» (1958), творів для дітей. Нагороджений орденами Жовтневої Революції, Вітчизняної війни 2-го ступеня, ін. орденами, медалями.

Тв.: Укр. перекл.— Молодому сівачеві. К., 1965; [Вірші]. «Україна», 1968, № 25; Рос. перекл.— Стихи. М., 1960; Майский пульс. М., 1961; Борозда. М., 1969. *Б. К. Звайгзне.*

ЛУКСО́Р — місто в Єгипті в губернаторстві Кена, на правому березі Нілу. Бл. 30 тис. жителів. Залізнич. станція. Аеропорт. Л.— кліматичний курорт. Показання: захворювання нирок, катари верхніх дихальних шляхів. Значний центр зарубіжного туризму. На зх. околиці Л. (частина тер. старод. *Фів*) розташовано храм богів Амона-Ра, Мут і Хонсу (16—11 ст. до н. е.). До нього входять: подвір'я, оточене подвійною колонадою, гіпостильний зал з 32 колонами, святилище, вхідний пілон і велика центр. колонада (споруджено за Аменхотепа III в 2-й пол. 15 ст. до н. е., арх. Аменхотеп Молодший, декоративне оформлення — арх. братів Горі та Суті). 2-й пілон і подвір'я, оточене 77 колонами з статуями фараонів між ними (споруджено за Рамсеса II, 1317—1251 до н. е., арх. Бекенхонсу). Перед пілоном — 6 статуй-колосів Рамсеса II. Храм Л. з'єднувався брукованою алеєю сфінксів з *Карнаком*. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Єгипет* Стародавній, т. 4, с. 96—97.

ЛУКУ́ЛЛ Луцій Ліциній (Lucius Licinius Lucullus; бл. 117— бл. 56 до н. е.) — рим. полководець і політ. діяч. Походив із знатного плебейського роду. Консул 74 до н. е. Під час війни проти *Понтійського царства* 74—66 до н. е. командував рим. військом. В 71 до н. е. оволодів Малою Азією, 69 до н. е. розгромив біля Тігранокерта об'єднану вірмено-понтійську армію. Л. прагнув підкорити Вірменію, проте змушений був відступити під тиском нар. війни. Збагатившись під час воєн. походів, Л. вражав сучасників розкішшю своїх бенкетів (звідси вираз «Лукуллів бенкет»).

ЛУК'Я́Н (Luchian) Штефан (1.II 1868, с. Штефенешті, повіт Ботошані — 28.VI 1916, Бухарест) — рум. живописець. У 1885—89 навчався в Школі красних мист. у Бухаресті в Т. *Амана* й Г. *Татареску*, 1889—90 — в мюнхенській АМ, 1891—92 — академії Жюльєна в Парижі. На творчості Л. позначився вплив *імпресіонізму*. Твори: «Праля» (1904), «Повернення з роботи» (1905), «На розподіл кукурудзи» (1905—06), «Анемони» (1908) та ін. Автор портретів, пейзажів і натюрмортів.

ЛУК'Я́НЕНКО Павло Пантелеймонович [27.V (9.VI) 1901, станиця Івановська, тепер Червоноармійського р-ну Краснодар. кр.— 13. VI 1973, Краснодар] — рад. рослинознавець-селекціонер, акад. АН СРСР (з 1964), акад. ВАСГНІЛ (з 1948), двічі Герой Соціалістичної Праці (1957, 1971). Член КПРС з 1964. Закінчив Кубанський с.-г. ін-т (1926). В 1930—56 — ст. наук. працівник і заст. директора по наук. частині (з 1941) Краснодарської селекц. станції. З 1956 — зав. відділом селекції Краснодарського н.-д. ін-ту с. г. Л.— автор і співавтор 15 районованих сортів озимої пшениці, серед яких один із кращих сортів сильної пшениці— Безоста 1. Л.— делегат XXIII—XXIV з'їздів КПРС, депутат Верховної Ради СРСР 6—8-го скликань. Нагороджений 2 орденами Леніна, 2 орденами Трудового Червоного Прапора, медалями. Ленінська премія, 1959. Держ. премія СРСР, 1946 і 1979.

«ЛУК'Я́НІВСЬКИЙ КЛУБ» — підпільний с.-д. клуб, що діяв у Києві 1893—96 під виглядом школи-майстерні. Ініціатором створення «Л. к.» був Ю. Д. *Мельников*. Містився клуб у його квартирі на Лук'янівці (звідси й назва). В клубі не тільки навчали учнів слюсарної і токарної справи, але й готували з них пропагандистів для революц. роботи на пром. підприємствах міста. Крім робітників, клуб відвідували також студенти, представники інтелігенції. Тут відбувалися політ. дискусії, обговорювалися плани діяльності с.-д. гуртків, проводилися наради, вивчалися і розповсюджувалися твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, Г. В. Плеханова та ін. «Л. к.» сприяв об'єднанню розрізнених с.-д. груп у Києві, створенню наприкінці 1895 «Робітничого комітету» — керівного органу, що спрямовував роботу марксистських орг-цій міста. Після арешту Ю. Д. Мельникова навесні 1896 «Л. к.» припинив свою діяльність.

ЛУК'Я́НОВА Олена Михайлівна (н. 13.I 1922, с. Блистова Менського р-ну Черніг. обл.) — укр. рад. лікар-педіатр, чл.-кор. АМН СРСР (з 1978). Член КПРС з 1953. В 1949 закінчила Київ. мед. ін-т. З 1949 працює в Київ. н.-д. ін-ті педіатрії, акушерства і гінекології (з 1979 — його директор). Праці Л. присвячені питанням *патогенезу, профілактики* і лікування *рахіту* і *гастроентерології* дитячого віку тощо. Нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛУ́ЛЕО — місто на Пн. Швеції, адм. ц. лену Норботтен. Розташоване на березі Ботнічної зат. та островах у гирлі р. Лулеельв. Найбільший порт країни по експорту заліз. руди, залізнична станція, вузол автошляхів. 58,9 тис. ж. (1971). Розвинуті чорна металургія, машинобудування (судно- та вагонобудування, локомотиворем. майстерні). Виробн. пиломатеріалів і целюлози. Музеї, у т. ч. експозиція саамської етнографії. Л. засн. 1621.

ЛУ́ЛЛІЙ (латинізоване Lullius, ісп. Lullio, каталан. Lull, Llull) Раймунд (бл. 1235, о. Мальйорка — 1315, Туніс) — ісп. філософ-містик, логік, богослов, поет. Навчався й викладав у Парижі. Вступив в орден францісканців. Був місіонером на Кіпрі, в Пн. Африці, де, за легендою, прийняв мученицьку смерть. Л.— один з родоначальників європ. арабістики, засновник і класик каталанської л-ри. У філософії був прихильником середньовічного реалізму. Боровся проти *аверроїзму* в питанні про *двоїсту істину*, доводячи можливість повного злиття філософії з теологією. Розробляючи методи моделювання логічних операцій, створив першу логічну машину. Осн. твір — «Велике мистецтво» (опубл. 1480).

ЛУМУ́МБА (Lumumba) Патріс Емері (2.VII 1925, Оналуа, пров. Касаї — 17.I 1961, Катанга, тепер Шаба) — діяч визвольного руху, нац. герой Республіки Конго (тепер Республіка Заїр). Н. в сел. сім'ї. Працював на різних посадах, одночасно займався літ. і журналістською діяльністю. В 1958 заснував і очолив партію Нац. рух Конго, що виступала за незалежність країни. З червня 1960 Л.— прем'єр-міністр Республіки Конго.

Лукреций.

П. П. Лук'яненко.

П. Лумумба.

А. В. Луначарський.

Після військ. перевороту 14.IX 1960 усунений від влади і підступно вбитий прислужниками бельг. колонізаторів. У 1961 ім'я Л. присвоєно *Університету дружби народів* у Москві.

ЛУ́НА (Luna) Антоніо (29.X 1866, Маніла — 5.VI 1899, Кабанатуан) — діяч нац.-визвольного руху Філіппін. Під час американо-філіппінської війни 1899 — 1901 — головнокомандуючий, потім — пом. військ. міністра. Виступав проти політики компромісу з США, яку проводили великі землевласники та буржуазія, що об'єдналися навколо президента Агінальдо. Вбитий особистою охороною президента.

ЛУНА́ — хвиля (акустична або електромагнітна), відбита від перешкоди і зареєстрована приймачем або спостерігачем. Звукова Л. розрізняється на слух, коли інтервал між прямим і відбитим сигналами не менший за 50—60 мс. Л. застосовують у *гідролокації*, *радіолокації*, далекому радіозв'язку тощо. Для деяких тварин (напр., кажанів, дельфінів, китів) Л. є засобом орієнтування і пошуку здобичі.

«ЛУНА́» — назва рад. програми дослідження *Місяця*, а також серії рад. *автоматичних міжпланетних станцій* (АМС), які запускають до Місяця з 1959 (табл.). АМС «Л.» забезпечили одержання нових наук. даних про Місяць («Л.-1» — «Л.-3»), випробування нових систем, відпрацювання м'якої посадки і доставку на поверхню Місяця автом. наук. станцій («Л.-4» — «Л.-9», «Л.-13», «Л.-15», «Л.-18») та пересувних наук. лабораторій «Луноход-1» і «Луноход-2» («Л.-17» і «Л.-21»), політ по орбіті *штучного супутника Місяця* («Л.-10» — «Л.-12», «Л.-14», «Л.-19», «Л.-22»), взяття проб *місячного грунту* і доставку його на Землю («Л.-16», «Л.-20», «Л.-23» і «Л.-24»). «Л у н а - 1» — перша в світі АМС, запущена в бік Місяця. Пройшовши поблизу Місяця, «Л.-1» вийшла із сфери діяння земного тяжіння і перетворилася на першу штучну планету Сонячної системи. «Л у н а-2» 14.IX 1959 досягла поверхні Місяця і доставила на нього вимпел із зображенням Держ. герба СРСР, здійснивши перший в світі політ на ін. небесне тіло. «Л у н а - 3» 7.X 1959 вперше сфотографувала зворотний бік Місяця, поклавши цим початок вивчення ін. небесного тіла передаванням його зображення з борту космічного корабля на Землю. «Л у н а - 9» 3.II 1966 першою здійснила м'яку посадку на Місяць і передала на Землю зображення місячної поверхні, що мало вирішальне значення для дальших польотів на Місяць, включаючи і пілотовані. «Л у н а - 10» 3.IV 1966 стала першим штучним супутником Місяця. «Л у н а -16» — перший в історії космонавтики автом. апарат, який здійснив рейс «Земля — Місяць — Земля» і доставив на Землю (24.IX 1970) зразки місячного грунту. «Л у н а - 17» 17.XI 1970 доставила на Місяць першу в світі автом. пересувну наук. лабораторію «Луноход-1» (див. *Місячний самохідний апарат*). «Л у н а - 2 0» 25.II 1972 доставила на Землю зразки місячного грунту, взяті в важкодоступному материковому районі, а «Л у н а - 24» 22.VIII 1976 — зразки, взяті з глибини 2 м. Іл. див. до статей *Автоматична місячна станція* і *Космонавтика*.

Літ.: Мост в космос. М., 1976.

Ю. М. Михайлов.

Дати запусків автоматичних міжпланетних станцій «Луна»

«Луна-1»	2.I	1959
«Луна-2»	12.IX	1959
«Луна-3»	4.X	1959
«Луна-4»	2.IV	1963
«Луна-5»	9.V	1965
«Луна-6»	8.VI	1965
«Луна-7»	4.X	1965
«Луна-8»	3.XII	1965
«Луна-9»	31.I	1966
«Луна-10»	31.III	1966
«Луна-11»	24.VIII	1966
«Луна-12»	22.X	1966
«Луна-13»	21.XII	1966
«Луна-14»	7.IV	1968
«Луна-15»	13.VII	1969
«Луна-16»	12.IX	1970
«Луна-17»	10.XI	1970
«Луна-18»	2.IX	1971
«Луна-19»	28.IX	1971
«Луна-20»	14.II	1972
«Луна-21»	8.I	1973
«Луна-22»	29.V	1974
«Луна-23»	28.X	1974
«Луна-24»	9.VIII	1976

«ЛУНА́» — укр. альманах, виданий 1881 у Києві Л. В. Ільницьким. Проектувався спочатку як щомісячний журнал, потім — щорічний альманах. Але з цензурних причин намір не здійснено. Вийшла лише перша частина, що мала загалом ліберально-поміркований напрям. У книзі вміщено вірш Т. Шевченка «Хустина», вірші й водевіль М. Старицького «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», поезії Я. Щоголева, О. Кониського, В. Мови (Лиманського), оповідання «Приятелі» й нарис «Шевченкова могила» І. Нечуя-Левицького та ін. «Л.» поклала початок серії літ.-худож. альманахів на Наддніпрянській Україні («*Нива*», «*Степ*» та ін.) і відіграла певну роль в активізації літ. життя.

П. М. Федченко.

«ЛУ́НАР О́РБІТЕР» (англ. «Lunar orbiter») — назва серії з п'яти однотипних амер. *штучних супутників Місяця* (ШСМ), запущених в період з 10.VIII 1966 по 1.VIII 1967. Осн. мета запусків — фотографування місячної поверхні з орбіти ШСМ і передавання зображень по телевізійному каналу на Землю. Фотознімки, одержані за допомогою «Л.О.-1» — «Л.О.-3», використовувались, гол. чином, для пошуку місць посадки на Місяць автом. апаратів «*Сервейєр*» та місячних кабін космічних кораблів «*Аполлон*». За допомогою «Л. О.-4» і «Л.О.-5» одержано додаткові знімки ділянок можливої посадки і найцікавіших з наук. точки зору ділянок видимого боку Місяця, а також полярних районів його зворотного боку, сфотографованих раніше рад. *автоматичними міжпланетними станціями* «Луна-3» і «Зонд-3». Крім того, «Л.О.» використовувалися для вивчення радіаційної і мікрометеорної обстановки в навколомісячному просторі, гравітаційного поля Місяця за еволюціями орбіти ШСМ, а також випробування бортового обладнання і юстирування наземних станцій командно-вимірювального комплексу.

Ю. М. Михайлов

ЛУНАТИ́ЗМ (лат. lunaticus — безумець, від luna — Місяць) — те саме, що й *сомнамбулізм*. Назва походить від давніх неправильних уявлень про вплив Місяця (місячного світла) на людину.

ЛУНАЧА́РСЬКИЙ Анатолій Васильович [11 (23).XI 1875, Полтава — 26.XII 1933, Ментона, Франція, похований у Москві біля Кремлівської стіни] — рад. держ. діяч, письменник, літ. критик, мистецтвознавець, акад. АН СРСР (з 1930). Член Комуністич. партії з 1895. Н. в сім'ї чиновника. Революц. роботу почав 1892 в Києві (вчився в гімназії 1886—95). В 1895—98 жив у Швейцарії (навчався в Цюріхському ун-ті), Франції, Італії; зблизився з *групою «Визволення праці»*. В 1898 вів революц. роботу в Москві. У 1900—04 — на засланні. Після II з'їзду РСДРП (1903) приєднався до більшовиків. З 1904 — в еміграції. Входив до складу редакцій більшовицьких газет «*Вперёд*» і «*Пролетарий*». Брав участь у Штутгартському (1907) і Копенгагенському (1910) міжнар. соціалістичних конгресах. В 1909—12 входив до антипарт. групи «Вперёд». Під час 1-ї світової війни — інтернаціоналіст. У травні 1917 повернувся в Росію, примкнув до групи «*міжрайонців*», у складі якої був на VI з'їзді РСДРП(б) прийнятий у більшовицьку партію. З жовтня 1917 до 1929 — нарком освіти РРФСР. З 1927 — одночасно на дипломатичній роботі. В 1933 призначений повпредом СРСР в Іспанії. Один з перших виступив з працями про *соціалістичний реалізм* («Ленін і літературознавство», 1932; «Про соціалістичний реалізм», 1933). Йому належать статті про М. Горького і В. Маяковського. В своїх лекціях і працях розгортав картину літ. життя різних епох, відтворював літ. портрети рос. письменників 19 ст., а також видатних майстрів зх.-європ. л-ри. Писав про Т. Г. Шевченка (1912), якого називав поетом глибоко революційним, про М. М. Коцюбинського (1928), про п'єси «Камінний господар» Лесі Українки, «97» М. Г. Куліша та ін. Л.— автор ряду драматичних творів, які йшли на сценах радянських театрів у 20—30-х рр. Л. відомий як художній критик. В 1909 надрукував ряд статей про образотворче мист. Італії («Філософські поеми в фарбах і мармурі»), 1910 — цикл «Античні портрети». Виступав з критикою різних декадентських течій. Серед його творів — «Про кіно», «Про образотворче мистецтво» та ін. Л.— автор статті про гастролі Укр. драматичного театру ім. І. Франка в Москві («Гості з України», 1926).

Тв.: Собрание сочинений, т. 1—8. М., 1963—67; Пьесы. М., 1963; О кино. М., 1965; Статьи о советской литературе. М., 1971; Укр. перекл.— Оповідання про Леніна. К., 1960; Про літературу. К., 1975; Великий народний поет (Тарас Шевченко). К., 1961.

Літ.: Каиров И. А. А. В. Луначарский — выдающийся деятель социалистического просвещения. М., 1966; Луначарський — критик. К., 1975; Морозова Є. Ф. А. В. Луначарський — пропагандист ленінізму в естетиці і критиці. К., 1975; Кохно И. П. А. В. Луначарский и формирование марксистской литературной критики. Минск, 1979; Анатолий Васильевич Луначарский. Указатель трудов, писем и литературы о жизни и деятельности, т. 1—2. М., 1975—79.

ЛУ́НДА — держава, що існувала у басейні р. Конго в 15—19 ст. Етнічну основу її становила народність балунда. Найбільшого розвитку д-ва Л. досягла в 2-й пол. 17 ст., коли почали складатися феод. відносини. Л. вела торгівлю з узбережжям та центр. областями Африки. У 18 ст. Л. занепала; в 19 ст. розпалася внаслідок воєн з сусіднім народом чокве.

ЛУ́НДІН Аксель Францович (1886, Стокгольм — 1943) — укр. і рос. рад. кінорежисер. З 1905 жив у Росії. З 1910 — актор Петерб. драм.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

До ст. **Медалі СРСР.**

1. «Золота Зірка». **2.** Золота медаль «Серп і Молот». **3.** «За відвагу». **4.** Медаль Ушакова. **5.** «За бойові заслуги». **6.** Медаль Нахімова. **7.** «За трудову доблесть». **8.** «За трудову відзнаку». **9.** Ювілейна медаль «За доблесну працю (За воїнську доблесть). На ознаменування 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». **10.** «Партизанові Вітчизняної війни» 1-го ступеня. **11.** «Партизанові Вітчизняної війни» 2-го ступеня. **12.** «За відзнаку в охороні державного кордону СРСР». **13.** «За відзнаку у військовій службі» 1-го ступеня. **14.** «За відзнаку у військовій службі» 2-го ступеня. **15.** «За відмінну службу по охороні громадського порядку». **16.** «За відвагу на пожежі». **17.** «За врятування потопаючих». **18.** «За оборону Ленінграда». **19.** «За оборону Москви». **20.** «За оборону Одеси». **21.** «За оборону Севастополя». **22.** «За оборону Сталінграда». **23.** «За оборону Києва». **24.** «За оборону Кавказу». **25.** «За оборону Радянського Заполяр'я». **26.** «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». **27.** Ювілейна медаль «Двадцять років перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». **28.** Ювілейна медаль «Тридцять років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.».

До ст. **Медалі СРСР.**

29. «За перемогу над Японією». **30.** «За взяття Будапешта». **31.** «За взяття Кенігсберга». **32.** «За взяття Відня». **33.** «За взяття Берліна». **34.** «За визволення Бєлграда». **35.** «За визволення Варшави». **36.** «За визволення Праги». **37.** «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». **38.** «Ветеран праці». **39.** «Ветеран Збройних Сил СРСР». **40.** «За зміцнення бойової співдружності». **41.** «За відбудову підприємств чорної металургії півдня». **42.** «За відбудову вугільних шахт Донбасу». **43.** «За освоєння цілинних земель». **44.** «За будівництво Байкало-Амурської магістралі». **45.** «За перетворення Нечорнозем'я РРФСР». **46.** «За освоєння надр і розвиток нафтогазового комплексу Західного Сибіру». **47.** Ювілейна медаль «XX років РСЧА». **48.** Ювілейна медаль «30 років Радянської Армії і Флоту». **49.** Ювілейна медаль «40 років Збройних Сил СРСР». **50.** Ювілейна медаль «50 років Збройних Сил СРСР». **51.** Ювілейна медаль «60 років Збройних Сил СРСР». **52.** Ювілейна медаль «50 років радянської міліції». **53.** «В пам'ять 800-річчя Москви». **54.** «В пам'ять 250-річчя Ленінграда». **55.** «Медаль материнства» 1-го ступеня. **56.** «Медаль материнства» 2-го ступеня.

театру, згодом—трупи М. *Синельникова* в Харкові. В кіно почав знімthemся 1912 (акціонерне т-во «Художній екран»). Після 1917 брав участь у створенні рад. кіновиробництва на Україні, був режисером на кінопідприємстві «Червона зірка» (Київ, агіт. фільми «Всевобуч», «На допомогу Червоному Харкову», «Революційний тримайте крок!», всі — 1919). З 1920 — в Укр. фотокінокомітеті (фільми «Квіти на камені», 1922, та ін.). На Одес. кінофабриці ВУФКУ поставив фільми «За чорне золото» (1924), «Лісовий звір» (1925), «Марійка» (1926), «ПКП» (1926, разом з Ю. *Стабовим*), на Київ. кіностудії — «Ванька і Месник» (1928), «Пригоди полтинника» (1929). З 1929 працював у театрах Іванова, Ярославля, Горького.

ЛУ́НДКВІСТ (Lundkvist) Артур Нільс (н. 3.III 1906, Оберюнга, пров. Сконе) — швед. письменник і громад. діяч, член Швед. академії (з 1968). У збірках віршів «Жар» (1928), «Оголене життя» (1929), «Чорне місто» (1930), «Біла людина» (1932) оспівував радість життя. Посилення реалістичних тенденцій, інтерес до соціальної тематики характеризують збірки віршів «Життя як трава» (1954), «Дерево, що говорить» (1960), романи «Вальс в Віндінге» (1956), «Життя і смерть вільного стрільця» (1970), «Воля неба» (1971), збірки новел «Темний ліс» (1967), віршів у прозі «Те, що бачиш у текучій воді» (1978) та ін. Значне місце в творчості Л. займають книги про подорожі за кордон, критика, есеїстика, публіцистика і переклади. Міжнар. Ленінська премія «За зміцнення миру між народами», 1958.

Тв.: Рос. перекл.— Вулканический континент. М., 1961; Говорящее дерево. М., 1964; Жизнь и смерть вольного стрелка. М., 1972.

Літ.: Мацевич А. А. Артур Лундквист — романист. «Известия АН СССР. Серия литературы и языка», 1967, т. 26, в. 2. *О. Д. Сенюк.*

ЛУ́НІН Микола Іванович[20.I(1.II) 1853, м. Дерпт, тепер Тарту Ест. РСР—18.VI 1937, Ленінград]—рос. рад. лікар-педіатр. Закінчив мед. ф-т Дерптського (тепер Тартуський) ун-ту (1879). У 1880 захистив докторську дисертацію «Про значення неорганічних солей в живленні тварин». З 1882 і до кінця життя працював лікарем у Петербурзі (Ленінград). Дослідами Л. покладено початок вивченню *вітамінів*.

ЛУ́НІН Микола Олександрович [н. 9 (22).V 1915, м. Ряжськ, тепер Рязан. обл.— 3.X 1968, Москва] — один з ініціаторів стахановського руху на залізничному транспорті СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1943). Член КПРС з 1941. Працюючи паровозним машиністом депо Новосибірськ Томської з-ці, виступив (1940) ініціатором прогресивних методів експлуатації паровозів, подовження строків їхньої служби, зниження собівартості ремонтів. З 1950 після закінчення ін-ту інженерів залізнич. транспорту працював на керівній роботі на залізнич. транспорті. Депутат Верховної Ради СРСР 2-го скликання. Нагороджений 2 орденами Леніна. Державна премія СРСР. 1942.

ЛУ́НІН Михайло Сергійович [18 (29).XII 1787, Петербург — 3 (15). XII 1845, Акатуй, тепер Борзинського району Читинської області] — декабрист. Учасник воєн проти наполеонівської Франції. В 1816 вступив до «*Союзу порятунку*». Один з організаторів «*Союзу благоденства*» і *Північного товариства декабристів*. Був прихильником тактики рішучих дій. У січні 1826 Л. заарештовано у Варшаві і засуджено до 20 років каторги, яку відбував на Нерчинських рудниках, Петровському Заводі. З 1836 — на поселенні в с. Урику поблизу Іркутська. На поч. 1841 Л. було заарештовано за написання і розповсюдження публіцистичних творів [«Громадський рух у Росії», «Погляд на російське таємне товариство в Росії (з 1816 до 1826)», «Листи з Сибіру» та ін.], в яких він пропагував ідеї декабристів та осуджував самодержавство. Помер в ув'язненні.

Літ.: Окунь С. Б. Декабрист М. С. Лунин. Л., 1962.

ЛУНКОУТВО́РЮВАЧ — пристрій до дискових лущильників для *лункування грунту*. Найпоширеніший Л. дисковий причіпний (до тракторів Т-74, ДТ-75) гідрофікований ЛОД-10. Осн. вузли його (рама, ходові колеса, брусся секцій, каретки, тяги і механізм гідрокерування) запозичені від дискового гідрофікованого *лущильника* ЛДГ-10. При поступальному русі Л. сферичні диски, які встановлено під кутом 30° до лінії тяги та ексцентрично закріплено на осі, утворюють замкнені ямки. Продуктивність Л. ЛОД-10 — бл. 7,5 га/г.

С. О. Карпенко.

ЛУНКУВА́ННЯ ГРУ́НТУ, ямкування грунту — агротех. захід, викопування лунок на схилах крутизною до 5° для зменшення поверхневого стоку дощових і талих вод та запобігання водній *ерозії грунту*. Лунки (ямки — кожна завдовжки 1,1—1,3 м, завшир. 30—35 см і завглибшки 12—15 см) роблять з розрахунку 10 500—15 000 на гектар за допомогою спеціального *лункоутворювача*. Л. г. провадять одночасно з оранкою на зяб чи після неї. Кожна лунка може вмістити 20—25 л, що становить 250—300 м³ води на 1 га. Л. зябу підвищує врожайність зернових на 2,5—3 ц/га.

К. Л. Холуп'як.

ЛУНМИ́НЬ — ущелина біля міста Лояна провінції Хенань у Китаї, а також печерні храми, що містяться там. Храми висічені в 495—898 у вапнякових скелях на берегах р. Іхе. Складаються з численних печер, головні з яких—Біньян (500—523), Гуян (495—575) і Фінсянь (627—675). Монументальні скульптури, що оздоблюють їх (рельєфи і статуї) відзначаються декоративністю, витонченими пропорціями (15-метрова статуя Будди Вайрочана, 672—676).

«ЛУНОХО́Д» — назва серії рад. автоматичних *місячних самохідних апаратів*. «Л у н о х о д - 1» (мал.) — перша в історії космонавтики пересувна автом. лабораторія, доставлена 17.XI 1970 на поверхню Місяця автом. міжпланетною станцією (АМС) «Луна-17» (див. «*Луна*»). «Л.-1» забезпечив комплексне вивчення топографічних і морфологічних особливостей місячної поверхні, хім. складу і фіз.-мех. властивостей *місячного грунту*, дослідження радіаційної обстановки, фотографування ділянок зоряного неба, Сонця і Землі, проведення експериментів по лазерній локації Місяця. Керування «Л.-1» здійснювалось із Центру далекого космічного зв'язку. За 322 доби роботи «Л.-1» пройшов 10,54 км. Було детально досліджено 80 000 м² місячної поверхні, для чого за допомогою телевізійних систем одержано понад 200 панорам і понад 20 000 знімків поверхні. Більш як у 500 точках по трасі руху досліджувалися фіз.-мех. властивості поверхневого шару грунту, в 25 точках провадився аналіз його хім. складу. «Л у н о х о д -2» доставила на поверхню Місяця 16.I 1973 АМС «Луна-21». Удосконалення конструкції і бортових систем, встановлення додаткових приладів дали змогу значно підвищити надійність «Л.-2» і виконати великий обсяг наук. досліджень. За 123 доби, пересуваючись в умовах складного рельєфу (район сх. окраїни Моря ясності), «Л.-2» подолав 37 км.

Літ.: Передвижная лаборатория на Луне «Луноход-1». М., 1978; Успехи Советского Союза в исследовании космического пространства. М., 1978.

Ю. М. Михайлов.

«Луноход-1» (схема):
1 — герметичний приладовий відсік; *2* — радіатор-охолоджувач; *3* — блок коліс шасі; *4* — панорамні фототелекамери; *5* — прилад для визначення фізико-механічних властивостей грунту; *6* — штирова антена; *7* — дев'яте колесо — вимірювач шляху; *8* — ізотопне джерело теплової енергії; *9* — сонячна батарея; *10* — малонапрямлена антена; *11* — гостронапрямлена антена; *12* — кутиковий відбивач лазерного проміння; *13*— ілюмінатори телевізійних камер.

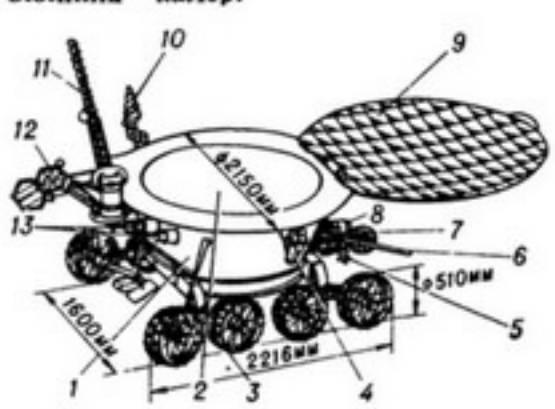

А. Н. Лундквіст.

Лунмінь. Статуя Будди Вайрочана з печерного храму. Вапняк. 672—676.

ЛУНЬ (Circus) — рід хижих птахів родини яструбових. Довж. тіла 35—60 см, маса (видів, пошир. в СРСР) 260—780 г; самки значно більші за самців. Оперення на голові утворює подібність лицевого диска у сов. Забарвлення сіре або голубувато-сіре, самки — рудувато-бурі. Населяють відкриті простори. Гнізда будують на землі і в очереті. В кладці 3—6 яєць. Живляться мишовидними гризунами, комахами, земноводними, плазунами, птахами і їхніми яйцями. 9 видів, пошир. по всій земній кулі. В СРСР—5, у т. ч. в УРСР—4 види: Л. болотяний (C. aeruginosus), Л. луговий (C. pygargus), Л. степовий (C. macrourus) і Л. польовий (C. cyaneus); усі гніздові перелітні птахи. Викопні рештки відомі з плейстоцену.

Лунь *болотяний.*

А. П. Лупан.

ЛУ́ПА (франц. loupe, букв.— наріст) — система з однієї або кількох *лінз* з невеликою фокусною віддаллю (f = 0,01÷0,1 м); служить для розглядання дрібних об'єктів, які погано розрізняються оком. Кутове *збільшення оптичне* Л. становить від 2,5 до 25.

ЛУПА́Н Андрій Павлович[н. 2(15). II 1912, с. Мігулени, тепер Резінського р-ну Молд. РСР] — молд. рад. письменник, перекладач і громад. діяч, акад. АН Молд. РСР (з 1961). Член КПРС з 1956. Друкується з 1932. Перша зб.— «Поезії» (1947), куди ввійшли поема «Забуте село» (1940) і вірші періоду Великої Вітчизн. війни. Автор п'єси «Світло» (1948), збірок віршів: «Вступ до балади» (1954), «Майстер-творець» (1958), «Брат землі» (1959), «Закон гостинності» (1966), «Громовник» (1973). За цикл «Магістраль» із зб. «Ноша своя» (1970) Л. 1975 удостоєний Держ. премії СРСР. Зб. літ. публіцистики «Книги і роки» (1969), твори для дітей. Написав статті про Т. Шевченка (присвятив йому вірш), М. Бажана, О. Гончара, розвідку про укр.-молд. літ. зв'язки та ін. Перекладач поезій Т. Шевченка, укр. рад. поетів. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями.

Тв.: Скриерь, т. 1—3. Кишинэу, 1973; Укр. перекл.— [Вірші]. В кн.: Молдавія. К., 1953; Рос. перекл. — Лицом к лицу. Кишинев, 1957; Про нас. М., 1959; Ноша своя. М., 1975; Черешни черное цветенье. М., 1980. *А. П. Купча-Жосу.*

ЛУПІЙ Олесь (Олександр) Васильович (н. 28.III 1938, с. Нова Кам'янка, тепер Нестеровського р-ну Львів. обл.) — укр. рад. письменник. Член КПРС з 1966. Закінчив Київ. ун-т (1961). Автор поетич. збірок «Вінки юності» (1957), «Перевал» (1969), «Голос» (1970), «Невпинність» (1977) та ін.; романів «Милява» (1965), «Грань» (1968), «Сонце між соснами» (1979).

ЛУПІЙ Ярослав Васильович (н. 2. VI 1946, с. Нова Кам'янка, тепер Нестеровського р-ну Львів. обл.) — укр. рад. кінорежисер, засл. діяч мист. УРСР (з 1980). Член КПРС з 1974. Брат О. В. *Лупія*. В 1971 закінчив Київ. ін-т театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. З 1971 працює на Одес. кіностудії худож. фільмів. Поставив фільми «Любі мої» (1975), «Хліб дитинства мого» (1978), «Багряні береги» (1979). Респ. комсомольська премія ім. М. Островського, 1979.

ЛУ́ППОЛ Іван Капітонович [1 (13).I 1896—26.V 1943] — рад. філософ, акад. АН СРСР (з 1939). Член Комуністич. партії з 1920. Н. в Ростові-на-Дону. Закінчив Моск. ун-т (1919), Ін-т червоної професури (ІЧП. 1932). Працював в Ін-ті Маркса і Енгельса (1924), був професором філософії Моск. ун-ту (1925—31) та ІЧП (1925—38), директором Ін-ту світової л-ри (1935—40). Автор праць з історії філософії, естетики і л-ри. Один з перших дослідників філософської спадщини В. І. Леніна.

«ЛУ́ПТА» («Lupta» — «Боротьба») — газета, що її видавала група рум. лівих соціал-демократів в Одесі 5.IX 1917—11.III 1918. Редакторами її були М. Г. *Бужор* і А. Ніколау. «Л.» виступала за розвиток революц. боротьби в Румунії, вимагала припинення імперіалістичної війни. Після перемоги Великого Жовтня рішуче підтримала Рад. владу, закликала рум. трудящих наслідувати приклад рос. пролетаріату, засуджувала антирад. авантюри міжнар. імперіалізму і рум. вояччини, виступала за створення рум. революц. підрозділів у Рад. Росії. Всього вийшло бл. 70 номерів газети. Видання «Л.» припинилося у зв'язку з окупацією Одеси австро-нім. військами.

ЛУ́ПУ Василь (р. н. невід.— п. 1661, Стамбул) — господар Молдавії 1634—53. За правління Л. за допомогою Києво-Могилянської колегії (див. *Київська академія*) в Яссах відкрито Слов'яно-греко-лат. академію (1640), першу в Молдавії друкарню (1641), де 1646 надруковано кодекс феод. права країни «Правила Василя Лупу». Під час визвольної війни укр. народу 1648—54 займав пропольс. позицію. Внаслідок *молдавських походів Б. Хмельницького 1650 і 1652* Л. змушений був укласти з гетьманською адміністрацією угоду, скріплену шлюбом Т. *Хмельницького* і дочки Л.— Руксанди. Б. Хмельницький допоміг Л. на короткий час відвоювати престол, з якого його скинув *Георгій Стефан*. *О. С. Романець.*

ЛУР'Є Нойах Гершельович [12 (24).XII 1885, містечко Блашне, тепер БРСР —18.V 1960, Москва]— єврейський рад. письменник. У 1917—41 жив на Україні. Друкуватися почав 1911. Осн. тема творів Л.— героїка громадян. війни та соціалістичне будівництво, боротьба проти фашизму (роман «Еле Йорш», 1938; зб. оповідань «Мости горять», 1929; «Просте життя», 1935; «Біля відкритої могили», 1944; повісті «Рідні», 1948; «Лісова тиша», 1957).

Тв.: Укр. перекл.— Завл-ноги. Х.— К., 1932; Звичайне життя. К.— Х., 1936; Еля Йорш. К., 1941; Рос. перекл.— Лесная тишина. М., 1961; Старше на одну ночь. М., 1963.

ЛУР'Є Ноте (Натан) Михайлович [н. 2 (15).I 1906, с. Розкішне, тепер Гуляйпільського р-ну Запоріз. обл.] — єврейський рад. письменник. Учасник Великої Вітчизн. війни. Друкуватися почав 1929. Роман «Степ кличе» (ч. 1—3, 1932—48) — про колгоспне будівництво на Україні. Автор роману «Небо і земля» (1965) і роману «Перед грозою» (1973), який є продовженням книги «Степ кличе». Збірки оповідань і новел, нарисів («Пасажир», 1937; «Три оповідання», 1940), документальна повість «Дорога до щастя» (1950), книга повістей і оповідань «Історія одного кохання» (1976).

Тв.: Укр. перекл.— Степ кличе. К., 1976; В дорозі. К., 1978; Рос. перекл.— Степь зовёт. М., 1970. *Г. І. Полянкер.*

ЛУР'Є Олександр Григорович [22.I (3.II) 1868, Київ — 17.I 1954, там же] — укр. рад. дерматовенеролог, засл. діяч науки УРСР (з 1944). Закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту (1893). В 1919—49 — зав. відділом Київ. клінічного ін-ту (з 1930 — Київ. ін-т удосконалення лікарів). Праці Л. присвячені питанням діагностики і лікування т. з. грибкових захворювань шкіри (дерматомікозів), вивченню сифілісу тощо. В 1920 Л. організував у Києві перший в СРСР міколо-гічний диспансер. Довгий час очолював Київ. наук. т-во дерматологів та венерологів.

ЛУР'Є Олександр Юдимович [30.IX (12.X) 1897, м. Климовичі, тепер Могильовської області БРСР — 24.V 1958, Київ] — укр. рад. акушер-гінеколог, чл.-кор. АН УРСР (з 1939), засл. діяч науки УРСР (з 1958). Член КПРС з 1932. Закінчив мед. ф-т Моск. ун-ту (1921). З 1938 — зав. кафедрою Київ. мед. ін-ту. Праці Л. присвячені питанням боротьби з материнською смертністю, знеболювання *пологів*, запобігання раку жіночих статевих органів і лікування його, організації акушерської допомоги тощо. Ім'я Л. присвоєно акушерсько-гінекологіч. клініці Київ. мед. ін-ту. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР. 1941.

ЛУ́РІЯ Олександр Романович [3 (16).VII 1902, Казань — 14.VIII 1977, Москва] — рос. рад. психолог, дійсний член АПН РРФСР (з 1947) і АПН СРСР (з 1968). В 1921 закінчив Казанський ун-т, 1937 — 1-й Моск. мед. ін-т. Працював у ряді вузів і н.-д. установ, у т. ч. 1931—34 — в Харкові. Разом з Л. С. *Виготським* досліджував питання розвитку психіки в дітей і дорослих. З 1945 — професор, з 1965 — зав. кафедрою нейропсихології і патопсихології Моск. ун-ту. Засновник *нейропсихології* в СРСР. Нагороджений орденами Леніна і «Знак Пошани», медалями. *Г. С. Костюк.*

ЛУ́РІЯ (Luria) Сальвадор Едуард (н. 13.VIII 1912, Турін, Італія) — амер. мікробіолог, чл. Нац. АН США (з 1959), один з основоположників *генетики мікроорганізмів*. Мед. освіту здобув у Турині (1935). Працював у лабораторії Ф. *Жоліо-Кюрі* у Парижі (1938—40). Після переїзду в США — професор бактеріології в ун-ті Індіани (Індіанаполіс, 1943—50) та в Іллінойському ун-ті (Урбана, 1950—59), професор мікробіології Массачусетського технологічного ін-ту в Кембріджі (1959—64). Праці з питань молекулярної біології, вірусології. Описав будову *бактеріофагів*. Нобелівська премія, 1969 (разом з А. *Херші* та М. *Дельбрюком*).

ЛУСА́КА—столиця Замбії (з 1964), гол. політ., екон. і культур. центр країни. Вузол з-ць і автошля-

Лусака. Вид частини міста

хів, аеропорт міжнар. значення. 520 тис. ж. (1977, з передмістями). Підприємства цем., швейної, харч. пром-сті, авторем. майстерні. Торг. центр с.-г. району. Ун-т Замбії, кілька коледжів. Нац. рада по наук. дослідженнях, Т-во по охороні диких тварин і природи Замбії тощо. Міська б-ка. Л. виникла на місці залізнич. станції, збудованої 1910.

ЛУ СІНЬ (справж. ім'я і прізв.— Чжоу Шужень; 25.IX 1881, Шаосін — 19.X 1936, Шанхай) — кит. письменник, публіцист, громад. діяч, демократ. Основоположник сучас. кит. л-ри. В зб. оповідань «Клич» (1923) показав бідність і безправ'я простих людей, у зб. новел «Блукання» (1926) — долю інтелігенції в напівфеод. Китаї. Автор зб. віршів у прозі «Дикі трави» (1927), зб. сатиричних казок «Старі легенди по-новому» (1936), ряду збірок публіцистичних статей, «Короткої історії китайської розповідної прози» (1923). Переклав багато творів прогрес. письменників, особливо рос. і рад., цікавився укр. л-рою. Популяризував поезію Т. Шевченка.

Тв.: Укр. перекл.— Справжня історія А-К'ю. К., 1958; Вибрані твори. К., 1961; Рос. перекл.— Собрание сочинений, т. 1—4. М., 1954—56; Повести.— Рассказы. М., 1971. *Літ.:* Позднеева Л. Д. Лу Синь. М., 1957; Петров В. В. Лу Синь. М., 1960; Семанов В. И. Лу Синь и его предшественники. М., 1967; Глаголева И. К. Лу Синь. Библиографический указатель. М., 1977.

І. К. Чирко.

ЛУСКА́ — гверді шкірні утвори (пластинки) у багатьох хребетних тварин — риб, плазунів, птахів, деяких ссавців, що виконують захисну функцію. Форма і будова Л. у тварин різних систематичних груп неоднакові. У найдавніших хребетних — вимерлих безщелепних, у багатьох вимерлих і сучасних риб, зокрема у акул, суцільноголових та деяких ін.,— т. з. плакоїдна Л., будовою подібна до зубів. У нижчих *променеперих* риб — Л. ганоїдна; здебільшого має форму ромбічної пластинки з кістковою основою і дентиновим верхнім шаром. У костистих риб Л. кісткова (вся з кісткової тканини) і має форму круглястих пластинок, задній край яких може бути рівним (циклоїдна Л.) або зубчастим (ктеноїдна Л.). У викопних земноводних тіло частково (переважно черево) також було вкрите кістковою Л. Із сучас. земноводних Л. є лише у червуг і має вигляд маленьких кісткових пластиночок, занурених у шкіру. Суходільним хребетним тваринам властива рогова Л. У плазунів вона вкриває все тіло, у птахів є тільки на ногах, а у ссавців (гризунів) — на хвості. Ускладненою формою рогової Л. є також *пір'я* птахів.

ЛУСКА́ТИЙ ЛИША́Й — хронічне захворювання шкіри. Те саме, що й *псоріаз*.

ЛУСКА́ТІ (Squamata) — ряд *плазунів* підкласу лепідозаврів. Тіло вкрите лускою або її видозмінами (звідки й назва), квадратна кістка рухома, вискових дуг або немає, або є лише одна пара їх (верхня). Л. поділяють на 4 підряди: хамелеони, *ящірки*, амфісбени, або двоходки (див. *Двоходкові*), *змії*. Відомі починаючи з верхньої юри, на Україні — з неогену.

В. І. Таращук.

ЛУСКОКРИ́ЛІ — ряд комах. Те саме, що й *метелики*.

ЛУ́СМА (Lousma) Джек (н. 29.II 1936, Гранд-Рапідс, шт. Мічіган)— астронавт США, полковник мор. піхоти. У 1959 закінчив Мічіганський ун-т. З 1959 служив у мор. авіації США. З 1966 — у групі астронавтів. Разом з А. *Біном* і О. *Гер'іотом* 28.VII—26.IX 1973 здійснив політ на наук. орбітальній станції «*Скайлеб*». Двічі виходив у відкритий космос.

ЛУСО́Н — найбільший з *Філіппінських островів* у Тихому ок. Пл. 105,6 тис. км². Поверхня переважно гориста, заввишки до 2934 м (г. Пулог), є діючі вулкани. Родовища золота, хромітів, заліз. і мідних руд. Клімат тропічний. Опадів до 3000 мм на рік. Часто бувають *тайфуни*. В горах — вічнозелені тропічні ліси, на рівнинах — *савани*, с.-г. угіддя (посіви рису, кукурудзи, тютюну, плантації цукр. тростини, кокосової пальми тощо). На Л.— міста Кесон-Сіті, Маніла.

ЛУ́СОЧКИ — 1) Мікроскопічні хітинові пластинки на тілі деяких членистоногих (метеликів, різних перетинчастокрилих, комарів, окремих кліщів та ін.), що іноді утворюють суцільний покрив. Розвинулися з щетинок в результаті їх розширення і сплющення. Завдяки своїм оптичним властивостям Л., як правило, зумовлюють *забарвлення тварин*. 2) Різноманітні більш-менш пласкі вирости у рослин; виконують гол. чин. захисну функцію. За походженням розрізняють Л.— вирости *епідермісу* і Л., що являють собою недорозвинені цілі листки або їхні частини (основу).

ЛУТИ́ГА (Atriplex) — рід однорічних або багаторічних трав'янистих, кущових або напівкущових рослин родини лободових. Листки чергові, іноді супротивні, часто вкриті борошнистим нальотом. Квітки одностатеві, на однодомних, рідко дводомних рослинах, у клубочках, зібраних у колосовидні або волотисті суцвіття; жіночі квітки здебільшого без оцвітини, оточені двома зрослими прикватками; чоловічі — переважно п'ятичленні. 200 видів, поширених в помірній зоні обох півкуль. В СРСР—понад 35 видів, з них в УРСР — 13. Найпоширеніші Л. блискуча (A. nitens), Л. розлога (A. patula), Л. рожева (A. rosea) та ін. Більшість трав'янистих Л.— *бур'яни*. Деякі Л. вирощують як декоративні. Л. татарська (A. tatarica) та Л. біла (A. cana), що ростуть в напівпустелях, є добрим кормом для верблюдів та овець.

ЛУТОВИ́НОВ Юрій Хрисанфович (1887—1924) — учасник боротьби за владу Рад на Україні. Член Комуністичної партії з 1904. Робітник-металіст. З 1904 — учасник революц. руху в Луганську (тепер Ворошиловград), Олександрівську (тепер Запоріжжя), Петербурзі та ін. містах. У 1917— член Луганського к-ту більшовиків, один з організаторів Луганської Червоної гвардії. В 1918—20 брав участь у боях проти нім. окупантів, денікінців. У 1920 — голова Луганського губвиконкому. В 1920—21 — на профспілковій роботі. На І з'їзді КП(б)У обраний членом ЦК КП(б)У.

ЛУ́ТОН — місто у Великобританії, у графстві Бедфордшір. Розташований на р. Лі. Залізнична станція 166 тис. ж. (1974). Значний центр машинобудування. Підприємства легкої промисловості.

ЛУТС Оскар [26.XII 1886 (7.I 1887), волость Кааренере, тепер Йигеваський р-н — 23.III 1953, Тарту] — ест. рад. письменник, нар. письменник Ест. РСР (з 1945). Друкуватися почав 1907. Повісті із шкільного життя «Весна» (ч. 1—2, 1912—13), «Літо» (ч. 1—2, 1918—19), «Весілля Тоотса» (1921), «Будні» (1924), «Осінь» (1938). В повістях та оповіданнях «Життя Андреса» (1923), «Туман» (1928), «Перші кроки» (1932) та ін. зобразив бурж. дійсність, відтворив прагнення народу до кращого майбутнього. Автор 13-томної серії спогадів, фейлетонів. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Тв.: Укр. перекл.— Весна. К., 1958; Рос. перекл.— Лето. Таллин, 1970; Весна. Таллин, 1973; На задворках и другие повести. Таллин, 1975.

ЛУТУ́ГИНЕ — місто Ворошиловгр. обл. УРСР, райцентр, на р. Вільховій (бас. Дону). Залізнична станція. Засн. 1896 у зв'язку з будівництвом з-ду прокатних валків. З 1914 с-ще і збудовану тут залізничну станцію називали Шмідтівка. Рад. владу встановлено в кінці листопада 1917. В 1925 с-ще і станцію перейменовано на Л. (на честь дослідника Донецького бас. Л. І. *Лутугіна*). З 1960 Л.— місто. В Л.— шахтоуправління імені В. І. Леніна, з-д прокатних валків, комбінат побутового обслуговування. Профес.-тех. уч-ще, 5 заг.-осв. і музична школи, лікарня. Палац культури, клуб, кінотеатр, 11 бібліотек.

ЛУТУ́ГИНСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд. частині Ворошиловгр. обл. УРСР. Утворений 1965. Площа 1,06 тис. км². Нас. 97,0 тис. чол. (1980). У районі — 48 населених пунктів, підпорядкованих міській, 7 селищним і 6 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Лутугине*. Більша частина району розташована в межах *Донецького кряжу*. Корисні копалини: кам. вугілля,

Лу Сінь.

Дж. Лусма.

Лутига рожева. Верхня частина квітучої рослини та плід.

Л. І. Лутугів.

О. У. Луценко.

Луцьк. Покровська церква. 15 ст.

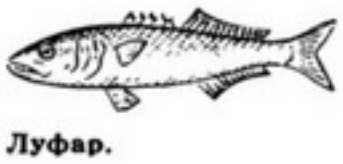

Луфар.

вапняки, черепашник, глина, мергель, крейда тощо. Річки — *Лугань*, Вільхова, *Луганчик*, *Велика Кам'янка* (бас. Сіверського Дінця). Грунти чорноземні. Розташований у степовій зоні. Переважають підприємства вугільної, маш.-буд. і металообр. та хім. пром-сті. Найбільші: шахтоуправління ім. В. І. Леніна, з-д прокатних валків (Лутугине), шахта «Ворошиловградська» № 1, центр. збагачувальна ф-ка, електроапаратний з-д (смт Ювілейне). Комбінат побутового обслуговування (Лутугине). Спеціалізація с. г.— виробн. молока, м'яса, яєць, зернових та овочевих культур. Площа с.-г. угідь 1979 становила 68,2 тис. га, у т. ч. орні землі — 53,4 тис. га, сіножаті й пасовища — 14,2 тис. га. Гол. культури: озима пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник. У Л. р.—7 колгоспів, 5 радгоспів, у т. ч. 2 птахофабрики, райсільгосптехніка (м. *Олександрівськ*). Залізничні станції: Лутугине, Врубівка, Конопляніка, Бразоль, Збірна. Автомоб. шляхів — 312 км, у т. ч. з твердим покриттям — 290 км. У районі — 34 заг.-осв. і 3 муз. школи, 3 профес.-тех. уч-ща; 49 лік. закладів, у т. ч. 6 лікарень. 3 палаци і 6 будинків культури, 41 клуб, 52 кіноустановки, 78 б-к. У Л. р. видається газ. «Трудова слава» (з 1965).

О. С. Журавель.

ЛУТУ́ГІН Леонід Іванович [21.II (4.III) 1864, Петербург — 17 (30). VIII 1915, Кольчугіно, тепер Ленінськ-Кузнецький Кемер. обл. РРФСР, похований у Петрограді] — рос. геолог, спеціаліст у галузі геології вуг. родовищ. У 1889 закінчив Петерб. гірничий ін-т, з 1897 — професор цього ін-ту. З 1892 працював у *Геологічному комітеті*, протягом 22 років досліджував *Донецький кам'яновугільний басейн*, склав перший геол. розріз його вугленосної товщі, разом з ін. дослідниками зняв осн. площу басейну. В 1914—15 працював у *Кузнецькому вугільному басейні*. Встановив залежність якості вугілля від ступеня метаморфізму. Іменем Лутугіна названо місто у Ворошиловградській області УРСР.

ЛУФА́Р (Pomatomus) — рід морських риб родини луфаревих, ряду *окунеподібних*. Має лише 1 вид P. saltatrix. Тіло довж. до 1 м, стиснене з боків, жива маса до 15 кг. Нерест навесні, ікра пелагічна, плодючість до 1 млн. ікринок. Хижак, живиться рибами. Поширений у тропічних і помірних морях, в СРСР— у Чорному і Азовському. Здійснює значні сезонні міграції. Зграйна риба. М'ясо Л. смачне. Об'єкт промислу.

ЛУ́Х'Я — народ, який живе на Зх. *Кенії*. Чисельність — 2600 тис. чол. (1978, оцінка). Мова Л.— лулух'я, належить до нігеро-кордофанської сім'ї. Більшість Л. зберігає місц. традиційні вірування, частина — християни. Осн. заняття — землеробство.

ЛУЦЕ́НКО Дмитро Омелянович (н. 15.X 1921, с. Березова Рудка, тепер Пирятинського р-ну Полтав. обл.) — укр. рад. поет, засл. діяч мист. УРСР (з 1974). Член КПРС з 1973. Учасник Великої Вітчизн. війни. В післявоєнні роки — на журналістській роботі. Перша зб. віршів — «Дарую людям пісню» (1962). Автор багатьох відомих пісень («Києве мій», «Фронтовики», «Сивина», «Не шуми, калинонько» та ін.), створених у співдружності з композиторами О. Білашем, В. Верменичем, П. Майбородою, І. Шамо та ін. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1976.

Тв.: Незакінчена соната. К., 1966; Добрість. К., 1971; Пахучий хліб. К., 1974; За Березовою Рудкою. К., 1976; Коли ти зі мною. К., 1978; Березовий дзвін. К., 1980; Рос. перекл.— Хлеб и песня. М., 1978.

Г. Г. Єжелов.

ЛУЦЕ́НКО Олександр Устимович [н. 20.III (2.IV) 1911, Єлизаветград] — укр. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1971). Член КПРС з 1951. З 1930—в Одес. укр. муз.-драм. театрі ім. Жовтневої революції. Ролі: Залізняк («Гайдамаки» за Шевченком), Гиря («97» М. Куліша), Свічка («Свіччине весілля» Кочерги), Ромодан («Крила» Корнійчука), Безбородько («Правда і кривда» Стельмаха), Самозванець («Борис Годунов» Пушкіна), Пунтіла («Пунтіла та його слуга Матті» Брехта). Створив образ В. І. Леніна в п'єсах О. Корнійчука, М. Погодіна, М. Шатрова, Б. Горбатова. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

ЛУЦИ́ПЕР, люципер, люцифер (лат. lucifer, букв.— світлоносний) — у християнській міфології одне з імен *диявола*, «грішного ангела», який нібито був вигнаний богом з раю і став правителем *пекла*.

ЛУ́ЦІВ Юрій Олексійович (н. 12.V 1931, Львів) — укр. рад. диригент, засл. діяч мист. УРСР (з 1960). Член КПРС з 1966. Після закінчення 1953 Львів. консерваторії працював диригентом Львів. і Запоріз. філармоній; 1960—63 — диригент, 1963—73 — гол. диригент Львів. театру опери та балету ім. І. Франка. Поставив опери «Багряні зірниці» Жданова, «Золотий обруч» Лятошинського та ін., балети «Попелюшка», «Ромео і Джульєтта» Прокоф'єва, «Лускунчик» Чайковського та ін. Викладає у Львів. консерваторії (з 1960). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971.

ЛУЦЬК — місто, центр Волинської області УРСР і районний центр. Розташований на берегах р. Стиру (прит. Прип'яті). Залізнична станція, вузол автомоб. шляхів, пристань, аеропорт. 146 тис. ж. (1980). Вперше згадується в *Іпатіївському літописі* під 1085. В 40-х рр. 14 ст. Л. загарбали лит. феодали. В 1432 дістав *магдебурзьке право*. За *Люблінською унією 1569* Л. відійшов до шляхет. Польщі і став центром *Волинського воєводства*. В 1595 в місто вступили повстанські загони під проводом С. *Наливайка*. В 1617 тут виникло *Луцьке братство*. Приблизно тоді ж було засновано *Луцьку братську школу*. Після 3-го поділу Польщі (1795) Л. у складі Зх. Волині возз'єднано з Росією. В 1905 в місті виникла с.-д. група. 13 (26). XI 1917 в місті встановлено Рад. владу. За *Ризьким мирним договором 1921* Л. відійшов до Польщі. В 1923 в місті створено Волинський підпільний окружком КПЗУ. В 1934 відбувся «*Луцький процес 57-и*» над групою комуністів-підпільників. У 1939 Л. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР (див. також *Волинська обласна партійна організація*). До возз'єднання Л. був значним центром Волині по торгівлі хлібом і лісом. Пром-сть

Луцьк. Театральна площа.

міста була представлена лише цегельними, шкіряними, спирт. і миловарними з-дами, млинами та олійницями. За роки Рад. влади Л. перетворився на один з важливих пром. центрів Зх. України — в місті працює понад 30 пром. підприємств. Провідна галузь пром-сті — машинобудування і металообробка (*Луцький автомобільний завод*, приладобуд., електроапаратний з-ди, експериментальне виробниче об'єднання «Укркомунмаш»). Розвинуті також легка (меланжева, швейна, взут. ф-ки, *Луцький завод синтетичних шкір*) і харч. (кондитерська ф-ка, м'ясний і хлібний комбінати, спирто-горілчаний, консервний, пивоварний, мол. з-ди тощо) галузі. Пром-сть буд. матеріалів представлена з-дами картонно-руберoїдним, залізобетонних виробів і буд. конструкцій, цегельним, виробничим об'єднанням «Волиньзалізобетон»; хім. — заводом виробів із пластмас та фабрикою «Побутова хімія».

Осн. підприємства місц. пром-сті— з-д культурно-побутових виробів, пром. комбінат. У 1979/80 навч. р. у місті було 23 заг.-осв. школи (20 337 учнів), 2 муз. й художня школи, 5 серед. спец. навч. закладів (2783 учні), 7 профес.-тех. уч-щ (4822 учні), у *Луцькому педагогічному інституті* імені Лесі Українки та філіалі Львів. політех.

ін-ту ім. Ленінського комсомолу навчалось 7147 студентів. У Л. працюють Волин. філіали проектних ін-тів «Укрземпроект», «Укрколгосппроект», «Укрдіпроводгосп», «Сільгоспроект». У Л. (1979) 74 масові б-ки (фонд — 1,3 млн. одиниць зберігання), 27 клубних закладів, 6 кінотеатрів, *Волинський український музично-драматичний театр* імені Т. Г. Шевченка, театр ляльок, філармонія, *Волинський краєзнавчий музей*. Виходять газети «*Радянська Волинь*», «Молодий ленінець» і «Будівельник Волині». Позашкільні заклади: Палац піонерів, спортивні школи, Луцька дит. залізниця, станції юних техніків, натуралістів і екскурсійно-туристська. Обл. радіомовлення й телебачення. Архіт. пам'ятки: *Верхній замок* (13—14 ст.; добудова 15—16 ст.), залишки стін Нижнього замку (14—17 ст.), т. з. будинок Пузини (14 ст.); церкви — Покровська (15 ст.), Хрестовоздвиженська (1619—20), єзуїтський колегіум (17 ст.), єзуїтський костьол Петра і Павла (1606—25, арх. Дж. Бріано, перебудова 18 ст., арх. І. Умінський), синагога (1626—29). На околиці Л.— монастир тринітаріїв (1728—30) і Троїцький собор (1754, арх. П. Гижицький). Серед житл. і адм. будівель, споруджених за рад. часу, — адм. будинок (1952—54, арх. Г. Бородін), пед. ін-т (1968, арх. О. Симакович), дитяча спортивна школа (1965—70, арх. Р. Метельницький, В. Маловица), муз.-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка (1970—76, арх. Х. Крилова), кіноконцертний зал «Промінь» (1970, арх. Метельницький і Маловица, панно — художник В. Шінгур). Пам'ятники: В. І. Леніну (1967, скульптори О. Олійник, арх. І. Ланько), рад. підпільниці П. І. Савельєвій (1972, скульптори В. Борисенко, В. Подольський, Й. Садовський), Лесі Українці (1977, скульптори А. Німенко, М. Обезюк, архітектори В. Жигулін, С. Кілессо). У Луцьку народився російський письменник Г. О. *Мачтет*. У 1878—81 і 1890—91 в Луцьку жила Леся Українка. В 1928—29 жив і працював Я. О. *Галан*.

Літ.: Ілляшенко Я. Є., Михайлюк О. Г., Оксенюк Р. Н. Луцьк. Львів, 1974. *В. І. Жибров.*

ЛУ́ЦЬКА БРА́ТСЬКА ШКО́ЛА — навч. заклад, заснований *Луцьким братством* бл. 1617. Діяльну участь в її створенні брали Л. Древинський і Д. Малинський. Статут школи засновувався на «Порядку шкільному» *Львівської братської школи*. Схвалені братством «Артикули прав» містили правила поведінки учнів. У Л. б. ш. навчалися сини міщан Луцька й православних шляхтичів Волині. В школі високого рівня досягло викладання граматики, риторики і поетики, хорового співу. Ставили театр. спектаклі, окремі учні писали вірші укр. літ. мовою того часу. Викладачами школи були ченці братського монастиря Є. Ілковський (керівник школи 1628), П. Босинський (бакалавр 1634), художник Й. *Кондзелевич* та інші.

Я. Д. Ісаєвич.

ЛУ́ЦЬКЕ БРА́ТСТВО, Хрестовоздвиженське (Чеснохрестське) братство у Луцьку — громадська організація православних укр. шляхтичів Волині та міщан Луцька. Засн. 1617. До Л. б. входили також окремі представники старшини Війська Запорізького. Братство займалося громад.-культурницькою та благодійницькою діяльністю і відігравало значну роль у боротьбі православного укр. населення проти засилля католицизму й уніатів на Волині у 20—40-х рр. 17 ст. Братчики відкрили друкарню, шпиталь і школу. З серед. 17 ст. в умовах посилення нац. і реліг. гніту на західноукраїнських землях почався занепад Луцького братства, і в кін. 18 ст. воно припинило свою діяльність.

Літ.: Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст. К., 1966.

Я. Д. Ісаєвич.

ЛУ́ЦЬКИЙ АВТОМОБІ́ЛЬНИЙ ЗАВО́Д. Розташований у Луцьку. Організований 1967 на базі авторемонтного підприємства, засн. 1955 і 1959 перетвореного на машинобуд. з-д. До 1959 тут провадили капітальний ремонт автомобілів ГАЗ-51, ГАЗ-93, виготовляли запасні частини до них, а також душові установки, транспортери силосної маси, вентилятори тощо. У 1966 Л. а. з. випустив перші 50 автомобілів марки ЗАЗ-969. Відтоді спеціалізується на виробн. вантажопасажирських малолітражних автомобілів високої прохідності марок ЛуАЗ-969; ЛуАЗ-969М. Крім того, з-д виробляє рефрижератори, запасні частини тощо. З 1975 автозавод входить до складу виробничого об'єднання «АвтоЗАЗ».

В. К. Меркулов.

ЛУ́ЦЬКИЙ ЗАВО́Д СИНТЕТИ́ЧНИХ ШКІР — підприємство легкої пром-сті. Розташований у м. Луцьку. Буд-во почато 1968. Перша черга стала до ладу 1973, друга — 1976. Л. з. с. ш.— перше в СРСР дослідно-пром. виробн. синтетичних шкір на голкопробивній волокнистій основі з просоченням, нанесенням лицьового шару та обробкою розчинами поліефіруретанів у діметилформаміді. Продукція підприємства: синтетична шкіра для верху взуття, взуттєвий картон, формовані задники. Основною сировиною при виробн. синтетич. шкір є поліуретани, синтез яких освоєно на з-ді. Л. з. с. ш. оснащено найновішим високопродуктивним устаткуванням. Впроваджується (1980) автоматизована система управління технологічними процесами.

В. П. Гіль.

ЛУ́ЦЬКИЙ ПЕДАГОГІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т імені Лесі Українки — вищий навч. заклад М-ва освіти УРСР. Засн. 1940 як учительський ін-т. У 1951 перетворено на пед. ін-т. У 1952 присвоєно ім'я Лесі Українки. В 1979/80 в ін-ті було 7 ф-тів: фізико-матем., філол., істор., природничо-геогр., іноз. мов, фіз. виховання, педагогіки й поч. навчання, на яких налічувався 4561 студент, зокрема на денному відділенні — 2925; заочне й підготовче відділення. Працюють галузева н.-д. лабораторія фізики твердого тіла, б-ка (фонд — 340 тис. одиниць зберігання), закладено бот. сад. За 1952—79 в ін-ті підготовлено понад 13,8 тис. спеціалістів.

О. Г. Михайлюк.

«ЛУ́ЦЬКИЙ ПРОЦЕ́С 57-и» — суд. процес, що його влаштував у Луцьку 19.II—14.IV 1934 уряд бурж.-поміщицької Польщі над групою підпільників — членів КПЗУ, заарештованих у кін. 1930. Серед ув'язнених були керівні працівники КПЗУ С. І. *Бойко*, М. П. *Олексюк*, О. М. Платонова, І. Н. *Тишик*, Й. О. *Купранець* та ін. В тюрмі вони зазнали тортур, внаслідок яких загинув секретар Волинського окружкому КПЗУ С. І. Бойко. Катування політ. в'язнів викликало хвилю протестів трудящих. У Варшаві, Лодзі, Львові та ін. пром. центрах Польщі і Зх. України під керівництвом комуністів відбулися демонстрації протесту. На захист луцьких в'язнів виступили франц. письменники А. Барбюс, Р. Роллан. Заарештовані комуністи перетворили процес на трибуну для викриття антинар. політики уряду. Більшість підсудних було засуджено до 4—8 років каторги. «Л. п.» сприяв зростанню авторитету КПЗУ серед трудящих.

ЛУ́ЦЬКИЙ РАЙО́Н — у пд.-сх. частині Волин. обл. УРСР. Утворений 1939. Площа бл. 1 тис. км². Нас. 52,5 тис. чол. (1980). У районі — 90 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 26 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Луцьк*.

Л. р. розташований у межах *Волинської височини*. Корисні копалини: торф, глини, піски, вапняки тощо. Річки: *Стир* з прит. Чорногузкою (бас. Дніпра). Грунти опідзолені й частково опідзолені чорноземи. Майже весь район лежить у лісостеповій зоні. Ліси (сосна, дуб, вільха, береза, осика, граб) займають 4,9 тис. га. Осн. пром. і культур. центр району — місто обласного підпорядкування Луцьк. Найбільші підприємства району — *Гнідавський цукровий комбінат*, Боратинський дріжджовий з-д, Торчинський з-д будівельних матеріалів. Районний комбінат побутового обслуговування (смт Торчин) і 4 будинки побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство буряківничо-зернового і тваринництво мол.-м'ясного напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 76,2 тис. га, у т. ч. орні землі — 67,1 тис. га, сіножаті й пасовища — 8,0 тис. га. Гол. культури: цукр. буряки, зернові, льон, картопля. Садівництво, ягідництво. В Л. р.— 21 колгосп, 5 радгоспів, Волин. держ.

Луцьк. Пам'ятник П.І.Савельєвій.Скульптори В. Н. Борисенко, В. М. Подольський та Й. А. Садовський. 1972.

К. Л. Лучицька.

Б. Б. Лучицький.

В. І. Лучицький.

І. В. Лучицький.

дослідна с.-г. станція (с. Рокині), міжколг. об'єднання по виробн. яєць, міжколг. тепличко-овочевий комбінат, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції: Луцьк, Гнідава, Несвич Волинський. Автомоб. шляхів — 513 км, у т. ч. з твердим покриттям — 306 км. У районі — 41 заг.-осв. і музична школи, профес.-тех. уч-ще; 76 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні. 22 будинки культури, 46 клубів, кінотеатр, 90 кіноустановок, 65 б-к. У Л. р. видається газ. «Слава праці» (з 1944).

П. А. Маховиков.

ЛУЧИ́ЦЬКА Катерина Людвиківна [18 (30).IX 1889, Київ — 25.I 1971, там же] — укр. рад. актриса. З 1908 виступала в приватних театрах Л. Лучицького, С. Глазуненка, Б. Оршанова, О. *Суходольського,* П. *Саксаганського,* І. *Сагатовського*; у пожовтневий час — у Національному зразковому театрі (Київ, 1917—18), Першому театрі Укр. Рад. Республіки ім. Шевченка (Київ, 1920—21), Київ. театрі ім. М. Заньковецької (1922—23), з 1927 — в театрах Києва, Одеси, Дніпропетровська, Стрия. Ролі: Настуся («Хмара» О. Суходольського), Маруся («Маруся Богуславка» Старицького), Оксана («Доки сонце зійде, роса очі виїсть» Кропивницького), Гандзя («Гандзя» Карпенка-Карого), Ярославна («Яблуневий полон» Дніпровського), Мавка («Лісова пісня» Лесі Українки), Оксана («Загибель ескадри» Корнійчука), Гільда («Свіччине весілля» Кочерги), Васса, Настя («Васса Желєзнова», «На дні» Горького).

Л. М. Дворниченко.

ЛУЧИ́ЦЬКИЙ Борис Болеславович (7.II 1906, станиця Усть-Медведицька, тепер м. Серафимович Волгогр. обл. — 6.III 1966, Чернігів) — укр. рад. актор і режисер, нар. арт. УРСР (з 1954). Член КПРС з 1950. Н. в акторській родині. Виступати почав у трупі О. *Суходольського.* В 1921—22 грав у театрі при дивізії Г. І. Котовського в м. Тараща Київ. обл., 1923 — в укр. театрі при Губнаросвіті в Чернігові, 1933—60 — в Ніжинському укр. драм. театрі ім. М. Коцюбинського, з 1960 — в Черніг. укр. муз.-драм. театрі ім. Т. Г. Шевченка. В здійснених ним постановках грав ролі: Миколи («Украдене щастя» Франка), Окорока та Вершиніна («Бронепоїзд 14—69» Вс. Іванова), Кошкіна («Любов Ярова» Треньова), Коломійцева («Останні» Горького) та ін.

ЛУЧИ́ЦЬКИЙ Володимир Іванович [20.IV (2.V) 1877, Київ — 20.X 1949, Київ] — укр. рад. геолог і петрограф, акад. АН УРСР (з 1945), засл. діяч науки УРСР (з 1947). Син І. В. *Лучицького.* В 1899 закінчив Київ. ун-т. Очолював (1917—23) Укр. геол. комітет. Професор Київ. ун-ту (1913—23 і 1945—49), Моск. гірничої академії (1923—30) і Моск. геологорозвідувального ін-ту (1930—41). У 1941—45 провадив геол. дослідження на Уралі. З 1947 — директор Ін-ту геол. наук АН УРСР. Осн. праці з петрографії та мінералогії *Українського щита,* стратиграфії докембрійських порід *Східно-Європейської платформи,* гідрогеології та корисних копалин України. Відкрив родовища графітів, каолінів тощо. Розробив гідрогеол. та геол. характеристики тер. УРСР. Склав гідрогеол. та геол. карти України. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛУЧИ́ЦЬКИЙ Іван Васильович [2 (14).VI 1845, Кам'янець-Подільський — 22.VIII 1918, Київ] — рос. і укр. бурж. історик, чл.-кор. Петерб. АН (з 1908). Син учителя. В 1866 закінчив Київ. ун-т, з 1877 — професор цього ун-ту, з 1908 — Вищих жіночих курсів у Петербурзі. Член партії кадетів. Досліджував історію реліг. воєн у Франції 16 ст., історію агр. відносин і общинного землеволодіння в Зх. Європі та на Україні. На противагу укр. бурж. історикам доводив наявність общини на Україні в період феодалізму. Осн. праці: «Феодальна аристократія і кальвіністи у Франції» (1871), «Общинне землеволодіння в Малоросії» (1882), «Становище землеробських класів у Франції напередодні революції і аграрна реформа 1789—1793 рр.» (1912).

ЛУЧКА́Й Михайло Михайлович (справж. прізв.— Поп; 19.XI 1789, с. Великі Лучки, тепер Мукачівського р-ну Закарп. обл.— 3.XII 1843, Ужгород) — укр. мовознавець і історик. Навчався в Віденській духовній семінарії. Працював архіваріусом і бібліотекарем при єпископській канцелярії в Ужгороді, священиком у м. Лука (Італія). Автор «Граматики слов'яно-української» (1830), написаної лат. мовою. Це перша зіставна граматика церковнослов'ян. та укр. мов. У ній Л. описав поряд з церковнослов'янською граматичну й фонетичну системи укр. мови (в її закарпатських говірках). До книги додано зразки живої нар. мови — фольклорні матеріали з Закарпаття. Написана Л. «Історія карпатських українців» залишилася в рукопису.

В. В. Німчук.

ЛУЧНИ́Й МЕТЕ́ЛИК (Loxostege sticticalis) — метелик род. *вогнівкових.* Шкідник багатьох диких і культурних рослин, особливо буряків, соняшнику, бобових. Поширений у Пн. півкулі. В СРСР — в степових і лісостепових районах; на Україні — скрізь. Метелик (розмах крил 18—27 мм) сірувато-коричневий, гусениця (довж. 28—34 мм) сірувато-зелена, вздовж спини темна смуга з зеленувато-жовтою облямівкою. Зимує Л. м. на стадії гусениці, яка заляльковується в грунті. Метелик вилітає у квітні—травні, активний у сутінках і вночі. Самка відкладає яйця (120—650 шт.) переважно на бур'яни. За сезон розвивається 2—3 покоління. Осн. шкоди завдає гусінь, поїдаючи наземні частини рослин.

Заходи боротьби: знищення бур'янів, обприскування гусені *інсектицидами*; під час відкладання яєць випускають на поля *трихограму.*

ЛУЧНІ́ ГРУНТИ́ — грунти, що утворюються у результаті дернового і глейового процесів грунтоутворення в умовах надмірного поверхневого зволоження та постійного зв'язку з грунтово-підгрунтовими водами, позаріч кови-ми заплавами. Л. г. поширені в основному у лісостеповій і степовій зонах. В типі Л. г. виділяється два підтипи: власне лучні та вологолучні. Власне Л. г. степів і напівпустель мають добре розвинений гумусовий горизонт (20—40 см). Вологолучні грунти мають такі ж властивості, як і власне Л. г., але більш зволожені. На Україні Л. г. є найкращими для вирощування природних і сіяних *кормових трав* та ін. с.-г. культур.

М. К. Шикула.

ЛУШПИ́НСЬКИЙ Олександр (1878—1944) — укр. архітектор. У 1904 закінчив Львів. політех. ін-т, де вчився в І. *Левинського.* Працював у стилі укр. *модерну* з застосуванням стилізованих прийомів нар. дерев'яної архітектури. Споруди у Львові: будинок т-ва «Дністер» (тепер 7-а поліклініка; в співавт., 1905), бурса Укр. пед. т-ва (тепер гол. корпус Львів. лісотех. ін-ту; в співавт., 1908), бурса Нар. дому (тепер середня школа; 1907), санаторій (1909), будинок укр. муз. т-ва ім. М. Лисенка (1914—16). Л. виконав зарисовки пам'яток дерев'яної нар. архітектури, видав альбом малюнків «Дерев'яні церкви Галичини XVI—XVIII в.» (Львів, 1920). Іл. див. до ст. І. І. *Левинський.*

ЛУ́ЩЕННЯ деревообробці — одержання з коротких колод тонкої поперечної стружки — т. з. лущеного *шпону.* Провадиться на *лущильних верстатах.* Щоб полегшити обробку колод, їх перед Л. проварюють у гарячій воді або обробляють парою.

ЛУ́ЩЕННЯ СТЕРНІ́ — обробіток грунту *лущильниками*; підрізування бур'янів і розпушування верхнього шару грунту з повним або частковим перевертанням його. Л.с. проводять вслід за косовицею хлібів, перед зяблевою *оранкою* та в системі обробітку під озимі на чорних і зайнятих парах, а також на непарових попередниках.

ЛУЩИ́ЛЬНИЙ ВЕРСТА́Т — верстат, на якому короткі колоди піддають *лущенню*; різновид *деревообробного верстата.* На Л. в. (мал.) ніж, встановлений на *супорті,* зрізає по всій довжині колоди шар деревини (*шпон*) у вигляді тонкої безперервної стрічки завтовшки 0,1—10 мм. На Л. в. обробляють колоди довж. понад 2,7 і діаметром до 1,5 м. Швидкість різання деревини 1—6 м/с, кут різання не більший 27°. Щоб зменшити діаметр недолущеного залишку,

Лущильники:
1 — плуг-лущильник лемішний ПЛП-10-25;
2 — дисковий гідрофікований лущильник ЛДГ-10.

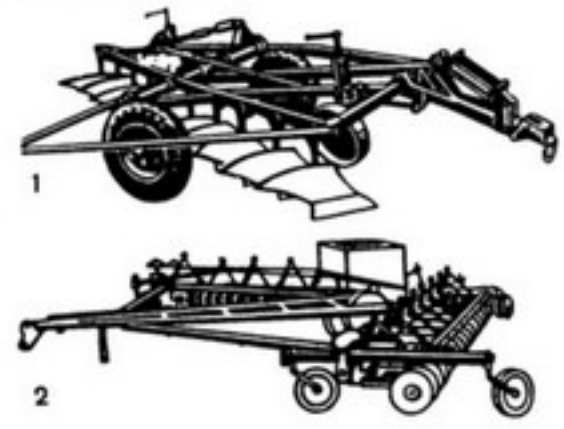

Л. в. обладнують подвійними телескопічними *шпинделями*, прогину тонких колод запобігають *люнетами*. Л. в. застосовують у виробн. фанери, сірників тощо.

ЛУЩИ́ЛЬНИК — сільськогосп. знаряддя для *лущення стерні*. За типом робочих органів Л. поділяють на дискові та лемішні. Д и с к о в і Л. застосовують для лущення стерні, розробки пласта багаторічних трав, перелогів, а також для догляду за *парами* та подрібнення грудок після оранки. Пром-сть СРСР випускає дискові Л. причіпні гідрофіковані ЛДГ-5, ЛДГ-10 (мал.), ЛДГ-15. За будовою всі вони подібні, робочими органами їх є сферичні або плоскі диски, складені в батареї і поставлені під кутом (35—15°) до напряму руху Л. Л е м і ш н і Л. використовують для лущення стерні й пошарового обробітку грунту. Тепер заводи СРСР виробляють десятикорпусні тракторні плуги-лущильники ППЛ-10-25 (мал.). Вони мають робочі органи у вигляді корпусів, що складаються з лемеша і полиці, закріплених на стояку. Корпуси кріпляться до шарнірної двосекційної рами, яка тримається на ходових і опірних колесах. Агрегатують Л. з тракторами класу 14 кН і 30 кН.

В. С. Гапоненко.

ЛУ-ЮХАНСОН (Lo-Johansson) Івар (н. 23.II 1901, Есму) — швед. письменник, представник пролет. л-ри. Перші книги — викривальні репортажі про життя в робітн. кварталах європ. столиць: «Життя бродяги у Франції» (1927), «Під владою вугілля» (1928), «Відвідання підземного царства мертвих» (1929) та ін. Кращі твори 30—40-х рр.: романи «На добраніч, земле» (1933), «Просто мати» (1939), «Трактор» (1943), два томи новел «Батраки» (1936—37). Помітне місце у творчості Л.-Ю. займає восьмитомна серія автобіографічних романів (1951—60). Автор романів «Жінка 2070 року» (1967), «Кар'єристи» (1969), «Зрілість» (1978) тощо.

Тв.: У к р. п е р е к л.— Солдат. «Всесвіт», 1962, № 10; Р о с. п е р е к л.— Мадонна скотного двора. М., 1961.

О. Д. Сенюк.

ЛХА́СА — місто на Пд. Зх. Китаю, адм. і культур. центр *Тібетського автономного району*. Розташована на Тібетському нагір'ї в долині р. Джічу (прит. Брахмапутри), на вис. 3650 м над р. м. Автошляхами сполучена з ін. районами країни. 90 тис. ж. (1970). У давнину на місці Л., мабуть, існувало укріплене поселення (звідси перша назва міста — Раса, тобто огороджене місце). В 7—9 ст. Л.— столиця Тібетської імперії. З 16 ст.— місцеперебування *далай-лами*. З кін. 18 **ст.**— під владою Китаю. В Л.— невеликі підприємства харч., шкіряної, деревообр., авторем., металообр., фарм. галузей. ТЕС (на місц. вугіллі). Метеорологічна і дослідна с.-г. станції, геофіз. обсерваторія. Л.— центр *ламаїзму*. Численні храми і монастирі, на Пн. Зх. Л.— палац-фортеця Потала (16 ст.) — резиденція далай-лами.

ЛЧАШЕ́Н — комплекс різночасних археол. пам'яток біля с. Лчашен у Севанському р-ні Вірм. РСР. До комплексу входять циклопічна фортеця (існувала з поч. 3-го тис. до н. е. до 7 ст. до н. е. і в 9—13 ст.), поселення (культурні шари від 3-го тис. до н. е. до середньовіччя), могильники, що складалися з численних *курганів*, *кромлехів*, грунтових поховань і кам'яних скринь. Протягом багатьох віків ці пам'ятки (крім циклопічної фортеці) були під водами оз. Севан. З 1956 на частині узбережжя озера, звідки вода відступила, провадяться археол. розкопки. В курганах виявлено чотири- й двоколісні дерев'яні візки й бойові колісниці, знайдено бронзові й дерев'яні вироби, золоті прикраси тощо. Знахідки свідчать про високий рівень розвитку осілих землеробсько-скотарських племен Севанського басейну ще в доурартський час (див. *Урарту*).

ЛЮБА́ВСЬКИЙ Матвій Кузьмич [1 (13).VIII 1860, с. Великі Можари, тепер Сараєвського р-ну Рязан. обл.— 22.XI 1936, Уфа] — рос. рад. історик, акад. АН СРСР (з 1929). У 1882 закінчив Моск. ун-т. У 1901—17 — професор, з 1911— ректор цього ун-ту. В 1931—36— співробітник Башкирського н.-д. ін-ту нац. культури в Уфі. Праці з історії Росії, Литви та України 14—16 ст., істор. географії тощо («Нарис історії Литовсько-Руської держави до Люблінської унії включно», 1910; «Утворення основної державної території великоруської народності» 1929, та ін.). Більшість з них написано з позицій *юридичної школи* в історіографії. Осн. праці Л. містять багатий фактичний матеріал.

ЛЮ́БАР — селище міського типу Житомир. обл. УРСР, райцентр, на р. Случі (бас. Прип'яті), за 24 км від залізнич. ст. Печанівка. 2,5 тис. ж. (1980). В серед. 14 ст. лит. кн. *Любарт* збудував тут за́мок. До 17 ст. поселення називалося Люба́ртов. За *Люблінською унією 1569* Л. відійшов до Польщі. Після 2-го поділу Польщі (1793) Л. у складі Правобережної України возз'єднано з Росією. В 1825 в Л., де був розквартирований Охтирський гусарський полк, очолюваний А. З. *Муравйовим*, зустрічалися члени *Південного товариства декабристів*. Рад. владу встановлено 9.I 1918. З 1924 Л.— с-ще міськ. типу. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації Л. (9.VII 1941—10.I 1944) в с-щі діяв підпільний райком партії, в районі — партизанський загін. У Л.— хлібний і комбікормовий з-ди, дільниця Галіївського маслозаводу, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. 3 заг.-осв. і музична школи, сільс. профес.-тех. уч-ще, лікарня. Будинок культури, 2 клуби, кінотеатр, 2 бібліотеки. Архіт. пам'ятки: домініканський костьол і католицький монастир в традиціях доби *Ренесансу* (1634). Меморіальний комплекс на честь комсомольців, які загинули 1922 в боротьбі з бандитами, та воїнів-визволителів Л. від гітлерівців (1971).

ЛЮ́БАРСЬКИЙ РАЙО́Н — у пд.-зх. частині Житомир. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 0,8 тис. км². Нас. 37,2 тис. чол. (1980). У районі — 48 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 20 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Любар*. Поверхня району — хвиляста рівнина. Корисні копалини: граніт, вапняки, торф, каолін. Найбільша річка — *Случ* (бас. Прип'яті). Грунти чорноземні, сірі й світло-сірі опідзолені. Розташований у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, граб, клен, липа, ясен, берест) займають 4,9 тис. га. Найбільше підприємство — Любарський комбікормовий з-д. Комбінат побутового обслуговування (Любар), 3 будинки побуту Спеціалізація сільського г-ва — землеробство зерново-буряківничого й тваринництво м'ясо-мол. напрямів. Площа с.-г. угідь 1979 становила 60,3 тис. га, в т. ч. орні землі — 52,7 тис. га. Гол. культури — озима пшениця та цукр. буряки. Скотарство, свинарство. В Л. р.— 17 колгоспів, міжколг. об'єднання по виробн. яловичини, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Автомоб. шляхів — 220 км, у т. ч. з твердим покриттям — 167 км. У районі — 31 заг.-осв. і музична школи, сільс. профес.-тех. уч-ще, радгосп-технікум (с. Нова Чортория); 36 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень; санаторій. 17 будинків культури, 29 клубів, кінотеатр, 45 кіноустановок, 42 б-ки. В с. Великих Деревичах — давньорус. городище (11—13 ст.), в с. Новій Чорторії — парк (1-а пол. 19 ст.), палац (1-а пол. 19 ст.). В Л. р. видається газ. «Заповіт Ілліча» (з 1931).

В. Д. Северинчик.

В. А. Любарт.

ЛЮ́БАРТ (Lubart; православне ім'я — Дмитрій; р. н. невід. — п. 1384) — лит. князь, син *Гедиміна*. В 1340 бояри проголосили Л. галицько-волинським князем. Вів тривалу боротьбу проти Польщі та Угорщини. За допомогою великого князя лит. *Кейстута* оволодів Волинською, Холмською і Белзькою землями. Л. підтримував великий князь московський Семен Гордий, з племінницею якого 1350 Л. одружився.

ЛЮ́БАРТ Варвара Антонівна [справж. прізв.— Колишко; 14 (26).IV 1898, Полтава —4.XI 1967, Львів] — українська радянська актриса, нар. арт. УРСР (з 1947). В 1916—18 навчалася в драм. школі при кол. Олександринському театрі (тепер Ленінгр. театр ім. О. Пушкіна). В 1918—

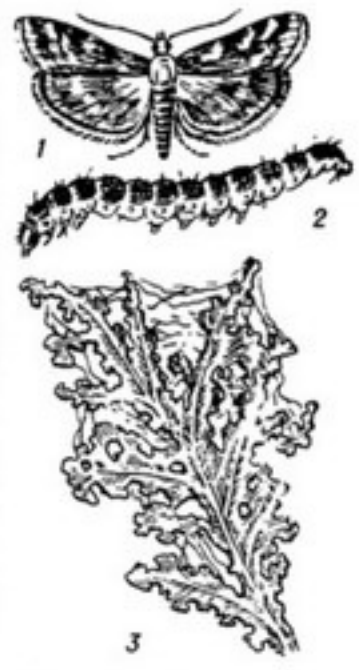

Лучний метелик: *1* — комаха; *2* — гусениця; *3* — ушкоджений листок.

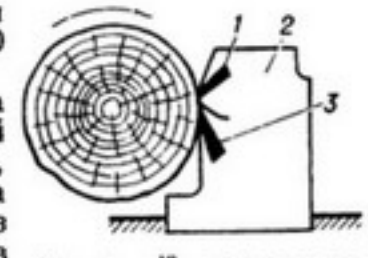

Схема дії **лущильного верстата**: *1* — притискна лінійка; *2* — супорт; *3* — ніж.

І. О. Любезнов.

В. М. Любименко.

Любисток лікарський: *1* — верхня частина рослини; *2* — плід; *3* — квітка.

22 — актриса *Народного театру*, керованого П. *Саксаганським*. З 1922 була одною з фундаторів театру ім. М. Заньковецької (до 1923 у Києві, 1923—44 — в Дніпропетровську Запоріжжі та ін. містах, з 1944 театр у Львові), з яким зв'язала всю свою акторську діяльність. Ролі: Анна («Украдене щастя» Франка), Гільда («Свіччине весілля» Кочерги), Ага Щука («Калиновий гай» Корнійчука), Ольга Птаха («На велику землю» Хижняка), Дездемона («Отелло» Шекспіра), Васса Железнова (однойменна п'єса Горького), хазяйка Ніскавуорі («Кам'яне гніздо» Вуолійокі) та ін. Нагороджена орденом Леніна, ін. орденами. Держ. премія СРСР, 1950.

ЛЮБАШІ́ВКА — селище міського типу Одес. обл. УРСР, райцентр. Залізнична станція. 9,5 тис. ж. (1980). Засн. в кін. 18 ст. Рад. владу встановлено в січні 1918. З 1957 Л.— с-ще міськ. типу. У Л.— комбікормовий та маслоробний з-ди, елеватор, харч. комбінат, млин, олійниця, райсільгосптехніка, будинок побуту. 2 середні школи, лікарня, Будинок культури, 3 клуби, 3 бібліотеки.

ЛЮБАШІ́ВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн. частині Одес. обл. УРСР. Утворений 1926. Площа 1,1 тис. км². Нас. 39,6 тис. чол. (1980). У районі — 62 населені пункти, підпорядковані 2 селищним, 9 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Любашівка*. Поверхня району — хвиляста рівнина. Річки — *Кодима* і *Тилігул*. Грунти чорноземні. Розташований у лісостеповій зоні. Ліси (дуб, клени, граб, в'яз, біла акація, терен, верба, тополя) займають 3,9 тис. га. Найбільші підприємства Л. р.— Заплазький цукр., любашівські комбікормовий та маслоробний з-ди. 3 будинки побуту. Землеробство спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці, ячменю, цукр. буряків і соняшнику. Тваринництво м'ясомол. напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 88 тис. га, у т. ч. орні землі — 74,6 тис. га. В Л. р.— 16 колгоспів, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Залізничні станції — Любашівка, Заплази. Автомоб. шляхів — 230 км, у т. ч. з твердим покриттям — 136 км. У районі — 31 заг.-осв. і 3 муз. школи; 49 лік. закладів, у т. ч. 5 лікарень. 37 будинків культури і клубів, 35 кіноустановок, 39 б-к, музей історії с. Ясенового Другого. У Л. р. видається газ. «Хлібороб» (з 1931). *Г. П. Галіберда.*

ЛЮБЕ́ЗНОВ Іван Олександрович [н. 19.IV (2.V) 1909, Астрахань] — рос. рад. актор, нар. арт. СРСР (з 1970). Член КПРС з 1940. Після закінчення Держ. ін-ту театр. мистецтва (1931), працював у Театрі-студії *Малого театру*, 1935—48 — в Моск. театрі сатири, з 1948 — в Малому театрі. Ролі: Андрій Бєлугін («Одруження Бєлугіна» Островського і Соловйова), Кривошия («Московський характер» Софронова), Орлов («Таланти» Фінна), Борейко («Порт-Артур» Степанова і Попова), Верба, Дремлюга («Калиновий гай», «Крила» Корнійчука). Знімався в кінофільмах: «Багата наречена», «О шостій вечора після війни», «Колеги», «Зустріч на Ельбі» та ін. Нагороджений орденом Леніна, 2 ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946.

Тв.: Жизнь — лучшая школа. М., 1962.

ЛЮ́БЕК — місто на Пн. ФРН, в землі Шлезвіг-Гольштейн. Розташований у гирлі р. Траве, поблизу її впадіння в Любекську бухту Балтійського м. Вузол з-ць і автошляхів, значний порт, поромне сполучення з м. Треллеборг (Швеція). 236 тис. ж. (1974). Місто засн. 1143. Гол. галузі пром-сті — чорна металургія і машинобудування (зокрема, судно-, авіа-, тракторобудування). Розвинута також хім.-фарм., деревообр., харчосмакова (рибоконсервна, борошномельна) пром-сть. Консерваторія. Музей мистецтва й історії культури. Архіт. пам'ятки: кафедральний собор (12—14 ст.), готичні — церкви, ратуша, міські брами Бургтор і Хольстентор, пізньоготичний монастир св. Анни (тепер музей; в колекції — вівтар роботи Г. Мемлінга). В Л. народилися Г. *Манн* і Т. *Манн*.

ЛЮБЕ́РЦІ — місто обласного підпорядкування Моск. обл. РРФСР, райцентр. Залізнич. вузол, за 18 км на Пд. Сх. від Москви. 162 тис. ж. (1980). Гол. підприємства: заводи— с.-г. машин і торг. машинобуд., мостобудівного устаткування, бурових машин та інструментів, дослідний енергоустаткування, авторем., електромуз. інструментів, деревообр. комбінат. Виробничо-видавничий комбінат Всесоюзного ін-ту наук.-тех. інформації АН СРСР. Індустріальний та с.-г. машинобудування технікуми, мед. уч-ще. Утворені 1925.

ЛЮБЕ́ЦЬКА БИ́ТВА 1016 — битва між військами туровського кн. Святополка (див. *Святополк Окаянний*) і новгородського кн. Ярослава Володимировича біля м. Любеча (тепер с-ще м. т. Черніг. обл.). Після смерті великого князя київського *Володимира Святославича* (1015) почалася міжусобна боротьба за великокнязівський престол між його синами. Один з них — Святополк — наказав убити своїх братів *Бориса і Гліба* та древлянського кн. Святослава. Брат Святополка Ярослав Володимирович, дізнавшись про це, зібрав військо з новгородців (40 тис.) і виступив проти нього. В 1016 під Любечем військо Святополка було розгромлено (сам він втік у Польщу).

Ярослав став великим князем київським (див. *Ярослав Мудрий*).

ЛЮ́БЕЦЬКИЙ ЗА́МОК. Споруджений за часів *Київської Русі* (11—12 ст.) в давньорус. місті Любечі на Чернігівщині. Стояв на пагорбі лівого берега Дніпра і захищав *Київську землю* з Пн. Замок оточували дубові стіни, зведені на глиняних валах. Стіни укріплювали й два міські посади біля замку. В'їзд до замку проходив через підйомний міст. Гол. спорудою Л. з. був князівський палац (складний комплекс дерев'яних споруд), біля якого містилася дерев'яна церква. Між воротами, палацом, фортечною стіною й тином, що огороджував госп. двір, стояла чотириповерхова вежа. Як свідчать археол. дослідження, окремі будови Л. з. мали покрівлю з свинцевих листів, в інтер'єрі палацу були прикраси з полив'яної кераміки. Не зберігся. Іл. див. до ст. *Київська Русь* т. 5, с. 128—129.

ЛЮ́БЕЦЬКИЙ З'Ї́ЗД 1097 — з'їзд давньоруських князів у м. Любечі. Учасники Л. з. великий кн. київський *Святополк Ізяславич*, переяславський кн. *Володимир Мономах*, смоленський кн. Давид Святославич, чернігівський кн. *Олег Святославич*, володимиро-волинський кн. Давид Ігорович (див. *Давид*), теребовльський кн. Василько Ростиславич (див. *Василько*) домовилися про припинення міжусобних воєн і проголосили принцип, за яким кожний князь мав володіти успадкованими землями і не зазіхати на володіння ін. князів. Але Л. з. не поклав край князівським міжусобицям. Вони знову почались одразу ж після закінчення Л. з. Див. *Витечівський з'їзд 1100*.

ЛЮ́БЕЧ — селище міського типу Ріпкинського р-ну Черніг. обл. УРСР. Розташований на лівому березі Дніпра, за 28 км від залізнич. ст. Неданчичі. 4,0 тис. ж. (1980). Вперше згадується в давньорус. літописах під 882. Був значним торг. центром і однією з фортець, яка захищала Київську Русь від нападів степових кочовиків. Поблизу Л. сталася *Любецька битва 1016*. У Л. відбувся *Любецький з'їзд 1097*. В 1356 Л. підпав під владу Великого князівства Литовського. Після *Люблінської унії 1569* Л. загарбала шляхет. Польща. В 1654 Л. у складі Лівобережної України возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в листопаді 1917. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації Л. (1.IX 1941—24.IX 1943) тут діяв підпільний райком партії, в районі — партизанський загін. З 1958 Л.— с-ще міськ. типу. У Л.— овочесушильний з-д, міжколгоспна буд. орг-ція, сироробний цех Ріпкинського маслозаводу, риболовецький колгосп, лісництво. 2 заг.-осв. та музична школи, лікарня, поліклініка. Будинок культури, б-ка. Родом з Л., як вважають, є *Антоній Печерський* — засновник Києво-Печерського монастиря. На місці давнього Л. 1948 і 1957 — 60 провадилися археол. дослідження. Виявлено залишки *Любецького замку* (іл. див. до ст. *Київська Русь*).

ЛЮБЕШІ́В — селище міського типу Волин. обл. УРСР, райцентр. Розташований на р. Стоході (бас. Прип'яті), за 63 км від залізнич. ст. Любешів. 3,3 тис. ж. (1980). Перша писемна згадка належить до 1484. До *Люблінської унії 1569* перебував під владою феод. Литви, потім — Польщі. Після 3-го поділу Польщі (1795) Л. у складі Зх. Волині возз'єднано з Росією. Рад. владу встановлено в січні 1918. За *Ризьким мирним договором 1921* відійшов до бурж.-поміщицької Польщі. У вересні 1939 Л. возз'єднано в БРСР. З 4.XII 1939 Л.— у складі УРСР. У Л.— силікатний з-д, ф-ка госп. виробів, харч. та побутового обслуговування комбінати. 2 заг.-осв. і музична школи, сільс. профес.-тех. уч-ще, лікарня. 2 будинки культури, 2 бібліотеки.

ЛЮБЕШІ́ВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-сх. частині Волин. обл. УРСР. Площа 1,5 тис. км². Нас. 37,4 тис. чол. (1980). У районі — 46 населених пунктів, підпорядкованих селищній і 17 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Любешів*. Л. р. розташований у межах *Поліської низовини*. Корисні копалини: торф, крейда, глина, пісок. Річки: *Прип'ять* з прит. *Стохід*. У районі багато озер, найбільші — Біле та Люб'язь. Грунти дерново-підзолисті, торфово-болотні. Лежить у зоні мішаних лісів. Ліси (сосна, дуб, вільха, береза, граб) займають 54 тис. га. Найбільше пром. підприємство — Любешівська ф-ка госп. виробів. Комбінат побутового обслуговування (Любешів) та 2 будинки побуту. Спеціалізація с. г.— землеробство льонарського і тваринництво мол.-м'ясного напрямів. У 1979 площа с.-г. угідь становила 48,5 тис. га, у т. ч. орні землі — 19,9 тис. га, сіножаті й пасовища — 28,7 тис. га. Осушено 17,7 тис. га. Осн. культури: льон, жито, овес, люпин, картопля. Скотарство, вівчарство, свинарство. В Л. р.— 20 колгоспів, один радгосп, райсільгосптехніка. Автомоб. шляхів — 333 км, у т. ч. з твердим покриттям — 139 км. У районі — 41 заг.-осв. і музична школи, сільс. профес.-тех. уч-ще; 49 лік. закладів, у т. ч. 3 лікарні. 19 будинків культури, 22 клуби, кінотеатр, 35 кіноустановок, 37 б-к, музей партизанської слави (с. Лобна). В Л. р. видається газ. «Нове життя» (з 1945).

П. С. Мельничук.

ЛЮБИ́МЕНКО Володимир Миколайович [4 (16).I 1873, с. Вейделевка, тепер Валуйського р-ну Бєлг. обл.— 14.IX 1937, Ленінград] — рад. ботанік, чл.-кор. АН СРСР (з 1922), акад. АН УРСР (з 1929). Закінчив Петерб. лісовий ін-т (1898) та Петерб. ун-т (1902). Працював у Франції (1903—08); у Нікітському (1908—13) та (1914—37) в Петроградському (Ленінградському) бот. садах (з 1931 — Бот. ін-т АН СРСР); викладав у Ленінгр. ун-ті та ін. навч. закладах, створив фітофізіологічні лабораторії в Києві і Харкові. Праці Л. присвячені питанням фізіології рослин, зокрема утворенню *хлорофілу* в рослинах, дослідженню *фотосинтезу* тощо. Л. вперше відзначив наявність хім. зв'язку між білками і хлорофілом у живій пластиді, висунув гіпотезу *еволюції* способів живлення рослин від *хемосинтезу* до фотосинтезу.

Тв.: Избранные труды, т. 1—2. К., 1963.

ЛЮБИ́МІВСЬКІ ГОРОДИ́ЩЕ ТА КУРГА́НИ — городище 3 ст. до н. е.— 3 ст. н. е. та група різночасних курганів біля с. Любимівки Каховського р-ну Херсон. обл. Розкопки городища провадилися в 20-х рр. 20 ст., 1951—52 та 1978. Досліджено залишки валу і рову, кам'яних наземних жител, госп. будівель і ям; знайдено знаряддя праці, місц. і привізний (античний) посуд тощо. Осн. заняття населення городища — землеробство й скотарство, ремесла, торгівля (зв'язки з античними містами, переважно з *Ольвією*). В 1968—69 поблизу с. Любимівки розкопано 60 курганів, у яких виявлено бл. 200 поховань від раннього бронзового віку до раннього середньовіччя. Переважна більшість поховань належить *скіфам* і датується кін. 5—3 ст. до н. е.

В. М. Зубар.

ЛЮБИ́МОВ Олександр Михайлович (4.III 1879, с. Пальцево, тепер Дмитрієвського р-ну Курської обл.— 19.XII 1955, Ленінград) — рос. та укр. рад. живописець. У 1895—98 навчався в Уч-щі тех. рисування О. Штігліца в Петербурзі, 1902—09 — в петерб. АМ у І. Рєпіна та П. *Чистякова*. Твори: «Циганка» (1906), «Українська дівчина» (1912), «Автопортрет» (1914), «Смерть буржуям!» (1927), «Виступ В. І. Леніна з балкона будинку Кшесінської в Петрограді» (1936), «Салют перемоги» (1945). В 1912—19 жив у Харкові; викладав у Харків. худож. уч-щі.

Літ.: Эткинд М. Александр Михайлович Любимов. Л., 1971.

ЛЮБИ́МОВА Віра Михайлівна (н. 7.V 1925, Ічня, тепер Черніг. обл.)— укр. рад. співачка (драм. сопрано), нар. арт. УРСР (з 1975). В 1951 закінчила Київ. консерваторію (клас Д. *Євтушенка*). З 1951 — солістка Київ. театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Партії: Одарка («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Настя, Дідона («Тарас Бульба», «Енеїда» Лисенка), Варвара («Богдан Хмельницький» Данькевича), Кошова («Молода гвардія» Мейтуса), Ярославна («Князь Ігор» Бородіна), Аїда («Аїда» Верді), Ортруда («Лоенгрін» Вагнера). Концертна діяльність.

ЛЮБИ́МСЬКИЙ Олександр Павлович [н. 13 (26).III 1907, м. Мелітополь, тепер Запоріз. обл.] — укр. рад. живописець, засл. діяч мист. УРСР (з 1968). В 1932 закінчив Харків. художній ін-т, де вчився в М. *Бурачека* й С. *Прохорова*. Твори: «Спуск до шахти» (1932), «Вечір у степу» (1937), панно «Збирання яблук» у павільйоні УРСР на ВДНГ СРСР (у співавт. з М. *Рибальченком*, 1939), «Не можна забути» (1968), «Зорі назустріч», «В думах про майбутнє» (обидва — 1969), «Первісток» (1971), «В обідню перерву» (1977) — чотири останні у співавт. з М. Рибальченком. У 1947—65 викладав у Харків. худож. інституті.

В. М. Любимова.

ЛЮБИНЕ́ЦЬКИЙ Роман (1885, с. Че́сники, тепер Рогатинського р-ну Івано-Фр. обл.— 30.VI 1945, м. Комаров поблизу Праги) — укр. співак (тенор) і педагог. У 1914 закінчив Віденську муз. академію. В 1914—15 — соліст Дрезденської, 1917—18 — Краківської, 1918—29— Загребської опер. У 1929—39 — професор консерваторії Польс. муз. т-ва, 1939 — 41— Львів. консерваторії. Партії: Фауст («Фауст» Гуно), Рудольф, Каварадоссі («Богема», «Тоска» Пуччіні), Хозе («Кармен» Бізе). В концертах виконував твори укр. композиторів та укр. нар. пісні.

ЛЮБИ́СТОК Григорій Михайлович (рр. н. і см. невід.) — укр. співак-бандурист 18 ст. У 1730—49 — музикант при дворі цариці Єлизавети Петрівни. В 1731 утік з Петербурга, але його було повернуто до царського двору. В 1749 Л. надано дворянство і чин полковника. Л. купив землю на Полтавщині близько Лубен, де й жив до самої смерті.

Літ.: А. М. Как началось знакомство великоруссов с песнями малороссийскими. «Киевская старина», 1886, № 8.

М. П. Полотай.

ЛЮБИ́СТОК (Levisticum) — рід багаторічних трав'янистих рослин родини *зонтичних*. Стебло прямостояче, дудчасте, угорі розгалужене, до 2 м заввишки. Листки перисто- або двоперисторозсічені, з великими зубчастими сегментами. Квітки дрібні, зібрані у складні зонтики. Плід — довгаста двосім'янка. 3 види, поширені у Зх. Європі та Малій Азії. В СРСР — 1 вид: Л. л і к а р с ь к и й (L. officinale). Вирощують в садибах у пд.-зх. районах Європ. частини СРСР, зокрема на Україні. Корені та кореневища Л. (містять до 1% ефірної олії) використовують у нар. медицині (при нервових, жіночих та ін. захворюваннях) та як пряноші.

О. М. Любимов. Портрет М. Р. Білецької. Пастель. 1916. Приватна збірка. Київ.

ЛЮ́БИЧ Іван Сергійович [справж. прізв.— Любушкін; 6 (18).XI 1899, Москва] — рос. рад. актор і режисер, нар. арт. УРСР (з 1954). Творчу діяльність почав 1920 в Пересувному театрі Червоної Армії. Потім працював у *Харківському Червонозаводському українському драматичному театрі* (1923—24), театрі «*Червоний факел*» (1926—27), в театрах Сімферополя, Воронежа, Тули, Іванова, Краснодара, Астрахані, з 1934 — в Харків. рос. драм. театрі (з 1939 — ім. О. Пушкіна). Ролі: Великатов («Таланти і поклонники» О. Островського), Городничий («Ревізор» Гоголя), Горлов («Фронт» Корнійчука), Святослав («Сон князя Святослава» Франка), Генерал Рудня («Люди в шинелях» Рачади),

О. П. Любимський. Студентка. 1979.

Є. С. Любич.

Доменіко («Філумена Мартурано» Е. де Філіппо). Вистави: «Остання жертва» О. Островського, «Весілля Кречинського» Сухово-Кобиліна «Пігмаліон» Шоу. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛЮБИЧ-ПАРАХОНЯК Олександра Іванівна [справж. прізв.— Парахоняк; 14.III 1892, Станіслав, тепер Івано-Франківськ — 23.II 1977, м. Винники, поблизу Львова] — укр. оперна співачка (лірико-драм. сопрано). Навчалась у Львів., 1912—14 — Варшавській (в О. *Мишуги*) консерваторіях. З 1917 виступала на сцені Львів. опери, а також у театрах Кракова, Катовіце, Познані, Торуня, Бидгоща. Партії: Оксана («Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського), Наталка («Наталка Полтавка» Лисенка), Татьяна, Іоланта («Євгеній Онєгін», «Іоланта» Чайковського), Галька та Аїда (однойменні опери Монюшка й Верді). Співала в хорах т-в «*Боян*» і «Бандурист», виступала в концертах на робітн. святах. У 1937 залишила сцену.

ЛЮБІНЬ ВЕЛИ́КИЙ — бальнеогрязьовий курорт Укр. РСР. Розташований за 22 км від Львова. Лікувальні фактори: джерела сірководневої сульфатно-кальцієвої води, що використовується для ванн, інгаляцій, зрошень; торф'яна грязь. Показання: захворювання органів руху, серцево-судинної та нервової систем, шкіри, жіночі хвороби. Санаторії, поліклініка.

ЛЮБКА (Platanthera) — рід трав'янистих рослин родини *зозулинцевих*. Листки прості, здебільшого овальні. Квітки зібрані у волотевидне суцвіття. 70 видів (за ін. джерелами, до 200), поширу помірних і троп. зонах Пн. півкулі. В СРСР — 8 видів, у т. ч. в УРСР — 2. Найпоширеніша Л. дволиста (P. bifolia) з білими запашними квітками, що мають сильний запах (увечері і вночі), росте переважно в лісах. Л. зеленоцвіта (P. chlorantha) із зеленуватими квітками без запаху. Молоді бульбовидні корені цих видів (т. з. салеп) використовуються в медицині для виготовлення відварів, що застосовуються при шлунково-кишкових захворюваннях.

ЛЮБЛІН — місто на Сх. Польщі, адм. ц. Люблінського воєводства. Розташований на р. Бистшиці (бас. Вісли). Вузол з-ць. 281,9 тис. ж. (1976). Уперше згадується в писемних джерелах 10 ст. Тут підписано польс.-лит. *Люблінську унію 1569*. За 3-м поділом Польщі (1795) відійшов до Австрії. В 1807—15 — у складі *Варшавського герцогства*, з 1815 — Рос. імперії. В 1915—18 окупований австро-нім. військами. З 1918 — в складі Польщі.

В 1939 окупований фашист. Німеччиною. В його передмісті було створено концтабір *Майданек*. 24.VII 1944 визволений Рад. Армією. До визволення Варшави 17.I 1945 — тимчасова столиця Польс. республіки. Гол. галузь пром-сті — маш.-буд. (з-ди вантажних автомобілів, с.-г. машин, терезів). Розвинуті також харчосмакова (м'ясна, мол., цукр., пивоварна, тютюнова, кондитерська), шкіряно-взут., швейна, деревооброб., буд. матеріалів галузі. Ун-т, мед. ін-т та ін. вузи. 4 музеї, 2 театри. Серед архіт. пам'яток: замок (13—16 ст., перебудовано 1824—26), ратуша (буд-во почато в 14 ст., перебудовано 1781—87, арх. Д. Мерліні), костьоли домініканців (15—17 ст.), св. Войцеха (1611—30), кармелітів (1610—19, бл. 1819 перебудовано на ратушу), палац Любомирського (тепер ун-т ім. М. Склодовської-Кюрі; бл. 1693, арх. Тільман Гамерський, перебудовано 1823—29), театр (1884—86, арх. К. Козловський) та ін.

ЛЮБЛІНСЬКА У́НІЯ 1569 — угода про об'єднання Польщі і *Великого князівства Литовського* в єдину державу — *Річ Посполиту*, підписана 28.VI в м. Любліні на спільному сеймі польс. і лит. феодалів (1.VII її було затверджено окремо депутатами польс. і лит. сеймів). Була укладена Великим князівством Литовським в умовах його поразки у війні з Росією (див. *Лівонська війна 1558—83*). Правлячі кола Литви прагнули шляхом підписання Л. у. дістати допомогу Польщі в боротьбі з Росією. У свою чергу, правлячі кола Польщі, скориставшись з тяжкого воєнного становища Литви, прагнули приєднати її територію. За Л. у. Польща і Литва об'єднувалися в єдину д-ву на чолі з виборним королем та спільними сеймом і сенатом. Разом з тим Литва зберігала свої права, суд, адміністрацію, військо, скарб, офіц. «руську» мову. Л. у. оголосила Лівонію спільним володінням Польщі і Литви, підтвердила приєднання до польс. корони укр. земель, що були до того в складі Великого князівства Литовського,— Волинського, Підляського, Київ. та Брацлавського воєводств (перед тим приєднання їх було оформлено універсалами польс. короля *Сигізмунда II* Августа, який одночасно був великим князем литовським; шляхту цих воєводств було зрівняно в правах з польс. шляхтою). Укладення Л. у. викликало посилення соціального та нац. гноблення на Україні, що привело до піднесення визвольної боротьби укр. народу.

Літ.: Дневник Люблинского сейма 1569 года. Соединение великого княжества Литовского с королевством Польским. СПБ, 1869; Історія Української РСР. т. 1. К., 1979.

О. І. Путро.

ЛЮБЛІНСЬКИЙ Юліан Казимирович [справж. прізв.— Мотошнович; 6 (17). XI 1798, с. Люблинець, поблизу м. Новограда-Волинського — 26.VIII (7.IX) 1873, Петербург] — декабрист. Походив з дворянської сім'ї. Навчався у Варшавському ун-ті (1819—22). За участь у студент. орг-ції «Союз вільних поляків» Л. було вислано до Новограда-Волинського під нагляд поліції. В 1823 разом з братами А. І. та П. І. *Борисовими* заснував *Товариство об'єднаних слов'ян*. Заарештований 1826. Перебував на каторзі і поселенні в Сибіру. Амністований 1856.

ЛЮБЛЯНА — місто на Пн. Зх. Югославії, столиця Соціалістичної Республіки *Словенії*. Розташована на р. Люблянці, поблизу її впадіння в р. Саву. Вузол з-ць і автошляхів. 190 тис. ж. (1973). Л. вперше згадується 1144. Найрозвинутіші маш.-буд. і металообр. пром-сть (великий гідротурбінний з-д, електротех. вироби, прилади та ін.). Підприємства хім., поліграф., деревообр., текст., харч. галузей. *Люблянський університет*, Вища пед. школа, Словенська філармонія (засн. 1702), Словенська академія наук і мистецтв, Ін-т ядерних досліджень та ін. н.-д. установи. Нац. і університетська б-ки. Нац. і Сучасна галереї, Нац., Словенський етногр. та ін. музеї. Архіт. пам'ятки: залишки античних укріплень, акведука, некрополя; фортеця Град (засн. у 9 ст., перебудована в стилі *барокко* в 16—17 ст., башта — серед. 19 ст.), палац єпископа (16—18 ст.), собор св. Миколая (поч. 18 ст., арх. А. Поццо), ратуша (поч. 18 ст., арх. Г. Мачек), Оперний театр (кін. 19 — поч. 20 ст.), стадіон та університетська б-ка (30-і рр. 20 ст., арх. Й. Плечник).

Любляна. Панорама частини міста

ЛЮБЛЯ́НСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т — один з найстаріших і найбільших університетів Югославії (*Словенія*). Засн. 1595—96 як єзуїтський коледж, 1809—10 реорганізовано. У 1919 одержав статус ун-ту. В 1978/79 навч. р. у складі Л. у. було 10 ф-тів: філос., юрид., екон., природнич. наук і технології; архітектури, цивільного будівництва і геодезії; електротех., механіко-тех., мед., біотех.; соціології, політ. наук і журналістики. В б-ці Л. у. (засн. 1774) — 1200 тис. томів.

А. В. Санцевич.

ЛЮБО́В — високе моральне почуття, яке полягає у стійкій, самовідданій і свідомій прихильності людини до когось чи чогось, зумовленій визнанням позитивних якостей об'єкта Л. або спільними переконаннями, життєвими цілями та інтересами людей. Протилежністю Л. є ненависть, тобто почуття стійкої та свідомої ворожості, відрази до когось або чогось. Предметом Л. можуть бути конкретні й узагальнені об'єкти (батьківщина, праця, конкретна людина тощо). Л.— явище соціально-історичне: розвиток її завжди залежить від суспільного буття і класового становища людей, від *суспільних відносин* і зумовленого ними реального ставлення людини до ін. людей, від досвіду людей, ідеології й культур. рівня. У вужчому розумінні слова Л., або кохання,— це стійка, са-

мовіддана і свідома прихильність до особи іншої статі. Проте і в статевій любові важливе не тільки і не стільки веління природи, а те, що веління природи перетворюється на духовне спілкування (єднання) людей різних статей, на їхнє взаємне моральне і розумове збагачення *Л. Й. Марісова.*

ЛЮБО́ВИЧ Петро (1826, с. Старий Збараж, тепер у складі м. Збаража Терноп. обл.— 1869, с. Гримайлів, тепер Гусятинського району Терноп. обл.) — укр. композитор. У 1853 закінчив Львів. духовну семінарію. З 1854 — диригент церковного хору в Перемишлі. Автор фп. попурі «Улюблені українські солоспіви» — першого зразка укр. фп. музики в Галичині. *Р. Я. Пилипчук.*

ЛЮБО́ВСЬКИЙ Петро Михайлович (рр. н. і см. невід.) — укр. філософ, психолог і педагог першої чверті 19 ст. Закінчив Харків. ун-т (1808). Викладав у гімназії в Харкові Був членом Харків. наук. товариства, належав до вчених, що групувалися навколо Т. *Осиповського* і з матеріалістичних позицій вели боротьбу проти *ідеалізму*. Розробляючи питання теорії пізнання і логіки, обгрунтовував принципи матеріалістичного *сенсуалізму*. Вважав *відчуття* джерелом пізнання. Водночас великого значення в процесі пізнання надавав *мисленню*; вказував на неможливість мислення без *мови*. Пропагував патріотичні ідеї любові до вітчизни, до її культури. Автор праць «Про вигоди, що їх має людина від мови» (1812), «Короткий посібник з досвідного душеслів'я» (1815), «Дослідження з логіки» (1818). *О. Г. Губко.*

ЛЮБОМИ́РСЬКИЙ Григорій Львович (13.II 1865, Васильків, тепер Київ. обл.— 14.II 1937, Київ) — укр. рад. музикознавець, педагог, композитор. Навчався в Моск. та Петерб. консерваторіях. З 1891 — викладач муз.-теор. дисциплін, з 1904 — в Муз.-драм. школі М. В. Лисенка в Києві. З 1918 — професор Муз.-драм. ін-ту ім. М. В. Лисенка (з 1934 — Київ. консерваторії). Серед його праць — підручники з гармонії і теорії музики (зокрема, «Музичний слух, його виховання та удосконалення»). Л.— автор симфонії, «Східного танку» і «Елегії» для симф. оркестру, фп. п'єс тощо.

ЛЮБО́МЛЬ — місто Волин. обл. УРСР, райцентр. Залізнична станція. Вперше згадується в *Іпатіївському літописі* під 1287. У 1340 Л. загарбала феод. Литва, після *Люблінської унії 1569* — шляхет. Польща. Після 3-го поділу Польщі (1795) Л. у складі Зх. Волині возз'єднано з Росією. За *Ризьким мирним договором 1921* Л. відійшов до бурж.-поміщицької Польщі. В 1924 у місті було створено нелегальний повітовий комітет КПЗУ, в 1930 — нелегальний райком КПЗУ. В 1939 Л. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР. В роки Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації (25.VI 1941—20.VII 1944) в Л. діяв підпільний райком партії. У місті — з-ди: «Світязь» (виробляє вузли та деталі до магнітофонів) і хлібний, виробнича ділянця Володимир-Волинського комбінату мол. продуктів, райсільгосптехніка, комбінат побутового обслуговування. Профес.-тех. уч-ще, 2 середні, музична і спорт. школи. Будинок культури, кінотеатр, 2 б-ки, краєзнавчий музей. Архіт. пам'ятки: Георгіївська церква (1264), костьол (1412), льох від замку (15—16 ст.), частина торг. рядів (18 ст.). В Л. народилися народна артистка СРСР Н. М. *Ужвій* та український поет Р. А. *Братунь*.

ЛЮБО́МЛЬСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн.-зх. частині Волин. обл. УРСР. Утворений 1940. Площа 2,2 тис. км². Нас. 69,9 тис. чол. (1980). У районі — 100 населених пунктів, підпорядкованих міській, 2 селищним і 24 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — м. *Любомль*. Поверхня району рівнинна. Корисні копалини: торф, крейда, глина. Річки: Буг (на зх. межі району), верхів'я *Прип'яті* та її прит. Вижівки. Озера: *Світязь, Пулемецьке озеро*, Луки, Пісочне, Кримне та ін. Грунти дерново-підзолисті, торфово-болотні. Розташований у зоні мішаних лісів. Ліси (сосна, дуб, береза, осика, ялина) займають 89,9 тис. га. На тер. району — 4 держ. заказники (озера: Кримне, Пісочне, Пулемецьке і Світязь). Найбільші підприємства: любомльський з-д «Світязь» (виробляє вузли та деталі до магнітофонів), Шацький пром. комбінат і Головненський овочесушильний з-д. Комбінат побутового обслуговування (Любомль) та 4 будинки побуту. Землеробство району спеціалізується на вирощуванні зернових культур (жито, пшениця), картоплі, льону, овочів. Тваринництво м'ясо-мол. напряму. Площа с.-г. угідь 1979 становила 84,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 42 тис. га. В Л. р.— 27 колгоспів, радгосп, райсільгосптехніка з виробничим відділенням. Автомоб. шляхів — 523 км, у т. ч. з твердим покриттям — 292 км. У районі — 69 заг.-осв., музична і спорт. школи, профес.-тех. уч-ще, лісовий технікум (смт Шацьк); 93 лік. заклади, в т. ч. 4 лікарні. 32 будинки культури, 58 клубів, 4 кінотеатри, 93 кіноустановки, 75 б-к, 2 музеї (краєзнавчий у Любомлі та історичний у с. Хворостові). Архіт. пам'ятки: в с. Згоранах — дерев'яна Дмитріївська церква (1674), в с. Радехові — Успенська церква (1701), в с. Штуні — Богословська церква (1777). В с. Запіллі Л. р. народився укр. поет і публіцист В. *Мизинець*. У районі видається газ. «Радянське життя» (з 1939). *М. Д. Мілінчук.*

ЛЮБО́МСЬКА Євгенія Михайлівна (н. 18.III 1929, с. Саморідня Корсунь-Шевченків. р-ну Черкаської обл.) — укр. рад. педагог, Герой Соціалістичної Праці (1978). Закінчила Кам'янець-Подільський пед. ін-т (1960). Пед. діяльність почала 1950. З 1962 працює вчителькою укр. мови й л-ри у Жашківській серед. школі № 2 Черкас. обл. Нагороджена орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора. *О. К. Боброва.*

ЛЮБОМУ́ДРОВ Андрій Павлович [10.III (22.III) 1895, Москва — 18.VI 1972, Львів] — укр. рад. анатом, доктор мед. наук (з 1939), засл. діяч науки УРСР (з 1967). Член КПРС з 1948. У 1919 закінчив Військово-мед. академію в Ленінграді. В 1946—72 — зав. кафедрою нормальної анатомії Львів. мед. ін-ту. Праці Л. присвячені питанням функціональної анатомії судинної системи. Нагороджений трьома орденами Трудового Червоного Прапора, медалями.

ЛЮБОТИ́Н — місто районного підпорядкування Харківського р-ну Харківської області УРСР. Залізнична станція. Слободу Л. засновано в серед. 17 ст. На поч. 2-ї пол. 18 ст. в районі Л. діяли *гайдамаки*. Під час революції 1905—07 в Росії вибухнуло *Люботинське збройне повстання 1905*. Рад. владу встановлено в кін. грудня 1917. З 1938 Л.— місто. У Л.— текст. ф-ка, цегельний, спиртовий, сухих кормових дріжджів та хлібний з-ди; 12 заг.-осв. шкіл, залізничне тех. уч-ще та тех. школа; 9 лік. закладів, у т. ч. 2 лікарні; 3 клуби, кінотеатр, 6 б-к. В Л. народилися парт. і держ. діяч УРСР О. К. *Сербиченко*, укр. рад. скульптор Ф. П. *Балавенський*. У Л. починала свій трудовий шлях укр. рад. письменниця Н. Л. *Забіла*.

Любка дволиста: *1* — загальний вигляд рослини; *2* — квітка в розрізі. *3* — поліній з ніжкою

ЛЮБОТИ́НСЬКЕ ГОРОДИ́ЩЕ — городище 7—4 ст. до н. е. поблизу м. Люботина Харків. обл. Виявлене 1905, досліджувалося 1961—64. При розкопках відкрито залишки дерев'яно-земляної фортечної стіни, а також житл. і госп. будівель. Було знайдено унікальний горн для цементування заліза, численні знаряддя виробн. та обвуглені зерна пшениці, жита і проса, кістки тварин тощо. Населення Л. г. займалося землеробством, скотарством, різними ремеслами. Городище було одним з центрів бронзоливарного і залізоробного виробництва.

ЛЮБОТИ́НСЬКЕ ЗБРО́ЙНЕ ПОВСТА́ННЯ 1905 — повстання робітників-залізничників Люботина в грудні 1905 проти царського самодержавства. Почалося під впливом *Грудневого збройного повстання 1905* в Москві. Було без-

Любочки осінні.

посередньо пов'язане із збройним виступом харків. робітників (див. *Харківське збройне повстання 1905*). Революц. боротьбою люботинських залізничників керував Харків. к-т РСДРП. 10 (23).XII 1905 заг. страйк робітників ст. Люботин, що почався в перших числах жовтня, переріс у повстання. Повстанці заарештували адміністрацію станції, взяли під контроль рух поїздів, утворили тимчасове управління дороги, сформували із залізничників бойову дружину та кілька загонів нар. міліції. За допомогою прибулих з Харкова дружинників люботинська бойова дружина вночі проти 13(26).XII роззброїла місц. поліцію і жандармів, захопила сусідні станції Рижов і Нова Баварія. До повстанців приєдналися селяни навколишніх сіл. Повстання тривало до 17 (30).XII. Для придушення його царська влада направила значні військ. сили. В результаті збройної сутички було вбито і поранено 120 дружинників, понад 100 учасників повстання засуджено до ув'язнення і каторжних робіт.

Г. О. Рубцов

ЛЮБОЧКИ (Leontodon) — багаторічні трав'янисті рослини род. айстрових. Стебло просте, рідше розгалужене. Листки у прикореневій розетці, зубчасті або перистонадрізані до роздільних. Квітки язичкові, жовті або оранжеві, в багатоквітковому кошику. Плід — сім'янка з чубком. Понад 50 видів переважно в помірних областях Пн. півкулі; більшість — гірські рослини. В СРСР 16 видів, з них в УРСР — 12; найбільш поширені Л. осінні (L. autumnalis) і Л. щетинисті (L. hispidus), молоді листки яких використовують в салатах. Окремі види Л.— медоноси.

А. П. Лебеда.

ЛЮБЧЕНКО Любов Андріївна [н. 22.VI 1922, с. Яроповичі Андрушівського р-ну Житомир. обл.] — новатор с.-г. виробництва, засл. працівник сільс. г-ва УРСР (з 1972), Герой Соціалістичної Праці (1971). Член КПРС з 1946. В 1941—44 працювала бригадиром токарного цеху Магнітогорського металург. комбінату, з 1944 по 1948 — студентка Житом. с.-г. ін-ту, після закінчення його — агроном колгоспу «Більшовик» Андрушівського р-ну Житомир. обл., з жовтня 1950 — голова цього колгоспу. Л.— делегат XXII—XXIV з'їздів КПРС і XXIV та XXV з'їздів Компартії України, член ЦК КП України з 1961. Депутат Верховної Ради СРСР 6—10-го скликань. Нагороджена 2 орденами Леніна. ін. орденами, медалями.

Б. Ф. Рудківський.

ЛЮБЧЕНКО Панас Петрович [2 (14).I 1897 — 29.VIII 1937] — державний і парт. діяч УРСР. Н. в м. Кагарлику (тепер с-ще м. т. Київської обл.) в сім'ї селянина-бідняка. В революц. русі з 1913. В 1914 закінчив військово-фельдшерську школу в Києві. Після Лютн. бурж.-демократичної революції 1917 — член Київ. Ради робітн. депутатів. У 1918—20 належав до дрібнобурж. партії *боротьбистів*. Відповідно до рішення IV конференції КП(б)У (березень 1920) Л. в числі кращих елементів партії боротьбистів був прийнятий членом Комуністичної партії (парт. стаж зараховано з 1918). У 1920—21 — секретар Київ. губкому КП(б)У, заст. нач. політвідділу 2-ї Кінної армії, голова Черніг. губвиконкому. В 1922—26 — заст. голови Донец. губвиконкому, голова правління Спілки с.-г. кооперації УРСР, голова Київ. окрвиконкому. В 1927—34 — секретар ЦК КП(б)У. Одночасно з 1933 — перший заст. голови Раднаркому УРСР, з 1934 — голова Раднаркому УРСР. На XVII з'їзді ВКП(б) обраний кандидатом у члени ЦК ВКП(б), на IX з'їзді КП(б)У — кандидатом, на X—XIII з'їздах — членом ЦК КП(б)У. В 1929—34 — кандидат у члени Політбюро, з 1934 — член Політбюро ЦК КП(б)У. Обирався членом Президії ВУЦВК, членом ЦВК СРСР Нагороджений орденом Леніна.

«ЛЮД ПОЛЬСЬКИЙ» («Lud polski» — «Польський народ») — польс. емігрантська революційно-демократична організація, створена в Англії 1835 учасниками *польського повстання 1830—31*. Програма «Л. п.», складена її ідеологами С. *Ворцелем* і Т. *Кремповецьким* у дусі утопічного соціалізму, передбачала ліквідацію феод. землеволодіння шляхом селянської революції, встановлення колективної власності на засоби виробн., ліквідацію нац. гніту і створення демократичної республіки Польщі. Один з трьох осередків «Л. п.» — громада «Умань» (названо в пам'ять *Коліївщини*) проголошував у своєму маніфесті прагнення польс. революц. демократів до союзу з укр. і рос. народами. В 1846 «Л. п.» самороспустився, а члени його ввійшли до «Демократичного товариства». 1853—56 орг-цію було відновлено, встановлено тісні контакти з О. І. *Герценом* і М. П. *Огарьовим*. З 1875 «Л. п.» остаточно припинив свою діяльність.

ЛЮДВИНСЬКА Тетяна Федорівна [5 (17).V 1887, містечко Тальне, тепер Черкас. обл.— 1.II 1976, Москва] — учасниця революційного руху в Росії. Член КПРС з 1903. Н. в сім'ї дрібного торговця. З 1903 вела партійну роботу в Одесі, 1905—07 — член Одеського к-ту РСДРП. В 1907—09 — член Петерб. к-ту партії. Зазнавала репресій. У 1911—17 — в еміграції, секретар Паризької секції більшовиків. У травні 1917 повернулася в Росію. Після Жовтн. революції 1917 — на керівній парт. роботі в Москві, Ярославлі. З 1936 — за станом здоров'я на пенсії. Автор спогадів про В. І. Леніна. Нагороджена 2 орденами Леніна, медалями.

«ЛЮДВІГ ФЕЙЄРБАХ І КІНЕЦЬ КЛАСИЧНОЇ НІМЕЦЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ» — філос. праця Ф. Енгельса (1886), в якій дано аналіз становлення і розвитку марксист. філософії, її теор. джерел, розкрито суть здійсненого Марксом революц. перевороту в філософії, показано докорінну відмінність *діалектичного матеріалізму*, як наук. теорії пізнання і перетворення світу та до кінця послідовного і парт. вчення, від усіх попередніх філос. систем. У 1-му розділі Ф. Енгельс охарактеризував філософію Г. В. Ф. *Гегеля* як завершення *класичної німецької філософії*, одне з джерел марксизму, розкрив революц. роль діалектич. методу Гегеля, що вступає в суперечність з догматичним змістом його ідеалістичної системи, описав процес розпаду гегелівської школи. Ф. Енгельс показав, що Л. *Фейєрбах* завдав нищівного удару ідеалістичній філософії Гегеля, відновив матеріалізм як наук. філос. напрям. Проте, критикуючи ідеалізм Гегеля, Л. Фейєрбах відкинув також найцінніше його досягнення — *діалектику*. Філософія Л. Фейєрбаха є другим важливим теор. джерелом марксизму. Новий, вищий етап у розвитку філософії Ф. Енгельс пов'язував з іменем Маркса, який не тільки поєднав матеріалізм з діалектикою, а й докорінно переробив їх, долаючи обмеженість філософії Гегеля і Фейєрбаха. У 2-му розділі Ф. Енгельс дав наук. визначення *основного питання філософії*, його двох сторін, розкрив наук. неспроможність ідеалістичної філософії, протиставивши їй діалектичний матеріалізм як наук. світогляд, піддав критиці *агностицизм* І. *Канта* і Д. *Юма*, довів, що найрішучішим спростуванням будь-якої ненаук. філософії є *практика*, охарактеризував обмеженість франц. матеріалізму 18 ст. У 3-му розділі Ф. Енгельс піддав критиці ідеалістичне розуміння історії Фейєрбахом, абстрактний антропологічний характер його поглядів на мораль і релігію. У 4-му, останньому, розділі Ф. Енгельс виклав осн. положення філософії діалектичного матеріалізму як революц. вчення, що спрямоване на перетворення дійсності; довів, що відкриття К. Марксом матеріалістич. розуміння історії було величезним завоюванням людської думки. Ф. Енгельс писав, що К. Маркс уперше розкрив і науково пояснив рушійні сили сусп. розвитку, його матеріально-екон. основу, а також ідеологічну надбудову — *право, філософію, мораль* і *релігію*, показав істор. роль і значення *класової боротьби* в істор. процесі. В. І. Ленін високо оцінював працю «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії», ставлячи її в один ряд з «*Маніфестом Комуністичної партії*» і «*Анти-Дюрінгом*» (див. Повне зібр. тв., т. 23, с. 40). Уперше надрукована в теор. журналі нім. соціал-демократії «Die Neue Zeit» (1886, № 4—5). У 1892 в Женеві група «Визволення праці» видала повний рос. переклад праці, зроблений Г. В. *Плехановим*. У 1899 у Львові вийшов укр. переклад (з російського тексту).

ЛЮДВІГСГАФЕН — місто на Зх. ФРН, в землі Рейнланд-Пфальц. Вузол з-ць і автошляхів, значний порт на лівому березі Рейну. 172,7 тис. ж. (1975). Разом з сусіднім м. Мангеймом утворює пром. агломерацію. Значний центр хім. пром-сті (найбільші в країні хім. і нафтохім. комбінати). Розвинуті також маш.-буд. (гол. чин. устаткування для хім. пром-сті), металург. (виробн. арматури), склоробна і харчосмакова галузі.

ЛЮДВІСА́РСТВО — в минулому — виливання з міді дзвонів, гармат, ліхтарів, коновок, прикрас, посуду тощо. Виникло на Україні в 14 ст. Див. *Ліярництво*.

ЛЮДЕНДО́РФ (Ludendorff) Еріх (9.IV 1865, Крушевня, поблизу Познані, тепер ПНР — 20.XII 1937, Тутцінг, Баварія, тепер ФРН) — нім. військ. діяч, генерал (1916), один з ідеологів нім. *мілітаризму*. Під час 1-ї світової війни з листопада 1914 — нач. штабу Сх. фронту, з 1916 як заст. П. *Гінденбурга* фактично очолював збройні сили Німеччини. Після розгрому нім. військ — у відставці (1918). З 1919 — один з лідерів крайніх контрреволюц. сил Німеччини, виступав за встановлення військ. диктатури. В 1923 в Мюнхені разом з *Гітлером* вчинив спробу фашист. перевороту, що закінчилася провалом. Один з основоположників теорії т. з. *тотальної війни*.

«ЛЮ́ДИ» — різні категорії населення феодальної Русі. Спочатку — вільні общинники. За *Київської Русі* — общинники, які підлягали юрисдикції князя і сплачували йому *данину*, а також залежне від церкви населення. Пізніше — різні категорії вільного й особисто залежного населення у феод. суспільстві: люди «вільні», «гулящі», «дворові», «задушні», «кабальні», «посадські», «служилі», «тяглові», «чорні» тощо.

ЛЮДИ́НА — істота, яка стоїть на найвищому щаблі розвитку живих організмів на Землі. Виникла Л. внаслідок тривалого і складного історико-еволюційного розвитку (див. *Антропогенез*). Як біол. істота вона належить до роду людина (Homo) родини *гомінід*, *еволюція* викопних представників якої йшла в напрямі розвитку ознак людини. Ця родина належить до підряду *мавп*, який разом з півмавпами об'єднується в ряд *приматів* класу *ссавців*, які, в свою чергу, належать до підтипу *хребетних* типу *хордових*.

В будові і функціях організму Л. є чимало спільних рис з хребетними тваринами, особливо з ссавцями. Виникнення морфофункціональних особливостей тіла Л., якими вона відрізняється від тварин, пов'язане гол. чин. з трудовою діяльністю. Такими особливостями є відносно великі півкулі *головного мозку* з розвинутими корковими центрами, з діяльністю яких пов'язані *свідомість*, членороздільна мова, абстрактне мислення (елементи *другої сигнальної системи*); своєрідна верхня кінцівка — *рука*, що відзначається великою свободою рухів пальців і в своїх діях тісно пов'язана з діяльністю вищих коркових центрів; прямоходіння і пов'язана з ним будова черепа, хребта, нижніх кінцівок і внутрішніх органів; рівний ряд зубів з деякими ознаками *редукції*; подовжений період дитинства тощо. Рід Homo в сучас. період представлений одним видом — Л. розумна (H. sapiens), який являє собою заключний щабель становлення Л. Викопними представниками роду Homo є найдавніші Л. (*архантропи*), які в наш час об'єднані у вид H. erectus, і давні Л. (*палеоантропи*), об'єднані у вид H. neanderthalensis. Виділений англ. вченими Л. Лікі, Ф. Тобайясом і Дж. Нейпіром у 1964 на підставі знахідки в ущелині Олдовай вид H. habilis — Л. уміла (як і кілька останніх знахідок решток африканських форм, морфологічно близьких до H. habilis) нині більшість вчених вважає однією з прогресивних форм *австралопітеків*, що належать до виду Australopithecus habilis. Така думка грунтується на деталях рельєфу зліпків головного мозку цієї істоти (В. І. Кочеткова), відсутності ознак редукції в її зубній системі (О. О. Зубов) і наявності ознак, що свідчать про нестійкість її прямоходіння (В. П. Якимов, Є. І. Данилова). Крім того, дуже примітивні знаряддя, виготовлення яких приписують Homo habilis, не мають сталих форм, характерних для знарядь праці найдавніших Л. Як вважає більшість рад. антропологів, перехід від палеоантропів до *неоантропів* (людей сучас. типу, що виникли на початку пізнього *палеоліту*) відбувався протягом тривалого часу, загалом приблизно 40 тис. років тому, в одній великій зоні (див. *Моноцентризм*), звідки неоантропи розселилися по всіх континентах протягом пізнього палеоліту, змішуючись в ранню добу останнього з локальними групами *неандертальців* Сх. півкулі (див. також *Поліцентризм*).

Аналіз палеоантропологічних знахідок пізнього палеоліту доводить, що вже тоді намітилась диференціація виду Homo sapiens на раси (див. *Раси людини*). За кольором шкіри, формою волосся, ступенем виступання і шириною носа та рядом інших, несуттєвих у масштабі виду, ознак сучас. людство поділяють на три (європеоїдну, негроїдну і монголоїдну) або на чотири (виділяючи окремо австралоїдну) великі раси. Всі вони належать до одного виду — H. sapiens. Про це свідчить (спростовуючи антинаук. домисли расистів) близькість їхніх морфофізіол. ознак і розумових здібностей. Проте Л. властивий значний *поліморфізм* за функціональними і морфологічними особливостями. Разом з тим у різних людей ці особливості можуть бути близькими, що дає змогу виділяти певні типи *конституції людини*.

Праця і цілеспрямовані зміни умов існування значною мірою звільнили людину від впливу природи з її всеохоплюючим *добором природним*, внаслідок цього біологічна еволюція, що грунтується на тілесному пристосуванні організму до умов навколишнього середовища, поступилась місцем еволюції матеріальної і духовної культури суспільства. Але незначні епохальні морфофізіол. зміни, що є наслідком мікроеволюційних процесів (див. *Мікроеволюція*), — коливання зросту, довжини і ширини черепа тощо (див. *Акцелерація*) — фіксуються протягом всього часу існування Л. сучас. типу і відбуватимуться у майбутньому. Походження, еволюцію, морфологічні і фізіол. особливості Л. та її рас, а також поширення їх на землі вивчає *антропологія*. Див. також *Анатомія, Генетика людини, Генетика медична*.

Марксистсько-ленінська філософія розглядає Л. як соціальну істоту, продукт і суб'єкт трудової *діяльності* і *культури*, як вищий ступінь у розвитку живих організмів. Вирішальну роль у процесі становлення Л. відіграли праця і виникнення виробничого колективу. Від усього досусп. матеріального світу Л. відрізняється притаманним лише їй якісно специфічним способом буття — *практикою*, яка визначає і такі суто людські ознаки, як свідомість, *творчість*, які перетворюють Л. на сусп. істоту (див. *Виробництво матеріальне, Духовне виробництво*). Сутність людини розкривається в її діалектич. взаємодії з *суспільством*. Формування Л. як *особи* можливе лише в суспільстві, тому суттєву характеристику Л. становить сукупність *суспільних відносин*. Кожна конкретна Л., будучи неповторним індивідуумом, водночас несе в собі родову сутність (див. *Рід*), формується як особа в певних сусп.-екон. та культурно-істор. умовах. К. Маркс відзначав, що Л. «тільки в суспільстві може розвинути свою справжню природу, і про силу її природи треба судити не по силі окремих індивідуумів, а по силі всього суспільства» (Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 2, с. 138). Разом з тим Л. є найвищим продуктом розвитку *матерії*, що визначає нерозривну єдність її соціальних та біол. характеристик. При цьому вирішальна роль соціальних факторів не знімає дію фізіол. закономірностей, а включає їх у соціальну сутність людини у перетвореному вигляді. Виявлення біол. закономірностей у Л. опосередковано соціальними умовами.

Проблема взаємодії соціального і біол. в Л. є найважливішою в комплексі наук про Л., виконує функцію інтегруючої основи природничих, гуманітарних і соціологічних досліджень, зумовлює зростання методологічної та загальнотеор. ролі діалектико-матеріалістичної філософії в синтезі наук про Л. Навколо проблеми Л. точиться гостра ідейна боротьба. Бурж. соціологи перекручують справжню сусп. сутність Л., намагаючись виправдати соціальне гноблення людини людиною і увічнити капіталістичні експлуататорські порядки, проповідують ідеї *расизму, фрейдизму, екзистенціалізму, персоналізму* тощо. Всебічний розквіт фізичних і духовних сил Л. здійснюється лише за умов повного знищення соціального гніту і експлуатації людини людиною, тобто при *комунізмі*.

Літ.: Григорьян Б. Т. Философия о сущности человека. М., 1973; Кочеткова В. И. Палеоневрология. М., 1973; Дубинин Н. П., Шевченко Ю. Г. Некоторые вопросы биосоциальной природы человека. М., 1976; Алексеева Т. И. Географическая среда и биология человека. М., 1977; Алексеев В. П. Палеоантропология земного шара и формирование человеческих рас. Палеолит. М., 1978; Рогинский Я. Я., Левин М. Г. Антропология. М., 1978; Данилова Е. И. Эволюция руки. К., 1979; Харрисон Дж. [та ін.]. Биология человека. Пер. с англ. М., 1979.

Л. А. Любченко.

П. П. Любченко.

С. П. Людкевич.

Р. Люксембург.

Люкарна.

Див. також літ. до ст. *Антропогенез*. *Є. І. Данилова, В. Д. Дяченко* (антропологічний аспект), *М. Феоктістов* (філософський аспект).

«ЛЮДИ́НА І СВІТ» — щомісячний науково-популярний атеїстичний журнал т-ва «Знання» УРСР. Виходить у Києві з жовтня 1960 (до 1965 — під назвою «Войовничий атеїст»).

Журнал друкує теор. статті з питань наук. атеїзму, історії релігії та методики наук.-атеїстичної пропаганди, популяризує здобутки природничих наук, нові рад. свята, обряди тощо.

ЛЮДИ́НА-ОПЕРА́ТОР — людина, що бере участь у керуванні об'єктами і системами і є складовим елементом *системи «людина — машина»*. Може виступати як приймач і ретранслятор *інформації*, аналізувати інформацію і приймати рішення, розробляти керуючі команди, контролювати справність елементів системи, програмувати роботу системи та її вузлів чи бути виконавцем тієї або ін. команди. Л.-о. може сприймати і передавати інформацію одночасно по різноманітних каналах (зір, слух, мова, дотик тощо), може раціонально використовувати надлишкову інформацію, здатна після певного навчання діяти в системах керування з різними функціональними й структурними схемами тощо. Розподіл функцій між Л.-о. і *автоматами* в керованих системах визначається властивостями, якими людина поступається перед автоматами (малою пропускною здатністю, порівняно швидкою втомлюваністю, здатністю відволікатися й забувати, великою залежністю від зовн. впливів тощо). Див. також *Ергономіка*.

ЛЮДИ́НО-ГОДИ́НА — одиниця обліку робочого часу. Відпрацьованою Л.-г. вважають годину фактичної праці трудящого в урочний або надурочний час.

ЛЮДИ́НО-ДЕНЬ — одиниця обліку робочого часу. Відпрацьованим Л.-д. вважають вихід робітника на роботу і його участь у виробн. незалежно від кількості відпрацьованих ним у цей день годин. До облічуваних належать Л.-д., відпрацьовані в звичайні й вихідні дні (понаднормові роботи), Л.-д. працівників, які перебувають у служб. відрядженнях чи працюють за нарядом заводоуправління поза тер. свого підприємства тощо.

ЛЮДИ́НО-МАШИ́ННА СИСТЕ́МА — те саме, що й *система «людина — машина»*.

ЛЮДИНОПОДІ́БНІ МА́ВПИ, антропоїди (Anthropomorphidae, синонім Simiidae) — родина вузьконосих мавп ряду *приматів*. В родині Л. м. десять видів з чотирьох родів: *горила, шимпанзе,* поширені у тропіч. смузі Африки, та *гібон* і *орангутан*, які живуть у пд.-сх. частині Азії та на о-вах Калімантан і Суматра. За ін. класифікацією шимпанзе, горилу й орангутана об'єднують у родину власне Л. м., або понгід (Pongidae) — великих антропоїдів, а гібона відносять до родини гібонових (Hilobatidae) — малих антропоїдів. Довж. тіла Л. м. від 45 см (гібон) до 2 м (горила), маса відповідно від 5 до 300 кг. Тіло здебільшого кремезне, масивне; передні кінцівки довші від задніх; перший палець протиставлений іншим; на всіх пальцях є *нігті*; хвіст, защічні мішки та сідничні мозолі відсутні (невеликі є лише у горил). Голова округла. Лицьовий відділ видається вперед. Головний мозок добре розвинений, має складну будову, об'єм його у гібонів 100—150 см³, у великих мавп 350—600 см³. Волосяний покрив густий з підшерстком чорного (у гібонів), коричневого або рудого кольору (у ін. видів). Л. м. мають багато анатоміч. і фізіол. ознак, спільних з людиною: наявність 32 постійних зубів, подібність у будові скелета та окремих зовн. і внутрішніх органів, в біохімічній структурі крові тощо.

Л. м. властивий високий рівень розвитку вищої нервової діяльності. Л. м.— мешканці тропічних лісів, тримаються невеликими групами (5—15 особин). Ведуть деревний або наземний спосіб життя. По землі пересуваються гол. чин. у напіввипростаному стані, спираючись на передні кінцівки. Живляться рослинною їжею, а також дрібними тваринами, пташиними яйцями. Самка після бл. 9-місячної вагітності народжує 1 маля, яке тримається біля матері від 1 до 3 років. Статева зрілість настає у віці 8—12 років. Тривалість життя до 50—60 років. Предковими формами Л. м. вважають *дріопітеків*. Викопні рештки Л. м. відомі з третинних відкладів Пд. Африки, Пд. Азії, Китаю, Зх. Європи. Л. м. у зв'язку із зниженням чисельності взяті під охорону закону. 2 види гібонів, орангутан, шимпанзе карликовий, горила гірська занесені у *Червону книгу* Міжнародного союзу охорони природи. Іл. див. до окремих статей за їх назвами. *Г. П. Зіневич.*

ЛЮДКЕ́ВИЧ Станіслав Пилипович (24.I 1879, м. Ярослав, тепер ПНР — 10.IX 1979, Львів) — укр. рад. композитор, музикознавець, фольклорист, педагог, музично-громадський діяч, нар. арт. СРСР (з 1969), Герой Соціалістичної Праці (1979). В 1898—1907 навчався на філос. ф-ті Львівського ун-ту. Теорію композиції вивчав самостійно, а також у М. *Солтиса* (Львів), О. Цемлінського і Г. Греденера (Відень). З 1901 працював учителем (Львів, Перемишль), редагував журн. «Артистичний вісник» (1905—1907). В 1906—07 склав разом з О. *Роздольським* зб. «Галицько-руські народні мелодії». В 1916 опублікував збірку «Мелодії українських народних пісень з Поділля й Холмщини». Л. брав активну участь в організації *Вищого музичного інституту* ім. М. Лисенка у Львові (в 1910—15 — його директор, з 1919—викладач теор. дисциплін та інспектор філіалів). Працював з хорами «*Боян*», «Бандурист», «Сурма». Після возз'єднання укр. земель у єдиній Укр. Рад. державі (1939) Л.— професор і зав. кафедрою теорії та композиції *Львівської консерваторії* ім. М. В. Лисенка, одночасно (1939—51) — ст. наук. співробітник Львів. філіалу ін-ту фольклору АН УРСР. Творчість Л. перейнята ідеями революц. боротьби, громадян. пафосом, позначена масштабністю образного мислення й виразним нац. колоритом. У його доробку чільне місце займають монументальні вокально-симф. твори на тексти Т. Шевченка — кантата-симфонія «Кавказ», присвячена рос. революціонерам (1902—1913), кантата «Заповіт» (1934, 2-а ред., 1955) — та І. Франка — кантата «Наймит» (1941). Серед ін. вокально-інструм. творів кантатного типу — «Вічний революціонер» (1898), «Останній бій» (1914), «Вільній Україні» (1912—14, нова ред., 1939), «Конкістадори» (1941). Симф. музика Л. має програмний характер: «Прикарпатська симфонія» (1952), «Галицька рапсодія» (1928), симф. поеми «Каменярі» (1926, 2-а ред., 1956), «Веснянки» (1935), «Дніпро» (1947), «Пісня юнаків» (1948), «Не забудь юних днів» (1956), «Наше море» (1957), «Мойсей» (1962), «Чакона» (1964). Л.— автор опери «Довбуш» (1955), 2 фп. та скрипкового концертів, численних хорових композицій на тексти Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, М. Рильського та ін., обробок нар. пісень («Гагілка», «Ой Морозе, Морозенку», «Бодай ся когут знудив», «Про Бондарівну»), солоспівів («Спи, дитинко моя»). Серед музикознавчих праць Л.— теор. дослідження, істор. розвідки, публіцистика. Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1964.

Тв.: Дослідження і статті. К., 1976.

Літ.: Загайкевич М. С. П. Людкевич. К., 1957; Кос-Анатольський А. С. П. Людкевич. К., 1951; Павлишин С. Станіслав Людкевич. К., 1974; Творчість С. Людкевича. К., 1979. *М. П. Загайкевич.*

ЛЮДО́ВІК IX Святий (Louis IX; 25.IV 1214, Пуассі — 25.VIII 1270, Туніс) — король Франції з 1226 з династії *Капетінгів*. Провів ряд реформ для централізації держ. влади: судову (звузив значення сеньйоріальних судів, створив судову палату), фінансову (запровадив єдину повноцінну монету) і військову (замінив феод. ополчення найманим військом). Очолив 7-й та 8-й *хрестові походи*. Помер під час 8-го походу від чуми. В 1297 канонізований церквою.

ЛЮДО́ВІК XI (Louis XI; 3.VII 1423, Бурж — 30.VIII 1483, Плессі-ле-Тур) — король Франції з 1461 з династії *Валуа*. Проводив послідовну політику зміцнення королівської влади, централізації управління. У боротьбі проти феод. знаті, що протидіяла централізації, спирався на міста, дрібне і серед. дворянство. Л. XI в основному завершив тер. об'єднання країни. Сприяв розвиткові ремесла і торгівлі. За Л. XI було створено передумови для розвитку *абсолютизму* у Франції.

ЛЮДО́ВІК XIV (Louis XIV; 5.IX 1638, Сен-Жермен-ан-Ле — 1.IX 1715, Версаль) — король Франції з 1643 з династії *Бурбонів*. До 1651 при ньому регентшею була його мати Анна Австрійська, фактичним правителем до 1661 — кардинал *Мазаріні*. В той період було

придушено *Фронду*, укладено *Вестфальський мир 1648* та Піренейський мир 1659. За Л. XIV франц. *абсолютизм* досяг найвищого розвитку. В галузі економіки Ж. Б. *Кольбер* проводив політику *меркантилізму*. За Л. XIV Франція вела численні війни (участь у *Тридцятилітній війні 1618—48*, війні за *Іспанську спадщину* 1701—14 та ін.). На службі у франц. армії в той час перебував загін укр. козаків, що брав участь у здобутті Дюнкерка та боях проти ісп. війська.

ЛЮДО́ВІК XV (Louis XV; 15.II 1710, Версаль — 10.V 1774, там же) — король Франції з 1715 з дин. *Бурбонів*. До 1723 регентом при Л. XV був герцог Філіпп Орлеанський, 1723—26 країною управляв герцог Бурбон, 1726—43 — кардинал Флері. Значну роль у держ. справах відігравали фаворитки Л. XV маркіза Помпадур, графиня Дюбаррі. Внаслідок воєн з Великобританією Франція втратила більшу частину своїх колоній, в країні виникла фінанс. криза. Ставлення Л. XV до країни відображено у його відомому виразі: «Після нас — хоч потоп!».

ЛЮДО́ВІК XVI (Louis XVI; 23. VIII 1754, Версаль — 26.I 1793, Париж) — король Франції 1774—92 з династії *Бурбонів*. Гостра політ. криза в період правління Л. XVI привела до *Великої французької революції*. Внаслідок повстання 10.VIII 1792 Л. XVI було скинуто з престолу і ув'язнено з сім'єю в Тампль. За контрреволюц. діяльність його було засуджено судом *Конвенту* до страти і гільйотиновано.

ЛЮДО́ВІК XVIII (Louis XVIII; 17.XI 1755, Версаль — 16.IX 1824, Париж) — король Франції 1814—15 і з 1815 з династії *Бурбонів*. Брат *Людовіка XVI*. Під час *Великої французької революції* втік з Франції (1791), очолив контрреволюц. еміграцію. Після падіння *Наполеона I* (1814) зайняв королівський престол. Під час «*Ста днів*» утік у березні 1815 до Бельгії, повернувся до Франції в липні 1815 з військами іноз. д-в. Проводив політику в інтересах старого дворянства і клерикалів.

«ЛЮДО́ВЦІ» (від польс. lud — народ) — члени польських, в основному сел. партій, що виникли в 90-х рр. 19 ст. Після встановлення в Польщі нар.-демократичного ладу (1944) орг-ції «Л.» очистилися від реакційних елементів і 1949 утворили «Об'єднану селянську партію», що входить до складу *Фронту єдності народу* Польщі.

«ЛЮДСЬКИ́Х ВІДНО́СИН ТЕО́РІЯ» — сучасна бурж. доктрина, яка намагається обгрунтувати нібито гуманний характер капіталізму, зобразити відносини між експлуататорами і експлуатованими як суто «людські», засновані на християнських заповідях і не зумовлені приватною власністю на засоби виробництва. Звідси проповідь «класової гармонії», «народного капіталізму», можливості задоволення вимог трудящих без революц. боротьби шляхом вдосконалення «людських відносин». Виникла в 20-х рр. 20 ст. Провідні представники «Л. в. т.» — У. Мур, Е. *Мейо* та ін. Під виглядом «гуманізації праці» ідеологи «Л. в. т.» розробляють практичні рекомендації, спрямовані на підвищення прибутків монополій.

ЛЮ́ЕС (лат. lues — зараза) — те саме, що й *сифіліс*.

ЛЮЇЗИ́Т [за ім'ям амер. хіміка У. Л. Льюїса (1878—1943)]. $ClCH = CHAsCl_2$ — *отруйна речовина* шкірнонаривної дії. Суміш геометричних ізомерів хлорвініл-дихлорарсину; тех. Л.— темно-коричнева рідина з різким подразнюючим запахом, який у малих кількостях нагадує запах *герані*. Смертельна концентрація при дії на організм через органи дихання — 0,25 мг/л (15 хв), при попаданні на шкіру — 25 мг/кг. Ефективним засобом лікування уражень, спричинених Л., є димеркаптопропанол та його похідні. Л. вперше одержали наприкінці 1-ої світової війни 1914—18, але в бойових операціях не застосовували.

ЛЮЙШУ́НЬ, Порт-Артур — місто на Пн. Сх. Китаю, в пров. Ляонін. Розташований на п-ові Ляодун. Порт на узбережжі Жовтого м., залізнична станція. Понад 300 тис. ж. (1970). Розвинуте рибальство. Суднорем. з-д. Л. до кін. 19 ст. був невеликим містечком. За рос.-кит. конвенцією 1898 переданий в оренду Росії, Перетворений царським урядом на військ.-мор. фортецю (див. *Порт-Артур*). За *Портсмутським мирним договором 1905* Росія поступилася орендними правами на Л. Японії. В 1945 Рад. Армія визволила Л. За кит.-рад. угодою 1945 СРСР і Китай домовилися про спільне використання Л. як військ.-мор. бази протягом 30 років. В 1955 СРСР вивів з Л. свої військ. сили. У Л.— кладовища рос. воїнів, які загинули під час оборони Порт-Артура 1904—05, і рад. воїнів, що загинули у боротьбі з япон. загарбниками при визволенні Пн.-Сх. Китаю (1945).

ЛЮКА́РНА (франц. lucarne — слухове вікно) — віконний проріз на горищі або в *куполі*. Л. часто мають декоративне призначення, оздоблюються ліштвою, ліпленням тощо.

ЛЮКС (лат. lux — світло), лк, lx — одиниця *освітленості* в *Міжнародній системі одиниць* (Cl), дорівнює освітленості поверхні площею 1 м² при світловому потоці випромінювання, що падає на неї, 1 лм (див. *Люмен*).

ЛЮ́КСЕМБУРГ (нім. Luxemburg, польс. Luksemburg) Роза (5.III 1871, м. Замосць, тепер ПНР — 15.I 1919, Берлін) — діячка нім., польс. і міжнар. робітн. руху, одна із засновників *Соціал-демократії Королівства Польського і Литви* і КП Німеччини (КПН). Н. в бурж. сім'ї. Революц. діяльність почала ще в гімназії. Брала участь у роботі нелег. гуртків Соціально-революц. партії «*Пролетаріат*». У 1889 емігрувала в Швейцарію, 1897 закінчила Цюріхський ун-т і 1898 переїхала до Німеччини. Очолювала ліве крило нім. с.-д. Виступала проти *ревізіонізму*, зокрема проти *бернштейніанства*. Наприкінці 1905 — на поч. 1906 вела нелегальну революц. роботу у Варшаві. З 1906 знову працювала в Німеччині. Друкувалася в нім., польс. і рос. с.-д. пресі. Вела антимілітарист. пропаганду, за що під час 1-ї світової війни була тричі заарештована. Один з організаторів «*Спартака союзу*», брала провідну участь в Установчому з'їзді КПН. Автор теор. праць з політ. економії, питань робітн. руху, в яких відстоювала необхідність класової боротьби і завоювання влади пролетаріатом. При цьому Л. припустилася ряду теор. і тактичних помилок (недооцінка ролі пролет. партії, союзу пролетаріату з селянством, заперечення *права націй на самовизначення* тощо), за що її критикував В. І. Ленін (див. Повне зібр. тв., т. 30, с. 1—15). Після Великої Жовтн. соціалістичної революції Л. позбулася більшості помилкових поглядів. Після придушення бурж. урядом повстання берлінських робітників в січні 1919 Л. і К. *Лібкнехт* були по-звірячому вбиті контрреволюціонерами. Злочинницьке вбивство викликало хвилю протестів у всьому світі. Масові мітинги і демонстрації протесту відбулися в багатьох містах Країни Рад, зокрема в Катеринославі, Павлограді, Миколаєві та ін.

Тв.: Рос. перекл.— Накопление капитала. т. 1—2. М.— Л., 1934; Социальная реформа или революция. М., 1959; О литературе. М., 1961.
Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів: т. 9. Крок вперед, два кроки назад. Відповідь Н. Леніна Розі Люксембург; т. 25. Про право націй на самовизначення; Евзеров Р. Я., Яжборовская И. С. Роза Люксембург. М., 1974; Калашников Б. А. Вопросы исторического материализма в трудах Розы Люксембург. М., 1977.

ЛЮКСЕМБУ́РГ, Велике Герцогство Люксембург — держава в Зх. Європі.

В адм. відношенні поділяється на 3 округи, столицю виділено в окрему адм. одиницю.

Державний лад. Л.— конституційна монархія.

Діючу конституцію прийнято 1868. Глава д-ви — великий герцог. Законодавчу владу здійснює однопалатний парламент — Палата депутатів, що складається з 59 депутатів, яких обирає населення строком на 5 років. Членів уряду та його голову призначає великий герцог.

Герб Люксембургу.

ЛЮКСЕМБУРГ

Площа — 2,6 тис. км²

Населення — 360 тис. чол. (на поч. 1978)

Столиця —м. Люксембург

Люксембург. Будинок парламенту.

Церква Санкт-Віллібрордус в Ехтернаху. Інтер'єр. 1017—31.

Люксембург. Загальний вид міста.

Природа. Більшу частину тер. країни займає погорбована рівнина заввишки 300—400 м. На Пн.— відроги Арденн і Рейнських Сланцевих гір. Поклади заліз. руди, сланців, вапняків. Клімат помірний, м'який. Пересічна т-ра січня від 0 до +2°, липня — бл. 17°. Опадів 700—850 мм на рік. Річкова сітка густа, розгалужена, гол. річка — Мозель. Переважають бурі лісові й дерново-підзолисті грунти. Майже 30% площі Л. вкрито дубово-буковими лісами.

Населення. Бл. 76% населення — люксембуржці. Решта — переважно іммігранти (італійці, німці, французи та ін.). Офіц. мови — французька і німецька. Пересічна густота нас.— 138 чол. на 1 км² (1978). 68% нас. живе в містах. Найбільші міста: *Люксембург*, Еш.

Історія. Тер. сучас. Л. на поч. н. е. входила до складу Рим. імперії, в 6—7 ст. н. е.— до *Франкської держави*. В 963 утворено феод. володіння (графство, з 1354 — герцогство) Л. з центром — фортецею Люксембург.

За середніх віків тер. Л. належала Іспанії, згодом Австрії і Франції. За рішенням *Віденського конгресу 1814—15* на тер. Л. було утворено номінально незалежну д-ву — Велике герцогство Л., яким управляв король Нідерландів (до 1890). Сучас. кордони Л. визначені бельг.-нідерл. договором 1839. Лондонська конференція 1867 проголосила Л. «вічно нейтральною» д-вою. В 1868 в Л. запроваджено конституцію. В 90-х рр. 19 ст. в країні активізувався робітн. клас, засн. Люксембурзьку соціалістичну робітн. партію. Під час 1-ї світової війни 1914—18 Л. був окупований нім. військами. В післявоєнні роки в країні розгорнувся робітн. і демократичний рух. У 1921 засн. Компартію Л. В 1935 між Л. і СРСР встановлено дипломатичні відносини (1941—42 переривалися). В 1940 Л. був окупований фашист. Німеччиною. В країні на чолі з комуністами розгорнувся *Рух Опору*. В лютому 1945 Л. визволено від окупантів, сформовано новий уряд, до складу якого ввійшли комуністи (до 1947). З 1945 Л.— член ООН. В 1948 на вимогу реакційних кіл з конституції Л. виключено статтю про нейтралітет. З 1949 Л.— член *НАТО*. За *Паризькими угодами 1954* ввійшов до *Західноєвропейського союзу* (1955). З 60-х рр. посилилися ділові контакти Л. з СРСР (візити міністрів закорд. справ — в СРСР 1969, 1973, в Л.— 1972). У 1974 підписано договір про розвиток екон., пром., наукового й тех. співробітництва між СРСР і *Бельгійсько-Люксембурзьким союзом*. В лютому 1978 парламентська делегація Л. відвідала СРСР. У квітні 1978 було підписано меморандум про розширення рад.-люксембурзького співробітництва в галузі повітр. транспорту.

К. О. Джеджула.

Політичні партії, профспілки. Християнсько-соціальна народна партія (ХСНП), засн. в 70-х рр. 19 ст. Демократична (Ліберальна) партія (ДП), засн. 1947. Представники ХСНП і ДП у липні 1979 увійшли до складу коаліційного уряду. Люксембурзька соціалістична робітнича партія (ЛСРП) засн. в 90-х рр. 19 ст. Соціал-демократична партія Люксембургу, засн. 1971. *Комуністична партія Люксембургу*, засн. 1921.

Єдина незалежна профспілка Люксембургу, засн. 1978. Входить до МКВП. Люксембурзька християнська спілка робітників. Входить до ВКП.

Господарство. Л.— індустр. країна, основою економіки якої є металург. пром-сть експортного напряму, що контролюється бельг.-франц. капіталом. У зв'язку з заг. кризою капіталістичного г-ва 70-х рр. економіка країни розвивається повільними темпами, зростає число безробітних, знизився життєвий рівень трудящих. У пром-сті створюється понад 70% валового нац. продукту і зайнято бл. 50% самодіяльного населення країни. Провідне значення мають видобування заліз. руди (0,6 млн. т, 1979) і чорна металургія (3,8 млн. т чавуну і бл. 5 млн. т сталі, 1979). За виробн. сталі на душу населення Л. посідає 1-е місце у світі. В металург. виробн. використовують імпортні вугілля та кокс (з ФРН), а також заліз. руду (гол. чин. з Франції). Певного розвитку набула маш.-буд., хім. (виробн. фосфорних добрив з доменного шлаку), цем., керамічна, харч. пром-сть. У 1979 вироблено 1,35 млрд. кВт · год електроенергії. Гол. пром. центри — Люксембург (передмістя), Діффердanж, Еш, Дюделанж. В с. г. зайнято 10% самодіяльного населення. Обробляється 135 тис. га землі. Переважають невеликі сел. г-ва. Вирощують зернові культури (пшеницю, ячмінь, овес, жито), картоплю, овочеві. Розвинуті садівництво, виноградарство. Бл. 50% с.-г. угідь займають пасовища. Провідна галузь с. г.— тваринництво, в якому створюється 80% вартості всієї с.-г. продукції. Поголів'я (тис., 1979): великої рогатої худоби — 217, свиней — 80. У лісах — заготівлі деревини. Територією Л. проходять міжнар. з-ці та автомоб. шляхи, довж. їх відповідно 275 км і 5 тис. км (у т. ч. бл. 4 тис. з твердим покриттям). Розвинутий авіац. транспорт. Бл. 90% виробленої продукції вивозять (сталевий прокат, фосфорні добрива, цемент, ліс); довозять машини й устаткування, мінеральну сировину, нафтопродукти, тканини, продукти харчування тощо. Гол. торг. партнери — Бельгія, ФРН, Франція. Л.— значний фінанс. центр Зх. Європи. Завдяки пільговим умовам тут знаходяться контори численних іноз. банків та компаній. Грош. одиниця — люксембурзький франк (дорівнює бельг. франку). За курсом Держбанку СРСР 100 бельг. франків = 2,22 крб. (жовтень 1980).

В. І. Єфіменко.

Медичне обслуговування. В 1977 було 3848 лікарняних ліжок (108 ліжок на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 408 лікарів (11,3 лікаря на 10 тис. ж.). Лікарів готують за кордоном.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. В країні запроваджено обов'язкове безплатне навчання дітей віком від 6 до 15 років. Поряд з держ. є приватні школи. Навчання починається нім. мовою, з 2-го класу вивчається французька, що в серед. школі стає мовою викладання. Строк навчання у поч. обов'язковій школі 8—9, у середній (навчання платне) — 6—7 років: 6 — у сучас. ліцеї та 7 — у класичному. В 1976/77 навч. р. в обов'язковій школі було 34,5 тис. учнів; у серед. школах та ін. серед. навч. закладах — 22,8 тис. учнів (1975/76 навч. р.). В 1969 в країні засн. університетський центр по підготовці до вступу в зарубіжні ун-ти. В 1973 у м. Люксембурзі створено Ун-т праці (1978/79 навч. р.— понад 14,9 тис. студентів), який не дає повноцінної спец. освіти. В країні є ряд коледжів, що закінченої вищої освіти не дають, консерваторія. Наук. установи: Т-во натуралістів (засн. 1872), бактеріологічна лабораторія, мед. дослідницький коледж (засн. 1818), Ін-т Великого герцога з наук. секціями: історії, медицини, природничих наук, лінгвістики, л-ри й мист., соціальних наук та ін. У м. Люксембурзі є Нац. б-ка (засн. 1798) з понад 550 тис. томів, Нац. музей та картинна галерея.

В. З. Клепиков.

Преса, радіомовлення, телебачення. В 1979 в країні виходило 5 щоденних газет і 1 щотижнева заг. тиражем понад 100 тис. прим. Найбільші: «Люксембургер ворт» («Слово Люксембургу», з 1848) — орган ХСНП, нім. мовою; «Летцебургер журналь» («Люксембурзька газета», з 1880) — орган ДП, нім. і франц. мовами; «Тагеблат» («Щоденний листок», з 1912) — орган ЛСРП, нім. мовою. Орган Компартії Л. «Цайтунг фум летцебургер фоллек» («Газета народу Люксембургу», з 1946), нім. мовою. Радіомовлення й телебачення Л.— комерційні служби, належать «Компані люксамбуржуаз де теледілфюзьйон».

Архітектура та образотворче мистецтво. На тер. Л. знайдено пам'ятки первісної культури (дольмени, кераміку), худож. вироби кельтів, від римських часів — залишки терм, таборів і башт, барельєфи й мозаїки. За часів середньовіччя були споруджені романські капела замку Віанден і церква Санкт-Віллібрордус в Ехтернаху (поч. 11 ст.), готичні церкви, багато оздоблені скульп-

турою (14—16 ст.). В 2-й пол. 16 ст. в ряді споруд з'явилися риси Ренесансу, в 17 ст.— *барокко* (замки: Вітранж, 1610; Вільц, 1631, та ін.), в 19 ст.— *класицизму*, пізніше—еклектики. Серед споруд сучас. архітектури — Будинок радіо (1937—52), Нац. театр (1962—66, франц. арх. А. Бурбоне), обидва — в Люксембурзі, та ін. У 8—10 ст. виникла мініатюра. У 2-й пол. 18 ст. широко розвивалося декор.-ужиткове мист. (виготовлення фаянсу, меблів, виробів з металу). Мист. 19 ст. було під впливом франц. школи (портретист Ж. Б. Фрезе, пейзажист М. Кірш). На поч. 20 ст. тут поширився *фовізм* та нім. *експресіонізм* (живописець Й. Куттер). Сучас. мист. розвивається під впливом А. *Матісса*, П. *Пікассо* (художники В. Кесселер, Ж. Пробст, М. Хофман та ін.). Абстрактні композиції створює скульптор Л. Веркольє.

ЛЮКСЕМБУРГ — столиця держави Люксембург. Гол. екон. і культур. центр країни. Розташований при злитті річок Альзет і Петрюс. Вузол з-ць і автошляхів міжнар. значення. Бл. 80 тис. ж. (1978). Підприємства металург. (зокрема, сталеливарної), маш.-буд. (трансп. машинобудування), легкої та харчосмакової (у т. ч. пивоварні з-ди) пром-сті. Значний фінанс. центр — великі банки, правління ряду монополій. Ін-т Великого герцога, Т-во натуралістів та ін. наук. установи. Нац. та міська б-ки. Нац. музей. Муніципальний театр. Консерваторія. Серед архіт. пам'яток: руїни рим. сторожової вежі, скельна капела Сен-Кірен (6 ст. і 15 ст.), готична церква Сен-Мішель (1519, дзвіниця — 1634), Палац юстиції (1556—72, фасад — 19 ст.), собор Нотр-Дам (1613—21, арх. Ж. дю Блок), ратуша (1830) та ін. Л. вперше згадується в джерелах 963.

ЛЮКСЕМБУ́РГИ (нім. Luxemburger, Lützelburger) — династія, що правила в «*Священній Римській імперії*» (1308—13, 1347—1400, 1410—37), Чехії (1310—1437), Угорщині (1387—1437). Л. використовували свою владу для розширення родинних володінь. Основою зміцнення їхньої екон. і політичної влади була Чехія. За правління Л. був жорстоко придушений *гуситський революційний рух* в Чехії. Основні представники династії Л.— *Карл IV*, *Сигізмунд I*.

ЛЮКСМЕ́ТР (від лат. lux — світло і грец. μετρέω — вимірюю) — прилад для вимірювання *освітленості*, один з видів *фотометрів*. Розрізняють зорові і фотоелектричні Л. Дія зорового Л. грунтується на вирівнюванні яскравості двох суміжних світлових полів, освітленість одного з яких вимірюють, а другого — відома і відтворюється за допомогою внутр. лампи розжарювання. В основі дії фотоелектричного Л. лежить вимірювання електр. струму, що виникає в колі селенового *фотоелемента* при освітленні його світлочутливої поверхні, за допомогою *гальванометра*, шкала якого проградуйована в *люксах*.

ЛЮКС-СЕКУ́НДА, лк · с, lx · s — одиниця кількості освітлення в *Міжнародній системі одиниць* (СІ), дорівнює кількості освітлення, яке створюється за 1 с при освітленості 1 лк (див. *Люкс*).

ЛЮЛЛІ́ (Lulli, Lully) Жан Батіст (Джованні Баттіста Луллі; 28.XI 1632, Флоренція — 22.III 1687, Париж) — франц. композитор. Основоположник франц. нац. оперної школи. За походженням італієць. З 1646 — скрипаль і танцюрист при дворі Людовіка XIV, з 1653— придворний композитор (балети, дивертисменти, музика до п'єс Мольєра «Примусовий шлюб», 1664; «Міщанин-шляхтич», 1670, та ін.). З 1672 очолював Королівську академію музики й танцю. Твори: 15 опер (у т. ч. «Альцеста», 1674; «Тесей», 1675; «Арміда», 1686), бл. 30 балетів, 11 комедій-балетів, інструм. музика тощо.

ЛЮЛЬКА Архип Михайлович [н. 10 (23). III 1908, с. Саварка, тепер Богуславського р-ну Київ. обл.] — рад. конструктор авіац. двигунів, акад. АН СРСР (з 1968), Герой Соціалістичної Праці (1957). Член КПРС з 1947. Закінчив (1931) Київ. політех. ін-т, працював на підприємствах авіац. пром-сті у Харкові, Ленінграді, Москві (до 1939 одночасно викладав у Харків. авіац. ін-ті). З 1946 —ген. конструктор авіаційних двигунів, пізніше — генеральний конструктор з авіац. техніки, з 1958 — професор Моск. авіац. ін-ту. Розробив (1939—41) конструкцію першого в світі двоконтурного турбореактивного двигуна (ТРД). Під керівництвом Л. сконструйовано серію потужних ТРД для літаків з надзвуковою швидкістю, досліджено оптим. режими їхньої дії, а також нові енерг. речовини. Нагороджений 3 орденами Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1948, 1951.

ЛЮМБА́ГО (лат. lumbago, від lumbus — поперек), простріл — гострий біль, що виникає раптово у попереку. Причини: ураження м'язів, хребців та ін. внаслідок травми, охолодження, інфекції тощо. Лікування: постільний режим, теплові процедури, болезаспокійливі засоби, курортне (Одеса, Саки, Мацеста, Сочі, Цхалтубо) тощо.

ЛЮ́МЕН (лат. lumen — світло), лм, lm — одиниця світлового потоку в *Міжнародній системі одиниць* (СІ). Л.— світловий потік, який випромінює точкове джерело в тілесному куті 1 ср при силі світла 1 кд (див. *Стерадіан*, *Кандела*).

ЛЮ́МЕН-СЕКУ́НДА, лм · с, lm · s — одиниця світлової енергії в *Міжнародній системі одиниць* (СІ), дорівнює енергії, яка випромінюється за 1 с при світловому потоці 1 лм (див. *Люмен*).

ЛЮМ'Є́Р (Lumière) Луї Жан (5.X 1864, Безансон — 6.VI 1948, Бандоль) — франц. вчений, винахідник кінематографа, член франц. АН (з 1919). Закінчив пром. школу, працював на ф-ці фотоматеріалів свого батька. В 1895 разом з братом Огюстом Л. (20.X 1862, Безансон — 10.IV 1954, Ліон) розробив конструкцію апарата (кінематографа) для знімання і проеціювання «рухомих фотографій». Перше демонстрування кінопрограми, знятої на цьому апараті, відбулось у березні 1895 (платне — 28.XII) в Парижі. В 1898 Л. організував серійний випуск кіноапаратів, виробн. кіноплівки і знімання фільмів, пізніше провадив досліди в галузі об'ємного і кольорового кіно. У Франції встановлено щорічну премію імені Луї Люм'єра за документальний фільм.

ЛЮМІНА́Л — лікарський препарат. Те саме, що й *фенобарбітал*.

ЛЮМІНЕСЦЕ́НТНА ЛА́МПА — лампа, що її дія грунтується на явищі *люмінесценції*; газорозрядне *джерело світла*. Являє собою заповнений *інертним газом* та здебільшого парою металу (напр., ртуті) скляний балон, стінки якого всередині вкрито шаром *люмінофору*. При проходженні електр. струму в лампі виникає електр. розряд, під впливом ультрафіолетового проміння якого атоми металу, а потім і люмінофор починають світитись. Люмінофори вибирають такі, щоб світло лампи було близьким до природного. Найпоширенішими джерелами світла цього типу є люмінесцентні *ртутні лампи*. Строк експлуатації та яскравість Л. л. значно більші, ніж *ламп розжарення* такого самого призначення. За допомогою Л. л. освітлюють вулиці, приміщення, ними користуються в копіювальних апаратах тощо.

ЛЮМІНЕСЦЕ́НТНА МІКРОСКОПІ́Я — метод спостерігання мікрооб'єктів під *мікроскопом* з використанням люмінесцентного світіння, яке виникає при освітленні цих об'єктів синьо-фіолетовим або ультрафіолетовим промінням.

ЛЮМІНЕСЦЕ́НТНЕ КІНОЗНІМА́ННЯ — спосіб *кінознімання* з використанням *люмінофорів*, здатних до *люмінесценції* при опромінюванні ультрафіолетовим промінням; різновид *комбінованого кінознімання*. В процесі Л. к. об'єкти, що їх знімають, вкривають люмінесцентними фарбами (ксантеновими, тіазоловими тощо) і освітлюють ртутно-кварцовими лампами з *світлофільтрами*, що пропускають лише ультрафіолетове проміння. В результаті на кіноплівці (її чутливість до ультрафіолетового випромінювання підвищують *сенсибілізацією*) виникає зображення лише забарвлених об'єктів, а пристрої, що їх підтримують, і фон залишаються невидимими. Надалі фон одержують, експонуючи кіноплівку повторно (див. також *Проекційних суміщень метод*). Крім ультрафіолетових, використовують видимі промені; регулюванням їхньої інтенсивності посилюють кольоровий *контраст* і яскравість забарвлених і незабарвлених об'єктів. Для Л. к. використовують *кінознімальні апарати* з спец. *об'єктивами* (з прозорого кварцу, кам'яної солі або флюориту) і світлофільтрами чорного або сріблястого кольору. До Л. к. вдаються при зображенні «висячих» у просторі об'єктів, зоряного неба,

Ж. Б. Люллі.

А. М. Люлька.

Л. Ж. Люм'єр.

О. Люм'єр.

імітації об'єктів або речовин, що їх важко або неможливо використати в натурі (розплавленої лави, розжареного металу), при створенні світлових ефектів тощо. Спосіб Л. к. розроблено на Ленінгр. студії наук.-популярних фільмів. Перші фільми за цим способом — «Метеорити» (чорно-білий) і «Всесвіт» (кольоровий) — знято 1948.

Літ.: Кудряшов Н. Н. Специальные киносъемки. М., 1979.

В. В. Халяпін.

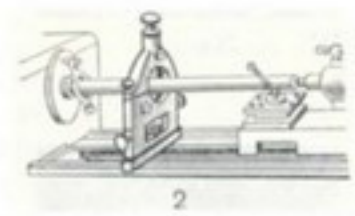

Люнети: 1 — у склепінні; 2 — верстатний.

ЛЮМІНЕСЦЕ́НТНИЙ АНА́ЛІЗ — метод дослідження різних об'єктів, оснований на явищі *люмінесценції*. Залежно від властивостей досліджуваного об'єкта, при Л. а. використовують фотолюмінесценцію, катодолюмінесценцію або хемілюмінесценцію. Найпоширеніший Л. а.— з використанням люмінесценції, збудженої ультрафіолетовим промінням. При Л. а. спостерігають або власне світіння досліджуваної речовини, або світіння спец. *люмінофора*, яким вона оброблена. Розрізняють с о р т о в и й Л. а., який дає змогу виявити відмінності між предметами, що здаються однаковими, та х і м і ч н и й Л. а., який дає можливість встановити в досліджуваній речовині наявність того чи ін. хім. елемента або групування (якісний аналіз), а також визначити їхню кількість (кількісний аналіз). Сортовий Л. а., при проведенні якого застосовується мікроскоп, наз. *люмінесцентною мікроскопією*. Чутливість кількісного Л. а. дуже висока і досягає для деяких органічних речовин $\sim 10^{-10}$ г/см³. Л. а. широко застосовують у хімії, біології, медицині, геології, археології, криміналістиці тощо.

Літ.: Люминесцентный анализ. М., 1961; Годжаев Н. М. Оптика. М., 1977.

М. В. Курик.

Люпин: 1 — вузьколистий, або синій; 2 — жовтий; 3 — білий; 4 — багаторічний.

ЛЮМІНЕСЦЕ́НЦІЯ (від лат. lumen — світло і ... escent — суфікс, який означає слабку дію) — випромінювання тілами світла, надлишкового над *тепловим випромінюванням* при тій самій температурі; відбувається протягом часу, значно більшого за період світлових коливань. Л. часто наз. х о л о д н и м с в і т л о м, оскільки вона можлива при будь-якій т-рі випромінюючого тіла. Природні явища Л., зокрема світіння деяких комах, мінералів, гниючого дерева тощо, відомі з давніх давен, проте детальне вивчення Л. почалося лише в кін. 19 ст. Значний внесок у встановлення осн. законів Л. та в розробку її практичних застосувань зробила рад. школа фізиків, створена С. І. *Вавиловим*. На відміну від теплового випромінювання Л. не має рівноважного характеру і є випромінюванням порівняно невеликої кількості *атомів, молекул* чи *іонів* при їхньому переході із збудженого стану в менш збуджений або основний. Тривалість люмінесцентного світіння визначається тривалістю збудженого стану, який, крім властивостей люмінесціюючої речовини (*люмінофора*), залежить і від зовн. умов. Л. може збуджуватися під дією світла (*фотолюмінесценція*), прискорених електронів (катодолюмінесценція), проникаючої радіації (*радіолюмінесценція*), внаслідок хім. реакцій (*хемілюмінесценція*), мех. деформацій (*триболюмінесценція*) тощо. За тривалістю світіння після припинення збудження Л. умовно поділяють на *флуоресценцію* (короткотривале світіння) та *фосфоресценцію* (довготривале світіння). Залежно від характеру елементарних процесів, що приводять до люмінесцентного випромінювання, розрізняють резонансну, спонтанну, вимушену (метастабільну) та рекомбінаційну Л. Р е з о н а н с н а Л. (флуоресценція) спостерігається в парі атомів та в деяких простих молекулах і зумовлена спонтанним випромінюванням з того ж енерг. рівня, на який перейшов атом (молекула) при поглинанні енергії. С п о н т а н н а Л., яка характерна для складних молекул у парі й розчинах та домішок у твердих тілах, відбувається внаслідок збудження атомів (молекул, іонів) на проміжні енерг. рівні з наступними випромінювальними, а частіше безвипромінювальними переходами на рівні люмінесцентного світіння. В и м у ш е н а (метастабільна) Л., прикладом якої є фосфоресценція органічних речовин, зумовлена переходом атома після збудження на метастабільний рівень з наступним його переходом на рівень випромінювання за рахунок внутр. енергії або додаткового *кванта світла*. Р е к о м б і н а ц і й н а Л. виникає внаслідок *рекомбінації* частинок, які розділилися при поглинанні збуджуючої енергії (напр., *радикали* й іони в газах, *електрони* і *дірки* в твердому тілі). Осн. характеристикою Л. є її е н е р г е т и ч н и й в и х і д — відношення випроміненої і поглинутої енергії. У разі фотолюмінесценції вводять поняття квантового виходу — відношення кількості фотонів люмінесцентного випромінювання до кількості поглинутих фотонів збуджуючого світла при фіксованій енергії останніх. Л. застосовують для вивчення будови і властивостей молекул, при кількісному і якісному хім. аналізі (*люмінесцентний аналіз*), кінозніманні (*люмінесцентне кінознімання*), дефектоскопії (люмінесцентна дефектоскопія), в *електронопроменевих трубках*, штучних джерелах світла (*люмінесцентні лампи*), *сцинтиляційних лічильниках* тощо.

Літ.: Фок М. В. Введение в кинетику люминесценции кристаллофосфоров. М., 1964; Грибковский В. П. Теория поглощения и испускания света в полупроводниках. Минск, 1975; Ландсберг Г. С. Оптика. М., 1976; Прингсгейм П. Флуоресценция и фосфоресценция. Пер. с англ. М., 1951.

М. В. Курик.

ЛЮМІНОФО́РИ (від лат. lumen — світло і грец. φορός — носій) — речовини, здатні до *люмінесценції*. Залежно від типу збудження розрізняють фотолюмінофори, катодолюмінофори, рентгенолюмінофори і т. д. Органічні Л. наз. органолюмінофорами, або люмогенами, неорганічні — *фосфорами*. Серед фосфорів виділяють Л. з кристалічною структурою— кристалофосфори. Більшість органолюмінофорів є власними Л., світіння яких зумовлене властивостями їх осн. речовини. Фосфори — невласні Л., їхнє світіння визначається властивостями незначної кількості (до 10^{-9}%) домішок (активаторів) в осн. речовині. Прикладом органічних Л. є *антрацен* і стільбен, фосфорів — сульфід цинку, активований міддю (ZnS · Cu). Л. широко застосовують в *люмінесцентному аналізі* та *рентгеноскопії*, як активні середовища в *лазерах*, при виготовленні *електронопроменевих трубок, люмінесцентних ламп*, для аварійного освітлення тощо. Див. також *Сцинтилятори*.

М. В. Курик.

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРІА́Т (від нім. Lumpen — лахміття) — деклясовані елементи в класово антагоністичному суспільстві (жебраки, бродяги, дрібні спекулянти, злодії, повії тощо). Особливо численний у капіталістичному суспільстві, де він постійно утворюється внаслідок хронічного *безробіття* та зубожіння трудящих мас. Поряд з дрібнобурж. прошарками Л.-п. становить соціальну основу анархізму, штрейкбрехерів, погромних та фашист. банд тощо.

ЛЮНЕ́Т (франц. lunette) — 1) В а р х і т е к т у р і — арковий проріз у *склепінні* або стіні, горизонтально обмежений знизу. В наскрізних Л. (мал.) звичайно розміщують вікна, «глухі» Л. часто прикрашають розписом або скульптурою. 2) У м а ш и н о б у д у в а н н і — пристрій, що додатково підтримує тонкі і довгі заготовки, оброблювані на верстатах. Люнет (мал.) запобігає *прогину* заготовок від власної ваги і тиску різця, підвищує їхню вібростійкість. 3) У в і й с ь к о в і й с п р а в і — відкрите з тилу укріплення з одним або двома прямолінійними валами і ровом по фронту і з боків. Л. застосовували з серед. 17 до поч. 20 ст.

ЛЮПИ́Н (Lupinus) — рід рослин родини *бобових*. Одно- і багаторічні, переважно трав'янисті рослини. Стебло прямостояче 1—1,5 м заввишки; зустрічається багато низькорослих видів і форм. Листки чергові, черешкові, складні, багатопальчасті з прилистками. Квітки зібрані у вертикальні китиці на верхівках гол. стебла й гілок. Плід — шкірястий біб. Походить з Середземноморського узбережжя і Пн. Америки. Понад 200 видів, у культуру запроваджено понад 10 видів. В СРСР — тільки культурні форми. Найпошир. однорічні види Л.: вузьколистий, або синій (L. angustifolius), жовтий (L. luteus), білий (L. albus), мінливий (L. mutabilis) та багаторічний Л. багатолистий (L. polyphyllus). Л. має важливе нар.-госп. значення. Серед *зернових бобових культур* він відзначається найбільшою азотфіксуючою здатністю (див. *Азотфіксація*). За *вегетаційний період* Л. на 1 га нагромаджує у своїй надземній і підземній масі до 200 кг азоту, багато фосфору, калію та ін. поживних речовин. Завдяки цій властивості Л. його використовують на зелене добриво (див. *Сидерація*). Л. багатий на білок. У зеленій масі вміст протеїну перевищує 20%, у зерні — 40%. Л. містить отруйні алкалоїди (лю-

винін, люпанін, люпинідон), що є причиною виникнення у тварин небезпечної хвороби — люпинозу. Тепер виведено нові сорти (табл.) малоалкалоїдних і безалкалоїдних Л., які можна згодовувати тваринам у необмеженій кількості. Урожай зерна Л. 20—25 ц/га, зеленої маси 500 ц/га і більше. Деякі види Л. вирощують як декоративні рослини.

Ф. П. Юхимчук.

ЛЮРСА́ (Lurçat) Андре (27.VIII 1894, Брюйєр, Вогези — 12.VII 1970, Со, поблизу Парижа) — франц. архітектор, представник *раціоналізму*. Член Франц. компартії. Брат Ж. *Люрса*. Навчався в школі красних мист. у Нансі та Парижі. Член Академії архітектури в Парижі (з 1939). Серед робіт — шкільний комплекс ім. К. Маркса у Вільжюїві (1931—33), реконструкція району Сен-Дені (1946—62), житл. комплекс у Блан-Менілі (1950—67), реконструкція м. Мобежа, деп. Нор (1945—63), санаторій Лей-Сен-Крістоф поблизу Нансі (1956), житл. масив у Сен-Максі (1958—67). В 1934—37 працював у СРСР.

ЛЮРСА́ (Lurçat) Жан (1.VII 1892, Брюйєр, Вогези — 6.I 1966, Сен-Поль-де-Ванс, Приморські Альпи) — франц. живописець, автор картонів для килимів. Брат А. *Люрса*. Спец. худож. освіти не мав. Л. відродив у Франції мистецтво килимарства. Кращі килими Л. виконував на фабриці в Обюссоні («Пісня миру», 1957—63, та ін.). Л. відомий також як майстер кераміки, ілюстратор і театр. художник. Килими, виконані Л., були представлені на виставці в Києві 1974.

ЛЮСТРА́ЦІЇ (польс. lustracja, одн., від лат. lustrum — п'ятиліття, податний чи фінансовий період) — описи держ. маєтностей, що періодично проводилися за ухвалою польс. сейму 1562 через кожні 5 років у Литві, Польщі та на загарбаних ними укр. і білорус. землях. На відміну від *інвентарів* Л. складалися не адміністрацією маєтку, а чиновниками-люстраторами або люстраційними комісіями, які виконували водночас ревізорські функції. Л. містили відомості про якість земель, про госп. витрати й чистий прибуток маєтностей. Після втрати Польщею державності в кін. 18 ст. царський уряд зберіг проведення Л. на тер. колишніх володінь шляхет. Польщі, що ввійшли до складу Рос. д-ви, в т. ч. на Правобережній Україні до 1876 (в Київ. губ. до 1886).

А. З. Барабой.

ЛЮТЕЇНОВІ КЛІТИ́НИ (від лат. luteus — жовтий) — залозисті клітини *жовтого тіла*. Періодично виникають у *яєчниках* статевозрілих ссавців, в т. ч. людини, після кожної *овуляції*; розвиваються з клітин *граафового пухирчика*. Одноядерні клітини, неправильноокруглої форми; в цитоплазмі міститься пігментно-жирова речовина з групи ліпохромів — лютеїн; виробляють гормон — *прогестерон*. Після проходження циклу розвитку лютеїн перетворюється на жир, а самі Л. к. зазнають *атрофії*.

ЛЮ́ТЕР (Luther) Мартін (10.XI 1483, Айслебен, Саксонія — 18.II 1546, там же) — діяч *Реформації* в Німеччині, основоположник *лютеранства*. В 1505 закінчив Ерфуртський ун-т, став ченцем августинського монастиря в Ерфурті; з 1512 — доктор богослов'я Віттенберзького ун-ту. 31.X 1517 Л. виступив з 95 тезами проти торгівлі *індульгенціями* та проти ін. зловживань католицької церкви, започаткувавши цим осн. положення нового віровчення. Відкинувши католицьку догму про посередництво церкви й духівництва між богом і віруючим, Л. оголосив віру єдиним шляхом «спасіння душі», заперечував авторитет папських декретів, рішень соборів і творів *отців церкви* й вимагав відновлення авторитету «святого письма», виступав за обмеження прав духівництва та проти його панівного становища в суспільстві. Визнавав правильність багатьох положень Я. *Гуса*. В 1520 прилюдно спалив папську буллу про відлучення його від церкви. Ідеї, висунуті Л., підхопили опозиційні й революц. верстви населення в боротьбі проти феод. ладу. В 1520—21, побоюючись наростання участі нар. мас у русі Реформації, Л. почав відходити від радикальних поглядів, а під час *Селянської війни 1524—26* повністю перейшов на позиції феод. князів, закликаючи їх до жорстоких розправ з повсталими селянами. Переклав *Біблію* нім. мовою, відіграв значну роль у розвитку нім. мови й літератури.

П. І. Косуха.

ЛЮТЕРА́НСТВО — один з осн. напрямів *протестантизму*. Виникло в 16 ст. в ході *Реформації* в Німеччині. Віровчення Л. спирається на *Біблію*. Основи Л. виклали *Лютер* і його послідовник Меланхтон у «Книзі згоди» (1580), до якої входять «Великий» і «Малий» катехізиси, «Аугсбурзьке сповідання» та ін. Осн. догматом Л. є положення про «спасіння душі» через особисту віру (без посередництва духівництва). Л. вимагало проведення секуляризації церковного майна. Обрядовість у Л. відповідає бурж. вимогам «дешевої» церкви: заперечується складна церк. *ієрархія*, чернецтво, вшанування ікон, культ «святих» тощо. З християнських таїнств Л. визнає *хрещення* (шляхом обливання немовлят) і *причащання*. Л. проголошує положення про заг. священство (здійснювати богослужіння може кожен віруючий), рівність усіх перед богом. Організаційною основою лютеран. церкви є громада, або *конгрегація*, якою керує церковна рада і *пастор*. Вищі церк. ієрархи в Л. — *єпископи* і *архієпископи*. Лютерани об'єднуються в нац. *євангелічні церкви*, які входять до складу Всесвітньої лютеранської федерації (з 1947). Богослужіння ведеться нац. мовами. Л. поширене в ФРН, скандінавських країнах, США та ін. В СРСР євангелічно-лютеранські церкви існують в Естонії та Латвії. Лютеранські церкви входять до *Всесвітньої ради церков*.

Літ.: Чанышев А. Н Протестантизм. М., 1969.

П. І. Косуха.

ЛЮТЕ́ЦІЙ [Lutetium; від лат. Lutetia — Лютеція (стародавня назва Парижа)], Lu — хім. елемент III групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 71, ат. м. 174, 97; належить до *лантаноїдів*. Відкрив 1907 франц. хімік Ж. Урбен. Л.— метал сріблясто-білого кольору, густина 9840 кг/м³, $t_{пл}$ 1660° С, $t_{кип}$ 3412° С. Хімічно активний. При високій т-рі взаємодіє з киснем, галогенами, сіркою та ін. неметалами. Сплавляється з багатьма металами. Чистий Л. застосовують для дослідних цілей, ізотоп ^{177}Lu — у радіотерапії злоякісних пухлин.

ЛЮТЕ́ЦІЯ (лат. Lutetia) — давнє поселення галльського племені паризіїв на місці сучас. *Парижа*. З серед. 1 ст. до н. е. стала значним торг. центром. З 3 ст. наз. Паризії (лат. Parisii, пізніше франц. Paris).

ЛЮ́ТИКОВ Пилип Петрович [28. XII 1891 (9.I 1892), с. Арсентьєвка, тепер Конишевського р-ну Курської обл.— 15.I 1943] — один з керівників парт. підпілля в Краснодоні (Ворошиловгр. обл.) під час Великої Вітчизн. війни 1941—45. Член Комуністичної партії з 1924. Н. в сел. сім'ї. З 1904 працював у Донбасі. Учасник громадян. війни на Україні. В 1920—41 — на госп. роботі в Донбасі. Під час нім.-фашист. окупації — секретар Краснодонського підпільного райкому партії. Під керівництвом Л. краснодонські комуністи і комсомольці створили підпільну комсомольську орг-цію «*Молода гвардія*». Заарештований і закатований гестапо. Посмертно нагороджений орденом Леніна.

ЛЮ́ТИЧІ, велети — союз зх.-слов'ян. племен (доленчан, ратарів, хижан та ін.) 8—12 ст. на пд. узбережжі Балтійського м., між Одрою (Одером) і Лабою (Ельбою). В 9 — на поч. 10 ст. Л. управляли князі ратарів, пізніше — збори знаті племен. Л. перебували на стадії феодалізації. В 12 ст. землі Л. були загарбані нім. феодалами і включені до Бранденбурзької *марки*. Л. зазнали асиміляції.

ЛЮТКО́ВИЧ (Домжив-Люткович-Телиця) Павло (р. н. невід.— 1634, с. Чорна, поблизу Ровно) — укр. друкар, письменник і перекладач. З 1611 — ігумен мінського Петропавлівського монастиря, з 1628 — ігумен новозаснов. монастиря в с. Чорній на Волині, який 1631 передав під опіку Києво-Печерської лаври. Видавав книжки протягом 1618—22 у с. Угорцях на Львівщині (тепер с. Нагірне Самбірського р-ну), 1624—25 — у Четвертні (тепер Маневицького р-ну Волин. обл.), 1628 — при Луцькому братському монастирі, 1629 — у с. Чорній. Серед видань Л.— навч. посібники, панегіричні вірші, богословські книги.

Я. Д. Ісаєвич.

ЛЮТНЕ́ВА БУРЖУА́ЗНО-ДЕМОКРАТИ́ЧНА РЕВОЛЮ́ЦІЯ 1917 в Росії — друга рос. революція, буржуазно-демократична за характером, в результаті якої було повалено царське самодержавство і створено умови для завоювання робітн. класом політ. влади, для переходу до етапу боротьби за соціалістичну революцію. Перед Л. б.-д. р. стояли завдання, висунуті ще *революцією 1905—07 в Росії:* повалення самодержавства, вста-

М. Лютер.

Ж. Люрса. Гобелен «Блакитний татарник». Фрагмент. 1955. Обюссон.

Сорти люпину на корм і зелене добриво, районовані 1981

Жовтий люпин	
Академічний	1
Гюльцовер жовтий	
Житомирський ювілейний	
Луч	
Ранньостиглий	301
Рокинський	58
Факел	
Швидкорослий	4
Білий люпин	
Дніпро	
Київський мутант	
Київський скоростиглий	
Славутич	
Сонячний	
Український	
Люпин на зелене добриво	
Місцевий білий	

ЛЮТНЕВА БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ 1917

Лютня.

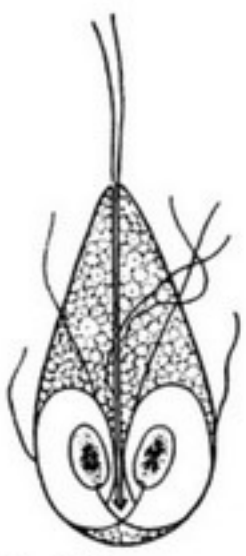

Лямблія.

Люцерна синя. Нижня і верхня частини рослини.

новлення демократичної республіки, знищення поміщицького землеволодіння, ліквідація нац. гноблення. Могутнім прискорювачем революц. вибуху була *перша світова війна 1914—18*, яка вкрай загострила соціальні суперечності в Росії. Революційна криза в країні виявилася не лише в зростанні страйків робітників (див., зокрема, *Горлівсько-Щербинівський страйк 1916*, *Миколаївські страйки робітників суднобудівного заводу «Наваль» 1912, 1916*), у виступах селян (див. *Зарудянські селянські заворушення 1914*, *Нижньосироватське селянське заворушення 1915*) і солдатів, посиленні нац.-визвольного руху (див. *Середньоазіатське повстання 1916*), а й в утворенні ліберально-бурж. (опозиційного) блоку в *Державній думі*, а також у розкладі царизму, «кризі верхів». За визначенням В. І. Леніна, в період Л. б.-д. р. «внаслідок надзвичайно оригінальної історичної ситуації з л и л и с я вкупі, і надзвичайно „дружно" злилися, ц і л к о м р і з н і п о т о к и, ц і л к о м р і з н о р і д н і класові інтереси, ц і л к о м п р о т и л е ж н і політичні й соціальні прагнення» (Повне зібр. тв., т. 31, с. 16).

Гегемоном і гол. рушійною силою Л. б.-д. р. виступив робітн. клас Росії і його авангард — 400-тисячний загін петрогр. пролетаріату, який повів за собою солдатів, матросів і селян. В. І. Ленін і очолювана ним партія більшовиків теоретично озброїли, політично й організаційно підготували робітн. клас Росії до здійснення його історичної місії.

Більшовицька партія, що вийшла з підпілля, налічувала 154 парт. орг-ції і групи, бл. 24 тис. членів. *Російське бюро ЦК РСДРП* підтримувало тісний зв'язок із Закорд. колегією ЦК на чолі з В. І. Леніним.

Спираючись на Петерб. к-т партії, який, за визначенням В. І. Леніна, був взірцем революц. боротьби під час війни, Рос. бюро ЦК РСДРП відразу ж виступило з конкретним планом революц. дій, висунувши вимоги організації Рад, створення Тимчасового революц. уряду. Незважаючи на всю складність і незвичайність обстановки в країні, більшовицька партія, керуючись ленінськими стратегічними і тактичними настановами, виробила конкретну і цілеспрямовану лінію. Напередодні Л. б.-д. р. у країні наростав страйковий робітн. рух. У січні — лютому 1917 його учасниками були 1330 тис. чол. На відзнаку річниці *Дев'ятого січня 1905* на заклик більшовиків у Москві, Нижньому Новгороді, Харкові, Катеринославі, Макіївці та ін. містах відбулися демонстрації та політ. страйки. Найбільший страйк пройшов у Петрограді (бл. 145 тис. робітників). Л. б.-д. р. почалася 23.II (8.III), коли революційний пролетаріат Петрограда відзначав Міжнар. жіночий день.

Страйки й революц. демонстрації переросли 25.II (10.III) у заг. політ. страйк під лозунгами: «Геть царя!», «Геть війну!», «Хліба!». 27.II (12.III) до робітників приєдналися солдати гарнізону. Заг. політ. страйк переріс у збройне повстання. Повсталі майже повністю оволоділи містом — захопили мости, вокзали, пошту, телеграф, арсенал, урядові установи, розгромили поліцейські дільниці, визволили з тюрем політичних в'язнів.

Революція у Петрограді перемогла. 27.II (12.III) більшовики випустили Маніфест ЦК РСДРП «До всіх громадян Росії», який вимагав встановлення демократичної республіки, запровадження 8-годинного робочого дня, конфіскації поміщицьких земель, негайного припинення імперіалістичної війни. Того самого дня відбулося перше засідання Петрогр. Ради робітн. і солдатських депутатів. Виконуючи волю повсталого народу, Рада провела ряд революц. заходів, виявивши себе як орган революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, як «робітничий уряд» (див. Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 31, с. 18). 2 (15). III *Микола II* зрікся престолу на користь молодшого брата Михайла, який наступного дня також змушений був відмовитися від трону. Того самого дня обраний 27.II (12.III) Держ. думою Тимчасовий к-т (див. *Тимчасовий комітет Державної думи 1917*) при підтримці лідерів есерів і меншовиків сформував бурж. *Тимчасовий уряд*. Революція з Петрограда швидко перекинулась в ін. місця, насамперед у пролет. райони. Першими її 28.II (13.III) підтримали робітники Москви. Перемігши, вони створили Раду робітн. депутатів, перше засідання якої відбулося 1 (14).III. На Україні Ради робітн. депутатів було обрано: у Харкові — 2 (15).III, Києві — 3 (16).III, Катеринославі — 4 (17). III, Одесі й Миколаєві — 6 (19).III. В цей же період Ради виникли в Донбасі. Створювалися також Ради солдатських депутатів, які згодом об'єдналися з Радами робітн. депутатів. Більшість у Радах належала представникам дрібнобурж. партій, гол. чин. меншовикам та есерам. Це пояснювалося недостатньою організованістю і свідомістю пролетаріату, тим, що значна частина більшовиків у лютому — березні ще перебувала в тюрмах, на засланні, в еміграції, а головне тим, що до політ. життя потяглися десятки мільйонів людей з дрібнобурж. ідеологією. За порівняно короткий істор. відрізок часу Ради було створено повсюдно (в цілому в березні їх налічувалося понад 600, у т. ч. на Україні — більше 100). Поряд з Радами на місцях існували й органи Тимчасового уряду. Було запроваджено посади губернських і повітових комісарів, у містах буржуазія почала створювати к-ти громадських орг-цій (див. також *Земельні комітети*). Зміцненню їх активно допомагали меншовики та есери. Вони проводили угодовську політику щодо буржуазії, прагнули звести діяльність Рад до ролі спостережних органів. Однак, незважаючи на засилля представників дрібнобурж. партій, Ради виявляли себе як органи нар. влади. Деякі з них з часу виникнення перебували під впливом більшовиків (на Україні — Луганська, Краматорська, Щербинівська та ін.).

Демонстрація в Петрограді в перші дні після повалення самодержавства.

Демонстрація в Москві в лютневі дні 1917.

Маніфестація в Києві біля міської думи. Березень 1917.

Л. б.-д. р. «зайшла далі від звичайної буржуазно-демократичної революції, а л е н е д і й ш л а щ е до „чистої" диктатури пролетаріату і селянства» (Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 31, с. 151). Цей перехідний період революції характеризувався наявністю *двовладдя* — своєрідного переплетення диктатури пролетаріату й селянства в формі *Рад робітничих і солдатських депутатів*, *Рад селянських депутатів* і диктатури буржуазії в особі Тимчасового уряду. На Україні 4 (17).III 1917 укр. бурж., дрібнобурж. націоналістичні партії та організації створили в Києві бурж.-націоналістичну *Центральну раду*. Вона, по суті, становила єдиний контрреволюц. табір з бурж. Тимчасовим урядом, незважаючи на деякі незгоди в нац. питанні.

Перемога Л. б.-д. р. відкрила нову сторінку в історії народів кол. Рос. імперії. В своєрідних умовах, що створилися, перед більшовицькою партією і революц. пролетаріатом постало завдання готуватися до переходу від першого, бурж.-демократичного етапу революції, до другого, соціалістичного етапу.

Див. *Квітневі тези В. І. Леніна*, *Велика Жовтнева соціалістична революція*.

Літ.: Ленін В. І. Повне зібрання творів [див. предметний покажчик Довідкового тому до Повного зібрання творів В. І. Леніна]; Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 2. К., 1967; Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977;

История СССР, т. 6. М., 1968; Історія Української РСР, т. 4. К., 1979; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1957; Щербина Й. Т. Робітничий клас України та його революційна боротьба в 1914—1917 роках. К., 1963; Кошик А. К. Рабочее движение на Украине в годы первой мировой войны и Февральской революции. К., 1965; Сидорчук В. Л. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914 — лютий 1917). Львів, 1966; Харитонов В. Л. Лютнева революція 1917 року на Україні. Х., 1966; Гамрецький Ю. М. Ради робітничих депутатів України в 1917 році. (Період двовладдя). К., 1966; Минц И. И. История Великого Октября, т. 1. М., 1977; Бурджалов Э. Н. Вторая русская революция. Восстание в Петрограде. М., 1967; Бурджалов Э. Н. Вторая русская революция. Москва. Фронт. Периферия. М., 1971; Партия большевиков в Февральской революции 1917 года. М., 1971; Рутман Р. Е. Россия в период первой мировой войны и Февральской буржуазно-демократической революции. (Июль 1914 г.— февраль 1917 г.). Библиографический указатель советской литературы, изданной в 1953—1968 гг. Л., 1975.

Ю. М. Гамрецький.

«ЛЮТНЕ́ВА» НАРА́ДА ЦК РСДРП З ПАРТІЙНИМИ ПРАЦІВНИКА́МИ 1913— див. *Краківська нарада ЦК РСДРП з партійними працівниками 1913.*

ЛЮТНЕ́ВІ ПОДІЇ 1948 в Чехословаччині — перемога трудящих Чехословаччини, керованих КПЧ, над реакцією, що вчинила спробу повалити нар.-демократич. лад, відірвати Чехословаччину від союзу з СРСР і відродити бурж. лад. Після перемоги нац.-демократичної революції в країні (травень 1945) влада перейшла до уряду *Національного фронту Чехословаччини*, який приступив до здійснення розробленої КПЧ програми широких соціально-екон. перетворень. Буржуазія і керівництво реформістських партій при підтримці тодішнього президента країни Е. *Бенеша* і зх. імперіалістів саботували програму Нац. фронту. 20.II 12 міністрів — членів Національно-соціалістичної, Народної і Демократичної партій (входили до блоку некомуністичних партій) подали у відставку, спричинивши урядову кризу. 21.II голова уряду К. *Готвальд* закликав усіх громадян республіки виступити єдиним фронтом на захист нар. демократії. По всій країні створювались к-ти дії, формувалися загони нар. міліції, 24.II відбувся заг. страйк протесту проти дій реакції. 25.II під тиском нар. мас Бенеш змушений був прийняти відставку реакційних міністрів і схвалити новий склад уряду відродженого Нац. фронту на чолі з К. Готвальдом. Влада перейшла до рук робітн. класу, який здійснював її в союзі з дрібним і серед. селянством і трудовою інтелігенцією. Завершився етап переростання нац.-демократичної революції в революцію соціалістичну, почалася нова, соціалістична епоха в історії Чехословаччини.

А. Ф. Кізченко.

ЛЮ́ТНЯ (від араб. аль'уд — дерево) — струнний щипковий муз. інструмент. Походить від стародавнього арабо-іранського уда, завезеного в середні віки маврами й сарацинами в Іспанію та Сіцілію. Звідси з деякими змінами в конструкції поширився в Європі під назвою лютня. Має овальний опуклий корпус, коротку широку шийку (з грифом або без нього), з відігнутою назад головкою, плескату деку з резонаторним отвором. Найпоширенішою була Л. з 5—7 парними (акомпанемент) і одинарною (для виконання мелодії) струнами. Застосовувалась як сольний, ансамблевий та супроводжуючий спів інструмент. Серед відомих лютнярів — укр. музикант Т. *Білоградський*. До муз. лютневидних інструментів належить *бандура*. В 2-й пол. 18 ст. Л. була витіснена *гітарою*.

ЛЮ́ФА (Luffa) — рід однорічних рослин родини *гарбузових*. Стебла лазячих рослин завдовжки до 5 м і більше. Листки чергові, 5—7-лопатеві. Квітки одностатеві (рослини однодомні), великі, жовті або білі. Плоди багатонасінні, циліндричні до 100 см завдовжки і до 15 см завтовшки. Бл. 6 видів, що дико ростуть в тропіч. і субтропіч. країнах Азії, Африки і в Пд. Америці. В культурі поширений 2 види: Л. циліндрична (L. cylindrica) і Л. гостроградна (L. acutangula). В СРСР вирощують у Серед. Азії і в пд. районах Європ. частини; в УРСР — у Кримській та Одеській обл. Молоді плоди їстівні.

ЛЮЦЕ́НКО Любов Миколаївна (1856, Київ — р. і місце см. невід.) — укр. і рос. співачка (сопрано). В 1874 закінчила Моск. консерваторію. Співала на оперних сценах Росії, України (1874—75, 1880—81 — в Київ. рос. опері, 1875—76— в Одесі), Австрії. Партії: Галька («Галька» Монюшка), Надія («Аскольдова могила» Верстовського), Наталія («Опричник» Чайковського), Аїда («Аїда» Верді). В 1906 викладала в Київ. муз.-драм. школі при відомстві внутр. справ. У концертах виконувала твори укр. композиторів і нар. пісні.

І. М. Лисенко.

ЛЮЦЕ́НКО Олександр Юхимович [31.VII (12.VIII) 1806 — 28.I (9.II) 1884, Петербург] — вітчизняний археолог. Будучи 1853—78 директором Керченського археол. музею, провадив розкопки скіфських та античних пам'яток (*Олександропільського кургану, Мелек-Чесменського кургану* та ін.) поблизу Керчі й на Таманському п-ові. Знахідки з цих пам'яток — в колекціях *Ермітажу* і Керченського музею.

ЛЮЦЕ́РНА (Medicago) — рід рослин родини *бобових*. Багаторічні й однорічні трави, іноді півкущі або кущі. Листки трійчасті, видовжені. Квітки зібрані в китиці. Плід — одно- або небагатонасінний біб. Насінини нирковидні, жовті. Коренева система стрижнева, проникає в грунт на глибину до 4—5 м і більше. На коренях живуть *бульбочкові бактерії*. Багато видів Л.— цінні *кормові трави*. Бл. 100 видів, поширених в Європі, Азії та Африці; в СРСР — бл. 60 видів, з них в УРСР — 20. У культурі найпоширеніші 2 багаторічні види: Л. синя, або посівна, і Л. жовта, або серповидна. Л. с и н я (M. sativa) має сині квітки різних відтінків і боби, скручені в 2—3 спіралеподібні витки. Л. ж о в т а (M. falcata) має жовті квітки й серповидні, іноді майже прямі боби. Зимостійка, але повільно відростає після скошування і здебільшого дає один укіс. Розрізняють групи сортів Л.: сині, синьогібридні, строкаті, жовтогібридні, жовті. На Україні найпоширеніші сорти Л. синьогібридної групи (див. табл.). Л. використовують на *сіно, зелений корм, силос* і *сінне борошно*. Урожайність сіна в посушливих районах — 15—30 ц/га, в районах з 500—600 мм опадів на рік — 40—50 ц/га (за 2—3 укоси), на зрошуваних землях — до 100—150 ц/га. Урожай насіння — до 5 ц/га.

ЛЮ ША́ОЦІ (1898, пров. Хунань— 1969) — держ. і політ. діяч Китаю. Н. в сел. сім'ї. Здобув пед. освіту. В 1919 — учасник «*Четвертого травня*» *руху*. З 1921 — член КП Китаю (КПК). Один із керівників робітн. руху під час *Революції 1925—27 в Китаї*. З 1927 — член ЦК, з 1931— Політбюро ЦК КПК. В 1930 обраний членом Виконбюро Профінтерну, 1934 — головою Всекит. федерації профспілок. У 1936 — 43 — секретар Пн.-Кит., Центр.-Кит. бюро ЦК КПК, політ. комісар Нової 4-ї армії. В 1943—56 — секретар ЦК КПК. В 1949—54 — заст. голови Центр. нар. урядової ради і заст. голови Нар.-революц. військ. ради, голова Центр. правління Т-ва кит.-рад. дружби. В 1949—53 — віцеголова ВФП. У 1954—59 — голова Постійного к-ту Всекит. зборів нар. представників. З 1956 — член Постійного к-ту Політбюро ЦК КПК, заст. голови ЦК КПК. З 1959 — голова КНР. В 1966, в період т. з. культурної революції, репресований як один з гол. противників політ. лінії Мао Цзедуна. В 1980 реабілітований.

В. В. Седнєв.

ЛЯБУ́РБ (Labourbe) Жанна Марі (8.IV 1877, Лапаліс, деп. Альє, Франція — 1.III 1919, Одеса) — франц. інтернаціоналістка, учасниця громадянської війни в Росії. Член Комуністичної партії з 1918. Н. в сім'ї селянина — учасника *Паризької комуни 1871*. В 1896 виїхала в Росію, до м. Томашова, де працювала вчителькою. Напередодні революції 1905—07 включилася в революц. боротьбу. Після перемоги Великої Жовтн. соціалістич. революції — діяч інтернаціоналістського руху на захист Країни Рад, секретар франц. комуністичної групи при ЦК РКП(б) у Москві. 19.VIII 1918 була прийнята В. І. Леніним. У лютому 1919 — в Одесі на підпільній роботі серед військ інтервентів, член підпільного обкому партії, член президії «*Іноземної колегії*» *при Одеському обласному комітеті КП(б)У*, керівник франц. комуністичної групи. Розстріляна франц. окупантами разом з ін. членами «Іноземної колегії».

Літ.: Дунаевский А. Жанна Лябурб— знакомая и незнакомая. М., 1976; Зак Л. М. Они представляли народ Франции. М., 1977; Мельниченко В. Жанна Лябурб. К., 1977.

В. Ю. Мельниченко.

ЛЯВО́НИХА — білорус. нар. масовий танець; виконується в супроводі однойменної пісні. Муз. розмір 2/4. Л.— весела, запальна, з швидкою зміною фігур (найха-

Ж. М. Лябурб.

В. О. Лягін.

Люфа гостроградна. Частина пагона та плід.

Сорти люцерни, районовані (1981) на Україні

Веселоподолянська 11	
Зайкевича (Грім Зайкевича)	
Зайкевича одеська (Грім Зайкевича одеська)	
Київська строкатогібридна	
Краснодарська рання	
Павловська строката	
Радуга	
Херсонська 1	
Херсонська 7	
Херсонська 9	
Чернігівська	

А. К. Лядов.

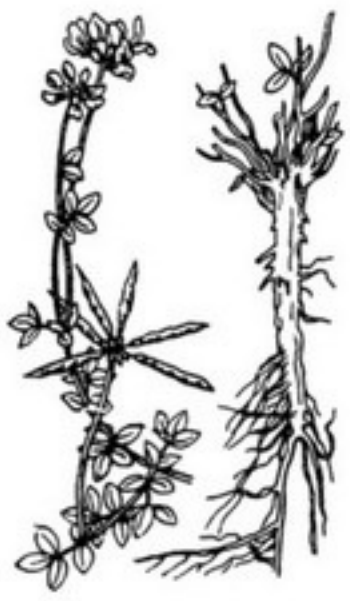

Лядвенець рогатий. Верхня і нижня частини рослини.

Лялеманція іберійська.

рактерніша з них — кружляння пар).

ЛЯ́ГІН Віктор Олександрович [підпільне прізв.— Корнєв; 18(31). XII 1908, ст. Сельцо, тепер Брянського р-ну Брян. обл.— 17.VII 1943] — один з керівників парт. підпілля в Миколаєві під час Великої Вітчизн. війни 1941—45, майор, Герой Рад. Союзу (1944). Член Комуністич. партії з 1939. В 1934 закінчив Ленінгр. індустр. ін-т. У липні 1941 направлений у розпорядження Миколаїв. обкому КП(б)У. У вересні 1942 об'єднав підпільні групи у «Миколаївський підпільний центр». Підпільники проводили значну роботу серед населення по розгортанню боротьби проти фашист. окупантів, здійснювали диверсійні акти. У лютому 1943 був заарештований гестапо і розстріляний. Портрет с. 261.

ЛЯ́ДВЕНЕЦЬ (Lotus) — рід трав'янистих багаторічних і однорічних рослин, напівкущів родини *бобових*. Листки непарноперисті. Квітки яскраво-жовті, одиночні або зібрані в головчасті зонтики. Плід — багатонасінний біб. Понад 100 видів, поширений в Європі, Азії, Африці і Австралії. В СРСР — бл. 20 видів, у т. ч. в УРСР — 5. Л. — добрі кормові рослини. Найбільш поширений і цінним є Л. рогатий (L. corniculatus) — багаторічна, дуже облиснена рослина. Стебла висхідні, недерев'янючі. Дико росте на луках, трав'янистих схилах, лісових галявинах скрізь на Україні. В культурі використовують як компонент травосумішей та у чистих посівах. Медонос. Районовані сорти Л. рогатого (1981): Дединівський, Московський 25, Московський 287.

ЛЯ́ДОВ Анатолій Костянтинович [29.IV (11.V) 1855, Петербург — 15 (28).VIII 1914, садиба Полинівка, поблизу м. Боровичів, тепер Новгор. обл., похований у Петербурзі] — рос. композитор, диригент, педагог. В 1878 закінчив Петерб. консерваторію (клас М. *Римського-Корсакова*). З 1878 — викладач, з 1886 — професор Петерб. консерваторії, одночасно (з 1884) — викладач Придворної співацької капели. Серед учнів Л.— укр. композитор Я. *Степовий*. В 70-х рр. Л. зблизився з представниками «*Могучої кучки*». В 80—90-і рр.— диригентська діяльність. Серед творів Л.: кантати— «Мессінська наречена» (1878), пам'яті М. Антокольського (спільно з О. Глазуновим, 1902); для симф. оркестру — «Сільська сцена біля корчми» (1887), «Баба-Яга» (1905), «Вісім російських народних пісень» (1906), «Чарівне озеро» (1909), «Мара» (1910); для фортепіано — «Бирюльки» (1876), «Музична табакерка» (1893) та ін. *Літ.:* Михайлов М. Анатолий Константинович Лядов. Л., 1961.

ЛЯ́ДОВ Костянтин Миколайович [28.IV (10.V) 1820, Петербург — 7 (19).XII 1871, там же] — рос. диригент, скрипаль, композитор. Батько А. К. *Лядова*. Навчався в Петерб. театр. уч-щі. Був скрипалем оркестру, з 1850 — диригентом, згодом — гол. капельмейстером рос. опери в Петербурзі. З 1862 — професор Петерб. консерваторії. За диригуванням Л. була поставлена в Маріїнському театрі опера «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського (1863). Автор балету «Дві чарівниці» (1846), музики до водевілів, оркестрових п'єс тощо.

ЛЯ́ДОВ (справж. прізв.— Мандельштам) Мартин Миколайович [12 (24). VIII 1872, Москва — 6.I 1947, там же] — професіональний революціонер, історик. Член Комуністичної партії з 1893. Н. в сім'ї купця. Революц. діяльність почав 1891. Один із засновників *московського «Робітничого союзу»*. Зазнав репресій. У 1904 входив до складу *Бюро комітетів більшості*.

Учасник революц. подій 1905—07 в Петербурзі й Москві. В роки реакції примикав до *одзовістів*. В 1917 стояв на меншовицьких позиціях. У 1920 відновлений в РКП(б), перебував на парт. і радянській роботі. З 1932 — персональний пенсіонер. На XV з'їзді ВКП(б) обирався членом Центр. ревізійної комісії. Кандидат у члени ВЦВК і ЦВК СРСР. Автор праць з історії партії.

ЛЯ́ДОВА — річка в УРСР, у межах Вінн. обл., ліва притока Дністра. Довж. 93 км, площа бас. 748 км². Бере початок на *Подільській височині* у межах Хмельн. обл. Живлення мішане, з переважанням снігового й дощового. Використовують для зрошування й риборозведення.

ЛЯ́ДСЬКИЙ ВИ́СТУП СЕЛЯ́Н 1906 — антиурядовий масовий виступ селян у с. Лядському (тепер с. Червоне Монастириського р-ну Терноп. обл.) під впливом *революції 1905—07 в Росії*. Причиною виступу було малоземелля і безземелля селян, а також жорстока експлуатація їх. 13 (26).II 1906 в с. Нижневі (тепер Тлумацького р-ну Івано-Фр. обл.) відбулося сел. віче (збори), в якому взяло участь 12 тис. чол. з навколишніх сіл, у т. ч. й Лядського. Віче переросло в антиурядовий мітинг. Між учасниками віча і жандармами відбулася сутичка. Вночі проти 15(28).II в Лядське прибув загін жандармів і солдатів. 30 активних учасників віча заарештували. Селяни вчинили опір, частину заарештованих вдалося звільнити. Внаслідок сутички з жандармами 5 селян було вбито і багато поранено. Наступного дня село оточили війська. 19 чол. було заарештовано і засуджено до різних строків тюремного ув'язнення. *І. П. Герета.*

ЛЯЛЕМА́НЦІЯ (Lallemantia) — рід одно- або дворічних трав'янистих рослин родини *губоцвітих*. 5 видів, поширений у Малій Азії, Індії, Пакистані. В СРСР 5 видів. В культурі Л. іберійська (L. iberica) — однорічна олійна рослина. В Рад. Союзі в дикому стані росте в Закавказзі. Стебло чотиригранне, прямостояче, розгалужене, 20—90 см заввишки. Листки супротивні, еліптичні, довгасті, нижні — черешкові, верхні — сидячі. Квітки дрібні, блакитні, рожеві, білі, зібрані в кільця, які створюють колосовидне суцвіття. Плід — горішок. Насіння містить 23—37% високоякісної олії, яку використовують для виготовлення оліфи, лаків тощо. В СРСР Л. вирощують у Вірменії, Краснодар. краї, Ростов. обл., в Криму.

ЛЯ́ЛЕЧКА — одна із стадій розвитку комах, яким властиве повне перетворення (див. *Метаморфоз*), і самців деяких комах (напр., червеців, щитівок) з неповним перетворенням. Комаха на стадії Л. звичайно нерухома, не живиться, але в ній відбувається складна внутрішня перебудова, внаслідок якої *личинка* комахи перетворюється на дорослу особину — *імаго*. Л. часто оточена *коконом* (метелики, деякі жуки). Заляльковування найчастіше відбувається в ґрунті, лісовій підстилці, під корою дерев та в ін. укриттях.

ЛЯ́ЛИЧІ — пам'ятка укр. палацово-паркової архітектури 18 ст., колишній маєток графа П. Завадовського на Чернігівщині (тепер смт Суразького р-ну Брянської обл.). Палац споруджено 1797—1800 (арх. Дж. *Кваренгі*) в стилі *класицизму*. Являє собою триповерхову споруду з шестиколонним корінфським портиком і одноповерховими боковими флігелями. Композицію увінчує баня, що перекриває т. з. італійський зал. Інтер'єри палацу прикрашено розписами й ліпними оздобами. Крім палацу, в парку споруджено церкву, літній палац, оранжереї, «Храм вдячності» зі статуєю П. Румянцева.

ЛЯЛЬКО́ВИЙ ТЕА́ТР — див. *Театр ляльок*.

ЛЯЛЬКО́ВИЙ ФІЛЬМ — див. *Мультиплікаційне кіно*.

ЛЯ́М (Lam) Ян (16.I 1838, Станіслав, тепер Івано-Франківськ — 3.VIII 1886, Львів) — польс. письменник і журналіст. Навчався у Львів. ун-ті. Учасник польс. повстання 1863—64. З 1866 жив у Львові. В сатиричних повістях «Великий світ Цаповиць» (1869), «Пан воєнний комісар» (1870), «Голови для позолочення» (1873), «Ідеалісти» (1876), «Дивні кар'єри» (1880), публіцистичних статтях «Львівські нариси» (1868—69) порушив актуальні соціальні проблеми того часу. В поемі «Завіхост» (1862) проголошував ідею дружби укр. і польс. народів. У творах Л. багато укр. слів і висловів, сцен із життя галичан.

Р. П. Головин.

ЛЯМБЛІО́З — захворювання людини і багатьох тварин, спричинюване *лямбліями*. Збудник Л. людини — Lamblia intestinalis. Джерелом інфекції є заражена людина, яка разом з випорожненнями виділяє у зовн. середовище лямблії. Зараження відбувається через рот, куди збудник потрапляє з забрудненими харчовими продуктами або водою, а також із забруднених рук. В СРСР Л. найчастіше зустрічається в Серед. Азії та Закавказзі. Л. уражує кишечник, іноді — жовчні шляхи. Клінічна картина Л. залежить від переважної локалізації ураження (дуоденіт, *ентерит, ентероколіт, холецистит, холангіт*). У випорожненнях хворих на Л. при дослідженні можна виявити *цисти* лямблій, а в жовчі — їх вегетативні форми.

Профілактика: додержання правил особистої гігієни, охоро-

на харчових продуктів та води від зараження лямбліями. Л і к у в а н н я: дієта, що містить достатню кількість тваринних білків, дріжджів, та медикаментозне.

І. К. Падченко.

ЛЯ́МБЛІЯ, жіардія [Lamblia (Giardia) intestinalis] — одноклітинний організм з класу *джгутикових*. Паразитує в кишечнику людини і деяких тварин, може проникати також у жовчний міхур. У людини спричинює захворювання — *лямбліоз*. Л. була вперше описана 1859 Д. Ф. *Лямблем*. Тіло Л. грушовидне, двобічно симетричне, з 8 джгутиками, має 2 ядра. Поширена по всій земній кулі. Зараження відбувається при заковтуванні з їжею *цист* лямблій. Іл. с. 260.

ЛЯМБЛЬ Душан Федорович (17. XII 1824, Чехія—25.II 1895, Варшава) — анатом і терапевт. Родом чех. Закінчив мед. ф-т Празького ун-ту 1849. В 1856—60 — викладач того ж ун-ту, 1860—71 — професор кафедри нормальної анатомії Харків. ун-ту, з 1871 — професор кафедри терапії Варшав. ун-ту. Праці з питань анатомії, гістології, патології, клінічної медицини тощо. Відкрив (1859) збудника *лямбліозу — лямблію*. Л. було обрано почесним членом Харків. мед. т-ва (1871).

ЛЯНИ́ЦЬКИЙ (Ляневич) Олександр (рр. н. і см. невід.) — укр. живописець 17 ст. Працював у Львові. Є припущення, що 1698 Л. створив іконостас для каплиці Трьох святителів (фрагмент його зберігається у Львів. музеї укр. мист.), виконав настінні розписи в будинку М. Красовського на Бляхарській вул., портрети М. Красовського та А. Красовської (бл. 1714, Львів. істор. музей).

ЛЯНЦКОРО́НСЬКІ (Lanckoronscy) — рід укр.-лит. феодалів, який мав значні земельні володіння на Україні. З Л. найвідоміші: П р е д с л а в Л. (р. н. невід.— п. 1531) — староста хмільницький. Очолював загони укр. козаків у їхніх походах проти татар 1516 під Акерман (тепер м. Білгород-Дністровський) і проти турків 1528 під Очаків. С т а н і с л а в Л. (р. н. невід. — п. 1657) — коронний гетьман. Під час *визвольної війни українського народу 1648—54* очолював польс. військо, яке 1651 вело бої поблизу Красного (тепер село Тиврівського р-ну Вінн. обл.). У 1651 військо Л. зазнало поразки під Вінницею від козаків, очолюваних І. *Богуном*.

ЛЯ́О (Лао; Lahaut) Жюльєн (6.IX 1884, Серен — 18.VIII 1950, там же) — діяч бельг. і міжнар. комуністичного руху. Н. в сім'ї робітника. За фахом — робітник-металіст. З 1905 — член ЦК, згодом — секретар профспілки металістів Льєжа, що входила до Бельг. соціалістичної партії (БСП). В 1921, після виключення реформістським керівництвом з профспілки та БСП, Л. створив революц. профспілку металістів. З 1923 — член КП Бельгії (КПБ), з 1924 — член її ЦК і Політбюро ЦК. У 1933—36—депутат парламенту. Не раз зазнавав переслідувань. Після окупації країни нім.-фашист. військами (1940) — один з керівників підпільної КПБ та організаторів *Руху Опору*. В 1941—45 — в концтаборах. З серпня 1945 — голова КПБ, депутат парламенту. Вбитий бельг. фашистами.

ЛЯОДУ́НСЬКИЙ ПІВО́СТРІВ — півострів на Пн. Сх. Китаю між Зх.-Корейською та Ляодунською затоками Жовтого м. Довж. 225 км, шир. до 130 км. Поверхня погорбована, вис. до 1132 м, г. Буюньшань. На схилах — дубняки, зарості ліщини. Посіви кукурудзи, тютюну, гаоляну тощо. Порти: Далянь (Дальній), Люйшунь (Порт-Артур).

ЛЯОНІ́Н — провінція на Пн. Сх. Китаю. На Пд. омивається Жовтим м. Площа 230 тис. км². Нас. 33 млн. чол. (1976). Адм. ц.— м. *Шеньян*. Рельєф погорбований (30% тер. займають рівнини), на Сх.— гористий. Гол. ріка — Ляохе. В горах масиви широколистяних і хвойних лісів. Л.—один з найбільших пром. районів країни. Провідне значення мають гірничодобувна пром-сть (добувають кам. вугілля, горючі сланці, залізну руду, руди кольорових металів), чорна і кольорова металургія та машинобудування (гірниче устаткування, верстати, електротех. вироби, судно-, локомотиво-, вагоно-, тракторобудування). Розвинута також хім., нафтопереробна, буд. матеріалів пром-сть. Підприємства текст. і харч. галузей. Гол. пром. центри — Шеньян, Аньшань, Бенькі, Фушунь. У с. г. переважає землеробство. Вирощують пшеницю, рис, кукурудзу, сою; з технічних — бавовник, кенаф, тютюн, арахіс. Шовківництво, рибальство. Осн. порти — *Далянь*, Інкоу.

М. В. Фурманов.

ЛЯОХЕ́ — ріка на Пн. Сх. Китаю. Бере початок у горах на стику Вел. Хінгану та Жехе. Впадає в Ляодунську зат. Жовтого м. Довж. 1430 км, площа бас. 231 тис. км². Живлення переважно дощове. Замерзає у грудні, скресає у квітні. Бувають катастрофічні повені. Пересічна витрата води у пониззі понад 630 м³/с. Для регулювання стоку на Л. споруджено водосховища. Судноплавна від м. Шуанляо. В гирлі — мор. порт Інкоу.

ЛЯ́О ЧЖУНКА́Й (23.IV 1877, Сан-Франціско — 20.VIII 1925, Гуанчжоу) — кит. революціонер-демократ. З 1903 — в революц. русі. З 1905 — член орг-ції *Тунменхой*. Активний учасник *Сіньхайської революції* (1911—13). У 1917—18 та 1923 входив до уряду Пд. Китаю, створеного *Сунь Ятсеном* у м. *Гуанчжоу*. Активно сприяв створенню 1924 єдиного революц. фронту на основі співробітництва *гоміндану* і Компартії Китаю. Після смерті Сунь Ятсена продовжував боротьбу за здійснення його революц. програми. Виступав за дружбу з Рад. Союзом. Вбитий правими гоміданівцями.

ЛЯПІДЄ́ВСЬКИЙ Анатолій Васильович [н. 10 (23).III 1908, станиця Білоглинська, тепер с. Біла Глина Краснодар. кр.] — рад. льотчик, генерал-майор авіації (1946), один з перших Героїв Рад. Союзу (1934). Член КПРС з 1934. В Рад. Армії з 1926. В 1934 брав участь у рятуванні *челюскінців*. З 1935 працював у різних н.-д. інтах ВПС. У 1939 закінчив Військ.-повітр. академію ім. М. Є. Жуковського. У 1939—42 — заст. нач. Гол. інспекції та директор авіац. з-ду. В 1942—43 — на командних посадах на Карельському фронті. Після війни — заст. міністра авіац. пром-сті СРСР, директор з-ду. З 1961 — в запасі. Нагороджений 2 орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції, Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

ЛЯ́ПІС (від лат. lapis — камінь), нітрат срібла, $AgNO_3$ — сіль азотної кислоти. Безбарвні прозорі кристалічні пластинки або білі циліндричні палички. В невеликих концентраціях розчини Л. застосовуються в медицині (при *ерозіях, виразках*, гострих *кон'юнктивітах*, для профілактики *бленореї* тощо).

ЛЯПУНО́В Борис Михайлович [25.VII (6.VIII) 1862, с. Болобоново, тепер Пильнинського р-ну Горьк. обл.— 22.II 1943, с-ще Борове, тепер смт Кокчетав. обл.] — рос. і укр. рад. мовознавець-славіст, акад. АН СРСР (з 1923). Брат О. М. *Ляпунова*. Закінчив Петерб. ун-т (1885). Працював у Харків. ун-ті (1892—99), професор Новоросійського ун-ту в Одесі (1903—23). З 1924 жив і працював у Ленінграді. Праці з історії праслов'ян. та рос. мов, діалектології, лексикографії, про взаємозв'язки рос. та укр. мов: «Форми відмінювання в старослов'янській мові» (1905), «Єдність російської мови в її наріччях» (1919), «Найдавніші взаємозв'язки мов російської та української...» (опубл. 1968).

Літ.: Ляпунов Борис Михайлович. В кн.: Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. Биобиблиографический словарь, т. 3. Минск, 1978.

Н. А. Москаленко.

ЛЯПУНО́В Олександр Михайлович [25.V (6.VI) 1857, Ярославль — 3.XI 1918, Одеса] — рос. математик і механік, акад. Петерб. АН (з 1901). Учень П. Л. *Чебишова*. Закінчив (1880) Петерб. ун-т. У 1885—1902 працював у Харків. ун-ті, з 1902 — в Петербурзі. Осн. праці Л. присвячені небесній механіці, матем. фізиці й теорії імовірностей. Він вивчав фігури рівноваги однорідної і слабо неоднорідної обертової рідини, частинки якої притягаються за *Ньютона законом тяжіння*; довів нестійкість грушовидних фігур рівноваги (всупереч твердженню А. *Пуанкаре* й Дж. *Дарвіна*); створив сучас. теорію стійкості руху мех. систем, визначених скінченним числом параметрів. У матем. фізиці Л. розв'язав питання про існування періодичних розв'язків систем нелінійних диференціальних рівнянь певного типу; дослідив поводження інтегральних кривих рівнянь руху біля положення рівноваги тощо. В теорії імовірностей довів *центральну граничну теорему*.

ЛЯПУНО́В Сергій Михайлович [18 (30).XI 1859, Ярославль — 8.XI 1924, Париж] — рос. композитор, піаніст, диригент. Брат О. М. *Ляпунова*. В 1883 закінчив Моск. консерваторію. У 1910—23— професор Петерб. (Петрогр.) кон-

Ж. Ляо.

А. В. Ляпідевський.

Б. М. Ляпунов.

О. М. Ляпунов.

М. Л. Ляров.

Б. М. Лятошинський.

Т. А. Лящук. Плакат. 1966.

Лятимерія.

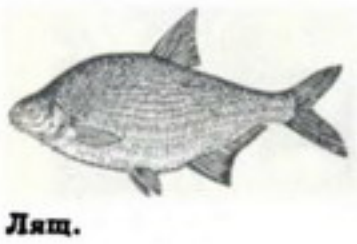

Лящ.

серваторії. Концертував як піаніст і диригент. У 1923 виїхав на гастролі за кордон, де раптово помер. Твори: 2 симфонії (1887, 1917), «Урочиста увертюра на російські теми» (1896), 2 концерти для фортепіано з оркестром (1890, 1912), «Рапсодія на українські теми» (1907) для фортепіано з оркестром, фп. п'єси, романси та ін.

ЛЯ́РОВ Матвій Львович [24.II (7.III) 1884, Москва — 18.III 1964, Одеса] — укр. і рос. рад. актор, нар. арт. УРСР (з 1946). Член КПРС з 1940. Закінчив приватні драм. курси в Одесі (1901—02) і дебютував у театрі Сибірякова (Одеса). В 1904 працював у трупі П. *Орленєва*, 1917—28 — в театрах Херсона, Ростова, Нижнього Новгорода; 1928—58 — в Одес. рос. драм. театрі ім. А. Іванова. Ролі: Городничий («Ревізор» М. Гоголя), Сатін («На дні» Горького), Борис Годунов («Цар Федір Іоаннович» О. К. Толстого). Знімався в укр. кінофільмах: «Тарас Шевченко», «Укразія», «Мандрівні зорі», «Спартак», «Тарас Трясило», «Назар Стодоля». Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛЯ́РОВ Олександр Андрійович [справж. прізв.— **Гіляров**; 1839 — 1 (14).V 1914, Петербург] — рос. співак (бас). Навчався в Петерб. консерваторії. В сезонах 1869—70 і 1871—75 співав на сцені Київ. опери, 1878—87 — в Києві, Харкові, Одесі, Тбілісі та ін. У 1875—78—у Великому (Москва), 1888—Маріїнському (Петербург) театрах; 1894 залишив сцену. Партії: Іван Сусанін (однойменна опера Глинки), Мельник («Русалка» Даргомижського), Дон Базіліо («Севільський цирульник» Россіні).

ЛЯСКОРО́НСЬКИЙ Василь Григорович [24.XII 1859 (5.I 1860), м. Золотоноша, тепер Черкас. обл. — 1.I 1928, Київ] — укр. історик та археолог. У 1885 закінчив Київ. ун-т. У 1903—07 — приват-доцент Моск., 1907—09 — Київ. ун-тів. У 1909—22 — професор Ніжинського істор.-філологічного ін-ту. Розробляв питання істор. географії, нумізматики, істор. топографії та ін. допоміжних істор. дисциплін. Осн. праці: «Історія Переяславської землі з найдавніших часів до половини XIII ст.» (1897), «Іноземні карти і атласи XVI і XVII ст., що стосуються Південної Росії» (1898), «Київський Вишгород в удільно-вічовий час» (1913), «Римські монети, які знайдено на території м. Києва» (1927).

ЛЯСКОРО́НСЬКИЙ Сильвестр [р. н. невід.— 8 (19).V 1754, Київ] — укр. письменник-драматург. Закінчив Київ. академію, де з 1729 викладав піїтику. Займав адміністративні посади в різних монастирях. В 1746—51 — архімандрит Києво-Братського монастиря. З літ. спадщини Л. — трагікомедія «Образ страстей міра сего» (1729) церк.-моралізаторського змісту.

ЛЯСО́ТА (Lassota) Еріх (бл. 1550, Сілезія — 1616) — австр. дипломат. Н. в шляхет. сім'ї. Навчався в Лейпцігському і Падуанському ун-тах. У 1594 за дорученням імп. Рудольфа II відвідав Запорізьку Січ. Залишив щоденник (виданий нім. мовою в Галле 1854 і 1866, частина — рос. мовою в Петербурзі 1873), що містить відомості з історії Польщі, Молдавії та України, опис укр. міст (Києва, Львова, Луцька, Прилук та ін.), подає картину політ. життя і побуту Запоріз. Січі. Одним з перших відмітив класові суперечності між запоріз. старшиною і рядовим козацтвом.

ЛЯТИМЕ́РІЯ, латимерія (Latimeria) — рід риб ряду целакантоподібних підкласу *кистеперих*. Єдиний сучас. представник кистеперих, яких вважали вимерлими ще з кінця мезозою, — лятимерія (L. chalumnae), вперше була спіймана 1938. Поши́р. біля Коморських о-вів (між Мадагаскаром і Африкою). Тіло (довж. до 1,8 м, маса до 95 кг) вкрите круглою космоїдною *лускою*, плавці у вигляді м'ясистих, вкритих лускою лопатей, за допомогою яких риба плаває або пересувається по дну, скелет парних плавців нагадує скелет п'ятипалої кінцівки, хвостовий плавець трьохроздільний рівнолопатевий (дифіцеркальний), є залишок дегенерованої легені. Живе на глибинах 70—800 м в місцях з кам'янистим грунтом. Яйцеживородяча (див. *Яйцеживородіння*). Хижак. *Л. О. Смогоржевський.*

ЛЯТОШИ́НСЬКИЙ Борис Миколайович [22.XII 1894 (3.I 1895), Житомир — 15.IV 1968, Київ] — укр. рад. композитор, диригент, педагог, музично-громадський діяч, нар. арт. УРСР (з 1968). В 1918 закінчив юридич. ф-т Київ. ун-ту, 1919 — Київ. консерваторію (клас Р. *Глієра*). З 1920 викладав у ній, з 1935 — професор (1935—38 і 1941—44 — професор Моск. консерваторії). Творчість Л. охоплює всі муз. жанри, його музика відзначається яскравим нац. колоритом. Твори: опери —, «Золотий обруч» (за повістю І. Франка «Захар Беркут», 1930, 2-а ред. пост. 1970), «Щорс» (1938, 2-а ред. «Полководець», 1948); 5 симфоній, 3 симф. поеми («Возз'єднання», 1949; «Гражина», 1955; «На берегах Вісли», 1958), сюїта «Тарас Шевченко» (1952), «Слов'янський концерт» для фп. з орк. (1953), камерно-інструментальні ансамблі (2 фортепіанні тріо, 5 струнних квартетів, «Український квінтет», 1942, 2-а ред. 1945); кантата «Заповіт» (1939), хори (зокрема «Пісня Богунського полку», хори на тексти Шевченка — «Тече вода в синє море», «Із-за гаю сонце сходить», «За байраком байрак», «Над Дніпровою сагою»), фп. п'єси, романси, музика до драм. вистав і кінофільмів («Тарас Шевченко», 1951). Виступав як диригент, виконуючи в основному власні твори. Разом з Л. *Ревуцьким* створив редакцію опери «Тарас Бульба» М. Лисенка. Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами, медалями. Держ. премія СРСР, 1946, 1952. Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971 (посмертно).

Літ.: Самохвалов В. Я. Борис Лятошинський. К., 1974.

ЛЯ́ХОВ Володимир Панасович (н. 20.VII 1941, м. Антрацит Ворошиловгр. обл.) — льотчик-космонавт СРСР, Герой Рад. Союзу (1979), полковник. Член КПРС з 1963. Закінчив Харків. вище військ. авіац. училище льотчиків (1964) та Військ.-повітр. академію ім. Ю. О. Гагаріна (1975). В загоні космонавтів з 1967. Разом з В. В. *Рюміним* здійснив тривалий (175-добовий) політ у космічному просторі (25.II—19.VIII 1979). «Союз-32» (див. «*Союз*»), на якому стартували космонавти, було зістиковано 26.II зі станцією «Салют-6» (див. «*Салют*»). Під час польоту з станцією стикувались безпілотний корабель «Союз-34» і три автоматичні транспортні кораблі «*Прогресс*». Виконано велику програму наук.-тех. і мед.-біол. досліджень та експериментів, підготовлених вченими СРСР, НРБ і Франції; уперше в практиці космічних польотів введена в дію і використовувалась система двостороннього телевізійного зв'язку. 13.VI кораблем «Союз-32» було відправлено на Землю матеріали з результатами досліджень. 15.VIII Л. і В. В. Рюмін здійснили вихід у відкритий космос з метою відведення антени космічного радіотелескопа (яка не повністю відокремилась від станції), забезпечивши тим самим дальшу експлуатацію станції; крім того, вони демонтували встановлену зовні наук. апаратуру і зразки різних конструкційних матеріалів, що тривалий час були у відкритому космосі. На Землю Л. та В. В. Рюмін повернулись на кораблі «Союз-34».

ЛЯШЕ́НКО Василь Іванович [30.I (12.II) 1902, с. Носівка, тепер райцентр Черніг. обл.— 18.III 1975, Київ] — укр. рад. фізик, доктор фізико-матем. наук (з 1956), професор (з 1957). Після закінчення Київ. ін-ту нар. освіти (1928) працював в Ін-ті фізики АН УРСР і водночас (1930—60) у вузах Києва, з 1960 — в Ін-ті напівпровідників АН УРСР. Осн. праці—з фізики напівпровідників. Перший експериментально відкрив (1938) явища збіднення та збагачення на носії струму приконтактного шару напівпровідника. На прикладі окисних напівпровідників довів існування поверхневих електронних станів та дослідив їх зв'язок з явищами фотопровідності, адсорбції і каталізу. Держ. премія УРСР, 1970. *П. Г. Борзяк.*

ЛЯШКО́ Іван Іванович (н. 9.IX 1922, с. Мацківці, тепер Лубенського р-ну Полтав. обл.) — укр. рад. математик, акад. АН УРСР (з 1973), засл. діяч науки УРСР (з 1972). Член КПРС з 1944. Закінчив (1952) Київ. пед. ін-т. З 1955 працює в Київ. ун-ті; з 1978 — голова правління т-ва «Знання» УРСР. Осн. наук. дослідження присвячені механіці суцільних середовищ, обчислювальній математиці та кібернетиці. Л. одержав ряд важливих результатів з теорії фільтрації. Вагоме значення мають праці Л. з чисельно-аналітичних методів розв'язування крайових задач матем. фізики, по створенню *програм пакетів* і *автоматизованих систем управління* окремими галузями. Дослідив лінійну фільтрацію з кольоровим шумом і задачу керування з білінійним критерієм якості. Депутат Верховної Ради УРСР

10-го скликання. Премія ім. М. М. Крилова АН УРСР (1975).

ЛЯШКО́ Олександр Павлович [17 (30).XII 1915, ст. Родакове, тепер у Слов'яносербському р-ні Ворошиловгр. обл.] — парт. і держ. діяч УРСР. Член КПРС з 1942. Н. в сім'ї робітника-залізничника. Трудову діяльність почав 1930 учнем слюсаря на ст. Родакове. Після закінчення 1935 дорожньомех. технікуму працював механіком автобази коксохім. з-ду в м. Кадіївці (тепер м. Стаханов), зав. навчальною частиною школи автомеханіків у м. Артемівську. В 1937—41 навчався в Донец. індустріальному ін-ті (закінчив 1947). В 1941—45 — у Рад. Армії, учасник Великої Вітчизн. війни. В 1945—52 працював на Новокраматорському маш.-буд. з-ді інженером, заст. нач. цеху, заст. директора з-ду, секретарем парткому — парторгом ЦК КПРС. У 1952—54 — перший секретар Краматорського міськкому Компартії України; 1954—57 — секретар, 1957—60 — другий секретар, 1960—63 — перший секретар Донец. обкому Компартії України. В 1963—66 — секретар, 1966—69 — другий секретар ЦК Компартії України. В 1969—72 — Голова Президії Верховної Ради УРСР, заст. Голови Президії Верховної Ради СРСР. З червня 1972 — Голова Ради Міністрів УРСР. З 1961 — член ЦК КПРС, з 1960 — член ЦК Компартії України. З 1963 — член Президії, з 1966 — член Політбюро ЦК Компартії України. Депутат Верховної Ради СРСР 5—10-го скликань. Депутат Верховної Ради УРСР 5, 7—10-го скликань. Нагороджений 5 орденами Леніна, 2 орденами Трудового Червоного Прапора та медалями.

ЛЯШКО́ВСЬКИЙ Пилип Георгійович (р. н. невід., Львів — 1642, там же) — укр. лікар, один з перших укр. докторів медицини. Батько Л. був членом *Львівського братства* і активно сприяв розвиткові освіти. Диплом доктора медицини Л. здобув 1642 у Падуанському ун-ті (Італія). Написав віршовану «Похвалу» тогочасному укр. діячеві Григорію Кирницькому і закликав його після закінчення ним Падуанського ун-ту (1641) повернутися на Україну, на береги Дніпра і Чорного моря.

М. К. Бородій.

ЛЯЩ (Abramis brama) — риба родини *коропових*. Довж. тіла пром. Л. до 30 см, жива маса до 1,5 кг (іноді до 75 см і 8 кг). Тіло високе, дуже стиснуте з боків. Спина сірувато-зелена, боки сріблясті, плавці сірі, на кінці (крім грудних) чорні. Статевої зрілості досягає на 4—7-му році життя. Для нересту (квітень — червень) заходить у заплави річок під час весняної повені. Ікру (до 350 тис.) приклеює до рослинності. Дорослі особини після нересту і *мальки* скочуються в лимани або річки. Л.— придонна риба, живиться безхребетними дна, зрідка рослинністю, молодь — зоопланктоном. Л. поширений, зокрема, у річках басейнів морів Сх. Європи; напівпрохідні форми Л. зустрічаються в лиманах та опріснених ділянках цих морів. Цінна пром. риба. Об'єкт риборозведення в природних водоймах і великих водосховищах.

ЛЯ́ЩЕНКО Петро Іванович [10 (22).X 1876, Саратов — 24.VII 1955, Москва] — укр. і рос. рад. економіст, чл.-кор. АН СРСР (з 1943), акад. АН УРСР (з 1945), засл. діяч науки РРФСР (з 1943). Закінчив фізико-матем. ф-т (1899) і екон. відділення юрид. ф-ту (1900) Петерб. ун-ту. З 1903 — приват-доцент цього ун-ту. В 1913—17 — професор Том. ун-ту. Після Великого Жовтня — на наук. і пед. роботі в Ростові-на-Дону, Москві й Києві (старший наук. співробітник Ін-ту економіки АН УРСР). Праці з економіки с. г., агр. відносин та історії нар. г-ва СРСР. Осн. твір — «Історія народного господарства СРСР» (т. 1, 2. М., 1956). Нагороджений орденом Леніна, ін. орденами. Держ. премія СРСР, 1949. В Ін-ті економіки АН УРСР на базі особистої б-ки Л. створено наук. кабінет пам'яті П. І. Лященка.

ЛЯЩУ́К Тимофій Андрійович (н. 24.III 1930, с. Оболонь, тепер Семенівського р-ну Полтав. обл.)— укр. рад. графік, засл. діяч мист. УРСР (з 1969). Член КПРС з 1961. В 1957 закінчив Київ. худож. ін-т, вчився у В. *Касіяна*. Твори: серія «Слава ВЛКСМ» (два варіанти: 1957—58 та 1967), «Я люблю тебе, життя!» (1961—62), «Бережіть мир» (1965), «Радянська славна Україно, будь преславна з роду в рід» (1967), «Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину» (1968), «БАМ — артерія будов комунізму» (1975), «Шляхом Жовтня — до комунізму» (1978) та ін. З 1964 викладає в Київ. худож. ін-ті (професор — з 1978).

ЛЬВА — річка в Ровен. обл. УРСР та в БРСР. Див. *Моства*.

ЛЬВІВ — місто, обласний центр УРСР. Розташований у мальовничій місцевості на р. Полтві (прит. Бугу). 676 тис. ж. (1980). Поділяється на 5 міськ. районів. Л. виник у 13 ст. В 2-й пол. 40 — на поч. 50-х рр. 13 ст. галицько-волинський князь *Данило Галицький* збудував замок на Княжій горі (тепер г. Високий Замок), названий ім'ям його сина *Льва Даниловича*. Вперше Л. згадується в давньорус. літописах, за уточненими даними, під 1256. У 1340 у Л. вдерлося військо польс. короля *Казимира III*. Проте повстале населення на чолі з боярином Д. *Дедьком* вигнало загарбників. У 1349 Л. захопили польс. феодали. В 1356 Л. надано *магдебурзьке право*. В 1370—87 Л.— під владою феод. Угорщини. Починаючи з 14 ст. у Л. існували *вірменські колонії*. У 80-х рр. 16 ст. виникло *Львівське братство*. Трудящі Л. брали активну участь у *визвольній війні українського народу 1648—54*. Після 1-го поділу Польщі (1772) Л. загарбала Австрія (з 1867 — Австро-Угорщина). В березні 1848 в місті відбулися великі демонстрації, в листопаді — *Львівське збройне повстання 1848*. В 70-х рр. 19 ст. у Л. почав розгортатися робітн. рух. У 1890 робітники Л. вперше на Україні святкували 1-е Травня (див. *Львівська маївка 1890*). На початку 20 ст. з новою силою розгорнувся робітничий рух (див. *Львівський загальний страйк будівельників 1902*). В 1901—03 Л. був одним з пунктів, через який нелегально переправляли в Росію ленінську газ. «*Искра*». В 1902 у Л. вперше укр. мовою видано «*Маніфест Комуністичної партії*». Робітники Л. вітали *революцію 1905—07 в Росії*. Восени 1905 відбувся заг. політ. страйк. У січні 1918 під впливом Великої Жовтн. соціалістич. революції відбувся *Львівський політичний страйк 1918*, який був складовою частиною заг. політ. страйку пролетаріату Австро-Угорщини. Восени 1918 владу в Галичині захопила укр. буржуазія, яка проголосила маріонеткову «*Західноукраїнську народну республіку*». 21.XI 1918 Л. загарбала бурж.-поміщицька Польща. В 1935 був організований *Львівський комітет боротьби проти фашистського терору*. Трудящі Л. під керівництвом КПЗУ боролися проти окупантів та їхніх прислужників — укр. бурж. націоналістів (див. *Львівський страйк будівельників 1936, Львівський виступ робітників 1936*). У Л. відбувся *антифашистський конгрес діячів культури 1936*. В 1939 Л. у складі Зх. України возз'єднано з УРСР. Під час Великої Вітчизн. війни в період нім.-фашист. окупації Л. (30.VI 1941—27.VII 1944) загарбники зруйнували ряд важливих пром. і культур. закладів, разом з укр. бурж. націоналістами знищили в *Янівському концтаборі* понад 200 тис. мирних жителів різних національностей. Активний опір окупантам чинили, зокрема, антифашист. орг-ція «*Народна гвардія*» та ряд підпільних груп. Л. був визволений внаслідок *Львівсько-Сандомирської операції 1944*. Місто нагороджено орденом Леніна (1971). До возз'єднання зх. земель з УРСР пром-сть Л. була представлена гол. чин. дрібними кустарними і напівкустарними підприємствами. За роки Рад. влади Л. перетворився на значний індустр. центр країни, пром. комплекс якого становить маш.-буд., хім. і нафтохім., легка й харч. пром-сть та буд. індустрія. У місті виникли (1961) перші в країні виробничі об'єднан-

О. П. Ляшко.

В. П. Ляхов.

І. І. Ляшко.

П. І. Лященко.

Львів. Проспект В. І. Леніна.

Діана з фонтана на площі Ринок. Скульптор Г. Вітвер. 1793.

ня — фірми. Провідна галузь промисловості —маш.-буд., у т. ч. виробн. автомобілів (*Львівський автобусний завод* імені 50-річчя СРСР), підйомно-трансп. устаткування (*львівське виробниче об'єднання «Автонавантажувач»*, *львівське виробниче об'єднання «Конвейєр»* імені 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, локомотиворем. з-д), радіоелектронної апаратури (*львівське виробниче об'єднання «Кінескоп»*, *львівське виробниче об'єднання «Електрон»*, Львівське виробничотех. об'єднання імені В. І. Леніна), приладів (з-д «Львівприлад», *львівське виробниче об'єднання «Мікроприлад»* імені 60-річчя Радянської України, наук.-тех. об'єднання «Термоприлад», з-д «Біофізприлад»), верстатів та інструментів (*Львівський завод фрезерних верстатів, львівське виробниче об'єднання «Алмазінструмент»*, інструм. виробниче об'єднання), електротех. виробів (виробниче об'єднання «Іскра», ізоляторний з-д). Працюють також *львівське виробниче об'єднання «Львівхімсільгоспмаш»* та львів. виробниче об'єднання «Прикарпатпромарматура». Розвинуті хім. і нафтохім. (нафтопереробний та лакофарбовий з-ди), мед. (*львівське науково - виробниче об'єднання «Рема»*, хім.-фарм. з-д) і легка (*львівське виробниче об'єднання «Прогрес»*, виробничі об'єднання: трикотажне «Промінь», швейні — «Весна», «Маяк» і «Юність»; бавовнопрядильна, ткацька і шкіряно-галантерейна ф-ки) галузі. Численні підприємства харч. промсті (*львівське виробниче об'єднання кондитерської промисловості «Світоч»*, виробниче об'єднання пивоварної пром-сті «Колос», м'ясний і жировий комбінати, 2 винобробні та ін. з-ди, тютюнова, макаронна та парфюмерна ф-ки). Виробн. буд. матеріалів, меблів, картону, муз. інструментів. Скло-

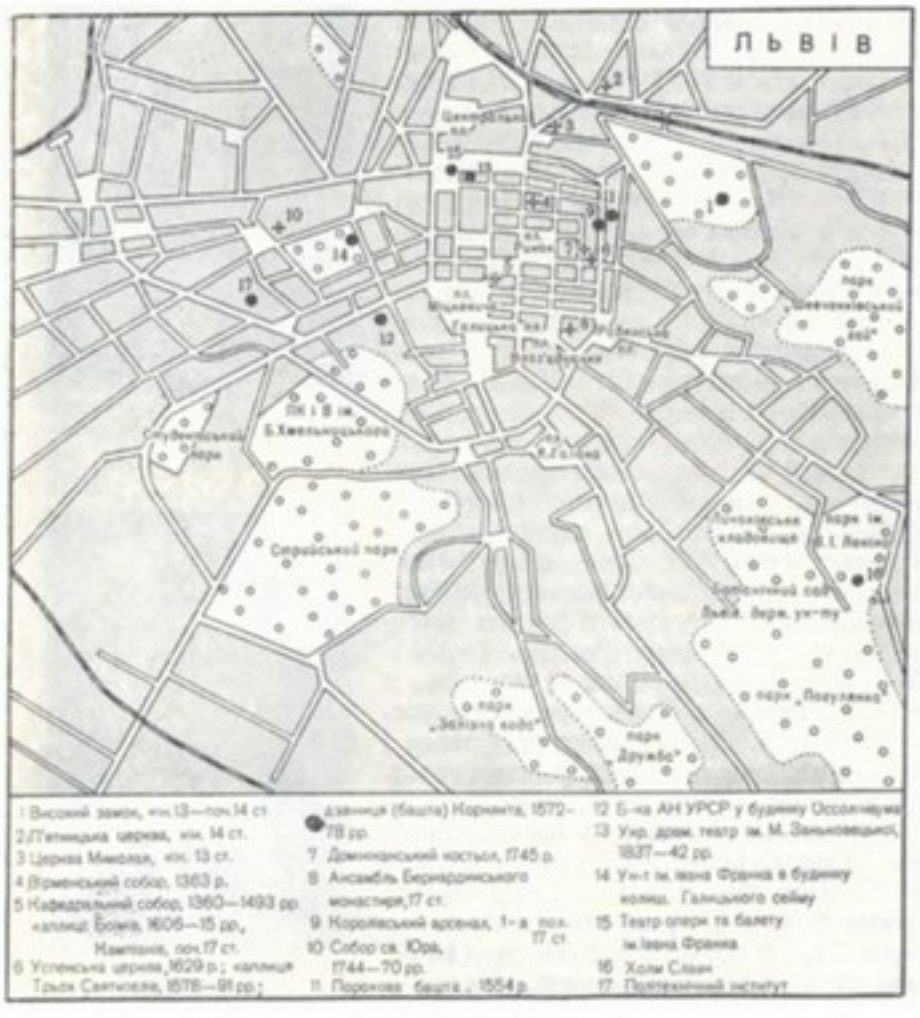

робні й керамічний з-ди. Л.— великий трансп. вузол, у якому перетинаються лінії та потоки залізнич., автомоб. і повітр. транспорту. Л.— важливий культур. центр країни. В 1978/79 навч. р. у Л. було 105 заг.-осв. шкіл усіх видів (93,2 тис. учнів), 8 муз., хореограф. і худож. шкіл, 29 профес.-тех. уч-щ (17,9 тис. учнів), 26 серед. спец. навч. закладів (31,5 тис. учнів), 10 вищих навч. закладів (62,5 тис. студентів); *Львівський університет* імені Івана Франка, *Український поліграфічний інститут* імені Івана Федорова, *Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва*, *Львівська консерваторія* імені М. В. Лисенка, політех., лісотех., зоовет., фіз. культури, мед. і торгово-екон. ін-ти (про названі вузи див. окремі ст.). В місті працюють *Західний науковий центр АН УРСР*, Укр. н.-д. ін-т поліграф. пром-сті, *Метрології вимірювальних і керуючих систем всесоюзний науково-дослідний інститут*, Всесоюзний конструкторсько-експериментальний ін-т автобусобудування, *Геологорозвідувальний український науково-дослідний інститут*, *Епідеміології та мікробіології львівський науково-дослідний інститут*, *Львівська астрономічна обсерваторія*, наук.-виробничі комплекси: приладобудівний, маш.-буд., геолого-геофіз. й с.-г. та ін. наук. установи і проектні орг-ції. У Л.— 378 масових б-к (фонд — бл. 15 млн. одиниць зберігання), *Бібліотека львівська наукова* імені В. Стефаника, наук. б-ка Львів. ун-ту, 40 клубних закладів, 29 кінотеатрів, 52 кіноустановки з платним показом, 5 театрів, обласна філармонія і цирк. В місті функціонує 10 музеїв, зокрема *Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна*, *Львівський історичний музей* (філіал — *Галана Я. О. музей*), *Львівський музей українського мистецтва* (відділи — худож.-меморіальні музеї О. Кульчицької та О. Новаківського), природничий музей АН УРСР, музей історії релігії і атеїзму з філіалом у м. Червонограді, *Львівська картинна галерея* з філіалами — музеєм-заповідником *Олеський замок* у с-щі Олеську Буського р-ну і *Федорова І. музеєм* та каплицею Боїмів у Л., *Український музей етнографії та художнього промислу*, літ.-меморіальний музей І. Я. Франка (див. *Франка І. Я. музей*) та ін. 13 позашкільних установ: Палац і будинки піонерів і школярів, станції юних техніків і натуралістів, екскурсійно-туристська станція, дит. спорт. школи. У Л. є два вид-ва — «*Каменяр*» і видавничого об'єднання «*Вища школа*» при ун-ті. Виходять обл. газети «*Вільна Україна*», «*Львовская правда*», «Ленінська молодь», 22 заводські й вузівські багатотиражки. Обл. радіомовлення й телебачення, телецентр. Л-ра стародавнього Л. має спільні корені з культурою Київської Русі. Найдавніші пам'ятки писемності, пов'язані зі Л., належать до 15—17 ст. — «Львівське євангеліє» (1423), «*Апостол*» (вид. 1574 І. Федоровим), *Львівський літопис* (опубл. 1839). У Л. проходила діяльність письменників і освітніх діячів 16—17 ст. Г. Дорофеєвича, С. Зизанія, І. Борецького, З. Копистенського та ін. Початок новій укр. л-рі на Зх. Україні поклала діяльність «*Руської трійці*» — М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького. З 1848 у Л. почали виходити укр. газети і журнали. Ще на поч. 19 ст. у Л. поширювались твори І. Котляревського, у 40—60-х рр.— твори ін. письменників з Наддніпрянської України: Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, Марка Вовчка. Велику роль у громадсько-політичному і літ. житті Л. відіграла діяльність І. Франка, який жив тут з 1875, та ін. революц.-демократичних діячів — М. Павлика, О. Терлецького. У 1873 було засн. Літ. т-во ім. Т. Г. Шевченка (з 1893 — *Наукове товариство імені Шевченка*). В прогресивних укр. журналах «*Друг*» (1874—77), «*Громадський друг*» — «*Дзвін*» — «*Молот*» (1878—79), «*Світ*» (1881—82), «*Народ*» (1890—95), «*Житє і слово*» (1894—97) пропагувались ідеї соціального і національного визволення. З 1886 у Л. діяло Наукове т-во ім. А. Міцкевича. Значну роль у розвитку літ. і сусп. думки відіграв «*Літературно-науковий вістник*», особливо в перший демократичний період, коли в редколегії провідне місце посідали І. Франко та В. Гнатюк. У Л. деякий час працював Ю. Федькович. Тут здобували освіту Л. Мартович, О. Маковей, С. Ковалів, Т. Бордуляк, А. Крушельницький, Б. Антонич. В 19 — на поч. 20 ст. у Л. жили й працювали відомі польс. письменники С. Гощинський, А. Асник, М. Конопніцька, А. Фредро, Я. Каспрович, Л. Стафф. Польс. видання — газети «Праца» («Праця»), «Кур'єр львовскі» («Львівський кур'єр»), «Пшияцель люду» («Друг народу») та ін.— популяризували твори передових польс. і укр. письменників. У Л. було здійснено ряд видань («*Дрібна бібліотека*», 1878—80; «Бібліотека найзнаменитіших повістей», 1881—91, та ін.), в яких вийшли твори видатних укр., рос., а також зарубіжних письменників в укр. перекладах. З 1927 почав виходити революц. журн. «*Вікна*». У 1929 виникла орг-ція пролет. письменників «*Горно*». Видавався також журн. «*Нові шляхи*». У своїх творах революц. і прогресивні письменники Л. виступали за возз'єднання Зх. України з Рад. Україною, викривали капіталістичний гніт, проводили непримиренну боротьбу проти бурж. націоналістів.

У Л. жили й працювали Я. Галан, С. Тудор, О. Гаврилюк, П. Козланюк, Ю. Мельничук, В. Гжицький, А. Шмигельський, А. Волощак, письменники старшого покоління — М. Яцків, Д. Лукіянович, П. Карманський, М. Рудницький, літературознавці В. Гнатюк, Ф. Колесса, В. Щурат, М. Возняк, К. Студинський та ін. У Л. працює обласна орг-ція Спілки письменників України, видається респ. літ.-художній та гро-

мадсько-політ. журн. «*Жовтень*». Найдавніші пам'ятки архітектури Л. збереглися в руїнах (Високий замок, кін. 13 — поч. 14 ст.), у перебудованому вигляді (костьоли Марії Сніжної та Іоанна Хрестителя, обидва 13—14 ст.; П'ятницька церква, кін. 14 ст., з високомистецьким іконостасом серед. 17 ст.) або у фрагментах, що їх включено в пізніші споруди (церква Миколая, кін. 13 ст.; Вірменський собор, 1363, арх. Дорінг, добудови 17 ст., арх. Келар; 20 ст.— арх. Ф. Менчинський). Після пожежі 1381 Л. відбудовувався за регулярним плануванням з прямокутною мережею вулиць, квадратною *Ринок площею*, з готичною ратушею в центрі (знищена пожежею 1527), будівлями в стилях — *готики* (кафедральний собор, 1360—1493, арх. П. Штехер, Й. Гром і А. Рабіш; реставрація — 18 і 19 ст.; фрагменти стіни т. з. старого арсеналу, Порохова й Шевська башти), *Відродження* [каплиці — Боїмів, 1609—15; Кампіанів, поч. 17 ст.; іл. див. на окремому аркуші до ст. *Відродження*, т. 2, с. 272—273; Трьох святителів, 1578—91, арх. П. *Красовський*; Успенська церква, 1629, арх. П. *Римлянин* і В. *Капинос*; дзвіниця (башта) Корнякта, 1572—82, арх. П. *Барбон*, реставрація в 17—18 ст.; іл. див. на окремому аркуші до ст. *Архітектура*, т. 1, с. 224—225]; *барокко* (костьоли — кармеліток босих, 1644, арх. Д. Б. Джізлені; кармелітів босих, 1634, арх. Я. Покорович; єзуїтів, 1610—30; Домініканський, 1745, арх. Ян де Вітте; ансамбль Бернардинського монастиря, 17 ст.; Королівський арсенал, 1-а пол. 17 ст.; собор св. Юра, 1744—70, арх. Б. *Меретин*, С. К. Фессінгер, різьблення — 1768—70, скульптор Пінзель), *класицизму* (ратуша на пл. Ринок, 1827—35, арх. Й. Маркль і Ф. Трешер, перебудована; Оссолінеум, тепер б-ка АН УРСР, 1823—33, арх. П. Нобіле і Ю. Бем; укр. драм. театр ім. М. Заньковецької, 1837—42, арх. Л. Піхль, Й. Зальцман). З 2-ї пол. 19 ст. Л. забудовували еклектичними й стилізованими спорудами (політех. ін-т, 1872—77, арх. Ю. О. *Захаревич*; Галицький сейм, тепер ун-т ім. І. Франка, 1877—81, арх. Ю. Гохбергер; театр опери та балету ім. І. Франка, 1897—1900, арх. З. Горголевський; будинок кол. страхового т-ва «Дністер», 1905, арх. І. та Л. Левинські, О. *Лушпинський*, Т. *Обмінський*; поштамт, 1921—22, арх. Т. Бальдвін-Караффа-Корбут, Д. *Крвавич*, В. Патик та ін.

Львів. Ріг площі Ринок та вулиці Ставропігійської.

мулт). За рад. часу у Л. споруджено нові житлові райони (по вулицях Богдана Хмельницького, 1962—73, арх. М. Мікула, Я. Назаркевич; Терешкової, 1965—70, арх. Л. Нівіна; «Сріблястий», 1975—79, арх. З. Підлісний, Нівіна, С. Землянкін; Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1980), житл. і громад. будівель (Палац культури ім. Ю. О. Гагаріна, 1961, арх. Нівіна; нові корпуси політех. ін-ту, 1964—72, арх. Р. Липка, О. Рудницький, В. Сидоренко, М. Мікула, П. Мар'єв, Г. Козюра, Р. Юхтовський та ін.), обчислювальний центр (1969, арх. М. *Вендзилович*), готель «Львів» (1969, арх. А. *Консулов*, П. Конт, Нівіна), музей Прикарпатського військ. округу (1974, арх. В. Гукович і А. Симбірцева), комплекс обл. лікарні (1979, арх. Ю. Берблян, З. Підлісний та Л. Кутна), автовокзал (1980, арх. В. Мохновський, М. Сагайдахівський, М. Столяров і В. Бойків). Пам'ятники: А. Міцкевичу (1905—06, скульптори А. Попель і М. Паращук), В. І. Леніну (1952, скульптор С. Меркуров, арх. В. Шарапенко, І. Француз), І. Франку (1964, скульптори В. Борисенко, Д. Крвавич, Е. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка, арх. О. Шуляр), В. Стефанику (1971, скульптор В. Сколоздра, арх. Вендзилович), Я. Галану (1972, скульптори О. Пилєв, О. Охріменко та В. Усов, арх. В. Блюсюк), І. Федорову (1978, скульптори Борисенко, В. Подольський, арх. А. Консулов); архіт.-скульптурний комплекс кладовища рад. воїнів *Холм Слави* (1958, арх. О. Натальченко, Г. Швецько-Вінецький та І. Персиков, скульптори М. Лисенко, В. Подольський, В. Форостецький), Монумент бойової слави військ Прикарпатського військ. округу (1970, скульптори Д. Крвавич, Е. Мисько, Я. Мотика, арх. Вендзилович та ін.).

З пам'яток образотворчого мист. у Л. збереглися фрагменти настінного живопису 14—15 ст. у Вірменському соборі (художник *Андрій*); з 16 ст. є відомості про львів. цехи малярів, скульпторів, золотарів. У 17—18 ст. у Л. працювали живописці *Корунки*, М. *Петрахнович*, О. *Ляницький*, *Лукашевичі*, гравер Н. *Зубрицький*, скульптор *Пінзель*; у кін. 18 — на поч. 19 ст.— живописець Л. *Долинський*. У 1822 в місті засновано першу на Україні літографічну майстерню. В 1898 було створено «Товариство розвою руської штуки» (художники К. *Устиянович*, Т. *Копистинський*, Я. *Пстрак*, М. *Івасюк*, О. *Новаківський*, О. *Курилас*), 1905 — «Товариство прихильників української літератури, науки і мистецтва», у виставках якого брали участь І. *Бурячок*, М. *Жук*, Ф. *Красицький*, І. *Макушенко* та ін. В кін. 19 — в 20 ст. у Л. працювали укр. митці І. *Труш*, Г. *Кузневич*, М. *Паращук*, А. *Попель*, І. *Севера*, О. *Кульчицька*, А. *Манастирський*, Л. *Левицький*. У Л. жили польс. художники А. *Гротгер*, Ю. *Коссак* та ін. Серед сучас. митців Л.: В. *Манастирський*, Е. *Мисько*, Ф. Бриж, С.

Муз. життя Л. почало розвиватися в 13—14 ст. В 16 ст. у Львів. братстві культивувався багатоголосий (партесний) спів, який поширювався по всій Україні та Росії. В 1700 у Львові вперше на Україні надруковано «Ірмологіон» з нотами. З кін. 18 ст. розвивалося концертне життя. В 19 ст. прилюдні симф. концерти і концерти квартетної музики влаштовував К. Ліпінський. На гастролі до Л. приїздили Ф. Ліст, Г. Венявський, А. Рубінштейн, Й. Брамс, на поч. 20 ст.— Г. Малер, Р. Штраус, Р. Леонкавалло, М. Лисенко, М. Равель, Б. Барток та ін. В 19 ст. почали діяти муз. т-во св. Цецілії (1826—29, створене сином В. А. Моцарта Ф. К. В. Моцартом), *Галицьке музичне товариство* (з 1838), укр. муз.-хорові т-ва «*Торбан*» (1870), «*Боян*» (1890), польс. муз. т-ва (з 1870-х рр.) та ін. В муз. житті значну роль відігравала творчість укр. композиторів М. Вербицького, І. Лаврівського, А. Вахнянина, В. Матюка, Д. Січинського, О. Нижанківського та ін. У 1902 створено філармонію, 1903 — *Союз співацьких і музичних товариств* (з 1907 — *Музичне товариство імені М. Лисенка*) і *Вищий музичний інститут*. З 1900 у Л. працював Великий театр, в якому почали діяльність співаки С. *Крушельницька*, Я. *Королевич-Вайдова*, О. *Мишуга*, А. Дідур та ін. В 20—30-х рр. почали працювати композитори В. Барвінський, А. Солтис, М. Колесса, Н. Нижанківський, Ю. Кофлер. У 1939—41 у Львів. консерваторії викладав укр. співак і педагог Р. Любинецький. У 1939 було створено держ. філармонію з симф. оркестром, хоровою капелою «*Трембіта*», Будинок нар. творчості, філіал Ін-ту фольклору УРСР. У 1947 відкрито театр муз. комедії (з 1954 — в Одесі). В місті — *Львівська консерваторія* ім. М. В. Лисенка, *Львівський театр опери та балету* ім. Ів. Франка, середня муз. школа-інтернат ім. С. Крушельницької, муз. уч-ще, музично-педагогічне уч-ще, 5 дит. муз. шкіл. Зі Л. пов'язана діяльність укр. рад. композитора нар. арт. СРСР С. Людкевича. Львів. обл. орг-цію Спілки композиторів України створено 1940. В 17 ст. у Л. вперше на Україні виник *шкільний театр*. З 1776 тут працював постійний міський театр з нім. і польс. трупами, з яким пов'язана діяльність В. *Богуславського*, Я. Н. *Камінського*, Ю. Ельснера, К. Ліпінського, Т. Павликовського. В 1842—52 діяв укр. драм. гурток, а з 1864 — *Театр товариства «Руська бесіда»*, що існував до 1924. З 1900 діяв новий польс. театр. В 1927—28 працював *Театр імені І. Котляревського*, 1925—39 — *Театр імені І. Тобілевича*. Тепер у Л. працюють драм. театри: *Львівський український драматичний театр* імені М. Заньковецької, *Львівський російський драматичний театр Радянської Армії*, *Львівський театр юного глядача* імені М. Горького, *Львівський*

Пам'ятник І. Франку. Скульптори В. Н. Борисенко, Д. П. Крвавич, Е. П. Мисько, В. П. Одрехівський, Я. І. Чайка, архітектор А. М. Шуляр. 1964.

Порохова башта. 1554—56.

Домініканський костьол. Архітектор Ян де Вітте. 1745.

ЛЬВІВСЬКА АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ

Будинок Львівської братської друкарні і школи.

театр ляльок. Іл. див. також на окремому аркуші, с. 448—449.

Літ.: История городов и сёл Украинской ССР. Львовская область. К.,1978; Нельговський Ю. П., Шуляр А. М. Львів. Історико-архітектурний нарис. К., 1969; Вуйцик В. С. Львівський державний історико-архітектурний заповідник. Львів, 1979; Швед М. І. Львів. Львів, 1978.

Г. Й. Бондровський (заг. відомості, економіка), *Л. З. Мазепа* (музика, театр), *С. К. Кілессо, Г. Н. Логвин* (архітектура).

ЛЬВІ́ВСЬКА АСТРОНОМІ́ЧНА ОБСЕРВАТО́РІЯ, Астрономічна обсерваторія Львівського державного університету — н.-д. і учбова установа. Засн. 1769—71. З 1907 розміщена в центр. частині міста. До складу Л. а. о. входить також спостережна станція, розташована в с-щі Брюховичі поблизу Львова. Осн. інструменти: 48-см рефлектор, 20-см рефрактор, хромосферно-фотосферний телескоп, дві астрокамери, меніскový фотогеліограф та ін. Гол. напрями наук. роботи: дослідження нестаціонарних *зір* і туманностей; вивчення фіз. процесів на Сонці та *служба Сонця*; електрофотометричні спостереження *штучних супутників Землі*; теоретична *астрофізика*. З Л. а. о. пов'язана діяльність В. Є. *Степанова*, М. С. *Ейгенсона* та ін. *О. О. Логвиненко.*

ЛЬВІ́ВСЬКА БРА́ТСЬКА ДРУКА́РНЯ. Заснована *Львівським братством* 1585 (до Л. б. д. увійшло викуплене у лихваря друкарське устаткування І. *Федорова*). В 16—18 ст. Л. б. д. відіграла значну роль в боротьбі укр. народу проти націонал. гноблення й насадження уніатства, в розвитку освіти на зх.-укр. землях. Крім церк.-богослужбових книжок, вона друкувала і навч. л-ру. В 1591 вийшли «*Адельфотес*» і збірка віршів «Просфонима». Значними тиражами (до 7 тис. прим.) випускалися букварі, друкувалися вірші П. *Беринди*, драм. твори А. Скольського, І. Волковича, твори М. *Козачинського* та ін. В Л. б. д. працювали видатні майстри-друкарі І. Кунотович, Д. Кульчицький, В. *Ставницький* та ін. Існувала до 1788.

Літ.: Исаевич Я. Д. Роль братств в издании и распространении книг на Украине и в Белоруссии (конец XVI—XVIII в.). В кн.: Книга и графика. М., 1972.

Я. Д. Ісаєвич.

ЛЬВІ́ВСЬКА БРА́ТСЬКА ШКО́ЛА — навч. заклад, перша *братська школа* на Україні. Засн. ії бл. 1585 діячі *Львівського братства* Ю. Рогатинець, І. Рогатинець, І. Красовський та ін. Статут Л. б. ш. («Порядок шкільний») — видатна пам'ятка передової пед. думки. Він передбачав демократичні основи організації школи. До Л. б. ш. приймали дітей різних станів зі Львова та з ін. міст і сіл України. Молодші школярі навчалися грамоти, старші (спудеї) вивчали старослов'ян., грец. і лат. мови, граматику, риторику і поетику, елементи філософії. Школа була й осередком розвитку хорового співу та укр. шкільного театру. В 1591 була надрукована грецько-старослов'ян. граматика «*Адельфотес*», складена учнями школи й учителем *Арсенієм Еласонським*. У різний час ректорами й учителями тут були С. *Зизаній*, Л. *Зизаній*, Ф. Касіянович, І. *Борецький*, П. *Беринда*, Г. Дорофеєвич, І. Трофимович-Козловський, С. Косов, В. Ушакевич, Ф. Сидорович та ін. Гетьман П. *Сагайдачний* заповів значні кошти на потреби школи. Л. б. ш. справила великий вплив на розвиток освіти не тільки на Україні, а й у Білорусії, Молдавії та ін. Вона виховала багатьох відомих громад. і культур. діячів (Є. *Плетенецький*, К. Мезапета, І. Югасевич та ін.). Керівники Л. б. ш. намагалися перетворити її на вищий навч. заклад, однак у 2-й пол. 17 ст. школа занепала, а у 80-х рр. 18 ст. перестала існувати.

Літ.: Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст. К., 1966.

Я. Д. Ісаєвич.

ЛЬВІ́ВСЬКА ЗАЛІЗНИ́ЦЯ. Організована 1939 після возз'єднання Зх. України з УРСР. В 1953 об'єднана з Ковельською з-цею та Чернівецьким відділенням Кишинівської з-ці. Проходить територією Львів., Ровен., Волин., Терноп., Івано-Фр., Закарп., Чернів. та частково Житомир. обл. (УРСР), Брест. обл. (БРСР) та Молд. РСР. До складу Л. з. входить 5 відділень. Управління міститься у Львові. На території сучас. району дії Л. з. першою було збудовано 1861 двоколійну дільницю Перемишль — Львів; 1871 її продовжено до Підволочиська; 1866 відкрито лінію Львів — Ходорів — Івано-Франківськ — Коломия — Чернівці; 1887 — Здолбунів — Ровно — Ковель; 1902 — лінію Олевськ — Сарни — Ковель. Залізничники Л. з. відіграли провідну роль у 30-тисячному страйку львівських пролетарів (1905). За роки Рад. влади на Л. з. проведено великі роботи по відновленню і тех. переозброєнню з-ці. Майже весь обсяг вантажообороту виконується із застосуванням тепловозної й електровозної тяги. По Л. з. здійснюються транзитні зв'язки з ін. європ. соціалістич. країнами та з деякими капіталістичними країнами. Найбільшу питому вагу у транзитних перевезеннях посідають руда, вугілля, чорні метали, нафта та нафтопродукти, машини та зерно. В 1979 Л. з. перевезено бл. 99 млн. пасажирів. Л. з. нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1972).

ЛЬВІ́ВСЬКА КАРТИ́ННА ГАЛЕРЕ́Я — зібрання творів зх.-європейського, укр. та рос. мистецтва. Засн. 1907. До 1939 мала назву «Музей народовий». У складі Л. к. г.— відділи зарубіж. та вітчизн. мистецтва 13—20 ст. Серед її експонатів —твори італійських (Тіціан), голл. (М. Гоббема, Я. Скорель), нім. (А. Р.Менгс, А. Кауфман), іспан. (Ф. Гойя), франц. (Ж. Л. Давід), бельг. (К. Меньє) митців 14—20 ст. Широко представлено мист. Польщі (Я. Матейко, Ю. Коссак, Я. Станіславський),Чехословаччини (К. Шкрета, Я. Купецький), Угорщини (І. Ревес). Відділи російського дожовтневого (І. Айвазовський, М. Ге, В. Верещагін та ін.) і рад. мистецтва (Б. Йогансон, М. Касаткін, П. Кончаловський, М. Манізер та ін.) відкрито 1950. Л. к. г. має філіали: Каплиця Боїмів — пам'ятка архітектури поч. 17 ст.; Музей І. Федорова, музей-заповідник 13—18 ст. *Олеський замок*.

Літ.: Львівська картинна галерея. Альбом. К., 1977.

О. М. Пеленська.

ЛЬВІ́ВСЬКА КОНСЕРВАТО́РІЯ імені М. В. Лисенка, Львівська державна консерваторія імені М. В. Лисенка — вищий музичний навч. заклад системи М-ва культури УРСР. Організована 1939 на базі *Вищого музичного інституту* ім. М. Лисенка й консерваторій Польс. муз. т-ва та імені К. Шимановського. Л. к. 1944 надано ім'я М. Лисенка. Діють композиторський, історико-теор., вокальний, фортепіанний, оркестровий і диригентський ф-ти, що об'єднують 16 кафедр; є денна, вечірня, заочна й підготовча форми навчання. При консерваторії — оперна, вокальна та дит. муз. 10-річна студії; бібліотека (140 тис. одиниць зберігання). В 1980/81 навч. році — бл. 900 студентів. З Л. к. пов'язана творча діяльність композиторів В. Барвінського (директор 1939—40), нар. арт. СРСР С. Людкевича, нар. артистів УРСР М. Колесси (директор 1953—65), А. Кос-Анатольського, засл. діячів мист. УРСР — А. Солтиса, Р. Сімовича, Є. Козака, Д. Задора, альтиста З. Дашака (з 1965 — ректор), укр. педагога і співака Р. Любинецького та ін.; співаків — нар. арт. СРСР П. Кармалюка, засл. діяча мист. УРСР С. Крушельницької, нар. арт. СРСР О. Гая, польс. музикантів Ю. Кофлера, Л. Мюнцера, З. Лісси, А. Хибінського та ін. Серед випускників Л. к.: диригенти — нар. арт. СРСР С. Турчак, нар. артисти УРСР А. Кушніренко, І. Лацанич, Д. Пелехатий; співаки — нар. артисти

УРСР О. Врабель, Т. Дідик, Марія, Ніна й Даниїла Байко; чимало інструменталістів-виконавців стало лауреатами й дипломантами міжнар., всесоюзних і респ. конкурсів. *Л. З. Мазепа.*

ЛЬВІ́ВСЬКА МАЇ́ВКА 1890 — перша маївка на Україні. В березні 1890 у Львові було створено Робітн. к-т для підготовки святкування 1-го Травня. 1.V біля міської ратуші зібралося понад 4 тис. робітників. В одноголосно прийнятій резолюції вони вимагали скорочення робочого дня, заборони дитячої праці, створення легальних робітн. спілок, свободи друку, запровадження заг. виборчого права. Маївка показала значне зростання класової свідомості львів. робітників.

ЛЬВІ́ВСЬКА ОБЛАСНА́ ПАРТІ́ЙНА ОРГАНІЗА́ЦІЯ — одна з обласних організацій *Комуністичної партії України.* Створена восени 1939, після возз'єднання Зх. України з УРСР. Комуністичні орг-ції на тер. сучас. Львів. області виникли й почали діяти в ході революц. боротьби трудящих за своє соціальне і нац. визволення під впливом Великого Жовтня. Вони ввійшли до складу створеної 1919 Компартії Сх. Галичини (з 1923 — *Комуністична партія Західної України*), під керівництвом якої проходили революц. виступи нар. мас (зокрема *Дрогобицьке збройне повстання 1919, Галицький робітничий страйк 1921, Заболотівська першотравнева демонстрація 1924, Львівський виступ робітників 1936*). Після возз'єднання зх.-укр. земель з УРСР у листопаді — грудні 1939 на Львівщині було створено парт. орг-ції, які розгорнули велику орг. роботу по будівництву нового, соціалістичного життя. 23.IV 1940 у Львові відкрилася 1-а обл. парт. конференція. На той час Л. о. п. о. налічувала 3776 комуністів. Під керівництвом парт. орг-цій в області швидко відбудовувалося на соціалістичній основі нар. г-во. Парт. орг-ції очолили рух селян-бідняків за створення колгоспів. На 1.VI 1941 8,1% сел. г-в Львівщини об'єднались у 296 колгоспів. Широко розгорнулося культур. будівництво. В червні 1941 обл. парт. орг-ція налічувала 8286 комуністів. Під час нападу гітлерівської Німеччини на СРСР Львівщина, як прикордонна область, одна з перших зазнала фашист. навали. Парт. орг-ція мобілізувала трудящих на подання активної допомоги Червоній Армії. Понад 80% комуністів Л. о. п. о. пішли добровольцями до Червоної Армії. Під час нім.-фашист. окупації комуністи Львівщини очолили боротьбу трудящих проти іноземних загарбників та їхньої агентури — укр. бурж. націоналістів. Восени 1941 в області виникли перші підпільні групи, які через рік об'єдналися в підпільну орг-цію «*Народна гвардія*».

Діяли й ін. підпільні групи і партизанські загони, організаторами яких були комуністи і комсомольці, зокрема підпільна орг-ція «*Визволення Вітчизни*». Підпільники області підтримували зв'язки з партизан. загоном Д. М. *Медведєва,* з'єднаннями С. А. *Ковпака* і М. І. *Наумова*.

Після визволення Львівщини від окупантів (жовтень 1944) парт. орг-ція розгорнула роботу по мобілізації трудящих на швидку відбудову нар. г-ва, на здійснення глибоких соціалістичних перетворень. У боротьбі за розв'язання цих завдань парт. орг-ції швидко зростали. Зміцненню Л. о. п. о. сприяла велика допомога з боку ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У.

Протягом 1944—1945 в область на парт., рад. і госп. роботу було направлено багато комуністів. На 1.I 1946 Л. о. п. о. налічувала 7389 чол. Під керівництвом обл. парт. орг-ції успішно здійснювався план індустріалізації Львівщини. За порівняно короткий час тут виникли нові галузі пром-сті: приладобудування, машинобудування, радіотех., електротех., хімічна. Значну роботу провела парт. орг-ція по введенню в дію і розвитку *Львівсько-Волинського вугільного басейну*. Постійну увагу Л. о. п. о. приділяла соціалістичній перебудові с. г., зміцненню сільс. парт. орг-цій. Тільки протягом 1948 з Львова та райцентрів на роботу в село були направлені 663 комуністи, що дало змогу створити тут 87 нових первинних парт. орг-цій. У 1950 в області було завершено суцільну колективізацію с. г. Широко розгорнулася культур. революція. Значних успіхів було досягнуто, зокрема, у справі розвитку вищої і середньої освіти. Парт. орг-ції неослабну увагу приділяли питанням ідеологічної роботи, виховуючи трудящих у дусі дружби народів і пролет. інтернаціоналізму. Перші соціалістичні перетворення відбувалися в умовах гострої класової боротьби із залишками експлуататорських класів, розгромлених націоналістичних банд. Керуючись рішеннями XXIII—XXV з'їздів КПРС, з'їздів Компартії України, Л. о. п. о. розгорнула наполегливу роботу по дальшому піднесенню нар. г-ва і культури, по підвищенню добробуту трудящих. Значно зросла її роль у розв'язанні госп.-політ. та ідейно-виховних завдань; понад 70% комуністів зайняті безпосередньо на виробництві. Л. о. п. о. не раз виступала ініціатором патріотичних починів. Так, напередодні XXII з'їзду КПРС на Львівщині виникли перші рад. виробничі об'єднання — фірми. На багатьох підприємствах країни впроваджено схвалений ЦК КПРС 1975 досвід роботи парт. орг-цій Львів. області по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю продукції. В 1979 ЦК КПРС схвалив розроблену і впроваджену на Львівщині потоково-цехову систему ведення молочного тваринництва. Важливу роль у виконанні нар.-госп. планів та ідейно-виховній роботі відіграють тісні зв'язки Л. о. п. о. з парт. орг-ціями Ульяновської області, Алтайського краю, Ростова-на-Дону, областей, міст і районів ін. республік та братніх соціалістичних країн. Парт. орг-ції області проводять цілеспрямовану роботу по вдосконаленню форм і методів комуністичного виховання трудящих. Широку програму діяльності обл. парт. орг-ції в цьому напрямі накреслив ЦК КПРС у постанові «Про політичну роботу серед населення Львівської області» (1971). Обл. парт. орг-ція виховала багатьох передовиків і новаторів виробництва, з них 86 присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Після укрупнення і реорганізації районів (1957—59 і 1962) та об'єднання Львів. і Дрогобицької областей (1959) Л. о. п. о. об'єднує 6 міських і 24 районні парт. орг-ції, в яких налічується 111 тис. комуністів (на 1.I 1980). За час існування Л. о. п. о. відбулося 18 обласних парт. конференцій. У різний час обласну парт. орг-цію очолювали І. С. *Грушецький,* З. Т. *Сердюк,* М. К. Лазуренко, В. С. Куцевол та ін. Активним помічником парт. орг-ції є обл. комсомольська орг-ція, до складу якої входять 368 000 юнаків і дівчат (на 1.I 1980). Понад 10 тис. молодих львів'ян брали участь в освоєнні цілинних і перелогових земель, бл. 2 тис. посланців Львівщини будували в Донбасі шахти «Львівська-комсомольська», «Дрогобицька-комсомольська», тисячі вихованців комсомольської орг-ції області ударно працюють на БАМі та ін. новобудовах комунізму. Органом Л. о. п. о. є газ. «*Вільна Україна*» і «*Львовская правда*». Про розвиток економіки і культури області див. також *Львівська область*.

Літ.: Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977; Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Львів, 1980. *В. Ф. Добрик.*

ЛЬВІ́ВСЬКА О́БЛАСТЬ—у складі Української РСР. Утворена 4.XII 1939 в результаті возз'єднання зх.-укр. земель в єдиній Українській Рад. державі. Розташована на Зх. республіки. В області — 20 районів, 487 сільрад, 39 міст, 36 с-щ міськ. типу. Карти див. на окремому аркуші, с. 192—193.

Природа. Природні умови Л. о. відзначаються різноманітністю, зумовленою положенням її в межах двох геоструктурних регіонів — Руської платформи і Карпатської складчастої області, в смузі Головного європ. вододілу. Більша частина області має рівнинний рельєф. На Пн. в межі області заходить *Волинська височина,* відокремлена Буго-Стирською рівниною (*Малим Поліссям*) від *Подільської височини,* пн.-зх., найбільш підвищена частина якої на тер. Л. о. представлена *Розточчям,* львівським *Опіллям,* а також *Гологорами* з найвищою вершиною

Львівська область. Краєвид поблизу міста Сколе.

Львівська область. Пам'ятник радянським воїнам — визволителям міста Турки від німецько-фашистських загарбників. Скульптор Б. Фліт. 1975.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Площа — 21,8 тис. км²

Населення — 2592,2 тис. чол. (1980)

Центр — м. Львів

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ПОСІВНІ ПЛОЩІ ОСНОВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР (1979,%)

рівнинної частини Л. о.— г. *Камулою*, 471 м, та *Вороняками*. На Пд. Подільська височина поступово переходить у Передкарпатську височину. За характером рельєфу — це погорбована рівнина, яка складається з терасованих височин (Дністро-Санської, Дрогобицької, Присвіцької) і широких улоговин (Верхньодністровської та Стрийської). На Пд. області — гірські хребти *Карпат Українських* (*Бескиди*, Стрийсько-Санська верховина та Вододільний хр. з найвищою вершиною Л. о.— г. Пікуй, 1406 м). Корисні копалини: нафта і природний газ (*Передкарпатська нафтогазоносна область*), кам. вугілля (частина *Львівсько-Волинського вугільного басейну*), калійна та кам'яна солі, сірка (*Передкарпатський сіркоиосний басейн*), озокерит (*Бориславське родовище озокериту*), торф, вапняки, мергель, мелінітові сланці, гіпс, буд. і вогнетривкі глини, кварцові піски. Мінеральні джерела й лік. грязі. Клімат помірно континентальний. Літо тепле, вологе, зима з частими відлигами. Пересічна т-ра липня +18,3° на рівнинній частині (Львів) і +12,8° у передгірній і гірській, січня — відповідно — 4 і —6°. Річна кількість опадів на рівнині до 700 мм, у горах — до 1000 мм. Вегетаційний період відповідно бл. 210 і до 190 днів. Область має густу річкову сітку, що належить до басейнів Чорного та Балтійського морів. Часті літньо-осінні паводки. Найбільша ріка області — *Дністер* з прит. *Бистрицею*, *Стриєм*, *Свічею* (правими), *Верещицею*, Зуброю, Свіржем, Щереком (лівими). В пн.-сх. частині області протікає *Стир* (бас. Прип'яті). До бас. Вісли належить *Буг* з прит. *Полтвою*, *Ратою* і *Солокією* та *Вишня* і *Шкло* (прит. Сану). На тер. області багато озер, особливо в долинах Дністра та його приток. Грунтовий покрив Л. о. дуже різноманітний, переважають сірі й темно-сірі опідзолені оглеєні грунти, дерново-підзолисті оглеєні, чорноземи звичайні та опідзолені. У пн.-сх. районах поширені чорноземи на карбонатних породах, у пн.-сх. рівнинних районах — суглинисті, перегнійно-карбонатні грунти й чорноземи. В Карпатах — гірсько-лісові буроземні, в долинах річок алювіально-лучні грунти. В гірських та пн. районах області великі масиви лісів: соснових і сосново-дубових на Малому Поліссі та Розточчі, буково-дубових на Подільській височині, дубово-буково-ялицевих у Прикарпатті, букових і смерекових у Карпатах. Лісом покрито 545 тис. га. З тварин на тер. Л. о. водяться дика свиня, козуля, олень, борсук, лисиця, куниця, білка, заєць-русак; з птахів — беркут, дрізд білозобий, яструби, глухар, тетерів; водоплавні птахи. Акліматизовано зубрів, ондатру та нутрію. В межах області виділяються кілька видів ландшафтів: горбогірсько-лісові, поліські, лісостепові, передгірські, гірські з специфічними рисами природних умов. У Л. о. створено заказники — Стрілчанський ліс та Діброва.

Населення. Осн. населення — українці (87,9%; 1970, перепис). Живуть також росіяни, поляки, євреї, білоруси та ін. Пересічна густота нас.— понад 118,9 чол. на 1 км² (1980). Найгустіше заселена центр. частина області. Міське населення становить 53,8% (1980).

Найбільші міста: *Львів*, *Дрогобич*, *Стрий*, *Червоноград*, *Борислав*, *Самбір*.

Народне господарство. До возз'єднання з Укр. РСР тер. сучас. Л. о. входила до складу бурж.-поміщ. Польщі (1919—39) і була переважно районом відсталого с. г. з великим поміщицьким землеволодінням і численними дрібними злиденними сел. г-вами. Природні ресурси використовувались у незначних масштабах. Переважали напівкустарні підприємства з низьким тех. рівнем виробн. (нафтодобувні, деревообр., швейні, харч.). Важкої пром-сті майже не було. Після возз'єднання в області відбулися докорінні соціалістичні перетворення. Відсталий колись край став одним з високорозвинутих індустр.-аграрних районів УРСР. Тер. структура г-ва характеризується значним зосередженням промисловості у Львові.

П р о м и с л о в і с т ь. Наявність в області різноманітних мінерально-сировинних ресурсів та значна забезпеченість трудовими ресурсами сприяє розвиткові добувної та обробної пром-сті. За роки Рад. влади створено потужну маш.-буд., паливну, хім. і нафтохім., лісову, деревообр. і целюлозно-паперову, буд. матеріалів, легку й харч. галузі пром-сті. Тут зосереджено 100% респ. виробництва автонавантажувачів, мопедів, шарошечних доліт, підвісних вантажонесучих конвейєрів, 99% — автобусів, 93% — кранів на автомоб. ходу, 40% — картону, 27% — приладів і засобів автоматизації та запасних частин, 25% — телевізорів. У структурі пром-сті області на маш.-буд. пром-сть припадає 39,5% валової продукції, харч.— 21,5%, легку — 15%, хім.— 7,4%, лісову, деревообр. і целюлозно-паперову — 4,4%, буд. матеріалів — 2,5% (1979). У Л. о. вперше в СРСР (1961) створено виробничі об'єднання. В 1979 діяло 64 об'єднання, на них припадало 66% всієї пром. продукції області.

В паливно-енерг. комплексі Л. о. переважають вугледобувна, газодобувна та нафтодобувна галузі пром-сті. Видобувають також торф. Діє *Добротвірська ДРЕС*. Електростанції області об'єднані в систему «Львівенерго», яка входить до системи «Мир». Провідне місце у пром. комплексі області посідає маш.- буд. і металообр. пром-сть, яка визначає госп. спеціалізацію області у загальносоюзному і респ. поділі праці. Серед галузей маш.-буд. пром-сті виділяються автомобільна (*Львівський автобусний завод* імені 50-річчя СРСР), підйомно-транспортне машинобудування (*львівське виробниче об'єднання «Автонавантажувач»*, Дрогобицький завод автомобільних кранів, *львівське виробниче об'єднання «Конвейєр»* імені 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції), радіоелектронна (*львівське виробниче об'єднання «Електрон»*, *львівське виробниче об'єднання «Кінескоп»*, Львів. виробничо-тех. об'єднання ім. В. І. Леніна), приладобуд. (з-д «Львівприлад», *львівське виробниче об'єднання «Мікроприлад»* ім. 60-річчя Радянської України, львівське наук.-тех. об'єднання «Термоприлад», з-д «Біофізприлад»), верстатобуд. та інструментальна (*Львівський завод фрезерних верстатів*, Львівське інструментальне виробниче об'єднання, *львівське виробниче об'єднання «Алмазінструмент»*, Дрогобицький долотовий завод).

Значне місце посідають також с.-г. машинобудування (*львівське виробниче об'єднання «Львівхімсільгоспмаш»*), електротех. промисловість (львівські виробниче об'єднання «Іскра» та ізоляторний з-д), виробн. поліграфічних машин (Ходорів), ремонт локомоти-

1

2

3

4

5

1. Загальний вигляд шахти імені Ленінського комсомолу поблизу міста Червоноград. 2. У складальному цеху Львівського автобусного заводу імені 50-річчя СРСР. 3. Сіркоплавильний цех Яворівського гірничо-хімічного заводу. 4. На заводі «Львівприлад». 5. В одному з цехів львівського виробничого об'єднання «Прогрес».

вів та вагонів (Львів, Стрий). Важливу роль у нар.-госп. комплексі області відіграє хім. пром-сть, переважає виробн. сірки, сірчаної к-ти, мін. добрив (Новий Роздол, Новояворівське), калійних добрив (Стебницький калійний з-д), штучного волокна (Сокаль), лаків і фарб (Львів, Борислав), тех. вуглецю (Дашава). Значно розвинута мед. пром-сть, у т. ч. виробництво мед. техніки (*львівське науково-виробниче об'єднання «Рема»*), та хім.-фармацевтична (Львів). Підприємства нафтопереробної промсті—нафтогазодобувне управління «Бориславнафтогаз», *Дрогобицький нафтопереробний завод* та Львів. нафтопереробний з-д. Підприємства деревообр. і меблевої пром-сті — у Львові, Дрогобичі, Добромилі, Старому Самборі, Стрию, Самборі, Сколе, Кам'янці-Бузькій, целюлозно-паперової — у Жидачеві, Львові. Виробн. цементу (*Миколаївський цементно-гірничий комбінат*), збірних залізобетонних і бетонних конструкцій і деталей (Львів, Червоноград), облицювальної плитки, цегли, гіпсу, буд. каменю. Скляна і фарфорофаянсова пром-сть зосереджена у Львові, Пісочному, Нестерові, Бориславі.

Одна з найрозвинутіших галузей пром-сті — харчова. Вона представлена цукр. (Ходорів, Самбір, Красне, Золочів, Радехів), м'ясною (Львів, Золочів, Борислав, Стрий), молочною, кондитерською (*львівське виробниче об'єднання кондитерської промисловості «Світоч»*), олійно-жировою (львів. виробниче об'єднання «Жовтень»), пивоварною (львів. виробниче об'єднання «Колос»), лікеро-горілчаною, плодоовочеконсервною, тютюновою та ін. галузями. Легка пром-сть включає виробн. швейних (Львів, Червоноград, Дрогобич, Стрий, Самбір) і текст. виробів (Борислав, Львів), взуття (*львівське виробниче об'єднання «Прогрес»*) та шкіргалантереї. Розвинуті художні народні промисли: вишивання (Львів, Яворів та ін.), гончарство (Гавареччина, Потелич та ін.), різьблення на дереві (Яворів), килимарство (Глиняни та ін.).

Сільське господарство Л. о. за роки Рад. влади перетворилося на високотоварну галузь г-ва, що спеціалізується на виробн. продукції тваринництва та вирощуванні тех., зернових, овочевих культур і картоплі. На кін. 1979 у Л. о. були 281 колгосп, 63 радгоспи, у т. ч. 10 птахофабрик і птахорадгоспів, та 33 об'єднання райсільгосптехніки, а також їхні виробничі відділення. С. г. області високомеханізоване (табл.).

З 1551,9 тис. га, що знаходяться у користуванні с.-г. підприємств і г-в, 1280,4 тис. га — під с.-г. угіддями, з них орних земель — 854,4 тис. га, сіножатей і пасовищ — 407,8 тис. га. Осушено 19,1 тис. га землі (1979). Осн. зернові культури: озима пшениця, жито, ярий ячмінь; технічні — цукр. буряки (на Пн. Сх. і Сх. області), льонодовгунець (у Прикарпатті). На великих площах вирощують картоплю. Навколо Львова та ін. пром. центрів — овочівництво. Розвинуті садівництво і ягідництво. Площа плодово-ягідних насаджень 1979 становила 31,9 тис. га, в т. ч. у плодоносному віці — 21,8 тис. га. Важливе місце у с.-г. виробн. належить тваринництву мол.-м'ясного напряму (скотарство, вівчарство та свинарство). Розвиваються ставкове рибництво і бджільництво. Розвиткові тваринництва сприяє велика кількість природних кормових угідь, польове кормовиробництво, продукція комбікормової пром-сті (1979 — 19 з-дів), відходи харч. пром-сті (жом, меляса). Осн. породи великої рогатої худоби — чорно-ряба, симентальська та бура карпатська, свиней — велика біла, ландрас та ін., овець — латвійська чорноголова, цигайська та гірськокарпатська.

Транспорт. У Л. о. переважає залізничний та автомоб. транспорт. Довжина з-ць заг. користування 1979 становила 1308 км (електрифіковано 695 км). Осн. залізничні магістралі: Київ — Здолбунів — Львів — Стрий — Чоп, Київ — Тернопіль — Львів, Львів — Мостиська, Львів — Ходорів — Івано-Франківськ. Електрифіковано лінії: Львів — Здолбунів, Львів — Чоп, Львів — Мостиська. Залізничні вузли: Львів, Красне, Стрий. Довж. автошляхів — 8,4 тис. км, у т. ч. з твердим покриттям — 7,1 тис. км. Головні автомагістралі: Київ — Ровно — Львів — Стрий — Мукачеве, Львів — Тернопіль, Львів — Самбір — Ужгород, Львів — Івано-Франківськ. У Львові — аеропорт. Територією області проходить нафтопровід «*Дружба*», газопровід «Братерство».

Будівництво. Капіталовкладення у нар. г-во області 1971—79 становили (у порівнянних цінах) 6451 млн. крб., у т. ч. 1979 — 825 млн. крб. Тут діють 146 держ. і кооп. первинних підрядних буд. і монтажних орг-цій та 40 міжгосп. буд. організацій. За 1971—79 державні, кооперативні підприємства та орг-ції. колгоспи і населення збудували житлові будинки площею 7275 тис. м², у т. ч. 786 тис. м² 1979.

Торгівля й побутове обслуговування. На кін. 1979 в області діяло 10 528 підприємств роздрібної торгівлі й громад. харчування. Заг. обсяг роздрібного товарообороту держ. і кооп. торгівлі, включаючи громад. харчування, 1979 зріс проти 1970 в 1,7 раза. У Л. о. 1979 було 3385 підприємств побутового обслуговування, в т. ч. 1206 у сільс. місцевості. Обсяг побутових послуг 1979 зріс проти 1970 більш як у 2 рази.

Охорона здоров'я. В 1979 в області було 29,4 тис. лікарняних ліжок (113,3 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу подавали 9483 лікарі (36,6 лікаря на 10 тис. ж.). У Л. о.— 264 жіночих консультацій, дитячих поліклінік та амбулаторій. На тер. області — курорти *Трускавець, Любінь Великий, Моршин,* Немирів.

Культура. В 1979/80 навч. р. в області було 1253 загальноосв. школи (423,8 тис. учнів), 42 серед. спец. навч. заклади (48,6 тис. учнів), 43 профес.-тех. уч-ща (24 тис. учнів). У 12 вищих навч. закладах налічувалося 74,5 тис. студентів. Вузи: *Львівський університет* імені Івана Франка, *Львівський політехнічний інститут* імені Ленінського комсомолу, *Український поліграфічний інститут* імені Івана Федорова, *Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва,* зооветеринарний, лісотех., мед., с.-г., торгово-екон. та ін-т фіз. культури, *Львівська консерваторія* імені М. В. Лисенка, всі — у Львові (див. окремі статті); *Дрогобицький педагогічний інститут* імені Івана

Бювет мінеральної води в селищі міського типу Моршині.
Новояворівська середня школа.

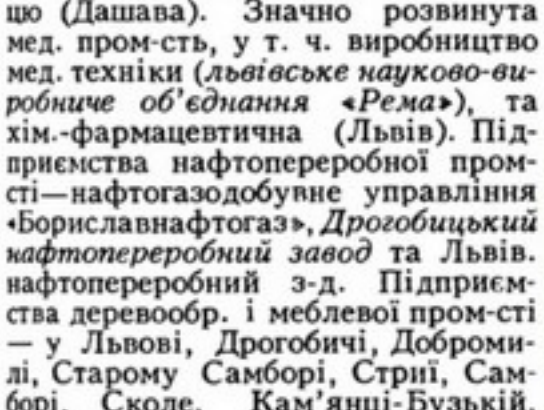

Загальний вигляд села Вузлового Радехівського району.
Звіроферма по розведенню норок у радгоспі «Дністровський» Старосамбірського району.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу розвіднику М. І. Кузнецову у Львові. Скульптори В. Власов, В. Подольський, Є. Рукавишников. 1962.

Парк основних сільськогосподарських машин у колгоспах і радгоспах (тис. штук)

	1979
Трактори, фіз. одиниць	10,5
Зернозбиральні комбайни	2,6
Вантажні автомобілі	8,0

Збирання картоплі в радгоспі «Перемога» Пустомитівського району.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Залишки фортеці в місті Белзі. 10 ст.

Франка, *Львівський сільськогосподарський інститут* у с. Дублянах Нестеровського р-ну. У Львові містяться *Західний науковий центр АН УРСР* і більшість наук. установ, що входять до нього; *Львівська астрономічна обсерваторія*, Укр. н.-д. ін-т поліграф. пром-сті, Всесоюзний н.-д. ін-т метрології, вимірювальних і керуючих систем, Всесоюзний конструкторсько - експериментальний ін-т автобусобудування, *Геологорозвідувальний український науково-дослідний інститут, Епідеміології та мікробіології львівський науково-дослідний інститут* (усі — у Львові) та ін. н.-д. установи й проектні орг-ції, 6 наук.-виробничих комплексів (приладобудівний, машинобудівний, геолого-геофіз., с.-г. та ін.). В області діють обл. відділення творчих спілок письменників, художників, композиторів, архітекторів (усі — з 1940), обл. орг-ція журналістів (з 1957).

У Л. о.— 1,7 тис. масових б-к (фонд — бл. 20 млн. одиниць зберігання), 8 наук. б-к, зокрема *Бібліотека Львівська наукова* імені В. Стефаника АН УРСР і Львів. ун-ту, 1640 клубних закладів, 1,5 тис. кіноустановок, 12 держ. музеїв, у т. ч. *Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна, Львівський історичний музей* (філіал — літ.-меморіальний музей Я. Галана), *Львівський музей українського мистецтва* (відділи — худож.-меморіальні музеї О. Кульчицької та О. Новаківського), природничий музей АН УРСР, музей історії релігії і атеїзму з філіалом у м. Червонограді, *Львівська картинна галерея* з філіалами: музеєм-заповідником *Олеський замок* у селищі Олеську Буського р-ну й Музеєм І. Федорова та каплицею Боїмів у Львові, *Український музей етнографії та художнього промислу, Франка І. Я. музеї* (у Львові та філіал у селі Івана Франка Дрогобиц. р-ну), Стрийський краєзнавчий музей та ін., 150 музеїв і музейних кімнат, що працюють на громад. засадах, серед яких 20 присвоєно звання народних. У Л. о. 6 театрів: *Львівський театр опери та балету* імені Івана Франка, *Львівський український драматичний театр* імені М. Заньковецької, *Львівський російський драматичний театр Радянської Армії, Львівський театр юного глядача* імені М. Горького, *Львівський театр ляльок* та *Львівський обласний український музично-драматичний театр* імені Я. Галана в Дрогобичі, обл. філармонія, цирк, засл. хорова капела «*Трембіта*».

Вироби з дерева народних майстрів Яворівщини: вазочки, перечниця, шкатулка, тарілка.

До карти ОСНОВНІ ПАМ'ЯТНИКИ І ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

1. Меморіальний комплекс «Лопатинська застава»: нар. музей і могили героїв-прикордонників, які загинули 1941.
2. Пам'ятник Б. Хмельницькому.
3. Пам'ятки архітектури: залишки Белзької фортеці 10 ст., костьол і церква 17—18 ст., вежа 17 ст., ратуша 17 ст.
4. Городище «Замочок» давньорус. міста Белза (9—13 ст.).
5. Пам'ятник в'язням нім.-фашист. концтабору, які загинули тут 1941—43.
6. Пам'ятник на честь перших комсомольців села, які загинули 1941 від рук фашистів і укр. бурж. націоналістів.
7. Місце народження укр. оперного співака О. П. *Мишуги*. Могила О. П. Мишуги.
8. Пам'ятка архітектури — дерев'яна церква і дзвіниця 16 ст.
9. Літ.-меморіальний музей Леся *Мартовича*.
10. Пам'ятник на місці загибелі 1914 рос. льотчика П. М. *Нестерова*.
11. Місце народження письменника Т. Г. *Бордуляка*.
12. Місце народження О. С. *Маковея*. Пам'ятник письменникові.
13. Істор.-краєзнавчий музей «Яворівщина».
14. Пам'ятки архітектури — церкви 17 і 18 ст.
15. Пам'ятки архітектури: василіанський монастир 17—18 ст., церква 18 ст.
16. Пам'ятник рос. льотчику П. М. Нестерову.
17. Пам'ятки архітектури: замок 16—17 ст., міська брама 17 ст. торгові ряди 17 ст., василіанська церква і дзвіниця 17—18 ст.
18. В 1948—61 тут жив і працював укр. рад. письменник Г. М. *Тютюнник*.
19. Місце народження укр. рад. філолога й мистецтвознавця І. С. *Свєнціцького*.
20. Городище давньорус. міста Буська (10—13 ст.).
21. Парк 19 ст.
22. Місце народження укр. художника І. І. *Труша*. Худож.-меморіальний музей І. І. Труша.
23. Будинок, у якому 1920 містився штаб 1-ї Кінної армії.
24. Місце народження польс. письменника Ю. Корженевського.
25. Залишки замку й укріплень 17 ст.
26. Пам'ятки архітектури: костьол 15—18 ст., церква 16 ст., Іванівська церква 17 ст.
27. Меморіальний комплекс Холм Слави.
28. Монумент Слави Рад. Армії.
29. Військовий меморіал на Личаківському військовому кладовищі.
30. Пам'ятник рад. танкістам — визволителям Львова від нім.-фашист. загарбників.
31. Львівська цитадель, де в роки Великої Вітчизн. війни було закатовано нім.-фашист. окупантами бл. 140 тис. військовополонених.
32. Личаківське кладовище, де поховано письменників І. Франка, М. *Шашкевича*, М. *Конопніцьку*, Я. *Галана*, П. *Козланюка*, О. *Гаврилюка*, С. *Тудора*, М. *Павлика*, Ю. *Мельничука*, художників О. *Кульчицьку*, І. Труша, А. *Гротгера*, оперну співачку С. *Крушельницьку* та ін.
33. Пам'ятник І. Франкові.
34. Пам'ятник А. *Міцкевичу*.
35. Пам'ятник В. *Стефанику*.
36. Пам'ятник Я. Галану.
37. Пам'ятник Герою Рад. Союзу М. І. *Кузнецову*.
38. Пам'ятник І. *Федорову*.
39. Місце народження нар. арт. СРСР А. М. *Бучми*.
40. Пам'ятка архітектури 19 ст.— будинок театру опери та балету імені І. Франка.
41. Залишки оборонних споруд Високого Замку (13—18 ст.).
42. Пам'ятки архітектури: кафедральний собор 14—15 ст., каплиця Кампіанів кінця 16 ст., каплиця Боїмів 16 ст.
43. Миколаївська церква 13—18 ст.
44. Вірм. собор 14—16 ст.
45. Архіт. ансамбль площі Ринок 15—19 ст.
46. Успенська церква (1630), башта Корнякта (1578), каплиця Трьох Святителів (1578).
47. Бернардинський костьол 17 ст.
48. Собор св. Юра 18 ст.
49. Порохова вежа 16 ст.
50. Стрийський парк.
51. Ботанічний сад Львівського ун-ту.
52. *Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна*.
53. Істор. музей (в будинку 16 ст.).

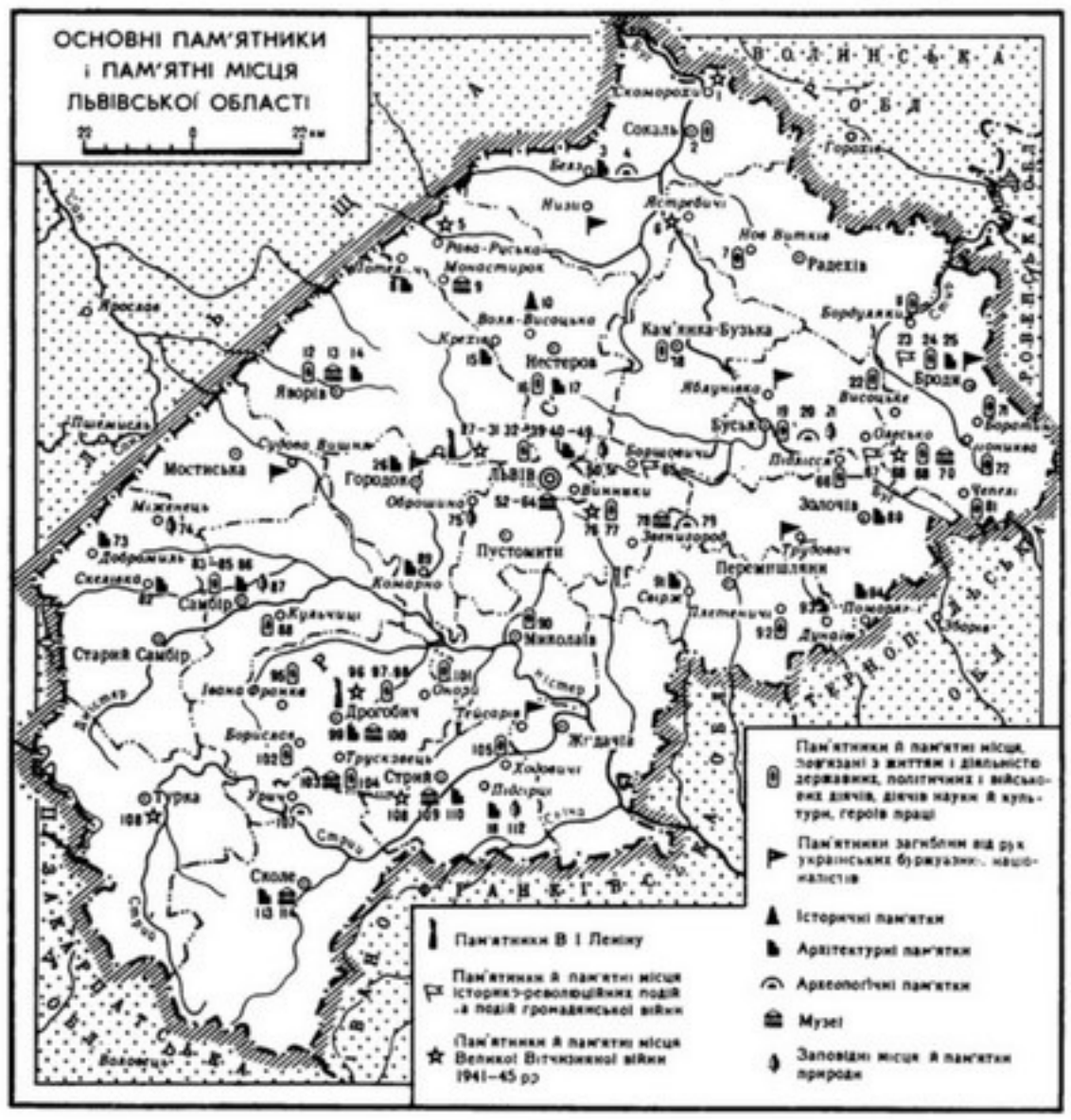

(Львів), засл. Прикарпат. ансамбль пісні і танцю УРСР «Верховина» (Дрогобич). У 12 814 колективах худож. самодіяльності Л. о. беруть участь понад 260 тис. аматорів. 104 колективи удостоєно звання народних, 3 — заслужених, серед них — засл. ансамбль танцю УРСР «Юність» Палацу культури трудових резервів ім. Ю. Гагаріна, засл. хорова капела УРСР Будинку культури працівників зв'язку, нар. чоловіча хорова капела «Прометей» Будинку нар. творчості, засл. вокально-хореографічний ансамбль УРСР «Галичина» Палацу культури виробничого об'єднання «Електрон», нар. симфонічний оркестр Львів. політех. ін-ту імені Ленінського комсомолу, всі — у Львові, нар. хор «Дударик» Будинку культури с. Конюхова Стрийського р-ну, нар. капела бандуристок Золочівського районного будинку культури, нар. хор «Дністер» с-ща Журавного Жидачівського р-ну, нар. театр Палацу культури вугільників м. Червонограда та ін. На Львівщині здавна розвинуті худож. вишивання, виготовлення виробів з дерева (худож. меблі, дерев'яний посуд, дит. іграшки), ткацтво, кераміка, різьблення на дереві, зокрема в Яворівському р-ні — виготовлення дерев'яної іграшки, плоске різьблення за рослинними мотивами, декоративний розпис на побутових і сувенірних виробах та вишивка, у Миколаївському р-ні — кераміка, інкрустація соломкою, у Сколівському — різьблення й вишивання, у Золочівському — кераміка, ткацтво й килимарство. Кращі майстри є членами Спілки художників СРСР, об'єднані в обл. секції нар. мистецтва. Різьбярі І. І. Весна, І. Ю. Красовський, С. І. Кіщак, І. П. Одрехівський, А. М. Орисик, А. П. Сухорський, С. І. Чайка, В. Д. Шпак, вишивальниці С. В. Кульчицька, засл. майстер нар. творчості УРСР М. В. Федорчак-Ткачова, склодуви Б. О. Валько, Й. П. Гулянський, О. Г. Гера, П. К. Думич, засл. майстер нар. творчості УРСР М. А. *Павловський*, Я. Г. Мацієвський та ін. є постійними учасниками обл., респ. та всесоюзних виставок, ярмарків, конкурсів, зарубіжних виставок («Експо-76» у Монреалі та ін.). У Л. о. працюють ф-ка худож. виробів ім. Лесі Українки, уч-ще прикладного мистецтва ім. І. Труша (у Львові).

Позашкільні заклади: 44 палаци і будинки піонерів і школярів, 51 дит. спорт. школа, 7 станцій юних техніків, 6 станцій юних натуралістів, екскурсійно-туристська станція.

Виходять три обл. газети — «*Вільна Україна*», «*Львовская правда*» та «Ленінська молодь», 20 районних, дві міські газети, журн. «*Жовтень*». Працюють вид-во «*Каменяр*» та вид-во Львів. ун-ту видавничого об'єднання «*Вища школа*». Обл. радіомовлення веде передачі за трьома програмами, обл. телебачення — за двома. Телецентр — у Львові. Л. о. підтримує дружні зв'язки з Пшемисльським, Кросненським і Жешувським воєводствами ПНР.

Л. о. багата на археологічні, історичні, архітектурні та етнографічні пам'ятки. 2254 з них взято під охорону державою. Численні пам'ятки пов'язані з життям і діяльністю відомих людей (див. карту «Основні пам'ятники і пам'ятні місця Львівської області», окремі статті про райо-

Дерев'яна церква св. Юра в місті Дрогобичі. 17 ст.

54. Музей історії релігії і атеїзму (в будинку домініканського костьолу, 1748).
55. Музей етнографії і худож. промислу.
56. Картинна галерея.
57. *Львівський музей українського мистецтва.*
58. Природничий музей АН УРСР.
59. Музей нар. архітектури й побуту.
60. Музей І. Федорова.
61. Літературно-меморіальний музей І. Франка.
62. Літературно-меморіальний музей Я. Галана.
63. Художньо-меморіальний музей О. Кульчицької.
64. Художньо-меморіальний музей О. *Новаківського.*
65. Пам'ятник на братській могилі бійців 1-ї Кінної армії.
66. Місце народження укр. поета М. С. Шашкевича. Літ.-меморіальний музей М. С. Шашкевича. Пам'ятник поетові.
67. Пам'ятник бійцям 1-ї Кінної армії.
68. Пам'ятник рад. воїнам, які загинули під час визволення Олеська від нім.-фашист. загарбників 1944.
69. Пам'ятник М. С. Шашкевичу.
70. Музей-заповідник *Олеський замок.*
71. Місце, де 1944 загинув Герой Рад. Союзу М. І. Кузнецов. Музей М. І. Кузнецова.
72. Місце народження укр. рад. письменника С. Тудора. Літ.-меморіальний музей С. Тудора. Пам'ятник письменникові.
73. Пам'ятка архітектури — залишки замку 16 ст.
74. Парк поч. 19 ст.
75. Дендропарк і зоопарк «Оброшине».
76. Братські могили рад. воїнів, які загинули під час оборони міста від нім.-фашист. загарбників у червні 1941.
77. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові.
78. Істор.-краєзнавчий музей.
79. Городище давньорус. міста Звенигорода (10—13 ст.).
80. Замок 16 ст., Миколаївська церква і дзвіниця 16 ст., Воскресенська церква і дзвіниця 17 ст.
81. Місце народження укр. поета, вченого і педагога Я. Ф. *Головацького.*
82. Пам'ятки архітектури: спостережна вежа і костьол 14 ст.
83. Місце народження укр. рад. режисера і актора Леся *Курбаса.*
84. Місце народження вченого 18 ст. П. Конюскевича.
85. Місце народження вченого 16 ст. Г. Самборчика.
86. Пам'ятки архітектури: залишки міських укріплень 16—17 ст., міська ратуша 17 ст.
87. Парк 18 ст.
88. Місце народження гетьмана укр. реєстрового козацтва П. К. *Сагайдачного.*
89. Пам'ятки архітектури: Михайлівська церква 18 ст., придорожній пам'ятник 17 ст., костьол 17 ст.
90. Місце народження укр. письменників М. Л. *Устияновича* і Уляни *Кравченко.*
91. Пам'ятка архітектури — замок 15—18 ст.
92. Місце народження укр. церковного і культур. діяча Є. *Плетенецького.*
93. Пам'ятка архітектури — костьол 15 ст.
94. Пам'ятки архітектури: замок 17 ст., дерев'яна церква і костьол 18 ст.
95. Місце народження І. Я. Франка. Філіал Львів. літ.-меморіального музею І. Франка. Пам'ятник письменникові.
96. Меморіал жертвам фашизму на місці масових розстрілів місцевих жителів і рад. військовополонених у роки Великої Вітчизняної війни.
97. Пам'ятник І. Франкові.
98. Місце народження укр. ученого 15 ст. Г. *Дрогобича.*
99. Пам'ятки архітектури: дерев'яні церкви св. Юра і Воздвиження, обидві — 17 ст., надбрамна башта 13—14 ст., костьол 15 ст.
100. Краєзнавчий музей.
101. Місце народження активного учасника революц. руху на Зх. Україні К. М. *Пелехатого.*
102. Пам'ятник І. Франкові.
103. Меморіальний комплекс на честь возз'єднання Зх. України з УРСР і визволення Трускавця від нім.-фашист. загарбників.
104. Пам'ятник А. Міцкевичу.
105. Місце народження укр. фольклориста й музикознавця Ф. М. *Колесси.* Меморіальний музей Ф. М. Колесси.
106. Пам'ятник рад. воїнам, які загинули під час визволення м. Турки від нім.-фашист. загарбників 1944.
107. Городище давньорус. міста Тустані (10—13 ст.).
108. Пам'ятник рад. воїнам — визволителям Стрия від нім.-фашист. загарбників 1944.
109. Краєзнавчий музей.
110. Пам'ятка архітектури — дерев'яна церква 17 ст.
111. Пам'ятка архітектури — замок 17 ст.
112. Парк 19 ст.
113. Пам'ятка архітектури — дерев'яна Пантелеївська церква 17 ст.
114. Істор.-краєзнавчий музей «Бойківщина».

Пам'ятник бійцям 1-ї Кінної армії поблизу селища міського типу Олеська. Скульптори В. Борисенко, К. Масевський, архітектор А. Консулов. 1975.

Пам'ятник односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни та в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів, у селі Ясениці-Сільній Дрогобицького району. Скульптори Е. Мисько, Я. Мотика, архітектор О. Матвіїв. 1974.

Музей історії військ Прикарпатського Червонопрапорного військового округу. Львів.

ни, райцентри та інші населені пункти Л. о.).

Літ.: Природа Львівської області. Львів, 1972; Экономико-географические исследования в Юго-Западном экономическом районе. Л., 1977; История городов и сёл Украинской ССР. Львовская область. К., 1978; Львівщина індустріальна. Документи і матеріали. Львів, 1979; Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. К., 1979.

К. І. Геренчук (природа), *О. І. Шаблій.*

ЛЬВІ́ВСЬКА ОПЕРА́ЦІЯ 1920 — бойові дії рад. військ Пд.-Зх. фронту (команд. О. І. *Єгоров*) 25.VII—20.VIII проти військ бурж.-поміщицької Польщі під час *радянсько-польської війни 1920*. 26.VII 1-а Кінна армія (команд. С. М. *Будьонний*) зайняла м. Броди, форсувала р. Стир і вийшла на підступи до Львова, 12-а армія (команд. Г. К. *Восканов*) форсувала р. Стир, 14-а армія (команд. І. П. *Уборевич*) — р. Збруч. Наприкінці липня 1920 тер. Рад. України було повністю визволено від білопольс. інтервентів. 20.VIII 1-а Кінна армія на виконання наказу Головкому від 13.VIII припинила бойові дії в районі Львова і вирушила в пн. напрямі для допомоги військам Зх. фронту. Наступ на Львів було припинено.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ БРА́ТСТВО, Успенське ставропігійське братство у Львові, Львівська ставропігія — громадська орг-ція православних укр. міщан Львова. Засн. у 80-х рр. 16 ст. Затверджений 1586 антіохійським патріархом статут Л. б. встановлював за братством право зверхності над ін. братствами та контролю за духівництвом, у т. ч. за єпископами. Незабаром Л. б. домоглося права ставропігії (непідлеглості місц. православним єпископам). Боротьба Л. б. із засиллям духівництва в громад. і культур. житті була одним з виявів *Реформації* на Україні. Л. б. протягом тривалого часу очолювало боротьбу укр. населення Галичини проти насильницького запровадження *Брестської унії 1596*, виступало проти соціально-політ. гноблення та нац.-реліг. утисків з боку польс.-шляхет. влади. Мало тісні політ. і культур. зв'язки з Росією, Молдавією, пд. слов'янами, Грецією, підтримувало *визвольну війну українського народу 1648—54*. Братству належала *Львівська братська друкарня*, його коштом утримувалася *Львівська братська школа*. Л. б. збудувало визначну пам'ятку архітектури у Львові — *Успенську церкву*. В 1708 під тиском львів. католицького єпископа Л. б. змушене було прийняти унію. Незважаючи на це, переважна більшість членів братства продовжувала виступати проти експансії католицизму, за збереження і зміцнення політ., екон., культур. і реліг. зв'язків зх.-укр. земель з Україною і Росією. В 1788 австр. уряд ліквідував братство. Іл. див. до ст. *Архітектура*.

Літ.: Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст. К., 1966; Крыловский А. С. Львовское Ставропигиальное братство. К., 1904.

Я. Д. Ісаєвич.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'ЄДНА́ННЯ «АВТОНАВАНТА́ЖУВАЧ» — об'єднання в галузі автомобільної пром-сті. Створене 1979 на базі Львів. з-ду автонавантажувачів (гол. підприємство; засн. 1948). В 1949 на з-ді почато серійне виробн. продукції. З-д виробляє (1980): 3—10-тонні автонавантажувачі різних модифікацій, гідрокрани. Підприємство має повний комплекс заготовочних, обробних, складальних і допоміжних цехів. Більшість деталей і вузлів виготовляють на предметно-замкнених спеціалізованих дільницях, застосовуючи прогресивні методи мех. обробки, автом. й напівавтоматичного зварювання. Створюється (1980) автоматизована система управління виробництвом.

І. А. Генуков.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'ЄДНА́ННЯ «АЛМАЗІНСТРУМЕ́НТ» — підприємство верстатобудівної та інструментальної промсті. Створено 1979 у складі Львів. з-ду алмазного інструменту (гол. підприємство, утворене 1957 в результаті об'єднання з-дів «Продмаш» та приводних пресів, засн. 1944; до 1965 наз. маш.-буд. з-дом), Бориславського з-ду штучних алмазів і спец. конструкторського технологічного бюро (СКТБалмаз). Продукція — штучні алмази й алмазний інструмент. Підприємство оснащено найновішим технологічним устаткуванням, приладами та вимірювальною технікою.

В. Й. Гургаль.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'ЄДНА́ННЯ «ЕЛЕКТРО́Н». Утворено 1970 на базі Львів. телевізійного з-ду (гол. підприємство). До складу об'єднання входять 5 виробничих одиниць, 10 самостійних заводів, розташованих на території Львівської та Закарпатської областей, 4 н.-д. установи. Головний завод розміщений у Львові. Об'єднання спеціалізоване на випуску кольорових і чорно-білих телевізорів. Львів. телевізійний з-д створено 1957. У 1958 було випущено перші телевізори «Львів», 1960 — «Верховина». За час існування на підприємстві розроблено і впроваджено у виробн. 15 моделей чорно-білих і 7 моделей кольорових телевізорів («Огонёк», «Електрон», «Огонёк-2», «Електрон-2» та ін.). В об'єднанні вперше в СРСР впроваджено автоматизовану систему управління виробн., *комплексну систему управління якістю продукції*. Львівське виробниче об'єднання «Елекрон» нагороджено орденами Трудового Червоного Прапора (1970) і Жовтневої Революції (1975).

С. О. Петровський.

Дільниця настроювання кольорових телевізорів у цеху Львівського виробничого об'єднання «Електрон».

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'ЄДНА́ННЯ «КІНЕСКО́П». Утворене 1976 у складі Львів. з-ду кінескопів (гол. підприємство), з-ду «Явір». З-д кінескопів утворений 1940 на базі майстерні для складання малопотужних вакуумних електроламп на довізних напівфабрикатах; до 1966 мав назву електроламповий з-д. У 1954 поряд з випуском електроламп на з-ді вперше в СРСР почали масове виробн. металево-скляних електронно-променевих трубок (кінескопів) для телевізійних приймачів. У 1963 розроблено й освоєно виробн. суцільноскляних великогабаритних кінескопів для телевізорів типу «Львів», «Верховина», «Сигнал», «Огонёк», «Електрон», «Горизонт», «Крым» та ін. В 1967 освоєно виробн. та масовий випуск великогабаритних кінескопів для телевізорів кольорового зображення, 1977 — випуск малогабаритного кольорового кінескопа, на його базі створено нове виробн. портативних, переносних кольорових телевізорів «Електроніка». На об'єднанні вперше на Україні (1976) створено науково-виробничий комплекс по розробці, конструюванню та виготовленню продукції електровакуумного технологічного машинобудування та інструменту, на з-ді «Явір» — виготовлення автоматизованих установок для локального інфрачервоного обігрівання та ультрафіолетового опромінювання молодняка с.-г. тварин. Л. в. о. «К.» — багатогалузевий комплекс спеціалізованих виробництв. Технологічні процеси механізовано й автоматизовано. З-д кінескопів нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1966).

М. П. Конькін.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'ЄДНА́ННЯ «КОНВЕ́ЙЄР» імені 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції — підприємство важкого і транспортного машинобудування. Розташоване у Львові. Створено 1977 в складі Львів. конвейєробудівного з-ду (засн. 1944 на базі кустарних майстерень, з 1965 має сучас. назву) та проектно-конструкторського ін-ту конвейєробудування. Об'єднання спеціалізується на випуску типового устаткування для підвісних вантажонесучих *конвейєрів*, для підвісних штовхаючих конвейєрів з клавішною і електромагн. безконтактною системою адресування вантажів, устаткування вертикального багатокабінного (бібліотечного) конвейєра, призначеного для міжповерхового вертикального переміщення вантажу з автом. розвантаженням за адресами, типового устаткування монорейкових доріг тощо.

А. М. Головін.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'ЄДНА́ННЯ КОНДИ́ТЕРСЬКОЇ ПРОМИСЛО́ВОСТІ «СВІ́ТОЧ». Засн. 1962. Об'єднання виробляє кондвироби понад 300 найменувань (52 тис. т на рік), зокрема цукерки, карамель, шоколад, драже, ірис, зефір, мармелад, вафлі тощо. На підприємстві встановлено 62 потоково-механізовані автом. лінії, 2000 одиниць технологічного

устаткування; розроблено 28 нових сортів кондвиробів.

В. О. Наумова.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'Є́ДНАННЯ «ЛЬВІВХІМСІЛЬГОСПМА́Ш». Створено 1975. До складу об'єднання входять: Львівський з-д с.-г. машин (гол. підприємство, утворено 1945 на базі авторемонтних майстерень), Макошинський з-д с.-г. машин (Черніг. обл.), гол. спец. конструкторське бюро по машинах для хім. захисту рослин та гол. спец. конструкторсько-технологічне бюро по машинах для рідких мінеральних добрив (Львів). Продукція об'єднання: машини для хім. захисту рослин (оприскувачі тракторні причіпні та навісні), машини для внесення рідких мінеральних добрив, товари народного споживання.

М. Д. Марців.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'Є́ДНАННЯ «МІКРОПРИ́ЛАД» імені 60-річчя Радянської України. Створено 1975. До складу об'єднання входять: Львів. з-д електровимірювальних приладів (гол. підприємство; засн. 1946 на базі електротех. майстерень), самбірський з-д «Омега», з-д «Вимірювач» (с. Острів Самбірського р-ну), перемишлянський з-д «Модуль», сокальський з-д «Квант», спец. конструкторське бюро мікроелектроніки і приладобудування, рем.-буд. управління. Об'єднання виробляє продукцію понад 150 найменувань, зокрема електровимірювальні прилади, прилади автоматики, обчислювальну техніку, системи дозування та ін. Цехи підприємства оснащено найновішими верстатами, приладами, пристроями, механізовано і автоматизовано осн. виробничі процеси.

Б. Іваненко.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'Є́ДНАННЯ «ПРОГРЕ́С» (до 1976 — львівська взуттєва фірма «Прогрес»). Створено 1961. До складу Л. в. о. «П.» входять (1980): Львів. взуттєва ф-ка № 3 (гол. підприємство), Стрийська, Бориславська, Куликівська (Львів. обл.), Луцька (Волин. обл.), Теребовлянська (Терноп. обл.) ф-ки. Осн. продукція: чоловіче, жіноче, дівоче, хлоп'яче, шкільне, дитяче та дошкільне взуття. З 1977 в об'єднанні організовано виробн. модельного взуття невеликими серіями. Щорічно асортимент вироблюваної продукції оновлюється на 87—89%. В об'єднанні діють 60 конвейєрних ліній (1980); здійснено технічне переоснащення підприємств, створено науково-дослідну лабораторію, впроваджено автоматизовану систему управління виробн., комплексну систему управління якістю продукції. Л. в. о. «П.» нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1966).

Н. В. Гвоздєва.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ВІДДІ́ЛЕННЯ ІНСТИТУ́ТУ ЕКОНО́МІКИ АН УРСР — науково-дослідна установа. Засн. 1964. У складі відділення 6 відділів, лабораторія психофізіологічних проблем управління, обчислювальний центр, що займаються різними аспектами регіонального управління нар. г-вом. Є відділ екон. аналізу і резервів виробн. в Івано-Франківську. Осн. напрями досліджень: розробка соціально-екон. проблем створення ефективних систем управління якістю продукції; планування і управління пром. підприємствами й об'єднаннями на базі екон.-матем. методів і ЕОМ; розробка міжгалузевих комплексних екон. проблем і ефективного використання трудових ресурсів зх. регіону УРСР.

О. К. Янушкевич.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ ЗБРО́ЙНЕ ПОВСТА́ННЯ 1848 — революц. виступ робітників, ремісників і дрібнобурж. інтелігенції Львова в листопаді 1848 проти австр. влади. Почалося в період наступу контрреволюції в Австрії. 1.XI австр. війська відкрили вогонь по демонстрантах. Це стало поштовхом до повстання. Весь центр міста перейшов у руки повстанців, до яких приєдналася частина нац. гвардії, студенти *«Академічного легіону»*. Вранці 2.XI почався арт. обстріл міста, внаслідок якого було вбито 55 і поранено 75 чол., згоріли будинок ун-ту (при цьому загинула б-ка), театр, тех. академія, ратуша. В той час, як міська біднота чинила героїчний опір австр. військам, поміркковані і праві елементи *Центральної ради народової*, керівництво нац. гвардії і т. з. комітету громад. безпеки домовилися з австр. командуванням про капітуляцію. 3.XI в місті було оголошено стан облоги. Кількасот учасників повстання віддано до військ. суду, нац. гвардію розпущено, заборонено збори, політ. т-ва тощо.

Літ.: Історія Української РСР, т. 3. К., 1978; Франко І. Задушні дні у Львові 1848 р. В кн.: Франко І. Твори, т. 19. К., 1956; Стеблій Ф. І. Перші робітничі барикади на вулицях Львова. (До 120-річчя збройного львівського повстання). «Український історичний журнал», 1968, № 11.

Ф. І. Стеблій.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ НАУКО́ВЕ ТОВАРИ́СТВО, Наукове товариство у Львові — польс. наукове т-во, що діяло на Зх. Україні 1901—39. Засновано як «Т-во для підтримки польс. науки», 1920 реорганізовано в Л. н. т. Мало відділи: філологічний, істор.-філософічний, матем.-природничий, секції історії мистецтва та культури, соціально-екон. історії. Головами Л. н. т. в різні роки були бурж. історики О. М. *Бальцер*, Ф. Буяк. Видавало польс. мовою серії монографій і збірники статей. У більшості видань Л. н. т. тенденційно висвітлювалася історія зх.-укр. земель, ідеалізувалася загарбницька політика польс. шляхти щодо укр. земель.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ НАУКО́ВО-ВИРОБНИ́ЧЕ ОБ'Є́ДНАННЯ «РЕМА» — підприємство мед. пром-сті, спеціалізоване на випуску радіоелектронної мед. апаратури. Розташоване у Львові. Створено 1977 в складі Всесоюзного н.-д. та конструкторського ін-ту «РЕМА» з дослідним з-дом (1965—70 — спец. конструкторсько-технологічне бюро електронної мед. апаратури) і львів. з-ду «РЕМА» (утворений 1966 в результаті реорганізації з-ду мед. обладнання). Гол. напрям досліджень — розробка і конструювання електронних мед. приладів і апаратів для діагностики й лікування хворих серцево-судинними, неврологічними та ін. захворюваннями. Осн. продукція — електронні мед. прилади, апарати й комплекси для діагностики та лікування: електрокардіографи, енцефалографи, дефібрилятори, монітори, поліграфи та ін.

А. А. Смердов.

ЛЬВІ́ВСЬКЕ УЧИ́ЛИЩЕ ПРИКЛАДНО́ГО МИСТЕ́ЦТВА імені Ів. Труша. Засн. 1876 як загальнопромислова школа рисунка й моделювання. В 1947 на базі уч-ща відкрито Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва. З 1949 уч-ще носить теперішню назву, з 1956 — імені Ів. Труша. В 1977 почало підготовку спеціалістів прикладного профілю. В уч-щі є 8 відділів: скульптури, худож. розпису, обробки металу, обробки дерева, кераміки, ткацтва, вишивки та мереживного виробн., худож. оформлення. Серед митців, які закінчили уч-ще — А. *Манастирський*, О. *Кульчицька*, Е. *Мисько*, Я. *Чайка*, В. *Одрехівський*, Я. *Мотика*, Е. Дзиндра, С. Караффа-Корбут та ін.

Т. С. Максисько.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ АВТО́БУСНИЙ ЗАВО́Д імені 50-річчя СРСР — підприємство автомоб. пром-сті. Розташований у Львові. Буд-во почато 1945 як автоскладального з-ду. Першу продукцію одержано 1947. В 1949 з-д реорганізовано в Л. а. з. До 1957 випускав автомоб. крани, причепи, автокрамниці. В 1957 освоєно серійний випуск автобусів власної конструкції ЛАЗ-695 «Львів» для приміських перевезень. З 1958 Л. а. з. стає великим спеціалізованим підприємством країни по виробн. автобусів. У наступні роки його значно розширено, оснащено найновішим устаткуванням. Освоєно ряд нових конструкцій автобусів. З-д випускає (1980) приміські автобуси ЛАЗ-695Н і ЛАЗ-695Р, туристські ЛАЗ-697Р, ЛАЗ-699Р, міські ЛАЗ-4202. Крім автобусів, з-д випускає гідромех. автом. передачі власної конструкції, які постачає Лікінському автобусному з-ду (Моск. обл.), з-ду «Ікарус» (УНР). Тут виробляють також запасні частини до автобусів і товари нар. споживання. Л. а. з. нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1971).

О. Ф. Слєдь.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ВИ́СТУП РОБІТНИКІ́В 1936 — масовий політ. виступ пролетарів Львова проти реакц. уряду бурж.-поміщицької Польщі. Приводом до виступу був розгін поліцією 14.IV 1936 демонстрації безробітних, під час якого убили робітника В. Козака. За рішенням Львів. к-ту КПЗУ похорон В. Козака було перетворено на масову антифашист. демонстрацію. 16.IV бл. 100 тис. трудящих з червоними прапорами рушили через центр міста до кладовища. Поліція без попередження почала стріляти в демонстрантів. Крива сутичка сталася також біля тюрми «Бригідки», де демонстранти намагалися звільнити політ. в'язнів. В цей день було вбито 31 робітника, багатьох поранено. Але осн. маса демонстрантів прорвалася через поліцейські кордони до кладовища і поховала В. Козака. До пізньої ночі в робітн. квар-

ЛЬВІВСЬКИЙ ЗАВОД ФРЕЗЕРНИХ ВЕРСТАТІВ

Один з будинків **Львівського історичного музею** — Чорна кам'яниця. 1588.

талах тривала боротьба. 17.IV у Львів було стягнуто військ. підкріплення, які почали розправу. 4 тис. робітників було заарештовано і багатьох відправлено до концтабору. Незважаючи на кривавий терор, польс. урядові не вдалося зломити опір львів. робітників. 20.IV у Львові на заклик комуністів відбувся заг. страйк. 60 тис. трудящих міста вийшли на першотравневу демонстрацію.

П. В. Свежинський.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЗАВО́Д ФРЕ́ЗЕРНИХ ВЕРСТА́ТІВ — підприємство верстатобудівної та інструментальної промисловості. Розташований у Львові. Засн. 1944 як рем.-мех. з-д. З 1961 має сучас. назву. Л. з. ф. в.— єдине підприємство в СРСР по виробн. гравірувальних копіювально-фрезерних та копіювально-фрезерних верстатів з пантографами. З-д випускає також вертикально-фрезерні верстати з числовим програмним управлінням (ЧПУ), у т. ч. багатоопераційні з автом. зміною інструменту типу «оброблювальний центр», копіювальні вертикально-фрезерні верстати, ін. спец. та спеціалізовані верстати різного призначення на базі осн. моделей, товари нар. споживання.

В. Г. Абашкін.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЗАГА́ЛЬНИЙ СТРАЙК БУДІВЕ́ЛЬНИКІВ 1902 — один з найбільших революційних виступів зх.-укр. пролетаріату на поч. 20 ст. Страйк проходив 26.V—5.VI. Робітники висунули вимоги підвищення заробітної плати, запровадження 9-годинного робочого дня, відкриття лікарняних кас та ін. Для керівництва страйком був обраний страйковий к-т. 2.VI проти 5 тис. страйкарів, які зібралися на мітингу на Стрілецькій площі (тепер площа Данила Галицького) у Львові, австр. влада кинула поліцію і війська. Між робітниками і військами відбулася збройна сутичка. В місті почалися барикадні бої, під час яких 5 робітників було вбито і 200 поранено. 4.VI, в день похорону жертв кривавої розправи, відбулася багатолюдна демонстрація, в якій взяло участь бл. 5 тис. чол. Підприємці змушені були поступитися: скоротити робочий день до 9,5 годин, підвищити заробітну плату. Страйк відіграв значну роль в мобілізації укр. і польс. трудящих Галичини на боротьбу за соціальне і нац. визволення.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЗООВЕТЕРИНА́РНИЙ ІНСТИТУ́Т — вищий навч. заклад у системі М-ва с. г. СРСР. Готує зооінженерів і вет. лікарів. Міститься у Львові. Заснований 1939 на базі Академії ветеринарної медицини, створеної 1897 з Львівської вет. школи (1881). В ін-ті є зооінженерний і ветеринарний ф-ти, заочне відділення, аспірантура, 2 навч.-дослідних г-ва, 25 кафедр, 2 лабораторії, н.-д. сектор. Фонд б-ки — бл. 250 тис. книг (1980). Студентів (1980) 3844, у т. ч. 1871 на заочному відділенні. В 1974 при ін-ті створено ф-т по підвищенню кваліфікації зоовет. спеціалістів. Науковці ін-ту розробили заходи профілактики неплідності тварин, діагностики та лікування розладів обміну речовин і отруєнь, підвищення продуктивності тварин та ін.

С. В. Стояновський.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ІНСТИТУ́Т ПРИКЛАДНО́ГО ТА ДЕКОРАТИ́ВНОГО МИСТЕ́ЦТВА — вищий мистецький навч. заклад М-ва вищої і середньої спец. освіти УРСР. Засн. 1946 у Львові. Має два ф-ти: прикладного і декоративного мист. та інтер'єру і обладнання. Готує фахівців для фарфоро-фаянсових, скляних, меблевих, ткацьких підприємств, проектно-конструкторських бюро, будинків моделей, для майстерень художнього фонду із спеціальностей: художня кераміка, худож. скло, худож. оформлення текстильних виробів, худож. моделювання одягу, проектування інтер'єрів житл. і громад. приміщень та меблів. Серед випускників ін-ту — нар. художники УРСР — В. Борисенко, Е. Мисько, Є. Лисик, засл. художники УРСР Л. Жоголь, С.Серветник,засл. діячі мист. УРСР — Д. Крвавич, В. Подольський, Й. Садовський та ін. Один із корпусів ін-ту споруджено 1972 (арх. М. Вендзилович). Іл. див. до ст. *Вендзилович* М. Д., т. 2, с. 177.

І. І. Середюк.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ІНСТИТУ́Т ФІЗИ́ЧНОЇ КУЛЬТУ́РИ — вищий навч. заклад у системі Комітету по фізичній культурі і спорту при Раді Міністрів УРСР. Заснований 1946 на базі Львів. технікуму фіз. культури. В ін-ті три ф-ти — пед., спортивний і заочного навчання (19 кафедр), бібліотека. Ін-т готує викладачів фіз. виховання і викладачів-тренерів з різних видів спорту; надає наук.-методичну допомогу збірним командам УРСР та СРСР у підготовці спортсменів вищої кваліфікації, розробляє наук. проблеми фіз. виховання, спортивного тренування, організації та управління фізкультурним рухом. В 1980/81 в ін-ті навчалося 1856 студентів. 26 вихованців ін-ту були учасниками *Олімпійських ігор*, з них чемпіонами стали В. *Чукарін*, П. Ледньов (п'ятиборство; 1972, 1976). Б. Макуц (гімнастика; 1980).

В. С. Келлер.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ІСТОРИ́ЧНИЙ МУЗЕ́Й. Засн. 1893. Розміщений у трьох будинках 16 ст., що є історико-архітект. пам'ятками (зокрема, в будинку Корнякта, *Чорній кам'яниці*). Має 4 відділи: історії первісного суспільства, феодалізму, капіталізму, рад. суспільства. На 1980 фонди музею налічували бл. 270 тис. археол., архівних, ілюстраційних та ін. матеріалів, що висвітлюють історію зх. областей України від найдавніших часів до наших днів. Має філіал — *Галана Я. О. музей.*

Літ.: Козловська Є. І., Свєшнікова І. О. Львівський історичний музей. Путівник. Львів, 1979.

Б. М. Чайковський.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ КОМІТЕ́Т БОРОТЬБИ́ ПРО́ТИ ФАШИ́СТСЬКОГО ТЕРО́РУ — напівлегальна організація, створена 1935 з ініціативи Комуністичної партії Західної України. До складу к-ту входили укр. письменники Я. О. *Галан*, К. М. *Пелехатий* та ін. прогресивні діячі культури. К-т боровся проти режиму фашист. терору, встановленого урядом бурж.-поміщицької Польщі, домагався звільнення політ. в'язнів та демократизації країни. Відіграв велику роль у згуртуванні львів. робітників у лавах єдиного антифашист. нар. фронту, в забезпеченні їх авангардної ролі у боротьбі трудящих мас проти фашист. терору на зх.-укр. землях.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЛІСОТЕХНІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т — вищий навчальний заклад М-ва вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Засн. 1945. В ін-ті 7 факультетів: лісогосподарський, лісоінженерний, 2 технологічних, механічний, інженерно-економічний, заочний. Є вечірнє і підготовче відділення, курси підвищення кваліфікації інженерно-тех. працівників, аспірантура. Фонд б-ки налічує (1980) 483 тис. одиниць зберігання. У 1979/80 навч. році кількість студентів становила бл. 7 тис. За роки існування в ін-ті підготовлено понад 16 тис. спеціалістів.

А. І. Яцюк.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЛІТО́ПИС — один з докладних укр. літописів 1-ї пол. 17 ст., вміщений у рукописній книзі М. Г. *Гунашевського*. Назва літопису умовна, знайдений він у Львові на поч. 19 ст. Д. І. *Зубрицьким*. Автор літопису, місце і час написання невідомі. Літописні записи починаються 1498 і закінчуються 1649. До 1630 — це короткі нотатки, з 1630 — докладний опис подій, свідком і учасником яких був автор. Л. л. подає цінні відомості про зовнішньополіт. і екон. становище України, зв'язки України з Росією, загарбницьку політику феод. Польщі, грабіжницькі напади татар на Україну тощо. Багато уваги приділено сел.-козац. повстанням 1630 на чолі з Т. *Федоровичем*, 1637 і 1638 на чолі з *Павлюком* і Я. *Остряниною*. Визвольну війну укр. народу 1648—54 описано від битви під Жовтими Водами до укладення *Зборівського договору 1649*. З повагою автор ставиться до видатних діячів того часу — Б. Хмельницького, П. К. *Сагайдачного*, І. *Борецького*, П. С. *Могили*. Викриває верхівку православного духівництва України, яка зрадила укр. народ і прийняла *Брестську унію 1596*. Л. л. написаний тодішньою укр. книжною мовою.

М. П. Кісь.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЛІЦЕ́Й — загальноосвітній навч. заклад, проміжного (між середньою та вищою школою) типу. Засн. 1805 на базі ліквідованого австр. урядом Львів. ун-ту. Мав відділи філософії, права, богослов'я, хірургії, на яких навчалося від 500 до 800 студентів, переважно дітей шляхти, духовенства й купецтва. Ліцей використовувався австр. урядом з метою онімечення зх.-укр. земель. Серед викладачів Л. л. були відомі діячі освіти і науки І. *Лаврівський*, М. Гриневецький, Ю. Рорер, Ю. Маусс та ін. В 1817 ліцей реорганізовано в університет.

Ф. І. Стеблій.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ МЕДИ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т — вищий навчальний заклад М-ва охорони здоров'я УРСР. Засн. 1894 як мед. ф-т Львів. ун-ту, реорганізований в ін-т 1939. В

ін-ті — 6 ф-тів: лікувальний, педіатричний, санітарно-гігієнічний, стоматологічний, фармацевтичний, удосконалення лікарів, на яких навчається (1980/81) 5095 студентів. З 1939 в ін-ті підготовлено понад 19 тис. лікарів і провізорів. В ін-ті — 74 кафедри (1980), які розміщені у 8 корпусах, музеї — анатомічний, хвороб людини, історії ін-ту; в б-ці — 500 тис. томів. Клінічна база ін-ту налічує 4900 ліжок (1980) у 12 лікарнях і

Теоретичний корпус Львівського медичного інституту.

4 диспансерах. В ін-ті працювали В. Х. *Василенко*, А. П. *Любомудров*, О. Ф. *Макарченко*, Д. І. *Панченко*, Я. О. *Парнас* та ін. видатні вчені. В ін-ті розроблено операції на серці й магістральних судинах, одномоментну пластику при слоновості, впроваджено протезування клапанів серця, пластику стравоходу при природженій його *атрезії* тощо, синтезовано деякі лікарські препарати, провадяться комплексні дослідження умов праці, побуту, сан. стану навколишнього середовища Львів. обл.

М. В. Даниленко.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ МУЗЕ́Й УКРАЇ́НСЬКОГО МИСТЕ́ЦТВА — зібрання творів укр. образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва. Засн. 1905. Організатором музею і довгі роки його керівником був І. *Свєнціцький*. До 1939 наз. «Національний музей». У зібрання музею входять твори (переважно митців зх. областей України) від старод. періоду до теперішнього часу. Серед експонатів — унікальна збірка іконопису 15—18 ст. (твори І. Рутковича, Й. Кондзелевича, Л. Долинського та ін.), а також колекція середньовічних рукописів та стародруків. Мист. 19 — поч. 20 ст. представлене творчістю Т. Шевченка, К. Устияновича, Т. Копистинського, Ф. Красицького, І. Труша, О. Новаківського, О. Кулиласа та ін., укр. рад. мист.— творами Й. Бокшая, О. Кульчицької, А. Манастирського, М. Дерегуса, В. Касіяна та ін.; декоративно-ужиткове мист.— творами, виконаними нар. майстрами (різьблення на дереві й художнє шитво 15—17 ст., килими 18—19 ст., писанки тощо). Музей має відділи: художньо-меморіальний музей О. Кульчицької та художньо-меморіальний музей О. Новаківського.

Г. Д. Якущенко.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ОБЛАСНИ́Й УКРАЇ́НСЬКИЙ МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР імені Я. Галана (м. Дрогобич). Засн. 1939, після визволення зх.-укр. земель. Трупу було укомплектовано з місцевих акторів-аматорів та випускників Київ. театр. ін-ту і Дніпроп. театр. уч-ща. З 1970 — імені Я. Галана. В репертуарі театру — твори укр., рос. та зх.-європ. класики, п'єси сучасних драматургів: «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Украдене щастя» І. Франка, «Лісова пісня» Л. Українки, «Любов на світанні» Я. Галана, «Дума про Британку» Ю. Яновського, «Брате мій» Я. Верещака, «Бідність не порок» О. Островського, «Гіркий хліб істини» І. Стаднюка, «Вій, вітерець!» Я. Райніса, «Віндзорські витівниці» У. Шекспіра. В театрі працювали: нар. артисти УРСР Я. *Геляс*, В. *Конопацький*, С. *Сміян*; драматург В. Сичевський та ін. В трупі (1980): засл. артисти УРСР: Г. Морозюк, Л. Пилинська, В. Цимбал, М. Шуневич.

Й. М. Сенюра.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т імені Ленінського комсомолу — вищий навчальний заклад М-ва вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Заснований 1844 на базі Реальної школи (до 1877 — Технічна академія, 1877—1921 — Вища політехнічна школа, 1921—39 — Львівська політехніка, з 1939 — політехнічний інститут). В ін-ті працювали Ю. О. *Захаревич*, К. Б. *Карандєєв*, Г. Є. *Пухов*, С. І. *Субботін*, О. О. *Харкевич* та ін. вчені. У Л. п. і. 16 факультетів: електроенергетичний, електромеханічний, механіко-технологічний, механіко-машинобудівний, автоматики, електрофізичний, будівельний, геодезичний, архітектурний, радіотехнічний, хіміко-технологічний, теплотехнічний, технології органічних речовин, інженерно-економічний, вечірній і загальнотехнічний; є аспірантура. Філіали у Тернополі, Луцьку, загальнотехнічний факультет у Дрогобичі. Відділення у Червонограді і Нововолинську. Фонд б-ки налічує (1980) 1 млн. 880 тис. одиниць зберігання. У Л. п. і. навчається (1980) бл. 28 тис. студентів. За роки Рад. влади в ін-ті підготовлено понад 68 тис. спеціалістів. Л. п. і. нагороджений (1967) орденом Леніна. Будинок Л. п. і. споруджено 1873—77 (архітектор Ю. О. Захаревич. Іл. див. до ст. *Захаревич* Ю. О., т. 4, с. 222).

М. О. Гаврилюк.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ПОЛІТИ́ЧНИЙ СТРАЙК 1918 — виступ робітників львівських залізничних майстерень під впливом Великої Жовтн. соціалістич. революції. Був складовою частиною заг. політ. страйку пролетаріату Австро-Угорщини. 18.I бл. 800 робітників на зборах висунули вимоги негайно поліпшити прод. постачання і підвищити заробітну плату. Управління з-ць ці вимоги відхилило. До страйку приєдналися кондуктори і машиністи. Рух на Львів. з-ці опинився під загрозою. 24.I на знак солідарності з залізничниками застрайкувала 1 тис. трамвайників, які також зажадали підвищення заробітної плати. Страйкарі вимагали припинення імперіалістичної війни. Поліція провела масові арешти серед страйкарів, але революц. піднесення не спадало. Л. п. с. відіграв певну роль у зростанні революц. кризи в Галичині.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ПРОЦЕ́С СОЦІАЛІ́СТІВ 1878 — судовий політ. процес, який організувала австр. влада над групою галицьких соціалістів. Тривав 14—21.I у Львові. Після 6-місячного ув'язнення до суду було притягнуто 8 відомих галицьких громад. діячів: І. Я. *Франка*, М. І. *Павлика*, Г. І. *Павлик*, О. С. *Терлецького* та ін. Їх звинувачували в зв'язках із закорд. соціалістичним центром, у належності до таємної соціалістичної орг-ції, яка прагнула революц. шляхом повалити австр. уряд. Підсудні використали судовий процес для пропаганди соціалістичних ідей. Їх було засуджено до різних строків ув'язнення.

М. М. Кравець.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ РОСІ́ЙСЬКИЙ ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР РАДЯ́НСЬКОЇ А́РМІЇ, театр Червонопрапорного Прикарпатського військового округу (ПрикВО). Засн. 1931 як Театр Київ. військ. округу (КВО). Залежно від перейменування округу мав різні назви — Всеукр. Театр Червоної Армії (ВТЧА), Театр Українського військового округу (УВО), Театр Київ. особливого військ. округу (КОВО). В 1941—44 — Театр Пн.-Зх., згодом — Сталінградського, Забайкальського фронтів, 1944—53 — Театр Одес. військ. округу (ОдВО), з 1954 — сучас. назва. В репертуарі перших років: «Інтервенція» Л. Славіна, «Аристократи» М. Погодіна, «Далеке» О. Афіногенова, «Неспокійна старість» Л. Рахманова, «Плацдарм» М. Ірчана, «Десант» В. Суходольського, «Гамлет» У. Шекспіра, «Сірано де Бержерак» Е. Ростана. В роки Великої Вітчизн. війни провідною в театрі стала героїчна тема: «Пархоменко» Вс. Іванова, «Фронт» О. Корнійчука, «Початок битви» Л. Первомайського, «Російські люди» К. Симонова, «Навала» Л. Леонова, «Сталінградці» Ю. Чепуріна. В репертуарі 50—70-х рр.— «Останні» і «Васса Железнова» М. Горького, «Людина з рушницею» М. Погодіна, «Барабанщиця» і «Марія» А. Салинського, «Замах на Прометея» Д. Усланова, «Більшовики» М. Шатрова, «Океан» О. Штейна, «Василь Тьоркін» за Твардовським, «А зорі тут тихі...» Б. Васильєва, «Спадщина» А. Софронова, «Лейтенанти», «Майор як майор», «Небо — земля» А. Пінчука, «Безцінний дар» Є. Габриловича і С. Розена, «Святая святих» Й. Друце, «Генерал Ватутін» Л. Дмитерка, «Прага залишається моєю» Ю. Буряківського (Держ. премія СРСР, 1952), «Вдови», «Суд матері» І. Рачади. В різний час в театрі працювали: актори — Л. *Бугова*, О. *Гай*, Д. *Голубинський*, В. *Дальський*, Г. *Полежаєв*, І. Інсарова, Ю. *Лавров*, Г. *Ніколаєва*, Д. *Франько*, Б. *Чинкін*; режисери — Ю. *Лішанський*, О. *Максимов*, В. *Лизогуб*, Б. *Норд*, В. Федоров; художники — В. *Борисовець*, М. *Уманський* та ін. В творчій трупі (1980): нар. арт. СРСР А. *Аркадьєв*, нар. артисти УРСР В. *Щербаков*, З. *Дегтярьова*, Л. *Калачевська*, заслужений діяч мистецтв УРСР А. *Ротенштейн* (з 1967 — гол. ре-

Львівський музей українського мистецтва. Архітектор В. Рауш. 1887.

ЛЬВІВСЬКИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ

жисер), засл. артисти УРСР К. Байбакова, Р. Воробйова, І. Кравчик, Г. Кирик, Ж. Тугай, М. Лук'яненко, І. Макогон, Ю. Сатаров, засл. артисти РРФСР Б. Молчанов, засл. арт. Комі АРСР Г. Щербаков.

Літ.: Давыдова И. Н. Театр боевой славы. К., 1975. *І. М. Давидова.*

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДА́РСЬКИЙ ІНСТИТУ́Т — вищий навчальний заклад у системі Міністерства с. г. СРСР. Міститься у с. Дублянах Нестеровського р-ну Львів. обл. Засн. 1946 на базі агрономічного і лісогосподарського ф-тів Львівського політехнічного ін-ту. Має (1980) факультети: агрономічний, економічний, землевпорядний, механізації с. г., архітектурний, підвищення кваліфікації керівних кадрів та фахівців с. г. Є підготовче відділення. При ін-ті — навчально дослідне г-во (заг. площа землі 3791 га). Студентів — 6413, у т. ч. 3390 на заочному відділенні. Фонд бібліотеки (1980) — понад 380 тис. книг. Ін-т має очну й заочну аспірантуру.

М. Т. Гончар.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ СТРАЙК БУДІВЕ́ЛЬНИКІВ 1936 — один з найбільших масових виступів зх.-укр. пролетаріату. В страйку будівельників, який почався 8.V під керівництвом КПЗУ, брало участь 20 тис. чоловік. Страйкарі висунули вимоги не лише економічні (єдиний колективний договір, спец. одяг, виплата заробітної плати за святкові дні, ліквідація акордної системи оплати праці), а й політичні (демократичні свободи, звільнення ув'язнених робітників). Виступ будівельників підтримали інші робітники. Відбулися політ. демонстрації. Виступ закінчився на поч. червня перемогою робітників, які добилися задоволення своїх екон. вимог.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ТАЄ́МНИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т — вищий навч. заклад, що діяв нелегально на громад. засадах у Львові 1921—25. Заснований у відповідь на заборону приймати студентів укр. походження у Львів. ун-т. Мав філос., юрид. і мед. ф-ти, на яких навчалася понад 1 тис. студентів. Першим ректором був В. *Щурат*. Серед професорів — відомі укр. вчені І. *Крип'якевич*, Ф. *Колесса*, М. *Возняк*, І. *Свєнціцький* та ін. При Л. т. у. 1921—22 було два курси таємної політехніки (політех. ін-ту). В соціально-політ. відношенні ун-т був різнорідним; прогрес. викладачі та студенти виступали проти бурж. націоналістів. Комуністична партія Зх. України і Компартія Польщі боролися за легалізацію Л. т. у. і переведення його на держ. утримання.

Ф. І. Стеблій.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ТЕА́ТР ЛЯЛЬО́К. Засн. 1946. В репертуарі — укр., рос. і зарубіжні п'єси: «Іванкова дудочка», «Маша і Колобок» В. Орлова, «Яношек і зла королева» А. Школьника, «Кіт у чоботях» Г. Владичиної, «Казка про Омелю» Б. Судашкіна, «Маленька фея» В. Рабадана та ін.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ТЕА́ТР О́ПЕРИ ТА БАЛЕ́ТУ імені Івана Франка, Львівський державний академічний театр опери та балету імені Івана Франка — перший український стаціонарний оперний театр на західних землях України. Створений 1939 після возз'єднання укр. земель у єдиній Укр. Радянській державі. Міститься в будинку кол. Великого міського театру (1900, арх. З. Горголевський), на сцені якого виступали видатні співаки О. *Мишуга*, С. *Крушельницька*, Дж. Беллінчіоні, А. Дідур, Ф. *Шаляпін*, М. *Менцинський*, Я. *Королевич-Вайдова*, Я. *Кепура* та ін. Перша вистава театру відбулася 1940 (опера «Тихий Дон» Дзержинського). В репертуарі театру — класичні твори укр., рос., зх.-європ., а також рад. композиторів: опери — «Наталка Полтавка» Лисенка, «Євгеній Онєгін» Чайковського (обидві — 1940), «Хованщина» Мусоргського (1973), «Царева наречена» Римського-Корсакова (1978), «Далібор» Сметани (1950), «Ернані» Верді (1970), «Зачарований замок» Монюшка (1974), «Золотий обруч» Лятошинського (1970, Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1971); балети — «Лілея» Данькевича (1946), «Пан Твардовський» Ружицького (1958), «Спартак» Хачатуряна (1965), «Створення світу» Петрова (1972). На сцені театру вперше було поставлено укр. рад. опери — «Лісова пісня» (1958) та «У неділю рано...» (1966) Кирейка, «Заграва» Кос-Анатольського (1959), «Украдене щастя» (1960) та «Ріхард Зорге» (1976) Мейтуса, балети — «Хустка Довбуша» (1951), «Сойчине крило» (1956), «Орися» (1964) Кос-Анатольського, триптих «Досвітні вогні» Кирейка, Дичко, Скорика (1967). В театрі працювали: диригенти — нар. арт. СРСР С. *Зак*, нар. артисти УРСР М. *Покровський*, Я. *Вощак*, засл. діячі мист. УРСР Л. *Брагинський*, Ю. *Луців;* співаки — засл. артисти УРСР П. Гаранжа, П. Дума, В. Кобржицький, Л. Жилкіна; артисти балету — нар. арт. УРСР Н. *Слободян*, засл. арт. УРСР О. Сталінський та ін. В трупі театру (1980): співаки — нар. арт. СРСР П. *Кармалюк*, нар. артисти УРСР Т. *Дідик*, О. *Врабель*, В. *Луб'яний*, засл. артисти УРСР Б. Базиликут, Л. Божко, Т. Братківська, Т. Дашак, В. Чайка; солісти балету — засл. артисти УРСР О. Поспєлов, Є. Старикова; диригенти — засл. артисти УРСР С. Арбіт, І. Юзюк. Гол. диригент — нар. арт. УРСР І. *Лацанич*, гол. балетмейстер — нар. арт. УРСР Г. *Ісупов*. Іл. див. на окремому аркуші до ст. *Львів*, с. 448—449.

Літ.: Кордіані Б. На оновленій землі. К., 1960; Театри Львова. Львів, 1962.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ТЕА́ТР ЮНОГО ГЛЯДАЧА́ імені М. Горького. Засн. 1920 в Харкові як Театр казки, з 1922 — Перший держ. театр для дітей. Активну участь у створенні театру брали О. *Білецький*, режисери та художники В. *Неллі*, М. *Синельников*, В. *Вільнер*, М. *Акимов*, О. *Хвостенко-Хвостов*. З 1936 — ім. М. Горького. Під час Великої Вітчизняної війни театр працював у Новосиб. та Пн.-Каз. обл. З 1944 — у Львові. В репертуарі театру — твори рад., класичної та сучас. зарубіжної драматургії: «Мартин Боруля» Карпенка-Карого, «Лимерівна» П. Мирного, «Любов на світанні» Галана, «Родина щіткарів» Ірчана, «Летючий корабель» Шияна, «Молода гвардія» за Фадєєвим, «Червоні дияволята» Бляхіна, «Гаврош Брестської фортеці» Махнача, «Убити пересмішника» за Г. Лі та ін. В театрі працювали нар. артисти УРСР В. *Скляренко*, В. *Харченко*, О. *Барсегян*, С. *Данченко*, художник Б. *Косарєв* та ін. В трупі (1980): заслужені артисти УРСР Л. Крамаренко, Х. Кедич, М. Слав'янський, Т. Орленко, О. Янчуков. Театр нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора (1969).

В. М. Заярний.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ТОРГОВЕ́ЛЬНО-ЕКОНОМІ́ЧНИЙ ІНСТИТУ́Т — вищий навчальний заклад. Підпорядкований Центроспілці. Засн. 1939. Ф-ти: екон., інженерно-екон., товарознавчий. Є заочне відділення. При ін-ті — аспірантура. У фонді б-ки — понад 0,5 млн. одиниць зберігання (1979). В 1978/79 навч. р. в ін-ті навчалось 2700 студентів стаціонарно, 2980 — заочно. Щороку ін-т випускає бл. 600 фахівців для споживчої кооперації.

К. І. Пирожак.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ УКРАЇ́НСЬКИЙ ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР імені М. Заньковецької, Львівський державний ордена Трудового Червоного Прапора академічний український драматичний театр імені М. Заньковецької — один з провідних драматичних театрів УРСР.

Створений 1922 в Києві. Фундатори театру: Б. *Романицький* (1922—48 — художній керівник), О. *Корольчук*, В. *Яременко*, В. *Любарт*. До 1931 театр обслуговував пром. центри України: Донецьк, Луганськ, Артемівськ, Миколаїв, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Харків, Полтаву та ін. В репертуарі цього періоду провідне місце посідали п'єси класичної спадщини (Шевченка, Карпенка-Карого, Франка, Старицького, Лесі Українки, Гоголя, Шекспіра, Шіллера), укр. і рос. сучас. драматургії (Кочерги, М. Куліша, Ірчана, Мамонтова, Микитенка, Катаєва, Кіршона). З 1931 театр — у Запоріжжі. Під час Великої Вітчизн. війни перебував у Тобольську та Новокузнецьку, з 1944 — у Львові. Серед вистав 50—70-х рр.— «Тарас Бульба» за Гоголем, «Сон князя Святослава» та «Украдене щастя» Франка, «Лісова пісня», «Камінний господар» Лесі Українки, «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Невольник» Кропивницького, «Суєта» Карпенка-Карого, «Макар Діброва», «Калиновий гай» і «Богдан Хмельницький» Корній-

чука, «Під золотим орлом» і «Любов на світанні» Галана, «На велику землю» Хижняка (Держ. премія СРСР, 1950), «Камо», «Фауст і смерть» Левади, «Прапороносці» за Гончаром, «Марія Заньковецька» Рябокляча, «Сестри Річинські» за Вільде, «Голубі олені» Коломійця, «Кафедра» Врублевської, «Трибунал» Макайонка, «Тил» Зарудного (Держ. премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка, 1978), «Три сестри» Чехова, «Кремлівські куранти» Погодіна, «Вій, вітерець!» Райніса, «Гамлет» Шекспіра, «Нора» Ібсена, «Дами і гусари» Фредро та ін. В театрі працювали нар. арт. СРСР В. *Грипич*, нар. артисти УРСР В. *Аркушенко*, Ф. *Гаєнко*, Я. *Геляс*, В. *Данченко*, С. *Данченко*, Д. *Дударєв*, В. *Івченко*, Д. *Козачківський*, С. *Сміян*, Б. *Ступка*, Б. *Тягно*, В. *Харченко*, заслужений діяч мист. УРСР І. *Чабаненко*, заслужені артисти УРСР І. *Рубчак*, Г. Босенко, І. Овдієнко, В. Розстальний та ін. В трупі (1980): нар. артисти СРСР Б.Романицький, Н. *Доценко*, О. *Гай*, нар. артисти УРСР В. *Полінська*, В. *Максименко*, Л. *Кривицька*, Ф. *Стригун*, *А. Кравчук* (з 1980 — гол. режисер), засл. діяч мист. УРСР М. *Кипріян* (з 1963 — гол. художник), засл. артисти УРСР О. Гринько, Л. Кадирова, Л. Каганова, К. Хом'як, Б. Антків, А. Тимошенко, Б. Козак, Т. Литвиненко, Г. Шайда, В. Глухий та ін. В 1951 театр нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора; з 1970 — академічний.

Літ.: Кордіані Б., Мельничук-Лучко Л. Львівський державний ордена Трудового Червоного Прапора український драматичний театр імені М. Заньковецької. К., 1965; Заньківчани. К., 1972.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕ́Т імені Івана Франка — вищий навч. заклад М-ва вищої і середньої спец. освіти УРСР, один із найстаріших і найбільших у країні. Засн. 1661 у складі філос., юрид., мед. і теол. ф-тів. Ун-т пройшов складний шлях розвитку в умовах феод. Польщі (до 1772), Австро-Угор. монархії (до 1918) і бурж.-поміщицької Польщі (до 1939). У 1805—

17 ун-т був закритий; на його базі існував *Львівський ліцей*. Викладання проводилося лат., нім., польс. мовами. Насаджувався догматизм, переслідувалася передова наук. думка. До навчання у вузі дітей трудящих фактично не допускали. В дорадянський період ун-т був місцем гострої політ. боротьби прогресивних учених і студентів проти реакц. ладу, проти колоніальної політики уряду на зх.-укр. землях. У різний час в ун-ті працювали відомі прогресивні вчені: філософ-просвітитель П. Лодій, петрограф Ф. Циркель, математики Ю. Пузина і С. Банах, мовознавець Ю. Курилович, філолог Р. Ганшинець, зоолог В. Дибовський, фізик М. Смолуховський, хімік Б. Радзішевський, юрист П. Домбковський та ін. Почесн. докторами ун-ту були М. Склодовська-Кюрі і польс. письменник Ю. Крашевський. Тут навчалися укр. письменники І. Франко, М. Павлик, Т. Бордуляк, О. Маковей, С. Тудор, білорус. поетеса А. Цьотка, А. Жабіцький — згодом член Ген. ради 1-го Інтернаціоналу, польс. поет Б. Червенський та ін. У 1940 ун-ту присвоєно ім'я Івана Франка. На викладацьку роботу до Л. у. прийшли акад. АН УРСР М. С. Возняк, літературознавець і фольклорист В. Г. Щурат, фольклорист і музикознавець Ф. М. Колесса, геологи О. С. Вялов і Є. К. Лазаренко, математик Б. В. Гнеденко, механік Г. М. Савін, геофізик В. О. Сельський, петрограф і мінералог В. С. Соболєв та ін. У складі ун-ту (1980)—13 ф-тів: біол., геогр., геол., екон., істор., журналістики, іноз. мов, матем., прикладної математики й механіки, фізичний, філол., хімічний, юрид. Діють вечірнє й заочне відділення, ф-т підвищення кваліфікації викладачів, підготовчий ф-т для іноз. студентів. Є аспірантура. Працює 4 наук. проблемні лабораторії, обчислювальний центр, 5 музеїв, астр. обсерваторія, бот. сад, наук. б-ка (фонд — 2,5 млн. одиниць зберігання), вид-во видавничого об'єднання «*Вища школа*», стаціонарні бази навч. практики на Волині, Дністрі і в Карпатах. У 1979/80 навч. р. в Л. у. налічувалось понад 12 тис. студентів, зокрема на денному відділенні — 6800. За роки Рад. влади підготовлено понад 47 тис. спеціалістів (1980). Серед випускників— академіки АН УРСР Р. В. Кучер, В. В. Панасюк, О. С. Парасюк, Я. С. Подстригач, В. Л. Рвачов, чл.-кореспонденти АН УРСР М. С. Бродин, І. І. Данилюк, І. Р. Юхновський, І.В. Скрипник, І.О. Дзеверін. Ун-т нагороджено орденом Леніна (1961). Л. у. підтримує дружні зв'язки з Люблінським ун-том ім. М. Кюрі-Склодовської (ПНР) і Великотирновським ун-том ім. Кирила і Мефодія (НРБ).

Літ.: Finkel L., Starzyński S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1894; Лазаренко Є. К. 300 років Львівського університету. Львів, 1961.

М. Г. Максимович.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ФІЛІА́Л ЦЕНТРА́ЛЬНОГО МУЗЕ́Ю В. І. ЛЕ́НІНА. Відкритий за постановою ЦК ВКП(б) 22.IV 1950. В 20 залах музею представлено понад 5,5 тис. експонатів: фотокопії ленінських рукописів, першовидання книг В. І. Леніна, оригінали більшовицьких газет «*Искра*», «*Вперёд*», «*Пролетарий*», «*Правда*», документальні фотографії, твори образотворчого мистецтва, макети і діаграми, які висвітлюють життя і діяльність В. І. Леніна. Документи і матеріали розповідають про тісні зв'язки В. І. Леніна з комуністами і трудящими України, зокрема про вплив ленінських ідей на революц.-визвольну боротьбу трудящих зх.-укр. земель. У музеї експонуються оригінали ленінських праць, газет, що розповсюджувались у Галичині, документи і матеріали про боротьбу трудящих Зх. України за соціальне і нац. визволення та возз'єднання з УРСР, газети, листівки та ін. видання КПЗУ, матеріали про соціалістичні перетворення після возз'єднання з УРСР тощо. Експозиція музею висвітлює багатогранну діяльність КПРС і Компартії України по здійсненню

ленінського плану побудови соціалізму і будівництва комунізму в СРСР, по зміцненню світової системи соціалізму, міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Г. В. Подоляк.

ЛЬВІ́ВСЬКИЙ ЦЕРКО́ВНИЙ СОБО́Р 1946 — з'їзд представників *уніатської церкви*, який скасував *Брестську унію 1596*. Відбувся 8—10.III 1946 у Львові з ініціативи групи уніатського духівництва зх. областей УРСР на чолі з священиком Г. *Костельником*. Л. ц. с., в якому взяли участь 216 представників місц. духівництва та делегація моск. патріархії, одностайно ухвалив рішення про ліквідацію Брестської церк. унії, розрив з Ватіканом і об'єднання з *руською православною церквою*. Рішення Л. ц. с. відображало прагнення широких кіл віруючих зх.-укр. земель порвати з уніатською церквою, яка була слухняним знаряддям у руках уряду буржуазно-поміщицької Польщі та католицької церкви на Україні й особливо скомпрометувала себе співробітництвом з нім.-фашист. окупантами та укр. бурж.-націоналістичними бандами під час Великої Вітчизн. війни 1941—45.

ЛЬВІ́ВСЬКО - ВАРША́ВСЬКА ШКО́ЛА — група польських філософів і логіків, що особливо активно діяла в 20—30-х рр. 20 ст. у Львові, Варшаві і Кракові. Заснована К. *Твардовським* у Львові. За філос. спрямуванням близька до *неопозитивізму*. Філос. джерелами Л.-в. ш. були погляди Ф. *Брентано*, в яких елементи *схоластики* поєднувалися з *позитивізмом*, а також *раціоналізм* Р. *Декарта*, праці Г. В. *Лейбніца*, Б. *Больцано*, Г. *Фреге* та ін. Значний вплив на Л.-в. ш. мали «Принципи математики» А. Н. *Уайтхеда* і Б. *Рассела*. Проблематика школи була досить широкою. В галузі *логіки* і *семантики* значні

ЛЬВІВСЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ВУГІЛЬНИЙ БАСЕЙН

здобутки мали Я. *Лукасевич*, С. Лесневський, Т. *Котарбінський*, А. *Тарський*, Л. Хвістек, Т. Чежовський та ін. Питаннями теорії пізнання в тісному зв'язку з розробкою проблем логіки наук. дослідження і філос. питань природознавства займалися К. *Айдукевич*, З. Завірський та ін. З Л.-в. ш. вийшла плеяда психологів (В. Вітвіцький, М. Кройц, С. Балей та ін.). Представники Л.-в. ш. працювали і в галузі етики, естетики, історії філософії, історії логіки тощо. Внаслідок відходу від ідеалізму у Л.-в. ш. утворився матеріалістичний напрям (Т. Котарбінський, С. Лесневський, С. Балей). Школа діяла до 1939.

М. М. Верников.

ЛЬВІ́ВСЬКО-ВОЛИ́НСЬКИЙ ВУ́ГІЛЬНИЙ БАСЕ́ЙН — у західній частині УРСР, у межах Львів. і Волин. областей. На Зх. продовжується на тер. Польщі. Пл. ба-

сейну в межах УРСР бл. 8 тис. км² (простягається з Пн. на Пд. на 125 км, з Зх. на Сх.— на 60 км). Промислові запаси вугілля становлять бл. 800 млн. т (1980). У геоструктурному відношенні Л.-В. в. б. пов'язаний з *Галицько-Волинською синеклізою*, виповненою товщею палеозойських, мезозойських і кайнозойських відкладів. Поклади вугілля у відкладах намурського, візейського і башкирського ярусів карбону (див. *Кам'яновугільний період і кам'яновугільна система*). Вугленосна товща містить бл. 60 вуг. пластів потужністю від 0,6 до 2 м. Глиб. залягання від 300 м на Пн. до 450—650 м на Пд. басейну. Вугілля кам'яне. Пересічна зольність його 13,7%; вміст летких речовин 33—41%, сірки 1—4%, фосфору 1,5%. Теплота згоряння на робоче паливо — 6800—7500 ккал/кг. Осн. родовища: Волинське, Межирічанське, Забузьке (експлуатуються), Сокальське, Буське, Бубнівське, Тяглівське, Карівське. Гідрогеол. умови басейну ускладнені наявністю значного водоносного горизонту в крейдових відкладах. Видобувати вугілля почали 1954. Видобувають вугілля шахтним способом. Використовують його як енерг. паливо.

Літ.: Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн. К., 1962; Вырвич Г. П. [та ін.]. Каменные угли Львовско-Волынского бассейна. Львов, 1978.

В. О. Кушнірук.

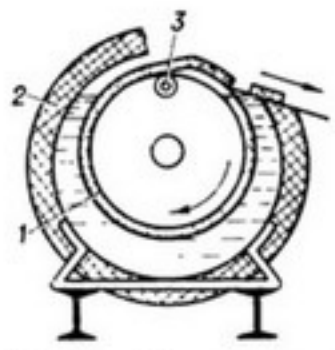

Розсільний **льодогенератор** лускатого типу: *1* — циліндр з розсолом; *2* — теплоізольований кожух; *3* — ролик, що деформує шар льоду.

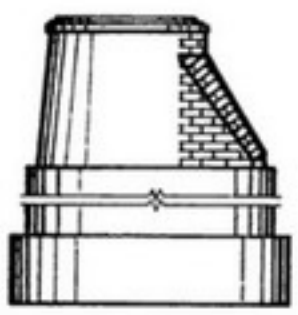

Опора моста з **льодорізом.**

ЛЬВІ́ВСЬКО-САНДОМИ́РСЬКА ОПЕРА́ЦІЯ 1944 — стратегічна наступальна операція під час Великої Вітчизняної війни 1941—45, проведена 13.VII—29.VIII рад. військами 1-го Укр. фронту (команд.— Маршал Рад. Союзу І. С. *Конєв*) на тер. зх. областей України. Наступ рад. військ відбувався з району Луцька на Сокаль і Раву-Руську та з району Тернополя на Золочів і Львів. 18.VII рад. війська прорвали оборону противника, вийшли на підступи до Львова і оточили в районі м. Броди 8 нім.-фашист. д-зій, які 22.VII було ліквідовано. 27.VII визволено Раву-Руську, Львів, Перемишль, Станіслав (тепер м. Івано-Франківськ). У розгромі ворожого угруповання взяли участь загони і з'єднання укр. партизанів. 29.VII—1.VIII рад. війська форсували Віслу і до 3.VIII захопили плацдарм на Пд. від Сандомира. В серпні вони відбили ряд контрударів нім.-фашист. військ і на 30.VIII розширили плацдарм до 75 км по фронту і 55 км у глибину. Внаслідок Л.-С. о. було розгромлено 40 нім.-фашист. д-зій, завершено визволення Рад. України і почато визволення сх. частини Польщі.

ЛЬВОВ (Lwoff) Андре Мішель (н. 8.V 1902, Ене-ле-Шато, деп. Альє) — франц. мікробіолог, член ряду зарубіжних АН, іноз. член АМН СРСР (з 1967). Закінчив мед. ф-т Паризького ун-ту, з 1959— його професор, з 1969 — директор Нац. ін-ту досліджень раку. Осн. праці з питань фізіології *вірусів*, індукції і репресії *ферментів*, ростових факторів *мікробів*, регуляції синтезу білка у *бактерій*. Довів (разом з А. Гутман) спадкову природу *лізогенії*, відкрив здатність ультрафіолетових променів індукувати розвиток профага (разом з іншими). Нобелівська премія, 1965 (разом з Ф. *Жакобом* та Ж. *Моно*).

ЛЬВОВ Володимир Миколайович [7 (19).III 1897—11.V 1942] — рад. воєначальник, генерал-лейтенант (1940). Член Комуністичної партії з 1919. У Рад. Армії з 1918. Учасник громадян. війни. В 1924 закінчив Військ. академію РСЧА. З листопада 1941 — заст. команд. Закавказ. фронтом, з грудня 1941 — команд. 51-ю армією. Учасник *Керченсько-Феодосійської десантної операції 1941—42*. Загинув у бою під Керчю. Нагороджений орденом Леніна, 2 орденами Червоного Прапора.

ЛЬВОВ Микола Олександрович [4 (15).III 1751, маєток Нікольське-Черенчиці, поблизу Торжка, тепер Калінін. обл. — 21 або 22.XII 1803 (2 або 3.I 1804), Москва] — рос. архітектор і теоретик архітектури, графік, поет, музикант, винахідник, член Рос. академії (з 1783), почесний член петерб. АМ (з 1786). Представник рос. *класицизму* 2-ї пол. 18 ст. Збудував Невську браму Петропавловської фортеці (1784—87) і поштамт (1782—89) у Петербурзі, Борисоглібський собор у Торжку (1785—96), Пріоратський палац у *Гатчині* (1798—99). За проектами Л. споруджено павільйон в «*Олександрії*» в Білій Церкві, палац Кочубеїв (не зберігся). Миколаївську церкву та дзві-

М. О. Львов. Палац і церква в колишньому маєтку Кочубеїв у селі Диканьці (тепер селище міського типу Полтавської області). Малюнок О. М. Кунавіна. 1794.

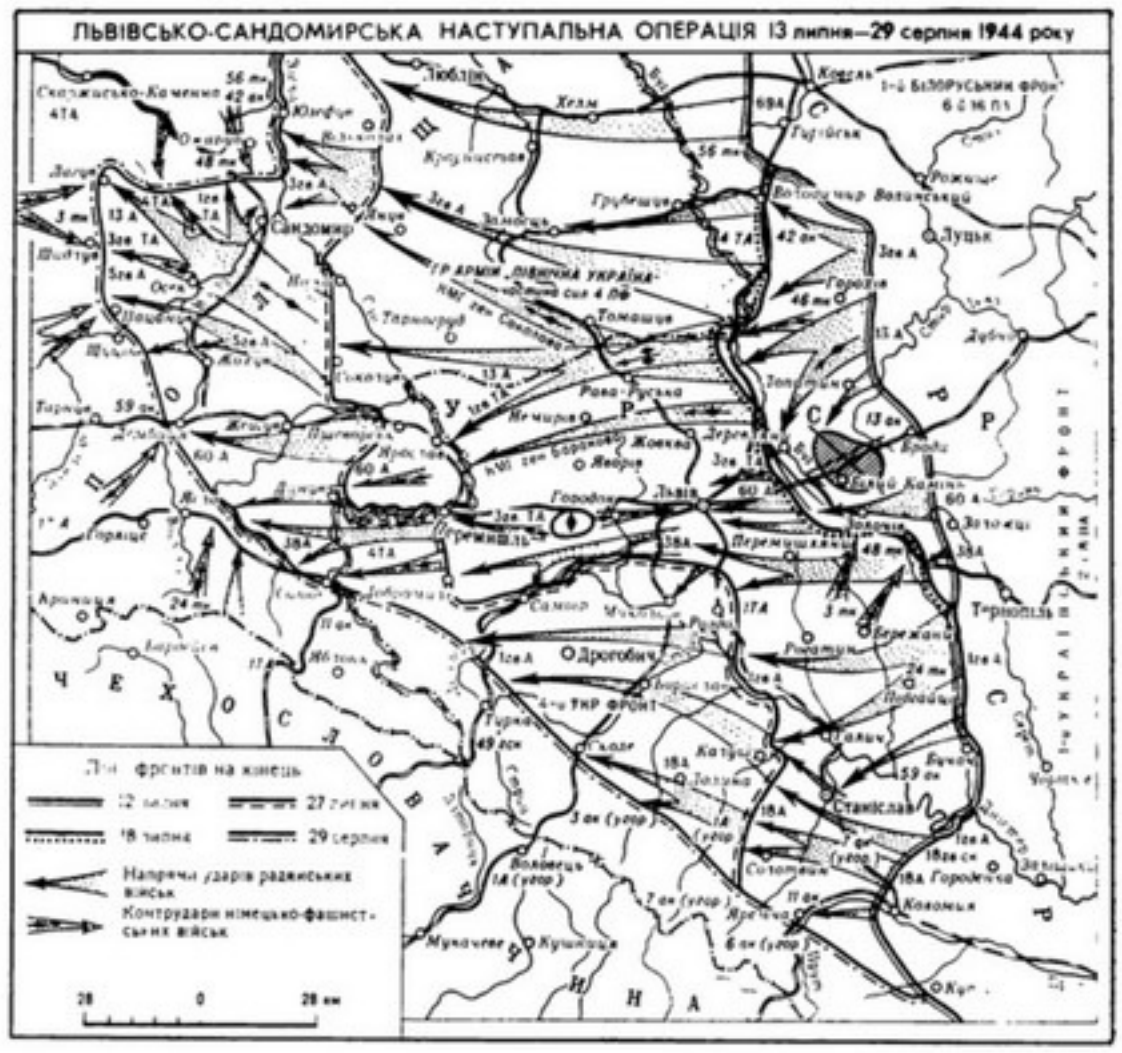

ницю в с. Диканьці Полтавської обл. (1794—79), павільйони для маєтку князя О. Безбородька в смт Стольному та будинку для нього в Ніжині (1791, обидва — Чернігів. обл.). Виконав іл. до творів Г. Р. Державіна (туш, до 1795, Ін-т рос. л-ри АН СРСР, Ленінград), до «Метаморфоз» Овідія (1799, туш, ДРМ). Перекладав твори Петрарки, Сафо та ін.
Літ.: Никулина Н. И. Николай Львов. Л., 1971.

«ЛЬВО́ВСКАЯ ПРА́ВДА» — газета, орган Львів. обласного к-ту Компартії України і обл. Ради нар. депутатів. Виходить у Львові 5 раз на тиждень рос. мовою. Перший номер газети вийшов 1.III 1946. З квітня 1963 по квітень 1965 друкувалась укр. і рос. мовами.

ЛЬЄЖ — місто на Сх. Бельгії, адм. ц. провінції Льєж. Розташований при злитті річок Маасу і Урту. Вузол з-ць і автошляхів, річковий порт, каналом сполучений з м. Антверпеном. 141,4 тис. ж. (1974). Найрозвинутіші металургія (чорна і кольорова), машинобудування і металообробка. Підприємства вуг., хім., гумової, склобробної (у т. ч. виробн. кришталю), швейної галузей. Збройові з-ди (у т. ч. виробн. мисливських рушниць). Ун-т (з 1817), Академія художеств, консерваторія. Музеї— красних мистецтв, археології та декоративних мистецтв. Архіт. пам'ятки 11—18 ст. Л. відомий з 720.

ЛЬЙОРЕ́НТЕ (Llorente) Хуан Антоніо (30.III 1756, Рінкон-дель-Сото, біля Калаорри — 5.II 1823, Мадрід) — іспан. історик інквізиції, священик. У 1785—1801 обіймав ряд посад у закладах інквізиції. Під час франц. окупації Іспанії (1808—14) співробітничав з франц. владою. Після ліквідації франц. окупаційними військами інквізиції (1808) очолив її архів. В 1814 емігрував до Франції. Автор праць «Критична історія іспанської інквізиції» (т. 1—4, 1817—18; рос. перекл.— т. 1—2. М., 1936), «Політичні портрети пап від св. Петра до Пія VII» (1822). За останню працю висланий з Франції.

Льодове побоїще 1242. Мініатюра з Лицьового літописного зведення. 16 ст.

ЛЬОДОВЕ́ ПОБО́ЇЩЕ 1242 — битва між рус. військами і лицарями нім. *Тевтонського ордену* 5.IV на льоду Чудського оз. поблизу о. Вороній Камінь. Під час Л. п. новгородське ополчення (бл. 15—17 тис. чол.), очолене кн. *Олександром Невським,* розгромило військо нім. лицарів, підтримане лицарями і кнехтами (солдатами) прибалт. єпископств, дат. хрестоносцями (всього 10—12 тис. чол.), які вдерлися в Новгородську землю. Перемога на Чудському оз. на деякий час поклала край нім. агресії на Русь і забезпечила цілісність пн.-зх. рус. земель у найтяжчий період боротьби рус. народу проти монголо-тат. завойовників.
Літ.: Ледовое побоище. 1242 г. М.—Л., 1966.

ЛЬОДОВИ́Й ПОХІ́Д БАЛТІ́ЙСЬКОГО ФЛО́ТУ 1918 — операція по перебазуванню кораблів *Балтійського флоту* з Ревеля (Талліна) і Гельсінгфорса (Хельсінкі) в Кронштадт, проведена *Центробалтом* з 17—22.II по 2.V у зв'язку з наступом нім. військ у Прибалтиці. 19—22.II з Ревеля за вказівкою В. І. Леніна було виведено значну частину кораблів Балт. флоту в Гельсінгфорс. Громадян. війна, що почалась у Фінляндії, висадка нім. десанту в Ганзі (Ханко) поставили під загрозу рад. кораблі. Завдяки вжитим рад. командуванням заходам в тяжкій льодовій обстановці в супроводі криголамів у Кронштадт було перебазовано 236 кораблів (у т. ч. 6 — лінкорів, 5 — крейсерів).

ЛЬОДОВИ́Й РЕЖИ́М — чергування й особливості процесів утворення, танення та пересування криги (льоду) в річках, ставках, озерах і морях.

ЛЬОДОВИКИ́ — багаторічні природні скупчення льоду на суходолі, що мають властивість під впливом сили тяжіння сповзати з верхніх рівнів на нижчі. Утворюються в районах з позитивним балансом твердих *опадів атмосферних,* тобто в горах вище нижньої снігової межі та в полярних країнах. Шар атмосфери, в якому на поверхні суходолу можливе нагромадження снігу й утворення Л., наз. *хіоносферою.* Сніг у Л. спочатку перетворюється на *фірн,* а потім на *лід.* За морфологічними ознаками Л. поділяють на материкові (льодовикові шапки, покриви та щити — в *Антарктиді,* на о. Гренландія й на деяких ін. полярних островах), *шельфові льодовики* та гірські Л., серед яких розрізняють висячі, карові, сітчасті, долинні та ін. Л. мають область живлення (фірновий басейн) і область стоку (льодовиковий язик). Рух Л. залежить від ваги льоду, його пластичності та нахилу поверхні, по якій він сповзає. Поступальна швидкість руху Л. неоднакова. Деякі Л. в Альпах рухаються з швидкістю 40—100 м, у Гімалаях — 700—1300 м за рік. Найбільшу швидкість (до 40 м на добу) мають Л. Гренландії.
Вважають, що покривні Л. особливо були розвинуті в минулі геол. часи (див. *Зледенінь епохи*). Сучасні Л. вкривають понад 16 млн. км² земної поверхні. З них 89,6% припадає на материкові покриви, 9,1% — на шельфові, 1,3% — на гірські Л. Заг. площа зледеніння в СРСР становить 71,7 тис. км². Найбільші льодовикові покриви в Антарктиді (13,2 млн. км²) і Гренландії (простягаються на сотні кілометрів при товщині льоду до 3—4 тис. м). Найбільші гірські Л.: Берінга (завдовжки 170 км) і Хаббард (145 км) на Алясці, Федченка (77 км) на Памірі, Сіачен

Льодовики Каврайського (праворуч) і Красовського в горах Джунгарського Алатау.

(75 км) в Каракорумі. З діяльністю льодовиків пов'язане утворення *трогів, баранячих лобів* та акумулятивних форм рельєфу (*морени, зандри, друмліни, ози, ками*). Л. акумулюють велику кількість чистої прісної води. Значна роль належить гірським Л. у живленні рік деяких посушливих областей (зокрема, Серед. Азії). Досліджує Л. *гляціологія.* Див. також *Гляціалізм.*
Літ.: Калесник С. В. Очерки гляциологии. М., 1963; Котляков В. М. Снежный покров Земли и ледники. Л., 1968.
П. В. Ковальов.

ЛЬОДОВИКО́ВИЙ ПЕРІ́ОД — відносно тривалий етап геологічної історії Землі, за якого настава значне похолодання на великих територіях, що зумовлювало утворення потужних *льодовиків.* Деякі дослідники припускають, що в геол. історії Землі було кілька Л. п., особливо за антропогену (див. *Антропогеновий період і антропогенова система*), інші вважають, що Л. п. взагалі не було. Прихильники існування Л. п. доводять наявність зледенінь у минулі геол. епохи у Пн. Америці, Євразії, Африці, Австралії. Найкраще вивчено Л. п. плейстоцену (див. *Плейстоценова епоха і плейстоценовий відділ*), коли, як вважають, рівнинні льодовики вкривали значні площі Пн. Америки та Євразії, зокрема на Україні льодовик сягав широти сучас. Дніпропетровська. Див. також *Зледенінь епохи, Гляціалізм.*
А. М. Мулика.

ЛЬОДОВИКО́ВІ ВІ́ДКЛАДИ — геологічні відклади, утворення яких пов'язане з діяльністю *льодовиків.* Л. в. поділяють на власне льодовикові (або гляціальні) і водно-льодовикові. Власне Л. в. утворюються внаслідок безпосереднього осідання на ложе льо-

Льодовики.
Льодовикова тріщина.

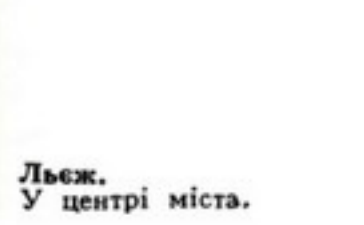

Льєж.
У центрі міста.

довика уламкового матеріалу, що міститься у товщі льоду. Вони представлені валунними глинами, суглинками, супісками тощо (див. *Морена*) або зцементованими уламковими породами — тилітами. Водно-льодовикові відклади являють собою відсортовані, перевідкладені талими водами льодовика уламкові породи. Серед них розрізняють *флювіогляціальні відклади* (косоверстуваті піски, гравій, галечники) і озерно-льодовикові відклади (переважно стрічкові глини). Давні Л. в. відомі серед порід пізнього *докембрію* і палеозою (див. *Палеозойська ера і група*). Особливо характерні вони для антропогенової системи (див. *Антропогеновий період і антропогенова система*), зокрема для тер. України. *А. М. Муліка.*

ЛЬОДОВИРОБНИ́ЦТВО — заготівля природного *льоду* або виробництво *льоду штучного* у великих масштабах. Природний лід заготовляють взимку на річках або інших водоймах. Лід (завтовшки прибл. 30 см) нарізують пилками, витягують (автокранами або ін. тех. засобами) з води і складають у бунти, захищаючи від сонячної радіації й атм. опадів *теплоізоляційними матеріалами*. Вдаються і до наморожування льоду на спец. майданчиках, де при негативній т-рі воду розбризкують із шлангів або за допомогою бризкальних установок. Намерзлий лід розбивають *відбійними молотками* або криголамними машинами. Штучний водний лід виробляють на льодозаводах (стаціонарних або пересувних — на спеціальних суднах, автомобілях, у вагонах), на яких є *льодогенератори*, холодильні установки і льодосховища. «Сухий лід» одержують на вуглекислотних заводах зріджуванням попередньо очищеного вуглекислого газу і подальшим *дроселюванням* рідини до атм. тиску в спец. льодогенераторах. В СРСР щорічне виробн. природного льоду становить понад 20, штучного — понад 1 млн. т. Розвиток Л. пов'язаний з повною автоматизацією виробничого процесу на льодозаводах, обладнаних роторними льодогенераторами безперервної дії.

Літ.: Бобков В. А. Производство и применение льда. М., 1977.

О. В. Паризький.

ЛЬОДОГЕНЕРА́ТОР — теплообмінний апарат для виробництва *льоду штучного*; засіб *холодильної техніки*. З'єднаний з *холодильною машиною*. Розрізняють Л. з безпосереднім охолоджуванням води, де лід наморожується на поверхні випарника з холодоагентом, і Л. розсільні (з формами для льоду або без них), в яких воду охолоджує холодильний теплоносій — розсіл (водні розчини солей). Найінтенсивнішими є розсільні апарати лускатого та сніжного типів, де лід безперервно наморожується шарами. Продуктивність таких Л. до 40 т льоду на добу. Іл. с. 280.

ЛЬОДОРІ́З — конструкція (пристрій), якою захищають мости, греблі або ін. споруди від ударів криги під час льодоходу і запобігають утворенню крижаних заторів. Осн. елементом Л. є похила або вертикальна верхова грань, звернена проти течії. Льодоріз буває частиною опор (*биків*) гідротех. споруд або окремою конструкцією (напр., перед мостами пальових типів). Іл. с. 280.

ЛЬОДОСТА́В — 1) Процес утворення нерухомого льодового покриву на поверхні водойми або водотоку. 2) Період, під час якого зберігається нерухомий льодовий покрив на водоймі (річці). Тривалість Л. залежить від температури повітря, вітрового режиму та ін. факторів.

ЛЬОДОХІ́Д — рух льоду по ріках і озерах навесні й восени. Під час весняного Л. рухаються крижини, які утворилися від руйнування суцільного льодового покриву. Часто супроводиться *заторами*. Густоту Л. оцінюють у балах.

ЛЬОН (Linum) — рід однорічних або багаторічних трав'янистих рослин, іноді напівкущів родини льонових. Стебла здебільшого тонкі, густо вкриті сидячими листками. Квітки правильні, 5-членні, зібрані в несправжні зонтики. Плід — коробочка. Бл. 230 видів, поширу помірній і субтропіч. зонах. В СРСР — 45 видів; з них в УРСР — 29, з яких виробниче значення має лише один — Л. культурний (L. usitatissium). За висотою стебла, гіллястістю, кількістю коробочок на рослині розрізняють 5 груп Л.: Л.-довгунець, Л.-кудряш, Л.-межеумок, Л. сланкий та Л. великонасінний.

Найбільше господарське значення має Л.-довгунець — однорічна прядивна рослина. Стебло голе прямостояче, заввишки 70—130 см, з дуже розвиненими луб'яними волокнами. Важливою ознакою Л.-довгунця є довжина і товщина його стебла. Чим вище стебло і чим довша його тех. частина (від кореневої шийки до першого розгалуження), тим більше містить воно довгого волокна. Тонше стебло дає волокно кращої якості. Сумарним показником якості волокна є його номерність (відношення довжини волокна до його маси). За сприятливих умов вирощування стебло містить до 20—30% волокна; за міцністю на розрив воно переважає бавовняне, вовняне, джутове та ін. З нього виробляють найрізноманітніші тканини, нитки та ін. матеріали. З насіння добувають цінну швидковисихаючу олію, макуху використовують для годівлі с.-г. тварин. Л.-довгунець вирощують у багатьох країнах світу (табл.). Основні льоносіючі райони СРСР — нечорноземна зона Російської Федерації, України і Білорусії, прибалтійські республіки. На Україні вирощують районовані сорти радянської селекції (табл). Врожайність у передових господарствах становить: волокна — 8—12 ц/га, насіння —6—8 ц/га. На Україні, крім Л.-довгунця, вирощують як олійну рослину Л.-кудряш — з коротким (до 55 см), дуже розгалуженим біля основи стеблом і з великою кількістю коробочок, та Л.-межеумок, що за ознаками займає проміжне місце між Л.-довгунцем і Л.-кудряшем. Крім згаданих груп, виділяють ще Л. олійний — однорічна рослина, здебільшого одностебла (в загущених посівах). Стебло гіллясте. Будова листків, суцвіть, квіток і коробочок така ж, як у Л.-довгунця. Насіння містить від 35 до 48—52% олії, до складу якої входять ненасичені жирні к-ти (олеїнова, лінолева, ліноленова та ізоліноленова), які зумовлюють високі тех. якості. З лляної олії виготовляють оліфу, лаки тощо. Свіжу олію вживають у їжу. В 1980 світова посівна площа Л. становила бл. 6 млн. га (переважно в Індії, США, Канаді, СРСР, Аргентині). Світовий валовий збір насіння перевищив 2,75 млн. т. Див. також *Льонарство*.

Літ.: Объедков М. Г. Лён-долгунец. М., 1979; Тихвинский С. Ф., Фролова А. Ф. Производство льна. Киров, 1979; Прогрессивная технология производства льна-долгунца. К., 1980.

І. М. Басів.

ЛЬОНА́РСТВО — галузь сільського г-ва по вирощуванню *льону*. Розрізняють два осн. напрями розвитку Л.: прядивний — вирощування льону-довгунця для одержання високоякісного волокна, яке в сировинному балансі текст. пром-сті СРСР посідає 2-е місце (після бавовни), і олійний — вирощування льону-кудряшу та льону-межеумку для одержання насіння.

У дореволюц. Росії виробляли 75% світової кількості льоноволокна. За роки Рад. влади Л. в Рад. Союзі стало розвинутою галуззю с. г. В СРСР посіви льону-довгунця 1978 займали 1197 тис. га, валовий збір 1976—78 в середньому за рік становив 458 тис. т. За площею посіву, валовим збором льону та виробн. лляних виробів СРСР посідає 1-е місце в світі. Осн. виробниками льоноволокна в країні є нечорноземні райони РРФСР, Білорусія, Україна, Естонія, Латвія та Литва; льону олійного — Казахстан, Зх. Сибір, Поволжя, степові райони України, Пн. Кавказ, Центральночорноземні області. За виробн. льону УРСР посідає 3-є місце в Рад. Союзі (після РРФСР та БРСР). В республіці посівні площі льону-довгунця 1978 становили 235 тис. га, валовий збір льоноволокна 1976—78 в середньому за рік становив 148 тис. т. На Україні Л. розвинуте переважно на Поліссі, в передгірних

Посівна площа льону-довгунця в окремих країнах світу (1978)

Країна	Площа, тис. га
СРСР	1197
Польща	83,9
Румунія	67,0
Франція	45,0
Чехословаччина	32,6
Угорщина	8,0
Болгарія	4,8

Валовий збір волокна льону-довгунця в окремих країнах світу (1978)

Країна	Валовий збір, тис. т
СРСР	384
Франція	54,0
Польща	51,0
Румунія	39,0
Чехословаччина	27,7
Угорщина	5,8
Болгарія	1,8

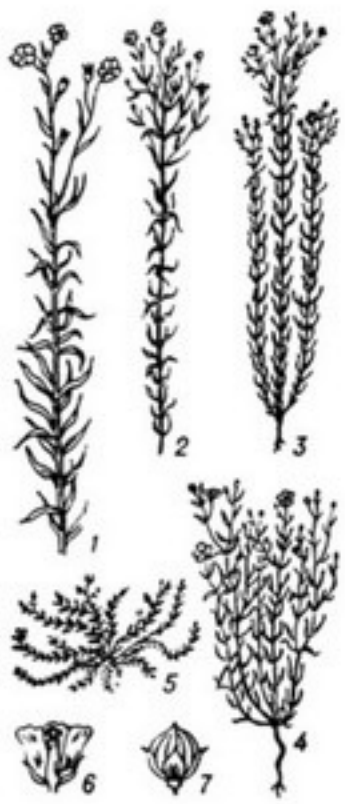

Льон: *1* — довгунець; *2, 3* — межеумок; *4* — кудряш; *5* — сланкий; *6* — квітка; *7* — плід.

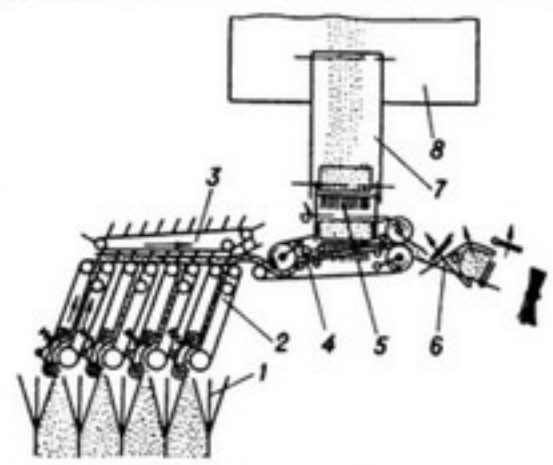

Льонозбиральні машини. Технологічна схема льонозбирального комбайна ЛКВ-4А: *1* — подільники; *2* — бральний апарат; *3* — поперечний транспортер; *4* — затискний транспортер; *5* — обчісувальний барабан; *6* — в'язальний апарат; *7* — транспортер вороху; *8* — причіпний візок.

і гірських районах Карпат та в деяких лісостепових районах (льон-довгунець), степових районах (льон-кудряш). Наукові питання розвитку Л. в УРСР розробляють *Луб'яних культур всесоюзний науково-дослідний інститут*, Укр. н.-д. ін-т землеробства (Київ), Н.-д. ін-т землеробства і тваринництва зх. районів УРСР (Львів) та обласні с.-г. дослідні станції льоносіючих районів республіки. За межами СРСР найпоширеніша культура олійного льону. В світовому землеробстві серед олійних культур він посідає 3-є місце (після бавовнику і сої). Значні посіви льону-кудряша в Аргентині, Індії, США, Канаді, Уругваї; льону-довгунця — в ПНР, Чехословаччині, Франції, Бельгії, Голландії.

М. І. Толкач.

ЛЬОНОЗБИРА́ЛЬНІ МАШИ́НИ — машини для збирання льону-довгунця. До Л. м., які випускає пром-сть СРСР, належать: льонозбиральні комбайни, льонобралки і льонопідбирачі. Льонозбиральні комбайни призначені для вибирання льону-довгунця з одночасним обчісуванням насінних коробочок і зв'язуванням соломки (обчісані стебла) в снопи або ж розстиланням її у стрічку на зібраному полі. В СРСР, зокрема на Україні, використовують льонозбиральні комбайни ЛКВ-4А і ЛК-4А, причіпні до тракторів типу «Бєларусь». Льонозбиральний комбайн ЛКВ-4А складається з таких осн. вузлів і механізмів (див. мал. технологічної схеми). Процес роботи цього комбайна такий. Під час переміщення агрегату по полю подільники розділяють стебла льону на смуги і підводять їх до бральних апаратів, які вириває стебла з грунту і подають до поперечного транспортера. Транспортуючі ланцюги захоплюють стебла і спрямовують їх до затискного транспортера; останній подає їх до обчісувальної камери, де обчісувальний барабан відриває від стебел коробочки і скидає їх на транспортер вороху, який виносить коробочки у причіпний візок. Обчісані стебла (льонос соломка) затискний транспортер подає до в'язального апарата для зв'язування їх у снопи і викидання на поле. Продуктивність — 0,9 га за годину. Льонозбиральний комбайн ЛК-4А (мал.) за будовою подібний до комбайна ЛКВ-4А і уніфікований з ним. Особливостями ЛК-4А є те, що він не має в'язального апарата і стебла льону після обчісування розстилає на зібраному полі у стрічку. Продуктивність — 1,2 га за годину. Льонобралки — фронтальні

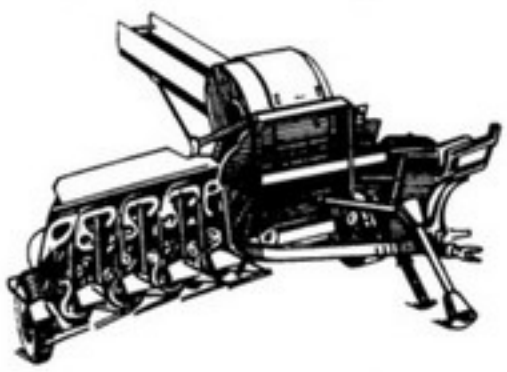

Загальний вигляд льонозбирального комбайна ЛК-4А.

ТЛН-1,5А, навісні на трактор Т-25А, призначені для вибирання льону-довгунця з одночасним розстиланням необмолочених стебел у стрічку. Осн. вузли цієї Л. м. показано на схемі (мал.). Технологіч. схема вибирання льону у ТЛН-1,5А приблизно така сама, як і в льонозбиральних комбайнів. Продуктивність — 1,5 га за годину. Льонопідбирачі — перевертачі ОСН-1 та підбирачі з в'язальними апаратами ПТН-1

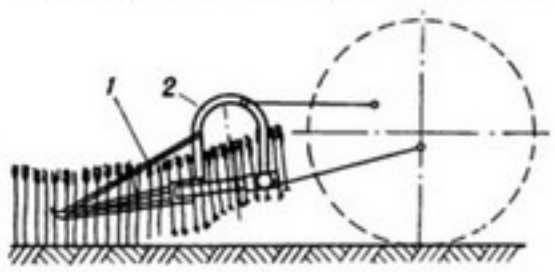

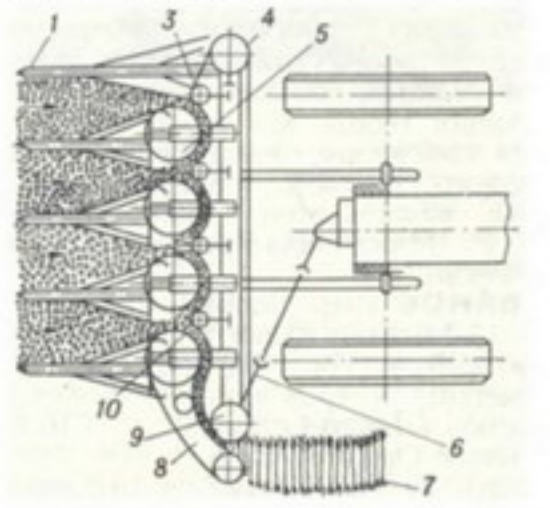

Технологічна схема роботи льонобралки ТЛН-1,5А:
1 — подільник; *2* — рама; *3* — основний бральний пас; *4* — натяжний шків; *5* — бральний шків; *6* — карданна передача; *7* — укладений у стрічку льон; *8* — вивідний пристрій; *9* — ведучий шків; *10* — натяжний ролик.

і ПТП-1, призначені для підбирання і зв'язування в снопи підсушеної трести або льоносоломки, розстеленої у стрічку, застосовують при збиранні врожаю льонобралками і комбайном ЛК-4А. Завершують технологіч. процес роботи Л. м. *льономолотарка, гірка насіннєочисна* та *льоносушарка*.

В. С. Гапоненко, С. О. Карпенко.

ЛЬОНО́К (Linaria) — рід рослин родини ранникових. Багаторічні, рідше однорічні трави. Листки чергові сидячі, ланцетні або лінійні. Квітки з двогубим віночком, жовті або фіолетові, зібрані в китицевидні або колосовидні суцвіття. Плід — коробочка. Понад 150 видів, поширений в Європі, Азії і Америці. В СРСР — понад 70 видів, в т. ч. в УРСР — 13. Найпошир. Л. звичайний (L. vulgaris) — багаторічник заввишки до 60 см з жовтими квітками; росте як бур'ян на полях, біля доріг, по схилах. Медонос. Використовують як лікарську рослину. Деякі види Л.— декоративні.

ЛЬОНОЛИ́СНИК (Thesium) — рід багаторічних напівпаразитних рослин родини санталових. Листки чергові, лінійні або лінійно-ланцетні, цілокраї. Квітки двостатеві, дрібні, з простою оцвітиною. Плід — горішок. Л. прикріплюються до коренів ін. рослин особливими виростами кореня — *гаусторіями*. Понад 250 (за ін. джерелами, 325) видів, переважно в Серед. Азії та Пд. Африці. В СРСР — 21 вид, з них в УРСР — 6. Найпошир.: Л. гіллястий (Th. ramosum) — росте на сухих луках, в степах, на крейдяних відслоненнях, і Л. льонолистий (Th. linifolium) — на сухих трав'янистих місцях, у світлих лісах, по чагарниках.

ЛЬОНОМОЛОТА́РКА — машина для обмолоту снопів льону в полі або на стаціонарі з одночасним очищенням насіння. В СРСР, у т. ч. на Україні, застосовують Л. складну МЛ-2,8П (осн. вузли та схему її роботи див. на мал.). Агрегатують Л. з тракторами класу 0,6—0,9 тс. Приводиться в дію від вала відбору потужності трактора, а на стаціонарі — від будь-якого двигуна потужністю 7 кВт. Продуктивність — 2,8 т снопів за годину.

В. С. Гапоненко.

ЛЬОНОПЕРЕРО́БНІ МАШИ́НИ — машини для виділення волокна із *трести*. В СРСР, у тому числі на Україні, Л. м. застосовують при первинній переробці льону на льонозаводах і в деяких великих льоносіючих г-вах. До Л. м. належать: льоноконоплем'ялка, льонотіпалка і *куделеприготувач*. Льоноконоплем'ялка — універсальна Л. м. МЛКУ-6А для руйнування і часткового виділення костриці (деревної частини) з трести. Працює в агрегаті з льонотіпалкою ТЛ-40 або самостійно (осн. вузли МЛКУ-6А показано на мал.). Робочі органи приводять у дію електродвигуни потужністю 2,2 і 4 кВт. Під час роботи МЛКУ-6А снопи трести розв'язують, кладуть на стіл і окремими порціями подають до вальців м'яльного апарата; вальці захоплюють тресту і зминають її. Перем'ята треста надходить на похилий транспортер, з якого робітники знімають її і зв'язують у джгути. Продуктивність цієї Л. м.— 0,5 т за годину, обслуговують її машиніст і 4 робітники. Льонотіпалка — машина ТЛ-40 для виділення костриці із перем'ятої на МЛКУ-6А трести і одержання чистого лляного волокна. Осн. вузли цієї Л. м. див. на мал. *а* та *б*. Технологічний процес Л. м.: м'яту льонотресту закладають під ролики автом. живильника, які подають її на паси затискного транспортера першої секції. Паси затискують кінці волокон трести і переміщують її уздовж опорного лафета. Вільні кінці волокон звисають і потрапляють з двох боків під бичі швид-

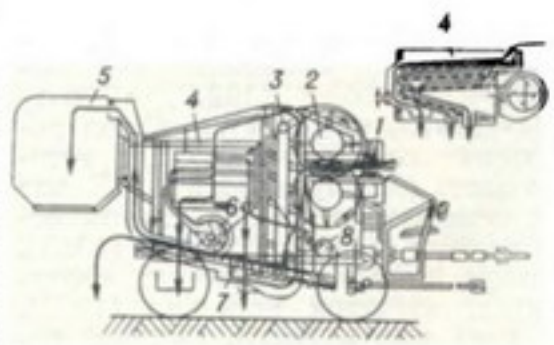

Льономолотарка МЛ-2,8П (схема):
1 — затискний транспортер; *2* — обчісувальний апарат; *3* — ківшовий елеватор; *4* — віялка; *5* — бункер для полови; *6* — вентилятор віялки; *7* — грохот; *8* — терковий апарат.

Льонок звичайний. Квітуча гілка.

Льонолисник гіллястий:
1 — загальний вигляд рослини; *2* — плід; *3* — квітка з приквітками

Сорти льону-довгунця, районовані на Україні (1981)

К-6
Оршанський 2
Поліський 4
Томський 10 (Т-10)

Сорти льону олійного, районовані на Україні (1981)

Воронезький 1308
Кіровоградський 2
Крупнонасінний 3

Г. С. Льюїс.

кообертових тіпальних барабанів. Бичі, проповзуючи уздовж волокна, очищають його від костриці. Необроблені кінці волокон, що були затиснуті пасами, піддаються такій самій обробці на другій тіпальній секції. Довгі чисті волокна, оброблені в обох секціях, виводяться затискними пасами до вихідної частини транспортера. Тут волокно знімають, вирівнюють і зв'язують у пучки. Механізми цієї Л. м. приводять у дію електродвигуни потужністю 4,5—6,5 кВт. Її продуктивність до 100 кг за годину. Волокнисті відходи після роботи льонопереробної машини ТЛ-40 переробляють на чисте коротке волокно куделеприготувачами. *С. О. Карпенко.*

ЛЬОНОСУША́РКА — комплект устаткування для сушіння льоновороху (обчісані коробочки з обривками стебел), що надходить від льонозбиральних комбайнів і *льономолотарок*, підігрітим повітрям. До комплекту устаткування Л. входять: каруселька протитечійна сушарка, топковий агрегат ТАУ-0,75, молотарка-віялка МВ-2,5А і норія ТКН-10. Комплект устаткування Л. встановлюють під навісом. Продуктивність Л.— 0,6—0,8 т за годину при зниженні вологості вороху з 45 до 12%. Л. можна використати також для сушіння лляної *тресту*, насіння зернових і зернобобових культур, соняшнику, досушування сіна тощо. *В. С. Гапоненко.*

ЛЬО́ТЧИК-КОСМОНА́ВТ СРСР — почесне звання, що його присвоює Президія Верховної Ради СРСР льотчикам-космонавтам, які здійснили польоти в космос. Встановлене Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14.IV 1961 на відзначення першого в світі космічного польоту людини — громадянина СРСР Ю. О. *Гагаріна* на космічному кораблі-супутнику. Відповідно до Положення про звання Л.-к. СРСР, затвердженого 11.V 1961, особам, яким присвоєно це звання, вручають грамоту Президії Верховної Ради СРСР і нагрудний знак встановленого зразка. Звання Льотчик-космонавт СРСР присвоєно 49 особам (1980). Див. *Космонавт.*

ЛЬОХ — приміщення для зберігання харчових продуктів. Найчастіше споруджується на присадибній ділянці як окрема будівля. На Україні (за винятком р-нів з високим рівнем грунтових вод) Л. повністю заглиблений в землю. Вхід до нього нерідко прикрашають *карнизом* з елементами різьблення.

ЛЬЮЇС (Lewis) Гаррі Сінклер (7.II 1885, Сок-Сентр, Міннесота — 10.I 1951, Рим) — амер. письменник. Перший роман — «Наш містер Ренн» (1914). Серед кращих реалістичних творів 20-х рр. романи: «Головна вулиця» (1920), «Беббіт» (1922), «Ероусміт» (1925, у співавт.). Автор політично загострених творів: антифашист. роману-памфлета «У нас це неможливо» (1935), сатиричного роману «Гідеон Пленіш» (1943), антирасистського роману «Кінгсблад, нащадок королів» (1947). З 1949 жив в Італії. Останні романи «Богошукач» (1949), «Світ такий широкий» (вид. 1951) позначені сентиментальністю. Оповідання, п'єси, статті. Нобелівська премія, 1930.

Тв.: Рос. перекл.— Собрание сочинений, т. 1—9. М., 1965.

Літ.: Гиленсон Б.А. Америка Синклера Льюиса. М., 1972; Левидова И. М. Синклер Льюис. Биобиблиографический указатель. М., 1959.

Т. Н. Денисова.

ЛЬЮЇС (Lewis) Гілберт Ньютон (23.X 1875, Уеймут, поблизу Бостона — 23.III 1946, Берклі) — амер. фізико-хімік, член Нац. АН у Вашінгтоні, почесний член АН СРСР (з 1942). У 1896 закінчив Гарвардський ун-т. Осн. праці присвячені хім. термодинаміці і теорії будови речовини. Запропонував нове формулювання третього *термодинаміки начала*, що дало можливість точно визначити абсолютну *ентропію*. Розробив методи розрахунку вільних енергій реакцій. Заклав основи електронної теорії хімічного зв'язку, дав пояснення гомеополярного та іонного зв'язків. Вперше одержав важку воду (1933, спільно з Р. Макдональдом) і виділив *дейтерій*.

ЛЬЯ́НОС (іспан. llanos — рівнини) — 1) Місцева назва рівнинних територій у Пн. Америці та Пд. Америці з трав'янистою рослинністю (Льяно-Естакадо в США, Льянос-Оріноко та ін. у Пд. Америці). 2) Тип *савани* на рівнинах Оріноко з високотравною рослинністю, окремими групами дерев і галерейними лісами вздовж річок. Л. використовують як пасовища для худоби. Іноді Л. наз. й інші трав'янисті формації Пд. Америки.

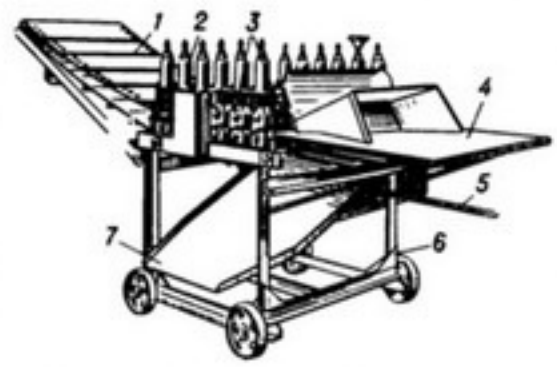

Льонопереробні машини. Льоноконоплем'ялка МЛКУ-6А: *1* — транспортер; *2* — пружини; *3* — м'яльний апарат; *4* — стіл подачі; *5* — важіль вмикання; *6* — рама; *7* — кострицевивід.

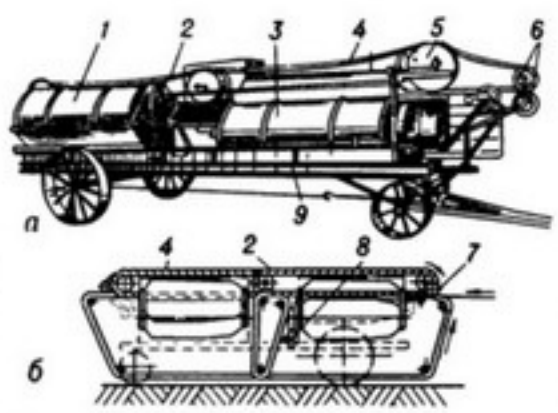

Льонотіпальна машина ТЛ-40: *а* — загальний вигляд; *б* — схема; *1* і *3* — тіпальні секції; *2* і *4* — затискні транспортери секцій; *5* — ведений шків секцій; *6* — натяжні ролики; *7* — ролик автоживильника; *8* — вентилятор; *9* — рама.

Нагрудний знак «Льотчик-космонавт СРСР».

М

М — шістнадцята літера укр. алфавіту. Є в усіх алфавітах, створених на слов'яно-кириличній графічній основі. За формою накреслення — видозмінена кирилична буква, що походить з грецької. В сучас. укр. літ. мові літерою «м» позначають сонорний зімкнений носовий губний приголосний звук (мир, мати, сім).

МА — в міфології багатьох народів Малої Азії богиня землі й родючості. Деякими рисами подібна до Астарти й *Кібели*, культ її мав оргіастичний характер. У римській міфології Ма часто ототожнювали з *Беллоною*.

МАА́РИ (нім. Maar, одн.) — лійкоподібні або циліндричні заглиблення у земній корі, що мають вулканічне походження. Утворюються внаслідок вибухів вулканічних газів, які не супроводяться виливанням *магми*. Діаметр М. — до 3200 м, завглибшки — до 400 м. Часто бувають заповнені водою, утворюючи озера. Поширені в районах сучас. або давнього вулканізму, зокрема в Новій Зеландії, країнах Зх. Європи.

МААРРІ (аль-Мааррі) Абу-ль-Ала Ахмед Ібн-Абдулла Ібн-Сулейман ат-Танухі (973, Мааррет-ан-Нуман, Сірія — 1057 чи 1058, там же) — араб. поет і мислитель. У трирічному віці втратив зір. Автор віршів ліричного (зб. «Іскри з кременю» і коментар до неї — «Світло від іскор») та філос. (зб. «Обов'язковість необов'язкового») характеру, прозових творів «Послання про прощення», «Послання про ангелів», «Послання про роздоріжжя», коментаря до дивану *Мутанаббі* під назвою «Чудо Ахмеда», зб. афоризмів «Кинуте на дорозі». Більшості творів М. притаманні гуманізм і раціоналізм, критичні погляди на суспільство і релігію, деякі пройняті песимізмом.

Тв.: Рос. перекл.— Стихотворения. М., 1971: Стихотворения. М., 1979. *Ю. М. Кочубей.*

МААС, Мез — ріка в Зх. Європі, в межах Франції, Бельгії та Нідерландів. Довж. 925 км, площа бас. 36 тис. км². Бере початок на плато Ланґр, впадає у лівий рукав дельти Рейну. Береги закріплені дамбами. Живлення дощове й снігове. Пересічна витрата води у пониззі до 400 м³/с. Судноплавний, вище м. Седана русло шлюзоване. Каналами сполучений з водними шляхами Франції, Бельгії, Нідерландів, ФРН. На М.— міста Верден (Франція), Льєж (Бельгія), Маастріхт (Нідерланди).

МААСТРИ́ХТСЬКИЙ ВІК І Я́РУС (від назви м. Маастріхта в Нідерландах) — передостанній вік крейдового періоду та відклади, що утворилися в той час. На Україні відклади М. я. (крейда, мергелі, вапняки, піски, піскови-

ки тощо) поширені в Дніпровсько-Донецькій та Причорноморській западинах, Донбасі, *Галицько-Волинській синеклізі*, Карпатах, на Кримському п-ові та в ін. районах. Потужність їх до 800 м. З відкладами цього ярусу пов'язані родовища крейди.
Див. також *Крейдовий період і крейдова система*.

МА́АСТРІХТ — місто на Пд. Нідерландів, адм. ц. провінції Лімбург. Розташований на р. Маасі. Вузол внутр. водних шляхів, залізнична станція. 111,6 тис. ж. (1975). Підприємства маш.-буд., хім. (виробн. добрив, сировини для синтетичних волокон) і керамічної пром-сті. Ун-т. Лімбурзький музей мистецтва і старожитностей. Архітектурні пам'ятки 10—18 ст.

МАБІЛЬЙО́Н (Мабійон; Mabillon) Жан (26.XII 1632, Сен-П'єрмон — 27.XII 1707, Париж) — франц. історик, чернець-*бенедиктинець*, член Академії написів (з 1701). З 1664 працював у бібліотеці монастиря Сен-Жермен-де-Пре (Париж). Здійснив багатотомну публікацію джерел з історії ордену бенедиктинців. Засновник допоміжних істор. дисциплін — *дипломатики* та *палеографії*.

МАБЛІ́ (Mably) Габрієль Бонно де (14.III 1709, Гренобль — 23.IV 1785, Париж) — франц. філософ, історик, теоретик утопічного комунізму. Брат Е. Б. де *Кондільяка*. Здобув освіту в духовному колежі та семінарії. Сусп.-політ. погляди М. грунтувались на теоріях «*суспільного договору*» та *природного права*. Піддав критиці сусп. порядки, засновані на приватній власності. Сусп. ідеалом М. проголошував патріархальний, первісний комунізм, заснований на колективній праці, спільному володінні землею і майном. Але в умовах бурж. суспільства єдино можливим вважав здійснення зрівняльних заходів. Висунута М. програма обмежувалась дрібнобурж. вимогами регламентації багатства, регулювання торгівлі тощо. Прогресивними для свого часу були його погляди на народ як «носія верховної влади» та виправдання революцій і громадян. воєн, якщо вони спрямовані проти деспотизму. Водночас М. звернув увагу на класовий поділ суспільства, на суперечність інтересів різних класів. Твори М. були одним із джерел ідеологічної підготовки *Великої французької революції*.

В. А. Курганський.

МАВЕРАННА́ХР (араб., букв.— те, що за річкою) — араб. назва областей на правому березі *Амудар'ї*, що виникла під час араб. завоювань 7—8 ст. Згодом так називали області між Амудар'єю і Сирдар'єю.

МАВЗОЛЕ́Й (грец. μαυσώλειον) — монументальна поховальна споруда. Назва — від *гробниці* карійського царя Мавсола (п. у серед. 4 ст. до н. е.) у *Галікарнасі* (іл. див. т. 2, с. 464). М. поширилися в Старод. Римі, за середньовіччя — на Сх. (М. Ісмаїла Самані в Бухарі, 892—907; *Гур-Емір* в Самарканді, 1404—05; *Тадж-Махал* в Індії, 1632—50). Серед видатних архіт. споруд типу М.— *Мавзолей В. І. Леніна* в Москві; Мавзолей Г. М. Димитрова в Софії, 1949, арх. Г. Овчаров, Р. Рибаров та ін.

МАВЗОЛЕ́Й В. І. ЛЕ́НІНА — пам'ятник-усипальниця біля Кремлівської стіни на *Красній площі* в Москві, в траурному залі якого встановлено саркофаг із забальзамованим тілом В. І. Леніна. М. є урядовою трибуною під час урочистих маніфестацій. В траурні

дні прощання з В. І. Леніним (помер 21.I 1924), виконуючи волю народу, 25.I 1924 Президія ЦВК СРСР ухвалила встановити труну з тілом В. І. Леніна в склепі, зробивши його доступним для відвідування. 26.I 1924 2-й з'їзд Рад СРСР це рішення затвердив. 22.I 1924 проф. О. І. *Абрикосов* забальзамував тіло. 24—27.I 1924 за проектом архітектора О. В. *Щусєва* біля Кремлівської стіни серед братських могил борців за перемогу Великої Жовтн. соціалістич. революції було споруджено тимчасовий Мавзолей з дерева, в якому 27.I 1924 о 16 год. було встановлено труну з тілом В. І. Леніна. Навесні 1924 було споруджено, також з дерева, 2-й варіант Мавзолею (арх. О. В. Щусєв, саркофаг за проектом К. С. Мельникова). Тоді ж проведено нове бальзамування тіла В. І. Леніна за методом проф. В. П. *Воробйова* і проф. Б. І. *Збарського*. Кам'яний Мавзолей споруджено 1929—30 (арх. О. В. Щусєв, співавтор арх. І. А. Француз, при участі арх. Г. К. Яковлєва). При будівництві використано вітчизняні матеріали, зокрема червоний, чорний і сірий граніти, лабрадор з Житомирщини (у т. ч. 60-тонну плиту, на якій червоним карельським кварцитом інкрустовано: ЛЕНИН). У жовтні 1930 будівництво кам'яного М. було закінчено. В 1931 оформлено могили біля Кремлівської стіни і влаштовано трибуни (арх. І. А. Француз) з обох боків М. Мавзолей став композиційним центром архіт. ансамблю Красної площі. В 1945 побудовано центр. трибуну (О. В. Щусєв). У 1973 зроблено новий саркофаг (скульптор М. В. Томський). 26.I 1924 біля Мавзолею встановлений Почесний караул (пост № 1). За час існування Мавзолей відвідали десятки мільйонів чоловік.

П. С. Швець.

МА́ВКА, майка, навка, нявка, нейка — персонаж міфології слов'ян. Спочатку М. наз. померлих родичів, предків, потім — т. з. заложних мерців, померлих неприродною смертю, нехрещених дітей. М. нібито живуть у річках, лісах, на полях, можуть, обернувшись на птахів, літати. Образ М. створили в укр. л-рі Леся Українка, М. Коцюбинський, О. Олесь.

МА́ВПИ (Simia, синонім Anthropoidea) — підряд високоорганізованих ссавців ряду *приматів*. Поділяються на 2 групи: *широконосі мавпи* і *вузьконосі мавпи*. Поширені у тропічних лісах Африки, Азії, Центр. і Південної Америки. Довж. тіла від 15 см (карликова ігрунка) до 2 м (горила), маса відповідно від 400 г до 180 (іноді до 300) кг. Хвіст у деяких М. довший за тіло. У інших — чіпкий (ревун, коата), невеликий (гелада) або відсутній (магот, людиноподібні М.). Волосяний покрив густий і м'який, часто яскравий. Більшість вузьконосих М. мають т. з. сідничні мозолі — голі ділянки тіла, вкриті потовщеною шкірою, часто яскраво забарвлені. Добре розвинений мозковий відділ черепа, лицьовий переважно слабо видається вперед. Головний мозок відносно великий, півкулі переднього мозку прикривають зверху мозочок, мають численні борозни і звивини. Очні западини спрямовані вперед і відділені від вискових ям. У більшості широконосих М. носова перегородка широка, ніздрі широко поставлені і повернені назовні; вузьконосим М. властива більш вузька носова перегородка, а ніздрі у них повернені донизу. Зубів 32 (у вузьконосих мавп), 36 (у широконосих). Сосків 2 пари, на грудях. Більшість М.— денні стадні тварини, ведуть деревний спосіб життя (крім *павіана, мандрила, горили* гірської). Живляться переважно рослинною їжею, а також дрібними тваринами, комахами, пташиними яйцями тощо. Розмножуються протягом цілого року, статевої зрілості досягають у віці 3—5 або 8—12 років. Народжують переважно одне маля. Тривалість життя від 20—25 років (у невеликих форм) до 40—60 років (павіан, людиноподібні М.). У зв'язку із зменшенням чисельності багато видів М. (більшість людиноподібних М., гверецу зелена та ін.) занесено до міжнародної *Червоної книги*. Походять М. від викопних довгоп'ятів, рештки яких знайдено в ранньотретинних відкладах Зх. Європи і Пн. Америки.
Літ. див. до ст. *Примати*.

Г. П. Зіневич.

МАВР Янка [справж. прізв., ім'я та по батькові — Федоров Іван Михайлович; 28.IV (10.V) 1883, м. Лібава, тепер Лієпая Латв. РСР — 3.VIII 1971, Мінськ] — білорус. рад. письменник, один із зачинателів білорус. рад. л-ри для дітей, засл. діяч культури БРСР (з 1968). Член КПРС з 1950. Друкуватися почав 1923. Перша наук.-фантастична повість — «Людина іде» (1927). Повісті і романи про життя і революц. боротьбу народів колоніальних і залежних країн — «В країні райської пташки» (1927), «Син води» (1928), «Амок» (1929). У 30-і рр. писав на теми життя Рад. країни — «Поліські робінзони» (1930), «ТВТ...» (1934). Автор «Повісті майбутніх днів» (1932), п'єси «Помилка» (1940), автобіографічної повісті «Шлях з темряви» (1948), фантастичної повісті «Фантомобіль професора Циляковського» (1954—55) та ін. Наго-

СИСТЕМИ ПИСЬМА	РОЗВИТОК ФОРМ БУКВИ М
Сінаїська	𐎠
Фінікійська	𐤌 𐤌
Давньогрецька	𐌌 𐌌 M M
Візантійська	M μ μ
Латинська	𐌌 M m M
Романська	M m M m
Готична	𝔐 m 𝔐 m
Кирилиця	M м м
Глаголиця	ⰜⰜ
Російська й українська	M м M м

Г. Маблі.

Мавка і Лукаш. Дереворит О. Сахновської. Ілюстрація до книжки Лесі Українки «Лісова пісня». Київ. 1973.

Герб Маврікію.

МАВРІКІЙ

Площа — 2045 км²

Населення — бл. 950 тис. чол. (1979, оцінка)

Столиця — м. Порт-Луї

роджений двома орденами Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями.

Тв.: Збор твораў, т. 1—2. Мінск, 1960; Укр. перекл.— Тітка Еміля. В кн.: Білоруські оповідання. К., 1957; Амок. К., 1958; Рос. перекл.— Избранное. М., 1958; Путь из тьмы.— Полесские Робинзоны. Л., 1968.

МА́ВРИ (лат. Mauri, від грец. μαυρός — темний) — 1) У давнину назва римлянами корінного населення Мавретанії (нині на тер. частин Алжіру та Марокко). 2) За середніх віків мусульманське населення Піренейського п-ова та зх. частини Пн. Африки. 3) Араби — корінні жителі *Мавританії*.

МАВРІ́КІЙ, Держава Маврікій — держава, розташована на островах (найбільший — о. Маврікій) у зх. частині Індійського ок. Населяють М. вихідці з Індії та Пакистану (66%), креоли (30%), китайці (3%), європейці, африканці. Офіц. мова — англійська.

Державний лад. М.— конституційна монархія. Входить до складу *Співдружності,* очолюваної Великобританією. Глава д-ви — брит. король (королева), представлений генерал-губернатором. Законодавчу владу здійснюють Законодавчі збори (70 депутатів), що обираються населенням строком на 5 років, виконавчу — уряд (Рада міністрів) на чолі з прем'єр-міністром.

Природа. Острови вулканічного походження, оточені кораловими рифами, вис. до 826 м (г. Пітон на о. Маврікій). Клімат тропічний, морський. Пересічна т-ра найтеплішого місяця (лютого) +26°, найхолоднішого (серпня) +16°. Опадів до 3000 мм на рік. Бувають *урагани*. Річки маловодні, гол. з них — Гранд-Рів'єр на о. Маврікій. Поширені родючі грунти на вулканічних породах. У горах збереглися тропічні ліси.

Історія. До 16 ст. о. Маврікій залишався незаселеним. У 1511 на острові висадилися португальці. В 1598 його захопили голландці, 1715 — французи. З 1810 М.— володіння (з 1814 — колонія) Великобританії. Колонізатори ввезли в М. рабів зі Сх. Африки, згодом — кит. та інд. робітників.

Населення острова вело постійну боротьбу проти колонізаторів (повстання 1695, 1724, 1732, 1794). Зростання нац.-визвольної боротьби в країні після 2-ї світової війни примусило Великобританію 12.III 1968 надати йому незалежність. М. залишився в складі Співдружності, очолюваної Великобританією. В 1968 М. встановив дипломатичні відносини з СРСР. На міжнар. арені М. проводить курс на неприєднання до блоків та розвиток відносин з усіма країнами. Разом з тим зовн. політика М. в основному визначається традиційними зв'язками з Великобританією, Францією, ПАР. З 1968 М.— член ООН. М.— член *Організації африканської єдності, Загальної афро-маврікійської організації,* асоційований член *Європейського економічного товариства.*

Ю. І. Патлажан.

Політичні партії, профспілки. Урядова коаліція: Лейбористська партія, засн. 1936; Маврікійська соціал-демократична партія, засн. 1955; Мусульманський комітет дії, засн. 1958. Бойовий рух маврікійців, засн. 1970. Загальна федерація робітників. Входить до ВФП. Лейбористський конгрес Маврікію, засн. 1963. Входить до МКВП.

Господарство. М.— агр. країна з

монокультурним с. г., основу якого становить вирощування цукр. тростини й виробн. цукру на експорт. Коливання цін на цукор на світовому капіталістичному ринку призводить до нестабільного розвитку економіки М., зниження рівня життя, росту безробіття (на поч. 1978 — бл. 20 тис.). У 1978 зібрано 6200 тис. т цукр. тростини й одержано 665 тис. т цукру. Важливими експортними культурами є також чай (у 1978 — 4,9 тис. т) та тютюн, плантації яких в останні роки значно розширені. Для власного споживання вирощують рис, кукурудзу, маніок, арахіс, банани, овочі та ін. Розводять велику рогату худобу, овець і кіз. Пром-сть представлена невеликими підприємствами по переробці с.-г. сировини (цукр. з-дами, чайними та текст. ф-ками), окремими підприємствами електронної, хім. і місц. пром-сті. Працюють з-д по виробн. добрив і дріжджова ф-ка. Переважна більшість підприємств створена за участю іноз. капіталу й працює на експорт. Розвивається туризм. Довж. автошляхів — 2 тис. км (1977). Найбільший порт — Порт-Луї. Міжнародний аеропорт. (Плезанс). З М. вивозять цукор чай, окремі пром. товари; довозять продукти харчування, машини та устаткування, пром. товари. Осн. торг. партнери — Великобританія, Франція, США, Інлія. У 1974 підписано угоду між СРСР та М. про співробітництво в галузі рибальства. Грош. одиниця — маврікійська рупія. 1 маврікійська рупія = = 0,15 дол. США.

Є. С. Соломенцев.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. Навчання в держ. навч. закладах безплатне. Є й приватні заклади. Система освіти склалася під впливом англійської: поч. школа — 6 років, середня — 7 (5 + 2). В 1977/78 навч. р. у поч. школі налічувалося 137 тис. учнів, у серед. навч. закладах — 79,6 тис. У м. Порт-Луї — ун-т М. (засн. 1965; у 1977/78 навч. р.— 990 студентів), авіац. коледж (засн. 1972) та пед. ін-т (засн. 1973). Працюють Королівське т-во М. гуманітарних і природничих наук (засн. 1829), Академія мови й л-ри М., Ін-т М. (засн. 1880), істор. т-во (засн. 1938), н.-д. ін-т цукрової пром-сті (засн. 1953) — у Порт-Луї. Б-ки: університетська, Муніципальна, Інституту М., Брит. ради. Музей м. Порт-Луї (засн. 1885), Художг. галерея (засн. 1922), Гербарій М. (засн. 1960), усі — в Порт-Луї, Істор. музей у м. Маебур.

В. З. Клепиков.

МАВРІТА́НІЯ, Ісламська Республіка Мавританія — держава на Пн. Зх. Африки. На Зх. омивається водами Атлантичного ок. В адм. відношенні поділяється на 12 р-нів.

Державний лад. М.— республіка. З 1979 вся влада в країні перейшла до Військового комітету національного порятунку (ВКНП). Голова ВКНП є главою д-ви. Уряд очолює прем'єр-міністр. 1980 прийнято конституційну хартію.

Природа. Берегова лінія розчленована мало, береги низовинні. В рельєфі переважають рівнини та плато заввишки 200—500 м, зайняті піщаними та кам'янистими пустельними ландшафтами *Сахари*. Значні поклади заліз. руди, а також рідкіснозем. металів, міді, фосфоритів, гіпсу, кам. солі, урану. Клімат тропічний, пустельний. Пересічна т-ра січня зід +16 до +20°, липня — від +30 до +32°. Опадів до 100 мм, на Пн. Сх. до 50 мм на рік. Єдина ріка з постійним водотоком — *Сенегал* (на пд. кордоні країни). Переважають пустельні та напівпустельні рослинні угруповання на скелетних малопотужних грунтах.

Населення. 80% (1978) нас. країни становлять араби Зх. Сахари (маври). Решта мавританців — *бербери,* тукулери, сонінке, фульбе, волоф та ін. Живуть також іноземці, переважно французи. Офіц. мова — арабська. З 1979 мови народів фульбе, сонінке й волоф зрівняно в правах з араб. мовою. Пересічна густота нас.— 1,5 чол. на 1 км² (1978). Майже 80% нас. живе в пд. частині країни. Міське населення становить 23%. Найбільше місто — *Нуакшот*.

Історія. В 7—11 ст. пд. частина М. входила до середньовічних д-в

Узбережжя Атлантичного океану поблизу міста Нуакшота.

Зх. Африки (*Гани* та ін.), пн.— до держ. утворення берберів-санхаджа. З серед. 11 ст. до 1146 тер. М. була у складі д-ви *Альморавідів*. У 13—14 ст. пд. частина М. перебувала під впливом д-ви *Малі*. В 14—15 ст. в М. вторглися араб. племена макіль. Поступово араби зайняли панівне становище в М. В 15 ст. почалося проникнення в М. європейців (португальців). За *Версальським мирним договором 1783* узбережжя М. визнавалося

На одній з вулиць міста Нуакшота.

сферою інтересів Франції. З 1903 М.— її протекторат, з 1920 — колонія. Населення М. вело постійну боротьбу проти колонізаторів, яка особливо посилилася після 2-ї світової війни. 28.XI 1960 М. була проголошена незалежною республікою. В 1964 М. встановила дипломат. відносини з СРСР. Непопулярна війна, яку М. з 1976 вела в *Західній Сахарі*, загострила політ. та екон. кризи в країні, що призвело до військ. перевороту 10.VII 1978. До влади прийшов Військ. комітет нац. відродження, який припинив чинність конституції (прийнята 1961), розпустив єдину в країні Партію мавританського народу (засн. 1961). 5.IV 1979 влада перейшла до Військ. комітету нац. порятунку. Уряд М. проводить політику розвитку економіки шляхом залучення іноземного капіталу. В конституційній хартії 1980 уряд М. заявив про намір поважати всі міжнародні зобов'язання країни. Принципами зовн. політики М. проголошено неприєднання до блоків, співробітництво з усіма країнами. 5.VIII 1979 М. підписала угоду з нац.-визвольною орг-цією Зх. Сахари—Фронтом ПОЛІСАРІО, відмовившись від будь-яких претензій на Зх. Сахару. З 1961 М.— член ООН. М.— член *Організації африканської єдності, Ліги арабських держав*. М. уклала з СРСР угоди про торг. (1966), культур. і наук. співробітництво (1967), про співробітництво в галузі мор. рибальства (1973), про повітр. сполучення (1974). Єдина в країні Спілка трудящих Мавританії заснована 1961. Входить до МКВП.

І. Д. Шевченко.

Господарство. М.— країна з низьким рівнем розвитку продуктивних сил. Економіка її значною мірою залежить від іноз. (переважно франц.) капіталу і базується гол. чин. на добуванні корисних копалин. За роки незалежності в деяких галузях г-ва створено держ. сектор, у пром-сті та с. г. впроваджено держ. контроль. З 1978 уряд проводить заходи щодо переважного розвитку с. г. та мор. рибальства, заохочення іноз. капіталовкладень. Найбільше розвинута гірничодобувна пром-сть. Видобування заліз руди (7,4 млн. т, 1978). Розробляють поклади рідкісноземельних металів, кам'яної солі, гіпсу. Обробна пром-сть представлена окремими підприємствами харчосмакової (рибо- і м'ясопереробної, консервної, цукр. та ін.), хім., нафтопереробної, шкіряної, швейної галузей, виробн. килимів, вибухівки. Діє установка для опріснення мор. води. Розвиваються традиційні кустарні промисли. Більшість пром. підприємств — у Нуакшоті. С. г., в якому зайнято 90% самодіяльного населення (1979), розвинуте слабо. Збереглися залишки феод. відносин. Гол. галузь с. г.— кочове й напівкочове скотарство м'ясо-мол. напряму. Розводять (поголів'я, млн., 1976): велику рогату худобу (переважно зебу) — бл. 1, верблюдів — бл. 0,5, овець і кіз — бл. 3,5, ослів і коней. Землеробство лише в бас. р. Сенегалу та в оазисах. Осн. прод. культури: просо, сорго, бобові, маїс, рис, арахіс, фініки та ін. Експортне значення має гуміарабік — клейка речовина, що її виділяють певні види акацій. Великої шкоди с. г. країни завдають посухи. У розвитку рибальства М. надає допомогу Рад. Союз. Довж. (тис. км, 1978): з-ць — 0,7 (використовуються лише для перевезення заліз. руди), автошляхів — 7,8, у т. ч. шосе — 1,1. Гол. мор. порти та міжнар. аеропорти — Нуакшот і Нуадібу. В нижній течії Сенегалу судноплавство. З М. вивозять залізну руду, гіпс, гуміарабік, рибу, рибні продукти, худобу та ін.; довозять пром. товари, нафтопродукти, машини, устаткування, прод. товари тощо. Осн. торг. партнери — Франція, Італія, Великобританія, Японія. Грош. одиниця — угія. 1 угія = 5 афр. франкам.

І. Д. Шевченко.

Мідний рудник поблизу міста Акжужта.

Кочовики в пустелі.

Медичне обслуговування. В 1975 в країні було 567 лікарняних ліжок (4 ліжка на 10 тис. ж.); мед. допомогу (1977) подавали 99 лікарів (0,7 лікаря на 10 тис. ж.). В М.— держ. система мед. обслуговування. Лікарів готують за кордоном.

Освіта, наукові та культурно-освітні заклади. На 1977 83% нас. становили неписьменні. Поч. школа вважається обов'язковою, але відвідує її меншість дітей. Строк навчання у поч. школі — 6 років, у середній — 7 (4 + 3). Викладання франц. мовою; араб. мова — обов'язковий предмет. У 1976/77 навч. р. у поч. школах налічувалося 58 тис. учнів (бл. 19% дітей відповідного віку), в середніх — понад 7 тис. Є два вищі навч. заклади: Нац. ін-т ісламу в м. Бутіліміті (засн. 1961) і Вища нормальна (пед.) школа в Нуакшоті (засн. 1971). Вищу освіту здобувають переважно в ун-тах Франції, Сенегалу та ін. країн, зокрема в СРСР. У М. працюють управління по геології і пром-сті, н.-д. ін-т плодівництва, кілька дослідницьких с.-г. станцій, центр пед. документації. Нац. б-ка і Центр. публічна б-ка — в Нуакшоті. В містах Бутіліміті, Каеді, Шінгетті є б-ки з фондами араб. книг і рукописів. На поч. 70-х рр. у Нуакшоті створено Нац. музей.

В. З. Клепиков.

Преса, радіомовлення. В М. 1979 виходила одна щоденна газ. «Аш-Шааб» («Народ», з 1975) араб. і франц. мовами. Мавританське агентство преси засн. 1975, контролюється урядом. Нац. радіомовлення М. (урядова служба) веде передачі араб., франц. мовами та мовами народностей волоф, сараколе, тукулер. Діють 2 радіостанції.

Література М. існує араб. класичною мовою, на араб. діалекті хасанійа та берберською мовою. До приходу арабів існувала усна нар. творчість берберських племен, яка розвивається й тепер. Перші твори араб. класичною мовою (відомі з 11 ст.) були реліг. та істор. змісту. На діалекті хасанійа створювалася епічна та лірична поезія. В 16 ст. з'явилася світська поезія

Герб Мавританії.

МАВРІТАНІЯ

Площа — 1030,7 тис. км²

Населення — 1,54 млн. чол. (1978, оцінка)

Столиця — м. Нуакшот

Маврітанське мистецтво. Ваза. Майоліка. 16—17 ст. Київський музей західного та східного мистецтва.

араб. класичною мовою. Визначні поети 17—18 ст.: У. Разга, Бу Фумуайн, М. аль-Йадалі, 19 ст.— У. ат-Тельба, У. Мухамді, У. ашшейх Сідійа; серед сучасних — Аль-Мухтар аль-Хамід, Хатрі ібн-Хатрі, Уалля Абну. В поезії хасанійа в 19—20 ст. виступали У. Нджарту, У. Абба, шейх М. аль-Мамі, М. ульд-Ахмад Йура, М. ульд-Абну ульд-Хмейда, сучасні — М. ульд-Сід Брахім, Хамман Фалль, У. Маккієн. У віршах Баккена (Абу Бакра ульд-Бу Баккара) класичну форму поєднано з діалектом. *Ю. М. Кочубей.*

Архітектура та мистецтво. З 11—12 ст. на тер. М. будували прямокутні в плані житл. будинки з плоскими дахами й внутр. подвір'ям, мечеті з квадратними у плані мінаретами. На Зх. будівлі оздоблюють візерунчастим кам. муруванням, на Сх. фасади тинькують, вхід облямовують червоно-білим криволінійним орнаментом. У 20 ст. міста Нуакшот, Нуадібу (Порт-Етьєнн) забудовуються спорудами європ. архітектури, деякі міста зберігають середньовічний вигляд. Пам'ятки мистецтва доби неоліту належать культурі давніх негроїдних народів та берберів (наскельні розписи, кам'яні гробниці — «шуші»). За середньовіччя на тер. М. розвивалася арабо-берберська культура. Поширені різні види декор.-ужиткового мистецтва (вироби з металу, глини, шкіри тощо). Нац. кіновиробництва немає. Виходять поодинокі фільми: «Сонце О» (1971, реж. Мед Кондо), «Національність — іммігрант» (1976, реж. С. Сохона).

Літ.: Новейшая история Африки. М., 1968; Кашин Ю. С. Мавритания. М., 1976.

МАВРІТА́НСЬКЕ МИСТЕ́ЦТВО, маврітанський стиль — умовна назва середньовічного мистецтва, що розвинулося в 11—15 ст. в країнах Пн. Африки та пд. частини Іспанії. Склалося на худож. традиціях Араб. халіфату (див. *Арабська культура*), берберів та вестготів. Поширене було в Алжірі, Марокко, Тунісі, арабській Іспанії (т. з. іспано-маврітанське, див. *Альгамбра*). Великого розвитку й різноманітності в М. м. досягла декоративна орнаментика, в основі якої був арабеск (вигадливо і примхливо переплетені араб. написи, рослинні та геом. мотиви). Такий орнамент широко застосовувався для оздоблення архіт. споруд (культових і світських) і виробів декор.-ужиткового мист. (шовкових тканин, кераміки, центрами виробн. якої були Малага, до 2-ї пол. 15 ст., і Валенсія, 15—18 ст.). В Київ. музеї зх. та сх. мист. є зразки іспано-маврітанської кераміки і тканин.

Маврітанське мистецтво. Іспано-маврітанська тканина. Шовк. 13—15 ст. Київський музей західного та східного мистецтва.

МАВРОКОРДА́ТОС (Μαυροκορδᾶτος) Александрос (11.II 1791, Константинополь — 18.VIII 1865, Егіна) — грец. держ. і політ. діяч. З сім'ї *фанаріотів*. Деякий час жив у Росії. Належав до нац.-визвольного т-ва «*Філікі етерія*». Учасник *грецької національно-визвольної революції 1821—29*, в ході якої очолював консервативне крило. В 1822 на перших грец. нац. зборах в Епідаврі обраний президентом країни (до квітня 1823). Проводив проангл. політику. Після обрання президентом І. *Каподістрії* (1827) був в опозиції. В 1844 і 1854—55 — прем'єр-міністр Греції.

МАГАДА́Н — місто, центр Магадан. обл. РРФСР. Порт (Нагаєво) у бухті Нагаєва Охотського м. Поч. пункт Колимської автомоб. магістралі, має повітр. зв'язок з гол. містами СРСР. 124 тис. ж. (1980). Будівництво М. розгорнулося на поч. 30-х рр. в ході освоєння природних ресурсів пн.-сх. частини СРСР. З 1939 — місто. З 1953 — обл. центр. У М.— рем.-мех. завод, ремонт автомобілів, тракторів. Виробн. буд. матеріалів, швейна ф-ка, шкіряно-взут. комбінат. ТЕЦ. У місті — пед. ін-т, філіал Хабаров. політех. ін-ту, політех. технікум, мед. і муз. уч-ща. Пн.-Сх. комплексний н.-д. ін-т та Ін-т біол. проблем Півночі Далекосхідного наук. центру АН СРСР, Всесоюзний н.-д. ін-т золота і рідкісних металів, Зональний н.-д. ін-т с. г. Північного Сходу та відділ Тихоокеанського н.-д. ін-ту рибного г-ва та океанографії. Муз.-драм. театр, краєзнавчий музей. Поблизу М.— зона відпочинку, в т. ч. піонерський табір «Північний Артек».

МАГАДА́НСЬКА О́БЛАСТЬ — у складі РРФСР. Утворена 3.XII 1953. Розташована на крайньому Пн. Сх. СРСР. Омивається морями Пн. Льодовитого (Східно-Сибірське і Чукотське) та Тихого (Берінгове і Охотське) океанів. Площа 1199, 1 тис. км². Нас. 478 тис. ж. (на 1.I 1980). Осн. населення — росіяни, живуть також чукчі, коряки, евени. Міськ. нас.— 79%. Включає *Чукотський автономний округ*, ділиться на 16 районів; має 4 міста та 52 с-ща міськ. типу. Центр — м. *Магадан*. Нагороджена орденом Леніна (1967). Більшу частину області займають Чукотське і Колимське нагір'я (вис. до 1962 м) та Анадирське плоскогір'я. Низовини гол. чин. вздовж узбережжя. На Пн. Зх.— частина гірської системи Черського (хребти Черге, вис. до 2332 м, та Полярний).

Корисні копалини: золото, олово, вольфрам, ртуть, залізна та марганцева руди, вугілля, торф, буд. сировина та ін. Клімат різко континентальний, на узбережжі — морський. Зима — 7—8 місяців. Літо коротке, прохолодне, бувають тумани. Пересічна т-ра січня у внутр. районах —38°, липня +14, +16°; на узбережжі Охотського м.— відповідно —19 і —23°; +11, +12°; Пн. Льодовитого ок. — від —24 до —28° та +3, +6°. Опадів 300—350 мм, на узбережжі — 500—700 мм на рік. Найбільша ріка — Колима (притоки Великий Анюй, Малий Анюй, Омолон). Багато невеликих озер. Грунти глеєво-болотні, торфово-глеєві, підзолистого типу, по долинах річок — алювіальні. Поширена *багаторічна мерзлота*. М. о. лежить у зоні тундри, лісотундри і тайги. В економіці області провідне значення мають гірничодобувна пром-сть та кольорова металургія. Осн. гірничопром. район — у верхів'ї р. Колими (підприємства по добуванню та збагаченню золота, олова, вольфраму, ртуті тощо). Енергія надходить від Аркагалинської ДРЕС, Білібінської АЕС, Магаданської ТЕЦ та ін., будується (1980) ГЕС на р. Колимі. Гол. галузь обробної пром-сті — риба, яка базується на використанні ресурсів Охотського, Берінгового, Чукотського морів. Промисел мор. звіра (моржів, тюленів). Машинобудування та металообробка представлені заводами по виробн. гірничого устаткування, паливної апаратури, запасних частин, а також по ремонту гірничої техніки та автомобілів. Розвивається буд. матеріалів і деревообр. пром-сть. Виробн. взуття, швейних виробів, товарів культурно-побутового призначення. С. г. переважно тваринницько-овочевого напряму (на узбережжі Охотського м. та по долинах річок). 91% посівної площі зайнято кормовими культурами. Вирощують також зернові, картоплю і овочі (в парниках). Провідна галузь тваринництва — оленярство (гол. чин. у Чукотському авт. окрузі), розводять також велику рогату худобу (мол. напряму), свиней і птицю. Звірівництво та полювання. Для перевезення вантажів використовують мор. [осн. порти — Нагаєво (м. Магадан), Анадир, Провидіння,

Певек та ін.], автомоб. (автотраси Магадан — Армань — Балаганне— Талон, Магадан — Ола, Магадан— Сусуман — Кадикчан, Певек — Комсомольський) та річковий транспорт. Розвивається повітр. сполучення. У М. о.— пед. ін-т (Магадан), 6 серед. спец. навч. закладів, Пн.-Сх. комплексний н.-д. ін-т та Ін-т біол. проблем Півночі Далекосхідного наук. центру АН СРСР, Всесоюзний н.-д. ін-т золота і рідкісних металів та ін. Муз.-драм. театр, телецентр, краєзнавчий музей (Магадан), Чукотський краєзнавчий музей (Анадир). На Пн. від Магадану — бальнеогрязьовий курорт «Тала» (Гарячі Ключі).

МАГАДИ́Н Трихон (бл. 1801, с. Бубни, тепер Чорнухинського р-ну Полтав. обл.— після 1876) — укр. кобзар. У репертуарі М. були укр. нар. пісні та думи: «Втеча трьох братів із города Азова», «Буря на Чорному морі», «Івась Коновченко, вдовиченко» та ін. П. Мартинович, крім дум і пісень, записав 1876 від М. обряд посвяти кобзарського учня в майстри (т. з. одклінщини, або визвілок).

М. П. Полотай.

МА́ГАДХА — історична область і держава в Старод. Індії. В 7 ст. до н. е. була однією з 16 «великих д-в» Старод. Індії, значним екон. і культур. центром. У 6—5 ст. до н. е. посилилась внаслідок успішних воєн з сусідами. Стала ядром імперій Нандів (4 ст. до н. е.), Маур'їв (4—2 ст. до н. е.) та Гуптів (4—6 ст. н. е.). З 10 ст. назва «Магадха» не згадується.

МАГАЗИ́Н (нім. Magazin, від араб. махазін — комори) — 1) М. торговельний, крамниця — підприємство роздрібної торгівлі з торговельним залом та ін. спец. приміщеннями. Розрізняють М. продовольчі, непродовольчі й мішані; спеціалізовані (напр., М. сирів, М. взуття) і неспеціалізовані. Є також універсальні М. (гастрономи, *універмаги*). В СРСР, в т. ч. й в УРСР, склалася мережа М. з продажем товарів за зразками, М. з попередніми замовленнями і М. самообслуговування (див. *Універсам*). На Україні налічується (1980) близько 115 тис. М. 2) М. мір — комплект спеціально дібраних (певної точності) і розміщених у спільному корпусі *мір* електричних величин, що їх можна з'єднувати між собою. Найпоширеніші М. опорів (котушок з ізольованого манганінового дроту), М. ємностей (електр. *конденсаторів*) і М. індуктивностей (котушок *індуктивності*). Вмикаючи М. у вимірювальну схему і з'єднуючи міри в належній комбінації, регулюють електр. величини у цій схемі з високою точністю. 3) Коробка, диск, барабан або ін. ємкість у машинах, механізмах чи пристроях, в якій розміщують однотипні поштучні вироби (фотопластинки, патрони тощо).

МАГАЗИ́НЕР Яків Самійлович (23.X 1883, Звенигородка, тепер Черкас. обл.— 30.V 1941, Київ) — укр. рад. скрипаль, педагог, засл. діяч мист. УРСР (з 1938). Муз. освіту здобув у Лейпцігській (1908) та Петерб. (1911) консерваторіях. Працював у симф. оркестрах Петербурга, Риги, Баку, Москви. З 1922 — професор Київ. консерваторії.

МАГАЗИНУВА́ННЯ корисних копалин — тимчасове нагромадження корисної копалини (руди або вугілля), відокремленої від масиву, в спеціальній виробці (магазині). В міру просування очисного *вибою* корисну копалину вивантажують з такої виробки через люки у вагонетки або на конвейєр. Розрізняють М. повне (на всю висоту виробленого простору) і часткове. Воно дає змогу запобігати обвалові *покрівлі* або грунту виробки, поліпшує умови праці. До М. вдаються переважно при підземній розробці крутоспадних пластів корисних копалин.

МАГАЛА́ — поселення пізнього етапу *бронзового віку* (11—9 ст. до н. е.) і раннього *залізного віку* (8—7 ст. до н. е.) поблизу с. Магали Новоселицького р-ну Чернів. обл. Археол. дослідження провадились з 1955 по 60-і рр. Виявлено залишки наземних жител і напівземлянок, що належать до *ноа культури*, і залишки часів раннього залізного віку, що належать до культури т. з. фракійського гальштату (див. *Гальштатська культура*).

МАГА́Р Володимир Герасимович [22.VI (5.VII) 1900, Кальниболота, тепер Новоархангельського р-ну Кіровогр. обл.— 11.VIII 1965, Запоріжжя] — укр. рад. актор і режисер, нар. арт. СРСР (з 1960). Член КПРС з 1926. Брав участь у громадян. війні. Закінчив Київ. муз.-драм. ін-т (1934). З 1936 працював худож. керівником Київ. театру профспілок (з 1937 — ім. М. Щорса, 1938 переведений до Житомира, з 1944 — муз.-драм. театр ім. М. Щорса в Запоріжжі). Поставив спектаклі, в яких зіграв ролі: Івана («Дай серцю волю, заведе в неволю» Кропивницького), Гайдая, Галушки, дяка Гаврила («Загибель ескадри», «В степах України», «Богдан Хмельницький» Корнійчука), Боженка («Щорс» Ю. Дольд-Михайлика). Серед ін. вистав — «Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського, «Порт Артур» Степанова і Попова. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани», медалями.

Літ.: Тернюк П. І., Ягнич Ю. М. Володимир Герасимович Магар. Народний артист СРСР. К., 1962.

В. М. Гайдабура.

МАГАРА́ДЖА (санскрит.— великий правитель), махарана, махарао — титул князя в Індії. Після ліквідації в Індії князівств (1956) М. було позбавлено політичної влади.

«МАГАРА́Ч» — див. *Виноробства і виноградарства всесоюзний науково-дослідний інститут «Магарач»*.

МАГАТЕ́, Міжнародне агентство по атомній енергії — міжнародна організація, створена для розвитку співробітництва між державами в галузі мирного використання *атомної енергії*. Діє з 1957. Засновано на принципах суверенної рівності його членів відповідно до цілей і принципів Статуту ООН. Входить до системи організацій ООН. Згідно зі своїм Статутом і угодою з ООН діє у тісному зв'язку з Ген. Асамблеєю ООН. Щороку подає доповідь про свою діяльність їй, а коли це потрібно, — й Раді Безпеки. Здійснює контроль за додержанням положень *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї*, сприяє наук.-дослідній роботі, поширенню інформації, подає допомогу країнам, що розвиваються, в галузі мирного використання атомної енергії тощо. Об'єднує 109 д-в (1980), у т. ч. СРСР, УРСР і БРСР. Найвищий орган М.— Ген. конференція, що скликається щороку. Керівними органами є Рада керуючих та Секретаріат, очолюваний ген. директором. Штаб-квартира — у Відні.

Ю. В. Костенко.

МА́ГДА Іван Іванович [н. 30.V (12.VI) 1904, м. Барвінкове, тепер Харків. обл.] — укр. рад. вчений у галузі вет. хірургії, доктор вет. наук (з 1948), професор (з 1948), засл. діяч науки УРСР (з 1951). Член КПРС з 1949. У 1926 закінчив Харків. вет. ін-т і з 1927 працює в ньому (тепер Харків. зоовет. ін-т), з 1935 — зав. кафедрою хірургії. В 1941—44 перебував у Рад. Армії. Автор наук. праць з вет. хірургії, анестезіології та ряду підручників. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, ін. орденами, медалями.

І. Ф. Храбустовський.

МАГДАЛЕ́НА — ріка у Пд. Америці, в межах Колумбії. Довж. 1550 км, площа бас. 260 тис. км². Бере початок у пд. частині Центр. Кордільєри, впадає у Карибське м. У верхів'ї має гірський характер, порожиста. Нижче тече заболоченою заплавою, розгалужується на рукави. Живлення дощове. Найбільша притока — Каука (ліва). Судноплавна до м. Нейви (крім району порогів). Прокладено судноплавний канал від пониззя М. до м. Картахени. На М.— м. Барранкілья.

МАГДАЛИ́НІВКА — селище міського типу Дніпроп. обл. УРСР, на р. Чаплинці, за 35 км від залізнич. ст. Губиниха. 5,6 тис. ж. (1980). Засн. в останній чверті 18 ст. Рад. владу встановлено в грудні 1917. З 1958 М.— с-ще міськ. типу. У М.— з-ди: маслоробний, хлібний, прод. товарів, комбікормовий, птахоінкубаторна станція, міжколг. буд. орг-ція, комбінат побутового обслуговування. Заг.-осв. і музична школи, лікарня. Будинок культури, кінотеатр, бібліотека.

МАГДАЛИ́НІВСЬКИЙ РАЙО́Н — у пн. частині Дніпроп. обл. УРСР. Утворений 1923. Площа 1,6 тис. км². Нас. 43,2 тис. чол. (1980). У районі — 61 населений пункт, підпорядкований селищній і 14 сільс. Радам нар. депутатів. Центр — смт *Магдалинівка*.

М. р. розташований у межах *Придніпровської низовини*. Родовища природного газу. Річки — *Оріль* (на пн. межі району), Чаплинка, *Кільчень*. Грунти чорноземні. В пн. частині району проходить траса *Дніпро — Донбас каналу*. Лежить у степовій зоні.

Найбільші підприємства р-ну — магдалинівські прод. товарів, комбікормовий та маслоробний з-ди. Комбінат побутового обслуговування (Магдалинівка). С. г. райо-

В. Г. Магар.

В. Г. Магар у ролях Карпа Карповича («Не називаючи прізвищ» В. Минка) та Македона Сома («Над Дніпром» О. Корнійчука).

Ф. Магеллан.

ну спеціалізується на вирощуванні зернових і овочевих культур та виробн. м'яса, молока, яєць і вовни. Площа с.-г. угідь 1979 становила 133 тис. га, у т. ч. орні землі — 117,2 тис. га. Зрошується 11,5 тис. га (Фрунзенська зрошувальна система в пд. частині району). Гол. культури: озима пшениця, кукурудза, цукр. буряки. Скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво. У М. р.— 18 колгоспів, 2 радгоспи, райсільгосптехніка з 2 виробничими відділеннями. Залізнична ст. Бузівка. Автошляхів — 374 км, у т. ч. з твердим покриттям — 305 км.

У районі — 30 заг.-осв. і 2 муз. школи; 53 лік. заклади, у т. ч. 6 лікарень. 15 будинків культури, 46 клубів, 39 кіноустановок, 40 б-к, музей історії с. Дмухайлівки. В с. Гупалівці М. р. народився укр. рад. актор Г. В. *Маринич*, у с. Котовці — укр. рад. співачка М. Ф. *Голенко*, в с. Мусієнковому — рад. військ. діяч І. І. *Гаркавий*. У М. р. видається газ. «Шляхом Леніна» (з 1931). *І. Т. Козак.*

МА́ГДЕБУРГ — місто на Заході НДР, адм. ц. округу Магдебург. Вузол з-ць і автошляхів, порт на р. Ельбі. 282,6 тис. ж. (1978). Уперше згадується 805. З 968 — центр архієпископства, що був одним з опорних пунктів християнізації та понімечування полабських слов'ян (слов'ян. назва міста — Дєвин). У 13 ст. городяни М. домоглися самоврядування (див. *Магдебурзьке право*). М. входив до *Ганзи*. З 1680—під владою бранденбурзько-прусських курфюрстів. З 1879 — в складі об'єднаної Німеччини. З 1949 — в НДР.

Основний центр важкого машинобудування країни (комбінат ім. Е. Тельмана, з-ди ім. К. Лібкнехта, ім. Г. Димитрова та ін.). Виробн. с.-г. машин, приладів, річкових суден, устаткування для хім., легкої й харч. пром-сті. Підприємства хім., харч. та ін. галузей. Вища школа важкого машинобудування, мед. академія. Архіт. пам'ятки: ранньоготичний собор (1209—1520), романська церква (1064—1160). В 20 ст. споруджено: зал для зборів (1922), ансамбль будівель на пл. Централерплац (1954), готель «Інтернаціональ» (1963) та ін.

МАГДЕБУ́РЗЬКЕ ПРА́ВО — феод. міське право, за яким міста звільнялися від управління і суду феодала. Виникло в 13 ст. у м. Магдебурзі (тепер НДР), звідси й назва. М. п. встановлювало порядок виборів і функції органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів тощо. Мало чітко виражений класовий характер, узаконювало нерівність у правах, зважаючи на стать, походження й віросповідання. Протягом 13—18 ст. М. п. поширилося в Чехії, Угорщині, Польщі й Литві, а звідти на тер. Білорусії та України. Вперше на Україні М. п. дістало 1339 місто Санок Галицько-Волинського князівства. Львову М. п. надано 1356, Києву — 1494—97. У 15—17 ст. М. п. дістала більшість міст України. У деяких містах, зокрема західноукраїнських, надання М. п. супроводилося посиленням нім. і польс. колонізації, обмеженням прав некатолицького населення. М. п. на Правобережній і Лівобережній Україні за своїм змістом і формою відрізнялося від М. п., яке застосовувалося в Зх. Європі. Так, на Україні в менших містах, які називалися ратушними, *козацька старшина* відала справами козаків, а виборна міська влада (представники багатої верхівки міського населення) — справами міщан. Положеннями М. п. керувалися й полкові суди тощо. Норми М. п. використовувалися при всіх офіц. і приватних кодифікаціях права на Україні 18—19 ст. (напр., «*Права, за якими судиться малоросійський народ*» 1743). Після возз'єднання України з Росією (1654) М. п. залишилося тільки в деяких т. з. привілейованих містах. Указом 1831 Микола I скасував М. п. по всій Україні, крім Києва, де воно збереглося до 1835. В містах Зх. України, які після 1-го поділу Польщі 1772 відійшли до Австрії, М. п. продовжувало ще деякий час діяти. У Львові застосування М. п. припинено 1786.

Літ.: Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні. В кн.: Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV—XVIII в., ч. 2. Львів, 1904; Кульчицький В. С. Кодифікація права на Україні у XVIII столітті. Львів, 1958; Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К., 1968. *В. С. Кульчицький.*

МАГДІ́ [араб.— той, кого ведуть (шляхом істини)] — в *ісламі* месія, «спаситель», «посланець божий», який нібито має встановити на землі «царство боже». Ім'ям М. наз. себе деякі керівники антифеодального і національно-визвольних рухів (напр., *Магді Суданський*).

МАГДІ́ СУДА́НСЬКИЙ Мухаммед Ахмед (12.VIII 1844, о. Лебаб на Нілі — 22.VI 1885, поблизу Хартума) — вождь нац.-визвольного руху народів Сх. Судану в кін. 19 ст. Н. в сім'ї тесляра. Здобув реліг. освіту, примкнув до дервішського (див. *Дервіш*) ордену саманія. В 1881 проголосив себе *магді* і очолив визвольне повстання проти тур.-єгип. влади й англ. колонізаторів. У ході повстання на тер. Судану було створено незалежну феод.-теократичну д-ву. Після смерті М. англо-єгип. війська 1898 розбили армію магдістів. Судан було перетворено на англ. колонію.

МАГЕЛЛА́Н (Магальяйнш; ісп. Magallanes, португ. Magalhães) Фернан (бл. 1480, обл. Траз-уж-Монтіш, Португалія — 27.IV 1521, о. Мактан на Філіппінах) — мореплавець, організатор і учасник першої навколосвітньої подорожі. В 1505—12 брав участь у португ. експедиціях в Індію, на острови Суматра, Ява, Молуккські та ін. У 1517 М. переїхав до Іспанії. Очолив експедицію на 5 кораблях, яка у вересні 1519 вирушила з порту Санлукар-де-Баррамеда (Іспанія) через Атлантичний ок. на Зх., маючи на меті досягти Молуккських о-вів зх. шляхом. На поч. 1520 М. досяг узбережжя Пд. Америки й, просуваючись на Пд., дослідив береги більше ніж на 2000 км, назвавши цю невідому країну Патагонією. В серпні 1520 експедиція М. відкрила протоку (яку названо Магелланową). архіпелаг Вогняна Земля, згодом вийшла в океан, який було названо Тихим. У березні 1521 М. досяг Маріанських, а потім і Філіппінських о-вів. У сутичці з місц. населенням на о. Мактан М. був убитий. З флотилії М. лише один корабель під командуванням Х. С. Елькано, перепливши Індійський ок. і обійшовши навколо Африки, у вересні 1522 завершив першу навколосвітню подорож, яка довела наявність єдиного Світового океану і була одним із доказів кулястості Землі.

МАГЕЛЛА́НОВА ПРОТО́КА — протока між материком Пд. Америка і архіпелагом *Вогняна Земля*. Сполучає Тихий та Атлантичний океани. Довж. бл. 550 км, найменша шир. 3,3 км, мінімальна глиб. на фарватері 31—33 м. Зх. береги стрімкі, скелясті, сх.— переважно низькі, положисті. Багато підводних скель, обмілин. Відкрита 1520 експедицією Ф. *Магеллана*.

МАГЕЛЛА́НОВІ ХМА́РИ (Велика й Мала) — дві *галактики* неправильної форми, найближчі до нашої *Галактики*. Спостерігаються на пд. небі неозброєним оком у вигляді туманних плям (у серед. широтах Пн. півкулі Землі не спостерігаються). Відкриття їх приписується одному з учасників кругосвітньої подорожі Ф. *Магеллана* (звідси назва). Велика М. Х. розташована в сузір'ї Золотої Риби, Мала — в сузір'ї Тукана. Віддалі обох М. Х. від Сонця (табл.) визначені за спостереженнями численних *змінних зір* типу *цефеїд*, що містяться в них.

Деякі відомості про Магелланові Хмари

Відомості	Велика	Мала
Віддаль від Сонця, кпс	55	55
Діаметр, кпс	~6,9	~3,5
Видимий діаметр	~7°	~4°
Абсолютна фотографічна зоряна величина	—18,1	—16,2

МАГЕ́РІВ — селище міського типу Нестеровського р-ну Львів. обл. УРСР, на р. Білій (бас. Бугу), за 12 км від залізнич. ст. Добросин. 1,8 тис. ж. (1980). Львів. держ. машиновипробувальна станція. Середня школа, лікарня, Будинок культури, кінотеатр, б-ка. Відомий з кін. 14 ст.

«МАГІО́Н» — перший чехословацький *штучний супутник Землі*, виведений на навколоземну

орбіту 14.XI 1978 відповідно до програми «*Інтеркосмос*». За командою з Землі «М.» масою бл. 15 кг відокремився від геофіз. супутника «Інтеркосмос-18», запущеного з території СРСР 24.X 1978. Мета спільного автономного польоту «М.» та «Інтеркосмоса-18» — проведення експерименту по вивченню просторової структури низькочастотних електромагн. полів у навколоземному космічному просторі. Суть експерименту полягала в дослідженні прийнятих від обох супутників, що віддалялися один від одного по відомій траєкторії, радіосигналів, характер яких змінювався під впливом магнітосфери й іоносфери Землі.

МАГІ́СТР (лат. magister — начальник, учитель) — 1) У Старод. Римі — назва ряду посад. 2) У Візантії — придворний титул. 3) У Зх. Європі за середніх віків —голова католицького духовно-лицарського ордену. 4) В середньовічній школі — викладач «*семи вільних мистецтв*», пізніше — ступінь випускників філос. ф-тів ун-тів. У дореволюц. Росії — перший учений ступінь. У вищих навчальних закладах США, Великобританії та ін. країн — академічний ступінь.

МАГІСТРА́ЛЬ (від лат. magistralis — керівний, головний) — 1) Головний напрям, основна лінія в шляхах сполучення. 2) Головний кабель в системі електричної, телеграфної, телефонної, газової мережі; головна труба в системі водопровідної та каналізаційної мережі. 3) Широка міська вулиця з інтенсивним рухом транспорту.

МАГІСТРА́Т (лат. magistratus — власті, держ. установа) — 1) В Росії орган станового міського управління. За феодалізму в укр. містах, що дістали *магдебурзьке право*, відали адм., госп., фінанс., поліцейськими та суд. справами. На Зх. Україні, зокрема у Львові, М. існували з 14 ст. замість *ратуш*. У містах Правобережної України (Київ та ін.) М. виникли в 15—17 ст., на Лівобережній Україні (Стародуб, Чернігів та ін.) — у 1-й пол. 17 ст. На тер. Слобідської України М. встановлено 1724. В Росії створені 1720. У зв'язку зі створенням *міських дум* у 18 ст. за М. залишилися гол. чин. судові функції. Повсюдно в містах Росії, в т. ч. на Україні з 1860-х рр., у ході здійснення бурж. суд. реформи М. поступово ліквідовано. 2) В деяких бурж. країнах міське управління (*муніципалітет*). 3) У Великобританії і Франції суд. орган. 4) У США сукупність усіх державних урядовців, у т. ч. судових. 5) У Стародавньому Римі державна посада, представник влади.

МАГІСТРА́ТСЬКІ СЕЛЯ́НИ — категорія укр. селянства у 14—18 ст., яка перебувала у феод. залежності від *магістратів*. За користування зем. наділами М. с. до серед. 16 ст. сплачували *чинш*. Потім, крім чиншу, М. с. виконували натуральні повинності, з поч. 17 ст. для них запровадили *панщину*. М. с. було перетворено на *державних селян* на зх.-укр. землях після загарбання їх 1772 Австрією, на Правобережній Україні — після возз'єднання її 1793 з Росією.

МАГІ́ЧНІ КВАДРА́ТИ — квадратні таблиці перших n^2 ($n = 3, 4, \ldots$) натуральних чисел, що мають однакові суми чисел по всіх рядках, стовпцях та двох великих діагоналях (мал.). Ця сума дорівнює $n\ (n^2 + 1)/2$. Існують М. к., що задовольняють ряд додаткових умов, напр. М. к. з 64 числами (мал., *в*), який можна розбити на 4 менших, причому в кожному з них сума чисел будь-якого рядка, стовпця чи великої діагоналі однакова. Поняття М. к. набуло дальшого узагальнення. Зокрема, тепер під М. к. розуміють квадратні таблиці, заповнені не обов'язково першими натуральними і послідовними числами. З будь-якого такого магічного квадрату можна одержати нескінченне число ін. М. к. шляхом множення всіх його чисел на однаковий множник чи додавання до них одного і того ж доданка.

МАГІ́ЧНІ Я́ДРА — *атомні ядра*, які містять 2, 8, 20, 28, 50, 82, 126 протонів або нейтронів. Числа, що відповідають кількості протонів або нейтронів у М. я., також наз. магічними. Порівняно з ін. ядрами М. я. мають більшу *енергію зв'язку*, менший *ефективний переріз* захоплення нейтронів, більше поширені в природі тощо. Особливо це спостерігається для ядер з магічними числами і протонів, і нейтронів ($^{16}_{8}$O, $^{40}_{20}$Ca, $^{48}_{20}$Ca, $^{132}_{50}$Sn, $^{208}_{82}$Pb) — т. з. двічі магічних ядер. Існування М. я. пояснює оболонкова модель ядра (див. *Ядерні моделі*), за якою магічні числа відповідають кількості *нуклонів* у заповнених ядерних оболонках. *Є. В. Інопін.*

МА́ГІЯ (грец. μαγεία — чаклунство) — дії, обряди і ритуали, за допомогою яких віруюча людина намагається змусити уявні надприродні сили (богів, духів тощо) певним чином втрутитися в її життя, вплинути на навколишню дійсність. М. виникла в первісному суспільстві. Розрізняють лікувальну (*знахарство*), шкодоносну, любовну та ін. види М. За середньовіччя великого поширення набули М. біла (звернення до чистих духів — ангелів, святих) і чорна (звернення до злих духів — чортів, дияволів тощо). М. є складовою частиною всіх існуючих релігій. Пережитки магічних обрядів зберігаються і в *християнстві* (таїнства *причащання, миропомазання, молитва* тощо). Див. також *Шаманство, Окультизм*.

МА́ГЛЕМОЗЕ — поселення часів *мезоліту* поблизу м. Муллеруп (Данія). Археол. розкопками, що провадились на поч. 20 ст., виявлено кістки дикого бика, благородного оленя, лося, птахів, риб, домашнього собаки, знаряддя крем'яні (*мікроліти*, сокири) й кістяні (гарпуни, наконечники стріл та ін.). Від поселення М. дістала назву мезолітична культура (датується 7—5-м тис. до н. е.), пам'ятки якої поширені на тер. Великобританії, Данії, на Пн. ФРН і НДР, у Пд. і Серед. Швеції та Норвегії. Носії культури М. займалися мисливством, рибальством і збиральництвом.

МА́ГМА (грец. μάγμα — густа мазь) — природний силікатний високотемпературний розплав, який виникає в надрах Землі. Складається головним чином з оксидів кремнію, алюмінію, заліза, магнію, кальцію і летких компонентів (H_2O, CO, CO_2, сполук сірки, фтору, хлору та ін.). За вмістом кремнезему магми поділяють на ультраосно́вні (SiO_2 менше ніж 45%), осно́вні (45—55%) і кислі (65—75%). Крім того, виділяють середню (андезитову) М. (55—65% SiO_2). За походженням розрізняють мантійні і корові М. М а н т і й н і М. утворюються у *верхній мантії* (ультраосно́вні, осно́вні, частково середні), к о р о в і М.— у *земній корі* (кислі, іноді середні). Внаслідок остигання М. утворюються *магматичні гірські породи*, різноманітність яких зумовлена *диференціацією магми* та асиміляцією навколишніх порід. На земну поверхню М. виливається у вигляді *лави*. Залишкові магматичні розплави, як правило, збагачені рудними й нерудними корисними компонентами, наступна концентрація яких зумовлює утворення родовищ *корисних копалин*. *І. С. Усенко.*

МАГМАТИ́ЧНІ ГІРСЬКІ ПОРО́ДИ, виверже́ні гірські породи — гірські породи, що утворилися в *земній корі* та на поверхні Землі внаслідок охолодження і кристалізації *магми*. За умовами утворення їх поділяють на глибинні, або *інтрузивні гірські породи*, і виливні, або *ефузивні гірські породи*. Осн. складові частини М. г. п.: кисень, кремній, алюміній, залізо, кальцій, магній, натрій і калій, які входять до складу гол. породоутворюючих мінералів — кварцу, польових шпатів, піроксенів, амфіболів, слюд тощо. Залежно від вмісту кремнезему розрізняють кислі (SiO_2 більше 65%), середні (65—55%), осно́вні (55—45%) і ультраосно́вні (менше 45%) М. г. п. За співвідношенням лужноземельних (Mg, Ca) і лужних (K, Na) елементів виділяють відповідно лужноземельні і лужні. У земній корі переважають кислі (граніти, гранодіорити, ліпарити) та осно́вні (базальти, габро, долерити) виверже́ні породи. М. г. п. використовують як буд. матеріал; з ними пов'язані різні рудні й нерудні корисні копалини. Досліджує М. г. п. *петрографія*. *І. Б. Щербаков.*

МАГНА́ТИ (лат. magnates — вожді, проводирі) — великі землевласники, аристократична верхівка феод. класу в ряді країн Європи, особливо у феодальних Угорщині, *Речі Посполитій*, Литві, Латвії, Естонії, Білорусії та на Україні. П е р е н о с н о — представники великого пром. та фінанс. капіталу.

МАГНЕЗИ́Т (від лат. Magnesium — *магній*) — мінерал класу *карбонатів*. Mg $[CO_3]$. *Сингонія* тригональна. Густ. 2,96. Твердість 3,5—4,5. Колір білий з жовтуватим або сіруватим відтінками. Блиск скляний. М. одержують і штучно. Найбільші родовища М. в СРСР (на Уралі, в Саянах), в Австрії, Чехословаччині, Бразілії, Китаї. Використовують у металург. промсті (для виготовлення вогнетривкої цегли) і в буд-ві як вогне-

2	7	6	
9	5	1	
4	3	8	

а

1	15	14	4
12	6	7	9
8	10	11	5
13	3	2	16

б

1	6	60	63	9	55	54	12
59	64	2	5	52	14	15	49
62	57	7	4	16	50	51	13
8	3	61	58	53	11	10	56
41	19	22	48	28	29	33	40
46	24	17	43	39	34	30	27
20	42	47	21	38	35	31	26
23	45	44	18	25	32	36	37

в

Магічні квадрати при $n = 3$ (*а*); $n = 4$ (*б*); $n = 8$ (*в*).

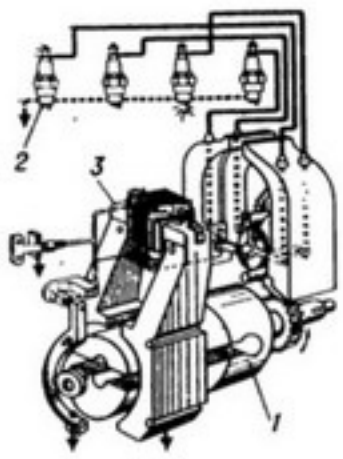

Магнето:
1 — постійний магніт; *2* — свічка запалювання; *3* — трансформатор.

гривкий матеріал (MgO), для одержання магнезіального цементу, для виробн. електроізоляторів.

МАГНЕТИ́ЗМ (від грец. Μαγνῆτις λίθος — магнесійський камінь, *магніт*) — сукупність явищ, пов'язаних із взаємодією між тілами за допомогою *магнітного поля*. М. проявляється, зокрема, у взаємному притягуванні або відштовхуванні між магнітами, між електр. струмами та між струмами й магнітами. Вчення про М. є складовою частиною вчення про *електрику*. Сучас. уявлення про М. грунтується на *квантовій механіці*, за якою мікрочастинки мають *магнітний момент*. Магн. властивості речовини визначаються, гол. чин., магн. моментами електронів її атомів. Проте спостерігаються явища (див., напр., *Ядерний магнітний резонанс*), в яких осн. роль відіграють ядерні магн. моменти. М. речовини проявляється в її намагнічуванні при вміщенні в магн. поле. *Намагніченість* речовин у слабких полях $I = \chi H$, де χ — *магнітна сприйнятливість*, H — *напруженість поля*. Залежно від природи носіїв М. і характеру їхньої взаємодії розрізняють М. слабковзаємодіючих частинок (*діамагнетизм*, *парамагнетизм*) та М. речовин з атомним магн. порядком (*феромагнетизм*, *антиферомагнетизм* і *феримагнетизм*). Діамагнетизм визначається орбітальним рухом електронів. Для діамагн. речовин (діамагнетиків) магн. сприйнятливість є від'ємною величиною і практично не залежить від т-ри. Властивості парамагн. і магнітовпорядкованих тіл визначаються спіновими магн. моментами атомів і колективізованих (спільних для всього тіла) електронів. Для парамагн. тіл (парамагнетиків) $\chi > 0$ і справджується *Кюрі закон*. Магн. атомний порядок речовини зумовлений *обмінною взаємодією*, яка є результатом квантового характеру руху електронів і дії кулонівських (електростатичних) сил між ними. *Ферити* і *феромагнетики* в магнітовпорядкованому стані мають спонтанну намагніченість і характеризуються доменною структурою (див. *Домени*). Магн. атомний порядок речовини може існувати лише до певної т-ри (*Кюрі точки* або *Неєля точки*), вище якої речовина перетворюється на парамагнетик. Магн. властивості речовин широко використовують в електро- і радіотехніці, електроніці, автоматиці, приладобудуванні, обчислювальній техніці тощо.

Літ.: Вонсовский С. В. Магнетизм. М., 1971; Маттис Д. Теория магнетизма. Пер. с англ. М., 1967; Браун У. Ф. Микромагнетизм. Пер. с англ. М., 1979.
В. Г. Бар'яхтар.

МАГНЕ́ТИКИ — термін, який застосовують до всіх речовин при розгляді їхніх магнітних властивостей. Залежно від величини і знака *магнітної сприйнятливості* χ М. ділять на діамагнетики ($\chi < 0$, див. *Діамагнетизм*), парамагнетики ($\chi > 0$, див. *Парамагнетизм*) та *феромагнетики* ($\chi \gg 1$). Розрізняють також антиферомагнетики (див. *Антиферомагнетизм*) та феримагнетики (див. *Феримагнетизм*).

МАГНЕТИ́Т (від грец. Μαγνῆτις λίθος — магнесійський камінь, *магніт*) — мінерал класу оксидів і гідроксидів. $FeFe_2O_4$. *Сингонія* кубічна. Густ. 5,175. Твердість 6,0—6,5. Колір чорний. Блиск напівметалевий. Має магніт. властивості. В СРСР великі родовища М. є в РРФСР (*Курська магнітна аномалія*, г. Магнітна на Уралі), на Україні (*Криворізький залізорудний басейн*, *Кременчуцький залізорудний район*); за кордоном—у Швеції, США та ін. країнах. М.— важлива залізна руда (вміст заліза 46—50% і більше).

МАГНЕ́ТО [франц. magnéto, від грец. μάγνης (μάγνητος) — *магніт*] — магнітоелектричний *генератор* змінного струму, що запалює від електр. іскри горючу суміш у двигунах внутрішнього згоряння; пристрій системи *запалювання* цих двигунів. Принцип дії М. (мал.) полягає у створенні постійним магнітом, що обертається, і *трансформатором* струму високої напруги, який надходить до свічок запалювання, між електродами яких виникає електр. розряд. М. встановлюють на поршневих авіац. двигунах, мотоциклах деяких типів, підвісних двигунах човнів тощо.

МАГНЕТО́Н — одиниця вимірювання *магнітного моменту* в атомній і ядерній фізиці. Для вимірювання магн. моментів *електронів*, *атомів* і *молекул* застосовують т. з. магнетон Бора, який у *Міжнародній системі одиниць* (СІ) дорівнює $9{,}27\ 10^{-24}$ А м² ($9{,}27\ 10^{-21}$ ерг/Гс у *СГС системі одиниць*) і обчислюється за формулою: $\mu_B = (e\hbar)/(2mc)$, де e — заряд електрона, m — його маса, $\hbar$ — *Планка стала*, c — *швидкість світла* у вакуумі. Одиницею вимірювання магн. моментів нуклонів і атомних ядер є т. з. ядерний магнетон $\mu_{яд} = (e\hbar)/(2Mc) = 5{,}05\ 10^{-27}$ А · м², тут M — маса *протона*.

МАГНЕТООПІР, магніторезистивний ефект — зміна *електричного опору* провідника (напівпровідника) під дією зовнішнього магнітного поля (H), одне з *гальваномагнітних явищ*. Осн. характеристикою М. є величина $M = \Delta\rho_H/\rho_0 = (\rho_H - \rho_0)/\rho_0$, де ρ_0 і ρ_H — питомі опори відповідно без дії і під дією H. Вимірюють М., як правило, при паралельному або перпендикулярному до напряму струму в провіднику напрямах H. Залежно від знака M розрізняють позитивний М. ($M > 0$) і негативний М. ($M < 0$), останній реалізується переважно в напівпровідниках. *М.* використовується як ефективний метод дослідження механізму розсіяння носіїв струму кристалічною граткою та домішками. Він лежить в основі дії магніторезисторів, які широко застосовуються в науці і техніці.

П. І. Баранський.

МАГНЕТОХІ́МІЯ (від *магнетизм* і *хімія*) — наука, що вивчає зв'язок між електронною, молекулярною і кристалічною (конденсованою) будовою речовини та її магнітними властивостями (*магнітною сприйнятливістю*, ефективним *магнітним моментом* $p_{еф}$ тощо). Магн. властивості притаманні усім речовинам, які відповідно до залежності їхньої магн. сприйнятливості від напруженості зовн. магн. поля і т-ри поділяють на діамагнетики, парамагнетики, антиферомагнетики і феромагнетики. Діамагнетизм визначається орбітальним рухом спарених електронів навколо атомних ядер. Температурно залежний парамагнетизм — наявністю неспарених електронів (O_2, $[Ti(H_2O)_6]Cl_3$, вільні радикали тощо). У найпростішому випадку для ізольованих парамагнітних центрів при відсутності орбітального вкладу магнітний момент $p_{еф} = [n(n+2)]^{1/2}$, де n — число неспарених електронів. М. широко використовується при дослідженні *координаційних сполук* перехідних елементів для встановлення електронної конфігурації центр. атома і геометрії внутр. координаційної сфери. Взаємодія парамагнітних центрів між собою у межах молекули або кристала приводить до внутрішньомолекулярного або кооперативного *антиферомагнетизму* чи *феромагнетизму*.

Літ.: Введение в магнетохимию. М., 1980; Уитли П. Определение молекулярной структуры. Пер. с англ. М., 1970.
В. В. Зеленцов.

МАГНЕТРО́Н [від грец. μάγνης — *магніт* і *(елек)трон*] — електровакуумний прилад, що генерує електромагнітні коливання надвисокої частоти в процесі взаємодії електронів з постійним магнітним і електр. полями. Осн. частинами найпростішого багаторезонаторного М. (мал.) є катод, що випромінює електрони, і масивний анод з електр. об'ємними *резонаторами*. Гальмуючись електр. полем надвисокої частоти, утвореним резонаторами, електрони віддають йому енергію, посилюючи тим самим надвисокочастотні електромагн. коливання. Робочий діапазон частот М. від 0,5 до 100 ГГц, ккд не перевищує звичайно 0,8. Потужність М. від кількох ват до десятків кіловат у безперервному режимі, від 10 ват до 5 мегават — у переривчастому. М. використовують у радіолокаційних станціях, печах побутового призначення тощо. Див. також *Електровакуумні прилади*, *Лампа електронна*.

МАГНИ́ЦЬКИЙ Леонтій Пилипович [9(19).VI 1669—19 (30).X 1739, Москва] — рос. математик і педагог. За деякими джерелами, М. народився в Осташковській патріаршій слободі Тверської губ. (тепер Калінінська обл.), закінчив Слов'яно-греко-латинську академію в Москві. З 1701 до самої смерті викладав математику в Моск. школі матем. і навігаційних наук. Праця М. «Арифметика» (1703) була справжньою енциклопедією матем. наук і до середини 18 ст. осн. посібником з математики в Росії. Крім того, М. (у співавторстві з деякими викладачами школи) 1703 видав таблицю логарифмів, синусів, тангенсів і секансів, а 1722 самостійно — «Таблиці горизонтальних північних і південних широт»

МА́ГНІЄВІ ДО́БРИВА — мінеральні добрива, що разом з іншими, необхідними для рослин, поживними речовинами містять *магній*.

Хім. пром-сть випускає кілька видів добрив, до складу яких входить магній: сірчанокислий магній, калімаг, калімагнезію тощо. Магній входить також до складу *фосфатшлаку*, *золи* та *гною*, *вапнистих добрив* — доломітизованого вапняку, доломіту. Особливо ефективні М. д. на грунтах Полісся при внесенні під с.-г. культури, які негативно реагують на хлор.— картоплю, гречку, люпин та ін.

І. Г. Рождественський.

МА́ГНІЄВІ РУ́ДИ — мінеральні утворення з вмістом магнію в кількостях, при яких його економічно доцільно вилучати за сучасного рівня розвитку техніки. У природі відомо багато мінералів, до складу яких входить магній. Найголовніші з них: брусит $Mg(OH)_2$ (вміст магнію до 42%), *магнезит* (до 29%), *доломіт* (до 18%), *кізерит* (до 18%), бішофіт $MgCl_2 \times 6H_2O$ (до 12%), епсоміт (до 10%), *карналіт* (до 9%). Осн. М. р. є викопні магнезіально-калійні солі, поховані розсоли та сучас. соляні родовища, які утворюються у замкнутих затоках (Кара-Богаз-Гол) та в озерах безстічних западин (Ельтон, Баскунчак). Магній одержують і з мор. води. В СРСР великі поклади М. р. є в РРФСР (на Уралі), в Білорусії та на Україні, зокрема в Прикарпатті (див. *Калуško-Голинське родовище калійних солей*).

Н. І. Половко.

МА́ГНІЙ (Magnesium; від назви міста Магнесії у Стародавній Греції), Mg — хім. елемент II групи періодичної системи елементів Д. І. Менделєєва, ат. н. 12, ат. м. 24,305. Природний М. складається з трьох стабільних ізотопів: ^{24}Mg (78,60%), ^{25}Mg (10,11%) і ^{26}Mg (11,29); відомо 5 радіоактивних ізотопів. М. вперше добув 1808 і дав йому назву англ. хімік Г. *Деві*. Вміст М. у земній корі 2,33% (див. *Магнієві руди*). М.— легкий сріблясто-білий метал, густ. 1739 кг/м³, $t_{пл}$ 651° С, $t_{кип}$ 1107° С. Хімічно активний, на повітрі окислюється і тьмяніє; при нагріванні горить яскравим полум'ям, енергійно взаємодіє з ін. елементами, витісняє водень з води. М. легко реагує з к-тами, стійкий до лугів. Одержують *електролізом* розплавленого карналіту або відновленням оксиду магнію. Застосовують для виробн. *магнію сплавів*, високоміцного *чавуну*, *магнійорганічних сполук*, для магнійтермічного відновлення металів (Ti, Zr, V, U, Be), розкислення і знесірчення, у *піротехніці* тощо. Широко використовуються також *магнію сполуки*.

М. в організмі — необхідна складова частина тканин рослинних і тваринних організмів; один з *біогенних елементів*. Іони М. відіграють важливу роль в *обміні речовин*, у підтриманні *тургору* клітин тощо. М. входить до складу *хлорофілу*, а також усіх клітинних *органоїдів* рослин. В організмі хребетних тварин і людини М. міститься гол. чин. у печінці, кістках та м'язах. Добова потреба людини у М.— 0,3—0,5 г. Нестача в їжі М. призводить до порушень збудливості нервової системи, скорочення м'язів.

О. Й. Емес-Мисенко (М. — хім.елемент).

МАГНІЙОРГАНІ́ЧНІ СПОЛУ́КИ — *елементоорганічні сполуки*, що містять зв'язок вуглець — магній, заг. формули R_2Mg або $RMgX$. Найбільше вивчені і широко використовуються мішані М. с. типу $RMgX$ (де R — вуглеводневий радикал, X — галоген), т. з. реактиви Гріньяра. Вони дуже нестійкі і застосовуються у вигляді розчинів. М. с. чутливі до дії вологи, повітря, легко реагують з різними органічними сполуками, які містять рухливі атоми водню. Їх одержують з галогенорганічних сполук та сильно подрібненого магнію у середовищі ефіру. Розчинниками служать також третинні аміни, ефіри етиленгліколю, гексаметапол, тетрагідрофуран, що утворюють з М. с. розчинні комплекси. М. с. застосовують для синтезу різних класів органічних сполук (див. *Гріньяра реакція*), а також у виробн. запашних та лікар. речовин.

В. П. Кухар.

МАГНІ́ТИ [грец. μάγνης (μάγνητος), одн., від Μαγνῆτις λίθος — магнесійський камінь (Магнесія — давньогрец. місто в Малій Азії)] — тіла або пристрої, які в навколишньому просторі створюють *магнітне поле*. Розрізняють: постійні М.— вироби певної форми з магнітотвердих речовин, здебільшого різних сталей і сплавів (див. *Магнітні матеріали*), що мають *залишкову намагніченість*; *електромагніти* та надпровідні М.— *соленоїди* або електромагніти, в яких магн. поле виникає за рахунок циркуляції електр. струму в замкнутих обмотках, що перебувають у стані *надпровідності*. Широко застосовують в електротехніці, радіотехніці, техніці зв'язку, радіолокації тощо.

МАГНІ́ТНА БУ́РЯ — раптове, різке, сильне порушення плавних коливань *магнітного поля Землі*, яке охоплює значну територію, іноді — всю земну кулю. Найчастіше М. б. виникають і з найбільшою силою проявляються у полярних областях. З наближенням до екватора активність М. б. зменшується. Походження М. б. пов'язують з підвищенням сонячної активності, зокрема з появою плям на Сонці. М. б. тісно пов'язані з *полярними сяйвами*: майже завжди сильні полярні сяйва і М. б. відбуваються одночасно. М. б. зумовлюють збурення земних електр. струмів, погіршують поширення коротких радіохвиль, порушують проводовий зв'язок.

М. Ф. Скопиченко.

МАГНІ́ТНА В'Я́ЗКІСТЬ — 1) Відставання в часі зміни *намагніченості* феромагнетика від зміни напруженості зовнішнього магнітного поля. М. в., як *гістерезис* і *вихрові струми*, зумовлює втрати електромагн. енергії при намагнічуванні *феромагнетика* у змінному полі. 2) Величина ν_m в *магнітній гідродинаміці*, яка характеризує властивості електропровідних рідин і газів при їхньому русі в магн. полі. В *СГС системі одиниць* $\nu_m = c^2/4\pi\sigma$, де c — *швидкість світла* у вакуумі, σ — *електропровідність* середовища.

МАГНІ́ТНА ГІДРОДИНА́МІКА — розділ фізики, який вивчає взаємодію електропровідної рідини або *плазми* з *магнітним полем*. Теор. основою М. г. є система рівнянь *гідроаеромеханіки* разом з *Максвелла рівняннями*. До осн. питань М. г. належать: дослідження умов рівноваги магн. поля з провідним середовищем; вивчення течій у магн. полі; дослідження рухів, що виникають внаслідок нестійкості; знаходження умов стійкості рівноважних конфігурацій і течій. М. г. виникла з потреб *космічної фізики* (пояснення природи *сонячних плям*, *магнітних бур*, *магнітного поля Землі* тощо), проте осн. поштовх до її розвитку дала проблема керованих *термоядерних реакцій* (див. *Стеларатор*, *Токамак*). Результати теор. і експериментальних досліджень з М. г. застосовують при створенні плазмових *ракетних двигунів*, *магнітогідродинамічних генераторів*, МГД-насосів, турбін, витратомірів тощо.

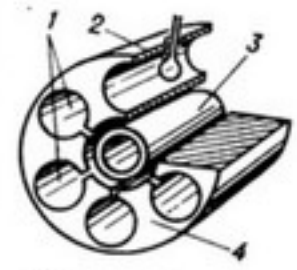

Магнетрон:
1 — резонатор; *2* — петля зв'язку для відведення енергії; *3* — катод; *4* — анод.

Літ.: Куликовский А. Г., Любимов Г. А. Магнитная гидродинамика. М., 1962; Повх И. Л., Чекин Б. В. Магнитогидродинамическая сепарация. К., 1978; Арцимович Л. А., Сагдеев Р. З. Физика плазмы для физиков. М., 1979; Саттон Дж., Шерман А. Основы технической магнитной гидродинамики. Пер. с англ. М., 1968.

Р. В. Половін.

МАГНІ́ТНА ГОРА́ — гора на Пд. Уралі, в межах Челяб. обл. РРФСР. Вис. 614 м. Велике родовище магнітного залізняку, на базі якого в роки перших п'ятирічок споруджено *Магнітогорський металургійний комбінат* імені В. І. Леніна. Родовище значною мірою вичерпане, й гора дещо деформована. Поблизу М. г.— м. *Магнітогорськ*.

МАГНІ́ТНА ДЕФЕКТОСКОПІ́Я — метод *дефектоскопії*, що грунтується на реєстрації *магнітних полів* розсіяння на дефектах або на виявленні магн. властивостей досліджуваних виробів. Найчастіше вдаються до М. д., пов'язаної зі зміною (в місцях дефектів) параметрів магн. поля розсіяння при проходженні через виріб магн. потоку. Цю зміну виявляють за допомогою магн. порошку (чи магн. *суспензії*), частинки якого осідають на дефектах (магнітно-порошковий метод), або магн. порошку з *люмінофорами*, що його частинки в дефектних місцях світяться під впливом *ультрафіолетового проміння* (магнітно-люмінесцентний метод). Використовують також *ферозонди*, якими виявляють магн. поле і вимірюють його напруженість (ферозондовий метод), або магн. плівки, що неоднаково намагнічуються в дефектних і бездефектних місцях (магнітографічний метод). Для такої М. д. є магн. *дефектоскопи*. Рідше застосовують М. д. за допомогою спец. установок, що реєструють зміну *намагніченості* матеріалу при пружному деформуванні. М. д. використовують у різних галузях промисловості.

МАГНІ́ТНА ІНДУ́КЦІЯ — силова характеристика *магнітного поля*. Див. *Індукція* у фізиці.

МАГНІ́ТНА ПРОНИ́КНІСТЬ, μ — фізична величина, яка характеризує зв'язок між магнітною *індукцією* $\vec{B}$ і *напруженістю поля*

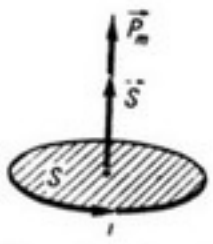

Магнітний момент.

магнітного $\vec{H}$ в речовині. Для ізотропних (див. *Ізотропія*) речовин М. п.— скалярна величина. В *Міжнародній системі одиниць* (СІ) $\mu = \vec{B}/\mu_0\vec{H}$, де μ_0 — *магнітна стала*; в *СГС системі одиниць* $\mu = \vec{B}/\vec{H}$. З *магнітною сприйнятливістю* χ М. п. зв'язана співвідношеннями: $\mu = 1 + \chi$ (в СІ) і $\mu = 1 + 4\pi\chi$ (в СГС системі одиниць). М. п. вимірюється в безрозмірних одиницях і для фіз. *вакууму* дорівнює 1. Для парамагнетиків (див. *Парамагнетизм*) $\mu < 1$, для діамагнетиків (див. *Діамагнетизм*) і *феромагнетиків* $\mu > 1$. Величину μ μ_0 наз. а б с о л ю т н о ю М. п., одиницею вимірювання її є Гн/м.

МАГНІ́ТНА СПРИЙНЯ́ТЛИВІСТЬ, χ — безрозмірна фізична величина, яка характеризує здатність речовини намагнічуватись у *магнітному полі*. Для ізотропних (див. *Ізотропія*) речовин χ — скалярна величина, яка порівнює відношенню *намагніченості* $\vec{I}$ до *напруженості поля* $\vec{H}$: $\chi = \vec{I}/\vec{H}$. Див. також *Магнітна проникність*.

МАГНІ́ТНА СТА́ЛА — скалярна величина $\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7}$ Гн/м, що входить у рівняння законів електромагнетизму при записі їх у т. з. раціоналізованій формі, відповідно до якої визначено електричні й магнітні одиниці *Міжнародної системи одиниць* (СІ).

МАГНІ́ТНА СТАЛЬ — сталь з малою *магнітною проникністю*, великою *коерцитивною силою* та ін. магнітними властивостями; вид магнітно-твердих матеріалів (див. *Магнітні матеріали*). Набуває магн. властивостей після *гартування* з утворенням *мартенситу* (таку сталь наз. також мартенситною). До М. с. належать *вуглецеві сталі* і сталі з кращими магн. властивостями — леговані (вольфрамові, хромисті і кобальтові, див. *Легована сталь*). Використовують їх для виробн. постійних *магнітів*.

МАГНІ́ТНЕ ЗБАГА́ЧУВАННЯ корисних копалин — спосіб *збагачування корисних копалин*, що ґрунтується на неоднаковому впливі *магнітного поля* на мінеральні частинки з різними *магнітною сприйнятливістю* і *коерцитивною силою*. Для М. з. застосовують магн. *сепаратори* з повітр. («сухе» М. з.) або водним («мокре» М. з.) середовищем. В них під дією магн. поля (напруженістю відповідно 110 або 1500 кА/м і більше) з подрібненої руди одержують магніт. концентрат (пряме М. з.) або вилучають магніт. домішки (зворотне М. з.). Магніт. способом збагачують *залізні руди* (головним чином магнетитові, сидеритові), руди марганцеві, титанові, вольфрамові тощо. Щороку на гірничозбагачувальних комбінатах УРСР способом М. з. одержують понад 10 млн. т марганцевих і понад 100 млн. т магнетитових концентратів.

В. І. Кармазин.

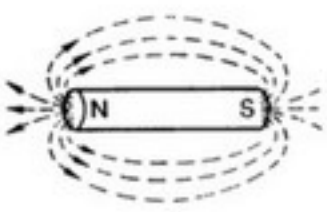

Магнітний полюс. Силові лінії магнітного поля, створеного намагніченим стрижнем.

МАГНІ́ТНЕ КО́ЛО — сукупність тіл і середовищ, через які проходить *магнітний потік*. Поняття про М. к., яке запроваджено за аналогією з поняттям про *коло електричне*, застосовують в електротехніці при розрахунках електр. машин, реле, магн. підсилювачів, трансформаторів тощо. Розрізняють т. з. замкнуті М. к., в яких магн. потік повністю проходить у феромагн. середовищах, та М. к. з діамагнітними (напр., повітряними) проміжками. При цьому М. к. наз. п о л я р и з о в а н и м, якщо потік у ньому збуджується постійними магнітами, і н е й т р а л ь н и м, якщо потік збуджується електр. струмом у обмотках, які охоплюють частину або все М. к. Внаслідок формальної аналогії між електр. і магн. колами до них застосовують спільний матем. апарат, вважаючи, що магн. потік у М. к. відіграє роль, подібну до ролі сили струму в електр. колі. Так, напр., аналогом *Ома закону* для М. к. є формула $F_m = \Phi R_m$, де F_m — *магніторушійна сила*, Φ — маг. потік, R_m — *магнітний опір*. До М. к. застосовують також *Кірхгофа правила*. Принциповою відмінністю між електр. і магн. колами є те, що в М. к. з незмінним магнітним потоком не виділяється джоулева теплота (див. *Джоуля — Ленца закон*).

МАГНІ́ТНЕ ОХОЛО́ДЖЕННЯ — метод одержання температур, нижчих за 1К, шляхом адіабатного розмагнічування парамагнітних речовин (див. *Адіабатні процеси, Парамагнетизм*). При М. о. охолоджений за допомогою рідкого *гелію* парамагн. зразок намагнічують у сильному магн. полі, після вимкнення якого внаслідок теплового руху атомів зразок розмагнічується, і його т-ра в умовах теплоізоляції знижується (див. *Магнітотеплові явища*). Для одержання т-р $\sim 10^{-3}$ К застосовують солі рідкісноземельних елементів (напр., сульфат гадолінію), а також ін. парамагнітні речовини (напр., хромокалієві та залізокалієві *галуни*), в кристалічній гратці яких містяться іони з недобудованими електронними оболонками і, внаслідок цього, відмінним від нуля власним магн. моментом (Fe^{+3}, Cr^{+3}, Gd^{+3}). При використанні парамагнетизму атомних ядер (напр., у зразках міді) одержують т-ри до 10^{-6} К. М. о. широко застосовують у наук. дослідженнях при вивченні *надплинності* та *надпровідності*.

МАГНІ́ТНЕ ПО́ЛЕ — одна з форм прояву *електромагнітного поля*; створюється рухомими електричними зарядами, постійними магнітами, а також змінним електричним полем. Осн. характеристикою М. п. є магн. *індукція*, для характеристики М. п. у середовищі вводять додаткову величину — *напруженість поля*. Величина напруженості М. п., створеного електр. струмом, визначається за *Біо—Савара—Лапласа законом*. *Силові лінії* магн. індукції замкнені, тобто М. п. є вихровим. М. п. діє на провідники зі струмом, рухомі електрично заряджені частинки і тіла, а також на частинки і тіла, що мають *магнітний момент*. При внесенні в М. п. провідника зі струмом на кожен його елемент Δl діє т. з. сила Ампера $\Delta\vec{F} = I[\Delta\vec{l}, \vec{B}]$, де I — сила струму, $\vec{B}$ — вектор магн. індукції. Дія М. п. проявляється також у викривленні траєкторії руху заряджених частинок (див. *Лоренца сила*), у притягуванні або відштовхуванні провідників зі струмом (див. *Ампера закон*) та у розщепленні енерг. рівнів атомів, молекул і кристалів (*Зеємана явище*), наслідком якого є, зокрема, *магнітний резонанс*. Вплив М. п. на організми вивчає *магнітобіологія*. Див. також *Магнітне поле Землі*.

В. Й. Сугаков.

МАГНІ́ТНЕ ПО́ЛЕ ЗЕМЛІ́, геомагнітне поле — силове поле, виникнення якого зумовлене джерелами, що знаходяться в земній кулі та навколоземному просторі. Відповідно до джерела розрізняють гол., аномальне та зовн. М. п. З. Г о л о в н е М. п. З. зумовлене механіко-електромагн. процесами у зовн. шарі ядра Землі. У першому наближенні гол. М. п. З. має форму *диполя*, вісь якого нахилена до осі обертання приблизно на 11,5° (кут нахилення змінюється з часом) і віддалена на 300 км від геом. центра Землі. Проекції цієї осі на поверхню Землі наз. геомагн. полюсами Землі. А н о м а л ь н е М. п. З. пов'язане гол. чин. з намагніченістю гірських порід *земної кори*. З о в н і ш н є М. п. З. зумовлене електричними струмами, що існують у навколоземному просторі. Воно має добре виражений широтний розподіл (більш інтенсивне у приполярних областях і зменшується у бік екватора). Кожне з цих полів характеризується постійною і змінною величинами. Остання зумовлює варіації геомагн. поля. Найчастіші і найінтенсивніші варіації має зовн. М. п. З. (діапазон від долей секунди до десятків років). Варіації гол. М. п. З. мають назву вікових геомагн. варіацій. Напрям і величину напруженості М. п. З. вимірюють *магнітометрами*. У навколоземному космічному просторі М. п. З. утворює *магнітосферу*, що поширюється на віддаль 70 — 80 тис. км у напрямі до Сонця і на мільйони кілометрів у протилежному напрямі. Магнітосфера реагує на прояв *сонячної активності* (виникають *магнітні бурі*) та екранує поверхню Землі й *біосферу* від потоку заряджених часток *сонячного вітру* і частково від *космічного проміння*. Дослідження М. п. З. має велике значення. За напрямом маги. стрілки компаса з давніх часів люди орієнтуються на місцевості та під час мор. подорожей. Вивчення аномального М. п. З. лягло в основу магніторозвідки (див. *Магнітометричні методи розвідки* і *Магнітотелуричні методи розвідки*). Вивчення зовн. М. п. З. необхідне для розвитку радіозв'язку та космічних польотів. Досліджують вплив М. п. З. на життєдіяльність людини, тваринних і рослинних організмів. Магн. бурі, зокрема, можуть негативно впливати на здоров'я людей з серцево-судинними захворюваннями. Див. також *Магнетизм, Земний магнетизм*.

Літ.: Іванчук В. Г. Магнетизм у Все-

світі. К., 1967; Яновский Б. М. Земной магнетизм. Л., 1978; Стейси Ф. Физика Земли. Пер. с англ. М., 1972.
І. М. Завойська.

МАГНІ́ТНИЙ МОМЕ́НТ — векторна величина, яка характеризує магнітні властивості замкнутих *електричних струмів*, тіл і частинок речовини. М. м. замкнутого контура зі струмом i дорівнює $\vec{p}_m = i\vec{S}$, де $\vec{S}$ — вектор, який чисельно дорівнює площі, охопленій контуром, і напрямлений по нормалі до площини контура так, що з його кінця протікання струму буде спостерігатися проти годинникової стрілки (мал.). У *Міжнародній системі одиниць* (СІ) М. м. вимірюють у А $м^2$. М. м. *елементарних частинок* визначається їх спіновим (див. *Спін*) моментом кількості руху. М. м. *атомів* є векторною сумою спінових і орбітальних М. м., зумовлених спіновим та орбітальним рухом електронів оболонок та нуклонів ядер. М. м. ядер на кілька порядків менші за спіновий і орбітальний М. м. електрона. В атомній та ядерній фізиці одиницею вимірювання М. м. є *магнетон*. М. м. макроскопічної системи дорівнює сумі М. м. її атомів (молекул). Характеристикою магн. стану макроскопічних тіл є *намагніченість*, яка дорівнює М. м. одиниці об'єму тіла. *В. Г. Бар'яхтар.*

МАГНІ́ТНИЙ О́ПІР — характеристика *магнітного кола*; дорівнює відношенню магніторушійної сили F_m, яка діє в колі, до створеного в цьому колі *магнітного потоку* Φ: $R_m = F_m/\Phi$. М. о. ділянки кола довжини l з постійною площею поперечного перерізу S визначається за формулою: $R_m = l/\mu\mu_0 S$, де μ — відносна *магнітна проникність* ділянки, μ_0 — *магнітна стала*. В *Міжнародній системі одиниць* (СІ) М. о. вимірюють в А/Вб (див. *Ампер, Вебер*).

МАГНІ́ТНИЙ ПО́ЛЮС — ділянка поверхні намагніченого тіла, на якій нормальна складова вектора *намагніченості* відмінна від нуля. М. п., з якого виходять магн. *силові лінії*, наз. п і в н і ч н и м (N), або позитивним, а той, у який входять ці лінії,— п і в д е н н и м (S), або негативним (мал.). Назви М. п. було запроваджено виходячи з напряму встановлення стрілки магн. компаса в *магнітному полі Землі*: пн. полюс стрілки повертається в бік геогр. Півночі. Як і *електричні заряди*, різнойменні М. п. притягуються, а однойменні — відштовхуються.

МАГНІ́ТНИЙ ПОТІ́К — потік вектора магнітної *індукції* $\vec{B}$ крізь задану поверхню. Елементарний М. п. $\Delta\Phi$ крізь нескінченно малий елемент поверхні dS дорівнює: $\Delta\Phi = B_n \cdot dS = B \cdot dS \cdot \cos\alpha$, де $B_n = B \cdot \cos\alpha$ — проекція $\vec{B}$ на напрям одиничного вектора $\vec{n}$ нормалі до dS, α — кут між $\vec{B}$ і $\vec{n}$ (мал.). М. п. Φ крізь довільну поверхню S визначається інтегралом: $\Phi = \int_S B_n \cdot dS$. Для замкненої поверхні цей інтеграл дорівнює 0, що відображає факт відсутності в природі магн. зарядів. У випадку однорідного магн. поля $\Phi = B \cdot S$. Одиницею М. п. у *Міжнародній системі одиниць* (СІ) є *вебер*, в *СГС системі одиниць — максвел*.

МАГНІ́ТНИЙ РЕЗОНА́НС — поглинання речовиною електромагнітного випромінювання певної частоти, зумовлене зміною орієнтації *магнітних моментів* електронів (електронний *парамагнітний резонанс*, ЕПР) або атомних ядер (*ядерний магнітний резонанс*, ЯМР). М. р. виникає, зокрема, при вміщенні речовини в постійне магн. поле і пояснюється *квантовими переходами* між т. з. магн. підрівнями, на які під дією поля розщеплюються енерг. рівні частинок, що мають магн. моменти. Якщо при цьому магн. моменти частинок зумовлені лише їх *спінами*, частота ω поглинутого електромагн. випромінювання визначається напруженістю магн. поля H і дорівнює γH, де γ — *гіромагнітне відношення*. Наявність у електронів, крім спіну, орбітального моменту приводить до залежності енергії магн. підрівнів, а отже і частоти ЕПР, від внутрішньокристалічного електр. поля. Залежність ω від внутрішньокристалічного поля проявляється і при ЯМР внаслідок існування у ядер із спіном $I \geqslant 1$ квадрупольного моменту (див. *Квадруполь*). При цьому можливий ЯМР і без дії зовн. магн. поля — т. з. я д е р н и й к в а д р у п о л ь н и й р е з о н а н с. Див. також *Антиферомагнітний резонанс, Феромагнітний резонанс*.

Літ.: Альтшулер С. А., Козырев Б. М. Электронный парамагнитный резонанс соединений элементов промежуточных групп. М., 1972; Гуревич А. Г. Магнитный резонанс в ферритах и антиферромагнетиках. М., 1973; Сликтер Ч. Основы теории магнитного резонанса. Пер. с англ. М., 1967.

МАГНІ́ТНІ МАТЕРІА́ЛИ — матеріали, що намагнічуються у відносно слабких *магнітних полях* і істотно змінюють їх. Розрізняють М. м.: феромагнітні (див. *Феромагнетики*) і феримагнітні (див. *Ферити*); магнітно-м'які і магнітно-тверді. До магнітно-м'яких матеріалів належать *електротехнічна сталь*, залізо, залізонікелеві сплави, леговані молібденом, залізокобальтові сплави з добавкою ванадію, залізонікелькобальтові сплави, нікельцинкові і марганецьцинкові ферити та матеріали спец. призначення — магн.-м'які *магнітодіелектрики, магнітострикційні матеріали, термомагнітні сплави* тощо. У таких М. м. досить високі початкова ($50 \div 10^5$) і макс. ($10^3 \div 10^6$) *магнітна проникність, магнітна індукція* насичення (0,2 ÷ 2,4 Т), т-ра Кюрі (450 ÷ 1250 К), незначні *коерцитивна сила* (0,5 ÷ 10 А/м), питомий *електричний опір* ($10^{-7} \div 10^{-6}$ Ом · м, за винятком феритів); великі магн. втрати ($1 \div 10^3$ Дж/$м^3$). Магнітно-м'які М. м. застосовують у виробн. магнітопроводів, дроселів, електромагн. реле тощо. Магнітно-твердими є *магнітна сталь*, сплави на основі систем залізо — кобальт — молібден — вольфрам, залізо — нікель — алюміній — кобальт, залізо — нікель — алюміній, сплав платина — кобальт, барієві, стронцієві і кобальтові ферити, сплави кобальту з рідкісноз. елементами і магн.-тверді магнітодіелектрики. Вони відзначаються значними коерцитивною силою ($5 \cdot 10^3 \div 7 \cdot 10^5$ А/м), залишковою магн. індукцією (0,2 ÷ 1,2 Т) і магн. енергією ($10^3 \div 10^5$ Т · А/м). З магнітнотвердих матеріалів виготовляють гол. чин. постійні магніти.

Літ.: Вонсовский С. В. Магнетизм. М., 1971; Хек К. Магнитные материалы и их техническое применение. Пер. с нем. М., 1973. *В. А. Горбатюк.*

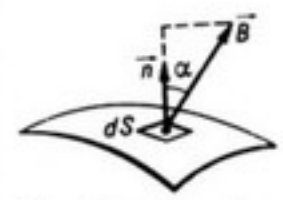

Магнітний потік.

МАГНІ́ТНІ ПА́СТКИ — конфігурації *магнітного поля*, які забезпечують тривале утримання заряджених частинок у певному об'ємі простору. В основі дії М. п. лежить виникнення *Лоренца сили* при русі зарядженої частинки в магн. полі. Розрізняють замкнуті та відкриті М. п. Найпростішу замкнуту М. п. утворюють силові лінії магн. поля в тороїдальному *соленоїді*. Існують замкнуті М. п., в яких магн. поле має значно складнішу конфігурацію. Відкриті М. п. створюються т. з. магн. пробками — областями згущення силових ліній, від яких відбиваються заряджені частинки. М. п. застосовують для одержання й утримання високотемпературної *плазми*, необхідної для здійснення керованих *термоядерних реакцій* (див. *Токамак, Стелларатор*). Природною гігантською М. п. є *магнітне поле Землі*, яке захоплює й утримує велику кількість космічних заряджених частинок, створюючи радіаційні пояси Землі.

Літ.: Синельников К. Д., Руткевич Б. Н. Лекции по физике плазмы. Х., 1964; Арцимович Л. А. Элементарная физика плазмы. М., 1969.
Л. Л. Пасічник.

МАГНІ́ТНО-ІМПУЛЬСНА ОБРО́БКА — обробка металевих заготовок тиском, зумовленим імпульсним діянням потужного *магнітного поля*; вид *імпульсної обробки*. В процесі М.-і. о. заготовку вміщують в індуктор, де створюють високочастотне магн. поле, під впливом якого в ній наводиться електр. струм. Мех. сила, що виникає внаслідок взаємодії магн. поля індуктора з наведеним в заготовці струмом, притискує заготовку до індуктора, і заготовка копіює його форму. М.-і. о. дає змогу формувати вироби з трубчастих і листових заготовок, обтискувати заготовки, обробляти отвори в них тощо. *Р. О. Гурвич.*

МАГНІТОБІОЛО́ГІЯ — розділ біофізики, що вивчає вплив зовнішніх штучних або природних *магнітних полів* на живі системи (клітину, організм, *популяцію* тощо). Крім того, М. досліджує магнітні поля, що їх генерують (створюють) живі структури (серце, мозок, нерви та ін.), і визначає магнітні властивості речовин біол. походження. Ще Арістотель (4 ст. до н. е.) та Пліній Старший (1 ст. н. е.) згадували про лікувальні властивості магніту. В 19 ст. франц. лікар Ж. М. Шарко і рос.— С. П. Боткін відзначали, що магнітне поле діє на нервову систему як заспокійливий засіб. Розвиток сучас. М. почався в 60-х рр. 20 ст. і пов'язаний з розвитком *косміч-*

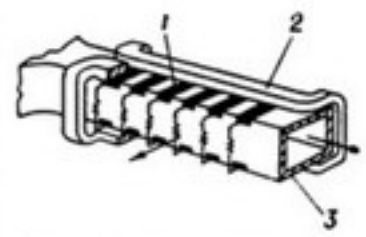

Магнітогідродинамічний генератор: *1* — електрод; *2* — електромагніт; *3* — канал (стрілками показано напрями руху робочого тіла і дії магнітного поля).

МАГНІТОГІДРОДИНАМІЧНИЙ ГЕНЕРАТОР

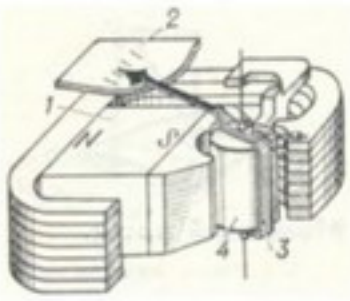

Магнітоелектричний прилад вимірювальний: *1* — постійний магніт; *2* — шкала; *3* — котушка: *4* — осердя.

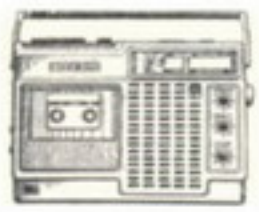

Магнітола «Вега-326».

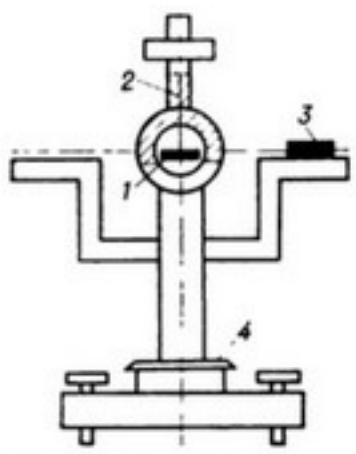

Магнітомеханічний **магнітометр:** *1* — постійний магніт, що відхиляється; *2* — металева нитка підвісу; *3* — постійний магніт, що не відхиляється; *4* — круг з поділками.

Магніторадіола «Романтика-106».

ної біології. Найчастіше М. вивчає біол. дію посилених (порівняно з геомагнітним полем; див. *Земний магнетизм*) штучних магнітних полів. Посилене магнітне поле викликає різноманітні ефекти у живих організмів, а також в ізольованих тканинах, клітинах та внутрішньоклітинних *органоїдах*. У ссавців особливо реагують на магнітне поле нервова, ендокринна та кровоносна системи. Магнітне поле пригнічує *безумовні рефлекси* та *умовні рефлекси*, змінює продукування окремих *гормонів* гіпофізом, спричинює зміни у статевих (особливо чоловічих), надниркових і щитовидній залозах. Під впливом магнітного поля розширюються кровоносні судини й виникають *крововиливи*, збільшується кількість *лейкоцитів* у крові, змінюються властивості *тромбоцитів*. У рослин сильне магнітне поле пригнічує ріст коренів, зменшує інтенсивність *фотосинтезу* тощо; у мікроорганізмів — змінює характер і швидкість росту, активність їхніх ферментативних систем тощо. Важливу роль відіграє геомагнітне поле і його зміни в *орієнтації тварин* у просторі й часі. Дані М. використовують у медицині, а також при гігієнічній оцінці магнітних полів, що застосовуються на пром. підприємствах.

Літ.: Холодов Ю. А. Магнетизм в биологии. М., 1970; Влияние магнитных полей на биологические объекты. М., 1971.

МАГНІТОГІДРОДИНАМІ́ЧНИЙ ГЕНЕРА́ТОР, МГД-генератор — *генератор*, де теплова енергія безпосередньо перетворюється на електричну. Основними частинами М. г. є канал з *електродами* і *електромагніт*, який створює потужне *магнітне поле*. Під час дії генератора в електропровідному робочому тілі (*електроліті*, рідкому металі або *плазмі*), що рухається під впливом т-ри і тиску по каналу і перетинає магн. поле, виникає електр. струм, який через електроди надходить за призначенням. Розрізняють М. г. закритого циклу (з замкненими каналами), де робоче тіло використовують багаторазово, і відкритого циклу (з розімкненими каналами); імпульсної (миттєвої), короткочасної і тривалої дії. М. г. дає змогу значно підвищувати екон. ефективність теплових електростанцій (ккд — до 0,6), істотно зменшувати їхній шкідливий вплив на навколишнє середовище, заощаджувати паливні ресурси й охолодну воду. Перші експериментальний і лабораторний М. г. були побудовані (1959—60) в США. В СРСР 1965 стала до ладу перша в світі комплексна установка (М. г. в сукупності з осн. частинами ТЕС). Пізніше (1971) почала діяти дослідно-пром. установка з М. г. (розрахункова потужність 20—25 МВт). Споруджується (1980) перший пром. магнітогідродинамічний блок (потужністю 500 МВт) МГД-електростанції. Крім електростанцій, М. г. можна використовувати на космічних кораблях, літаках, підводних човнах тощо. Іл. с. 295.

Літ.: Янтовский Е. И., Толмач И. М. Магнитогидродинамические генераторы. М., 1972; Магнитогидродинамическое преобразование энергии. М., 1979.

Ю. Г. Блавдзевич.

МАГНІТОГО́РСЬК — місто обласного підпорядкування Челяб. обл. РРФСР. Розташований на сх. схилі Пд. Уралу, на берегах р. Уралу. Залізнична станція. 410 тис. ж. (1980). Ділиться на 3 міські райони. Виник 1929—31 у зв'язку з будівництвом *Магнітогорського металургійного комбінату*. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора (1971), Леніна (1979). М.— один із значних центрів металург. пром-сті СРСР. З-ди: крановий, по ремонту гірничого та металург. устаткування, метизно-металург., калібрувальний та ін. ТЕЦ. Розвинута буд. матеріалів, легка (швейна та взут. ф-ки) і харч. (мол. з-д, м'ясокомбінат тощо) пром-сть. У М.— гірничо-металург. та пед. ін-ти, 8 серед. спец. навч. закладів. Театри — драм. та ляльок; краєзнавчий музей. Споруди: будинок міськкому КПРС (1934), Палац металургів (1936), театр, концертний зал, стадіон на 40 тис. місць та ін. Пам'ятники: О. С. Пушкіну (1949, скульптор С. Меркуров), «Перший намет» (1967, скульптор Л. Головницький).

МАГНІТОГО́РСЬКИЙ МЕТАЛУРГІ́ЙНИЙ КОМБІНА́Т імені В. І. Леніна. Розташований у м. Магнітогорську Челяб. обл. Буд-во комбінату як складової частини вугільно-металург. бази на сході країни почато 1929 біля підніжжя г. Магнітної. В 1931 став до ладу рудник, 31.I 1932 пущено першу доменну піч, 8.VII 1933 — мартенівську, 28.VII 1933 — блюмінг, у листопаді 1933 — безперервно-заготовчий стан, у серпні 1934 — великосортний прокатний стан 500. В 1970 комбінату присвоєно ім'я В. І. Леніна. До складу комбінату входять: гірничорудне виробн., коксохім. цех, агломераційні ф-ки, доменний і мартенівський цехи, обтискні, сортопрокатні та листові стани гарячої прокатки, цехи по виробн. холоднокатаного сталевого листа, білої жерсті, оцинкованого листа, емальованого та оцинкованого посуду, вогнетривів, допоміжні цехи. Багато виробничих процесів механізовано і автоматизовано. М. м. к. нагороджено 2 орденами Леніна (1943, 1971) та орденом Трудового Червоного Прапора (1945).

МАГНІТОДІЕЛЕ́КТРИКИ (від *магніт* і *діелектрики*) — матеріали з високими *магнітною проникністю* і *електричним опором*, малими втратами на *вихрові струми*; вид *магнітних матеріалів*. Складаються з електрично ізольованих одна від одної частинок *феромагнетиків*, з'єднаних в єдину масу діелектриком. Розрізняють М. магнітно-м'які і магнітно-тверді. Магнітно-м'які М. одержують з порошків феромагн. сплавів (напр., заліза з нікелем), карбонільного заліза, магнітно-м'яких *феритів*, додаючи *рідке скло*, *гуму* та ін. речовини. З таких М. виготовляють, наприклад, осердя котушок індуктивності, високочастотних трансформаторів. Магнітно-тверді М. одержують з порошків нікельалюмінієвих сталей, феритів барію або стронцію, заліза або залізокобальтових сплавів, змішуючи їх з різними діелектриками. Магнітно-тверді М. застосовують у виробництві невеликих магнітів, стрічок для магн. звукозапису тощо.

МАГНІТОЕЛЕКТРИ́ЧНИЙ ПРИ́ЛАД вимірювальний — прилад, яким вимірюють силу і напругу постійного електр. струму, використовуючи взаємодію *магнітних полів* постійного магніту та електр. струму, що протікає в котушці. Найпоширенішими є М. п. (мал.) з котушкою, що обертається між нерухомим магнітом і залізним осердям. Сила, що відхиляє котушку разом зі стрілкою, пропорційна силі струму. Є також М. п. з нерухомими магнітами всередині котушки та з рухомими магнітами. М. п. відзначаються високою точністю і чутливістю, у них рівномірна шкала, вони практично не реагують на зовнішні магн. поля і зміну т-ри. Разом з випрямлячами М. п. використовують у колах змінного струму, а в поєднанні з *вимірювальними перетворювачами* ними вимірюють неелектричні величини, наприклад, тиск.

Н. Є. Февральова.

МАГНІТО́ЛА — радіотехнічний апарат, в якому функціонально і конструктивно об'єднано *магнітофон* і *радіоприймач*; тип *звуковідтворювального апарата* і *звукозаписувального апарата*. Осн. спільними вузлами в М. є вихідний підсилювач низької частоти, блок електроживлення і гучномовці. В СРСР виготовляють (1980) М. (мал.) «Вега», «Рига», зокрема в УРСР — «Весна» та ін.

МАГНІТО́МЕТР (від *магніт* і грец. μετρέω — вимірюю) — прилад, яким вимірюють *магнітну індукцію* і *напруженість поля*, а також *магнітні моменти* постійних магнітів. У магнітомех. М. (мал.) відбувається взаємодія двох постійних магнітів у вимірюваному магн. полі, внаслідок якої один з них відхиляється на певний кут. Такі М. застосовують для абсолютних (магн. теодоліти) і відносних (напр., крутильні, кварцові) вимірювань. Є також М.: електромагнітні, де досліджуване поле порівнюється з магн. полем електр. струму в котушці; індукційні, дія яких грунтується на явищі *електромагнітної індукції*, і ферозондові, в яких *магнітна проникність* осердя з обмоткою, що по ній протікає змінний струм, змінюється під дією вимірюваного поля. До найчутливіших належать М., де використано явище проходження надпровідного струму через тонкий шар *діелектрика*, який розділяє два *надпровідники*. Різновидами М. є прилади (градієнтометри), якими вимірюють різницю значень магн. індукції у двох точках магн. поля, а також прилади (магн. *варіометри*), що ними визначають зміну характеристик магн. поля у часі. За допомогою М. вимірюють *магнітне поле Землі* та ін. планет, вивчають значні магн. аномалії, розвідують корисні копалини, визначають властивості магн. матеріалів тощо.

Н. Є. Февральова.